

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ŢĂRILE ROMÂNE

VOL. VII

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"
AL ACADEMIEI DE ŞTIINŢE
SOCIALE ŞI POLITICE

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga" al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice format din: Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu şi Ion Totoiu.

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. VII

Volum îngrijit de:
MARIA HOLBAN
(redactor responsabil)

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU • ***PAUL CERNOVODEANU***

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 1980

Îngrijitorul seriei din partea editurii:
ELENA CURTOV

Copertă și supracopertă:
VAL MUNTEANU

INTRODUCERE

*

Volumul de faţă, care este al VII-lea în ordinea apariţiei, îl continuă în mod firesc pe al V-lea (1623—1659), de care nu este despărţit decît aparent prin volumul VI al călătorilor orientali (Paul din Alep, Evlya Celebi) ce se situează în realitate pe o linie paralelă faţă de firul succesiunii neîntrerupte a volumelor I—V. Este drept că primele mărturii înfăţişate aici nu pornesc nemijlocit de la sfîrşitul volumului V, ci se suprapun perioadei finale. Faptul se datoreşte apariţiei unui material nou, ce nu ne-a fost accesibil decît după tipărirea volumului V. Este vorba de selecţia de documente şi informaţii din arhiva *Congregaţiei de Propaganda Fide,* şi anume din încheierile şedinţelor în care erau analizate şi rezolvate rapoartele primite de la misiunile din ţările noastre, publicate de neobositul cercetător D. Găzdaru în volumul sub titlul *D. Găzdaru, Miscellanea din studiile sale inedite sau rare,* Freiburg in Breisgau, 1974, care completează materialul de la *Propagandă* înfăţişat în „Diplomatarium Italicum“ vol. I—IV. Aşadar lista „călătorilor“ s-a îmbogăţit în volumul de faţă cu apariţia la persoana întîia a misionarului Giovenale Falco prezent doar la persoana a treia în vol. V, ca ţintă a atacurilor lui Silverio Pilotti, fiind totodată lăudat fără rezerve de prelatul catolic bulgar Petru Bogdan (Deodato) Bakšić în rapoartele sale din 1640 şi 1641, şi pomenit cu emoţie în 1648. Este probabil că în urma denunţărilor pătimaşe ale lui Pilotti, Giovenale Falco a fost mutat de la Tîrgovişte la Cîmpulung, unde îl află acesta în 1640. La 6 sept. 1638 el mai era la Tîrgovişte de unde scria Congregaţiei de Propaganda Fide folosind prilejul venirii lui Rafael Levaković pentru a cere rechemarea sa în Italia şi anchetarea faptelor ce i se puneau în seamă, fără a-i fi fost comunicate şi lui pentru a se putea desvinovăţi. Venirea aceasta a lui Rafael Levaković este datorată planului tainic făurit de „nobilul bărbat“ Francisc Markanić din Chiprovaţ, meşter în ferecături de cărţi şi de manuscrise, de la care a rămas o ferecătură în argint a unui Evangheliar slavon făcut în 1642 cu cheltuiala mitropolitului Teofil din Ţara Românească şi purtînd şi numele meşterului *Maistor Franko Markanicea ot Kiprovaţ.* Acesta venind în Ţara Românească la începutul lui iulie 1637, poate pentru vreo comandă legată de arta sa,

într-un moment cînd tiparnițele de la mănăstirile Cîmpulung și Govora dăduseră la lumină Molitvelnicul slavon de la Cîmpulung (1635) și Psaltirea slavonă de la Govora (1637), folosind zestrea tipografică trimisă de mitropolitul Petru Movilă din Chiev, la rugămintea domnului, care voia să-i mai ceară și un specialist (ortodox) al tiparului — s-a gîndit că ar putea fi atras domnul la unirea cu Roma, transformînd totodată și nucleul existent la mănăstiri într-un centru de tipăriri de cărți bisericești destinate întregii lumi a slavilor creștini (catolici). Lucrul se putea realiza cu condiția de a folosi neîntîrziat indignarea domnului din acel moment față de Patriarhia din Constantinopol unde era înscăunat a șasea oară, prin manevrele dușmanului său statornic, Vasile Lupu, patriarhul Chiril Lucaris, acuzat de a fi trecut la calvinism. Cu toată ortodoxia sa, Matei Basarab avea un respect real pentru papă, ca și Vasile Lupu de altminte i, și-i socotea pe protestanți ca pe niște rebeli la autoritatea acestuia. Ideea de a favoriza o operă supranațională de cultură cu sprijinul discret al Romei nu-i displăcea. Despre perspectiva unirii cu Roma nu fusese vorba nici o clipă. De aceea a primit bucuros sugestia de a mai amîna cîtva tipărirea celorlalte scrieri religioase, așteptînd trimiterea cît mai urgentă a unor mijloace tehnice mai perfecționate și a unei echipe pricepute de clerici (catolici) din Italia, traducători iscusiți și meșteri ai tiparului, ce aveau să fie conduși de viitorul episcop de Ohrida, Rafael Levaković, specialist în tipărituri religioase pentru slavii de sud catolici. Acesta lucra la Roma la tipografia Propagandei unde revizuia textele slave din punctul de vedere al limbii *și al dogmei.* Markanić a obținut de la domn o scrisoare de încredințare către Levaković spre a-l pofti să vină la curtea domnului să presteze acolo munca sa. Acea scrisoare datată din 19 iulie din București, trimisă ulterior de Levaković la Roma pentru a obține cuvenita autorizație papală de a trata cu domnul pornirea acest i activități, a fost discutată la *Propagandă** tocmai la 30 ianuarie 1638. Cheia de boltă a întregului edificiu trebuia să fie o brevă papală adresată domnului, pe care să o înfățișeze Levaković, trimis în aparență ca vizitator apostolic al țărilor române, aducînd moaște mult prețuite de domn și însoțit de cîțiva călugări (catolici) cu purtări pilduitoare, și totodată buni cunoscători ai limbii slavone. Întregul plan, comunicat de Markanić secretarului *Propagandei* avea un caracter conspirativ. Levaković nu trebuia să vină fățiș ca specialist în tipărituri, iar în brevă nu trebuia să fie nici o mențiune despre tipar, pentru ca să nu răsufle faptul că textele religioase ar urma să fie revizuite de un latin, ceea ce ar stîrni împotrivirea clerului ortodox și ar trezi suspiciuni și la turci. Dar întîrzierea lui Levaković — reținut de alte interese și perspective de capătuire, el apărînd abia după 14 luni, în septembrie 1638, după ce domnul, sătul de așteptare pusese să fie retipărită Psaltirea de la Govora (în aprilie-iunie 1638) — a zădărnicit totul, măcar că el a reușit să obțină de la domn o nouă oprire a tipăriturilor pînă la venirea răspunsului de la Roma. Dar acest răspuns a fost negativ. *Propaganda* a socotit preferabil ca tipărirea de cărți bisericești slavone să fie făcută la Roma și să aibă ca centru de difuzare Constantinopolul. Trecerea lui Levako-

* Acest termen apare scris cînd cu litere cursive, cînd cu drepte. Forma constantă din volumele precedente e aceasta din urmă.

vić pe la Tîrgoviște a fost meteorică, el nezăbovind aici decît o săptamînă.

S-ar părea că fratele Falco își dădea seama de caracterul nereal al întregii aventuri puse la cale, căci se mulțumea să sugereze Congregației tipărirea de broșuri de propagandă înfățișînd în limba slavonă controversele dogmatice dintre latini și greci. Cu prilejul evocării acestei inițiative a mai fost sporită lista călătorilor în Țara Româneasca cu trei nume: chiproviceanul Fr. Markanić care a venit în 1637 și care est unul și același cu semnatarul scrisorii apocrife înfățișate de Parčevi la Veneția Marelui Colegiu în 1650, croatul R. Levaković care a stat la Tîrgoviște o săptămînă de la 31 august la 7 septembrie 1638, și un prelat polon Krasicki, episcop sufragan de Luck, cu titulatura de „Argis in Valahia", (în realitate Argos în Grecia), cunoscător al limbii române și al scrisului cirilic, care peste cîțiva ani va primi însarcinare de la *Propagandă* să ia cu sine doi clerici din Polonia și să meargă la Matei Basarab să-l aducă la unire, demonstrîndu-i că sub patriarh el nu se poate mintui. Dintr-o notă a referatului Congregației din 15 marti 1644 se vede că acel episcop *Nicolaie de Argis* se oferise a meargă pe propria sa cheltuială, dacă i se dă o brevă adresată domnului (*Hurmuzaki*, VIII, pp. 510—511). Darea de seamă a trecerii sale pe la domn e menționată în *Miscellanea*, p. 160. Nu avem din păcate la îndemîna mărturii directe mai consistente din partea lor, și nici textele amintite (*ibidem*, p. 122) referitoare la favoarea arătată de domn lui Falco, sau la discuțiile dogmatice purtate cu catolicii în fața domnului, la care participa și Udriște Năsturel (p. 124).

Despre spiritul dinamic al lui Falco, readucînd energic la catolicism pe sașii cîmpulungeni trecuți cu timpul la luteranism, avem unele ecouri tîrzii, probabil exagerate. Bakăić arată în 1640 că în anul precedent, deci în 1639, misionarii conventuali, cu ajutorul lui Dumnezeu *și bunăvoința domnului* au alungat din biserică pe preotul luteran și au început să predice, etc. Este probabil că această dată coincide cu cea a strămutării lui Falco la Tîrgoviște.

O neconcordanță, poate doar aparentă, nediscutată pînă acum, este cea dintre afirmația lui Falco din sept. 1638 că a slujit cu credință Propaganda timp de 5 ani de zile (ceea ce ar situa venirea sa în 1633) și anul 1635 ca dată îndeobște admisă a venirii sale ca misionar în Țara Românească de la Constantinopol, odată cu Remondi (trecut în Moldova) și cu Pilotti.

Simetrică, și totuși diferită este situația misionarului conventual din Moldova, Bartolomeo Bassetti, care apare în volumul V, dar numai cu raportul său de vizitație a bisericilor <catolice> din Moldova din 16 ian. — 12 apr. 1643, care a fost publicat de Călinescu în *Dipl. Ital.* II însoțit de cîteva știri referitoare la rolul său (și al misionarului Remondi) în legătură cu sinodul ortodox de la Iași din 1641. Acum, mulțumită extraselor din corespondența cu *Propaganda*, figura schematică din vol. V lipsită de trăsături proprii, prinde viață și se definește mai concret împreună cu cadrul din jurul său, care se lărgește și el, de la curtea domnului, pînă a cuprinde la urmă o privire mai generală asupra locuitorilor credincioși tradițiilor străvechi de comportare și de gîndire.

Printre încheierile parohilor catolici chemați de el la un sinod diocezan ținut la Cotnari în noiembrie 1642, se propun și măsuri practice, cum ar fi îngăduința dată unor „laici“ avînd conducerea bisericilor lipsite de preoți (este vorba de dascăli sau cantori, numiți în alte împrejurări și diaconi) de a putea conferi botezul și în afară de cazurile de urgență, sau de a uni în căsătorie pe fetele „răpite“ cu „răpitorii“ lor care le-au făgăduit căsătoria, etc. Este formulată cu timiditate și întrebarea dacă se poate acorda dreptul de a se recăsători unui soț părăsit de soție, fie că aceasta a fugit în lume, fie că și-a confirmat despărțirea prin faptul trecerii ei la ortodoxie. Nesatisfacerea unei asemenea pretenții era urmată adesea de un gest similar din partea soțului părăsit. În altă ordine de idei, Bassetti subliniază primejdia alegerii ca nași la botez a unor ortodocși, precum și eresul pătruns și la catolici de a considera tăierea moțului la un an drept momentul și actul principal al botezului. S-au mai cerut și mijloace bănești pentru plata unor profesori care ar preda într-o școală ce ar fi să se înființeze. A fost vorba și de o *școală sau un colegiu* unde tineretul catolic *și ortodox* ar urma să fie instruit și pe românește, nu numai pe nemțește și ungurește. Nu a fost menționată limba latină. Candidații pentru limbile ungară și *română* erau părintele Paul Belényes de la Gheorghieni, și un tînăr Iacob care ar putea preda și retorica. Elevii s-ar mai recruta și din Transilvania, tătărime și Bulgaria... Bassetti afirmă că vorbește limba română, și după un an de la venirea sa el anunță că a tradus catehismul pe românește și are de gînd să-l tipărească la mănăstirea Trei Ierarhi, unde se afla un tipograf venit anume pentru a tipări în limba română „Cazania“ lui Varlaam. În Țara Românească, în vremea aceasta Giov. Falco ținea predici în limba română.

Atitudinea lui Bassetti față de domn, la început mai critică, cu prilejul ocupării de către acesta a unei biserici catolice din Suceava, se schimbă foarte curînd, întrucît Vasile Lupu îi satisface toate cererile și are cuvinte de laudă pentru el. Nu au lipsit totuși unele incidente între Bassetti și subalternii mitropolitului care îl pîndeau cînd veneau la el la biserică, în mare taină, unii catolici convertiți la legea moldovenească (= ortodoxie) spre a fi primiți din nou în comunitatea catolică. Uneori aceste incidente se soldau cu ciomăgeli sau ducerea la închisoare la mitropolie, unde peste cîteva ore urma eliberarea îndată ce prindea de veste domnul. O scenă redată cu vioiciune înfățișează și o cercetare și reconstituire a faptelor în fața lui Vasile Lupu, cu ascultare de martori, unii din ei mincinoși, dați de gol și pedepsiți sever de domn. Dar el avea să întîmpine piedici și din partea aderenților episcopului absenteist polon. Cînd caută să pună jaloanele unui sinod diocezan, el este sabotat de partida episcopului polon care îi contestă calitatea de vicar general conferită de Bakšić, aceasta neputînd fi dată decît de episcop! Apare încă de pe acum gruparea de forțe și schema ofensivei subterane care va fi pornită contra lui Bandini, la venirea sa în Moldova, această fază constituind o prefigurare a strategiei viitoare. Dar Bassetti obține încuviințarea domnească mulțumită doctorului Scoccardi, venit în Moldova la sfîrșitul lui 1641, susținător statornic al conventualilor și al catolicismului în discuțiile purtate cu succes la masa domnului. Impresionat de favoarea arătată de domn medicului, pe care

îl crede rudă cu acesta, Bassetti sugerează să i se scrie din partea Propagandei o scrisoare de mulțumire spre a întreține vie bunăvoința lui. Curînd este pomenită în corespondență și apariția la curte a tînărului Ambrosio Grillo, fiul lui Antonio Grillo, mare interpret al bailului venețian de la Constantinopol, al cărui concurs în intrigile de la Poartă i s-a părut domnului atît de prețios, încît a încheiat cu el o alianță de familie ce o pecetluia pe cea de interese, oferind pe domnița Ruxandra, neajunsă încă la vîrsta măritișului, ca logodnică lui Ambrosio în sept. 1641, fără a purcede însă la o logodnă bisericească nici după aducerea lui zorită în Moldova prin sept. 1642. Socotit totuși ca „ginere" Ambrosio se bucura de o situație privilegiată, cel puțin în aparență, pînă la criza din 1648. El apare în corespondența lui Bassetti și sub denumirea de dragoman pe lîngă domn, pentru limba italiană. „Rudenia" domnului cu Scoccardi, adus de la Constantinopol în octombrie 1641 cu contract în regulă încheiat în august-septembrie, asigurîndu-i o leafă foarte mare și condiții extrem de ispititoare, se reduce la faptul că acesta era însurat cu Elena Borisi din familia marelui dragoman venețian Marc Antonio Borisi, ce fusese socrul și al lui Gaspar Gratiani și era probabil înrudit cu familia marelui dragoman venețian Antonio Grillo, noul cuscru al domnului. Este desigur o legatura între angajarea lui Scoccardi, care aparținea tot mediului acesta al bailului (ce îi convenea atît de mult încît ar fi renunțat bucuros la oferta domnului dacă ar fi putut fi angajat de venețieni), și alianța de familie pusa la cale de Vasile Lupu *tot acum*. Oare exista un motiv politic și pentru alegerea lui Scoccardi de catre domn? S-ar părea ca în timpul cît a stat în Moldova era în corespondență asiduă cu bailul și cu rezidentul imperial de la Constantinopol, procurîndu-le unele informații. Contractul a fost făcut pe doi ani. Se pare că după înapoierea sa la Constantinopol, era vorba să se întoarcă în Moldova în aprilie 1646. În orice caz, cînd vine Bandini la Iași în octombrie 1644, viceprefectul misiunii, Gasparo din Noto îl indică în treacăt pe medicul *evreu* al domnului (Coen, sau Cohen) ca putîndu-i fi de oarecare sprijin, adăugînd că la curte nu se află nici un catolic în afară de Kotnarski.

Extrasele din corespondența lui Bassetti și a celorlalți doi conventuali, Gasparo din Noto și Simone Apolloni, fac oarecum legătura dintre momentul vizita iei lui Bak ić sept. 1641) și acela al șederii lui Bandini (1644 1650). Pr opria sa vizitație are un caracter pur formal. De altminteri, abia sosit în Moldova la sfîrșitul anului 1639 sau începutul cel i următ r, el se gîndește foarte serios să-și caute alte rosturi. La 21 decembrie 1640 el cere protecția bailului venețian din Constantinopol pe care îl cunoscuse cît stătuse și el acolo, ca să obțină pentru el — probabil de la vicarul patriarhal cu sediul în acest oraș, a cărui autoritate se întindea asupra misionarilor conventuali din Orientul catolic — locul de *provincial al Ungariei*. În martie 1642, după ce fusese numit de către Baksic vicar general al „Provinciei" Moldova și obținuse de la domn satisfacerea tuturor cererilor sale, el scrie secretarului *Propagandei* ca acesta să ceară pentru el de la generalul Ordinului conventual locul de comisar în Rusia (= Ucraina). În sfîrșit, după sinodul diocezan de la Cotnari, el purcede *in extremis* (ianuarie-aprilie 1643) la vizitația bisericilor din Moldova în preajma plecării la Roma (mai 1643), scriind ra-

portul sau în speranța nemărturisită a numirii sale la episcopia catolică din Moldova, cu încuviințarea tacită a domnului. Dar în decembrie (1643), *Propaganda* îi face cunoscut acestuia, cît mai era la Roma Bastti (care se mai află acolo și în iulie 1644), că va sosi în curînd în Molova noul vicar apostolic în persoana lui Bandini, numit arhiepiscop de Marcianopol. Tot in decembrie, la Iași se afla un nou viceprefect venit de la Constantinopol (Garavini) și destul de rău văzut de misionarul Simone din Veglia, care aștepta cu încredere reîntoarcerea lui Bassetti. Dar care i-ar fi fost situația acestuia după ocuparea locurilor deținute de el pîna atunci? Este probabil că la venirea sa în Polonia el a zăbovit mai mult ca să-și caute un rost acolo și că moartea l-a surprins în această căutare.

Ca și în privința lui Bassetti, așa și în aceea a lui Gasparo din Noto, mărturia directă din vol. V se mărginește la un singur text, redus la esențial. Ea poate fi întregită cu o parte măcar din raportul din ziua de 13 ianuarie 1645. De la început, viceprefectul Gasparo din Noto a luat în mînă cauza noului vicar apostolic sosit la Iași la 4 noiembrie, primit de domn în ziua următoare, și poftit de secretarul Kotnarski în numele domnului, la 9 noiembrie, să se retragă la „mănăstirea" de la Bacău într-un fel de hibernare pînă la sosirea brevei papale. La 14 sau 15 noiembrie, Bandini a și pornit la drum. Chiar în ziua de 16, Gasparo îi scrie că l-a *constrîns* pe Signor Ambrosio [Grillo] să înfățișeze întreaga cauză domnului, dar că e totuși nevoie de acea brevă papală. Trei zile după aceea, el scrie la Propagandă ca scrisorile de recomandare ale acestuia îndreptate către Bandini să fie scrise în limba greacă sau în cea italiană (și nu latină, ca să nu fie date la tălmăcit secretarului Kotnarski) și trimise pe adresa vicarului patriarhal din Constantinopol, care le va expedia viceprefectului [de Noto], spre a fi expediate de el lui Bandini. Cu cinci zile mai înainte scrisese și misionarul Simone Apolloni secretarului Propagandei in același sens. În sfîrșit, la 13 ianuarie 1645 Gasparo descrie în raportul către cardinali scena umilitoare din ajunul bobotezei. Din păcate, raportul este redat tot sub formă de extras precedat de un rezumat al editorului. Venit anume de la Bacău pentru a se înfățișa domnului cu ploconul tradițional, asemenea episcopilor ortodocși, Bandini așteaptă împreună cu Gasparo mai multe ore în sala palatului ca să fie poftiți de domn. Dar i s-a trimis lui Bandini vorbă sa plece! „După o lungă așteptare i s-a răspuns de către acela de la care spera intrarea, pentru că era catolic (= Kotnarski) să plece. Cum de fapt am și plecat, foarte amărîți ... Însă eu nu pot să cred că această cruzime (inhumanita) să fi venit de la domn, căci în aceeași seară eu însumi am cuvîntat pe latinește înaintea sa și a tuturor episcopilor greci schismatici. A arătat atîta bucurie cu privire la preoții catolici *(romani),* încît întorcîndu-se către aceia [= episcopii ortodocși] le-a zis: „Vedeți cum fac acești părinți de la Roma, *benché in lingua moldava.* Și nu odată cînd m-am dus inaintea sa, măcar că *in pubblico* pentru unele interese ale zisului monsenior [Bandini] a acordat ceea ce i se cerea". La comunicarea lui Kotnarski către Gasparo „că dacă scrisorile care vor veni nu vor fi scrise de mîna proprie a papii, nu vor fi ținute în seamă" acesta comentează pentru sine: „Își închipuie nenorociții că supremul pontifice roman e ca acel patriarh gonit din Constantinopol,

dintre care unul se află și aici?“ și conchide sugerînd trimiterea unei scrisori *tipărite* pe grecește *în numele* papii. Tot în aceeași zi, el trimite secretarului *Propagandei*, monseniorul Ingoli, o scrisoare a lui Bandini, adăugînd: „Este nevoie ca acesta să fie consolat“. Mai tîrziu, în aprilie, cînd se răspîndește zvonul că episcopul polon nu a renunțat la scaunul său, și că va veni în Moldova — ceea ce ar duce, *ipso facto* la revocarea vicarului apostolic instituit din cauza absenteismului prelatului polon, Gasparo scrie în aceeași zi, 17 aprilie 1645, atît nunțiului din Polonia cît și secretarului *Propagandei*, denunțînd această manevră și arătînd amestecul iezuiților în scopul alungării misionarilor conventuali. „Iezuiții sînt împotriva lui Bandini și în favoarea lui Zamoyski. Au de partea lor pe dragomanul pentru latină al domnului, pe Cattinaski [= Kotnarski] și încearcă să obțină alungarea lui Bandini și a misionarilor conventuali“. La urmă adaugă că e bine ca domnul să nu afle ca el, Gasparo, trimite asemenea informații la Roma. Totodată, la primul prilej (20 aprilie 1645) iscălește ca viceprefect un document în favoarea lui Bandini, semnat și de misionarii Spera și Marian Bosniacul și exp diat de vicarul general al lui Bandini, părintele bulgar Ioan Lyllus [= Lilov] atestînd faptul că arhiepiscopul nu a putut încă să-și ia în primire administrația episcopiei. Cînd sosește, în sfîrșit — nu breva mult dorită — ci scrisoarea adresată de secretarul Ingoli lui Vasile L .u, Gasparo o traduce din latinește în italiană. „Pe amîndouă le-am dat dragomanului italian [= Ambrosio Grillo] ca el să le înmîneze domnului. Dragomanul a făcut traducerea din italiană în greacă, pentru ca să nu ajungă scrisoarea pe mîna lui Kotnarski, și domnul a întrebat cine e trimițătorul s•risorii. Nu știa ce înseamnă secretar al Congregației! Ar fi fost mai bine dacă ar fi fost dată în numele cardinalilor. A ın rebat de ce nu scrie papa însuși. I s-a răspuns că papa cel nou-numit [Inocentiu X] are prea multe treburi pentru moment...“ Așa st˘teau lucrurile la 1 mai. Dar la 1 iulie, cînd Bandini obține în sfîrșit d° la domn autorizația necesară, cel ce comunică această știre Congregației, nu mai este viceprefectul Gasparo, ci misionarul d° la Baia, Simone Apolloni. Ocuparea recentă de către iezuiți (cu sprijinul lui Bandini) a „casei misiun'i‘ (conventuale) de la Iasi în ca˜e fusese primit el în uși cu frățească dragoste în zilele negre cînd era dușmănit de aceiași iezuiți, duce la situația paradoxală expusă în notița consacrată lui Gasparo din Noto în vol. V de *Călători* ... pp. 288—290 în care Bandini aliat cu iezuiții lovește în conventuali și în Gasparo pe care nu îl cruță nici în „Codicele“ său. Simon Apolloni, necunoscînd toate amănuntele, mai spera să obțină pentru conventuali restituirea camerelor ocupate, apelînd la Congregație, sau măcar o atribuire de către Bandini a unei alte biserici (!) *per residere*.

Ca si misionarii conventuali Falco și Bassetti, misionarul observant bulgar Fr. Soimirović aparține în realitate volumului V în are, de altminteri, apare cu destul relief, fie în legătură cu pretinsa misiune a lui Parčević din anul 1647 (p. 347 ș.u.) sau cu strategia observanților bulgari de a smulge „conventul“ de la Tîrgoviște mision rilor conventuali italieni instalați în el, folosind trec rea de care se bucura tînărul coadjutor al arhiepiscopului Bakšić la domn, care intervenea la regele Poloniei ˜i chiar la papă, pentru înălțarea lui la episcopat (p. 253—260), fie

în sfîrşit cu acţiunea sa de a introduce prin surprindere la primul prilej potrivit un preot observant bulgar la parohia din Cîmpulung, profitînd de îmbolnăvirea parohului conventual, Fr. M. Spera (p. 382). Dar datorită unei confuzii de ultim moment, alături de substanţa acestor informaţii nu au fost incluse atunci în volum şi textele scrisorilor sale din 1646 şi 1652, însoţite de notiţa biografică respectivă. S-ar părea — după felul cum acesta apare la unii istorici, ca „*unul din exponenţii principali ai năzuinţelor naţionale bulgare în timpul războiului Candiei (1644—1669)*" în momentul cînd „*Bulgarii sperau să fie ajutaţi de statele creştine, iar principala nădejde o puneau în Matei Basarab, la care se gîndeau că în caz de victorie să-l proclame împărat la Tîrnovo* (Miscellanea, 42) — că s-a reflectat şi asupra sa ceva din gloria factice pe care şi-o agonisise pentru sine Parčević, construind din senin pretinsa misiune ce i-ar fi fost încredinţată personal de domnul român, mai întîi în 1647, apoi în 1649—50. În realitate, la baza pretinsei misiuni din 1647 stătea scrisoarea lui Matei Basarab către regele Poloniei, scrisă anume pentru a cere pentru *Soimirović* sprijinul acestuia la *Propagandă* în vederea alegerii sale ca episcop de Nicopol, şi încredinţată principalului interesat ca să o ducă la Varşovia în drumul său spre Italia, spre care se îndrepta tot atunci, călătorind împreună cu el fratele observant Parčević, ce nu avea altă misiune decît să ducă scrisorile superiorului său, Bandini, la Congregaţia de *Propaganda Fide*. Asupra acelui drum, Soimirović a păstrat întotdeauna o tăcere prudentă în vreme ce Parčević a făcut din el baza construcţiei imaginare expuse de el în 1650 în faţa Marelui Colegiu de la Veneţia.

Volumul VII se deschide efectiv cu venirea în Moldova a misionarului conventual Vito Piluzzi a cărui prezenţă continuă din 1653 pînă în 1687 (incl.) cu o întrerupere de vreo 10—11 luni din febr. sau martie 1663 pînă la începutul lui 1664, şi una de 4 ani (după februarie 1675 — după iulie 1679) constituie un fel de axă ce străbate aproape întreg intervalul rezervat tranşei de faţă ce se întinde pînă în 1690, lăsînd o margine liberă de numai trei ani. De această axă se leagă şirul bogat de clerici de tot felul care se perindă în Moldova, fie misionari franciscani din taberele rivale ale conventualilor şi observanţilor, fie iezuiţi, a căror prezenţă se manifestă în mod mai indirect cu prilejul unor intrigi foarte ingenioase îndreptate de astă dată contra lor, fie prelaţi — dintre care pot fi deosebiţi episcopii poloni numiţi la propunerea regelui Poloniei ın virtutea unui drept pe care şi l-au arogat aceşti suverani începînd cu numirea ca episcop (mai mult nominal) a lui Valerian Lubeniecki în toiul luptelor fratricide ale urmaşilor Movileştilor, care a deschis şirul episcopilor absenteişti despre care a fost vorba şi în vol. V — sau, în sfîrşit, vicarii apostolici trimişi de Congregaţia de *Propaganda Fide* pentru a îndeplini funcţia episcopală delăsată de titularii absenteişti. La aceştia trebuie adăugată şi o altă varietate ce apare acum: aceea a unor parohi „naţionali" recrutaţi din pătura înstărită a unor oraşe ca Baia şi Cotnari, în mijlocul cărora se ridică un fel de patriciat, mulţumită administrării în spirit gospodăresc propriu a bunurilor bisericilor catolice respective, constînd mai ales din vii, a căror exploatare era strîns legată de aceea a viei Domnului ceresc, de care se îngrijeau şi misionarii străini de acele locuri, ce trebuiau acum ne-

apărat înlăturați, pentru a le lăsa lor monopolul mănos al funcției spirituale (!). Reprezentantul cel mai caracteristic al acestei specii noi este parohul de Cotnari... Bărcuță, urmărit cu mare interes și entuziasm de istoricii catolicismului de la noi, și în primul rînd de părintele Vladimir Ghica. Haosul rivalităților și dușmăniile din sînul familiei catolice, datorate în parte unor hotărîri abuzive din trecut, cum a fost cedarea bisericii catolice din Iași iezuiților (în 1645), în parte unor probleme bănești, oprirea bruscă de către *Propagandă* a subsidiilor asigurate diferitelor misiuni, sau și unor suprapuneri și conflicte de autoritate, ce se ivesc mai ales între prefectul misiunii de o parte, și episcopul, sau vicarul apostolic de cealaltă, lipsa unui control real putînd fi exercitat de prefect (cu sediul la Baia) asupra purtărilor unor misionari stabiliți chipurile la Galați, dar colindînd prin restul țării ca negustori de pește sau de vin, în sfîrșit spiritul de indisciplină al unora și lucrăturile subterane pentru discreditarea misionarilor ale altora otrăvesc și perioadele de pace, alternînd cu diferitele expediții, jefuiri și pîrjoliri ale țării ce se întețesc de la o bucată de vreme.

Figura lui Piluzzi, luminată treptat în mai multe etape de cunoaștere, de la documentele publicate de I. Bianu în 1883 la cele redate de G. Călinescu ın *Dipl. Ital.* (1923) I și II (și mai ales la cele puse în circulație de Fr. Pall tot în *Dipl. Ital.* IV (1940) și completate în 1974 de cele editate de D. Găzdaru în *Miscellanea*, se desprinde abia acum în liniile sale esențiale de om sincer, cu sufletul deschis, avînd a lupta cu greutațile vremurilor, cu lipsa de disciplină a misionarilor săi mai tineri și cu piedicile din partea episcopului polon (Rudzinski) sau a vicarului apostolic Parčević (de la sfîrșitul lui 1668 încolo), precum și cu labirintul de intrigi ale „triumviratului" constituit din Parčević, Bărcuță și alumnul (= adică fostul bursier al unui colegiu pontifical) Gr. Gross cel care aștepta cu nerăbdare înlăturarea lui Vito pentru a-i lua locul la Baia și trimitea denunțuri calomnioase la *Propagandă* în scopul acesta. Lucrul a început în preajma venirii noului vicar apostolic Parčević, prin atacul aproape simultan al „alumnului" Gr. Gross (18 octombrie 1668) și apoi și al celuilalt „alumn" din Baia, Petru Wolff (26 noiembrie 1668) la care s-a adăugat și o atestare a orășenilor din Baia (30 noiembrie) denunțînd scandalul misionarului conventual de la Galați, Benedetto din Cortona, care ar fi fost tolerat și iertat de Piluzzi, chiar după „apostasia" sa, lepădîndu-și rasa și declarîndu-se ortodox! Atacul acesta concentric fusese orchestrat de neobositul Bărcuță în scopul alungării lui Piluzzi și a discreditării totale a conventualilor din Moldova. Dar aceste reclamații au fost scrise *după ce* a pornit Vito ca să-l captureze pe misionarul recalcitrant, ultima reclamație fiind datată chiar din ziua reîntoarcerii prefectului cu prizonierul său. După mai bine de un an de zile, în care timp Benedetto a fost pus să funcționeze la una din misiunile *Propagandei*, achitîndu-se spre satisfacția prefectului, a venit poruncă strictă de la *Propagandă* ca să fie ridicat pe sus și trimis la Liov, ceea ce s-a și executat întocmai, predarea lui la destinație fiind încredințată misionarului conventual Angelini. Pînă la acel ordin, Piluzzi încercase prin toate mijloacele să se abțină de la măsuri drastice. La început, nici nu raportase purtarea lui Benedetto, sperînd ca să se îndrepte. Darea sa de seamă e întocmită de el tîrziu, ca răspuns la mustrările

primite de la Roma. În condiţiile acestea este stranie campania pornită de noul vicar apostolic contra prefectului, pomenit doar ca „fratele Vito", acuzat a fi aruncat în lanţuri şi ridicat pe sus [fără motiv] pe un frate misionar, cu ajutorul altui frate — Giovani Battista — (aluzie la misionarul del Monte pe care Parčević îl confunda cu Angelini, cel care l-a dus efectiv pe Benedetto la Liov). Această versiune denaturată era adresată unui cardinal la Roma, poate Spinola. Pentru uz extern, mai sînt plăsmuite nişte proteste zgomotoase ale foştilor enoriaşi ai lui Benedetto care refuză să-l primească drept paroh pe misionarul del Monte (!) numit la Săbăoani, declarîndu-se gata să abjure mai degrabă credinţa catolică decît să-l accepte pe el ca preot. Stilul retoric, uşor de recunoscut, al lui Parčević şi faptul că toate semnăturile acestui protest sînt scrise de aceeaşi mînă, demonstrează clar impostura. Ca un argument menit să impresioneze, se declara că acea comunitate era gata să se închine episcopului (ortodox) de Roman. Şi aici se recunoaşte arma tocită din arsenalul folosit de Parčević în campania de suplici îndreptate spre Roma în intervalul 1650—1653. În acelaşi timp, în rapoartele sale către *Propagandă* el ponegreşte sistematic pe toţi misionarii conventuali, închinînd fiecăruia din ei cîte o rubrică bogată în calomnii. Unul (del Monte!) s-a făcut vinovat de acel act de violenţă faţă de confratele Benedetto, celălalt este gata să abjure de dragul unei tinere moldovence, un al treilea colindă de colo colo şi face pe capelanul în secuime la nişte nobili de acolo, iar prefectul lor Vito este *doppio di lingua*. Această ultimă caracterizare se datora faptului că Vito nu se lăsase tîrît în campania pătimaşă pornită acum (1670) contra iezuiţilor de către Monsenior în unire cu Bărcuţă şi tot clanul lui din Cotnari, cu prilejul cedării, din partea unui clan rival, a unei biserici părăsite oferită parinţilor Societăţii lui Isus, socotind că acea enclavă ar periclita interesele lor proprii. S-a pus la cale de către „triumviri" un pseudo tumult „popular" cu gesturi violente şi ameninţări de vărsare de sînge, pe care a venit să-l potolească Monseniorul, chemat în grabă şi apărut providenţial pentru a linişti atmosfera. Alături de aceste argumente concrete, înscenate cu tîlc pentru a impresiona *Propaganda* în vederea obţinerii unei hotărîri opozabile iezuiţilor, mai era nevoie şi de o coroborare din partea prefectului misiunilor din Moldova, care se bucura de stima şi încrederea acestui for tutelar. Parčević mai urmărea totodată şi alungarea iezuiţilor de la biserica din Iaşi, unde aceştia se insinuaseră şi apoi se impuseseră în 1645 printr-o manevră a clicii lui Kotnarski şi Beke (vezi *Calători*. . . V) cu ajutorul lui Bandini, ***manevrat în acest sens de însuşi Parčević*** în virtutea unei înţelegeri încheiate de el în Polonia cu episcopul absenteist şi întreaga tabără care îl hăituise pe Bandini la venirea lui în Moldova, în calitate de vicar apostolic trimis de *Propagandă*.

Bărcuţă a fost deci însărcinat să-l cîştige pe Vito de partea „triumviratului", fluturînd un fel de contract de repartiţie a misiunilor disponibile după alungarea din Cotnari şi Iaşi a iezuiţilor. I se ofereau lui Piluzzi bisericile de la Iaşi (!), Săbăoani şi Huşi. El trebuia să meargă la Iaşi şi să *„fie gata pentru orice întîmplare ce s-ar putea ivi cu «poporul» din Iaşi şi părinţii iezuiţi"*. Trebuia totodată să scrie la Roma opunînd versiunea „triumviratului" aceleia a iezuiţilor care scriseseră

şi ei pentru a se plînge, şi la nevoie chiar să meargă „unul din noi" (adică Piluzzi sau Bărcuţă) în acest scop la Roma. Deocamdată să scrie Piluzzi (şi Bărcuţă să meargă deci la Roma!) căci „o mînă spală pe alta"... Lucrul a devenit şi mai urgent cînd s-a aflat că tabăra adversă a Cotnărenilor disidenţi a trimis la Roma o plîngere a orăşenilor întărită cu pecetea oraşului (!), în timp ce iezuiţii se şi adresaseră *Propagandei* şi generalului Societăţii lui Isus. Aşadar, pentru coordonarea acţiunii conspirative trebuiau să se întîlnească urgent la Roman, Piluzzi (venind de la Baia), Grigore Gross (de la Suceava) şi Bărcuţă (de la Cotnari). Aşa poruncise Monseniorul! Însă Piluzzi, după ce a lăsat impresia că ar fi accesibil acestor îmbieri, a trimis secretarului *Propagandei* cele două scrisori ale lui Bărcuţă din 13 şi 30 mai 1671 din care reieşea în mod flagrant rolul ocult al monseniorului şi prin urmare; crezarea ce trebuia dată şi calomniilor acestuia contra misionarilor. Dar acesta nu s-a lăsat batut, ci a înlocuit atestarea refuzată de Pilluzzi printr-una smulsă lui Angelini, biată epavă docilă ocrotită de Piluzzi, care nu a aflat niciodată de acest act de trădare. Angelini a scris deci cardinalilor că Bărcuţă porneşte spre Roma „plin de zel pentru prestigiul bieţilor eclesiastici". Acesta, care pleca pe propria sa cheltuială (cu contribuţia poate şi a celorlalţi preoţi „naţionali") dar cu recomandari indirecte din partea lui Parčević către diverse feţe luminate, ducea cu sine un document substanţial, întocmit cu măiestrie de Monsenior, constînd din argumente contra situaţiei excepţionale a părinţilor iezuiţi, sustraşi autorităţii vicarului apostolic, doleanţe ale preoţilor „naţionali" şi o cerere personală a Monseniorului să fie lasat să lipsească de la post 6 luni, avînd treburi urgente la Roma. Însă pînă să se discute aceste puncte înaintea Congregaţiei, Moldova este prinsă în vîrtejul unor evenimente dramatice: răscoala orheienilor, pomenită doar în treacăt de Parčević şi prăpădul ce a urmat, apoi campania turcească din 1672 cu oastea sultanului străbatînd Moldova de la Dunăre pînă în dreptul Cameniţei, şi — parcă mai grozavă ca toate — crunta neomenie a birarilor lui Gheorghe Duca, dezlănţuiţi şi maltratîndu-l pe bietul prefect pentru plata *contribuţiei* puse pe misionarii catolici, de acord cu mitropolitul. Lucrul se repetă mai apoi în cursul luptelor din Moldova dintre Ştefan Petriceicu şi turco-tătarii care îl aduceau pe Dumitraşcu Cantacuzino.

Încă din martie 1673 se încheia o fază a duelului dintre prefect şi vicarul apostolic, care părăsea Moldova cu gîndul a merge în sfîrşit la Roma, născocind în acest scop o pretinsă misiune din partea ambilor domni români care l-ar fi însărcinat să stăruie la toţi suveranii creştini precum şi la curia papală pentru pornirea unei vaste campanii de eliberare de sub turci, la care sînt gata amîndoi să participe cu toate forţele lor. Rămas în ţară, prefectul rabdă împreună cu turma sa din Baia, rătăcirile prin păduri, lipsurile şi toate cruntele neajunsuri ale războiului mutat acum în nordul ţării. Cucerirea Hotinului de către poloni, cu concursul şi al lui Ştefan Petriceicu, în noiembrie 1673, şi apoi pierderea cetăţii în anul următor, luptele dintre Ştefan Petriceicu şi turco-tătarii care veneau să-l instaleze pe Dumitraşcu Cantacuzino şi care se dedau la prădăciuni sălbatice, în cele din urmă şi incursiunile cazacilor din slujba Poloniei creştine, de care este vorba în scrisoarea lui Piluzzi

din 26 februarie 1675, ultima trimisă de el Propagandei înainte de plecarea sa în Italia — nenoroceau acum și această parte din țară ce fusese cruțată pînă atunci. Un document inedit din 2 iulie 1674, publicat în *Miscellanea* și inclus de noi acum în volum, alături de alte mărturii sugestive, ilustrează pătimirile din această fază. „Toată țara e fugită. Toate bisericile din Suceava au fost devastate de turci, ca și cele din Cotnari. Mănăstirile din Iași au fost prădate de poloni... Toate feloanele și argintăria din Iași le-au luat turcii. Această biserică a avut trei butoaie de vin, le-au băut polonii și viile acum au fost lăsate în părăsire. Cetatea Neamț este arsă cu totul. În Iași și în Suceava puține case au mai rămas"... El însuși, pe cînd slujea în biserică în duminica floriilor (12 aprilie) a fost luat de turci, legat de stîlpul bisericii și bătut crunt. În ziua următoare e chemat la Iași de către domn (Petriceicu) ca să împărtășească pe poporenii catolici și pe soldații poloni. Lăsînd biserica de la Baia fără preot în săptămîna mare, la întoarcere găsește orașul pustiu, locuitorii fiind fugiți prin păduri de spaima turcilor și a tătarilor, și fuge și el în munți... În februarie 1675, sosind în sfîrșit noul prefect Antonio Rossi, fost misionar la Galați pînă la venirea turcilor, în cursul campaniei contra Poloniei din 1672, Vito Pîluzzi poate acum să plece cu conștiința împăcată. Condițiile în care sosește acum în Moldova înlocuitorul său se aseamănă cu acelea în care venise el însuși la Baia în 1653 ca tînăr misionar începător. Și el fusese prădat (dar în Polonia!) Odată sosit la Baia, s-a pătruns de acel sentiment firesc de nesiguranță pricinuit de încăierările și trecerile de oști străine prin țară, care l-au făcut să considere ca cea mai mare binefacere faptul că la plecarea din Baia, fostul misionar, fratele Simion Dalmatul i-a vîndut lui calul și căruța, posesiuni de neprețuit în aceste împrejurări, în schimbul subsidiului său pe un an întreg pe care avea să-l primească de la *Propagandă*.

Din cele 3 faze ale activității lui Piluzzi, prima (1653—1663) în care își vedea de biserică în mod aproape independent, neexistînd atunci nici un prefect sau viceprefect, a fost cea mai ferită de probleme, în ciuda situației neașezate a țării. A doua fază, 1664—1675 în care vine ca prefect (cînd apare însă și episcopul polon în Moldova cu intențiile cele mai agresive contra misionarilor *Propagandei)* îi aduce destule amărăciuni și griji. Blocarea misiunilor, prin numirea unor parohi de către episcop în lipsa lui Piluzzi, mai zăbovind o clipă în Italia, oprirea bruscă a subsidiilor de la Roma, lipsa și demoralizarea ce au rezultat și s-au tradus prin expedientele unora dintre misionarii mai tineri, apucîndu-se de negustorie, ca Benedetto din Cortona, în sfîrșit concurența și dușmănia preoților „naționali" încurajați de venirea lui Parčević ca vicar apostolic, și scontînd vechile sale complicități din 1650 cu fostul paroh din Baia, G. Gross folosit de acesta în urzelile de la Roma în anul jubileului, toate acestea împreună ridicau în calea prefectului o barieră tot mai înaltă. Dar cea mai grea lovitură a fost pentru el numirea unui vicar apostolic în persoana lui Parčević în vara anului 1668, măcar că acela nu a sosit decît în preajma anului 1669. Amintind de toate sacrificiile consimțite de el pînă acum, el cere stăruitor să fie înlocuit cu Angelini pentru a putea pleca din Moldova, dar în zadar. În cei 4 ani de coexistență silnică ce se vor mai scurge pînă la plecarea lui

Parčević în stil conspirativ, el își irosește forțele în lupta subterană pe care trebuie să o susțină contra lucrăturilor perfide ale vicarului apostolic. El informează Propaganda asupra tranzacțiilor clandestine ale lui Parčević cu observanții maghiari de la mănăstirea Ciuc, sau a cârdășiei cu parohii „naționali" etc.

Cei patru ani de liniște studioasă la Roma (1675—1679) unde tipărește în versiune românească în 1677 Catehismul cardinalului Bellarmino sub titlul *Dottrina christiana tradotta in lingua valaha*... etc. nu l-au reținut de la ispita unei reîntoarceri în Moldova, de astă dată cu titlul de arhiepiscop de Marcianopol și cu o afectare, cam neclară la început, el neobținînd calitatea de vicar apostolic decît ulterior, la aflarea morții episcopului polon abia desemnat. Cum în locul aceluia urma să fie numit un altul, rostul noului vicar apostolic nu putea fi decît vremelnic. Se spera însă la Propagandă că noul titular va alege și el absenteismul și că în felul acesta noul morsenior de Marcianopol își va menține postul. De altminteri, *Propaganda* nu vedea cu ochi buni acest amestec al polonilor în desemnarea unui episcop într-o țară care nu era dependentă de Polonia, și chiar în această vreme pusese să se cerceteze temeiurile unei asemenea pretenții, luînd deocamdată hotărîrea de a schimba titulatura episcopului catolic cu reședința în Bacău, ce fusese numit pînă atun i fără nici un motiv valabil, episcop *al ambelor Valahii (utriusque Valachiae)* adică al Moldovei *și al Țării Românești*. Această a treia faza a apostolatului lui Piluzzi ni l arata într-o lumina tristă de om în regres, atins de arı a nemiloasă a bătrîn^ții. Lucrul s a putut consta a și ın cursul drumului facut de la Roma spre Iași, în t varașia a trei noi misionari pe care îi ducea cu sine în Moldova, dar pe care nu îi putea stapîni; cel puțin pe unul din ei, Renzi, după spusele colegului și dușmanului acestuia, Giorgini, care s-a dovedit ulterior la Bacău la fel de nedisciplinat și neserios. Doar al treilea, Brunacci, nu s a semnalat prin nici o extravaganța în timpul lungii călătorii urmate prin Vie a și Varșovia unde scandalurile lui Renzi ar fi trezit, pare-se, atenția nunțiului apostolic (tot după versiunea lui Giorgini redata într-un mod foarte confuz de Angelini).

În privința socotelilor cu Bărcuță, reapărut la orizont, și pe care îl acuză a fi risipit averea bisericii în valoare de o mie de scuzi, pentru care există dovezi, *fără ca acestea să fi fost cerute nici de la catolici, nici de la schismatic* (!), el raportează că l-a suspendat de la slujbele religi ase, dar ca acela „nu recunoaște alt superior, decît pe domn (!!)". Con ra lui el cere deci o intervenție la nunțiul din Polonia care să-i scrie domnului „pentru ca ac la să poată fi dus în altă parte"... Acea suspendare ar fi urmarea faptului că vicarul îi scrisese în luna precedentă în două rînduri „pentru a preveni anumite scandale, căci vreau unii să meargă la domn să-l denunțe"... dar Bărcută nu a vrut să asculte. Cum era îndeobște știut că Bărcuță se avea foarte bine cu amîndoi secretarii domnului, și Kenarski și A. Wolff, el putea să-și îngăduie să sfideze autoritatea vicarului apostolic. Așadar s-ar părea că Piluzzi trăia acum închis în cercul propriilor sale iluzii și hotărîri, pe care nu le mai confrunta cu realitatea ambiantă. Acuma el devine părtinitor, lăsîndu-se întru totul influențat de noul misionar Giorgini, pe care și-l ia drept capelan, dîndu-i acestuia locul de confident ocupat mai înainte

de Angelini. Fața de ceilalți misionari el este absolut și rigid, împingîndu-i în felul acesta la acte fățișe de neascultare, de care el se plînge fără a le căuta cauza. Întocmirea rapoartelor sale către Propagandă ajunge să fie mai puțin precisă. Se poate constata din comparația raportului său din 10 iulie 1682 cu cel al lui Angelini din 12 iunie 1682, ele nefiind departate între ele decît de trecerea unei luni de zile, că există deosebiri însemnate între ele. Acestea nu se pot explica decît prin faptul că Piluzzi a putut trimite în 1682 un duplicat al raportului său din 1680, neprimit de *Propagandă* atunci. În sfîrșit, Piluzzi nemărginindu-se să-l laude pe Giorgini în toate împrejurările, se lasă manevrat de el în modul cel mai flagrant. Pînă la urmă, Giorgini va fi cel care va provoca ruptura definitivă dintre Piluzzi și noul episcop polon Dluski. Cînd în noiembrie 1682 sosește la biata „mănăstire" sau episcopie de Bacău, năruită de apele Bistriței încă din vremea lui Parčević, noul monsenior polon care se oprise în drumul său la Cotnari și fusese luat în primire de Bărcuță și prelucrat intensiv în sensul ponegririi lui Piluzzi, întîlnirea dintre cei doi prelați e departe de a fi cordială. Dluski scriind la *Propagandă,* se face ecoul acuzărilor aruncate de Bărcuță contra lui Piluzzi. Printr-o potrivire, desigur nu întîmplătoare, acestea erau simetrice învinuirilor ce îi fuseseră aduse lui de către acesta din urmă. Un timp mai locuiesc amîndoi prelații la Bacău, pînă la incidentul din ziua de Crăciun cînd Giorgini, în preajma slujbei bisericești, îi farîmă ostiile episcopului, obligîndu-l pe acesta să-și sumeată mînecile și să pornească la pregătirea altora. În urma acestui gest, Piluzzi pleacă de la Bacău și Giorgini se duce și el în Transilvania. [Despre Giorgini va mai fi vorba și în volumul VIII în legătură cu rolul său de informator al generalului Veterani și de mijlocitor al corespondenței legate de încheierea tratatului secret dintre Constantin Cantemir și imperialii.]

Cînd se vor mai întîlni cei doi monseniori, Piluzzi și Dluski, întrevederea lor va avea loc în fața domnului Moldovei, care va retrage administrarea „provinciei" catolice a Moldovei din mîinile lui Dluski, încredințînd-o lui Piluzzi. Acest moment situat de toți istoricii noștri spre sfîrșitul anului 1685, poate acum fi așezat la data sa reală, în luna martie după ziua a 13-a a acestei luni. Domnul nu este deci Constantin Cantemir, ci Dumitrașco Cantacuzino, cel adus de tătari și gestul său are un sens politic, episcopul fiind socotit indezirabil, ca polon. Rezumatul plîngerii lui Dluski cuprinde o serie de elemente de fantezie, datorate probabil sugestiilor lui Bărcuță la redactarea ei mai tîrzie, ca de pildă afirmația că declarantul a fost silit *să meargă pe jos 15 zile pînă la București* la domnul Șerban Cantacuzino! Sau că Renzi ar fi fost inspiratorul acelei măsuri puse la cale împreună cu Piluzzi, sau ca acesta din urmă ar fi primit atunci din mîinile domnului o cîrjă de lemn [asemenea acelora ale episcopilor ortodocși, ceea ce ar fi constituit un act de investitură și deci de numire ca episcop catolic făcută de un schismatic!]. Cei doi prelați se vor mai întîlni odată la Liov, convocați împreună de cardinalul Pallavicini care obține de la ei o versiune comună, pînă la punctul unde declarațiile lor diferă diametral. Dar chiar și așa, din relația faptelor a dispărut amănuntul fantezist al investiturii lui Piluzzi cu acea cîrjă de lemn de felul celor ale episcopilor ortodocși, care dădea actului săvîrșit atunci o semnificație pe care el nu o avu-

sese. Ultimele manifestări ale lui Piluzzi în legătură cu Moldova, adică raportul anonim din 1687 precum şi coroborarea dată de el notei lui del Monte, confirmă impresia de slăbire a facultăţilor sale, pe care am fi fost ispitiţi să o atribuim confuziei inerente unei declaraţii orale, de nu s-ar fi adunat şi celelalte indicii semnalate mai sus. Pentru cariera ulterioară a lui Bărcuţă trimitem la notele textului lui Ant. Rossi. După stăruinţe multiple de a fi numit şi episcop (!), Bărcuţă pretinde în 1695 parohia de la Iaşi a lui Renzi, contra căruia porneşte o adevărată campanie de acuzări. Această chestiune se află tratată în notiţa introductivă la raportul lui Renzi care nu intră din păcate în volumul acesta, ci în cel următor.

Gestul încercat de Dumitraşcu Cantacuzino faţă de episcopul polon a avut un precedent în alungarea episcopului Rudzinski de către domnul Istrate Dabija în 1665 pentru motive care nu reies prea clar, dar care par să fi constat din banuieli ale unor uneltiri cu principele Transilvaniei Apafi, întemeiate pe faptul că episcopul avea o corespondenţă susţinută cu mănăstirea observantă din Ciuc de la graniţa transilvană. Cum episcopul intrase în 1663 într-un conflict grav cu observanţii Mancić şi Koicević într-o pricină ramasă neexplicată, în care nu se ştia care din parţi era reclamantă şi care pîrîtă, dar în care Mancić pretindea în faţa judecăţii domnului restituirea unor documente ale sale furate de episcop (!), nu este exclus ca el sa fi ticluit astfel lucrurile, fiind răzbunător din fire şi primejdios, după propria sa mărturisire, şi avînd legaturi vechi cu acea mанăstire de unde putea avea informaţii tainice.

Datele fragmentare ce se cunosc despre Mancić aruncă asupra lui o lumina cam ingrată, fie ca e vorba de ecourile mai vechi ale purtarilor sale la misiunea din Banat, ce stîrneau în Moldova indignarea clocotitoare a lui Bandini prin 1646, sau de unele informaţii privind misiunea sa destul de ambiguă politico-religioasă din 1658—1659 purtata în numele lui Mihnea III şi Gh. Rakoczy II în Occident şi la Roma, în care şi-a manifestat devotamentul sau superlativ faţa de principele Transilvaniei declarînd ca acela nu ar avea nevoie de subsidii (contra turcilor), avînd destui bani proprii, urmînd deci ca subsidiile sa fie date lui Mihnea. De pe urma acestei misiuni a ştiut sa tragă singurul folos putînd rezulta din ea, anume dobîndirea de la Propaganda — pentru sine — a unei calităţi conferind o încadrare cvasi-episcopala. Sînt semnificative şi recomandările în favoarea sa iscălite de domn, dar *redactate chiar de mîna sa,* cerînd Propagandei să-l numească pe el episcop catolic pentru Ţara Românească şi explicînd trimiterea lui Grigore din Chiprovaţ în locul său la Roma, el neputînd lipsi de lîngă domn, al carui sfătuitor efectiv era, întrucît *„s-au ivit de curînd chestiuni nespus de însemnate şi grave“* (probabil în ţară) şi domnul nu are pe nimeni, şi mai e nevoie să poarte şi discuţii importante cu principele Transilvaniei. — Apropierea de date între desemnarea lui Grigore din Chiprovaţ pentru continuarea acelei misiuni (30 septembrie) şi ospaţul de pomină al macelaririi boierilor de la începutul lui septembrie, par sa implice *un amestec al observantului bulgar la săvîrşirea sau urmările actului de la Tîrgovişte,* despre care acelaşi Grigore avea să dea curînd la Viena o versiune oarecum idilică, acei ce au fost tăiaţi de domn la ospăţ fiind

2000 de ostaşi turci (!). (Vezi notiţa biografică, mai jos, p. 122). Vorbind de pregătirile domnului, el spune că acesta face bărci. Vrea să treacă la Nicopol. A adus mulţi episcopi şi călugări bulgari în oastea sa, ca să ajute la răscoala contra turcilor... Dar întrebat despre tătarii vecini cu Moldova, el dă din umeri. Spune că a venit cu doi cai şi bani puţini, părintele Gabriel [= Mančić] asigurîndu-l că pe drum toţi îl vor ajuta, aşa cum i-a mers lui mai înainte... În faţa acestui optimism naiv, oratorul Veneţiei Aloisi Molin observă: „Acest părinte e foarte simplu *(di pochissimi talenti)*, e trimis ca să ducă scrisori, nu ca să trateze. Aceşti părinţi sînt folosiţi pentru că ştiu italieneşte şi pentru că, fiind catolici, trezesc interes şi *pentru că nu costă nimic*". Apreciere valabilă desigur pentru fratele Grigore (foarte probabil unul şi acelaşi cu omonimul din Moldova semnalat de Vito Piluzzi că îndemna pe ostaşii domnului la părăsirea slujbei acestuia), dar care nu i se potriveşte fratelui Gabriel Mančić despre care acelaşi orator spune că „vorbeşte cu subtilitate despre interesele acestor principi şi se declară confidentul şi directorul lor de conştiinţă, şi *îndeosebi al Transilvanului* (!!!) [care era protestant!]. Umblă pe la miniştri, vrea audienţă la împărat etc.". Aceeaşi subtilitate se manifestă şi în situaţia ciudată de a fi trimis în 1690 cu o misiune a lui Brîncoveanu la Viena, însărcinîndu-se însă totodată cu altă misiune ocultă din partea Doamnei Maria, văduva lui Şerban Cantacuzino care adresa împărătesei o plîngere contra domnului (!), şi primea tot prin el răspunsul datat din 30 aprilie. Dacă va putea fi dovedită identitatea cu Mančić şi a acelui „călugăr Gabriel" care şade la Bucureşti (în 1665) şi este „un om foarte iscusit", fost capelan al reginei Poloniei, atunci ar fi reconstituită încă o etapă din trecutul său, anume din intervalul februarie 1660—martie (?) 1662 cît a stat în Polonia, cînd e posibil să fi ocupat un loc de capelan al reginei Poloniei, Maria de Nevers, soţia lui Ioan Cazimir. Alături de acea subtilitate ce o întîmpinăm de-a lungul carierei sale, se manifestă puternic şi o altă trăsătură a sa: o mare capacitate de ură, în stare de orice în lupta pentru „conventul" de la Tîrgovişte, socotit un bun propriu al observanţilor bulgari, pentru care el este gata să asmută pe turci contra conventualilor de la Constantinopol (care işi mobilizează toate forţele în sprijinul fraţilor de tagmă din Ţara Românească), declarînd: „printr-un singur cuvînt vom face în aşa fel încît conventualii nu vor mai pătrunde nici aici, nici în toată Turcia, *caci noi ne-am născut robi ai sultanului turc şi avem pe stăpînii noştri care vor da mai multă crezare unei minciuni de-a noastră decît la o sută de adevăruri de-ale lor...*"!

Tot atît de aprig se va dovedi şi conaţionalul său Anton Stepančić despre care va fi vorba în curînd, şi la care vom afla aceeaşi ură chinuitoare, dar întoarsă nu contra unor călugări rivali ci contra locuitorilor vecini neîngenunchiaţi cu totul de turci, ca un fel de invidie ce nu-şi mărturiseşte numele, ca şi cum liniştea relativă hărăzită tot mai rar creştinilor din nordul Dunării ar fi fost furată de aceştia din zestrea comună în dauna fraţilor subjugaţi.

În evenimentele din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, misionarii din Moldova au fost însărcinaţi în mai multe rînduri cu mesagii confidenţiale la marele hatman polon sau chiar la rege, în legătură cu campaniile polone din Moldova. Aportul lor modest a fost totuşi real. Nu se

poate spune același lucru despre eficacitatea celor două solii polone din 1667 și 1677 care mărginesc perioada cuprinsă între prologul și epilogul războiului fatal din 1672. Trecerea soliei conduse de magnatul Ieronim Radziejowski, fostul rebel contra regelui Ioan Cazimir și instigator al războiului suedez contra Poloniei, a urmat în parte numai, după vechiul tipic. Cum scopul ei era de a cere Porții să recunoască hotărît noua poziție a hatmanului cazacilor, Doroscenko, care după ce se închinase turcilor în 1664 fusese silit de rege să i se supună (1667), dar urma și mai departe să aibă legături tainice cu ei și să le solicite sprijinul, și cum acest obiectiv discutat în Dietă era bine cunoscut și de turci, se știa că Poarta nu era prea bine dispusă față de Polonia. De aceea domnul Iliaș Alexandru s-a abținut de la gestul pretins de toți marii soli de la Zbaraski (1622) încoace, de a-i ieși înainte, în ciuda protestelor vehemente ale secretarului soliei, Francisc-Cazimir Wysocki, care discuta cu aprindere cu boierii, argumentînd că domnul Moldovei nu este decît un fel de voievod sau palatin asemenea acelora din Polonia, și deci nu este de un rang superior aceluia al marelui sol polon. Urmînd precedente cunoscute, nici magnatul polon nu a mers la curte, dar s-a simțit bine la Iași unde găzduirea a fost fără cusur și a schimbat daruri cu domnul și cu doamna, mulțumindu-se cu speranța unei primiri strălucite la întoarcere cînd va avea grijă să ceară niște instrucțiuni clare de la Poartă către domn. Dar curînd după sosirea sa la Adrianopol unde a întîmpinat doar refuzuri, pînă și în chestiunea clară a incursiunilor tătare în Polonia, la care i s-a raspuns că Poarta se va îngriji de aceasta după ce regele va renunța la liga sa cu moscoviții, încheiată de el pe 13 ani fără a o fi încunoștințat și pe ea, s-a îmbolnăvit rău și a murit brusc în urma unei mari supărări (oare apoplexie?), cum ar reieși din informația lui Ricaut, aflat atunci la ambasada engleză unde venea să-și verse focul Wysocki, care avea sa joace un rol de pomină foarte curînd.

Alegerea în 1669 a lui Mihail Korybut Wisniowiecki, fiul vestitului adversar al lui Bogdan Hmielnițki, a provocat secesiunea fățișă a hatmanului Doroscenko, rămas pînă atunci în legături tainice cu Poarta. Noul rege a crezut că poate folosi calea unei simple solii protocolare, trimisă de el la Poartă spre a notifica suirea sa pe tron, pentru a cere totodată o reînnoire a tratatului de la Hotin (1621), ceea ce ar fi însemnat implicit o recunoaștere actuală a situației Poloniei, așa cum fusese înainte de desprinderea cazacilor. Regele a ales pentru această misiune pe Wysocki, fostul secretar al marii solii din 1667, pentru experiența cîștigată de el cu acel prilej, conferindu-i calitatea de internunțiu. Trecerea sa spre Poartă, desigur tot prin Moldova, nu a lăsat nici o urmă în mărturiile accesibile azi. În schimb, purtarea sa extravagantă la Poartă, încăpățînarea sa de a se opune la orice cale de înțelegere, refuzul de a informa pe rege de greutățile ivite și de a aștepta hotărîrea lui, socotind-o pe a sa proprie mai mult ca suficientă, în sfîrșit violența și trufia sa sfidătoare care au determinat declararea războiului turco-polon din 1672 încheiat cu pierderea Cameniței și cu tratatul catastrofal de la Buczacz, au oferit un material bogat unor memorialiști și istorici contemporani, martori ai acestei tragice aventuri, ca Ricaut, Galland, de La Croix, și unui colecționar de anecdote și ecouri din lumea ambasadelor și legațiilor din Pera, despre care va mai fi vorba, Cornelio

Magni. Ba mai mult, într-o ediţie germană sporită din 1700 a Istoriei lui Ricaut, apare în dreptul soliei palatinului Gninski din 1677 un medalion reprezentîndu-l pe „palatinul“ (!) Wysocki, printr-o confuzie datorată faimei sale. Aspectul anecdotic şi pitoresc conferit acestei campanii turceşti se oglindeşte sugestiv în fragmentul din „Memoriile“ lui de La Croix, secretarul ambasadorului francez, marchizul de Nointel, din care N. Iorga a dat în *Acte şi Fragmente* cîteva extrase după textul imprimat ajuns rarisim, şi care apare integral acum, pentru prima oară. Sînt descrise şi podul de vase peste Dunăre, şi metoda operativă a acelui renegat imperial care l-a construit, folosind în chip genial materialul aflat la îndemînă: bolovanii de piatră şi fibrele de tei. Acest text este de mare interes şi pentru că aduce dovada absolută a imposturii pretinsei călătorii în Moldova a lui Cornelio Magni, citat foarte adesea ca izvor serios, datorat unui martor ocular.

Victoria lui Sobieski de la Hotin (noiembrie 1673) este înfăţişată împreuna cu campaniile lui din 1685 şi 1686 în memoriile inginerului militar francez Le Masson du Pont, venit în Polonia în 1671 şi prezent pe te doi ani la acea încleştare memorabilă. Totuşi în povestirea sa se amestecă şi un element pur anecdotic, cu isprăvi supraomeneşti şi gesturi legendare şi cu cifre exagerate, care au fost contestate de cavalerul de Beaujeu în „Memoriile“ sale, într-o critică generală fără referiri făţişe la această versiune, sau la autorul ei. E probabil că acea relatare a lui du Pont a circulat ca broşură separată de popularizare a isprăvilor lui S bie ki, poate încă din vremea alegerii sale ca rege (mai 1674) mult înainte de a fi cuprinsă în volumul de „Memorii“ compus, după afirmaţia lui du Pont, pentru restabilirea unor inexactităţi din scrierea lui Daleyrac „*An cdote ale Poloniei, sa ι memorii secrete ale lui Ioan III Sobieski* (Amsterdam 1699). Numai aşa se explică faptul că acel text a pu ut fi cunoscut d Beaujeu care a murit în 1688. Deşi acesta n-a venit în P lonia decıt în 1679 informaţiile sale sînt mai reale decît cele ale lui u Pont, care a participat la acţiunea de la Hotin! Elementul de roma ţa e observat aici se datorește desigur faptului că atît du Pont (cî şi Daleyrac, de altminteri) erau folosiţi de rege şi regină la redactarea şi difuzarea unor buletine de victorii sau a unor ştiri destinate propagandei îndreptate în Occident. Chiar regele indica pasajele anume din scrisorile sale către regină car trebuiau exploatate. Regina însăşi asuma adesea acest rol, luînd şi iniţiative proprii, ca de pildă atunci cînd informa pe papa despre nişte pretinse isprăvi eroice ale fiului lor Iacob, contra tătarilor, în Moldova, la sfîrş tul campaniei din 1686 (vezi relaţia lui p. 416 ş.u.). T t astfel du Pont îi atribuie nişte acţiuni care nu apar în nici un chip în jurnalul foarte complet ţinut de principe în cursul campaniei (Dar despre campaniile din 1685 şi 1686 va fi vorba mai tîrziu). Ei mai erau întrebuinţaţi şi ca un fel de curieri confidenţiali ai reginei şi de secretari ocazionali ai regelui. După despresurarea Vienei, regina nemulţumită de imperiali, l-a trimis pe du Pont la rege în tabăra de la Dunăre, din faţa Bratislavei, ca să-l îndemne să-şi grăbească înapoierea (28 septembrie 1683). Curınd dupa aceea îl trimite pe Daleyrac ca să-l facă pe rege să se reîntoarca, dînd ca motiv nemulţumirea senatorilor. Cu acest prilej, Daleyrac asistă la victoria de la Gran (Esztergom) pe care o descrie. Buletinul acelei victorii a fost redactat chiar de rege în limba franceză şi dat

lui du Pont să-l transcrie şi să-l difuzeze. În asemenea condiţii nu este de mirare că în descrierea campaniilor se amestecă şi o doză de adulaţie.

Căderea Cameniţei în 1672 a lovit cel mai rău Moldova, deschisa acum în întregime incursiunilor turcilor şi tătarilor pe de o parte, polonilor şi cazacilor auxiliari pe de alta. Raiaua de la Cameniţa îşi aruncă umbra tot mai departe. De acum încolo, pînă la pacea de la Žurawna (noiembrie 1676) situaţia va fi aceeaşi. Iar la reluarea şirului de campanii polone, începînd din 1684, situaţia se va mai înrăutăţi. Victoria de la Hotin nu a schimbat decît pentru o clipă starea dinainte. Căci odata cu lupta de la Hotin intervenea şi moartea regelui la Liov, care a determinat debandada întregii armate, alergînd la Dietă pentru pornirea campaniei de alegere a succesorului. Foarte curînd, turcii au reocupat Hotinul, aproape fără împotrivire. Aprovizionarea Cameniţei din Moldova şi prin Moldova aruncă noi greutăţi asupra ţării. Convoaiele a căror siguranţă cade şi în grija domnului sînt adesea atacate de pîlcuri polone în care luptă şi moldoveni răzleţi. Dar mai sînt şi expediţii de jaf, ca aceea de care este acuzat în 1673 comandantul polon Sieniawski, trimis să urmărească pe Husein-paşa şi cavaleria turcească ce scăpaseră din dezastrul de la Hotin şi care s-a oprit la Iaşi pentru a se înfrupta din bogăţiile depozitate acolo (Beaujeu — *Mémoires)*.

O incursiune care s-a bucurat de o atenţie deosebită ce s-a tradus prin versiunile cele mai divergente, a fost aceea de la Botoşani (din 20 februarie 1675), biet oraş nefortificat şi nepăzit, lipsit de orice importanţă strategică. Prima mărturie este a misionarului Antonio Rossi care a fost jefuit şi el de acei cazaci în drumul său spre Baia: (Au venit în ziua de 20 februarie)... „au ucis 200 de oameni şi mai bine şi *chiar şi pe preoţi în biserică*, au robit mai bine de o sută de inşi şi au plecat de acolo cu 400 de care foarte încărcate". Şi iată acum şi cum apare acest raid în ecourile corespondenţei ambasadei franceze de la Varşovia, transmise în Franţa de agentul de la Hamburg (I. Hudiţă, *Recueil de documents*... p. 229): „Une partie de la garnison de Mohilew a eu le bonheur de s'emparer de Bottussany, ville considérable de Valachie (!) laquelle *n'a pas voulu se rendre à discrétion* (!), où on a mis plusieurs habitants au fil de l'épée, fait un grand butin et enlevé plus de 3000 boeufs, quantité de brebis et brûlé la ville".

În schimb, la 29 martie 1675 ambasadorul Forbin dînd seama de la Liov ministrului Pomponne de reîntoarcerea emisarului francez Sauvans trimis la Poartă cu o misiune, adaugă: „A fost pus să aştepte 11 zile la Iaşi din cauza *unei incursiuni* pe care a făcut-o un colonel polon numit Hohul în „Valahia" (=Moldova), jefuind şi pîrjolind un oraş ce se numeşte „Boutachan", în afară de alte 7 zile pentru a-l duce pînă la Nistru şi a-l readuce la Iaşi".

Iar în informaţiile primite la Roma (I. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, p. 137) se pomeneşte de înfrîngerea a 6000 de turci-tătari la „Bondescari" (=Botoşani). — Devastarea de la Botoşani concordă destul de bine cu planurile lui Sobieski menţionate de Forbin la 8 decembrie 1674. Regele îi scrie reginei că va trece cu armata sa ca să ierneze în Moldova, atît pentru că ar fi hrană din belşug pentru subsistenţa ei, cît şi *pentru a secătui (ruiner) această ţară, ca şi Ţara Românească*, pentru

ca turcii să nu se mai poată hrăni acolo, de unde pot trece atît de ușor în Polonia. Ambasadorul alarmat, scrie îndată și regelui și marchizului de Béthune să renunțe la acel plan atît de potrivnic intereselor sale adevărate. Peste trei luni îi scrie iar, îndemnîndu-l să pornească la acțiune și *să cruțe Moldova și Țara Românească.*

Polonia se afla în preajma intrării în sistemul de alianță al lui Ludovic al XIV-lea, în curînd consfințit prin tratatul de la Jawarow din iunie 1675. Dar trebuia mai întîi să se desprindă din rețeaua complicațiilor turcești. Soooteala regelui-soare era de o limpezime de cristal. Realizînd o pace grabnică între poloni și turci, el va ridica doi dușmani împotriva dușmanului său, Leopold. Căci turcii — eliberați și ei de războiul contra Poloniei, care nu le era pe plac — puteau acum să dea o lovitură decisivă contra Vienei. Iar Sobieski ar porni contra electorului de Brandenburg sau s-ar alătura răsculaților maghiari pe care avea, deocamdată, să-i ajute ın mișcările lor preliminare cu trupe recrutate în Polonia și comandate de ofițeri francezi, sub îndrumarea atentă a lui Béthune. Dar legătura regelui prea-creștin cu viitoarea agresiune turcească trebuia să rămînă ocultă. Și tot astfel și sprijinul dat maghiarilor. Planul ac^sta a precedat momentul iscălirii tratatului de la Jawarow.

Înca din 1674 Ludovic al XIV-lea trimitea ambasadorilor de la Varșovia și de la Constantinopol instrucțiuni privitoare la pregătirea terenului pentru o mediație franceză a conflictului polono-turc, și la o acțiune de determinare a Porții să dea un ajutor efectiv răsculaților maghiari retrași ın Transilvania, pentru a porni la atac, autoriz^ndu-l totodată pe principele Transilvaniei să li se alăture în forma cea mai potrivita. Dar la Constantinopol ambasada era inexistentă în lipsa prelungită a ambasadorului, plecat în croazieră în septembrie 1673, de unde se va ıntoarce abia ın februarie 1675. Așa se explica inițiativa ambasadorului francez din Po onia, Forbin-Janson de a trimite prin octombrie 1674 pe emisarul Sauvans, despre care a fost vorba, într-o misiune discretă la Adrianopol, pentru a-l întreba pe marele vizir dacă Poarta ar a cepta o mediație franceză în vederea unei păci turco-polone și pentru a atinge otodată și chestiunea răsculaților maghiari și a situației lor în Transilvania, unde atitudinea nesinceră a principelui Apafi dădea mult de banuit. Misiunea lui Sauvans a dat greș, el fiind privit cu neîncredere și neputî d ajunge pînă la marele vizir, singurul ei rezultat fiind acela că a determinat pornirea la drum, în martie 1675, a secretarului de La Croix într-o misiune, discutată în volumul de față în *Observații critice* la măi.u iile sale pun tul b). Pentru a înțelege mai bine sensul acestei acțiuni, trebuie cunoscută poziția excepțională a secretarului, dobîndită de el în vara anului 1672 cînd a reușit să ducă, pînă în tabăra sultanului, în marș prin Moldova, o scrisoare a ambasadorului ajuns în culmea desnadejdei în urma ruperii neașteptate a tratativelor pentru Capitulații (și hotărît chiar o clipă să se îmbarce pe vasul „Le Diamant" care aștep a ancorat în port). El avea să aducă de la Marele dragoman, și indirect de la Marele vizir, asigurări liniștitoare că acele negocieri vor fi reluate la reîntoarcerea Porții la Adrianopol. În 1673 a fost trimis de Noin el în Franța ca să predea regelui Capitulațiile precum și încheierile dogmatice ale sinodului ortodox privind prezența reală în eucharistie, care fusese cerută de teologii de la Port Royal pentru rezolvarea unei

controverse cu teologii protestanţi, şi a fost *recomandat în mod special* negustorilor din Marsilia care controlau comerţul francez în Levant şi care serveau o pensie anuală ambasadorilor francezi de la Poartă, ca *persoana care l-a servit cel mai mult pe ambasador în chestiunea Capitulaţiilor*. După reîntoarcerea lui Nointel în 1675, el apare în toate negocierile directe cu Poarta (la nivelul chehaiei Marelui vizir) la care mai înainte, cel folosit în mod constant fusese interpretul ambasadei Fontaine. De altminteri, el şedea o parte din timp chiar la Adrianopol pentru a menţine contactul cu auxiliarii Marelui dragoman şi a trata direct, verbal, chestiunile indicate de ambasador. Acesta reîntors din călătorie abia pe la 20 februarie, deci după plecarea lui Sauvans, a resimţit iniţiativa colegului său din Polonia ca o intruziune în domeniul său propriu. Nemulţumirea sa apare printre rîndurile scrisorii sale către acesta din ziua de *7 martie* în care afirmă că Poarta doreşte să încheie pace cu Polonia şi că insuccesul lui Sauvans se datoreşte caracterului *clandestin* al misiunii sale. Căci s-a crezut că venirea lui era un artificiu al polonilor, fără vreo poruncă a regelui. Urma acum ca marchizul de Nointel să ia el iniţiativa tratativelor prin secretarul său. Dar misiunea lui de La Croix a constat de fapt mai degrabă într-un rol de curier, ducînd regelui polon condiţiile de pace (cu totul inacceptabile) ale marelui vizir şi aducînd înapoi răspunsul negativ al lui Sobieski. Şi la ducere şi la întoarcere a trecut prin Transilvania şi Ţara Românească. În anul următor reîncepe ofensiva pentru pace la care participă cu oferte de mediaţie, pe lîngă Franţa şi amîndoi domnii români, Gheorghe Duca şi Dumitraşcu Cantacuzino precum şi Apafi principele Transilvaniei, spre marele năduf al lui Nointel care considera prezenţa lor alături de Ludovic al XIV-lea ca o aberaţie. În aprilie sînt chemaţi reprezentanţii acestor ţări cărora li se comunică în scris că regele Poloniei poate să-şi trimită comisari de pace în tabăra seraskierului. Numai lui de La Croix i se dă un răspuns verbal. A doua zi e primit cu mari demonstraţii de afecţiune de chehaia, care îi arată şi o scrisoare latinească a lui Sobieski din 25 mai 1675 către domnul Moldovei, Dumitraşcu Cantacuzino, trimisă probabil de acesta la Poartă pentru că dintr-o frază reieşea dorinţa regelui de pace cu turcii. În darea sa de seamă, de La Croix îi atribuie dregătorului turc nişte comentarii care par copiate întocmai după acelea ale ambasadorului, criticînd nerăbdarea polonilor ce aleargă simultan la mediaţia oricui, pînă şi a domnilor vasali Porţii. cînd o au pe a „împăratului francez". Lucrul este şi mai evident, comparînd această redare a audienţei cu scrisoarea lui Nointel din 19 aprilie 1676. Această pseudo-identitate de vederi era desigur o formă de linguşire a secretarului. Emisari poloni se perindau la Gh. Duca în februarie, martie şi mai. În iunie, de La Croix e trimis de bunul său prieten chehaia Suleiman, ca să însoţească tabăra seraskierului Ibrahim, ce pornea contra Poloniei, şi să asiste ca un fel de martor la eventualele tratative ce trebuiau purtate cu hanul tătarilor şi cu seraskier ca delegaţi ai Porţii. Călătorind sub ocrotirea miliţiei egiptene ce se îndrepta spre tabăra otomană, de La Croix ajunge la Iaşi la 20 mai 1676 unde se afla serakierul, care la plecarea pe front (10 iunie) îl primeşte în tabără, pe care o va însoţi tot timpul pînă la Żurawna şi acolo pe loc, reîntorcîndu-se cu ea pînă la Dunăre la 9 oct., de unde s-a grăbit să alerge cît

mai neîntîrziat la Adrianopol. Mărturia lui despre încheierea păcii de la Żurawna se află consemnată de el atît în Jurnalul său inedit, cît și în lucrarea sa tipărită *Guerre des Turcs...*

Pînă în cele din urmă, pacea de la Żurawna, contrar afirmațiilor lui A. Vandal, E. Léger și alții, s-a încheiat pe cîmpul de luptă din apropierea Liovului, *fără nici* o *mediație franceză,* în plin haos, conferința de pace neputîndu-se ține din cauza bombardamentelor cît și a atacurilor tatarilor pornite chiar după primirea în tabără a delegaților poloni.

„Mediatori" de fapt, au fost seraskierul și hanul tătarilor, doritori sa încheie cît mai iute această situație pentru a putea pleca fiecare la el aca ă. Puncte de o mare importanță au fost lăsate nedecise, ca avînd a fi hotărîte cu prilejul ratificării, îngăduind polonilor iluzia deșartă că ei ar putea redobîndi astfel și Camenița! Iluzie persistentă care a încununat cu aureola sa splendidul cortegiu al soliei lui Gninski (1677), trimis ca mare sol la Constantinopol pentru ratificarea păcii de la Żurawna (octombrie 1676) de la care se aștepta atîta, și nu s-a risipit decît în fața cruntei realități întîmpinate pe malurile Bosforului, de unde aveau să se reîntoarcă peste un an de chinuri, abia jumătate din cei ce defilau acum cu mîndrie în moar și în brocard, cu cai focoși împodobiți regește. Iluzia generală trezise și la moldoveni speranțe fierbinți de o descătușare prin retragerea turcilor de la Camenița. Prezența lor apăsătoare s-a manifestat și cu prilejul acestei solii. Gestul lui Zagargi-pașa. călăuza din partea turcilor a soliei, brutalizînd pe marele stolnic ieșit înaintea solului la primul popas din Moldova, sub cuvînt că aprovizionarea fusese insuficientă, și repetînd scena și la popasul următor, ar fi putut da de gîndit oaspeților, dacă ei nu ar fi fost ispitiți să se simtă mai degrabă aproape de stăpînii nemiloși decît de localnicii îngenunchiați. Calda primire din partea domnului și a boierilor (printre care se afla si Miron Costin), schimbul de informații confidențiale în legătură cu bănuiala unor lucrături tainice ale polonului turcit Bobonek, ce avea să fie interpretul dat soliei la venirea ei la Constantinopol sau ale agentului „Astamati" (numit de de La Croix în *Guerre des turcs...* „Stamatello") trimis de turci la cazaci ca să pregătească primirea lui Gheorghe Hmelnițki de către aceștia, și care amîndoi zăboviseră un timp la Iași, ca și atmosfera prietenească lipsită de discuții spinoase de ceremonial, în sfîrșit încercările unora de a se documenta asupra istoriei țării și a locuitorilor, nu au împiedicat totuși pe secretarul soliei să exclame la plecare: „Nu este de mirare că acest popor este guvernat cu o vargă de fier!" Și aceasta era ultima întîlnire solemnă de prietenie cordială înainte de pornirea lanțului de campanii polone în Moldova, considerată prea des ca o bază de aprovizionare a turcilor, ce trebuia distrusă cu orice chip!

Pentru moldoveni, pacea polonilor cu turcii nu punea capăt încercărilor, căci tot acum începea campania turcilor contra cazacilor uniți cu moscoviții, și domnul însuși trebuia să participe la ea cu însărcinarea de a construi poduri, drumuri etc., asigurînd oarecum serviciul de geniu al armatei.

Cît de mari fuseseră iluziile, și ale moldovenilor, se vede din faptul ca însuși Antonie Ruset, sperase să obțină de la seraskier, *la intervenția solului,* scutirea de a merge cu oastea ce avea să se îndrepte spre Cehrin. Iar solul, odată sosit la Poartă, după euforia intrării fastuoase în capi-

tală, la care a asistat şi sultanul, nevăzut şi neştiut, de la o fereastră, după o perdea, a văzut treptat cum din sol devine ostatec, şi cum toate actele şi dovezile şi chiar martorii tratatului de la Żurawna, adică aşa-zişii „mediatori“ pe care se bizuiau polonii, ca pe nişte chezaşi ai adevărului, fuseseră măturaţi din cale: seraskierul închis în Cele Şapte Turnuri, iar hanul exilat la Rodos. Cît privea textul latin al tratatului, aflat în posesia polonilor, el era *neexact* (!) neredînd precis textul turcesc! Tratatele anterioare erau şterse dintr-un condei şi înlocuite cu nişte Capitulaţii gata întocmite ce nu aveau să fie discutate, ci acceptate! Pînă atunci, membrii soliei rămîneau sechestraţi în tabăra lor, unde curînd va pătrunde şi ciuma. Iar după această acceptare de nevoie, urma ca solul să mai rămînă ca ostatec pînă la evacuarea unor localităţi pretinse de turci şi să însoţească oastea turcă în campanie. Cu greu a putut obţine să plece, lăsînd în locul său, nu pe fiul său care îl însoţise şi pe care îl cereau turcii, ci pe nepotul său care comandase pe husarii soliei. — S-ar părea că polonii ar fi putut avea parte de alte condiţii, dacă nu ar fi zăbovit atîta cu ratificarea. Căci Poarta ar fi fost dispusă la o serie de concesii, atîta vreme cît se temea de un atac al moscoviţilor. Dar împăcarea cu aceştia a determinat această politică de forţă faţă de poloni, de care singurii care s-au bucurat au fost iniţiatorii viitoarei Ligi Creştine în frunte cu papa.

Momentul dramatic al despresurării Vienei a însemnat o cotitură hotărîtoare. Campaniile polone ce au urmat aveau la bază, în bună măsură, nevoia absolută de a redobîndi Cameniţa, de unde turcii ajungeau uşor la Liov, cum arată experienţa anilor 1672, 1675, 1676. Dar totodată ele erau în legătură şi cu rivalitatea dintre Polonia şi Imperiu, pentru anexarea celor trei ţări române, rivalitate care s-a ivit deîndată ce înfrîngerea lui Cara Mustafa a lăsat să se întrevadă posibilitatea alungării turcilor din Europa şi a împărţirii teritoriilor „eliberate“. Sobieski pretindea şi Moldova şi Ţara Românească şi Transilvania! Împăratul binevoia să-i lase Moldova, luînd el Transilvania şi Ţara Românească, pentru că ar fi aparţinut amîndouă regatului Ungariei (!). Peste aceste aspiraţii antagoniste ale celor doi rivali se suprapunea reţeaua politicii mari, europene, a celor două mari sisteme, gravitînd unul în jurul lui Ludovic al XIV-lea şi celălalt în jurul Ligii Creştine alimentată cu bani de papă. Polonia oscila între ele, fără unitate de acţiune, sau măcar de concepţie. Regele işi avea politica sa externă, regina pe a ei, contrara celei a regelui. Dar ele variau după diferite capricii. Dieta putea fi manevrată de diferite grupuri sau coaliţii de interese. Cele două partide, cel francez şi cel imperial, distribuiau bani şi dictau lozinci. Primul era manevrat de marchizul de Béthune, cumnatul regelui şi ambasadorul regelui-soare. Un loc de frunte îi revenea marelui hatman Jablonowski. Partidul împăratului a avut un timp sprijinul reginei, pînă după despresurarea Vienei şi manifestarea ingratitudinii flagrante a curţii imperiale. Dacă Sobieski mai rămînea în Liga Creştină, adică alături de împărat, el înţelegea să facă aceasta numai pentru a împiedica planurile lui Leopold, îndeosebi în Transilvania. El ajunsese prin Béthune la un ciudat compromis cu linia dictată de politica lui Ludovic al XIV-lea. Acesta admitea ca regele să lupte cu turcii, dar numai în *aşa fel ca acest fapt să nu aducă vreun folos împăratului!* Aşadar o campanie în Moldova, în-

găduind o pătrundere în Transilvania la momentul potrivit, sau o stînjenire în orice fel a unei împlîntări habsburgice acolo, erau binevenite. Totodată regele primea sume enorme de la papă pentru pregătirea campaniei sale contra turcilor. Cu timpul, în fața risipei și irosirii acestor mijloace prețioase, i s-au pus anumite condiții. Banii aveau să fie aduși și mînuiți de agenți ai papii, care (de pildă în 1686) se îngrijeau de înjghebarea unor depozite de alimente pentru care cheltuiau sume importante. Regele trebuia să se lege să ajungă pînă la Dunăre etc... Pretenție explicabilă după tentativa de pomină de la Zwaniec în 1684 (descrisă parțial și de secretarul italian Talenti și de Béthune în rapoartele acestuia de la Nistru). În anul următor (1685) campania condusă de marele hatman Jablonowski cu mare imprudență, în ciuda împotrivirii castelanului de Cracovia la planul său de operații, s-a terminat cu înfrîngerea de la Boian, pe care a încercat apoi s-o justifice declarînd în fața Dietei că lucrul s-ar fi datorat faptului că domnul Moldovei, Constantin Cantemir, ar fi trimis la el în tabără într-o misiune pe părintele del Monte care a putut să-și dea seama de situația forțelor sale, pe care apoi a divulgat-o seraskierului, fiind predat de domn acestuia pentru a extrage de la el prin metode drastice aceste informații. Nunțiul apostolic a raportat la Roma această declarație urmată de cea mai categorică desmințire a lui del Monte, cuprinsă în același dosar. Acea campanie imprudentă e descrisă cu voiciune de Le Masson du Pont care a participat la ea. O altă relatare destul de critică, dar indirectă se află în corespondența lui Béthune care împreună cu regele urmărea de la graniță mersul operațiilor (Hurmuzaki, XVI).

Vestita campanie a lui Sobieski din 1686 în Moldova, apare în volumul nostru în descrierile a patru martori direcți: Le Masson du Pont, Talenti, Béthune și Iacob Sobieski, al cărui jurnal cu toate reticențele ce pot fi observate în anume momente, de pildă a retragerii de la Iași, dă informațiile cele mai veridice privind înaintarea în Moldova, popasurile, apariția tătarilor, hărțuielile lor neîncetate și lupta pentru apă, silind pe rege la retragerea dezastruoasă, urmată din urmă, pas cu pas, de tătari. Celelalte mărturii sînt mai slabe. Le Masson scriind din memorie, după mai multe decenii, confundă pînă și itinerarul de la întoarcere, cu acela al campaniei din 1685 și se complace în invenții fanteziste. Talenti și Béthune caută să justifice și să explice insuccesul (de fapt — înfrîngerea) regelui. Acesta aruncă vina pe moscoviți care nu s-au mișcat pentru a-i opri pe tătari și pe domnii români care nu i s-au alăturat așa cum socotea el că vor face. În realitate, din chiar spusele acestor martori de aproape, gîndul regelui, departe de a se concentra asupra problemelor ce îl întîmpinau în acțiunea sa, se îndrepta ba spre demonstrația imperialilor lui Scherffenberg în Transilvania, pe care o considera ca o jignire personală, ba spre știrile așteptate de pe celelalte teatre de luptă din Ungaria și din Moreea. Coborîrea în Moldova a fost hotărîtă de el împotriva alternativei de a se îndrepta contra Camenițel, pe care ar fi putut-o recuceri, dar această propunere era bănuită a reflecta dorința împăratului de a-i lăsa lui un rol minor care ar obliga pe turci să-și împartă forțele și ar îngădui înaintarea victorioasă a imperialilor. Făcînd abstracție de intervenția mai mult ca sigură a tătarilor, planul regelui era să ocupe Moldova, unde voia să-și ierneze oastea, și

chiar să treacă în Țara Românească, scontînd cooperarea lui Șerban Cantacuzino. Dar din chiar mărturia lui Béthune se vede cît de nereale erau toate previziunile acestea și cît de necunoscător al împrejurărilor și al locurilor era regele. Lipsa totală a unor hărți, cît de cît exacte, îngăduind aprecierea distanțelor dintre diferite obiective posibile, nehotărîrea constantă asupra căii de ales, alternînd cu încăpățînarea stăruirii pe calea pornită, reduceau conducerea expediției la soluții de amănunt: încercări de a trece de partea cealaltă a rîului, ferirea de unele ambuscade ale tătarilor și eforturile repetate de „a prinde limbă" adică a captura cîte un tătar de la care să afle știri despre mișcările lor. Și Talenti și Béthune caută să justifice părăsirea grabnică a Iașilor. Primul invocă lipsa de fortificații, al doilea imposibilitatea de a mai păstra orașul *dupa* incendiul distrugător produs acum. Așadar acesta a precedat (!) și determinat părăsirea orașului. Despre *autorii* incendiului nu se pomenește nimic acum, iar ulterior se va susține chiar că moldovenii înșiși și-au incendiat capitala *la venirea* (!) lui Sobieski. La Béthune se află totuși două informații apreciabile: una cu privire la concursul tainic dat de Constantin Cantemir lui Sobieski, prevenindu-l de intențiile dușmanului, alta dînd amănunte despre acțiunea de la Părhăuți datorată marelui tezaurar, din care regina scriind papii a făcut o mare victorie contra tătarilor repurtată de Jacob Sobieski! Ultimele două relații directe din volum, amîndouă din anul 1688, aparținînd respectiv lui Veterani și Anonimului, pe care l-am identificat cu episcopul de Nicopol, Anton Stepančić, readuc în obiectiv Țara Românească. Ele se completează reciproc, reconstituind momentul crucial al dilemei alegerii silite între tirania de la Constantinopol și cea de la Viena. În amîndouă textele apare în umbră prezența ocultă a iezuitului Antide Dunod. Relația anonimă este o înseilare grăbită a unor texte foarte diferite: un fragment al unei variante inedite a cronicii lui Radu Popescu, o listă de dregătorii copiată probabil după vreo situație întocmită de cancelaria domnească, o alta mult mai puțin sistematică despre ranguri, fragmente ale unor dări de seamă către Propagandă, afirmînd crunta persecuție a catolicilor din Țara Românească de către domn, toate folosite împreună ca suport al unor acuzări înverșunate aduse lui Șerban Cantacuzino, alături de un plan de îngenunchiere a Țării Românești prin impunerea religiei catolice boierilor de divan, și pînă la urmă aproape chiar tuturor boierilor. Dealtminteri autorul declară că este *ușor lucru ca învingătorii sa dea legi învinșilor!* Textul era adresat în mare mister „sub sigiliul confesiunii" unui cardinal, desigur Buonvisi, nunțiul apostolic la Viena. Grija aceasta de a nu fi descoperit se explică prin faptul că autorul acestui pamflet era chiar solul trimis de domn la Viena pentru negocierile destul de laborioase în curs cu privire la condițiile aderării sale la Liga Creștină. Se ajunsese la un punct critic. Domnul aflase de intrigile lui Dunod pe lîngă unii boieri opozanți și de calomniile contra sa, cum că primejdia invocată de el din partea tătarilor ar fi o născocire a sa și că el însuși ar fi în legătură cu ei! Protestînd la împărat, el trimite ca dovadă chiar scrisorile acelui iezuit. Scrisoarea domnului e din 18/28 mai 1688, iar solul său, Stepančić sosește la Viena cu o suită de 20 de persoane la 15 iulie. În ziua de 31 iulie împăratul răspunde la plîngerea din 18/28 mai. Este deci evident că ea fusese adusă de Stepančić. Împă-

ratul se referă doar la acuzațiile formulate și *nu și la dovezile înfățișate.* Cît puteau ele să tragă în cumpănă cînd avea în față atestarea ofensei de neiertat adusă de domn papii, atunci cînd a poruncit ca judele (catolic) din Cîmpulung să fie bătut de gîde în piața și ulița orașului după ce i se va fi potrivit barba „ca să fie așa cum o poartă papa de la Roma"? (Fapt real menționat în congregația de Propaganda Fide din aug. 1681 și strecurat acum ca un adaos la cruzimile lui Șerban înșirate de Radu Popescu). Am crede că Stepančić s-a grăbit chiar de la sosirea sa să-l prevină pe Dunod și că relația a fost înjghebată cu mare zor din materialul existent la îndemînă. Fragmentul din cronica lui Radu Popescu fusese obținut fără îndoială chiar de Dunod cînd umbla printre boierii potrivnici domnului. El trebuia să constituie un argument puternic contra acordării domniei ereditare cerute de domn. Reminiscențele lui Stepančić privind piedicile aduse refacerii bisericii catolice din București urmăreau același scop de discreditare personală a acestuia. Relația poate fi descompusă în două părți aproape independente. O denunțare a domnului ca prigonitor al catolicilor și tiran al boierilor, și un plan de organizare a Țării Românești avînd la bază catolicizarea din poruncă a boierilor și ridicarea de cetăți imperiale înăuntrul țării. Lista dregătoriilor este în legătură cu acest plan al lui Dunod de a neutraliza puterea domnului ortodox prin conducerea efectivă încredințată boierilor cei mai de seamă catolici. Așadar partea leului pare să-i aparțină lui Dunod. Introducerea marginală a numelui său într-o scurtă paranteză la lista dregatoriilor atestînd prezența sa alături de a autorului și a domnului la discutarea numărului dorobanților, avea poate de scop să sublinieze rolul său de atunci și să aducă totodată *dovada că nu el e autorul acestei relații în care este pomenit la persoana a treia.* Dealtminteri acesta a fost și argumentul invocat de istoricii noștri cînd au contestat paternitatea relației lui Dunod, atribuind-o lui del Monte. Sistemul preconizat acum pentru aservirea Țării Românești este identic cu cel impus Transilvaniei. Ofensiva iezuită contra reformaților din Transilvania și Ungaria își găsea o aplicare asemănătoare contra ortodocșilor din Țara Românească. Și aici se preconiza aceeași metodă dură de subjugare totală. Comparația ei cu metoda mai rațională și mai blîndă a lui Veterani, care s a dovedit și cea mai oportună, în contrast cu cea brutală a lui Heissler lucrînd sub inspirația lui Dunod, se impune de la sine. Dar ea nu poate ascunde concepția comună potrivit căreia Țara Românească urma să devină un bastion al imperialilor. Apar însă deosebiri esențiale. Sistemul de fortificații propus de Veterani cu cetatea cheie la Focșani, care să închidă calea tătarilor din Bugeac, era conceput ca valabil numai dacă s-ar ajunge la o bună înțelegere cu românii, în vreme ce construcția de cetăți și întărituri în diferite puncte din interior preconizată de Relație țintea doar la ținerea în respect a locuitorilor subjugați.

În anexa volumului apar și două călătorii imaginare datorate, una palidului prelat A. de Burgo, care e atît de transparent încît pare absent din propria sa poveste, cealaltă omniprezentului C. Magni, care își impune prezența explozivă peste tot. Naivitate, poate la unul, și exces de ingeniozitate la celălalt, afirmațiile lor nu rezistă unei critici atente. Demonstrația caracterului ireal al pseudomărturiilor lor a fost făcută în Observațiile critice și în biografia celor doi autori. Amintim aici doar

de navigaţia de trei zile pentru a ajunge la Tîrgovişte (Burgo) şi de năstruşnica poruncă scrisă obţinută de Magni de la vistierul de la Iaşi către „toţi *bătrînii, epitropii şi administratorii comunităţilor*“ (!) de a-l întreţine gratuit tot timpul drumului. Absurdităţile lui de Burgo au un caracter involuntar şi incoerent, şi sînt datorate credulităţii excesive şi neştiinţei. Cele mult mai sofisticate ale lui Magni sînt rodul unei invenţii dirijate în vederea creării unei ficţiuni coerente intrînd în categoria imposturii. — Alături de ea, cea a monseniorului Parčević (demascată în corpul volumului) desvăluie o măiestrie şi o îndrăzneala deosebită, datorate unei practici îndelungate de întocmire de dovezi false. Prizonier al unor clişee proprii, omul se copiază pe sine. Regăsim întocmai spiritul şi procedeele sale din 1647, 1649 1650, 1651—1653. Este o identitate perfectă între plăsmuirea documentelor apocrife din 1649 1650 în sprijinul pretinsei misiuni din partea lui Matei Basarab şi cea a celor elaborate în 1673 în sprijinul misiunii tot atît de fictive din partea celor doi domni români, îndreptate şi acum în primul rînd tot către Republica veneţiană. Cea către dogele Genovei trădează un stadiu mai înaintat datorat probabil vîlvei stîrnite de victoria de la Hotin. Iscălitura lui Petriceicu în litere cirilice şi ciudatul postscriptum despre fostele posesiuni genoveze din Moldova (care a făcut sa curgă atîta cerneală fiind atribuit şi inspiraţiei lui Miron Costin) aduc un element nou. Un altul din corpul scrisorii este cel al cifrelor oastei făgăduite de domn. Pentru prima oară autorul se aventurează în asemenea precizări, care nu au trezit bănuiala, ci mîndria lui Haşdău, emoţionat de a găsi în arhivele genoveze o mărturie atît de glorioasa a strămoşului său domnesc. Data fictivă a scrisorilor apocrife (martie 1673) le aşează aparent înaintea Autobiografiei compuse la Viena spre a răspunde victorios bănuielilor nunţiului Alberici, fost secretar al Propagandei, care pătrunsese bine meandrele invenţiilor sale. De astă dată trebuia camuflat faptul că odată numit arhiepiscop de Marcianopol şi trimis în Moldova în *1656* (şi nu 1657!), el nici nu a trecut pe acolo, oprindu-se la Viena spre a solicita chipurile ajutoare pentru bulgarii din imperiul otoman, profitînd de confuzia ce se putea naşte din titulatura de Marcianopol (localitate aflată în adevăr în Bulgaria) care însă din 1644 încolo însoţea calitatea vicarului apostolic trimis în Moldova, el urmărind acum alte rosturi. Cercetarea critică a Autobiografiei în stadiul acesta ne-a îngăduit să îndreptăm măcar acum părerea greşită acceptată şi de noi în biografia din vol. V pe baza afirmaţiilor lui Peja csevich (vezi mai jos p. 190) că ar fi venit efectiv în Moldova după numirea sa. — Adîncirea critică a mărturiilor a scos în evidenţă şi diferite artifi cii minore la misionarii Angelo Tassi, G. Mančić, F. M. Spera, alături de cele majore ale triumviratului Parčević, Bărcuţă, Gross despre care a fost vorba mai înainte. — O trăsătură particulară a volumului de faţă este importanţa pe care o capătă elementul personal care colorează realitatea, dîndu-i un caracter subiectiv, adesea tendenţios, dar conferindu-i totodată un interes dramatic de o mare intensitate. Asistăm la ciocniri de voinţe, la intrigi în acţiune, la un joc de-a tumultul regizat în viesparul „provinciei“ catolice a Moldovei, care ocupă fruntea scenei, în vreme ce istoria reală se desfăşoară mută în dosul acestora ca un simplu element al decorului. Răscoala orheienilor este pomenită în treacăt,

doar pentru a da consistență demonstrațiilor puse la cale de către „triumviri“ contra iezuiților la Iași și Cotnari. Campaniile polone sînt doar dueluri ale regelui, sau marelui hatman, Jablonowski, cu tătarii hărțuitori, fără un cuvînt pentru moldoveni, decît pentru a marca primirea măreață a regelui la Iași, altminteri dispărînd pînă și din decor. Acțiunea pentru angajarea Țării Românești în tabăra imperialilor capătă și ea un aspect personal: inițiativa lui Veterani, ponegrirea personală a lui Șerban Cantacuzino de către Stepančić și Dunod. — Dincolo de dramă se afirmă comedia purtată în culise de unii actori în roluri de fantezie. Între ambasadorii francezi de la Varșovia și Constantinopol se pornește un dialog de surzi. Trăgînd unele sfori secretarul de La Croix se instalează în centrul acțiunii ca un erou al lui Beaumarchais, sau ca acesta care a purtat și el misiuni confidențiale. Curînd marchizul de Bèthune în rolul dublu de cumnat al regelui Poloniei și de trimis al regelui-soare cu însărcinări secrete privind Transilvania și mișcarea nemulțumiților maghiari va crede că poate el însuși să aspire la tronul Ungariei. În campania din 1686 el îl controlează pe Sobieski în sensul politicii franceze. În sfîrșit comedia bufă se instalează și ea cu C. Magni care aduce pe scenă o lume întreagă de personaje de farsă italiană: călugării impostori de la Iași, renegatul sinistru, Contele de la Vacaresca din Urbino (!), mai dînd un loc de figurant în scenariul său pînă și sultanului. De un pitoresc egal este și filmul mut al defilării unor misionari deochiați ca Benedetto ce făcea vînzare în cimitir, sau cei doi care au înlocuit un obiect de aur cu altul de aramă și erau să fie spînzurați de domn, și alții și alții, ce se desprind pe un fond aflat într-o evoluție paradoxală. Pe de o parte se afirmă ascensiunea unui fel de patriciat orășenesc catolic la Baia, și Cotnari, cu antene întinse și spre Suceava, datorîndu-și promovarea administrării bunurilor (în speță viilor) bisericii. Din acest mediu răsar „alumnii“ Gr. Gross și Petru Wolff și neobositul Bărcuță, pe lıngă rivalii lor Alcziner și alții din acel grup dușman. Pe de altă parte numărul catolicilor scade în mod alarmant în satele dependente de episcopie. Dar și la Suceava nu mai era prin 1670 decît o singură familie de catolici pentru care a fost numit un paroh în persoana lui Gr. Gross (!). Despre această scădere numerică pomenesc rapoartele lui Koičević și Piluzzi cu mult înainte de prăpădul campaniilor turco-polone Și despre starea generală a țării apar informații în corespondența misionarilor. De pildă în 1677 Ant. Rossi scrie că populația întreagă e terorizată de bande de tîlhari organizați militărește și operînd fără teamă. Și tot atunci gemeau viile de rod și nu erau butoaie de prea mare sărăcie. Iar în 1682 Angelini nota în raportul său de prefect că românii fugeau la pașa de Camenița pentru a scăpa de bir. Alții fugeau în Transilvania de teama tătarilor. Despre starea jalnică descrisă de Piluzzi în 1674 a mai fost vorba. Despre sărăcia din țară stau dovadă *rapoartele* cu privire la lipsa de mijloace a enoriașilor care nu mai pot contribui la hrana unui preot, precum și răspunsurile la *chestionarele* tipărite trimise de Propagandă prefecților ca să le completeze. Și în aceste răspunsuri răzbate o notă personală, care deosebește de pildă răspunsurile aproape simultane ale prefectului Piluzzi și ale misionarului Del Monte, scoțînd în relief deosebiri de spirit și de temperament. Calm și măsurat acesta își manifestă

dezaprobarea sau critica prin nuanţe sau reticenţe acolo unde indignarea prefectului izbucneşte clocotitor.

Reconstituirea firei lui Del Monte, după crîmpeiele de corespondenţă ce ne stau la îndemînă, confirmă întru totul concluziile negative trase cu privire la rolul ce i s-a atribuit în redactarea Relaţiei din Ţara Românească din 1688. Este o deosebire diametrală între firea cruntă şi duşmănoasă a autorului ei şi cea blajină a misionarului legat sufleteşte de ţară şi de biserica sa din Galaţi, îngrijită şi înzestrată de el, pentru care tremură în 1680 cînd se zvoneşte că ţările române vor fi prefăcute în paşalîc, şi răscoleşte cerul şi pămîntul pentru a o salva de urgia turcească. El avea desigur şi legături la Constantinopol, unde fusese mai ınainte vicar al vicarului patriarhal (catolic), a cărui autoritate se întindea şi asupra conventualilor din ţările noastre. Atunci a trebuit el să înveţe limba turcă pe care o cunoaşte în 1685 cînd e folosit ca tălmaci de către seraskierul Soliman Ainagi, aşa cum aminteşte în autobiografia sa. A fost trimis în două rınduri de către domnii Moldovei la regii Mihail Wisniowiecki şi Sobieski cît şi la palatinul Rusiei, marele hatman (Jablonowski) pentru cauza creştinătăţii, a fost luat în tabăra seraskierului şi folosit ca tălmaci, a fost robit de tătari de două ori şi eliberat de domni, şi a căzut în mîinile cazacilor, care s-au sfătuit de trei ori într-o zi ca să-l omoare. — Misiunea sa la primul din regi a fost desigur în 1670 cînd a plecat în Polonia spre a interveni de acolo în chestiunea subsidiilor misionarilor. Ea consta în comunicarea domnului (Gh. Duca) adresată regelui, că pentru a întîmpina presiunile lui Doroscenko la Poartă de a obţine concursul moldovenilor contra polonilor, el a invocat ameninţările polonilor contra Moldovei pentru a-şi păstra forţele la îndemînă. Este probabil că prinderea sa de către cazacii răsculaţi se situează în cursul drumului său spre Moldova în 1671. Cazacii, precum se ştie urau clerul catolic. Misiunea către Jablonowski în 1685 amintită şi mai ınainte, a avut loc în preajma acelei campanii. Domnul, aflînd de instalarea taberei sale la hotarul Moldovei, i-a trimis îndemnuri de a nu veni asupra ţării, care sufleteşte este alături de Liga Creştină — ca şi Ţara Românească — ci de a se îndrepta contra Cameniţei, sau a Bugeacului, mai semnalîndu-i şi transporturile masive de alimente îndreptate spre Cameniţa, precum şi unirea seraskierului cu hanul tătarilor. Curînd după aceea o delegaţie de boieri avea să încerce o înţelegere secretă, de a nu lupta efectiv contra polonilor, ci de a le lăsa lor victoria. Am văzut mai sus acuzările aduse de Jablonowski în faţa dietei pentru a explica înfrîngerea de la Boian. Dar şi C. Cantemir a trimis regelui unele explicaţii ale împrejurărilor ivite atunci, cu asigurări pentru viitor. Aceasta a fost misiunea către Sobieski a lui Del Monte, chemat de către cardinalul Pallavicini la sfîrşitul anului în Polonia. În retragerea din 1686 el îl însoţeşte pe Sobieski şi e folosit de el pentru a transmite un mesaj confidenţial împăratului, care îl trimite la Şerban Cantacuzino cu invitaţia să adere la Liga Creştină. Cum Sobieski atribuia insuccesul său din campanie unor lucrături ale domnului român înţeles cu Apafi, e probabil că invitaţia trimisă acum e urmarea acelui mesaj. Del Monte e deci trimis la Bucureşti cu scrisoarea împăratului, şi tot el aduce la Viena la 12 iunie răspunsul domnului. Confruntarea acestor elemente cu cele ale soliei lui Stepančić îl izbăvesc de nimbul sinistru cu care l-au încununat

toţi istoricii noştri de pînă acum. Această reabilitare tîrzie este un 1 d' rezultatele volumului de faţă.

— Ce aduce el nou? *O lărgire a cîmpului de cercetare* prin includerea unor materiale inedite la noi (ca extrasele de la Propagandă publicate de D. Găzdaru, sau ca fragmentul din textul lui de La Croix copiat pen ru noi de colegul Năsturel după un ms. de la Biblioteca Naţională de la Paris, sau ca mărturiile secretarului Talenti pentru campaniile lui Sobieski din 1684, 1685, 1686 din Moldova, sau a a cavalerului de Beaujeu cu privire la compania de moldoveni din oastea lui, *o adîncire a criticii* care a scos la iveală unele erori, atribuiri greşite, neconcordanţe, neadevăruri, sau chiar falsuri şi invenţii, sau a permis depistarea unor împrumuturi din cărţi folosite în relaţii drept constatări proprii, şi demascarea unor monumentale imposturi. Acestea vor impune reconsiderarea concluziilor obţinute pînă acuma pe baza unor asemenea mărturii.

MARIA HOLBAN

GIOVENALE FALCO (DIN LUNIO)

(? — după noiembrie 1641)

*

Minoritul conventual Giovenale Falco a venit ˆn Ţara Românească în 1635 fiind trimis de catre vicarul patriarhal de Constan- nopol, părintele Vıllani împreună cu alţi doi misionari daţi în grija sa în calitate e comisar al misiunii. Ei erau Benedetto Remondi din Milano, care a trecut în Moldova (vezi *Călatori*..., V, pp. 91—96) şi Silverio Pilotti din Penna (pp. 98—106), care a rămas cu el la Tîrgovişte. Curînd însă acesta s-a apucat sa-l pîrască la Contantinopol atît la n ul vicar patriarhal, cît şi la Roma la *Propagandă*, trimiţˆnd ot felul de denunţur˙ fanteziste care denotă şi o serioasă tulburare a minţii, alaturi de o imaginaţie necontrolată. Lucrul a început pare-se încă din vara anuı 1637, în august c nd Silverio a îndreptat prin nunţiul din Polonia o serie de acuzaţii în legătură cu capela catolică din Bucureşti, de curînd clădită de Locadello, unde Silverio v nea anume de la Tîrgovişte ca să oficieze slujba. El afırma că pentru a clădi acea capelă, Locadello împreună cu alţi doi catolici constanti- opolitani pripăşiţi în Ţara Românească dăduseră foc bisericuţei de lemn înălţate cu puţin înainte de misıonarii Fra Antonio de San Felice şi Angelo din Sonino. Pe lîngă capelă au fost clădite nişte chilii unde trageau noii ctitori cînd veneau la Bucureşti. Pe acest fond sînt îngrămădite cele mai variate incriminări ca de exemplu: aceşti cititori duc acolo *o viaţă desfrînată*, nu urmează riturile catolice, ci *vor să întemeieze o sectă nouă* şi de aceea nu vor să fie supuşi misionarilor, ci aşteaptă să le vina capelani veneţieni; au izgonit pe credincioşii care voiau să vină la slujbă şi aceia s-au făcut ortodocşi! etc... În realitate capela nici nu a fost sfinţită pˆnă în 1640 cînd Bakšić a venit din proprie iniţiativă să o sfinţească Pentru acest moment şi atitudinea lui Locadello, vezi *Călători*..., V, biografiile lui Bakšić şi Locadello). Aşadar e probabil ca nemulţumirea lui Silverio era pricinuită de faptul ca dorinţa lui de a ajunge preot oficiant al acelei capele din Bucureşti a fost spulberată de opunerea ctitorilor, sub cuvînt probabil că ea nu fusese încă sfinţita. Aşa se explică şi alungarea „bunilor credincioşi“ care voıau sa vină la slujbă. Peste acest necaz iniţial contra ctitorilor s-a suprapus o ciuda înfocată împotriva superiorului sau care nu-l mai lăsa să meargă la acea capela, probabil în urma protestului lui Locadello. De aceea, în toamnă, el îi aduce învinuirile cele mai grave într-o nouă reclamaţie îndreptată către *Propagandă*

dar care nu este ultima. Cea mai senzațională este cea din 28 decembrie 1637 trimisă de el din Rusciuc, unde s-a oprit după plecarea sa după bunul său plac, de la Tîrgoviște. În prima din serie, scrisă la 2 decembrie în București el îl denunța că și-a lepădat rasa, și atunci cînd merge cu vreo treabă la domn apare în port „valah", că umblă la piață sau în localurile publice călare sau într-o trăsurica împodobită cu covoare, că atunci cînd s-au refugiat locuitorii din alte părți la Tîrgoviște, de frica înaintării lui Vasile Lupu, el ar fi „făcut din mănăstire tavernă și cîrciumă cu cîntece și țambale" (ceea ce însemna probabil că a dat ospitalitate unora din ei în conventul de la Tîrgoviște). Dar — lucru mai mult decît ciudat — el trimite sub aceeași dată de 2 decembrie, de astă dată din „Provadia" o altă acuzare de o gravitate neobișnuită: *„părintele Falco a vrut să-l ucidă* „cu prilejul fugii în munți în timpul războiului, în luna lui noiembrie". Tot el nu a vrut să-i dea un potir și alte obiecte de cult cu care să poată sluji la București, unde „locuitorii l-ar fi ținut din compasiune!". Dar în scrisoarea din 28 decembrie apare un fapt nou și cu totul senzațional: părintele Falco ar fi avut soție. Și o acuzație foarte gravă: „el ar fi încercat să-l și răpună". La Tîrgoviște îl ținea ca un rob și îl punea să gătească „ca bucătar prînzurile date de el unui oarecare egumen sau abate care avea trecere lîngă domn... etc. El este un risipitor. La Tîrgoviște ar putea să trăiască 4 misionari! Acel egumen îl îndemna și pe Silverio să mănînce carne în post și „să mă însor după obiceiul românilor cu vreo fată sau femeie rușinată de el, cum l-a pus poate (!) și pe părintele Giovenale să facă!" Se observă procedeul urmat. O serie de acuzații în vînt, apoi una extrem de gravă, urmată de un „poate" destul de ciudat, și în concluzie o condamnare categorică.

Dar mai este un fapt asupra căruia nu se poate trece cu ușurință. Silverio își inaugurează seria de acuzații directe la adresa lui Giovenale Falco cu raportarea unui fapt destul de straniu, povestit de el într-un mod aproape caricatural: scena excomunicării sale de către superiorul său. El se laudă oarecum că a continuat să slujească în biserică și după aceea, dar este limpede că această activitate a sa nu se putea desfășura decît acolo unde scăpa de supravegherea părintelui comisar. La rîndul sau, acesta nu îi putea da obiectele de cult necesare slujbei religioase atîta vreme cît cel excomunicat nu fusese dezlegat de afurisenie. Așa se explică și plecarea lui Silverio mai întîi la București, apoi în Bulgaria. Nu pare să fi fost prea zorit a ajunge la Constantinopol, preferînd să trimită doar denunțurile sale. Meditînd la Rusciuc pînă la ivirea primăverii, Silverio și-a mai perfecționat versiunea: „Părintele Falco a vîndut bunurile imobile și mișcatoare (!) din Tîrgoviște ca să plătească birul (*valatico*), să dea divorț de soție (!) și sa se întoarcă în Italia, dar o iscoadă a dat de veste domnului care l-a oprit" (scrisoare din 1 martie 1638 din Rusciuc). Este atîta absurditate în formularea acuzărilor și atîta inventivitate, încît cu greu s-ar putea distinge figura adevărată a pîrîtului Giovenale Falco dacă nu ar mai fi și alte mărturii. Reținem doar faptul că el stătea la Tîrgoviște, că umbla uneori fără rasă, îndeosebi cînd mergea pe la domn de care era bine văzut, și că s-a împrietenit cu un egumen care venea să îl vadă și prînzea la el la convent. Alt rînd de informații se datorește lui Baksić care în cursul vizitației sale a Țării Românești din 1640 și a trecerii sale de la sfîrșitul anului următor are cuvintele cele mai bune pentru devotamentul și munca lui Giovenale Falco, ce ocupa locul de paroh al bisericii de la Cîmpulung. În relația sa mai tîrzie, cu prilejul unui alt drum în 1648, el îl pomenește cu emoție ca defunct, fără altă precizare. Se știe însă că din mijlocul anului 1645 era paroh la Cîmpulung misionarul Fr. M. Spera. Așadar dispariția

lui Giovenale Falco se situează între 1641 şi 1645. S-ar putea eventual ajunge la o aproximaţie mai strînsă. Într-o notă despre *subsidiile plătite pentru misiunile din Moldova şi Ţara Românească*, menţionata în *Alcuni Missionari*, p. 22, n. 11 şi care merge de la 1639 pînă la 1644 inclusiv, apare şi Fra Giovenale da Lunio „et compagni in Valachia" în *1643*.

Departe de a se fi despărţit de catolicism, el a avut un rol esenţial în readucerea la biserica romană a locuitorilor saşi din acel oraş trecuţi treptat la luteranism din lipsă de preoţi catolici autentici. Conveısiunea operată de Gio en·le Falco pare să fi fost atît de unanimă încît se iveşte ındoıala dacă nu a fı rebuı - ţat şi oarecare intimidare. Recuperarea protestanţilor era şı pe placul d mn lu , care avea o uşoara înclinaţie către biserica legitimă a Romei prin comparaţie cu cea rebela a diferitelor variante ale formulei reformate.

Scrisoarea lui Giovenale Falco din 6 septembrie 1638 pe care o redăm lupa D. Găzdaru este o urmare a situaţiei create de calomniile lui Silverio P'·tti. Pîrîtul se apără fără a cunoaşte nici pîrîşul şi nici acuzaţiile ce i se adu u Acestea ajunseseră destul de iute la destinaţie (nu se poate şti dacă pe calea scrisorilor îndreptate spre *Propagandă*, sau poate a unor denunţuri orale la Constantinopol din partea lui Silverio care la 1 martie 1638 se mai afla încă la Rus ciuc). În schimb răspunsul lui Falco din 6 septembrie 1638 avea să urmeze o ca e zabavnică şi ocolită, întrucît acela căruia îi fusese încredinţat Rafael Levakovıc) a trecut mai întîi prin Moldova, Polonia, Austria pînă a venit în sfîrşit la Roma. Discutarea ei în plenul Congregaţiei a avut loc abia la mijlocul lunii iulie 1639, adică după zece luni de la trimitere. Încheierea finală pare a fi fost în sensul rechemării lui Falco sau a autorizării întoarcerii sale, întrucît nu existau marturii suficiente în măsură să spulbere acuzaţiile aduse. În această incertitudıne, reîntoarcerea la viaţa de mănăstire părea o soluţie prudentă. În realitate îns , părintele Falco a rămas mai departe în Ţara Românească. La venirea lui Baks ć în 1640 el nu mai era superior al conventului de la Tîrgovişte, ci paroh la Cîmpulung. Se revenise cumva la *Propagandă* asupra soluţiei propuse la 15—18 iulie 1639? Sau avea şi vicarul patriarhal de la Constantinopol vreun cuvînt de spus în această privinţă, şı îşi va fı dat seama în curînd de cîtă crezare merita Silverio?

Apariţia la Tîrgovişte în septembrie 1638 a lui Rafael Levaković, specialist în tipărituri religioase pentru slavii de sud, catolici, şi tratativele urmate pentru pornirea unei adevărate campanii de tipăriri de cărţi religioase, sub conducerea acestuia în Ţara Românească i-au oferit părintelui Giovenale prilejul de a face o propunere judicioasă: tipărirea slavonă şi latină a unor mici cărţulii cu privire la controversele religioase dintre catolici şi ortodocşi pentru care ar exista un interes real în Ţara Românească, atît la clerici cît şi la laici. Nu reiese dın scrisoarea lui Falco dacă urma ca ele să fie tipărite la Roma sau în Ţara Româneasca, dar faptul că ideea este emisă cu prilejul venirii lui Levaković şi a întocmirii planului de activitate tipografică a acestuia ar pleda pentru alternativa a doua. Aceste mici lucrări trebuiau să fie nişte mijloace de propagandă pentru atragerea Domnului şi a ţării de partea Romei.

Încă din anul precedent se conturase un plan de acţiune din care făcea parte venirea lui Levanković în Ţara Românească. La începutul lui iulie 1637 se înfăţişase înaintea lui Matei Basarab „nobilul bărbat" Francisc Markanić (sau Markyanich) din Chiprovaţ, meşter în ferecături de cărţi şi manuscrise, probabil în legătură cu pregătirile pentru o nouă tipăritură care să continue seria începută cu *Molitvelnicul slavon* de la Cîmpulung (1635) şi *Psaltirea slavonească* de la Go

vora (1637), lucrate cu materialul tipografic trimis de la Kiev de mitropolitul Petru Movilă. Obiectivul lui Markanić, care împreună cu tot grupul din Chiprovaț era în legături strînse cu *Propaganda*, era de a oferi domnului mijloace mai perfecționate, preferabile acelora procurate de mitropolitul ortodox din Rusia, asigurîndu-i totodată serviciile unui bun cunoscător al tiparului cu litere cirilice, Rafael Levaković, care lucra la Roma la tipografia *Propagandei* unde avea un rol multiplu. În adevăr, el *revizuia* textele slave din punctul de vedere al limbii *și al dogmei* înainte de a se ocupa de tipărirea lor. Markanić s-a grăbit să pună la cale o serie întreagă de demersuri. A obținut de la Matei Basarab o împuternicire scrisă adresată lui Levaković pentru ca acesta să poată cere o delegație papală, autorizîndu-l să poarte cu domnul tratative în vederea retipăririi [în Țara Românească] de cărți bisericești slavone interesînd totodată pe români și pe toți slavii creștini. El însuși a scris direct lui Levaković precum și monseniorului Ingoli, secretarul *Propagandei* o scrisoare păstrată sub formă de rezumat întocmit de acesta spre a fi înfățișat discuției Congregației. Recomandările lui Markanić au un caracter aproape conspirativ. Levaković să aducă o brevă papală către domn, dar să nu fie vorba în ea *de tipar, pentru ca să nu se afle că textele ar fi să fie revizuite de un latin* [lucrul acesta putînd crea complicații și cu turcii și cu clerul ortodox în general]. Papa să-i trimită domnului relicve și îndeosebi balsam din acela care picură din moaștele Sf. Nicolaie din Bari, pe care domnul îl folosește ca leac pentru boala sa de ochi. Levaković să vină învestit cu calitatea de vizitator apostolic al țărilor române, pentru a-l impresiona pe domn și a-l cîștiga definitiv pentru întreprinderea proiectată. Să vină cît mai urgent deoarece domnul voia să ceară un specialist (ortodox) de la Petru Movilă, și Markanić l-a îndemnat să-l aștepte pe Levaković și să nu se mai îndrepte în altă parte. Iar Levaković să vină cu o echipă de 2—3 călugări buni cunoscători ai limbii slavone și cu purtări edificatoare, întrucît acei bulgari *sînt puțini și slabi ca doctrină*. Merită să fie subliniată această recomandare din urmă care trădează un spirit cu totul deosebit de acela ce se va observa foarte curînd la Bakšic, și mai ales la Soimirović, doritor a introduce pe toate căile călugări bulgari în Țara Românească. Accentul lui Markanić cade cu hotărîre pe două condiții esențiale pentru reușita planului: taina, asemenea celei a confesiunii și graba cea mai mare pentru a nu pierde un prilej unic [*Miscellanea*, pp. 101—104]. În 1637 momentul părea extrem de favorabil. Raporturile lui Matei Basarab cu patriarhul de Constantinopol erau critice. În martie 1637 fusese reînscăunat pentru *a șasea oară* Chiril Lukaris, avînd și sprijinul lui Vasile Lupu, dușmanul domnului muntean. Jocul acesta repetat de-a destituirea și reinstalarea, după stăruințele ambasadorilor de la Constantinopol și prin mituirea masivă a Porții, trezise îndoiala lui Matei, exprimată și față de catolicii cu care intra în contact, cu privire la primejdia sufletească a celor aflați sub oblăduirea unui asemenea patriarh. Și mai tîrziu, cînd Vasile Lupu va ține în mîinile sale patriarhia și pe toți acei palizi figuranți schimbați de el în mod arbitrar, fie fățiș, fie sub aparența unor mișcări ale ortodocșilor din capitală, el va simți aceeași tulburare pe care se bizuiau agenții *Propagandei* crezîndu-l cîștigat pentru unirea cu Roma. [În martie 1644 secretarul Ingoli fusese informat de episcopul sufragan polon de Luck, Krasicki, cu titulatura de „Argeș“ în Valahia (!), în realitate de Argos în Grecia, — care cunoștea limba română și scrisul cirilic și care trecuse prin Țara Românească mergînd din Luck la Roma —, că domnul cu care avusese convorbiri ar fi dispus sufletește la unirea cu Roma (!), avînd îndoieli în privința patriarhului simoniac de la Constantinopol (= Partenie I)] (*ibid.*, p. 160). Dar același domn

care se arăta favorabil unor manifestări ale spiritului catolic — cumnatul său, Udrişte Năsturel tălmăcea din latină în slavonă „Imitaţia lui Hristos“ — refuza să lase pe misionarii catolici din Ţara Românească să repare împreună cu călugării catolici bulgari de la Chiprovaţ biserica mare catolică de la Tîrgovişte, declarînd (în 1648) că o biserică (adică cea a conventului) ajunge pentru papistaşi! Este probabil că Giovenale Falco a sprijinit în 1637 eforturile lui Markanić de a atrage în Ţara Românească pe Levaković, fără însă a-i împărtăşi toate iluziile. Nu cunoaştem, din păcate, numeroasele documente din arhiva *Propagandei* referitoare la favoarea de care se bucura Giovenale Falco la domn (amintite în *op. cit.*, p. 122) şi nici mărturia lui cu privire la discuţiile dogmatice purtate de catolici în faţa domnului, cu Udrişte Năsturel şi alţii (*ibid.*, p. 124), ci numai scrisoarea din 6 septembrie, redată de noi aici după textul publicat în *Miscellanea*. Este o lacună ce va trebui împlinită la primul prilej de a obţine comunicarea textelor inedite din arhiva *Propagandei*. Din tonul moderat al scrisorii cu referire la nevoia tipăririi unor opuscule de controversă religioasă, nu se poate deduce o înclinaţie mai hotărîtă a domnului către Roma, ci doar dorinţa catolicilor de a înfăţişa în versiunea lor deosebirile dogmatice dintre catolici şi ,schismatici“.

Cu tot zorul chemării sale în Ţara Românească, Levaković nu a apărut la Tîrgovişte decît la 1 septembrie 1638, adică după aproape 14 luni şi „a venit singur şi cu mîinile goale“. El umblase după alte interese în Austria, Ungaria şi Polonia. În martie, împăratul Ferdinand îi dă episcopia de Smedereva şi îl însărcinează cu o misiune secretă în Ungaria. La sfîrşitul lui mai îl întîlneşte pe Remondi care îl informează despre conflictul dintre Matei Basarab şi Vasile Lupu. Aşadar îşi mai amînă încă drumul spre Ţara Românească, mergînd mai întîi în Boemia, la Viena şi la Chiprovaţ, unde află de potolirea conflictului dintre cei doi domni. Abia la 31 august ajunge în Ţara Românească. Dar momentul favorabil trecuse. După o aşteptare supărătoare domnul pusese să fie retipărită psaltirea de la Govora (aprilie — iunie 1638). Levaković îl convinge totuşi să mai aştepte cu tipărirea celorlalte cărţi pînă la venirea răspunsului de la *Propagandă*... Dar şi aici trecuse momentul oportun. Monseniorul Ingoli era acum de părere ca tipăriturile să se facă la Roma şi să fie difuzate prin Constantinopol! În scrisoarea sa din *8 octombrie 1638* din Liov, Levaković mărturiseşte că nu a putut realiza nimic în Ţara Românească cu privire la tipărituri, avînd aerul să spună că domnul s-ar fi arătat lipsit de entuziasm („Ceea ce mi s-a întîmplat în Valahia cu acel Voievod, ar fi prea lung ca să vă scriu acuma în întregime...“, *ibid.*, p. 121). Cauza trebuie căutată în lunga aşteptare impusă domnului după graba mare însoţind chemarea acestui specialist atît de puţin grăbit. Nici din scrisoarea lui Giovenale Falco nu se poate deduce realizarea unui rezultat pozitiv. Sugestia tipăririi unor opuscule de propagandă axate pe controversele dogmatice amintite mai sus, este mai degrabă un premiu de consolare pentru insuccesul constatat în privinţa planului de tipărire masivă a unor lucrări pentru tot sud-estul şi orientul creştin. Nu ştim la ce se referă cînd se plînge de necazurile şi nenorocirea ce sînt de îndurat în aceste locuri. Este vorba oare de propria sa situaţie în legătură cu primirea înştiinţării de la Constantinopol că se iau măsuri contra lui de către Propagandă? Sau se referă la condiţiile în care trăieşte în Ţara Românească? Acestea însă par să fi fost bune. Împrietenirea sa cu egumenul ortodox menţionat de Silverio în toamna anului 1637 se datoreşte poate contactului stabilit sau reînnoit cu egumenii de la Govora şi Cîmpulung (unde funcţionau tiparniţele domneşti) cu prilejul venirii lui Markanić, care a fost desigur trimis

de domn să le viziteze. (Despre o misiune politică a acestuia la Matei Basarab, pe baza pretinsei scrisori din 18 decembrie 1649 înfățișate de Parčević la Veneția, nu poate fi vorba. Vezi discuția referitoare la autenticitatea ei în *Călători...*, V, în biografia lui Parčević, precum și la pp. 370—371. Titlul de *gubernator* care nu apare decît o singură dată, acolo, nu trebuie pus în legătură cu Custodia Bulgariei, care era un organ religios ce reunea toate mănăstirile observante din „provincia" catolică a Bulgariei în care intrau și cele din Țara Românească, ci trebuie aflat în prealabil cît era de real).

Despre Giovenale Falco s-au publicat foarte puține informații, care se reduc de fapt la acuzațiile lui Silverio Pilotti, la elogiile lui Bakšić și la scrisoarea din 6 septembrie înfățișată aici după textul dat la lumină de D. Găzdaru în volumul omagial: *Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, Freiburg in Brisgau, Germania, 1974. Elemente biografice au putut fi culese din notița ce o însoțește acolo, precum și din unele însemnări ale lui G. Călinescu din „*Dipl. Ital.* II (*Altre notizie...*). O biografie propriu-zisă, oricît de sumară, nu poate fi pornită înainte de editarea materialului inedit din arhiva Propagandei priv[illegible] [illegible]e Falco și care e menționat în *Miscellanea* (pp. 120, 124).

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAȚIEI[1]

1638 septembrie 6, Tîrgoviște.

p 152 Cu prilejul <venirii> părintelui Rafael Croatul[2], mă închin D.V. Il. și Rev. și rog pe Dumnezeu să-i împlinească gîndurile sale sfinte.

A venit părintele Rafael cu scrisori de la stăpînul nostru (papa)[3] ătre Domnul Țării Românești care l-a primit cu dragă inimă și prin mijlocirea amicilor nu a pregetat să-i dea o audiență binevoitoare *(gratta)*. Ce am făcut <noi> și am lucrat, vă va spune părintele din gură, ca și necazurile și nenorocirea, ce sînt de îndurat în aceste locuri.

Ne-am înțeles, și ar fi lucrul cel mai bun, așa cum a văzut suszisul părinte, ca să se îngrijească D.V.Il. și Rev. ca să fie tipărite cărțulii despre controversele dintre latini și greci în limba slavonă *(slovenica)* și latină, ca să se folosească țările acestea de ele, ceea ce (cred), după judecata mea, că ar aduce roade bune, căci mi-au cerut de mai multe ori <asemenea cărțulii> mulți dintre preoții și laicii lor. Aș vrea ca D.V.Il. să-mi facă un bine *(una gratia)*, să-mi dați voie să mă întorc în Italia, întrucît am slujit cu credință S. Congregație, pe cît am putut și am știut, după cum vor da mărturie deplină la nevoie oricare <oameni> din aceste locuri. Am servit 5 ani, nu vreau să plec fără dreaptă slobozire din

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de D. Găzdaru, *op. cit.*, Anexa XXVIII, pp. 152—154.

[2] Rafael Levaković, croat italianizat, priceput în arta tiparului cu litere chirilice, lucra pentru *Propagandă* la Roma la revizuirea cărților în ce privește limba și dogma precum și la tipărirea de cărți pentru slavii catolici sau uniți. În iulie 1637 este chemat de Matei Basarab în Țara Românească pentru a tipări cărți pentru toată creștinătatea slavă. Dar nu vine decît la 31 august 1638, și nu ajunge la nici un rezultat pozitiv. După o săptămînă pleacă din Tîrgoviște în Moldova, Polonia și Austria pînă să ajungă la Roma.

[3] Inocențiu al X-lea.

partea D.V.Il., ca să nu fac cum au făcut alții neascultători față de S. Congregație[4]. Îmi scrie părintele Vicar patriarhal de la Constantinopol[5] că are ordine contra mea de la S. Congregație. Nu pot să știu // de p. 13
unde să vină aceasta?[6] Aș ține mult să fie cercetată această treabă și să știu cine a scornit aceste minciuni. Dacă am făcut rău, se cuvine să sufăr pedeapsa, dacă este altfel, să fie pedepsiți mincinoșii. Eu nu-l cunosc pe părintele vicar patriarhal <de la Constantinopol> nu l-am văzut niciodată[7]. Să-l întrebe D.V.Il. despre faptele mele și eu mă las la ce va spune el despre mine. Nu voi lipsi a-mi face datoria, cum mi-am făcut-o în trecut... etc.

...Aș avea multe lucruri de scris ce nu se pot scrie pentru motive valabile *(per digni respetti)*.

Slugă prea plecată, din tot sufletul
fratele Giovenale Falco, misionar
apostolic în Țara Românească[8]

---

[4] Aluzie poate la plecarea lui Silverio Pilotti în 1636. (Vezi *Călători* V, biografia acestuia).

[5] Acesta era și Provincialul conventualilor din țările noastre. Falco venise de la Constantinopol.

[6] Ca urmare a acuzărilor lui Pilotti *(ibidem)*.

[7] Declarație cu privire la vicarul patriarhal *din acel moment*.

[8] Scrisoarea a fost discutată de Congregație la 18 (sau 15) iulie 1639. Este rezumată scrisoarea, apoi s-a adăugat de altă mînă: Cred că ar fi bine să i se dea voia (pe care o cere) deoarece s-au primit relații în privința . . . . .) măcar că fratele Rafael croatul care a fost la domnul Țării Românești în lunile trecute nu a dat un raport rău despre acest frate. Dar pentru că fratele Rafael a stat puțin acolo, ar fi mai bine să i se dea voie de a se întoarce la mănăstire sub ascultarea <de acolo> și să recapete acel spirit care în misiuni mai lungi se pierde de obicei la persoane *non bene moralizati*.

[Altă adnotare]: Pentru tipărirea de cărți de controversă . și pentru voia de a se reîntoarce în Italia.

BARTOLOMEO BASSETTI

(? — 1644)

•

Misionarul Bartolomeo Bassetti a apărut şi în vol. V din seria de faţă, dar întrucît contribuţia lui nu era complet reprezentată, ea mărginindu-se doar la versiunea textului publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* II, se cuvine a fi sporită cu materialul înfăţişat mai recent de neobositul cercetator D. Găzdaru în *Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, Freiburg i. Br., 1974. Redăm aici extrase din corespondenţa expediată de el din Moldova în cursul anilor 1641—1643, care completează informaţiile existente pentru momentul ce precede întocmirea vestitei descrieri a lui Bandini. Totodată notiţa sa introductivă trebuie largita pentru a îmbrăţişa întreaga sa activitate din cursul şederii sale, ea neputîndu-se mărgini doar la rolul său în legătură cu sinodul de la Iaşi din 1641. Figura lui, astfel înfaţişată, depăşeşte cadrul restrîns al prezentarii sale anterioare ce avea la bază doar elementele puse în circulaţie acum trei decenii. În unele privinţe experienţa lui Bassetti este o prefigurare a aceleia ce îl aşteaptă pe Bandini în 1644. Aceiaşi factori intervin în acelaşi fel, în aceleaşi scopuri. La lumina încercarilor ce se repeta, faptele capătă o adîncime nouă. În notiţa de faţă folosim toate datele oferite de „*Miscellanea*" atît ca material cît şi ca elemente biografice.

Minoritul conventual Bartolomeo Bassetti, originar din Toscana din localitatea Piano Castegnaio, a fost desemnat de Propagandă la 26 martie 1639 pentru misiunea din Moldova, în urma unei cereri a lui Vasile Lupu să fie trimişi patru misionari franciscani care să aibă grija locuitorilor catolici din ţară. A primit ca viatic 30 de scuzi, şi ca subvenţie anuală 50 de scuzi. Durata şederii sale trebuia sa fie de 3 ani. În lipsa episcopului catolic absenteist, era absolută nevoie de un viceprefect al misiunilor care să şadă în ţara. A sosit la Iaşi la începutul anului 1640. A calatorit împreună cu misionarul Simone Apolloni din Veglia, ştiutor al limbilor serbo-croată şi poate a limbii române. El însuşi cunoştea şi limba germana. În privinţa limbii române este discuţie. După Bonaventura Morariu, el nu ar fi cunoscut-o bine, dar din propria sa declaraţie ar rezulta contrariul. La 15 februarie 1641 el anunţa intenţia de a tipări un catehism în limba romană la manăstirea Trei Ierarhi unde era instalată o tipografie ce se ocupa

tocmai atunci cu tipărirea în limba română a „Evangheliarului", mai bine zis a „Cazaniei" lui Varlaam. Tipograful era venit anume în acest scop.

Situația lui Bassetti de verigă necesară între Propagandă și domn îi crea obligații foarte diferite. Pe de o parte el trebuia să informeze pe Baksić (ca avea supravegherea religioasa a Moldovei ca vicar apostolic, în lipsa unui episcop catolic rezident în țară) despre situația catolicilor și comportarea preoțilol sau misionarilor. În sensul acesta primea porunci de la Roma să-l informeze pe Bakšić despre abaterile („eccessi") vicarului episcopului de Bacău, Giacinto din Osimo, pentru ca să se ia măsuri în contra lui [*Miscellanea*, p. 48]. Această invitație puțin obișnuită trebuie pusă în legătură cu unele indicii ce apar încă din 1638. Din luna octombrie 1638 Propaganda era informată de atitudinea negativa a lui Giacinto față de misionari. O spune Rafael Levaković, viitorul episcop de Ohrida, care reîntorcîndu-se din țările noastre în Italia, prin Polonia, a ˆntı nit la Camenița pe doi călugări conventuali ce mergeau la Iași și i-a prevenit (de ce îi așteaptă) dîndu-le informații necesare și de mare folos, „cu atît mai mult cu cît părintele Giacinto, vicarul menseniorului de Bacău — după cîte am putut afla de la acei catolici — *ar vrea să fie singur și are dragoste puțina pentru misionari*". Situația în acel moment e a destul de clară: episcopul absenteist și v'-carul său erau desigur stingheriți de prezența misionarilor care puteau informa Congregația despre mișcăr.le lor. Totodată ei bănuiau că domnul intervenea la Roma pentru înlocuirea episcopului absente'st polon, printr-unul italian rezidînd în dioceză. În sfîrșit, domnul mai ceruse tot atunci să fie trimiși din Ital'a 4 mi norıți conventuali pe ıtru grija spirituală a catolicilor din Moldova, făcînd oarecum abstracție de episcop. Deci se poate considera că existau două tabere opus . misionarii de o parte, și episcopul polon de alta. Ceea ce e mai greu de identificat este numele celor doi conventuali ce se îndreptau spre Iași. Căci la acea dată Remondi era sosit de vreo doi ani, venind de la Constantinopol. Iar cei doi misionari recomandați de ambasadorul francez Gournay, anume Fra Antonio de San Fei e ș' Angelo Petricca din Sonino își terminaseră șederea lor începută în 1632 și plecasera din Moldova (*Alcuni missionari*, p. 22). Afară dacă, în urma șoaptelor binevoitoare ale lui Levaković, cei doi frați nenumiți au preferat cumva să-și mute gîndul de a mai merge la Iași.

Parintele Bassetti mai trebuia să raporteze la curie pregătirile ordonate de domn în vederea Sinodului ortodox de la Iași. Acesta i-a oferit și un prilej însemnat de a formula punctul de vedere catolic la cererea lui Vasile Lupu care voia sa-i asigure predicatorului de curte, Meletie Sirigo, teolog ortodox cu simpatii pentru Roma, strămutat un timp în Moldova, toate condițiile unei argumentări victorioase. Discuțiile dogmatice erau la ordinea zilei. La masa domnului se încingeau — dacă nu dezbateri propriu zise — cel puțin dialoguri însuflețite în care doctorul Scoccardi își spunea cuvîntul cu mare autoritate.

Este interesant rolul acesta al medicului de curte al domnului, atît la Iași cît și la Tîrgoviște, unde doctorul Mascellini observa de aproape purtarea misionarilor italieni și își trimitea sugestiile și criticile, poate nu tocmai impart'ale, la Congregația de Propagandă. Dar nu știm dacă el ataca și probleme dogmatice în fața domnului ca Scoccardi. Matei Basarab nu avea aceeași libertate de spirit ca Vasile Lupu. Pentru unul era și o problemă de mîntuire personală, pentru celălalt în primul rînd de politică religioasă, în care domina elementul politic. Lucrul s-a văzut cu prilejul căsătoriei fiicei mai mari Maria cu un protestant, Janus Radziwil și a logodnei Ruxandrei cu catc cul Ambrosio Grillo. Dealtminteri iezuitul Paul Beke raporta răspunsul dom ului către duhovnicul său, ridicînd

obiecții la acea logodnă: „Oare vouă vi se pare credința acelora rea?... Mie îmi place întru totul“ (*Mihi in omnibus placet*).

Sinodul de la Iași era o confirmare strălucită a poziției lui Vasile Lupu de ocrotitor al ortodoxiei. Ce era primordial era ținerea acelui sobor în capitala Moldovei. N. Iorga a subliniat tendințele oarecum divergente ale celor două delegații: cea constantinopolitană care ținea morțiș să fie condamnată în mod expres memoria fostului patriarh Chiril Lucaris, și cea chieviană inspirată de Petru Movilă, care nu voia să se asocieze la o asemenea inițiativă, preconizînd doar condamnarea acelor teze socotite de natură calvină din catehismul patriarhului, catehismul incriminat fiind tratat ca o operă anonimă. Important pentru ei era prilejul de a răspîndi catehismul ortodox al lui Petru Movilă, tradus îndată pe grecește de Meletie Sirigo și luat spre a fi tipărit cu modificări la Constantinopol (dar fără a se ajunge în cele din urmă la înfaptuirea acestei promisiuni). Pînă la capăt cele două delegații au urmat drumuri paralele, fără a se întîlni în adevăr asupra punctelor esențiale. Dar venirea reprezentanților bisericii ucrainiene întărea și mai mult legăturile culturale dintre Moldova și patria de adopțiune a mitropolitului Petru Movilă. În mod indirect pătrundea și influența occidentului prin profesorii trimiși de la Chiev pentru școala domnească, mai toți formați în colegiile catolice din Polonia. S-ar putea ca aceste elemente să-l fi determinat mai apoi pe Bassetti să-și îndrepte și el gîndul către Rusia (Rutenia), stăruind să fie trimiși acolo la învățătură cei trei tineri desemnați pentru aceasta, și să-și dorească și sie-și rosturi stabile de comisar apostolic în acea țară.

În faza de pregătire a Sinodului, atît Bassetti cît și Remondi trebuiau să susțina tezele catolice privind justificarea indulgențelor, existența Purgatoriului etc., iar apoi în cea a dezbaterilor să raporteze la Roma mersul discuțiilor. Această parte a corespondenței lui Bassetti este în mare parte inedită. Un fragment a fost redat de G. Calinescu într-o notă din *Altre Notizie*, p. 310—311, n. 7, doc. inedit).

Abia sosit în Moldova, Bassetti a funcționat ca viceprefect al misiunilor și mai apoi ca vicar general al Moldovei, numit în această calitate de Bakšić la 3 octombrie 1641 și autorizat să funcționeze ca atare de către Vasile Lupu în urma intervenției medicului acestuia: Scoccardi (= scandinavul H. A. Skovgaard). Mulțumită acestui sprijin foarte serios, căci doctorul se bucura de foarte mare trecere la domn, Bassetti a putut să pună la cale și un sinod diocezan al catolicilor din Moldova care s-a ținut la 6 noiembrie 1642 la Cotnari. Această inițiativă este în legatură cu întocmirea așa-zisului *Speculum Ordinis*, constînd din versiunea romanească a întrebărilor la botez, a rugăciunii Tatăl Nostru, a Crezului și a unor formule de binecuvîntare. Între 16 ianuarie și 12 martie 1643 el face o vizitație a bisericilor din Moldova, vizitînd 27 de centre și întocmind un raport pe care avea de gînd sa-l înfățișeze personal Propagandei, spre a fi tipărit odată cu concluziile „sinodului diocezan“ din Moldova. Plecat spre Roma după 10/20 mai 1643, el se mai află acolo în iulie 1644. Era așteptat să se întoarcă în Moldova, dar moare pe drum în Polonia în cursul călătoriei sale de înapoiere. *Speculum Ordinis* nu a fost tiparit, dar o copie manuscrisă a fost trimisă de Propagandă lui Bandini în Moldova și se mai păstrează și astăzi. În schimb catehismul lui nu s-a mai găsit, rămînînd definitiv pierdut. Scrisorile lui Bassetti îndreptate la Roma sînt adresate în formă dublă în același timp și cardinalilor din Congregația de Propaganda Fide și secretarului acesteia, monseniorului Ingoli, avînd de cele mai multe ori un cuprins destul de asemănător. De aceea nu au fost redate aici scrisorile din seria paralelă decît în măsura în care aduceau ceva nou.

Corespondența lui Bassetti este de un interes real, fie că înfățișează discuțiile variate din timpul mesei domnului în care medicul Scoccardi îi domină pe toți cu o autoritate acceptată de ei, fie că descrie incidentul dintre catolici și ortodocși, cercetat de Vasile Lupu într-un fel de judecată a lui Solomon, sau surprinde la el o mișcare de nemulțumire pentru calea indirectă a lui Bakšić, trimițînd la el pe Bassetti, în loc să fi venit personal să-l anunțe de numirea acestuia ca vicar al său. Raporturile catolicilor cu domnul erau bune și datorită unor binevoitori din preajma acestuia, dar și inclinației firești a lui Vasile Lupu către biserica romană, socotită legitimă în partea cealaltă a lumii, în vreme ce reformații apăreau doar ca niște rebeli. Este drept că Bassetti semnalează cotropirea de către domn a unei biserici catolice de la Suceava (probabil părăsita), și mai amintește de agresiunea și încarcerarea sa de cîteva ore la mitropolie (!) din inițiativa unor subalterni ai mitropolitului — poate fără știrea acestuia — dar din toate manifestările domnului reiese caracterul lor binevoitor față de catolici și de catolicism. Anumite gesturi au putut trezi false speranțe la misionari. De pildă invitația ce le-a fost adresată de el a susține în fața sa și a mitropolitului poziția catolicilor privind unele puncte esențiale ce îi despărțeau de ortodocși. Dar toate acestea erau în legătură cu pregătirea sinodului ortodox de la Iași. Cît privește celălalt „sinod“ al clericilor catolici din Moldova, convocat de Bassetti cu aprobarea domnului, acesta pare să fi fost mai mult o luare de contact cu realitățile și problemele locale, după cum rezultă din concluziile cuprinse într-un referat al Propagandei purtînd data de 19 ianuarie 1644, adică data discutării sale de către Congregație. După constatarea lipsei paralizante de mijloace materiale (punctele 1 și 3) și de autoritate morală din carența unui episcop local (p. 2), sînt formulate o serie de desiderate ale unor excepții de la practica comună (p. 4 și p. 5) datorate lipsei de preoți catolici și ivirii unor împrejurări nerăbdînd zăbavă: îngăduința unor laici (catolici) de a boteza copiii rămași fără botez, ca și cea de a lega prin cununie pe tinerele „răpite“ sub făgăduiala căsătoriei. Regăsim și ecoul unor condiții observate de Bassetti la locuitorii catolici influențați de ortodocșii din jurul lor: anume importanța dată nu botezului în sine, ci rudeniei care se stabilește cu nașul precum și unor practici ca tăierea moțului la un an, care ar constitui elementul principal al botezului. Cît privește „rapirea“ fetelor, ca prim act al căsătoriei, ceremonia urmînd după aceea, cînd putea fi făcută cheltuiala inerentă sărbatoririi acestei solemnități, obicei care a dăinuit multă vreme la țară, pînă în secolul nostru, Bassetti nu îl comentează. Este probabil ca sugestia a venit de la clericii convocați la Cotnari. În sfîrșit punctele următoare se datoresc nevoii de adaptare a preoților înșiși la împrejurările locale care cereau o simplificare și o completare a instrucțiunilor dintotdeauna, odata cu ivirea unor spețe noi. De pildă: în ce măsură trecerea la ortodoxie a unuia din soți afectează validitatea căsatoriei? Formularea însă este *mai* puțin generala, putînd duce chiar la interpretări mult prea largi. Argumentul suprem este amenințarea că dacă nu i s-ar da satisfacție, soțul însuși ar abjura pentru a se judeca după legile țării. Este caracteristic că nu este vorba aici decît de îndreptățirea *bărbatului* de a-și lua o altă soție, și nu de eventualitatea ca și soția părăsită fără vina ei, să se poată recăsători. Punctul 7 e de asemenea dictat de condițiile existente constînd în autorizarea preotului de a absolvi cazurile rezervate (acestea, de obicei erau lăsate pe seama episcopului, care fiind absent de fapt, condiția aceasta nu putea fi împlinită). În sfîrșit e vorba și de folosirea vechiului calendar (care fusese îngăduită și în Polonia și în țările noastre încă de la introducerea în occident a calendarului gregorian). Punctul 8 încheie lista cu obligația

parohilor și clericilor de a sluji liturghii pentru papă, pentru Congregație, pentru domn, doamnă și fiii lor, pentru toți catolicii din Moldova și pentru toată Moldova și toți binefăcătorii.

Punctele de mai sus sînt o schematizare a concluziilor lui Bassetti care nu s-au păstrat. Înainte de plecarea sa din Moldova el a trimis un raport fără dată sau indicarea locului de expediere, cuprinzînd o dare de seamă despre sinodul de la Cotnari, exprimarea desideratului ca să nu se trimită ca vicar în Moldova decît un conventual, și în sfîrșit informația necesară că domnii din Moldova și Valahia sînt în dușmănie. S-au războit de două ori. Între cele două țări nu sînt le · turi comerciale. Un același vicar nu poate sta în ambele țări! (*ibid.* p. 60). Această chestiune avea să fie rezolvată prin noua delimitare făcută de Bakšič prin care Moldova intra în cuprinsul arhiepiscopiei de Marcianopol care se întindea și asupra Dobrogei și a unei părți din Bulgaria, iar Țara Românească rămînea sub autoritatea sa proprie ca arhiepiscop de Sofia-Sardica (vezi *Călători...*, V, p. 294).

Nu se cunoaște precis data plecarii sale din Moldova. La 2 mai 1643 cel ce informează cardinalii Propagandei, scriind de la Iași, nu mai e Bassetti ci conventualul Simone Apolloni „misionar și prefect al manăstirii de Bacău". La 8 mai el scrie din Bacău secretarului Ingoli că reîntoarcerea lui Bassetti e foarte ne cesara la misiune unde existau tot felul de probleme. „Un preot (consacrat d episcopul de Bacău) și-a reluat soția de care fusese separat, a fugit în Ungaria, s-a făcut calvin și acum predică contra catolicismului. Dintre cei doi frați dominicani puși ca parohi de catre același episcop, unul și-a luat o fetișcană și a mur t printre schismatici, altul s-a făcut turc. Alt scandal cu un preot de mir care fusese calvin". (O citire mai atentă a acestui text precum și a trimiterii la orig nalul respectiv, f° 159 r°, v° — 166r° lămurește faptul că acele cazuri semnalate sînt spicuiri dintr-o expunere mai amplă care se întinde pe o perioadă mai lungă. Faptele arătate mai sus nu s-au petrecut după pleca ea lui Bassetti de acolo, ci ele constituiau o problemă constantă la care trebuia făcut fața. Interesul lor actual re ultă din faptul că toți acei clerici erau *creații de ale episcopului polon abse ı e' t*, întocm^i ca și fostul său vicar general Giacinto din Osimo, revocat de catre Bakšič care l-a numit în această slujbă pe Bassetti. Oarecare nedumerire rezultă din compararea datelor de 2 și 8 mai cu cea de *20 mai* a scrisorii grecești a lui Vasile Lupu către cardinali în care îl laudă pe Bassetti și *îl recomandă Congregației*. Este de presupus că acea scrisoare de recomandație fusese scrisă tocmai cu prilejul plecării lui Bassetti, spre a-i fi dată în mînă, ca s-o înfățișeze personal la Propaganda. Este puțin probabil să fi fost trimisă după el, abia plecat. Este posibil ca scrisoarea domnului să fi fost datată *după calendarul gregorian* în mod excepțional, pentru că era îndreptată către cardinalii Congregației și ca 20 mai sa fie tot una cu 10 mai după calendarul iulian. Totodată sensul scrisorilor lui S mone Apolloni din 2 și 8 pare să fie același cu cel al scrisorii domnului, adica o recomandare a lui Bassetti *în vederea retrimiterii sale înapoi*. Misionarul arăta mai întîi realizările obținute prin sinodul de la Cotnari și apoi problemele ce avea de rezolvat în Moldova. Domnul sublinia meritele lui (text tradus în limba latină și rezumat la Propagandă astfel: „A compus o cărțulie dın contribuțiile aduse la sinod în care a inclus (*portato*) întregul Ritual roman, adăugînd întrebările la botez în limba valahă, și binecuvîntarea grîului, merelor și altor fructe, care se obișnuiește în Moldova, punînd în acea carte rugăciunile din Misalul roman"). Dar în acea traducere latină mai era vorba și de activitatea misionarului de a readuce la ritul latin pe mulți ce se abătuseră de

a l *„et quamplurimos qui ab occidenti desciverant ritu ad se traxit et instituit"*. Nu se putea referi, bineînțeles, decît la cat l'cii trecuți la calvinism sau la luteranism lucru nu tocmai clar traducătorului. Și încă și mai puțin referentului, cardinalul Pamfili, care completeaza în felul sau acea afirmație: Et ha ridotto molti che dal rito latino erano passati *al rito greco* (!)... Poate că domnul ar fi fost mulțumit de o eventuala înălțare a lui Bassetti la episcopat și numirea în locul episcopului absenteist. Dar la 7 decembrie 1643 Congregația dispunea să i se „raspundă domnului recomandîndu-i pe arhiepiscopul de Marcianopol care se va duce sa șeadă la Iași și să servească pe Luminăția sa și pe latinii din Moldova".

În timpul acesta la Iași sosise, venind de la Constantinopol un tînăr „alumn" al Colegiului Propagandei, Pietro-Paolo Garavini din Faenza, ocrotit de vicarul patriarhal Siroli din Lu₀o, care se gîndise să-l căpătuiască în Moldova. La 23 decembrie fratele Simone declară monseniorului Ingoli că părintele Garavini „este insațiabil". Fluturînd decretul său de numire de către Propagandă ca viceprefect, în locul lui Bassetti, Garavini mai pretindea pentru sine și calitatea de vicar general al acestuia. Dar purtările lui needificatoare — chefuri cu calvini și cu Benedetto Remondi, care bătea drumurile din Polonia și se sustrăgea oricărei discipline apoi și unele traficări de care pomenește ulterior Bandini — au ajuns la cunoștința „ginerelui" domnului, Ambrosio Grillo, care a scris la Constantinopol și a obținut rechemarea sa, sarcina de viceprefect fiind dată unui misionar nouvenit, sicilianul Gasparo din Noto. La Roma (iulie 1644) Bassetti era consultat de Propagandă în privința lui Sigismund polonul care dorea să fie făcut misionar în locul lui Remondi, rechemat din Moldova. Reîntoarcerea lui Bassetti era așteptată de misionarii de la Iași. El pleacă din Italia, oprindu-se un timp în Polonia. În ianuarie 1645 Gasparo din Noto se miră că nu a reapărut. În martie sosește la Iași zvonul că ar fi murit. Dar se pare că nu a ajuns pînă la Baia, de unde Simone Apolloni scriind lui Ingoli amintește de faptul că Bassetti fusese închis din porunca mitropolitului dar liberat de domn... etc., vorbind de el ca de o persoana în viață, fără adaosul acelui „fost" sau „răposat" care pune o linie de demarcație între vii și morți. Pînă în cele din urmă S. Congregație nu a tipărit acel „catehism" românesc al lui Bassetti, dar cînd a plecat spre Moldova noul arhiepiscop de Marcianopol, i s-a trimis de la Roma *Speculum Ordinis* ca un îndreptar și un îndemn. De Bassetti și de sinodul de la Cotnari s-a ocupat și Fr. Pall în studiul intitulat *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-române din mijlocul veacului al XVII-lea* apărut în „Studii italiene" VI București 1940, în care subliniază propunerea pentru înființarea unei școli sau unui colegiu pentru instruirea tineretului catolic, dar *și ortodox*, folosind nu numai limbile germană și ungară, *dar și cea română*. Limba latină nu este menționată. Ca dascăli ar fi pentru limba ungară Don Paolo Bellino (Paul Belenyes) care era preot la Gheorghieni în secuime, iar pentru *limba română un tînăr Iacob, ar putea fi și profesor de retorică*. Elevi ar mai veni din Transilvania, tătărime și Bulgaria. Ideea unei asemenea școli îl preocupase și pe Bakšič, care s-ar fi gîndit la instalarea ei de către Bandini în mînăstirea de la Bacău refăcută și dată în grija observanților. Limbile de predare ar fi fost latina și slavona!

De la Bassetti a rămas un material păstrat în arhiva Propagandei. Din acesta, o parte a fost dată la lumină în *Dipl. Ital.* II, pp. 343—352 de către G. Călinescu, anume *Vizitația din 1643 a bisericilor din Moldova* (cuprinsă în versiune românească în *Călători*... V, p. 177 și u.) iar o parte, constînd din corespondența sa, a apărut în *Miscellanea*, redată de D. Găzdaru sub forma de extrase italiene și rezumate românești, din care a fost alcătuită selecțiunea generală transpusă

în limba română din volumul de faţă. Elementele biografice ale notiţei de faţă aparţin şi ele, în mare parte, acestor publicaţii. Am dori să rectificăm o apreciere din notiţa însoţind *Vizitaţia* din *Călători*..., V, pe care am acceptat-o tale-quale după G. Calinescu *(Dipl. Ital.* II, *loc. cit.)* anume că Bassetti *„nu trăia în bună înţelegere cu ceilalţi misionari care se plîngeau de el"*. Din corespondenţa publicată în „Miscellanea" nu rezultă acest lucru, cel mult poate fi vorba de oarecare tensiune cu Benedetto Remondi care se arăta destul de străin de interesele majore ale misiunii.

SCRISOARE[1] CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI[2]

p. 48 *1641 iulie 10, Iaşi.*

De 7 luni mă aflu în serviciul misiunii catolice din Moldova. Domnul a pus stăpînire pe o biserică catolică de lîngă palatul său din Suceava, Benedetto [Remondi][3] se întoarce în Italia. Aştept salariul pentru mine şi Simone.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALI

Aceeaşi dată, „Suceava per Iassi in Moldavia".

În Baia am aflat că domnul vrea să ne ia o biserică din Suceava. A şi ocupat-o. Biserica e antică. În ea sînt îngropaţi trei episcopi. Giacinto de Osimo[4], vicarul episcopului[5] timp de un an a stat afară din „provincie", îmbrăcat ca negustor armean, iar episcopul nu stă la reşedinţă. E pericol să pierdem şi alte biserici, în special cea din Iaşi. Cunosc limba[6] şi obiceiurile „provinciei". Fra Simone[7] instruieşte în doctrina creştină pe copiii din Baia.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de D. Găzdaru în volumul omagial *Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, Freiburg i. Br., Germania 1974, p. 48. (Parantezele drepte includ textul rezumat sau redat de editor pe româneşte, iar cele unghiulare completările noastre.)

[2] Monseniorul Ingoli, cu care şi Bandini va întreţine legături foarte bune.

[3] Misionar în Moldova în intervalul 1635—1643 cînd este rechemat de vicarul patriarhal de la Constantinopol care avea o părere proastă despre el. (Vezi *Cal tori* V).

[4] Giacinto Franceschi din Osimo, călugăr dominican, pus ca vicar general de către episcopul polon absenteist al Moldovei (= de Bacău). Pentru purtările sale needificatoare, vezi *ibidem*, mai ales p. 230 şi urm.

[5] Episcopul catolic absenteist, Ioan-Bapt. Zamoyski.

[6] Afirmaţie categorică de care nu e nici un motiv să ne îndoim.

[7] Simone Apolloni din Veglia misionar, paroh la Baia. El e desigur acela care l-a informat pe Bassetti despre biserica din Suceava, şi despre fratele Giacinto din Osimo.

SCRISOARE CĂTRE CONGREGAŢIE

1641 septembrie 12, Iaşi.

[Denunţă imoralitatea lui Giacinto, vicarul episcopului de Bacău] Acest vicar, după ce a prezentat lui Vasile Lupu scrisorile de la episcop, a mers la Baia, unde a fost prins la o femeie, apoi la Iaşi şi Ciubărciu! //. [La Huşi a oficiat la o cununie, şi pentru a sili pe soţ ca să p. 49
plătească respectiva taxă i-a pus soţia în butuci, în faţa bisericii[8]. Chefuri cu ceartă. Bătut şi rănit cu cuţitul].

SCRISOARE CĂTRE CONGREGAŢIE

1642 martie 6 Iaşi.

Am scris despre vizitaţia episcopului de Sofia[9]. Aici la Iaşi se află Giov. Andrea Scoccardi, ca medic al domnului. Prin mijlocirea lui am obţinut autorizaţia [de vicar], cea de a acoperi biserica din Bacău, de a face una în Vaslui. [Să-i scrie S. Congregaţie.] A servit mai mulţi ani pe bailii republicii veneţiene. Şi mai mult încă, este rudă[10] cu Vasile Lupu care îl stipendiază cu 1800 de imperiali pe an. Generalul Ordinului [minoriţilor conventuali] să mă facă comisar în Rusia[11] şi să intervină pentru a fi primiţi în Polonia cei trei elevi.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALI

1642 martie 6, Iaşi,

... Am fost să mă închin domnului şi să-i fac cunoscut că Monseniorul de Sofia este // vicar apostolic al acestor ţări şi că m-a rînduit p. 50
vicarul său, ca să nu rămînă această provincie (catolică) fără cap şi superior. Domnul a exclamat deodată: „Deci episcopul a plecat de aici şi nu a venit mai înainte pe la mine!" Ceea ce a vrut să înţeleagă *(volesse inferire)* nu pot să-mi închipui. L-am scuzat îndeajuns. Apoi am

---

[8] Informaţie confirmată de Bakšić, Bandini etc. Pentru altă versiune vezi *ibidem* relaţia lui Nicolae Barsi.

[9] Petru Deodat (Bogdan) Bakšić, episcop catolic de Sofia, din vara anului 1641. În 1642 episcopia e ridicată la rangul de arhiepiscopie.

[10] Numele iniţial corect era Skovgaard, deformat în Scoccardi. Rudenia cu Vasile Lupu trebuie înţeleasă în sensul unei legături prin alianţă datorită logodnei Ruxandrei cu Ambrosio Grillo, fiul interpretului veneţian Antonio Grillo.

[11] Aceasta ar implica intenţia lui Bassetti de a se strămuta din Moldova. Aceste gînduri sînt chiar mai vechi. Încă din 21 dec. 1640 el scrie din Iaşi bailului veneţian din Constantinopol care i se arătase binevoitor „quando sono stato in Constantinopoli", rugîndu-l să stăruie pentru numirea sa ca provincial al Ungariei. (Hurmuzaki, VIII, p. 494).

cerut voie şi autorizaţie de a-mi exercita slujba de vicar. Mi-a dat-o îndata *con ampla facoltà* (cu largă împuternicire), caci fără aceasta nu e posibil să faci nimic. Tot ce i-am cerut mi-a aprobat, să fac o biserică în Vaslui unde era mai înainte reşedinţa voievozilor pe drumul care duce la Constantinopol la 15 mile de Iaşi, să acopăr biserica din Bacău; scutire de tribut şi de dijmă pentru cei care servesc biserica noastră.

În ajunul bobotezei <am fost> potrivit obiceiului la domn (care se afla la masă cu boierii), cu crucea, aghiasmă şi tămîie şi la intrare s-a cîntat un motet, apoi i-am dat să sărute crucea, l-am tămîiat şi aghiesmuit, şi am făcut la fel cu mitropolitul şi cu toţi ceilalţi boieri, apoi am rostit o rugăciune în limba latină şi ei au arătat că le plăceau ceremoniile noastre, şi <domnul> a lăudat *il tutto* în public şi în particular cu mitropolitul[12].

[Scrisoarea ruptă, ceva despre nişte discuţii cu un grec de pe lîngă domn despre purcederea duhului sfînt.]

[Discutată în Congregaţie la 24 nov. 1642. I se va scrie lui Scoccardi.]

SCRISOARE CĂTRE SECRETAR

1642 aprilie 5, Iaşi.

[A primit.... din Cracovia... 50 de scuzi pentru anul al treilea. Sa se trimită şi lui Simone. Ştefan Secuiul, căsătorit ca preoţii seculari din Ciubărciu, de prin părţile cercheze ale marelui han tătărăsc, nu se poartă bine]. Nu-l pot pedepsi pentru că se află în afară de domeniul domnului. Uneori vine pe la Huşi şi Iaşi.

Am obţinut scrisoare de la mitropolie să nu mai îndrăznească nimeni să reboteze pe catolicii frînci[13] *(Cattolici franchi)*. [Mulţi catolici care au părăsit biserica catolică se reîntorc în taină].

SCRISOARE CĂTRE CARDINALI

1642 octombrie 3, Iaşi.

[N-a mai scris. A stat bolnav în pat 3 luni]

În ajunul rusaliilor a venit la confesiune o femeie care fiind catolică s-a rebotezat ortodoxă *(in Vallaco)*, a fost pîrîtă la acel preot care o rebotezase. Acesta a venit cu doi servitori la biserica noastră şi în timp ce se mărturisea au vrut să o prindă, dar eu împreună cu sacristanul nu i-am lăsat, şi au plecat şi au chemat pe un alt preot care era

---

[12] Mitropolitul Moldovei Varlaam. (Această scrisoare din 6 martie 1642 se referă la două momente din trecut, şi anume din oct. 1641, cînd a plecat arhiepiscopul de Sofia, şi din ajunul bobotezei, 5 ianuarie 1642.)

[13] *Cattolici Franchi*. Este aici un simplu pleonasm, dîndu-se cele doua numiri ale catolicilor, corespunzînd la „catolicii latini"? Sau se face o deosebire între catolicii straini *(franchi)* şi cei din ţară? Judecînd după exclamaţia lui Vasile Lupu, am crede ca prima dintre presupuneri este mai valabilă.

în locul mitropolitului, care a venit cu alți doi servitori, și eu în acest timp am terminat cu spovedirea și i-am dat absoluțiunea, și la ieșirea din biserică au început să-l bată pe sacristan. Eu i-am reclamat în fața domnului, căruia ei i-au spus că această femeie se rebotezase și că eu cu forța am dus-o la biserică. Domnul cînd a auzit că acel preot a rebotezat-o, s-a răstit la el *(li fece una bravata)* amenințîndu-l să-i taie barba zicînd: „Deci frîncii nu sînt creștini, și nu e un același botez"? Și mie mi-a zis că „nu trebuie să duci cu sila la biserică un turc, sau fie și un eretic". I-am raspuns că ea a venit din voia ei, și că eu nu pot să refuz pe nimeni, și că nu era cu putință ca eu să fac această // fap- p. 52
tă, avînd în vedere că eram convalescent, și preoții au spus că sacristanul a dus-o. Domnul i-a întrebat dacă aveau martori, și ei au spus că da, și în ziua următoare au venit 12 preoți de ai lor. Principele a poruncit să-l înfățișeze pe martorul principal și a venit o femeie, pe care întrebînd-o dacă era adevărat că sacristanul a adus-o pe acea femeie la biserică, a răspuns că era adevărat, și dacă ea îl cunoștea pe sacristan, a răspuns „Îl cunosc". „Vezi, a zis domnul dacă se afla aici de față". Ea s-a uitat încoace și încolo și nu a putut să-l recunoască, deși era alături *(a coppia)* de ea. Atunci domnul cunoscînd răutatea lor a trimis-o de acolo... și a pus să-l închidă pe acel preot care o rebotezase, care a stat închis o săptămînă, și dacă nu l-ar fi rugat boierii de la curte i-ar fi dat o pedeapsă grea. Și femeii care a spus minciuna a pus sa i se dea 115 bețe. În ziua următoare pricinii, la reîntoarcerea mea de la curte, pe drum, servitorii acelui preot m-au luat la bătaie și m-au trîntit la pămînt de două ori, mi-au sfîșiat haina apoi m-au închis la episcopie (= mitropolie) împreună cu sacristanul, unde am rămas vreo ora.

Sînt în această „provincie"[14] unii care au două soții fiind prima fugită, mai ales una pe care a unit-o în căsătorie (ha copulato) fratele Giacinto[15] dominicanul, care era vicar al episcopului, o alta pe care a unit-o parohul actual de Bacău [Baltazar][16] pe o alta părintele Sigismund Polonul,[17] franciscan, pe aceștia i-am și despărțit, voiam sa-i despart și pe ceilalți, dar amenințau să se facă ortodocși *(valachi),* și eu am vrut mai înainte să dau seama eminențelor voastre pentru a face ceea ce va hotărî S. Congregație. Am pus să facă profesiunea de credință și să o mărturisească sacristanul din Solonț și soția sa care erau calvini.

S-a început învelirea bisericii din Bacău, care va costa mai bine de 200 de imperiali, a fost restaurată mănăstirea... Am făcut rugă-

---

[14] Adică provincia catolică a Moldovei.

[15] Vezi n. 4.

[16] Este laudat de iezuitul Paul Beke în relația sa *(ibidem,* p. 277) și viu criticat de Bandini *(ibidem,* p. 302). În 1644 avea o vechime de 14 ani. În 1647 Vasile Lupu i-a interzis lui Bandini să se atingă de „bunul paroh din Bacău" *(ibid.* p. 297).

[17] Figură în același timp caricaturală și sinistră a franciscanului vagabond, bețiv, scandalagiu, etc. Bassetti în Vizitația sa îl pomenește ca paroh la Neamț în 1643. *(ibid.* p. 184). Bandini amintește de rolul său nefast inventînd acea pretinsă comoară rămasă de la călugărul Delovics (pp. 326—327). Tot el menționează și m ar ea viol ntă a lui Sigismund într-o ceartă cu niște ostași din ga da domnului, la Iași. Vezi Cod. Bandini.

minte la S. Congregație pentru o elemosină[18] pentru acea biserică, întrucît pe aici puțin, sau nimic nu se găsește [Se roagă din nou pentru a o putea aduce la starea ei dinainte] //.

p. 53 Pentru a smulge din rădăcină, cu totul rătăcirile și neregulile, m-am gîndit să fac o adunare *(congregatio)*[19] a tuturor clericilor *(religiosi)* care se află în această provincie și am și fixat locul și ziua, Va fi în orașul Cotnari, care este mai la îndemînă pentru toți, la 6 nov. cînd vor fi toți gata să vină și să determine tot ce va fi spre folosul și sporirea credinței și bisericii catolice. Numai parohul din Bacău se opune împreună cu un laic catolic numit George Kotnarski[20], pentru a face pe placul episcopului de Bacău, fără să le pese de cinstea celorlalți, și fără a pune preț *(stimando)* pe censurile eclesiastice, zicînd că eu nu sînt vicar legitim, căci nu am fost rînduit de episcopul de Bacău, Zamoyski, ci de vicarul apostolic, care — ziceau ei — nu are nici o autoritate în această provincie. Însă eu am trecut peste toate <piedicile> fără gălăgie și cu voia și buna voință a domnului.

A sosit ginerele domnului,[21] care e catolic. Sperăm să avem prin el ceva favoare și cinste pentru slava lui Dumnezeu.

Au venit la Iași Cerigo[22] și alți doi călugări teologi, trimiși de patriarhul din Constantinopol[23], au fost și unii trimiși de Mitropolitul sau vlădica de Chiev[24] *(„Jechiovia")* ca să se înțeleagă asupra unor deosebiri în materie de credință, și în primul rînd despre folosirea <ajutorului> sfinților, despre Purgatoriu, despre liberul arbitru și despre predestinație și după cîte înțeleg vor face desbateri. Voi fi de față și voi da seama de tot ce se va petrece în această chestiune.

A sosit aici la Iași preotul Paulo Bellino,[25] maghiar, om în vîrstă de 42 de ani, meșter *(virtuoso)* în toate științele și bun teolog. E născut din părinți calvini și ajungînd el la credința catolică, cum prin-

---

[18] Termen identic cu Almosen sau aumône. Are și sensul de pomană și cel de ajutor dat de biserică unor clerici sau așezăminte religioase.

[19] Este sinodul diocezan amintit în notița noastră introductivă.

[20] Secretarul domnului, cu mare influență despre care se va plînge vehement Bandini pentru obstrucția sa foarte perseverentă, în unire cu același paroh de Bacău, Baltazar, și în interesul aceluiași episcop absenteist, Zamoyski *(Ibid.*, vezi Bandini, *Expunere*, mai ales pp. 317—321, precum și corespondența sa pp. 300—308).

[21] = Ambrosio Grillo. Vezi n. 10. Pentru acea logodnă vezi *Călători*, V, p. 492, n. 69. Pentru ocrotirea catolicilor vezi și Bandini, *ibid.*, p. 305.

[22] Vezi N. Iorga, *Byzance après Byzance*, pp. 168, 171—174, 206, 207. Meletios Syrigos era încă din anul 1632 predicatorul curții de la Iași. În 1641, cînd domnul îl recomandă în mod deosebit patriarhului, el era duhovnicul său. În 1642 el era în Moldova și traducea din slavonă în greacă Viața sfîntului Ioan cel nou de la Cetatea Albă. Ulterior va fi mitropolit de Proilavon (= Brăila) și va pleca la Moscova să ofere țarului în numele patriarhului Partenie rolul de Ocrotitor al Bisericii Constantinopolitane. Ca teolog el redactase „Capitolele" împotriva calvinilor. Tot el a tradus în limba greacă „Mărturisirea Ortodoxă" a mitropolitului de Kiev, Petru Movilă.

[23] Partenie I înlocuit în 1644 prin Partenie II în urma acțiunii oculte a lui Vasile Lupu.

[24] Este Petru Movilă. El a luat parte la Sinodul sau Soborul de la Iași prin trei teologi ruși. Scopul desbaterilor era de a defini crezul ortodox față de cel catolic și de cel calvin, condamnînd abaterile într-un sens sau altul.

[25] Multe din trăsăturile arătate aici se potrivesc cu cele cunoscute ale iezuitului Paul Beke, venit de asemenea în Moldova cam tot acum.

cipele Transilvaniei[26] voia să pună mîna pe el, a fugit în părţile Turciei unde a servit cîţiva ani, şi după scrisorile pe care i le-au dat părinţii iezuiţi a avut o recoltă bogată în acele părţi, a fost pîrît la paşă că ar fi spion, şi a fost silit să fugă şi a venit în această provincie. I-am dat parohia aceasta[27] ca să slujească la ea, el îşi face slujba sa cu sîrguinţă, numai că aceşti unguri sînt săraci şi nu pot să-l întreţină. Mi se pare că ar fi bine (şi de cel mai mare folos pentru toţi aceşti bieţi maghiari) să fie făcut misionar, şi să i se dea *întreţinerea (la provisione)* ca nouă celorlalţi, căci // va face mai mult acesta decît p 54
noi toţi misionarii, cunoscînd limba maghiară, şi în această provincie sînt mai toţi <catolicii> unguri etc. E necesară reşedinţa episcopului[28] pentru multe cauze, prima pentru a face hirotoniri *(per promovere all'ordine)*. Acum se află aici doi tineri unguri care ar vrea să fie preoţi, pentru a confirma pe catolici... <pentru a sfinţi> clopote întrucît în aceste locuri nu e nici un episcop...

[După iscălitură adaugă: *dottore theologo*[29]].

SCRISOARE CĂTRE CARDINALI,

1642 octombrie 29, Iaşi.

[Repetă cele spuse despre preotul ungur Paulo Bellino]. p 54—55
Am obţinut voia de la prea luminatul şi înălţatul domn, prin mijlocirea d-lui doctor Scocardi, medicul Înălţimii sale să fac o adunare *(congregatio)* diocezană pentru a stîrpi erorile şi rătăcirile în această provincie, şi tot ce se va face va fi adus la cunoştinţa eminenţelor voastre. Prin mijlocirea acestui medic, Signor doctor Andrei Scocardi, noi primim multe favoruri şi milostiviri <el> fiind zilnic pe lîngă domn şi fiind iubit şi respectat de el pentru capacitatea sa în diferite ştiinţe, şi el a demonstrat şi demonstrează aceasta la ospăţul *(publica mensa)* domnului, fie cînd este vorba de Sanctitatea Sa, sau despre credinţă, sau despre un pasaj al Sf. Scripturi, sau <discutînd> chiar cu domnul, sau cu mitropolitul şi cu alţi călugări. Astfel că domnul rămîne convins de replicile sale. [Ar fi bine să i se scrie mulţumindu-i şi recomandîndu-i bisericile împreună cu toţi clericii *(religiosi)*. La fel şi domnului] care preţuieşte mult scrisorile Sanctităţii sale şi ale eminenţelor voastre. Iată că s-au şi înţeles grecii şi rutenii[30] asupra deo-

---

[26] Gheorghe Rákóczy I, 1630—1648.

[27] Adică Iaşi.

[28] Bassetti atacă aici o nouă problemă aproape insolubilă datorată absenţei episcopului. Numai acesta putea face hirotoniri, sau — în lipsa lui — un vicar apostolic cu rang arhiepiscopal, cum avea să fie Bandini, anume ridicat la această treaptă. Mai sînt arătate şi celelalte acţiuni rezervate episcopului titular.

[29] În aceeaşi zi scria şi secretarului Ingoli despre preotul ungur Bellino, dînd şi relaţii despre misionarul Simone, care nu şi-a primit subsidiul şi despre Benedetto Remondi care nu serveşte misiunea. Secretarul îi răspunde la 31 ianuarie 1643 îndemnîndu-l să studieze în prealabil viaţa, doctrina şi purtările lui Bellino înainte de a-l propune ca misionar.

[30] Adică delegaţii patriarhului şi cei ai bisericii ruseşti la Sinod.

sebirilor dintre ei, care sînt doar două, mai întîi forma consacrării corpului, zicînd grecii că ea constă în aceste cuvinte: *Domine mitte spiritum sanctum tuum ut benedicat hoc sacrifitium et faciat Corpus Christi*. Ei zic că aşa se aflǎ în misalul Sf.-lui Vasile cel Mare şi al Sf.-lui Iacob, patriarh de Ierusalim. A doua, că toţi trebuie să se cuminece *sub utraque specie*[31], căci aşa a rînduit Christos. Mai zic că rugîndu-se biserica pentru sufletele din Infern, acelea sînt slobozite.

O altă rătăcire[32] am găsit la catolicii noştri — în chipul acesta că ei cheamă şi roagă pe un schismatic ca să le fie cumătru, şi fac această ceremonie, că acest schismatic taie moţul[33] de păr al copilului de catolici înainte de a i se fi tăiat părul de către alţii, şi îl păstrează şi zic că atuncea se face el creştin, şi fac masă, şi ce e mai rău, dacă mor părinţii copilului, acest cumătru îl ia, zicînd că e fiul său, şi astfel <copilul> urmează ritul acestuia. Voi aduce leac şi la lucrul acesta[34].

p. 60 *Rezumat al punctelor principale propuse de sinodul dioc zan din Cotnari din nov. 1642, cuprins în referatul întocmit la Prop ıganda în vederea „congregaţiei" din 19 I 1644.*

1 Să fie ajutaţi în lipsurile lor. Doar 4 parohii îşi pot întreţine pre ţi: Cotnari, Baia, Bacău şi Huşi. Să li se trimită Biblii şi hotărîrile conciliului tridentin.

2 Sa nu-i lase fără păstor. Nu şade acolo nici un episcop, nici un prefect apo tolic. Să fie trimis un episcop care să promoveze la preoţie pe băştinaşi, care sînt obisnuiţi cu ţara lor şi nu se vor muta din ea

p. 61 3 N avînd putinţa de a se ocupa ei cu instruirea tineretului, roagă să li se acorde o subvenţie pentru plata dascălilor spre a întemeia o şcoală... Nu este mijloc mai bun pentru propagarea credinţei catolice... cum se vede din experienţă în părţile din Germania si Ungaria convertite prin munca şi şcoala iezuiţilor.

4 Fiind multe sate care nu-şi pot înt-etine preoţi, în care bis-ricile sînt admin'strate *(gov rnate)* de laici[35] şi fiind acolo copii care ajung la 3 ani făr˘ botez, măcar că moaşele pot să-i boteze în caz de urgenţă, ei c r ca p intr-o îngăduinţă specială *(indulto)* să poată şi laicii face acest lu ru şi în afară de urgenţă, ca să nu lase pe oameni să trăiască asemenea animalelor.

5 Văzînd că în fiecare zi sînt răpite fete tinere sub cuvîntul luării lor în căsătorie, *con l'opportunità del sacerdote*, pentru a pune capăt acestei r tăciri, ei cer ca să se permită si laicilor să-i poată uni în casătorie.

6 Ei expun îndoiala următoare: Existînd aici un rău obicei că dacă de pildă soţia nu poartă dragoste soţului şi se duce la schismatici, sau

---

[31] Adica şi cu pîine şi cu vin.

[32] Ba se i tre e acum la alte preocupări, în legatură cu congregaţia diocezană convocata de el.

[33] Marturie extrem de interesantă pentru permanenţa unor obiceiuri rămase pînă acum.

[34] Urmeaz˘ a doua zi o scrisoare aproape similară către Ingoli.

[35] Este vorba sub acest nume de dascălii sau cantorii bisericilor fără preoţi

se reboteaza, atunci dacă i se îngăduie soţului să-şi ia o alta soţie cît trăieşte prima, aceasta este împotriva legii divine, dar dacă nu li se îngăduie aceasta, ei îşi reneagă credinţa, nevrînd să trăiască făra de soţie și de aceea aleargă la judecata acelora (= a ortodocşilor).

7 Se roagă să li se îngăduie să dea deslegare şi în cazurile „rezervate"... etc., să se folosească de vechiul calendar ... etc.

8 Se leagă să slujească 2 liturghii pentru papă, Congregaţie şi domn, şi cîte una pentru doamnă, pentru fiii... etc.... şi cîte una pentru Moldova... şi pentru toţi binefăcătorii...

[Bassetti la Roma în 1643 predase secretarului Ingoli pentru cardinali şi al său *Speculum Ordinis* împreună cu o suplică, rugînd să fie tipărit Speculum... să se înfiinţeze acea şcoală sau colegiu... să se trimită cărţi de cazuistică... de dogmatică... încheierile conciliilor... etc... să fie cercetat Speculum Ordinis. El afirma că a servit în Moldo-Valahia 5 *ani* (!)

Iata şi încheierile Congregaţiei de Propaganda Fide din 18 ianuarie 44

1 Se vor trimite cărţi, cîte 4 exemplare.
2 A fost numit Bandini care va şedea la Iaşi.
3, 4, 5. Asupra acestora îşi va da arhiepiscopul (Bandini) părerea. Deocamdată e voie ca laicii să boteze *in casu necessitatis*.
6 La punctul 6 privind îndoiala referitoare la soţiile catolice care trec la ritul ortodox, dacă ele pot să încheie o căsătorie cu altul cît trăieşte soţul lor, se răspunde că ele nu pot face acest lucru nicidecum[36].
7 Pentru cazurile rezervate să apeleze la arhiepiscop... etc. (Despre *Speculum Ordinis* nu se pomeneşte nimic, şi nici despre şcoală).

[36] Se constată ca au fost inversaţi termenii propuşi. În cazul ipotetic înfăţişat de sinod, întrebarea era dacă soţul nevinovat de apostasia soţiei nu-şi putea relua libertatea şi contracta o altă căsatorie. În răspuns este vorba de soţia trecută la ortodocşi, căreia i se interzice recăsătoria. Soluţie cu totul iluzorie întrucît ea nu se mai afla sub autoritatea bisericii catolice. Înseamnă oare că *soţul* se putea recăsători? Dar nu s-a pus şi *cazul soţului apostat*. Ce face soţia? Îl urmează în schismă sau se despart?

FRANCISC SOIMIROVIĆ

(1614 — înainte de dec. 1675)

*

Observantul bulgar Francisc Soimirović apare în corespondenţa grupului de la Chiprovaţ mai ales în calitate de auxiliar al arhiepiscopului de Sofia, Bogdan Deodat Bakšić, al cărui vicar era. Este un fel de paralelism între raporturile dintre arhiepiscop şi vicarul său de o parte, şi cele dintre arhiepiscopul de Marcianopol, Marcu Bandini şi secretarul care l-a însoţit în Moldova, observantul Petru Parčević. Aceleaşi raporturi aparente de indulgenţă părintească şi de deferenţă filială, la adăpostul cărora Parčević imprimă superiorului său direcţia pe care o vrea el, în vreme ce Soimirović nu părăseşte niciodată atitudinea sa de prudentă rezervă, primind cu supunere devotata toate binefacerile ce se revarsă asupra sa. Nu însă fără a fi fost provocate cu multă iscusinţă. Şi în privinţa strategiei urmate în chestiunea căpătuirii observanţilor în Ţara Românească, iniţiativa porneşte de la Soimirović şi este confirmată apoi de Bakšić, cum rezultă din scrisorile lor către Propagandă. Arta supremă a vicarului consta în menţinerea sa în postura de secundant zelos şi ascultător în executarea unor măsuri concepute şi pornite de el. Această artă de a se trage în umbră şi de a rămîne nevăzut apare şi în episodul călătoriei sale în Polonia în tovarăşia lui Parčević, în care el avea în realitate rolul principal pe care îl asumă apoi Parčević în prezentarea fantezistă a „soliei" sale la Varşovia din porunca lui Matei Basarab (Vezi *Călători* V, biografia lui Parčević).

Soimirović nu apare niciodată ca martor direct al evenimentelor influenţate sau inspirate de el. Nu îl întîlnim la persoana I decît în cîteva împrejurări legate de ţara noastră şi de un interes mai degrabă limitat. Altminteri trece prin paginile marturiilor contemporane, ca auxiliar preţuit al lui Bakšić, ca *persoana grata* la curtea de la Tîrgovişte, de cîte ori avea prilejul ca să vină, în sfîrşit ca em'sar şi confident al domnului care îl trimite cu o misiune importantă (!) la regele Vladislav al Poloniei, şi ca rival pentru episcopia de Nicopol cu bulgarul Filip Stanislavov, preotul afectat convertirii paulicienilor de la Dunăre, pentru care se înfiinţa această nouă episcopie, absolut necesară, după ce a fost evident pentru toţi că vicarul apostolic din Moldova nu putea să se îngrijească şi de paulicienii ce trăiau de-a lungul Dunării în Bulgaria de Nord.

Născut la Chiprovaț în 1614 dintr-o familie nobilă, dat de mic la mănăstirea din Chiprovaț unde l-a avut profesor pe Ion Lilov, el se călugărește în intervalul în care Bakšić era custode al Bulgariei (1631—1638). El studiază un timp în Italia ca „alumn" al colegiilor pontificale. În iulie 1646 el e definitor al Custodiei Bulgariei iar în octombrie este custode al Bulgariei și vicar general al arhiepiscopului de Sofia. În acest an el vine și în Țara Românească unde mai revine și după aceea. Acum își fixează ca scop principal redobîndirea mănăstirii catolice (așa-zisul convent) de la Tîrgoviște, socotită esențială pentru existența însăși a Custodiei Bulgariei. Aceasta era constituită din unirea la un loc a mănăstirilor observante din Bulgaria și *Țara Românească*. Momentul era destul de critic. Conventualii obținuseră la 26 ianuarie 1646 un decret al Congregației Episcopilor și călugărilor *(dei Vescovi e Regolari)*, prin care li se confirma stăpînirea acelui convenit. La 25 iulie 1646 părinții Custodiei printre care apare și Soimirović, se silesc să-l smulgă de la aceștia sub cuvînt că fusese uzurpat de ei pe vremea lui Andrei Boguslavić. Ei înaintează Congregației o serie de atestări cerute, întrucît la intervenția arhiepiscopului de Sofia la Congregație i se răspunsese că este nevoie de asemenea dovezi. Ei declară hotărît cardinalilor: „Acea mănăstire e de mare folos pentru noi și este refugiul nostru în chinurile pe care ni le pricinuiesc acești Saracini (=Turcii). Dacă nu ni se face dreptate — întrucît nu sînt bune celelalte mănăstiri aflate sub puterea Turcului — să ni se dea cel puțin un locaș în Italia unde să ne putem retrage... Dacă această mănastire nu ni se restituie nouă, alții în curînd vor pleca, și această custodie va fi și ea desființată... etc. Mănăstirea a fost întotdeauna a noastră, adică a observanților, și a fost făcută de fericiții tovarăși ai Sf. Ioan de Capistrano cum se poate dovedi ... cu analele Ordinului nostru."

Acestea erau împrejurările cînd se duce Soimirović în Țara Românească să cerceteze de aproape posibilitățile de la fața locului. Se mai ivea o cale care părea mai ușoară, anume a unei cooperări între Conventuali și Observanți pentru repararea bisericii catolice a Sf. Francisc din acel oraș. Aceasta era lîngă piață, de două ori mai lungă ca biserica Maicii Domnului a conventului, cu „o clopotniță mare ca o fortăreață. Biserica stătea părăsită...". Încă din 1640 cînd o descrie Bakšić „i se lăsaseră puțin zidurile". Începuseră unii să-i fure din materiale, dar domnul îi oprise. Fondurile pentru refacerea bisericii ar fi venit în parte de la Conventuali, în parte de la Observanți datorită ajutorului Propagandei. Mai trebuia însă o brevă papală către domn. Cunoscînd idiosincrasiile acestuia, Soimirović prevede tot ce va spune acesta dacă i s-ar înfățișa în loc de brevă papală vreun decret al Congregației. Conjunctură absolut identică cu cea din Moldova unde Bandini fusese privit cu bănuială pînă la expedierea unei breve adresate domnului!

Dar situația bulgarilor este tot mai dramatică, și nevoia unui loc de refugiu tot mai acută. În februarie 1647 Soimirović — acum custode al Bulgariei și Valahiei și vicar general al arhiepiscopului de Sofia, scrie secretarului Propagandei în privința banilor strînși pentru mănăstirea din Tîrgoviște care trebuiau încredințați părintelui Rafael <Levaković>. Pentru ca să nu se piardă pe drum „în vremurile astea periculoase de război", el i-a ridicat la Sofia *per via di cambio*. O lună după aceea, arhiepiscopul confirmînd cele spuse de vicarul său, adaugă că „fără o scrisoare a papii adresată direct domnului, în care va trebui arătat precis totul *(puntualmente)* și recomandată toată treaba aceea domnului chiar în acea scrisoare, nu se va face nimic — și pe deasupra trebuie făcut decretul și descris în el *nominatim* orice lucru pe care îl dau părinții conventuali obser-

vanților, caci în decretul pe care l-a adus părintele fr. Giorgio nu este nici o specificare particulară despre aceste lucruri și parinții conventuali se opun. Și pe deasupra să se obțină ca „părintele general <al conventualilor> să scr'e conventualilor *sotto l'obbedienza* (= sub poruncă strictă de ascultare) că ei nu trebuie sa faca altfel, căci ei una zic acolo la Roma, și alta fac cînd sînt în țarile acestea, și au refuzat sus-zisul decret zicînd: „Noi nu avem nici un ordin despre aceasta din partea superiorilor noștri", și ei merg zicînd multe lucruri boierilor e c. [Deci este nevoie ca în breva către domn să se specifice] ce anume se concede observanților și ce rămîne conventualilor, rugîndu-l să accepte și să confirme și una și alta. [Arhiepiscopul dorește să i se dea lui în mînă o poruncă a Congregației de Propagandă către misionarii conventual] ca „să nu mai zică": 'Aceste scrisori nu sînt de la papa', cum spuneau mai înainte, *căci am putea sa rămînem păcăliți de schismatici ca mai înainte!*".

Așadar cheia întregii situații era obținerea de la papă a acelei breve salvatoare. În august 1647 arhiepiscopul află cu bucurie ca ea a fost întocmită dar nu e de părere ca să fie trimisă direct domnului, ci e mai bine să i se trimită lui, pentru a i-o înfățișa el și a trata cu el cu acel pr'lej punerea în aplicare a decretului. De fapt totul depindea de bunăvoința domnului. De aceea Bakšić îl trimite pe Soimirović care se bucura de mare trecere la el. În scrisoarea sa către Propagandă, Bakšić folosește o formulă ambigua „*havendolo mandato io in Valacchia per certi negotii della mia chiesa, non essendo tempo adesso che io vadi personalmente*". S-ar crede așadar că era vorba de mănăstirea de la Tîrgoviște. Dar coincidența cu declararea candidaturii lui Soimirović la episcopia de Nicopol în acest moment și cu plecarea lui ulterioară în Polonia și Italia în același scop, mai sugerează și altă explicație: anume că drumul sau la domn era și el în legătură cu alegerea dintre cei doi candidați ce urma să se facă la Roma. Bătrînul domn făra copii prinsese o mare simpatie pentru vicarul arhiepiscopului, care avea prilejuri dese de a se afla la Tîrgoviște și în calitatea sa de custode al Bulgariei și *Valahiei*. El ar fi văzut cu bucurie înălțarea lui la treapta episcopală. Și tocmai acum se ivea un moment favorabil. Prin înființarea noii episcopii de Nicopol pentru convertirea paulicienilor persecutați de biserica ortodoxă și care începuseră a trece la islamism, se crea un loc la care putea pretinde și ocrotitul arhiepiscopului, deși grija acestor paulicieni fusese preluată de un preot bulgar legat prin originea sa de acești eretici bulgari și care prin forța lucrurilor era candidatul cel mai calificat pentru noul post. În sînul bisericii catolice bulgare se desena un fel de antagonism între călugări și preoțime. Primii — franciscani observanți — aparțineau Custodiei bulgare, independentă de episcop sau arhiepiscop și putînd constitui o forță. Arhiepiscopul îl propune în august 1647 pe Soimirović ca episcop de Nicopol. Și tot atunci îl trimite și în Țara Românească. Rivalul acestuia, Stanislavov era susținut de preoțime, de negustorii ragusani cu legaturi întinse și la Propagandă, în s'îrșit de populația pauliciană din regiunea Dunării. Dar cumpăna putea fi îndreptată în sensul dorit prin intervenția indirectă a domnului Țării Românești la Roma. Lucrul trebuia însă făcut în tăcere, fără vîlvă și fără a se da de știre nici conventualilor de la Tîrgoviște care ar fi răspîndit acea veste. Folosind niște legături mai vechi cu regele Poloniei care asumase un fel de patronat asupra episcopiei catolice a „celor două Valahii", Matei Basarab îl trimite pe Soimirović cu o scrisoare la el, solicitîndu-i sprijinul la Roma. De la Tîrgoviște acesta pleacă direct în Moldova la Bacău unde se întîlnește cu observantul Parčević, secretarul lui Bandini, trimis și el la Roma de catre acesta din urmă cu corespondența ob's-

nuită și cu un fel de prezentare mai succintă a vizitației apostolice a Moldovei, care va deveni într-o formă mai sporită așa-zisul Codice Bandini. În ziua de 2 noiembrie plecau amîndoi spre Varșovia, prima etapă în drumul spre Roma și Congregația de Propaganda Fide. Aceasta a fost realitatea modestă din care Parcević avea să creeze ficțiunea așa-zisei sale misiuni tainice de pregătire a unei ridicări masive a creștinilor subjugați (Vezi *Călători* V, p. 366 ș.u.). Dar regele Poloniei a uitat pesemne. să mai scrie la Roma, și astfel s-ar putea spune că expediția lui Soimirović nu a dus la nici un rezultat. Ea a dus totuși la un artificiu pus la cale în vederea sporirii sorților săi de izbîndă. Pe drum, sau poate chiar odată ajunși la Roma, Parčević (desigur nu fără știința și participarea lui Soimirović) a înlocuit o foaie din scrisoarea lui Bandini către Propagandă cu alta compusă de el, în care între altele se cuprindea recomandarea (votul) pentru candidatul propus de el. Dar în loc de Stanislavov, în textul falsificat apărea acum Soimirović! (*Ibidem*, p. 348). Dar chiar și așa, cu acest vot în plus, victoria nu i-a revenit lui, ci rivalului său care a fost declarat episcop la 3 sept. 1648. Încă de mai înainte Soimirović apucase drumul de înapoiere. Îndată după sosirea sa în Bulgaria, el a fost chemat de Matei Basarab. La 3 noiembrie 1648 el îl însoțea la Tîrgoviște pe arhiepiscop ce aducea breva pentru împărțirea conventului. Cînd au sosit și au tras la doctorul Mascellini, au aflat că domnul era serios bolnav. Ulterior, simțindu-se mai bine i-a primit peste o săptămînă. Însă în ciuda brevei papale nu s-a putut ajunge la nici un rezultat. Decretul Propagandei care împărțea mănastirea între conventuali și observanți, a fost respins cu toată hotărîrea. Cuvintele domnului au fost redate întocmai de arhiepiscop: „Să mă ferească Dumnezeu *să fac acest lucru, deoarece dacă eu aș face aceasta, aș da prilejul ca după moartea mea să facă alți domni la fel cu mănăstirile mele*". Nici planul privind repararea bisericii mari a Sf. Francisc nu a fost mai bine primit. Domnul a declarat că ajunge pentru papistași o singură biserică și nu a îngăduit să fie refăcută biserica în ruină. Singura soluție după domn ar fi ca papa să aleagă între observanți și conventuali, sau cum spunea el între *cei din Bulgaria și italieni* și să dea mănăstirea acelora care ar fi de mai mare folos... „dar să o împart eu, asta nu o voi face niciodată!". Despre rezultatul candidaturii lui Soimirović nu s-a vorbit decît în a doua audiență la domn, acea de rămas bun, care a avut loc după 19 zile. Deși în acel răstimp fuseseră griji destule, din cauza unor vești alarmante că vin tătarii instigați de Vasile Lupu, domnul nu uită să întrebe: *„Ei, ce s-a făcut cu părintele Francesco al nostru? L-au făcut episcop?"*
...Și a spus că primise scrisori de la răposatul rege Vladislav al IV-lea al Poloniei prin care făgăduia să scrie la Roma și să-l recomande pe acest călugăr *„și acum văd că nu s-a făcut nimic și că trebuie să scriu din nou"*... Arhiepiscopul temîndu-se să nu se creeze vreun precedent din recomandarea unor episcopi catolici de către unii dinaști schismatici, făgăduiește să scrie el, de cum se va întoarce în reședința sa. Domnul însă nu renunță la ideea sa și peste mai bine de un an și-o traduce în fapt.

Numirea lui Stanislavov marca un insucces al arhiepiscopului și al Custodiei. Bakšić intervine îndată. Încă din 1647 el ceruse ca Soimirovič sa fie făcut sufraganul său. La 26 mai 1648 clerul îl recomandă pe Soimirović. Catolicii din Chiprovaț la rîndul lor, îl laudă ca fiind nobil, activ, cunoscut peste tot, în tot sud-estul, în Moldova, Țara Românească etc... și îl recomandă. În sfîrșit se produce o înseninare. Observanții care protestaseră contra numirii lui Stansilavov se potolesc. În mai 1649 se încheie o convenție între Stanislavov și Custodie. În iunie 1649 Soimirović e propus de vicarul din Antivari la episcopia din Pristina (Prisz-

ren) din Serbia, propunere la care se raliază şi clerul bulgar. Soimirović pleacă la Roma în vara anului 1649. Abia în 11 iulie 1650 e numit episcop recomandat de către Propagandă. Formalităţile se lungesc. La sfîrşitul anului Bakšić roagă sa fie accelerate pentru ca să poată merge la reşedinţa sa noul episcop. În Ţara Românească nu se ştia nimic şi domnul nu mai avea răbdare. La 14 sept. 1650 el ia condeiul ca să răspundă brevei papale din 1648, dar în realitate ca să aibă prilejul de a-l recomanda pe Soimirović papii. De astă dată domnul propune o masură mai radicală: îndepărtarea din Convent a tuturor misionarilor existenţi şi trimiterea altora desprinşi cu totul de grijile lumeşti, aleşi de papă. Scrisoarea domnului a fost trimisă la Roma fară ştirea lui Bonaventura din Campofranco, prefectul apostolic de la Tîrgovişte. Acesta simţea oarecum că Observanţii îşi urmăresc mai departe procesul lor pentru obţinerea conventului, dar el se bizuia pe faptul că „domnului nu-i plac schimbările". Răspunsul papii din 11 februarie reducea propunerea domnului la proporţii obişnuite. Prefectul va alege elementele bune şi le va înlătura pe cele rele... etc. Totodată papa îi comunica vestea înalţarii lui Soimirović la episcopia de Priszren. La 27 mai 1651 noul episcop scrie ca a fost sfinţit de către nunţiul apostolic din Veneţia. Acum în sfîrşit se înapoiază, şi după ce trece pe la noua sa reşedinţă, săracă şi încercată rău de ciumă şi de tirania turcilor, se întoarce la Chiprovaţ ca să-şi pregătească cele trebuitoare noii sale demnităţi, şi mai înainte de toate vizitei sale solemne la curtea din Tîrgovişte. Acolo avea el sa se înfăţişeze domnului şi să-i înmîneze din partea cardinalilor Propagandei un dar foarte preţuit: moaşte sfinţite şi garantate autentice. (Domnul le folosea şi ca un balsam pentru ochii săi bolnavi) şi pe lîngă acestea, din partea secretarului Propagandei o pictură religioasă *(quadra)* precum şi altele, nu se spune din partea cui.

Dar venirea lui mai avea şi un alt scop foarte precis pe care şi l-a realizat fară şovăire: introducerea pe orice cale a unor observanţi, măcar şi unul singur la misiunile ocupate de conventuali. De aceea s-a îngrijit să ducă cu sine călugări cunoscători ai limbii române. Cum misionarul conventual Fr. Maria Spera zacea de boală de vreo patru luni şi lucrul acesta putea fi ştiut de oricine, este probabil că înlocuirea acestuia prin observantul Soijch nu a fost o măsură spontană, un fel de improvizare impusă de împrejurări, ci punctul final al unui plan bine chibzuit. Este de fapt acelaşi procedeu ca cel al iezuiţilor în Moldova pe vremea aceea. El a reuşit pe deplin. Căci la venirea sa în 1653 Bakšić raportează că a găsit la Cîmpulung *doi* parohi observanţi bulgari cunoscători ai limbii. O comparaţie între cele două scrisori ale lui Soimirović avînd aceeaşi dată (7/17 februarie 1652) îngăduie surprinderea unor deosebiri ce nu pot fi involuntare, şi caıe trădează calculul ce a stat la baza întregului scenariu (dacă ne este îngăduită aceasta expresie). În scrısoarea către secretarul Propagandei cifra Observanţilor daţi de Custodie ca însoţitori ai săi în Ţara Românească este de 5 fraţi, printre care este menţionat părintele Serafin lăudat în mod deosebit. În cea către cardinalii Congregaţiei, cifra este de 3 fraţi (poate să fie şi o eroare de transcriere). Insa despre părintele Serafin, deşi nu se afirmă nimic în mod categoric, totuşi se înţelege din context că a fost lăsat la Cîmpulung în locul fratelui Ştefan Soijć — acela ce fusese instalat cu zece zile mai înainte ca înlocuitor al parohului conventual Spera şi care murise pe neaşteptate, cît mai era Soimirović în Ţara Românească — şi că fusese propus Propagandei pentru a fi numit misionar în acel loc (primind bineînţeles respectiva alocaţie). Nimic din toate acestea nu apare în scrisoarea către secretar. Poate pentru că acesta era socotit părtinitor pentru

conventuali. Și nimic, bineînțeles, nici despre bănuiala aruncată asupra misionarilor în legătură cu acea moarte fulgerătoare despre care nu e vorba decît în scrisoarea către cardinali. De fapt, părintele Soijć nici măcar nu este menționat în scrisoarea către secretar. Stăruie impresia că Soimirović nu i se adresează lui decît în mod formal și mai mult pentru a cere plata „proviziunilor" sale, sau trimiterea așa-zisului „aparat pontifical" a cărui lipsă este stingheritoare. În schimb toată atenția este acordată înfățișării cît mai convingătoare a faptelor aduse înaintea cardinalilor. Cuvintele atribuite acum domnului nu redau sunetul autentic și firesc păstrat atît de bine în frazele însemnate întocmai de Bakšić dupa declarațiile categorice rostite în noiembrie 1648. Dealtminteri ele nu corespund nici acelor declarații amintite și nici propunerii făcute papii în scrisoarea din 14 sept. 1650 *așa cum fusese făcută*, ci par mai degrabă o combinare a unei parți rupte din acea propunere și încadrată altfel. Iar ca introducere la ele este acea ciudată însărcinare pe care i-ar fi dat-o domnul ca să se ducă *să vadă* (adică să inspecteze?) bisericile catolice (deci ale misionarilor conventuali (?) din țara) — invitație ce ar fi contravenit tuturor regulelor admise dacă ar fi fost tradusa în fapt. Este curios că ea *nu a fost comentată în nici un fel în scrisoare* și nici nu s-a spus limpede dacă noul episcop de Pristina s-a folosit de ea. Cum încă mai departe spune că poporenii din Cîmpulung i-au *scris* și au *venit* la el, deci la Tîrgoviște, și el le-a *trimis* preotul cerut, rezultă că nu a fost să *vadă* acea biserică. Dar Domnul l-ar fi rugat să „viziteze" și mănăstirile ortodoxe (!) și să-i dea seama despre vizita sa (!)... Însă din context ar părea să rezulte că pur și simplu domnul ar fi dorit să-l mai rețină în țară și i-ar fi propus un fel de excursii nevinovate pe la mănăstirile sale, poate pentru a-i arăta tiparnițele sau alte lucruri de interes, și nicidecum o „vizitare" în sensul bisericesc al cuvîntului, pentru a-i cere vreo părere ori sugestie într-o dare de seamă menite a fi utilizate ulterior. Toate aceste nepotriviri, imperceptibile la prima vedere, trezesc oarecare îndoială cu privire la sinceritatea mărturiei în întregul său. Dar poate că nota cea mai dubioasă este cea privitoare la *amenințarea catolicilor de la Cîmpulung de a se face eretici* pentru că biserica lor stă închisă de 4 luni etc.... dacă nu li se face rost de un preot *de limba lor, adică cea românească* (!). Se regăsește aici un procedeu folosit cu predilecție de Parčević și ilustrat și în volumul de față (p. 73). Cu această scrisoare se încheie faza din activitatea lui Soimirović oferind tangențe cu împrejurările din Țara Românească. În 1655 fiind la Roma, el recomanda pe Parčević pentru a i se încredința administrarea Moldovei. Depărtarea diocezei sale nu-i mai îngăduie să intervină în problemele privind pe catolicii din țările noastre. În 1656 el este numit arhiepiscop de Ohrida dar nu șade în dioceză ci la Ragusa de unde urmărește situația din Bosnia pentru a referi asupra ei Propagandei. La sfîrșitul anului 1663 obține *administrarea* arhiepiscopiei de Marcianopol printr-o brevă pontificală. În iunie 1672 se mută la Rusciuk ca să șeadă în dioceză. Se plînge că de 5 ani nu și-a primit „proviziunile". Este bolnav și cere un coadjutor. În ultimii ani stă în casa sa la Chiprovaț. Moare înainte de decembrie 1675.

După cum s-a putut vedea, rolul său în legătură cu Țara Românească încetează după numirea sa ca episcop de Priština. Scrisoarea sa din februarie 1652 care încheie această fază, este revelatoare pentru întreaga sa acțiune aici. În aparență este o dare de seamă a primirii solemne a noului episcop la curtea de la Tîrgoviște. În realitate este o prezentare meșteșugită a scamatoriei prin care reușise să înlocuiască pe parohul conventual italian din Cîmpulung printr-unul obser-

vant bulgar, obținînd și asentimentul domnului, ceea ce era foarte important. Acum trebuia obținută confirmarea de la Roma a acestei substituiri. Recomandarea călduroasă a fratelui Serafin, fost „alumn" al Propagandei avea de scop obținerea pentru el nu numai a îngăduinții de a rămîne în acel loc *pe toată viața* conform obligației obținute de la Cîmpulungeni, ci și acordarea subsidiului dat misionarilor Propagandei. De aceea era subliniată calitatea de „alumn" a fratelui Serafin, aceștia bucurîndu-se de un fel de prioritate la asemenea numiri. În această scrisoare totul este calculat și totul este răstălmăcit. Încercările patetice ale bietului bătrîn de la Tîrgoviște de a mai prelungi puțin șederea fostului frate Francesco pentru care scrisese scrisori regelui Poloniei și papei de la Roma, și pe care nu îl va mai revedea de acum încolo, sînt înfățișate ca dovezi ale unui fel de tutelă sau supraveghere ce îi este delegată, sau în orice caz a unei consultări din partea domnului care se mărturisește depășit de situația creată de *comportarea misionarilor conventuali!* Așadar vor trebui acceptate cu multă prudență afirmațiile din acea scrisoare.

Despre rolul și personalitatea lui Soimirović există opinii diametral opuse. Conventualul Spera, care nu avea motive să-i fie recunoscător, amintește laolaltă și de venirea lui cu intenția de a-i scoate pe conventuali din misiunea de la Tîrgoviște, și de atitudinea sa dubioasă în privința sancționării catolicilor vinovați de a fi contractat căsătorii de al doilea, trăind încă soțul dintîi, referindu-se, adică după cum rezultă din context, la două momente diferite: din 1646 și din 1652 (*Călători* V, p. 389). Împrejurările înlocuirii lui Spera de la parohia de Cîmpulung diferă total în relatarea sa de cele din versiunea lui Soimirović. În schimb în 1648 cînd vine acesta din urmă împreună cu arhiepiscopul Bakšić la Tîrgoviște, răsună un concert de laude la adresa fratelui Francesco în care se întreceau doctorul Mascellini, Bakšić, Pantaleone Ligaridi și însuși viceprefectul conventual Venanzio Berardi („Dipl. Ital." I, 361). Este adevărat că nu se produsese încă substituirea de la parohia amintită.

Cele mai multe informații despre Soimirović se află în colecția lui Fermendzin, *Acta Bulgariae.* El apare mai des în corespondența lui Deodato Bakšić cu Propaganda. În aceeași colecție au fost publicate și 2 din textele redate în acest volum, al treilea fiind publicat în „Dipl. Ital." II, în *Altre Notizie.*

Lista celor 68 de cuvinte din limba românească, păstrînd caracterul latin, întocmită de el și dată apoi lui Giov. Lucio a fost publicată de Hașdeu în „Arhiva istorică a României", I, 2, 1865, p. 55 și de Timotei Cipariu în *Principia de limbă și script.* Blaj, 1866, p. 238 și este redată și de Găzdaru *(op. cit.).*

Despre activitatea lui a scris I. Dujcev dînd datele carierei sale eclesiastice *(Il Catolicesimo...).*

La noi el apare în studiul lui G. Călinescu *Altre Notizie,* în acela al lui F. Pall *Le Controversie* precum și în prezentarea lui D. Găzdaru, *op. cit.* care relevă în mod deosebit cunoașterea sa a limbii române (fără a sublinia unele lapsusuri din exemplele citate). Despre el pot fi găsite informații și în *Călători* V, în biografiile lui Parčević și Bandini.

SCRISOARE CĂTRE CONGREGAŢIE[1]

1646 octombrie 20, Chiprovaț

... La sosirea mea aici din Ţara Românească am informat p emi- . 152
nenţele lor cum stă lucrul <cu mînăstirea> din Ţara Româneas a, şi
am stat aşteptînd zi de zi suma hotărîtă pe care trebuie să o dea părin-
ţii conventuali şi aceea pe care au voit eminenţele lor să o atribuie pen-
tru restaurarea bisericii Sf. Francisc din Tîrgovişte, care nu ni s-a dat,
aşteptîndu-se scrisoarea stăpînului[2] nostru. [Deci roagă pe eminenţele
l r să obţina de la papă] o scrisoare catre principe[3] în vederea hotărî-
rii acestei chestiuni, adică o brevă, aşa cum s-a hotărît, pentru că el nu
este prea cunoscător *(pratico)* şi nu înţelege <ce sînt> decretele şi scri-
sorile S. Congregaţii, // neştiind ce este Congregaţia, ci zice: „Aduce- p. 153
ti-mi scrisoarea papii cu pecetea sa, aşa cum am primit altă dată de la
papa de bună amintire Urban al VIII-lea". Ar trebui mult timp pen-
tru a povesti nenorocirile *(le miserie)* în care ne aflăm în vremurile
de acum, şi cîte rele ne-a pricinuit şi ne pricinuieşte zilnic pierderea
a estui binecuvîntat convent, mai ales acum cînd Sultanul[4] a dat po
runcă sa fie strînşi flăcăii tineri. [A venit un turc, om cu vază, de la
palatul său cu 300 de ieniceri care au ridicat mulţi tineri şi au aruncat
în lanţuri pe unii creştini ca să le mai găsească şi alţii; l-au luat şi pe
gardianul mînăstirii <din Chiprovaţ>. Soimirović şi arhiepiscopul au
fugit în munţi cu tineretul, şi au stat o săptămînă etc. Acum trebuie
răscumpărat gardianul. Au adunat şi luat cu împrumut 100 de scuzi
etc. . . .]

SCRISOARE CĂTRE CONGREGAŢIE[5]

1652 februarie 7, Chiprovaț p. 422

Este cîtva timp de cînd am înştiinţat pe eminenţele lor, din Tîrgovişte în Ţara Românească despre sosirea mea acolo cu greutăţi şi oboseli nu puţine, pe de o parte din cauza drumurilor rele, pe de alta, din cauza lumii ticăloase din cale; de cum am ajuns acolo am îndeplinit de îndată voinţa eminenţelor lor de a înfăţişa moaştele prea luminatului domn, care le-a primit cu foarte mare bucurie şi însufleţire a tuturor *(commune applausu)*, aducînd mulţumiri nesfîrşite Sanctitaţii Sale[6] şi eminenţelor lor, dorind mult pe viitor a se bucura de bunavoinţa obişnuită şi îndurătoare a lor; ba voia să le scrie (dupa cum

---

[1] Traducerea s-a facut după textul italian publicat de Fermendzin în *Acta Bulgariae*, pp. 152—153.
[2] Papa Inocenţiu al X-lea.
[3] Matei Basarab.
[4] Mehmed al IV-lea (1648—1687).
[5] Traducerea s-a facut dupa textul italian publicat în *Dipl. Ital.*, 11, p 422.
[6] Papa Inocenţiu al X-lea (1644—1655).

mi-a zis), dar din multe motive ale vremurilor de astăzi a omis pînă acum să le mulţumească. Pe lîngă acestea mi-a dat însărcinarea să mă duc să văd bisericile din ţara sa, adică cele de ritul nostru: „pentru că aud“, zice el „mari plîngeri din partea creştinilor, şi mă adresez vouă (a lei tengo) în locul Sanctităţii Sale; eu din partea mea am făcut cît am putut, totuşi această Misiune de acuma ar fi mai bine ca să o recheme S. Congregaţie din aceste ţări, fiind de puţin folos, ci mai degrabă spre pagubă şi scandal etc...“[7] De va vrea Dumnezeu, voi da în relaţia mea mai pe larg o mai bună dare de seamă despre toate; în plus m-a mai rugat să vizitez *(visitare)* mînăstirile sale de ritul lor şi să-i dau seama despre vizita mea, dar eu scuzîndu-mă mult că aveam de lucru la biserica mea am obţinut cu greutate, nu puţină, slobozirea de plecare. Cum după sosirea mea în Ţara Românească am rămas la Tîrgovişte vreo două săptămîni, în acest timp mi-au venit scrisori de la acei bieţi creştini care se află la Cîmpulung cu foarte mare tînguială şi ameninţări să se facă eretici[8], zicînd ei că biserica lor stă închisă de 4 luni, fără preot şi fără botez şi cu mulţi care au murit fără ajutorul unui preot, etc. — dacă nu li se face rost de un preot de *limba lor, adică cea românească.* Scrisorile scrise de ei se păstrează aici la mine, şi cu timpul vor fi trimise eminenţelor lor: văzînd aşa mare tînguire şi scandalul care ar fi să urmeze, le-am trimis un preot de mir pe care îl luasem cu mine ca tovarăş pentru orice întîmplare, cu consimţămîntul totuşi al domnului, cum se obişnuieşte a se face în ţara sa, şi astfel i-am făcut apoi o scrisoare: comunitatea lor obligîndu-se cu toţii solidar să-l ţină cît trăieşte drept preotul lor, şi după ce s-a dus acolo bunul preot, foarte bun cunoscător al limbii lor, numit D. Ştefan Soijch, din dioceza Sofiei, a murit în scurtă vreme, cam vreo 10 zile, pe cînd se aflau acolo doi misionari, unul venit din Moldova, nu ştiu pentru ce, celălalt alungat de acolo, nu ştiu. Să dea Dumnezeu (Dio voglia) să nu fi fost vina lor, cum zice mulţimea, după ce au încercat atîta să-l îndepărteze în orice chip de acolo. Venind după moartea acestui domn Ştefan aceşti susnumiţi creştini din Cîmpulung să dea de ştire despre moartea sa şi să ceară un alt preot dintre cei ce mă însoţeau — căci la plecarea mea în Ţara Românească au vrut bunii părinţi din cinstita Custodie a Bulgariei să mă onoreze pe lîngă acea curte de schismatici, şi mi-au dat 3 părinţi la dispoziţia mea, pentru ca să cinstească demnitatea Sfintei biserici catolice, şi pentru mai mare renume, şi între alţii mi-au dat pe părintele Serafin, care este definitorul actual şi gardianul primei mînăstiri a acestei Custodii şi „alumn“ al eminenţelor lor, care nu încetează a se trudi în via Domnului în aceste ţări nevoiaşe; eu din partea mea îl recomand călduros eminenţelor lor, ca să binevoiască să dispună de el ca de elevul *(alumno)* lor, şi îl vor găsi prompt să execute orice poruncă a lor ca un fiu adevărat doritor să-i servească. [Despre starea bisericii sale... ciumă, lipsă de preoţi din cauza tiraniei turcilor şi a sărăciei. Roagă să

[7] Această declaraţie este prea conformă dorinţelor lui Soimirović pentru a nu trezi oarecare bănuială cu privire la redarea întocmai a cuvintelor domnului.
[8] Vezi tîlcul acestor declaraţii în notiţa biografică.

Portretul lui Grigore I Ghica, domn al Țării Românești la 1663 (stampă contemporană de Cornelius Meyssens) (Biblioteca Academiei R.S.R., stampe, G SI/Meyssens, C-8).

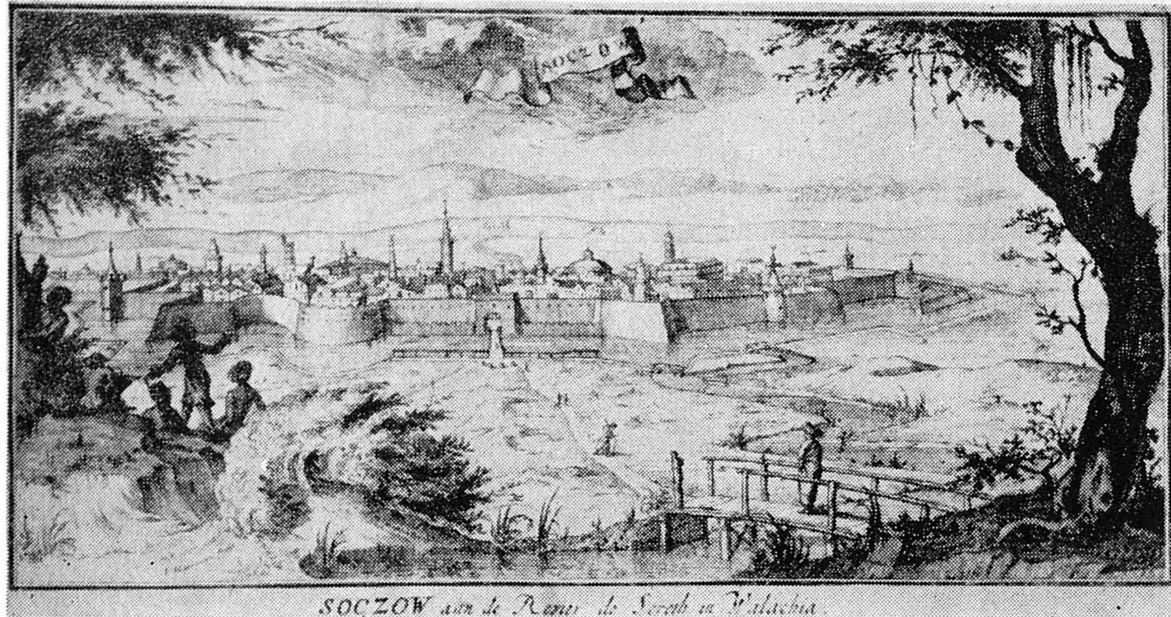
Portretul lui Gheorghe Duca, domn al Moldovei și al Țării Românești (după N. Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, 1930, pl. 121).

Iași, vedere fantezistă din sec. XVII (*Die neu eröffnete Ottomanische Pforte*, Augsburg, 1700, p. 355; Inst. de ist. „N. Iorga" III 270 I).

Ahmed Köprülü, mare vizir otoman. *(Idem)*

— Bătălia de la Hotin din 1673 *(Idem)*

Suceava, vedere fantezistă sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688— Acad. R.S.R., stampe, AG 1/12)

Cluj. vedere din sec. XVII (stampă contemporană de J. Petters, Acad. RSR, stampe, AG I, pl. 40).

i se trimită *„una buona man“* de misionari cu prefectul lor, dar să recunoască autoritatea episcopului, *nu ca acei din Țara Românească* ... etc. și să fie de limbă slavă, bosniaci, bulgari, ragusini, și nu dalmatini sau de alte neamuri. Cere încă odată *li Aparati pontificali* de care are nevoie.]

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI[9] p. 221

1652, februarie 17[10], Chiprovaț

... După ce am ajuns cu bine în dioceza mea am scris de cîteva ori senioriei Voastre Ilustrisime, acuma după ce m-am întors din Țara Românească ... îmi fac datoria de a vă încunoștiința de felul cum am fost primit de acel prea înălțat domn principe cu mare cinste, ce nu se obișnuiește a ni se face // nouă acestora ce sîntem catolici, din partea schismaticilor, și i-am predat moaștele ce-mi fuseseră date de către S. Congregație, pe care le-a primit cu cea mai mare evlavie și cu marea însuflețire a întregii sale curți — pot spune ca un adevărat creștin — și le-a dat mitropolitului să le sărute și tuturor celorlalți monahi, episcopi și preoți, împreună cu boierii *(Barroni)*; cum a făcut și cu icoanele (?) (quadri) ce i-am dus, precum și cu aceea pe care i-a trimis-o Sen. Voastră pentru care el vă aduce mulțumiri nesfîrșite și vi se oferă ca amic perpetuu. [Roagă să fie arătată congregației sărăcia și lipsa de veșminte pontificale a bisericii lui][11] ... cele de care m-am folosit pînă acuma mi-au fost împrumutate de Custodia Bulgariei. Și nu numai atît, dar și cînd am plecat în Țara Românească Custodia mi-a dat spre a putea să apar la acea curte schismatică cu mai mare cinste pentru sfînta noastră credință, 5 frați,[12] printre care mi l-au dat pe fratele Serafin,[13] definitor și gardian de Chiprovaț, și pe deasupra „alumn“ al S. Congregații, care mi-a făcut cinste și slujbă, nu numai mie, dar a lăsat un nume aproape veșnic în acea curte la reședința noastră catolică ... etc. [Roagă să se plătească „proviziunea“ sa procuratorului său „fiind în clipa de față extrem de strîmtorat“]

p. 222

[9] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Fermendzin în *Acta Bulgariae*, pp. 221—222.

[10] Data diferă cu 10 zile de cea a scrisoarei către Congregație, probabil din cauza diferenței de stil vechi sau nou, folosit la datare, sau la transpunerea datei de către editori. Amîndouă scrisorile au fost scrise cu siguranță în aceeași zi.

[11] Episcopia de Priștina (Serbia).

[12] În scrisoarea către Congregație cifra era 3, nu 5.

[13] Este vrednic de observat că în această scrisoare nu se pomenește absolut nimic de instalarea fratelui Serafin la Cîmpulung ca paroh în locul parohului absent din cauză de boală!

VITO PILUZZI DIN VIGNANELLO

(? — 1704)

*

Misionarul Vito Piluzzi este cunoscut istoriografiei noastre mai ales datorită interesului trezit pentru Catehismul în limba română tipărit la Roma în 1677. Este o figură luminoasă care se desprinde din lumea de intrigi dimprejur și rămîne timp de trei decenii și mai bine martorul statornic al unei Moldove cutremurate de catastrofe care nu l-au cruțat nici pe el: silit să fugă nu o dată în păduri împreună cu turma sa risipită de trecerea tătarilor sau a turcilor, luat într-un rînd de la altar de către turci și legat de stîlpul bisericii, lovit și lăsat mai mult mort de slugile stăpînirii, cu hainele sfîșiate și barba smulsă ca să dea bani pentru bir cînd se abate asupra țării prigoana fiscală a lui Gh. Duca. Darea la lumină a unor noi știri despre anii slujiți în Moldova, în urma publicării unor documente inedite din arhiva de *Propaganda Fide* (D. Găzdaru, *Miscellanea)*, cunoașterea mai îndeaproape a unor auxiliari sau adversari ai săi, sau chiar a unor simpli martori ai împrejurărilor, adîncirea critică a atestărilor și mărturiilor uneori falsificate cu bună știință, îngăduie o înțelegere mai directă a omului însuși precum și a încercărilor de tot felul prin care a trecut Moldova în răstimpul apostolatului său. Dacă restituirea noastră biografică și istorică ocupă un spațiu larg, este pentru că și activitatea sa la noi depășește limitele obișnuite. Ea se desfășoară din 1653 pînă în 1687, cu o întrerupere în intervalul 1675—1679 cînd își tipărește catehismul la Roma. Ea se împarte în trei perioade: de la 1653 la 1663 cînd este simplu misionar apostolic; de la 1663 la 1675 cînd deține și răspunderea de prefect al misiunilor din Moldova și în sfîrșit de la 1678 încolo ca vicar apostolic pentru Moldova pînă la venirea episcopului titular Dluski în 1682, cînd îi încetează vicariatul. Dar și după aceea el mai rămîne în Moldova și Transilvania din diferite cauze pînă în 1687 cînd se îndreaptă spre Italia. Din 1679 înainte el poartă titulatura de arhiepiscop de Marcianopol legată de vicariatul apostolic al Moldovei.

Nu se cunoaște data exactă a nașterii sale și nici amănunte privind anii dinaintea apariției sale în Moldova. Cel puțin ele nu au fost urmărite de cei ce i-au cercetat activitatea sa de misionar în părțile noastre. A venit într-un mo-

ment destul de critic şi pentru ţară şi pentru ordinul conventualilor căruia îi aparţinea.

Ţara fusese prădată de tătari şi de cazaci şi bîntuita de ciumă în anii 1650 şi 1651. Urmase războiul intern dintre domnii Vasile Lupu şi Gh. Ştefan. Din nou ţara e călcată de străini veniţi din vest şi din est: oştile lui Gh. Rákóczy al II-lea şi Matei Basarab de o parte, ale lui Bogdan Hmelniţki de alta. Cît priveşte situaţia conventualilor, ei fuseseră înlocuiţi în mod sistematic de către bservanţi, favorizaţi de Bandini şi de iezuiţi care se instalaseră la Iaşi, Cotnari, Neamţ etc. Mai ramăseseră doar în două locuri: la Baia şi la Trotuş. Misionarul din Baia, Simone Misercich din Sebenico îşi împlinise cu prisosinţă anii de serviciu la care era ţinut şi potrivit cu un text redactat probabil chiar de Parčević (vezi *Călători* V, p. 353) se gîndise să plece încă din martie 1653 dar fusese „împiedicat de popor care murmură că nu vrea să-i vină un preot iezuit, mai bine unul schismatic". Părintele de la Trotuş, Bernardino Valentini, venit în 1650, împlinise un „trieniu" (termenul minim pentru orice misionar) şi se pregătise cam tot atunci să treacă în Ţara Românească, dar reîntoarcerea în Italia a prefectului Camprofranco a zădărnicit probabil acest plan. În realitate, din cauza calamităţilor şi tulburărilor din ţară, nu mai exista nici un fel de autoritate centrală în „Provincia" catolică a Moldovei. Fiecare paroh sau misionar îşi vedea în mod independent de biserica sa şi de interesele sale.

Perioada 1653—1663

Cînd a sosit Vito Piluzzi la Baia l-a găsit pe Simone Dalmatul gata de plecare, dar mai zăbovind încă din cauza nesiguranţei drumurilor. Un an şi mai bine l-a avut îndrumător şi dascăl, învăţînd de la el limba ţării în care părintele Simone îşi ţinea predicile. După plecarea lui şi curînd şi a părintelui Bernardino de la Trotuş, a rămas singur cu excepţia prezenţei intermitente a fratelui conventual Angelo Tassi din Assisi (vezi rezervele formulate în biografia sa din volumului de faţă).

Pentru activitatea lui Vito Piluzzi, de misionar la parohia din Baia din primii zece ani, lipsesc ştiri mai amănunţite. Cele două texte mai însemnate, rezumatul dării de seamă trimis de el nunţiului din Polonia probabil pe la sfîrşitul anului 1658, aflat în arhiva *Propagandei* şi răspunsul la un chestionar tip, păstrat în arhiva de la Viena purtînd data de 17 decembrie 1663 (adăugată de altă mînă), nu aduc acel contact direct cu izvorul care e atît de necesar pentru o reconstituire vie a trecutului. Primul text a fost rezumat la *Propagandă* şi asemenea rezumate pot denatura unele afirmări (vezi mai sus notele la corespondenţa lui Bassetti), al doilea a fost rezumat de editor care s-a mulţumit să mai dea şi cîteva excerpte de un caracter mai degrabă întîmplător, întrucît erau alese pentru a lumina acele puncte care interesau mai de aproape pe autorul tezei pregătite la Viena, şi lăsau deoparte ştiri tot atît de valoroase. Amîndouă sînt analizate de noi în *Observaţii critice*.

În 1659 părintele Vito împlinise 6 ani de slujbă ca misionar şi putea să ceară rechemarea. Dar la Roma erau toţi prea mulţumiţi de el pentru o asemenea soluţie. I s-a acordat decretul de magistru la 2 iunie 1659 şi i s-a promis că vor fi trimişi misionari la bisericile din Moldova. Pînă la plecarea lui la Roma la începutul anului 1663 nu mai apar ştiri despre el sau misiunea sa de la Baia.

După o şedere de zece ani în acelaşi loc, Baia, unde la sosire împrejurările i se arataseră atît de nesigure, încît după un an, cînd pleacă părintele Simone, el socoteşte drept cea mai mare binefacere consimţămîntul acestuia de a-i vinde lui calul şi căruţa, care puteau constitui singurul mijloc de salvare din faţa unor primejdii mult prea dese, — acum, în sfîrşit, lucrurile se mai aşezaseră într-un anumit fel. Se terminase cu faza intervenţiilor din Transilvania cînd trupele lu Gh. Rákóczy al II-lea coborau la orice prilej pe Trotuş în jos. Se terminase şi cu faza acută a represiunii turceşti şi a incursiunii grozave a tătarilor în Transilvania, trecînd bineînţeles tot prin Moldova. Gheorghe Rákóczy al II-lea m rise, şi tot astfel Mihnea al III-lea, iar Gheorghe Ştefan rătăcea prin nord. La Baia — oricum mai ferită ca celelalte centre de catolici ca Trotuş, Săbăoani, Făraoani, aflate în calea expediţiilor armate, sau ca oraşele Suceava şi Roman care au suferit mai rău în 1653—1654, şi la Cotnari unde locuitorii scăpaseră de nea unsurile mai grave ale razboiului intern, în ciuda faptului că acolo fusese locul de joncţiune între trupele lui Rakóczy şi acelea ale lui Gh. Ştefan — se ridicase în ultimele decenii o pătură de oraşeni formînd un fel de patriciat, constituit deocamdată de familiile Gross şi Wolff, îmbogăţite de cultura viilor şi de exploatarea tot atît de grijulie a Viei Domnului, caci biserica era socotită tot un fel de moşie aparţinîndu-le de drept. Cînd în 1663 Vito Piluzzi se îndreaptă spre Roma, hotarît a nu se mai întoarce decît în alte condiţii, atît ale bisericii cît şi ale sale proprii, fruntaşii celor două oraşe îi încredinţează două tinere speranţe ale bisericii „naţionale“, anume Grigore Gross şi Petru Wolff, ca să fie duse la Roma şi internate într-unul din colegiile pontificale, în speţă la cel de la Fermo. Data exacta la care a plecat de la Baia poate fi dedusă din faptul că el mai era in ţara la venirea noului episcop polon Atanasie Rudzinski (31 ianuarie 1663). La Roma i se dă prefectura misiunilor din Moldova şi i se acordă numărul de şase misionari cerut de el. Dintre aceştia, părintele Antonio Angelini a fost indicat chiar de el; parintele Antonio Rossi din Mondaino apare cam tot acum fara a se şti dacă a venit odată cu noul prefect, sau — aşa cum pare să rezulte din analiza unor amănunte mai mărunte — a sosit în mod independent ceva mai înainte.

La reîntoarcerea lui Piluzzi în Moldova ca prefect, situaţia nu mai era aceeaşi cu cea lăsată la plecare. Noul episcop polon se grăbise să-şi pună pecetea pe toate localităţile cu biserici catolice, aducînd cu sine clerici poloni şi numind parohi.

Cît mai era încă în Italia, înainte de plecare, noul prefect completase un formular tip cuprinzînd 90 de puncte. Raspunsurile la întrebările din chestionar nu aduc numai informaţii, ci şi unele sublinieri critice care sînt esenţiale pentru înţelegerea atitudinii dintotdeauna a lui Vito Piluzzi. Este un simţ al dreptăţii care în afară de orice consideraţii de persoane sau de oportunitate nu poate fi redus la tăcere. De pildă, cînd scoate în evidenţă dezafecţiunea poporenilor catolici din Bacau pentru acea „manastire“ în care stau *„părinţii din Bacău“* (= cei doi observanţi Tomasi (Mančić) şi Koičević) cărora *poporenii adesea nu le dau nimic pentru că ei doresc să aibă un preot pentru sine, care să aibă grija lor“*. Aceeaşi critică subînţeleasă a lipsei de interes a unor preoţi pentru credincioşii din jurul lor, străbate şi în arătarea situaţiei iezuiţilor de la Iaşi şi Cotnari. După ce sînt înşirate viile, vitele şi recoltele iezuitului de la Cotnari, este subliniat faptul că acel părinte nu slujeşte la biserică *(non serve la chiesa)*. În adevăr cotnărenii aveau un paroh al lor „naţional“ adică originar din Cotnari. Dar şi aici apar

anomalii, căci acestuia biserica (= Propaganda?) îi dă 50 de scuzi (pe an) şi are „în patrimoniu" vii, iar parohului din Săbăoani, părintele Michele Ungurul în vîrstă de 60 de ani îi dă biserica 26 de scuzi şi nu are în patrimoniu nimic. Şi în rapoartele sale ulterioare se manifestă aceeaşi intransigenţă de principiu care i-a adus multe duşmănii. Redactarea raspunsurilor la chestionarul impersonal şi tocit (acelaşi întocmit odată pentru totdeauna) nu va fi niciodata pentru el îndeplinirea unei obligaţii formale, o completare mecanică a unei foi imprimate venită de la forul tutelar, ci asumarea unei răspunderi. El are un fel personal de a vedea realitatea în contraste. Unele cu prelungiri ce trezesc ecouri mai adînci: „Ţara este bogată în hrană de tot felul, afară de ulei, *dar totuşi e săracă*". Este parcă aceeaşi contradicţie de neînţeles ca în constatarea „Munţii noştri aur poartă, noi cerşim din poartă în poartă!". Alteori contrastul e folosit pentru a oferi o imagine mai concretă. „Bisericile catolicilor sînt în mijlocul oraşului, şi cele ale schismaticilor sînt în păduri cam la o milă depărtare de locuinţe şi alături locuiesc ţiganii" (adică ţiganii mănăstirii).

Perioada 1663—1673

Darea de seamă din 17 decembrie 1663 încheie o fază: aceea a Provinciei catolice lipsită în acelaşi timp de supravegherea unui episcop şi de cea a unui prefect al misiunilor. Apariţia aproape simultană a celor doi purtători de autoritate, în persoana episcopului Rudzinski şi a sa proprie ca prefect, creează o situaţie de mare tensiune. Misionarii, precum se ştie, nu depindeau de episcop ci de *Propagandă* şi nu ascultau decît de prefectul lor, spre deosebire de clerul secular supus întru toate episcopului. Noul prelat avea aşadar ca prim punct al programului său înlocuirea misionarilor prin parohi numiţi de el, indiferent dacă aceasta ar duce la un conflict cu Congregaţia de *Propagandă* în care vedea o forţă duşmană. După o vizitaţie a bisericilor din dioceză, episcopul vine cu un plan mai vast de reforme, în care sînt cuprinşi acum şi iezuiţii, atacaţi de el cu toată violenţa, acuzaţi a fi încheiat o alianţă cu observanţii împotriva episcopului. Animozitatea extremă faţă de ei se explică şi prin faptul că la Iaşi au refuzat să-l primească la ei, adică la sediul lor, în casa fostă a lui Kotnarski, silindu-l astfel să tragă la han printre oamenii de rînd („rusticanas personas"). Între 27 aprilie şi 1 mai episcopul îşi convoacă parohii la un „sinod" la Bacău, numind titulari noi la parohiile considerate de el vacante. Instituirile de noi parohi răsturnau cu desăvîrşire planul de repartiţie al noilor misionari. În aceste condiţii trimiterea lui Angelini şi del Monte în secuime se explică de la sine. Se pare totuşi că s-a ajuns la un *modus vivendi*, căci prefectul îl instalează pe Antonio Rossi *la Galaţi*, şi el însuşi se reîntoarce la vechea sa locuinţă în casa parohială din *Baia*. Piluzzi nu s-a amestecat în conflictul violent dintre episcop şi iezuiţi cu privire la stăpînirea bisericii de la Iaşi, şi nici în acela cu observanţii, în persoana lui Gabriel Tomasi şi Vlas Koičević pentru bunul motiv că acestea se deslănţuiseră cu mult înainte de reîntoarcerea sa. Este probabil că aprecierile sale favorabile din 17 decembrie 1663 cu privire la cei doi observanţi (vezi *Observaţii critice)* erau inspirate tocmai de aflarea la Roma a ofensivei episcopului. La 6 *decembrie* Congregaţia îi răspunde acestuia şi totodată îi cere lui Piluzzi o dare de seamă amănunţită pe care el o dă la 17 decembrie. Aceasta a fost cercetată cu atenţie, deoarece la 29 decembrie se remarca omiterea din ea a dascălilor *(maestri di scuola).*

După izbucnirea dintîi a războiului dintre episcop și iezuiți lucrurile se potolesc. Trei săptămîni aproximativ după declararea ostilităților de la 1 mai 1663 dintre episcop și iezuiți, are loc o împăcare tainică. Prin plecarea lui Gabriel Tomasi în Țara Românească se stinge momentan și acest conflict. În sfîrșit, alungarea lui Rudzinski de către domn în 1665 aduce o ușurare. În noiembrie 1666 se a act la Roma de bunele referințe trimise de nunțiul din Polonia:

„1. Vito Piluzzi este prefectul misiunii, este cel mai bun misionar, știe m a, predică și are situație materială bună. Stă la Baia.

2. Gio.-Batt. del Monte este la Trotuș. Nu știe limba. Stă bine materialmente.

3. Ant. din Norcia (= Angelini) este la hotarul dintre Moldova și Transilvan'a în casa unui nobil căruia îi servește de capelan. Nu știe limba.

4. Antonio din Mondaino, la Galați. Nu știe limba, dar înțelege cît trebuie. Se poartă bine.

Mai sînt iezuiți la Iași și la Cotnari, precum și 5 preoți seculari ca parohi dependenți de episcop. Fratele Felice Ant. din Todi stătea cu episcopul de Bacău. Acum a fost trimis de prefectul misiunii la Cotnari. Fratele Simone din Orte servește drept capelan italienilor din Cracovia. Nu vrea să revină la misiune".

Este probabil că cei doi minoriți conventuali menționați acum pentru prima oară faceau parte din lotul de completare al numărului de 6 misionari cerut de Piluzzi în 1663 înainte de numirile făcute de episcop, și că ei se aflau acum fară o afectare stabila. Unul va rămîne un timp la Cotnari (vezi scrisoarea din 14 decembrie 1668). Cam tot pe vremea aceasta a trebuit să sosească în Moldova și misionarul Benedetto din Cortona, venit de la, sau prin Praga unde Congregația i-a plătit o sumă de bani.

Scandalul Benedetto din Cortona și problema numirii tinerilor „alumni" ai Propagandei

În 1668 izbucnește un scandal în mare parte provocat și exploatat de un m c grup de clerici puși la cale de un preot așa-zis „național" din Cotnari, părintele Giov. Battista Bărcuță. Pretextul acelui scandal era purtarea needificatoare a tînărului misionar de la Galați — Benedetto de Ballatis din Cortona — care de o bucată de vreme se ținea de negustorii, ducînd vin să-l vîndă în tatarime sau pește la Iași, desfăcînd cu amănuntul diverse produse în cimitirul din Galați, bătînd drumurile, bizuit pe protecția socrului domnului Iliaș Alexandru, căruia îi ducea plocoane, și poate și pe o înțelegere particulară cu misionarul titular de la Galați Antonio Rossi, peste care venise și care a fost mutat în alt loc, fără a protesta în acel moment. Starea haotică creată de blocarea unor locuri destinate misionarilor rămași deodată pe dinafară, se mai complica și cu o altă schimbare neprevăzută. Subsidiile *Propagandei* încetează la un moment dat să mai sosească. Și tot acum se reîntorc din Italia, după un stagiu de vreo patru ani tinerele speranțe conduse părintește de Vito în 1663 la Roma și încredințate ocrotirii Propagandei. Ei erau acum „alumni", deci avînd a fi preferați altor candidați în locurile vacante de misionari. Printr-o optică specială a întregului lor neam de oameni ajunși la rosturi mai înalte în micul lor univers, ei nu se mulțumeau să meargă la alte misiuni decît acelea ale „patriei" lor: Baia, Cotnari, eventual Suceava. Dar la Cotnari domnea ruda lor Bărcuță, alumn și el, pricopsit de vreo zece ani; la Baia stătea prefectul. Unde mai era loc pentru

aceşti preoţi „naţionali", dacă veneau misionarii din Italia să le mănînce pîinea? Interferenţa dintre aceste pretenţii nesatisfăcute şi pretextul oferit de purtarea mai bătătoare la ochi a unui misionar nestrunit îndeajuns, aveau să dea unui incident banal în sine nişte dimensiuni nebănuite. Se ţese o intrigă pentru discreditarea dintr-un singur foc, atît a misionarilor conventuali cît şi a pr fectului (vezi mai jos unele amănunte în *Observaţii critice).* Această campanie coincidea cu venirea în Moldova ca vicar apostolic — în lipsa episcopului polon Rudzinski, declarat în 1665 indezirabil de catre domn şi retras de către *Propagandă* — a lui Parčević, care avea vechi obligaţii faţă de familia Gross Pe Gheorghe Gross, unchiul lui Grigore, el îl dusese în Italia ^n 1650 pentru a se folosi de mărturia lui la *Propagandă* în sprijinul candidaturii sale nemărturisite la succesiunea lui Bandini. Se explică aşadar şi hotărîrea sa de acum de a scoate pe Piluzzi de la Baia, numind acolo pe Grigore Gross, „alumn" al *Propagandei* şi fiu al acelui oraş. Încercarea a dat greş, căci Piluzzi a refuzat să plece şi orăşenii din Baia nu au admis ca el să fie înlocuit.

Acesta era climatul în care se înfiripă şi explodează scandalul misionarului Benedetto din Cortona. Dar în vreme ce „alumnii" şi Bărcuţă îl acuzau pe Piluzzi de a-l fi tolerat şi ocrotit pe misionarul apostat, Parčević dimpotriva tuna şi fulgera după aceea contrar *răutăţii sale* de a-l fi ridicat pe sus şi trimis legat afară din ţară, fără vreo vină şi spre scandalul poporenilor din acea parohie şi din întreaga „Provincie". În realitate, ca prefect, Piluzzi s-a dovedit depăşit de condiţiile vitrege create prin oprirea subsidiilor şi blocarea posibilităţilor de căpătuire a misionarilor veniţi să sporească numărul celor din 1663. Încă de la început el trebuie sa manevreze, reţinînd pe Angelini la Trotuş, pentru că locul de la Galaţi nu era liber (!), trimiţîndu-l pe acelaşi misionar împreună cu del Monte în Transilvania atunci cînd episcopul dispune de această misiune (Trotuş), mutîndu-l pe ultimul venit, Benedetto din Cortona la Galaţi peste misionarul de acolo, Antonio Rossi, care şi el — avînd a merge să slujească la Ciubărciu, unde stapîneau tătarii şi era mare lipsă, — găsise mijlocul să se întoarcă din drum, oprit de un atac armat, poate real (al unor turci), lăsînd pe catolicii de acolo şi mai departe fără asistenţă religioasă. Dacă prefectul se putea bizui pe misionari în toată firea ca Angelini şi del Monte, ceilalţi mai aventuroşi îi scăpau din mînă. El nu avea cum să controleze de la Baia activitatea misionarului de la Galaţi. Cînd ajung la el unele reclamaţii contra lui Benedetto, el hotărăşte să-l alunge din misiune, apoi se înduplecă să-i ofere o posibilitate de îndreptare. La o nouă alunecare a acestuia, el merge cu misionarul Rossi la Galaţi ca să-l citeze la judecată în faţa sa, dar este gata să-l ajute şi după aceea dacă s-ar pocăi. Cînd, după o boală lungă (13 august — 13 octombrie) el îşi reia ocupaţiile, este prea tîrziu pentru a mai opri cursul firesc al măsurilor necesare Caci misionarul A. Rossi, pe care îl trimisese la nunţiul din Polonia cu cereri de bani, îl informase pe nunţiu despre isprăvile lui Benedetto. Iar mai aproape de el, la Baia şi la Cotnari, „alumnii" alcătuiseră un dosar copios pe care îl comunicaseră la *Propagandă.* De acolo îi sosesc prefectului mustrări şi întrebări la care trebuie să raspundă. De la nunţiu îi vine o scrisoare către domn, ca să îngăduie capturarea misionarului rebel de către prefect şi trimiterea lui afară din ţară. Abia acum porneşte Piluzzi (13 octombrie), cu o ceată dată de domn, pe urmele lui Benedetto. Dar şi după ce l-a prins, el amînă predarea lui autorităţilor religioase din Polonia, invocînd o serie de motive nu tocmai convingătoare, şi după o captivitate severă sub ochii săi, (vinovatul fiind ţinut în lanţuri (!) şi sub cheie) îl iartă şi îl trimite la Trotuş şi apoi la Săbăoani unde are o purtare bună. Abia

după aceea scrie monseniorului Ingoli justificîndu-se, în aceeași zi în care trimite și nunțiului răspunsurile la un chestionar despre bisericile misiunii din Moldova. Dar denunțurile persistente pun în mișcare întregul aparat represiv, și de la Roma pornește ordinul ca el să fie transportat la Liov cît mai neîntîrziat. Între capturarea sa și predarea sa a trecut mai bine de un an și jumătate. Piluzzi încercase zadarnic să împiedice acest desnodămînt care a fost exploatat împotriva sa de către Parčević la primul prilej potrivit.

Raporturile cu vicarul apostolic (Parčević) 1668—1673

Lipsa din țară a lui Rudzinski, îndepărtat cu hotărîre de domn în 1665, fără vreo opoziție a *Propagandei*, amînase pentru un timp conflictul inevitabil dintre prefect și episcop, care avea să izbucnească curînd după venirea noului vicar apostolic în toamna anului 1668. Numirea acestuia fusese o lovitură neașteptată pentru Piluzzi, care socotea că ar fi putut el fi numit în acel loc. Cum avea să se împlinească în curînd termenul de 6 ani al prefecturii sale, el se gîndise serios să se întoarcă în Italia unde i se promisese o episcopie după încheierea misiunii sale din Moldova. Se pare că încă de cînd era la Roma în 1663 ar fi fost desemnat ca *Provincial al Orientului și comisar general al celor 5 Provincii*, fiind însă îndemnat să plece în Moldova, urmînd a fi înălțat după aceea la o treaptă superioară. El trebuia însă să aștepte sosirea noului prefect care avea să-l înlocuiască. Dar acesta — Francesco Maria Spera — plecat din Italia înainte de aprilie 1669, se împotmolește în drum împreună cu doi misionari pe care îi aducea cu sine, neputînd obține mijloace suplimentare de drum de la nunțiul apostolic din Varșovia, și se duce la Viena pentru a solicita o căpătuire ca provincial al Transilvaniei. Așteptarea prelungită a lui Piluzzi era însoțită de o serie întreagă de vexațiuni și piedici din partea vicarului apostolic. Acesta, vechi dușman al misionarilor conventuali, dorea să-i elimine cu totul din Provincie. Unul din mijloace era discreditarea lor pe toate căile, un altul, aplicarea strictă a unor decrete generale date pentru a curma numeroasele conflicte ivite între clerul secular și cel regular, cu simpla deosebire că în condițiile generale avute în vedere, nu era prevăzută situația specială a călugărilor misionari, obligați a circula dintr-un loc în altul pentru a ajunge la unele așezări mai izolate, departe de parohiile existente. Așadar titularii misiunilor sau parohiilor nu trebuie să iasă sub nici un motiv din limitele acestora. Li se interzicea de asemenea misionarilor care nu erau parohi, să administreze sacramentele. Totodată vicarul apostolic se plîngea neîncetat că autoritatea sa este nesocotită întrucît misionarii în loc să asculte de el ascultă de prefectul misiunilor. Ca și în 1645, în contra conventualilor, el caută să promoveze pe observanți, de astă dată însă pe observanții maghiari de la Ciuc. Pe prefect încearcă zadarnic să-l înlăture de la parohia din Baia unde ședea de 15 ani, spre a instala acolo pe Grigore Gross din care își face o unealtă. Împreună cu Bărcuță și cu același Gr. Gross alcătuiește un „triumvirat" și pornește războiul contra iezuiților. În aceste împrejurări, concursul prefectului ar fi fost foarte necesar, avînd în vedere considerația de care se bucura la *Propagandă*. Bărcuță este pus să-l atragă cu promisiuni ispititoare de repartiție a unor locuri privilegiate pentru misionarii conventuali. Acestea ar fi la Iași, Săbăoani și Huși *și alte locuri* (mai 1671). Convins că prefectul nu va refuza, și că lucrul e ca și făcut, Bărcuță îi scrie folosind formule transparente: „o mînă spală pe alta", „să fiți cu noi, pentru că și noi vom ține cu voi..." etc., divulgînd și rolul

vicarului în această manevră. Este probabil că scrisorile fuseseră precedate de unele insinuări prealabile, în cursul vreunei întîlniri neîntîmplătoare a parohului de Cotnari venit la Baia, căci biletul lui Bărcuţă din 13 mai 1671 e ca un apel la mobilizare în vederea unei acţiuni dinainte hotărîte. S-ar părea că prefectul a ascultat acel mesaj fără a-şi manifesta sentimentele, lăsînd impresia că ar fi de acord. Dar s-a grăbit să scrie secretarului *Propagandei*, trimiţînd şi cele două răvaşe primite. Represaliile vicarului nu au întîrziat, măcar că el pornise la subminarea lui Piluzzi încă de mai înainte. Chiar în luna martie scriind unui cardinal el dăduse o versiune fantezistă a expedierii din ţară a lui Benedetto, drept intrare în materie pentru a strecura o declaraţie apocrifă a domnului (Gh. Duca) (vezi mai jos, p. 174.) aşa cum în 1650 îi atribuia lui Vasile Lupu judecăţi şi îndemnuri de-a dreptul inventate. Dar s-a ferit să dea numele întreg al celor vizaţi, numindu-i doar „părintele Vito şi părintele Gian Battista" misionari conventuali, acuzaţi a fi capturat şi scos din ţară pe un al treilea misionar, omiţînd amănuntul esenţial că se executase o măsură dictată chiar de *Propagandă* şi că părintele del Monte (Gian Battista) nici nu fusese de faţă la scena descrisă. În octombrie, aceeaşi formulă este reluată cu cea mai mare vehemenţă într-o epistolă către cardinalii *Propagandei* în care Piluzzi este declarat *„doppio di lingua"* fără alte explicaţii, în vreme ce cazul Benedetto reapare sub pretextul unei plîngeri a enoriaşilor din Săbăoani îndreptată aparent contra lui del Monte, dar în realitate contra prefectului. Reclamanţii ar fi declarat chiar că se duc la episcopul de Roman sa se facă ortodocşi dacă nu li se satisface plîngerea! Dar bineînţeles, că şi pretinsa lor jalbă şi acuzaţiile vicarului nu erau date în vileag, ci expediate la *Propagandă* fară ştirea lui Piluzzi. La rîndul său acesta folosise încă din anul precedent trimiterea lui Angelini în Polonia cu Benedetto (ce trebuia predat conventualilor din Liov) şi cu corespondenţa către nunţiul din Varşovia, cu al cărui răspuns avea să se întoarcă, drept un mijloc de a informa *Propaganda* de înţelegerea tainică încheiată de vicar cu observanţii din Ciuc, cărora le lăsa prin testament aşa-zisa mănăstire sau episcopie din Bacău împreună şi cu sarcina de vicar apostolic (!) Totodată prefectul mai stăruise ca să fie numit în locul său Angelini, şi în treacăt mai pomenise de năruirea terenului episcopiei din cauza mutării unei mori *din porunca vicarului*. După un an, văzînd că nu i s-a răspuns nimic în privinţa succesorului său şi a banilor de drum pentru înapoierea în Italia, anunţă că s-a hotărît să plece oricum, şi să aştepte la nunţiu viaticul ce i se cuvine. În răspunsurile la chestionarul completat de el la 26 august 1671 pe care îl trimite tot acuma, el se exprimă fără înconjur despre vicar (punctele 30—45 incl.) şi despre cei doi parohi de Cotnari şi de Suceava, Bărcuţă şi Grigore Gross (pp. 69—75 incl). Vicarul are limba ascuţită şi se amestecă în pricinile lumeşti. El are legături la Viena cu principele Grigore Ghica. Ştie să închidă ochii atunci cînd i se fac daruri. Cei doi parohi se îndeletnicesc cu tot felul de negustorii şi îşi văd de bunurile lor lăsînd biserica în părăsire. Cît priveşte moralitatea lor, ea a scandalizat şi pe catolici şi pe schismatici deopotrivă, dar vicarul o dată mai mult a închis ochii.

Cum prefectul refuzase să-i dea lui Bărcuţă scrisoarea cerută în sprijinul campaniei contra iezuiţilor, vicarul a reuşit să smulgă un fel de confirmare în sensul dorit de el de la misionarul Angelini, mai slab de înger, care la 26 octombrie a scris (sub dictare) cardinalilor din Congregaţie recomandîndu-l pe Bărcuţă ce trebuia să plece cît de curînd, fiind constrîns la aceasta de zelul său „per honor publico de poveri ecclesiastici" (alunecare rămasă necunoscută lui Piluzzi). Dar evenimentele se precipită. Se produce răscoala orheienilor şi îndată după

aceea intrarea turcilor în Moldova în frunte cu sultanul pornind contra cetăţii Cameniţa din dreptul Hotinului. Apar şi tătarii. Nici Baia, reşedinţa prefectului nu scapă de prăpăd. Populaţia fuge. Dar devotatul Angelini stă cu el deşi ar dori mult să plece. Cînd trece prin Baia misionarul Ant. Rossi din Galaţi, fugind înaintea armatei turceşti, hotărît să se întoarcă în Italia şi venit să ia scrisori către nunţiul din Polonia, îl găseşte pătimind de urgia — nu a turcilor — ci a birarilor domneşti, călăii fiscali ai lui Gheorghe Duca. „L-am găsit legat şi plîngea ca un copil, era hotărît să vîndă lucrurile din casă, ca să sature cu bani pe tiran cu sfetnicii săi...". Nu avem din păcate scrisoarea trimisă atunci de el prin Rossi. Şi în anul următor (1673) Piluzzi avea să fie hăituit de oamenii stăpînirii pentru a contribui la tribut, din porunca mitropolitului. Încercările sale proprii povestite în cadrul pătimirilor bieţilor locuitori siliţi să fugă neîncetat şi în 1673 şi în 1674 şi în 1675, cînd va reuşi în sfîrşit să plece, aduc o imagine zguduitoare a calvarului ţării în acei ani negri cînd oamenii credeau că au ajuns la treapta cea mai de jos a nenorocirii. „Cetatea Neamţului este arsă cu totul, în Iaşi şi în Suceava puţine case au mai rămas". El însuşi a fost legat de stîlpul bisericii şi bătut de turci în duminica floriilor (1674). După care a alergat la Iaşi chemat de domn (Ştefan Petriceicu) să împărtăşească de paşti pe catolicii din oraş şi pe ostaşii poloni, şi cînd s-a întors la Baia, fugise toată lumea de spaima turcilor şi a tătarilor... Cam tot atunci şi părintele del Monte a fost robit vremelnic de tătari. Aceştia aduseseră pe noul domn, Dumitraşcu Cantacuzino, de la care se obţine scoaterea de sub sechestru a bunurilor „mănăstirii" de la Bacău. Şi viaţa continuă mai departe. Trei luni după „plecarea în solie" a vicarului apostolic, Vito Piluzzi condamnă gestul care a primejduit viaţa misionarilor, fără a şti că acea solie nici nu avea o existenţă reală, fiind încă unul din miturile create de fostul pretins sol al lui Matei Basarab. Şi mai tîrziu, el revine cu o judecată globală a activităţii negative a vicarului, răspunzător de irosirea bunurilor episcopiei. Venirea lui a fost o adevărată pacoste pentru toţi!

Dar vine şi ziua cea dorită. Mult aşteptatul ordin de rechemare la Roma pe care i-l aduce părintele Antonio Rossi îl găseşte la 26 feb. 1675 refugiat în codri în urma vestei incursiunii cazacilor ajunşi pînă la Botoşani. Despărţirea de poporenii săi printre care trăise 22 de ani, nu a fost uşoară. Ei ar fi dorit să-l păstreze ca episcop toată viaţa. Dealtminteri şi *Propaganda* ar fi dorit să-l numească, dar s-a izbit de pretenţiile polonilor invocînd dreptul de recomandare al regelui lor. La Roma el s-a ocupat de tipărirea Catehismului său. Dar în 1679 este din nou în Moldova ca vicar apostolic cu titulatura de arhiepiscop de Marcianopol. Mandatul său avea să fie de scurtă durată, întrucît polonii la moartea episcopului propus de ei s-au grăbit să prezinte un altul, a cărui numire nu putea întîrzia prea mult. În mai 1679 el se îndrepta din nou spre Moldova însoţit de trei misionari tineri: Brunacci, Renzi şi Giorgini. Dar încă din cursul drumului se vădeşte faptul că el nu-i poate stăpîni, arătîndu-se slab şi influenţabil (vezi biografia lui Renzi precum şi analiza cuprinsă în biografia lui Angelini). El nu mai vede decît prin ochii lui Giorgini, lăudat la tot pasul în vreme ce misionarii ceilalţi sînt priviţi cu un ochi critic. Informaţiile (reproduse destul de incoerent de Angelini) despre purtarea lui Renzi din timpul drumului, provin desigur de la el. Tot el pare să fi inspirat şi atitudinea ireductibilă a noului monsenior de Marcianopol faţă de unele cereri ale misionarilor împinşi la neascultare de neînduplecarea lui. Astfel, părintele Bariona neobţinînd învoirea de a pleca de la Iaşi în Italia, porneşte fără a mai spune nimic, iar Renzi părăseşte Huşiul şi se instalează îndată la Iaşi din hotărîre proprie. În locul de auxiliar şi con-

fident, ţinut pînă în urmă de Angelini, trece acum mult lăudatul Giorgini, care la sosirea episcopului de Bacău, Dluski, reuşeşte să-l scoată din fire prin insolenţa sa, determinînd cu acest prilej ruptura definitivă dintre episcop şi fostul vicar. La „episcopia“ din Bacău condiţiile de trai erau mizerabile. Casa şi biserica se năruiseră, măcinate de apa Bistriţei. Slujba religioasă se făcea într-o baracă de lemn, fostă bucătărie. Monseniorul locuia cu chirie într-o casă de laici. Dar pînă la venirea episcopului titular, monseniorul Vito putea să ceară socoteală lui Bărcuţă, reîntors la Cotnari după multiplele sale peregrinări prin Occident şi prin Polonia, de delapidările bunurilor episcopiei administrate un timp de el şi de Grigore Gross. Dar acela, care îşi redobîndise parohia din Cotnari, întemeindu-se pesemne pe sprijinul secretarului domnesc Kienarski, răspunde că nu are a da seama nimănui decît domnului! Tensiunea dintre ei creşte, şi la trecerea episcopului polon, Dluski, prin Cotnari — parohul (Bărcuţă) reuşeşte să-l capteze, strecurîndu-i tot felul de calomnii şi născociri, acuzîndu-l pe monsenior de malversaţii, delapidări, alungarea ţăranilor dependenţi prin *tirania* sa etc. etc. şi inspirîndu-i noului venit programul moştenit de la Parčević: desfiinţarea misionarilor conventuali, sau cel puţin desfiinţarea sarcinei de prefect al lor şi înlăturarea iezuiţilor. Dar mai mult chiar, el va obţine după aceea să fie din nou trimis la Roma cu doleanţele lui Dluski, cum fusese în 1671—1672 cu ale lui Parčević. De cum se instalează, noul episcop el se grăbeşte să repete în raportul său către Propagandă lecţia lui Bărcuţă, insistînd mult asupra unui clopot pe care Piluzzi l-ar fi vîndut unui nobil din Transilvania. Cum vicariatul apostolic înceta cu apariţia titularului, părintele Vito se retrage poate la Baia, sau în Transilvania, probabil la monseniorul Casmir Domokos, episcopul catolic de „Corona“ care îl poftise să se refugieze la el în timpul campaniei turceşti. Cu el pleacă şi Giorgini. În cursul anilor ce urmează el încearcă în mai multe rînduri să apuce drumul spre Italia, dar războaiele neîncetate şi nesiguranţa şi din Moldova, şi din Polonia, Austria, sau Ungaria, pe unde ar fi trebuit să treacă îl silesc să renunţe la gîndul său, sau mai degrabă să-l amîne pe mai tîrziu. Abia în 1687 va reuşi să ajungă în patrie. În acest interval se situează acea rechemare vremelnică din primăvara anului 1685, din partea domnului Moldovei, Dumitraşcu Cantacuzino, care îl invită să preia administraţia episcopiei catolice a Moldovei pe care o retrage episcopului titular, Dluski, socotit indezirabil, poate ca polon într-un moment de tensiune cu Polonia, meditînd o nouă expediţie în Moldova. Acea rechemare a dat loc la o serie de interpretări greşite, ce au putut fi înlăturate abia acum mulţumită unor informaţii noi date la lumină de D. Găzdaru în *Miscellanea*. Discutarea precizărilor aduse şi formularea concluziilor noi la care am putut ajunge, se află expuse mai jos în *Observaţiile Critice* la capitolul de faţă.

Abia după expediţia lui Sobieski în Moldova din 1686 a putut ajunge la Liov, unde s-a oprit regele mai multă vreme împreună cu toată curtea şi cu nunţiul apostolic, de la care aştepta Piluzzi bani de drum pentru el şi misionarul Marc-Antonio Giontili ce avea să-l însoţească în Italia (aprilie 1687). Ultimele dări de seamă pe care le face la Roma în faţa *Propagandei* pe la sfîrşitul anului 1687 trădează oboseala vîrstei. Memoriul anonim redat şi în volumul de faţă (p. 436 ş.u.) pe care i-l putem atribui cu toată siguranţa are un caracter destul de neunitar. După o trecere în revistă precisă a misionarilor din Moldova, din care nu lipseşte cîte o săgeată la adresa „alumnilor“ care au mîncat pîinea *Propagandei* şi apoi stau în străinătate, urmează o parte mult mai deslînată compusă din reminiscenţe disparate ce urcă pînă în anul 1653 şi de pronosticuri pentru viitor. S-ar părea că ea corespunde unor întrebări ce i-au fost puse şi la care

a raspuns oral. Întregul memoriu păstrează stilul unei declaraţii vorbite. Aşa se explică şi alunecarea din fraza finală, în care pare să îndemne pe Sobieski sa distrugă toată Moldova! A doua declaraţie aflată în arhiva *Propagandei* şi purtînd la urmă cuvintele: „Acestea sînt informaţiile ce pot să dau, eu Vito Piluzzi despre Ţara Românească" este de fapt o reeditare a dării de seamă a lui del Monte, aflat în acel moment la Roma, şi care i-a fost probabil supusă spre confirmare. Nu este deci vorba de un text care să-i aparţină lui. (vezi biogr. lui del Monte).

Reîntors în Italia, în mănăstirea din Vignanello, Monseniorul de Marcianopol a cunoscut din plin amărăciunea aşteptărilor zadarnice şi speranţelor chinuitoare de a obţine în sfîrşit episcopia promisă. În 1688 el o cere pe cea de Aquapendente, în 1697 pe cea de Civita Castellana et Orte. Altminteri se bucură de consideraţie. Este consultat de *Propagandă* în chestiunile privind „Provincia" catolică Moldova. Astfel şi în legătură cu acuzaţiile aduse lui Renzi, el dă referinţe în favoarea acestuia la cele două şedinţe ale Congregaţiei în care s-a discutat dosarul lui (în aprilie şi nov. 1688. Vezi *Miscellanea* p. 84 şi 85). Şi la numirca prefecţilor i se cerea părerea. Dar totuşi avea sentimentul amar de a fi fost dat de o parte, în vreme ce neobositul Bărcuţă mai venea să se agite la Roma (în 1691) pentru a săpa pe conventuali. În 1696 el locuieşte la *Propaganda*, de unde capătă şi întreţinerea. La 7 mai el cere ca în locul mesei ce i se dădea în colegiu, să i se dea hrana în bani, fiind bătrîn şi neputîndu-se hrăni la fel cu ceilalţi. El moare în 1704 la Roma, cu o jumătate de secol şi mai bine de la data venirii sale în Moldova.

Rapoartele şi scrisorile lui Piluzzi aflate în Arhiva *Propagandei* au fost publicate în mai multe tranşe, începînd cu documentele date la lumină de Ion Bianu în „Col. lui Traian", 1883, *Documentele inedite din Archivulu Propagandei*. Urmează, din 1925 seria importantă a completărilor publicate în *Dipl. Ital.* de G. Calinescu, (I şi II) şi Fr. Pall (IV). Alături de corespondenţa propriu-zisă a lui Piluzzi, este restituită şi ambianţa în care este purtată lupta sa cu împrejurările vitrege din ţară şi cu machiavelismul unor adversari din propria tabără a catolicilor. Ultima tranşă, editată recent de D. Găzdaru în *Mischellanea din studiile sale inedite*... etc. vol. I 1974, Freiburg I. Brisgau, aduce o serie de amănunte noi şi permite rectificarea unor aprecieri greşite, sau unor concluzii trase pe bază de deducţii infirmate acum de elemente noi.

Despre persoana lui, sau mai degrabă despre Catehismul său cu litere latine, mai există o serie de semnalări sau aprecieri fugare, unele de un interes mai mult documentar pentru momentul redactării lor. De o valoare cu totul excepţionala este semnalarea în 1862 de către A. Papiu Ilarian în *Tesauru de Monumente istorice*, I pp. 105—106, a ediţiei din 1677 a Catehismului publicat sub titlul *Dottrina christiana tradotta in lingua valaha dal padre Vito Pilotio de Vignanello, Minore conventuale di San Francesco* in Roma, Stamperia della Sac. Congr. de Propag. Fide, 1677. Este arătat originalul ce stă la baza versiunii române — anume catehismul cardinalului Bellarmino — şi subliniată importanţa acestei tipărituri, a doua în limba română cu litere latine, este amintită şi ediţia dată în 1719 cu unele îmbunătăţiri de Sivestri Amelio, şi este reprodus Crezul pentru a ilustra modul în care a fost rezolvată problema complexă atît a traducerii, cît şi a ortografiei. Este probabil că această notă din 1862 a avut un rol important în pornirea cercetărilor lui Ion Bianu comunicate de el în 1882 şi 1883. Reproduceri ale unor scurte fragmente din textul tipărit au dat şi V. A. Ureche în *Schiţe de istorie literară română*, I, Bucureşti, 1885, pp. 203—204, şi I. Bărbulescu

în *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural*, Iași 1928 p. 138 pentru a evidenția ortografia latină, și Ramiro Ortiz, pentru a sublinia dimpotrivă greșelile de limbă și ortografie, într-o prezentare mai mult ironică, trădînd oarecare ușurință.

Despre viața și personalitatea lui Piluzzi avem de asemenea o prima prezentare de o mare sobrietate, a lui I. Bianu (1882) care stă la baza interpretărilor mai mult ori mai puțin alterate ale lui V. A. Ureche (loc. cit.) din 1885, și R. Ortiz *(Per la storia della cultura italiana in Rumania)* din 1916, deci anterioare campaniei de editare a materialului de la *Propagandă* publicat în *Dipl. Ital.* începînd din 1925. Apar și o serie de erori evitabile. De pildă acesta din urmă, referindu-se la scrisoarea lui V. P. din 8 aug. 1670 (vezi în vol. de fața p. 87) confundă calitățile respective ale lui Paolo observantul și Sebastian iezuitul, și se întreabă dacă „boierul" (= în text: nobilul) rugat de Piluzzi să intervină la domn pentru iertarea de la moarte a celor doi clerici nu ar fi cumva Bartolomeo Brutti (care a fost precum se știe mare postelnic sub Petru Șchiopul, și a fost ucis de Aron vodă în 1592!) — pornind de la faptul că încă din 1670 Piluzzi își anunța intenția de a pleca din Moldova, el crede că acesta a și plecat atunci, și că după 7 ani de ședere în Italia, s-a grăbit în 1677 să înjghebe la repezeală catehismul tipărit în 1677 pentru a-și constitui titluri la numirea sa ca arhiepiscop de Marcianopol. (În realitate el nu a părăsit Moldova decît în 1675, după paști). În concluzie V. P. este declarat cu superioritate *uomo di non grande ingegno e di minore cultura*, apreciere diametral opusă aceleia a lui Miron Costin care se referă hotărît la el, căci nu poate fi vorba de prezența unui alt episcop *italian* în Moldova în acea vreme. Este drept că el nu era episcop, dar avea calitatea de arhiepiscop și funcția de vicar apostolic, socotită asemenea aceleia a unui episcop. De altminteri nu odată vicarul apostolic este numit în corespondența publicată: monseniorul episcop (și pe vremea lui Parčević).

De biografia lui V. P. s-au ocupat serios și editorii textelor sale, amintiți mai sus, cel mai complet fiind D. Găzdaru. Informații parțiale găsim și la Romul Cîndea, care dă în anexa lucrării sale *Catolicismul în Moldova*, Sibiu, 1917 (versiune românească a tezei publicată la Leipzig în limba germană, *Der Katholizismus in den Donaufürstenthümern*, 1917) un rezumat al răspunsurilor la chestionarul *Propagandei* cu data de 17 decembrie. Redarea este destul de nesistematică, fiind vorba în realitate de însemnări făcute în grabă pentru uz propriu după documentul aflat la Viena, din care nu a reținut decît acele puncte în legătură cu chestiunile ce l-au interesat mai de aproape. Este probabil că în intenția inițială anexa trebuia să cuprindă copii după textele rezumate dar că împrejurările nu au mai îndăduit realizarea acestui plan. Ar fi de dorit ca acele documente să fie publicate in extenso, putînd greu fi folosite în starea lor actuală. La rîndul său, I. Minea publică decretul de numire din 29 martie 1678 a lui V. P. ca arhiepiscop de Marcianopol cu sediul (aparent) la „Durostorum" (= Silistra) unde de fapt nu a stat nici unul din arhiepiscopii anteriori: Bandini (1644—1650) sau Parčević, numit în 1656, și apoi iar în 1668 cind recapătă calitatea de vicar apostolic și pleacă în Moldova. (Vezi *Știri noi despre propaganda catolică în Moldova în sec. XVII* în „Rev. Arhivelor" 11 pp. 926 p. 399—400). O particularitate a acestei numiri stă în faptul că această arhiepiscopie, de la reînființarea ei a fost legată de vicariatul apostolic al Provinciei Moldova. Dar în 1678 i se dă lui V. P. acest titlu fără calitatea de vicar apostolic, întrucît fusese recomandat ca episcop de către regele Poloniei polonul Iacob Gorecki, deci nu avea rost trimiterea unui vicar apostolic. Totuși el e trimis în Moldova cu destulă solemnitate, ducînd

cu sine 3 misionari, obiecte de cult, cărţi şi daruri pentru domn. Trecînd prin Viena este primit cu toată cinstea... Abia după sosirea sa în Moldova vine ştirea despre moartea lui Gorecki, şi i se trimite şi decretul de vicar apostolic. Este probabil că la Roma se credea că noul episcop polon nu va veni în Moldova, şi că va putea atunci V. P. fi numit vicar apostolic. Era felul cel mai simplu pentru *Propagandă* de a se achita de obligaţiile contractate faţă de misionarul statornic căruia nu i se precupeţiseră promisiunile neonorate de atîta amar de vreme. Într-o notă I. Minea declară că V. P., fiind arhiepiscop de Marcianopol, nu putea fi vicar de Bacău, cum afirma N. Iorga în *Istoria Bisericii Române* II p. 324. De fapt este o simplă răstălmăcire de cuvinte. Nu este vorba de un vicariat obişnuit acordat de episcop unui delegat al său, ci de vicariatul *apostolic* acordat de papă care substituie pe cel numit în funcţiile episcopale. Vicarul apostolic nu depinde de episcop, ci doar de papă, şi deci nu există incompatibilitate între această însărcinare şi titlul arhiepiscopal *in partibus*.

Din bibliografia de mai sus rezultă clar că numai după completarea documentării prin materialul publicat recent poate fi încercată o schiţă biografică întemeiată pe elemente reale, fără a se recurge la presupuneri şi deducţii pentru lacunele de informaţie de pînă acum. De asemenea numai după înlăturarea ştirilor false răspîndite cu măiestrie de Parčević — a cărui atitudine de victimă ce se jertfeşte pentru creştinătate a putut înşela pe mulţi cercetători din vremurile noastre, dar poate pe mai puţini contemporani ai săi — se va putea aprecia rolul adevărat al acestui misionar mult încercat în diferitele faze ale apostolatului său.

SCRISOARE[1] CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI[2]

p. 448 *1655, septembrie 1, Baia*

La sosirea mea aici în Moldova am raportat Senioriei V... necazul ce l-am păţit de a fi fost jefuit în preajma Liovului, şi cînd am ajuns la Iasloviec *(Sloviez)*, am aflat acolo un părinte iezuit care se pretindea a fi misionar în aceste locuri, care mi-a dat informaţii înşelătoare, zicînd că toate bisericile sînt ocupate şi că în nici una nu se află obiecte de cult, şi toate acestea le-am văzut apoi a fi neadevărate, şi de aceea o făcea el ca eu să nu-mi urmez drumul meu, pentru ca să ocupe ei totul aşa cum au şi început, căci ne-au gonit din Iaşi şi din Cotnari[3]. Ei mai voiau şi această biserică din Baia unde am stat un an împreună cu părintele Simone de Sebenico,[4] aducătorul acestor rînduri, care nu

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.*, II, p. 448.

[2] Secretar al *Propagandei* era Monseniorul Ingoli.

[3] Iezuiţii se înfiltraseră în Moldova unde au pus stăpînire pe biserica de la Iaşi a conventualilor, în 1645, şi pe cea din Cotnari înainte de 1652. Acolo fusese misionar conventualul Simone Apolloni din Veglia. Iezuiţii au profitat de faptul că s-a îmbolnăvit şi s-a dus la Bacău să se îngrijească, pentru a ocupa şi biserica. Atitudinea lui Piluzzi din 1655 a trebuit să fie influenţată şi de misionarul de la Baia, Simone Misercich din Sebenico, franciscan conventual martor al acestei deposedări.

[4] Fost paroh la Baia, Galaţi şi Trotuş.

a vrut să părăsească această misiune pînă nu a venit un alt misionar. Îndată ce am sosit, el a vrut să plece, însă *zăngănitul de arme*[5] l-a împiedicat, și acest lucru a fost spre norocul meu, pentru că am învățat limba, și dacă nu era el, aș fi murit de foame. Acuma el vine la Roma pentru a vi se închina și a raporta din plin despre nevoile acestei misiuni. Cînd și-a luat rămas bun, toți poporenii aceștia au început să plîngă de mîhnire că pleacă, pentru bunele sale însușiri și purtări. Să mă creadă Senioria V. că el este iubit de toți și îndeosebi de cei mari *(dalli nobili)*. Mitropolitul[6] ține la el peste măsură de mult. Dacă acest părinte ar fi fost episcopul acestei provincii ar pune la punct această misiune și pentru că este cunoscut de toți, și pentru că știe bine limba, și dacă l-ați auzi predicînd, ați zice că e moldovean[7]. Eu rămîn singur în această provincie, pentru că părintele bacalariu *Perugia*[8] își termină stagiul, așa că vă rog să dispuneți a se trimite alți misionari, căci sînt multe biserici fără preoți, ca Trotuș, Bîrlad, Neamț, Galați și altele, cum va putea raporta părintele Simone.

[Se roagă să facă în așa fel încît să fie 4 misionari. Se mai roagă pentru decretul de magistru. El nu vrea să plece pînă nu își va fi împlinit termenul prescris].

P.S. L-am rugat pe părintele Simone să-mi facă binele să-mi vîn- p. 449
dă calul și căruța sa, căci aici stă lumea din ceas în ceas <gata> să fugă, și mai ales acum că sînt în țară cazacii și tătarii, și abia am deschis gura, că mi-a și făcut această îndatorire. Și pentru că eu nu am bani, vă rog să-mi faceți binele să-i dați de la S. Congregație 33 de scuzi, cît este subsidiul pe un an, și voi fi veșnic recunoscător[9].

RAPORT SUB FORMĂ DE RĂSPUNS LA UN CHESTIONAR ADRESAT NUNȚIULUI DIN POLONIA[10]

1668, decembrie 14, Baia

În ziua dinainte de ajunul Adormirii s-a întors din Polonia p. Antonio Rossi și în ajun m-am îmbolnăvit și am zăcut în pat 2 luni, și acum mulțumesc lui Dumnezeu m-am însănătoșit. Părintele Ant. Angelini nu a stat de loc la Galați cînd a venit în această Provincie, neputînd avea biserică am pus să fie reținut la Trotuș și am primit o scrisoare de la Ilustrul senior Clement Mikes cu asentimentul tuturor nobililor din Transilvania, care îmi scrie să binevoiesc a trimite 2 sau 3 preoți. Am anunțat S. Congregație, și dîndu-mi voie am trimis pe

---

[5] Este vorba de situația din 1653 cînd era în toi lupta pentru domnie între Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan.

[6] Mitropolitul Ghedeon.

[7] *Valacco*.

[8] Misionarul de la Trotuș: Bernardino Valentini din Perugia (vezi *Călători*, V, biografia sa).

[9] Documentul următor, din 16 dec. 1663, nu a mai fost cuprins după acesta, întrucît se află analizat în *Observațiile critice* ale capitolului de față.

[10] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. Bianu în „Col. lui Traian" 1883, p. 150 ș.u.

Ant. Angelini şi pe G. B. del Monte, astfel că D. Secretar al Congregaţiei a făcut desigur o confuzie cum că ar fi vorba de p. Antonio Rossi.

Misiunea în această Provincie e de la Urban al VIII-lea[11] încoace, şi părinte prefect, după cîte ştiu a fost părintele magistru Angelo din Sonnino[12] azi procurator general, şi s-a purtat deosebit de bine... etc.... etc. [Urmează alţi prefecţi ce nu au stat în ţările noastre]. Ca misionari aici au fost părintele Gasparo Sicilianul[13], fratele Francesco din Castro[14] fratele Girolamo d'Aquapendente, fratele Bonaventura din Perugia, fratele Agostino din Barbarano[15], fratele Bartolomeu din Veneţia, fratele Francesco din Narni[16], fratele Simone din Veglia[17], fratele Simone din Sebenico, fratele Bernardino din Perugia[18], fratele Angelo din Assisi[19].

Înainte de misiune, aceşti locuitori trăiau ca luteranii, mîncau carne vinerea şi sîmbăta. Aici şi în Cotnari sînt catolici credincioşi, şi această biserică[20] ce a fost clădită acum 256 de ani de un domn Alexandru <cel Bun> e cea mai frumoasă, şi apoi cea de la Cotnari, şi numai în aceste două biserici se cîntă la toate sărbătorile vecernia, utrenia şi liturghia, şi biserica are opt vii, şi acuma i s-au lăsat trei, şi a avut de la vii şase vase de vin: două le-a luat domnul[21], rămîn patru, şi se vînd cu 16 lei vasul, şi de muncit via vor oamenii zece[22] lei de vie, preotului i se dau treizeci de lei şi sînt doi ani de cînd eu nu am avut nici măcar o para *(una quattrino)*. Această biserică odinioară era bogată; a ajuns în sărăcie în felul acesta[23]. Un oarecare voievod numit Ştefaniţă „Bellicane" care prigonea pe catolici a mers la Tîrgul Siret şi a dărîmat biserica şi i-a făcut cu sila pe catolici schismatici, şi s-a dus la Piatra şi a făcut la fel, iar aici la Baia a venit ruda sa *(cognato)* şi a început a bate clopotniţa, şi deodată a orbit, şi domnul a

---

[11] Urban al VIII-lea (1623—1644).

[12] Angelo Petricca din Sonnino, misionar în Moldova (1632—1639), vicar general al Constantinopolului şi prefect al misiunilor (1639—1640) etc. (Vezi *Călători* V, p. 55).

[13] Gasparo din Noto (*Ibidem*, p. 286).

[14] Angelo Francesco din Castris, misionar (1639), Comisar în Ţara Românească şi Moldova, procurator al misiunilor (1646), *Ibidem*.

[15] Agostino Becchia din Barbarano, misionar în Moldova (1647) *Dipl. Ital.* II, pp. 312, 314.

[16] Francesco Maria Spera, din Narni, misionar în Moldova şi Ţara Românească (1645—1652), *ibidem*, numit în 1669 provincial al Transilvaniei şi prefect al misiunilor din cele două Valahii, nu a mai ajuns în Moldova. Vezi mai jos rapoartele sale, p. 206. ş.u.

[17] Simone Apollini din Veglia, misionar în Moldova (1640—1669) vice prefect (1650).

[18] Bernardino din Perugia, misionar (vezi *Călători* V, p. 417). ,

[19] Angelo Tassi din Assisi, misionar în Moldova (vezi vol. de faţă p. 115).

[20] Cea de la Baia.

[21] Gheorghe Duca în a doua domnie (1668 nov. — 1672 aug.).

[22] În text: X lei.

[23] Povestea care urmează ne oferă un exemplu de tradiţie legendară a unui fapt real: persecuţia religioasă pornită de Ştefăniţă Rareş, care a inspirat şi poezia preotului armean Minas din Tokat, la care regăsim acelaşi amestec de fantezie în jurul unor date adesea ireale. Este posibil ca acea plîngere a armenilor (unde există un asemenea episod) să-l fi inspirat pe cel lipsit de orice temei, al baterii cu tunurile a clopotniţii de la Baia.

plecat şi a lăsat pe un boier cu tunurile. Catolicii au mers la acel boier şi i-au oferit tot ce avea biserica pentru ca să nu o dărîme. Abia a plecat domnul din oraş şi acela a dat cu tunurile, dar fără ghiulele. Domnul s-a oprit ca să privească şi a început să bea cu boierii pînă ce s-au îmbătat, şi s-au ridicat împotriva domnului şi l-au ucis, şi biserica noastră a scăpat, şi sînt două sute de suflete aici[24]. La Cotnari e un preot din partea locului[25]; are de la biserică 80 de lei, de la o doamnă care a murit anul trecut încă 25, cu totul are mai bine de 150 de lei. Biserica are vreo 40 de vii. Mai e acolo şi un părinte iezuit care învaţă pe tineri, dar nu primeşte nimic, nici de la biserică, nici de la părinţii tinerilor. Trăieşte din veniturile ce le are. Are 14 vii precum şi boi, vaci, stupi etc., şi acolo sînt 400 de suflete.

La Iaşi sînt doi părinţi iezuiţi; biserica e săracă, are doar două vii, părinţii trăiesc din venitul lor, căci au două sate, boi, vaci, vii, stupi etc. şi sînt cam douăzeci de ani de cînd stau în această ţară. Primul părinte al iezuiţilor a fost părintele Beke neamţul[26], şi sînt acolo cam o mie de suflete. În Trotuş, socotind şi populaţia din sate, sînt acolo o mie două sute de suflete. Biserica are o vie. Preotului i se dau 15 lei, o măsură de grîu şi una de ovăz pentru casă, şi acolo stă părintele Benedetto Ballati[27]. În Ciubărciu sînt 325 de suflete, biserica nu are nimic, nici măcar obiecte de cult şi nu este preot. La Roman sînt 15 suflete. Biserica are şase vii şi le ţin Cotnărenii, şi cînd este preot la Săbăoani acesta merge o dată pe lună să slujească la Roman şi credincioşii îi dau un vas de vin.

La Săbăoani sînt cam o mie de suflete şi nu e preot, şi cînd stă acolo un preot, are de la fiecare casă o măsură de grîu şi una de ovăz. La Bîrlad sînt o sută de suflete, nu este preot, biserica nu are nimic. La Amăgei („Aznagia") sînt 30 de suflete, biserica nu are nimic, preotul din Cotnari merge o dată pe lună să slujească şi are de la o doamnă numită Angioia[28] un vas de vin. În Hîrlău sînt zece suflete, biserica nu are nimic. În <Tîrgul> Neamţ sînt treizeci şi cinci de suflete, biserica are o vie, anul acesta a avut de la vie optzeci de ciubere[29] de must. La Chişinău sînt opt suflete. La Piatra sînt patru suflete. La Suceava sînt treizeci de suflete; biserica are zece vii. Cotnărenii mînuiesc acest venit. Acum opt ani a murit un oarecare domn Gheorghe Wolff care ţinea aceste vii. A lăsat bani gheaţă două mii de lei, şi acum nu mai este nici un ban, şi aproape toţi oamenii din Cotnari sînt debitori ai acestei biserici. Monseniorul episcop[30] a pus aici un preot, dar pentru că nu au voit să-i dea întreţinerea *(provisione)* trebuitoare, a plecat de acolo. La Huşi sînt 150 de suflete, şi acolo stă un preot. De la biserică nu are

---

[24] Adică de catolici.

[25] Este G. B. Bărcuţă. Pare a fi fost la Cotnari încă din 1658 (v. biografia lui Gabr. Tomasi zis Mančić în vol. de faţă, p. 119).

[26] Paul Beke. Era ungur. Pentru rolul său în introducerea iezuiţilor în Moldova, vezi *Călători V*, biografia sa, a lui Bandini şi a lui Gabriel de Noto.

[27] Ben. Ballati din Cortona, apare cu destulă amploare şi în raportul lui Piluzzi din aceeaşi dată, 14 dec. 1668 către Congregaţie şi în biografia lui Parčević din vol. de faţă.

[28] = Anna Wolff *(Dipl. Ital.* IV, p. 92).

[29] *boccali.*

[30] Episcopul polon Rudzinski îndată după venirea sa în 1663.

nimic pentru ca este săracă, are ceva de la oameni la vremea culesului, şi vrea să plece pentru că nu are cu ce trăi. La Trebiş, sat care apar ıne episcopului, sînt cam şase sute[31] de suflete. În Bacău erau cam cinci sute de suflete, dar aud că au fugit şi au mai rămas doar puţini. La mânăstire, unde îşi are reşedinţa episcopul se află un număr de opt boi, patru vaci, zece porci, o sută douăzeci şi cinci de oi, un număr de stupi, vin de loc. La Fărăoani[32] stă un preot ungur, tatăl şi mama sa sînt luterani; biserica nu are nimic, primeşte ceva de la oameni la vremea culesului, şi sînt acolo vreo două sute treizeci de suflete. La Galaţi sînt cinciz ci de suflete, biserica are nişte dughene şi dă preotului două sute cincizeci de aspri pe lună, şi acum că s-au mai adăugat alte trei dughene, îi dă trei sute, şi o doamnă a lăsat o vie. Venitul pe anul acesta l-a luat jumătate părintele Antonio Rossi şi jumătate părintele Benedetto din Cortona. La Galaţi traiul este ieftin aşa că preotul poate trăi cu trei sute de aspri pe lună şi mai ales părintele Antonio care nu bea vin...

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAŢIEI[33]

p 96 *1668, decembrie 14, Baia*

Ramîn foarte lovit la primirea scrisorii prea milostive a senioriei voastre ilme şi rev[me], care îmi dă a înţelege că voi fi mustrat de S. Congregaţie pentru că nu am dat informaţii pînă acuma cu privire la acţiunile vinovate ale fratelui Benedetto din Cortona[34]; martori pot să-mi fie Don Giovanni Battista Bărcuţă[35] şi părintele Felice Antonio din

---

[31] Cifră evident greşită. Vezi raportul din 1661: la Trebeş sînt 10 familii.

[2] În text greşit: „Focşani"! Greşeala nu aparţine desigur autorului, ci edir lui.

[33] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. I al.* I, pp. 96—97.

[34] Chestiunea lui Benedetto din Cortona ocupă destul loc în corespondenţa cu *Propaganda*. Vezi şi raportul lui Parčević, p. 174 din volumul de faţă.

[35] Este interesantă coincidenţa dintre prezenţa lui Bărcuţă în acel moment, ı marturia fratelui lui Bărcuţă pentru fapte petrecute ulterior la Iaşi. În lista pacatelor lui Benedetto expuse de Piluzzi răzbate parcă un ecou al acuzărilor trımıse la Roma de către diferiţii membri ai grupului solidar al „preoţilor naţıonali" foşti bursieri *(alumni)* ai colegiilor pontificale, unii din ei duşi la învăţătura de V. Piluzzi în 1663, reîntorşi acum flămînzi şi plini de pretenţii. Ofensiva lor începe (potrivit cu materialul publicat) cu scrisoarea lui Grigore Gross din Bacău, din 18 octombrie [*ibid.*, pp. 94—95], continuă cu cea a lui Petru Wolff *(alumnus)* din Cotnari din 26 noiembrie (p. 95), şi cu o adresă a orăşenilor din Baia din 30 noiembrie (p. 96). Dintre ei Grigore Gross avea şi un interes personal să-l discrediteze pe Piluzzi pentru tăcerea păstrată de el în cazul lui Benedetto, căci fiind din Baia socotea că locul de acolo i se cuvenea lui, cu condiţia însă a obţine ceva subsidii de la *Propagandă*. Ceilalţi doi, Petru şi Ioan Wolff, sînt anume utilizaţi de Bărcuţă de acord cu Parčević, noul vicar apostolic. Aceste denunţuri la Roma lămuresc şi zelul lui Francisc (Frangulea) Bărcuţă. Se vede cît se poate de limpede că ele au fost întocmite împreună. Sînt aduse înainte amănuntele cele mai agravante: a) Benedetto *s-a declarat schismatic* în mod public, lepădînd rasa, *şi a zis că nu are nimic a face cu prefectul sau Congregaţia, şi că superiorul său este patriarhul Ierusalimului.* Prefectul l-a iertat, apoi l-a iertat, dar a fost mai

Todi, că în fața lor l-am concediat ca să plece afară din țară, și că apoi niște nobili poloni din Camenița au venit să-l reclame că nu umblă prin oraș în chip de preot, ci că stătea pe la cîrciumi... și eu îndată am trimes înștiințare sacrei Congregații și scrisoarea am dat-o părintelui Giovanni Battista del Monte care se ducea în Transilvania, și i-am spus să o încredințeze prea ilustrului domn Clement Mikes[36], ca s-o expedieze îndată la Viena ilustrisimului nunțiu. Dacă apoi S. Congregație nu a primit-o, eu nu am nici o vină: multe alte scrisori am scris la care nu am avut răspuns. La 20 iunie am primit una cu decretul de confirmare a postului de prefect (al misiunii)... și i-a trebuit un an și patru luni pentru ca să ajungă // ...Cînd părintele stătea la p. 97
Galați și mi-a sosit la ureche că ar avea nume rău, nu se cuvenea sa scriu ceva împotriva lui, căci nu știam dacă era adevărat, dar cînd apoi am fost eu însumi să cercetez, atunci bărbați și femei mi-au declarat sub jurămînt tot ce <v>-am scris, și cînd l-am citat, el nu a vrut să se înfățișeze. În primul an el s-a purtat bine, dar apoi a început să facă negoț, cumpăra pește și se ducea la Iași să-l vîndă, dădea bani cu camătă[37], <cumpăra> și grîu și vin și orz și fîn și apoi îl (!) vindea în cimitir. Avea bani care îi fuseseră trimiși de acasă, de la S. Congregație i s-au înmînat la Praga 50 de scuzi: și cînd a venit în țară, a mers cu un sol polon la Belgrad: și <acela> îi dădea atîta pe lună și cu banii se lăuda că dă daruri *(regali)* tatălui Doamnei[38] și că acesta îl apără. Dar cînd acela s-a convins de adevărul isprăvilor lui, i-a fost defavorabil. A venit la mine în ziua Nașterii Fecioarei (8 sept.) și m-a găsit în pat, bolnav și i-am spus să se îndrepte, căci deși s-a scris în defavoarea lui, eu totuși l-aș fi ajutat. El a plecat, dar în loc să meargă la Săbăoani, unde îl trimisesem eu, s-a dus la Galați. După ce m-am sculat din pat, mi s-a spus că el a fost la Iași ca să vîndă o bute de vin, în casa unei femei care are nume rău, și într-o zi acea femeie atît de tare l-a ciomăgit, încît a zăcut cîteva zile beteag în pat. Auzind acestea am fost la Iași; au venit oamenii să se plîngă și domnul Francesco, fratele lui Don Giovanni Battista Bărcuță, a văzut și el cum acea femeie l-a ciomăgit; am vrut să merg la Galați, și mi s-a spus că s-a dus la Chișinău, la hotarul tătarilor și turcilor ca să-și vîndă vinul; așa că am fost silit să înfățișez o scrisoare a regelui[39], adresată domnului[40] și care îmi fu-

---

rău ca înainte. b) Aceleași acuzații, apoi: La Galați nu spovedea fără plată, dadea canoane banești. Prefectul l-a citat la judecata, apoi *l-a iertat la rugămintea Doamnei.* Spre deosebire de scrisoarea lui Gross în care se subliniază dinadins tot ce ar putea fi în detrimentul lui Piluzzi: sănătatea sa șubredă, sarăcia bisericii, datoriile sale (făcute cu prilejul expediției contra lui Benedetto) fără a adăuga nici un cuvînt bun pentru el, cea a lui Petru Wolff, precum și cea a orășenilor din Baia, dimpotrivă menționează *oboselile sale* cu acest prilej, și laudă *prudența* cu care a reușit să scape de piedicile „guvernatorului" hotărît să oprească ducerea lui Benedetto de acolo. Însă faptele agravante apar întocmai și la ei.

[36] Nobil secui catolic, cu un rol însemnat în menținerea catolicismului în secuime și Transilvania. A avut legături susținute cu țările noastre. Era în corespondență cu *Propaganda* și cu nunții apostolici din Imperiu și din Polonia. Vezi și mai jos notița introductivă la Relația anonimă din Moldova c. 1685

[37] *con usura*. Biserica socotea orice dobîndă drept camătă.

[38] Doamna era soția lui Iliaș Alexandru.

[39] Regele Poloniei Ioan al II-lea Casimir (1648—1668).

[40] Iliaș Alexandru (1666 mai—1668 noiembrie).

ese trimisa de ilustrisimul nunțiu, și cînd mi-a dat <domnul> autorizație să-l pot întemnița, am plecat și mi-a picat în mîini: dar acel dregator *(Governatore)* îmi punea piedici, și voia să-mi dea 60 de taleri imperiali ca să-l las lui, căci voia să-l ducă la domn ca să-l facă schismatic. L-am ținut aici o lună cu fiare la picioare și l-am trimis către Ilustrisimul nunțiu, dar cărăușul care îl ducea, a pierdut pașaportul domnului și s-a întors înapoi[41], și l-am mai ținut o săptămînă întreagă, tot cu lanțuri la picioare și văzîndu-l apoi smerit, și mai rugîndu-se de mine și poporenii, i-am redat libertatea, și l-am trimis să stea la Trotuș, și i-am dat poruncă anume să nu meargă la Galați. Țara aceasta era plină de indignare contra legii noastre, din cauza acestui părinte, dar acum toți o laudă, văzîndu-l că s-a pocăit: apoi printre schismatici, cînd se face vreo greșeală, ea se îndreaptă cu bani. . .[42].

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI[43]

1670, iulie 27, Baia

Au venit la mine din Transilvania părintele bacalariu[44] Giovanni Battista del Monte și părintele bacalariu Antonio Angelino din Campi ca să-mi ceară voie să se reîntoarcă în Italia, întrucît le-au secat mijloacele lor de trai, dar eu nu am voit să le îngădui acest lucru căci cei din Transilvania stăruie foarte mult ca să-i chem înapoi și chiar să mă rog de S. Congregație ca să mai dea și alții, întrucît acea țară are cea mai mare nevoie de preoți, și mai cu osebire mi-a scris domnul Clement Mikes cu învoirea tuturor nobililor <catolici din secuime>. Eu trimit nunțiului din Polonia pe părintele Antonio Angelini cu scrisori și i-am poruncit să aștepte răspunsul, căci aici scrisorile nu vin sigur, ele fiind interceptate. Acum vreo douăzeci de ani a murit un

---

[41] Am crede că lanțurile la picioare și trimiterea lui Benedetto cu acel cărăuș care a pierdut pașaportul și s-a întors nu corespund la stricta realitate, și au fost adăugate pentru a face impresie la *Propagandă*. Este vrednic de observat că Piluzzi nu vorbește nicăieri de declarațiile lui Benedetto că s-ar fi făcut schismatic, sau că ar asculta de patriarhul de Ierusalim. Dar aceasta este tema exploatată de Gross, Wolff și Bărcuță. Ne putem întreba cît de adevărate sînt acele fapte, întrucît Parčević exploatează în sens absolut contrar severitatea arătată de Piluzzi lui Benedetto, pe care îl declară o victimă și face chiar agitație in jurul acestei chestiuni, lucru imposibil dacă în adevăr Benedetto s-ar fi făcut ortodox cum pretindeau preoții „naționali".

[42] Raspunsul la această scrisoare este dat în rezumat de Găzdaru, *op. cit.*, p. 73. 9 martie 1669. Secretarul va comunica Congregației scrisoarea lui V. Piluzzi din 14 dec. 1668, dar crede că domnii cardinali vor găsi prea ușoară pedeapsa dată lui Benedetto din Cortona. În orice caz ei vor reflecta dacă a făcut bine să-l ierte, sau trebuia să-i dea o pedeapsă exemplară. Poșta nu e sigură pentru scrisorile ce i se scriu lui V. Piluzzi.

[43] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. Bianu în „Col. lui Tra an" 1883, pp. 154—155.

[44] Corespunde la primul grad al învățămîntului superior medieval. Gradul următor era cel de magistru care li se acorda misionarilor evidențiați, chiar fără examen după un stagiu de 6 ani.

preot băştinaş de aici[45] care a lăsat un legat acestei biserici <şi anume uneia dintre capele> ca să se slujească acolo două liturghii cîntate în fiece săptămînă, una pentru Sf. Treime şi a doua pentru morţi, atribuind preotului 18 taleri imperiali şi cantorului (=dascălului) patru: precum în adevăr am şi primit ceva „elemosine" şi sînt cinci ani de cînd nu s-au mai slujit aceste liturghii: şi acum din această familie se află aici un preot, nepot[46] al testatorului care a dobîndit darul preoţiei în Italia, la colegiul din Fermo şi s-a înapoiat aici, tatăl său i-a atribuit toate bunurile acelei capele, şi acuma se foloseşte de ele, şi nu este împlinit legatul testatorului, căci el şade la Suceava, şi astfel este înşelat gîndul testatorului; şi încă mai înainte de acest subsidiu, pe cînd eram eu parohul temporar al acestei biserici, unde au fost întotdeauna misionari, monseniorul Vicar[47] voia să mă scoată din acel loc şi să-l aşeze pe numitul Don Grigore Gross, dar poporenii nu au îngăduit aceasta şi au declarat în public în gura mare că ei nu-l vor în nici un chip, căci în toate nevoile lor duhovniceşti, de ei văd misionarii, şi pe viitor ei doresc acelaşi lucru, nepomenindu-se în această biserică de alţii decît doar de misionari. O vie lăsată pe deasupra în folosul acestei capele pentru lumînări a fost vîndută de tatăl acelui preot, fără a da de ştire cuiva. De asemenea a fost lăsat destul argint pentru a se face o cruce, şi anume un pahar de argint, un giuvaer de argint aurit cu pietre <scumpe> trei linguri de argint, un inel de aur de douăzeci de taleri imperiali, un bumb mare de argint şi trei mai mici, trei perechi de „sponghe" (copci?) de argint pentru haine de femei, alta mai mare, o sută zece aspri de argint şi şase „maggiori"[48] şi treizeci şi opt de parale *(nummi)*.

Amintitul părinte al lui don Grigore a întors acest argint spre folosul fiilor şi fiicelor sale. Biserica din Suceava e bogată, şi don Grigore are de la această biserică cincizeci de taleri imperiali, şi de la capelă a avut 100. Eu mă aflu în cea mai mare lipsă etc. Dacă Congregaţia nu-mi trimite oarecari subsidii nu ştiu cum mă voi întoarce în Italia... reîntorcîndu-mă socot că e bine să las în locul meu pe p. Antonio Angelini, persoană cunoscută şi care ştie limba. [Cere decretul de magistru pentru Angelini, del Monte şi Antonio Rossi]...

Mi-a scris Ilustrisimul Domn nunţiu că venea p. Fr. M. Spera ca nou prefect şi primesc scrisoare că s-a întors, nu-mi pot închipui din ce cauză, căci S. Congregaţie m-a vestit că mi-a trimis doi misionari şi nu-i văd sosind. Cînd am fost la Roma am fost făcut Provincial al Orientului şi comisar general al celor cinci Provincii, şi ca să ascult de S. Congregaţie m-am întors în aceste părţi barbare făgăduindu-mi-se o remuneraţie. Trăiesc din speranţe. Zece ani am servit ca misionar şi şapte ca prefect. Mi se pare că ar fi timpul să mă întorc în Creştinătate...

---

[45] Gheorghe Gross, preot la Baia, rînduit de Deodato Baksić în 1641. În 1645 este paroh la Cotnari. A murit în 1660.
[46] Grigore Gross.
[47] Petru Parčević (1612—1674), vicar apostolic în Moldova (1668—1673)
[48] *maggiori*, moneda de la 40, 20 şi 10 nummi.

SCRISOARE CĂTRE NUNŢIUL DIN POLONIA[49]

1670, august 8, Baia

p. 156 [Este fără veşti] în aceste locuri îndepărtate... scrisorile de cele mai multe ori sînt interceptate şi reţinute. Luasem hotărîrea să plec, dar apoi gîndind la paguba pe care aş pricinui-o, am socotit expedient să trimit pe p. Ant. Angelini, care a fost în Transilvania, ca şi p. G. B. del Monte şi au dat cel mai bun exemplu... Ilustrul Clement Mikes... îmi scrie să-i trimit înapoi, şi încă alţii de vor mai fi, dar pentru că au încetat mijloacele *e non hanno che mostrare*, vine personal p. Antonio să se înfăţişeze D^iei^ V^e^ Il^me^ şi ceea ce veţi hotărî, va fi executat... [L-a reţinut pe del Monte pînă va avea poruncă de la Congregaţie, sau de la nunţiu ca să-l trimită înapoi în Transilvania, căci nobilii din Transilvania stăruie mult... Cît priveşte subsidiile necesare pentru a putea pleca în Italia, precum şi prefectura lui Angelini nu a primit decît promisiuni goale]. Puteam şi eu să fiu vicar Apostolic de Bacău, întrucît sînt cunoscut de toată Provincia şi iubit, şi însuşi domnul şi locuitorii (catolici) voiau să scrie Sanctităţii sale în sensul acesta, şi eu nu
p. 157 i-am lăsat... Cît scriu acestea a ajuns aici p. Giov. Battista del Monte, pe care îl lasasem la Bacău să aştepte pe monseniorul Vicar Ap., şi îmi spune ca acesta s-a întors cu bine, aducînd cu sine doi părinţi observanţi[50] din Transilvania, şi unuia din aceştia i-a făcut testament cu renunţare la bunurile mişcătoare şi nemişcătoare, cedîndu-i adică locul din Bacau ce ţine de episcopie în vederea unirii sale cu acea custodie[51] din Tran ilvania, şi încă renunţînd în favoarea unuia din ei la Vicariatul Apostolic, macar că acesta este dat de S. Congregaţie, şi dacă acest lucru va merge înainte, va fi dăunător, atît pentru S. Congregaţie, cît şi pentru episcopii ce vor urma, şi pentru Misiunea noastră; şi dacă se face aceasta renunţare sînt sigur că Domnul nu o va vedea cu ochii buni, cu atît mai mult că are acum un motiv însemnat, căci oraşul s-a plîns împotriva epis opului[52] care a mutat o moară, ce rămăsese fără apă, în alt loc, şi oraşul nu îngaduie aceasta, şi acuma din cauza puterii năvalnice cu care vine apa, a înecat mai bine de două sute de paşi de pămînt, şi timp de cîteva zile cît am stat de l-am aşteptat pe monsenior am văzut cu ochii mei stricăciunea ce se făcea, şi dacă nu se va aduce vreo îndreptare, spun locuitorii că în trei ani cel mult apa va lua cu ea şi biserica, întrucît a şi ajuns la gardul din jurul grădinii.

---

[49] *Ibid m*, pp. 156—158.

[50] *Zoccolanti*. Este vorba de gardianul mînăstirii din Ciuc, p. Ştefan Taploczai adus de Vicar în aparenţă drept coadjutor, şi de un alt tovarăş pentru a se putea consid ra sediul episcopiei drept mînăstire observantă, întrucît împreună cu vicarul s ar afla acolo 3 observanţi.

[51] Vezi exemplul observanţilor bulgari care au reuşit să cuprindă conventul din Tırgovişte în Custodia Bulgariei, deşi cu unele reveniri.

[52] Nu este vorba aici de episcopul de Bacău, Rudzinski, îndepărtat din scaun în 1665, şi care încerca zadarnic să-l redobîndească, ci de Vicarul Ap. Parčević care era arhiepiscop de Marcianopol.

SCRISOARE CATRE SECRETARUL CONGREGAȚIEI[53]

1670, august 8, Baia

După trecerea termenului de șapte ani (hotărît de Eminențele lor) p 158
nu trebuie să lipsesc de a arăta, atît din partea mea cît și din cea a misionarilor din aceste părți barbare, starea de plîns a țării, adusă în acest hal de neîncetatele năvăliri ale turcilor și tătarilor, și apăsata și stoarsă de vlaga sa prin necurmatele și zilnicele biruri, astfel că locuitorii sînt siliți să fugă în alte părți, ne mai putînd suferi lipsurile și nenorocirile lor, și ca urmare călugării suferă îndoit fiind lipsiți de ori ce p. 159
ajutor bănesc și eu care am servit S. Congregație de 17 ani nu-mi amintesc să fi fost atîtea nenorociri ca acum. Bietele făpturi suferă... etc. [Angelini și del Monte vor să plece].

L-am pus cu încuviințarea Monseniorului Vicar apostolic pe părintele Giov. Battista del Monte, la Săbăoani, după ce l-am scos pe fratele Benedetto din Cortona[54], împotriva căruia erau neîncetate plîngeri. Pe părintele Antonio Angelini l-am trimis în Polonia cu scrisori... [Ar vrea să-l lase ca prefect în locul său]... căci el cunoaște bine limba, e bine văzut și cunoscut de acești locuitori, și dacă ar veni alt prefect neștiutor al limbii nu ar fi primit așa de ușor...

...Acum doi ani Iliaș Vodă[55] a închis pe părintele Paolo Observantul[56], vicarul de Bacău și pe părintele Sebastian Iezuitul, osîndindu-i la spînzurătoare. Am alergat la un nobil italian, rugîndu-l cu toată supunerea să se roage de domn să nu ne facă asemenea batjocură, și prin alte mijloace au fost eliberați după ce acel domn m-a chemat și mi-a poruncit să mă duc să iau în stăpînire Bacăul, iar eu nu am voit, căci toată nădejdea mi-am pus-o în bunătatea <Eminențelor> lor[57] și nu în altă persoană.

Monseniorul vicar a făcut testament lăsînd *tutto il suo* mănăstirii din Ciuc în Transilvania și unind la acea custodie pe frații și locașul de la Bacău, și acum acești părinți i-au dat doi cai și el mai vrea să renunțe la vicariat în favoarea unui părinte Ștefan, gardianul de la Ciuc, care i-a făgăduit niște bunuri părintești și alte lucruri pentru a-i urma în această slujbă... [Reclamația orășenilor de la Bacău]... Apa într-o oră a luat cu sine mai bine de 200 de pași de teren, și eu am văzut cu ochii mei cum se năruie și greu se va putea îndrepta, dat fiind că apa

[53] *Ibidem*, pp. 158—159.

[54] De fapt fusese încredințat lui Angelini ca să-l ducă în Polonia să-l predea acolo.

[55] *il principe Elias* = Iliaș Alexandru (1666—1668).

[56] *Paolo Zoccolante*, vicarul episcopului de Bacău, Atanasie Rudzinski, pe care îl va acuza V. Piluzzi în 1671 că a schimbat o cruce de argint de la Fărăoani lasînd în schimb una de aramă.

[57] Adică în conducerea *Propagandei*, singura în cădere să atribuie locurile din Misiune.

a săpat adînc, şi spun cei ce se pricep că în trei ani[58] va lua cu sine şi biserica şi oraşul şi a ajuns apa pînă la gardul grădinii, şi rîul e mare, doar cu puţin mai mic ca Tibrul.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI[59]

1671, august 26, Baia

[A primit de la nunţiul din Polonia chestionarul, dar nu a putut merge prin ţară spre a culege informaţiile cerute, pe de o parte avînd în vedere ordinele contrare ale reverendului vicar apostolic care nefăcînd el vizitaţia nu lasă nici pe alţii să facă vreuna, iar pe de alta oamenii erau fugiţi în acea vreme. Acuma nemaiţinînd seama de ordinele lui a vrut să împlinească poruncile cardinalilor şi alătură răspunsul]. „În scrisoarea mea[60] din mai vă informam în chestiunea cu preoţii iezuiţi şi cu monseniorul vicar apostolic, de ceea ce s-a întîmplat la Cotnari[61]. Acum din nou vă înştiinţez de ceea ce s-a întîmplat la Iaşi cu acei părinţi, vrînd el cu tot dinadinsul să-i alunge din acel loc şi să le ocupe bunurile, zicînd în public în faţa schismaticilor că privilegiile ordinului *(Religionis)* sînt rănile bisericii, *Quod Privilegia Religionis sunt vulnera Ecclesiae*, încît au rămas cu toţi uimiţi la auzul acestora. S-a dus de asemenea la domn să calomnieze pe aceşti părinţi, încît superiorul lor a trebuit să meargă în Polonia la dl. nunţiu // şi nu s-a
p. 258 întors încă. Şi pentru ca Sen. voastră Il[mă] şi eminenţele lor să se convingă de cele ce vor să uneltească împreună contra acestor părinţi, monseniorul vicar apostolic împreună cu aceşti doi preoţi ai săi = Bărcuţă şi Gross], iată, trimit aici alăturate aceste două <scrisori>[62] ca

---

[58] Aşa-zisa mănăstire sau episcopie s-a şi năruit. În 1676 trebuiau pornite lucrări de refacere.

[59] Traducerea s-a făcut după textul publicat de Fr. Pall în *Dipl. Ital.*, IV, pp. 257—258. Secretarul *Propagandei* era Monseniorul Baldeschi.

[60] Nu s-a găsit în arhiva *Propagandei*.

[61] Vezi biografia lui Parčević din volumul de faţă, p. 164 ş.u.

[62] Dăm aici scrisorile. Pentru alte lămuriri vezi biografia lui Parčević: iată scrisorile lui Bărcuţă către V. Piluzzi din 13 şi 30 mai *(Dipl. Ital.*, IV, pp. 249—250). Cotnari, 13 mai, 1671. Plecînd monseniorul mi-a lăsat poruncă să scriu Diei-Voastre ca să vă pregătiţi şi să fiţi gata pentru orice întîmplare ce s-ar putea ivi cu Poporul din Iaşi // şi părinţii iezuiţi, şi să mergeţi la Iaşi ca să nu pierdeţi dreptul *(il jus)* *[pentru acel loc]* şi să scrieţi cît de curînd şi celorlalţi părinţi [conventuali] să vină şi să ocupe locurile vacante. Totuşi părinţii iezuiţi rezistă şi vor să ia *(havere)* capela din Cotnari cu forţa; dar în aceasta va trebui temporizat *(ociare)* cu prudenţă. Noi vă vom împărtăşi tot ce se va fi întîmplat la Iaşi între Monsenior şi iezuiţi. Domnia Voastră, dacă va binevoi, să ţină minte că pentru ca misiunea voastră să fie aşezată pentru D. Voastră aici în aceste locuri, va trebui să nu dea ascultare minciunilor părinţilor iezuiţi ci să fie cu noi, în vreme ce noi vom ţine cu voi. Nu ştim ce va fi scris părintele iezuit, ştiu bine că va trebui scris cu toată exactitatea *(fideltà)* cum merg lucrurile între noi, şi de va fi nevoie, ca să meargă unul dintre noi pentru această treabă la Roma, să <ne> daţi ajutor şi să scrieţi în favoarea <noastră>, căci o mînă spală pe alta *(manus manum lavat)*. Aceasta vă zic şi vă promit că veţi face un lucru temeinic *(loro farano fundamento)* aici pentru misiune dacă vom fi uniţi. Monseniorul a zis că ale voastre vor fi

să se vadă ce uneltesc ei contra bunilor truditori pentru credință. Eu nu am vrut să mă duc căci am înțeles că e o simplă pornire pătimașă *(una mera passione)*. [De aceea să nu-l creadă pe vicarul apostolic și pe preoții săi cînd scriu împotriva misionarilor, căci ei obișnuiesc să scrie ce nu e adevărat. Să se trimită textul excomunicării papale contra preoților și laicilor care ocupă bunurile bisericilor, pentru că el (Vito Piluzzi) a stăruit în zadar pe lîngă vicar să ia măsuri, dar acel monsenior nu vrea să facă nimic. La 15 din lună a sosit del Monte, azi îl trimite la monsenior pentru ca să-l pună la bisericile din Huși, Bîrlad și Ciubărciu, căci del Monte știe limba valahă și cea ungară.

Nu a primit răspuns la rugămințile sale să fie trimis alt prefect, e bătrîn — așteaptă și bani de drum. Dacă nu primește răspuns, va merge la nunțiu să-i aștepte acolo.]

DESPRE MISIUNEA DIN MOLDOVA[63]

[Răspuns la un chestionar al Propagandei]

1671, august 26, Baia

[*Mărimea și felul de a fi al Misiunii*] p. 258

1. <Moldova> se învecinează cu Transilvania, cu Rusia, cu stăpînirile tătarilor și cu Turcia. De la Iași pînă la hotarele Transilvaniei sînt șase zile <de mers>; pînă la hotarele tătarilor, patru; <pînă la> ale Rusiei, cinci; <pînă la> ale Țării Românești, șase; pînă la Galați patru; și îndată se intră în acelea ale turcilor. De la Iași pînă la hotarul Bistriței, unde se află șase luterani sînt șapte zile de drum; pînă la Camenița sînt cinci.

<locurile din> Iași, Săbăoani și Huși, și alte locuri, dar voi să ne ajutați, întrucît poporul nu îi vrea pe iezuiți. Potrivit cu cele ce se vor întîmpla vom vorbi împreună și ne vom sfătui fie prin scrisoare, sau prin viu grai...

Cu toată dragostea și devotamentul
Giovanni Battista Bărcuță

Cotnari, 30 mai. Iată că Francesco <Alzner> a și convins o parte din popor și prin minciunile iezuiților a obținut pe cît era posibil *(quanta posibilmente)* că au scris Sacrei Congregații și generalului lor... etc.

...Și au pus și pecetea orașului. Monseniorul mi-a spus ca să scriu Domniei Voastre și lui Don Grigore <Gross> ca să mergem la el spre a ne înțelege împreună, și să scriem și noi și domnia voastră din partea misionarilor domniei voastre, și scrisorile le vom trimite în taină la Roma. Aș vrea să știu, și pentru aceasta voi aștepta pînă sîmbăta viitoare ca să fim cu toții la Roman. Altminteri aș pleca eu mai iute, căci treaba se apropie, timpul nu îngăduie zăbavă. Deci, pentru a ne pune de acord, Don Grigore <Gross> va veni la D.V. vineri // și D.V. și Don Grigore veți pleca sîmbătă la Roman, ca să mă găsiți acolo, pe mine, căci așa a poruncit monseniorul. Vă rog să faceți aceasta, și lucrul se va face așadar fără întîrziere...

[63] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Fr. Pall în anexă la *Le Controversie*... în *Dipl. Ital.* IV, pp. 258—267.

2. Țara e cu munți foarte înalți și cu loc șes; de o parte este Marea Neagră și de alta Dunărea.

3. În partea dinspre mare și Dunăre, este belșug; în cea dinspre munți se trăiește greu. La Iași, la Cotnari și în partea care se întinde către Țara Românească, este mult vin.

p 259 4. Se trăiește necontenit cu spaima tătarilor sau a schimbării domnilor și în vremea mea s-au schimbat opt domni[64].

5. Negustorii întrețin legături comerciale și corespondență în toate direcțiile și mai ales cu regiunile Mării Negre și cu Polonia.

6. Scrisorile, ca să vină mai repede și mai sigur, să fie încredințate părinților iezuiți de la Liov sau monseniorului sufragant al armenilor, deoarece armenii din Suceava se duc mereu la Liov.

7. Domnul este grec, este tributar turcilor și se numește Duca[65].

8. Este necesară limba română, care este limba țării *(nativa)*, dar și cea maghiară, deși ungurii înțeleg și vorbesc foarte bine românește.

Locurile pe seama Misiunii și numărul sufletelor

9. Iași, Cotnari, Suceava, Baia, Neamț, Săbăoani, Roman, Bacău, Faraoani, Trotuș, Huși, Bîrlad, Galați, Ciubărciu, Stănești, Mănești, Lucăcești, Amăgei, Hîrlău constituie o singură dioceză sub autoritatea episcopiei de Bacău.

10. <Locuri mai însemnate> Iași, Cotnari, Săbăoani și Baia; de mai mare însemnătate sînt Cotnari și Baia[66].

11. La Iași își are reședința domnul cu boierii sai și cu mitropolitul; mai sînt încă trei episcopi de Roman, Huși și Rădăuți.

12. În toată „provincia" este îngăduit cultul catolic.

13. La Iași sînt cam 600 de suflete. La Cotnari și Amăgei împreună 300. La Suceava 16. La Baia 200. La Neamț 30. La Săbăoani, împreună cu satele din jur cam 700. La Roman 10. La Bacău împreună cu satul Trebiș să fie vreo 250. La Fărăoani 100. La Trotuș, împreună cu satele 300. La Galați 100. La Bîrlad 50. La Huși 100. La Ciubărciu 90. La Chișinău 10. La Vaslui 8. La Piatra 4.

14. La Iași se află secretarul de limbă polonă[67] și acum s-a mai luat un secretar pentru Ucraina și Lituania din cauza neîncrederii dinspre partea Poloniei. Acolo se mai află un ceasornicar francez[68] al domnului. Acum a venit un medic catolic de la Constantinopol[69]. Aceștia sprijină obișnuit demersurile în legătură cu religia catolică. La Cot-

---

[64] Gheorghe Ștefan, Gheorghe Ghica, Constantin Șerban, Ștefăniță Lupu, Eustratie Dabija, Iliaș Alexandru. În realitate, șase domni dintre care unii domnesc de doua ori.

[65] *il duca* = Gheorghe Duca, domn al Moldovei (1665—1666 și 1668—1672).

[66] Acolo erau biserici mari de piatra și mijloace mai bogate datorită venitului viilor.

[67] Stanislav Kienarski, menționat în 1671 ca secretar de limbă polonă

[68] Gaspard Caillé.

[69] Probabil Dimitrie Cigala.

nari se află domnul Francisc Alzner[70], domnul Petru Capră[71] şi domnul Andrei Wolf[72].

15. La Baia se află domnul Niculae Wolff[73]; în celelalte locuri toţi sînt ţărani. Mai este doar mitropolitul schismatic[74] dar fără mult temei; mai este la Iaşi un stareţ la mănăstirea Trei Ierarhi care are oarecare cultură[75]; ei se ţin cu îndărătnicie de riturile lor, şi nu este îngăduit să se facă dezbateri publice cu ei. p. 260

Despre practicarea religiei catolice, despre rit, erori şi rătăciri

16. Este îngăduit să se facă predici şi să se administreze Sf. Taine catolicilor noştri; ba chiar schismaticii înşişi vin la bisericile noastre.

17. Catolicii din Moldova sînt de rit roman, dar totuşi ne ţinem de calendarul grecesc; în ce priveşte sărbătorile principale şi posturile ne potrivim cu ei (= ortodocşii).

18. Mulţi <catolici> cred în farmece.

19. Aceasta dintr-un obicei îndătinat[76].

20. Acum cu ajutorul lui Dumnezeu acolo unde sînt preoţi <credincioşii> se lasă de asemenea eresuri.

21. Din orice sectă. <La ce sectă se observă asemenea erori?>

22. Schismaticii cred că atunci cînd moare un om, sufletul vine la judecată la sfîrşitul lumii[77].

Cărţi

23. Nu au cărţi[77bis] de nici un fel; au doar acele cărţi care întreţin vechile păreri.

24. Schismaticii nu citesc cărţi catolice, nefiind oameni cu prea multă carte.

Biserici

25. Ale catolicilor[78]: 26; ale schismaticilor: la Iaşi cam 90, la Baia 4, la Siret două, una a armenilor şi cealaltă a schismaticilor, la Cotnari 3, la Bacău două, la Roman 6, la Neamţ două, la Suceava, în cuprinsul oraşului, sînt 13 de ale schismaticilor. De ale armenilor sînt două.

---

[70] *Francesco Alsener* cunoscut şi sub numele de „Frîncul din Cotnari" catolic din Cotnari, cu studii în Polonia, partizan al iezuiţilor.

[71] *Pietro Capra*, şoltuz la Cotnari, partizan al iezuiţilor.

[72] *Andrea Wolf*, secretar al curţii din Iaşi şi apoi al lui Constantin Brîncoveanu, la Bucureşti.

[73] *Nicolo Wolff*, catolic din Baia, tatăl preotului Ioachim Wolff.

[74] În anul 1671 au fost succesiv mitropoliţi Ghedeon de la Secul şi Dosoftei.

[75] Răspuns la întrebarea dacă sînt acolo persoane învăţate.

[76] Întrebarea se referea la cauzele acelor superstiţii.

[77] Adică nu cred în Purgatoriu.

[77bis] Cărţi de controversă religioasă.

[78] Del Monte cunoaşte numai 17 biserici de ale catolicilor.

26. La Iaşi, afară din oraş, sînt 6 mănăstiri la o depărtare de o jumatate de milă italiană. La Suceava afară din oraş este o mănăstire[79] de armeni la o depărtare de o milă italiană unde îşi are reşedinţa episcopul lor şi el este un persan. Este acolo o mănăstire de a schismaticilor la o depărtare de o bătaie de muschetă. O altă mănăstire e la o depărtare de două mile. O altă mănăstire care se numeşte Pobrata e la o depărtare de trei leghe. O alta, Suceviţa la o departare de 5 leghe. Una de alugariţe e la o depărtare de o leghe. O altă mănăstire, Humorul la o depărtare de 4 leghe; alta, Moldoviţa la o depărtare de 6 leghe. O noua mănăstire de călugăriţe, care se numeşte Pătrăuţi e la o depărtare de o leghe. La o depărtare de o leghe de Baia se află o mănăstire care se numeşte Rîşca. Slatina e la o depărtare de două leghe. La o departare de două leghe de Neamţ este o mănăstire care se numeşte Agapia. Secul este la o depărtare de trei leghe. Hangu, la două leghe. Coşula, la trei leghe. Schitul, la două leghe. „Benza"[80], la o leghe. Berzunţ, e la trei leghe. „Iaslova"[81], la trei leghe. Bistriţa, la o leghe. Bisericani, la o leghe. Topliţa, mănăstire de călugăriţe, este la o depărtare de o leghe. Petreşti se află la o depărtare de două leghe de Bacău. Caşin, la o leghe. În cuprinsul oraşului Bacău se află o mănăstire şi două biserici[82]. Acolo este biserica noastră episcopală şi mai este încă şi biserica parohială, care este devastată. În oraşe şi sate mai sînt şi alte biserici nenumărate.

27. Biserica din Iaşi e intitulată Adormirea Maicii Domnului, de a emenea cea din Baia; mai este acolo <la Baia> o altă biserică a Sf. Petru. La Cotnari este una, Buna Vestire, alta Sf. Urban şi alta, Sf. Leonard. La Suceava e „Corpus Domini". La Neamţ e biserica Sf. Niculae. La Bacău, biserica episcopală Sf. Maria, biserica parohială Sf. Niculae. Celelalte biserici au în cea mai mare parte hramul Sf. Marii şi al Sf. Niculae.

28. Toate sînt parohii.

29. La Iaşi se află doi părinţi iezuiţi. La Cotnari se află, la biserica parohială, Don Giov. Battista Bărcuţă[83] şi încă doi părinţi iezuiţi. La Baia sînt eu. La Suceava este Don Grigore Gross. La Neamţ nu este preot, mă duc eu să slujesc acolo. La Săbăoani şi la Roman am rînduit să se ducă părintele Antonio Angelini. La Bacău este monseniorul vicar apostolic <Parčević> cu un părinte dintre reformaţii observanţi <Petru din Chiprovaţ> drept capelan. La Fărăoani nu este preot. La Solonţ şi la Lucăceşti nu este preot. La Trotuş, la Măneşti şi la Stăneşti era un preot numit Don Giovanni Ungurul, care fusese sfinţit preot de Monseniorul Rudzinski. Acum a fugit, căci nu poate să reziste ordinelor arbitrare ale Monseniorului Vicar Apostolic, care vrea să-l lovească şi să-l pedepsească în avere fără să fie el întru nimic vinovat, şi aşadar a plecat în Ungaria, şi vor fi acum opt luni de cînd acea populaţie

---

[79] Manastirea Zamca la 900 m.

[80] Neidentificata.

[1] Oare Tazlau?

[82] Cu această fraza începe înşirarea bisericilor catolice cuprinse în paragraful 26 despre mănăstiri, la sfîrşit după cele ortodoxe. Cît priveşte „mănăstirea" de la Bacau, vezi descrierea ei de catre Bandini în 1644 (*Călători* V, pp. 303, 505, 319—320).

[83] *Giov. -Battista Berchuze* (despre el mai pe larg vezi punctul 36 şi 45)

a rămas fără păstor. La Galaţi este părintele Antonio Rossi din Mondaino[84] care dă asistenţă religioasă şi acelor negustori catolici care se află la Chilia, la Ismail şi la Brăila, cetăţi la graniţele Turciei, fără biserici. La Huşi şi la Bîrlad era de asemenea un preot numit Don Giovanni Bulgarul, care a slujit timp de 9 ani; nu s-a împlinit încă anul de cînd a fugit în Turcia, în oraşul (cetăţii) Babadag[85], unde se afla catolici fără biserici, aceasta din cauza multelor vexaţiuni şi amără iuni pricinuite de acest monsenior vicar. Acum am trimis în acele biserici pe părintele magistru Giovanni Battista del Monte şi l-am trimi şi la Ciubărciu unde timp de 6 ani credincioşii nu au avut preot.

30. La Iaşi biserica este de lemn. La Cotnari sînt trei, toate de piatră. La Suceava este de piatră. La Baia, biserica principală care este în mijlocul oraşului, este de piatră, alta de cărămidă a fost arsă de tătari şi a rămas doar sacristia care e de piatră şi s-a făcut o capelă şi se slujeşte a doua zi de Paşte, la Sf. Marcu şi de rogaţiuni[86]. La Neamţ este o biserică de lemn. La Săbăoani este una de piatră. La Tămăşani este de lemn. La Bacău, acea a episcopiei este de piatră, cea parohială, de lemn, e devastată. La Fărăoani este de lemn. La Solonţ, de lemn. La Trotuş, de piatră. La Măneşti, de piatră. La Stăneşti, de lemn. Între oraşul Trotuş şi Stăneşti, pe un deal singuratic se află o biserică închinată Sf. Cosma şi Damian[87] unde se merge de două ori pe an pentru a se sluji liturghia şi a face rugăciuni şi este de lemn. La Huşi, de lemn. La Galaţi, de lemn. La Bîrlad, de lemn. La Hîrlău, de piatră, părăsită. La Amăgei, de lemn. La Ciubărciu, de lemn... p. 261

[Se înşiră diferitele obiecte de cult][88]... la Iaşi... la Cotnari... o cădelniţă de argint în valoare de 70 de taleri imperiali, care din lipsa de sîrguinţă a lui D. Giov.-Battista <Bărcuţă> s-a furat în iarna aceasta... etc., etc.... trei clopote şi unul este pe jos în tinda (?) bisericii... etc. La Suceava... un clopot şi un clopoţel de altar... etc... la Baia... trei covoare, unul care a fost dăruit acum 25 de ani şi mai bine de strămoşii lui D. Grigore Gross, acum l-a reluat împreună cu alte obiecte de cult ale bisericii. Poporul a făcut reclamaţie pe lîngă monseniorul vicar apostolic <Parčević> şi acesta nu a făcut nici un demers, ca şi în privinţa livezilor, banilor şi viilor lăsate acestei biserici pentru cultul divin de către strămoşii aceluia. Numitul d. Grigore împreună cu tatăl său au vîndut viile, au reluat banii şi livezile spre paguba bisericii... La Neamţ, două clopote şi două clopoţele mici de altar, o biblie şi multe alte cărţi în limba germană, un felon — pe cel mai bun, îmi spune poporul, — l-a luat monseniorul Rudzinski etc.... La Săbăoani... etc. o cruce de argint... un clopot şi un clopoţel. De asemenea în biserica de la Tămăşani se află... un potir, un disc şi o cruce de argint şi un clopot. La Roman... un potir de argint

[84] Vezi biografia sa în volumul de faţă.

[85] *Baba*. Locuitorii nu puteau locui înauntrul cetăţii ci în aşezarea din marginea ei.

[86] *Rogazioni*, rugăciuni publice şi procesiuni care se făceau în timpul celor trei zile dinaintea Înălţării pentru sfinţirea ogoarelor precum şi înaintea altor mari sărbători.

[87] Pentru minunile atribuite acestei biserici şi toată vîlva creată prin 1651—1653, vezi *Călători* V, p. 422 şi *Dipl. Ital.* II, 438.

[88] Au fost omise de noi obiectele fără vreun interes special, reţinînd doar acelea mai valoroase sau cu asocieri deosebite.

cu discul său și o cruce mare tot de argint, un clopot. La Bacău, un potir cu discul de argint; se afla de asemenea crucea de argint, dar a fost luată de monseniorul Rudzinski împreună cu... etc...., diferite alte obiecte de cult ale bisericii, 5 clopote. La Fărăoani.... un potir și o cruce de argint; discul care era de argint a fost schimbat de părintele F. Paolo din ordinul Observanților, care era vicar al monseniorului Rudzinski, cu unul de aramă... La Trotuș... un potir, un disc și o cruce de argint, un clopot mare și unul mic de altar. La Mănești... un clopot mare și unul mic... La Stănești... un potir și un disc de argint, o cruce de alamă, un clopot. La Solonț... un clopot... La Lucăcești, biserica este distrusă, odoarele împrăștiate... este un singur clopot. La Galați... două potire cu discuri de argint, unul din acestea s-a pierdut din cauza lui F. Benedetto din Cortona... un clopot mare și unul mic. La Huși... un clopot mare și un clopoțel pentru altar. La Bîrlad... un clopot. La Ciubărciu... un clopot. La Amăgei... un clopot mare și unul mic de altar.

Bunuri ale Bisericii

34. Toate bisericile catolice au locuință proprie.

35. Iași, Cotnari, Roman, Bacău, Trotuș, Galați, Suceava, Baia și Neamț au bunuri nemișcătoare.

36. Venitul bisericii constă din vin. Biserica din Iași are două vii, mai avea una la Cotnari, acum acest vicar apostolic a luat-o și a cotropit-o pentru sine. Biserica din Cotnari are cam 40 de vii. Baia are 8, Suceava 19, și poporenii din Cotnari administrează acel venit; a murit un oarecare domn Gheorghe Wolff care ținea aceste vii din Suceava și a lăsat două mii de taleri imperiali bani gheață, și acum nu mai este nici un ban. Don Giov.-Battista Bărcuță face negustorie prin mijlocirea fraților[89] și rudelor sale, și biserica rămîne în sărăcie. Biserica din Neamț are o vie lăsată în paragină. Cea din Roman are 6 vii și venitul lor îl administrează poporenii din Cotnari. Biserica din Trotuș are o vie și ogoare de plugărie. Cea din Galați are două vii și șase dughene, luînd de fiecare dugheană un taler imperial pe lună.

37. Înainte, bisericile noastre aveau sate cu țărani dependenți și alte bunuri nemișcătoare și acum sînt stăpînite de schismatici. Nu este cu putință să le redobîndim, dar cînd va fi vreun domn care să aibă dragoste pentru religia noastră, atunci va fi lucru ușor.

38. Mirenii administrează bunurile bisericii.

Episcopii și reședința lor

39. La Bacău este reședința episcopului; episcop este monseniorul Rudzinski, polon din ordinul Observanților Sf. Francisc, care a fost alungat de domn. Acum rezidă aici monseniorul Parčević, arhiepiscop de Marcianopolis.

89 = Frangulea și Mătieș (vezi *Dipl. Ital.* II, p. 424 și IV, p. 255).

40. Venitul anual provine din vii, grîu, moară cu trei roţi, un sat cu 40 de case de ţărani dependenţi, boi, vaci, oi, porci, stupi.

41. Viile sînt 5 la număr. Din toată provincia, de fiecare casă episcopul ia 20 de denari.

42. De aceste venituri beneficiază cel ce e instalat acum la reşedinţă.

43. Locuinţa episcopală este de lemn, acoperită cu paie, e destul de încăpătoare pentru episcop şi pentru toată familia lui, şi cînd se poartă bine îi este îngăduită reşedinţa[90].

44. Altceva nu pot spune, decît că are numai numele de episcop; vizitaţie episcopală nu a făcut şi nu este iubit de nimeni din cauza limbii sale <ascuţite>.

45. Îmi îngădui să cred că din cauză că el se amestecă prea mult în pricinile lumeşti nu îi va fi îngăduită şederea în ţară; şi unii boieri au dibuit că el scrie principelui Grigore Ghica[91] la Viena şi că <acela> datoreşte numitului monsenior vicar apostolic o mie de taleri imperiali.

Clerici regulari

46. Sînt părinţii iezuiţi, un părinte al ordinului reformat <al Observanţilor> şi patru misionari dintre minoriţii conventuali.

47. Părinţii iezuiţi trăiesc sub ascultarea Părintelui Provincial din Rusia, părintele <franciscan> reformat, sub ascultarea monseniorului vicar apostolic, misionarii conventuali sub ascultarea Prefectului misiunii.

48. Nici unul din aceste ordine nu are mănăstiri, ci doar case ţinînd de biserici[92].

49. Părinţii iezuiţi stau la Iaşi şi la Cotnari. Părintele ordinului <franciscan> reformat slujeşte la Bacău drept capelan. Părinţii iezuiţi sînt foarte stimaţi, toţi vorbesc de rău pe părintele ordinului reformat din cauza beţiei sale.

50. Părinţii iezuiţi sînt doi la Iaşi şi la Cotnari tot doi; dintre părinţii ordinului <franciscan> reformat este unul singur care stă la Bacău.

51. În privinţa curăţeniei, este satisfăcătoare[93].

52. Corul obişnuieşte să cînte şi să slujească numai la sărbători.

53. Părinţii iezuiţi trăiesc în comun. Rectorul lor îi îndestulează cu tot ce le trebuie.

54. Ei sînt preţuiţi şi de catolici şi de schismatici.

55. Părinţii iezuiţi trăiesc din propriile lor venituri, părintele or-

---

[90] *E quando si porta bene e permesso la residenza* (aluzie la raporturile episcopului catolic cu domnul şi la alungarea lui Rudzinski).

[91] Grigore Ghica plecase din Viena la 10 iulie 1671 mergînd prin Veneţia la Constantinopol. Pentru legăturile dintre ei, vezi biografia lui Parčević din *Călători* V, precum şi continuarea pentru anii 1668—1673 în volumul de faţă.

[92] *Case annesse alle Chiese.*

[93] *Circa la mondezza <delle Chiese> satis competenter.* E răspunsul la o întrebare a chestionarului.

dinului <franciscan> reformat, din elemosina poporenilor și a monseniorului Vicar apostolic.

56. La Iași sînt doi părinți iezuiți; unul se numește părintele Sebastian[94], e polon, cam de 70 de ani și a trăit peste 20 de ani în țară cu o purtare cu totul exemplară; celălalt este părintele Baldassar, polon, prețuit de toți, cam de 35 de ani. La Cotnari stă părintele Francisc[95] în vîrstă de vreo 40 de ani, superiorul iezuiților, un polon, și părintele Martin[96], tot polon, de 35 de ani, persoane foarte învățate și exemplare întru totul. Părintele ordinului franciscan reformat se numește Fratele Petru din Chiprovaț în Bulgaria; e de 40 de ani, om de chef și fără carte[97].

Calugării misionari

57. Misionarii sînt părintele magistru Giovanni del Monte, părintele Antonio Rossi din Mondaino, părintele Antonio Angelini din Norscia și eu.

58. Părintele magistru Giovanni Battista del Monte a slujit timp de 9 ani. Părintele Mondaino și părintele Norscia 7 și eu ca misionar am slujit cam 10 ani, și 8 ca prefect. Despre părinții iezuiți nu pot să scriu timpul precis al slujbei lor, căci mereu sînt schimbați, numai părintele Sebastian a rămas mereu locului.

59. Toți încearcă să slujească cu rîvna sufletului și la predică și la administrarea Sfintelor Taine.

60. Era obiceiul să se dea oarecare elemosină pentru taina botezului cît și a căsătoriei; dar acum cea mai mare parte din credincioși nu dă nimic.

61. Părinții iezuiți nu obișnuiesc să se ducă dintr-un loc într-altul, ci stau în reședințele lor. Părinții misionari se duc să slujească o dată pe lună în acele locuri unde nu sînt preoți și monseniorul Vicar nu are plăcere <ca ei să meargă>.

62. Ceea ce primesc misionarii de la locuitori este puțin lucru și de aceea ei trăiesc într-o foarte mare mizerie și nici nu se poate ști cît ar primi ei, căci oamenii făgăduiesc și nu dau, și aceasta o dovedesc eu cu mine, căci sînt 5 ani de cînd nu am avut nici un ban în biserică; numai părintele Antonio Rossi are ca venit arenda de la dughene, și ar avea cam 300 de aspri pe lună.

63. Dacă mi-ar fi îngăduit de monseniorul Vicar, aș veghea cu mai mare rîvnă[98].

64. Dacă sînt bine văzut de călugări și de mireni[99], nu se cade să ma laud eu cu aceasta.

---

[94] Sebastian Basziewicz.

[95] = Francisc Tomanowicz.

[96] – Martin Cyckler.

[97] Del Monte este mai blînd în caracterizarea sa: *„Persona di esemplarità ma non di dottrina"*.

[98] Raspuns la întrebare. Aluzie la piedicile din partea vicarului la împlinirea misiunii sale.

[99] Răspuns la întrebare.

Portretul lui Antonie Ruset, domn al Moldovei (Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române — Sec. XVI—XVIII,* București, 1970, pl CXL).

Oradea Mare, vedere din sec. XVII (după Sigmund von Birken, *Neu vermehrter Donau-Strand...*, Nürnberg, 1686, p. 82) (Ins. de Ist. N. Iorga, I 12706 G).

Timișoar.ı. vedere din sec. XVII (stampă contemporana de Gaspar Bouttats, Acad. R.S.R., stampe AG I, pl. 39).

Principele Mihail I Apafi al Transilvaniei
(Die neu eröff., Ott. Pforte.)

Mihail Teleki, cancelar al Transilvaniei *(Magyar ország története*, vol. VII, Budapest, 1898, p. 379) (Bibl. Inst. Ist. N. Iorga, II 10624 G).

Împăratul Leopold I (*Die neu eröff. Ott. Pforte*).

Historica relatio de Statu Valachiae 1679—1688.

Status moderni Gubernii Valachiae.

Princeps

Spatar al doyle.

† 1. Banus.
2. Vornik.
† 3. Logotheta.
† 4. Vestier.
† 5. Spatar.
† 6. Peharnik.

7. Kylyucer.
† 8. Comis.
9. Stolnik.
10. Pitar.
11. Medenicer.
12. Sluxer.
13. Sciatrar.

† 14. Serdar de Masali.

Hi in publico Concilio sedent.

Camarase.
Camarase di Rostari.
Cupar.
Cyohodor.
Cyohodar.
Logofet di toyna.
Vatah di Kopii et multi alii officialis.

† Posteylnik mayre.
Posteylnik.
Posteylnik.
Posteylnik.
Posteylnik.
† Posteylnik.
† Posteylnik.

† Logofet al doyle.
Vestier al doyle.
† Vestier al treyle.
† Logofet di Vestieria.
Logofet di Vestieria.
† Logofet di Vestieria.

Armasc. † Aga.
† Armasc. Ciavus.
Armasc. Aghi.
Armasc.
† Jusbasca di sustasci.

Kopetan mayre.

† Vatah di Aprosi.
Ciavus di Aprosi.
Portar mayre.
† Portar.
Portar.
Portar.

Hi omnes adstant.

De statu Valachiae, historica relatio. Filă cuprinzînd lista dregătorilor din Țara Românească (reprodusă în J. Chr. Engel, *Geschichte der Moldau und der Walachey*, Halles, 1804).

Preoți mireni

65. La Huși era d. Giovanni de națiune bulgară, de 50 de ani, celălalt care stătea la Trotuș se numea tot d. Giovanni de națiune (sic) luterană[100] din Transilvania de 40 de ani; ei au studiat puțină gramatică[101] și acum au plecat din cauza vexațiunilor primite din partea monseniorului Vicar.

66. Nici unul dintre ei nu avea avere, dar aveau ceva ajutoare, puține, de la poporeni, și trăiau în cea mai mare mizerie.

67. Nu erau prea vrednici de laudă.

68. Cel de națiune bulgară se exercita la predici, dar celălalt de națiune luterană nu se exercita la nimic; în trecut a fost eretic, abia știe să citească.

Preoți mireni misionari

69. Este d. Giovanni Battista Bărcuță de la Cotnari, în vîrstă de 37 de ani, vor fi acum 13 ani de cînd slujește aici. Celălalt este d. Grigore Gross din Baia, de 35 de ani, a slujit un an și jumătate la Bacău și cam doi ani a slujit la Suceava. p 230

70. Se obosesc peste măsură cu viile, cu caii și cu stupii și mai ales d. Grigore; cea mai mare parte din timp stă la Cotnari să lucreze viile și în acest timp biserica rămîne părăsită. Poporenii au făcut de mai multe ori plîngere la monseniorul Vicar apostolic, însă darurile îl fac să închidă ochii.

71. Cea mai mare parte din timp ei stau pe bunurile părintești, ca d. Giovanni Battista Bărcuță, care are cam 7 vii, 20 de iepe cu mînji, 200 de stupi de albine, livezi și ogoare. De la biserică are 90 de taleri imperiali, trei vase de vin, de la Amăgei are un vas de vin, de la doamna Cristina, de fericită pomenire, 25 de taleri imperiali. D. Grigore <Gross> are de la biserica din Suceava 50 de taleri imperiali. Domnul Gheorghe Gross, de bună amintire, a lăsat prin testament să se slujească 100 de liturghii cîntate pe an, și sînt mai bine de 6 ani de cînd au fost date uitării.

72. În ce privește rîvna pentru credință, ei nu se disting în mod deosebit.

73. Din cauza acestor doi preoți catolici, ai noștri sînt făcuți de ocară; deoarece în anul acesta care a trecut, un rutean l-a găsit pe d. Grigore Gross cu soția sa și s-a dus la guvernator[102] (?) pentru a o lăsa lui d. Grigore; dar cu bani s-a îndreptat lucrul. Înainte de Înălțare o tînără mută din Cotnari a născut și a fugit la Neamț și dădea a înțelege prin semne din mîini și din cap că fiul ei fusese făcut cu d. Giovanni Battista Bărcuță; judecătorul schismaticilor a ajuns să facă judecata asupra acestui delict împotriva numitului preot, spre rușinarea întregii

---

[100] De fapt, ungară. Este preotul fugit în Ungaria de la punctul 29 din textul de față. Dealtminteri în frază se folosește trecutul: „stătea" la Trotuș.

[101] Corespunde gradului de învățămînt mediu.

[102] *dal Governatore* (!)

comunități catolice, la care monseniorul Vicar apostolic a închis ochii și a netezit calea la multe neajunsuri.

74. Ei se amestecă în multe treburi cu dregătorii din această țară.

75. Aceşti doi, prin mijlocirea fraților și prietenilor, fac negustorie cu fel de fel de lucruri.

Preoți care sînt lipsă

76. Este d. Petru Wolff care slujeşte drept capelan monseniorului sufragant de Liov; are 25 de ani, a studiat gramatica la colegiul din Fermo și este din Cotnari.

Tineri talentați și studiile lor

77. La Cotnari sînt doi tineri fii ai lui Petru Capră[103]; unul se numeşte Dominic, are 16 ani, și acum studiază retorica la Camenița; celălalt se numeşte Valentin; are 12 ani și studiază gramatica. La Iași este un fiu al chirurgului domnului de al cărui nume nu-mi amintesc, are 18 ani și studiază retorica; tatăl este luteran, toți fiii sînt catolici și soția este catolică. La Baia sînt trei, Ioachim, fiul lui Niculae Wolff de 18 ani, a studiat gramatica, este foarte înzestrat. Celălalt, Bartolomeu, fiul lui „Samuile“ (sic)[104] de bună amintire care a fost dascălul bisericii, are 16 ani; a studiat puțină gramatică; și celălalt Petru, fiul lui Petru Gross are 19 ani, a studiat gramatica.

78. Numai fiul chirurgului și fiul lui Petru Capră studiază retorica[105].

79. Locurile lor de baştină sînt toate supuse unor principi schismatici.

80. În toate bisericile catolice este un dascăl cu titlul de magistru, dar nici unul nu predă, pentru că ei nu sînt persoane cu învățătură. La Iași și la Cotnari, preoții iezuiți se îndeletnicesc cu școala. La Baia, eu am predat puținul pe care l-am putut. La Galați, tot astfel părintele Mondaino, în celelalte orașe nu sînt tineri apți pentru studii.

Călugărițe

81. Sînt călugărițe de rit schismatic.

82. Nu practică recluziunea și nici măcar viața în comun.

83. Fac jurămîntul de castitate și de ascultare și se lasă de el cînd vor.

---

[103] *Pietro Capră.* A fost pivnicer al lui Gheorghe Duca.
[104] Probabil *Samuel.*
[105] Corespunde învățămîntului superior.

Situația din trecut și progresele de atunci încoace

84. Cînd erau episcopi zeloși, situația noastră a catolicilor se bucura de mai mare cinste ca acum; oamenii acum sînt supuși vexațiunilor de 10 ani încoace.

85. Nu se face nici un progres, de mulți ani încoace, din cauza dezbinărilor care se pornesc de către episcopii și vicarii apostolici împotriva părinților iezuiți și a misionarilor apostolici, neîngăduindu-le să cutreiere țara pentru a ajuta pe bieții catolici[106].

Piedici la sfînta credință catolică, nevoi și mijloace de îndreptare

86. Piedicile sfintei credințe catolice provin din dușmănia schismaticilor.

87. Este nevoie să fie aici un preot bun, blînd și nu ca în trecut și nici ca acum, care pune la taxe bănești și alte lucruri asemănătoare.

88. Moldova se învecinează cu multe dioceze <catolice>, cu Camenița de sub autoritatea arhiepiscopiei de Liov, cu Transilvania de sub cea a arhiepiscopiei Ungariei superioare, cu Țara Românească de sub cea a arhiepiscopiei Bulgariei; se învecinează de asemenea cu misiunea din țara tătărească.

89. Locurile care duc mai mare lipsă de preoți sînt acele de la granițele tătarilor și ale Turciei.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII CONGREGAȚIEI[107]

1673, august 20, Baia p. 290

Am scris anul trecut în Polonia, prin părintele misionar Antonio Rossi despre starea nenorocită de aici a bieților misionari risipiți oarecum de barbaria și incursiunile turcilor, toată țara fiind acum controlată de acești păgîni; bieții oameni se adăpostesc în munți și codri și fug neîncetat. Părintele Antonio Angelini stă aici cu mine și aleargă continuu în diverse locuri în slujba săracilor, dar stăruie ca să plece, și eu nu l-am lăsat invocînd ordinul Em. V., deci el vă scrie acum că dorește titlul de magistru căci a trecut de anul al 10-lea de cînd slujește ca misionar.

Niciodată nu a fost silnic la ordinele mele și oriunde l-am trimis, întotdeauna a fost cel mai prompt la ascultare cu zelul cel mai mare. [Merită gradul etc. Piluzzi se plînge că atunci cînd a fost făcut prefect a fost asigurat că i se va da o episcopie *(una chiesa)* și de aceea a renunțat la locul de provincial de Constantinopol]. Sînt 10 ani de atunci și cu cei 10 dinainte fac 20. Eminențele lor să se gîndească și la starea mea nenorocită în care mă aflu acum, aproape scos din fire *(fuor di me)*

---

[106] Aluzie la felul cum procedează Parčević.

[107] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Fr. Pall în *Dipl. Ital.*, IV, p. 290.

avînd în vedere că de două ori schismaticii mi-au smuls hainele de pe mine şi m-au tras de barbă ca să mă silească să plătesc $5^{1}/_{2}$ scuzı din tribut şi alte cheltuieli, aceasta făcîndu-se din porunca mitropolitului Moldovei [Dosoftei] şi acuma voiau 19 scuzi. Apelînd eu la domn[108] la Cameniţa, trecînd cu cel mai mare pericol prin mijlocul armatei turceşti, am fost iertat. Acuma Dumnezeu ştie cum trăim cu mei[109], căci nu s-a semănat nimic în anul acesta. Trimit scrisoarea *fostului nunţiu apostolic din Polonia* ca să se vadă ce speranţe îmi dădea (din 16. II. 1671 . Acum trebuie sa umble bieţii misionari pe drum cu pericolul vietii proprii, întrucît Monseniorul Vicar apostolic a plecat în solie în Germania şi marele vizir a aflat că el trebuie să trateze[110] despre ridicarea acestui popor *(questi Popoli)*, contra lor, acum ei sînt foarte mîniaţi contra celorlalţi preoţi şi nu putem călatori pe drum fără a primi ocară din partea lor. Acum biserica din Bacău e fără preot, nepotul zisului vicar[111], mirean, face pe stăpînul şi are grijă să stoarcă sîngele din vinele bietei biserici ca să facă bani din orice se poate, şi acuma vicarul îi scrie din Polonia ca întrucît nu poate veni deocamdată îi porunceşte să adune orice se poate aduna, ceea ce şi) face pentru el.

Anul trecut (1672)) preotul Angelini se oferise cu dragă inimă să slujească la Bacău unde el poruncea; nu i-a fost pe plac *(non si compiacque)* căci ne urăşte pe noi misionarii, pentru că nu sîntem tributarii lui anuali şi scrisoarea anexată aici[112] a căzut în mîinile lui D. Grigore Gross care a copiat-o ca s-o arate Vicarului apostolic şı lui Giovanni Battista Bărcuţă, care au constituit un triumvirat şi atunci s-a hotărît să meargă <Bărcuţă> la Roma[113]. Pentru că poporul ne iubeşte, ei ne urăsc.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII PROPAGANDEI[114]

1674, iulie 2, Baia

p. 75 Am scris eminenţelor voastre folosind calea prin Transilvanıa şi am raportat de cîte am pătimit eu din partea mitropolitului pentru plata tributului către sultan. Acuma vă fac cunoscut că în dumini a Floriilor[115], pe cînd slujeam, au venit turcii[116] în biserica, m-au des-

[108] Ştefan Petriceicu.

[109] Adică cu mămăligă, care se făcea cu faină de mei înainte de introducerea culturii porumbului.

[110] În realitate el nu avea nici o misiune de la nimeni. Scrisorile ce le arăta erau fictive.

[111] Marko, unul din cei trei nepoţi.

[112] Nu se poate şti despre ce scrisoare poate fi vorba.

[113] Bărcuţă a fost trimis de Parčevič la Roma, pe deoparte ca să ducă plîngeri şi acuzari contra iezuiţilor, pe de alta pentru ca să obţină pentru el voia de a merge personal la Roma.

[114] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Găzdaru — *op. cit.*, pp. 75—77.

[115] 12 aprilie.

[116] După scurtul răgaz dat Moldovei de înfrîngerea turcilor la Hotin, aceştia au reocupat cetatea, fără vreo rezistenţă din partea garnizoanei polone, şi toată ţara a fost călcată de turci şi tătari veniţi să-l instaleze în domnie pe Dumıtraşcu Cantacuzino. Regiunile din nordul ţării au fost acum cele mai rău lovite.

poiat cu totul şi m-au legat de un stîlp, şi m-au ciomăgit, atît de mult, încît am rămas ca şi mort. În ziua următoare am primit scrisoare de la domn[117] care mă chema la Iaşi să împărtăşesc pe acei poporeni şi pe poloni, şi am lăsat de Paşte biserica aceasta [de la Baia] fără preot, şi la întoarcere am găsit oraşul părăsit din cauza turcilor şi a tătarilor, şi am fugit şi eu şi mă aflu în munţi. Monseniorul Casmiro[118] mă cheamă în Transilvania, dar aş vrea mai bine să mor de foame decît să părăsesc aceste suflete. Toată ţara e fugită. Toate bisericile din Suceava au fost devastate de turci, ca şi cele din Cotnari, Mănăstirile din Iaşi au fost prădate de poloni. Biserica noastră din Cotnari a avut o pagubă de mai bine de o mie de scuzi. Toate feloanele şi argintăria bisericii din Iaşi le-au luat turcii. Această biserică a avut trei butoaie de vin, le-au băut polonii, şi viile acum au fost lăsate în părăsire. Cetatea Neamţ *(La Città di Nempzi)* este arsă cu totul, în Iaşi şi în Suceava puţine case au mai rămas. Domnul[119] a confiscat toată averea tuturor marilor boieri *(gli baroni)* şi ei sînt acum închişi împreuna cu soţiile lor, pentru că ei sînt de vină că au venit polonii în ţară, şi se zice că îi va da pe mîna turcilor. Mitropolitul din această ţară a fugit în Polonia împreună cu fostul domn (= Petriceicu) domnul de acum (= Dumitraşcu Cantacuzino) i-a scris să se întoarcă, şi de cum s-a întors la Iaşi l-a lipsit de toate ale sale *(lo privo)* şi l-a băgat la închisoare. A dat pînă acuma 1 500 de scuzi[120].

Venirea Monseniorului vicar apostolic în această ţară a fost spre cea mai mare vătămare a sufletelor de aici, căci nu s-a gîndit la altceva decît să adune bani pentru a-şi îmbogăţi nepoţii. Nu a vrut să aducă o îndreptare la multele scandaluri care au fost. Darurile îl făceau sa închidă ochii; nu a făcut vizitaţie, şi nu se poate scuza sub cuvînt că ar fi infirm, căci aşa cum a putut să meargă în Polonia şi în Transilvania pentru *elemosină,* putea să facă şi vizitaţia. Cînd a plecat, a lăsat biserica din Bacău fără preot. Aici poporenii mi-au scris să le dau un preot, şi l-am trimes pe părintele Antonio Angelini, dar din cauza multelor supărări *(disturbi)* pe care i le făcea neîncetat nepotul Monseniorului vicar, nu a putut să rămînă. Domnul a sechestrat tot ce era la mănăstirea de la Bacău, eu *împreună cu domnul secretar*[121] m-am rugat să ni se restituie, şi a restituit totul, şi am trimis acolo pe părintele Giovanni Battista del Monte, scăpat[122] de la tătari care îl robiseră, şi după cîteva zile mi-a scris că nu putea să-şi ducă zilele. Am fost eu însumi la Bacău şi am găsit totul devastat. Biserica slujeşte drept grajd de vaci şi de porci, moara e distrusă, fuseseră 20 de vaci, acum erau 4. Tot ce a fost se vînduse de către nepotul monseniorului vicar. A vîndut... <un> butoi de vin, grîu, porci, oi, şi oamenii zic că a făcut mai bine de 2 000 de scuzi. Părintele f. Giovanni Battista <del Monte> stă în satul Trebiş şi slujeşte într-o casă, deoarece în Bacău e peste putinţă să stea, căci nepotul monseniorului vicar a cărat totul în Tran-

[117] Ştefan Petriceicu se mai menţinea cu ajutor polon în capitală.
[118] Casimir Damokos, episcop *in partibus* de Coron.
[119] Dumitraşcu Cantacuzino după preluarea domniei prin urgia tătarilor.
[120] Dosoftei.
[121] Probabil Kienarski.
[122] Vezi notele sale autobiografice.

silvania și acuma stă prin păduri. Sînt sigur că dacă s-ar spune un cuvînt domnului ar pune să-l spînzure.

Scrisorile mincinoase îndreptate de monseniorul vicar către eminențele lor sînt cauza pentru care nu au trimis misionari, și acești oameni mor fără a primi sacramentele. Cînd venea <la *Propagandă*> părintele D. Giovanni Battista Bărcuță, aducea scrisori din partea poporenilor din Iași și din Cotnari, dar poporenii nu știau nimic de toate acestea. Poporenii din Iași mi-au scris să merg eu să stau la Iași, sau măcar să le trimit un preot, căci părinții iezuiți au fugit cu toții în Polonia[123]... [Vrea să se întoarcă în Italia. A servit 10 ani ca misionar și 11 ca prefect. Se roagă de un subsidiu] „căci nu am nici măcar o rasă, și să se trimită la Brașov, în mîinile domnului căpitan Francesco Biale, pentru că drumul prin Polonia este oprit... Cardinalii au dat titlul de magistru lui del Monte. Să binevoiască să-l dea și lui Antonio Angelini, ca să poată servi cu și mai mult zel. Nu am avut alt misionar atît de prompt să asculte ca acest părinte Antonio, și se află în cea mai mare lipsă“[124].

SCRISOARE CĂTRE CARDINALI[125]

p. 118 *1675, februarie 26, Baia*

A sosit aici la mine părintele Antonio Rossi[126], noul prefect, prăpădit de drum, și cînd a fost la hotarul Moldovei, a fost prădat de cazaci[127], și spera să afle la mine oarecare mîngîiere, dar mă aflu <fugit> în pădure, în așa mare lipsă că nu am avut nici măcar pîine să-i dau. Am primit de la el scrisoarea Eminențelor voastre, și speram să primesc vreun subsidiu, dar văd că Cel de Sus vrea să mă încerce pentru păcatele mele. După Paști voi porni la drum ca să vin la Roma. Rog pe E.E.V.V. din suflet să trimită cît de puțin din subsidiu la Viena. Poporenii aceștia au rămas foarte mirați că domnul D<on> Gio. Batt.-a Bărcuță[128], care a fugit din Cotnari și a venit la Roma cu scrisori false [29], se face acuma <pe sine> episcop de Bacău[130], dar el nu s-a înfă-

---

[123] Ei fiind cu toții poloni se socoteau direct amenințați la izbucnirea unui război turco-polon. De aceea își și transportaseră lucrurile lor și vitele destul de numeroase, ce le aveau, la Camenița, unde au fost capturate de turci în vara anului 1672.

[124] Scrisoarea aceasta a fost discutată în Congregație la 1 ianuarie 1675.

[125] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Dipl. Ital.* I p. 118.

[126] Vezi biografia lui pentru împrejurările numirii sale.

[127] Cazacii colonelului polon, Hohul, trecînd Nistrul au prădat Botoșanii (vezi Hudiță, Recueil de documents... p. 229).

[128] Adică a plecat pe furiș, nepomenind de misiunea lui oarecum personală încredințată de Parčević, care însă îl înfățișa ca exponentul catolicilor din Provincie.

[129] Vezi în *Le Controversie*... din *Dipl. Ital.*, IV diferitele suplici întocmite ca din partea catolicilor din Iași, Cotnari etc.

[130] Episcopul titular Rudzinski murise cam odată cu Parčević în 1674, și Bărcuță nu s-a sfiit să revendice această calitate.

ţişat la Cotnari[131], ci stă la Bacău împreună cu D<on> Grigore Gross[132], şi în mînăstire[133] ei ţin două tinere femei spre scandalul nespus al poporenilor. Şi acum pentru a nu plictisi pe E.E.V.V.... etc.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII CONGREGAŢIEI[134]

1680, martie 5, Bacău

[Răspunde la scrisoarea E.E. lor, pe care a primit-o abia la 20 fe- p. 455
bruarie, dar acela<= Valentin Bărcuţă> nu vrea deloc să meargă la bisericile ce duc lipsă de preoţi ca Fărăoani, Bîrlad şi Ciubărciu „şi *mi-a şi spus că dacă nu poate să stea la Iaşi, sau „nella patria“, el vrea să se întoarcă în Polonia*“. (Scrisoarea lui este înaintată odată cu aceasta.) La Iaşi nu poate fi pus. „Acolo e p. Nicolo Bariona din Monterotundo, foarte iubit de acei poporeni de care s-a îngrijit la vremea de nevoie, cînd nu era acolo preot, nu este nici o speranţă ca Don Valentin să vrea să fie ascultător, căci el umblă după folosul său propriu, nu al sufletelor, *sarò sforzato di venire alle mortificationi, ma primo li do avviso all' E.E. Loro*[134bis]. Scandalurile zilnice ale rudei sale G. B. Bărcuţă sînt atît de enorme încît păgubesc credinţa.

La stăruinţa locuitorilor ce nu au preot, l-am trimis pe p. Giorgini din Torre la Cotnari, la Don Valentin ca acesta să meargă la una din bisericile fără preot, şi el a răspuns că nu este obligat să asculte de S. Congregaţie, pentru că el nu primeşte nici un stipendiu de la ea... şi alte lucruri pe care nu le mai scriu din respect pentru E.E. voastre“.

SCRISOAREA CĂTRE CARDINALI[135]

1680, august 14, Bacău

[De cînd a venit în ţară[136] a scris de mai multe ori, dar nu s-a în- p. 131
vrednicit de un răspuns]. Acum din nou, dintr-un scrupul de conştiinţă sînt silit să mai repet Eminenţelor voastre că am găsit aici totul risipit

---

[131] El lăsase parohia de Cotnari lui Petru Wolf, colaboratorul său la diferitele lucrături oculte şi se instalase la Bacău invocînd voinţa lui Parčević căruia i-a închis el ochii!

[132] Era paroh de Suceava. Împreună cu Bărcuţă plăsmuise pretinsele suplici. Ca atare se înfrupta şi el acum.

[133] Nume dat casei în care locuiau episcopii de Bacău. Fusese odată o mînăstire catolică în acel loc pe care îl revendicau observanţii.

[134] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Dipl. Ital.* II, p. 455.

[134bis] Adică: Voi fi silit să ajung şi la această umilinţă, dar mai înainte atrag atenţia E.E.-lor voastre.

[135] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.*, I, p. 131.

[136] În 1679 a revenit ca arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic.

de D. Giovanni Battista Bărcuță[137], parohul de Cotnari, și valoarea se ridică la suma de o mie de scuzi, existînd dovezi fără a fi fost cerute, nici de la catolici, nici de la schismatici, și pentru faptele sale nemaipomenite preoții noștri sînt acum disprețuiți, de unde mai înainte erau foarte considerați. Luna trecută am scris în două rînduri acelui preot, pentru a preveni anumite scandaluri ce puteau să urmeze, căci voiau unii să meargă la domn să-l denunțe, și pentru că nu a vrut să asculte am fost silit să-i scriu din nou, ca să-i impun suspendarea de la slujbele religioase, și am trimis un părinte misionar, căruia i-a răspuns că nu recunoaște alt superior, decît pe domn, mai spunînd și alte lucruri pe care le trec sub tăcere din respect <pentru Eminențele voastre>... Dacă nu veți scrie domnului Nunțiu ca să obțină de la rege o scrisoare adresată domnului[138] ca să poată fi dus în altă parte, atunci nu va fi pace între catolici. Nu omit să vă arăt că atunci cînd el locuia aici[139] ... și zbirilor trimiși de domn le-a dat o sută de scuzi, și în Cotnari... Eu am aici pe misionarul cel mai bun, părintele Giorgini, care e în veșnică mișcare pentru folosul catolicilor. Părintele Bariona mi-a cerut de mai multe ori voie să meargă la Roma, și eu nu am vrut să i-o dau și acum aud că ar fi în Polonia, și părintele Renzi pe care l-am trimis la Huși *(V.S.)*[140] a plecat fără voia mea, și spre supărarea poporului, la Iași, și a părăsit acel Huși *(V.S.)* și acei oameni mureau fără confesiune și botez, și eu cu prilejul trecerii pe aici a unui părinte observant ce se ducea în Polonia, l-am reținut și l-am trimis la Huși *(V.S.)*. Părintele Guerini stă la marginea Transilvaniei, oamenii din Trotuș fiind fugiți în păduri.

RAPORT CĂTRE CARDINALII CONGREGAȚIEI[141]

1682, iulie 10, Bacău

p. 260 După ce — sosind aici — am stat cîteva luni la Bacău, am fost prin toată țara ca să cercetez starea bisericilor, a misionarilor și a catolicilor, despre care am încunoștințat pe Eminențele lor: dar acum în urma stăruințelor reînnoite ale Monseniorului Nunțiu pe lîngă mine, ajung să cred că știrile mele nu au fost primite la *Propagandă* și sînt din nou nevoit să încunoștințez Eminențele voastre despre starea nenorocită din părțile acestea.

---

[137] La reîntoarcerea sa din Italia, Bărcuță s-a instalat la episcopia de Bacău împreună cu Grigore Gross din Baia, pretinzînd că ar fi fost lăsat vicar apostolic de către Parčević la moartea acestuia la Roma (1674). (Vezi mai sus scrisoarea lui Piluzzi din 1675). Dar a fost scos după vreun an de către gardianul observant de la Ciuc, părintele Ștefan Taplocsai. Cînd scria Piluzzi acele rînduri în 1680 Bărcuță își recăpătase parohia de la Cotnari.

[138] Gheorghe Duca în a doua domnie (1678 nov. — 1683 dec.).

[139] Lacune în text, tocmai acolo unde sînt arătate faptele și mituirile lui Bărcuță.

[140] Grafia ciudată V.S. pentru Us (= Huși) a făcut să nu poată fi recunoscută această localitate care e omisă din Indice la această pagină.

[141] Traducerea s-a făcut după textul italian din „Columna lui Traian" 1883, p. 260 ș.u.

Iași unde stă Domnul: biserica poporenilor noștri are temeliile de piatră, restul de lemn, e un singur altar, sînt odăjdii de altar de culori diferite, trei clopote: are trei vii, două lucrate, una cumpărată de părintele Bariona[142], răposat anul trecut la Varșovia. Însușirile sale îl făceau atît de prețuit în părțile acestea încît și pînă astăzi mai este plîns de locuitori. Case de catolici, la vremea vizitației mele, erau 50, numărînd și cele din satele din apropierea acestui oraș, dar acuma din cauza neîncetatelor asupriri ce li se fac, din cauza dărilor neîncetate și cu neputință de îndurat, aș crede să fie mai puțini, căci din zi în zi pleacă locuitorii din această țară în alte locuri.

La Iași sînt odăjdii de altar și 3 clopote.

Galați, oraș pe malul Dunării. Biserică de lemn acoperită în felul celor italiene mulțumită priceperii părintelui del Monte. Acolo sînt trei altare, frumos împodobite atît cu „figuri“ cît și cu odăjdii de altar, casa e cu toate cele de trebuință pentru un biet călugăr, cu o grădină în bună stare pe vremea părintelui... are trei vii, două cumpărate de părinte, sînt acolo două clopote. Sînt trei case de catolici locuind statornic acolo: aceștia — împreună cu negustorii și cu alții s-ar ridica la treizeci de suflete. Părintele mai are grijă și de bieții catolici care se află la Brăila și la Babadag[143] și care sînt negustori ragusani. Paroh este părintele magistru Giovanni Battista del Monte, om de cincizeci și unu de ani, care a slujit cu toată cinstea douăzeci de ani în aceste părți, lăudat[144] de locuitori, putînd vorbi patru limbi: românește, ungurește, grecește și turcește, fiind om de însușiri atît de alese, încît e iubit chiar și de turci... Ar trebui să i se dea o însărcinare mai însemnată pentru care e îndreptățit prin merite, bunătate, virtuți și naștere. p. 261

...Baia. Biserica e de piatră cu cinci altare... etc.... trei clopote... etc. avea 9 vii, acuma se cultivă trei. Sînt 23 de case, dar aud că locuitorii au fugit în munți. Parohul, părintele Giovanni Battista Volpone din Fiorentino[145] e de cincizeci de ani, călugăr din cei mai buni.

Suceava. Acolo e un singur om. Acolo e o biserică de piatră, sînt odăjdiile de altar necesare, un potir, o cruce de argint, un clopot. Are zece vii pe care le țin[146] locuitorii.

Neamț. Biserică de lemn, două clopote, odăjdii de altar, potir și cruce de argint, acolo nu e nici un om însurat și pot să fie cincisprezece suflete. Are o vie părăginită.

Săbăoani. Biserica de piatră cu un altar, obiecte de cult necesare unui preot pentru a putea sluji în biserică. Potir nu are. Le-am împrumutat eu un clopot. Acolo nu este nimeni.

---

[142] Venit în 1678, paroh la Iași.

[143] În text *Baka* = Baba. Pentru catolicii de acolo, vezi mai sus n. 85 referitoare la observantul bulgar de la Huși fugit la Babadag, unde era lipsă de preot catolic.

[144] *acclamato*. Este lăudat pînă și de dușmanul îndîrjit al conventualilor, care e episcopul Rudzinski.

[145] Paroh la Baia și Suceava, Neamț, prefect... Vezi biografia sa în volumul de față.

[146] *le tiene*, adică le exploatează ei, dînd ceva din venit pentru biserică.

Tămăşani. Biserică de lemn ruinată. Acolo e un clopot. Oameni nu sînt.

Din Teţcani[147] de asemenea au fugit cu toţii, doar la Răchiteni au rămas vreo treizeci de case de catolici. Acolo îşi are reşedinţa părintele Francesco Antonio din Cremona, şi merge să slujească la Săbăoani.

Roman. Biserică de lemn, nu e nici un catolic. Odăjdiile de altar, crucea, clopotul sînt la Cotnari. Are 6 vii, le gospodăresc cotnărenii.

Huşi. Biserică de lemn, cu două clopote, un altar etc., o vie părăginită: acolo erau patruzeci de case, acum aud că mulţi <oameni> fug. Nu e preot acolo. Acolo stătea părintele Francesco Antonio Renzi din Stipite[148] şi fără ştirea mea şi-a părăsit poporenii şi a plecat la Iaşi.

Bîrlad. Biserică de lemn cu două clopote, un altar cu odăjdiile de trebuinţă, potir etc. Case de catolici, zece.

În valea Bîrladului şi a Fălciului, de treizeci de ani de cînd sînt prin aceste locuri, nu am auzit să fi fost vreodată catolici, şi în anul trecut cînd am trecut prin Fălciu am găsit acolo un negustor ragusan în trecere, aşa că cel ce a scris Monseniorului Nunţiu, a scris un neadevăr[149].

Trotuş. Biserică de piatră, cu două clopote, odăjdiile necesare etc., o vie părăginită, zece case de catolici ce s-au întors acum de prin păduri.

Stăneşti: douăsprezece case.

Din Măneşti, Bahna[149bis], Fîntînele, toţi sînt fugiţi.

În Trebiş erau patruzeci de case. Acum sînt toţi fugiţi.

În Amagei. Biserică de lemn, un clopot. Acolo sînt două case.

Cotnari. Trei biserici de piatră; cea principală împreună cu o alta, au fost mistuite de foc anul trecut cu clopote cu tot, dar biserica principală se clădeşte acum din nou. A treia biserică a fost făcută de răposatul domn Francisc, fratele domnului Grigore şi a domnului Ioan „Alcyreii"[150] pentru a o da Iezuiţilor, dar monseniorul Parčević şi domnul Giovan-Battista Bărcuţă s-au împotrivit şi nu au îngăduit aceasta. În biserica din Cotnari sînt multe odăjdii, potire, cruci şi monstranţe de argint. Are mai bine de treizeci de vii. Toate trec prin mîinile domnului Gheorghe Wolff[151] şi ale lui Matei, fratele domnului Giovan-Battista Bărcuţă... Paroh e domnul Giovan-Battista Bărcuţă. Mai e acolo şi un părinte iezuit; la Iaşi de asemenea e un părinte iezuit. Aceşti doi părinţi sînt părinţi exemplari şi duc o viaţă neprihănită.

În Ciubărciu sînt destui catolici. Preotul nu se poate întreţine. Părintele Paolo, iezuit e plecat cu un sol polon în părţile tătăreşti. L-am rugat ca trecînd pe acolo să boteze şi să spovedească pe acei locuitori.

---

[147] În text: *Neghani* = Teţcani.

[148] Vezi în volumul de faţă notele la vizitaţia lui Angelini din 1682.

[149] Reiese că duşmanii săi îl acuzaseră la nunţiul din Polonia că el nu s-ar fi ocupat de catolicii din regiunea Bîrlad-Fălciu.

[149bis] În text: *Bano*, la jumătate drum între Tîrgu-Ocna şi Grozeşti.

[150] Vezi mai sus n. 50 referitoare la Francisc Alcsner; de fapt numele Alciner înseamnă: din Alţina (în Transilvania). Familia lui se înrudea cu a lui Bărcuţă.

[151] *Giorgio Wolff*, fratele secretarului domnesc Andrei Wolf. Nu trebuie confundat cu unchiul său Gheorghe Wolff care a scris în 1650 o dare de seamă despre bisericile catolice din Moldova (*Dipl.Ital.* 11, pp. 409—412).

Fărăoani. Odăjdii rupte şi fără de nici o valoare, un potir, o cruce, două clopote. Anul trecut erau acolo mai bine de o sută de case, şi acuma nu sînt şaizeci, şi stau oamenii fugiţi prin păduri. Părintele Antonio Giorgini[152], capelanul meu, merge să slujească la ei şi e la o depărtare de o jumătate de zi de Bacău. Dumnezeu ştie cît se oboseşte, că de multe ori merge pe jos ca să-i spovedească.

În Bacău nu e biserică şi nici casă — fac slujbe într-o baracă de lemn[153] unde fusese bucătăria; odăjdiile toate sînt vechi, toate lucrurile şi bunurile Monseniorului Parčević le-a cărat nepotul[154] său Marco la mănăstirea din Ciuc a călugărilor observanţi. Sînt trei clopote. Viile sînt devastate. Episcopia are o singură vie la Fărăoani, dar cred că şi aceea va ajunge paragină căci toţi vor să fugă. După moartea preotului Ştefan <Taploczai> a fost aici un oarecare Giovanni Caioni, observant. În trei luni a dus de aici toate lucrurile din casă, a vîndut vitele, după cum se va putea vedea din adeverinţa acestui oraş. În ce mizerie stau eu împreună cu părintele Antonio Giorgini, capelanul meu, nu ar crede nimeni, şi că uneori nu avem nici măcar o bucată de mămăligă de meiu să mîncăm. În oraş sînt cam zece oameni (= catolici) şi în păduri cam douăzeci, şi acest părinte Giorgini e cu adevărat un misionar, că umblă neîncetat întru păstorirea sufletelor, şi de aceea rog plecat Eminenţele lor să-l miluiască cu un decret pentru titlul de Magistru ca să poată servi cu mai mare rîvnă aceste suflete. Trimit monseniorului Nunţiu adeverinţa acestui oraş. . .[155]

OBSERVAŢII CRITICE

Cum unele mărturii privitoare la Vito Piluzzi se arată a fi necomplete, ambigue sau nesincere şi cum au mai apărut şi unele inedite, date la lumină de D. Găzdaru, e nevoie de o analiză critică a lor pe marginea notiţei biografice, dar deosebit de ea. Chestiunile ce se ridică sînt destul de variate. Ele vor fi expuse în ordine cronologică.

1. *Ce crezare se poate da lui Angelo Tassi* (vezi mai jos, p. 115) atunci cînd se înfăţişează pe sine luînd iniţiativa unei intervenţii la domn pentru „eliberarea" catolicilor *din Baia* de „tirania popilor schismatici", la care misionarul din Baia, Vito Piluzzi participă doar ca figurant, fiind arătat a fi fost de faţă, alături de Angelo Tassi atunci cînd acesta a obţinut de la domn ca acei locuitori să fie supuşi numai misionarilor? Razbate o notă de nesinceritate care aruncă îndoială asupra întregii mărturii. Pentru a o rezolva ar fi nevoie de ecouri mai puţin la-

---

[152] Antonio Giorgini din Torre, misionar venit în 1679 în Moldova. Apare în vol. VIII.

[153] *Stanza.*

[154] Prin testamentul său Parčević arăta care anume din lucrurile aflate la Bacău erau ale sale proprii şi de care înţelegea să dispună. Insa odată cu acestea, grijuliul Marco a dus şi lucruri de ale episcopiei la Ciuc. Faptul că au fost duse acolo îndreptăţeşte banuiala că aceasta s-a făcut potrivit tranzacţiei încheiate de Parčević cu Ştef. Taploczai gardianul de la Ciuc. Pentru recuperarea lucrurilor ridicate s-a purtat corespondenţă de către nunţiul din Polonia, iar vicarul general din Transilvania şi secuime a pus poprire pe ele pentru a fi restituite episcopiei de Bacău. Cel puţin aşa credea nunţiul la 25 aprilie 1676 (*Dipl. Ital.* I, p. *122).*

[155] De comparat acest raport cu acela al lui Angelini, cu o dată foarte apropiată. Vezi acolo şi observaţiile referitoare la acest text.

conice decît ştirea dată de R. Cîndea în *Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea*, p. 30 ca Angelo Tassi a fost *alungat* ca indezirabil de catre nunţiul din Polonia pentru *numeroasele sale transgresiuni* şi pentru *neascultare;* sau indicaţia în sens contrar oferită de D. Găzdaru (*op. cit.*) că V. Piluzzi ar fi dat *relaţii fa orabile despre el* şi că în arhiva *Propagandei* se află un material inedit despre trecerea lui prin Moldova. În sfîrşit, în ciuda notării critice a nunţiului din P lonia, Angelo Tassi a obţinut — mai tîrziu — decretul pentru calitatea de magi tru Aşadar chestiunea rămıne deschisă pînă la completarea documentării mult pıea fragmentare. În orice caz prezenţa lui pe lîngă V. Piluzzi nu a putut dura prea mult. (Vezi notiţa sa biografică din vol. de faţă). Cît priveşte pretinsul său rol şı realizările sale, acestea derivă din aceeaşi inspiraţie care i-a dictat şi aventuıııle şi pătimirile sale din Polonia expuse de el în „relatarea despre robirea sa“ (de atre tătari) despre care nu a fost locul să ne ocupăm aici.

2. Poate că în legătură cu această chestiune ar fi de elucidat şi un alt punct ıamas nelămurit. În nota sau *memoriul anonim despre misiunile din Moldova, Transılvania şi Ţara Românească* datat cu aproximaţie c. 1687 de editor (G. Călinescu în *Alcuni missionari)* al cărui autor a fost identificat de noi cu V. Piluzzi, acesta pomeneşte de venirea sa în Transilvania în 1653 cînd evocă rolul lui Clement Mikes ca păzitor vigilent al catolicismului din secuime, înlăturînd hotărît de la altar pe preoţii însuraţi. A trecut cumva prin Transilvania, venind în Moldova în 1653? Sau l-a însoţit cumva pe Bernardino Valentini în vreunele din vizitele acestuia la centrele catolice din secuime cît mai stătea Simion Dalmatul la Baia, şi mai putea deci lipsi de acolo fără inconvenient? Răspunsul se afla desigur în materıalul inedit din arhiva *Propagandei.*

3. Există în acea arhivă o redare indirectă a unei *comunicări făcută de V. Pıluzzi nunţiului din Polonia,* trimisă de acesta *Propagandei,* unde a fost discutată la 27 mai 1659. Rezumatul întocmit cu acel prilej este însoţit de aprecieri favorabıle pentru el. Textul rezumat constă într-o critică a purtării anarhice a misıonarılor, dar el se referă la unii aparţinînd altor ordine decît aceluia al conventualılor pentru care rezervă o menţiune specială la urmă. El spune că „misionarii dau prilej de indignare în acele ţări, că ei trăiesc — cum zice el — con *libertà dı coscienza,* fiind singuri şi fără un superior, şi îndeosebi un frate Grigore Observantul (*Zoccolante),* care îmbracat în haine laice se ducea să îmbie pe soldaţi sa parăsească slujba acelui domn şi să meargă la un altul, din care cauză au fost trimişi oameni ca sa-l prindă spre a pune să fie spînzurat. În anul trecut, un altul din acelaşı ordın religios a dat loc la multe scandaluri şi în cele din urma un părinte domınican a fost... (lacună) în mod public în piaţă de către locuıtori pentru viaţa sa păcătoasă“. Cît priveşte pe conventuali, sînt 6 ani de cînd nu a mai venit în Moldova un prefect care să aducă cu sine misionari. Piluzzı şi-a împlinit termenul de 6 ani, dar nu vrea să plece pînă nu vine un altul, ca sa nu lase pe locuıtori fară preot... (vezi Găzdaru, *op. cit.*, XXXII).

Declaraţiile lui Piluzzi rezumate în grabă şi fără nuanţe trebuie înţelese într un sens restrictiv. Căci ultimul prefect venit cu misionari, Bonaventura din Campofranco, sosit în primăvara anului 1650 nu s-a oprit în Moldova, unde a lasat doar un misionar şi a numit un viceprefect, el însuşi stabilindu-se pînă în 1653 la Tîrgovişte. Deci interpretarea nu trebuie să fie că în urmă cu 6 ani (adică ın 1653) ar fi sosit un asemenea prefect, ci că *de 6 ani de cînd este Piluzzi în Moldova nu a sosit nici unul.* În Congregaţie scrisoarea a produs emoţie. S-au cerut precizări, şi mai ales cu privire la fratele Grigore care nu a fost găsit în cartea mısionarilor, dar acele registre erau destul de necomplete etc... Acel Grigore

Zocolantul este fără îndoială Grigore din Chiprovaţ, care apare în legătură cu bulgarul Tomaso Mančic (vezi biografia lui în vol. de faţă).

Precum se vede, exemplele date de Piluzzi se referă la doi observanţi prezenţi în Moldova în ultimii doi ani şi la un dominican care pare desprins din timp. Nu poate fi vorba decît de un element ratăcitor pripăşit prin Moldova, ca acel dominican „apostat" pe care îl aminteşte Piluzzi şi în 1687, afară dacă se referă la un exemplu mai vechi — acela al prea vestitului Giacinto din Osimo de care pomenesc în repetate rînduri Bakšić, Bassetti şi Bandini şi care umbla în haine laice, meritînd poate astfel caracterizarea de „apostat". Tot din preajma venirii lui Bandini este şi bilanţul făcut de Simonė Apolloni din Veglia al parohilor numiţi de episcopul polon. Un preot secular şi-a reluat soţia şi a fugit în „Ungaria", iar dintre cei doi dominicani puşi de el ca parohi, unul s-a facut turc şi celălalt „şi-a luat o fetişcană şi a murit printre schismatici".

4. *Pe marginea răspunsului lui Piluzzi la chestionarul cu data de 17 decembrie 1663.* Acest text a fost reprodus în mod cu totul fragmentar sub formă de excerpte notate în fuga condeiului în anexa lucrării lui Rom. Cîndea, *Catolicismul în Moldova*... (p. 62 ş.u.) unde uneori întîlnim înşirări de nume fără altă lămurire. Dar pe lînga aceste lacune în redare, textul însuşi are lipsuri care îngreuiază înţelegerea sa deplină. Mai întîi, problema datei. Ea nu este cuprinsa în text ci într-un sumar ulterior adăugat acestuia, unde apare sub forma *17 X-brie 1663.* O confirmare a datei de 17 decembrie 1663 este oferită de răspunsul din partea *Propagandei* din 29 decembrie 1663 în care i se semnalează că în relaţia sa (adică răspunsul la chestionar) lipsesc acei auxiliari numiţi „maestri di scuola" care ar trebui şi ei incluşi. Acest răspuns luminează şi alt punct rămas nedesluşit: locul unde a fost întocmită acea relaţie, întrucît fiind datată din 17 decembrie, şi primind acest răspuns peste 12 zile, este limpede că atît informaţiile asupra celor 90 de puncte, cît şi completarea cerută de *Propagandă* s-au încrucişat la Roma, înainte de plecarea lui Vito. În consecinţă trebuie considerată înapoierea sa în Moldova ca avînd loc *în primele luni ale anului 1664.* Elucidarea acestei chestiuni nu luminează toate problemele ridicate de textul acesta. De pildă cînd arată la punctul 47 cîţi clerici „regulari" (= călugări) se află în Moldova, el înşiră 2 iezuiţi, 2 „zocolanţi" (= observanţi) şi 1 conventual. Urmează la punctul 57 numele lor. Părintele conventual este Giov. Battista del Monte, în vîrstă de 34 de ani. Mai departe, la punctul 59 se spune că este în slujbă *de 7 luni!* Ştim că a fost numit în iunie 1663. Informaţia s-ar potrivi cu o mică aproximaţie. Dar înseamnă aceasta că del Monte *era* în Moldova de 7 luni sau că era *socotit ca misionar* acolo de la desemnarea sa din iunie? (5 iunie 1663, data cînd e iscălit decretul său de misionar de către cardinalul Chigi şi secretarul *Propagandei* Albrizio — vezi *Dipl. Ital.*, I, 62 n.1). Alt punct nesigur, care e de oarecare importanţă pentru cariera eclesiastică a lui Gabriel Tomasi (Mančić) care este înfăţişat ca avînd 45 de ani (p. 57) şi fiind prezent în Moldova de 9 luni (p. 59). Şi Mančić şi Koićević sînt declaraţi de Piluzzi destul de învăţaţi şi de un bun exemplu, ceea ce implică o cunoaştere directă a lor. Dar potrivit cu această durată de 9 luni a şederii lui Gabriel Tomasi, el ar fi apărut prin martie, deci cam în momentul plecării lui Vito în Italia. Desigur mai există şi posibilitatea ca Vito să-l fi cunoscut mai de mult, încă din 1657 cînd Mančić se afla în Moldova şi era cerut *Propagandei* de către Gheorghe Ştefan.

În ciuda acestor nedumeriri care ar dispare poate dacă s-ar putea cunoaşte textul integral, situaţia pe care o înfăţişează Piluzzi în pragul trecerii sale la prefectura misiunilor din Moldova este de un interes deosebit. Sînt arătate (pe fa-

milii) cifrele populației catolice din 16 localități (adică 10 orașe și 6 localități ca Săbăoani, Trotuș, Fărăoani, Trebiș, Amăgei și Hîrlău, care din punctul de vedere al numărului de familii de catolici sînt mai însemnate ca orașele). De pildă la Sabăoani împreună cu satele anexe sînt arătate 100 de familii, la Trotuș 80, la Fărăoani 40, în vreme ce la Iași sînt 60 de familii, la Bacău 50, la Cotnari 50, la Baia 20, dar la Suceava 8, la Roman 7 etc. Se subliniază faptul că din cele 50 de familii din Bacău au plecat unele din lipsă de alimente *(carestia)* dar acum se reîntorc. Interesantă este și însemnarea enigmatică de la p. 14: În Iași e f. Miscozzi, în Cotnari f. P. Capră și f. Francesco Valentini, în Baia f. Nicolaie Wolff, in Suceava f. Capitan Gio. Gozzadini. Din comparația cu răspunsul corespunzător din 1671 al lui del Monte la acel punct se vede că întrebarea se referea la familii de catolici *mai importante* din diferitele localități. De altminteri, Petru Capră din Cotnari și Nicolaie Wolff din Baia apar și la del Monte în 1671. Mai puțin cunoscuți sînt Miscozzi de la Iași și căpitanul Gozzadini din Suceava. Și în relația colorată a lui Cornelio Magni care se referă la situația din 1672 apar 2 personagii cu acest nume din urmă. Dar afirmațiile lui Cornelio Magni (vezi textul său în anexa volumului de față) au și ele nevoie de coroborare.

5. *În jurul numirilor de parohi făcute de episcopul polon de Bacău, Rudzinski* (1663). La venirea sa în Moldova, noul episcop polon de Bacău a căutat să-și întărească poziția numind parohi la parohiile considerate de el vacante și confirmîndu-i pe cei existenți tot sub forma unei „numiri". Astfel Bărcuță este „numit" *rector et parochus* al bisericii din Cotnari cu cele 4 filii ale sale, și Mihail Repczon „presbiter" la Săbăoani cu comunele anexe și Roman. Noii titulari, aduși de el, sînt polonul Anton Reczkowski numit paroh *la Baia*, Suceava și Neamț și un ragusan Ioan Zlatany la bisericile de la Huși, Birlad *și Galați* [după R. Cîndea, *op. cit.*, p. 21.] Dar din dările de seamă din 1671 ale lui V. Piluzzi și Giov. Bat. del Monte mai apare un paroh „Don Giovanni" Ungurul, instituit de Rudzinski la Trotuș, Mănești, Stănești. Iar la Huși și Bîrlad (nu se pomenește de Galați) este menționat în 1671 „don Giovanni" Bulgarul, cu o vechime de *vreo 9 ani* (!?). Nu pare să fie unul și același cu Ioan Zlatany *ragusanul*, care e numit de episcop „presbiter *et familiaris*" (adică un fel de capelan al său). Dar este iarăși adevărat că determinativul „Chiproviceanul" sau „bulgarul" ar putea să fie dat unui ragusan din Chiprovaț.

Este cumva vreo legătură între acest paroh ragusan Ioan Zlatany și ragusanul laic Ioan Zlatonić care venind din Țara Românească fiind în trecere prin Moldova în octombrie 1646 s-a alăturat caravanei lui Bandini pornit în vizitație apostolică și s-a arătat de un mare ajutor? Evident nu poate fi vorba decît de o rudă, un fiu poate al acestuia.

A izbucnit cumva un conflict direct între noul prefect și noul episcop, cum crede Cîndea pe baza unui material ce nu ne stă la îndemînă? *(ibidem*, p. 30). Dar Piluzzi era la Roma la vremea acelor numiri și abia după întoarcerea sa în primăvara următoare (1664) ar fi putut răspunde acestor provocări. Mai rămîne însă și întrebarea dacă acel paroh a fost numit la biserica din Trotuș *în clipa aceea*, sau ulterior, adică în timpul rămas pînă la plecarea lui Rudzinski în 1665. Căci la venirea sa, noul prefect neputîndu-l instala pe noul misionar Angelini la Galați, îl *reține la Trotuș*, care așadar mai ține de prefect.

6. *Documente în legătură cu exploatarea cazului lui Benedetto din Cortona într-o campanie pusă la cale de Bărcuță.* În arhiva *Propagandei* cazul lui Benedetto din Cortona se află înfățișat în două versiuni opuse: una datorată lui V. Piluzzi, arătînd faptele în scrisoarea sa din 14 decembrie 1668, alta rezultînd din

colaborarea dintre G. B. Bărcuţă şi cei doi „alumni" Grigore Gross şi Petru Wolff. Aceasta din urmă este făcută din bucăţi: un prim denunţ mai stîngaci al lui Grigore Gross, corectat apoi de altul al lui Petru Wolff dictat sau poate chiar scris de-a dreptul de Bărcuţă la Cotnari şi întărit de o atestare a orăşenilor din Baia. Tot accentul cădea pe lepădarea spectaculoasă a rasei monahale de către misionarul rebel şi trecerea sa făţişă la schismatici. Atitudinea prefectului era serios pusă în cauză. El a tolerat, a acoperit, a iertat această apostasie neiertată! Amănuntele cele mai ciudate şi contradictorii erau invocate împotriva lui.

Din citirea scrisorilor lui Grigore Gross (18 octombrie 1668), Petru Wolff (26 noiembrie) şi a atestării orăşenilor din Baia (iscăleşte Ioan Wolff! — 30 noiembrie) se vede bine că este vorba de un atac concertat în care era exploatată contra prefectului pretinsa abjurare a misionarului. Primul şi cel mai aprig în atac este Grigore Gross, originar din Baia şi pretendent la acea parohie. După ce denunţă scandalul negustoriilor lui Benedetto, el stăruie îndeosebi asupra unor circumstanţe agravante. Acel negoţ era purtat *în cimitir* de către misionarul care *îşi lepădase rasa*. „Părintele prefect l-a excomunicat, şi el în piaţa mare *(publica)*, a spus că nu atîrnă de el şi nici de S. Congregaţie şi că superiorul său era patriarhul de Ierusalim. Părintele prefect l-a deslegat de excomunicare şi l-a iertat de toate, îndemnîndu-l să se îndrepte, dar a fost mai rău ca niciodată şi din nou şi-a lepădat rasa şi (se ocupă cu desfaceri de vin) şi vinde cu mîinile sale proprii în oraşul Iaşi" etc. Expunerea este copilărească şi lipsită de logică. Este de fapt repetarea unei lecţii neînsuşite suficient. Se precizează tema care va mai primi unele înfloriri. În graba sa de a o exploata, Grigore Gross omite să lamurească *unde* se petreceau acele negustorii şi cine era acel „oarecare Benedetto din Cortona" despre care scrie. În schimb, în încheierea scrisorii apare foarte clar urzitorul întregului plan, parohul de Cotnari, Giov. Bat. Bărcuţă. Acesta *fiind declarat vicar* al noului vicar apostolic numit de *Propagandă* pentru a suplini locul episcopului Rudzinski ce fusese îndepartat din scaun la cererea domnului în 1665, i-a dat o însărcinare specială tînărului Grigore Gross, de care acesta era foarte mîndru. Noul vicar apostolic, Petru Parčević, era o veche cunoştinţă a familiei Gross. În 1650 îl dusese la Roma pe Gheorghe Gross, pe atunci paroh de Cotnari spre a-l folosi acolo ca exponent aparent al catolicilor din Moldova. Bărcuţa era foarte dispus să fie şi el folosit în acest fel. Nu se ştie cît de autentică era calitatea de vicar pe care a asumat-o. Ea îi permitea însă să-şi manifeste zelul, trimiţîndu-l cu mare zor pe Grigore Gross la Bacău, să vadă ce se alege din bunurile episcopiei ce fuseseră sechestrate de domn şi să-l aştepte acolo pe monseniorul „episcop" (= Parcević). Acea sechestrare trebuie pusă în legătură cu faptul relatat de Piluzzi la 8 august 1670 că s-ar fi petrecut cu 2 ani în urmă (deci în prima jumătate a anului), cînd domnul Iliaş Alexandru i-a poruncit să ia în primire episcopia de la Bacău (= „Bacăul") pe al cărui vicar, Paul Observantul, împreună şi cu un iezuit, voia să-i spînzure, fiind cu greu salvaţi de la moarte. Vina acelui Paul pare să fie aceea că a înlocuit un disc de argint de la biserica din Fărăoani cu unul de aramă (vezi chestionarul din 26 august 1671, punctul 30, redat şi în volum la p. 94). Prefectul nepotrivindu-se acestei invitaţii, bunurile episcopiei de Bacău au fost probabil pecetluite. La venirea monseniorului Parčević, era de curînd în scaun Gheorghe Duca. Plin de importanţă şi de naivitate Gr. Gross adaugă confidenţial: *„Şi zice că după plecarea prefectului eu voi merge să stau la Baia.* (Dar nu poate să rămînă acolo pentru că biserica e foarte săracă şi oamenii încep să fugă din cauza împovărărilor atît de mari), şi de aceea rog pe Eminenţele lor de un subsidiu... etc." Scrisoarea concepută în alt fel de Bărcuţă

este redactată cu stîngăcie de Grigore odată rămas singur la Bacău. De aceea a fost nevoie de o nouă epistolă, iscălită acum de Petru Wolff şi scrisă chiar din Cotnari după vreo 5 săptămîni, îndată după reîntoarcerea lui Piluzzi cu prizonierul său (noiembrie 1668). Şi aici apare aceeaşi *legătură organică între lepădarea rasei şi pretinsa declarare a lui Benedetto* *că s-a făcut* *ortodox*. Se mai adăugau la listă şi alte păcate: nu spovedea decît contra plată, dădea canoane băneşti, desvăluia taina confesiunii... etc. Spre deosebire de scrisoarea lui Gr. Gross, aici poate fi aflată o expunere a faptelor care nu se depărtează aparent prea mult de versiunea din scrisoarea lui Piluzzi. Dar se observă şi aici o deosebire de stil şi de concepţie înăuntrul scrisorii. Partea finală în care e vorba de capturarea lui Benedetto la Chişinău primeşte un fel de adaos destul de încurcat, formulat cu multă stîngăcie în chip de paranteze explicative introduse de *poiche* şi urmate de mici propoziţii elementare cu răsuflarea tăiată. Acel adaos ce constituie probabil contribuţia proprie a celui ce iscăleşte, are foarte multe puncte comune cu finalul din atestarea orăşenilor din Baia, unde şi acolo *este lăudat „părintele nostru Vito“ pentru oboselile sale!* Dovadă că şi acel text, făcut la poruncă după indicaţii date, a primit la urmă contribuţia proprie a orăşenilor care ţineau la parohul lor şi nu bănuiau scopul urmărit în întocmirea acelei dovezi adresate cardinalilor Congregaţiei!

În schema iniţială unul din punctele principale de scos în relief era iertarea dată de prefect după crima de neiertat a abjurării publice a catolicismului. Acest punct nu lipseşte din scrisoarea lui P. Wolff. Prefectul l-a iertat *la rugămintea Doamnei*, după ce Benedetto fiind citat de el, a răspuns că el nu depinde nici de el nici de papă, ci *de patriarhul de Ierusalim*. Sub ce formă apare această iertare în versiunea lui Piluzzi (din scrisoarea din 14 decembrie 1668)? După ce Benedette citat de prefect nu a vrut să se înfăţişeze, şi acesta a purces la luarea sub jurămînt a declaraţiilor martorilor din Galaţi (ceea ce ştim din nota lui Ant. Rossi că s-a întîmplat după paşti), misionarul a venit într-un tîrziu la Baia de sărbătoarea naşterii fecioarei Maria (deci 8 septembrie) şi l-a găsit pe prefect bolnav în pat. Acesta l-a îndemnat să se îndrepte, zicînd că deşi a scris în defavoarea lui, el totuşi *l-ar ajuta, şi l-a trimis la Săbăoani*. (Nu era o iertare, care nu mai depindea de el, odată pornită acţiunea, ci o posibilitate oferită de a se întoarce la o cale mai bună). Această frază era precedată de o listă a abaterilor lui Benedetto constînd din negustorii şi drumuri cu marfă, darea cu împrumut a unor bani în schimbul unor cantităţi de grîne, vin, orz, fîn etc. pe care le vindea în cimitir precum şi din însoţirea pînă la Belgrad a unui sol polon care îi dădea o leafă lunară. *Nicăieri nu este vorba de* o *declaraţie a lui Benedetto* *că s-a făcut schismatic*. Dar acesta este punctul afirmat cu tărie în versiunea „alumnilor“ şi în atestarea orăşenilor din Baia, punct comun dar oferind un evantai întreg de variaţii privind împrejurările în care s-a produs: 1) acea declaraţie a lui Benedetto a fost făcută în *piaţa publică* (nu se arată oraşul) *atunci cînd l-a excomunicat (!) prefectul* (Gr. Gross); 2) cînd a fost prefectul *la Galaţi* şi *l-a citat pe Benedetto la proces*, acesta nu a vrut să se înfăţişeze şi a spus că nu depinde de el şi că superiorul său e patriarhul de Ierusalim (P. Wolff); 3) auzind de incidentul cu femeia de la Iaşi, prefectul s-a dus la Galaţi să pornească procesul şi părintele Benedetto *a fugit* (!!) *(et pater Benedictus dedit fugam)* şi după o lună l-a găsit (prefectul) *lîngă Baia* şi a vrut să-i facă o „mustrare frăţească“ însă *el a zis că este grec* (= ortodox) şi că *superiorul său este patriarhul de Ierusalim* şi şi-a aruncat rasa în drum *(in puelva (?) platea)* şi a plecat şi s-a dus la Iaşi şi acolo s-a declarat schismatic... etc.

(atestarea orășenilor din Baia). De notat că în această atestare nu este pomenită sub nici o formă vreo iertare a lui Benedetto de către Piluzzi. În sfîrșit în epilogul acestei faze (= capturarea lui Benedetto) prefectul afirmă că „guvernatorul“ i-ar fi oferit 60 de taleri cu leu ca să i-l lase pe Benedetto spre a-l duce la domn (Gh. Duca) *pentru a-l face schismatic!* Afirmație redată de P. Wolff cu o modificare esențială: acel guvernator nu-l lăsa (pe prefect să plece cu prizonierul său) pentru că acel Benedetto *se declarase schismatic*.

Un lucru apare neîndoios: amestecul constant al lui Bărcuță în acele reclamații. El este de față (împreună cu misionarul Felice-Antonio din Todi ce slujea la Cotnari) atunci cînd Piluzzi îi pune în vedere lui Benedetto că este concediat din cauza purtărilor sale rele care au provocat reclamația unor nobili poloni din Camenița, comunicată poate lui Piluzzi chiar de către acești martori. În scrisoarea sa, Piluzzi neputîndu-se îndoi în acel moment de buna credință a parohului de la Cotnari, invocă mărturia lui asupra acestui punct. Cînd se duce Piluzzi la Iași să cerceteze adevărul asupra incidentului dintre Benedetto și femeia deochiată care îl ciomăgise, apare ca martor al întregii scene fratele lui Gio.-Bat. Bărcuță, Frangulea sau Francisc Bărcuță, care a văzut totul cu ochii săi! În sfîrșit, așa cum s-a arătat Bărcuță este inspiratorul scrisorii în care Gr. Gross denunță scandalul „apostasiei“ misionarului.

7. ***În jurul instalării lui Piluzzi în locul episcopului Dluski în 1685.*** Se știa că în 1685 domnul Moldovei a încredințat administrarea episcopiei de Bacău lui Vito Piluzzi, fostul vicar apostolic, dar se credea că acel domn ar fi fost Constantin Cantemir (venit precum se știe la domnie în luna iunie din acel an). Iata însă că publicarea de către D. Găzdaru în *Miscellanea* a unei dări de seamă a ședinței Congregației din 13 noiembrie 1685 aduce precizări ce îngăduie o datare aproximativă a acestui moment și o identificare a domnului, care este Dumitrașcu Cantacuzino, predecesorul imediat al lui Constantin Cantemir. Textul discutat în acea ședință nu ne este cunoscut decît prin rezumatul întocmit la *Propagandă* cu prilejul ținerii acelei ședințe. Interesul său constă în elementele necunoscute pe care le aduce: implicarea directă a lui Piluzzi și Renzi în acea pretinsă lucrătură contra episcopului și amănuntul pitoresc (și inventat) al înmînarii unei cîrje pastorale de lemn, asemenea acelora ale episcopilor ortodocși, care avea de rost să transforme predarea administrației episcopiei într-o formalitate solemnă de învestire a episcopului catolic de către domnul schismatic. Iată textul rezumatului:

Roma 13 XI 1685.

Monseniorul Dluski, episcopul de Bacău arată că aflîndu-se la Iași la începutul păresimilor trecute, s-a înfățișat acolo și Monseniorul Arhiepiscop de Marcianopol, fost vicar apostolic al acelei biserici, care unit cu părintele Renzi, minorit conventual, om de viață scandaloasă, l-a vorbit de rău în așa grad pe lîngă domnul Moldovei, inamicul cel mai mare al Polonilor, încît acesta s-a hotărît să dea în mod public o cîrjă de lemn <insignă> *episcopală alla greca, în mîna Monseniorului Arhiepiscop, declarîndu-l episcop de Bacău, gonindu-l pe Monseniorul Dluski, care ar trebui să fie posesorul legitim, nu numai al reședinței sale, dar chiar a întregii Provincii.*

De aceea s-a văzut silit să meargă pe jos 15 zile pînă la București în Transilvania (!) *Transalpină, unde a fost bine primit de domn. Roagă să se ia măsurile necesare.*

(Rescrip.) Se va scrie Nunţiului să verifice şi să-l cheme *(evocet)* pe Arhiepiscopul de Marcianopol *(Miscellanea...* p. 84, doc. LXIV).

Cum scena aceasta s-a petrecut pe la începutul păresimilor, deci în martie, domnul nenumit este încă Dumitraşcu Cantacuzino. La 13 martie nu se întîmplase încă nimic la plecarea din Moldova a lui Angelini pe care trebuia să-l ajungă din urmă monseniorul Vito spre a călători împreună la Varşovia, şi de acolo în Italia. Dar monseniorul a fost rechemat din drum şi nu s-a mai arătat. Angelini la Varşovia presupunea că a fost oprit de domn din cauza lipsei unui clopot (după acuzaţia lui Dluski inspirată de Bărcuţă). În realitate domnul l-a rechemat pentru a-i încredinţa administrarea bunurilor episcopiei, pentru care trebuiau încheiate nişte acte în scris. Reconstituirea cea mai sigură a faptelor a fost facută de cardinalul Palavicini, nunţiul din Polonia care arată punctele asupra carora se acordau declaraţiile celor doi monseniori, făcute în faţa sa: întrucît domnul Moldovei nu mai voia ca monseniorul Dluski să administreze biserica din Bacău, ci ca monseniorul arhiepiscop să reia administraţia pe care o avusese cu multă vreme mai înainte, domnul a întocmit actele *(le lettere)* pentru Moldova, cum se obişnuieşte cu noii administratori, încredinţîndu-le zisului arhiepiscop, care a mai primit seama de bunurile bisericii din partea monseniorului Dluski... şi aşa au ramas lucrurile scurtă vreme, pentru că monseniorul Dluski a obţinut scrisori de la domnul Ţării Româneşti şi i s-a restituit administraţia. Divergenţa dintre cei doi prelaţi consta în faptul că monseniorul arhiepiscop zicea că a făcut totul pentru scurtă vreme *cu asentimentul monseniorului episcop*, care *neagă* acest fapt. *(Dipl. Ital.* I, p. 138, scrisoarea din 13 IV, 1687). Aşa cum se poate vedea, nu a fost vorba nici o clipă de numirea lui Vito ca episcop şi de învestirea lui cu o cîrjă episcopală! (vezi şi biografiile lui Dluski şi Angelini). Felul cum pare să fi fost redactată plîngerea, mult după scena descrisă, întrucît data este arătată în mod neprecis, îngăduie bănuiala că a fost întocmită după reîntoarcerea lui Dluski probabil cu ajutorul lui Bărcuţă care avea ingeniozitatea necesară pentru născocirea acelei cîrje.

ANGELO TASSI DIN ASSISI

(? — după 1658)

*

Există în arhiva *Propagandei* o dare de seamă destul de curioasă intitulată *„Dare de seamă despre robia mea"* (Relatione de la mia servitù). Ea se datorește unui conventual, fratele Angelo Tassi din Assisi, desemnat ca misionar în Țara Românească și Moldova la 11 decembrie 1652, care pretindea că ar fi fost efectiv în Moldova și chiar la Baia, la Piluzzi, fără a preciza însă data și durata șederii sale. Declarația sa (care pare a fi fost orală și care a fost discutată în Congregație la 6 august 1658) nu inspiră o încredere absolută. Destinat misiunilor din cele două Valahii în decembrie, el se opreș e un timp în Polonia. Nici aici nu se precizează unde anume. Dar se afirmă că a convertit acum pe Cons . Lumobirski (!) împreună cu servitorul său și cu un anume „hirurg" (= felcer) Ioan Prusianul. Dovada acestui fapt nu poate fi decît iluzorie. Numele pocit după cel cunoscut de Lubomirski inspiră îndoială, ca și prenumele de Constantin care nu se potrivește cu un nume polon. Data însă pentru această izbîndă este arătată foarte clar: 25 ianuarie 1654. Probabil că aceasta constituie un fel de prag spre activitățile sale ulterioare. Din Polonia a plecat spre „Valahia" (adică Moldova numită astfel de Poloni). Redăm întocmai în italică rezumatul după Găzdaru, *op. cit.*, incluzînd observațiile noastre în paranteze drepte. *A fost prins și chinuit de tătari. L-a salvat un nobil polon. A căzut bolnav în Zamoscia.* [Pînă aici declarațiile sale sînt necontrolabile. Și tătarii, și nobilul polon *nenumit*, și boala pot fi tot atîtea alibiuri. A mers la Leopol (Liov)]. *Descrie pe arhiepiscopul armean: comportarea lui față de școlari. La Camenița a găsit pe un anume Gio.-Carichia, portughez (!?) luat de turci de pe cînd era copil, renegat, fugit după 10 ani și devenit catolic. L-a luat cu el în Moldova la Sabăoani unde se afla* [ca misionar] *părintele magistru Bernardino Valentini din Perugia. În Suceava a contribuit ca să fie răscumpărată (?)* o *biserică.*

Din rezumatul românesc redat aici după editor nu se poate ști care va fi fost termenul italian din original. Foarte adesea există mai multe traduceri pentru un cuvînt. De pildă, *redento* (răscumpărat) poate însemna și liberat, și *mîntuit* etc. Este posibil ca acesta din urmă să fie sensul afirmației ciudate de mai sus. Dar chiar și așa, apar prea multe elemente lipsite de probabilitate. Aventurile portughezului par scoase dintr-o poveste. Ce rost avea ducerea lui în Mol-

dova? Despre situarea misiunii lui Bernardino *la Săbăoani* (!) nu avem alte dovezi. Începînd din 1650 şi pînă în 1654 îl aflăm la Trotuş cu unele intermitenţe cînd trece în Transilvania să oficieze prin casele nobililor catolici din secuime. Şi în rezumatul raportului său către Propagandă (vezi *Călători*... V, p. 427 cu data greşită în *Hurmuzaki*, IX, pp. 159—160 şi care în orice caz trebuie mutată *după* numirea lui Parčević ca arhiepiscop de Marcianopol, care s-a făcut în februarie 1656), el declară foarte limpede că după fuga sa prin păduri în 1654 el s-a reîntors la parohia sa, deci la Trotuş, şi s-a apucat să repare *cele trei biserici* ale parohiei sale. Numele acestora este dat în relaţia episcopului Marian Kurski (*ibid*., p. 463): Măneşti, Stăneşti şi Solonţ. Să fie oare o confuzie: Săbăoani în loc de Solonţ? Căci aflarea lui Bernardino la Săbăoani pare surprinzătoare. Acest punct nu are vreo importanţă în sine, ci doar în raport cu stabilirea veracităţii spuselor lui Angelo Tassi. Într-o parte din text el se referă şi la Vito Piluzzi slujind la Baia unde catolicii erau supuşi „tiraniei popilor schismatici". Dar el i-a eliberat, ducîndu-l pe Vito la domn ca să protesteze contra sancţionărilor abuzive din partea acestora, pentru faptul că se muncea vinerea (!). Angelo Tassi adaugă cu modestie că a mai obţinut şi alte milostiviri pentru misionari, avînd recomandare de la regele Poloniei! Această informaţie, în forma aceasta, pare cu totul fantezistă. Nicăieri în rapoartele clericilor catolici din Moldova nu se pomeneşte de o asemenea interzicere de a se munci vinerea, sau de vreun amestec al preoţilor ortodocşi în această privinţă. Am crede că este vorba de o confuzie cu o altă chestiune de natură total diferită. În rapoartele amintite este vorba uneori de faptul că anumite sate cu catolici aparţineau „călugărilor schismatici" adică unor mănăstiri de călugări ortodocşi. Acesta este cazul localităţilor Stăneşti (ţinînd de Trotuş) şi *Săbăoani*. Nu este imposibil ca misionarii să fi obţinut de la domn cedarea unora dintre locuitorii catolici dependenţi pînă atunci de mănăstirea ortodoxă, ca să presteze muncă de atunci încolo pentru respectiva misiune catolică. Dar se pare că *nu existau condiţii similare la Baia*.

Ar fi desigur mult mai verosimil de presupus că noul misionar, pripăşindu-se la Solonţ şi Trotuş pe lîngă parohul Bernardino *de la Trotuş*, a cerut şi obţinut de la domn drept dependenţi catolici ai parohiei un număr de locuitori din satul Stăneşti, acela tocmai unde se afla bisericuţa catolică a Sfinţilor Cosma şi Damian în jurul căreia se crease o legendă de manifestări supranaturale şi la care alergau deopotrivă şi catolici şi ortodocşi. (Vezi *Călători* V). În sensul venirii lui Angelo Tassi la Trotuş (şi nu la Săbăoani) este şi vecinătatea acestui loc cu secuimea unde Angelo *„a botezat 20 de persoane"* şi doi preoţi s-au decis să revină la *sf. credinţă*. Se ştie că încă din secolul al XVI-lea în secuime un număr de parohi adoptaseră luteranismul, nemaivrînd să observe obligaţia celibatului. Şi în Moldova au apărut asemenea preoţi catolici *însuraţi* care au fost toleraţi uneori pentru că nu existau alţii. În sfîrşit Angelo Tassi dă o nouă dată foarte precisă pentru un fenomen de durată: *La 3 ianuarie 1657 a început să bîntuie ciuma*. Trebuie înţeles probabil că la acea dată Angelo Tassi a plecat de la misiunea de la Trotuş pentru acest motiv real sau închipuit. Cum afirmă el că la plecarea sa din Moldova se aflau acolo ca misionari Vito Piluzzi la Baia şi „un oarecare părinte Tomaso, zocolantul (= observantul) la Bacău, ca administrator al bunurilor episcopale" şi cum acest Gabriel Tomasi, zis şi Mančić, apare pe lîngă Mihnea al III-lea, încă din primele luni ale anului 1658, am fi ispitiţi să credem că şederea în Moldova a fratelui Angelo Tassi a luat sfîrşit înainte de aceea.

Mărturia lui Angelo Tassi e destul de firavă. O parte din inconsecvenţele şi confuziile sale se datoresc poate modului în care a fost înregistrată expunerea

orală făcută de el la *Propagandă*. Ca termen de comparaţie poate servi expunerea lui Fr. Maria Spera din 1652 (*Călători*..., V, pp. 388—392). Stăruie totuşi impresia că autorul se cantonează în generalităţi pentru că nu prea are ce spune, trecerea sa prin Moldova părînd să fi fost mult mai rapidă decît vrea să arate, lucru firesc întrucît se pare că a fost alungat de către nunţiul din Polonia pentru neascultarea sa.

Textul lui Angelo Tassi a fost publicat de D. Găzdaru în *Miscellanea*... vol. I.

„DARE DE SEAMĂ DESPRE ROBIA MEA"[1]

[Activitatea din Moldova]

[După diverse aventuri în Polonia, misionarul Angelo Tassi se îndreaptă de la Cameniţa spre Moldova împreună cu un portughez renegat redevenit catolic. *L-a luat cu el în Moldova la Săbăoani unde se afla părintele magistru Bernardino Valentini din Perugia. În Suceava a intervenit ca să fie răscumpărată (!)* o *biserică*]. „În oraşul Baia unde stătea părintele Vito din Vignanello, am eliberat pe acei locuitori (*populi* = poporeni) de tirania popilor schismatici, căci în aceste ţări este regula schismaticilor (*rito*) să păzească vinerea <şi cînd> bieţii noştri catolici merg la muncă, preoţii schismatici îi bîntuie şi cu bătaie şi cu poprirea (*con pignorarli*). Deci l-am rugat cu smerenie pe domn, şi a fost prezent cu mine părintele Vito, şi am obţinut milostivirea *ca ei să ne fie supuşi doar nouă*. Am obţinut şi alte milostiviri, fiind recomandat de regele Poloniei". [A botezat 20 de persoane în „Siculia" (= Secuime) în Transilvania şi 2 preoţi s-au decis să revină la sfînta credinţă. La 3 ianuarie 1657 a început să bîntuie ciuma].

În toate oraşele şi locurile unde sînt catolici, sînt biserici de ale noastre şi <grija> lor o are un anume om numit de ei diacon[2] dar eu îi spun „maestro di canto" căci acesta, la sărbătorile la care aceşti bieţi catolici nu pot avea liturghie, — şi dacă o ascultă odată pe an eu cred că este mare lucru (*credo de tali e quali sia qualche cosa*) — acesta deschide biserica şi sună clopotul ca să adune pe acei puţini poporeni cu putinţă şi ei cîntă nişte laude lui Dumnezeu şi sfinţilor în limba lor. Acest maestru e întotdeauna cel mai deştept, căci ştie să vorbească

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de D. Găzdaru în *Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, vol. I în „Studii istorice şi filologice", Freiburg im Breisgau, Germania, 1974, pp. 70—71, anexa XXXVII. Darea de seamă pare să fi fost expusă oral la *Propagandă* şi consemnată apoi în scris. Cel puţin aşa pare să rezulte din ultimul paragraf referitor la iezuiţi care vine în mod vădit ca răspuns la o întrebare. Aşa se explică poate şi confuziile semnalate de noi în notiţa introductivă. Textul lui Angelo Tassi este precedat de un rezumat închis între paranteze drepte. Prima frază în caractere obişnuite ne aparţine. Restul în italică redă întocmai rezumatul editorului. Urmează apoi relaţia lui Angelo cuprinsă între ghilimele, întreruptă într-un loc de un alt rezumat al editorului în italică şi între paranteze drepte.

[2] Acesta era un subiect predilect al lui Fr. Maria Spera, care revine în darea de seamă (tot orală) în faţa *Propagandei* în 1652. Rolul acestor diaconi nu este destul de cunoscut.

şi latineşte, dar moare de foame <şi el> ca şi ceilalţi. Dacă ar fi subvenţionat cu un scud numai pe lună, ca să predea doctrina creştină[3], ar ajuta mult. Am lăsat acolo pe aceşti fraţi din ordinul meu: părintele bacalariu Vito care şedea la Baia, iar la Bacău un oarecare părinte Tomaso „Zocolantul" (= călugăr franciscan observant) şi (?) administrator[4] al bunurilor episcopale. Părinţii iezuiţi erau la Iaşi şi la Cotnari *în număr mai mult ori mai puţin conform* (?!), ei vor [...] destul de înlesniţi cu milosteniile[5] dobîndite, dovadă că speră să facă acolo un colegiu, astfel că nu pot să moară de foame, aşa cum mi s-a spus mie *(così e portato il caso a me)*[6].

---

[3] Altminteri zis — catehismul.
[4] Vezi biografia lui Gabriel Tomasil (Mančić) din volumul de faţă.
[5] *Limosine*, termen însemnînd şi milostenii şi subsidii pentru misionari.
[6] Această dare de seamă a fost discutată în Congregaţia din 6 august 1658. Angelo Tassi apare pe lista din 1700 datorată lui Vito Piluzzi a celor care au obţinut titlul de magistru (vezi *Dipl. Ital.* IV, p. 34, n. 6).

GABRIEL THOMASIJ (MANČIĆ)

(1618—1696)

*

Observantul bulgar Gabriel Thomasij, numit uneori doar Thomasy sau Tomasiević după numele tatălui său, iar alteori Mančić, şi la un moment dat fiind chiar desemnat în cursul soliei sale din Italia drept părintele „Ştefan", s-a născut la Chiprovaţ în 1618. El însuşi a declarat în 1650 la procesul pentru discutarea candidaturii lui Soimirović la episcopia de Prizrend (Priština) că era atunci în vîrstă de 32 de ani. Biografia lui este plină de semne de întrebare. Dacă data naşterii se poate cunoaşte destul de precis, atît din declaraţia amintită cît şi dintr-o menţiune aflată într-un raport întocmit de Vito Piluzzi în 1663, şi dacă aceea a morţii sale poate fi stabilită cu o mică aproximaţie, ca întîmplată după 1696, în schimb activitatea sa e cunoscută doar fragmentar, pe diferite perioade nelegate între ele în mod vizibil, şi părînd chiar în contradicţie unele cu altele. Omul însuşi nu este dintr-o bucată. Surprindem la el tot felul de abilităţi şi ocolişuri. I. Dujčev, fără a stărui asupra lui, îl consideră „unul din personajele mai interesante din mişcarea catolică bulgară din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, deşi activitatea sa principală priveşte acţiunea catolică din Valahia şi Moldova".

Într-o primă perioadă de 6 ani de la 1647 la 1653 el a slujit ca misionar în Banat, la Caransebeş şi Lipova. Un ecou destul de curios din această faza poate fi găsit în două scrisori ale lui Bandini către *Propagandă*, din Bacău, din 1649 (12 martie şi 26 decembrie), denunţînd cu vehemenţă purtarea anarhică a fratelui *Gabriel Tomascievich, bulgarul*, împreună cu fratele Antonio de Via şi cu fratele Antonio Sciulich, misionari la Caransebeş şi Craşova, care nu vor să asculte de prefectul lor Giov. Desmanich, pe care l-au silit să plece din Caransebeş şi trăiesc de capul lor, nevrînd să depindă de nimeni, într-o libertate excesivă şi exagerată... făcînd din viaţa lui Desmanich un „continuo martirio"... (vezi *Altre Notizie*, p. 374, 380). Despre acel Antonio de Via se ştie că fusese dintre familiarii lui Locadello, venit odată cu el în Ţara Românească, şi că trăgea la Bucureşti în chiliile bisericuţei catolice refăcute de acesta, unde mai veneau şi laici ca George băcanul şi unde s-ar fi petrecut de zor, după spusele, totuşi cam dubioase, ale lui Silverio Pilotti din 1637 (vezi *Călători...*, V). In 1649, cînd se plîngea Desmanich de misionarii nesupuşi din Banat, Ant. de Via avea o vechime de 12 ani şi, pro-

babil bizuindu-se pe acest fapt, ca şi pe antagonismul dintre franciscanii conventuali (îndeosebi cei de sub aripa provincialului lor din Constantinopol) şi observanţii Custodiei Bulgariei, nu se credea dator să asculte de aceştia din urmă. Dar G. Tomasi era observant, aparţinînd acelei Custodii, şi deci alianţa sa cu conventualul emancipat este destul de neaşteptată. Poate că prin acesta, miluit de Matei Basarab încă din 1637, G. Tomasi voia să-şi procure o eventuală protecţie, cu gîndul la mănăstirea catolică din Tîrgovişte, adevărată Meccă pentru observanţii Custodiei bulgare.

În Ţara Românească ajunge în 1653. În 1656 este numit vicar general în „Valahia" al arhiepiscopului de Sofia, Petru Deodato Bakšić. După G. Călinescu (*Alcuni Missionari*, p. 24) el ar fi stat neîntrerupt de la 1653 la 1658 în Ţara Românească. Este drept că îl aflăm acolo în mai 1656 cînd redobîndeşte pentru catolici de la domnul Constantin Şerban locul fostei mănăstiri dominicane de la Cîmpulung. Dar se pare că a slujit şi în Moldova. La 20 ianuarie 1656 domnul Gheorghe Ştefan scrie papei Alexandru al VII-lea plîngîndu-se de episcopul polon absenteist, Marian Kurski şi cerînd să fie numit Tomasi şi nu altul, cerere menţionată de Fr. Pall în *Le Controversie*... p. 162. Papa răspunde la 7 oct. 1657 la (altă?) cerere a domnului de a se numi un vicar apostolic în Moldova. Nu este menţionat nici un nume. Chestiunea în sine va fi supusă cardinalilor (*Hurmuzaki* V_2, pp. 36—37). La 5 ianuarie 1658 Propaganda cere nunţiului din Polonia să numească un vicar apostolic. Este probabil că în vremea aceasta Gabriel Tomasi se afla în Moldova. În darea de seamă a fratelui Angelo Tassi (vezi în volumul de faţa p. 118) discutată la Congregaţie la 6 august 1658 dar referindu-se la un moment anterior, este menţionat la Bacău „un oarecare părinte Tomaso Zocolantul" (= Observantul), avînd administraţia bunurilor episcopale. Gabriel Tomasi aştepta probabil în situaţia aceasta provizorie numirea sa. Că nu a obţinut atunci calitatea de vicar apostolic reiese din faptul că în cursul soliei sale în I alia şi a discuţiilor sale cu secretarul *Propagandei*, nu se pomeneşte de ea la trecut. La îndepartarea lui Gheorghe Ştefan din Moldova, a plecat desigur şi Tomasi.

Curînd apare pe lîngă noul domn al Ţării Româneşti. Principala sa activitate se desfăşoară în scurta domnie a lui Mihnea al III-lea (1658—1659), care îl trimite într-o misiune la Viena, Roma şi Veneţia (iunie 1658 — febr. 1659). S-ar părea că într-o fază anterioară el ar fi fost folosit pentru a menţine legătura cu principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi al II-lea.

Misiunea din Italia poate foarte bine fi urmărită în *Documentele privitoare la domnia lui Mihail Radu 1658—1659* publicate de Al. Ciorănescu în 1934 la Bucureşti după materialul adunat în arhivele din Veneţia. Obiectul misiunii era să anunţe tainic puterilor creştine intenţia domnului de a se răscula împotriva turcilor şi de a lupta în unire cu Gh. Rákóczi al II-lea, cerînd ca şi apusul să pornească o acţiune la Dardanele şi să ajute cu mijloacele necesare lupta de la Dunăre a domnului Ţării Româneşti şi a principelui Transilvaniei. Trebuia totodată să i se vestească papii conversiunea domnului, adus la lumina adevărului de însuşi aducătorul acestei veşti. Ar fi fost nevoie de multă iscusinţă pentru a acoperi unele nepotriviri flagrante ale misiunii încredinţate. Solul vorbea şi în numele principelui Transilvaniei ducînd la Viena o scrisoare a acestuia către împăratul Leopold. Dar la Roma el nu aduce o scrisoare corespunzătoare către papă, pentru că, după cîte înţelegea veneţianul Piero Valier, care îl iscodea pe seama Marelui Colegiu *„ha procurato esso Vallaoo render ignota al Transilvano la mutatione del loro comune rito"*. (Valahul s-a îngrijit să nu afle Transilvanul de

schimbarea ritului lor comun). Exprimarea este cam improprie, unul fiind calvin şi celălalt ortodox.

La Veneţia i se spune *părintele Gabriel*, dar la Roma oratorul veneţian îl botează *il padre Steffano*, fiind totuşi vorba de unul şi acelaşi. La 14 sept. 1658 trebuia să fie primit în audienţă la papă, dar e dat pe mîna secretarului *Propagandei*, monseniorul Albarici. Solul e nemulţumit şi declară că va trata cu acesta despre episcopi şi misionari în numele său propriu, neavînd vreo poruncă de la stăpînul său, dar treaba pentru care e venit, nu o va trata decît cu papa, sau nepotul acestuia. Este găzduit la mănăstirea Aracoeli, dar fără întreţinere. Oratorul veneţian Correr îl mai trimite din cînd în cînd „qualche rinfresco", dar îl şi observă cu agerime, şi notează că atunci cînd a fost vorba de banii ce trebuiau trimişi în Germania lui Rákóczi „acest bun părinte declară *(publica)* ca acel Rakoczi nu ar avea nevoie de bani, avînd bani din belşug, şi că dacă se hotărăşte aici să se dea vreo sumă, ea să fie atribuită Valahului". Solul nu-şi ascunde faţă de el nici impresiile şi reacţiile personale, arătîndu-se destul de greu de mulţumit *(difficile per l'uno e per l'altro)* murmurînd că ei (= cei din jurul papii) cred că procură tot ce lipseşte dacă distribuie binecuvîntări din belşug. Oratorul veneţian, vrînd să-l ajute în misiunea sa, îl face atent să nu aducă vreun prejudiciu Transilvanului în dorinţa de a procura un avantaj Valahului, îndeosebi în privinţa banilor ce ar fi trimişi eventual nunţilor pontificali din Germania spre a fi distribuiţi la nevoie. Este interesantă şi judecata lui Correr după a doua audienţă ceruta la papa de către părintele „Steffano". Oratorul notează că papa îl bănuieşte pe acest preot că nu se poartă cu sinceritate, căci „nu a putut încă să extragă de la el dacă domnul mărturiseşte în adevăr credinţa catolică de pe acuma, sau are doar intenţia de a o îmbrăţişa pe viitor. Trebuie neapărat să afle lucrul acesta pentru a-l susţine efectiv, sau a-i da speranţa asemenea acelor pe care le dă şi el. Dealtminteri papa nu se bizuie prea mult pe Rákóczi. Au venit ştiri despre invazia paşei de Silistra şi a marelui vizir. Correr conchide că Rákóczi, contrariu spuselor părintelui Steffano (?) cum că ar avea bani din belşug, are de fapt nevoie de mulţi bani. Senatul se va informa în Germania, la nunţiul de la Viena despre cele afirmate de părintele Steffano cu privire la bani, la trupele germane ce stau gata la graniţa Ungariei, despre acţiunea din Dardanele lăsată a fi împlinită de Veneţia şi despre conversiunea domnului". În vederea noii audienţe la papă (28 sept.), solul e sfătuit de Correr *să fie sincer* şi să nu mai repete cele spuse despre abundenţa de bani ai Transilvaniei. El acceptă sfatul şi regretă mai ales de a fi spus că mama lui Rákóczi, principesa Sofia (născută Báthory) l-ar putea ajuta cu milioane, precum şi credea cu tărie. Despre domn, îl va *declara catolic, avînd facultatea de a o face*. În ziua audienţei e primit de papă cu multă bunăvoinţă, dar atîta tot. Domnul este îndemnat să abjure în faţa arhiepiscopului de Sofia mai înainte de orice. Dar după părerea cardinalului Rospigliosi, Valahul fără Rákóczi nu poate pretinde nici un ajutor. Să vadă ce va face vizirul. Iar informaţiile de la Viena sînt rele. Domnii amîndoi (adică Mihnea al III-lea din Ţara Românească şi G. Ghica din Moldova) s-ar fi unit cu paşa de Silistra şi ar fi invadat Transilvania în timp ce împăratul stă pasiv. Correr observă cu interes că solul a cerut acum de la papă binecuvîntări etc., dar nu a mai stăruit ca să scoată vreun ban. Cu *Congregaţia de Propaganda Fide* totuşi a tratat, *şi chiar şi-a procurat pentru sine avantaje*. A vorbit despre interesele catolicilor din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova şi de folosul unor misionari zeloşi *(accurati)*, drept care a obţinut în această chestiune să i se întocmească o brevă specială care nu numai că îi va da calitatea, căderea şi profitul <re-

zultînd de aici>, dar îi va da dreptul la un titlu de episcop, la care el aspiră cu tot dinadinsul, măcar că ascunde aceasta. Și oratorul venețian, mai reflectînd încă odată la faptul că spusele solului nu corespund cu cele ce se petrec în Transilvania, conchide că se pare că el ba spune una, ba spune alta și tot astfel și cu opiniile sale *(parendo che varii nel discorso e nel opinioni sue eziandio)* și că deci nu se poate pune temei pe afirmațiile sale, dacă nu vor fi confirmate de știrile din Germania și de negocierile oratorului venețian din Viena. La 26 octombrie solul primește de la papă pentru domn o brevă *specioso assai*, și ca dar o pictură <religioasă>, foarte frumoasă, o casetă cu moaște și trei medalii de aur: una pentru domn, una mai mică pentru fiul acestuia și una pentru sine. Cît privește obiectul soliei, nu a încheiat nimic... i s-au dat doar cuvinte bune. Însă părintele va trebui să facă vizitația acestor provincii <catolice, din cele trei țări> și să scrie Congregației ceea ce va socoti el mai important în legătură cu credința, și așadar pe această slujbă își întemeiază speranțele propriei sale promovări. Un alt ecou venețian, de la Viena de astă dată de la oratorul Aloise Molin la 11 ianuarie 1659, îl arată pe părintele Gabriel foarte mulțumit de ce a obținut de la Roma. „Vorbește cu subtilitate despre interesele acestor principi, și se declară confidentul și directorul lor de conștiință *(și professa loro confidente et direttore)*, și îndeosebi al Transilvaniei (!). Umblă pe la miniștri, vrea audiență la împărat... La 15 febr. el nu plecase înca din Viena.

În septembrie cînd Mihnea trimite o nouă solie în Occident, ca să anunțe rebeliunea sa contra turcilor, cerînd și ajutor, nu-l mai trimite pe G. Tomasi care scrie din Tîrgoviște la 30 sept. — recomandîndu-l pe sol, tot un observant bulgar, părintele Grigore din Chiprovaț, — că îl va înlocui pe el întrucît au survenit *maiora et graviora principis negotia*, de aceea domnul nu se poate lipsi de el, căci trebuie să aibă alături de sine oameni cu care să se poată sfătui și să poată lua hotărîri, și cu principele Transilvaniei, Rákóczi, are de discutat chestiuni foarte importante. La 16 oct. tot din Tîrgoviște Mihnea scrie Congregației o scrisoare compusă tot de Gabriel Tomasi în care se scuză că a întîrziat cu răspunsul și explică de ce nu îl trimite pe părintele Gabriel Tomasi. E mare nevoie de el, nu numai în Țara Românească dar și în Transilvania principelui Rákóczi... etc. Îl propune ca episcop catolic în Țara Românească, și arătînd meritele sale adaugă că este foarte devotat *(addictissimus)* principelui Transilvaniei. În același timp mitropolitul Ignatie era pus să ceară și el această numire împreună și cu fostul domn Gheorghe Ștefan refugiat în Transilvania. Scrisoarea lui G. Tomasi din 30 septembrie ca și cea trimisă de domn *Propagandei* la 16 oct. (1659), compusă și ea tot de el, subliniază cu dinadinsul rolul de sfătuitor efectiv al observantului, atît pe lîngă domn, în *chestiunile mai însemnate și mai grave survenite* de curînd (unde pare să fie vorba de situația interna) cît și în tratarea unor treburi importante cu Rákóczi. De fapt la 1 oct. 1659 el este prezent la Tîrgu Mureș, ca sol al lui Mihnea, alături de Mitropolitul Ignatie și de Radu Postelnicul, veniți să încheie o ligă contra turcilor. Tot atunci (6 oct.) Constantin Șerban, pretendent acum la domnia Moldovei, ia asupra sa datoria de 6 000 de taleri dați de Rákóczi lui Gheorghe Ștefan, care renunță să mai continue a-și revendica drepturile (Veress, *Documente privind Transilvania*, vol. X, p. 338 ș.a.). La 1 oct. 1659 G. Tomasi este calificat drept *vicar apostolic în Moldova.*

Există oarecare neprecizie cu privire la calitatea exactă ce i-a fost conferită la Roma în septembrie 1658. După interpretarea din *Alcuni missionari*, p. 24, el ar fi primit acolo titlul de *Prefect al celor două Valahii* și *Comisar al Transilvaniei*. Dar după un an își zice vicar apostolic al Moldovei și tot astfel la 7 febru-

arie 1660 se intitulează vicar apostolic *al celor două Valahii*. Iar în 1663 el mai adaugă și calitatea de comisar al Transilvaniei.

La sfîrșitul anului 1659 turcii aduc pe Gheorghe Ghica în locul lui Mihnea, care se retrage în Transilvania după scurta lui ofensivă victorioasă la Dunăre. Nu se știe ce a devenit Tomasi în cursul acestor schimbări. Este probabil că a trecut și el în Transilvania.

Îl regăsim la 7 februarie 1660, probabil în Polonia, căci lasă nunțiului la acea dată raportul său despre bisericile catolice din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Textul, după cum reiese din cuprins, a fost scris la Tîrgoviște, dar adus la zi prin diferite mențiuni ce-l situează în timp; „Acum un an, acum doi" etc. Informațiile cele mai bogate sînt cele referitoare la Țara Românească și apoi la Transilvania, din care cunoaște mai bine regiunea secuiască, apoi Clujul și Alba Iulia. Cît privește Moldova, sînt amintite bisericile de la Bacău și Cotnari (unde a fost personal), cea de la Iași și cea de la Baia mai mult în treacăt. În sfîrșit notița despre Galați vădește o necunoaștere flagrantă a locurilor. Vorbind de Galați sînt înșirate ca sate vecine localitățile Trotuș, Săbăoani, Rîmnic (!) pe unde aleargă același duhovnic. Mai apar în raport și alte nepotriviri, uneori de natură istorică. Alteori contradicțiile s-ar explica prin suprapunerea a două momente deosebite. Textul a putut fi întocmit în forma sa inițială în primăvara din 1659 în vederea viitoarei misiuni în Italia, care însă a trebuit să fie încredințată observantului Grigore din Chiprovaț, întrucît el însuși „era foarte necesar domnului". Recomandarea lui Grigore este din 30 sept. 1659. Cum probabil Tomasi își compusese această dare de seamă cu gîndul a o folosi personal el nu a trimis-o prin noul emisar, ci a păstrat-o, mai completînd-o, și a luat-o cu sine cînd a trecut în Polonia spre a o valorifica acolo. La 7 februarie 1660, cînd a fost lăsată nunțiului, nu fusese încă pierdută orice speranță de îndreptare a situației. Dar curînd Mihnea moare la Satu Mare în aprilie, iar Gh. Rákóczi în iunie 1660 după înfrîngerea de la Feneș-Florești. Pînă la plecarea în Polonia, s-a mai oprit oare în Transilvania la mănăstirea observantă din Ciuc bucurîndu-se de mai multă siguranță din cauza situației sale retrase? Sau cumva a mai rămas în Moldova?

Din Bacău, episcopul polon absenteist Marian Kurski, după o apariție de 5 săptămîni, plecase definitiv la 31 octombrie 1658 și lăsase ca vicar al sau pe observantul Vlas Koičević (vezi biografia sa în vol. de față). În raportul de vizitație episcopală pe care îl dă în sfîrșit la 5 febr. 1659 (vezi *Călători*... V, p. 464), el menționează că l-a lăsat pe acesta „ca vicar și „oficial" general în cele spirituale și temporale" (ale diecezei Bacău). Vlas Koičević nu este menționat în nici un fel în raportul lui G. Tomasi Mančić din 1660. Dar în acela de la 7 iunie 1661 întocmit ca dare de seamă a vizitației canonice făcută de Vlas Koičević, acesta se intitulează vicar și *vice prefect* al reverendului părinte Gabriel Tomasi vicar apostolic al Moldovei și prefect al misiunii *(Propagandei)*. Faptul că acest raport este întocmit de vicarul vicarului apostolic ar implica în mod probabil că în acel moment vicarul apostolic lipsea din „Provincie". Am crede că Tomasi s-a mulțumit cu titlul de vicar apostolic, lăsînd administrația efectivă tot în mîinile lui Koičević pe care îl face viceprefect, el însuși păstrîndu-și calitatea de prefect. Într-un raport al lui Vito Piluzzi din 17 decembrie 1663 sînt menționați ca misionari doi observanți bulgari: frații Gabriel Bulgarul (= Gabriel Tomasi) de vreo 45 de ani, și Biagio (= Blasius, Vlas Koičević) tot bulgar de vreo 38 de ani, amîndoi cu bună învățătură și de bun exemplu, primul avînd o vechime de 9 luni, celălalt de 6 ani. Nu se mai pomenește nimic despre vicariatul apostolic din trecutul recent, întrucît noul episcop polon venise în Moldova în ianuarie 1663

cu intenția declarata de a ramîne aici. Dar dacă la 17 decembrie, G. Tomasi era în Moldova doar de 9 luni, ar însemna că abia în martie 1663 s-a așezat statornic aici. Și în iunie 1661 el pare a fi fost tot absent. Ar fi mai bine de doi ani în care nu știm nimic despre el. Însă apare un element de incertitudine. Raportul lui Vito Piluzzi din 17 decembrie 1663 a fost făcut după plecarea sa în Italia, caci spune vorbind de venirea unui nou episcop de Bacău: „Acuma, la plecarea mea a sosit un altul". Episcopul Rudzinski a sosit în ianuarie 1663, iar Piluzzi a plecat nu mult dupa aceea. Este verosimil ca indicațiile pe care le dă cu privire la durata slujbei misionarilor menționați de el să se refere la situația din momentul plecării sale din Moldova, și nu la aceea cînd a completat chestionarul ce i s-a înfățișat. Un alt punct mai puțin lămurit este cauza pentru care acest raport se află în arhiva din Viena și nu în cea a *Propagandei*. (Pentru alte lămuriri vezi și biografia lui Piluzzi din volumul de față). Așadar, pare mai probabil sa socotim durata de 9 luni a șederii lui G. Tomasi la Bacau ca ocupînd intervalul aproximativ de: mai 1662 — 31 ianuarie 1663. Numai așa ar fi posibil ca Piluzzi sa-l fi putut cunoaște cît de cît pentru a fi în stare a-i aprecia cunoștințele și comportarea.

Cînd Vito Piluzzi raspundea la chestionarul amintit, el nu era desigur informat de reacțiile în lanț provocate în Moldova de venirea noului episcop polon. Despre coaliția dintre observanți și iezuiți încheiată înca din 1659 la Trotuș unde s-ar fi ținut un „sinod" al acestora — după afirmația episcopului Rudzinski care s-a grăbit la rîndul său să întrunească un „sinod" la Bacău în zilele de 27 aprilie — 1 mai 1663, va fi vorba în biografia episcopului polon Atanasie Rudzinski din volumul de fața. Dar cu privire la noul conflict al episcopului cu fostul vicar apostolic, G. Tomasi și „vicevicarul" acestuia Vlas Koičević, lipsesc aproape complet informațiile cele mai elementare. Nici raportul lui Rudzinski, întocmit dupa „sinodul" din 27 aprilie — 1 mai 1663, nici plîngerea lui Tomasi din 27 iunie 1663 nu arată clar împrejurarile în care s-a recurs la o judecată laică a litigiului dintre ei. Episcopul Rudzinski se plîngea că a fost citat *în trei rînduri* de către G. Tomasi și „vicevicarul" acestuia, Vlas Koičević. Din plîngerea lui Tomasi, în care este vorba de citirea unei dări de seamă de vizitație apostolică întocmită de el, ar rezulta că pricina conflictului ar fi fost tocmai pretenția lui de a scrie asemenea rapoarte la Roma, prevalîndu-se probabil de calitatea de vizitator apostolic pe care ar fi avut-o în 1664 după G. Călinescu (*Alcuni missionari*..., p. 24), unde însă formularea este dubitativă și data pare să rezulte din faptul că după numirea lui Vito Piluzzi ca prefect, dispărea calitatea de prefect a lui Tomasi anterioară aceleia de vicar apostolic din 1660. Din plîngerea lui Tomasi se vede că totul s-a învîrtit în jurul textului acelui raport de vizitație, făcut — după afirmația lui Tomasi — din porunca Sacrei Congregații, ceea ce episcopul părea să conteste. În fața judecății Tomasi e pus (sau în mod voluntar a oferit) să-și înfățișeze dovezile calității sale. Cu acest prilej a scos poate la iveală și „brevele, decretele și scrisorile pe care le avea" care împreună cu textul vizitației apostolice ar fi fost apoi furate de episcop. În lipsa plîngerii trimise de la Iași, care a trebuit sa expună clar toată pricina, noi nu avem decît această revenire în chip de *post scriptum* din Tîrgoviște, destul de obscur al cărui sens principal este totuși evident. O prezentare abilă îl transformă pe G. Tomasi din pîrîș al episcopului în fața domnului în pîrît al acestuia. Se știe că unul din păcatele majore pentru clericii catolici este acela de a se adresa unor instanțe laice, și cu atît mai mult schismatice! Este adevărat că nu se prea înțelege ce pîră ar fi putut aduce înaintea instanțelor laice de judecată fostul vicar apostolic titularului

venit de curînd în țară. Totuși cîteva cuvinte surprinse în treacăt ar putea să ofere un indiciu. Tomasi se plînge că a fost *despuiat de toate lucrurile* sale, și acuma este amenințat a-și pierde chiar viața în urma acuzațiilor că ar avea o corespondență nepermisă cu papa! Nu cumva *reclamația a pornit totuși de la Tomasi și Koičević pentru sechestrarea lucrurilor și documentelor lor* aflate probabil la sediul episcopiei de Bacău socotit a fi o *mănăstire* „a observanților, și numit chiar astfel, unde au locuit pînă la venirea episcopului, și poate și puțin după aceea? Chiar dacă Tomasi nu mai avea calitatea de vicar, el o avea încă pe cea de prefect, și stătea împreună cu Koičević la „mănăstirea“ observanților din Bacău ca fii îndreptățiți ai acestui ordin. Raporturile au trebuit să se învenineze dupa „sinodul“ de la Bacău. Sechestrarea lucrurilor din partea episcopului a fost probabil urmată de pîra celor doi observanți cărora episcopul le-a opus pesemne acuzația că Tomasi ar întocmi rapoarte ce nu intră în atribuțiunile sale. Așa se explică dovada pe care o face Tomasi cu textul incriminat, arătînd că a fost scris din porunca Secretarului Congregației. In redarea scenei el falsifică puțin replica episcopului care nu a putut fi cea pe care i-o atribuie, și de asemenea insistă asupra unor amănunte agravante, cum ar fi citirea textului de către medicul evreu, oare acel Cohen din 1645? și apoi de către acel grec (desigur schismatic) care l-a tălmăcit domnului. Toate acestea, bineînțeles, în contextul arătat mai sus al unei pîri pornite de episcop. După judecata de la Iași Tomasi pleacă în Țara Românească fără a-și fi recuperat documentele pentru care cere să intervina secretarul *Propagandei*. Fiind o fire răzbunătoare, se prea poate să fi avut vreun rol în determinarea alungării din țară a lui Rudzinski, în 1665, acuzat de intrigi cu principele Transilvaniei, Apafi. Prin observanții din mănăstirea Ciuc, el putea fi informat despre o eventuală corespondență dintre episcop și principe, de natură a trezi bănuieli.

Impreună cu acel *post scriptum* despre pricina de la Iași, Tomasi trimete și un strigăt de alarmă pentru conventul de la Tîrgoviște, pe care încercau din nou conventualii sa-l recupereze de la observanți. De astă dată provincialul conventualilor de la Constantinopol pusese în mișcare pe toți ambasadorii și rezidenții străini din capitală, precum și pe dragomanul Marelui Vizir, învățatul și influentul Panagioti Nicusios. Tomasi subliniază cu năduf acest apel la intervenția unor eretici (ambasadorul regelui Angliei) și schismatici (Panagioti Nicusios), dar el însuși se crede în drept a amenința cu denunțări la turci „astfel că printr-un singur cuvînt vom face în așa fel încît conventualii nu vor mai pătrunde nici aici, nici în toată Turcia, căci noi ne-am născut robi ai sultanului turc și avem pe stăpînii noștri care vor da mai multă crezare unei minciuni de a noastră decît la o sută de adevăruri de ale lor...“ (!).

Cu această declarație plină de ură se încheie rîndurile despre împrejurările de la noi datorate lui Tomasi-Mančić și care au ajuns să fie publicate. Într-un text nedatat, redat în *Altre Notizie*... și situat de editor cam în 1669, Tomasi, amintind de slujbele sale religioase și politice prestate timp de două decenii, cere papei Clement al IX-lea voia de a se retrage într-o provincie a Imperiului, cum ar fi Croația. Se poate ca acest demers să fi fost mai degrabă un mijloc de a atrage atenția Congregației asupra persoanei sale date uitării în vreme ce alții înaintau cu pași siguri spre consacrarea episcopală. Bănuiala aceasta pare confirmată de faptul că el nu a mai plecat în Croația căci după două decenii el re- pare odată cu refugiații bulgari veniți din Chiprovaț în Țara Românească (1689), de unde sînt goniți în Transilvania de venirea turcilor și a tătarilor în 1690. În-

tr-o scrisoare a sa din acel an el arată că a fost trimis de către domnul Țării Românești, Brîncoveanu, cu o misiune la Viena. Dar cam tot atunci se însărcinează cu altă misiune tainică din partea Doamnei Maria văduva lui Șerban Vodă care îl trimete la împărăteasa Eleonora să o informeze pe larg de *plîngerile ei contra lui Brîncoveanu*. La 30 aprilie împărăteasa îi răspunde, tot prin el, rugînd-o să-i dea crezare la ce îi va spune părintele Gabriel (Veress, *op. cit.*, XI, p. 419). Evident. că aceste servicii oculte nu apar în scrisorile sale în care descrie pătimirile din partea turco-tătarilor și norocul ce l-a avut de a fi putut scăpa și el și bietul arhiepiscop de Sofia bolnav și infirm pe care l-a ajutat etc. La moartea acestuia, la Sibiu, unde se aflau acești refugiați miluiți de generalul Veterani, este și el candidat la succesiunea lui. Dar rîndul pare să-i vină abia prin 1696. Cu înfrigurare se pornește să solicite în dreapta și în stînga atestări și recomandări, dintre care se remarcă aceea a contelui Lichtenstein sub forma negativă că nu i se poate aduce nici o învinuire, și cea către Propagandă, a tînărului Gheorghe fiul lui Șerban Cantacuzino, care este astfel formulată, încît ar rezulta din ea că Tomasi a trăit la curtea domnului 18 ani. Însă o cetire mai atentă dezvăluie artificiul. Cei 18 ani petrecuți la curtea domnească se referă la Gheorghe Cantacuzino și nu la Tomasi Mančić. Dealtminteri se vede bine că scrisoarea a fost compusă chiar de beneficiar. Acest procedeu de la sfîrșitul vieții sale îl repetă întocmai pe cel folosit la întocmirea scrisorilor sale acreditive ca sol în 1658, sau la recomandarea sa ca episcop al Țării Românești în 1659, cînd el ținea condeiul pentru domn care își punea doar iscălitura.

Cît de adevărată este afirmația că el era părtașul tainelor domnului *(intimus familiaris)* și că în septembrie 1659 el trebuia neapărat să rămînă pe lîngă domn spre a-l sfătui și îndruma, întrucît se iviseră probleme foarte grave și importante pentru domn, care era singur altminteri și nu se putea lipsi de el? Rolul acesta era cumva real? Și atunci ne putem întreba care va fi fost atitudinea sa în privința hotărîrii domnului de a-și ucide boierii la ospățul de pomină pus la cale cam la momentul cînd a fost decisă rămînerea sa în țară și trimiterea în solie a lui Grigore de Chiprovaț? Dealtminteri acesta la Viena dă o versiune cu totul fantezistă despre acel măcel oratorului Veneției, Aloise Molin, care încerca sa afle de la el știri din Țara Românească și Transilvania. Cu acest prilej îi povestește solului încercarea mai veche a domnului de a-i trăda pe turci etc., informarea acestora și măsura de a-l ține sub supravegherea gărzii sale de 2 000 de turci etc. și *uciderea acelor turci* (!) la un ospăț pus la cale de domn etc., etc. Aceasta era versiunea oficială pentru Occident! (Vezi *Hurmuzaki*, IX_1, p. 148 din 31 oct. 1659).

Oare tot despre el este vorba în martie (22) 1665 într-o scrisoare a părintelui Martin Kaszony către principele Wenzel Lobkovitz (Veress, *op. cit.*, XI, p. 56) în legatură cu venirea, „din Valahia a doi familiari ai *călugărului Gabriel care șade la București* unde șade domnul. Ei spun că vor să afle despre prizonierii români din lupta de la Lövce, dar eu cred că ei sînt puși de noul domn al Valahiei (= Radu Leon 1664 dec. — 1669 martie) ca să afle știri despre starea voievodului alungat“ (= Grigore Ghica, fugit la imperiali după înfrîngerea turcească de la Neuhäusel). P.S. „Acest părinte călugărul Gabriel îmi este bine cunoscut. Este un om foarte iscusit care a fost mai înainte *capelanul reginei Poloniei* (?) apoi a trecut la domnul actual al Transalpinei. Bănuiala este sporită de faptul că acela care zice că îi caută pe prizonierii luați în lupta de la Lövce, are pașaport de la regina Poloniei și este nepotul acestui părinte Gabriel...“. De n-ar fi vorba aici

de calitatea mai veche de capelan al reginei Poloniei, am fi ispitiţi a-l recunoaşte pe Tomasi Mančić. Oare în intervalul 1660 febr. — 1662 martie (?) adică de la prezenţa lui Tomasi în Polonia la nunţiul apostolic la 7 febr. 1660, pînă la atestarea prezenţei sale în Moldova, a putut cumva să fie miluit în Polonia şi cuprins temporar în rîndul capelanilor reginei? Ar trebui bineînţeles urmărită şi posibilitatea descoperirii unui alt calugăr catolic Gabriel stînd la Bucureşti pe la sfîrşitul anului 1664 şi începutul celui următor. Semnalarea de faţă este doar o invitaţie la cercetări ulterioare.

Textele datorate lui G. Tomasi-Mančić, redate în trecere sau analizate aici, au fost publicate de Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658—1659)*, Bucureşti, 1934, pp. 8—64; N. Iorga, *Studii şi Documente*, I—*II*, pp. 426, doc. XV; *Hurmuzaki*, V_2, pp. 65; 71—72; E. Fermendzin, *Acta Bulgariae*..., (text), pp. 268—271, precum şi 142, 266, 267 pentru anul 1659, şi 310, 313, 315, 317 pentru anii 1690, 1691 şi 1696; A. Veress, *Documente privind istoria Ardealului*... etc. XI, pp. 34—36 (text) precum şi p. 56 şi 419; G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 98 (Date autobiografice din 1669 (?) şi *Altre Notizie*..., pp. 374, 380).

Despre Mančić s-a scris destul de puţin. I. Dujčev în *Il Catolicesimo*... da datele biografice de bază precum şi trimiteri bibliografice foarte utile, N. Iorga se ocupă de el în *Istoria Românilor prin călători*, II, pp. 18—19 şi în *Istoria Bisericii Române*, I pp. 413—414. G. Călinescu dă o schiţă sumară a activităţii sale din 1658—1659 şi arată oarecare îndoială asupra longevităţii sale şi deci şi a identităţii lui cu autorul scrisorilor din 1690—1696 cu privire la bulgarii refugiaţi, şi la problema succesiunii la arhiepiscopia de Sofia, *Alcuni missionari*, pp. 23—24; Fr. Pall, *Le Controversie*, pp. 161—163, 165, 167 analizează atitudinea sa în conflictul dintre iezuiţi şi episcopul Rudzinski.

Informaţiile sale uneori greşite, alteori nesincere sau dominate de patimă, aduc totuşi fără să vrea o serie de ştiri preţioase rătăcite din întîmplare prin labirintul unor intenţii întortocheate.

RELAŢIA PĂRINTELUI GABRIEL TOMASI, MINORIT OBS. VICAR APOSTOLIC ÎN CELE DOUĂ VALAHII, LĂSATĂ MONSENIORULUI NUNŢIU AL POLONIEI LA 7 FEBRUARIE 1660[1]

Ţara Românească este supusă unui domn numit de turci. De multe p. 268
ori însă ţara îşi alege ea însăşi domnul, dar întotdeauna cu consimţămîntul Porţii Otomane.

Această provincie are o mitropolie şi două episcopii una la Rîmnic şi cealaltă la Buzău, dar amîndouă de rit greco-schismatic, şi are un mare număr de mănăstiri... Călugării sînt din tagma Sf. Vasile[2], greci, români şi sîrbi, toţi schismatici; au preoţi şi biserici în mare număr.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Fermendzin în *Acta Bulgariae ecclesiastica*, vol. XVIII, p. 268 ş.u. Pentru data reală a redactării vezi notiţa biografică.

[2] Catolicii numesc pe călugării ortodocşi „bazilitani", adică ai ordinului Sf. Vasile.

Catolici se găsesc acum în trei localităţi, care au un episcop[3] al lor, dar au fost vizitate de mai multe ori de arhiepiscopul din Sofia, — care din cauza asupririlor din partea turcilor nu stă la Sofia, ci în Chiprovaţ care e sediul jurisdicţiei sale, numită Provincie, ce îi este încredinţată lui. Catolicii au avut mai multe biserici, dar acum ele sînt in ruină.

La Tîrgovişte unde-şi are domnul[4] reşedinţa, sînt două biserici. Una, cu hramul Sf. Marii a îndurării[5] este o biserică mare; zidurile sînt încă în picioare, dar nu mai are acoperiş; anul trecut a fost curăţată atît pe dinăuntru cît şi pe dinafară de înaltul domn[6] care se mai gîndea s-o refacă; s-ar putea renova cu 500—600 de scuzi dar turburările[7] de acum nu îngăduie acest lucru. Cealaltă e a Sf. Francisc împreună şi cu mănăstirea în care stau părinţii Custodiei Bulgariei; e drept că acum doi ani[8] şi biserica şi mănăstirea au fost arse de tătari, şi înainte de invazie, eu ridicasem cu ajutorul domnului ţării o bună parte din acea mănăstire. Lîngă mănăstire este grădina întocmită după moda italiană, cum nu se mai află alta în toată Ţara Românească. Acum, atît eu cît şi părinţii care sînt cu mine, stăm afară din mănăstire într-o casă vecină care e tot a noastră; în ea locuiesc totdeauna trei sau patru părinţi, care trăiesc din venitul unor vii, şi domnii obişnuiau întotdeauna să le mai dea ceva grîne şi alte ajutoare. Părinţii ce locuiesc aici sînt minoriţi observanţi de ai Sf. Francisc, misionari de sub autoritatea mea de prefect[9].

p. 269

La Bucureşti se află de asemenea o bisericuţă cu o casă lîngă ea; şi acestea au fost arse de tătari. Acuma nu stă nimeni acolo, neavînd din ce trăi, dar dacă sacra Congregaţie ar da un ajutor oarecare, precum a făgăduit, ar fi de mare folos, căci sărmanii catolici care se găsesc aici, deşi puţini la număr, s-ar putea bucura de oarecare mîngîiere duhovnicească. De multe ori vin negustori din alte părţi, dar nu găsesc preot, şi mi-e teamă că într-o bună zi, negăsindu-se cineva dintr-ai noştri acolo <biserica> să nu fie ocupată de schismatici.

La Cîmpulung fusese o mănăstire[10] a călugărilor amintiţi mai sus, cladită, după cîte se spune, de fericitul Capistrano[11] — împreună cu

---

[3] Este vorba de episcopul catolic polon, care se intitula „al celor două Valahii". Autorul trece sub tăcere împărţirea făcută în 1644 de Bakšić şi Bandini, în virtutea căreia Ţara Românească ţinea de Arhiepiscopia de Sardica-Sofia, iar Moldova de cea de Marcianopol, în privinţa vicariatului apostolic. Tomasi-Mančić se intitulează vicar apostolic în *cele două Valahii,* şi de aceea înfăţişează vizitaţiile repetate ale lui Bakšić ca avînd un caracter sporadic şi neobişnuit.

[4] La 7 februarie cînd este lăsată această dare de seamă nunţiului Poloniei, domn era Gh. Ghica (1659 nov. — 1660 sept.).

[5] *Maria Gratiarum.*

[6] Mihnea al III-lea (1658, mart. — 1659 nov.).

[7] Răscoala lui Constantin Şerban şi Mihnea al III-lea.

[8] În 1658, cu prilejul mazilirii lui Constantin Şerban.

[9] *Sotto la mia prefettura.* La Roma Mančić obţinuse titlul de prefect al celor două Valahii şi de comisar al Transilvaniei.

[10] Biserica Sf. Elisabeta numită Cloaşterul, din Cîmpulung.

[11] Ioan de Capistrano, legat papal în Ungaria, în timpul lui Ioan Corvin. A murit în lupta de la Belgrad (1456). Atribuirea acestor ctitorii este cu totul neîntemeiată.

mănăstirea din Tîrgoviște — în vremea doamnei Ecaterina[12], soția lui Negru Vodă (!) care era catolică, mănăstire închinată Sf. Elisabeta din Ungaria. În această mănăstire s-au săvîrșit minuni mari, după cum mărturisesc locuitorii acestui oraș. Atît ai noștri cît și schismaticii blestemă pe un oarecare egumen schismatic[13], care a ruinat acest loc împreună cu biserica, și a pus stăpînire pe loc; dar în 1659 (!) pe cînd mă aflam în slujba domnului Constantin[14], eu am redobîndit, cu multă trudă și osteneală acest loc[15], pe care îl stăpînim astăzi; pe el s-ar putea clădi din nou vreo capelă mică, atît prin dărnicia alor noștri, cît și a schismaticilor, care cercetează zilnic acel loc, pe înserate, aprinzînd lumînări de ceară și în zilele de sărbătoare[16].

Cealalta biserica, are hramul Sf. apostol Iacob de la 25 iulie, și acum stau în ea călugării din ordinul și Custodia amintite mai sus, ducînd o viață plina de lipsuri, deoarece catolicii ce se găsesc în acel oraș în care ar fi cam 48 de case cu totul, — sînt și ei săraci și lipsiți. Este foarte adevărat că anul acesta au murit de ciumă foarte mulți, dar și mai mulți schismatici.

Această biserică este, și ea, foarte săracă și dacă nu i-aș fi făcut rost de unele odoare, numai Dumnezeu știe cum s-ar putea face slujba.

La Rîmnic, biserica este ruinată; n-au mai rămas decît zidurile. Ar putea fi restaurată, dacă ar fi cu ce, și ar fi de mare folos, pentru ca aici vin mulți catolici, și s-ar înmulți și mai tare, mulțumita faptului că în apropiere se află ocnele de sare ale domnului. De altfel este un oraș bun, dar cînd văd oamenii că nu e nici biserică, nici preot, se descurcă cum pot. În această provincie nu se mai află alți părinți în afară de minoriții observanți din ordinul Sf. Francisc, din custodia Bulgariei care împartășesc pe credincioși cu sfintele taine.

Moldova are și ea un domn întocmai ca Țara Românească. În privința ritului, a schismei, a portului, a limbii și în toate celelalte privințe este la fel ca ea.

În această țară se află // un episcop[17], dar acesta nu stă în țară decît foarte rar sau mai bine zis niciodată; se intitulează episcop de Bacău, un oraș în care sînt două biserici. Una episcopală se află în mijlocul orașului, dar e ruinată, datorită „bunei îngrijiri" a preoților; această biserică episcopală este și parohială. Cealaltă este mănăstirea călugărilor minoriți observanți, unde se face și azi împărtășirea cu sfintele taine. Se spune că această mănăstire ar fi fost clădită de aceeași doamnă Ecaterina[18]; aici locuiește și episcopul cînd vine. p. 270

[12] *Catterina.* Poate să fie o confuzie cu Doamna Ecaterina, soția lui Radu cel Mare (1495—1508) sau mai degrabă cu o doamnă catolică mai recentă și cu o existență necontestată ca Ecaterina Salvaresso, care a cîrmuit țara în timpul minorității fiului ei Mihnea Turcitul.

[13] Vezi Bakšić în *Călători V*, n. 296 unde este numit Melhisedec .

[14] Constantin Șerban (1654—1658). A domnit pînă în martie 1658. În 1659 domnea Mihnea. Data corectă a redobîndirii acelui loc este 1656.

[15] La 25 mai 1656 domnul restituia catolicilor locul fostei mănăstiri dominicane.

[16] Poate să fie vorba de o practică pur superstițioasă legată de așa-zisele minuni amintite mai sus.

[17] Marian Kurski (1651—1660), care a lăsat la plecare ca vicar pe Vlas (Blasiu) Koicevič.

[18] Bakšić (*Ibidem*, p. 247) o atribuie Doamnei Margareta.

La Cotnari este o biserică parohiala, unde sta şi parohul; acesta a fost numit de mine din porunca S. Congregaţii. E misionar catolic şi „alumn“ al Congregaţiei, şi se cheamă Giov. Bat. Bărcuţă. Mai sînt aici şi doi iezuiţi poloni care îşi au reşedinţa lîngă biserică, şi trăiesc din unele proprietăţi pe care le stăpînesc.

La Iaşi, biserica este arsă[19], dar se slujeşte într-o casă care era mai înainte a enoriaşilor; acum este locuită de doi părinţi iezuiţi.

La Baia este o biserică destul de bună, în care stă un preot conventual misionar.

La Galaţi se află fratele Elie, minorit observant, care grijeşte şi pe cei din satele vecine ca Trotuş, Săbăoani, Rîmnicul (!) şi alte localităţi în care locuiesc catolici lipsiţi de preoţi.

Transilvania e cîrmuită de un principe eretic[20]. Această provincie n-are episcop din timpul domniei lui Sigismund Báthory[21] — sînt de atunci peste 60 de ani — şi pînă astăzi sînt oameni bătrîni care nu ştiu ce este un episcop, şi n-au văzut niciodată cum se slujeşte după ritualul pontifical, şi n-au avut parte de taina confirmaţiei. Această provincie suferă mult în privinţa vieţii duhovniceşti, fiind mare lipsă de preoţi catolici; încît anul trecut, cînd m-am întors de la Roma[22], ei sărmanii credeau că eu aveam autoritatea de a-i confirma[23] şi astfel au alergat către mine atît femeile cît şi bărbaţii, dar auzind ca nu este aşa, au rămas dezamăgiţi.

S-au pierdut în timpul meu mai multe biserici din lipsă de preoţi, şi credincioşii neputînd rămîne fără preoţi, au luat predicatori calvini, mai ales în comitatul Trei-Scaune, numit şi Har mszék unde se afla astăzi toate bisericile în mîna unor preoţi concubinari. Este drept totuşi că acum vreo opt luni, datorită bunăvoinţei principelui am dobîndit una din biserici, care slujea de închisoare pînă ce am venit eu aici, şi au început să dea îndărăt şi altele. În comitatul Ciuc este o mănăstire a părinţilor minoriţi observanţi[24], destul de potrivită, şi mai sînt în acel comitat cinci sau şase parohi, şi acest ţinut nu se mai cheamă Transilvania, ci Secuimea (Siculia) căci şi principele se intitulează comite al secuilor. Aici se găsesc îndeosebi la sate mai mulţi preoţi şi credincioşi catolici, care n-au voit sa primească nici arianismul, nici luteranismul, nici calvinismul şi nici o altă erezie sau schismă.

La „Mikos“[25], tot în Secuime, se mai află o mănăstire, a aceloraşi părinţi.

În Transilvania, la Cluj — afară din oraş — se află o biserică de a noastră, în fortăreaţa pe care a clădit-o principele Rákóczy, totuşi

---

[19] Din 1653. Oraşul mai fusese pîrjolit de Tătari şi cazaci şi în 1650.

[20] Precum se ştie nobilimea maghiară era mai toata calvina. Întoarcerea lui Sigismund Bathory de a impune revenirea la catolicism a dat greş. Principii Transilvaniei care au urmat au fost protestanţi („eretici“).

[21] *Báthory Sigmun* (1586—1598). În realitate această situaţie este mult mai veche. Ultimul episcop care a stat în Transilvania a fost Statilius, partizanul lui Zapolya. Dupa moartea lui în 1542 Transilvania nu a mai avut episcop catolic rezident în ţara.

[22] La 15 februarie el se afla la Viena, în drum spre Transilvania şi Ţara Românească.

[23] Numai episcopii au calitate de a face confirmări.

[24] La Şimlăul Ciucului.

[25] Probabil Micfalău (sat, judeţul Covasna).

n-a dăunat cu nimic bisericii. Călugării stau în oraş, unde au o reşedinţă încăpătoare. Mai sînt aici părinţii iezuiţi, dar trăiesc clandestin sub // numele de preoţi obişnuiţi şi ei ţin şi o şcoală, unde sînt peste p. 271
120 de studenţi, urmînd învăţătura pînă la retorică; dintre aceştia, dacă ar exista un episcop, ar putea fi sfinţiţi şi preoţi. Este adevărat că anul trecut tătarii[26] au ars şi biserica şi reşedinţa.

La Alba Iulia, afară din oraş, se află o biserică romano-catolică, arsă, şi în oraş aceiaşi iezuiţi îşi au reşedinţa lor, sub aceeaşi denumire de preoţi obişnuiţi aşa cum s-a spus, şi astfel aceşti părinţi pornesc dintr-o localitate sau din alta prin sate, pe unde locuiesc nobili catolici şi-i împărtăşesc pe aceştia. Şi susnumiţii calugări, atît iezuiţii cît şi franciscanii, sînt misionari[27]. În această provincie sînt numeroşi catoici buni şi nobili.

La Sebeşul sasesc se află de asemenea un părinte şi o biserica. La Odorhei se află o biserică şi un preot. Calugarii din mănastirile arătate mai sus, cutreeră toată Transilvania şi împărtăşesc pe credincioşi.

În toată provincia se află un mare număr de biserici şi mănăstiri, insă sînt şi diferite erezii; dar eu nadăjduiesc... că în scurtă vreme, bucurîndu-mă de ajutorul principelui[28], voi putea aduce numita provincie — adica pe catolici — într-o stare mai bună. Şi dacă va da Dumnezeu puţină pace eu voi face vizitaţia pastorală după cum mi-a poruncit Sanctitatea sa[29] şi voi însemna desluşit în raportul meu toate cele vazute.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI

1663, iunie 27, Tîrgovişte

De la Iaşi am înştiintat pe Senioria Voastră Ilustrisimă de ceea ce a făcut acel bun episcop[30] şi cum atunci cînd am dat să fie citită vizitaţia apostolică ce pusesem să fie făcută din porunca Sen. V. Ilustrisime, m-a acuzat (?)[31] că eu scriu Sanctităţii Sale[32], fără să se teamă nici de Dumnezeu, şi încă şi mai puţin de a face rău sfintei biserici, ci numai ca să-mi facă mie rău; şi această scrisoare a fost citită de un evreu, medicul domnului[33], şi apoi în faţa domnului de către un grec care cunoştea foarte bine limba italiană, pe cînd eu, în relaţia vizitaţiei

---

[26] Care au năvălit din porunca turcilor ca să-l alunge pe Gheorghe II Rákoczi.

[27] Calitatea de misionar, nefiind limitată doar la misionarii Congregaţiei de Propaganda Fide.

[28] Gheorghe II Rakoczi, care deşi protestant aştepta sprijin de la papă.

[29] Papa Alexandru VII, 1655—1667, care îl primise în audienţă în sept. 1658.

[30] = St. At. Rudzinski (1659—1678). Dar din 1665 el a fost îndepărtat din Moldova, iar în 1668 a fost numit un vicar apostolic pentru a-l înlocui de fapt, el păstrîndu-şi calitatea de episcop titular, pînă la moarte. Efectiv a funcţionat în Moldova din ian. 1663 pînă la alungarea sa din 1665.

[31] În text: *accostando-me*.

[32] Papa Alexandru al VII-lea (1655—1667).

[33] Eustratie Dabija (1661—1665).

<mele> apostolice, pusesem tot ceea ce trebuia pus, potrivit ordinului și instrucțiunilor domniei voastre — și după ce mă despuiase de toate lucrurile, se străduia să-mi ia și viața în urma acelor acuzații. Văzînd după aceea domnul și alți boieri răutatea lui, l-au tratat așa cum i se cuvenea. Este adevărat că a furat relația vizitației, brevele, decretele și celelalte scrisori pe care le aveam eu, dar ca un asasin public. De aceea rog pe domnia voastră prea strălucită sa dea poruncă să mi se înapoieze ceea ce a luat pe nedrept.

După aceasta am intrat în Țara Românească; sosind la București, am fost primit cu cinste de domnul prea milostiv[34]. Am găsit acolo și un parinte conventual, care nu stă pe lîngă biserică, ci în casa unui oarecare domn napolitan care se dă drept colonel[35]. În acel loc mi s-a mai spus de către diferite persoane cum au fost (?)[36] părinții conventuali, <la?> provincialul de la Constantinopol, și cum a adus el[37] atîtea daruri domnului prea milostiv și doamnei[38] și de asemenea la feluriți boieri, împreună și cu scrisori de la ambasadorul eretic al Angliei[39] de la rezidentul împăratului[40] și de la unul numit Panaioti grecul[41] bărbat cu mare trecere la acea curte, dar schismatic și de la alții, atît eretici cît schismatici. Și aceste scrisori au fost cerute pentru a putea alunga pe frații noștri din această provincie și din mănăstirile noastre, după cum au făcut altă dată pe vremea domnului Alexandru[42], dar cred că acum nu le va ieși la socoteală, și deși au făcut atîtea sforțări prin scrisori, daruri și bani, — însă nu fără scandal — domnul nu a vrut totuși să se potrivească ci doar boierii, și nu toți, numai doar acei care erau mituiți. Le-au dat să stăpînească jumătate din acele bunuri nemișcătoare ale acestei biete mănăstiri, bunuri din care nu putem trăi nici noi, nici ei, și domnul nu a dat o hotărîre așa cum voiau ei, ci a lăsat-o pe seama Sacrei Congregații.

Să știe Domnia voastră că acest lucru a uimit pe mai mulți <oameni> de diferite religii. De aceea dau de știre Domniei voastre și o rog să arate și Sacrei Congregații, că dacă ei au început cu brațul secular eretic și schismatic și nu cu autoritatea sfîntului Scaun, vom putea și noi face mai mult la Constantinopol decît ei, astfel că printr-un singur cuvînt vom face în așa fel încît conventualii nu vor mai pătrunde nici aici, nici în toată Turcia, căci noi ne-am nascut robi ai sultanului turc și avem pe stăpînii noștri care vor da mai multă crezare unei minciuni de a noastră, decît la o sută de adevăruri de ale lor, și noi vom ști să spunem lucruri care să-i nenorocească, dar Dumnezeu sa ne

[34] Grigore I Ghica (1660—1664; 1672—1673).

[35] Necunoscut din alte izvoare, poate un aventurier.

[36] Textul e defectuos... *mi fu detto di diversi signori come sono stati li padri conventuali, provinciale di Constantinopoli e come lui ha portato tanti doni...* etc. Nu se arată legătura dintre conventuali și provincialul de la Constantinopol de care depindeau și care îi ocrotea. Probabil... sono stati *al* provinciale.

[37] Desigur părintele conventual menționat mai sus, venit probabil de la Constantinopol cu argumentele amintite.

[38] Maria, născută Sturza din Moldova.

[39] Ambasadorul regelui Carol II Stuart la Poartă, Lord Winchelsea.

[40] Internunțiul împăratului Leopold I la Poartă, Simon Reniger.

[41] Vestitul Panagioti Nicusios, dragomanul marelui vizir (1661—1673).

[42] Probabil Alexandru coconul, domn al Țării Românești (1623—1627).

ferească de un atare fapt, şi de o atare greşeala, care nu s-a strecurat în gîndurile noastre, întotdeauna supuse la picioarele sfintei biserici romane, dar dacă altă data vom fi provocaţi şi siliţi de ei, ne vom apăra. Noi sărmanii avem aceste meleaguri pentru a ne refugia în ostenelile şi asupririle noastre, şi ei vor să ne smulgă cu forţa casa care ne-a fost dată de atîţia ani de sfîntul Scaun, şi să o dea cui le place lor, şi cum noi sîntem născuţi şi crescuţi în aceste ţări, şi în limba acestor ţări, să nu vină alţii din alt ordin şi de alt neam şi să ne izgoneasca şi să rămînem fără adăpost în ostenelile şi pătimirile noastre; rog pe eminentele lor şi pe Domnia voastră să pună capat acestor scandaluri ca părinţii misionari să nu vină să ne supere, căci ne ajung persecuţiile turcilor şi ale altor duşmani. Să ştie Sacra Congregaţie că ei nu vin aici de dragul lui Dumnezeu ci ca să poată dobîndi aici ceea ce nu pot căpăta în Italia din cauza slabei lor pregătiri.
Din Tîrgovişte, în 27 iunie 1663.

VLAS KOIČEVIĆ

(1622 ? sau 1625 ? — 1677)

•

Observantul bulgar Vlas (Blasio, Biagio) Koičević s-a născut la Chiprovaț în 1622 sau 1625. Spre deosebire de ceilalți chiproviceni trimiși la studii în Italia, el a studiat în Polonia. Mulțumită poate cunoașterii limbii polone, fratele Vlas ajunge vicarul episcopului absenteist Marian Kurski, care după o ultimă apariție meteorică în Moldova în 1658 îl lasă la plecare în acest post. Mai înainte, prin 1654, fusese vicar iezuitul polon Labta. Vlas Koičević a trebuit să vină la Bacău prin 1657 căci Vito Piluzzi în raportul său din decembrie 1663 spune că ar fi acolo de 6 ani. El este menționat ca „gardian" (= superior) al „mănăstirii" de la Bacău în iunie 1662. În 1660 (7 febr.) cînd Mančić adoptă calitatea de vicar apostolic, Koičević ajunge vicar al acestui vicar apostolic (Vezi biografia lui Gabriel Tomasi zis și Mančić în volumul de față). În această calitate face vizitația din 7 iunie 1661 a cărei dare de seamă se află în arhiva de stat din Viena. Faptul că ea e făcută de el, și nu chiar de vicarul apostolic, singurul în adevăr în drept să o facă, nu poate să aibă decît o explicație. Anume că în acel moment vicarul apostolic avea alte obligații și atribuțiuni, poate mai importante în ochii săi. El mai știa desigur că în locul rămas vacant prin retragerea lui M. Kurski, acesta din urmă propusese ca titular pe Atanase Rudzinski cu care avea o învoială particulară, și că venirea acestuia în Moldova nu avea să mai întîrzie mult. Așadar numirea de vicar apostolic conferea o calitate cu totul efemeră.

Nu se arată în text către cine era adresat raportul. Cuprinsul său nu aduce informații noi. Vizitația începe cu biserica din Cotnari, unde parohul (Bărcuță) ține o predică *pe moldovenește*. Urmează la rînd Baia (unde slujește ca misionar Vito Piluzzi). Sînt descrise rapid biserica cu cimitirul și livada frumoasă în care se afla casa parohială. Cam peste tot sînt descrise mai întîi bisericile. În rîndul al doilea este subliniată scăderea numărului populației catolice. Ea s-ar datora în oarecare măsură și ravagiilor ciumei care a secerat bineînțeles și ortodocși, cum nu uită el să declare. Autorul care are un cult pentru memoria lui Marcu Bandini din care face un fel de figură centrală, pomenindu-l aproape cu aceleași cuvinte în fiecare localitate vizitată, îi atribuie pe lîngă meritele sale reale și unele imaginare, cînd reconstituie din sentiment situația „mănăstirii" de la

Bacău la venirea lui Bandini, şi declară că ea fusese o*cupată de călugări schismatici!* Există şi unele ciudăţenii. De pildă Vlas Koičević locuise la Bacău, ca vicar al episcopului absenteist polon încă dinainte dė 1658 şi continua să locuiască în aşa-zisa mănăstire, numită dealtminteri şi episcopie, unde trăise Bandini în anii 1644—1650. Deci cunoştea împrejurările de acolo. De ce mai era nevoie să cheme pe catolicii mai bătrîni şi să-i pună să declare sub jurămînt *adevărul* (!)? Adică să facă un istoric al bisericilor din Bacău. Şi acest istoric este plin de greşeli. Scopul său era de a dovedi că biserica Adormirii din Bacău fusese de mult a Observanţilor. Mai întîi a Augustinilor, apoi părăsită, devastată, în sfîrşit *refăcută* de omniprezenta Margareta, soţia lui Alexandru cel Bun. Ulterior a fost dată Observanţilor care fugind de tătari o părăsesc, dar de la 1619 încoace o stăpînesc iar. Tot astfel este reconstituită şi trecerea „mănăstirii" în puterea episcopilor poloni în 1620 (!) Pentru rectificarea acestei date şi arătarea împrejurărilor adevărate în care s-a instalat episcopul Quirini (antepredecesorul pr'mului episcop polon, cu totul efemer, Valerian Lubeniecki) în acea clădire din Bacau, vezi mai departe nota 16 la raportul lui Vlas. În realitate, copiind gesturile unor vizitatori apostolici ce *nu cunoşteau* nici locurile, nici bisericile de aici, fratele Vlas se sîrguieşte să dovedească prin acele mărturii solemne că acel sediu al episcopiei (de fapt locuinţa episcopului) era în realitate o mănăstire a observanţilor (uzurpată şi nenorocită de episcopii „poloni") şi care ar fi urmat să fie iar mănăstire. Tot astfel ei sînt puşi să ateste şi jefuirea bunurilor bisericii de către episcopii poloni. Cînd a venit în sfîrşit Gabriel Tomasi (Mančić) la Bacău prin 1662, el s-a instalat acolo ca vicar apostolic, iar Vlas a fost numit „gardian" al mănăstirii, care putea să capete o existenţă concretă odată ce în ea se aflau doi observanţi. Atitudinea lui Vlas faţă de episcopii poloni — în ciuda faptului că el fusese vicarul unuia dintre ei — este arătată cu hotărîre în consideraţiile finale ale raportului şi încă şi mai răspicat în scrisoarea trimisă la 30 iulie din Bacău. *„Despre episcop, am auzit că este iarăşi un polon pe care îl aşteptăm fără bucurie..."*

A avut oare Vlas vreun rol în organizarea acelei coaliţii dintre observanţi şi iezuiţi în 1659 contra fiinţării unui episcop catolic, de care se plînge episcopul Rudzinski, îndată după sosirea sa în Moldova la 31 ianuarie 1663? Nu putem şti cît de reală era acea coaliţie. Foarte curînd încep ostilităţile între cei doi observanţi: Gabriel Tomasi (Mančić) şi Vlas de o parte, şi episcopul nou venit de alta. (Vezi şi biografia lui Gabriel Tomasi (Mančić)). Nu se arată nicăieri care era motivul acelui litigiu adus în faţa domnului şi a boierilor. Episcopul se plînge că ar fi fost citat de trei ori de către cei doi observanţi (Vezi şi biografia lui Rudzinski).

După reîntoarcerea lui Piluzzi ca prefect al misiunilor din Moldova, Gabriel Tomasi care nu se mai putea prevala de această calitate, apare ca vizitator apostolic. Totodată înceta şi însărcinarea lui Vlas de vice-prefect al lui Tomasi. Nu ştim cît a mai rămas în Moldova. La începutul anului 1675 este custode al Bulgariei şi „Valahiei" şi vicar general al diocezei Sardica (Sofia). În septembrie al aceluiaşi an este ales arhiepiscop de Sofia, dar moare curînd, cam prin 1677. Spre deosebire de Tomasi, pătimaş şi răzbunător din proprie mărturisire, se pare că Vlas Koičević avea o fire mai liniştită. De aceea şi conflictul cu episcopul Rudzinski este purtat mai ales de Tomasi, secundantul său fiind probabil tras în acel litigiu de acesta. Intr-o altă chestiune spinoasă, aceea a bisericii catolice din Iaşi, deţinută de iezuiţi şi reclamată de conventuali, care fuseseră deposedaţi de ea în vara anului 1645, mărturia lui Koičević cerută de Propagandă în 1662 este cît se

poate de nepărtinitoare. Acea biserică nu era a vreunui ordin religios, ci a fost întotdeauna biserica parohială a catolicilor din acel oraş. Încă şi în raportul său din iunie 1661 el ajunsese la această concluzie, dar plecînd de la premise greşite. El credea că iezuiţii au dobîndit biserica pentru că au reclădit-o după ce fusese arsă de tătari şi cazaci, întrucît enoriaşii catolici neavînd mijloacele de a o face le-au cedat lor locul fostei biserici. Dar în realitate iezuiţii şi-o însuşiseră încă din 1645 pe vremea lui Bandini, cînd s-a produs aşa-zisul tumult de la Iaşi în urma caruia a fost instalat ca paroh iezuitul nemărturisit Paul Beke. Reclădirea bisericii după incendiu a constituit doar actul al doilea al unui plan foarte subtil.

În raportul vizitaţiei din 1661 apar şi unele informaţii asupra cărora nu se stăruie îndeajuns şi care sînt de un interes deosebit. Ravagiile ciumei sînt menţionate doar în două locuri, la Tîrgu-Neamţ şi la Vaslui pentru a explica micul număr al catolicilor din ele. La Vaslui nu mai sînt decît 14 suflete. Dar în scrisoarea din 30 iulie din acelaşi an, se plînge de „o foamete de necrezut şi *o ciumă nemaipomenită*“. Dar atunci ravagiile au trebuit să existe şi în celelalte localitaţ ! În realitate peste tot el e silit să constate puţinătatea elementului catolic. În scrisoarea din 1 august 1662 el recunoaşte că *mulţi catolici trec la schismatici*, fapt pe care îl atribuie lipsei unui episcop catolic. De asemenea nu ar fi stricat să se dea unele lămuriri cu privire la certurile dintre catolicii din Galaţi şi călugarii (ortodocşi) pentru cimitirul cotropit de aceştia. La Galaţi el a văzut „multe biserici de rituri diferite“ şi a vorbit şi discutat cu *nişte călugări*. Probabil ortodocşi, căci altminteri s-ar fi precizat ordinul căruia aparţineau. Sînt menţionate la Galaţi şi la Iaşi bisericile armenilor şi la Suceava, mitropolitul lor. În sfîrşit ar fi fost interesant de ştiut de ce la Cotnari parohul Giov. Bat. Bărcuţă a ţinut predica pe moldoveneşte şi nu în limba maternă a catolicilor (saşi)?

Darea de seamă a vizitaţiei din 1661, aflată în Arhiva de Stat de la Viena a fost publicată de R. Cîndea în anexa lucrării *Catolicismul în Moldova în secolul XVII* (Sibiu 1917) împreună cu două fragmente de scrisori din 1661 şi 1662. Nu există nici o schiţă biografică despre Vlas Koičević. Datele esenţiale privind cariera lui au fost înfăţişate de I. Dujcev în *Il Cattolicesimo*..., pp. 41—43 şi de R. Cîndea în studiul citat mai sus, la care putem adăuga şi aportul lui Fr. Pall în *Le Controversie*.

VIZITAŢIA APOSTOLICĂ ÎN MOLDOVA DIN ANUL 1661[1]

1661, iunie 7

Cotnari. [Soseşte la 8 iunie în duminica dintîi din postul mare, e bine primit.] *Am aflat printre trei biserici*[2] *de rit ortodox şi una catolică cu trei capele ce ţin de ea.*

[1] Textul publicat sub formă de rezumate româneşti şi de fragmente reproduse în limba latină a fost redat în întregime în limba română, traducînd părţile latineşti şi făcînd unele identificări necesare. S-a folosit textul din anexa lucrării lui Romul Cîndea: *Catolicismul în Moldova în sec. XVIII* (Sibiu 1917) pl. 43—53. Textul e precedat de lămurirea: „Aceasta e vizitaţia din Moldova pe care a făcut-o fratele Blasiu Koicsewicz vicarul şi viceprefectul misiunii prea reverendului părinte Gabriel Tomasi, vicar apostolic şi prefect al aceleiaşi misiuni a Moldovei în anul Domnului 1661, 7 iunie, şi şi-a rînduit-o în felul următor“.

[2] Una din ele este biserica Sf. Paraschiva.

[A doua zi e liturghie]. *Părintele paroh*[3] *a ținut o predică în limba moldovenească. Am văzut o cristelniță de piatră în mijlocul bisericii cu toate cele de trebuință în stare cît se poate de cuviincioasă.* [Mir e numai de cel de 3 ani, fiindcă n-a mai venit episcopul; sînt 4 potire, cruci și alte scule, un orologiu la turn]. *Cimitirul e împrejmuit cu un gard de scînduri, și cuprinde și 2 case,* [una pentru preot, alta pentru iezuiți. Credincioșii] *sînt sași, 199 de suflete, fără a socoti copiii. Se văd de jur împrejur multe vii.*

Hîrlău... două biserici ortodoxe[4] *de piatră, împreună cu curtea domnească. Aici se vede că a fost o biserică romano catolică.* Aici <catolicii> *sînt puțini și săraci. În total sînt 20 de suflete ce stau sub ascultarea parohului de Cotnari.* [Face slujba în casa unui „creștin"].

Baia, care e la o depărtare de Cotnari de mai puțin de o zi de drum. [Sosește de sărbătoarea Sf. Anton de Padova. La 14 iunie iarăși ține liturghie]. *Este aici o cristelniță de piatră, destul de cuviincioasă, dar uleiurile sfinte pe care mi le-a arătat părintele*[5] *sînt destul de alterate*[6]. p. 48 *Acești catolici de peste 9 ani nu au văzut episcopul* [sînt 4 altare, 2 potire, 2 cruci, 4 vii din care se întreține atît preotul cît și biserica]. *Cimitirul e împrejmuit cu scînduri, biserica însăși este de piatră și destul de mare. Au 3 clopote. Casa parohială este de lemn, destul de cuviincioasă, în cuprinsul cimitirului, avînd o livada prea frumoasă. Mai este aici și altă bisericuță a Sf. Apostoli Petru și Pavel, unde parohul slujește liturghia în anumite zile. Și aici sînt sași catolici, dar au mai rămas, puțini, doar 189 în afară de copii. Biserici ortodoxe sînt două*[7] *în acest orășel: una de piatră, alta de lemn ...*

... Sînt mai mulți ortodocși decît catolici.

Suceava. [E găzduit în 16 iunie la un catolic, Antonie]. Aici am văzut altarul prea frumos al domnilor acestei țări[8]... *Printre bisericile de alte rituri este cea catolică de piatră cu cimitirele sale și cu case parohiale. Altarele însă pe dinăuntru au fost toate devastate de cazaci*[9]... etc. [Rezidă aici] *Mitropolitul ortodocșilor, și un altul al armenilor; pe dealurile vecine se văd multe mînăstiri de ale călugărilor ortodocși. Aici ar putea să locuiască destul de bine un paroh. Catolicii nu știu de nici un episcop în afară de Marcu Bandini*[10] *și nici nu știu ce e confirmarea, totuși sînt sub ascultarea parohului de Baia. În acest loc au fost numiți întotdeauna părinți misionari observanți și conventuali.*

[Tîrgul-Siret[11] sînt biserici schismatice multe: unii i-au arătat locul unde a fost și una catolică] *acolo unde spun cei vechi că ar fi fost*

---

[3] Giov. Bat. Bărcuță.
[4] Biserica Sf. Gheorghe.
[5] = Vito Piluzzi.
[6] *putrida.*
[7] Biserica Albă, cu hramul Sf. Gheorghe (1467) și biserica Adormirii Maicii Domnului (1523).
[8] În textul publicat: *istius Parochiae* (Provinciae?)
[9] Cînd cu asediul Sucevei din 1652.
[10] Bandini nu a fost episcop, ci doar vicar apostolic, episcopul titular fiind absenteistul Iacob Zamoyski. Bandini purta titlul de arhiepiscop (de Marcianopol). El e pomenit aici cu mîndrie ca observant de la Chiprovaț.
[11] *Targsérét,* redat greșit ca Tîrgul Sărat (!)

chipul făcător de minuni[12] *al fericitei Fecioar* [Au fost dominicani] *dar din cauza invidiei au fost alungați d domnul Gavrilaș*[13] *și au părăsit biserica... Aceasta părăsita de pa nți și de ep s op, a pierit.* [Armenii au o biserica de piatră]. Tîrgul Neamț. [Aproape de munții Transilvaniei, lîngă rîul cu același nume; multe biserici și mănăstiri schismatice în apropiere. Biserica rom no-catolică e de lemn. 109 suflete animae) rămase dupa ciumă. Pre t nu este. Ornamentele din biserică nt „vilia". Părintele Elias din rdinul minoriților observanți din Bosnia a fost aici dar n-a stat mult. În anul acesta i-a cercetat un conventual. De la 1647 n-au văzut episcop și n-au fost confirmați].

Piatra — [Unele mănăstiri schismatice în apropiere: două biserici de ale schismaticilor; una de piatră[14], alta de lemn...] *a noastră însă de piatră a fost mare și după cum spun schismaticii bătrîni a fost frumoasa, însă acum nu mai rămîne decît locul. Au fost și* // *mulți catolici unguri, acum nu li se mai vede nici urma și amintirea lor a pierit pe veci.*

p 4

Bacău — [Îl întîmpină] *cei mai de vază dintre catolici... își întind u altora mîinile drept salutare*... [Săvîrșește slujba la 24 și 25 iunie. Pe batrîni îi invită în casa observanților și-i face să-i spună sub jurămint adevărul]. *Aici la Bacău eu văd două biserici catolice, una de lemn a Sf. Nicolae, în mijlocul orașului, și care acuma se află năruită cu totul, dar a rămas cimitirul pîna în ziua de azi. Această biserică are m lt odăjdii preoțești, dar nu poate să-și aibă parohul său. A doua biserică e a Adormirei Sf. Marii* <ce ține de> *frații minoriți observanți, și unde timp de mai mulți ani un oarecare părinte Baltazar*[15], *preot mirean administra poporenilor prea sfintele taine, dar acum slujesc acolo p rinții observanți caci nu este paroh. Despre această biserică Sf. Nicolae, care a fost biserica parohială a Bacăului, nu găsesc nimic de povestit, căci nu are nimic particular. Cimitirul, după cum am mai spus este întreg, prevazut cu garduri bune de părintele Mihai din Copilovaț. Aco jumătate din oraș și-a îngropat morții săi și face procesiuni în anumite zile de sarbătoare.* [Despre] *biserica adormirea Sf. Marii, care este a fraților minoriți observanți,* [ar avea multe de spus... La început a f st a augustinilor; fiind apoi parasită de ei, a fost devastată. După tre erea unui timp îndelungat a fost restaurată] *de o doamnă a țării numită Margareta, fiica principelui Transilvaniei, soția lui Alexandru domnul Moldovei*[16]. *Cei din vechime spun că această doamnă a ridicat multe biserici în această țară.* [Biserica fu dată observanților. Din cauza invaziilor tătarilor aceștia o părăsesc, însă de la 1619 încoace o stăpî-

[1] Vezi *Călatori* V, relația lui Barsi, pp. 80—81 și nota 41, precum și Cod. Bandini pp. 249—250.

[13] *Gavrilasco*. Gavrilaș Movilă nu a domnit în Moldova.

[14] Biser ca Sf. Ioan, ctitoria lui Ștefan cel Mare (1457).

[1] Este Baltazar, ungurul, pomenit cu năduf de Bandini.

[1] Alexandru cel Bun. Doamna Margareta este pomenita într-o inscripție de pe zidul bisericii catolice de la Baia, copiată de Bakšić, Basseti și Bandini. Inscripția nu da decît numele ei de bo ez, fară nici o altă precizare. S-ar părea că era din Polonia, și nu din Transilvania. Dealtmniteri la începutul secolului al XV-lea nu existau principi ai Transilvaniei, ci voievozi, care erau dregători ai regelui Ungariei. Pe baza unicii inscripții de la Baia i s-au atribuit Margaretei toate bisericile catolice ridicate în Moldova, existența ei reală căpătînd o aureolă de legenda.

nesc iarăşi]. *Iar episcopii acestei dioceze, de la începutul începutului au*
fost întotdeauna fraţi minoriţi, italieni, dalmaţi, bosniaci, bulgari, căci
aşa se spune în Cronicile ungureşti. [Astfel a orînduit Papa: din pro-
vincia din care era episcopul, de acolo trebuiau să fie şi misionarii. Ei
ar fi îngrijit dotaţiile bogate ale bisericii. De la 1620[17] încoace intră mă-
năstirea sub egida regelui Poloniei, fraţii o părăsesc pe 2 sau 3 ani, ve-
nind episcopii din Polonia, care iau cu sine toate, rămînînd „nudo mo-
nasterio". La 1644 cînd vin fraţii aceluiaşi ordin din Bulgaria, împreu-
nă cu] *prea strălucitul domn Marco Bandini arhiepiscop de Marciano-*
pol şi administrator al acestei provincii [mănăstirea era ocupată de că-
lugări schismatici]. // [Dar i-au înlăturat şi rămîne episcopul cu ob- **p. 50**
servanţii]. *Dintre toţi aceşti episcopi, ţara l-a cunoscut doar pe acesta,*
<= Bandini> *şi cum a murit episcopul*[18], *nici unul* <din episcopii>
veniţi din Polonia nu pare să fi rămas în dioceză; din acea vreme, aşa-
dar, nu s-a mai făcut nici mir nici taina confirmării şi nici... vizitaţia
turmei credincioşilor... Unguri catolici sînt 326. [Schismaticii au două
biserici[19], una de lemn alta de piatră]. *De acest paroh ţin satele Paş-*
cani, Valea Seacă, Trebeş, Fîntînele, Faraoani... care îşi au capela lor.
Toţi aceşti unguri catolici sînt în număr de 421 de suflete, dar nu mai
au paroh în vremurile din urmă şi nu au nici odăjdii bisericeşti, deoa-
rece episcopii care au venit din Polonia le-au dus pe toate cu sine: Aşa
susţin bătrînii sub jurămînt (tactis pectoribus). *Toţi aceşti unguri, ca-*
tolici, cîţi sînt în această provincie, folosesc limba maghiară, şi-şi au
dascălii lor (= magistros) sau *trăgătorii clopotelor, care la procesiunile*
publice precum şi în biserici ţin predici ungureşti, citesc evanghelia şi
învaţă pe copii.

Trotuş — [este bine primit de sărbătoarea Sf. Apostoli Petru şi Pavel]. *Au o biserică mare de piatră bine învelită cu şindrilă, un cimitir împrejmuit cu pari...* [o casă parohială în afară de cimitir, 3 altare, n-au preot deşi ar putea ţine unul] *însă nu se găsesc. Unguri catolici au mai rămas — fiindcă sînt şi aproape de Ungaria — dar puţini: 121 de suflete.* [El însuşi a botezat 10 copii într-o zi] *un oarecare părinte Bernardo*[20], *italian* [a rămas un an şi jumătate, sînt 2 biserici schismatice de lemn].

---

17 Datele şi întregul istoric sînt greşite. Nu poate fi vorba de 1620 cînd ţara era călcată de turci şi tătari în urma rebeliunii lui Graţiani. În realitate primul episcop polon din serie a fost numit în 1611 în persoana lui Valerian Lubienecki. După aceea regii Poloniei au pretins perpetuarea acestei stări de lucruri ca un drept al lor. Cît priveşte folosirea mănăstirii de la Bacău drept episcopie, aceasta s-a făcut sub episcopul Bernardino Quirini, grec catolic din Candia, în cursul păstoririi sale efective din anii 1600—1605, deci înainte de apariţia şirului de episcopi poloni absenteişti. Venirea lui Bandini nu a avut caracterul ce i se atribuie, este cu totul fals că mănăstirea ar fi fost ocupată de călugări schismatici. Pentru împrejurările reale de atunci vezi *Călători V*.

18 Pentru calitatea lui Bandini, vezi mai sus nota 10. În ce priveşte îndeplinirea sarcinilor episcopale, episcopul polon Marian Kurski, al cărui vicar fusese autorul raportului, a întocmit un pseudo raport de vizitaţie episcopală care se reducea la 2 localităţi: Baia şi Cotnari! Vezi *Călători V*, p. 462, celelalte menţionate de el alături de acestea au fost incluse pe baza unor informaţii indirecte de o mare sărăcie.

19 Biserica Precista (1451) şi biserica Sf. Ioan (sec. XVII).

20 Bernardino Valentini din Perugia. Vezi Ibidem p. 417 ş.u. Durata şederii sale în Moldova a fost totuşi mai lungă.

Mănești — [N-au preot, vine cel din Trotuș (cînd este!) Se mai țin de Mănești parohiile Bahna și Grozești. În toate aceste trei parohii unguri <sînt în numar de> 175 de suflete. Este o biserică de piatră, un cimitir mic, 2 cruci de lemn, o capelă[21] de lemn, ruinată închinată Sfinților C sma și Damian.

Stănești — [Biserica e fără odăjdii]. *Catolici — unguri, 98 de sufl te* [Botează copiii]. *Toți aceștia nu au cunoștință de ce e și cum e un episcop. Uneori stau sub ascultarea parohului din Tîrgul Trotuș, od ta a stat aici un preot însurat, dar prea strălucitul Marco Bandini l-a alungat.*

Solonț. [Aleargă la alte locuri] *de asemenea pustii. Aici am vazut cel dintîi locaș al bisericii catolice. Nu era țipenie de om. Aceștia s-au risipit din cauza marei robii zi de zi.*

Lucăceni — [19 catolici, unguri săraci, merg la biserică la Bacău].
p 51 *Lasınd în urmă aceste locuri părăsite, am ajuns la un // rîu care se numește „Harlou"*[22]*, lînga care am văzut biserica și reședința episcopilor de Bacău dărîmată din temelie, și nu se mai văd decît pietrele*[23]*. Este acolo un sat care își ia numele de la rîu, și este chiar o biserică a schismaticilor, dar nici una a catolicilor.*

Bîrlad [lîngă rîul cu același nume; trei biserici[24] schismatice], *două catolice, una de lemn care stă să se năruie, fără de obiecte de cult, cu un potir fărîmat.* [74 de catolici] *și ei sînt unguri, dar nu toți știu limba ungu ească.* [Ține liturghie în ziua Sf. Bonaventura, botez, comuniune. Află] *pe unii care au fost confirmați de strălucitul episcop Marco Bandini, dar ei nu știu de alți episcopi. Parohul din Huși are grija lor cînd este ın funcțiune, dar acuma nu există paroh pentru ca a pierit de ciuma.*

[Vaslui, de la Bîrlad, cale de o zi] *și aici nu se mai vede decît locul bisericii catolice. Au fost aici odinioară unguri, dar acum nu au mai rămas decît 14 suflete* [ceilalți nimiciți de ciumă. 2 biserici[25] schismatice]. *Aici odinioară își aveau domnii reședința.* [Biserica romano-catolica ar fi fost de lemn. Botează 2 copii].

Huși, [sosește în 19 iulie seara, în ziua următoare liturghie. Biserică de lemn acoperită cu paie, 2 altare frumoase. Dacă ar avea preot <poporenii> l-ar ține bucuros. Copii n-a botezat fiindcă fusese săptămîna trecută un pater iezuit. Episcopie[26] schismatică cu 2 biserici, una de piatră. Biserica romano-catolică] *n-are nici un fel de bunuri temporale. Pe dealuri sînt multe vii.* [Cimitirul în care e biserica și casa parohială, e bun].

Galați. [A văzut multe biserici de rituri diferite [cea catolică] e de piatră, dar acoperită cu paie. Lîngă Dunăre îl primește cu cinste]

---

[21] Pentru minunile certificate de misionarul Bernardino, vezi *Ibidem*.

[22] Probabil greșit în loc de Tazlau.

[23] Așa cum apare fraza, este de neînțeles. Este probabil că autorul raportului a omis ceva din text, care ar fi asigurat trecerea la un nou subiect. Am crede că de la Tazlau el a trecut prin Bacău, mai departe la Bîrlad, pomenit îndată după aceea în raport.

[24] Biserica domneasca a Adormirii Maicii Domnului, biserica Sf. Dumitru și biserica Sf. Chiriac.

[25] Una din ele e Sf. Ioan Botezătorul (1450).

[26] Biserica episcopala Sf. Petru și Pavel (1495).

(honeste) parintele Elia din ordinul observanților din Bosnia și poftit cu cele mai mari atenții de către catolici am petrecut ziua aceea vorbind și discutînd cu niște călugări. [A doua zi (Sf. Maria Magdalena) liturghie. Biserica fusese arsă anul trecut[27]. Acum totul e în ordine]. *Catolici sînt 126 de suflete, care au multe certuri[28] cu călugării pentru locul cimitirului pentru că acesta se află cotropit de călugări. Aici sînt două mănăstiri[29] de ale schismaticilor și două alte biserici[30] ale lor de lemn, iar armenii au una de lemn: acești catolici nu cunosc alt episcop afară de Marco Bandini...*

Iași. La patru zile depărtare de Galați. [Multe biserici și mănăstiri de piatră și de lemn. Armenii au două biserici de piatră] *însă de la acea* p 53
a catolicilor nu se mai vede decît locul, și cimitirul a rămas, împrejmuit cu pari, și în el este o cruce mare înaintea ușilor bisericii. Aici sînt obiecte de cult frumoase, împreună cu două potire de argint și o cruce. Această biserică parohială are și două vii; aici părinții iezuiți împărtășesc toate tainele bisericești. Catolici unguri sînt 226, afară de copii și de străini veniți de aiurea. Această biserică a fost arsă de cazaci și de tătari acum 14 ani[31], și cum catolicii care locuiesc aici nu au fost în stare să o refacă, au dat prilej părinților iezuiți ca să clădească ei o biserică și să administreze întotdeauna sacramentele. Părinții mai au și viile bisericii, mai au și două cîrciumi în oraș, din care scot ce le trebuie pentru acoperirea nevoilor lor. Acest oraș nespus de nenorocit e foarte adesea prădat și jefuit de tătari. În clipa de față locuiește în acest oraș însuși domnul[32] acestei țări.

Săbăoani. Am văzut biserica foarte ruinată. [Catolicii sînt săraci] *și domnii nu se îngrijesc să o ajute.* [Episcopii nu vin. Biserica are odoare; preotul abia se poate susține]. *Cimitirul și casa parohială acoperită cu paie* [biserica n-are bunuri, preotul ungur[33] se bucură de nume bun. Mirul *(olea sacra)* e vechi de șase ani. De Săbăoani se mai țin „Cioglani" (!)[34], Lecușeni, Răchiteni, Adjudeni și Tămășani, fiecare cu o capelă, 287 de suflete în toate].

Roman, [3 biserici[35] schismatice, una armenească, toată de piatră, una catolică de lemn] *dar împodobită cu frumoase podoabe de altar.* [Casă parohială nu e. Sînt 20 de suflete]. *Toți aici au fost sași, dar[36] catolici.* [Se mai vede locul unei a doua biserici catolice, — 3 vii din care se plătește preotul. Episcopie schismatică].

---

27 Deci în 1660.

28 *Riscas* (= rixas). Este vorba de certuri cu călugării ortodocși ai unei mănăstiri de acolo.

29 Mănăstirea Sf. Nicolae și mănăstirea Maica Precista (1647).

30 Biserica Sf. Dumitru (1648) și biserica Sf. Gheorghe.

31 Indicație greșită cu vreo 4 ani.

32 Ștefăniță Lupu (1659—1661).

33 Părintele Mihai ungurul.

34 Nu poate fi Jugani, cum propune editorul, pentru că acesta nu apare în evidența satelor catolice din părțile acestea. Am crede că numele a fost stîlcit și că este vorba de Tețcani care apare împreună cu celelalte localități catolice depinzînd de Săbăoani în raportul lui Bakšić din 1641. Vezi *Călători,* V, p. 243.

35 Biserica Sf. Paraschiva (sec. XV) biserica Precista (1568), biserica Albă a Sf. Voievozi (1612).

36 Sublinierea excepției de la regula generală a sașilor luterani.

[Considerații finale]. *Așadar acestea și alte biserici care nu sînt înfățișate aici din cauza lipsei de timp, ar dăinui în stare mai bună dacă și-ar avea episcopul în mijlocul lor, dar ei au preoți puțini, iar episcop, hotărît că nu au nici unul, căci de cînd a murit strălucitul domn Marco Bandini, nu a venit nici un alt administrator al acestei dioceze ca să rămînă... și mulți nici nu știu ce este și cum este un episcop. Iar episcopii care sînt aleși din Polonia pentru a păstori această biată turmă, nu vor, și desigur nu pot rămîne aici, căci ei nu pot*
p. 53 *avea aici acea suită și pompă pe care le au în Polonia. Desigur // este cea mai mare rușine pentru noi, catolicii, că schismaticii au 4 episcopi și un mitropolit în această țară, armenii de asemenea au un episcop, evreii își țin rabinii lor, și noi, bieții de noi, nu avem pe nimeni care să apere cauza credinței noastre și cinstea cuvenită bisericii: iar domnul acestei țări e întotdeauna schismatic și de aceea pătimim apăsări, nu numai din partea lui, ci din a tuturor schismaticilor, și mai ales din a călugărilor. Episcopii care șed aici primesc de la domn următoarele: adică 120 de oi și 30 de taleri imperiali, și încă 120 de măsuri de sare, și ne-am bucura de mai multă trecere în ochii tuturora, ca aceea pe care o aveam pe vremea răposatului domn Marco Bandini. Biserica aceasta de Bacău unde își au acum episcopii reședința lor, a curățat-o același strălucit Marco împreună cu fratii bulgari de toată spurcăciunea și pleava, și în anul 1649 a învelit-o cu șindrilă și a ridicat o turlă drept clopotniță. Acea casă a construit-o fratele Toma din Bosnia din același ordin. Cimitirul, livada, grădina a împrejmuit-o cu pari foarte puternici un frate bulgar din același ordin, și a replantat*[37] *via. Iar casa ce fusese arsă de tătari a fost reclădită în 1657 de fratele Mihail din Copilovaț. Acestea și multe alte fapte vrednice pe care le săvîrșesc în acel locaș bieții frați, nu pot avea vreun folos*[38] *deoarece atunci cînd vine episcopul cu mulți însoțitori*[39] *consumă în trei sau patru săptămîni tot ce este, și ce a mai rămas cară cu el în Polonia. Această vizitatie am sfîrșit-o în ziua de 29 iulie 1661 la Roman și v-o trimit îndată sfinției voastre; toate cele ce sînt înfățișate aici sînt scrise potrivit cu* <formula de> *jurămînt ce mi-a fost trimisă) de sfinția voastră și toate cele cuprinse aici, așa le-am văzut și le-am auzit — așa să-mi ajute Dumnezeu și sfînta biserică.*

Vlas Koicevic vicarul și viceprefectul vicarului apostolic al Moldovei, fratele Gabriel Thomasiis

SCRISOARE DIN BACĂU[40]

p. 53 *1661, iulie 30, Bacău*

... Greutățile vremurilor nu au îngăduit ca vizitația să se fi făcut așa cum aș fi voit. Nu pătimim numai din cauza tătarilor precum și a schimbării domnilor, ci de o foamete de necrezut și de o ciumă nemai–

---

[37] *Vineam cum stolendario (?) renovavit.*
[38] *non possunt habere...?* Lipsește complementul.
[39] *familia multa.*
[40] *Ibidem*, pp. 53—54. (Anexa II adresată probabil secretarului Congregației.)

pomenită... Ar fi nevoie să mai vină 5 sau 6 preoţi, dar nu ştiu de unde. Despre episcop, am auzit că este iarăşi un polon, pe care // îl aşteptăm fără bucurie; şi cum ei nu vor sa rămînă aici cu noi, ar fi mai bine dacă sacra Congregaţie ar numi la noi pe unul care ar cunoaşte limba moldovenească şi ar răbda alături de noi sărăcia şi tulburările. p. 54

1662, august 1 ...[41]

[Plîngeri...] Locaşurile sfinte care odinioară erau ţinute în cea mai mare cinste nu numai de catolici, dar chiar de schismatici, acum sînt devastate...

...Din lipsa unui episcop catolic mulţi catolici trec la schismatici... Biserica din Iaşi, după cum rezultă din multe mărturii, nu a fost a conventualilor, nici a predicatorilor, nici a observanţilor şi nici a iezuiţilor, ci mai de grabă a fost întotdeauna o biserică parohială.

[Urmează numele preoţilor care au fost mai înainte la Iaşi şi timpul şederei lor][42].

1) Petru Damakoviez, care se spune că a fost şi vicar al sfîntului oficiu în episcopia de Bacău.
2) Balthazar Grigore (Gergely) ungur — 1 an.
3) Sigismund Chiorul, polon din ordinul minoriţilor conventuali, pe care moldovenii îl numeau, pentru că era grozav de mînios, „Popa venin".
4) Mihail Rapezon, 3 ani, apoi trece la Huşi. / p. 55
5) Un italian, parintele Bartolomeu[43], misionar apostolic 1/2 de an.
6 7) Doi părinţi ai ordinului Predicatorilor, părintele Hiacint[44] şi părintele Bonaventura, unul merge la Ciubarciu, celălalt la Suceava.
8) Un oarecare reverend domn Paul Belimar[45], 2 ani.
9) Părintele Gaspar[46] minorit conventual 1 1/2 ani.
10) Părintele Francisc[47], italian, misionar apostolic al ordinului minorit conventual. E cel din urmă „Gubernator" al bisericii din Iaşi.

---

[41] *Ibidem*, pp. 54—55. Anexa III. Au fost omise punctele a, b, şi c.

[42] Lista conţine destule greşeli. De altminteri de la prima menţiune se foloseşte forma dubitativa, *dicitur*. Baltazar Gergely a fost paroh de Bacău, şi nu de Iaşi. Pentru el şi Sigismund Polonul ce urmează îndată, vezi Bandini. *Codex*.

[43] Bartolomeo Bassetti, a fost viceprefect al misiunilor din Moldova. A stat în Moldova 2 ani.

[44] Giacinto din Osimo este fostul vicar al episcopului absenteist polon (vezi *Călători* V, relaţiile lui Barsi, Bakšić, Bandini).

[45] Este menţionat elogios de Bassetti în 1642 sub numele de Paul Bellina. Vezi vol de faţă p. 52, ş.u.

[46] Gasparo din Noto a fost viceprefect al misiunilor din Moldova.

[47] = Francesco-Maria Spera. A slujit în Moldova mai puţin de un an. Vezi *Ibidem*, biografia sa, precum şi în vol. de faţă notiţa introductivă la „memoriul anonim" p. 201 ş.u. Nu se înţelege la ce corespunde termenul de „guvernator" folosit aici.

11) Doi iezuiţi unguri, părintele Paul Beke şi părintele Martin, unul împlinindu-şi misiunea din Iaşi se întoarce în Ungaria[48] celălalt (Martin) moare la Cotnari.

12) Vin trei iezuiţi poloni la Iaşi şi Cotnari. Incursiunea tătarilor. Iaşii ard. Iezuiţii neavînd biserică şi cimitir cer de la domn o casă. Iezuiţii administrează parohia. Catolicii rămaşi în Iaşi văzînd că nu-şi pot restaura biserica, iezuiţii au obţinut acest loc, *ab omnibus circumstantiis* = pentru toate aceste motive, fiind eu de faţă[49].

[48] Paul Beke nu s-a întors în Ungaria, ci s-a retras în Polonia cînd a fost rechemat în urma agitaţiilor şi reclamaţiilor pornite de Parčević contra sa.

[49] *Locum hunc ab omnibus circumstantiis (?) me praesente abstulerunt.*

ŞTEFAN ATANASE RUDZINSKI

(? — înainte de 1676)

*

Ştefan Atanase Rudzinski este primul episcop catolic polon de Bacău, care pare să fi dorit sincer să rezideze în dioceza sa. Ba chiar a umblat mult după această episcopie. Cît mai era încă titular al episcopiei Marian Kurski, a intervenit o ciudata tranzacţie între ei doi. Episcopul avea să-l recomande ca succesor şi să-i cedeze locul (în schimbul unor avantaje ce nu sînt arătate pe faţă) în vreme ce înţelegerea dintre ei era invocată ca argument suprem la Congregaţie. Lucrul pare uimitor, dar mai avem un exemplu oarecum asemănător în contractul pe care îl va face în deceniul următor vicarul apostolic Petru Parčević cu observantul maghiar de la manăstirea Ciuc, căruia îi ceda tot astfel calitatea şi funcţia sa! Însă S. Congregaţie nu a admis soluţia convenită între cei doi clerici poloni. Nu, desigur, pentru vreo chestiune de principiu, ci numai fiindcă amîndoi aparţineau aceluiaşi ordin, cel observant. Nu trebuia să se creeze un drept al unui ordin privilegiat în dauna celorlalte. Dar cu tot refuzul său S. Congregaţie a sfîrşit prin a-şi da consimţămîntul cînd regele polon Ioan Cazimir a făcut propunerea pentru Rudzinski. În 1660 Rudzinski se înfăţişează la Roma înaintea S. Congregaţii pentru jurămîntul de credinţă. Totodată el promitea solemn să respecte obligaţia rezidenţei efective în ţară. După o serie de întîrzieri datorate birocraţiei romane, sau poate şi unor lucrături mărunte, el soseşte în Moldova la sfîrşitul lui ianuarie 1663. În lipsa unui episcop dioceza fusese administrată de observantul bulgar Gabriel Tomasi (Vezi biografia sa în volumul de faţă).

În 1659 episcopul Marian Kurski a trecut la scaunul de Poznan şi episcopia de Bacău era aparent vacantă. Atunci se produce din nou printre misionari, o agitaţie asemănătoare cu cea din intervalul 1650—1653 stîrnită de Petru Parčević contra episcopilor poloni absenteişti şi aliaţii lor, părinţii iezuiţi. Dar de astă dată intervine o alianţă între iezuiţi şi observanţii din Moldova întruniţi la Trotuş în 1659, pentru a determina modul de împarţire între ei a parohiilor existente. Nu mai era deci loc pentru episcopul polon, care dealtminteri după declaraţia lor nici nu ar putea găsi mijloace de trai. La această împărţire nu participaseră misionarii franciscani conventuali, care nu se aveau bine cu observanţii. Între ei era o veche vrăjmăşie născută din rivalitatea pentru stăpînirea mănăstirii catolice de

la Tîrgovişte, chestiune care străbate ca un fir roşu desfăşurarea raporturilor dintre cele două fracţiuni duşmane ale ordinului franciscan aflătoare în ţările noastre.

La venirea sa în Moldova noul episcop şi-a putut da seama de situaţia ce i se crease. Îndată, ca o contraofensivă porneşte prin ţară să-şi viziteze bisericile şi credincioşii şi să adune informaţiile necesare unei prezentări mai convingătoare a cauzei sale. La înapoierea sa la Bacău, a ţinut un „sinod" (27 aprilie — 1 mai 1663) şi şi-a întocmit raportul pentru S. Congregaţie. În sinod el numeşte 4 parohi, doi aduşi de el din Polonia şi doi luaţi dintre localnici. Unul dintre aceştia era omniprezentul Gio-Bat. Bărcuţă, ale cărui intrigi perseverente au alimentat arhiva S. Congregaţii cu un material abundent. El a fost „numit" acum la Cotnari. Celălalt localnic era un ragusan, instalat acum la Huşi, de unde cîmpul de acţiune al preotului se întindea pînă la Ciubărciu şi la părţile cotropite de cîteva decenii de tătari. Pe lîngă aceste numiri el preconizează luarea unor măsuri de îndreptare a neregulilor constatate. Textul întocmit de el acum şi trimis urgent S. Congregaţii, este un fel de compus hibrid, jumătate hotărîri din „sinod", jumătate raport către Propagandă. Totul e formulat destul de nesistematic. Era vorba ba de parohi, ba de misionari, ba de poporenii ce exercitau un fel de epitropie asupra bunurilor bisericilor respective, ba de diaconi sau dascăli, ba de iezuiţi, fără însă a li se spune întotdeauna pe nume. Se denunţau fapte grave dar se preconizau măsuri ca acelea de la punctul 5. „Parohii să nu mai vîndă vinul... cu paharul ci... cu butoaiele: ba chiar şi cu paharele, dar într-o casă de mireni, şi nu direct ci prin aceştia". Este singura „hotărîre" din acest „sinod". În realitate sînt atinse, dar fără a le adînci racilele decurgînd din mai multe cauze, de pildă, a) din modul de administrare a bunurilor bisericii (Punctele 1 şi 2. Aici ar fi trebuit să urmeze şi punctul 5 cu privire la vînzarea vinului). b) Lăcomia preoţilor luînd bani pentru îngăduinţa sau iertarea unor fapte nepermise (punctele 3 şi 4). Urmează punctele 6, 7 şi 8 destul de disparate dar care au la bază constatarea lipsei de mijloace a preoţilor (fiind vorba mai ales de aceia care nu au un venit asigurat din vii). Aşadar neprimind „decimile" şi subvenţiile de la poporeni (6), ei ajung să capteze (7) legate de la muribunzi, pe care ei le întorc în folosul lor! Această acuzare este tot vechea imputare făcută de Parčević iezuiţilor în campania sa din 1650—1653. Este sugestivă practica urmată acum de Rudzinski, care dă în factor comun *tuturor misionarilor* neregulile constatate, nefăcînd nici o deosebire între conventuali, observanţi sau iezuiţi. Cum el însuşi era observant, şi adversarul său principal, Tomasi (Mančić) aparţinea aceluiaşi ordin, era preferabil să arunce acuzările în bloc, urmînd apoi să precizeze în amănunt faptele. Dealtminteri despre observanţii bulgari el se exprimă cu oarecare dispreţ ca „franciscanii veniţi din Turcia" cînd se referă la venirea lui Bandini în Moldova în 1644. După gravitatea acuzărilor de la punctul 7, recomandarea din cel următor pare de-a dreptul derizorie. În sfîrşit se ajunge la miezul problemei: adică la raporturile dintre misionari şi episcopi, în speţă dintre acesta şi G. Tomasi, fostul vicar din 1660—1663, precum şi vicevicarul acestuia, Koičević. Independenţa misionarilor faţă de episcop s-a afirmat încă dinainte, din vremea lui Bandini, care se plîngea cu foc de conventuali (după ce el însuşi a făcut cauză comună cu iezuitul Beke) (Vezi *Călători*..., V, biografiile lui Bandini, Beke, Gasparo din Noto etc.). Dar atunci nu fusese vorba de observanţi, pentru bunul motiv că ei erau de partea lui Bandini, observant şi el. Acum însă, sub această denumire generală, este vorba în particular de Tomasi (Mančić). Şi aici apare acuzaţia cea mai gravă: Acesta apelînd la domn l-a citat în trei rînduri pe episcop în faţa judecăţii unor schismatici, ca să-l alunge şi pe el, ca şi

pe antecesorii săi (!) din reşedinţa episcopală. Este de observat că această alungare putea fi arătată ca ţelul urmărit, dar nu ca motivul invocat. Dar o atenţie egală este acordată iezuiţilor în partea următoare a raportului. Aici este tratată pe larg problema legatelor smulse muribunzilor, mai adăugîndu-se şi acuzaţia falsificării de testamente redactate pe latineşte şi deci neputînd fi înţelese de testatori. Sînt aduse exemple concrete: cazul de la Iaşi reclamat de „Ancina" (Ana Wolf) şi cel de la Cotnari. Este ridicată şi chestiunea bisericii de la Iaşi cotropită de iezuiţi, şi a lipsei de interes a iezuiţilor pentru slujbele bisericeşti. Ei merg după negoţ! Dealtminteri ei au venituri foarte mari şi au acumulat sume importante de la rege şi de la magnatul polon, Firley (poate un descendent al Movileştilor?) şi au şi averea încredinţată lor de Kotnarski. Deci, n-au decît să-şi clădească o biserică proprie, lăsînd-o pe cea existentă parohienilor care o reclamă.

Nu este de mirare ca un asemenea raport să fi produs vîlvă în sînul Congregaţiei. Satisfacţia de a primi în sfîrşit o dare de seamă alcătuită *de visu* de un episcop polon de Bacău, absenteist prin definiţie pînă acum, era neutralizată în parte de aceste acuzaţii atît de grave şi de generale. S-a decis să i se ceară exemple concrete şi totodată „să fie reprimată în toate chipurile îndrăzneala lui Tomasi şi a lui Koičević". Dar eminenţele lor nu puteau şti că nici o lună măcar după întocmirea raportului trimis la Roma, avea să intervină o împăcare *(complanatio)* între episcop şi iezuiţi, ratificată în anul următor de episcopul de Camenița! Rudzinski le ceda parohiile de la Iaşi şi Cotnari, şi le îngăduia să primească şi mai departe legate! Dar despre acest act din 26 mai (1663) nu a răsuflat nici o ştire la Congregaţie, pentru motive lesne de înţeles. A sosit însă în schimb plîngerea lui G. Tomasi trimisă din Iaşi, probabil îndată după înfăţişarea la judecată înaintea domnului, al cărui text nu îl cunoaştem, neavînd pentru o încercare de reconstituire decît textul complementar de la 27 iunie 1663. (Vezi textul, în volumul de faţă p. 131 iar discuţia în biografia lui G. Tomasi-Mančić). Aşa cum am arătat şi acolo, Tomasi nu lămureşte cauza litigiului, preferînd să insiste asupra unor împrejurări secundare şi oarecum îndoielnice. Rămîne faptul, socotit foarte grav, că amîndoi clericii catolici s-au înfăţişat la judecată înaintea unui for laic şi schismatic. Contraofensiva lui Tomasi, înveninarea conflictului, situaţia echivocă creată în aceste ţări „schismatice", au sporit nedumerirea din sînul Congregaţiei. Pe de o parte i s-a scris lui Rudzinski la 6 dec. aprobînd activitatea sa (adică faptul că a făcut o vizitaţie pastorală a diocezei sale), pe de alta i s-au cerut exemple concrete referitoare la acuzările aduse misionarilor cu privire la întocmirile de testamente în favoarea iezuiţilor. Apăreau şi unele rezerve. Cum Rudzinski ceruse autorizarea să meargă în Ungaria (adică Transilvania) spre a consacra biserici, sau a exercita prerogative episcopale, i s-a răspuns că are destule de făcut în provincia sa. În acelaşi fel era primită şi dorinţa lui de a crea notari. Este probabil că amîndouă veleităţile sale erau dictate de interes. Nobilimea catolică, minoritară dar perseverentă din Transilvania ştia să primească cu generozitate pe misionarii catolici, şi cu atît mai mult pe un prelat titular al unei episcopii vecine, iar crearea de notari se ştie că era aducătoare de venituri. În încheiere se strecoară şi o notă de îndoială. Cît priveşte pe fr. Tomasi, s-a aflat cu uimire nu puţină că acest *„religiosus vir"* a fost abătut atît de mult de la calea cea dreaptă de ambiţie şi se vor lua măsurile potrivite cît de curînd. Pentru a preveni orice scandal faţă de schismatici nunţiul va lua în mînă întreaga chestiune. Dar cum tocmai atunci se afla în Italia Vito Piluzzi, reîntors

din Moldova după zece ani de apostolat, a fost întrebat şi el despre împrejurările de acolo.

La 17 dec. (1663) el răspunde la punctele unui întreg chestionar. Însă întrucît plecase tocmai cînd sosea episcopul, datele ce le înfăţişează se referă la situaţia anterioară conflictului amintit. Despre Tomasi („fr. Gabriel bulgarul") şi Koičević („fr. Biagio") el spune că primul are 45 de ani, al doilea 38 de ani şi că amîndoi sînt „*di sufficiente dottrina*" şi de bun exemplu. Privitor la starea materiala a bisericilor declară că „Biserica din Baia are 15 scuzi pe an şi 4 butoaie de vin. Părinţii (misionari) din Bacău stau în „mănăstire" şi poporenii adesea nu le dau nimic, pentru că doresc să aibă un preot propriu care să aibă grija lor. Părintele iezuit care stă la Iaşi are veniturile sale, căci are 4 vii şi 200 de capre (*capelli*); acela (= iezuitul) din Cotnari nu slujeşte în biserici (*non serve la chiesa*) şi are 16 boi, vreo 30 de vaci cu viţei, 14 vii, 100 de capre şi recoltează grîu, orz şi mei. La punctul 66 este vorba şi de parohul din Cotnari care se numeşte Gio-Battista <Bărcuţă>, din acel oraş, <este> din Ungaria, are 30 de ani, şi a studiat la Roma în colegiul Propagandei. Preotul din Săbăoani se cheamă B. Michele din Ungaria, are 60 de ani şi a studiat doar gramatica". Urmează o critică ascunsă în răspunsul la punctul următor, 67. „Celui din Cotnari biserica îi dă 50 de scuzi şi are (*ha di patrimonio*), avere proprie, vii, celui din Săbăoani îi dă 26 de scuzi şi nu are nici o avere".

La rîndul lor iezuiţii, aflînd de gravele învinuiri aduse de episcop cu privire la falsificările de testamente îndeosebi, denunţă acea *complanatio* a cărei oportunitate încetase, înţelegînd şi ei să-şi spună cuvîntul. Credincioşii sînt nemulţumiţi de episcop care risipeşte bunurile diocezei (Plîngerea iezuitului Szczytnicki din 1664). Curînd se produce catastrofa. În 1665, episcopul este alungat din ţară, întrucît domnul (Dabija) îl bănuia de intrigi cu principele Apafi al Transilvaniei, suspiciune trezită poate de relaţiile sale frecvente cu mănăstirea Ciuc din secuime, pe care le putea cunoaşte şi G. Tomasi, care avea legături vechi cu acea mănăstire. Se mai spunea că ar fi insultat pe unul din marii boieri ai domnului. În aceste împrejurări Congregaţia l-a îndepărtat din scaun, fără însă a-i numi un succesor. Plecarea lui a decurs în stilul clasic al exodului prelaţilor absenteişti, luînd şi el cu sine unele obiecte ale bisericii din Bacău. Gîndul lui de a se reîntoarce triumfător sprijinit de curtea polonă a fost înşelat. Regele nu-l vedea cu ochi buni pentru comportarea sa în Dietă, şi probabil că a atîrnat greu în cumpănă şi duşmănia manifestată contra iezuiţilor atît de puternici în Polonia şi care îl numărau şi pe rege în rîndurile lor. După abdicarea lui Ioan Cazimir al II-lea, care se retrage în Franţa, Rudzinski încearcă din nou să revină. La 26 martie 1669 se plînge de numirea lui Parčević ca administrator apostolic al episcopiei de Bacău. Dacă a plecat în Polonia, a fost pentru a recupera cu ajutorul regelui şi al senatorilor bunurile bisericii sale ocupate de domn. El vrea o „vizitaţie nepărtinitoare" pentru a se face lumină. Înarmat cu autoritatea regelui (Mihail Wisniowiecki) şi a senatorilor pe lîngă domn, nu-i va lipsi mijlocul de a reprima atît purtările vicarului de acum (Parčević) cît şi cele ale misionarilor. Însă la Propagandă se subliniază că abuzurile acelea fuseseră ale conventualilor (!). Despre iezuiţi nu se pomeneşte nimic. Dar Rudzinski tună şi fulgeră. Doi ani şi jumătate după reclamaţia lui Rudzinski, Parčević printre alte subiecte de nemulţumire împărtăşite Congregaţiei, menţionează şi scrisorile ameninţătoare primite de el de la fostul episcop, lăsînd parcă impresia că ar fi vorba de altele noi. Însă după indicarea cuprinsului s-ar putea întîmpla să fie înfăţişată acum din nou ca actuală tot scrisoarea din anii trecuţi. Cu toate sforţările lui Rudzinski, înlăturarea sa a

rămas definitivă. El era destul de discreditat, dator vîndut, iar obiectele de cult luate de la episcopia din Bacău fuseseră amanetate de el, și pînă în cele din urmă irosite. Cel puțin așa reiese din declarațiile nunțiului apostolic din Polonia care se referă la el și nu la Parčević cum am crezut la întocmirea biografiei acestuia (Vezi *Călători*, V, p. 355, r. 6, de jos în sus). În 1669 la venirea la Varșovia a lui Fr. Maria Spera — numit prefect apostolic în Moldova și însoțit de doi misionari noi pe care îi ducea la destinație, unde nu au mai ajuns din cauza lipsei banilor de drum — fostul episcop i-a îndemnat să se grăbească a ajunge cît mai curînd, poate cunoscînd antagonismul adînc dintre Spera și Parčevič, datînd încă de la mijlocul deceniului al cincilea.

Rudzinski a murit înainte de 25 aprilie 1676, cînd nunțiul din Polonia, arhiepiscopul de Corint observă cu filozofie că murind și episcopul (Rudzinski) și administratorul delegat (Parčević), s-a pornit la întocmirea formalităților pentru numirea noului episcop recomandat de rege (I. Sobieski) în persoana lui Iacob Gorecki. Relația lui Rudzinski a fost publicată de Romul Cîndea în anexa IV a lucrării sale *Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea* (Sibiu, 1917, p. 55—62). (Aceasta fiind versiunea românească a studiului său în limba germană *Der Katholizismus in den Donau fürstentümern, Sein Verhältnis zum Staat und zur Gesellschaft*, Leipzig, Voigtländer, 1916). Textul original se află în Arhiva de Stat din Viena (Illyrico-moldavica, XXVI). El nu a fost editat integral, ci înfățișat sub formă de extrase mai importante în limba latină a originalului, cuprinse într-un rezumat românesc, prezentare întotdeauna ingrată și pentru cine o întocmește, și pentru cine o folosește. Lipsa originalului, sau măcar a unei redări integrale, este resimțită de cercetători. Acest caracter fragmentar, ca și modul general la care sînt formulate unele acuzări foarte grave, știrbesc din valoarea sa ca izvor de informație. Totuși printre rînduri pot fi surprinse unele transformări în curs, atît ale condițiilor generale, cît și al spiritului diferitelor categorii prinse în obiectiv.

Despre Rudzinski s-au ocupat în treacăt R. Cîndea, care i-a editat și textul ce-l redăm aici în traducere românească, precum și Fr. Pall *(Le Controversie)* în legătură cu campania antiiezuită inițiată de noul episcop la sosire.

RAPORT CĂTRE PROPAGANDĂ[1]

1663

(Despre „sinodul ținut de episcopul Rudzinski la 27 apr. — 1 mai 1653)

[În ultimele zile ale lui ianuarie, stil nou, episcopul a sosit în Valahia[2] sau Moldova... după trei luni de cercetare a bisericilor diocezei, p. 55
constată starea de plîns a celor 25 de biserici... Se hotărăsc unele măsuri de îmbunătățire].

1. Mirenii luînd bunurile bisericești la sine și cămătărind, îi plă- p. 56
teau pe preoți ca pe niște mercenari. De-aici încolo să dea anual socoteală parohilor.

---

[1] Textul de față constă din versiunea română a unor extrase redate parțial din raportul episcopului Rudzinski, editat de Romul Cîndea în anexa IV a lucrării sale *Catolicismul în Moldova în sec. XVII*, pp. 55—62 sub forma de extrase latine cuprinse într-un rezumat în limba română, păstrat aici cu unele modificări.

[2] În sensul polon de Moldova.

2... Bunurile ajunse în mîna mirenilor, să nu se mai dea înapoi parohilor pentru a nu provoca scandaluri. Cultura viilor să nu se încredinţeze numai preoţilor, fiind unii nepotriviţi pentru aceasta, delăsîndu-şi şi serviciul lor.

p. 57 3 „... Diacii“ sau dascălii (?)[3] — şi ceea ce e mai rău, înşişi misionarii şi călugării — primind cîte un orton[4]... le permit catolicilor să lucreze şi în zilele de sărbătoare.

4. Unii misionari s-au dat păcatului avariţiei... din cauza lăcomiei ei iau pentru păcatul trupesc bani sau boi sau oi şi alte bunuri de acestea mişcătoare.

5. Parohii să nu mai vîndă vinul sau vreun alt fel de băutură cu paharul — ci hotărîm că vor putea să vîndă toate băuturile şi /toate/ cele ce le pot avea cinstit şi pe faţă, ei înşişi făţiş, sau prin prietenii lor, cu butoaiele, ba chiar şi cu paharele dacă vor avea afară de parohie vreo casă de mireni, şi le vor vinde prin aceştia — iar nu ei înşişi.

6 ... Credincioşii s-au dezvăţat să mai dea dijmă din grîu, vin şi fructe...

7. Misionarii nemulţumiţi cu stipendiul dat de Congregaţie şi cu plata anuală de la credincioşi, fac pe catolici să testeze pe patul de moarte vii şi prisăci şi alte bunuri pentru biserică, şi apoi le iau pentru sine afirmînd că sînt ale lor sau ale mănăstirii lor şi ale Provinciei din care fac parte...

8. Parohii să nu lase pe presbiterii veniţi de aiurea *(adventicii)* să slujească liturghia fără scrisori de permisiune... etc...

9.... [Refuzul de ascultare al misionarilor şi mai mult chiar — al
p. 58 călugărilor. Ei fug de autoritatea episcopilor cînd vin, făcînd apel înaintea domnului care e laic şi schismatic. A fost citat astfel în trei rînduri de părintele Gabriel „Tomazini“ şi de vice vicarul[5] acestuia şi judecat de persoane schismatice... ca să-l alunge[6] şi pe el ca şi pe antecesori din reşedinţa lor...].

10. Misionarii storc, înainte de încheierea anilor de slujbă stipendii de la credincioşi şi iau sculele şi obiectele mai bune din biserică...

[Se mai amintesc certurile iezuiţilor cu conventualii din Iaşi şi Cotnari].

Biserica din Iaşi este cea mai însemnată, din faptul că este în capitala acestei ţări, în care anume — şi nicăieri în altă parte — şi-au aşezat domnii reşedinţa lor. Este o mare mulţime de oameni de naţii diferite ce locuiesc aici greci, ruteni, moldoveni, francezi, germani, turci precum şi tătari[7] cu locuinţa statornică acolo, şi chiar un foarte mare număr. Sînt de toate cam patru mii de case, însă de catolici sînt doar 40, şi acestea ale unor oameni apăsaţi de cea mai mare sărăcie.

---

[3] *Scholarum rectores.*
[4] *Ortone.*
[5] Vlas Koicević.
[6] Este curios faptul că se vorbeşte de o alungare, care se va adeveri pe viitor, dar care nu corespunde deloc trecutului.
[7] Numiţi sciţi, iar francezii gali.

[La Iași] este o biserică făcută de Margareta[8]... și care a fost întotdeauna biserică parohială pînă în anul 1648 cînd ultimul ei păstor și paroh numit Mihail[9] a fost secerat de ciumă. Vin din Turcia (!) p. 59
franciscani și administrează toate <bisericile> vre 4—5 ani. În 1650 vin iezuiții. Se pun în legătură cu un om catolic (= Kotnarski) cu mare influență la domnul Vasile Lupu, cer biserica de la el promițîndu-i titlul de nobil... polon... Obțin biserica... Atunci Kutnarski e omorît de cazaci, aceștia distrug și biserica... Iezuiții păstrează pentru ei banii, argintul, aurul și hainele scumpe ce le fuseseră încredințate de Kutnarski în vremurile de primejdie, precum și vitele caii și prisacile sale... etc.

... Au stors testamente pentru viile din jurul bisericii parohia- p. 60
le... Ba catolicii jură chiar că acei părinți iezuiți au scris testamentele amintite mai sus pe latinește, iar pe românește au fost tălmăcite în alt fel. Și de fapt noi toți am citit acele testamente scrise în limba latină, însa aici nimeni dintre catolicii moldoveni nu întelege limba latină.

Au adus în fața noastră o văduvă... numită Ancina... fiica unui orășean din Iași, nu din cei mai de rînd, care surprins de moarte a declarat doar din gură că lasă pivnița și casa pentru ridicarea bisericii parohiale. După moartea lui orășenii au venit la fiica lui spre a se face acest act pentru biserică <iar> părinții iezuiți nu au lăsat nicidecum să fie îngropat trupul, ba chiar au amenințat să excomunice pe acea fiică dacă nu face actul în favoarea lor[10], ceea ce a mărturisit ea însăși sub jurămînt înaintea noastră și a părinților <iezuiți>.

[Despre biserica din Cotnari]. Un iezuit ce primea anual 90 de imperiali a întocmit în același mod testamente în folosul său sau al Societății lor, cîștigînd două case și 19 imperiali. El nu învață pe nimeni a citi, nu servește la biserică. Preotul nici nu știe încă românește. Dar au numai un <frate> „laic[11] ce vorbește românește și care vede de vii și de stupării, căci ei cară toate la mănăstirea din Liov spre marea supărare a catolicilor și fără ca domnul să fi aflat pînă acum că mănăstirea care ființează în Polonia pretinde să aibă o stăpînire de veci?[12] în Moldova...

Concluzie [Biserica din Iași a fost totdeauna a parohienilor și nicicînd a unui ordin. Călugării au pus fără drept mîna pe ea... Credin-

---

[8] Atribuire a tuturor bisericilor catolice din Moldova acestei doamne, pe care o regăsim și la misionarii din deceniul al treilea. Vezi *Calători* V. De fapt biserica de la Iași, care fusese de lemn, a fost refăcută cu temelie de piatră și restul din lemn de către un grec, postelnicul Enache, la cererea lui Bonici înainte de 1632.

[9] Confuzie desigur cu preotul Mihai „Rapezon" menționat în lista foarte inexactă însoțind raportul lui Koicevic, și care dealtminteri nici nu a funcționat la Iași, ci la Huși. Se știe că la Iași după acapararea de către iezuiți în persoana lui Beke a bisericii catolice smulsa de la conventuali, au urmat iezuiți poloni, Beke a fost rechemat abia după moartea lui Bandini (1650). Deci în 1648 nu exista acel *ultim paroh de Iași*, care ar fi murit de ciumă. În mod greșit este datată venirea iezuiților din anul 1650. Atunci au venit cei din Polonia, după rechemarea lui Beke, care nu se aratase pe față a fi iezuit atunci cînd s-a impus ca paroh la biserica de la Iași. Aceasta a fost socotită ca aparținînd conventualilor pînă în 1645, cînd a avut loc așa-zisul tumult de la Iași. Vezi *Călători* V, biografia lui Bandini, Gasparo din Noto etc.

[10] *nisi inscriptionem in duas personas fecisset* (de citit: *in suas personas*).

[11] *Laicum* — călugar de rang inferior cu însărcinări servile.

[12] *hereditatis dominium in Vallachia.*

cioşii nu vor reface biserica pînă ce nu li se vor reda drepturile şi cu privire la testamentele fictive...].

Episcopul a fost întotdeauna rău văzut de părinţii misionari, aceştia temîndu-se să nu ia în cercetare chestiunea parohilor amintiţi şi să ceară restituirea bunurilor bisericii cotropite fără nici un drept sau aprobare a episcopului. De aceea au ţinut un sfat[13] în anul 1659 adunîndu-se cu toţii la <Tîrgul> Trotuş, o parohie a diocezei noastre, împreună cu părinţii observanţi bulgari. Şi pentru ca să nu i se dea episcopului putinţa de a-i stingheri, şi-au împărţit aşadar între ei cele mai bune parohii, adică cele de Bacău, Trotuş, Galaţi, care să asculte de bulgari — întrucît aceştia sînt lipsiţi de mănăstiri — iar celelalte, precum cele de la Iaşi şi de la Cotnari, să ţină de iezuiţi şi să asculte de mănăstirea de la Cameniţa în loc de episcopul legiuit al locului ... legîndu-se în acea congregaţie să arate că nu este nici o nevoie să fie un episcop, căci nu are nicidecum din ce trăi, afirmaţii care toate s-au arătat neîntemeiate după vizitaţia bisericilor de acuma, căci şi episcopul şi 12 parohi pe puţin pot trăi cuviincios fără nici o cheltuială din partea sacrei Congregaţii... etc.... etc.

...Papa[14] e rugat să ia măsuri... etc....

La Iaşi, de unsprezece ani de cînd stau acolo doi părinţi iezuiţi, nu a fost nici o liturghie cîntată sau vecernie solemnă. [Biserica a aflat-o episcopul goală, iezuiţii au fost după negoţ. Ei nu se supun episcopului... Voind episcopul să facă un vicar la Iaşi care îi promisese 4 000 de florini pentru biserică, iezuiţii îi făgăduiesc un loc de canonic la Liov dacă va da cei 4 000 de florini pentru conventul lor de acolo. În anul acesta în prezenţa episcopului, au primit iezuiţii 600 de putine cu miere, 1 200 de taleri imperiali, fără să fi dat măcar un ban pentru biserică. Pe episcop nici nu l-au primit, încît] a trebuit să stea la han printre oamenii de rînd *(rusticanas personas).*

[Credincioşii cer ca biserica să le fie lăsată lor, iar iezuiţii să se mulţumească cu veniturile ce le-au încasat, anume 12 000 de florini. Dacă vor, ei n-au decît să-şi zidească o biserică, avînd ajutoare de la regele Poloniei[15] 6 000 de florini, de la senatorul polon Firley 40 000, de la Kutnarski 12 000, două case (una de la Kutnarski, cealaltă de la polonul Wocieckowski) şi mai avînd şi 58 de ţărani dependenţi...].

---

[13] Despre acel sfat nu avem alte mărturii, dar este destul de verosimil ca urmînd calea deschisă de Parčević încă din 1650, mobilizînd pe toţi clericii şi misionarii contra episcopului absenteist polon, la rîndul său Mančić, observant şi el şi dorind să păstreze vicariatul, să fi încercat să constituie un front comun contra lui Rudzinski.

[14] Alexandru VII (1655—1667).

[15] Ioan al II-lea Cazimir (1648—1668).

SOLI MARI POLONI ÎN TRECERE SPRE POARTĂ

SOLIA LUI IERONIM RADZIEJOWSKI (1667)

*

Solia lui Radziejowski are unele puncte comune cu aceea a lui Krasinski din 1636. Şi una şi alta urmează după războaie purtate cu Suedia şi moscoviţii, şi amîndouă au ca scop să prevină acţiunea unor tulburători ai pacii dintre republica polonă şi Poartă: în 1636 mîrzacul Cantemir, în 1667 hatmanul cazacilor Doroscenko. Totodată polonii se plîngeau de incursiunile tătarilor în Polonia cu ştiinţa turcilor, în contradicţie cu prevederile păcii de la Hotin din 1621. În adevăr prin aceasta se garantase din partea Poloniei oprirea incursiunilor cazacilor în imperiul turcesc, şi din partea turcilor frînarea atacurilor tătarilor contra republicii polone. Dar acest echilibru a fost răsturnat prin acţiunea independentă inaugurată de cazaci în 1648. Aliaţi cu tatarii contra polonilor, apoi împacaţi pentru scurtă vreme cu aceştia din urma, închinîndu-se în 1654 ţarului moscovit, apoi unindu-se iar cu polonii într-o formulă nouă după moartea lui Bogdan Hmielnitki (1658), împărţindu-se curînd în două formaţii: una ascultînd de moscoviţi, alta de poloni, ei continuau să stîrnească pasiunile aliaţilor şi duşmanilor lor vremelnici. Prin pacea de la Andrusovo (1667) Ucraina de est va fi cedată moscoviţilor. Hatmanul Ucrainei de vest, *Doroscenko, care se închinase Porţii* în 1664 va fi silit în 1667 să recunoască suzeranitatea Poloniei, fără a înceta însă să ducă tratative tainice cu Poarta. El nu se va răscula făţiş decît după alegerea ca rege a lui Mihail Wisniowiecki, în 1669.

Ca şi în 1636 desemnarea şefului soliei de către Dietă fusese dictată de către opoziţie. Magnatul polon Ieronim Radziejowski, subcancelar al coroanei, fusese exponentul nobililor poloni nemulţumiţi de politica urmată de dinastia suedeză Wasa (Sigismund al III-lea, Vladislav al IV-lea, Ioan-Cazimir). Încă din 1652 intrînd în conflict cu regele Ioan Cazimir (1648—1668) şi fiind exilat din Polonia, s-a refugiat în Suedia unde l-a îndemnat pe noul rege Carol Gustav, beneficiarul abdicării reginei Cristina (1654) să pornească război împotriva Poloniei. Ioan-Cazimir, care protestase ca rudă apropiată a reginei, contra trecerii drepturilor acesteia asupra celuilalt nepot al ei, s-a văzut deodată ameninţat să piardă propria sa coroana, şi a trebuit să fugă în Silezia. Carol-Gustav ocupă fără luptă Varşovia şi Cracovia (1655) şi mulţumită concursului lui Radziejowski este recunoscut de şleahtă ca „protector" şi acceptat de magnaţi, considerîndu-l ca un

dușman al regelui, nu al țării. Abia în 1660 se restabilește situația după sacrificii teritoriale însemnate și prin intervenția Puterilor se încheie pacea de la Oliva (1660), dupa care Radziejowski își reia locul său de mai înainte. Polonia tot mai slabita a mai trebuit să facă față unei răscoale ale lui Lubomirski în Lituania și razboiului cu moscoviții declanșat de fluctuațiile cazacilor, și care se va termina de asemenea cu cesiuni teritoriale din partea republicii polone. Aceasta era situația cind Dieta l-a desemnat pe Radziejowski drept sol mare la Poartă în primava a anului 1667, cu misiunea iluzorie de a obține din partea turcilor incetarea a'utorului dat de ei hatmanului cazac Doroscenko. Alegerea lui Radziejowski nu fusese prea fericită și dintr-un punct de vedere de oportunitate morala. Emisarul tainic al cazacilor la Poartă știa să exploateze împotriva delegației polone sen imentul de indignare generală stîrnit la orientali de acțiunea trădătoare a magnatului polon aducînd pe dușmanul suedez în țară. Ce încredere mai putea avea cineva într-un asemenea om? (Și mai ales, lucru ce părea cu totul de neînțeles, era folosirea lui ulterioara *fară* rezerve). De altminteri, încă din cursul trecerii prin Moldova semnele prevestitoare ale dispoziției Porții s-au arătat destul de nefavorabile. Domnul nu a putut fi convins sa iasă în intîmpinarea solului la 8 mai, cu toate fulgerele acestuia și argumentele secretarului soliei, iar cînd solul a poftit la masa pe dregatorii veniți să-l salute, aceștia s-au s uzat cu toții... În schimb, nu i s au precupețit celelalte dovezi de cinste. Un alt emn al climatului politic era înaintarea recentă a unei plîngeri a moldovenilor la Varsovia impotriva unor confiscari de mărfuri trimise din Moldova spre vînzare, precum și a uciderii unor negustori moldoveni ce veneau de la Moscova cu marfuri. Dar totodata se mai cerea furnizarea și mai departe de postav polon „pentru nevoile curții moldovenești, c*a și a celei turcești*". Dar despre aceste cereri și reclamații nu s-a pomenit nimic în cursul trecerii marelui sol polon. Acesta, de cum s-a putut mîngîia cu gîndul că întîmpinarea de către ceaușul sultanului compensa cu vîrf și îndesat neîntîmpinarea sa de către domn, a rămas trei zile între i în Iași prin care declarase că nici nu va trece (!), și a schimbat daruri cu domnul și doamna, fara a se plînge ca alți soli din trecut că în schimbul unor obiecte scumpe a primit mai nimica. Cinci săptămîni după plecarea de la Iași, marele sol ajungea la curtea sultanului, la Adrianopol (pe la sfîrșitul lui iunie) iar la 8 august murea acolo făra a fi încheiat nimic.

De La Croix, secretarul ambasadorului francez de Nointel, afirmă în cartea sa despre razboaiele turcilor contra Poloniei, moscoviților și Ungariei (*Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie*, La Haye 1689) că la proprotestul solului contra incursiunilor tătarilor în Polonia, el nu a primit alt răspuns decît că sultanul va da satisfacție regelui îndată ce acesta va desface liga încheiată de el pe 13 ani cu moscoviții, făra vreo avizare a Porții.

Dupa moartea lui Radziejowski conducerea soliei i-a revenit secretarului misiunii, Wysocki, care s-a înapoiat cu delegația polonă, aducînd regelui răspunsul Porții.

Radziejowski este probabil autorul unei scurte relații a acestei solii, care se oprește la sosirea la Adrianopol. Relația, care staruie numai asupra problemelor de ceremonial, a fost publicată de Sadok Baracz în *Piametrik dziejów polskich* (Memorialul istoriei Poloniei), Lwów 1855, pp. 74—76. Partea privitoare la trecerea prin Moldova a fost tradusă de P. P. Panaitescu, în *Călători poloni în țările romane*, București, 1930, pp. 58—59, fiind precedată de o scurtă notă introductivă (pp. 57—58).

De Radziejowski se ocupă L. Hubert în studiul său *Zatargi Polski z Turcya w 1667 roku i poselstwo Hieronima Radziejowskiego* (Conflictul Poloniei cu Turcia la 1667 şi solia lui Ieronim Radziejowski) în „Biblioteca Warszawska", 1858, II, p. 461 şi urm.

CĂLĂTORIA SOLULUI RADZIEJOWSKI LA POARTA OTOMANĂ[1]

„Relaţia scurtă" p. 58
1667, mai.

Intrînd în Ţara Moldovei, îndată l-a întîmpinat pe sol[2] la graniţă la Nistru sub Hotin, vornicul[3] trimis de domnul Moldovei[4]. Acesta însoţindu-l pe sol, a fost însărcinat cu îndestularea soliei cu cele de trebuinţă în toată Ţara Moldovei. Sosind la o milă şi jumătate de Iaşi, solul a trimis la domn, cerîndu-i acestuia că întrucît domnul ieşise odinioară[5] înaintea principelui de Zbaraz, să iasă şi el acum înaintea lui. Domnul ţinînd sfat pentru aceasta, a refuzat, spunînd că nu o face din duşmănie, dar pentru o pricină anume[6]. Supărîndu-se solul l-a făcut p 59 barbar, spunînd: „Am învăţat minte pe regi[7], îl voi învăţa şi pe el; oare nu ştie că eu pot să-l scot din domnie?" şi era să ocolească Iaşii. Dar sosind Godlewski[8] l-a convins să nu facă aşa ceva, căci ocolirea Iaşului ar fi o jignire mai degrabă pentru sultan[9] decît pentru domn. Ceauşii, trimeşi în întîmpinarea solului de către caimacam[10], i-au spus solului că aşa este obiceiul aici, dacă // solul cel mare este întîmpinat de un ceauş, este tot ca şi cum l-ar fi întîmpinat însuşi domnul. Căci domnul nu are nici o putere, pe cînd acestălalt este de la Poartă. Deci solul a dat de ştire că se va opri la Iaşi, şi l-au întîmpinat hatmanul[11],

---

[1] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni*... p. 58 ş.u., cu unele mici deosebiri şi cu completarea unor note din subsol preluate din acel vol. alături şi de elemente biobibliografice din notiţa introductivă.

[2] Şeful soliei, Ieronim Radziejowski, apare la persoana a treia în această „relaţie scurtă" care trebuia probabil să, constituie sch letul dării de seamă mult mai cuprinzătoare ce avea să fie făcută de sol la înapoierea sa, în felul jurnalului lui Miaskowski. (Vezi Călători V, p. 153). Dar mι rind solul la Adrianopol înainte de a-şi fi încheiat solia a rămas doar această schemă pregătitoare.

[3] Nu reiese care dintre cei doi mari vornici este desemnat aici: probab'l Miron Costin, mare vornic al Ţării de Jos (1667 mart. 12 — 1671 iunie 29).

[4] Iliaş Alexandru (1666—1668).

[5] În 1622, fiind domn Ştefan Tomşa l-a primit cu alai pe ducele Cristofor de Zbaraz, mare sol polon (Călători IV, p. 498).

[6] Adică de teama turcilor.

[7] Aluzie la alungarea regelui Ioan Cazimir din Polonia şi aducerea lui Carol Gustav al Suediei.

[8] Godlewski, miecznic (spătar) de Novogrodek, curierul soliei.

[9] Mehmed IV (1648—1667).

[10] Caimacamul marelui vizir.

[11] Nicolae Racoviţă, hatman şi pîrcălab al Sucevei (1661 oct. — mai 6 1671).

cancelarul[12] și alți dregători. Solul i-a primit coborînd numai un singur picior din caretă și ridicînd puțin calpacul. Dregătorii au scuzat pe domn că nu a ieșit el însuși în întîmpinare din deosebite pricini; după aceste ceremonii încălecînd și unii și alții au mers de amîndouă părțile (caretei) la distanță. Tineretul, adică boierii și moldovenii[13], călărind pe cai foarte frumoși în ordine ca husarii, au făcut întreceri între dînșii în fața orașului, cu lănci de lemn. Apropiindu-ne de Iași, am fost însoțiți pînă la gazdă de treizeci de steaguri de oșteni, toate cîte erau, cu tobe și cîntece. S-a împarțit pîine și alte daruri mulțimii, care venise în mare număr cu muzici și tobe. Sosind la locuința pregătită, solul a mulțumit, și toți au plecat. Solul a poftit la dînsul la un ospăț pe dregatori, care însă au refuzat cu toții.

A doua zi secretarul soliei[14] a dus domnului o scrisoare de la rege[15] în care acesta se arăta mîhnit că tătarii năvăliseră pe neașteptate în Polonia și făcuseră pagube atît de mari locuitorilor. Vina o dădea pe Kobylecki, „care n-a vrut să mă asculte (!) și n-a vrut să se grăbească, precum îi spusesem eu“.

În aceeași zi, solul a trimis domnului și doamnei[16] daruri și a primit și el la rîndul său altele din partea domnului. Timp de trei zile atît dimineața, cît și seara în semn de „noapte bună“ au cîntat și au batut tobe sub ferestrele solului. A patra zi am plecat din Iași, iar dregătorii și steagurile de oșteni au însoțit pe sol. Acesta, urcîndu-se în caretă, le-a mulțumit atît domnului, cît și lor. Cînd a pornit careta, fiecare din steagurile de oșteni s-au rînduit în ordine, urînd călătorie fericită, cîntînd și bătînd din tobe. În momentul plecării, solul a trimis pe Kuzminski la domn, rugîndu-l să dea de știre caimacamului că a plecat din Iași, și dacă ar veni vreo scrisoare din Polonia să i-o trimită neapărat, ceea ce a și făgăduit că va face.

Cinci săptămîni după aceea solul a sosit la Adrianopol, unde se găsea și sultanul turc.

---

[12] Solomon Bîrlădeanu, mare logofăt (1667 mart. 12 — 1672 iunie 14).

[13] Desigur este aici o omisiune, sau o eroare. De citit sigur: boierii și <ostașii> moldoveni.

[14] Francisc Cazimir Wysocki, ceașnic de Sochaczow. (Vezi îndată relația sa).

[15] Ioan Cazimir.

[16] Doamna Elena, născută Cantacuzino.

FRANCISC CAZIMIR WYSOCKI

(? — după 1672)

*

Francisc Cazimir Wysocki, ceaşnic de Sochaczow a însoţit la Poartă ca secretar solia polonă condusă în 1667 de către marele sol Ieronim Radziejowski. Murind acesta la Adrianopol în luna august, el a preluat conducerea delegaţiei şi a trecut în această calitate iarăşi prin Moldova la reîntoarcerea în patrie, cînd a străbătut din nou aceleaşi locuri în luna septembrie.

Încă de la primul său contact cu Moldova, el s-a arătat de o activitate nestăpînită. Cum domnul Iliaş Alexandru nu se lăsa convins să iasă personal în întîmpinarea marelui sol, ceea ce nu-i îngăduia nici acestuia să meargă în audienţă la el, Wysocki s-a străduit din răsputeri să mute această hotărîre nestrămutată, argumentînd, protestînd, ameninţînd. De două ori l-a trimis înapoi la domn pe secretarul polon al acestuia, Stanislas Kienarski, fără a obţine ceva. Cel mult domnul i-a mai trimis boieri cunoscători ai istoriei, care să-i demonstreze netemeinicia unor afirmaţii privind raporturile din trecut dintre cele două ţări şi probabil şi greşeala de a considera titlul voievozilor Moldovei ca fiind tot una cu acela al voievozilor (palatini) din cuprinsul republicii polone, dacă va fi folosit şi acest argument, cum afirmă în darea sa de seamă a soliei. Pînă în cele din urmă s-a ajuns la un *modus vivendi*. Solul mare neîntîmpinat de domn, nu s-a dus la el în audienţă, trimiţîndu-l pe secretar să-i înmîneze scrisoarea regelui Ioan Cazimir. Dar aşa cum s-a putut vedea, în ciuda ciuntirii ceremonialului dorit, marele sol s-a simţit destul de bine şi a făgăduit să meargă la domn la înapoierea sa, cînd desigur era încredinţat că se va întoarce de la Poartă cu succes deplin, ceea ce ar fi schimbat *ipso facto* şi instrucţiunile trimise de la Constantinopol domnului. Dar la înapoierea prin Moldova, solia condusă de Wysocki a fost primită exact în acelaşi fel, în ciuda unei porunci turceşti obţinută de el către domn de a-l întîmpina personal pe sol. Aceasta era însă probabil destul de echivocă pentru a nu fi luată în seamă. Wysocki a fost la 13 septembrie în audienţă la domn care i-a spus că i-ar fi ieşit în întîmpinare dacă ar fi avut calitatea de *sol mare* (pe care o primise Radziejowski de la Dietă), scuzîndu-se oarecum că a trebuit să facă voia boierilor. Amănunt care confirmă bănuiala că acea

poruncă era doar repetarea unei formule generale care se referea la ceremonialul în uz la trecerea solilor mari.

Darea de seamă a soliei redactată de Wysocki nu stăruie asupra condiţiilor locale sau asupra drumului, popasurilor şi aşa mai departe, menţionînd doar că gazduirea la diferitele conace a fost foarte îngrijită din porunca domnului, şi mdeosebi la Iaşi unde au fost găzduiţi în cele mai de seamă curţi boiereşti, ci este ocupată aproape în întregime de problema spinoasă a întîmpinării solului de către domn, reproducînd întreaga sa argumentare plină de ifos de care este foarte mîndru, neuitînd nici ameninţările finale.

Este caracteristic că stilul în care se manifestă cu acest prilej anunţă întocmai modul său de comportare în cursul unei alte misiuni la Poartă ce i-a fost încredinţată la sfîrşitul anului 1669 de regele Mihail Koribut Wisniowiecki şi care a avut drept urmare înăsprirea raporturilor cu turcii, datorită şi zelului încăpăţînat al solului pentru prestigiul polon. Răspunderea lui Wysocki pentru ruptura din vara anului 1672 şi pornirea campaniei turceşti care a dus la pacea dezastruoasă de la Buczacz rezultă din însemnările contemporane ale unor secretari ţinînd de ambasada Franţei: secretarul factotum de La Croix, cunoscător al tuturor intrigilor şi manevrelor diplomaţiei turceşti şi orientalistul Antoine Galland, sfătuitorul ambasadorului la achiziţii de cărţi şi manuscrise, de antichităţi etc. precum şi organizatorul de spectacole teatrale de amatori la Palatul Franţei şi autorul unui jurnal de un interes nepreţuit.

Noua misiune a lui Wysocki la Poartă era ca un codicil la aceea fără rezultat din 1667. Alegerea regelui Mihail Wisniowiecki, fiul vestitului Yarema, adversarul de frunte al cazacilor lui Bogdan Hmelniţki şi stăpîn a unor vaste posesiuni în Ucraina, a determinat formularea unor pretenţii precise din partea acestora, care fiind respinse, ei au trimis făţiş delegaţi să ceară protecţia Porţii. Aceştia au fost bine primiţi de caimacam, care le-a dat un stindard, adică un fel de steag de domnie! La rîndul său regele a trimis un internunţiu care sub cuvîntul notificării urcării sale pe tron să ceară reînnoirea tratatului de la Hotin (1621), ceea ce implica în mod necesar retragerea oricărui sprijin dat cazacilor. Desemnarea lui Wysocki se datora faptului că mai fusese la Poartă (în 1667). A fost expediat în grabă, trecînd desigur prin Moldova şi a ajuns la începutul lui 1670 la Adrianopol, unde negăsindu-l pe sultan, a crezut că poate să pornească spre locul unde se afla. Dar a reuşit doar să fie primit la 4 mai cu foarte mare aroganţă de către Kara Mustafa, caimacamul Marelui Vizir, care l-a ţinut tot timpul în picioare şi i-a poruncit să aştepte cu răbdare la Adrianopol „venirea Porţii". Abia la 2 iunie sultanul l-a primit la Akbunar unde zăbovea cu vînătoarea, după ce a fost pus să aştepte într-un cort de la răsăritul soarelui pînă la prînz, întrucît Înălţimea Sa se odihnea. Dar rezolvarea trebuia să vină de la Marele Vizir Köprülü ce se întorsese victorios de la asediul Candiei. După mai multe cereri de audienţă, este îndreptat spre Marele Interpret Panaiotti Nicusios, spre a-i expune acestuia obiectul cererilor sale, ceea ce el refuză categoric „preferînd să-şi piardă capul decît să meargă la el". Într-un tîrziu reuşeşte să fie primit de către Marele Vizir, dar şi de data asta el este preocupat de prestigiul polon, cerînd în prealabil să fie asigurat că nu va fi ţinut în picioare... şi cînd este introdus în faţa Marelui Vizir tronînd maiestuos pe sofa, şi nu vede taburetul promis, se pregăteşte să se aşeze pe jos, dar dîndu-se deoparte unul din turcii de faţă, îi descoperă taburetul ascuns *anume* după haina acestuia... după cum este încredinţat. După complimentele sale ascultate în tăcere, şi declaraţiile privind bunele sentimente ale regelui, primite cu oarecare rezervă politicoasă, se ajunge la subiectul

real al întrevederii. Vizirul este pentru reînnoirea Capitulaţiilor din 1621 „dar cum în răstimp cazacii s-au închinat Porţii, se cuvine *să fie şters articolul ce se referă la ei*". Aici urmează o tocmeală foarte strînsă între cei doi interlocutori. Wysocki declară că împuternicirea primită de el este valabilă numai pentru reînnoirea tratatului, aşa cum e, fără vreo ştirbire. Marele Vizir răspunde că se vor putea cerceta Capitulaţiile pentru a afla hotarele în cuprinsul cărora sînt arătaţi cazacii, şi pînă atunci el va putea să aducă aceasta la cunoştinţa regelui. Dar Wysocki nu trimite la rege, şi după un timp cere să înceapă discutarea Capitulaţiilor. Cum rezulta din ele că acei cazaci erau supuşi Poloniei, de astă dată obiecţia ce se aduce este de altă natură. Steagul dat de sultan cazacilor nu îngăduie ca ei să mai poată fi părăsiţi. De aceea e necesar ca să fie întrebat regele ce vrea să facă. Dar Wysocki se încăpăţînează, declarînd că nu poate cere instrucţiuni noi cu privire la cazaci, pentru că *regele nu ar tolera aceasta*. Impresionaţi de un răspuns atît de dîrz, turcii trimit agenţi de ai lor să se informeze în Polonia şi la tătari despre forţele de care dispune republica polonă. Aflînd cît sînt de slabe, Marele Vizir îl tratează pe internunţiu cu mare dispreţ. Acesta îşi cere în scris slobozirea de plecare: *„Si non potest defungi legatione, dimittatur libere"*. Dar este lăsat să aştepte. Vizirul crede că astfel îl va obliga să comunice regelui condiţiile puse la reînnoirea Capitulaţiilor. I se spune că dacă persistă în refuzul său, Poarta va cere regelui să trimită alt ministru cu care să poată trata. Văzînd însă că totul e de prisos, încep vexaţiunile. Se pătrunde cu forţa în locuinţa sa, în căutarea — chipurile — a unui rob (prizonier) polon fugit. I se rup scrisorile scrise în limba ghiaurilor. În sfîrşit consimte să trimită o scrisoare printr-un prieten canonic ce merge în Polonia ca secretar al său. Turcii trimit şi ei un agă ca să-l însoţească şi să aducă răspunsul. În aşteptarea acestuia el cere audienţă la Marele Vizir, dar Panaiotti are grijă să o tot amîne. Mergînd totuşi la el, fără a fi primit, întîlneşte pe Reis Efendi, un portughez renegat, care propune un compromis. Sultanul să răspundă regelui, dar fără a pomeni de cazaci! Dar Wysocki vrea o retractare scrisă şi o retragere a steagului! În sfîrşit i se îngăduie să meargă la Constantinopol să se plimbe. Este găzduit în cartierul grecilor. Dar el vrea să fie mai aproape de ambasade şi de miniştrii străini şi i se găseşte o locuinţă în Pera de unde putea să profite de invitaţiile marchizului de Nointel. Dar nu se astîmpără. Laudă cu ifos puterea polonilor în faţa cărora turcii nici nu îndrăznesc să se arate... etc. Caimacamul îi suflă la ureche Marelui Vizir că el ar putea fugi din Pera, fără a-şi mai aştepta slobozirea. Este atras în Constantinopol şi ţinut sub paza unui ceauş şi unei trupe de ieniceri. Se întorc agenţii trimişi la Varşovia. Cancelarul cere să se înapoieze Wysocki înainte de a se trimite alt internunţiu. Sultanul îi scrie regelui ameninţîndu-l cu război la primăvară dacă nu dă pace cazacilor. Dar aga ce aduce scrisoarea este arestat şi ţinut ca ostatec pentru internunţiu. Va fi tratat întocmai ca el. În sfîrşit sultanul dă ordin la 2 martie să fie expediat Wysocki la Adrianopol de unde este încredinţat unui ceauş care aşteaptă reîntoarcerea emisarului turc înainte de a-l scăpa din mînă.

La aceste informaţii date de de La Croix pot fi adăugate amănuntele sugestive din *Jurnalul* lui Galland. La 28 februarie (1672) canonicul Wart, secretarul lui Wysocki îi spunea marchizului de Nointel că de vreo 5—6 zile veneau ceauşi din partea Caimacamului să zorească plecarea internunţiului la Adrianopol unde era chemat de Marele Vizir. I se aduseseră chiar 20 000 de aspri (= 500 de franci) pentru cheltuiala drumului şi căruţele stăteau gata, dar el neadmiţînd să i se poruncească pe tonul acela, a răspuns că este hotărît să plece numai atunci cînd va avea el chef, şi că dacă ar vrea (turcii) să întrebuinţeze forţa, el s-a şi înarmat

cu 4 pistoale lîngă patul său! La 2 martie subsecretarul ambasadorului trimis de el să-i ureze drum bun raportează că el nu va pleca pînă nu i se vor da 1 000 de piaştri pentru drum, el refuzînd suma de 600 ce i se oferise. Va trebui aşteptat raspunsul curierului trimis de Caimacam la Adrianopol. În ajun, socotind ofensatoare somaţia de plecare a Caimacamului adusă de ceauşul ce-l păzea, s-a repezit la acesta cu sabia, pe care a împlîntat-o adînc în lemnul uşii, neputîndu-l ajunge pe ceauş, care a reuşit să fugă, dar a declarat Caimacamului că nu mai vrea să stea lîngă un asemenea om. În sfîrşit, cînd ajunge marchizul de Nointel la Adrianopol, la începutul lui aprilie pentru reînnoirea Capitulaţiilor Franţei cu Poarta, el află că Marele Vizir i-a dat lui Wysocki două pungi pentru cheltuială şi 6 căruţe pentru transportul bagajelor, şi că după o zi de drum, acesta a trimis secretarul să-i mulţumească Vizirului pentru cît de bine a fost tratat în timpul şederii sale în Turcia (!) şi acesta i-a mai trimis ceva bani (!)...

Judecînd situaţia la care se ajunsese, avînd în faţă uriaşele pregătiri pentru campania contra Poloniei şi prinzînd ecourile ce răzbăteau de la Poartă, un spirit serios ca al lui Antoine Galland, considerînd angrenajul complicat şi copilăresc totodată al politicii orientale, observa că „fostul internunţiu al Poloniei este întrucîtva cauza războiului pe care turcii sînt pe cale de a-l porni contra Poloniei. Cînd i se atrăgea atenţia să nu stăruie atîta asupra punctului privind pe cazaci şi să nu împingă lucrurile dincolo de cererile regelui însuşi, şi ale nobililor în scrisorile sale, el nu răspundea altceva decît că dacă regele şi nobilii ar vrea să omită acest punct, el în calitatea sa de nobil s-ar opune neîncetat sentimentului lor, nedorind nici o pace cu Poarta decît cu această condiţie! Urmau reflecţii pesimiste („Dacă turcii vor cuceri Cameniţa, ei vor desfiinţa principatul Moldovei instaurînd acolo comandamentul turcesc şi legea mahometană") şi constatarea că războiul contra Poloniei nu era privit cu mulţumire de turci care ar fi preferat să lupte în Ungaria. Dar ei sînt hotărîţi şi toate pregătirile sînt făcute: 2 000 de şeici şi nenumărate poduri de lemn aşteaptă la gurile Dunării să fie folosite la trecerea fluviului".

La 18 octombrie marele interpret Panaiotti vorbind de victoria turcilor care au ajuns aproape de Liov, adaugă că au sosit la Poartă comisari poloni ca să trateze pacea, dar ea nu se va încheia fără cedarea Ucrainei şi a Podoliei! Cam tot atunci sosea o scrisoare din Viena a lui Wysocki arătînd că s-a retras acolo pentru a scăpa de persecuţiile marelui trezorier care uneltea contra lui. El se va întoarce în august la Adunarea nobilimii unde va veni să se justifice! Nu mai cunoaştem epilogul. Urma lui se pierde.

Relaţia lui Wysocki, păstrată în Biblioteca Ossolinski din Liov (ms. nr. 1614) a fost publicată parţial de P. P. Panaitescu în *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, pp. 60—63 împreună cu o traducere în limba română (pp. 63—66) pe care o reproducem cu unele mici modificări.

RELAŢIE ASUPRA SOLIEI LUI RADZIEJOWSKI[1]

1667

p. 63 *Relaţia soliei polone în Turcia, adică la Adrianopol trimisă la 16 august 1667, începută de răposatul Ieronim Radziejowski, fost subcancelar al coroanei etc. sol mare al maiestăţii sale regelui şi terminată de*

[1] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, pp. 60—63 (text) pp. 63—66 (trad.).

mine Francisc Cazimir Wysocki, ceașnic de Sochaczov și secretar al soliei...

Radziejowski, sol mare al regelui a ajuns la 1 mai la Zwaniec, lîngă granița Moldovei. În ziua următoare n-a vrut să părăsească malul de dincoace al Nistrului, ținîndu-se de vechiul obicei ca să aștepte pînă ce pîrcălabii de Hotin[2] îl vor primi și-i vor ura bun sosit în numele domnului Moldovei. Aceștia l-au însoțit cu cinste pînă la gazda ce-i era hotărîtă la Hotin, unde a trebuit să se oprească mai întîi, căci acesta era popasul obișnuit pentru noapte, Conacele, adică locurile de popas, erau pregătite cu îngrijire, precum ne dăduse de știre domnul prin scrisoarea trimisă la Iaslowiec. Dar, apropiindu-ne de Iași, ne așteptam să-l întîlnim pe domnul însuși la Prut ca altă dată și ultimul exemplu este acela al marelui sol polon, cneazul Zbaraski, comis al coroanei, care a fost întîmpinat și primit de însuși domnul Moldovei // pe atunci p. 64
Tomșa iar de la graniță a fost primit de asemenea de Radul, domnul Țării Românești[3]. Ne așteptam ca cel puțin în apropiere de Iași să avem această cinste, cuvenită și datorită regelui și Republicii în persoana marilor soli, potrivit respectului îndatoririlor celor vechi. Înaintînd mereu și neavînd nici o știre și nici un semn din partea domnului am fost trimis eu din ultimul conac înainte de Iași la Kinarski, secretarul domnului[4], cerîndu-i ca domnul să nu refuze cinstea obișnuită în această împrejurare, ca vecin și prieten, fiind îndatorat la aceasta de pilda înaintașilor săi și de tratatele Poloniei cu turcii. Am mai adăugat — dacă ei nu știau aceasta — că ei au o datorie de recunoștință, fără a mai vorbi de vechile îndatoriri pe care le aveau moldovenii și muntenii față de coroana polonă, îndată după cele față de sultanul turcesc, căci mulțumită tratatelor Poloniei cu Poarta au rămas ei sub un domn creștin și sub ocrotirea regelui și a Republicii. Domnul iese, el însuși de obicei înaintea solilor poloni, ori de cîte ori aceștia trec prin țara lui, mergînd la Poartă. Ei îi întîmpinau fie la graniță, fie la Prut, precum făcuse Tomșa voievod al Moldovei și Radul domnul Țării Românești, chiar bolnav fiind, care au întîmpinat pe cneazul Zbaraski, atît la ducere cît și la întoarcere; și alții înaintea lui au fost primiți și cinstiți la fel. Acest obicei fusese hotărît prin vechile tratate și întărit de cele următoare, cînd domnii erau numiți „palatini ai Moldovei"[5], iar cele două țări despărțite mai tîrziu în două erau una singură iar condițiile, de orice fel ar fi, în care se aflaseră față de regii din trecut rămîn valabile și acum și în viitor[6].

Am întărit cele spuse și cu alte dovezi, și l-am trimis de la gazda mea la domn pe suspomenitul Kinarski cu aceste dovezi. Lucrul nu l-am

---

[2] Vasile Dumitrașcu și Constantin Jora.

[3] Radu Mihnea, domn al Țării Românești, în a patra domnie (1620—1623).

[4] Instrucțiunile solului prevedeau că „Pe lîngă domnul Moldovei se află secretarul său Kinarski, binevoitor față de republica polonă și că de la el solul va putea obține știri despre cele ce se petrec la curtea împăratului și la aceea a vasalului său".

[5] *Palatini Moldawienses*. Pentru poloni cuvintele de palatin și voievod sînt sinonime. De aici aserțiunea că voievozii Moldovei erau asemenea acestor dregători poloni numiți de rege.

[6] *Qualitercumque conditione erga praeteritos reges Poloniae fuerunt, eadem nunc quoque et in futurum sint.*

putut dobîndi îndată, căci l-au găsit pe domn cu totul cuprins de influența turcească și a arătat că e dominat de turci, care stau pe lîngă ei, ca niște epitropi pe lîngă un tînăr. După ce mi-a refuzat aceste cereri întemeiate, domnul a trimis peste o oră — împreună cu secretarul său, care s-a întors la mine — și cîțiva boieri cu care am avut diferite discuții. Ei n-au recunoscut că acest obicei fusese vreodată pentru soli; alții spuneau că această cinste fusese arătată în alte vremuri, anume de către p. 65 domnii ce fuseseră așezați în scaun de Coroana polonă, și ei nu o pot aduce decît stăpînului lor sultanul, care a pus în scaun pe domnul de acum. În cele din urma, au spus că turcii, ca suzerani ai țării și ai domnului, nu îngaduie acest lucru. Am răspuns aducînd dovezi în fața cărora au trebuit să se închine, chiar și acei ce tăgăduiau orbește și s-au dus din nou la domn, făgăduindu-mi că după o chibzuire mai matură, îmi vor aduce la cunoștință hotărîrea definitivă.

În cele din urmă, le-am spus că solul nu va putea răbda o asemenea lipsă de considerație pentru rege și pentru Republică și daca nu va fi întîmpinat în cîmp de domn, nu se va duce să-l vadă, nu va trece prin oraș și nu va primi nici o altă dovadă de curtenie. După aceea se va plînge la Poartă pentru o înjosire atît de mare adusă solului unui monarh prieten al Porții. Chiar în acea zi, sosise la Iași curierul nostru Godlewski, „miecznic" (spătar) de Novogrodek, care se întorcea de la Poartă cu încredințarea că Poarta așteaptă cu plăcere și dragoste pe solul regelui. Nu mi s-a adus nici o altă declarație din partea domnului, ci numai o rugăminte: deoarece turcii nu îngăduie domnului să primească pe sol, acesta să nu-l acuze pe el, căci el vrea să-i dea o altă dovadă de bunăvoință și să-l primească cu cinste, trimițînd toată oștirea, cu dregătorii de frunte și cu curtea în întîmpinarea lui. Deci domnul a trimis îndată pe același Kinarski la conacul numit Cîrniceni, tocmai cînd solul se pregătea să plece, dar a fost primit r ce și trimis înapoi cu vestea că solul neputînd să ocolească Iașii[7], vrea numai să treacă, oprindu-se în cîmp [ca să aștepte pe cei ce-l vor întîmpina]. Aceasta a tulburat foarte mult pe domn; totuși după multă stăruință din partea tuturor, aflînd că eram numeroși, aproape trei sute, a trimis vreo trei mii de oameni cu dregătorii mai de frunte, rudele domnului și toată curtea, care ne urară bun sosit în numele domnului, în cîmp, la o jumătate de milă de Iași. Conduși la Iași la 8 mai, am tras la curțile boierești de frunte în odăile care ne așteptau împodobite și cu toate cele de trebuință.

În ziua de 9 mai, ne-am odihnit și la 10 mai m-am dus la ora hotărîtă în audiență la domn ca secretar al soliei. Am dat domnului scrisoarea regelui, arătîndu-i bunăvoința acestuia cît și a cancelarului Coroanei[8]. Am făgăduit din partea solului că la întoarcerea de la Poartă va avea plăcerea să stea de vorbă cu el, dar acum nu o poate face din mai multe pricini. După aceste ceremonii și convorbiri, mi-am luat rămas bun și s-au schimbat daruri între sol și domn. A doua zi, 11 mai, am pornit însoțit de oamenii domnului și de un alai numeros pîna la p. 66 un sfert de milă afară din oraș. Ne-am îndreptat spre Galați, la Dună-

[7] *Iass.*
[8] Mikolaj Prozmowski, cancelar (1658—73), primat de Gniezno.

re, unde am sosit la 16 mai. Am așteptat acolo pe ceaușii sau curierii turci, care urmau să ne primească de la granița Moldovei și să ne conducă, potrivit ordinului, în partea cealaltă care era turcească. Am stat acolo pînă la 19 ale lunii, așteptînd în zadar pe ceauși. Din cauza greutății de a trece Dunărea la Galați, unde brațele rîului erau adînci, ne-am dus la Brăila, în Țara Românească[9], la trei mile depărtare. Acolo ne-a primit un cadiu sau judecător turc, care fusese numit acum cîțiva ani, în acel loc unde s-a clădit și un mecet, desigur împotriva tratatelor. Ne-a primit cu multă bunăvoință, spunînd că e gata să ne ajute să trecem Dunărea. Chiar în ziua aceea am început trecerea și am urmat și a doua zi, adică la 20 mai și am petrecut noaptea la Măcin[10], primul oraș turcesc.

Întoarcerea

Din orășelul Hîrșova am trecut cu bine la 2 septembrie la orașul de Floci[11] în Țara Românească. În acel timp ne-au murit în drum doi oameni, alții erau bolnavi.

La 13 septembrie, urmîndu-ne drumul am sosit la Iași. De la ultimul conac dădusem carele ce ne urmau în paza călărașilor. Cu o zi înainte de sosirea mea, am trimis la domn un om al meu cu porunca turcilor ca să-și îndeplinească datoria sa de a cinsti pe solii regelui, întîmpinîndu-i el însuși[12]. Dar el nu a recunoscut că era obiceiul ca domnii să vină ei înșiși și a trimis numai pe cei de la curte pe care îi avea pe lîngă el, astfel că am fost totuși primit cu cinste. Cînd m-am dus să-l văd, domnul mi-a arătat bunăvoință și a repetat de cîteva ori că a făcut voia boierilor și că m-ar fi întîmpinat el însuși, dacă aș fi avut același rang ca răposatul sol[13].

Mi-a spus că nădăjduise multe de la o întîlnire cu el. Deoarece în scrisorile regale trimise la Iași către răposatul sol n-am găsit nimic care să mă oprească, m-am dus să văd pe domn și am fost și la ospăț la el, păzind cu grijă demnitatea regală. Fiind obosit de drum m-am oprit cîteva zile și domnul s-a purtat cu bunăvoință și curtenie. Apoi, urmîndu-mi drumul, m-am grăbit pe cît era cu putință ca să ajung la Maiestatea sa regele și la Camenița.

---

[9] *Multan.* Polonii numeau Moldova „Valahia", iar Țara Românească *Multan:* Muntenia.

[10] *Mecenie.*

[11] *Folczyn.*

[12] Era probabil o poruncă generală de a cinsti pe soli după cum e obiceiul, fără vreo specificare anume privind întîmpinarea personală din partea domnului.

[13] Ieronim Radziejowski, subcancelar al coroanei, murise la 8 august 1667 la Adrianopol.

PETRU PARČEVIĆ, ARHIEPISCOP DE MARCIANOPOL, VICAR APOSTOLIC ÎN MOLDOVA

(1668—1673)

*

Petru Parčević, fostul secretar și tovarăș al lui Bandini, revine în Moldova ca vicar apostolic — cu titlul de arhiepiscop de Marcianopol care fusese al acestuia — prin noiembrie sau decembrie 1668. Activitatea sa anterioară la noi aparține volumului precedent. Ea se împarte în două faze: 1644—1650 cît a fost secretarul lui Bandini, și 1650—1653, cît a mai ১ at după aceea căutînd pe toate căile să-i obțină succesiunea întreaga, plasmuind recomandari, plîngeri, suplice ca din partea tuturor catolicilor dın Moldova, cu acuzări contra iezuiților și a episcopilor absenteiști poloni și cereri stăruitoare pentru numirea lui. În acest răstimp el a fost de două ori în Italıa, și de vreo trei ori cel puțin în Polonia. Pînă în cursul anului 1653, el bate drumurile Moldovei, Poloniei, Țării Românești și Bulgariei, în căutarea de sprijinitori la *Propagandă*. Asaltul său dintîi, la 1650, anul Jubileului este la Roma trecînd prin Veneția (pentru pseudo solia sa din partea lui Matei Basarab către Seren sima Republica vezi discuția din Călători V). Au urmat noi asalturi și noi peregrinari prin Polonia. În timpul tulburărilor din Moldova din 1653 a pornit din nou în Italia ca pretins trimis al tuturor catolicilor din Moldova, mai adunînd în Țara Românească și Bulgaria încă o serie de recomandări, mai mult ori mai puțin dubioase, care toate poartă pecetea stilului său ușor de recunoscut. În febr. 1656, la recomandarea lui Soimirović el este în sfîrșit numit arhiepiscop de Marc'a nopol și vicar apostolic în Moldova și prestează îndată legiuitul jurămînt de credință. Dar nu ajunge în Moldova căci se oprește în drum. În august el este la Viena și Praga unde cere chipurile ajutorul împăratului pentru creștinii apasați de jugul otoman: români, sîrbi și bulgari. Își face rost de o misiune de sol la căpetenia cazacilor, Bogdan Hmelnițki, cu care se trata desprinderea lui de alianța cu principele Transilvaniei, G. Rákoczy II. La reîntoarcerea sa din solie, el a ramas la imperiali, fără nici un gînd de a se duce în Moldova, în ciuda stăruințelor Congregației, care în cele din urmă îl demite în 1661 din calitatea sa care nu mai corespundea cu realitatea. Dealtminteri episcopul absenteist polon se înțelesese cu un candidat polon căruia îi ceda locul, iar acesta se lega să rezideze în Moldova. În această nouă situație nu mai era loc pentru un vicar apostolic. Dar în 1665 se produce un fapt fără precedent. Domnul Moldovei (Dabija) alungă

pe episcopul polon Rudzinski, bănuit de uneltiri contra sa, şi *Propaganda* se vede silită să-şi recheme episcopul, fără însă a numi un altul. Această stare se prelungeşte pînă în 1668 cînd Parčević obţine să fie trimes în calitatea pe care o părăsise cu 12 ani în urmă. Dar omul nu se schimbase. Întocmai ca în august 1656, cînd abia numit nu a avut zor mai mare decît să caute a folosi calitatea sa ca o trambulină personală, tot astfel şi acum, abia acceptat din nou de *Propagandă* cu misiunea de a trece în Moldova, el cere îngăduinţa să-l însoţească pe fostul domn Grigoraşcu Ghica la Roma, dar întîmpină un refuz hotărît din partea cardinalilor. Se ştie că după campania memorabilă a turcilor contra imperialilor din anul 1664, domnul Ţării Româneşti, temîndu-se a fi pedepsit pentru comportarea sa, a fugit prin Moldova şi Polonia la Viena. Primit cu oarecare rezervă, şi-a oferit serviciile Veneţiei, papii, chiar şi lui Ludovic al XIV-lea, şi a găsit foarte oportun să se convertească la catolicism în 1667, atribuind conversiunea sa eforturilor combinate ale nunţiului Spinola şi ale lui Parčević. În realitate nu fusese nevoie de nici o persuasiune, căci gestul lui fusese dictat de interese politice. Cu timpul el obţine şi autorizaţia de a se muta la Viena. Dar cum vedea bine că imperiul, care a încheiat pace cu turcii în 1664, nu îl va putea reinstala în domnie, s-a pus în legătură cu protectorii săi de la Poartă în cea mai mare taină, obţinînd iertare pentru fuga sa. Problema cea mai grea o constituia plecarea sa de la imperiali, care nu erau dispuşi să-l scape din ochi. Pretextul a fost găsit în dorinţa nestinsă a noului convertit de a se înfăţişa înaintea papii spre a primi binecuvîntarea sa. Principele fugar îl ceruse în 1667 pe Parčević ca însoţitor la Roma (de sigur la stăruinţa acestuia), declarînd că îi este duhovnic şi că nu se va mărturisi decît lui şi nimănui altuia... La o n uă cerere în 1668, de astă dată chiar a lui Parčević în numele lui Ghica, i s-a răspuns că acela poate veni personal la Roma şi va fi primit de Sf. părinte cu braţele deschise. Despre Parčević nu s-a mai pomenit nimic atunci. Folosind această invitaţie, Grigore Ghica solicitînd ulterior paşapoarte pentru a se duce în pelerinaj la Loretto, şi de acolo la Roma, se îndreaptă în iulie 1671 spre Veneţia prin Padova (vestit loc de pelerinaj şi acesta), fără a mai alerga la urmaşul Sf. Petru. El invocă o intrigă care ar fi fost urzită contra sa pentru a justifica plecarea sa precipitată din Veneţia... spre Constantinopol! (dec. 1671). Aici totul era pregătit şi destul de curînd el trece ca domn în Ţara Românească, (febr. 1672). Cînd pleca el de la Viena, Parčević se afla de vreun an şi jumătate în Moldova, de unde fusese semnalată corespondenţa sa cu fostul domn care i-ar fi datorat şi bani. Refuzul *Propagandei* din anii 1667 şi 1668 a fost resimţit de prelat ca o ofensă personală, de care s-a răzbunat mai tîrziu adoptînd un ton de o aroganţă uluitoare la adresa ei. Secretarul în funcţie, monseniorul Baldeschi, mărturisea că era năucit de scrisorile „impertinentisime" ale monseniorului de Marcianopol, şi scria cardinalului Spinola, care îl recomandase în 1668 pe acesta, să-i atragă atenţia să-şi schimbe tonul.

Regăsim şi o altă trăsătură veche: fobia pentru reşedinţa de la Bacău. Şi acum el preferă să stea la Iaşi şi să fie asemenea prelaţilor ortodocşi pe care îi priveşte cu invidie. Cînd declară într-o scrisoare că merge cu asiduitate să asiste la judecăţile Domnului din Divan, el recunoaşte implicit că stă mai mult în capitală. Cu gîndul la episcopi, dar mai ales la mitropolit, el ajunge să afirme că îi trebuie şi lui o caretă cu 6 cai, spre a fi de rînd cu ei. Din propriile sale declaraţii se profilează imaginea pe care şi-o făcea despre rosturile sale. El înţelegea să fie un prelat de curte, atent la politica din lume, informat de evenimentele din străinătate spre a le discuta cu marii boieri ce veneau la el, în curent

cu ultimele cărţi de controversă religioasă, în vederea unor discuţii cu minoritatea de clerici instruiţi ce alergau la el pentru a se lumina, (!) şi nu la superiorii lor ortodocşi (!), schimbînd impresii de la egal la egal cu mitropolitul, care îl îndeamnă să-şi impună autoritatea şi îi dă argumente contra iezuiţilor, invocînd rolul lor nefast în Polonia... Imaginea este compusă din cîteva elemente reale şi foarte multe dorinţe luate drept realitate. Dar în acelaşi timp el trimitea la *Propagandă* plîngeri în care apărea în altă ipostază. Locuinţa sa este o cocioabă învelită cu paie, în care plouă şi care e gata să se năruie. El însuşi nu are ce mînca. Se hrăneşte cu mămăligă, cînd are din ce să o facă, sau mănîncă pîine de hrişcă atunci cînd o poate avea! Nu are nici un ban. Spre a putea trăi îşi cultivă singur zarzavat în jurul casei, muncind el însuşi cu mîinile ca ultimul ţăran. Nu are nici un ajutor de la nimeni. Clericul care stă cu el la Bacău trebuie să colinde pe la locurile mai depărtate ţinînd de acea biserică, spre a „consola" sufletele credincioşilor aflători în ele. Iar el, monseniorul, nu pregetă în acest timp să îndeplinească toate slujbele de unul singur: botează, cunună, îngroapă, citeşte molitvele pentru lehuze la intrarea lor în biserică, ascultă spovedanii, asistă pe muribunzi etc... etc. face predici şi exortări. Mai sînt diverse procese, litigii şi reclamaţii de care trebuie să se ocupe, pe lîngă grija continuă a casei. „Şi mai sînt şi străinii şi călugării greci care vin la mine..." (vezi mai sus). „...Eu spun adevărul... nu o zi, dar săptămîni întregi eu nu am timp nici să mănînc pîine, năpădit din toate părţile de catolici şi schismatici pentru diferite treburi şi trebuie să-i mulţumesc pe toţi". „Cosi li vinco, rego, mortifico et consolo. Il popolo viene, si lamenta, io devo scrivere..." ... „Eu sînt mereu acelaşi episcop, capelan, paroh şi secretar...".

Care era adevărul? Să-l urmărim pe noul vicar apostolic de la venirea sa în ţară, sau chiar de la plecarea sa din Viena abia la sfîrşitul lui oct. sau începutul lui nov. 1668. La 24 oct. primeşte 1 000 de florini. Pe paşaportul său sînt trecute 12 persoane cu diferite „Armaturen" (?) şi e specificată scutirea de vamă pentru 10 bucăţi de „Schepptuch". Era vorba de nişte însoţitori reali, şi de obiecte aparţinîndu-i în propriu, sau de un mic trafic de influenţă? Era însoţit de doi nepoţi pe care îi lua cu el pentru a exploata bunurile episcopale, scoţînd bani pînă şi din piatra seacă. Aducea cu sine un mobilier destul de scump provenind din diferite daruri, şi o serie de obiecte a căror listă a întocmit-o cu grijă, pentru a nu fi confundate cumva cu acelea ale episcopiei la moartea sa. La Bacău era aşteptat cam de mult. „Vicarul" său, parohul de Cotnari, Bărcuţă, care asumase această calitate îl mobilizase la Bacău pe Grigore Gross, nepotul răposatului Gheorghe Gross, martorul şi referentul lui Parčević la Roma în 1650, cu misiunea de a păzi bunurile episcopiei şi cu promisiunea de a fi căpătuit la Baia, post deţinut de prefectul misiunilor din Moldova, Vito Piluzzi. Dar planul a dat greş. Poporenii din Baia nu au vrut să audă de aşa ceva, şi Parčević l-a luat pe tînărul alumn de curînd sosit de la colegiul din Fermo drept capelan al său, pînă ce l-a căpătuit ca paroh la Suceava unde nu existau decît două case de catolici, în schimb parohia poseda vii şi bani la Cotnari. Din primul moment se încheie o alianţă ofensivă contra misionarilor conventuali şi contra iezuiţilor, socotiţi rivali comuni ai preoţilor aşa zişi „naţionali", adică aparţinînd păturii de tîrgoveţi sau orăşeni înstăriţi din Cotnari şi Baia, ridicaţi tocmai mulţumită exploatării bunurilor bisericii. Se alcătuieşte un „triumvirat": Parčević, Bărcuţă, Gr. Gross. Este continuată campania de denigrare a conventualilor începută de Bărcuţă, folosind cazul lui Benedetto din Cortona. (Vezi Vito Piluzzi, biografia şi Observaţiile critice). Contrariu afirmaţiilor ulterioare ale monseniorului vicar,

el nu a întîmpinat nici un fel de dificultăţi din partea domnului sau, a stăpînirii. Profitînd de lipsa vremelnică a celor doi părinţi iezuiţi din acest oraş el se instalează cu de la sine putere în reşedinţa acestora, aducînd cu sine servitorimea sa şi caii săi. Trei luni de zile s-a bucurat de această ospitalitate abuzivă, în care a pus jaloanele campaniei sale contra acaparării de către părinţii Societăţii a bisericii de la Iaşi. Încă de la Viena el ceruse *Propagandei* înlocuirea iezuiţilor poloni prin alţii maghiari. Se opusese însă generalul Ordinului. Aspirînd la o evaziune vremelnică, monseniorul declară că trebuie să recupereze obiectele bisericii din Bacău luate de episcopul Rudzinski la plecare, şi se îndreaptă aproape în taină spre Varşovia la nunţiul apostolic de acolo, arhiepiscopul de Corint Galeazzo Marescotti. El invocă trimiterea unor scrisori rămase fără răspuns despre care nunţiul nu avea nici o cunoştinţă, spre a justifica venirea sa. Motivul aparent al recuperării obiectelor de cult nu înşeală pe nunţiu, care are impresia că este doar un pretext pentru a acoperi vreo misiune tainică a domnului către rege! Deasemenea nici intervenţia pe care o solicită de la nunţiu pe lîngă rege pentru a obţine un demers în vederea scutirii bisericii de plata unor contribuţii nu pare prea convingătoare, ca şi intenţia de a umbla să adune milostenii pentru repararea bisericii din Bacău. Dealtminteri chiar vicarul a dat a înţelege nunţiului că a fost trimis de domn la rege pentru nişte interese de stat. „Ho creduto vero ciò che mi è stato detto, ch'egli sia stato inviato da quel Prencipe a questo Ré per interessi di stato". Dar — amănunt destul de ciudat — monseniorul vicar l-a rugat pe nunţiu să tăinuiască venirea sa *Propagandei!* În ciuda acestui fapt nunţiul a pomenit de ea şi a şi comentat în sens mai mult critic declaraţiile sale, găsind că exagerează de sigur starea de sărăcie a bisericii cînd pretinde că nu are pe săturate nici mămăligă *(pane di miglio)*. Îi vorbeşte de rău pe misionarii conventuali, ca fără de folos şi scandaloşi *(recano scandali alli Popoli)*, dar admite că sînt necesari, nefiind decît 5 preoţi de mir... şi în cele din urmă mărturiseşte că ei trăiesc în foarte mare lipsă *(meschinissimamente)*, neavînd destul pentru a se putea hrăni. Iar despre scandale „se mărgineşte a spune că pentru a trăi, vreunul din ei mai face cîte o mică negustorie, şi zice doar despre fratele Benedetto din Cortona (care e acela care a fost închis de părintele Vito şi apoi slobozit) că se îmbracă în haine laice şi afirmă că fiecare om se poate mîntui în secta sa". În faţa versiunilor contradictorii cea a misionarilor şi cea a vicarului, nunţiul sugerează trimiterea unui vizitator care să constate adevărul şi să refere asupra celor aflate *Propagandei*, întrucît el însuşi nu este în legături epistolare cu nici una din părţi şi nu are informaţii sigure. În redarea indirectă a nunţiului pot fi regăsite punctele desvoltate la infinit de v car în numeroasele sale scrisori de după aceea. În scrisoarea sa din 29 ianuarie 1670 nunţiul, după această analiză a spuselor lui Parčević declară totuşi că a cerut scrisoarea de la rege către domn, solicitată de vicar şi că i-o va trimite. Cît priveşte recuperarea obiectelor luate de Rudzinski, lucrul e imposibil, căci se zice că le-ar fi zălogit, fiind plin de datorii. Iar punctul trei, obţinerea de milostenii pentru reparaţia bisericii de la Bacău, este lăsat pe seama solicitantului: să se descurce singur.

De la Varşovia el avea să se mai oprească în drumul său de înapoiere. Neştiind că nunţiul i-a trădat subterfugiul, Parčević îşi datează scrisorile către *Propagandă* (una către cardinalii Congregaţiei şi alta paralelă către secretar) din ziua de 26 februarie, ca fiind trimise din Bacău. Cum era contradicţie între acea dată şi scrisoarea nunţiului din 29 ianuarie, cardinalii au scris la Varşovia ca să întrebe unde se aflase monseniorul vicar la 26 februarie. Pe un ton destul de

amuzat nunţiul răspunde. „Este sigur că monseniorul de Marcianopol nu se afla la Bacău... ci trebuia să se afle fără nici o greutate *(facilmente)* la Liov, la înapoierea sa în acele locuri... dar roagă pe cardinali *„a non far caso“* de acea datare, întrucît fusese rugat de vicar să nu scrie nimic despre venirea sa în Polonia. Aceeaşi nesinceritate se observă şi în punerea la cale a contractului încheiat cu observanţii mînăstirii de la Ciuc. Curînd după înapoierea sa din Polonia el intră în legătură cu superiorul lor, părintele Ştefan Taploczai (= din Topliţa) şi luînd ca pretext vechile pretenţii ale acestora asupra „mînăstirii“ de la Bacău le-o cedează în schimbul unor condiţii formulate într-un contract în toată legea. Părintele Ştefan Taploczai va fi dator să vină la Bacău de cîte ori va fi chemat. Doi observanţi vor sta la Bacău în „mînăstirea“ amintită, fiind la dispoziţia monseniorului pentru toate slujbele ce va crede de cuviinţă. Pe tot timpul vieţii monseniorului, acesta va fi suveran să facă tot ce va voi, fără a cere asentimentul cuiva. Prin testament el va dispune de bunurile sale proprii şi dobîndite. Fraţii vor avea averea „mînăstirii“, adică a episcopiei (!): Domus, fundus, vinea, horti, decimae, molendina etc. Cînd monseniorul va crea ca vicar general pe părintele Taploczai, sau pe altul dintre părinţi — ceea ce va face *non nisi suo tempore* — acesta să nu poată fi revocat de părinţii din Ciuc... Contractul a fost iscălit la Ciuc, la 2 iulie de către ambele părţi, şi contrasemnat şi de monseniorul Casimir Damokos, episcop catolic de Corona (= Coron în Grecia) şi provincial al Transilvaniei, sub rezerva aprobării sale de către forurile superioare. Toate acestea au fost duse la capăt în cea mai mare taină. La 8 august Piluzzi, scriind nunţiului, spune că tocmai a sosit părintele del Monte pe care îl lăsase la Bacău să aştepte reîntoarcerea monseniorului din Transilvania, care a adus cu sine doi observanţi etc.

Numai după încheierea contractului se apucă autorul său să pregătească terenul. Într-un raport către cardinali, datat din *Bacău, 12 iulie* (dar care pare să fi fost scris tot la Ciuc, deoarece la aceeaşi dată el întocmeşte un act de numire a lui Taploczai drept coadjutor al său, pe care îl iscăleşte şi mons. Damokos care nu părăsise Transilvania) sînt înfăţişate pe rînd toate argumentele putînd fi invocate în sprijinul contractului nedeclarat încă. Situaţia ar fi următoarea: Nu sînt şcoli. Dacă ar fi să fie ţinuţi dascăli *(magistri)* ar trebui hrăniţi. Misionarii (= conventuali) nu sînt apţi pentru această provincie, căci ei nu ştiu limba. Poporul (= poporenii) strigă contra polonilor (= adică a iezuiţilor poloni), vrea preoţi „naţionali“. Aşadar ar trebui să fie restituit conventul din Bacău observanţilor. A fost construit din temelie de Margareta din Transilvania (!)... Catolicii de aici sînt unguri. [Despre cei de limbă germană nu se face nici o menţiune acum]. Urmează în mod destul de confuz: accentul pus asupra limbii maghiare (deşi din toate celelalte informaţii se ştie că toţi aceşti catolici unguri vorbeau şi româneşte), asupra vecinătăţii cu cei din secuime, nu fără folos în eventualitatea căutării unui refugiu la nevoie, apoi perspectiva ca episcopii catolici să aibă sub oblăduirea lor şi Moldova şi Transilvania (!), în sfîrşit argumentul că Bernardino Quirini a locuit împreună cu „fraţii“ în conventul de la Bacău (vezi Călători IV). Dealtminteri în mînăstirea de la Ciuc se află şi români şi armeni. Masa acestora ar putea fi atrasă la unire cu catolicii! Cît priveşte situaţia materială, la Fărăoani, unde fuseseră 60 de case de catolici, nu mai rămăsese decît o bătrînă de 60 de ani. Ungurii catolici fug din cauza contribuţiilor. Dacă va rămîne G. Duca în scaun, *„desolabitur tota Moldavia“*. Ca încheiere aminteşte că în ciuda promisiunilor ce i s-au făcut la Viena, el nu a primit nici un subsidiu şi nici un răspuns la scrisorile sale. *Deocamdată nu suflă nici un cuvînt despre învoiala*

de la Ciuc. Lucrul trebuia realizat treptat. Dar mai erau unele tranzacţii nemarturisite de strecurat în mod discret. Părintele Taploczai, „gardianul“ de la Ciuc avea mare nevoie de o brevă apostolică pentru nişte interese băneşti, adică pentru a putea dispune de averea rămasa de la mama sa, precum şi de cea a tatălui sau bătrîn, şi gata să moară, fără a fi obligat să o cedeze bisericii, sau sa renunţe la ea. Legea din Transilvania ar fi îngăduit aceasta, spre deosebire de cea din alte locuri. Averea se compunea din casa, pămînt în 3 sate, fîneţe, mori, obiecte casnice etc. El ar fi fost dispus ca în viaţă fiind să „faca bine“ bisericii din Bacău, (desigur în schimbul acestui serviciu), lasîndu-i şi pămînt... Cel puţin aşa afirm Parčević scriind cardinalilor *Propagandei* la 20 iulie (1670), cînd profita de plecarea lui Angelini în Polonia ca să trimită un lung ditiramb despre Taploczai împreună cu o descriere destul de sugestivă a d feritelor calamitaţi naturale dın Moldova din ultimii doi ani. Totodată el scria şi nunţiului din Polonia, rugîndu-l să promoveze cauza părintelui Taploczai ca să poată dispune, testa şi lăsa bunurile sale pe care le are *„nel secolo“*, ca patrimoniul său legitim, fie bisericii şi unor persoane eclesiastice, *fie rudelor sau altora, cum va voi*. În raportul ca re cardinali, monseniorul de la Bacău anunţă că fiind infirm, a luat drept coadjutor, atît pentru slujba duhovnicească, precum şi pentru administrarea casei şi reşedınţei (circa occupationes oeconomicas domus et residentiae), pe părintele Ştefan T., născut din tată armean dar mamă maghiara, gardian al conventului de la Ciuc. Urmează calităţile superlative ale acestuia. Dar omite amanuntul că noul coadjutor era el însuşi infirm, fiind şchiop de un picior şi că îşi strînsese o avere frumoasă pe care o tot sporea. (În schimb prefectul Piluzzi informa pe nunţiu ca monseniorul primise de la părintele Ştefan T., o pereche de cai şi că îi făgăduise să-l lase vicar *apostolic* (!) după el. Cum întîrzie răspunsul de la Roma, în martie următor Parčević scrie o lungă epistolă nunţiului din Polonia cerîndu-i să intervina la custodia din Transilvania să i se trımită cei 2 părinţi observanţi, adica Taploczai şi părintele Francisc „a Derventa“ bosniacul, de care este o nevoie urgentă întrucît se apropie Paştele (la 23 apr.). La 26 apr. 1671 îşi repetă din n u scrisoarea din 7 martie, mai plîngîndu-se şi de sărăcie, declarînd că nu are nicı *„un quattrino di entrata“*, şi scuzîndu-se că scrie pe o jumatate de foaie de hîrtie, dar în ţară nu se face hîrtie, şi în Bacău nu poate fi găsita. Iar la Iaşi costa o foaie 3 baiocchi! [Nunţiul se schimbase de doua ori: dupa Francesco Nerli arhiepiscop de Florenţa era acum Angelo-Maria Ranuzzi, arh. de Damieta]. Dar înainte încă de acest apel la nunţiu, el caută sa mobilizeze în favoarea sa pe un cardinal al cărui nume nu îl cunoaştem, dar care îl ocroteşte, şi care ar putea fi cardinalul Spinola, acela care îl recomandase în 1668 ca vicar apostolic în Moldova. Către acesta el îndreapta o epistolă caracteristică a întregului său stil de comportare şi exprimare. Nimic nu lipseşte. Nici plîngerile contra Congregaţiei de *Propagandă* care se interpune între prelaţii „orientali“ şi papa, nici indignarea contra decretului care fixează întreţinerea la 200 de scuzi *cu condiţia ca sa stea pe loc*, nici denigrarea oblică a prefectului Piluzzi, sau săgeţile contra iezuiţilor, nici imaginea pe care vrea să o dea despre sine: intransigent, neînduplecat, neînfricat, orice s-ar întîmpla. Şi regăsim — ca în compoziţiile sale din 1650 — procedeul de a atribui mitropolitului îndemnuri energice în sensul vederılor proprii. Îl mai aflăm şi în anul următor, în raportul către cardinali referıtor la incidentul cu iezuiţii. De astă dată mitropolitul e chiar hotărît să trimita un căpitan de armăşei să aresteze pe iezuiţi (!) şi este reţinut în avîntul său doar de rugăminţile monseniorului însuşi (!).

O constatare valabilă pentru întreaga sa corespondenţă este nesinceritatea ei totală, începînd cu datarea scrisorilor, ca loc de expediere şi dată calendaristică, şi urmînd cu relatarea faptelor, uneori inventate cu desăvîrşire, alteori falsificate în parte. Formulele cele mai grave, de ex. „tacto pectore" care echivalează cu un jurămînt, însoţesc afirmaţiile cele mai fanteziste. O altă caracteristică este o auto-repetare aproape mecanică sub forma unor clişee, cum ar fi descrierea activităţii sale multiple de om orchestră, silit să fie simultan şi preot şi administrator, şi grădinar... etc., formulă pe care o va folosi ulterior şi în Autobiografia sa. Şi procedeele de acum seamănă cu cele din perioada anterioară: declaraţii vehemente atribuite unor colectivităţi care denunţă persoane, fapte, sau stări, şi la nevoie ameninţă cu abjurarea. În felul acesta este pusă la cale pseudo plîngerea poporenilor din Săbăoani contra lui del Monte, spre a lovi în Piluzzi, folosind cazul lui Benedetto din Cortona, sau reclamaţia orăşenilor din Cotnari contra iezuiţilor cu prilejul certei pentru o capelă părăsită, reparată de un mic grup de cotnăreni favorabili acestora, cu gîndul de a le-o ceda lor, spre îndîrjita împotrivire a grupului advers, în frunte cu Bărcuţă şi fraţii săi, înfuriaţi de această concurenţă în domeniul lor pe care şi-l doreau exclusiv. Acest conflict atinge în corespondenţa monseniorului proporţii uriaşe. Altercaţia dintre cetele rivale, punctată de insulte şi unele gesturi regretabile, e transformată într-o întreagă încăerare, preludiu al unui adevărat război civil. La un moment dat este pus oarecum semnul egalităţii între violenţa acestui incident şi cea a răcoalei orheienilor! Iar el este chemat de zor să potolească furtuna, căci puţin a lipsit ca să nu fie vărsare de sînge! Astfel aleargă alternativ la Cotnari şi la Iaşi unde izbucneşte alt conflict tot atît de zgomotos pentru deţinerea pe nedrept de către iezuiţi a bisericii parohiale. O clipă a crezut Parčević că poate să-l amăgească şi pe prefect (Piluzzi) să se asocieze ofensivei antiiezuite. Bărcuţă trebuia să-i ofere un fel de împărţire a zonelor de influenţă. O reclamaţie ca din partea orăşenilor catolici, scrisă în stilul său caracteristic, sporeşte dosarul contra iezuiţilor, pe care îl va duce la Roma nepreţuitul Bărcuţă, împreună cu un memoriu foarte bine întocmit, îndreptat în primul rînd contra iezuiţilor, şi din care nu lipseau punctele interesînd direct pe vicar, şi bineînţeles şi pe fidelul factotum de care acesta nu se mai putea lipsi. O explicaţie a cărdăşiei dintre ei este poate şi aceea că toate cheltuielile drumului la Roma erau să fie suportate de parohul de Cotnari, interesat şi băneşte la împiedicarea unei concurenţe iezuite la el acasă, asociat poate şi cu ceilalţi preoţi „naţionali", hotărîţi să-şi apere partea lor din „via Domnului". În schimb emisarul beneficia de calitatea de împuternicit al vicarului şi de recomandaţii din partea acestuia la Roma. Dar scopul principal al lui Parčević era obţinerea autorizaţiei de a veni să stea 6 luni la Roma, unde şi-ar fi căutat alte rosturi pentru sine şi familia sa. Deocamdată se asigurase de un viitor vicar general în persoana lui Taploczai.

Dar peste micile socoteli se ridică valul unor furtuni adevărate: răscoala contra grecilor şi represiunea ei cu ajutorul tătarilor. Apoi în vară trecerea sultanului cu oastea în drum spre Cameniţa. Parčević pomeneşte într-un loc de *fuga sa din iarnă* şi foloseşte şi un citat biblic în acest sens. Dacă se referă la un fapt real, atunci nu poate fi vorba decît de fuga din timpul răcoalei, care l-a prins pe semne la Iaşi, după apariţia sa la Cotnari unde fusese în ziua de 3 dec. El s-a grăbit probabil spre reşedinţa sa hulită de la Bacău, de unde se putea trece uşor în Transilvania. Nu ştim dacă la ivirea războiului turco-polon, cînd a venit la Ţuţora Grigoraşcu Ghica cu corpul său de ostaşi, a reuşit monseniorul să se întîlnească cu fostul său prozelit (care poate prefera acum să acopere acea fază

a trecutului apropiat). Dacă l-ar fi revăzut acum, el nu ar fi lipsit de a pomeni de acea revedere în scrisorile apocrife, și în Autobiografia sa scrisă în sept. 1673. In primăvara acelui an se știa că războiul va reîncepe și că turcii vor călca din nou pămîntul Moldovei. La 10 martie el pleacă lăsînd un act scris de numire a vicarului său general în persoana lui Taploczai, pe care îl recomandă totodată bunăvoinții domnului. Legăturile sale reale cu Moldova se încheie. Cele fictive încep abìa acum. (Pentru pretinsa sa misiune și scrisorile apocrife pe care le înfățișează în Italia, vezi Observațiile Critice). El moare la Roma la 23 iulie 1674.

Documentele esențiale referitoare la activitatea din Moldova în intervalul 1668—1673 se găsesc la: Pejacsevich, *Peter Freiherr von Parcevich*, în „Archiv für osterreichische Geschichte", vol. LIX/2, Viena 1880, pp. 351—464. Este o evocare în spirit hagiografic, lipsită de adevărat simț critic și depășită de informația oferită de publicații mai recente. Dar are o anexă bogată în care stau alături documente și reale și fictive G. Călinescu, acceptînd interpretarea din biografia amintită, mai aduce unele completări din arhiva *Propagandei* pentru această perioadă în *Alcuni missionari... (Dipl. Ital. I)*. Iar în *Altre Notizie... (Dipl. Ital. II)* prezintă un material copios, dar pentru anii 1650—1653. Însă lucrarea de bază pentru o parte cel puțin a vicariatului din 1668—1673 rămîne studiul lui Fr. Pall despre lupta dintre misionarii conventuali și iezuiți în Moldova, care depășește cadrul temporal limitat la anii arătați mai sus, urmărind acel proces și în sec. XVIII. Capitolele ce corespund la intervalul ce ne interesează îngăduie o judecată mai aspră a nesincerității lui Parčević, decît cea exprimată în final. Este înfățișată și faza anterioară a raporturilor cu iezuitul Beke în legătură cu falsificarea din 1647. Iată și titlul: *Le Controversie tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia* (în *Dipl. Ital.* IV). Pentru discuția din jurul numirii sale din 1656, precum și a pretinsei sale misiuni la împărat din acel an vezi, pe lîngă documentele din Pajacsevich și Fermendzin, *Acta Bulgariae*, I. Dujev, *Il cattolicesimo in Bulgaria nel secolo XVII*, Roma 1937, Nicolaus Schmitth, *Imperatores ottomanici a capta Constantinopoli cum epitome principum turcarum* (Tyrnau 1761). În legătură strînsă cu politica personală urmată de Parčević față de misionari după 1668, stau o serie de informații cuprinse în biografiile și relațiile lui Piluzzi, Angelini, del Monte, Rossi din volumul de față. O atenție specială a fost acordată de noi, autobiografiei, precum și scrisorilor apocrife înfățișate la Veneția și Genova. Acceptate de toți istoricii, și români, și străini, ele nu rezistă unei cercetări de aproape, vezi Observații Critice. Pentru o caracterizare generală a personajului vezi biografia din *Călători* V, dar cu unele rectificări. Nu mai e valabilă afirmația făcută pe baza datelor lui Pejacsevich că Parčević ar fi plecat efectiv în Moldova îndată după înălțarea sa la arhiepiscopat, și că *de acolo* s-ar fi grăbit spre împărat în august (1656). În realitate, așa cum am arătat acum, el s-a oprit la Viena cu gîndul a se căpătui acolo. În Moldova nu a venit decît după a doua sa numire în 1668. A doua îndreptare este în favoarea lui Parčević. Fraza nunțiului apostolic din Polonia despre prelatul dator vîndut care înstrăina bunurile bisericii se referă în realitate la episcopul polon Rudzinski (vezi biografia lui în volumul de față). În sfîrșit acel împrumut de 1 000 de imperiali de la p. 355 trebuie înțeles ca fiind acordat de Parčević lui Grigorașcu Ghica (vezi Piluzzi) și nu invers cum am crezut urmînd părerea lui Fr. Pall, foarte plauzibilă, avînd în vedere veșnicele lamentații despre sărăcia grozavă în care s-ar fi zbătut și la Viena, și apoi în Moldova. Dar inventarul lucrurilor rămase la moartea sa infirmă aceste declarații. La Viena el l-a găzduit în modesta sa „co-

libă“ pe domnul fugar. Această ospitalitate, ca şi împrumutul acelei sume erau o ipotecă asupra viitorului. Aceste raporturi explică poate şi aspectul ciudat al scrisoarei din 1667 a lui Ghica adresată *Propagandei* în care solicita pentru Parčević autorizaţia de a-l însoţi la Roma. O parte importantă a acestei compoziţii poartă pecetea indubitabilă a stilului propriu al monseniorului, care a dictat-o, sau a scris-o el însuşi. A doua scrisoare în acelaşi sens, din anul următor, va fi scrisă chiar de el, dar în numele lui Ghica. Cum au evoluat raporturile dintre ei nu putem şti, dar este foarte ciudată atitudinea atît de deosebită faţă de Ghica în scrisorile apocrife în care se fereşte a-l numi făţiş, în vreme ce nu are asemenea scrupule faţă de Petriceicu. De misiunea lui la cazaci singura misiune reală, nu ne-am ocupat, ea neintrînd în cadrul volumului nostru.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII PROPAGANDEI[1]

1670, iulie 20, Bacău

p. 604 [Scrisoarea trimisă prin Angelini este în întregime consacrată pledoariei pentru părintele Taploczai, anume pentru obţinerea brevei apostolice necesară acestuia spre a-şi păstra libera dispoziţie a bunurilor chiar şi după îmbrăţişarea vieţii monastice. Urmează în chip de diversiune rîndurile redate aici].

...În aceste provincii, şi mai ales în Moldova este o grozavă revărsare a apelor de trei luni de zile, din cauza deselor averse şi a ploilor necontenite ziua şi noaptea ce distrug toate semănăturile de grîu din cel mai bun[2], de orz, ovăz şi mei, şi de ori ce fel ar fi, căci stau în apă şi, atacate de prea multă umezeală, nu se pot coace şi nici nu fac boabe. Deasemenea şi iarba şi plantele ierboase din fîneţe, sau nu pot să crească de frig şi de apă, sau dacă cresc, nu pot fi cosite, căci niciodată soarele nu se încălzeşte şi nu usucă pămîntul şi tototdată pentru că rîurile, ieşind din albiile lor, au inundat toate cîmpiile, şi au luat cu sine împreună cu pămîntul şi ierburile şi plantele cu pămînt cu tot şi le-au amestecat cu nisip. Deasemenea, lucru de mirare, în teritoriul Bacăului, la vreo zi de drum [de Bacău] a fost aşa mare mulţime de şoareci, încît nu numai că au stins toate cele din grădinile de zarzavat *(hortensia)* cu mare pagubă, dar căţărîndu-se pe pomi au dat iama în poame istovindu-le cu desăvîrşire, ba chiar şi pomii pe care i-au distrus cu totul, rozînd cu dinţii ramurile lor, şi ceea ce e şi mai rău, au stins şi mistuit şi grîul de pe cîmp, şi orzul şi ovăzul şi altele asemenea. Locuitorii înspăimîntaţi // de această nenorocire prezic că
p. 605 va fi foamete şi ciumă; iar în anul trecut a fost aşa mare mulţime de viespi în aceste părţi şi în Transilvania, încît în casă abia puteam sta cu geamurile închise... [Roagă să fie ajutat pentru a putea trăi „in hac hocce tempore misera provincia...“].

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Pejacsevićh, o.c. p. 604—605.

[2] *purpurii tritici siliginis.*

ACELAŞI CĂTRE UN CARDINAL NENUMIT[3] p. 114

1671, martie 3, Bacău

[Se plînge de vitregia Sacrei Congregaţii a Propagandei care face un nou decret // fixînd întreţinerea la 200 de scuzi pe an, *sub condiţia* p. 115 să rămînă pe loc. Înainte de înfiinţarea Congregaţiei, episcopii erau judecaţi de papă. Acuma ei nu primesc nici o satisfacţie din partea Congregaţiei şi sînt cu desăvîrşire daţi uitării de către papă. Ortodocşii ajung să spună: „Acest papă al vostru e doar o formă, căci ceilalţi fac şi dreg toate". Acum s-a dat chiar un decret interzicînd episcopului să meargă *ad limina apostolorum* (= Roma)].

Au dreptate ereticii şi schismaticii răuvoitori să ne bată şi să ne lovească cu propriile noastre arme. Eu aproape că am fost crescut în Italia, şi nu am citit niciodată *Il Libreto famoso de Nepotismo,* şi în Iaşi mi l-a arătat un călugăr grec care îl citea boierilor şi orăşenilor spre ruşinea noastră. Deasemenea nu am citit niciodată cartea unui călugăr carmelit desculţ *Quare Lutterus defecit a fide etc.* Şi în Iaşi grecii (= ortodocşii) o laudă. Mă jur pe Dumnezeu că atîtea cărţi şi scrieri, ocări şi infamii aduc grecii de la Roma, Neapole, Veneţia etc., şi citesc şi povestesc şi şoptesc şi despre papă şi despre domnii Cardinali, despre prelaţi, despre curte şi despre norod, că trebuie să roşeşti şi să fugi. Şi unii ca aceştia se duc şi stau în Italia sub blană de oaie, deşi sînt lupi rapaci şi duşmani ai crucii lui Hristos!

[Congregaţia se spală pe mîini de prelaţii „orientali" dîndu-i pe seama nunţiilor apostolici, cărora dacă le scrii, nu ai răspuns]. Şi nici nu sînt ei atît de aproape cum poate că îşi închipuie Sacra Congregaţie. Sînt aproape 5 săptămîni de drum de la Bacău la Varşovia. Poştă nu e, tîlhari sînt îndeajuns, şi domnii nunţii se ocupă *malevolentieri* de asemenea treburi. [În acest timp] misionarii franciscani italieni arată un decret de la Sacra Congregaţie care zice lămurit că ei *Possint ire per Provinciam, administrare sacramenta etiam petita et non obtenta licentia ab ordinario*[4]. Un alt decret mai arată şi că preoţii elevi ai colegiului *(preti alunni),* după ce vor fi ieşit din colegiu nu vor sta sub autoritatea episcopului locului, ci nemijlocit sub cea a Sacrei Congregaţii. Părinţii iezuiţi de asemenea, deşi au ocupat parohia din Iaşi[5], pretind că nu sînt supuşi episcopului şi depind doar de părintele lor. Şi aşadar, voind eu la strigătele poporenilor — care reclamă în tot felul şi cer să li se restituie o casă a bisericii ocupată de aceşti părinţi — ca să convoc <la judecată> ambele părţi, părinţii iezuiţi nu au vrut nici în ruptul capului, dînd totul pe seama părintelui general şi bătîndu-şi joc de episcop[6]. Pînă în clipa de faţă nici părinţii iezuiţi, nici părinţii misionari nu s-au înfăţişat nici măcar ca parohi înaintea mea ca vicar apostolic şi administrator. . .

---

[3] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* I, pp. 114—118.
[4] = Chiar dacă au cerut şi nu au obţinut aprobarea de la episcop.
[5] În 1645 cînd Parčević a fost hotărît de partea lor.
[6] *rimettendo il tutto al padre generale et al vescovo li fichi.*

Lunile trecute părintele Vito[7] împreună cu părintele Gian Battista <amîndoi> misionari conventuali, au prins pe un al treilea misionar şi paroh de Săbăoani, l-au ciomăgit, l-au legat, l-au pus în butuci şi în lanţuri, şi astfel legat l-au scos din ţară; acest lucru a fost raportat domnului[8] care a întrebat cu a cui autoritate au făcut acest lucru. I s-a răspuns că Sacra Congregaţie a poruncit astfel. Dar grecii sînt isteţi şi ascuţiţi la minte, şi din ei face parte şi acest domn. El a răspuns: „Episcopul vostru mi-a adus scrisori de la papă (această curte nu cunoaşte pe altul decît pe papă) de care a fost trimis aici cu drepturile pe care le au episcopii. De ce deci nu i s-a înaintat lui această pricină, cum se afla în persoană în ţară?" A mai adăugat: „Noi ştim că şi la latini e aceeaşi bună rînduială care este şi se păzeşte printre ai noştri; aşadar episcopul face totul". Iar părinţii misionari, pentru a scuza o greşeală, au săvîrşit una mai gravă, răspunzînd că această pricină sau treaba nu îl privea pe episcop, scandalizînd prin acest răspuns pe greci, şi cu luare în rîs şi glumă s-a terminat această comedie. Acestea toate mi le-a povestit chiar mitropolitul[9] care ia parte întotdeauna la divan, adică la audienţa publică, şi a adăugat: „Monseniore <trebuie> să pedepsiţi asemenea greşeli, căci domnul şi boierii sînt nemulţumiţi de asemenea acţiuni şi de <atare> îndrăzneală"...

Din ordinul sultanului, domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti s-au îndreptat cu oştile lor pentru cîteva săptămîni la hotarele Poloniei pentru a opri pe tătari să intre în ţară şi să o prade. Au trecut prin Bacău cîteva unităţi de români amestecaţi cu turci, care pradă mai rău ca tătarii. Nu există nici o credinţă şi nici o pietate la bărbaţii care urmeaza oastea. Orăşenii şi dregătorii domnului au cantonat în reşedinţa n astra doisprezece soldaţi pentru o zi şi o noapte, (ne-au făcut mare paguba, au furat şi au mîncat totul). Mai mult rău au făcut alţii în tîrg bieţilor tîrgoveţi. Printre aceşti soldaţi au fost trei turci bosniaci, doi din ei oameni de seamă, cu cai prea frumoşi, cu haine <scumpe> şi cu servitori, al treilea din ei de o stare mai de jos, dar bine echipat, şi pentru că vorbeau sîrbeşte[10] s-au bucurat să stea de vorbă cu noi. Şi astfel plimbîndu-ne noi patru prin grădiniţă, mi-au spus... că şi ei au fost cîndva catolici... [Sînt îndemnaţi să se gîndească la viaţa eternă... La miezul nopţii ei vin să-i ceară botezul. Li se răspunde că botezul primit odată e indelebil, şi că acuma e nevoie doar de absoluţiune]. Aşadar constatînd că au venit cu inima curată, i-am pus să rostească profesiunea lor de credinţă, şi apoi, celor doi nobili le-am dat scrisori de recomandaţie, şi i-am îndemnat pentru siguranţa lor şi a mea, sa meargă în Polonia, cum au şi făcut, iar al treilea s-a întors în Bosnia, făgăduind să aducă de Paşte pe alţi doi care să facă acelaşi lucru ca ei. Paştele cade în anul acesta după stilul vechi la 23 aprilie, şi după cel nou la 3 mai.

---

[7] Numele lui Piluzzi şi del Monte sînt dinadins redate necomplet, iar al lui Benedetto nici nu e indicat pentru a înfăţişa tot episodul ca o ceartă între trei misionari oarecare.

[8] = Gh. Duca. Pentru asemenea atribuiri de declaraţii apocrife, vezi cele a lui Vasile Lupu şi Varlaam în 1650 (Călători V).

[9] = Dosoftei.

[10] *il slavo.*

Am aşteptat, aşa să-mi ajute Dumnezeu, salvarea (căci sînt dator vîndut) şi mila lui Dumnezeu şi a Sacrei Congregaţii, cu nădejdea sigură de a fi ajutat în nevoile mele de faţă, ca să-mi fac nişte haine <noi>, după cum e obiceiul ţării[11] şi să-mi cumpăr măcar o pereche de căişori[12] ca să-mi găsesc o biată trăsură, să pot şi eu să mă arăt *ex aliqua parte* printre episcopii moldoveni, care umblă în carete frumoase şi în trăsuri trase de şase sau opt cai minunaţi, drept care sînt temuţi, cinstiţi şi preţuiţi, ei fiind dealtminteri cei mai neştiutori în ale carţii, în învăţătură religioasă şi în credinţă adevărată.

Calugării greci mai deştepţi vin la mine să se sfătuiască asupra unor chestiuni mai spinoase şi asupra unor cazuri de conştiinţă; ei nu merg la mitropoliţii şi vlădicii lor, ştiind că aceia sînt prea puţin luminaţi *(rudissimae Minervae)*, şi chiar aceşti călugări sînt crainicii şi tiîmbiţa doctrinei catolicilor. // Eu sînt bătrîn, slabit şi infirm *(podag·oso)*, nu pot să umblu. Iaşi e la o depărtare de Bacău de patru zile în timpul iernei. Pricini şi neajunsuri se ivesc într-una. *Eu obişnuiesc sa mă duc la divanul domnului*, care judecă el însuşi în persoană şi în faţa tuturor toate pricinile, fără vreo adunare sau consiliu, *şi cînd ma duc mai des pe la curte (după cum mă îndeamnă episcopii lor) e mult mai bine şi mai folositor, atît pentru starea spirituală cît şi pentru cea temporală...* p 118

ACELAŞI[13] CĂTRE NUNŢIUL DIN POLONIA[14]

1671, martie 7, Bacău

...Considerîndu-se starea lucrurilor de azi (care nu s-a întîlnit în anul trecut, şi nici în cei precedenţi) şi apăsările domnului de acum p. 608
[G. Duca] şi cvasi tirania sa faţă de supuşi, precum şi pregătirile care se fac şi ordinele care se dau pentru războiul viitor, nu e nici un chip să se poată realiza vreun progres... în atîta turbulenţă sub stăpînirea acestui domn, şi într-o vreme ca aceasta. Fug mai toţi locuitorii din ţară şi se retrag în Turcia[15], în Rusia, în Transilvania, în Ţara Românească, şi se suie în vîrful munţilor şi se ascund în codrii cei mai deşi ca fiarele sălbatice. Deci... trebuie să aşteptăm.

...Biserica din Bacău, reşedinţa episcopilor şi matca tuturor bisericilor celelalte, se va nărui cu totul în curînd de bătrîneţe şi de ploile fară încetare, şi odată cu ea se va sfîrşi totul: şi episcopii, şi preoţii,

---

[11] Potrivit obiceiului de a se înnoi de Paşte.

[12] *Cavalucci... carrozzino*. Diminutive cu tilc.

[13] Pejacsevich *op. cit.*, p. 608. Text italian.

[14] Nunţiul se schimbase. Era acum Monseniorul Angelo-Maria Ranuzzi, arhipiscop de Damieta.

[15] Adică peste Dunăre, fiind vorba bine înţeles de locuitorii de pe malul Dunării. Vezi în acest sens şi mărturia lui A. Rossi, dar care se referă la fuga provocată de venirea turcilor sau a tătarilor, în vreme ce aici ea ar fi datorată exacţiunilor lui Gh. Duca. În general, ca şi în partea despre inundaţii tendinţa este nu de a informa ci de a impresiona într-un anumit sens. „Rusia" despre care este voiba aici corespunde la Galiţia care făcea parte din Polonia.

și chiar înșiși poporenii... [În alte locuri se înalță arcuri de triumf, statui etc., cu cheltuiala a sute și mii de scuzi]. Cu 2 000—3 000 de scuzi s-ar putea reface biserica de la Bacău pentru alți 300 de ani... [Nu știe ce mai e pe lume... Dacă a fost ales noul papă, și cine este el, dacă e tot același nunțiu în Polonia... ce mai e în Polonia, Germania, Ungaria, Veneția, Italia, Franța, Spania... etc. Se roagă de vești despre împărat și regele Poloniei] — Boierii acestei țări, doritori să afle *il bene commune*, adesea mă întreabă, crezînd că eu am informatii de la Viena, sau din altă parte. [Roagă să i se scrie la Liov. Prefectul colegiului armenilor îi va transmite corespondența. Să obțină nunțiul de la rege o scrisoare către domn] ... Regii Poloniei vor să aibă *ius nominandi episcopos*, dar nu *ius defendendi episcopos*... Sîntem cu totul apăsați și prăpădiți de schismatici...

ACELAȘI CĂTRE CARDINALI[16]

1671, aprilie 26, Bacău

p. 611 [A primit la 25 martie scrisoarea cardinalului Barberini care îl întreabă de ce nu a hirotonisit preot pe Petru Wolf. Acesta nu a venit să ceară așa ceva. L-a văzut o dată la Cotnari cînd a fost să sfințească un altar. El nu avea vîrsta, era ignorant, nu poseda temeiurile grama-
p 612 ticii. // De doi ani e în Polonia. L-a recomandat la colegiul armenilor din Liov, și tot astfel pentru preoție, episcopului sufragan din Liov, pentru vremea cînd își va fi completat cunoștințele.] Este pură *maliție*. Este un sistem al alumnilor ca să fie sfințiți aiurea pentru a nu jura ascultare episcopului lor. Și de aici se nasc dezordine și scandaluri, cum s-au născut și vor rămîne întipărite în mintea celor cu judecată *(delli savji)*, ca cele comise de părintele Vito, care fiind întrebat de domn și de boieri de ce a bătut, a legat în văzul tuturor și a aruncat în lanțuri pe un cleric ca și el, și nu a înaintat această pricină episcopului care este în ființă *(di persona)* în această provincie, a răspuns: „Episcopul nu are nimic a face cu noi"... Ce scandal mai mare ca acesta ? ...Aici sînt boieri învățați care au studiat în Polonia, la Veneția și la Roma. Aceștia au rămas rău impresionați și scandalizați, dar și mai mult oamenii fără
p. 613 învățătură care țin că episcopul e capul mai presus de toți, și mai ales vicarul apostolic.

Săptămîna trecută au venit la mine cîțiva orășeni din Baia, plîngîndu-se împotriva părintelui Vito care a luat *li agenti*[17] ai bisericii pentru salariul pe care îl pretinde pe cîțiva ani. Eu, dacă îl voi cita nu se va înfățișa deoarece nu mă recunoaște [ca judecător], dacă nu îl voi cita atunci poporul [catolicii] se va îndoi și scandaliza... [Supune cazul S. Congregații].

---

[16] Pajacsevich *op. cit.*, pp. 611—612. Text italian.
[17] Poate însemna și bani, și obiecte de argint. Acuzarea menită poate sa n u-tralizeze reclamația lui Piluzzi din 27 iulie 1670, referitoare la însușirea de că re Grigore Gross a unor obiecte de argint de la biserica din Baia.

ACELAŞI CĂTRE CARDINALI[18]

1671, iulie 10, Bacău

[Nu se ţine seama de cererile sale... Nu i s-a aprobat încă aducerea părintelui Taploczai şi a încă unui observant de la Ciuc.] „Văd că s-au răzgîndit (cardinalii) şi ştiu şi de ce! ... Pe părinţii misionari trimişi ca şi în pofida mea, eu îi primesc şi îi îmbrăţişez cu toată dragostea, Dumnezeu mi-e martor, numai să corespundă la vocaţiunea pentru care au fost chemaţi şi la intenţiile S. Congregaţii. Ceea ce am spus şi părintelui Vito care este aici în provincie. Ceilalţi colindă prin Transilvania slujind unor persoane particulare... Părinţii iezuiţi vor să ocupe cu forţa o capelă filie a bisericii parohiale din Cotnari, pentru care fapt, adunîndu-se tot poporul contra acelor părinţi iezuiţi, în afară de doi sau trei orăşeni complet stăpîniţi şi cîştigaţi de aceştia, aşa de tare s-au înfuriat, atît cel din Cotnari, cît şi cel din Iaşi, care venise să asiste la ceremonia sfinţirii mirului ce nu mai văzuse niciodată, încît puţin a lipsit să nu urmeze vărsare de sînge şi moarte de om, dacă unii din preoţii noştri nu ar fi împiedicat *il furore del detto populo*. În acea zi preoţii iezuiţi au declarat făţiş că nu recunosc nici episcop, nici vicar apostolic, şi nu îl vor primi în casă cînd face vizitaţie apostolică[19].

ACELAŞI CĂTRE CARDINALI[20]

1672, ianuarie 26. p. 276

În aceşti patru ani nu am încetat de a înştiinţa pe eminenţele voastre cu toată sinceritatea despre unele excese şi duşmănii care există între poporenii din Iaşi şi din Cotnari şi părinţii iezuiţi, după venirea lor în această ţară. Nu s-a dat crezare niciodată scrisorilor mele. Am cerut o persoană nepărtinitoare ca să vină să vadă şi să asculte ce spun poporenii[21]. Nu mi s-a dat ascultare[22].

---

[18] *Diplomatarium Italicum*, IV, p. 254. Text italian.

[19] Declaraţie de pus în legătură cu faptul că după sosirea sa în Moldova în 1669, Parčević s-a instalat cu servitorii săi şi cu caii săi în casa iezuiţilor din Iaşi, consumînd proviziile lor şi nebinevoind să plece decît după trei luni, în ciuda protestelor acestora. În tot intervalul vicariatului său apostolic el nu a făcut nici o vizitaţie apostolică. În schimb însă mergea des la Iaşi unde era curtea. La Cotnari era desigur găzduit de parohul local, Bărcuţă.

[20] Fragment după textul italian publicat de Fr. Pall în *Dipl. Ital.* IV, p. 276.

[21] În scrisoarea paralelă, cu aceeaşi dată către Secretarul *Propagandei* el afirmă (dar cu cîtă sinceritate?) „Vedi sollevationi grandi, *più delli* Valachi, che delli catholici contro i padri Giesuiti. Furia poporului e mare şi impetuoasă, cum s-a văzut în zilele acestea contra domnului şi a grecilor". Se vede procedeul: asocierea a două manifestări cu totul deosebite şi ca proporţii, şi ca sens. Tot artificiul decurge din sensul diferit al cuvîntului „populo", folosit de misionari pentru a-şi desemna poporenii, şi care e altceva decît *poporul* care s-a răsculat contra apăsărilor lui Gheorghe Duca şi a grecilor.

[22] *Non fui esaudito*. Pe margine secretarul Baldeschi notează: „Totul era fals".

La 6 decembrie[23] 1671 am fost chemat cu mare zor printr-un curier al acelor poporeni, ca să mă duc neapărat la Cotnari unde în ziua Sf. Ecaterina puţin lipsise să nu fie vărsare de sînge, şi cu siguranţă că această pricină nu se va putea isprăvi decît tot cu vărsare de sînge. Şi astfel toţi poporenii protestează şi aceasta are mare însemnătate: boierii moldoveni *(li baroni valachi)*, informaţi de mitropolit care este rutean[24], afirmă lucrurile cele mai grave, spunînd clar că aceşti părinţi sînt cauza tuturor relelor, şi al sîngelui <vărsat> în Polonia şi în Rusia, şi că vor face acelaşi lucru şi în acest principat etc . . . . etc. Mitropolitul însuşi cu cîţiva boieri mi-a spus aceste cuvinte şi altele, şi voiau să trimită un armaş — adică un căpitan de armăşei — după părinţi pentru a-i face de ocară; i-am rugat pe mădularele lui Hristos să nu facă una ca asta şi să-mi lase mie această <pricină> pentru că eu am luat măsuri şi am scris superiorilor (= cardinalilor) care desigur vor potoli tot răul. De aceea am tot scris mereu, căci urechile mele aud multe lucruri. M-am dus de la Iaşi la Cotnari, şi pe cît am putut am potolit zarva, căutînd să împac părţile măcar vremelnic, şi încredinţînd totul <hotărîrii> Sacrei Congregaţii. Pace nu va fi cu siguranţă, ci se va întîmpla ceva vrednic de luare aminte, pentru că prea se semeţeşte Moab[25]. Dacă va porunci Sacra Congregaţie să fie rechemaţi părinţii în Polonia cel puţin pentru cîţiva ani, pînă ce — îndreptîndu-se lucrurile — ţara şi-ar veni în fire, şi pînă ce ar înceta ura ce s-a născut în populaţie, ca şi zarvele şi nemulţumirea etc. etc., voi socoti că s-a purces din inspiraţia duhului sfînt.

La şase decembrie a izbucnit pe neaşteptate o răscoală[26] a populaţiei din toată ţara împotriva domnului[27] şi a grecilor, cu destulă pagubă şi dezordine. Doamna[28] a fugit în Ţara Românească noaptea cu multe jupînese şi însoţitori şi a luat cu ea un tezaur nesfîrşit[29]. Domnul stă închis în palat[30] şi este bine păzit, grecii fug în păduri ca iepurii. . . P. S. Fuga noastră a fost pe vreme de iarnă[31]. Turcul ameninţă cu primejdia cea mai grozavă. Eu sînt mereu acelaşi: episcop, capelan, paroh şi secretar, vina este a mea dacă e cu greşeli[32].

---

[23] În realitate la 3 decembrie.

[24] Mitropolitul Dosoftei nu era rutean, dar era în legătură cu cărturarii de la Liov şi Chiev.

[25] *Est nimis superbus Moab*. Cf. Isaia 16, 6.

[26] Este răscoala orheienilor şi sorocenilor, în frunte cu Mihalcea Hîncul, fost mare serdar, Apostol Durac, fost mare medelnicer şi Constantin, fost clucer. Răscoala a izbucnit în decembrie 1671.

[27] G. Duca.

[28] Doamna Anastasia.

[29] Patruzeci de pungi pline cu galbeni şi 60 de pungi de scuzi, care i-au fost luate însă şi duse la Constantinopol. *Hurmuzaki*, XVI, p. 9, doc. 20.

[30] La data acestei scrisori el era plecat la Constantinopol.

[31] Citat din Matei, 24, 20.

[32] Adnotat în chip de regest astfel: (data) apoi „Arhiepiscopul de Marcianopol scrie împotriva iezuiţilor, se roagă pentru remuneraţia sa şi loveşte în Sacra Congregaţie".

SCRISOARE [APOCRIFĂ] A ARHIEPISCOPULUI DE SOFIA, PETRU DEODAT (BAKŠIĆ) CĂTRE DOGELE VENEŢIEI[33]

1673, martie 15, Chiprovać

Către prea luminatul şi prea slăvitul prin ipe

Acum mai mult ca niciodată, după anumite semne evidente, poporul oriental, rămînînd temeinic la gîndurile sale mărinimoase şi la vrednicele <acţiuni> întreprinse de a se elibera din nespus de crunta sa sclavie, se îngrijeşte cu toată silinţa să înlesnească succesul, să însufleţească pe principii creştini ca să sprijine cu ajutorul şi concursul lor o hotărîre atît de cucernică şi sfîntă, cu atît mai mult cu cît cei doi „satrapi" (= domni) sînt uniţi între ei, precum şi cu sus-zisul popor, cu sufletul şi cu armele. Ei se îndreaptă acum rugători către serenisıma Republică, să binevoiască, în propriul interes al teritoriilor pierdute, să ţină ocupate forţele inamicului, şi să şi îmboldească şi însufleţeasca pe ceilalţi principi să purceadă la fel. Se iveşte un prilej nespus de norocos şi ni se manifestă o voinţă şi dispoziţie deadreptul divină, pe care — dacă o vom lăsa să ne scape acum — ni se va spune cu dreptate: „Pierzania ta e de la tine, Israel". Aducătorul va suplini res ul, iar eu rămîn cu toată smerenia

a luminăţiei voastre
prea devotată slugă,
Fratele Petru Deodat
Arhiepiscop de Sofia.

SCRISOARE [APOCRIFĂ] A MARELUI HATMAN GRIGORE HĂBĂŞESCU CĂTRE DOGELE VENEŢIEI[34]

1673, martie 28, Iaşi

Prea luminate principe şi domn vrednic de toată închinarea! Principiî precedenţi ai acestor ţări şi popoarele din răsărit şi-au declarat foarte des, după cum se iveau prilejurile, prin soli anume, dragostea, fidelitatea, hotărîrile mărinimoase, dorinţele lor, <oferindu-şi> viaţa însăşi monarhilor creştini, precum şi serenisimei Republici venete. S-ar fi hotărît amîndoi monarhii amintiţi, şi ar fi încercat această actiu e salvatoare, dacă nu i-ar fi ţinut în loc vrajba cetăţenilor sau pofta de dominaţie a principilor vecini. Dar Dumnezeu, care rînduieşte vremurile şi vicisitudinile, a dispus totul spre bine, şi poate spre mai mult folos, căci de multe veacuri încoace nu au văzut părinţii noştri un prilej atît de strălucit ce nu trebuie lasat să se piardă, şi un noroc dumne-

---

[33] Traduceıea s-a făcut după textul italian publicat de Pejacsevich, *op. cit.*, pp. 626—627.
[34] Text latin, *ibidem* p. 626.

zeiesc ca acesta pe care îl încearcă acum spre bucuria lor comună Orientul unit cu Hercule. Şi principii şi popoarele sînt cu sufletul pregătit pentru înălţarea bisericilor. Sperăm că şi serenisima Republică îşi va da concursul la această sfîntă străduinţă şi va însufleţi şi pe alţii, eu rămînînd prea plecata slugă, comandantul oastei mari.

Urîndu-vă toată fericirea <sînt> a luminăţiei voastre
prea plecată slugă
Grigore Hăbăşescu[35]
hatmanul armatei *noastre* (!)

Dat la Iaşi la 28 martie în anul domnului 1673.

SCRISOARE [APOCRIFĂ] A LUI ŞTEFAN PETRICEICU CĂTRE DOGELE VENEŢIEI[36]

1673, martie 29, Iaşi

Prea luminate principe, prea slăvite domn!

p. 625 Generoasa compătimire a dorinţii fierbinţi pe care o nutreşte prea luminata republică a Veneţiei de a vedea popoarele orientale reintegrate în libertatea lor străveche şi strămoşească — aşa cum i-a fost înfăţişată în vremurile trecute luminăţiei sale starea nenorocită a acestor locuitori — ar putea să se traducă cel mai bine în fapt chiar acum în vremea aceasta cînd ne întîmpină din belşug un noroc ceresc, ba chiar divin, pentru ca forţele duşmane să fie ţinute ocupate şi să fie risipite în mai multe direcţii, spre a fi înlesnită acţiunea care e proiectată. Şi aşa cum atunci prea luminata republică aplauda nobilele lor hotărîri, acum ea trebuie cu atît mai mult să le aplaude şi să le şi dea concursul. Căci acum militează un argument mult mai însemnat şi mai puternic în favoarea [acestei hotărîri] întrucît eu declar că şi noi sîntem inviolabil uniţi cu sufletul şi cu armele cu popoarele amintite.

Prea luminata republică a suferit în propriul său trup atîţia ani o daunare fără seamăn, cu irosirea tuturor bunurilor, a tezaurului şi a sîngelui său glorios de o nobleţe atît de mare. Apoi a fost spectatoarea prea întristată a ruinelor uriaşe din Transilvania, din Ungaria iar în vremurile din urmă a primejdiei celei mai evidente a întregii creştinătăţi. Ca să nu mai înainteze mai departe această pacoste atît de grozavă şi de înciumată, unindu-ne glasurile ne rugăm de luminăţia voastră să binevoiască să-şi dea ajutorul şi să-şi recupereze, eliberîndu-le bunurile şi stăpînirile strămoşeşti, şi să facă mai mult decît datoria sa întru folosul comun al cauzei creştinătăţii, de dragul unei hotărîri atît de cucernice şi de sfinte, atît a noastră, cît şi a popoarelor [acestea]. Iar noi declarăm că vom menţine aceste popoare în bunele lor dispoziţii şi le vom însufleţi şi mai departe.

[35] *Gregorius Habbasiesko.*
[36] Text latin. *Ibidem*, p. 625.

Urînd luminăţiei voastre izbînzile cele mai fericite şi prosperitatea cea mai adevărată, rămînem

a Luminăţiei prea plecată slugă şi prieten
Petru Ştefan, principe al Moldovei „*et alter*"[37] (?)

Dat la Iaşi în ziua de 29 martie 1673.

SCRISOARE [APOCRIFĂ] A LUI ŞTEFAN PETRICEICU CĂTRE DOGELE GENOVEI[38]]

1673, martie 30, Iaşi.

Prea luminate şi prea slăvite principe,
domn şi prieten vrednic de toată cinstea p. 477

Zile nespus de mult dorite! vremuri prea norocoase! prilej nepreţuit! O voinţă deadreptul divină şi o inspiraţie cerească de a ne ridica împotriva duşmanului comun al numelui creştin pentru cauza întregii republici creştine se manifestă în inimile noastre şi ale popoarelor din răsărit[39], şi înfloreşte iar în chipul cel mai fericit. Dar pentru ca aceasta să nu ajungă un motiv de căinţă din lipsă de grijă, am trimes cu toată silinţa la principi şi la monarhi, suplicîndu-i să ne readucă la vechea noastră libertate, şi să alerge spre noi, încuviinţînd cu însufleţire gîndurile noastre mărinimoase, şi să reţină forţele inamice ocupate şi împărţite pentru ca dorinţa şi gîndul nostru să izbîndească din plin.

Faima slăvită a luminăţiei tale şi renumele tău la noi, precum şi la cei din răsărit sînt nespus de glorioase, // şi puterea maritimă este p. 478
socotită vrednică de admiraţie. De aceea rugăm prea plecat luminăţia ta să binevoiască împreună cu ceilalţi principi, şi chiar pentru binele obştesc, măcar pe mare cu forţele [maritime] şi cu galerele să sprijine planurile noastre atît de respectabile. Va rezulta o faimă cu glorie eternă, nu va fi nici o pierdere, iar cîştigul va fi uriaş... Noi însă, în vreme ce principii creştini plini de zel şi de virtute vor distrage pe pămînt şi pe mare forţele turceşti, favorizînd aspiraţiile drepte şi sfinte ale Răsăritului, promitem să strîngem şi să avem o suta şi mai bine de mii[40] de ostaşi aleşi din mijlocul nostru spre a zăpăci şi a ataca şi din spate şi din faţă pe tiranul grozav al credinţei adevărate, şi ne legăm [la aceasta], de cum am vedea dintr-o parte oarecare steagurile catolice şi vom fi însufleţiţi de ele. Căci noi ştim bine cît poate Osmanul, şi care

[37] Petrus Stephanus et alter... (vezi sublinierea editorului: Die Unterschrift des Fürsten der Walachei fehlt.).
[38] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Haşdeu în „Col. lui Traian", 1882, p. 477.
[39] *Orientalium populorum*. Vezi şi formule asemănătoare folosite de Parčević în documentele apocrife înfăţişate de el la Veneţia în 1650.
[40] Cifră subliniată de editor cu admiraţie, fără urmă de îndoială.

îi este puterea în vremea de acum. Rugîndu-ne lui Dumnezeu ca să-ți dea luminăției tale prosperitate în toate, rămînem. . .[41]

Serenisima voastră republică a posedat odinioară cu glorie măreață toată Silistra, Tighina, Cetatea Albă, Brăila, Ismailul și Chilia[42], ba chiar, dupa cum am auzit de la înaintași se află chiar în Moldova unele castele *(fortalitia)* clădite și ridicate de această Republică ce va putea ușor, cu ajutorul bunătății cerești să ia în stăpînire aceste locuri și să le stăpînească din nou cu bine.

Dat la Iași, la 30 martie 1673

A luminăției tale
prea plecată slugă și prieten[43]

IѠ сТЕФаН ПЕТР ВОЕВОДа[44]

pe verso: Să se dea cu credință serenisimei și prea puternicei republici genoveze[45].

CUVÎNTAREA CĂTRE DOGELE VENEȚIEI[46]

decembrie 1673.

p. 623

Prea luminate principe.

Cei doi principi actuali ai Moldovei [și][47] Valahiei remarcabili prin hotărîre, isprăvi, vîrstă, vitejie și prudență, împreună cu popoa ele orientale din Serbia și Bulgaria, Tracia și Macedonia [dorind] a-și redobîndi vechea libertate creștină, atît în propriul lor folos, cît și pentru cauza însăși a întregii creștinătăți, au luat cu mărinimie hotărîrea de
p. 624 a prefera să-și dea viața dintr-o dată cu glorie, vărsîndu-și sîngele, decît să trăiască tot mereu chinuiți. În acest scop așadar, pentru a scoate de pe grumazul lor jugul greu și tiranic al otomanilor, mi-au încredințat cu cele mai mari stăruințe, mie în această vîrsta înaintată, biata rămășiță // a unor infirmități continue, țintă nenorocită a unor călătorii obositoare și costisitoare, [sarcina] de a apela în numele lor la regii și principii creștini, și mai ales la serenisima voastră Republică, spre a

[41] Este probabil că această frază neterminată constituia finalul scrisoarei, la care a fost adaugat in extremis acel post scriptum despre castelele și cetățile genoveze din Moldova, însăilat în grabă.

[42] *Totam Sylistriam, Tyginum, Civitatem Albam, Brail, Smail et Cicliam* (!)

[43] Aceste cuvinte se află la genetiv, poate subînțelegîndu-se: subscriptio. (?)

[44] Numele domnului scris cu litere cirilice. De comparat cu scrisoarea paralelă catre dogele Veneției, care e lipsită de o atare iscălitură.

[45] Textul e precedat de un regest al editorului, rezumînd pur și simplu cuprinsul și e însoțit de două note subliniind importanța cifrei de 100 000 de ostași moldoveni precum și existența castelelor genoveze din cuprinsul Moldovei. Într-un loc își mărturisește emoția de a fi dat chiar din prima clipă a cercetărilor sale în arhiva genoveză peste o scrisoare a domnului cu care era înrudit.

[46] Text italian *Ibidem* pp. 623—624.

[47] În text: *di Valachiae Moldavia* (!)

declara hotărîrea lor glorioasă şi nobilă şi să implor să binevoiască zişii principi şi regi creştini şi serenisimul vostru Leu venețian să-şi dea concursul la această acțiune pioasă şi sfîntă.

... Şi nu va fi nici prima dată cînd acei principi şi popoare orientale cu arma în mînă vor fi vărsat sîngele inamic fie în propria lor ţară, fie spre părţile septentrionale, unde cată să se cuibărească tiranul. Azi, în această împrejurare se imploră de la acest serenisim şi prea fericit tron legămîntul unei promisiuni solemne, că văzînd că pornesc oştile aliaţilor arătaţi mai sus, îşi va porni şi ea (= Veneţia) armatele sale şi pe uscat şi pe mare, atît pentru a-şi recupera stăpînirile sale legitime cît pentru a devia forţele otomane.

Aceste popoare orientale au arătat mereu mai multă afecţiune pentru serenisima republică a Veneţiei decît pentru ceilalţi principi şi monarhi şi ei doresc tot mai mult să se pună în siguranţă la adăpostul stăpînirii sale nespus de drepte, exemplu al celei mai slăvite libertăţi, sprijinindu-se totodată şi pe oferta sinceră de a-şi uni propriile forţe, în virtutea vecinătăţii dacă nu pentru întreaga restaurare şi recuperare a statelor voastre maritime, cel puţin pentru paza şi menţinerea în siguranţă a celor ce le posedă şi pentru redeschiderea comerţului atît din Marea Albă[48] şi Neagră cît de pe Dunărea întreagă, care udă ţările amintite pînă la Viena[49].

Acele popoare mai doresc încă de la luminăţia voastră drept confirmarea cea mai trainică de ce făgăduiesc un stindard cu semnele serenisimei maiestăţi adriatice, pentru ca atunci cînd se vor impune contra duşmanului comun toate victoriile care sînt în mîna lui Dumnezeu, *come si credono*, să poată desfăşura cu glorie insignele <senioriei> voastre, în faţa căreia toate ţările şi naţiunile rîvnesc să-şi plece voinţa printr-o ascultare consimţită şi supusă şi să pună în comun cîştigurile lor în virtutea celei mai credincioase vasalităţi.

/AUTOBIOGRAFIE/[50]

1673, septembrie 23, Viena p. 617

[Plecat în Italia la 11 ani, la colegiul din Loretto... a făcut studii superioare la Roma ... etc.... . Chemat în Bulgaria, a fost sfinţit preot de arhiepiscopul de Sofia şi a plecat cu Bandini ca misionar]. Şi chiar în aceeaşi săptămînă m-am dus în Moldova cu reverendisimul răposat Marcu Bandini, arhiepiscop // de Marcianopol... vicar apostolic, şi p. 618
administrator al episcopiei („principatus" (!) = episcopatus) Moldovei şi <stînd> acolo un deceniu (!) împreună cu acel domn arhiepiscop am trudit în via domnului cu sudoare şi cu munca mîinilor noastre pentru ca să mîncăm pîine; căci am fost şi vicar al acestuia, şi secretar şi capelan şi duhovnic şi curier, şi grădinar, ceeace poate să ateste întreaga „Provincie".

---

[48] = Marea de Marmara.
[49] Exagerare vădită.
[50] Pejacsevich, *op. cit.*, p. 617 ş.u. Text latin.

Murind sus-zisul domn arhiepiscop, eu am fost chemat (!) la Roma de către S. Congregație de Propaganda Fide, în vremea sanctității sale papa Inocențiu X, care[51] a edictat mai multe decrete și m-a creat și m-a substituit cu bunătate pe mine, deși nevrednic, în locul arhiepiscopului defunct, în și cu acele [drepturi], cu aprobarea *(beneplacito)* sanctității sale, și deci cu vicariatul și administrarea zisului „principat" (!) al Moldovei... Murind după aceea acel papă în scaunul apostolic, a fost ales prea fericitul Alexandru al VII-lea, care a sporit și mărit S. Congregație, și apoi după două sau trei luni a creat 14 episcopi, printre care am fost și eu, deși nevrednic, ridicat la această demnitate și în scurtă vreme după depunerea jurămintelor și a celorlalte <formalități> și după consacrarea dată în dumineca Pasiunei de către eminentisimul cardinal Franceoti în biserica S. Silvestru monahul, și după ce am sărutat picioarele sanctității sale și am primit binecuvîntarea sa, am pornit spre Orient, și aceasta a fost în anul Domnului 1657 (!). Am primit acel drum spre părțile orientale cu acel gînd și acea numire *(promotione)* făcută de S. Congregație, adică a administrației Moldovei. Dar în acest timp, unii de la S. Congregație confundînd arhiepiscopatul de Marcianopol stravechi, pe care îl păstrează biserica romană — deși în vremea noastră nu se dă în realitate acel oraș ci numai titlul — cu episcopatul Moldovei, lucrul a fost amînat atunci pînă la o mai amplă informare: și aceasta a adus cea mai mare daună și poporenilor, lipsiți de păstor, dar și mie rătăcind fără dioceză. Între timp trecînd eu spre Viena, am fost trimis de către augustul Frederic al III-lea după multe stăruințe [din partea sa] și ca să nu par necuviincios *(protervus)* [am fost] la cazacii zaporojeni, care, răsculîndu-se și făcînd mare prăpăd și vărsînd sîngele oamenilor nevinovați, se străduiau să nimicească cu desăvîrșire pe regele Poloniei, pavăza întregei cre tinătăți. Reîntors la Viena, am scris îndată cu toată smerenia mai multe scrisori Sacrei Congregații... și atunci, și în anii următori, și care pot
p. 619 fi văzute foarte clar //, rugînd-o să mă folosească în slujba sufletelor și să-mi dea acea „Provincie" a Moldovei ce-mi fusese destinată prin decret, dar niciodată nu am primit nici un răspuns la atîtea scrisori.

Între timp un călugăr bernardin[52] polon s-a dus la Roma și peste 2 ani a fost numit episcop de Bacău. Atunci eu am scris pe față *(manifestius)* că acela nu va ședea niciodată la Bacău. Căci știu că mulți episcopi poloni au făcut așa, și m-am rugat ca în această împrejurare să mă declare pe mine ca vicar cu reședința în Moldova, dar nu am putut să obțin aceasta: ceea ce reiese cu evidență din scrisorile mele originale. Ca să nu-mi irosesc vremea fără de folos, domnul episcop[53] de acum mi-a dat un decanat în Moravia unde se ascundeau foarte mulți eretici: ce voi fi făcut aicea, să zică însuși domnul episcop, capitolul său, parohii și tot districtul: ar putea chiar eminentisimul domn cardinal Caraffa, dacă ar vrea, să dea despre viața și purtările mele o dare de seamă adevărată, așa cum a fost, nu ca un călugăr oarecare, ci ca un monah separat cu totul de lume în această vreme la Viena și aiurea fără nici o clipă de înviorare, ci plîngîndu-mi soarta ca o turtu-

---

[51] quae = Propaganda.
[52] = observant. Este vorba de episcopul Athanasie Rudzinski.
[53] = episcopul Moraviei.

rea jelind pierderea tovarăşului său. Deasemenea ar putea, dacă ar voi, să mărturisească după conştiinţa sa, domnul cardinal Spinola[54], care din bunăvoinţa sa mă chema adesea la el, stătea de vorbă <cu mine> şi mă întreba despre multe lucruri şi aşadar a putut să pătrundă adînc în viaţa mea şi iscusinţa sau incapacitatea mea. În acea vreme se afla la Viena domnul Grigore Ghica, principele Valahiei ca pribeag. Pe acesta eu l-am primit atunci în coliba[55] mea şi prin expuneri continue, cu cooperarea eminentisimului Spinola şi din îngăduinţa duhului adevărului, l-am tras la credinţa catolică şi l-am înfăţişat suszisului domn cardinal, în mîinile căruia a prestat profesiunea de credinţă cu jurămîntul <său> spre mulţumirea întregii curţi, [credinţă] pe care de fapt o nutreşte şi păstrează în suflet cu cea mai mare sinceritate. Pe vremea aceea a fost ridicat la cardinalat ilustrisimul nunţiu Spinola, şi fiind chemat la Roma <a dat> acolo Sacrei Congregaţii şi supremului Pontifice Clement IX <o relaţie> sinceră despre viaţa, purtările, doctrina, zelul meu şi dorinţa de a mă duce în părţile orientale şi de a sluji lui Dumnezeu întru mîntuirea sufletelor, cu viaţa şi cu sufletul meu.

A binevoit Sanctitatea Sa, ca un părinte al tuturor să plece o ureche favorabilă unei asemenea relaţiuni a unui bărbat ca acesta şi îndată a şi cerut să fie trimisă o bravă apostolică cu vicariatul şi // administrarea „principatului“ Moldovei. Primind-o cu toată smerenia, am plecat fără nici o zăbavă (!) pe Dunăre pînă în Moldova, unde am rămas în continuu şase ani întregi (!). p. 620

Şi nu m-am trudit numai cu toate puterile şi străduinţa împotriva moravurilor stricate, repudierilor, concubinaturilor, bigamiilor şi poligamiilor după obiceiul schismaticilor, şi mai ales pentru mîntuirea sufletelor, ci chiar luînd în mîinile proprii sapa, am muncit pămîntul ca să pot măcar să am ierburile (? = gramina) cu care să mă hrănesc şi foarte adesea nu ne puteam sătura cu pîine de mei (= mămăligă?) din cauza marei sărăcii: căci rev. domn Ruginski, episcopul polon, venind la Bacău cu 30 de servitori şi cu cai, consumase tot şi ridicase potirul, patena, crucile de argint, precum şi odăjdiile, pe care le-a zălogit şi care de fapt se consuma <în dobîndă> la creditori. Toate acestea atît despre mine, cît şi despre ceilalţi, vor fi atestate fără reticenţă (pleno ore) de toată „provincia“, şi chiar de către boierii schismatici şi de principi, căci lauda proprie nu are valoare.

Eu la sosirea mea am găsit un pricipe tiran prin definiţie, de la care nu am putut obţine slobozire pentru slujba mea. Între timp cele ce erau de făcut le făceam ferindu-mă[56]. Această situaţie a durat 4 ani. În acest timp incursiunile tătarilor şi asupririle neîntrerupte ca şi pregătirile asidue ale turcilor au fost cauza că am fost obligat să dau şi să plătesc cu sila o contribuţie din toate cele ce le plătesc şi le dau laicii, fără nici o consideraţie a imunităţii [bisericii], sau a stării de sărăcic, să mărturisească însuşi poporul cuprins de uimire. Despre bîntuiri, teamă, fugă în puterea iernei[57], despre foame şi sete, goliciune şi frig nu spun nimic, căci sînt mai evidente decît lumina

[54] Nunţiu apostolic la Viena, 1665—1667.
[55] *Tugurio.*
[56] *Caute.*
[57] În dec. 1671. Vezi observaţiile critice.

zilei. În sfîrşit, pornindu-se în anul trecut năvala furtunoasă a 4 000 de mii[58] (!) de turci pe lîngă o mulţime nesfîrşită de cămile, catîri, boi, bivoli şi cai, şi fiind cucerită Cameniţa, piaţă[59] a Europei aproape întregi şi cheie a regatului Poloniei, s-a revărsat valul mahomedan şi şi-a aşternut drum prin Valahia şi Moldova cu distrugerea nespusă şi păgubirea provinciilor, astfel că se află aproape despopulate din cauza neîncetatului flux şi reflux, mergînd în Polonia, şi apoi reîntorcîndu-se. Ne mai voind popoarele orientale, ca şi principii Valahiei şi Moldovei, sa sufere mai departe un jug aşa grozav ca acesta, avînd întotdeauna în faţa ochilor ruinele datorate tiraniei, ei hotărăsc, uniţi în simţire şi voinţă, în cugete şi arme, în gînd şi în intenţie nestrămutată, să-şi piardă mai degrabă viaţa şi să-şi verse sîngele decît să îndure şi să vada neîncetat [numai] rele, şi astfel prinzînd prilejul şi luînd în consideraţie multe motive, m-au suplicat ambii principi ca de dragul lui Dumnezeu, al religiei şi al patriei, să întreprind acest drum obositor şi plin de multe primejdii şi greutăţi către principii cei mai mari creştini şi către fericitul părinte pontificele roman şi păstorul tuturor bisericilor, ca să nu piară şi bisericile noastre şi să se piardă sufletele creştinilor de atîtea bîntuiri.

Şi întrucît toate acestea eu le-am văzut cu ochii mei şi am îndurat ocările şi loviturile pe trupul meu, şi în mica mea colibă veche acoperită cu paie am primit continuu timp de 6 luni întregi un mare număr de turci din cei mai crunţi, spre minunarea tuturor boierilor şi a principelui actual, care de aceea mi se arată favorabil şi îmi promite multe milostiviri, m-am plecat la stăruinţele lor drepte şi îndreptate spre folosul creştinătăţii, şi am expus principilor creştini, după cît am putut în Polonia şi Germania[60], nobilele hotărîri ale tuturor celor din Orient, sufletele şi armele lor pregătite, şi am implorat de ar fi posibil

---

[58] *4 000 millium* (!). Cifră nereală dată în textul tipărit. Cum este vorba de vestita campanie a sultanului din 1672, descrisă chiar în acest volum, nu poate fi vorba de o inadvertenţă pentru cifra de 40 000 de turci, fiind prea mică, iar 400 000 prea mare, chiar pentru exagerarile fanteziste ale declarantului.

[59] *Emporio.*

[60] Pentru apariţiile sale la Varşovia (şi Viena) vezi Hudiţă, *Recueil de documents concernant l'Histoire des pays roumains tirés des Archives de France au XVIe et XVIIe siècles* (Iaşi ed. Viaţa Românească), corespondenţa din Varsovia retransmisa din Hamburg de polonul Lubjenietz şi francezul Baluze, pp. 182—183, Hamburg, 12 mai 1673, cu ştiri din 29 apr. din Varşovia „... Unul din episcopii bisericii latine venea spre M. Sa <regele Poloniei> să stăruie să binevoiasca să ia armele neîntîrziat contra turcilor, şi în cazul acela valahii şi moldovenii îl asigurau de întreaga lor asistenţă cu putinţă... Se scrie din Liov la 21 al lunii aceste a că acela care venea să-l întîlnească pe rege în numele domnilor Valahiei şi Moldovei ca să ceară un ajutor grabnic contra necredincioşilor şi să fagăduiasca întreaga lor asistenţă era arhiepiscopul de Marcianopol". La 13 mai din Hamburg: „Arhiepiscopul de Marcianopol a sosit, şi el, *se spune* că ar fi trimis de domni *(hospodars)* ca să-l solicite pe rege să se apropie cu armata sa de frontiera lor, în care caz îi făgăduiesc să se ridice contra turcilor. El nu a avut înca prima sa audienţă...". Hamburg, 21 iunie (scrisoarea din Varşovia din 10 iunie): „Curtea aşteaptă înapoierea marelui mareşal <= Ioan Sobieski> cu o vie nerăbdare şi îndeosebi cunoscutul arhiepiscop de Marcianopol, trimis de Valahia (= Moldova) şi de întreaga acea *regiune locuită de creştini*, slobozirea sa de plecare (sa dépêche) fiind amînata pînă acuma cînd i-a fost dată de curî d prin viu grai noului trimis din Valahia (= Moldova), cu atît mai mult cu cît şi el şi-a făcut expunerea tot prin viu grai, bazată pe o scrisoare de încredinţare, la care i s-a dat un răspuns în scris, în sensul că regele va face tot ce poate pen-

ajutoare în această dumnezeiască împrejurare care se iveşte din plin, avînd ordin expres de a merge chiar la Roma prea fericitului papă cu scrisori credenţiale şi cu informaţii orale.

Din îndurarea domnului am fost născut şi crescut în credinţa catolică, nu mă plec uşor în faţa diavolului; dar desigur că este dată cea mai mare cauză, ocazie şi cale de prăbuşire şi desnădejde. Chiar în port sufăr naufragiul, şi acolo unde aspiram drept răsplată în zilele bătrîneţii mele pentru atîtea servicii prestate timp de 50 de ani, atîtea oboseli şi străduinţe îndurate cu prisosinţă, drept recompensă, laudă, îmbrăţişare, mîngîiere şi întremare, văd aproape cu desnădejde că aici am de încercat crucea <răstignirii>, securea, temniţa, ura, duşmănia şi alungarea. Sînt supus la picioarele bisericii Romane, să facă ce va voi cu cel nevinovat, şi să prigonească bătrîneţea odată cu adevărul. Nu mă

---

tru a veni în ajutorul principelui său şi ţării sale, de cum vor porni oştile în campanie". 23 iunie, Hamburg: „Domnii din Valahia şi Moldova continuă prin noi scrisori să îndemne Polonia să pornească ceva contra turcilor, şi poruncesc trimişilor la Varşovia *să treacă la înapoierea lor prin Viena*, ca să-l îndemne şi pe împărat..." etc. 1 iulie: „Dar totuşi tot nu s-a înapoiat încă marele mareşal, după care oftau bunul arhiepiscop din Valahia (= Moldova) şi *discipolul său Dicoul* (?) şi se plîngeau mult de zăbava sa atît de lungă, în vreme ce curtea îl şi bănuia din cauza conferinţei sale cu miniştrii regelui Suediei în Pomerania".

Aşadar Parčević sosea la 29 apr. la Varşovia. În drum se oprise la Liov ca să confere chipurile cu palatinul Rusiei, Jablonowski, dar probabil mai ales pentru a-şi regăsi cunoscuţii de la Colegiul armean din acest oraş. Plecat din Bacău la 10/20 martie, el nu arăta mare zor să se achite de misiunea sa (!), şi mai ales să se înapoieze în Moldova. Lipsa lui Sobieski de la Varşovia era binevenită, îngăduindu-i să-şi prelungească şederea în preajma curţii, simulînd totuşi o mare nerăbdare datorată urgenţei conjuncturii, şi reuşind să sporească neîncrederea regelui în Sobieski. Nu se ştie cine putea fi acel discipol Dicoul (?). Poate un auxiliar recrutat pe drum la Liov, căci de la Bacău plecase însoţit doar de un nepot al său. Precum se poate constata, ştirile redate de la Hamburg vădesc oarecare confuzie în exprimare. Ba este vorba de o expunere pur orală, ba e menţionată o scrisoare de încredinţare (constînd mai întotdeauna dintr-un simplu bilet rugînd să se dea crezare emisarului respectiv şi putînd uşor fi plăsmuit). Cît priveşte *noile scrisori* cu porunca de a merge la Viena, la înapoierea (în Moldova), este o versiune înflorită a pretextului invocat de Parčević pentru a-şi continua drumul spre Roma şi nicidecum spre Moldova. Intenţie pătrunsă de nunţiul de la Varşovia, ca şi foarte curînd de cel de la Viena. Iată şi ecouri ale apariţiei sale aici. (Vezi *Hurmuzaki*, IX, 1 p. 273). La 26 aug. oratorul veneţian Zuanne Morosini raporta că: „a sosit de puţine zile cu o misiune secretă din partea domnilor Moldovei şi Valahiei arhiepiscopul de Marcianopol..." Sînt depănate argumentele ce vor fi folosite ulterior în scrisorile <apocrife> către dogele Veneţiei şi cel al Genovei. Momentul este extrem de favorabil, turcii sînt slabi, domnii români sînt ferm hotărîţi... etc. În lipsa împăratului el e primit de împărăteasa Eleonora. Dar el va aştepta înapoierea împăratului ca să-i arate mai precis starea adevărată a lucrurilor. La 30 aug. oratorul rezumă spusele lui Parčević pe care îl desemnează drept „trimisul din Polonia la hanul Crimeii" (printr-o confuzie cu misiunea lui Parčević la hatmanul cazacilor în 1657): Înapoiat de cîteva zile în acest oraş, el afirmă că turcii sînt *„debolissimi"*, că Husein Paşa nu ar avea decît 4 000 de combatanţi în acele părţi, ceea ce a stimulat Senatul <polon> să trimită poruncă marelui mareşal să împingă un corp puternic de oaste contra duşmanului, pentru a distruge depozitele înfiinţate acolo, fără a le uita pe acele ce se află în Moldova („Valahia"!) din porunca Porţii... dar totul a fost contramandat în urma unor ştiri contrare ivite atunci cum că sînt 6 paşale cu vreo 50 de mii de combatanţi pe punctul de a porni împotriva acestei ţari, ne mai aşteptînd decît doar venirea tătarilor... Nu este exclus ca acele info maţii să fi fost date oratorului chiar de el, ca odinioară lui Sagredo. (Vezi *Călători* V, p. 379).

voi lăsa în acest timp de a mă ocupa de mîntuirea sufletelor şi de a-mi îndeplini — după puţinătatea mea — slujba de la Dumnezeu încredinţată mie de biserică pe toată viaţa. Ce va trebui să răspund principilor, ce va răspunde oare pontificele suprem, capul <bisericii> universale, şi ce va hotărî la stăruinţele făcute, cînd calea spre el este oprită *et sinus absconditur;* nici eu nu ştiu, şi nici nu mă voi apuca să mă întorc acolo din cauza ruşinii şi a ignominiei; ştiu că în cele din urmă va ieşi scandal şi pagubă: căci altele sînt moravurile, obiceiurile, condiţiile, autoritatea şi puterea domnilor, şi celelalte de acest fel în provincia mea. Înţeleptul trebuie să considere cu înţelepciune nu numai trecutul şi prezentul, dar şi viitorul.

Petrus Parcevich,

archiepiscopus Martianopolitanus

Viena 29 sept. 1673

OBSERVAŢII CRITICE

Imaginea despre Parčević acceptată de cvasiunanimitatea istoricilor este cea pe care şi-a construit-o el însuşi la un moment dat cu un scop bine definit, în autobiografia sa, adresată de el la 23 septembrie 1673 nunţiului de la Viena (1671—1675), monseniorul Mario Alberici, arhiepiscop de Neocesarea şi viitor cardinal. Este o apologie scrisă cu patos şi nesinceritate, răsucind faptele şi datele pentru a ascunde realitatea şi a-şi îngădui asumarea unui rol închipuit. Ca o completare mai tîrzie au fost scoase la lumină de către biograful lui Parčević, ruda sa colaterală, Julian Pejacsevich, documentele (apocrife) ale pseudo soliilor sale din 1647 şi 1649—1650 la principii creştini şi la Veneţia, împreună cu cuvîntarea sa în marele Colegiu al Serenisimei Republici. Este foarte curios că în Autobiografie nu este menţionată acea pseudo solie din 1649 la regele Poloniei, la împărat şi la dogele Veneţiei, şi cu atît mai inexplicabil cu cît aparţine momentului cînd Parčević încerca pe toate căile să convingă pe nunţiu că este însărcinat din partea domnilor români cu o misiune de o importanţă capitală, oarecum similară aceleia din 1649—1650. Lucrul devine şi mai ciudat dacă se ţine seama că în mărturia lui Soimirović la procesul consistorial de numire a lui Parčević, la 12 februarie 1656, acesta, lăudîndu-i talentul şi capacitatea, pomeneşte de nişte misiuni ale sale ce îi fuseseră încredinţate de episcopul său, şi care nu au nimic comun cu pretinsele solii („Essendo stato mandato de vescovo per negotii gravi *d'alcune chiese* al re di Polonia et altri principi") fiind mai degrabă vorba de drumurile sale în Polonia în 1645, 1646 etc. pentru interesele bisericeşti ale lui Bandini şi ale episcopiei de Bacău, precum şi de nişte cereri de ajutoare de la Matei Basarab („per un servitio", vezi *Călători* V, p. 347).

Cum această Autobiografie stă la baza multor afirmaţii greşite ale biografului său, luate de bune de către cercetătorii următori, se impune o semnalare a acestor nepotriviri, involuntare la biograf, dar nu tot astfel la declarant. Lăsînd de o parte spusele sale privind studiile din Italia, ajungem la perioada venirii sale în Moldova ca secretar al lui Bandini. Aici se strecoară două inexactităţi una majoră, că a rămas *un deceniu* pe lîngă arhiepiscopul său (care, venit în toamna anului 1644 a murit cam pe la 14 februarie 1650, ceea ce reduce deceniul la 5 ani şi vreo 3 luni!), şi alta minoră că a muncit cu mîinile pentru a se putea

hrăni pe sine și pe arhiepiscop cu zarzavatul din grădină cultivat cu trudă de el, și ca a fost silit să facă de toate și să fie simultan, secretar, vicar, confesor, curier și grădinar... În realitate el a fost doar *secretarul* lui Bandini. Aceste declarații erau menite să favorizeze asumarea *post festum* a calității de vicar pe care nu a avut-o el ci părintele Ioan Lyllus.

O observație valabilă pentru întreaga Autobiografie este folosirea de preferință a unor termeni neprecişi. De pildă cel de „Orient" care nu îngăduie o localizare certă. La Parcević el desemnează ba întreg sud-estul, ba doar Moldova (ca parte a acestuia). Cînd afirmă că pleacă în „Orient" (în 1656), el lasa altora deslegarea ghicitoarei, dacă e vorba de Bulgaria, sau de țarile române. Prin felul acesta ambiguu, el își păstrează latitudinea de a da cuvîntului sensul ce-i convine mai bine la momentul potrivit. Încă din documentele (apocrife) ale pseudo misiunii din 1649—50, el adopta acest „Orient" atît de comod și pentru utilizări viitoare. Și cronologia, deasemenea, este redusă la o artă subtilă de a evita orice precizare. Totul plutește într-un fel de ceață, nu se dau date, ci doar indicații generale, de pildă „la moartea lui Bandini" (dar nu se arată anul, luna, sau ziua) sau „pe vremea pontificatului papii Inocențiu X" (cu o durată de vreo 11 ani!). O excepție întrucîtva o constituie consacrarea lui Parčević ca arhiepiscop de Marcianopol care a avut loc *în dumineca Pasiunii* în basilica S. Silvester Mon alis, dar fară a se arăta anul (— 1656). Și apoi deodata, cînd vorbește de plecarea sa în „Orient", după consacrare, este indicată în mod apasat o dată în sfîrșit precisă („Și aceasta s-a întîmplat în anul domnului *1657*") dar neexactă! Sa fie un lapsus, sau o falsificare cu bună știința? Întreaga prezentare urmărește un scop: acela de a ascunde sub o continuitate aparentă unele întreruperi ale activitații sale, și poate și modul cum a fost folosit timpul astfel escamotat. De aceea el declară că slujba sa pe lîngă Bandini a durat un deceniu (!), deci pîna în cursul anului 1654, și datează *chemarea sa* (!) la Roma indicînd doar pontificatul lui Inocențiu X (1644—1655). Dar pretinsa chemare la Roma și numire printr-un decret al *Propagandei* cu încuviințarea acestui papa, oricît de ingenios gîndita din punctul de vedere al continuitații, era în contrazicere cu bula reală de numire a lui Alexandru al VII-lea din 6 martie 1656 (data de 1655 din acel text fiind indicată după uzanța romană, socotind începutul anului la paște, care cadea în acel an în aprilie). Această contradicție putea fi înlăturata prin ingenioasa scindare a numirii în două etape, una sub Inocențiu X, care ar fi aprobat decretul Propagandei de substituire în locul și funcția lui Bandini, a doua sub Alexandru al VII-lea care l-a cuprins în promoția celor 14 prelați creați de el în primul său an de pontificat. Nici chemarea lui Parcević din Moldova la Roma nu corespunde adevărului. Din primăvara anului 1653 el a părăsit Moldova spre a merge în Italia, unde nu îl chema nimeni, dar îl trimeteau aparent cu mare zor catolicii din Moldova ca să le ducă doleanțele. În 1654 sînt niște indicii ale unei treceri, sau scurte șederi la Chiprovaț. În Moldova nu s-a mai întors mulți ani. Din actele procesului consistorial de înălțare la arhiepiscopat a lui Parčević (vezi I. Dujčev, *Il Cattolicesimo*... p. 144 ș.u.) reținem mărturia episcopului de Prizren (Priština), tovarășul de călătorie al lui Parčević din 1647, cum că acesta a fost misionar și vicar general (!) al arhiepiscopului de Marcianopol (= Bandini), dar nu menționează nicăieri acea pretinsă substituire în locul și funcția lui Bandini după moartea acestuia, mult prea importantă în chestiunea numirii pentru a putea fi omisă, dacă în adevăr ea a avut o existență reală. În treacăt fie zis, el nu se ține de strictul adevăr cînd îl declară pe Parčević fost *vicar general* al lui Bandini, dar o face pentru a-i spori titlurile. Între ei exista o veche

complicitate, din 1647, cînd Parčević a falsificat scrisoarea lui Bandini, substituind numele lui Soimirović aceluia al lui Stanislavov, recomandat de Bandini pentru episcopia de Nicopol, la care candida atunci martorul de acum. (Pentru această călătorie, din care a fost inventată în 1650 prima pseudo solie a lui Parčević; vezi *Călători* V, biografia acestuia, și Observațiile critice. Nu e posibilă nici o confuzie reală între calitatea de vicar general al lui Bandini în viață și cea de vicar *apostolic* în locul vacant. Așadar, prin născocirea celor două etape se asigura continuitatea din 1650 pînă în 1656).

Dar de ce a fost falsificată data plecării în „Orient", 1657 în loc de 1656? Era o încercare de a camufla faptul că odată numit, noul arhiepiscop nu s-a mai dus în Moldova, ci a zăbovit la Viena, căutîndu-și alte rosturi! A început prin a îndrepta către împărat un pretins apel al creștinilor din „Orient" și a solicita ajutoare bănești pentru misiunea sa de propagandă la ei, lăsînd a înțelege că arhiepiscopia de Marcianopol, al cărui titlu îl purta, s-ar fi aflînd efectiv în Bulgaria, spre care s-ar fi ducînd... și cerînd apoi și o pensie anuală pentru sine. În felul acesta a tărăgănat lucrurile pînă ce a reușit să obțină desemnarea sa ca sol la Bogdan Hmelnițki (ian. 1657), misiune despre care pomenește apoi ca de un mare sacrificiu, consimțit de el de nevoie, la stăruințele perseverente ale împăratului Ferdinand al III-lea. Cît privește sustragerea de la obligația de a merge la postul său, el îi găsește o justificare într-o pretinsă confuzie, expusă de el acum într-un mod cu totul sibilin. „Unii de la *Propagandă*" ar fi confundat arhiepiscopia de Marcianopol, care nu era decît un titlu străvechi fără reședință reală, cu episcopia de Moldova (!?), și de aceea toată treaba *(negotium)* s-ar fi poticnit pînă la o mai amplă cercetare, spre marea pagubă a credincioșilor și a lui însuși, rătăcind fără dioceză... [adică, în alte cuvinte, umblînd pe la Cazaci. Iar el neavînd post, și deci nici obligații, era liber, ba chiar dator să-și găsească o întrebuințare]. Avem aici fără îndoială o recunoaștere a faptului că el *nu s-a dus în „Orient"*, ci s-a oprit la Viena. Explicația lui Parčević nu reușește să dea măcar o ideie în ce a constat *confuzia*. Dar nici măcar nu arată cînd anume a fost afectat de ea. Din spusele sale rezultă că a plecat de la Roma fără a ști de nici o confuzie. [Fie zis în treacăt, nu se știe exact dacă el a plecat îndată spre postul său, sau a mai zăbovit în Italia. Și nici cît timp a așteptat răspunsul la suplica sa către împărat.] Cert este însă că atunci cînd îi cerea ajutoare pentru a porni misiunea sa de propagandă, în „Orient", nu era ținut în loc de nici o asemenea confuzie. Deci prin august-septembrie ea nu se produsese încă.

După cum se poate vedea, Parčević încearcă să se dezvinovățească de dezertarea sa de la sarcina asumată. Poate că biograful său ar fi fost dispus să accepte toate implicațiile decurgînd din această desvinovățire, dacă nu s-ar fi produs o interferență de informații, avîndu-și originea, în ultimă analiză, tot la Parčević. În adevăr lucrarea lui Nicolaus Schmitth *Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli cum epitome principum turcarum*, (Tyrnau 1761) conține un paragraf despre Parčević, avînd la bază: a) scrisoarea de înnobilare a împăratului din 12 ian. 1657, b) un text necunoscut al lui Parčević despre audiența sa la împăratul Ferdinand al III-lea, care a servit desigur la redarea sa în acea lucrare, c) ecouri ale soliei la cazaci din 1657 oferind însă multe inexactități și greșeli. De pilda se spune că el ar fi încheiat o *alianță militară* între poloni și cazaci (!) contra turcilor, dar că apoi Bogdan Hmelnițki, om neastîmpărat și-ar fi călcat făgăduiala... etc. În realitate solia avea de scop accelerarea tratativelor pentru desprinderea cazacilor de alianța cu principele Transilvaniei, și pregătirea unei păci cu Polonia. Bogdan Hmelnițki, departe de a porni orice fel de acțiune, a

murit aproape îndată după încheierea acordului cu solul imperial. De fapt documentarea lui Schmitth nu era directă, ea provenind în parte din materialul înfățișat în lucrarea *Illyricum* de către iezuitul Iacob Pejacsevich, cuprinsă ulterior în colecția *Scriptorum Rerum Hungaricarum*. De acolo a fost extrasă și substanța diplomei de înnobilare, care îl interesa direct pe acest autor, întrucît familia Pejacsevich era o ramură a familiei Parčević și beneficia și ea de această recunoaștere alături de celelalte vlăstare: Knezević, Gyonović etc. Așadar la originea acestui lanț de informații stă diploma din 12 ian. 1657, completată cu elemente transmise de familia lui Parčević după o tradiție mai mult, ori mai puțin înflorită. Fără a-și arăta temeiul afirmațiilor, Schmitth pomenește de o conjurație a creștinilor din Balcani din anul *1655* în frunte cu Parčević, arhiepiscopul de Marcianopol, Chiril de Tîrnovo, patriarhul Gabriel al Serbiei și un fost patriarh de Constantinopol de origine spaniolă (?) executat ulterior de turci. Într-o notă (p. 379) se face totuși un fel de îndreptare cum că anul 1655 se referă doar la *începutul* acestor înțelegeri, la care nu a participat Parčević, care era atunci la Roma. La conjurație ar fi aderat domnii „celor două Valahii", precum și tot voivodatul de Chiprovaț (?) cu cele trei căpitănii ale sale: Copilovaț, Selesna („seu Ferrara") și Clisura. La sosirea lui Parčević se pun cu toții de acord etc., se iau dispoziții, se stabilesc legături și Parčević este rugat să meargă *ca internunțiu* la împărat. După o călătorie anevoioasă este primit în audiență de împărat la Viena... După care nu se mai vorbește de el. În fața acestui supliment de informații, biograful Pejacsevich se grăbește să integreze știrile lui Schmitth în propria sa schemă, lămurind că la venirea sa Parčević a fost cooptat de conjurați, el neparticipînd la faza inițială de pregătire din 1655. Cît privește „confuzia" invocată de Parčević în Autobiografie, ea i se pare foarte simplă. Acei nenumiți de la *Propagandă* voiau să-l considere ca legat de localitatea Marcianopol (= Preslav) din Bulgaria, fără nici o însărcinare în „provincia" Moldova, ceea ce el nu voia să admită nicidecum. El s-a dus deci în Moldova, *dar nu la Marcianopol* spre necazul *Propagandei!* Odată stabilit acest adevăr, biograful fixează jaloanele peregrinărilor, începînd de la Roma, dînd date precise fără a arăta de unde le-a luat. Plecat spre „Orient" în aprilie 1656 el a ajuns în Moldova „prin mai", a fost la Tîrgoviște unde a intrat în legătură cu conjurații balcanici. Totul a trebuit să meargă foarte iute, dacă ulterior trimis de ei la împărat, reușește să ajungă la el în august, și încă după o călătorie foarte grea. Pînă aici totul s-a petrecut într-un timp record. Dar aici încep întîrzierile. Deși ar fi voit să plece îndată „înapoi" (în Moldova) în septembrie, el este reținut de *interesele bisericii* și rămîne deocamdată pe loc.

În chipul acesta ingenios, după ce a fost înghesuită într-un interval extrem de redus toată pretinsa activitate politico-balcanică a lui Parčević (potrivit cu Schmitth), el însuși este readus la Viena, sau mai bine zis la Praga, spre a putea fi valorificate documentele din arhiva imperială de aici. Acestea constau în răspunsurile Camerei regale ungare la solicitările arhiepiscopului pentru ajutoare bănești de la împărat în vederea misiunii sale religioase în „Orient", la *bulgari*, care fuseseră odinioară sub sceptrul înaintașilor acestui suveran! El va lua 2 părinți iezuiți spre a fi folosiți „in ministerium Dei et scolarum erectionem". E nevoie de bani pentru hrana lor și pentru hainele ce trebuie făcute spre a fi purtate de ei în *Turcia* (unde se știe că portul iezuiților nu era îngăduit). Dar cum se împacă dusul în Turcia cu refuzul de a merge la Marcianopol (tot în Turcia), despre care a fost vorba? Iar din punctul de vedere al sincerității, cum se potrivește alegerea unor iezuiți, cu campania purtată de el împotriva lor în Moldova

(este drept că sub vălul anonimatului, mai mult ori mai puțin păzit)? Tot la Praga fiind, adresează un apel și arhiepiscopului de Strigoniu, ca să educe tineri în școlile *iezuite*, și să adune 2—3 asemenea „alumni“ într-un fel de colegiu pentru aceasta misiune din Bulgaria. Se știe că la curtea Habsburgilor, influența iezuiților era precumpănitoare. Arhiepiscopul peregrin ceruse împăratului 100 de ducați de aur pentru aceste cheltuieli. Cererea fiind trimisă de la Praga la camera regala ungară, aceasta răspunde la 24 octombrie. Dar încă mai înainte el primește (la 12 sept.) scrisori de recomandare către regele Poloniei, principele Transilvaniei și *domnii Moldovei și Țării Românești*, dovada cea mai evidentă că el *nu fusese încă in Moldova*. Cum la 31 oct. el mai solicită și un subsidiu propriu, anual, Camera regală ungară de la Pojon răspunde la 23 nov. că nu prea sînt fonduri: a fost greu de gasit și suma de 100 de ducați de aur, din care i s-a dat deocamdata 150 de florini (adică jumătate). Urmează noi solicitări persistente la împărat. La 12 dec. Camera imperială cere camerei ungare să se plătească și jumătatea ramasa „ca să nu mai zăbovească aici și să fie silit *să plictisească pe Maiestatea sa* pîna atunci“.

În felul acesta s-a ajuns la sfîrșitul anului 1656... Dar deodată în ianuarie urmator (spre uimirea admirativă a biografului) împăratul îl trimete pe neașteptate (!) pe arhiepiscop ca sol la cazaci. La 10 ian. Camera imperiala îi dă 1 000 de taleri pentru cheltuieli, iar la 12 i se conferă titlul de Freiherr pentru el și toate ramurile familiei sale, ca o recunoaștere a rolului său de „internunțiu al bulgarilor și al celorlalte state creștine“, ceea ce se referă — cum s-a mai spus la pretinsa sa solie din 1650 (vezi *Călatori* V), și nu la așa-zisa conjurație balcanica din 1655—1656, cum credea Schmitth.

Cum s-a ajuns la încredințarea soliei de către cazaci lui Parčević? În Autobiografie el se arată copleșit de stăruințele împaratului și în imposibilitate de a-l refuza din respect pentru el. Dar există și mărturii contrare. După reîntoarcerea din solie, (terminată de fapt pentru el la 11 iunie 1657, la sosirea sa la Liov, unde și-a prelungit șederea din cauză de boală pînă în nov., și unde la 3 oct. a convertit într-o datorie unică de 6 000 de guldeni, la armenii din acest oraș, diferitele sale împrumuturi succesive de cîte o mie de guldeni, mai împrumutînd la urmă încă o mie și sporind astfel suma totală la 7 000 de guldeni) a urmat o foarte lungă perioada de verificare a socotelilor. El obținuse chezășia priorului dominicanilor, provincial apostolic al Rusiei, primind din partea creditorilor și a chezașului 2 însoțitori, un dominican și un armean, care trebuiau să se întoarcă cu suma achitată. Ba le mai și fagăduise negustorilor armeni diferite privilegii comerciale. În cursul verificării au fost descoperite unele nepotriviri, atribuite de biograf însoțitorului lui Parčević, Marianović. Discuțiile se înveninează... Arhiepiscopul o ia foarte de sus. El amplifică primejdiile și oboselile soliei sale, scoțînd în evidență sacrificiile sale proprii, și declară secundare considerațiile de economie, cînd e în joc însuși prestigiul împăratului implicat direct în datoriile facute în numele și în slujba sa. Dar camera răspunde în referatul său că *cel ce a stăruit insistent ca să fie trimis în solie a fost chiar arhiepiscopul*, care a invocat cunoașterea sa a limbii (slave), și faptul că nu ar fi prea mare ocolul în drumul său *spre Bulgaria!* Intervine și cancelarul Ungariei, arhiepiscopul de Calocea, în discuția rezultată din verificarea cheltuielilor... La 20 iulie 1659 camera conchide că după „lichidarea“ datoriei armenilor, (supusă unor ajustări serioase) ar mai fi de plătit 500 de ducați (= 1 500 de guldeni), dar numai cu condiția ca *împăratul să nu mai folosească pe viitor pe arhiepiscop în misiunile sale!* Apelurile sale la împărat pentru plata armenilor continuă pînă în

1664 inclusiv. Împăratul Ferdinand al III-lea murise în timpul soliei lui Parčević, şi urmase la tron foarte tînărul Leopold I, lipsit de orice experienţă. Prin moartea şi a lui Bogdan Hmelniţki cam tot atunci, cade de la sine şi înţelegerea încheiată cu cazacii. În aceste condiţii era normal ca achitarea datoriilor să pară şi mai suparătoare, mai ales considerînd şi abaterile de la o contabilitate corectă. Nu ştim cum s-a rezolvat pînă în cele din urmă creanţa armenilor. O buna bucată de vreme arhiepiscopul a trebuit să care după el pe cheltuiala sa pe cei doi tovarăşi nedoriţi ce îl însoţeau de la Liov şi care veghiau asupra lui ca asupra unui fond ipotecar.

În Autobiografie autorul vrea sa înfăţişeze solia la cazaci ca o foarte scurtă întrerupere a apostolatului sau. De aceea se grabeşte sa reia firul expunerii rapoartelor sale cu *Propaganda*. Departe de a-şi recunoaşte vreo vina în părăsirea misiunii încredinţate de aceasta, el aruncă asupra ei raspunderea faptei sale. De vină sînt acei nenumiţi de la *Propagandă* care au creat acea confuzie misterioasa ce l-a lăsat pe drumuri. Chiar şi dupa reîntoarcerea sa la Viena (sfîrşitul anului 1657?) el ar fi scris nenumărate scrisori rămase fără ecou, cerînd sa i se dea locul din Moldova conferit prin decret! [Însă nimeni nu a văzut acele scrisori, iar la *Propagandă* se ştia că el refuza să părăsească imperiul şi sa mearga în Moldova]. În preajma numirii lui Rudzinski la episcopia din Moldova, deci pe la sfîrşitul lui 1662, el ar fi scris (cui?), cerînd a fi numit de către noul episcop *vicar al acestuia* (!) [întrucît ştia bine că acela nu va sta în Moldova]. Dar nu a avut succes. [De astă data el invocă mărturia *scrisoarei sale originale!* Nu este exclus ca să fi trimes o asemenea cerere de pura formă, odată ce candidatul se legase prin jurămînt înaintea *Propagandei* ca va locui în Moldova. Este totuşi ciudat cum de nu a făcut un asemenea demers pe vremea cînd episcopul absenteist Kurski se arăta gata să lase suplinirea sa oricărui vicar desemnat de *Propagandă*, (vezi *Călători* V, biografia acestuia). Căci din declaraţiile sale de acum rezultă că ar fi primit bucuros şi formula aceasta].

Deci, — neputînd ajunge a ocupa, măcar şi într-o forma minoră, vicariatul din Moldova, după ce a facut tot ce era omeneşte posibil, — ca să nu stea degeaba — a primit (prin martie 1664 după socotelile biografului său) un decanat în Moravia în care s-ar fi aflat ascunşi mulţi eretici. Ne putem întreba dacă l-a ocupat efectiv, sau s-a mulţumit să perceapă doar veniturile sale. Şi aici el foloseşte o exprimare ambiguă: „Quid ibi fecerim?“ [De ce nu... „feci?“]. Traducerea mai fırească ar fi: Ce să fi facut eu acolo? decît: Ce am făcut eu acolo? El invocă mărturia generala a întregului cler şi a întregului district, dar în mod mai mult retoric şi formal. Căci mărturia cardinalilor Caraffa şi Spinola foştii nunţii apostolici la Viena se referă la viaţa şi purtările sale de anahoret *la Viena şi aiurea*, bine cunoscute de primul din ei, şi la viaţa şi talentul său, constatate de al doilea în cursul unei frecventări asidue, tot la Viena. Cum nunţiul Caraffa a stat la Viena doar în intervalul 1664—1665, este de presupus că în acea vreme se afla şi Parcević în capitală, nefiind probabil ca acel înalt prelat să-l fi vizitat în Moravia. El ţine cu tot dinadinsul să accentueze legăturile sale cu Spinola, care l-a propus *Propagandei* pentru postul de vicar apostolic, şi totodată să împarta cu el aureola convertirii (pur oportuniste) a lui Grigoraşcu Ghica. Cum acesta a reuşit a se strecura cu mare iscusinţă de la Viena, prin Italia la Constantinopol, unde a reobţinut domnia Ţării Româneşti în 1672, ne mai pomenindu-se dupa aceea de abjurarea sa de la Viena, Parčević, evocînd profesiunea lui de credinţă, care ar fi edificat atunci întreaga curte, adaugă cu intenţie „şi pe care o păstrează şi o nutreşte în suflet (adică în taină) cu cea mai mare sinceritate“. Un amănunt nu

fără interes e că nunțiul Alberici dăduse recomandările cele mai călduroase lui Gr. Ghica la plecarea acestuia de la Viena.

Partea finală a autobiografiei, care privește ultima etapă a activității sal , anume cea petrecută în Moldova (sfîrșitul anului 1668 — martie 1673) începe cu o afirmație neadevărată, cum că a plecat fără zăbavă de cum a primit breva apostolică de numire. În realitate, avizat de numire în iunie a plecat abia în nov. Această porțiune din apologia sa e compusă din bucăți oarecum independente. Pot fi recunoscute frînturi din corespondență, adevărate clișee, ca de ex. lipsu 'le îndurate, munca sa cu sapa pentru a avea ce mînca (și acum ca și pe v emea lui Bandını), haosul spiritual al catolicilor influențați de schismatici, secătuirea averii și a rezervelor de hrană ale episcopiei de Bacău de către episcopul polon Rudzinski, tirania lui Duca, impunerea de contribuții extraordinare asupra catolicilor, și în sfîrșit o temă nouă: dezastrul trecerilor neîncetate de ostași turci în Polonia și înapoi, culminînd cu propriile sale experiențe. Dramatizînd ca de ob'-cei, el înșira cu patos insultele și loviturile *(verba et verbera)* primite chiar de el, pe propriul său trup și obligația amara de a primi în „mica sa coliba, acope ta cu paie" timp de 6 luni un mare număr de turci nespus de crunți, spre admıraţia (= uimirea admirativă) a tuturor și recunoștința domnului actual (= Ștefan Petriceicu). [Dar Parčević a părăsit Moldova în martie 1673, iar Petr'ceicu a fost numit domn la 20 august 1672, după trecerea sultanului pe la Iași. După campanıe turcii s-au retras în condiții destul de grele peste Dunare. Deci cînd anume trebuie situat acel interval de 6 luni arătat mai sus? Și cînd a avut loc maltratarea monseniorului, și cum de nu a avut nici un ecou? Nici după plecarea sa din Moldova, el nu a pomenit de ea nunțiului din Polonia, și nici celui de la Vıena, pînă la întocmirea acestei apologii. Este curios de confruntat acest tablou sumbru cu fragmentul scrisoarei din 3 martie 1671 adresata unui cardinal, poate Spinola, în care pomenește de cantonarea la episcopie din ordinul autorităților, a 12 ostași români şı turci pentru o *zi și* o *noapte*, cu care prilej s-a plimbat în grădina, stînd de vorbă cu 3 bosniaci pe care i-a convertit, sau reconvertit la crezul catolic, dîndu-le odată cu absoluțiunea scrisori ca să se refugieze în Polonia. Momentul istoric evocat este acela al unor demonstrații comune ale domnilor români, mergînd cu oștile lor la hotarele Poloniei din porunca Porții, spre a împiedeca eventualele incursiuni și jafuri ale tătarilor în Moldova. Această acțiune, tot după Parcević, a durat *cîteva săptămîni.*

Încheierea Autobiografiei readuce și ea clișee mai vechi înfiripate mai înt'i cu prilejul pretinsei solii din 1650 și folosite ulterior în legatura cu istoricul s liei reale la cazaci, în sfîrșit introducînd acum pretinsa misiune tainică primită recent, *de la ambii domni români*, către principii creștini și catre papă. În toate aceste împrejurări *el se jertfește, fiind implorat* și solicitat, ba de Matei Basarab în 1649, ba de Ferdinand III în 1656, și în urmă de Gr. Ghica și Ștefan Petriceicu în 1672—1673, de a porni într-o călătorie lunga și primejdioasă în folosul creștinatații, ca internunțiu al lor. Tema este aceeași, și nu difera la diferitele sale reapariții. Tonul adoptat acum amintește și el retorica altor manifestări cu stăruințe, adjurari, avertismente și amenințări învăluite, într-un crescendo de indignare.

Nunțiul Mario Alberici fusese secretar al *Propagandei* în intervalul 1657 (mai) — 1664, și deci era în măsură să cunoască adevărul, pe care încerca acum să-l rastalmacească Parčević cu toate artificiile la îndemîna acestui emul al iezuiților. Dar apologia era adresată — peste capul nunțiului, către prelații de la Roma, unde toată nădejdea era la sprijinul cardinalului Spinola. Nunțiul, văzînd

ca nu îl poate îndupleca să se înapoieze în Moldova după porunca *Porpagandei*, lucru ajuns irealizabil în această faza, s-a mulţumit să-i pună în vedere opreliştea de a se înfăţişa la Roma pîna nu ar fi autorizat a o face... şi l-a lăsat să plece în Italia, neputîndu-l împiedica în vreun mod oarecare. Acest text atît de caracteristic ocupa în lustrarea „soliei" sale din 1673, un loc asemănator cu acela al discursului din faţa Marelui Col giu pentru „Solia" din 1650. Iar scrisorile apocrife ale lui Petriceicu sînt asemenea acelora pseudo-credenţiale înfaţişate atunci. Cît priveşte val area sa autobiografica, ea este serios afectată de nesinceritatea autorului, datorată atît unei înclinaţii naturale, cît şi nevoii de a ascunde tot ce nu îi conv nea.

Trebuie semnalat ca textul publicat de Pejacsevich aşa cum i-a fost comunicat de arhiva *Propagandei*, tradează unele lacune indicate prin... Deşi întinderea şi importanţa lor par minore, ar fi totuşi necesară o fotocopie pentru o eventuală completare. Tot de la *Propagandă* a obţinut acelaşi biograf în 1876 unele da e b'ografice, extrase în realitate din textul analizat aici, însoţite de informaţia e . actă ca Parcevic ar fi fost cerut de Gheorghe Ştefan în 1654 ca administrator l „p vinciei", Moldova, precum şi de o explicare neconvingătoare a „confuziei", misterioase din 1656, preluate de biograf, împreună cu noi elemente datorate lui Schmitth. El a acceptat şi afirmaţii neadevărate, ca de pildă durata de un deceniu a şederii lui Parcević pe lîngă Bandini în Moldova, ceea ce ar fi prelungit viaţa acestuia pînă în 1654. Şi cum acelaşi Parčević pomeneşte de vacanţa arhiepiscopiei de Marcianopol, ca şi a celei de Ohrida, în extraordinara propunere pe care o face în iulie 1650 în faţa marelui colegiu de la Veneţia ca să fie ajutat supusul veneţian Bernardino din Zara să obţină una din ele (evident nu cea de Marcianopol!), nu este chiar atît de uimitor ca biograful lui să traga concluzia că Bandini ar fi fost scos din slujbă (!) pentru motive necunoscute, şi ca sarcina lui Parčević a trebuit să fie deosebit de grea! Tot astfel, pe baza unei menţiuni a unui arhiepiscop de Marcianopol traind în Germania în 1662, el este ispitit să recunoască în el pe Bandini (!), cînd în realitate este vorba de Parčević care după reîntoarcerea sa de la cazaci a trăit în împărăţia lui Leopold I, din 1657 pînă către sfîrşitul anului 1668, stînd mai mult la Viena.

Pretinsa cerere a lui Gh. Ştefan din 1654 pentru numirea lui P. ca administrator al Provinciei Moldova, menţionată în nota *Propagandei* din 1876, se datoreşte probabil afirmaţiei cuprinse şi într-un text redînd indirect o recomandare a lui Soimirović, de a se ţine seama de dorinţa domnului şi a întregului popor (— catolic) care l-au trimis (!) pe don Petru Parčević cu scrisorile şi peceţile lor la papă, cerînd numirea lui ca administrator... etc... un refuz putînd aliena pe domn... (!) Este o reeditare a nenumăratelor suplici confecţionate de P. şi avînd acum şi girul unui episcop. Însă forma ciudată în care acesta apare la persoana a treia, după ce se adreseaza direct papii: Beatissimo Padre!, precum şi identitatea de stil cu cel atît de bine cunoscut al lui Parčević arată clar de unde vine această aserţiune. Dealtminteri o comparaţie cu o recomandare similara a bulgarilor din Chiprovaţ cu data de 28 ian. 1654 este lămuritoare (Ferm. *Acta Bulgariae* pp. 246 şi 248). Destulă îndoială stîrnesc şi recomandări similare date în august 1653 din Chiprovaţ de către arhiepiscopul de Sofia, Bakšić, (la 10 aug.) şi episcopul de Nicopol Filip Stanislavov din Sofia. E vorba cumva de iscălituri ate în alb, sau de texte dictate, sau pur şi simplu scrise de el, ca în 1647 cînd a falsificat scrisoarea lui Bandini, şi apoi în 1650 a fabricat scrisorile credenţiale către Doge, care se conservă şi acum la Veneţia? (vezi Călători V). Acum ele reapar sub altă formă în apelurile fictive adresate în 1673 de către domn şi de

către hatman, dogelui de Veneţia, sau numai de către domn dogelui de Genova. Pe lîngă ele se pare că au mai existat şi altele. Cardinalul Altieri mai pomeneşte de scrisori către contele de Savoia şi chiar către Ludovic XIV. Pe de altă parte se ştie, din declaraţiile lui Bărcuţă, că monseniorul a stat 3 luni de zile ca miluit al ducelui de Florenţa, căruia desigur că îi dusese o asemenea epistolă. Biograful lui din 1880 nu ştie nimic despre acest popas între Veneţia şi Roma, sau despre vreun drum la Genova. Ele s-au situat probabil în primele luni ale anului 1674.

Care e deosebirea între cele două serii de scrisori din 1649 (= solia din 1650) şi 1673? Ea e mai mult formală. Cele dintîi sînt în primul rînd scrisori credenţiale sub aparenţa unui apel patetic către Seniorie. Cele din 1673, deşi nu sînt scrisori credenţiale, exceptînd recomandaţia finală din scrisoarea lui Bakšić, îndeplinesc acelaşi scop, pomenind în mod neprecis de nişte solii anterioare (adica cea din 1650!) înainte de a trece la obiect. Dar acesta este încă şi mai neprecis. De fapt în scrisoarea domnului *nu se cere nimic!* Este atinsă dispoziţia „popoarelor orientale“ de a se alătura creştinatăţii libere şi explicată expectativa lor de pîna atunci. Veneţia e îndemnată să reia armele pentru a-şi recuceri posesiunile pierdute. Pînă atunci domnul va menţine aceste popoare în hotărîrea lor. Se observă şi acum, ca în 1650, echivocul rezultînd din termenul de orient şi oriental. Ar parea să rezulte că domnul se referă la popoarele balcanice în bloc. Cel puţin aceasta era impresia ce trebuia creata. În scrisoare domnul declara la plural că „ei“ (adică ambii domni!) sînt uniţi cu acele popoare *et animis et armis*. Acest apel nu iese din limitele unor declaraţii şi desiderate generale. Scrisoarea hatmanului Habăşescu repetă acelaşi lucru, ceva mai clar, amintind de soliile „principilor precedenţi“ şi scuzînd inacţiunea lor de pînă atunci. Dar în plus es e accentuată minunata oportunitate a momentului acela şi norocul de care se bucura chiar atunci „Orientul unit cu Hercule!“ *(Hercule unitus Oriens)*. Principii, adică ambii domni, şi popoarele sînt gata şi aşteaptă concursul Serenisimei, precum şi a altor [state creştine]. Datele celor două scrisori sînt respectiv 29 şi 28 martie, scrisoarea hatmanului precedînd-o pe a domnului! Tălmăcirea devine încă şi mai clară în scrisoarea arhiepiscopului de Sofia, Bakšić. Amîndoi „satrapii“ (domnii) sînt uniţi între ei, precum şi cu „poporul oriental“, adică creştinii din Balcani. Veneţia [care de altminteri încheiase pace cu turcii după pierderea Candiei] e rugată să ţină ocupate forţele inamice, pentru a nu se scapa prilejul atît de norocos ivit acum! Scrisoarea e datată din 15 martie 1673. Se constata că dintre toate scrisorile, cea a domnului către dogele Veneţiei e cea mai puţin dinamica! Iar pretinsul său „sol“ şi-a limitat cererile în faţa Marelui Colegiu la umila solicitare a unei insigne sau steag care sa sporească însufleţirea luptatorilor „Orientului“.

În contrast vadit cu acest apel platonic este acela către dogele Genovei din scrisoarea cu data de 30 martie (deci scrisă a doua zi (!) după cea către republica maritimă rivală). Ea începe cu un imn de slavă pentru norocul şi prilejul nepreţuit, deadreptul ceresc, ce s-a ivit, şi roagă pe genovezi să sprijine pe mare, acţiunea pe care o va porni de cum s-ar vedea apărînd steagurile catolice. El promite sa strînga 100 000 (!) de ostaşi de elită şi să atace pe turci „din toate părţile, şi din spate, şi din faţă“. Dar elementul cel mai deosebit e oferit de adaosul în chip de post scriptum (introdus în mod stîngaci între formula finală de politeţe şi iscălitură) a pasajului despre fostele posesiuni ale genovezilor, (generos sporite de la mare la Dunăre precum şi în cuprinsul Moldovei), pe care îi invită acum sa le reocupe spre a le stăpîni cu ajutorul ceresc. Textul acestei scri-

sori e mai puţin cunoscut. El lipseşte din materialul înfăţişat în anexa biografiei din 1880, pentru bunul motiv că descoperitorul său, Haşdeu, l-a publicat în *1882* în „Columna lui Traian". Considerîndu-l în sine, scos din contextul său, regretatul P. P. Panaitescu a crezut că ar fi fost dictat de Miron Costin, domnului. Dar extravaganţa cifrei de 100 000 de ostaşi precum şi a invitaţiei către genovezi de a veni să stăpînească posesiunile din Moldova (!) se opun la această sugestie. Trebuie observat că nici Haşdeu nu a semnalat absurditatea lor, primind cu admiraţie şi mîndrie cifra arătată.

O constatare evidentă se impune: cele 3 scrisori adresate Veneţiei formează împreună o unitate ce se deosebeşte de scrisoarea (izolată pînă acuma) către genovezi. Unitate ce se afirmă în temă, tratare şi ton. Există desigur şi unele nuanţe particulare ce le diferenţiază întrucîtva. Scrisoarea domnului din 29 martie este cea mai neprecisă. Am zice chiar că este evazivă. În numele cui vorbeşte? Foloseşte pluralul *noi*, dar se fereşte să pomenească de colegul din Ţara Românească. Dă asigurări privind bunele dispoziţii ale „popoarelor orientale" dar nu arată care sînt ele. Declară momentul prielnic şi îndeamnă Republica să pornească la acţiune, făgăduind să menţină „popoarele acestea" în bunele lor dispoziţii şi să le însufleţească! Nu se formulează nici o propunere concretă, nici un angajament precis. Grija primordială este de a lega această „solie" de o alta din trecut (adică de cea din 1650! Scrisoarea hatmanului din 28 martie oferă explicaţii şi completări. Sînt menţionaţi „principii precedenţi" (!) ai acestor ţări. Dar pluralul s-ar putea referi şi la nişte principi *succesivi ai Moldovei*, nu în mod necesar la domnii celor *două principate*. Mai departe sînt amintiţi, într-un mod poate voit confuz, *cei doi monarhi* (?) care au fost frînaţi în gîndul lor generos de unele disensiuni interne şi ameninţări externe. Nu e cumva aici o ambiguitate voită îngăduind o referire la regele Poloniei şi la împărat, fără însă a-i numi sub nici o formă, sau a determina momentul acestor frînări? Dealtminteri aluzia este mai mult retorică, accentuîndu-se oportunitatea clipei prezente. Elucidarea finală vine de la arhiepiscopul de Sofia care declară: *Cei doi satrapi* (= domnii români) sînt uniţi între ei, precum şi cu sus zisul popor (oriental) *animis et armis*. Acum abia accentul este pus pe momentul prezent! Deşi apelul său e făcut, aparent, în numele „poporului oriental" adică al creştinilor din peninsula balcanică, el pare că fuge de orice precizare, preferînd să stăruie asupra *celor doi satrapi*, fără a-i numi sau desemna în alt fel. Cele trei scrisori conţin îndemnuri, dar nici un legămînt concret. Acesta apare dintr-odată în scrisoarea din 30 martie către genovezi. Domnul *se obligă* să strîngă o oaste de 100 000 (!) de luptători de nădejde „in proprio sinu" şi să atace pe duşman de cum s-ar porni nişte oşti creştine în acea parte. [Termenul de *sinu* are multe sensuri, printre care şi acel de ţară].

Dar cum pot sta alături cele două scrisori din 29 şi 30 martie? Cum de s-a schimbat într-atîta atitudinea domnului dintr-o zi pe alta? Căci în aceasta constă deosebirea de fond dintre apelul acesta şi cel din grupul precedent. Restul este foarte asemănător.

Pentru a se putea răspunde la întrebările de mai sus, e nevoie mai întîi de o verificare a datelor tuturor acestor scrisori paralele. Prima în ordine cronologică este cea din 15 martie a lui Bakšić, scrisă din Chiprovaţ. Urmează la rînd cele din Moldova, din 28, 29 şi 30 martie. Prima este în limba italiană, celelalte sînt în limba latină. Cu toată deosebirea de limbă, există asemănări tulburătoare între scrisoarea arhiepiscopului bulgar şi cea a domnului român. Sînt folosite formule identice. De ex. „... tanto più che li sono li doi satrapi uniti tra di se e

con il detto populo *animis et armis*"... „Ratio... multo praestantior... in favorem militat, nam nos etiam cum dictis populis et *animis et armis* sumus inviolabiliter uniti". Nu numai citatul latin, ci întreaga frază este preluată întocmai. Dar care este modelul și care copia? Cînd și unde s-au întîlnit cele două texte? Bakšić nu dă numele aducătorului care „va suplini restul", însă biograful lui Parčević a inclus cu drept cuvînt această scrisoare în anexă alături de cele din Moldova aduse de monseniorul de Marcianopol. Pe ce cale și cînd a intrat această scrisoare din *Bulgaria* în mîinile călătorului *din Moldova*? Totodată se pune aceeași întrebare cu privire la scrisorile din Iași de la sfîrșitul lunii martie. Întrebare cu atît mai necesară cu cît trebuie revizuită data plecării lui Parčević din Moldova, pe care o dă biograful său.

Se știe că la plecarea sa el l-a numit pe părintele Taploczai vicarul său general printr-un act scris în care era cuprinsă și *o recomandare la bunăvoința domnului*. Acest act poartă data de 10 martie. Deci cum se face că plecînd cît mai direct și mai grabnic la 10 martie el a putut lua cu sine scrisori scrise la 28, 29 și 30 martie? Nu poate fi invocată nici o eventuală diferență de stil, căci aceasta este doar de 10 zile și nu poate acoperi această anomalie. Și de ce ar fi folosit domnul stilul nou și monseniorul pe cel vechi? Situarea plecării sale în aprilie aparține biografului său și e bazată desigur pe data scrisorilor apocrife, ultima fiind din 30 martie. Dar el nu a ținut seama de semnificația împuternicirii „in extremis" din 10 martie. Chiar dacă s-ar admite prin absurd că el ar fi trecut pe la Iași și ar fi zăbovit acolo, cu riscul de a-și compromite plecarea mai departe, care era o adevărată evaziune, și de care nu trebuiau să afle în primul rînd chiar *misionarii*, rămîne enigma nepotrivirii dintre cele două scrisori ale domnului, din 29 și 30 martie. Mai sînt și alte ciudățenii. De ce scrisoarea hatmanului o precede pe a domnului? Și totuși *o completează*. De ce iscăliturile lor sînt atît de ciudate? Domnul apare în subscripție ca „Petrus Stephanus, princeps Moldaviae *et alter*..." (??). Pejacsevich credea că acel *alter* înlocuiește oarecum iscălitura absentă a celuilalt domn (vezi nota sa la acea scrisoare din 29 martie „Lipsește iscălitura domnului Țării Românești!"). Iar hatmanul Gregorius Habbasiesko adaugă după nume calitatea sa de „exercitus *nostri* (??) generalis". În mod normal doar domnul ar fi fost în drept a folosi acest adjectiv posesiv. În sfîrșit în scrisoarea către genovezi apare o inovație: *iscălitura cu litere cirilice* cuprinsă după cuvintele *Serenitatis Tuae addictissimi servi et amici* care apar la genetiv, subînțelegînd probabil: subscriptio. Este evident că această scrisoare aparține altui moment de elaborare decît cele din grupul venețian. În vreme ce în acelea apelurile plutesc în vag, constînd din lamentații, speranțe, desiderate și îndemnuri generale, fără asumarea vreunei obligații concrete, acum în sfîrșit se trece la oferte precise (oricît de ireale în fapt): o armată de 100 000 de oameni, o acțiune militară complexă și, la urmă de tot în post scriptum, un cîștig teritorial în Moldova!! Este cît se poate de sugestiv că *pasajul* despre posesiunile genoveze de la noi *este introdus după încheierea scrisorii propriu zise*, dovadă că scriitorul nu o avusese în vedere la compunerea inițială a apelului său. Și aceasta fără îndoială pentru că informația despre existența acelor colonii genoveze i-a venit după încheierea textului, în răstimpul plăsmuirii iscăliturii cirilice. Ce element nou a determinat această nouă atitudine hotărîtă? Desigur răsunetul victoriei de la Hotin din nov. 1673 care explică exclamațiile frenetice din capul apelului. Așadar acesta a fost scris în alt climat sufletesc ca cele precedente. Pentru rest identitatea de stil și unele ticuri proprii lui Parčević îl integrează în rîndul acestora.

O altă nedumerire, mărturisită în parte și de biograf (vezi mai sus p. 198) se datorește prezenței indirecte a domnului Țării Românești sau mai bine zis, a unei prezențe implicate prin subînțelesuri subtile, el nefiind niciodată numit, nici cu numele său, nici cu funcția sa, ci doar sugerat printr-un plural aluziv, în scrisorile lui Petriceicu, sau prin desemnarea „principii" în scrisoarea lui Hăbășescu. Parčević pretindea că ar vorbi în numele *ambilor* domni. Dar deși își revendica rolul propriu în convertirea lui Ghica, și calitatea sa de fost duhovnic al lui, se sfia să-l pomenească în mod categoric. Oare de teamă de a-i primejdui viața la Constantinopol, sau de a provoca vreo dezmințire și demascare din partea lui? Artificiile la care recurgea pentru a masca această absență explică poate și altă anomalie: prezența neașteptată și fără rost a hatmanului Hăbășescu. Ce rost avea o scrisoară a sa, odată ce exista una scrisă chiar de domnul țării? Nu cumva ea trebuia să suplinească lipsa unui apel al lui Gr. Ghica, îngăduind înfățișarea a *două* scrisori, și să creeze o confuzie voită, datorită numelui de Grigore pe care îl avea în comun cu acel domn? O comparație cu felul în care a procedat în 1650 este foarte utilă. Și atunci a pomenit în cuvîntările de la Veneția de scrisorile pe care i le-ar fi dat Matei Basarab la Tîrgoviște, dar de fapt ele sînt înlocuite prin scrisorile apocrife ale bulgarilor din Chiprovaț datate din *Tîrgoviște!* În drum spre Veneția el explica solului venețian din Viena, Sagredo, *absența oricărei scrisori a acestui domn* prin teama lui de a se compromite față de turci! (Vezi *Călători* V p. 379).

Acum situația e oarecum inversată. În Autobiografie el invocă rugămințile fierbinți *ale ambilor domni* ca să întreprindă acea călătorie „către principii cei mai mari" și către papă, fără a pomeni de scrisori ce i-ar fi fost încredințate de ei. Ceva mai departe el declară că s-a achitat de misiunea sa față de „principii creștini" din Polonia și Germania (= regele Poloniei și Împăratul), adăugînd că are ordin a merge la papă *cu scrisori credențiale* și cu informații orale. Deci la 23 septembrie 1673, cînd scria acea Autobiografie nu fuseseră încă concepute în gînd scrisorile din 28—30 martie!

În realitate el avea un singur scop: *să ajungă la Roma oricum*. Nereușind să înduplece *Propaganda* în 1667 și 1668, el a mai încercat în 1671 să obțină de la superiori un fel de concediu de 6 luni (!), însărcinîndu-l pe omul său Bărcuță și cu această misiune personală pe lîngă celelalte. Dar o serie de întîrzieri, unele datorate chiar emisarului, au amînat îndeplinirea ei pînă în toamna anului următor. La înapoierea lui Bărcuță din Italia, după un ultim popas de 3 luni la Veneția, de unde cerșea mijloace de repatriere, are loc la Viena reîntîlnirea lor. Bărcuță i se alătură, pornind înapoi cu el la *Veneția*. Cum Parčević nu se putea duce la Roma, acest loc de popas era foarte potrivit. Aici puteau fi valorificate și amintiri rămase din vechea „solie" din 1650. Acum a fost compusă seria de scrisori către Serenisimă, atît cele din Iași cît și cea din Bulgaria. De aici scrie și la Roma, stăruind, implorînd, ba chiar amenințînd cu scandalul ce ar urma dacă nu ar fi primit de papă... În așteptare se gîndește la un fel de vizită circulară la principii italieni. Merge la Florența și la Genova. Acum se situează momentul al doilea al campaniei sale, după lățirea veștii cuceririi Hotinului. Un ecou al acestui moment răzbate și într-o mențiune dintr-o carte mai modestă tipărită la Veneția în 1674 de către Bernardo Oldoini, genovez de origine, anume *Ristretti dell'historia del Mondo*, p. 68. „La Roma a murit arhiepiscopul de Marcianopol. trimis de *fostul principe al Valahiei* la principii din Italia în legătură cu perspectivele *(emergenze)* războiului turcesc." S-ar părea că în convorbirile sale, mon-

seniorul era mai puţin reticent cu privire la Gr. Ghica decît în comunicările scrise.

Lucru curios! După nerăbdarea din scrisoarea vehementă din dec. către cardinalul Barberini, atunci cînd îi vine autorizaţia de a se înfăţişa papii la Roma, el se declară bolnav şi întîrzie mai multe luni, din care vreo trei ca oaspete al ducelui de Florenţa!

Cînd ajunge la Roma, el reia firul intervenţiilor sale, dar de astă dată nu ca sol al domnilor români, ci ca sprijinitor al solului polon, care nu afla crezare pentru că se ştia că noul rege, Sobieski, tratează cu turcii. Privind mai departe el întrevede marea resursă a unei cooperări moscovite, şi sugerează trimiterea unui sol la ţar, nu fără a se gîndi la sine... dar moare la Roma la 23 iulie 1674.

< FRANCESCO-MARIA SPERA >

(? — după 1670)

•

Minoritul conventual Fran esco-Maria Spera care a slujit ca misionar în Moldova şi Ţara Românească în anii 1644—1652 figureaza în volumul *Călători*... V, pp. 381—392 pentru perioada aceea. Aportul sau în aceasta faza a constat dintr-o scrisoare expediată de el din Iaşi la 16 apr lie 1645 secretarului Congregaţiei şi de nişte informaţii despre bisericile din Moldova şi Ţara Românească înfăţişate de el, probabil oral, *Congregaţiei De Propaganda Fide*, în anul 1652, după reîntoarcerea sa din Ţara Românească. Notiţa biografică e însoţeşte acele texte nu se încheie la data aceasta din urmă, ci pomeneşte şi de reapariţia lui în 1669 cînd e trimis ca prefect al misiunilor din „cele două Valahii" şi totodată provincial al Transilvaniei, spre a-şi lua postul în primire. El se opreşte în drum la Viena, apoi la Cracovia şi ajunge chiar la Varşovia sperînd a obţine de la nunţiul de acolo un ajutor banesc de drum. Neobţinîndu-l se reîntoarce la Viena cu gîndul a-şi face un rost acolo. E însă îndemnat de nunţiu să-şi urmeze calea spre Moldova, oprindu-se în drum la Cracovia spre a procura sau aştepta banii necesari continuării călatoriei.

Sînt rezumate foarte rapid (*ibidem*, p. 384) scrisorile sale din Varşovia (iunie 1669) şi Viena (sept. 1669) publicate în *Alcuni Missionari*..., pp. 99—102, pe lîngă care în continuare, îi este atribuit şi un memoriu anonim din 23 mai 1670. Urmează acum ca acest text să fie inclus în volumul de faţa ce cuprinde mărturiile din această perioadă. Identificarea autorului cu Spera se întemeiază pe dovezile următoare: 1) propria sa declaraţie: „Acum 20 de ani am fost acolo [= la Cîmpulung] ca misionar". Dar la acea dată, adică 1650, era un singur misionar în acel loc, anume Francesco-Maria Spera care a slujit neîntrerupt din 1645 pînă în cursul anului 1652 cînd a plecat după o boala grea de mai bine de 5 luni care i-a îngăduit lui Soimirović sa-l înlocuiască cu un călugăr observant. Înainte de aceasta, în iulie 1650, el este lăudat de prefectul Campofranco şi însuşi domnul scrie, cerînd pentru el titlul de doctor. A doua dovadă 2) Cvasi-identitatea unui pasaj din scrisoarea lui Spera din 18 iunie din Varşovia (*Alcuni Missionari*, p. 101) cu unul corespunzător din memoriul anonim, cu privire la decretul dat de S. Congregaţie a episcopilor la 26 ianuarie 1646 referitor la restituirea conventului din Tîrgovişte minoriţilor conventuali. Semnificaţia acestui fapt este cu

atît mai mare cu cît Spera pare să fie singurul care se referă la acel decret dîndu-i această interpretare. Este mai cunoscut decretul *Propagandei* din 1648 care nu a fost în favoarea conventualilor, ci a rostit un fel de judecată a lui Solomon, hotărînd împărţirea conventului între cele două ordine frăţeşti rivale. Fusese precedat de o cerere a observanţilor care a primit un răspuns dilatoriu. Trebuiau trimise dovezi scrise în sprijinul ei. În 1646 Custodia Bulgariei întocmea aceste atestări. Desemnarea lui Spera pentru postul de prefect al misiunilor din „cele două Valahii" a fost determinată desigur de faptul că era socotit un cunoscător al acestor locuri, ca şi al limbii, pe care ajunsese să o vorbească în oarecare masură în timpul cît a stat la Cîmpulung. Nevoia unui nou prefect era foarte reală, deoarece Vito Piluzzi, prefect din anul 1663 cerea stăruitor să i se trimită un succesor, pentru a se putea înapoia în Italia. Cum misionarii din Moldova aveau legături şi cu catolicii din Transilvania, din secuime, noul prefect a mai primit (sau în tot cazul a adoptat) şi calitatea de provincial al Transilvaniei. Pornind deîndată la drum, el s-a dus la Viena şi la Cracovia să-şi ia în primire misionarii pe care trebuia să-i conducă în Moldova. În februarie el era la Cracovia (după *Alcuni Missionari*, p. 36). Rămîne o îndoială în privinţa acestei informaţii, întrucît din scrisoarea lui din Varşovia din 18 iunie s-ar părea că el ar fi primit la Viena la 18 mai o scrisoare trimisă de la *Propagandă* la 15 aprilie. Cel puţin aşa ar rezulta din spusa lui că a călătorit 14 zile pînă la Varşovia. Distanţa de la Cracovia nu ar fi necesitat aşa mult timp. Este evident că mergînd din Italia spre Liov şi Moldova treci mai întîi pe la Viena şi apoi pe la Cracovia. Dar este iarăşi cu putinţă ca — aşa cum a hotărît să se abată din drum pentru a merge la Varşovia — el să fi trecut din nou de la Cracovia la Viena. Acolo s-a întîlnit din întîmplare cu un negustor „sîrb" (= bulgar?) orăşean cu vază din Cîmpulung, venit ca de obicei cu mărfuri. Acesta i-a spus (sau cel puţin aşa a înţeles interlocutorul său) că ei [= cîmpulungenii] nu prea erau mulţumiţi de acei părinţi [observanţi bulgari] şi că în conventul de la Tîrgovişte nu mai şedea decît un singur frate, un altul la Cîmpulung şi un al treilea la Bucureşti. Acela l-ar fi şi rugat să se reîntoarcă în acel oraş [Cîmpulung] plătind chiar cheltuielile de drum pentru el şi misionarii lui (?). Fraza e cam neclară „per corrisponder alle sue gratie, non solo passaró io solo, ma condurro li altri facenno di bisogno alle spese del viaggio di mia casa"... Îndată s-a trezit în el dorinţa de a porni din nou spre Ţara Românească, dar de astă dată la Tîrgovişte în conventul ce trebuia redobîndit de la observanţi. Oare la această dorinţă se referă un răspuns ce i se trimite de la Roma la 6 aprilie de către secretariatul Congregaţiei? Încheierea Congregaţiei de la 6 aprilie este rezumată astfel de Găzdaru — *Miscellanea*..., p. 74, doc. XLIII: „Sînt dificultăţi la împlinirea dorinţii sale; puţinul fruct pe care îl dau misionarii s-a obţinut în trecut din Moldova. Pentru puţinii catolici de acolo ajunge vicarul apostolic şi preoţii seculari. De la 1663 este stabilit acolo părintele Pilutio cu cîţiva fără să ceară subsidii". Accentul cade pe două idei: 1) ce interesează *este Moldova* şi nu altă provincie catolică; 2) pentru numărul mic de catolici de acolo ajung *forţele existente ce nu necesită noi cheltuieli*, vicarul apostolic avînd la dispoziţie veniturile episcopiei, parohii avîndu-le pe ale parohiilor (cum ar fi Cotnari, de pildă), iar Piluzzi şi misionarii săi trăind fără a cere subsidii de la Congregaţie! Era la mijloc, evident, o neînţelegere. Spera credea că plecînd ca prefect avea să fie îndestulat cu sumele necesare unei călătorii tihnite, pentru el şi însoţitorii pe care i-ar duce cu sine ca misionari în Moldova şi Ţara Românească. E probabil că el s-a şi adresat Vicarului general al Ordinului minoriţilor conventuali ca

să i se dea un numar de absolvenţi ai studiilor pregătitoare *(baccellieri)* care sa meargă ca misionari în amîndouă ţările. Vicarul Antonio Latini s-a grabit sa aleagă 6 elemente destoinice şi a cerut Congregaţiei să întocmeasca decretele respective şi să prevadă şi un subsidiu pentru ei *(qualche caritativo sussidio)*. Acest demers a determinat probabil răspunsul negativ al secretarului. Apare iarăşi oarecare nepotrivire între acest număr de 6 misionari şi informaţia (*ibidem*, p. 37, n. 1) că Spera s-a dus în februarie la Cracovia să-şi ia un misionar de acol , avînd un altul la Viena şi nemaiaşteptînd decît decretele pentru a porni la drum. Ar însemna deci că numărul era limitat la 2 înca din februarie. În sensul acesta a fost informat şi Piluzzi de catre nunţiul din Varşovia. În acest oraş soseşte Spera cu 2 însoţitori, adică cu cei doi misionari luaţi de el în cursul drumului, conform planului din urmă. Drumul la Varşovia întreprins în afara traiectului planuit iniţial, avea de obiect obţinerea unor subsidii de drum de la nunţiu. Dar acesta i-a spus că „provincialii" nu primesc ajutoare de la *Propagandă*, ci de la Ordinul lor, şi că deci nu i se pot da banii de drum pe care îi spera. I s-a mai părut că observă la nunţiu „oarecare răceală şi nerecunoaştere a muncii misionarilor pe care aceştia au prestat-o şi o prestează în via Domnului zi de zi!". El banuieşte îndată un amestec al lui Parčević şi adauga: „Dar aceasta cred că provine de la vreo informare calomnioasă *(sinistra informatione)* şi cînd stau să mă gîndesc, ea va fi fost făcută de acel Vicar apostolic [= Parčević] pe care îl cunosc bine..." Reaminteşte de stăruinţele depuse în trecut de Bandini şi de secretarul acestuia, Parčević, pentru înlăturarea misionarilor, care însă au fost menţinuţi de S. Congregaţie. Caci ei sînt necesari pentru locurile mai depărtate unde nu-şi bate capul să meargă episcopul cu cei doi preoţi ce ocupă parohiile mai bune... etc. A fost şi la episcopul Rudzinski să-i arate documentele sale, şi acesta, deşi observant, l-a rugat să meargă cît mai curînd în acele „provincii" zicînd că e mare zor şi că în mai multe rînduri el a şi stăruit în acest sens la S. Congregaţie... Tot mai convins de lucrăturile lui Parcević, Spera scrie la *Propagandă* ca să expuna situaţia în care se află. Ca o ultimă favoare el cere obţinerea co r-mării şi respectarea ***decretului din 26 ianuarie 1646*** şi trimiterea unei scrisori d m-nului Ţării Româneşti [= Antonie din Popeşti] ca acesta să oblige pe păr nţi [= Observanţi] să restituie mănăstirea din Tîrgovişte. Dar ca o soluţie imedia ă trebuia găsit altceva. O idee ingenioasă de a se stabili la Viena ca provincial al Transilvaniei, în lipsa unui sediu în acea „provincie", nefiind mănastiri la îndemînă, nu a fost însă întîmpinata cu încurajări din partea nunţiului din acel oraş pentru care avea recomandaţii de la feţele cele mai luminate. El scrie deci la 1 sept. 1669 de acolo că nunţiul care l-a primit cum nu se poate mai bine şi l-a informat din plin despre „provinciile din Valahia" şi starea lor de sărăcie din cauza războaielor, i-a ordonat — întrucît deţine sarcina de prefect al „Valahiei" — să plece la Cracovia şi de acolo mai departe la destinaţie. Spera declară că va pleca, dar neavînd bani de drum pînă în Moldova, şi mai avînd şi pe cei doi misionari cu sine el se roagă din nou de ocrotitorul său de la Roma să i se trimită la Cracovia în mod anticipat subsidiile pe un an, precum şi ceva ajutor de drum, cum se obişnuieşte în genere cu prefecţii. El însuşi se îndoieşte şi de resursele pe care le-ar afla în Moldova, întrucît domnul din acele locuri (adică Grigore Ghica, fostul domn al *Ţării Româneşti)* se află la Viena solicitînd sprijin pentru reocuparea domniei.

Cu această scrisoare se încheie corespondenţa referitoare la prefectura lui Spera. S-a mai dus oare la Cracovia să aştepte banii şi rezultatul intervenţiilor nunţiului la S. Congregaţie? Sau a rămas la Viena punîndu-şi nădejdea în spriji-

nul lui Grigore Ghica? El cerea totuşi ca răspunsul la scrisoarea sa să-i fie adresat la Cracovia.

În Moldova, Piluzzi aştepta cu nerăbdare sosirea noului prefect Spera, anunţat de o scrisoare a nunţiului, precum şi ai celor doi misionari ai *Propagandei*, şi nu înţelegea de ce nu vin. Avea să mai aştepte destul de mult. Abia în 1675 va veni în Moldova, în calitate de prefect, fostul misionar Antonio Rossi care îl va găsi pe Piluzzi fugit în pădurile de la Baia cu turma sa risipită de venirea tătarilor. Despre Spera nu se mai pomeneşte nimic.

Memoriul anonim atribuit de noi lui Spera este intitulat *Situaţia provinciilor <catolice> ale celor două Valahii* [= adică Moldova şi Ţara Românească] şi se compune din două părţi, Valahia [= Ţara Românească] şi Moldova, tratate într-un mod oarecum deosebit. Cea despre Ţara Românească este scrisă din memorie, cea despre Moldova, pe lîngă unele reminiscenţe, aduce cifre şi amănunte care vădesc un efort de informare. S-ar părea deci că la această *situaţie* a Moldovei a fost adăugată ulterior partea despre Valahia, în care se observă semne de grabă şi de neatenţie. Astfel Valahia are drept capitală Iaşi! Numărul catolicilor din Cîmpulung ar fi fost de *600* de suflete, sau de 70 de case! Dar în decembrie 1648, Bakšić aflase în cartea parohului cifra de *229* de suflete (paroh la acea dată fiind Spera). Despre probabilităţile de întreţinere, în memoriu se declară că acolo stă un călugăr observant, dar *că pot sta doi preoţi* pentru că credincioşii plătesc nişte cotizaţii fixe la 3 mari sărbători ale anului, iar la urmă afirmă că ar putea *să stea cel puţin 1 misionar* fără a primi subsidii de la Congregaţie. Însă tot în raportul lui Bakšić din 1648 se spune că misionarul [Spera] i s-a plîns că de trei ani nu a primit subsidii de la *Propagandă*, iar dintre enoriaşi o treime nu plăteau, fiind săraci „şi el nu a avut de Paşte şi de Sf. Maria din august decît doar 6 taleri! Îi mai vine cîte ceva din nişte venituri întîmplătoare: ceva pîine, ceva lumînări şi ceva vin, astfel *că poate trăi în sărăcie printre săraci*".

În această primă parte tot interesul se concentrează asupra conventului de la Tîrgovişte şi asupra litigiului dintre conventuali şi observanţi în legătură cu decretul din 26 ianuarie 1646. Întreg pasajul acesta pare scos din scrisoarea de la Varşovia amintită mai sus. El se termină prin dorinţa restituirii conventului, spre a fi reşedinţa provincialului şi a prefectului ce va supraveghea pe misionarii din acele „provincii".

Celelalte amănunte despre Tîrgovişte şi Cîmpulung corespund celor din raportul lui Bakšić din 1648 care este mai complet. Iar cele despre Bucureşti şi Rîmnic nu diferă mult de informaţiile date de Spera în 1652 (Vezi *Călători*... V, p. 390).

Acest caracter reminiscent apare şi la unele însemnări referitoare la Moldova. De pildă cea despre Iaşi duce înapoi la vremea cînd bisericuţa catolică şi casa de alături erau ale misionarilor conventuali şi purtau numele de mănăstire. Francesco-Maria Spera a mai apucat acel moment. Curînd însă, sub ochii săi şi casa şi biserica aveau să fie acaparate de iezuiţi în persoana lui Paul Beke. Este foarte semnificativ faptul că în ciuda acestei deposedări a conventualilor, la care se face o aluzie discretă la urmă, nu apare nici o animozitate faţă de iezuiţii din Iaşi. Şi nici faţă de cel din Cotnari. Atitudine nouă la Spera care în 1652 (p. 391) sublinia ajutorul dat iezuiţilor de către secretarul lui Vasile Lupu, Kotnarski, pentru a le face rost de o casă şi nu omitea vorbind de Cotnari să arate cum folosind îmbolnăvirea misionarului de acolo, Simone din Veglia, plecat la Bacău ca să se îngrijească, „au intrat părinţii iezuiţi,

ca şi la Neamţ de altminteri, şi încă într-un loc". Nu este vorba de o uitare a trecutului, căci în scrisoarea din Varşovia el pomeneşte şi de iezuiţi alături de observanţi în campania de alungare a misionarilor (conventuali) pe vremea lui Bandini, ci poate de o atitudıne dictată de războiul purtat acum de Parcević contra iezuiţilor.

Dar interesul primordial exprimat în acest text este pentru *cifre*. Cifre de locuitori, de venituri, de cotizaţii pentru biserici. Acestea trebuiau aflate de undeva. Şi de fapt Spera foloseşte — fără a o spune, şi fără ca cercetătorii moderni să fi descoperit acest fapt — un raport al lui Piluzzi întocmit la Baia şi purtînd data de 14 decembrie 1668. Pot fi confruntate amîndouă textele: cel din dec. 1668 şi cel din 23 mai 1670. Cifrele aproape întotdeauna sînt împrumutate *tale quale*. — Venitul parohului de la Cotnari de 150 de lei, cele 40 de vii ale bisericii, numărul de 400 de poporeni, preotul iezuit de la Cotnari şi cele 14 vii ce le au aceştia acolo, totul este însuşit cît se poate de fidel. Însemnarea despre Ciubărciu este redată întocmai. Cea despre Roman diferă puţin. Nu se arată (ca în textul luat de model) numarul de 15 suflete, şi se spune ca acolo ar veni din cînd în cînd preotul de la Cotnari să slujească în loc de cel de *Săbăoani*. Restul e la fel. Doar că se adaugă că este un diacon. Ordinea e aceeaşi. Urmează Bîrlad şi Amăgei, menţinînd datele din textul model, şi adăugînd doar prezenţa diaconului. Este omis Hîrlăul. Urmează Neamţ cu via sa şi cele 35 de suflete, dar omiţînd producţia de must din acel an de 80 de ciubere. Sînt omise localităţile Chişinău cu 8 suflete şi Piatra cu 4, şi se ajunge la Suceava. Dar printr-o inadvertenţă de o seamă cu alte dovezi de neatenţie din cuprinsul acestui text, apare o localitate destul de enigmatică la prima vedere, numită „Chismano" (este nu mele de Chişinău al localităţii omise din text). Restul însemnarii se referă de fapt la Suceava. Sînt omise cele 30 de suflete dar e menţinut tot restul, şi s-a mai adăugat: „Mai înainte era acolo un misionar". Huşi. Însemnarea e redată exact, omiţînd însă informaţia că preotul are ceva de la oameni la vremea culesului. Trebes. Însemnarea e redată întocmai, dar cu cifra de 60 în loc de 600 (!) de suflet . Vaslui (cu 12 suflete) este omis. Bacău. Textul e menţinut în general. Oile sînt 25 în loc de 125. Este menţionată în plus moara refăcută de misionari. Se adaugă, la trecut: „aici *stătea* un misionar". Fărăoani. Cuprinsul este identic. În plus: „aici stătea un misionar, azi ..." etc. Galaţi. Însemnarea e redusă la esenţial păstrînd toate cifrele. Dintre cei doi misionari, A. Rossi şi B. din Cortona nu e menţionat decît ultimul. În plus apare caracterizarea de oraş negustoresc şı lămurirea că cei 50 de catolici sînt în parte negustori, în parte armeni.

Cum a ajuns situaţia întocmită de V. Piluzzi în decembrie 1668 în mîinile lui Spera? Ea fusese adresată nunţiului din Polonia, şi Spera a luat probabil cunoştinţă de ea la Varşovia cînd s-a dus anume să ceară subsidii nunţiului. E posibil să fi obţinut atunci o copie a fragmentului înfăţişînd situaţia materială a bisericilor din Moldova. Dar care a fost rostul repetării acestor informaţii învechite şi depăşite, după cum se poate constata din nota trimisă de del Monte în nov. 1670? Lucrul pare a fi fără nici o noimă. Există o singură explicaţie. Era nevoie de o documentare aparentă pentru a justifica întocmirea unui memoriu ın care să fie ridicată chestiunea mănăstirii din Tîrgovişte.

Memoriul se încheie aşa cum a început: E nevoie să fie restituit conventul din Tîrgovişte şi să fie refăcut acela din Iaşi pentru ca provincialul Transilvaniei sau prefectul misiunilor (din cele două Valahii) să aibă o reşedinţă de unde să supravegheze pe misionari şi să-i trimită la bisericile lipsite de preoţi. Un lucru

pare sigur: că scriind acel memoriu, Spera nu pierduse încă speranța de a putea ajunge în aceste „provincii".

Textul anonim, datorat lui Spera, pe care l-am analizat aici a fost publicat de G. Călinescu în anexa studiului *Alcuni Missionari*, pp. 103—105, n. XXV fără a-l însoți de vreo explicație. Despre călătoria lui Spera din 1669 este vorba tot acolo la pp. 36—37. Pentru activitatea lui în Moldova (1644—1645) și Țara Românească (1645—1652) vezi *Călători*..., V, pp. 381—392 unde sînt date și diferitele referințe la Bandini (*Codex*, precum și *Scrisorile* publicate de Veress), la Soimirović etc.

STAREA PROVINCIILOR CELOR DOUĂ VALAHII ÎNFĂȚIȘATĂ LA 23 MAI 1670[1]

1670 mai 23

Țara Românească[2]. Capitala unde își are reședința domnul, se numește Iași[3] (!). Acolo era mănăstirea numită sf. Maria și acolo își avea reședința provincialul sau prefectul cu doi sau trei misionari. Are un sat cu vreo treizeci de case de supuși[4], cu loc de semănat, are două vii care produc opt sau zece butoaie de vin, o grădină de zarzavat alături de mănăstire, produce cam ...[5] butii de vin, țăranii supuși sînt datori cu munca la toate acestea. Din cauza ciumii au lipsit misionarii[6], în locul lor s-au strecurat părinții Observanți sîrbi[7]. S-a făcut îndată recurs din partea Ordinului[8], s-a obținut un decret al Sacrei Congregații de episcopi pentru restituire, la 26 ianuarie 1646. Misionarii au stăruit pe lîngă domn pentru respectarea[9] decretului. Observanții au făcut apel la Roma împotriva decretului Sacrei Congregații.

Această mănăstire poate întreține prin venitul său patru misionari, și să vină cu cîte ceva în ajutorul celei din București. Sînt, în acest oraș, cîțiva catolici localnici, unii negustori și numeroși armeni, dintre care mulți sînt uniți. E nevoie de restituirea numitei mănăstiri pentru ajutorarea acelor suflete și pentru ca să fie reședința provincialului sau a prefectului, avînd a veghea asupra misionarilor din acele provincii.

p. 104 Orașul Cîmpulung. Acolo este o biserică ce are două vii, cîteva fî-

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital. I, Roma 1925, pp. 103—105. Memoriul este adresat Congregației de Propaganda Fide.

[2] *Valachia.*

[3] lapsus: Iassi în loc de Tîrgoviște.

[4] *sudditi.*

[5] lacună.

[6] Adică misionarii italieni din Ordinul franciscanilor conventuali trimiși de Congregația de Propaganda Fide.

[7] *Zocolanti Serbi*, Franciscanii Observanți din Bulgaria de la Chipravaț.

[8] *Religione* = Ordinul conventualilor însărcinați inițial cu misiunea în Țara Românească. Fraza e destul de neclară din cauza echivocului putînd rezulta din folosirea cuvintelor „per l'osservanza" fără vreo legătură cu Observanții numiți peste tot Zocolanti.

[9] *Per l'osservanza.*

nețe. Acuma se află acolo un Observant[10]. Acolo pot sta doi preoți, căci catolicii dau de regulă[11] de Crăciun, de Paște și de Adormirea fecioarei Maria cîte o sumă anumită de bani de fiecare casă, și o masură de vin de fiecare casă la culesul viilor, și alte pomeni la biserică în zilele de sărbătoare. Acum 20 de ani am fost eu misionar[12] acolo; erau peste 70 de case de catolici și peste 600 de suflete. Acolo poate sta cel puțin un misionar, fără vreun subsidiu[13] de la Congregație.

Orașul București. Acolo este o biserică mică, făcută de misionari; acum stă un Observant; sînt puțini catolici acolo, însă mai sînt și cîțiva negustori: dar vara cînd își are acolo reședința domnul, vin de peste tot; și deoarece biserica nu avea pe nimeni[14] cînd stătea acolo domnul, prefectul misiunii trimitea acolo un misionar de la Tîrgoviște.

Este și Rîmnicul, dar acum nu vor fi fiind catolici, din cauza ciumei care a bîntuit acolo; biserica este stricată, dar are unele bunuri pe care le stăpînesc mirenii. Aceasta este starea Țării Românești.

Moldova, capitala, unde își are reședința principele se numește Iași; acolo era mănăstirea noastră și o biserică de lemn, unde își avea uneori reședința prefectul, dar a ars[15]. Pentru a o reface ar trebui 200 de scuzi. Se trăia din ajutoare[16]; acum sînt acolo doi părinți iezuiți, care au întemeiat acolo o fundație cu venituri însemnate de la cîteva sate; in o școală. Sînt peste o mie de suflete de locuitori localnici, mulți armeni și negustori; de nu ar fi iezuiții, ei nu ar avea preot, deoarece misionarul[17] nu mai are acolo nici biserică nici casă.

Cotnari, este la o depărtare de o zi de Iași. Acolo se află o biserică mare, bogată, are 40 de vii și alte bunuri îngrijite de mireni. Acolo este un preot[18] care are de la biserică o sută cincizeci de lei, ce fac cît opt „pauli" unul, și multe venituri întîmplătoare[19]. Acolo mai este și un laic, care ține socoteala bisericii și face pe coristul, plătit de biserică; preotul nu se amestecă la nimic. Acolo este o fundație a părinților ie-'uți, acum cu un singur preot; are 14 vii și alte venituri. Sînt acolo peste 400 de suflete.

Trotuș, era acolo un misionar, astăzi nu cred să fie acolo vreun preot[20]. I se dau cincisprezece lei pe an și o măsură de grîu, cît o jumătate de baniță[21] de a noastră de fiecare casă. Sînt acolo peste 400 de suflete. Preotul se poate întreține[22] acolo.

---

[10] Din Chiprovaț; s-a așezat apoi în mănăstirea din Tîrgoviște, după cum spune Angelino din Campi.

[11] *per canone* = de regulă, conform obligației etc.

[12] Francesco Maria-Spera de Narni afirma în 1652 că a stat 5 ani la Cîmpulung.

[13] *elemosina.*

[14] *niente.* Autorul folosește aceeași negație și pentru oameni și pentru lucruri. Distincția trebuie făcută de cititori.

[15] în 1651.

[16] *d'elemosine.* Termen putînd indica și subsidii (de la Congregație) și ajutoare de la particulari.

[17] Vezi mai sus nota 6. Aluzie la deposedarea conventualilor din 1645.

[18] Paroh la Cotnari era Giov Bat. Bărcuță.

[19] *Et molti incerti,* adică venituri ce nu pot fi prevăzute, provenind mai mult din miluiri izolate.

[20] Presupunere greșită. Vezi relația lui del Monte din 1670.

[21] *Quanto mezza quarta.*

[22] *Puol campare.* De observat că verbul înseamnă și a se hrăni, și a o duce greu.

Ciubarciu, tîrg[23]. Biserica este săracă, nu are nici măcar obiecte de cult, sînt cam 325 de suflete, nu este preot acolo.

Roman, la mică depărtare de susnumitul sat. Biserica are 6 vii, le ţin oamenii din Cotnari; nu stă vreun preot acolo, iar dacă din cînd în cînd se duce acolo preotul de la Cotnari, îi dau un butoi de vin; aici poate sta necontenit un misionar; este aici un diacon.

Săbăoani, nu are preot; dacă stă acolo vreunul, îi dau o măsură de grîu şi una de ovăz de fiecare casă; sînt o mie de suflete; a fost acolo un misionar, acum stă un diacon.

Bîrlad. Biserica nu are pe nimeni[24], din cînd în cînd a stat un misionar, acum nu este acolo preot, este un diacon. Acolo sînt 100 de suflete.

Amăgei. Biserica nu are pe nimeni, cîte odată se duce acolo preotul de la Cotnari, o femeie îi dă un butoi de vin. Acolo sînt 30 de suflete, nu este preot, ci un diacon.

<Tîrgul> Neamţ[25]. Biserica are o vie, sînt acolo 35 de suflete, se află un diacon.

Suceava (*„Chismano"*)[26]. Biserica are 10 vii, cei din Cotnari folosesc viile şi toţi sînt cu datorii la biserică; la moartea lui Gheorghe[27]
p 105 Wolf care ţinea numitele vii, au rămas bani gheaţă 2 000 lei din venitul viilor; acum au fost risipiţi. Episcopul[28] a pus acolo un preot care a trebuit să plece, deoarece nu îi dădeau întreţinere[29]. Mai înainte era acolo un misionar.

La Huşi, biserica nu are nimic, acolo stă un preot, vrea să plece pentru că nu are cu ce trăi; sînt acolo 150 de suflete.

La Trebiş, sat al episcopiei, nu este biserică, se duc la slujbă la Bacău, care nu e prea departe; sînt acolo vreo 60 de suflete.

Bacău, reşedinţa episcopului, numără 500 de suflete; acum au fugit mulţi, din care pricină biserica nu are nimic. Mănăstirea unde stă episcopul avea o moară refăcută de misionari, are boi, vaci, stupi, 25 de oi. Acolo stă un misionar.

La Fărăoani, biserica nu are nimic; se dă o măsură de grîu de fiecare casă; acolo stătea un misionar, acum stă un preot maghiar; ţine acolo pe tatăl şi pe mama sa eretică. Sînt acolo 230 de suflete.

---

[23] *Ciburcise, terra*. Localitate pe Nistru, sub autoritatea tătarilor din Bugeac.

[24] *Niente*, vezi mai sus n. 14.

[25] *Nempsi Villa*.

[26] *Chismano* (!). Vezi explicaţia în nota noastră introductivă. Autorul a copiat un text al lui Piluzzi, din care a sărit partea referitoare la Chişinău, trecînd la informaţiile despre Suceava. Vezi referinţele la Suceava din textele lui Piluzzi, (14 dec. 1668) del Monte (nov. 1670) Angelini (1682).

[27] *Giorgio Wolf*. Este acelaşi cu „lupul" G. Wolf, paharnic *(pincerna)* al domnului, de care se plînge la Roma G. Gross în 1650, *Dipl. Ital.*, 11 afirmînd că acela i-a redus veniturile parohiei de la Cotnari şi ar fi preluat cu de la sine putere administrarea viilor acesteia, pentru care nu dădea nici un fel de socoteală. Tot el ar fi inaugurat un fel ospeţe pentru orăşeni la 5 mari sarbători... etc. Situaţia bisericilor înfăţişată atunci de Gross pe latineşte într-o formă foarte corectă a fost redactată fără îndoială de Parčević care îl luase cu el la Roma). Pentru afirmaţiile din textul lui Spera, vezi şi raportul lui Piluzzi din 26 aug. 1671, punctul 37. Acest G. Wolff nu trebuie confundat cu omonimul său menţionat de Angelini ca făcînd tot felul de negustorii cu banii bisericii în unire cu Bărcuţă.

[28] Rudzinski.

[29] *Provvisione*.

Galați, oraș comercial lîngă Dunăre, la o depărtare de Iași de două zile bune. Biserica are multe prăvălii. Stă acolo un misionar din Cortona[30], i se dau 300 de aspri pentru hrană. Acolo sînt 50 de suflete de catolici localnici, cîțiva negustori și cîțiva armeni.

Susnumitele biserici sînt la o depărtare de o zi sau două una de alta, și nu li se face rost de un preot propriu pentru a nu-i da subsidiu[31], pentru că îl dau diaconului.

De aceea este mare nevoie să se restituie ordinului mănăstirea de la Tîrgoviște, de asemenea să se refacă cea din Iași, pentru ca provincialul Transilvaniei sau prefectul acelei misiuni să-și poată face acolo reședința, spre a veghea asupra misionarilor, ca aceștia să-și împlinească datoria lor, și să-i facă să meargă în diferite rînduri la bisericile care nu pot ține preot.

---

[30] Benedetto Ballati di Cortona. Vezi mai ales notița biografică a lui Piluzzi cu Observațiile Critice.

[31] *Elemosina.*

GIOVANNI-BATTISTA DEL MONTE SANTA MARIA

(1630—1689 august? nov.?)

*

Numele misionarului del Monte este foarte cunoscut istoricilor noştri, de cînd Nicolae Iorga a crezut că ar putea fi autorul relaţiei anonime despre Ţara Românească de prin 1687—1688, pe care o atribuise la început lui Antide Dunod. Această presupunere a sa a devenit apoi o certitudine pentru toţi cercetătorii ce s-au plecat o clipă asupra acelui text uimitor. Nu lipseau elementele pentru o asemenea atribuire, şi în primul rînd faptul că del Monte a îndeplinit şi unele misiuni politice fiind trimis din ţară la regele Poloniei şi la împărat, şi apoi de către acesta la Şerban Cantacuzino care la rîndul său l-a însărcinat cu o misiune foarte precisă, în care rolul său propriu-zis ar fi fost de simplu mesager, întrucît instrucţiunile scrise, foarte amănunţite, ce i se dădeau, nu mai lăsau nici o margine pentru vreun amestec propriu în îndeplinirea soliei încredinţate. Ba se mai ştia şi faptul că del Monte, căzut prizonier la turci, a fost folosit de Seraskier, viitorul mare vizir, ca interpret cîtva timp. Aşadar această atribuire a fost posibilă cîtă vreme nu se dăduseră la lumină textele comunicărilor trimise de el la Congregaţie, şi deci nu i se cunoşteau stilul şi firea. Dar după publicarea celor cîteva rapoarte ale sale şi a scrisorilor sale din Galaţi din 1678 şi 1680, de către G. Călinescu (în *Alcuni Missionari*... şi I. Filitti în *Din Arhivele Vaticanului)* s-a putut vedea limpede deosebirea de mentalitate şi de temperament dintre omul ponderat, generos şi duios, candid şi iubitor de dreptate, dar fără fanatism, care se mărturiseşte în scrisorile sale (ca cea din 6 nov. 1680 prin care încerca, nu fără naivitate, să găsească o cale pentru salvarea bisericii sale din Galaţi de consecinţele iminentei prefaceri a ţărilor noastre în paşalîcuri) şi autorul aprig, plin de ură — nu numai pentru domn, dar chiar pentru ţară, pe care ar vrea să o vadă cît de curînd îngenunchiată de imperiali mai rău decît fusese vreodată de turci, — ură care se deslănţuie în paginile anonime ce nu erau destinate publicităţii. În notiţa introductivă la acest text impresionant redat în volumul de faţă, se arată cui trebuie el atribuit. Aici vrem doar să afirmăm neamestecul său la elaborarea lui.

Elementele unei biografii ne sînt oferite de G. Călinescu în lucrarea amintită, folosind mai întîi corespondenţa din arhiva Propagandei pentru a determina locurile şi datele misiunilor sale la diferitele biserici din Moldova (şi Transilvania) şi rezumînd apoi o fişă autobiografică întocmită la Propagandă prin iulie 1687 pentru informarea papii. Cea dintîi fusese mai mult liniară. A doua este dimpo-

trivă pe alocuri lipsită de contururi mai precise. Prima trimite la document, a doua este adesea la hotarul unde istoria se transformă în legendă. Apar însă şi aici pentru anul 1687 date precise în legătură cu soliile lui del Monte la Viena, la Şerban Cantacuzino şi la papă. Aflăm însă şi unele inadvertenţe, de pildă dupa ce se arată că la 1687 era în vîrstă de 57 de ani, se adaugă că era în călugarie de 55 de ani! *(Di religione cinguanta cinque anni)*, eroare evidentă în loc de, probabil *quaranta* cinque.

Precum s-a spus, Giov. Battista del Monte Santa Maria s-a născut în Italia în 1630. A murit la Bucureşti în 1689 în vîrstă de 59 de ani. Douăzeci şi trei de ani din viaţa sa au fost închinaţi slujbei de misionar în ţările noastre, iar ultimi doi ani unor misiuni diplomatice care l-au purtat din Polonia la Viena, de aici la Bucureşti, şi iar la Viena, trecînd prin Polonia şi în sfîrşit la Roma de unde s-a întors să moară la Bucureşti. Primii ani ai formaţiei sale nu ne sînt prea cunoscuţi. Aparţinînd unei familii nobile, el a fost dat la mănăstire de la 12 ani, practică destul de obişnuită în acea vreme cînd patrimoniul familiei trebuia rezervat moştenitorului numelui, iar fraţii ceilalţi îşi aflau un rost în armată sau în călugărie. Intrat la minoriţii conventuali, el studiază teologia obţinînd gradul de „baccalaureus" (primul grad din învăţămîntul superior, corespunzînd oarecum cu licenţa) şi este trimis la Constantinopol ca secretar al Provinciei Orientale şi vicar al Vicarului patriarhal din Constantinopol, Bonaventura Teoli, începîndu-şi de atunci şi slujba sa de misionar. Legăturile sale cu Moldova încep în 1663 cînd este desemnat ca misionar în această „provincie" la 14 iunie din acel an. Atunci începe şi însărcinarea de prefect a lui Vito Piluzzi care se întoarce în Moldova însoţit de Antonio Angelini, cam odată cu noii misionari: Giov. Battista del Monte şi Antonio Rossi. Pînă la împlinirea a 6 ani slujeşte mai întîi la Trotuş vre-o 4 ani şi apoi în Transilvania unde a fost trimis mai înainte şi Angelini. Acesta din urmă stătea în calitate de capelan la o familie nobilă din secuime, poate chiar la Clement Mikes, deoarece unele scrisori ale sale sînt expediate de la Zăbala unde se afla locuinţa acestuia. Intr-o nota din 1666 a nunţiului din Polonia, se spune despre ei... „Del Monte este la Trotuş. Nu ştie limba. Stă bine materialmente. Ant. din Norcia [= Angelini] este la hotarul dintre Moldova şi Transilvania, în casa unui nobil căruia îi serveşte de capelan. Nu ştie limba" (Găzdaru, *op. cit. Vezi* p. 70). În 1670 se reîntorc amîndoi cerînd să fie lăsaţi să plece, întrucît „le-au secat mijloacele". De cîtva timp nu li se mai trimiseseră subsidiile cuvenite de la *Propagandă*. Dar prefectul Piluzzi îl trece pe del Monte la biserica de la Săbăoani, de unde fusese scos mai înainte misionarul recalcitrant Benedetto de Ballati din Cortona, iar pe acesta, la cererea cardinalilor îl trimite sub pază la Liov, dîndu-l în grija lui Antonio Angelini spre a-l preda acolo autorităţilor eclesiastice în vederea trimiterii sale în Italia. În septembrie (1670) del Monte era hotărît să plece în Polonia. La 29 nov. scria din Varşovia pentru a reclama subsidiile cuvenite şi trimitea la Propagandă notă despre bisericile şi locuitorii catolici ce sînt în Moldova, despre care va fi vorba ceva mai departe. Primind apoi spre completare un formular imprimat cu 90 de întrebări, el se sîrguieşte să răspundă la ele, dar e silit să trimită la nota anterioară pentru datele care nu îi mai stăteau la îndemînă. Aici la Varşovia, primeşte decretul său de magistru *(la laurea)* din mîinile nunţiului — sau mai degrabă (cum precizează în informaţiile date de el şi trecute în fişa întocmită la Propagandă) — ale legatului papal, cardinalul Nerli, la 25 februarie 1671. Trecînd în primăvară la Liov în drum spre Moldova, aşteaptă bani de la fratele său, marchizul, din Italia. În iunie el mai era tot acolo, neputînd porni din cauza trecerilor

necontenite de cazaci și de tătari *(Dipl. Ital.* I, 62, n. 4). Dar curînd este înapoi în Moldova (la 15 august 1671). La Săbăoani, Parčević se grăbește cam tîrziu să pună la cale o reclamație zgomotoasă făcută ca din partea poporenilor de acolo contra lui del Monte, pentru a lovi în Piluzzi. Pretinsa lor plîngere poartă data de 1 octombrie 1671 [*Dipl. Ital.* I, pp. 267—9]. La 28 oct. Parčević scria cardinalilor că ar fi venit la el la Bacău 52 de fruntași de la Săbăoani amenințînd că vor merge la vlădica de la Roman să-l recunoască pe el ca episcop. „Au spus că a venit părintele del Monte care a stat în Polonia *8 sau 10 luni* și pretindea să le fie paroh în satele unde, împreună cu Vito Piluzzi, au săvîrșit acea faptă scandaloasă de a-l bate, încătușa, maltrata (?) [= *strotiare*] și ridica pe sus pe bietul părinte Benedetto colomniat de ei...". În realitate del Monte nu avusese nici un rol în acea scenă descrisă cu atîta vehemență (care nici măcar nu a avut loc) căci la porunca imperativă a cardinalilor Congregației de a-l expedia de îndată pe Benedetto în Polonia, acesta fusese chemat la Baia de către prefect care l-a lăsat să creadă că au sosit subsidiile. El s-a grăbit deci să alerge la Baia unde a fost suit în căruță și trimis cu părintele Angelini spre Liov. Dar în aceeași scrisoare a sa, la *pagina următoare* Parčević scrie despre del Monte: „Am dat părintelui Giov. Bat. del Monte parohia din Huși, Bîrlad și Ciubărciu. Aflu că *începe să se poarte bine*. Mi-aș da pentru el și viața mea, numai să poarte de grijă sufletelor... etc. Aș face astfel cu toți numai să se poarte bine..." etc. S-ar crede că în urma protestului celor din Săbăoani, del Monte ar fi fost obligat să primească o altă parohie, care i s-ar fi dat de silă și de milă, și că acuma pocăit, a început să se poarte bine. În realitate parohia de Huși cu Bîrlad și Ciubărciu îi fusese rezervată de Piluzzi, chiar de la înapoierea sa la 15 august iar *la 26 august îl trimetea la vicar pentru ca acesta să i-o dea. Era* o *simplă formalitate care a fost îndeplinită cu vreo lună mai înainte de pretinsul protest al celor din Săbăoani care poartă data de* 1 oct.! Nu mai vorbim de așa-zisa amenințare a acelor fruntași de a se închina episcopului de Roman, care seamănă întocmai cu alte asemenea invenții ale sale din anii 1650—1653 (Vezi *Călători*... V, p. 351 ș.u.). Este evident că lucrăturile subterane puse la cale *după* numirea lui del Monte la Huși nu erau cunoscute decît de uneltele lui Parčević. Nici Vito Piluzzi, nici del Monte nu știau nimic despre aceste pretinse proteste ale poporenilor din Săbăoani. Este probabil că nici aceștia nu știau de ele, și că iscăliturile lor fuseseră scrise de una și aceeași mînă. Datorită unei ironii involuntare, la Săbăoani a fost trimis acum tocmai Angelini, acela care l-a dus pe Benedetto prizonier pînă la Liov!

Del Monte și-a văzut de parohie și în anii următori. Nu știm care va fi fost situația în timpul marei expediții turcești contra Camenițef în 1672. Dar în 1674 și 1676 el e prezent la Huși, Ciubărciu și Bîrlad și chiar și la Vaslui. Ulterior e la Galați (1678—1680) unde se apucă să repare biserica și casa și sporește averea bisericii cu 4 vii. Primind în 1678 slobozirea de plecare pe care o ceruse, el răspunde că mai rămîne pînă vor fi învățat limba noii misionari. De fapt el se simțea legat de biserica sa de la Galați pentru salvarea căreia a intervenit la forurile cele mai înalte cînd a crezut-o amenințată. Activitatea sa exemplară de aici a fost lăudată în 1683 pînă și de episcopul Dluski, dușmanul neîmpăcat al misionarilor conventuali. La Propagandă, la nunțiul din Polonia, el se bucura de un mare prestigiu. Și totuși, împotriva lui au fost pornite atacuri (îndreptate în realitate împotriva lui Vito Piluzzi personal, sau a întregii tagme a misionarilor conventuali). Și Parčević în 1671 cînd înscenează protestul poporenilor de la Săbăoani, și Bărcuță cînd strecoară în memoriul său către Propagandă insinuarea în șoaptă

că acestui misionar nu îi pasă de bieții creștini din Ciubărciu, pentru care el, Bărcuță era gata să se jertfească (avînd de gînd a porni în persoană într-acolo dar lăsîndu-se convins să renunțe totuși) erau perfect conștienți de neadevărul spuselor lor, care de altminteri nu au putut convinge pe nimeni.

Cînd este prădat de tătari la Galați, jefuit de tot ce poseda și silit să treacă în Țara Românească, el se așează la Slimnic unde ridică o capelă și strînge 30 de familii de catolici, slujind acolo vreun an. Despre misiunea sa la poloni cu prilejul expediției lui Jablonowski din sept. 1685, va fi vorba mai jos. În 1686, la coborîrea expediției lui Ioan Sobieski spre Dunăre, cînd fug mai toți misionarii din Moldova, care în munți, care în Transilvania, el este prezent, așteptînd minunea care nu s-a produs. În retragere, el a fost luat de rege în luna august și a mers cu oastea polonă 7 săptămîni pînă la Liov. Așa și-a încheiat activitatea sa de misionar, închinîndu-și truda de acum înainte unor misiuni de altă natură. „În anul 1687 la 8 ianuarie a ajuns la Viena unde împăratul l-a chemat de 4 ori în audiență și la 5 februarie l-a trimis în Țara Românească la domnul Șerban Cantacuzino cu o solie și o misiune în folosul creștinătății precum și a împăratului, de unde s-a întors la Viena la 12 iunie la... împărat cu misiunea împlinită. Apoi la 24 iunie a fost trimis la Roma de... împărat cu scrisori către papă și se află acum la Roma în așteptarea unei audiențe" (Note biografice din *Alcuni Missionari*, p. 140). În anul următor el înfățișa Congregației o notă informativă despre Țara Românească. Aceasta există în arhiva Propagandei în două exemplare aproape identice, unul (vezi mai jos, p. 230) în care se arată în titlu că a fost *adus de G. B. del Monte, fost misionar în acele părți 22 (!) de ani*, celălalt terminîndu-se cu declarația: *„Aceasta este ceea ce pot eu Vito Piluzzi să dau ca informație despre Țara Românească"*. Textul este același cu foarte mici deosebiri. Un adaos despre Grigore Ghica („și cînd a fugit la Viena, împăratul a botezat pe un fiu al său"), un altul despre încetarea reclădirii bisericii catolice din București („pentru că domnul a fost schimbat"). Apoi o declarație a lui Piluzzi: *„L-am trimis în mai multe rînduri pe părintele del Monte ca să aibă grija duhovnicească a acestor catolici care duc așa mare lipsă și întotdeauna s-a arătat ascultător"*. (urmează textul lui del Monte... „și cînd a plecat la București"... etc.). Iar aproape de sfîrșit atestarea: *„Părintele del Monte a servit în Moldova și Țara Românească mai bine de 24 de ani și s-a purtat ca un adevărat misionar"*. La urmă de tot, după pasajul despre intrarea lui Veterani în Țara Românească și supunerea lui Șerban Cantacuzino, mai adaugă desideratul: „Polonii ar putea acum să recucerească ușor Camenița, ca să nu mai plece într-acolo alimentele din Țara Românească". Reiese așadar că textul lui del Monte a fost dat lui Piluzzi, fostul prefect și vicar apostolic, spre confirmare. Acesta care se afla și el în Italia, a subliniat meritele lui del Monte și a mai adus unele mici precizări și rectificări: durata slujbei lui del Monte a fost de 24 de ani. „Slemnic"-ul menționat este numit *oraș*, și nu sat. Încheierea cu fraza despre viitoarea recucerire a Cameniței îi aparține exclusiv lui Piluzzi.

Această suprapunere de texte nu este un fenomen izolat. În 1688 ea e datorată faptului că și Piluzzi și del Monte se aflau în Italia în același timp. În 1671 împrejurările sînt aparent diametral opuse. Del Monte aflîndu-se la Varșovia, primeste un chestionar imprimat la care trebuie să răspundă. Piluzzi în Moldova primește și el unul identic, trimis de nunțiu, pe care îl completează la rîndul său. Dar nu înainte de reîntoarcerea lui del Monte din Polonia. El explică întîrzierea sa prin diferitele oprelişti ale vicarului și își expediază formularul completat la 26 august, adică zece zile după această reîntoarcere. Deci în realitate, cunoscînd

și răspunsurile date la Varșovia. Acestea fuseseră prea puțin categorice, criticile mult prea discrete, faptele lipsite de relief. O comparație a celor două răspunsuri scoate în evidență firea mai combativă a lui Piluzzi care folosește acest prilej ca să dea în vileag practicile abuzive ale vicarului (Parčević).

Nefiind prefect, del Monte nu a fost obligat să trimită dări de seamă Propagandei ca Vito Piluzzi de pildă. Cealaltă corespondență a sa, menționată de G. Călinescu (*op. cit.*, 61, n. 5, 62, n. 4) nu a fost publicată. Doar uneori apare cîte o referire la ea în vreo notă din *Alcuni Missionari*.

Cele două texte din 1670 și 1671 redate aici sînt datorate unor împrejurări excepționale care trebuiau aduse la cunoștința Propagandei. Pe de o parte netrimiterea subsidiilor crea probleme insolubile. Trebuia deci arătată situația bisericilor, fiecare în parte, cu veniturile și sarcinile lor, precizînd și numărul locuitorilor pe suflete sau pe familii. O notă oarecum asemănătoare fusese integrată de V. Piluzzi în 1668 (14 decembrie) într-un raport mai general. Acum însă nu mai era nevoie de altceva, ci doar de aceste cifre. Pe de altă parte, contractul secret încheiat de vicarul apostolic cu gardianul mănăstirii observante de la Ciuc trebuia adus la cunoștința cardinalilor. Știrea despre acea tranzacție făcută de vicar, de capul său, în cea mai mare taină, răsuflase totuși, și del Monte adusese această informație senzațională la venirea sa din Transilvania la sfîrșitul lui iulie. Ea trebuia comunicată mai departe cît mai urgent. La 8 august 1670 Piluzzi dădea alarma în scrisoarea trimisă prin Angelini nunțiului, în care schița în linii mari cuprinsul tranzacției încheiate, despre care scria tot atunci și Congregației pe lîngă care stăruia o dată mai mult să fie numit Angelini prefect în locul său, ceea ce i-ar îngădui lui să se poată înapoia în Italia după cei 7 ani împliniți în slujba aceasta.

Dar la 7 septembrie, del Monte care împlinise și el termenul la care era obligat, stăruia să plece la nunțiu spre a aștepta acolo hotărîrile Congregației și banii de drum. Atunci a fost întocmită în Moldova, desigur la Baia, nota trimisă din Varșovia în noiembrie (1670) de către del Monte, după cum rezultă din adnotarea ei la Propagandă. *„De la părintele Gio. Batt-a del Monte 1670 9-bre“* ceea ce nu înseamnă de loc că ea ar fi fost scrisă de el, ci pur și simplu că *a fost primită de la el.* Faptul că acea notă nu poartă nici o adresă și nici o subscripție se datorește împrejurării ca a însoțit desigur o altă comunicare scrisă. Și în adevăr, am văzut că del Monte trimitea din Varșovia o scrisoare către Propagandă la 29 nov. cerînd plata subsidiului cuvenit. În această notă sînt arătate pe larg situația scandaloasă de la episcopia Bacău cu averi și venituri apreciabile, dar cu biserica în stare de ruină totală, învoirea nemărturisită a vicarului cu gardianul de la Ciuc, veniturile exagerate ale parohului de Cotnari, Bărcuță, precum și acapararea unor legate ale bisericii de la Baia de către Grigore Gross, parohul de Suceava. Nu sînt omise nici abuzurile vicarului care în loc să pună un preot la Fărăoani, cum fusese întotdeauna pentru cele 60 de familii de catolici, trimite din cînd în cînd pe capelanul său să slujească acolo și să ridice pentru el ajutorul *(elemosina)* ce este dat de fiecare casă. Sînt descriși în culori tari și cei doi preoți de mir sfințiți de episcopul Rudzinski și e amintit și gestul acestuia, care la plecare a luat cu sine obiectele de cult de argint precum și trei funți de argint vechi aparținînd bisericii! La celelalte biserici sînt arătate ajutoarele modeste ce le dau poporenii nevoiași. Din acest contrast strigător rămînea ca să fie trase concluziile de către cei în drept. O comparație între acest text și acela răspunzător la chestionar, confirmă bănuiala că ele nu au fost scrise de aceeași persoană. Dar dacă nota din „nov. 1670“ îi aparține lui Piluzzi,

atunci *doar răspunsul la chestionar* (în care reapar şi unele informaţii din notă) *şi textul scrisorilor din Galaţi pot îngădui o cunoaştere mai adevărată a firii lui del Monte.* La acestea trebuie adăugată şi notiţa autobiografică dată de el în 1687 la Roma în aşteptarea audienţei la papă. Ea are un caracter dublu destul de ciudat, la început nedînd nici un fel de precizări, nici ca date nici ca indicare a împrejurărilor, iar în final înfăţişînd o serie de date foarte complete cu luna şi ziua plecărilor şi sosirilor sale în ultimele sale peregrinări din ordin. Dar ceea ce am dori mai mult să găsim, lipseşte, anume cînd şi de ce *„a fost trimis în două rînduri de aceşti domni* [= ai Moldovei] *la regii Mihail Wisniowiecki şi Ioan Sobieski, ca şi la Marele Hatman şi Palatin al Rusiei pentru cauza creştinătăţii"*. Primul domneşte între 1669 şi 1673 (în acest timp domni ai Moldovei fiind Gh. Duca şi Ştefan Petriceicu). Urmărind activitatea lui del Monte în acest interval, se observă că pînă în 1670 el stă la Trotuş şi în Transilvania. Apoi este numit la Săbăoani, dar ţine să meargă în Polonia, de unde scrie la 29 nov. 1670. Este înapoi în Moldova la 15 august 1671. În oct. următor porneşte Parčević campania sa contra lui. Deci în acel moment el era în Moldova. Dar în iarna 1671—1672 are loc răscoala lui Hîncu... fuge G. Duca etc.... urmează campania turcilor din vară şi mazilirea domnului. Aşadar misiunea lui del Monte se poate situa cu probabilitate în toamna anului 1670, cînd merge faţiş în Polonia, şi cînd obiectul comunicării sale tainice către rege ar fi de pus în legătură cu atitudinea lui Gheorghe Duca faţă de răscoala lui Doroscenko şi de pretenţiile paşei de la Silistra ca domnul să-l sprijine contra polonilor. Pentru a justifica neintervenirea sa, domnul recurgea la un artificiu: simularea unei ameninţări aparente a polonilor contra Moldovei. Este mai puţin probabil ca o misiune să-i fi fost încredinţată de Petriceicu, înscăunat la trecerea sultanului spre Cameniţa în aug. 1672. Intervalul mult prea scurt între retragerea trupelor sultanului victorios la sfîrşitul anului, şi moartea regelui în oct. 1673, nu îngăduie localizarea în acest răstimp a misiunii amintite. Dealtminteri ea devenea imposibilă după plecarea lui Parčević la 10 martie 1673, fluturînd pretextul unei misiuni din partea ambilor domni români. (Vezi mai sus Observaţii Critice la Parčević).

Cît priveşte solia lui Ioan Sobieski, ea este de la sfîrşitul anului 1685, deci după lupta de la Boian. (Vezi I. Moga, *Rivalitatea*... p. 129 ş.u.). Dar încă din sept. domnul C. Cantemir, înscăunat abia din iulie, s-a grăbit sa încredinţeze episcopului Dluski o misiune către rege. Tot atunci, la 18 sept. el îl trimite pe del Monte la Jablonowski, marele hatman care conducea o expediţie ce părea îndreptată contra Moldovei, dar care nu trecuse încă Nistrul. Nu i se putea cunoaşte sigur obiectivul. Acesta putea fi şi cetatea Cameniţa sau Bugeacul. Cantemir îl ruga să cruţe Moldova de incursiuni şi îl informa de joncţiunea realizată de han şi seraschier la Ţuţora, şi de existenţa unor provizii foarte îmbelşugate aflate pe Prut cu destinaţia Cameniţa. Îl îndemna să se îndrepte asupra acestei cetăţi, sau asupra tătarilor din Bugeac. Răspunsul lui Jablonowski a fost dat după 22 sept. A fost pesemne destul de binevoitor, deoarece la 27 sept. pornea spre el o solie de 25 de persoane. S-a stabilit o înţelegere ca să fie lasata victoria creştinilor. Dar prezenţa seraschierului a împiedicat acest plan. La 1 oct. se dă lupta de la Boian. Moldovenii care stăteau în expectativă au fost atacaţi de poloni şi au răspuns cu vigoare. Campania era terminată la 29 oct. În darea de seamă a lui Jablonowski în faţa dietei, acesta pentru a justifica înfrîngerea suferită l-a acuzat pe Cantemir de a fi trimis pe del Monte în tabăra sa pentru a prinde informaţii, după care l-a predat seraschierului ca să i le smulgă prin cazne! În arhivele Vaticanului, în corespondenţa nunţiaturii Poloniei apare această

acuzare, care însă este infirmată de o declarație a lui del Monte însuși, ce se află de asemenea cuprinsă în corespondența Nunțiaturii. La sfîrșitul anului (1685) nunțiul Pallavicini îl cheamă pe del Monte, care se bucura de mare favoare la domn, să vină în Polonia pentru negocieri! Aceasta a trebuit să fie misiunea la rege de care pomenește del Monte în notița sa. Ea netezea calea spre alte negocieri purtate cu Jablonowski, care ca palatin al Rusiei, cu sediul la Liov, era mai aproape de Moldova. Se ajunge chiar la un acord în 1686, dar fără dare de ostateci, sau prestare de jurămînt. Acest acord a căzut în fața împrejurărilor contrare. Domnul însă nu a încetat de a-l informa pe Sobieski și după ruptură. Nu știm cînd s-a întîlnit del Monte în cursul campaniei cu regele, care l-a luat cu sine în retragere.

Reluăm notița autobiografică. „*A fost făcut prizonier de trei ori, de două ori căzînd în mîinile tătarilor și domnii din aceste locuri l-au eliberat în scurtă vreme, și odată în mîinile cazacilor, care într-o singură zi s-au sfătuit de trei ori ca să-l ucidă.* [Una din cele două capturări de către tătari se situează în 1674 (vezi textele lui Piluzzi în volumul de față, n. 122)]. *A fost luat și de marele Seraschier, care acum e mare vizir, ca tălmaci pentru unele limbi străine și l-a ținut în tabăra sa 5 săptămîni unde mai se afla și marele han al tătarilor cu 60 000 de tătari și apoi l-a trimis înapoi la Misiunea* (= biserica) *sa*". Seraschier era Soliman Ainegi.

Existența lui s-a încheiat în Țara Românească unde a avut parte, pesemne, de solicitudinea celor mari, căci își lasă moștenire lucrurile sale Doamnei. Este vorba oare de Doamna lui Constantin Brîncoveanu, sau de fosta doamnă a lui Șerban Cantacuzino? Lucrul este neprecis.

Publicarea celor cîteva texte ale lui del Monte date la lumină pînă acum s-a făcut de către G. Călinescu în *Alcuni Missionari*, I. Filitti în *Din arhivele Vaticanului*, 1914 și Ioan Ardeleanu în *Istoria diocezei române greco-catolice a Oradiei Mari*, Gherla 1883, pp. 119—122. Texte referitoare la el au fost publicate de Fr. Pall în *Le Controversie*.

De el s-a ocupat G. Călinescu în lucrarea citată, la pp. 61—64, unde dă o schiță biografică ce mai trebuie completată cu informațiile oferite de lucrarea lui Pall, *Le Controversie*. Despre rolul pe care i-l atribuie N. Iorga în legătură cu relația anonimă despre Țara Românească, vezi mai departe, în volumul de față, notița introductivă la acel text. El este de asemenea pomenit în repetate rînduri în studiul lui V. Zaborovski unde însă se referă sub această formă la autorul relației anonime și nicidecum la adevăratul del Monte.

NOTĂ ȘI INFORMAȚII DESPRE BISERICILE ȘI BUNURILE ȘI
p. 105 LOCUITORII CATOLICI CARE SÎNT ÎN MOLDOVA[1]

1670 noiembrie.

Biserica din Iași este făcută din lemn și este mică; sînt acolo acum doi părinți iezuiți. Acel locaș are vii, un sat cu supuși. Are o stupină și are case la Iași și pivniță care se închiriază, apoi vor fi fiind acolo în numitul oraș ca la 100 de case de catolici.

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian, publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* I, pp. 105—108. Cu privire la întocmirea textului vezi lămuririle de la p. 214 și n. 32.

Cotnari. Biserica parohială este construită din piatra și înauntru se află altare bine rînduite; susnumita biserică are destule odăjdii de altar frumoase, potire și cruci de argint. Are o mulțime de vii. Acele vii sînt gospodărite de locuitorii din acel loc, ca paroh este Don Giovanni Battista Bărcuța[2], originar din acel loc, elev al Sacrei congregații, care are ca venit de la bunurile bisericii 800 de taleri imperiali pe an, două butoaie de vin de la o capelă, de la slujbe 20 de taleri imperiali și alte venituri întîmplătoare, care se ridică toate la suma de 150 de taleri imperiali. De asemenea acolo mai sînt alte două biserici facute din zid, care au tot ce le este de trebuință. În acel oraș se află și părinții iezuiți, care sînt în număr de doi; țin școală, au vii, un sat cu supuși, două stupine și alte bunuri; pînă acum nu au avut biserică, dar acum acei locuitori vor să le atribuie una din cele două biserici.

În acel oraș să fie la vreo 60 de case de catolici, dacă nu mai multe.

Suceava: Biserica este făcută din zid, dar a fost pîrjolită de tătari; acum este restaurată. Are vii și are și bani în orașul Cotnari, și Cotnărenii îngrijesc acele bunuri. Ca paroh este acolo Don Gregorio Gross *fiu al orașului Baia*[3], elev al sacrei congregații, ca venit anual îi dau 50 de taleri imperiali. Acea biserică are potire și o cruce de argint; în acel oraș sînt numai două case de catolici.

Baia: biserica este construită din zid și înăuntru se află cinci altare bine rînduite, au destule odăjdii de altar, două cruci de argint și au vii la Cotnari. Ca paroh este părintele prefect apostolic[4] care a rămas acolo timp de 18 ani; are 80 de taleri imperiali pe an ca „elemosină“ de la biserică; mai înainte mai era încă o obligație de două slujbe pe saptămînă, înființate de un preot din familia lui Gross, de unde veneau 18 taleri imperiali pe an, dar acum fiind un preot din acea familie[5], acela se bucură de acea fundație; în acel oraș sînt 40 de case de catolici.

Neamț. Biserica este făcută din lemn, cu un altar; are potir și o cruce de argint, odăjdii de altar vechi și rupte; are o vie la Cotnari și este ținută de Cotnăreni. Nu au paroh și în acel oraș sînt doar 10 case de catolici.

Săbăoani[6]. Biserica este de zid și foarte ruinată, numai cu un altar; are două odoare un potir și o cruce de argint și acel loc este un sat și aparține călugărilor schismatici[7]; în acel sat sînt 20 de case de catolici și de acea biserică țin cinci sate, care sînt toate aproape; acolo toți sînt catolici și s-ar urca la numărul total de 100 de case. Și într-unul din acele sate care se cheamă Tămășeni[8] se află o biserică mică de piatră

---

[2] *Berguzii* = Giov.-Batt. sau Gian-Battista. I se spunea familiar Sambat. Era un paroh așa zis „național“, adică băștinaș din Cotnari, fiul judelui Valentin de acolo. Amănunte biografice dă G. Călinescu, în *Alcuni Missionari* precum și Fr. Pall în *Le Controversie* (Dipl. Ital. I și IV) și Vladimir Ghica în *„Spicuiri istorice“*, reeditare după articolul din „Revista Catolica“ 1912 *Scrisoarea unui preot catolic pămîntean din secolul al XVII*. Era ungur, deși predica pe românește.

[3] *Figlio di Baia*, expresie putînd însemna și fruntaș, epitrop al bisericii din Baia (Vezi *Călători* V, p. 526).

[4] = Vito Piluzzi. Vezi biografia sa în vol. de fața.

[5] = Familia Gross. Este vorba de Grigore Gross parohul de Suceava, nepotul lui Gheorghe Gross, care lăsase acel legat pentru cele 2 liturghii.

[6] *Saboiano*.

[7] În text: *e detto loco e villa et appartiene alli monaci scismatici.*

[8] *Tomasciano*.

unde sînt odăjdii de altar, potir și cruce de argint; acele biserici nu au nici un venit sigur; ca paroh era acolo părintele Benedetto Ballati din Cortona[9] misionar apostolic, iar acum nu au paroh: obișnuiesc[10] să dea parohului ca „elemosină" o cotă parte de impunere, adică o merță de grîu și una de ovăz și zece bani *(denari)* de fiecare om, din care poate să se țină acel paroh.

Roman. Biserica este făcută din lemn, cu un singur altar, are odajdii bune, potire, cruce de argint; are vii la Cotnari și acele vii sînt îngrijite de Cotnăreni. Nu au paroh, dar cine slujește la Săbăoani[11] obișnuiește să slujească și în acel oraș; ei obișnuiesc să dea ca „elemosină" un butoi de vin; în acel oraș sînt doar două case de catolici.

Huși, oraș[12], biserica este de piatră, cu un singur altar, are odăjdii
p 107 nu prea bune, două potire și o cruce de argint; Biserica nu are nici o avere. Ca paroh este acolo un preot bulgar[13] pe care l-a sfințit monseniorul episcop Rudzinsky[14], dîndu-i dispensă de inabilitate și iregularitate[15], deoarece ucisese pe propriul său frate. Oamenii obișnuiesc să dea ca „elemosină" o merță de grîu și una de ovăz și un ulcior[16] de vin de fiece casa, și în acel oraș să fie cam 40 și mai bine de case de catolici.

Galați. Biserica este făcută din nuiele împletite și acoperite apoi
p. 107 cu pămînt. Înăuntru sînt două altare, făcute de părintele Antonio Rossi[17] misionar apostolic; are odajdii nu prea bune, două potire și o cruce de argint și unul din numitele potire s-a pierdut din pricina părintelui Benedetto Ballati, misionar apostolic, cînd a slujit în acel loc; acea biserică are o vie și șase sau șapte prăvălii care se închiriază cu un taler imperial pe luna, și din banii arătați a treia parte se dă cîntărețului și două părți preotului și acolo este acum ca paroh părintele Antonio Rossi, misionar apostolic.

Chilia[18] oraș, Ismail oraș, în aceste două orașe sînt catolici, dar nu sînt biserici, însă uneori obișnuiește să se ducă acolo preotul care stă la Galați.

Ciubărciu oraș în hotarul tătarilor; este acolo o biserică cu toate obiectele de cult cu potir și cruce de argint; nu au preot și vor fi fiind acolo la 50 de case de catolici.

---

[9] Pentru scoaterea sa, și toata vîlva făcută în jurul său vezi mai ales scrisoarea lui Piluzzi din 14 dec. 1668.

[10] *Per elemosina soliano dare al parocho una quarta parte di tributo, idest*... etc.

[11] În anul următor avea să fie trimis acolo del Monte.

[12] *Citta* adică reședință episcopală (ortodoxă). Dar din menționarea drept città a unor localități ca Ciubărciu, Chilia și Ismail reiese că termenul este luat în sensul de oraș sau tîrg spre deosebire de viila (sat) folosit cînd e vorba de Fărăoani de pildă. La primele 6 localități se vorbește numai de biserică, fără a se lămuri dacă este vorba de orașe.

[13] Ioan Bulgarul. Vezi relația lui Vito Piluzzi.

[14] *Ruginski* = Ștefan Atanasie Rudzinski, minorit observant, episcop de Bacău.

[15] Incapacitate, potrivit dreptului canonic, de a fi făcut preot.

[16] *urna.*

[17] Vezi biog. în vol. de față.

[18] *Chilivia, città, Smail città, Ciuberciuke città.* Aceste trei „orașe" aveau o situație speciala caci se aflau sub turci și tătari.

Chişinău[19], oraş ridicat de curînd; acolo vor fi ca la 15 case de catolici; nu au biserică şi nici măcar preot.

Fărăoani[20] este un sat; are biserică făcuta din lemn, are odajdii nu prea bune, un potir şi o cruce de argint. Acea biserica nu are nici un venit şi de acel loc ţin două sate, în total sînt cam 60 de case de catolici; ei obişnuiesc sa ţină preot în acel loc, dar vicarul apostolic[21] trimite acolo pe capelanul său de cîteva ori pe lună şi acel vicar ia „elemosina“ pe care obişnuiesc oamenii să o dea, adică o măsură de grîu şi una de ovăz şi un ulcior de vin de fiece casă.

Trotuş[22] oraş; biserica este de piatră, cu un singur altar; are odăjdii nu prea bune şi vechi, are o cruce şi un potir de argint, are o vie şi alte pămînturi cultivabile şi locuitorii din acest oraş gospodăresc zisele pămînturi şi via pentru ceara şi pentru celelalte nevoi ale acestei biserici; acolo sînt 19 case de catolici şi eu, fratele Giovanni Battista del Monte, am slujit în acel loc timp de 4 ani, acum se află acolo un preot de mir pe care l-a sfinţit monseniorul Rudzinski, episcopul de Bacău, cu dispensă de inabilitate fiind şchiop şi ungur de neam luteran[23] şi neavînd capacitatea de a fi preot; oamenii obişnuiesc să dea în totul şi cu totul drept venit o măsură de grîu şi una de ovăz de fiecare casă.

Stăneşti[24], sat, biserica este făcută din lemn, cu un singur altar, are odăjdii vechi şi nu prea bune şi un potir de argint; acel sat aparţine călugărilor schismatici; vor fi fiind la 30 şi mai bine de case de catolici; preotul nu stă acolo dar cel din Trotuş obişnuieşte să slujească în acel loc; ca venit obişnuiesc să dea o măsură de grîu şi una de ovăz. De asemenea este acolo o capelă făcută din lemn închinată Sf. Cosma şi Damian şi este foarte cinstită, nu are obiecte de cult şi nu posedă nimic.

Măneşti[25], sat; biserica este făcută din zid, cu un singur altar, are odăjdii vechi şi rupte, potir, cruce şi nu are liturghier; preotul[26] din Trotuş obişnuieşte să slujească în acel loc; acolo vor fi cam 20 şi mai bine de case de catolici; ca „elemosină“ obişnuiesc să dea o măsură de grîu şi una de ovăz.

Lucăceşti şi Solonţ[27] sînt sate unde se află o biserică de lemn, cu un altar. Are odăjdii, nu are potir, liturghier şi cruce. Acolo vor fi fiind ca la 30 de case de catolici; nu au preot, dar obişnuieşte să se ducă din cînd în cînd cel din Bacău sau din Trotuş.

Bacău, oraş unde este reşedinţa episcopului sau vicarului apostolic; biserica episcopală este clădită din zid, cu trei altare dar se slujeşte numai în unul, şi acea biserică este toată ruinată nu are tavan nici

---

[19] *Cuscigneo.*

[20] *Foroano.* Pentru crucea de argint schimbată cu una de aramă vezi mai sus p. 87.

[21] Petru Parčević, arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic cu reşedinţa la Bacău. Vezi biografia lui în vol. de faţă.

[22] *Tatarus, città,* este de fapt un tîrg = Tîrgul Trotuş.

[23] *Unghero di natione luterana.* E Ioan Ungurul pomenit şi de Vito Piluzzi.

[24] *Stanesto* = Stăneşti jud. Bacău.

[25] *Manesti* — Măneşti, apoi contopit cu Băbuţa, sat.

[26] = Ioan Ungurul.

[27] Amîndouă în jud. Bacău.

podea; are odajdii de toate culorile dar vechi și rupte; avea două potire și o cruce de argint, de asemenea la vreo trei libre[28] de diferiți bani vechi de argint lasați de răposatul frate[29] al monseniorului episcop Bandini, care au murit amîndoi în numitul oraș. Cînd a plecat din acel loc sau cînd a fugit monseniorul Ștefan Rudzinski, a luat un potir cu crucea și cu acel argint. Acea biserică are un sat cu 40 de case de supuși, toți catolici; are două vii și una i-a fost lăsată acum de un binefăcator, încît sînt în total trei vii; are pămînt cultivabil și fînețe din de tul; are o moară cu două roți, are o stupină cu 100 și mai bine de stupi; are vreo 150 și mai bine de oi; boi de jug sau de arat, 16 vaci cu viţeii lor în numar de 30, dacă nu mai mult. Apoi are pe fiecare an de la toţi locuitorii catolici cîte 20 de bani (= *denari)* din acea monedă, de la fiecare în parte drept contribuţie anuală din toată ţara: aşadar ea se va fi ridicînd la suma de circa 100 de taleri imperiali, în total. În acel oraș se află biserica parohială dărăpănată, pustiită şi pe jumătate prabușită, fără paroh și nu are odăjdii și nici nu posedă vreun lucru. Acum rezidă în acel oraș vicarul apostolic[30] cu un părinte dintre minoriții observanți ai reformei din mănăstirea Ciuc în Transilvania. Cum susnumitul monsenior vicar a făcut o convenţie și o donaţie a întregii sale averi mobile și a tuturor bunurilor și a locului său cu obligaţia pentru acei părinţi să-i vină în ajutor și să se îngrijească de tot ceea ce îi va fi necesar, ei i-au dat pînă acum doi cai și alte lucruri potrivite pentru nevoile sale, și ei ţin în permanenţă acolo un părinte[31], spunînd că au o mănăstire în Moldova.

La Baia, răposatul Don Gheorghe Gross din acel oraș a lăsat multe lucruri bisericii noastre catolice, adică a lăsat ca să se slujească în acea biserica în fiecare săptămînă, două slujbe, una pentru Sf. Treime și alta pentru morţi, cu obligaţia, pentru moștenitorii săi, de a da 18 taleri pe an; de asemenea a lăsat o fîneaţă, de care să se folosească parohul actual. Și tot astfel o oca, adică doi funţi de argint, cu un inel de aur de buna calitate ca să se facă o cruce de argint pentru acea biserică; tot astfel un covor și alte lucruri de trebuinţă bisericii. Nu sînt doi ani de cînd s-a întors din Italia în acele părţi, Don Gregorio Gross, nepotul susnumitului Don Gheorghe care nu îngăduie ca biserica să se folosească de acele lucruri, ci el însuși se bucură de ele. Stă ca paroh la Suceava

---

28 O libra — un funt. Expresia *diversi argenti vecchi* poate însemna și diferite obiecte vechi de argint.

29 Pentru menţiunea existenţii unui frate al lui Bandini care ar fi murit la Bacău, vezi și relaţia lui Kolčević din vol. de faţă.

30 Petru Parčević, reîntors în Moldova în 1668 ca vicar apostolic cu reședinţa la Bacau. În expunerea situaţiei de mai sus este subliniat intenţionat contrastul dintre resursele la îndemîna vicarului apost. și mizeria bisericii. Totodată este denunţat contractul *sui generis* încheiat cu observanții din Ciuc în detrimentul episcopiei catolice de Bacău, ale cărei bunuri erau cedate în schimbul unei rente viagere în favoarea vicarului!

31 Acesta este Ștefan Taplocsai, chemat de Parčević drept „coadjutor" și lăsat ca locţiitor la plecarea sa în primăvara anului 1673. În Transilvania el trecea drept mare achizitor de bunuri. Era infirm, șchiop de un picior.

și slujește acolo liturghiile[32] și a împărțit acel argint cu frații lui și cu tatăl lor, iar biserica este păgubită.

În toate bisericile arătate mai sus ei țin un cantor, pentru ca să servească și să cînte în biserică; drept elemosină îi dau a treia parte din ceea ce dau preotului.

RĂSPUNS LA UN CHESTIONAR[33] DESPRE SITUAȚIA MISIUNILOR DIN MOLDOVA

<c. 1671>

1. În provincia Moldovei de la granița Transilvaniei pînă la granițele Rusiei, au fost... zile de călătorie, și de la granițele Transilvaniei pînă în Țara tătarilor sînt 15 zile; și înca de la granițele Rusiei pîna la granițele Valahiei superioare, vor fi de asemenea 15 zile și tot astfel din Rusia pînă la granițele Turciei și numita provincie a Moldovei se mărginește cu acești stăpînitori: cu turcul, cu tătarul, cu rusul, cu Țara Românească și cu transilvanul. p. 108

2. Numita provincie cuprinde înlăuntrul ei munți foarte înalți, cîmpii foarte întinse și într-o parte se întinde pînă la Marea Neagră. p. 109

3. *Cît privește îmbelșugarea,* în partea dinspre mare ea este foarte mănoasă, dar în partea munților este foarte neroditoare, încît aici se trăiește cu pîine de mei, dar este vin din belșug.

4. *Dacă se trăiește în pace;* acest lucru e foarte nesigur; dintr-un moment în altul sînt năvăliri ale tatarilor sau ale turcilor sau schimbări de domni.

5. *Dacă este o țară de trafic sau de comerț;* negustorii fac omerț și au legături în toate direcțiile mai ales în partea Mării Negre, spre Constantinopol.

6. Apoi cu privire la scrisori, ca să fie mai sigure și mai rapide trebuie luată legătura cu <episcopul> sufragan al națiunii armenilor din Liov în Rusia[34] și apoi acest sufragan să aibă legătură la Suceava cu episcopul armenilor de acolo, căci această națiune face mereu comerț cu Rusia și cu Polonia.

Stăpînirea și limba.

7. Provincia Moldovei este supusă stăpînirii unui principe de națiune română, dar tributar turcului.

8. *Ce limbă este necesară*[35]. Limba română este chiar aceea a locului;

---

[32] De comparat cu expunerea lui V. Piluzzi către *Propagandă* din 27 iulie 1670. Apare limpede că Nota expediată de del Monte ın nov. 1670 fusese compusă înainte de plecarea acestuia din Moldova, chiar de V. Piluzzi. De comparat de asemenea cu raspunsul la chestionarul urmator de un ton mai moderat și de o critică mai nuanțată.

[33] *Ibidem* pp. 108—114. Acest text este posterior notei precedente cu data de nov. 1670. Cam în vremea aceasta apar chestionarele tipărite care sînt trimise spre completare prefecților misiunilor. Del Monte, aflîndu-se în Polonia mai multe luni, a primit și el de la nunțiu un asemenea chestionar cu 90 de puncte la care s-a sîrguit să răspundă, deși nu avea la îndemînă unele din informațiile cerute. El trimite deci uneori la Nota din nov. 1670, iar alteori mărturisește că nu e în măsură să răspundă.

[34] Rusia roșie = Galiția.

[35] Adică necesară misionarilor catolici.

dar deoarece în numita provincie sînt şi unguri, este de asemenea necesara limba maghiară.

Localităţile naţiunii şi suflete <de credincioşi>

9. Localităţile în care sînt catolici în susnumita provincie sînt acestea: Iaşi, Cotnari, Suceava, Baia, Neamţ, Săbaoani, Roman, Huşi, Bîrlad, Galaţi, Ciubărciu, Faraoani, Stanești, Mănești, Trotuş, Lucăceşti şi mai înt înca localităţi unde locuiesc catolici, dar nu au biserici. In susnumita provincie a Moldovei, nu se află decît o dioceză, care este sub episcopatul de Bacău.

10. *Care localităţi sînt de mai mare însemnatate şi mai popı late.* Iaşul[3], Cotnari, Săbăoani, Baia şi Galaţi.

11. *In ce localitate îşi au reşedinţa cei care guvernează ţara?* Domnul cu sfatul său şi arhiepiscopul lor locuiesc totdeauna la Iaşi, un episcop la Roman şi celalalt episcop la Huşi.

12. *Unde este mai îngăduită şi mai sigură activitatea misiunilor?* În toata Moldova, peste tot, este îngăduit să slujeşti în mod liber pentru catolicii noştri, dar cu schismaticii, <nu>[37] ne este prea îngăduit să discutam despre credinţă cu ei.

13. Sa se spună *numărul familiilor catolice* în fiecare din localităţile numite mai sus. Încă dinainte printr-o altă dare de seamă a mea [7bis] am dat în chip amănunţit informaţii despre aceasta...

14. În oraşul Iaşi, avem pe secretarul domnului[38] care este catolic, dar de naţiune polon[39], mai este acolo un ceasornicar[40] al acelui principe, de naţiune francez. Aceştia obişnuiesc să poarte treburile în interesul catolicilor. La Cotnari sînt de asemenea două familii de oarecare consideraţie. Dintr-una este Petru Capră[41] şi din cealaltă este un Wolf[42] şi la Baia este de asemenea domnul Nicolae Wolf[43]. În celelalte localităţi nu este nici o persoană mai de seamă.

p. 110 15. De asemenea *dacă se află acolo vreo persoană învăţată?* În susnumita provincie nu este decît numai episcopul schismaticilor, cu reşedinţa la Roman[44] care este capabil de oarecare ştiinţă, dar se ţine cu încăpaţînare de riturile lor greceşti.

Practicarea religiei catolice.

16. *Cum este îngăduită practicarea religiei catolice* şi săvîrşirea prea fintelor taine? Aceşti schismatici nu ne fac nici o greutate, numai să nu ne amestecăm în secta lor.

17. Catolicii care locuiesc acolo sînt toţi de rit roman.

18. Cu privire la *erorile de credinţă,* catolicii noştri nu nutresc, din

---

[36] Ordinea localităţilor ce urmează este dictată de importanţa elementului catolic, fie ca număr, fie ca mijloace.

[37] În text lipseşte negaţia care este implicită în adversativul *ma* = însă, dar.

[37bis] Se referă la nota din nov. 1670.

[38] Gheorghe Duca.

[39] Stanislav Kienarski menţionat în 1671 ca secretar pentru limba polonă.

[40] Gaspar Caillé, ceasornicarul lui Gheorghe Duca.

[41] *Pietro Kapra* şoltuz la Cotnari.

[42] *Vulfi.* E vorba de Petru Wolf coleg cu Grigore Gross la colegiul din Fermo. E numit subdiacon la Cotnari unde se plînge de mizerie. Va fi paroh de Cotnari la plec a lui Bărcuţă în Italia.

N colae Wolf, tatal preotului Ioachim Wolf.

[4] Episcop de R man era vestitul Dosoftei, mitropolitul de mai apoi.

această cauză, nici una; cît despre rătăciri, nu poate fi numită rătacire dacă ei țin odată cu ritul grecesc posturile păresimile și sărbătorile.

19. Care să le fie cauza? Nimic altceva decît din pricina unui vechiu obiceiu.

20. (sic).

21. Din ce secte sînt cei necatolici? Sînt din secta greacă (= ortodoxă), armeană calvină, luterană și mahomedană.

22. Care sînt erorile lor sau riturile lor? Riturile și erorile susnumitelor secte sînt acum bine cunoscute.

Cărți

23. În numitele localități acum nu se află cărți noi de nici un fel, ci le au numai pe cele vechi.

24. Apoi cu privire la cărțile noastre catolice, ei nu le citesc, nefiind persoane culte și nici măcar curioase de asemenea lucruri.

Biserici.

25. *La ce numar se ridica bisericile catolice?* Se ridică la numărul de 17 biserici, cum se va putea vedea în mod clar din prima notă informativa pe care am alcătuit-o. Apoi, în ceea ce privește bisericile chismaticilor, ele sînt în mare numar, cît despre numărul precis, nu mi-l amintesc.

26. Bisericile noastre sînt toate în locuri locuite, numai două apele se află în cîmp.

27. Apoi în ceea ce privește hramul bisericilor noastre, nu-mi vin în minte.

28. Toate au parohii.

29. (sic).

30. În cealaltă notă informativă, am dat o relație precisă.

31. (sic).

32. În ce privește venerabilul sacrament, nu se poate păstra peste tot, din cauza multelor primejdii care există, nefiind locuri potrivite; la Bacău, Baia, Cotnari, Iași, se păstrează în aceste localități, dar *senza lume* și în particular.

33. Despre uleiurile sfinte se păstrează peste tot.

34. Tot astfel în ce privește nota despre obiecte, acum nu pot da o relație <precisă>.

Bunuri ale bisericilor.

35. Toate bisericile catolice au o locuință proprie pentru preot și pentru cantor.

36. Bisericile din Bacău, Trotuș, Galați, Iași, Cotnari, Roman, Suceava și Baia, toate acestea au bunuri imobile.

37. Acum nu-mi amintesc ce venit pot aduce în fiecare an.

38. Acum mulți ani, bisericile noastre catolice aveau sate cu țărani supuși și alte bunuri imobile, dar acum schismaticii se bucură de ele.

39. Poporenii catolici administrează veniturile bunurilor actuale ale bi ericilor noastre.

Episcopii și reședința lor.

40. În susnumita provincie a Moldovei, biserica catedrală se află în rașul Bacău unde e și reședința episcopului actual. Episcopul acestei pr vincii sau al orașului Bacău este prea respectabilul misionar Ștefan Atanasie Rudzinski, de națiune polon, din ordinul minoriților observanti ai Sf. Francisc. Dar acum nu rezidă[45] în această episcopie, ci se află aco vicarul apostolic, care este monseniorul Petru Parčević, arhiepiscop de Marcianopol, care rezidă în prezent în episcopia de Bacau.

41. Venitul anual provine din vin, grîu, o moară cu trei roți, un sat cu 40 de case de țărani supuși, boi, vaci, oi, porci, albine și de la populația catolică din întreaga provincie (obișnuiește să se ia)[46].

42. De fiecare om 20 de denari din acea monedă, „computatis computandis", se vor ridica în total la suma de 150 și mai bine de taleri imperiali.

43. Cel care se află acum în reședință acolo[47] se bucura de aceste venituri.

44. Locuința episcopala este de lemn și acoperită cu paie, dar este destul de comodă pentru episcop și pentru toată casa lui și populația ca olică și schismatică îi îngăduie cu ușurință să locuiască acolo, atunci cînd episcopul se poartă blînd cu susnumita populație și este binevoitor față de ea.

45. Despre vigilență, nu pot să spun altceva decît ca e de doi ani și mai bine în numita reședință; nu a vizitat Provincia[48], nu a făcut nici o hirotonie, nu a sfințit mirul și nici măcar nu a săvîrșit taina confirmarii.

46. (sic)

Clerici regulari[49]

47. Ce clerici regulari sînt în susnumita provincie? Sînt părinții iezuiți și este un părinte franciscan reformat, dintre minoriții observanti.

48. Părinții iezuiți trăiesc sub ascultarea provincialului Rusiei[50], iar părintele franciscan reformat sub ascultarea vicarului apostolic.

49. Nici unii din acești clerici nu au vreo mănăstire organizată, ci case lîngă biserica.

Părinții iezuiți sînt la Iași și au biserică și casă, și de asemenea sînt la Cotnari, iar parintele franciscan reformat stă la Bacău.

---

[45] Fusese îndepărtat la cererea lui Istrate Dabija în 1665, și după o vacanță de fapt de mai bine de 2 ani s-a hotărît trimiterea unui vicar apostolic în persoana lui Parčević.

[46] *E dalli populi di tutta la provincia sol estraere* ...

[47] Adică vicarul apostolic, Parcević.

[48] = Provincia catolică a Moldovei. Adică nu a inspectat bisericile catolice dı țară.

[49] Aparținînd unui ordin călugaresc. Sînt exceptați însă din această rubrică m sıonarii conventuali care apar în cea urmatoare ce începe cu punctul 58.

[50] Din Polonia.

Papa Inocentius al XI-lea (*Magyar ország törtenete*, vol. VII, p. 406).

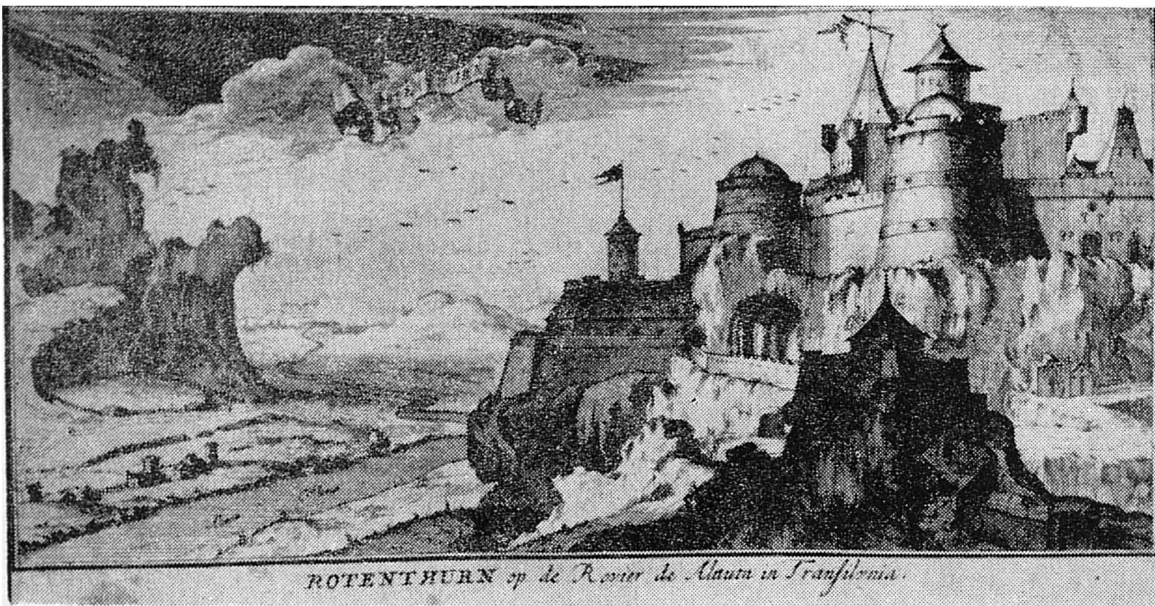

Imre Thököly, conducătorul curuţilor rebeli la 1682 (B. Köpeczi, *A Thököly-Felkelés az Európai közvédeményben*, Budapest, 1976, pl. 10).

Solul polon Wysocky *(Die neu eröff. Pforte)*

Regele Poloniei Ioan al III-lea Sobieski stampă contemporană de Nicolas l'Armessin) (Bibl. Acad. R.S.R. stampe, GSI. Larmessin N-5).

Turnu Roşu, vedere fantezistă a trecătorii şi punctul vamal (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 — Acad. R.S.R., stampe, AG 1/8).

→

Contele Caraffa, general imperial (*Die neu eröff. Ott. Pf.*, p. 375).

Ludwig Wilhelm, marcgrav de Baden („Türken Louis") generalism al trupelor imperiale (*Ibid.*).

→

Kara Mustafa, mare vizir otoman la 1683 (*Die neu eröff. Ott. Pf.*).

51. Părinții iezuiți din Iași sînt: doi preoți și un laic și tot astfel la Cotnari, iar dintre părinții franciscani reformați, este unul singur și stă cu vicarul apostolic, în calitate de capelan.

52. Cît despre curățenia bisericii, e satisfăcătoare.

53. În acele părți corul nu se obișnuiește în toate zilele, ci numai la sărbători.

54. (sic).

55. (sic).

56. Părinții iezuiți trăiesc din veniturile lor proprii, avînd sate, vii și stupine, iar părintele franciscan reformat trăiește din munca sa p. 112
și din elemosinele vicarului apostolic.

57. Eu nu cunosc numele tuturor părinților iezuiți; știu bine că sînt învățați și exemplari; numele părintelui franciscan reformat este părintele Petru din Chiprovaț[51] în Bulgaria, persoană de purtare exemplară, dar nu de <mare> învățătură.

Clerici regulari misionari

58. Acum sînt trei misionari și e și părintele prefect, și sînt din ordinul minoriților conventuali ai Sf. Francisc. De asemenea și părinții iezuiți sînt misionari.

59. Părintele magistru Vito Piluzzi din Vignanello, prefect apostolic; a stat în această misiune timp de 17 ani și mai bine. Fratele Giovanni Battista del Monte, misionar apostolic a slujit în misiune timp de 8 ani și mai bine. Părintele Antonio Rossi din Mondaino[52] misionar apostolic, a slujit timp de 7 ani și mai bine. Părintele Antonio Angelini din Norscia[53] misionar apostolic a slujit timp de 6 ani.

Nu pot să spun nimic despre părinții iezuiți, deoarece în tot anul se fac schimbări.

Cu cît folos se străduiesc numiții misionari și în ce fel de activități? Toți caută să ajute acele suflete cu cît mai mare rîvnă a cugetului în predicarea cuvîntului lui Dumnezeu și în administrarea tainelor.

61. Credincioșii obișnuiesc să dea oarecare elemosină pentru taina botezului și a nunții, precum este datina din vechime în acele locuri.

62. În ce privește circulatul dintr-un loc în altul, părinții iezuiți nu obișnuiesc să meargă dintr-un loc în altul, ci stau mereu la reședințele lor. Misionarii dintre minoriții conventuali: cel care obișnuiește să stea la Galați[54], și cel care obișnuiește să stea la hotarele Transilvaniei[55] trebuie să alerge dintr-un loc în altul pentru slujba acelor suflete, și cînd se merge dintr-un loc în altul susnumitul vicar apostolic nu este prea mulțumit.

---

[51] Era capelanul vicarului. Piluzzi îl caracteriza „om de chef și fără carte".

[52] Vechimea lui e cu cîteva luni mai mică decît a lui del Monte numit la 3 iunie 1663.

[53] Deși a venit odată cu Vito Piluzzi, vechimea lui este arătată a fi doar de 6 ani! Probabil că nu i se socotește aici timpul cît a slujit drept capelan nobilului Clement Mikes.

[54] = Antonio Rossi.

[55] = G. B. del Monte la misiunea din Trotuș.

63. În ce priveşte retribuirea activităţii misiunilor, toate satele sau oraşele de catolici obişnuiesc să dea cîte o retribuţie oarecare, după cum e în vechile lor datini.

64. În ce priveşte pe prefectul minoriţilor conventuali, <Vito Piluzzi> el veghează cu cel mai mare zel cu putinţă asupra misionarilor săi. Dar vicarul apostolic nu-i îngăduie să circule prea mult prin misiune[56].

65. Cît despre recunoştinţă, este foarte iubit de călugării săi, iar de populaţia catolică şi schismatică este foarte preţuit şi le e drag.

Preoţi seculari

66. Sînt acolo doi preoţi seculari, nu misionari; unul se numeşte Domnul Ioan[57] de neam bulgar, din ţinutul Chiprovaţ, în jurul vîrstei de 50 ani şi mai bine. Celălalt se numeşte de asemenea Domnul Ioan, de neam sas luteran, din Transilvania, în vîrstă de 40 de ani şi mai bine. Clerici care să nu (?) fie foşti elevi[58] nu sînt. (?!).

67. În ce priveşte averea, nici unul din ei nu are avere, dar au fireşte un subsidiu anual de la biserici şi de la populaţie.

68. Ce aptitudini au şi ce comportare? Nu sînt prea lăudabile.

69. Cu ce lucru se îndeletnicesc sau s-au îndeletnicit? Cel de neam bulgar se îndeletniceşte cu predica, iar celălalt de neam luteran nu se îndeletniceşte cu nimic. Dar în trecut a fost luteran şi acum abia ştie să citească destul spre a putea administra sfintele taine.

Preoţi seculari misionari

70. Sînt doi preoţi seculari misionari. Unul este Don Giovanni Battista Bărcuţă („Bertuzzi") din Cotnari, în vîrstă de 36 sau 37 ani, care a studiat la Roma în colegiul Sf. Apollinari; vor fi 13 sau 14 ani de cînd slujeşte în susnumitul oraş Cotnari.

Celălalt este Don Grigore Gross din Baia, în vîrstă de 30 sau mai mulţi ani; a fost elev la Colegiul nou din Fermo timp de 4 ani şi mai bine: sînt doi ani şi mai bine de cînd s-a întors în Moldova.

71. În ce priveşte însufleţirea, ea n-ar putea fi mai mare decît aceea pe care o au acum[59].

72. În privinţa vizitării unor locuri mai depărtate. Ei nu ies niciodată din reşedinţa lor şi din bunurile lor părinteşti.

73. Despre zelul pentru credinţă. *Mediocriter.*

74. (sic).

---

[56] *Non li permette il troppo scorrere per la missione.*

[57] Este folosită titulatura de Don pentru amîndoi preoţii seculari. Oare sînt „alumni" ai vreunui colegiu al Propagandei? Lucru foarte posibil, cel puţin pentru Chiprovicean.

[58] Text desigur defectuos: *Chierici non Alunni non vi sono.* Căci nu pare probabilă afirmaţia că toţi clericii sînt foşti bursieri ai Propagandei, avînd în vedere cele spuse despre ignoranţa parohului sas. Desigur trebuie înlăturat primul *non.*

[59] Răspuns în doi peri, în sensul că ei nu sînt capabili de mai mult.

75. În chestiunile politice cel de la Cotnari[60] se amestecă mai mult decît ar trebui.

76. Despre afacerile şi cîştigurile nu prea licite, amîndoi suszişii preoţi fac diferite negustorii, prin intermediul fraţilor lor şi chiar şi ei înşişi şi mai ales cel de la Cotnari, cu banii venitului anual care aparţine bisericii, şi acum este dator numitei biserici 80 şi mai bine de scuzi.

Preoţi absenţi.

77. În numita provincie nu este nici un preot absent. Este totuşi un cleric subdiacon, elev al colegiului din Fermo, care lipseşte din ţară; acesta este acum la Varşovia, numele lui este Don Petru Wolf[61] din Cotnari.

Tineri capabili de studii.

78. În oraşul Cotnari sînt doi tineri apţi pentru orice promoţie eclesiastică; unul se numeşte Andrei Wolf, în vîrstă de 26 şi mai bine de ani, a studiat filozofia şi are intenţia de a intra în ordinul părinţilor iezuiţi. Celălalt se numeşte Dominic Capră în vîrstă de 22 ani, a studiat gramatica şi are de gînd să se călugărească.

79. În oraşul Baia, sînt de asemenea acolo doi tineri, unul se numeşte Ioachim Wolf, fiul lui Nicolae Wolf în vîrstă de 16 ani şi a studiat gramatica, celălalt se numeşte Petru Gross, în vîrstă de 12 ani şi a studiat gramatica şi au şi ei de gînd să se facă tot călugări.

80. Ţările lor sînt supuse unor principi schismatici.

81. În toate bisericile noastre catolice, ţin un cantor cu numele de maestru, dar ei nu sînt în stare să poată preda, deoarece nu sînt oameni învăţaţi. Părinţii iezuiţi predau la Iaşi şi la Cotnari, părintele prefect la Baia, la Galaţi părintele misionar[62], în celelalte oraşe nu sînt tineri cu aptitudini pentru studii.

Călugăriţe. **p. 114**

82, 83, 84. Nu avem călugăriţe de rit catolic, de nici un fel şi nici nu sînt mănăstiri, sînt însă de rit schismatic şi au mănăstiri.

Situaţia în vremea trecută.

85—86. În timpul trecut, cînd erau acolo episcopi cu dragoste pentru poporeni şi nu erau aspri şi interesaţi şi trăiau în pace, susnumita

---

[60] Bărcuţă. Pentru intrigile sale contra iezuiţilor între alţii vezi îndeosebi biografiile lui Piluzzi şi Parčević.

[61] Vezi mai sus n. 42.

[62] = Antonio Rossi.

Provincie se afla într-o stare mai bună care acum nu se mai regăsește, fiind cu totul înrăutățită.

Piedici contra sfintei credințe. Nevoi și îndreptări.

87. Nu este o altă piedică împotriva sfintei credințe decît dușmănia episcopilor, călugărilor și preoților schismatici.

88. În ce privește nevoile spirituale ale acelei creștinătăți <catolice> nu este altceva de făcut decît să fie acolo un episcop sau păstor bun, blînd și modest și să nu fie așa de aspru în a da atîtea pedepse bănești cum se face acum.

89. *Care sînt diocezele și misiunile mai apropiate;* Moldova în partea dinspre Rusia se învecinează cu dioceza Camenițel iar de cealaltă parte cu Transilvania. De asemenea se învecinează cu dioceza Țării Românești și tot astfel se învecinează cu misiunea din Țara tătărească și a Turciei.

Vecinătăți.

90. Locurile în mai mare nevoie, care sînt vecine cu Moldova, sînt acestea: hotarele Țării Tătărești, Turciei, Valahiei superioare, ca și hotarele Transilvaniei, cele Trei scaune ale Secuilor.

Rog pe senioria voastră[63] ilustrisimă și reverendisimă să binevoiască să mă ierte de data aceasta dacă nu am dat această relație amănunțită, cum s-ar fi cuvenit pentru că acum nu-mi mai amintesc fiecare lucru în mod lămurit. Dar ceea ce am scris acum deodată, am scris cu sinceritate și de dragul adevărului și fără nici o patimă. Dar dacă Dumnezeu va îngădui ca să merg din nou la Misiune, voi face un raport mai amănunțit.

Slujitorul foarte credincios și foarte umil, Fratele Giovanni Battista del Monte din minoriții conventuali ai Sf. Francisc.

SCRISOARE CĂTRE UN CARDINAL DE LA PROPAGANDĂ[64]

1678, august 23, Galați

Din partea ilustrisimului Monsenior Martelli, Nunțiul de pe lîngă M. S. regele Poloniei, mi s-a transmis scrisoarea atît de binevoitoare a Em. V., prin care îmi îngăduiți să mă pot reîntoarce la Roma. Sînt nespus de îndatorat pentru o asemenea favoare, și aș fi fost plecat
p. 130 pînă acuma, dar cum nu am pe cine lăsa în acest loc, sînt silit // să rămîn, avînd în vedere că acest loc este pe malul Dunării, și în fiecare zi sosesc oameni de diferite nații, ca sîrbi, bulgari, unguri și italieni de ai noștri. Din cauza vecinătății cu curtea sultanului, e nevoie ca preo-

[63] Relația este adresată secretarului *Congregației de Propaganda Fide.*

[64] *Ibidem* p. 130. Adresantul este probabil prefectul *Congregației de Propaganda Fide.*

tul să cunoască felurite limbi, şi aceşti negustori catolici care sînt de-a lungul Dunării, stăruie neîncetat să nu-i las acuma; însufleţit de zel pastoral m-am hotărît să mai stau încă puţină vreme — cu îngăduinţa Em. V., pînă ce viitorii misionari vor fi învăţat limba. Este adevărat că acuma nu mai e nevoie de atîţia misionari ca mai înainte, ţinînd seama că ţara este în întregime pustiită şi robită de tătari, *che delle quatro parti non e resta una.* Şi Dumnezeu ştie ce va fi cînd se va reîntoarce armata otomană din Ucraina![65] Şi de aceea e mare teamă ca sultanul să nu dea din nou această ţară să o prade tătarii, ceeace să ferească Dumnezeu!

[Va aştepta porunca expresă a E.E.L.L. de ce va trebui să facă] etc. p. 131

SCRISOARE CĂTRE NUNŢIUL APOSTOLIC DIN POLONIA[66]

1680, noiembrie 6.

În această sărmană ţară[67] domnul[68] va fi mazilit în curînd şi vor pune în locul lui două paşale şi întreaga ţară va ajunge turcească şi bisericile principale vor fi prefăcute în moschei, iar toate celelalte vor fi dărîmate. De aceea vin la picioarele Domniei Voastre pentru a vă ruga cu cea mai mare stăruinţă cu putinţă să binevoiţi a aduce la cunoştinţă Maiestăţii Sale[69] nenorocirile şi primejdiile ce ne ameninţa, pentru ca Maiestatea Sa să amintească aceasta la Poarta otomană cînd trimite vreo solie. De aceea vă aducem aceasta la cunoştinţă din vreme, înainte de a fi surprinşi de evenimente, deoarece pe tot malul Dunarii de la Marea Neagră pînă la Nicopole nu se mai află vreo altă biserică catolică în afară de aceasta de la Galaţi, iar acest oraş este o schelă unde vine lume din toate ţările. Lunile trecute am scris despre aceasta domnilor ambasadori ai Ragusei şi rezidentului Maiestăţii Sale împăratului[70] precum şi monseniorului nostru la Constantinopol[71] în scopul să obţină la timp un firman de la Poarta Otomană pentru această sărmană biserică, dar ei nu pot face nimic, nimeni nu va putea obţine aceasta afară de Maiestatea Sa regele Poloniei. Vin cu aceasttă rugaminte pentru ca să nu pierdem această sărmană biserică[72]. p. 113

---

[65] În expediţia contra cazacilor uniţi cu moscoviţii.

[66] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, I, p. 113.

[67] Moldova.

[68] Gheorghe Duca, în a treia domnie (1678—1684); n-a fost mazilit cum se temea Del Monte, în anul 1681 a căpătat şi hătmănia Ucrainei.

[69] Regele Poloniei, Ioan Sobieski (1674—1696).

[70] Leopold I, împărat german (1658—1705).

[71] Provincialul conventualilor care era şi vicar patriarhal (catolic) la Constantinopol.

[72] Svonul despre o viitoare acţiune de stîrpire a catolicismului stăruia cu tărie. La 25 oct., deci trei săptămîni înainte de scrisoarea lui del Monte, Monseniorul Vito Piluzzi expedia de urgenţă pe un misionar la Roma să ducă informaţiile culese în acest sens, ele neputînd fi comunicate prin scrisoare. Dar la Propaganda nu a fost discutată această chestiune decît în august 1681!

RELAŢIE DESPRE STAREA TEMPORALĂ ŞI SPIRITUALĂ ÎN
1688 CARE SE AFLĂ ASTĂZI ŢARA ROMÂNEASCĂ, ADUSĂ DE PĂRINTELE NOSTRU GIO<VANNI> BATT<IST>A DEL MONTE, CARE A FOST TIMP DE 22 ANI MISIONAR ÎN ACELE
p. 119 PĂRŢI[73].

Domnul actual al acelei ţări este Şerban Cantacuzino din străvechea familie Cantacuzinească din Constantinopol; alegerea unui atare domn se face de către Poartă şi tot ea dă întărirea din trei în trei ani şi primeşte tributul anual. //

p. 120 Domnul este de rit grec schismatic (= ortodox) şi are patru fraţi[74] dintre care doi sînt uniţi[75] şi se numesc Constantin şi Matei, amîndoi învăţaţi şi buni filozofi şi binevoitori faţă de ritul latin.

Reşedinţa lor este la Bucureşti, capitala Ţării Româneşti şi a arhiepiscopiei ortodoxe. Este foarte populată şi catolicii au avut acolo o mică biserică de zid dar au lăsat-o să se prăpădească s-a ruinat şi s-a surpat de fapt în anul 1664 în timpul domniei lui Grigoraşcu[76], care fiind născut la Pera şi dintr-o mamă catolică[77] şi iubind pe catolici a dat o sumă de bani şi materiale pentru a o ridica din nou, şi astfel, făcîndu-se din nou temelia, a fost ridicată clădirea pînă la înălţimea de trei braţe şi apoi a fost părăsită şi în acel loc, acei locuitori şi-au făcut cîteva case pentru folosul lor şi au încuviinţat apoi să se facă o capelă mică de lemn unde se slujeşte acum.

Locuitorii catolici din acest oraş nu trec de 20 de familii, dar acolo sînt mulţi soldaţi de la curtea[78] principelui şi mai mulţi nobili şi secretari pentru limba polonă şi maghiară care însumează un număr însemnat de catolici. Cînd a plecat de acolo părintele del Monte nu era acolo preot, ci numai părintele Bernardino della Marca, minorit conventual <fiu> al mănăstirii din Pera de la Constantinopol, care a trecut la o viaţă mai fericită în martie, anul trecut, şi a fost acolo de faţă la înmormîntare monseniorul episcop de Nicopol[79], chemat din Bulgaria de domnul Ţării Româneşti pentru treburile sale <şi> acolo a ajuns apoi părintele del Monte trimis de M. S. împăratul la acel domn cu o misiune pentru slujba creştinătăţii şi a îndeplinit toate însărcinările ce-i fuseseră date spre marea mulţumire a Maiestăţii Sale şi cu atîta folos încît a binevoit să-l recomande cu stăruinţă papei. În oraşul Tîrgovişte, vechea reşedinţă a domnilor se află vreo 40 de case de catolici cu o biserică şi cîteodată vin acolo preoţii care stau la Cîmpulung, şi care sînt la o depărtare de 40 şi mai bine de mile.

p. 121 Cîmpulung e un oraş aşezat la graniţa Transilvaniei, la o depărtare de 3 zile de drum de Bucureşti, unde locuitorii sînt ortodocşi. Acolo se află totuşi o biserică cu hramul Sf. Marii cu 60 şi mai bine

---

[73] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. Ardeleanu în *Istoria diecesei romano-greco-catolice a Oradiei Mari*, Gherla, 1883 p. 119 şi urm.

[74] Drăghici spătarul, Constantin stolnicul, Matei aga şi Iordachi spătarul.

[75] *Greci uniţi* — afirmaţie inexactă.

[76] Grigoraşcu Ghica, domn al Ţării Româneşti (1660—1664, 1672—1674).

[77] Catarina Vlastò, soţia lui Gheorghe Ghica.

[78] *soldati cortegiani del Principe.*

[79] Anton Stepančić, episcop de Nicopol (1676—1696), vezi biografia sa în vol. de faţă.

de familii de catolici, slujiți de doi călugări franciscani reformați și puțin mai departe se mai află încă un sat tot de catolici maghiari supuși[80] ai acelei biserici. Acolo se mai află orașul Buzău, episcopie schismatică, unde sînt mulți catolici, ca și în satele vecine, dar acolo nu este biserică nici preot care să le dea ajutor duhovnicesc, și acolo părintele Del Monte a botezat copiii care ajunseseră la vîrsta de 6 ani fără să fi primit această taină; de asemenea a spovedit bărbații care de 20 de ani nu putuseră să o facă din cauza lipsei de preoți. În orașul Rîmnic[81] schismatic, se află de asemenea multe familii catolice lipsite de biserică și de preoți. La Focșani[82] — oraș la hotarul dintre Țara Românească și Moldova, așezat pe un rîu, jumătate sub ascultarea domnului Țării Românești și cealaltă jumătate sub cea a domnului Moldovei, sînt mulți catolici de diferite neamuri.

Apoi la hotarul dinspre Țara Secuilor (Secuime) este un sat numit Slimnic[83], unde a locuit timp de un an părintele Del Monte și a făcut acolo o capelă și se adunaseră acolo 30 și mai bine de familii care acum sînt fără preot.

În afară de aceștia mai sînt catolici împrăștiați în multe alte sate care timp de șase sau șapte ani nu văd niciodată un preot și pier sufletește în chip jalnic, căci i s-a întîmplat părintelui Del Monte sa boteze copii care ajunseseră pînă la vîrsta rațiunii lipsiți de preoți, și într-o nevoie așa de grozavă ei îi duc schismaticilor să-i boteze și astfel cad ușor în schismă.

Aceasta este tot ceea ce a socotit de datoria sa să înfățișeze Eminențelor Voastre părintele Del Monte, ca preot al lor nevrednic de peste 20 de ani, arătîndu-se gata să întrebuințeze restul vieții sale în slujba lui Dumnezeu și a Eminențelor Voastre, în acele părți unde poate nădăjdui să culeagă roade îmbelșugate și unde a dobîndit în cursul // atîtor ani, cunoștința acelor limbi și dragostea populației și p. 122
a domnului ca și ocrotirea îndurătoare a M. S. împăratul.

Încheie spunînd că datorită unei împrejurări atît de frumoase ca intrarea generalului Veterani[84] cu armatele imperiale în Țara Românească, și supunerii domnului față de Măria Sa împăratul, ar fi poate necesar ca acea țară să fie prevăzută cu un vicar apostolic[85] pentru a ajuta pe acele biete suflete de catolici și a-i mîna cu dibăcie pe schismatici spre a-i sili la unirea cu sfînta biserică romano-catolică.

---

[80] *Soggetti*, adică dependenți.

[81] *Remnico* = Rîmnicul Sărat.

[82] *Zosciano* (!)

[83] *Slemnico* la N. de R. Sărat pe pîrîul Slimnic. Aproape de Obrejița. În textul paralel publicat în *Dipl. Ital.* I, p. 142 localitatea *Slemnico* este numită „c tta" nu sat.

[84] După cucerirea Orșovei, Veterani a intrat în Țara Românească la 15 august 1688. Vezi relatarea din vol. de față.

[85] Este probabil că del Monte se gîndea la sine pentru acest loc. Prin hotarîrea din 1679 sugerată de *Propagandă* scaunului apostolic, titulatura episcopului polon din Moldova de episcop al „Celor două Valahii" — care nu corespundea la nici o realitate și dădea loc la confuzii și pretenții asupra bisericii catolice din Țara Românească, aflată sub autoritatea arhiepiscopului de Sofia ca vicar apostolic, — fusese schimbată în episcopia de Bacău. Prin crearea unui vicariat apostolic independent de Provincia Bulgaria, și cu alte mijloace de acțiune, se credea ca și Țara Românească va fi silită la unire, în felul în care va fi manevrată Transilvania ocupată încă dinainte și care va fi anexată de împărat în 1699.

SECRETARUL DE LA CROIX

(? — 1704 ?)

*

Secretarul marchizului de Nointel la ambasada din Constantinopol este cunoscut sub numele de „sieur“ de La Croix, cu particulă, sau Delacroix, sau pur și simplu, La Croix, scris uneori și Lacroix, fără prenume sau alte indicații ale originii sale. Anii vieții nu ne sînt cunoscuți. Activitatea sa vizibilă se cuprinde între anii 1670 și 1695. Biografia sa nu a interesat pînă acum pe nimeni. El a intrat în circuitul istoriei noastre cînd N. Iorga a dat la iveală în *Acte și Fragmente* I și II, extrase din *Jurnalul* său manuscris și din volumul II al *Memoriilor* sale. *Jurnalul* nu este propriu zis un jurnal, adică o notație imediată, continuă, iar termenul de *Memorii* nu trebuie înțeles ca sinonim cu Amintiri ci cu o seamă de expuneri bine conturate, sub formă de scrisori, amestec de instantanee și de documentare ulterioară. Între Memorii și Jurnal există frecvente suprapuneri. Dar de La Croix mai este și autorul unor cărți publicate în 1689 și 1695, de ex. *Etat présent*... sau *Guerres des turcs*... din care pot fi extrase multe informații prețioase iar aceasta din urmă constituie și o lectură foarte atrăgătoare de istorie trăită, plină de pitoresc, mișcare și vioiciune. În 1927, unele extrase din *Jurnal* înfățișate de I. Hudiță în *Histoire des relations*... readuceau o clipă în scenă pe călătorul din 1675 descoperit de N. Iorga și ofereau cîteva verigi în plus pentru o reconstituire viitoare.

Publicarea în 1937 a Relației din 1676 a reactualizat interesul pentru el, concentrîndu-l de astă dată asupra celor două documente esențiale date la iveală: *Ceremonialul de învestire și înscăunare a domnilor* și *lista dregătorilor cu atribuțiile lor*, pe lîngă o serie de informații și precizări răspîndite în restul textului, care mai oferea la urmă și o scurtă descriere a orașului Iași cu palatul sau și două din bisericile sale principale.

Punctele de desbătut erau acum raportul dintre ceremonialul descris și aplicarea sa efectivă la înscăunarea lui Antonie Ruset în iarna anului 1675, cu întrebarea subsidiară dacă autorul asistase la ea, cît și *legătura dintre cele două documente de frunte amintite, și Descriptio Moldaviae* a lui D. Cantemir. Rolul personal al autorului Relației părea cu totul secundar. El a fost confundat cu un alt de la Croix din familia orientalistului Pétis de la Croix, a cărui ședere în Turcia coincide întrucîtva cu acea a secretarului nostru. Confuzia cea mai flagrantă

este cea din comunicarea lui Fr. Babinger la Academia Română în martie 1937. Asemenea aventură, nu e posibilă decît pentru că nu i se cunosc antecedentele personale înainte de a se constata prezenţa sa la ambasada franceză din Constantinopol, într-un post de secretar al noului ambasador, marchizul de Nointel. În anii 1675 şi 1676, el poate fi întrevăzut ca factotum al acestuia, cu însărcinări multiple şi diverse, cerînd abilitate, isteţime şi discreţie, şi bineînţeles acea vocaţie pentru intriga diplomatică indispensabilă la agenţii subalterni trimişi să afle, să iscodească şi să lege relaţii folositoare, să ghicească dorinţa neexprimată a ambasadorului în chestiuni de prestigiu, cît şi replicile nerostite ale unor adversari posibili, în sfîrşit să aibă arta de a inspira superiorilor hotărîrile pregătite de ei fără ştirea lor.

Situaţia unui ambasador creştin la Poartă în acele împrejurări era cu totul specială. Cea a noului trimis al regelui-soare apărut după o întrerupere de fapt a relaţiilor cordiale dintre rege şi Poartă, de vreo 10 ani, cu unele intermitenţe, era nespus de delicată. Pînă la încheierea noilor Capitulaţii, ce defineau poziţia reciprocă a Franţei şi a Porţii, şi fixau regimul negustorilor francezi în tranzacţiile lor cu autorităţile turceşti, el era condamnat să rămînă într-un fel de hibernare în Palatul Franţei din Pera, fără contact direct cu Poarta, care se afla la Adrianopol. Sosirea marchizului de Nointel în octombrie 1670 escortat de o escadră de patru vase din cele mai impunătoare ale marinei franceze, stîrnise oarecare panică printre turci, care ştiau că nu se pot apăra de un eventual atac de pe mare. Totodată, numărul mare de robi creştini, francezi, italieni, sau şi de alte naţii ce se refugiau pe acele vase, şi mai ales scandalul răsunător al evaziunii cavalerului de Malta de Beaujeu, reţinut de 14 ani în Cele 7 turnuri, au creat o ambianţă de suspiciune sporită de impresiile recente ale marelui vizir întors de curînd de la războiul din Candia, unde putuseră fi văzuţi numeroşi voluntari francezi luptînd alături de trupele veneţiene. Poarta nu prea avea zor să încheie Capitulaţii noi în care să-i recunoască regelui un protectorat universal asupra creştinilor <catolici> din împărăţia otomană, sau să reducă taxa vamală la 3% în loc de 5% cum fusese în trecut. De aceea se ridicau o serie de piedici şi amînări spre a frîna impetuoasa nerăbdare a francezilor. O primă şicană a constat în a pretinde o scrisoare personală de la rege în care să fie expuse cele cuprinse în memoriul amănunţit dat de el ambasadorului însoţit de o scrisoare de acreditare, aşa cum se procedase întotdeauna. Mulţumită acestei abilităţi, marele vizir a amînat orice discuţie pe 6 luni. Dar la împlinirea acestui termen, cum nu sosise încă nimic de la Paris, a urmat o nouă zăbavă. Nointel, venit la sfîrşitul anului 1670, primit de vizir în martie 1671 la Adrianopol, dar numai spre a fi amînat de el, nu a mai putut relua firul misiunii sale pînă în primăvara următoare, cînd au sosit într-adevăr scrisorile regelui, dar aduse din nou de o escadră impresionantă venită să-l ia de acolo dacă nu se pot obţine Capitulaţiile. În faţa acestui ultimatum implicit, Nointel a fost din nou poftit la Adrianopol în martie 1672 pentru pornirea tratativelor. Martor al felului cum se desfăşurau lucrurile a fost vestitul călător francez Chardin, care a poposit chiar atunci cîteva luni în Turcia şi care a obţinut favoarea să fie şi el printre însoţitorii ambasadorului. Este vrednic de reţinut că versiunea pe care o dă el atît a întrevederii din anul precedent, cît şi a celei din acea primăvară, urmată de povestirea poticnelilor negocierii pînă la cvasi-ruptura din 30 mai, este mult mai sinceră decît cea plină de reticenţe din *Jurnalul* lui Galland care trecea pe sub ochii ambasadorului. Ca şi Galland, Chardin vorbea turceşte şi putea deci înţelege răspunsurile mai tăioase ale marelui vizir, mult atenuate la traducere de

dragomanii ambasadei, şi apoi de secretarul personal al marchizului în versiunea oficială ce trebuia să fie adoptată în raportul către rege. Căci în *Jurnal* nu se pomeneşte de răspunsul drastic al vizirului transmis de Reis Efendi, ci numai de faptul că ambasadorul s-a dus personal la acesta să-i ducă înapoi textul, a cărui redactare fusese nuanţată altfel de cum se discutase şi să se plîngă de nedreptatea ce i se făcea prin această călcare a făgăduielilor atît de puţin admisibilă. Urmarea — adică răspunsul fulgerător că Poarta a încheiat pentru totdeauna această chestiune şi că nu mai poate fi vorba de o redeschidere a ei, şi nici de acordare de capitulaţii — a fost pur şi simplu înlăturată din *Jurnal* de către Galland. Abia dacă la 16 iunie răsuflă ceva din ruperea negocierilor de acum, deşi numai aceasta poate să explice declaraţia cominatorie a lui Nointel din 16 iunie, că este gata să dea ordin de plecare vasului de război „le Diamant" chiar fără încuviinţarea Porţii, şi să se îmbarce el însuşi, chiar fără a fi primit slobozire de plecare. Chardin, neavînd a tăinui faptele la care fusese martor, arată limpede ruptura categorică a oricăror tratative şi situaţia confuză, nespus de grea a ambasadorului. Abia la 24 iulie — deci după mai bine de 50 de zile — primeşte unele asigurări că vor fi reluate negocierile după reîntoarcerea Porţii din campania în Polonia. Dar pînă atunci au urmat o serie de intervenţii nemărturisite din partea sa pentru a readuce Capitulaţiile pe linia de plutire. Se pare că acesta e momentul în care trebuie să fie situate *serviciile deosebite ale lui de La Croix*, atestate chiar de ambasador la 23 sept. 1673 în momentul cînd pleacă în vestita sa călătorie în Arhipelag, Siria şi Grecia, avînd grijă să trimită textul Capitulaţiilor în Franţa cu de La Croix. Un exemplar trebuia înmînat de acesta Camerei negustorilor din Marsilia cărora le era recomandat în mod elogios. Era un fel de acreditare: „Veţi putea da crezare la tot ce vă va spune, căci *el este acela care m-a servit cel mai mult în această chestiune şi vi-l recomand*". Cum reprezentanţii negustorilor din Marsilia angajaţi în comerţul cu Levantul obişnuiau să servească un fel de subvenţie anuală de 8 000 de franci ambasadorilor francezi de la Poartă, s-ar putea ca atenţia deosebită a lui Nointel faţă de ei să fi avut în vedere şi unele recunoaşteri mai concrete din partea lor, mai ales ţinînd seama de folosul pecuniar de care aveau să beneficieze de pe urma reducerii de la 5% la 3% a taxelor vamale asupra mărfurilor lor la intrarea în Turcia. Tot de La Croix trebuia să înfăţişeze şi regelui Capitulaţiile împreună cu încheierea tuturor patriarhilor ortodocşi privind profesiunea de credinţă a bisericii răsăritene în chestiunea Prezenţei reale în eucharistie, problemă interesînd pe teologii catolici francezi în polemica lor cu calvinii, şi care era urmărită cu mare luare aminte şi de curtea franceză. Ambasadorul primise chiar instrucţiuni în sensul acesta.

În ce anume a constat concursul lui de La Croix la obţinerea Capitulaţiilor şi care era, în acest stadiu, poziţia sa la ambasada din Constantinopol?

El nu este numit printre cei ce făceau parte din echipa adusă de Nointel, constînd dintr-un prim secretar, Blois, un al doilea secretar, Picart, un pictor ataşat pe lîngă el şi un secretar particular, eruditul Antoine Galland. Din *Jurnalul* lui Galland se poate vedea că Blois plecînd la 29 iulie 1672, în locul său a trecut Picart. Dar mai înainte de aceasta, la 2 martie este menţionat *un subsecretar* trimis de ambasador să-i ureze drum bun internunţiului polon Francisc-Casimir Wisocki şi să-i încredinţeze nişte scrisori spre a fi duse în Polonia. Acesta nu poate fi decît de La Croix. La 14 oct. 1672, deci după promovarea lui Picart, tot el trebuie să fie acel *al doilea secretar* care raportează ambasadorului despre ştirile din scrisoarea adresată de Wisocki din Viena unui polon ce locuia la re-

zidentul Olandei. În sfîrșit la 23 sept. 1673 cînd este trimis în Franța cu Capitulațiile, el este calificat drept *secretar*. El însuși, în diferitele scrieri publicate în 1684, 1689, 1695 își spunea secretar de pe vremea D-lui de Nointel, sau mai precis fost *(ci-devant)* secretar al ambasadei Franței pe lîngă Poartă.

Ceilalți membri ai personalului ambasadei, ce urmau după secretari erau interpreții sau dragomanii, care la început erau în număr de doi, și folosiți efectiv, atît în chestiuni de reprezentare cît și ca tălmaci. Ei erau greci din Pera sau din insule, foarte pregătiți pentru traducerea propriu-zisă a răspunsurilor diferiților dregători ai Porții, dar situația lor de supuși ai împărăției turcești îi făcea temători și nesinceri în redarea cuvintelor ce puteau fi supărătoare, pe care le omiteau, sau le schimbau spre a le face acceptabile. Ei se mențineau însă în funcțiile lor în lipsa altora mai buni care să nu aibă această tară. Cu timpul vor crea adevărate dinastii de dragomani ai ambasadei franceze. Sub Nointel funcționau Fornetty și Fontaine. Dar pe lîngă aceștia mai apar alți doi dragomani, însă doar nominali, aparținînd lumii fanariote. Ei erau acceptați de ambasadori în speranța obținerii de informații confidențiale în schimbul acestei calități care îi punea la adăpostul unor vexații fiscale. Unul din ei era fiul lui Antonie Ruset, primit înainte de numirea acestuia din urmă ca domn. Celălalt era cumnatul lui Alexandru Mavrocordat (ajuns mare dragoman după moartea lui Panaiotti Nicusios în sept. 1673). Este probabil Hrisoscolos Hrisoscoleos, fratele soției Exaporitului. Dar ei nu au răspuns la așteptările ambasadorului care în ianuarie 1678 se plîngea că nu se putea înțelege cu dînșii în lipsa lui de La Croix, acesta părînd să aibă mai multă crezare și influență. Poate chiar el fusese acel ce mijlocise angajarea lor de către ambasadă. Sînt unele indicii de natură a îndreptăți bănuiala că de La Croix nu era un nou venit la Constantinopol, ci că aparținea unei echipe mai vechi, poate acea a predecesorului lui Nointel, domnul de La Haye, ambasador în 1665—1670 sau chiar a negustorului Roboly, rezident al Franței în intervalul 1660—1665. În închinarea sa către rege (Epître au Roy) din fruntea importantei sale *Guerres des Turcs*... el amintește de *diferitele funcții* ce le-a deținut *în imperiul otoman* în slujba regelui.

Există o contradicție aparentă între omiterea lui de pe lista secretarilor din echipa lui Nointel (vezi *Journal d'Antoine Galland* editat de Ch. Schefer, Paris, 1881, p. IX) și propria lui afirmație din *Mémoires*, vol. 1, p. 161 că a călătorit pe mare ca secretar al marchizului de Nointel, amintind de trecerea sa pe la Malta și prin Arhipelag. Dar pe vasul care îl aducea pe noul ambasador mai era îmbarcat și acel pseudo sol turc, Soliman Aga, în realitate simplu emisar trimis în Franța cu o scrisoare a sultanului, primit însă cu fast ca ambasador al Porții (aug. 1669). Acum, la repatriere, el era însoțit de dragomanul francez Fontaine, *care nici el nu e menționat în acea listă*. Am crede că de La Croix a putut și el să fie atașat pe lîngă acel turc pe durata călătoriei, urmînd probabil ca după aceea să i se facă un loc în corpul ierarhizat al secretarilor. Nu este exclus ca el să-l fi însoțit pe acel Soliman chiar și la ducere, din însărcinarea ambasadorului de La Haye, care — rechemat de rege — spera ca în urma misiunii acestuia să-și păstreze și mai departe postul de ambasador. — Cît privește calitatea de *secretar* pe care și-o atribuie de La Croix încă din acest moment, ea trebuie urmărită în timp. La 3 ian. 1672 Galland scrie că Excelența Sa a trimis pe primul secretar să felicite pe ambasadorul Angliei pentru sărbătoarea Crăciunului de a doua zi, după stilul vechi, și a trimis în același scop la patriarhul de Constantinopol, Dionisie, *pe unul din gentilomii săi* însoțit de primul său dragoman [= Fornetty] și de 4 valeți în livrea și 2 ieniceri. Descrierea amănunțită a ceremoniei, datorată desi-

gur aceluiași gentilom, și atenția ce e acordată prezenței lui Grigorașcu [Ghica], precum și faptul destul de neobișnuit că felicitarea nu a fost făcută, ca în alte împrejurări, de-a dreptul de către primul dragoman, care a tradus doar, de astă dată, complimentul ambasadorului rostit de acel gentilom nenumit ce a urat patriarhului din partea ambasadorului să aibă *destulă putere și vigoare pentru a reinstaura disciplina în biserica orientală* (p. 17), ne duc cu gîndul la de La Croix care în *Etat présent des nations et églises grecques*... (din 1695) în Epistola către rege amintește de „conferințele pe care le-am avut în timpul slujbei mele cu diverși Patriarhi și alți prelați refugiați în palatul din Pera al M. V. care este azilul lor obișnuit", iar în cap. 35 povestește conflictul dintre patriarhul Dionisie și dușmanul acestuia, influentul Partenie, de teama căruia prelații s-au refugiat la ambasadă, de unde au îndreptat un apel la Marele Dragoman Panaiotti, care a trimis la 17 sept. 1671 comisari pentru cercetarea conflictului. Din cele spuse în *Etat présent*..., ar rezulta că de La Croix era în raporturi mai frecvente cu prelații ortodocși în legătură cu documentarea ordonată de rege cu privire la poziția lor față de dogma „prezenței reale" din eucharistie.

Dar chiar descrierea oficială a intrării triumfale a lui Nointel din noiembrie 1670 făcută de de La Croix, (ca și cea a audienței la marele vizir din martie 1671), constituie dovezi că încă din primul moment, viitorul secretar își avea rosturi recunoscute în cadrul ambasadei. Mulțumită lor, el s-a putut apropia de Alex. Mavrocordat care a fost doi ani medicul lui Nointel, precum și de unii soli străini, ca internunțiul Wisocki, musafir frecvent al ambasadorului, sau de patriarh și de prelații ortodocși în legătură cu ancheta dogmatică amintită, și poate prin patriarh de unele familii din Fanar. El era priceput la stabilirea de legături și culegerea de informații. Este probabil că vedea o lume mult mai variată decît cea care apare în *Jurnalul* lui Galland din 1672 și 1673. Aici sînt însemnate demersurile lui Nointel la Poartă pentru tratarea Capitulațiilor, care toate, pînă la criza din 30 mai, au fost făcute aproape exclusiv prin dragomanul al doilea Fontaine. *Rolul lui de La Croix a început după acea criză*, în timpul încercărilor disperate ale ambasadorului de a relua contactul cu marele vizir, trimițîndu-i direct o scrisoare printr-un ienicer al ambasadei. Două zile după aceea, în momentul cînd o sugestie sibilină a patriarhului a fost înțeleasă ca inspirată de marele dragoman Panaiotti Nicusios, în sensul că mai era o speranță, s-a impus desigur o completare și corectare a scrisoarei abia plecate, ceea ce i-a putut oferi lui de La Croix prilejul de a porni cu o nouă misivă pînă la marele dragoman și la marele vizir ce se aflau în tabăra sultanului care se îndrepta prin Moldova spre Polonia. Că el ajunge efectiv în lagărul turcesc reiese din descrierea acestuia după trecerea Dunării, care e cuprinsă în Memoriile sale (vol. 1) și din care N. Iorga a publicat în *Acte și Fragmente* un excerpt relativ la joncțiunea de la Țuțora. Pentru întreaga discuție vezi mai jos Observații Critice, punctul 1. În această vreme trebuie situată și venirea sa la Iași, văzut probabil în grabă, cînd și-a notat desigur impresiile sumare, redate în altă parte a Memoriilor, și anume în vol. II, în bucata intitulată *Relație a provinciilor Moldova și Țara Românească* compusă sub formă de scrisoare cu data: Constantinopol, 4 mai, 1676.

Trei luni după obținerea textului Capitulațiilor, la sfîrșitul lui septembrie, au plecat aproape simultan ambasadorul în croaziera sa triumfală, înfățișată de el ca un fel de călătorie pentru observarea aplicării noilor Capitulații în schelele din Levant și în Locurile sfinte, — și de La Croix în Franța pentru a difuza acolo, cu cît mai mult folos, binefacerile noului tarif vamal obținut pentru măr-

furile franceze. La sediul ambasadei se produce o eclipsă. Ambasadorul continuă însă să trimită lungi rapoarte din locurile vizitate, descriindu-şi de fapt călătoria, ca un fel de omagiu adus regelui. Dar şi la Poartă soseau ecouri. Şi ele erau supărătoare. Venirea lui Nointel la Ierusalim fusese prilejul unei încăierări îndîrjite între călugării ortodocşi şi catolici pentru deţinerea Sfîntului Mormînt. Plîngerile celor dintîi, susţinute de noul mare dragoman, Alexandru Mavrocordat, fac mare vîlvă. Pînă în cele din urmă turcii nu-i mai îngăduie lui Nointel să treacă şi în Egipt. E deci silit să se mulţumească cu Grecia şi să se înapoieze (cu durere) la 20 februarie 1675 după o absenţă de 18 luni.

Nu ştim la ce dată s-a reîntors de La Croix, care în timpul şederii sale în Franţa avusese grijă să se înfăţişeze regelui şi lui Colbert şi să-şi ofere serviciile ministrului, informîndu-l de achiziţiile de cărţi rare şi medalii făcute de ambasador, şi primind de la el instrucţiuni în acest sens. După reîntoarcerea sa la Constantinopol, de La Croix s-a grăbit să-i semnaleze o ocazie de prins din zbor, vînzarea bibliotecii răposatului Panaiotti Nicusios, fostul mare dragoman. Colbert îi scrie îndată (nov. 1674) lui Nointel, recomandîndu-i să o cumpere pentru rege dar numai dacă are cărţi şi manuscrise de o valoare recunoscută. Totodată dorea să i se cumpere şi lui rarităţi, dar nu prea scumpe... Din septembrie de La Croix era prezent la postul său, păstrînd contactul cu Poarta. După trei luni de aşteptare a putut afla de la corabia care îl dusese pe ambasador la Atena, de intenţia acestuia de a trece la Chio şi de acolo la Smirna. Absenţa prelungită a şefului itinerant punea în cauză însăşi utilitatea ambasadei. La Pera sosise o scrisoare a regelui şi totodată apăruse la Adrianopol un emisar al ambasadorului francez din Polonia, Forbin Janson trimis direct de acesta la marele vizir. Secretarul a pornit deci la 18 decembrie la Chio, unde a ajuns la 23, îndată după incidentul neplăcut al atacului grupului de francezi pus la cale de nişte localnici în unire cu corsarii tripolitani. De La Croix l-a însoţit pe ambasador la Smirna, de unde acesta avea să călătorească pe uscat pînă la Constantinopol, de teama corsarilor, iar secretarul să se grăbească spre Adrianopol pentru a înmîna marelui vizir scrisoarea regelui şi a porni în numele lui Nointel o acţiune diplomatică pentru iniţierea unei mediaţii franceze a conflictului turco-polon, fără a omite să stăruie pentru ajutarea ungurilor răsculaţi şi susţinerea drepturilor călugărilor latini de la Sf. mormînt. La 10 februarie el era la Adrianopol. La 20 febr. ambasadorul înapoiat la post, avea de rezolvat destule probleme. După chestiunea Capitulaţiilor, în care îi revenise lui primul rol, acum i se cerea să secundeze acţiunea din Polonia încredinţată ambasadorului Forbin-Janson. Atenţia specială acordată de Franţa Poloniei, în legătură mai întîi cu o candidatură franceză la tronul polon, şi apoi — după alegerea lui Sobieski, — cu dorinţa de a o include în sistemul de alianţe al lui Ludovic XIV, reactualiza problema realizării unei păci turco-polone. Încă din 13 iulie 1674 regele îi scrisese lui Nointel să intervină pe lîngă marele vizir în acest sens, dar nu i s-a trimis un ordin expres de a oferi o mediaţie franceză de teama unui refuz. Scrisoarea a fost trimisă la Varşovia lui Forbin-Janson spre a fi expediată lui Nointel. [În mai 1675 regele din nou îi va cere acestuia să facă imposibilul pentru pace şi să afle totodată dacă turcii au de gînd să intervină în Ungaria. Ministrul Pomponne va reveni la atac şi în februarie 1676 oferind cu aceeaşi prudenţă mediaţia franceză.] Dar absenţa prelungită a lui Nointel i-a impus pînă în cele din urmă colegului său de la Varşovia o iniţiativă proprie, anume de a intra direct în legătură cu Poarta, prin trimiterea prin octombrie, a unui emisar confidenţial, gentilomul francez Sauvans, cu misiunea de a sonda dispoziţiile Porţii în vederea unor ne-

gocieri de pace. Însă procedeul acesta a părut suspect marelui vizir care nici nu l-a primit în audiență, poate și pentru că Sauvans cerînd să fie ajutați efectiv răsculații din Ungaria, pusese la îndoială sinceritatea principelui Transilvaniei, Apafi.

Inițiativa lui Forbin Janson l-a supărat pe marchiz, foarte preocupat de prestigiul său, pe care îl socotea atins. Abia reîntors la ambasadă la 20 febr. 1675 el se grăbește să recîștige timpul pierdut. Informat probabil de de La Croix care își avea antenele sale la Poartă, el îi scrie la 7 martie colegului său mai diligent la Varșovia, lămurindu-l cu o satisfacție abia reținută, că stilul în care s-a procedat i-a inspirat vizirului bănuiala că emisarul acela era un impostor trimis de poloni și nicidecum un agent venit în numele regelui Franței. Aceasta a fost cauza atitudinii trufașe a vizirului *„după cum mi s-au dat asigurări din loc autorizat"*. Formula aceasta din urmă, care mai revine și în alte împrejurări, îndreptățește presupunerea că acele asigurări îi fuseseră date de marele dragoman, și de chehaia vizirului, *prin intermediul lui de La Croix*, rămas în contact cu Mavrocordat fostul medic al lui Nointel. Vina insuccesului se datora deci procedeelor clandestine ale lui Forbin Janson.

Urma acum ca Nointel să realizeze ceeace nu reușise colegul de la Varșovia: anume un demers care să ateste o mediație franceză prin trimiterea secretarului de La Croix în Polonia cu condițiile păcii. Cît erau ele să fie de acceptabile era o considerație minoră. Ceeace era necesar era să se afirme activitatea ambasadei franceze de la Poartă. Despre această misiune a lui de La Croix există un rezumat rapid după Jurnalul lui, făcut de Albert Vandal în *Les Voyages du marquis de Nointel*, dar care nu este prea convingător. Îl redăm întocmai: „Pentru a scurta zăbava mai întotdeauna inerentă unor tratative purtate în scris, el (= Nointel) a socotit mai expedient să pună să se trateze verbal cu vizirul și a îndreptat spre el pe un secretar de încredere, domnul de La Croix, cu instrucțiuni amănunțite în care erau indicate cu hotărîre toate punctele ce trebuiau tratate. De La Croix a alergat neîntîrziat la Adrianopol unde a sosit fără alte neajunsuri decît o împunsătură de suliță la umăr, din partea unor tîlhari întîlniți pe drum — întîmplare obișnuită în Orient. Vizirul binevoind să-i formuleze propunerile de pace, emisarul nostru le-a luat și nu a stat la îndoială să le ducă el însuși în Polonia. În ciuda anotimpului vitreg, trecînd prin zăpezi și noroaie, s-a aventurat și peste Dunăre, s-a abătut prin Transilvania și a ajuns pe Nistru la tabăra lui Sobieski unde părea că s-a adunat întreaga Polonie. *„Manierele rustice ale acestei curți tumultoase"* l-au cam mirat. El a dus înapoi vizirului niște contrapropuneri, s-a înapoiat la superiorul său și a mai fost reexpediat de două ori la Adrianopol: ambasadorul și agentul său nu pierdeau nici un prilej de a prinde din nou și a reînnoda neîncetat firul tot mereu rupt al negocierilor". Am încheiat citatul versiunii după Jurnal. Acest rezumat nu este prea exact. Rana nu fusese la umăr, ci la picior. Trimiterea secretarului de către ambasador nu fusese dictată de o preferință a unor tratative verbale mai rapide decît cele purtate în scris, ci de împrejurări particulare care impuneau o mare urgență pentru recîștigarea timpului pierdut. Totodată era convins de iscusința auxiliarului său dovedită în problema Capitulațiilor. De aceea l-a trimis încă din Smirna să pornească negocierile cu metodele care îi reușeau întotdeauna. O pungă cu bani de aur venețieni pentru Mavrocordat și o bucată de brocard scump pentru soția lui, lăzi de rachiu de scorțișoare și de vin de Malvasia pentru chehaia împreună cu cîte un ochian mai sofisticat, un ceas de aur sau de onix, sau un orologiu mai deosebit apar în paginile Jurnalului. În felul acesta a reușit să obțină acea mi-

siune aparentă, cuprinsă în cererea lui Nointel către marele vizir transmisă de secretar, „de a declara condiţiile de pace spre a fi comunicate de secretarul său, de La Croix, ambasadorului din Polonia al „Împăratului" francez... etc." În același sens fusese şi răspunsul trimis de de La Croix acelui ambasador prin emisarul acestuia, Sauvans, pe care îl întîlnise la marele dragoman din prima clipă a sosirii la Adrianopol, şi l-a văzut şi la plecarea lui la 14 febr. cînd l-a informat „de făgăduiala secretă a chehaiei de a contribui la pacea cu Polonia şi de a-i strecura marelui vizir ideia de a formula condiţiile şi de a mă trimete la excelenţa sa în Polonia spre a o informa de voinţa Porţii." (Jurnal, f. 90.). În adevăr la 11 martie, după sărbătorile bairamului, chehaia i-a pus în vedere că va merge în Polonia cu condiţiile de pace, avînd a călători împreună cu delegaţii răsculaţilor unguri pînă la curtea principelui Transilvaniei de la Făgăraş. Plecarea lor a avut loc la 18 martie într-un stil conspirativ, pentru ca să nu afle rezidentul imperial de la Poartă. Dealtminteri acest stil a fost practicat tot timpul cu prilejul întîlnirilor lui de La Croix cu acei şefi ai rezistenţei ungare. Petrossi Szepessi şi Radics, pe care a ştiut să-i cultive, ajutîndu-i cu bani şi informaţii şi ascultînd cu interes povestea încercărilor lor din partea paşalelor de Oradia, Agria şi Solnoc, precum şi a *ţăranilor de acolo, stîrniţi de aceia contra lor (!)* Ajuns la Făgăraş, la curtea lui Mihai Apafi, el întîlneşte la 29 martie pe solul francez du Fresne (Akakia), venit din februarie în Transilvania ca să realizeze o unitate de vederi şi de acţiune între răsculaţii din Ungaria şi principele Transilvaniei, convingîndu-i pe cei dintîi să primească drept comandant al forţelor lor unite pe Mihai Teleki, cancelarul atotputernic al lui Apafi. Akakia mai avea şi însărcinarea să treacă de acolo în Turcia spre a conlucra cu Nointel la încheierea păcii polono-turce. Dar Nointel era tot atît de puţin dispus să accepte o asemenea colaborare cum fusese şi de a admite procedeul lui Forbin Janson. La scrisoarea lui Akakia din 19 martie informîndu-l de misiunea sa şi cerîndu-i părerea, Nointel răspunde la 8 aprilie că acea venire ar confirma pe turci în credinţa că polonii sînt la ananghie şi aleargă după o pace cu orice preţ, mai ales după încercarea nereuşită a lui Sauvans atribuită de ei lui Sobieski şi nu unei iniţiative a Franţei. În concluzie, venirea lui nu ar fi oportună. Totodată el scria şi lui Forbin-Janson la 8 aprilie că este tot atît de capabil ca şi (nedoritul) Akakia să ducă negocierile cu Poarta în sensul voit.

La Făgăraş de La Croix l-a informat pe du Fresne de scopul călătoriei sale proprii, care în mod evident nu mai lăsa loc pentru o repetare a unei acţiuni odată începută. La reîntoarcerea sa de la tabăra polonă din Liov, prin Transilvania, el aducea ordinul lui Sobieski de a suspenda tratativele începute cu Apafi pentru o mediaţie a acestuia la Poartă în vederea păcii. În mai de La Croix era înapoi la Adrianopol. Îndată după această reîntoarece a sa are loc întrevedere sa cu chehaia redată în *Acte şi Fragmente*, 11 (vezi *Obs. critice*, punctul c). Este o recunoaştere nemărturisită a insuccesului acelei intervenţii grăbite ale sale la Poartă şi la poloni din martie-aprilie 1675, care este atribuit tot nerăbdării polonilor. Pentru dosarul lui Nointel însă acea goană a secretarului său cu condiţiile de pace (ce nu puteau fi acceptabile) constituia totuşi o dovadă de zel şi operativitate de adăugat la activul său. De La Croix o califică drept mediaţie. Consemnarea în *Jurnal* şi *Memorii* a comentariilor chehaiei era destinată în primul rînd ambasadorului, pentru a-l convinge că ideea demersului efecutat nu fusese rea, dar fusese împiedicată de apelul lui Sobieski către Dumitraşcu Cantacuzino (vezi *Obs. critice*). Comentariile atribuite chehaiei în sensul şi stilul lui Nointel, nu puteau decît să-l măgulească pe acesta.

La 9 mai, rezumînd în linii mari situația, Nointel îi scria lui Pomponne despre expedierea în mod cu totul inutil de către Sobieski a unui trimis al său către Apafi cu o su'ta de 40 de persoane, ca să-i ceară mediația sa la Poartă. Ambasadorul are grija să arate că a fost informat de un curier al principelui sosit la Poarta la 2 mai (deci plecat din Transilvania înainte de 29 martie cînd l-a întîlnit de La Croix pe Akakia). Scriind la 4 oct. 1675 lui Forbin-Janson, Nointel caută să combine împreună un fel de recunoaștere în sila a meritelor domnului du Fresne (= Akakia) cu o afirmare a propriilor sale activități: „Eu sînt încredințat că el (= du Fresne) a lucrat în mod foarte util în privința ungurilor, și în ce mă privește nici eu nu i-am dat uitării. *Unul din secretarii pe care îi țineam la Adrianopol* a avut diverse conferințe (= convorbiri) cu deputații lor" (Pentru rezultatul lor el trimite la ultima sa scrisoare din 6 august).

Un lucru se desprinde destul de limpede: perfectul acord dintre Nointel și auxiliarul său, care pe lîngă însușirea instrucțiunilor primite, știa să-i prevină și dorințele nerostite, ba uneori chiar să-i inspire hotărîri fără a avea aerul că îl influențează. El era omul necesar la toate.

Abia reîntors în mai, el primește o nouă misiune de maximă importanță: descrierea exhaustivă a festivităților ce se desfășurau la Adrianopol pentru circumciz'a celor doi fii ai sultanului: Ahmet și Soliman, și pentru căsătoria fiicei sale cu fav ritul său Musaip pașa. El se afla a treia oară la Adrianopol pentru treburile ambasadei, însoțit de un dragoman și o suită de servitori cînd îi sosesc noile ordine. Trebuia să observe și să noteze cu grijă toate amănuntele, descriind cortegiile, spectacolele, jocurile etc. Totodată i se trimitea și unul din pictorii lui Nointel, care lucrau în atelierul înjghebat la ambasadă la niște compoziții vaste, printre care și la înfățișarea triumfului ambasadorului: obținerea Capitulațiilor. Pictorul trebuia pilotat în chip ingenios pentru ca să poată prinde „impresii" după scenele și persoanele văzute, pe care să le transpună apoi pe pînză. Încă din primele luni de la venirea sa, ambasadorul pusese la Adrianopol pe unul din pictorii sai să schițeze în taină, ascuns privirilor, fizionomia sultanului sau a marelui vizir. Același lucru trebuia încercat și acum. Din evocarea enormei kermese de la Adrianopol, care a durat 15 zile, Ex. Sa avea să compună în palatul sau din Pera un fel de reportaj minuțios și prețios, precedat de o epistola de închinare catre rege, folosind copioasele „memorii" ale lui de La Croix întocmite dupa încheierea festivităților (Vandal, 195). Chiar înainte de această ultimă închegare, o serie de știri răzlețe de un interes pur anecdotic erau cuprinse în depeșele ambasadorului. Înainte de sfîrșitul anului (1675) sau chiar în ianuarie următor, căci referirea lui Nointel la cele ce urmează se află într-o scrisoare din 27 ianuarie 1676 — marele dragoman, Alexandru Mavrocordat îi scrie ambasadorului sugerînd ideia unei înțelegeri mai strînse între rege și Poartă. Ar fi urmat ca regele să promită că nu va încheia pace cu imperialii fără o participare a otomanilor. Neștiind ce să răspundă, și pentru a cîștiga timp, Nointel îl trimite deocamdată pe de La Croix la Poartă ca să i se dea un text precis pe care să-l ducă, sau sa-l trimită, la Versailles, înapoindu-se apoi cu răspunsul. S-ar fi trecut astfel de la sugestia neoficială a lui Mavrocordat, derivînd implic t dintr-o poruncă a marelui vizir, la o ofertă concretă a acestuia. Dar după acea scrisoare a lui Mavrocordat a urmat o tăcere stranie. De La Croix venit sa urmărească acea problemă nu reușea să obțină vreo audiență la marele vizir. Chehaia îi rezolva anumite cereri minore, dar în privința subiectului principal de discuție urmau amînări peste amînări. Concomitent trebuia perseverat și pe calea mediației franceze. Ambasadorul așteptînd o clarificare își pierdea rabda-

rea, gata să-l facă răspunzător pe secretar. Într-o relatare mai tîrzie, scrisă în parte de mîna lui Nointel după rechemarea sa din Turcia (*Abrégé des affaires de Hongrie sur les dernières révolutions*, ms. 66, Bibliothèque de l'Institut) (dar în care se vădește un amestec al lui de La Croix, și unele părți se suprapun perfect cu Jurnalul său), este vorba și de această problemă: „....Chehaia, vrînd să accentueze încă și mai mult sinceritatea sa și zelul său și să înflăcăreze și pe secretar, i-a destăinuit că Poarta voia în mod sincer să încheie o nouă alianță cu Franța, dar că era necesar ca prietenia să fie statornică și sinceră și că nu trebuia să mai fie văzute trupe și vase de ale M-ții Sale ajutînd pe dușmanii turcilor. Din partea sa sultanul ar preveni orice motive de reclamații și ar înlătura toate piedicile ce s-ar opune unei prietenii sincere și permanente...". Aici se integrează foarte bine o scenă plină de pitoresc din Jurnal, reprodusă de Vandal în cartea citată, fără a-i preciza data (care este de la începutul lui februarie).

„În anticameră îl aflu pe Mavrocordat, care în loc să mă introducă în sălile de audiențe publice, a bătut în ușița unui dulap, care deschizîndu-se dinăuntru, ni s-a înfățișat o arătare aevea și hîdă (era un eunuc negru, pentru că eram introduși într-un apartament tainic) care ne-a condus de-a lungul unei galerii luminată doar de o mică lampă pînă în fața unei uși încuiată cu mai multe încuietori, pe care le-a deschis cu tot zăngănitul unui temnicer, și luîndu-mă de mînă, m-a condus, eu fiind urmat de Mavrocordat care mă ținea de mîna cealaltă, printr-un coridor strîmt, lung și fără lumină, și într-o tăcere absolută ca și cum ne-am fi aflat în grota vreunui oracol, pînă la o încăpere mică în formă de dom, de o mare strălucire, toată aurită și incrustată în întregime, pînă și înăuntrul vetrei căminului, cu plăci de porțelan de China de toate culorile și splendid mobilată cu covoare de Persia pe fond de aur și cu perne la fel cu ele, presărate cu mărgăritare. Era luminată de o făclie mare de ceară albă, într-un sfeșnic de argint masiv aflat la mijlocul sofalei. Chehaia care ședea pe perne într-un colț al sofalei, s-a ridicat în picioare și m-a așezat în dreapta sa, iar pe Mavrocordat în față, stînd turcește (en face, *sur ses genoux*) poruncind eunucului să se retragă, și acesta ne-a încuiat acolo". (Chehaia, stimulat de cîteva sticle de vin de Spania și de rachiu rafinat, pe care avusese grijă de La Croix să le aducă cu sine, s-a arătat foarte comunicativ, găsind că venise momentul ca măritul împărat să termine mai iute pacea cu Polonia și să pornească război contra „cezarului din Germania". Dar de La Croix se întreba dacă aceasta era și părerea vizirului care, atunci cînd reușea să-i vorbească, îi răspundea că trebuie lăsat timp unor chestiuni atît de importante ca să ajungă la maturitate; nu trebuie ca oamenii să fie nerăbdători, „așa cum sînt francezii").

Propunerea a rămas fără răspuns din partea lui Ludovic XIV pînă în luna iunie, deși fusese discutată în consiliul regelui la 15 aprilie 1676. Ludovic XIV consecvent atitudinii sale, nu voia să apară în fața creștinătății ca un aliat al turcilor. Deși el însuși era în război cu împăratul Leopold, ca urmare a războiului contra Olandei, ar fi dorit o cooperare mai tainică. Adică o simplă sincronizare a acțiunii sale și a Porții, independente una de alta. Turcia își făcuse din război un fel de condiție de viață. Dacă nu se lupta cu Imperiul, se lupta cu polonii în nord-est, sau cu venețienii pe mare. Încheierea unei păci turco-polone crea disponibilități ambelor țări. Polonia ar adera la ofensiva lui Ludovic XIV contra Brandenburgului, sau ar interveni în lupta răsculaților din Ungaria contra împăratului. Iar agitațiile acestora ar duce în mod inevitabil la un război al Porții cu împăratul, deîndată ce turcii ar putea renunța la frontul din Podolia. De aceea trebuia pregătită diplomatic această regrupare a forțelor, obținînd de la turci

pacea cu polonii şi o acţiune directă în Ungaria, sau măcar autorizaţia de a interveni cu armele, cerută de răsculaţii unguri pentru principele Transilvaniei. Această autorizaţie era totodată condiţia pusă de Ludovic XIV pentru acordarea unui sprijin concret răsculaţilor uniţi cu Apafi. Dar şi aici regele fugea de orice alianţă sau făgăduială precisă dată acestora. Pentru el, acţiunea Porţii trebuia să fie o simplă diversiune pentru expansiunea sa în dauna vecinilor din Occident. De aceea invitaţia la alianţă ce i-o adresa Poarta îi încurca socotelile. Ştirea că de La Croix ar fi fost trimis la Versailles (!) cu acele propuneri, cum afirmă Vandal (p. 189) este inexactă. Fusese vorba să fie trimis spre a duce propunerea Porţii şi a aduce răspunsul regelui. Dar acea propunere nu se concretiza şi amînările se ţineau lanţ, zădărnicind perspectivele acelei călătorii.

Cît priveşte lunga zăbavă a răspunsului regelui, poate că a tras în cumpănă şi nemulţumirea provocată de hotărîrea sultanului (nov. 1675) de a restitui călugărilor ortodocşi cheile Sfîntului Mormînt în urma plîngerilor adresate de ei cu prilejul dezordinelor iscate la venirea lui Nointel la Ierusalim. Se ştie că în urma Capitulaţiilor, acea custodie fusese încredinţată călugărilor catolici. Regele scrisese chiar personal sultanului în chestiunea Sfîntului Mormînt, dar fără nici un rezultat. Aşadar, pînă să sosească refuzul său în iunie 1676, turcii şi-au retras propunerea.

În cursul anului 1676 de La Croix va repeta performanţa sa din anul precedent, pornind cu propunerile de pace turceşti spre cîmpul de război. Despre acest drum al său este vorba în Observaţii critice, punctul d.

Cu încheierea păcii de la Žurawna, dispărea pentru moment motivul intervenţiilor franceze la Poartă pe această temă. Dar mai rămîneau altele, afacerile Ungariei oferind destule posibilităţi lui Nointel de a preveni sau dubla demersurile ambasadorului de la Varşovia, care era acum marchizul de Béthune, însărcinat special de rege cu întreaga chestiune a răsculaţilor unguri şi a principelui Transilvaniei. La 27 dec. 1676 acesta scriind lui Pomponne că în urma morţii vizirului Köprülü (la 6 nov. 1676), schimbîndu-se poate situaţia cancelarului Teleki ce voia să ajungă principe al Transilvaniei în locul lui Apafi, s-ar putea ca el (Béthune) să trimită pe un nobil ungur la Poartă, care ar duce scrisori şi către Nointel, el adăuga: „Totuşi aş crede că ar fi bine să i se facă cunoscut (lui Nointel) că dorinţa regelui este ca el să acţioneze de acord *(de concert)* cu mine în chestiunile Ungariei...". Adică să nu mai ia iniţiative proprii, ca pînă atunci. Bineînţeles că în felul acesta se limitau şi ocaziile pentru de La Croix de a-şi dovedi talentele.

Dar schimbări mai importante aveau să pună capăt acestei faze a activităţii sale. Şi în primul rînd disgraţia totală şi absolută a superiorului său, datorată în parte animozităţii marelui Colbert (pentru motive personale), dar şi unei înţelegeri greşite a rolului de reprezentant al regelui ce se credea obligat să desfăşoare un fast pe măsura gloriei suveranului său, făcînd din Palatul Franţei ambasada cea mai strălucită din Constantinopol, pentru care făcea cheltuieli pe datorie, în vreme ce sumele ce i se cuveneau ca întreţinere şi reprezentare nu-i fuseseră plătite de trei ani. Pe deasupra, călătoria sa în Arhipelag, Siria şi Grecia într-un stil grandios, însoţit de o adevărată curte, sporise deficitul iniţial pe care a încercat să-l soluţioneze aruncînd o parte din cheltuielile sale de drum asupra „naţiunii franceze" din schelele din Levant vizitate de el, spre marea supărare a negustorilor în cauză, iar în februarie 1677 a taxat în felul acesta pe cei din Smirna, pe care i-a supus la un fel de împrumut forţat, garantat prin creanţa sa proprie asupra tezaurului pentru sumele ce i se datorau, trimiţînd chiar ulterior

un ceauș pentru executarea acestei măsuri. Protestul clocotitor al negustorilor francezi din Levant, mai toți marsiliezi sau provensali, a ajuns în Franța cu mare vuet. Pentru adoptarea formulei împrumutului liber consimțit se străduise de La Croix la trecerea sa prin Smirna, în călătoria sa spre Curte, ca să-i ducă regelui scrisoarea lui Nointel (o adevărată suplică în care își pleda cauza), încredințîndu-i totodată misiunea de a descrie în culori foarte sumbre, grozava sa lipsă datorata neachitării drepturilor sale, sperînd să obțină astfel absolvirea sa. Scrisoarea sa următoare către Pomponne poartă data de 20 martie, dar acest ministru, conformîndu-se ordinului regelui de a lăsa scrisorile lui Nointel fără răspuns, i-a confirmat abia în ianuarie 1678 primirea *tuturor* scrisorilor adresate lui și aduse de secretarul de La Croix, precum și cele sosite ulterior din 1—18 iul. „Oricît s-a străduit domnul de La Croix de a arăta necesitatea la care ați fost constrîns...“ etc. (regele a dezaprobat totuși procedeul lui Nointel). Ceea ce a contribuit foarte mult la rigoarea regelui a fost atitudinea șovăielnică a reprezentantului sau cu prilejul așa-zisului incident „al sofalei“.

Mergînd într-o audiență de felicitare la noul mare vizir Cara Mustafa, ambasadorul văzînd că taburetul său fusese așezat în josul estradei *(sofa)*, și nu pe estradă alături de al marelui vizir, a încercat (cum a umblat zvonul) să așeze taburetul pe „sofa“ și ar fi fost îmbrîncit și trîntit la pămînt de ceauși după unii. Sau (cum a afirmat el) a plecat falnic fără a mai rămîne la audiență? Din pacate, ulterior el a primit la o audiență următoare formula cea nouă și umilitoare a taburetului pe podea. S-ar părea totuși, după afirmațiile lui Vandal, care nu concordă cu Jurnalul lui de La Croix, că regele a auzit foarte tîrziu de aceasta jignire care l-a indispus mult. Dar în schimb, el mai avea prezente două subiecte de nemulțumire contra lui Nointel: triumful călugărilor ortodocși asupra celor catolici de la Ierusalim, deposedați de cheile Sfîntului Mormînt din cauza dezordinelor ivite *la venirea lui Nointel*, și absența prelungită a ambasadorului de la locul activității sale.

S-ar părea că de La Croix s-a achitat cu bună credință de misiunea primita din partea lui Nointel. Nedumerirea începe însă după aceea. Ce a făcut de La Croix după îndeplinirea mandatului său? Avea cumva instrucțiuni să intre în legătură și cu Camera negustorilor din Marsilia pentru pensia de 8 000 de franci a ambasadorului, poprită pentru acoperirea creanțelor negustorilor din Levant care îl dăduseră în judecată? S-a mai străduit pentru superiorul său, dator vîndut la Constantinopol, pradă cămătarilor și creditorilor din lipsă de bani? În sfîrșit, văzînd că se scufundă corabia, își căuta poate alte rosturi în Franța? Știm doar dintr-un fragment de scrisoare a lui Nointel din 13 ianuarie 1678 (în *Hurmuzaki*, Supl. I, 1, pp. 267—268) că la acea dată cei de la ambasadă îi mai așteptau reîntoarcerea. Nointel mărturisea că de el depindea rezolvarea anumitor probleme în legătură cu dragomanii săi nominali sustrași cu totul autorității sale. Unul era fiul domnului Moldovei [Antonie Ruset] care obținuse locul de dragoman în ciuda faptului că nu știa nici italienește, nici franțuzește, dar numai pentru a fi scutit de dări. Dedîndu-se ulterior împreună cu un turc la căutarea pietrei filozofale, a fost bănuit de batere de bani falsi și fiind urmărit s-a făcut nevăzut, dupa ce însă mai întîi ar fi fost licențiat din serviciu! Celălalt „grec schismatic“ era cumnatul lui Alex. Mavrocordat, marele dragoman, care făcea mare paradă de zel pentru Ludovic XIV, și deci ruda sa nu putea fi concediată, deși în ultima vreme, acel interpret nominal se socotea prea puțin recompensat de ambasador și refuza să-i mai comunice știrile ce puteau să-l intereseze. Informațiile pe care le dădea bailului Veneției îi sporiseră pretențiile. El informa de asemenea și pe rezidentul

împăratului, pe care îl ura. Ofertele lui Nointel nici nu erau luate în seamă „El n-a vrut să se lege nici să specifice pretenţiile sale, amînînd totul pînă la reîntoarcerea lui de La Croix, închipuindu-şi că acela i-ar aduce, sau i-ar înlesni obţinerea unei recompense...“

În sfîrşit, după o călătorie aventuroasă, ajunge la Constantinopol la 2 aprilie (1678) cu o misiune particulară de a urmări de aproape campania contra moscoviţilor (:„...et n'eus que le temps de me préparer au voyage de Moscovie, à la suite du grand vizir qui alloit mourir ou vaincre sous Czegrin, ainsi que je le ferai voir dans la partie suivante“.) Este probabil că această urmare anunţată în Jurnalul său a fost înglobată de-a dreptul în capitolele despre acea campanie din *Guerre des Turcs* a cărei descriere e de o vioiciune remarcabilă. El a putut chiar fi de faţă la trecerea Dunării la Isaccea la 14 iunie. Datele precise ale momentelor mai însemnate ale operaţiilor, informaţiile referitoare la munca moldovenilor şi muntenilor: săparea de puţuri (p. 200), sau de poduri (p. 211) şi chiar la participarea lor la asaltul Cehrinului, aduc în orice caz informaţii de mîna întîi. În august el este prezent la intrarea fastuoasă a ambasadei lui Gninski la Constantinopol. El rămîne ca secretar şi sub urmaşul lui Nointel, contele de Guilleragues. La trecerea în orient a lui Antoine Galland, acesta îl găseşte în funcţie la Constantinopol în 1682. Dar în corespondenţa diplomatică el nu mai apare pe primul plan. În schimb, după moartea lui Guilleragues el îndreaptă rapoarte către ministrul Croissy în cursul anului 1685. La 18 iulie el îi scrie din Constantinopol că l-a văzut pe Alexandru Mavrocordat restabilit în funcţia sa de mai înainte de mare interpret al Porţii [după ce fusese scos în 1683 în timpul reacţiunii provocate de înfrîngerea turcilor la asediul Vienei, la care Mavrocordat îl însoţise pe Cara Mustafa]. Pomenind de declaraţiile de zel neîntrerupt ale lui Mavrocordat, pentru Ludovic XIV, el face unele sublinieri cu tîlc: „zelul pe care *zice că l-a avut* neîntrerupt, în ciuda lipsei de bună înţelegere ce era între răposatul domn de Guilleragues şi el, întreţinută, *după cîte afirma el* de către dragomani care au interes ca ambasadorii să nu aibă prea multe relaţii cu funcţionarii Porţii, ca să nu-i lase să pătrundă prea departe (?)... („pour ne les pas rendre trop pénétrants). Iată şi caracterizarea pe care i-o dă de La Croix în *Jurnalul* său (v. *Acte şi Fragm.* II, p. 734): „Acest interpret este originar din Chios, a fost crescut la Roma în Colegiul *Propagandei* şi este medic <cu diplomă> de la Padova. Are o minte cu scăpărări strălucite, dar fără soliditate, este plin de sine şi foarte lacom şi îşi datoreşte înălţarea marelui vizir „Hamet Kiopruli“, al cărui medic era, după ce fusese timp de doi ani medicul domnului de Nointel, *în care timp legasem o prietenie destul de strînsă.* A trecut printr-o mare primejdie de care a scăpat vărsînd 5 sau 6 sute de pungi, şi în locul lui a fost pus un argintar *(orfèvre)* italian renegat (= Gianantonio-Mustafa) care neputînd să facă faţă acestei slujbe, Mavrocordat a revenit după moartea domnului de Guilleragues, care era duşmanul lui de moarte, şi în parte autorul disgraţiei sale“. Tot în *Jurnal* (*ibidem* după aceeaşi copie manuscrisă de la Berlin) se află un fragment foarte asemănător celui din scrisoarea din 18 iulie. „Mavrocordat mi-a întors complimentele mele cu emfază, silindu-se să mă convingă de zelul său pentru interesele Franţei, despre care mi-a spus că a dat dovezi, procurînd domnului de Chavannes, (= Sauvans) trimisul domnului de Marsilia [= Forbin Janson episcop de Marsilia, din nou reprezentant al Franţei la Varşovia] o audienţă la chehaia“.

La 15 octombrie 1685 (*Hurmuzaki* XVI, p. 95) din Constantinopol, de La Croix descrie situaţia critică a turcilor, demoralizarea şi mînia lor în urma înfrîngerilor suferite, măsurile febrile ce se iau pentru a mulţumi şi potoli pe sol-

dații reîntorși în patrie, în sfîrșit lipsa de alimente la Constantinopol, din cauza secătuirii Țării Românești și a Moldovei și confuzia fără seamăn a întregii împărății.

După sosirea noului ambasador, Girardin (1685—1689), de La Croix reintră în umbră. Animozitatea noului titular al ambasadei față de el reiese din caracterizarea veninoasă pe care i-o face în *Jurnalul* său (v. Mihordea, *art. cit.*, p. 5 n. 5). Din felul cum se exprimă, ar reieși că informațiile obținute de la rudele lui Nointel, (mort la Paris la 31 martie 1685) se adaugă la alte impresii poate personale, spre a le confirma. Fragmentul citat e fără dată. „Am *mai aflat și* la Paris (J'appris *aussi* à Paris) de la fratele și de la alte rude ale domnului de Nointel că acest Lacroix (!) l-a servit rău și fără credință, că era foarte calic și vai de el *(fort gueux et misérable)* și că acea carte pe care a tipărit-o cu privire la Imperiul otoman și la chestiunile din Levant [= este vorba de cele 2 volume de *Mémoires*] era compusă numai din memorii pe care le-a furat stăpînului (!) său (son maître)". Ortografierea disprețuitoare — Lacroix —, termenii folosiți: *gueux et misérable*, desemnarea superiorului lui drept *stăpîn*, făcînd din secretar un fel de slugă, se îmbină cu acuzarea de necredință și de furt. Este totuși de observat că acele acuzații vin, zice-se, de la fratele și rudele lui Nointel, și nu de la el însuși, care a murit în plină luciditate la 31 martie 1685, *cîtva timp după publicarea cărții lui de La Croix* (1684) ce nu i-a putut fi necunoscută. Dar în nenumărate împrejurări se constată că dacă există în adevăr mari asemănări între însemnările sau „memoriile" lui de La Croix și scrisorile lui Nointel, aceasta se datorește faptului că uneori ambasadorul folosea pur și simplu dările de seamă ale secretarului său, după cum le folosea și pe ale lui Galland (vezi și misiunea dată lui de La Croix în mai 1675 de a descrie festivitățile de la Adrianopol). Deci acuzația de furt, în cazul acesta cade de la sine. Cea de infidelitate se datorește poate faptului că de La Croix a reușit să se mențină, în vreme ce bietul ambasador a fost cu totul zdrobit. În orice caz scrisoarea lui Pomponne din ianuarie 1678 atestă purtarea sa corectă la venirea în Franța. Dacă ulterior se va fi bucurat poate de protecția lui Colbert, socotit de unii drept dușmanul răspunzător de disgrația lui Nointel, sau va fi dat dovadă de indiferență față de șeful său, care îi dăduse nenumărate prilejuri să se afirme, nu putem ști din informațiile reduse ce ne stau la îndemînă. Dar rămîne un lucru: în exemplarul manuscris al Jurnalului dedicat prin 1695 regelui, el face apologia lui Nointel, pe care îl arată superior predecesorilor precum și succesorilor săi. Discutînd incidentul nenorocit al „sofalei", el subliniază faptul că acceptarea ulterioară de către ambasador a situației create de aroganța lui Cara Mustafa fusese impusă de nevoia evitării unei rupturi cu Poarta, care ar fi avut consecințe foarte grave în situația critică a Franței din acel moment. El mai adăuga că regele ar fi trebuit să-l sprijine pe ambasador în loc să-l lase pradă răuvoitorilor săi.

Am văzut că Girardin a cules *și de la Paris* acuzări contra lui de La Croix, ceeace însemna că acestea se adăugau la altele, poate provenind chiar de la ambasadă. Ascensiunea lui, din 1672 înainte, rolul său de purtător de cuvînt al ambasadorului în negocierile cu Poarta, sau de emisar special trimis în Transilvania sau Polonia, în sfîrșit de confident al superiorului său, pe care știa să-l manevreze cu multă iscusință, au trezit de sigur necazul celorlalți slujbași ai ambasadei. Girardin a înțeles să se scape de el, ca dealtminteri de toți membrii ambasadei. Totuși nici acum nu e cu totul absent, căci în voluminosul Jurnal al lui Girardin apare și un memoriu al lui de La Croix. După moartea lui Girardin, în ianuarie 1689, și în intervalul destul de lung pînă la numirea unui titular, cînd

afacerile sînt girate de Fabre şi Wohner, el nu reapare, şi nici în 1690, cînd se discută din nou cu febrilitate mijlocirea unei păci separate cu Polonia, şi cînd noul ambasador, Castagnères-Châteauneuf îşi trimite secretarul prin martie-aprilie să se întîlnească la Iaşi cu hanul tătarilor. Dar acest „secretar" nu mai e de La Croix, ci un sieur de Beauquesne şeful cancelariei ambasadei cu care mai apoi va avea ambasadorul de luptat. La 29 martie (chiar pe vremea cînd Beauquesne se îndrepta spre Iaşi de unde va scrie la 16 aprilie), de La Croix trimite din Constantinopol ministrului Croissy, un memoriu asupra ambasadei şi se plînge că ar fi fost „rău tratat" de Castagnères (Mihordea, p. 6, n. 3). Nu ştim însă în ce calitate trimitea acel memoriu. Căci în cartea *Guerres des turcs*... publicată în 1689 la Haga, după o copie de la Paris, el se intitulează *fost* secretar al ambasadei Franţei la Poartă. Dar tot astfel şi în 1684, cînd tipăreşte „Memoriile" sale se intitulează *cy-devant secrétaire*... etc., şi apoi în 1685 îl aflăm la Constantinopol trimiţînd rapoarte de acolo ministrului Croissy. Evident ar trebui luat cunoştinţă de acel memoriu şi comparat cu memoriul (probabil mai tîrziu) al lui Beauquesne către Croissy contra lui Castagnères, care e menţionat de Saint Priest (*Mémoire*..., p. 244) cu o serie de amănunte despre coaliţia Beauquesne-Fonton-Ferriol formată contra lui Castagnères. Şi Fonton fusese „rău tratat" şi pleca în Franţa să-l reclame pe ambasador. Ce rol va fi avut de La Croix în mijlocul acestor frămîntări?

În 1695 îşi tipăreşte ultimele lucrări: *État présent*..., *La Turquie chrétienne*... şi *Etat général*...

Alte date nu ne stau la dispoziţie.

O caracterizare a omului şi a operei sale nu poate fi decît aproximativă, pînă la cunoaşterea exhaustivă a materialului lăsat de el. Scrierile sale tipărite folosesc uneori în mod ingenios şi nu prea exagerat lucrări ale altor autori. De pildă, pentru istoria Poloniei (din *Guerres des turcs*...) s-ar părea că au fost utilizate în parte şi Memoriile cavalerului de Beaujeu. Tot astfel se vor putea face comparaţii interesante între *État présent*... din 1695 şi cartea lui Guill. Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople* (din 1680) de la p. 167 încolo (despre patriarhi... etc., despre clerul ortodox şi slujbele sale, despre obiceiurile la botez, cununii... etc. şi despre sărbătorile ortodocşilor, mai ales din insule) pentru a determina proporţia împrumuturilor efectuate. A folosit din plin şi cărţile lui Rycaut, printre care *The present state of the greek and armenian churches* din 1678 şi 1679. Cît priveşte acuzarea de furt şi utilizare a manuscriselor lui Nointel, am arătat mai sus că o parte din descrierile acestuia se datorau unei colaborări pentru care există indicii sigure, mai ales în privinţa festivităţilor de la Adrianopol din mai 1675. Fără a mai pomeni de textul manuscris al relatărilor din volumul 66 de la Biblioteca Institutului Franţei, despre care a mai fost vorba, în care acest lucru apare cu evidenţă. Dar cum acuzarea se referă doar la cele 2 volume de Memorii ale lui de La Croix tipărite în 1684, demonstraţia va putea fi făcută pe acele texte. O situaţie oarecum diferită e aceea a manuscrisului de la München numit *Relaţie despre Locurile Sfinte* (vezi lista bibliografiei de la urmă) alcătuit de fostul secretar al lui Nointel după memoriile acestuia, după cum declară el însuşi fără înconjur. Se poate ca Nointel să-l fi folosit pe de La Croix la sistematizarea acelui material. Dar evident nu se poate spune nimic pînă la cercetarea textului, comparîndu-l cu proza corespunzătoare a lui Nointel.

Despre de La Croix s-a ocupat în oarecare măsură Albert Vandal în *Les voyages du Marquis de Nointel* în care sînt multe trimiteri la *Jurnalul* manuscris al acestuia și sînt date și unele citate mai sugestive din el.

La noi, N. Iorga a dat cel dintîi extrase din vol. I al *Jurnalului* manuscris și din vol. II al *Memoriilor* în *Acte și Fragmente*, vol. I, pp. 82—83, vol. II, pp. 734—737. Tot el l-a cuprins în vol. II al *Istoriei Românilor prin călători*... și a subliniat în „Etudes roumaines" (Paris, 1924) cunoașterea și folosirea memoriilor sale de către Dimitrie Cantemir ca istoric al Imperiului otoman. În 1928 se mai ocupă de el în *Les voyageurs français dans l'Orient européen*. I. Hudiță în *Histoire des Relations*... și în *Répertoire*, citează sau rezumă unele pasaje din *Jurnalul* manuscris care completează știrile fragmentare cunoscute pînă atunci la noi, îngăduind o delimitare mai precisă a călătoriei din martie-aprilie 1675 cît și a scopurilor sale. În sfîrșit, un pas mai departe a fost făcut prin punerea în circulație la noi a *Relației* din 1676 (din vol. II din *Mémoires* din 1684. Vezi lista bibliografică). Această înfățișare a textului francez a fost făcută în cursul aceluiași an, 1937, de către F. Babinger și de V. Mihordea. Acesta din urmă semnalase încă din 1934 la Congresul de Geografie acest text al Relației, dînd și în ziarul „Curentul" mai multe articole: *Dimitrie Cantemir în presa timpului* (1935, iulie 11 și 13), *Paștile în trecut la curțile domnești* (1936, 12 aprilie) și *Obiceiuri de crăciun la Românii din trecut* (1936, 25 dec.). Sărbătorirea paștilor în Moldova și Țara Românească mai fusese descrisă ceva mai pe scurt în *La Turquie chrétienne* a aceluiași de La Croix. N. Bănescu a publicat acel fragment sub titlul *Două știri mai vechi privitoare la țările noastre* în „Drum drept" I, București, 1913. Mai tîrziu, P. P. Panaitescu, necunoscînd articolul amintit, a publicat același text sub titlul *O descriere franceză necunoscută a serbării Paștilor în Principatele Române la sfîrșitul secolului al XVII-lea* în „Revista Arhivelor", 1926, pp. 291—292.

De La Croix a lăsat o serie de memorii și rapoarte manuscrise dintre care o parte numai a fost tipărită. Lista operelor publicate a fost dată de F. Babinger și de V. Mihordea în introducerile lor respective la textul *Relației* editat separat de ei în același an 1937: *O relație neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie Vodă Ruset (1676)* în An. Ac. Rom., mem. sect. ist. s. III-a t. XIX (1937), pp. 122—147 și *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir (1676)* în „Revista Istorică" t. XXIII (1937) n. 4—6. Extras pp. 1—28. Cum la fiecare din ei se observă o omisiune, la primul lipsind *L'État général de l'empire ottoman par un solitaire turc*, și la al doilea *Guerres des turcs*... și cum primul, (Babinger), mai atribuie lui de La Croix și operele orientalistului Pétis de la Croix, vom da aici lista operelor atît manuscrise cît și tipărite cu unele explicații.

Baza informației va trebui căutată în așa-zisul *Jurnal* manuscris și în materialele tipărite în 1684 în cele 2 volume de *Memorii*. Așadar, lista manuscriselor începe cu acest:

— *Journal du Sieur de La Croix* constînd din 3 volume caligrafiate care se află la Biblioteca Națională din Paris sub cotele respective: ms fr. 6101, 6102 și nouv. acq. fr. 1724. Există și copii manuscrise ale *Jurnalului*: o copie a vol. I al *Jurnalului* se află la *Berlin*, ms. Philipp, 1934, după care a extras N. Iorga itinerariul drumului din 1675 prin Țara Românească pînă în Transilvania și bucata *De la Valachie et Moldavie* reproduse de el în *Acte și Fragmente* II, p. 735—736. Părți din *Journal*... au fost tipărite în 1684 în cele 2 volume de *Memorii*. În vol. II, pp. 173—206 se află și *Relația* din 1676, reprodusă la noi în cele 2 ediții din 1937 citate mai sus. Tot acolo se află și mențiunile și scurtele informații reproduse în *Acte și Fragmente* I, pp. 82—83. Apoi:

Le sérail des empereurs turcs, par le Sieur de La Croix, 2 livres, Bibliothèque Nationale, ms. fr. 6123; şi *Le sérail de l'empereur othoman* Bibl. Mazarine. ms. fr. 1937. (Text identic, dar cu ilustraţii de fantezie).

Mémoires du Sieur de La Croix, secrétaire de l'ambassadeur de Constantinople contenant diverses relations très exactes des moeurs, coutumes, religion et gouvernement des turcs, B.N. ms. fr. 6094—6095, dedicat regelui, legătură cu stema regală. Corespunde celor două volume de Memorii tipărite în 1684.

Mémoires du Sieur de La Croix contenant l'état présent de l'église grecque et les révolutions du royaume de Tunis, depuis la conquête de l'empereur Charles V, jusqu'en 1678, B.N. ms. fr. 6098.

Mémoires en forme de lettres concernant les moeurs, la religion, la justice et le gouvernement des turcs, la guerre de Pologne, le renouvellement des Capitulations avec la France, etc. etc. du Sieur de La Croix, secrétaire de l'ambassade de Constantinople du temps de Mr. de Nointel, B.N. ms. fr. 6096—6097. (Text identic cu fr. 6094—6095). Dedicat regelui. Legătură cu stema lui Colbert.

Extraits de journal du Sieur de La Croix sur les dix années qu'il a passées en Orient, B.N. ms. fr. 14683.

L'État de la marine de l'empire othoman, Le Journal de l'année navale, B.N. ms. fr. 14679. Dedicat ministrului Pontchartrain. Identic cu ms. Bibl. Arsenalului, fr. 4146, cu stema lui Colbert pe copertă, şi cu titlul mai scurt.

Estat de la marine othomane divisé en trois traités, text mai redus, dedicat regelui, cu stema regelui. Bibl. Mazarine, ms. 1939. Identic cu:

Estat de la marine... etc, dedicat regelui, copertă cu stema lui Colbert, Bibl. Ars. ms. 4898.

Pe lîngă aceste manuscrise se mai află în diferite biblioteci şi:

Relation nouvelle et exacte de l'Italie en général, contenant son état ancien et moderne, f. dată, B.N. ms. fr. 6099.

Stations, prières et cérémonies du saint pèlerinage de Hierusalem sur les sacrés vestiges de Jésus Christ durant la semains sainte de l'octave de Pâques, B.N. ms. fr. 6100.

Histoire des antiquités d'Egypte, B.N. ms. fr. 6145. Cu un medalion al regelui deasupra unui frontispiciu, cu legenda Louis le grand şi anul 1700.

L'Egypte ancienne et moderne, B.N. ms. fr. 6093, dedicat regelui. Frontispiciu colorat cu data 1703.

Description géographique et historique des royaumes de Naples et de Sicile et de l'Isle de Sardaigne, contenant leur état ancien et moderne et l'importance de leur recouvrement pour la gloire du roy et le bien de la France. Bibl. Ars. 3714, dedicat regelui, cu stema sa.

Reflexions sur l'importance du recouvrement des royaumes de Naples et de Sicile et les moyens d'y parvenir et de les conserver, Bibl. Ars. 3715, text identic cu hărţi şi vederi împrumutate. Dedicat regelui, fără stemă.

Ar mai fi de citat un manuscris despre Spania dedicat tînărului Filip noul rege al Spaniei. Se află la Musée Condé, la Chantilly.

Tot astfel: *Relation nouvelle historique et Géographique de la Terre Sainte,* München, Staatsbibliothek, Cod. Gall. 718, precum şi copia manuscrisă a Jurnalului, aflată la Berlin, ms. Philipp, 1934, folosită de N. Iorga la *Acte şi Fragmente.*

— *Mémoires* du Sieur de La Croix cy-devant secrétaire de l'ambassade de Constantinople, contenant diverses relations très curieuses de l'Empire ottoman, 2 vol. 1684. (vezi mai sus indicația despre ms. 4438).

— *Guerres des turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie* par le Sieur de La Croix, cy-devant secrétaire de l'ambassade de France à la Porte, 1689. À La Haye suivant la copie de Paris. (Mai există și o versiune germană din 1775.)

— *État présent des nations et églises grecque, arménienne et maronite en Turquie*, par le Sieur de la Croix. À Paris, MDCCXV (!) (corect MDCXCV = 1695)
— tipărit la aceeași dată și sub tilul:

— *La Turquie chrétienne sous la puissante protection de Louis le grand.*

— *État général de l'empire ottoman... par un solitaire turc* Paris, 1695, 3 volume.

[SARCINI ALE PRINCIPATELOR FAȚĂ DE POARTĂ[1]]

1670 — 1673

Mutpak Emini, intendentul bucătarilor, scoate din vistierie 443 000 p. 82
de scuzi pentru furniturile de unt, orez, miere, zahăr și celelalte proviziuni mărunte, deși sosesc în număr mare, în toți anii la serai, fiind trimise de la Cairo, din Moldova și din Țara Românească <precum> și din alte provincii ale Imperiului, adică: 36 000 de măsuri de orez etc., 10 000 de funți de grîu, 12 000 de funți de sare, 40 000 de funți de ceară galbenă, 60 000 de funți de miere...

[TRECEREA OASTEI TURCEȘTI PRIN DOBROGEA ȘI MOLDOVA ÎN CAMPANIA POLONĂ DIN 1672][1bis]

Sultanul a ridicat tabăra din preajma orașului // Adrianopol în f. 329—330
ziua de 25 mai cu mult echipament ce nu îngăduia să se meargă foarte iute, ci dimpotrivă silea la opriri și popasuri. Înălțimea sa nu a ajuns la Babadag decît la 20 iunie. A lăsat pe sultana Hasseki și pe principele, fiul său în această capitală a Bulgariei (!) sub paza lui Ibrahim pașa, și de acolo s-a îndreptat spre Isaccea unde a rămas trei zile pentru a lăsa timp trupelor să înainteze pentru a trece odată cu toții Dunărea pe podul de vase care fusese construit acolo. Acest fluviu este mult mai întins în acest loc care a fost socotit mai lesnicios, pentru că nu are o adîncime egală peste tot. A fost construit un pod lung de 1 200 de pași, pe o lățime de 24 de pași. La un capăt el este construit pe pi-

[1] Traducerea s-a făcut după un extras din *Mémoires du sieur de La Croix, cy-devant secrétaire de l'ambassade de Constantinople*, I, (Paris, 1684) reprodus de N. Iorga în *Acte și Fragmente* I, p. 82, după o copie manuscrisă de la Biblioteca Națională din Paris, Ms. nouv. acq. fr. 4438, precum rezultă din trimiterile arătate în subsol (în *Acte și Fragmente).*

[1 bis] Traducerea s-a făcut după ms-ul francez: *B. N. nouv. acq., fr. 4438.* f. 329 ș.u. Două scurte fragmente de circa 10 rînduri se află reproduse în *Acte și Fr.* 1, 83. Textul corespunde la cel din *Mémoires*... (vezi nota precedentă). Autorul folosește datarea veche.

loți care înaintează cam 100 de pași în apa ce nu e destul de adîncă pentru navigația corăbiilor. Restul, pînă la mal se sprijină pe 40 de vase mari, dintre care unul este tras la o parte în locul unde este apă mai multă, pentru a îngădui trecerea șeicelor și celorlalte ambarcații care navighează // pe Dunăre.

f. 331 Greutatea consta în fixarea podului ca să nu fie luat de curentul
apei. Ar fi fost nevoie de niște ancore masive care să rețină această
înjghebare enormă, și turcii neștiind cum să purceadă, s-a găsit un
renegat neamț care a făcut pe inginerul. El a pus să se facă niște gabi-
oane mari alcătuite din prăjini, pe care le-a umplut cu pietriș, și în
loc de cabluri au răsucit împreună o cantitate de coajă[2] de copaci tineri,
din care au făcut cablurile ce au fost folosite la scufundarea acestor
gabioane în fundul fluviului, și fiecare vas, fiind sub imperiul a două
asemenea ancore de invenție nouă, greutatea lor făcea ca podul să fie
tot atît de neclintit ca și cum ar fi fost de piatră. Fuseseră desemnate
20 de galere pentru paza pe apă a acestui pod, dintre care 12 nu păra-
seau niciodată postul lor, în vreme ce celelalte 8 circulau pentru a
transporta provizii de alimente și muniții. Pe uscat era păzit de pașa
de Brussa cu 3 000 de oameni. Se spune că sultanul a dat drept răsplată
acestui inginer drepturile pe care le plătesc șeicele care navighează pe
acest fluviu, ceeace trebuie să aducă un venit însemnat, întrucît se dă
ca sigur că taxa este de 10 scuzi de ambarcație. Înălțimea sa a plecat
din Isaccea la 27, a trecut podul și s-a dus să poposească la 2 ore de-
părtare, unde a rămas 4 zile ca să asiste la defilarea trupelor. S-a ob-
servat ca a voit ca să i se pună cortul în același loc, unde fusese pus
acela al sultanului Osman în expediția nefericită pe care o făcuse con-
tra Poloniei, pe care a platit-o cu prețul vieții sale; și că făcea aceasta
anume pentru a demonstra supușilor săi că un exemplu atît de recent
nu era în stare să-l tulbure, sau să-l zdruncine. Dar dacă acest împă-
rat avea atîta hotărîre, nu tot astfel sta lucrul cu miniștrii săi, care erau
puși pe gînduri de tăcerea polonilor. Marele vizir, care este destul de
ne ovaielnic, se temea de vreo ambuscadă, căci toți spionii care se în-
f. 333 torceau din Podolia raportau că nu văzuseră // nici un călăreț, și nu
auziseră măcar nechezatul unui cal. Ei nu încetau totuși de a-și conti-
nua înaintarea, dar după un marș de 6 zile de la pod încolo, efectuat
în această incertitudine, s-a socotit cu cale a se reuni cu restul armatei,
spre a continua marșul, de acum înainte, ca și cum ar fi să se dea
lupte în toate zilele. Marele vizir a trimis poruncă lui Ienicer Aga
— care avea un avans de două zile — să se oprească în primul loc care
i s-ar pa ea mai potrivit pentru primirea sultanului.

În timp ce ei vor înainta, vom urmări puțin marșul oștirii, și felul sau de tabără, care e destul de original. Se instala tabăra [seara] devreme, și se suna deșteptarea dimineața. Cei care erau desemnați pentru serviciul corturilor ce aveau a fi folosite la primul campament, plecau de cu noapte, la orele unu sau două din noapte, cu toate cămilele și catîrii care le transportau. Cînd nu era lună se suplinea la bezna

[2] Este vorba de fibrele vegetale din coaja teilor tineri, folosite la legat și numite *tei*. În textul corespunzător al lui C. Magni, acesta necunoscînd întrebuințarea acelui *tei*, îl înlocuiește cu ramuri de stejar! (Vezi Anexa).

nopții printr-un foarte mare număr de arabi // purtători de focuri f. 334
numiți mașalagii, care duceau în vîrful unui băț cu capătul legat în fier, un fel de căldărușă în care ardea o cantitate de lemn uns (? *bois gras)*, înfășurat în pînză și sfoară smolită, care dădea multă lumină, și depărtarea dintre ei, pe care o păzeau, era atît de bine potrivită încît luminau în mod succesiv tot cîmpul. La miezul nopții se începea a se strînge bagajele și toate corturile slugilor și ofițerilor. Cele ale înălțimii sale, ale pașalelor și ale altor mărimi erau date jos și strînse la revărsatul zorilor.

Toți slujbașii însărcinați cu hrana, băutura și vînătoarea defilau primii cu ustensilele lor, încărcate pe cămile, catîri sau căruțe, ceeace dura mult și continua pînă la pornirea sultanului, care pleca după rugăciunea de dimineață și prînzul dintîi. Se vedeau mai întîi apărînd tuiurile // stindarde cu cozi [de cal] escortate de mai mulți Iccioglani și f. 335
urmate de oameni ai legii, imami, capelani și predicatori, după care veneau eunucii albi ce precedau nemijlocit pe viziri, în mijlocul cărora venea „Hamet pașa vizir Azem“, care pentru a se deosebi de ceilalți avea o egretă la turbanul său. Ei erau înconjurați de un mare număr de soldați de pază pedeștri luați din regimentele lor de infanterie. Cămila care purta Coranul, își avea locul său aici, și de jur împrejur veneau nenumărați derviși pe jumătate goi, acoperiți cu piei de lei, de leoparzi sau de tigri, care își suceau trupul în poziții extravagante, și fiind îmbătați cu opium făceau pe extaziații, și în acest entuziasm al beției se găsea întotdeauna vreunul care își dădea o lovitură de cuțit ca să prindă bani de la înălțimea sa; dar adesea aveau creierul atît de amețit, încît lovindu-se fără a se mai gîndi, își provocau moartea.

Marele comis împreună cu caii duși de căpăstru continua acest f. 336
marș. El trecea în mijlocul unui îndoit rînd de „chateiir“ (feciori), înarmați cu sabie și baltag aurit, rînd ce se întindea pînă la persoana împăratului ce călărea întotdeauna pe o iapă arabă, pentru că ele sînt nespus de docile și de iuți, de aceea sînt și foarte slabe. Era îmbrăcat simplu cu o vestă (demie-veste) de camelot brun, blănită cu cacom, avînd turbanul încărcat de egrete și nestemate; un mare număr de ofițeri pedeștri îi forma cortegiul.

...Ziua de 10 iulie a fost data cînd înălțimea sa și-a unit forțele f. 341
cu ale lui ienicer Aga într-un loc numit Țuțora în dreptul Iașilor *(Basbazar)*, locul de reședință al domnului Moldovei. Acest general al infanteriei turcești alesese locul din cauza situației sale, a calității pășunilor sale și a înlesnirii oferite de un rîu care îl uda. Avea cam ... de întindere fiind înconjurat de mici delușoare plăcute, sprijinite de munți[3] înalți (!) care apărau tabăra din toate părțile, precum (o apăra) și rîul. Intrarea pe această pajiște se făcea pe două poduri făcute peste un șanț extrem de lat. Oamenii pe care ofițerul general îi desemnase ca să slujească la pompa acestei joncțiuni a împăratului cu tot corpul

---

[3] Pentru asemenea inexactități vezi relația călătoriei prin Țara Românească, unde sînt confundate numirile de Turnu Roșu și de „Poarta de Fier“ *(Porte de Fer)*, și este menționată Brăila între București și trecerea Oltului. Și totuși acea călătorie a fost reală (vezi mai jos nota 8).

oastei sale, erau rînduiţi de la aceste poduri pînă la cortul sultanului,
f. 342 aşezat la două leghe de acolo. Erau 600 de ieniceri // de elită, acoperiţi
cu piei mari de tigru, căptuşite cu tafta roşie *(cramoisi)* care le coborau
pînă la genunchi, pe cap purtau mitre cu glugi (? *mitres à chaperon),*
avînd partea dinainte brodată cu aur şi înarmaţi cu suliţe mici şi beţe
de bambus cu [ascuţiş] de fier poleit. Erau împărţiţi în 30 de plutoane
de cîte 20 [de oameni] fiecare, şi aşteptau să se arate flamurile (bannières)
ca să formeze cortegiul şi să dea strălucire acestei acţiuni, care
semăna mai degrabă a triumf, decît a marş al oştirii, fiind mai considerabilă
şi mai numeroasă decît ieşirea din Adrianopol. Pe lîngă aceşti
ieniceri mai erau 800 de călăreţi din cavaleria uşoară, care sînt înaintaşii
lui Ienicer Aga, şi apoi tot corpul ienicerilor forma un îndoit şir
(haye) care se întindea pînă la corturile sultanului. Erau în ţinută de
luptă, în „camizolă“ cu mîneci scurte şi în nădragi scurţi de serj pentru
a fi mai liberi în mişcări, şi erau atît de înghesuiţi unii într-alţii,
f. 343 încît abia // un cîine ar fi putut trece printre ei. Tabăra era sporită la
dublu, din cauză că fuseseră instalate şi corturile de schimb, în mijlocul
cărora cele ale sultanului se înfăţişau mai mari şi mai înalte, ca
o citadelă [înălţîndu-se] deasupra unui oraş pe care îl domină. Trupele
auxiliare din Moldova şi Ţara Românească de 8 000[4] de oameni, sau
cam atîţia, erau cantonate pe deluşoare şi formau două corpuri de cavalerie
bine echipată, şi aveau fiecare uniforma lor pentru a se deosebi
între ele: moldovenii erau îmbrăcaţi în tafta roşie, iar cei din Ţara Românească
în tafta galbenă. Ei s-au rînduit în ordine de bătaie pe amîndouă
laturile locului de trecere *(du passage),* în spatele ienicerilor. Ienicer
aga, călărind un splendid cal, urmat de valeţii săi îmbrăcaţi în
veste de catifea roşie, şi însoţit de chehaia beg, a plecat din tabăra sa
f. 344 ca să vină înaintea sultanului. El observa // trecînd, rînduiala şi buna
ordine a trupelor sale, care se înclinau foarte respectuos înaintea sa,
ţinîndu-şi mîinile încrucişate şi arătînd o mare smerenie (modestie).
El îi saluta, întorcîndu-şi capul, cînd într-o parte, cînd în alta.

Acest marş a fost aidoma aceluia al ieşirii din Adrianopol, în privinţa
ordinei, dar numărul, găteala şi bogăţia îl făceau să fie mai însemnat,
fiecare făcînd paradă în acea zi — care era foarte frumoasă —
de toate podoabele sale cele mai de preţ. Împăratul era înzăuat într-o
cămaşă de zale presărată cu mărgăritare, împodobită în faţă cu o placă
mare de diamante. Gulerul care se răsfrîngea cam de patru degete peste
umeri, era ornat la extremităţi de un mare număr de mărgăritare prelungi
în formă de pară, ce păreau mari şi perfecte. Arcul său, tolba şi
o săgeată pe care o ţinea în mînă străluceau de aceleaşi nestemate, ca şi
f. 345 o // ghirlandă care făcea înconjurul turbanului şi se încheia deasupra
frunţii printr-un rubin de o grosime prodigioasă şi de o mare perfecţiune.
Harnaşamentul şi plăcile de metal *(bardes)* ale calului său, împreună
cu şeaua şi scările nu erau mai puţin măreţe. Acest lucru nu este de
mirare deoarece turcii nutresc un fel de veneraţie pentru acest animal,
căruia îi dau titlul onorabil de tron al cuceririlor.

---

[4] Cifră aproximativă sporită de C. Magni la 15 000.

Sultanul a rămas în tabăra de la Ţuţora 7 zile întregi pentru a-şi
odihni armata, căreia a pus să i se dea alimente pe 15 zile şi li s-a dis-
tribuit leafa sporită cu o gratificaţie *(régal)* de cîţiva piaştri de cap,
pentru a încuraja soldăţimea. S-a mărşăluit apoi 6 zile ca să se ajungă
la malul Nistrului. Era locul unde se credea că trebuia să se întîmpine
o rezistenţă şi, această trecere era privită îndeobşte cu teamă. // Dar f. 346
tăcerea polonilor, care se sfîşiau *(se mangeoient)* între ei într-o vreme
cînd duşmanul se pregătea să intre pe pămîntul lor, şi să cotropească
statele lor, a liniştit pe turci, care au construit în faţa cîmpiei Hotinu-
lui, (*la plaine d'Hotten*) un pod terminat în 8 zile. Totuşi spionii, care
se duceau şi se întorceau din Podolia, confirmau ştirile despre liniştea
şi amorţirea acestui popor. Întreaga armată a trecut Nistrul în ziua de
4 august şi s-a cantonat la 2 leghe de acest rîu ca să-l aştepte pe Sultan
Selim, hanul Crîmului, care era cantonat la 4 leghe de acolo.

RELAŢIA CĂLĂTORIEI PRIN ŢARA ROMÂNEASCĂ SPRE POLONIA[5]

1675, martie

Rusciuc[6] este o cetate turcească, aşezată la capătul acestor strîm- p. 735
tori, către Dunăre, unde am fost obligaţi să arătăm paşapoartele noas-
tre guvernatorului, care ne-a ospătat şi ne-a dat o barcă spre a ne duce
la Giurgiu, pe turceşte Yerkui (= Yerkökii), tîrg mare pe celălalt ţărm
al Dunării, de-a lungul căruia am mers pînă la Daia şi am dat peste
rîul Argeş prin al cărui vad am trecut pentru ca să intrăm în Ţara
Românească. Străbătînd o parte <a acestei ţări> am trecut prin Bucu-
reşti, capitala şi reşedinţa domnului, Brăila (!). Am trecut Oltul prin
vad şi am mers o zi prin munţi[7] pînă la Poarta de Fier[8], străjuită de
un castel unde a trebuit să arătăm cine sîntem; <apoi> am ajuns în
Transilvania.

---

[5] Traducerea s-a făcut după un extras din *Jurnalul* manuscris al lui de La Croix, reprodus de N. Iorga în *Acte şi Fragmente*, II, p. 735 ş.u., folosind copia berlineză (Berlin ms. Philipp 1934, pp. 39—41.)

[6] *Roussik*. Urmează în text pe rînd *Giorgouf, Yerkui, Dallia, Arzis, Boucoureste, Braylaw, Olth*.

[7] *Alpes*.

[8] Itinerariul Bucureşti—Brăila (!)—Olt—Munţii Carpaţi—Porţile de Fier este evident greşit. În loc de Porţile de Fier este vorba de Turnu-Roşu pe unde se făcea trecerea pe valea Oltului în Transilvania. Cît priveşte Brăila, menţiunea ei se datoreşte unei inadvertenţe. Iată textul: „...ayant... passé à Boucoureste la capitale et résidence du prince, quayé la rivière d'Olth ... et marché dans les Alpes jusqu'à la Porte de Fer gardée d'un château auquel il faut rendre compte *(conte)* nous arrivasmes en Transylvanie". Autorul înşirînd apoi oraşele Ţării Româneşti şi *ale Moldovei*, pomeneşte în fiecare din aceste ţări de numele Brăilei. Aceasta probabil pentru că pe multe hărţi contemporane se puteau afla două asemenea localităţi paralele dintr-o greşeală identică.

DESPRE VALAHIA[9]

Valahia este, în vremurile de acum, o parte mai mică din provincia dacilor numită Dacia, care fiind despărţită de rîul Molda[10] (!) se împărţea în Ţara de Sus şi Ţara de Jos (!). Dar cu trecerea timpului cea de sus s-a numit Moldova, din cauza rîului, şi partea de jos a păstrat vechiul nume de Ţara Românească.

Aceste două provincii alcătuiesc în clipa de faţă două principate diferite, care au fiecare cîte şapte sute de mile de circuit şi vreo trei mii de sate, care sînt mult mai populate în timp de pace decît în timp de război, căci acesta sileşte cea mai mare parte din locuitori să se retragă în Transilvania. Are din belşug grîu, orz, ovăz, mei, fructe, furaje, păşuni foarte bune, boi, oi, păsări, vînat, cai, miere, ceară potasă[11], piei şi alte produse cu care se face un mare comerţ. //

p. 736 Întrucît aceste provincii slujesc de loc de trecere în regatele Ungariei, Poloniei, Moscoviei şi Ţării tătăreşti şi sînt scăldate de mai multe braţe ale Dunării, şeicele din Marea Neagră pătrund prin gurile Kilia[12], Sulina şi Sf. Gheorghe şi merg pînă la Brăila unde îşi descarcă mărfurile, care sînt transportate pe vase teşite pînă la Belgrad.

[Despre tribut, confuzie între Petru Aron şi Ştefan cel Mare]

Acesta, temîndu-se că după moartea sa sultanul cu care avusese mari neînţelegeri să nu-i ia fiului său domnia, l-a trimis în 1460 (!) cu mai mulţi boieri la Poarta acestui sultan, care l-a primit cu mare bunăvoinţă şi i-a dat protecţia sa în schimbul unui tribut. Se afirmă că tributul iniţial al Moldovei era de numai două mii de scuzi[13], care s-a ridicat de atunci la optzeci de mii[14] şi acel al Ţării Româneşti la o sută patruzeci[15] cu toate că este mai mică.

Turcii de mai multe ori au pus în discuţie trecerea cîrmuirii acestor două provincii unor paşale[16], în ciuda făgăduielilor lor, dar aceasta nu a avut urmări, căci ei au socotit că scot mult mai mult de la aceşti
p. 737 guvernatori creştini decît <ceea ce> ar scoate de la <nişte guvernatori> turci, şi că aceia (= domnii creştini) le dau în afară de tributul anual, la trei ani pentru confirmarea în domnie o sumă atît de mare încît

---

9 *Valachie.*

10 Aici aflăm mai multe confuzii: a) între Ţara de Sus şi Ţara de Jos din Moldova, b) între rîul Moldova şi Milcov.

11 *Cendres.* Potasa era foarte întrebuinţată în industrie. Moldova exporta în Polonia în timpul domniei lui Duca foarte multă potasă provenind din arderea stejarilor săi (Vezi relaţia lui Bargrave din *Călători* V). De asemenea referirea la procesul lui Ursachi în legătură cu trecerea lui Gninski.

12 *Kilj, Selina, Brailow.*

13 Primul tribut al Moldovei în valoare de 2000 florini de aur ungureşti a fost plătit cu începere din 1456. Cf. P. P. Panaitescu *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc*, în „Studii" an 5 (1952) nr. iul.-sept. p. 187 şi ur. şi M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX* în „Studii şi materiale de istorie medie" II, 1957, p. 8.

14 Această cifră e confirmată de un raport veneţian din februarie 1672 (*Hurmuzaki* V/2 doc. 196, p. 126).

15 Cf. discuţia la M. Berza, *op. cit.*, p. 39.

16 Idee emisă mai de mult şi reînnoită şi în vremea lui Despot (1562).

Strida bei[17] negustor de stridii a dat în 1664 patru sute de mii de scuzi pentru principatul părăsit de Grigoraşcu[18] <atunci cînd> acesta s-a refugiat la Viena, de teamă să nu fie dat morţii de marele vizir[19] pentru că-şi retrăsese trupele din armata otomană fără voie.

RELAŢIE DESPRE PROVINCIILE MOLDOVA ŞI VALAHIA[20].

1676, mai 4, Constantinopol

Ţările numite acum Moldova şi Valahia nu formau în vechime de- p. 173
cît o singură provincie a Dacilor, numită Valahia care era împărţită
în <cea> de sus şi cea de jos, datorită unui rîu care le despărţea. Dar
cu trecerea timpului, cea de sus s-a numit Moldova, iar cea de jos a p. 174
păstrat vechiul său nume de Valahia. Astăzi sînt două principate deosebite, care au fiecare vreo şapte sute de mile de circuit şi trei mii de sate.

Vremurile de pace sau de război fac să sporească sau să scadă numărul populaţiei, deoarece cea mai mare parte din locuitori se retrag în Transilvania în timp de război şi nu se reîntorc pînă cînd ţara lor nu începe să se restabilească, mulţumită păcii.

Aceste două provincii sînt foarte îmbelşugate în grîu, meiu, ovăz, miere, ceară, cai, boi, oi, păsări, vînat, furaje, fructe şi păşuni foarte bune. Ele au şi o viaţă comercială intensă, slujind de loc de tranzit pentru regatele Poloniei, Ungariei, pentru Ţara tătărească şi Rusia, unde fac negoţ în timp de pace.

Dunărea înlesneşte mult acest comerţ prin cele trei guri ale sale: Kilia, Sulina şi Sf. Gheorghe, prin care intră toate şeicele ce vin din Marea Neagră şi merg pînă la Brăila; acolo ele descarcă mărfurile pe vase teşite care le duc la Belgrad.

Oraşele cele mai însemnate din Moldova sînt Iaşi, reşedinţa domnului, Galaţi, Isaccea, oraş construit de împăratul Osman[21], Brăila[22] şi

---

[17] E vorba de fiul lui Leon Tomşa zis „stridie", Radu Leon Stridiabei. (*Hurmuzaki* V/2 p. 94, 100). Autorul urmează de aproape pe Rycaut *The present state ot the ottoman Empire* (1667). Pentru amănunte vezi în anexă la *Mărturii indirecte* extrasele privind ţările noastre.

[18] Grigoraşcu Ghica (1660—1664), însoţind pe turci la lupta de la Neuhausel (Levice) din 1664, în care aceştia au fost învinşi, s-a temut să nu fie tras la răspundere pentru debandarea corpului auxiliar comandat de el, şi după reîntoarcerea sa în ţară, a fugit la împărat. Autorul era la Constantinopol la noua numire a lui Ghica (februarie 1672). Dar referirea la el se datoreşte tot lui Rycaut.

[19] Köprülü Fazîl Ahmet (1661—1676).

[20] Traducerea s-a făcut după *Mémoires du sieur de la Croix, cy-devant secrétaire de l'Ambassade de Constantinople, contenans Diverses Relations très-curieuses de l'Empire Othoman.* Seconde Partie (Paris 1684) pp. 173—206, republicat în apendice de Fr. Babinger, *O relaţiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie Vodă Ruset* (1676) în An. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., III, t. XIX (Bucureşti, 1937), pp. 122—136.

[21] Osman al II-lea sultan otoman (1618—1622). A trecut pe la Isaccea în campania sa neizbutită de la Hotin în 1621.

[22] Brăila apare aici printre oraşele din Moldova!

Lăpuşna[23] care este locul de adunare al trupelor otomane cînd merg la război contra moscoviţilor sau cazacilor.

p. 175 Cele din Ţara Românească sînt Tîrgovişte, Bucureşti, reşedinţa domnului, Brăila, Giurgiu[24], Rîmnic şi Buzău[25].

Moldova n-a fost subjugată de turci. Bogdan Vodă a oferit-o şi s-a supus de bunăvoie lui Mehmet al II-lea; de aceea turcii o numesc acum Bogdan-Vilayet — Bogdania.

p. 176 Cauza care l-a silit pe acest domn să supună astfel statul său dominaţiei otomane a fost pentru că vitejia sa făcîndu-l adeseori să se încaiere cu vecinii săi şi chiar cu împăratul Mehmet al II-lea pe care l-a strîmtorat mult, el şi-a dat seama că cei pe care i-a tulburat ar putea, după moartea sa, să tulbure la fel pe fiii săi. De aceea, cînd a văzut că e aproape de moarte, el[26] şi-a adunat fiii săi împreună cu marii boieri din ţară şi le-a arătat că toţi vecinii vor face împotriva lor o alianţă căreia le va fi cu neputinţă să-i stea împotrivă, dacă nu vor fi sprijiniţi de puternica ocrotire a împăratului Mehmet. El i-a sfătuit să aleagă această cale pentru a se apăra de duşmanii lor, şi de a folosi puţinul timp care i-a mai rămas de trăit, de teamă că, dacă ei ar zăbovi pînă după moartea sa, sultanul să nu le mai fie atît de binevoitor şi să nu voiască să folosească prilejul învălmăşelii care s-ar ivi între ei, ca să-şi întindă astfel împărăţia.

Sfatul acestui domn a fost ascultat şi fiul său mai mare a pornit cu o mare parte din boierimea ţării spre sultanul Mehmet care l-a primit foarte bucuros, i-a acordat protecţia sa în schimbul unui tribut anual stabilit pe baza capitulaţiilor şi l-a confirmat în toate onorurile care se dau chiar şi astăzi beiului Moldovei în momentul cînd este primit la Poartă şi la instalarea lui în domnie.

p. 177 Valahia (= Ţara Românească) a fost supusă de turci care au cucerit-o de la domnii <ei> legiuiţi şi au pus-o sub ascultarea lui Mihai Vodă[27] în 1588 (!) cu condiţia plăţii unui tribut anual şi cu aceleaşi onoruri ca ale domnului Moldovei, de care se bucură acum urmaşii săi.

Tributul Ţării Româneşti a fost sporit în timpul domniei sultanului Murad[28] de către Matei Basarab[29] care voia să facă pace cu Poarta, din cauza silniciei făcute lui Radu Vodă[30], fiul lui Alexandru, domnul Moldovei; pentru aceasta el s-a slujit de mijlocirea lui Abaza paşa din Cairo[31], de a celui din Silistra[32] şi de Selictar paşa, care — fiind cumpăraţi cu bani — au arătat sultanului că o expediţie împotriva lui Matei ar fi foarte primejdioasă, deoarece acesta ar avea o înţelegere secretă

---

[23] *Lepouma.*

[24] *Kyrious.*

[25] *Pozion.*

[26] Autorul confundă pe Bogdan cel Orb cu tatăl său şi pe Mehmet II cu Baiazid II.

[27] Mihnea al II-lea Turcitul (1577—1583; 1585—1591).

[28] Murad al IV-lea (1623—1640).

[29] Afirmaţie exactă.

[30] Radu Iliaş (iulie-nov. 1632) fiul lui Alexandru Iliaş, domnul Moldovei (1620—1621; 1631—1633).

[31] Abaza era paşă de Silistra. A fost susţinătorul lui Matei în 1632. Dar în 1638 îl sprijină pe Vasile Lupu (Vezi *Călători* IV, p. 134).

[32] Vezi nota precedentă. *Selistré.*

COMES CARAFFA.

LUDOVICUS WILHELMUS MARCHIO BADENSIS

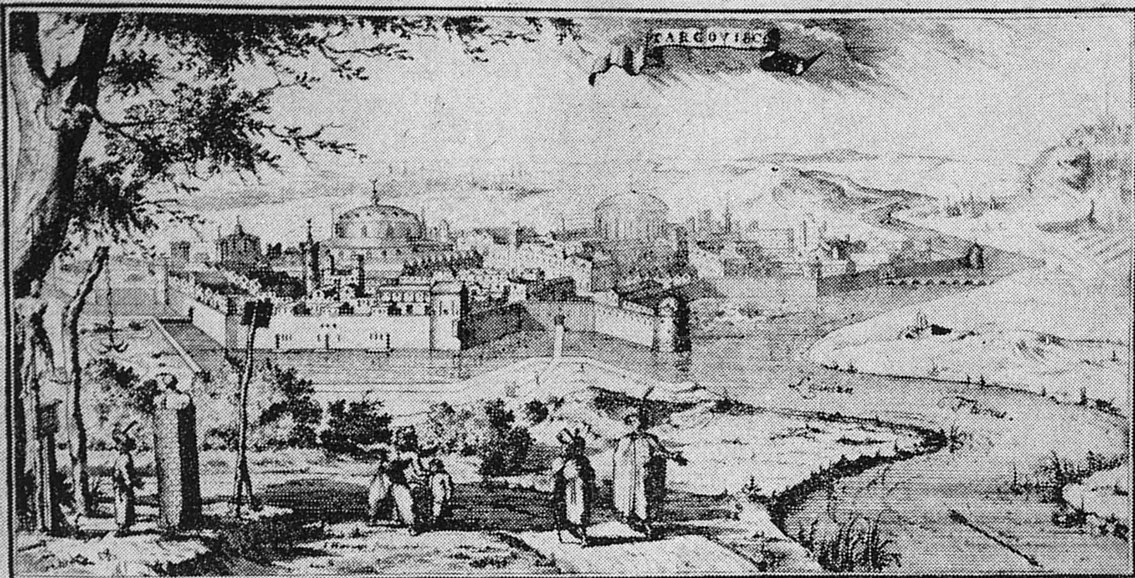
O luptă între poloni sub Iacob Sobieski cu turcii. *(Idem).*

LIPA aan de Revier de Marosz by Transilvania.

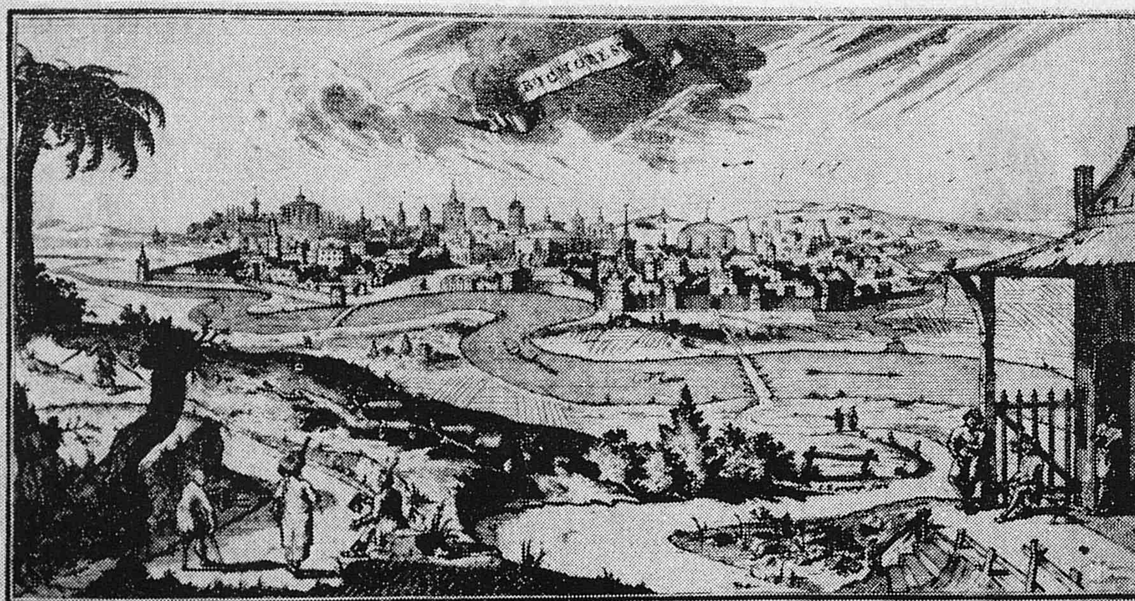
Bătălia de la Lipova (Banat) între imperiali și turci (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 — Acad. R.S.R., stampe, AG I/7).

HERMANSTAD op de Revier de Alauta in Transilvania.

Sibiu, vedere din sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 – Acad. R.S.R., stampe, AG I/11)

Tîrgoviște, vedere fantezistă din sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 — Ac. R.S.R., stampe AG I I/13).

București, vedere fantezistă din sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 — Acad. R.S.R., stampe AG I/14).

cu Ungaria[33] şi cu împăratul Germaniei[34] pe care i-ar putea chema
în ajutor dacă s-ar vedea constrîns şi că astfel sultanul ar putea pierde
această provincie; că, pe de altă parte, neînţelegerile pe care le are
<sultanul> cu perşii şi cu veneţienii adăugîndu-se la nemulţumirea p. 178
care a cuprins de curînd poporul în urma măririi haraciului, nu i-ar în-
gădui să întreprindă toate dintr-odată şi că astfel e mai bine să ierte pe
Matei şi să primească sporirea tributului[35] pentru a putea păstra pose-
siunea provinciei care este pe cale de a se sustrage dominaţiei sale.

Expunerea a fost primită favorabil, iertarea acordată şi tributul sporit. Matei, care era un domn priceput, a convins poporul să primească această sporire a tributului, mai cu seamă că în acelaşi timp a fost înlăturat birul pe sare[36], care era destul de apăsător din cauza fraudelor funcţionarilor otomani prepuşi la încasare.

Odinioară, aceşti domni pe care Poarta îi numeşte voievozi în semn de dispreţ[37], se desemnau dintre boierii ţării printr-o alegere generală, care era supusă aprobării sultanului; cel ales venea să se închine pentru a primi confirmarea şi însemnele domniei. Acum marele vizir e cel ce face această alegere, sau mai bine zis, el arendează celui care dă mai mult calitatea de bei, voievod sau domn, care cu toate că este foarte nenorocită, sfîrşind totdeauna printr-o catastrofă, nu încetează totuşi a fi foarte căutată.

După ce marele vizir s-a înţeles cu cel pe care-l sorteşte domniei, p. 179
el trimite o listă sultanului, prin care îi propune trei persoane şi lasă
înălţimii sale numirea celui care-i va plăcea; cu toate acestea, sultanul
numeşte totdeauna pe acela care este dorit în taină de marele vizir.

Îndată ce şi-a dat sultanul aprobarea, vizirul trimite printr-un ca-
pugi başî ordinul de a se înfăţişa în audienţă. <Domnul> îşi formează
un cortegiu cît mai numeros şi mai bine rînduit dintre rudele şi toţi
prietenii săi, care nu pregetă de a desfăşura ostentativ în această în-
tîlnire tot ce orgoliul grecesc are mai de preţ, pentru a cinsti pe prie-
tenul lor şi a se satisface şi pe ei. Toţi cei chemaţi conduc pe domn la
palatul marelui vizir, care-i vesteşte intenţia sultanului, alegerea pe ca-
re a făcut-o în persoana sa pentru a-şi cîrmui poporul şi-i dă ca semn p. 180
al numirii un caftan, alte caftane fiind împărţite celor mai de seamă
din suita sa; şi cînd iese de la audienţă — o sută de ceauşi îl însoţesc
la palatul său[38], unde el îi răsplăteşte cu cîte trei piaştri de cap. În

---

[33] Adică Transilvania. Matei Basarab era în relaţii strînse cu Gheorghe I Rákoczy, încheind la 17 iunie 1633 o primă convenţie de ajutor reciproc cu principele Transilvaniei.

[34] Ferdinand al III-lea (1619—1637).

[35] Însuşi Matei afirmă că pentru a fi lăsat în pace de turci, a sporit birul de trei ori (A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, X, p. 72, doc. nr. 40).

[36] *Le droit de gabelle.* El a răscumpărat exploatarea ocnelor şi a vămilor de la arendaşii levantini cu consimţămîntul Porţii.

[37] Autorul este influenţat de faptul că acest termen desemna şi pe voievozii sau palatinii diverselor regiuni ale Poloniei. Dealtminteri, acest fapt sporea şi ifosul solilor poloni în trecere pe la noi constituind un argument pentru pretenţiile lor.

[38] *Son Sérail* — acest palat al domnului Moldovei la Constantinopol purta numele de Bogdan Serai. A fost admirat şi de ambasadorul Franţei, marchizul de Nointel.

această zi <pînă seara> și în zilele următoare, nu se aud în curtea acestui domn decît tobe, trompete, țambale și oboiuri din suita marelui vizir și ale altora. El este dator să le dea bacșișuri mari.

A doua zi el merge la sultan în audiență, care se desfășoară cu același ceremonial, aproape ca și acela al ambasadorilor, adică un mare număr de ceauși merg să-l ia și să-l conducă cu suita sa obișnuită la marele divan, unde este marele vizir, care-l îmbracă cu un caftan și-i pune pe cap o cucă cu un mare surguci de căpitan de ieniceri, de unde se poate deduce că această demnitate nu este de loc mai prețuită la turci decît aceea a acestor ofițeri de infanterie. Doi capugi-bași îl iau de subțiori și-l introduc astfel în fața Sultanului, care stă pe tron înconjurat de toți vizirii.

p 181 Cînd ajunge în fața Înălțimii sale, capugiii îi slobozesc mîinile — măcar că rămîn lîngă el — și el tot le ține încrucișate pe burtă și stă cu ochii pironiți în pămînt, în timp ce împăratul îi poruncește să-și cîrmuiască cu dreptate și măsură poporul pe care îl încredințează conducerii sale.

La ieșirea de la audiență, el găsește la poarta seraiului un cal bogat înșeuat pe care micul scutier (küciuk mirahor) i-l înfățișează din partea sultanului; el îl încalecă în fața acestui dregător și rîndașul care îl conduce ține scara de la șea, pe care nu o părăsește decît la palatul domnului; doi „peici“ sau servitori ai sultanului, în costum de ceremonie, merg pe lîngă calul său; domnul este precedat de ceauși și urmat de prietenii săi care-l însoțesc pînă la el acasă.

p. 182 Apoi Miralem aga, cel care distribuie steagurile, primind porunca sultanului, înștiințează pe domn și-i cere să se pregătească să primească Sangeacul (steagul) și să-și trimită curtea sa pentru a-l cinsti și a-l escorta. Toți prietenii și alaiul domnului merg pînă la seraiul lui Miralem aga, în întîmpinarea Allemului — adică a stindardului — pe care îl escortează pînă la locuința acestui domn. Acesta, văzînd că-i vine acest semn de cinstire și de confirmare, iese din palatul său și face pe jos patru pași în întîmpinarea stindardului pe care îl primește, îl sărută și-l poartă mergînd pe jos înaintea Miralem-ului, care intră călare pînă la scară, iar domnul se duce să depună această chezășie prețuită a noii sale demnități într-o cameră anume pregătită și împodobită cu mobilele cele mai scumpe.

Toate aceste ceremonii care-l cinstesc și măgulesc cu prisosință, cum s-ar părea, sînt urmate de multă amărăciune cînd vine timpul să numere pungile pe care trebuie să le împartă la această ceremonie. Dregătorii mari și mici ai împăratului se înfruptă din dar[39] și această cheltuială se urcă la cinci sute de pungi, care fac două sute cincizeci de mii de scuzi, din care cincizeci de mii intră în tezaurul sultanului, tot pe atîta în acela al vizirului și douăzeci și cinci de mii <sînt> pentru chihaia. Cele o sută douăzeci și cinci de mii care rămîn, sînt întrebuințate în daruri pentru sultane, pentru toți Kubbe vizirii[40], pentru Kîzlar aga[41] și pentru alți dregători, pînă la rîndașul care a ținut scara de la șea, căruia i se dă o sută de scuzi pentru această slujbă.

[39] *ont part au gâteau.*
[40] E vorba de cei șapte viziri din capitală de sub ordinele marelui vizir.
[41] Șeful eunucilor din haremul sultanului.

Cînd domnul pleacă să-şi ia domnia în primire, el iese din Constantinopol cu alai, în sunet de tobe şi cu steagul desfăşurat. Ceauşii, muzica sultanului şi toţi prietenii săi îl însoţesc pînă afară din oraş, la poarta numită a Adrianopolului. Două companii de ostaşi turci, pedeştri şi călări, pe care Poarta i le dă pentru garda sa — dar pe propria-i cheltuială — deschid marşul, care este urmat de ceauşi şi de şaizeci de icioglani ai domnului, călări, cu arcuri şi săgeţi, avînd în fruntea lor pe selictar, purtătorul săbiei. Urmează cîţiva cai duşi de căpestre care îl preced pe domn. El călăreşte calul dăruit de sultan, şi este gătit cu caftanul şi surguciul pe care le-a primit; în stînga lui e capugiul care-l însoţeşte. În tot timpul călătoriei, domnul poate merge călare sau în caretă, după cum pofteşte, afară de trecerea prin oraşele împărăteşti, unde este dator să-şi facă intrarea cu o pompă asemănătoare aceleia cu care a ieşit din Constantinopol. p. 183

Sultanul îl ţine din cheltuieli pînă la malul Dunării. Capugi-başîul, care este însărcinat cu această grijă, îi trimite la fiecare masă douăzeci şi cinci de tingiri de alimente. În schimb, după trecerea fluviului, domnul dă capugi-başîului întreţinerea, pe care o scoate din ceea ce este datoare ţara să-i dea pînă la înscăunare. De aceea boierimea din Galaţi se înfăţişează la trecerea domnului, însoţită de oastea de pedeştri şi călări, cu mai multe carete şi o mulţime de căruţe, cai şi catîri încărcaţi cu provizii pentru hrana domnului şi a suitei sale, pînă la Iaşi, care este la patru zile de Dunăre.

La sosirea domnului în capitala ţării sale, dregătorii şi poporul se duc să-l primească, îl salută la intrarea în oraş şi-l însoţesc în palatul domnesc. Îl duc mai întîi în sala divanului; acolo capugi-başîul îl ia de mînă şi-l aşează pe tron, luînd loc şi el în faţa lui pe un scaun care îi este pregătit; toţi dregătorii iau loc după rangul lor, aşa cum voi arăta cînd voi vorbi despre justiţie. p. 185

După aceasta capugi-başîul se ridică, scoate din sîn hatişeriful, adică ordinul împărătesc, pe care îl sărută şi-l citeşte cu glas tare la toată adunarea, care stă în picioare cu capul descoperit; domnul stă şi el în picioare ca şi capugi-başîul, dar are capul acoperit cu cuca cu măreţul ei surguci.

După citirea ordinului împărătesc se aude un zumzet de voci nedesluşite, urînd prosperitate şi sănătate sultanului şi domnului, cu toate că ei îl privesc ca pe o năpastă pe capul lor, fiind convinşi că ambiţia şi dorinţa de a-şi îmbogăţi familia, mai curînd decît iubirea de patrie şi binele obştesc, l-au îndemnat să ceară domnia. Apoi fiecare vine, după rangul său, să-l salute pe domn şi pe capugi-başî şi cu aceasta se sfîrşeşte ceremonia înscăunării.

Capugi-başîul se retrage în palatul care-i este pregătit pe cheltuiala oraşului, unde este păzit de o companie a domnului care se îngrijeşte de hrana lui în tot timpul şederii sale. p. 186

A doua zi domnul se duce să viziteze pe acest dregător turc, care îi întoarce vizita întocmai în ziua următoare la aceeaşi oră.

Dregătorul turc, după ce s-a odihnit cîteva zile de oboseala drumului, voind să plece, se duce la palatul domnului, care îi iese în întîmpinare. La această primire, ei schimbă între ei complimente de o

parte și de alta, după care încalecă amîndoi, și domnul[42], urmat de toată boierimea, conduce pe capugiu două leghe afară din oraș, unde se desparte de el și-l dă în grija unora dintre boierii cei mai de seamă, nobili care sînt însărcinați de domn să-l țină din cheltuială și să-l însoțească pînă la Dunăre, cu o escortă de cinci sute de ostași călări și două sute de oameni pedeștri.

Orașul Iași, capitala Moldovei, n-are nimic vrednic de luare aminte, decît poziția lui care este foarte plăcută, datorită vecinătății unui mic rîu, ce curge de-a lungul zidurilor sale. Casele sînt făcute din lemn, spoite cu var și acoperite cu bucăți ascuțite de scîndură, în felul ardeziei, a căror așezare este destul de frumoasă. Străzile, pe care noroiul le face aproape de necunoscut iarna, sînt atît de pline de praf vara, încît nu se mai vede chiar nimic. Cele mai des folosite sînt acoperite de trunchiuri și rădăcini de copaci, așezați unul după altul, în chip de pardoseală, pentru a le face accesibile.

Sînt aici multe biserici destul de frumoase; între altele două în care slujesc călugări, dintre care cea mai veche[43], așezată aproape de palatul domnesc, este toată îmbrăcată în marmură cu frunze foarte frumos sculptate și este zugrăvită pe dinăuntru.

Cealaltă[44] este construită dintr-o piatră foarte frumoasă, cu bolți și turnuri foarte înalte, împodobită de coloane și de galerii. Ctitorul său a fost vestitul voievod Vasile, care a adus meșteri din Italia și de la Roma pentru clădirea ei. Cu toate că este de o arhitectură confuză, ea se impune prin volumul și construcția ei, pentru care acest domn n-a cruțat nimic; aici se vede chipul său și al soției și copiilor săi.

p. 188 „Seraiul“ domnului, care ar trebui să fie un palat măreț, constă dintr-o mare ogradă, în jurul căreia sînt corpuri de gardă. A doua curte comunică cu apartamentele domnului. De cum intri vezi sala divanului, foarte mare și foarte înnegrită de fum, în capătul căreia se află un fotoliu de catifea așezat pe un soclu[45] cu două trepte, cu un fel de baldachin, care formează tronul. Această sală este în legătură cu două camere simplu mobilate, după obiceiul țării.

Apartamentul principesei, sau doamnei, este în spatele locuinței domnului. Ea locuiește aici cu roabele sale și ușile sînt păzite de un fel de Kislar aga[46] care este un bătrîn, numit de localnici „Vorniko“; acesta poartă un baston roșu în mînă, ca semn distinctiv al funcției sale. Pe lîngă acesta, la intrare în apartament se află o trupă de gardă de douăzeci și cinci — treizeci de lăncieri. Dregătorii din preajma domnului au apartamentele lor separate și nu au nici o comunicație cu femeile.

p. 189 La palat sînt întotdeauna de gardă două sute de pușcași și o companie de lăncieri, care merg pe jos cînd domnul nu iese din oraș, și călare cînd acesta pleacă la oaste. <Timpul de> gardă ține o săptămînă, în care vreme domnul le distribuie pîine, carne și lemne. În fiecare dimineață, cînd se scoală domnul, companiile turcești de cavalerie și infan-

[42] *le Beig.*
[43] Sf Niculaie Domnesc, ctitoria lui Ștefan cel Mare.
[44] Trei Ierarhi.
[45] *Marche-pied à deux degrés.*
[46] Amănunt fantezist adăugat la descrierea orașului care se încheie în realitate cu înfățișarea palatului.

terie se adună în curtea a doua cu șefii lor; se desfășoară sangiacul sau stindardul sultanului, se bat tobele, sună trompeta și „selam ceauș" adică ceaușul închinărilor[47] se urcă pe o piatră și rostește „Doa", rugăciunea pentru prosperitatea armatelor musulmane, pentru sănătatea înălțimii sale sultanului și a domnului.

Dregătorii principali sînt:

Logofătul, marele cancelar ale cărui îndatoriri sînt de a transmite poruncile domnului, de a citi arzurile în zilele de divan și de a scrie hotărîrile.

Marele vornic[48]. p. 190

Hatmanul[49], comandantul cavaleriei.

Vistierul[50], supra-intendentul finanțelor.

Marele comis[51].

Marele postelnic[52], mare maestru de ceremonii.

Stolnicul[53].

Marele sulger[54], supra-intendentul cărnii.

Marele jignicer[55], supra-intendentul grînelor.

Marele medelnicer[56], mare sufragiu.

Marele șătrar[57], intendentul corturilor.

Marele pitar[58].

Marele paharnic[59].

Marele armaș[60], mare ofițer de justiție, care are direcția închisorilor.

Marele vameș[61], care are în seamă vămile.

Marele cămăraș[62] al ocnelor, intendentul minelor.

În afară de acești dregători, domnul mai are și alții care locuiesc în palatul său, și sînt cei doi cămărășei[63] șambelani: primul păstrează banii domnului, iar al doilea are grijă de vestmintele sale.

Un spătar, mai mare peste camera domnului[64], care are patru tineri sub ascultarea lui, ce fac slujba domnului în cameră. Ei sînt îmbrăcați cu caftane de brocart de fir de aur și presărat cu mărgăritare. p. 191

Cuparul[65], paharnicul, cel care încearcă vinul.

---

[47] *Chaoux des Saluts.*
[48] *Kornikos Megas, le grand bailli* (Kornikos = vornikos). Vezi Obs. Crit.
[49] *Hatmanos.*
[50] *Vestiari — le surintendant des Finances.*
[51] *Comisos Megas, Grand Escuyer.*
[52] *Postelnicos Megas, Grand Maistre des Cérémonies.*
[53] *Stolnicos, Maistre d'Hostel.*
[54] *Zulictaris Megas, Surintendant des viandes,* adică Sulger. La Mihordea = marele Silictar.
[55] *Zignissaris Megas, Surintendant des Graines.*
[56] *Mentevelksiaris Megas, Grand Escuyer Tranchant.*
[57] *Tsatraris Megas, Intendant des Pavillons.*
[58] *Pittaris Megas, Grand Pannetier.*
[59] *Pikarnicos Megas, Intendant des vins.*
[60] *Armatis Megas, Grand Prévost qui a la direction des prisons.*
[61] *Vamalis Megas, Grand Douanier.*
[62] *Camaralis Megas tis Oknas, Intendant des Mines.*
[63] *Camarassides, Chambellans.*
[64] *Un Spatari, Maistre de Chambre.*
[65] *Le Coupari Eschanson qui fait l'essay du vin.*

Ciohodarul[66] și șaizeci de icioglani, din care unii fac slujba înăuntru și alții sînt păstrați pentru cea din afară. Ei primesc trei scuzi ca plată pe lună, două rînduri de haine de postav și de satin pe an, patru perechi de pantofi, două perechi de ghete și sînt hrăniți la curte[67].

Veniturile domnului sînt:

Vama: o sută douăzeci de pungi.

Ocnele de sare: douăzeci și cinci de pungi.

Dijma produselor solului: patruzeci de pungi.

Locurile unde se face potasă: o sută de pungi.

Silitra: opt pungi.

Și douăzeci de mii de oi.

Iată cam care sînt veniturile domnului, care n-ar fi îndestulătoare pentru întreținerea sa și pentru îmbogățirea sa grabnică dacă el
p. 192 n-ar stoarce grozav poporul, și dacă în afară de cele două sute de pungi rînduite obișnuit pentru tributul anual al Porții și pentru peșcheșuri, el n-ar ridica încă trei sau patru sute sub diferite pretexte.

Oastea se ridică la șapte sau opt mii de oameni, care nu sînt plătiți de domn.

Orașul Iași întreține două mii de oameni, cavalerie și infanterie, pentru garda domnului și a orașului. Mai sînt alți o mie, care sînt scutiți de tot felul de contribuții, ca datoria de a da doi sau trei oameni călări.

Alte patru mii răspîndiți pe tot cuprinsul țării se bucură de tot felul de scutiri și sînt obligați a-l urma pe domn la oaste. Dacă nu se supun, li se șterge numele din registrele de scutiri fiscale și se trec alții în locul lor.

Dregătoriile se vînd în folosul domnului și prețul lor este de la trei sute de scuzi pînă la douăsprezece mii. Dregătorii, drept leafă, se bucură de oarecare drepturi care le sînt atribuite asupra vînzării vitelor cornute[68].

p. 193 Domnul ține divan în fiecare zi în camera numită „Spătăria". Cînd vine la divan este precedat de maestrul de ceremonii[69] și de mai mulți portărei cu ghioagă, pe care îi numesc aprozi[70]. Aceștia execută pe debitori și rețin zece la sută din sumele pe care le încasează. Domnul este urmat de spătar cu copiii de casă: boierimea se ridică pentru a-l saluta și în același timp fiecare își ocupă locul[71].

Domnul se așează în jilțul său, avînd o masă în fața lui. Spătarul stă la dreapta sa, postelnicul la stînga și copiii de casă după scaunul său.

De amîndouă părțile sălii se află bănci, acoperite cu postav roșu, pe care se așează, la dreapta mitropolitul, episcopii și cei opt boieri de divan[72], iar la stînga cîte un agă turc și boierii care nu mai sînt în slujbă. Logofătul este în picioare, în fața domnului, în afara cercului de bănci; el poartă la gît un lanț de argint aurit de care atîrnă pece-

---

[66] *Le Tchokadari, Porte-Manteau.*
[67] *Bouche en cour.*
[68] *le pied fourché* (cu copita despicată).
[69] Marele postelnic.
[70] *Huissier à masse qu'ils appelent Aprotas.*
[71] *chacun prend séance.*
[72] *huit gentils-hommes du conseil.*

tea domnească pe care o ține în sîn. Lîngă el stă marele armaș cu o ghioagă în mînă și mai mulți boieri în picioare, numiți armășei[73]. p. 194

Logofătul citește toate jalbele și celelalte hîrtii. Cînd pricina este mai însemnată, sfetnicii se apropie de domn pentru a-și da părerea, altminteri <domnul> rostește judecata așa cum crede potrivit, iar părțile ce se judecă stau în spatele logofătului.

Dacă este vorba de o crimă, criminalii se înfățișează în genunchi. Domnul îi întreabă, dar el nu-i judecă de față cu toți. Ei sînt dați pe mîna marelui armaș care îi trimite în închisoare și la ieșirea din divanul public domnul se retrage în cămăruța sa, unde vin sfetnicii să-și dea părerea, și marele logofăt întocmește sentința, pe care o dă apoi în mîna domnului pentru a fi adusă la îndeplinire.

Cînd domnul vrea să delibereze asupra vreunei pricini care privește cîrmuirea, interesul obștesc sau pe al său personal, el are sfetnici de taină: marele vornic[74], marele postelnic, șambelanul (= cămărașul), marele vistier și logofătul.

Domnul ia masa în aceeași sală unde împarte dreptatea, și vine cu p. 195
același ceremonial ca la divan, afară de faptul că marele postelnic și marele spătar[75] nu vin decît la mesele oficiale, și că domnul este servit de locțiitorii lor.

Cînd s-a așezat <domnul> i se dă să se spele pe mîini, și apoi la toți cei ce stau la masă cu el: dregătorii ce sînt în slujbă stau la dreapta, iar boierii care nu mai sînt <în slujbă> stau la stînga, și după ei căpeteniile din armată.

Capelanul vine să binecuvînteze masa; domnul și oaspeții stau în picioare și el primește din mîna domnului două talere de mîncare pentru hrana lui.

Cînd se servesc felurile, stolnicul[76] ia o bucată și o dă celui ce aduce mîncarea să o mănînce. Cînd bea domnul, ceilalți boieri toți se scoală în picioare cu capul descoperit; patru copii de casă în genunchi țin făclii aprinse; sufragiii[77] vin în jurul mesei pentru a tăia carnea, și mai mulți boieri caută să se facă plăcuți domnului în timpul mesei.

Domnul dă trei ospețe mari în cursul anului: în ziua de Crăciun, p. 196
la Bobotează și la Paști, după ce a luat parte cu ceremonial solemn la slujba bisericească despre care vă voi vorbi înainte de a vă face descrierea ospățului.

În ziua de Paști, domnul se scoală cu trei ore înainte de a se face ziuă, și-și pune <pe cap> o cușmă de catifea după moda veche, în formă de tiară, brodată cu aur, împodobită cu pietre scumpe și cu un surguci prins cu o pafta bătută în diamante. Caftanul său îmblănit cu samur are un guler mare din această blană, pînă la brîu. Toți dregătorii mai de seamă dinăuntru sînt îmbrăcați în caftane de brocart de aur, ce le-au fost dăruite de domn în acea zi. Ceilalți, după însemnătatea lor, sînt îmbrăcați aici cu haine noi. El iese din palat în sunetul trîmbițelor și al tobelor și se duce cu întreaga sa curte la Mitropolie, unde

---

[73] În text: *gentils-hommes d'armes.*
[74] *le grand bailli.*
[75] *le Grand Chambrier* (cf. mai sus n. 64 — *„Maistre de Chambre"*).
[76] *le Maistre d'Hostel.*
[77] *escuyers tranchants* (cf. n. 56).

vine şi doamna, puţin după aceea. După încheierea slujbei, el iese din biserică şi se opreşte în piaţa Mitropoliei, în mijlocul căreia se află un altar foarte frumos împodobit şi două tronuri, unul pentru domn şi
p. 197 doamnă, şi altul mai departe, pentru mitropolit. Toţi cei de faţă se rînduiesc formînd un oval cu cinci rînduri. În primul rînd sînt aşezaţi marii dregători ai justiţiei[78], în al doilea dregătorii militari, în al treilea „nobilii"[79], în al patrulea negustorii şi în al cincilea ostaşii din armată, în urma cărora vine mulţimea poporului.

Fiecare luîndu-şi locul după rangul pe care îl are, preoţii cîntă şi intonează un verset „Hristos anesti" (Hristos a înviat). Domnul pleacă de la tronul său şi mitropolitul îi iese înainte; ei se întîlnesc în dreptul altarului, se îmbrăţişează, rostesc acele două cuvinte şi-şi dau unul altuia să sărute crucile mici pe care le ţin în mînă şi care sînt bătute în pietre scumpe, pentru a se deosebi de ceilalţi de faţă, care nu au decît cruci de lemn sau de aramă.

În timpul acestei ceremonii, ostaşii îşi descarcă puştile, după care domnul şi mitropolitul se reîntorc la locurile lor unde toţi dregătorii merg după rangul lor, să le sărute mîna şi pe aceea a doamnei, spunînd aceleaşi cuvinte, adică ceea ce numim noi sărutul păcii. Acesta
p. 198 este obiceiul <ce se ţine> timp de patruzeci de zile la toţi grecii din Orient, în locul salutului obişnuit, atunci cînd se întîlnesc.

La sărbătoarea Bobotezei se observă aceeaşi ceremonie cu privire la rînduirea locului şi a ordinei celor prezenţi, mitropolitul sfinţeşte aghiasma, în care el înmoaie o mică ramură de busuioc. Domnul înaintează spre altar, în zgomotul artileriei, al tobelor şi al trîmbiţelor, Mitropolitul îi întinde crucea pe care o sărută, şi-şi apropie fruntea de acest fir de busuioc înmuiat în aghiazmă. Doamna face la fel şi toţi demnitarii, pe rînd, după rangul lor.

Toţi caii domnului, bogat înşeuaţi şi conduşi de marele comis, care călăreşte pe cel dăruit de sultan domnului, trec spre a primi binecuvîntarea, după care urmează caii marilor dregători şi ai boierilor şi toată mulţimea poporului.

p. 199 Această ceremonie se termină cu botezul copiilor orfani, cărora domnul le dă vestminte şi bani. El se retrage în urmă în palatul său, unde toţi stareţii şi preoţii din oraş vin să-i aducă aghiasmă pentru a căpăta bani.

E un străvechi obicei, adoptat pretutindeni de toate popoarele, de a face daruri la începutul anului. De aceea, domnul care nu vrea de loc să desfiinţeze bunele obiceiuri, ţine un divan solemn în această zi, unde toţi boierii şi dregătorii — laici şi clerici — vin să i se închine şi să-i aducă daruri, care sînt înregistrate de un diac al logofătului[80] şi ridicate de icioglani, pe măsură <ce se adună>. Sînt chemaţi toţi pe nume pentru a veni cu darul lor, primul este mitropolitul, care se ridică doar şi se închină fără a-şi fi părăsit locul; ceilalţi se duc să sărute mîna domnului. Logofătul spune tare: „Înalt Prea Sfinţia Sa vă

---

[78] *Officiers de justice*, adică dregători civili ca opuşi celor militari *(principaux officiers de guerre)*. Împărţire ce corespunde mai de grabă celei franceze de *noblesse de robe* şi *noblesse d'épée*.

[79] *Nobles*, adică boieri fără dregătorii.

[80] *Commis du Logot<h>ète.*

doreşte un an bun şi vă oferă un covor, o bucată de catifea şi două p. 200
ceşti de argint". Domnul răspunde: „Mulţumesc Înalt Prea Sfinţiei Sale".

Acelaşi logofăt este cel ce vine al doilea să-şi aducă darul şi primul care sărută mîna domnului. El îşi rosteşte singur urarea şi enumerarea darurilor sale, un covor, două blăni de rîs[81], o bucată de catifea şi două ceşti de argint.

Darul vameşului este cel mai însemnat: două covoare, patru blăni de rîs, patru ceşti şi pe deasupra un lighean şi un ibric, valorînd o mie de scuzi. El mai dă şi două mii de ducaţi de aur, dar numai ca parte din ceremonie şi pentru a fi într-un ceas bun[82], căci aceştia se socotesc asupra vămii.

Domnul dă daruri de Paşti în loc de Anul Nou. După ospăţul solemn, mitropolitul şi cei opt dregători de frunte au fiecare trei caftane, de postav, de satin şi de catifea, şi toţi boierii <ceilalţi> două, unul de postav şi altul de satin.

În timpul ospăţului solemn pe care îl dă domnul în zilele de Crăciun, de Bobotează şi la Paşti, el mănîncă singur pe o măsuţă pusă la capătul uneia foarte lungi. Este servit la masă de către postelnic[83]. p. 201
Ceilalţi dregători servesc la masa cea lungă şi ei au pe braţ o bucată de tafta roşie de doi coţi lungime, în loc de şervet.

Mitropolitul binecuvîntează bucatele şi se aşează la masa cea mare în partea dreaptă, cu tot clerul şi cu foştii dregători; dregătorii şi ceilalţi boieri sînt de cealaltă parte a mesei.

În timpul ospăţului, domnul trimite feluri de mîncare de la masa sa favoriţilor săi, şi altora le trimite farfurii pline cu cele mai bune bucate, pe care icioglanii le pun în faţa lor, în semn de preţuire din partea domnului. La sfîrşitul prînzului, unul dintre marii dregători se ridică şi bea cu capul descoperit în sănătatea doamnei; toţi ceilalţi fac la fel, pe rînd, şi rămîn în picioare pînă ce se termină.

Domnul răspunde în bubuitul tunului, a fanfarei trompetelor şi tobelor.

Ospăţul se sfîrşeşte prin închinarea în sănătatea domnului: se în- p. 202
tinde un covor la picioarele sale, şi toţi boierii vin doi cîte doi, cu capul descoperit, să îngenuncheze, ca să-şi golească paharul şi se întorc la locul lor; domnul le mulţumeşte şi fiecare se retrage.

A doua zi de Paşti se face întrecerea inelului[84]. Domnul încalecă împreună cu boierii, iar garda îi urmează pe jos. Se alege un loc frumos unde garda face un dublu cordon şi închide arena, în mijlocul căreia se împlîntă un par cu o bară de care atîrnă un inel. Se îngăduie oricăruia să ia parte la întrecere. Lancea este un băţ de patru braţe, ferecat la capăt, care se ţine sub braţ. Cursa este lungă şi cei care iau inelul se înfăţişează domnului care le răsplăteşte îndemînarea.

Ei mai au şi un alt joc care nu cere mai puţină îndemînare. Se aruncă o căciulă în aer, care trebuie străpunsă cu săgeata din fuga calului înainte de a cădea la pămînt.

---

[81] *Loup-cervier.*
[82] *bon-augure.*
[83] *Grand maistre* (cf. mai sus: marele postelnic).
[84] *une course de Bague.*

p. 203 Cred că nu va fi rău să sfîrşesc această relatare despre Moldova şi Ţara Românească cu ceremoniile care se observă la căsătorii şi înmormîntări.

Cînd cineva se căsătoreşte, toate rudele sale se adună la el acasă. Se întinde o horă[85] alcătuită din tinerii cei mai chipeşi şi se aduc fetele cele mai frumoase, care merg jucînd prin oraş şi trec pe sub ferestrele miresei, unde li se dă o gustare. Cei din partea miresei fac şi ei la fel şi primesc aceeaşi cinste din partea rudelor mirelui.

În ziua nunţii, doi dregători ai domnului se duc la casele mirilor pentru a conduce horele[86] pînă la palat, unde se joacă două ore şi fetele se retrag.

Dacă mirele este dregător sau fiu de dregător, nunta se face la domn, în sala divanului. Domnul îi împrumută în această zi una din cuşmele sale brodate împodobite cu surguci. El are capul acoperit şi stă în picioare la dreapta domnului, căruia mireasa — însoţită de doamne — vine să-i sărute mîna şi se aşează alături de soţ. Slujba căsătoriei se oficiază la capela palatului de către mitropolit îmbrăcat în odăjdii. Domnul duce pe miri <în faţa altarului>, este nunul[87] lor, le ţine cununiile şi dă în dar caftane de brocart în valoare de două sute de scuzi.

p. 204 Rudele miresei nu asistă la ceremonie. Cele ale mirelui vin s-o ia de acasă şi o conduc la palatul domnului sau la locuinţa soţului.

Ospeţele de nuntă se fac totdeauna la mire. Domnul şi doamna iau parte la ele, şi mănîncă la mese deosebite, mirele ia loc alături de domn şi mireasa alături de doamnă. În timpul ospăţului, femeile se scoală de două sau trei ori pentru a juca în faţa domnului şi dacă mirele sau mireasa sînt rude de ale sale, joacă şi doamna, altminteri nu se obişnuieşte aşa ceva.

Rudele miresei prăznuiesc la ele acasă şi-şi trimit pahare de vin unele altora, de la o casă la alta.

Morţii nu se îngroapă decît după trei zile. Dacă este vorba de domn, atunci în tot acest timp el este expus sub un baldachin cu trei stîlpi[88], înconjurat de scaune, pe un pat de paradă, cu multe lumînări, alături de care se află o masă avînd pe ea mai multe psaltiri[89]. Preoţii vin să spună rugăciuni, iar boierii stau de veghe ziua şi noaptea. Se serveşte masa cu carne şi peşte. Dregătorii domnului servesc ca şi cum ar fi domnul în viaţă.

p. 205 După trei zile, mortul este dus la biserică unde se fac rugăciunile obişnuite şi, între altele, o psalmodie[90] în care se spune: „Veniţi, fraţii mei, să dăm celui pe care voim să-l înmormîntăm ultima sărutare şi ultimul salut". Atunci, cele mai apropiate rude ale mortului îi sărută faţa şi mîinile, ceilalţi numai mîna. Este îngropat cu stindardul şi cuca de ceremonie. Prohodul se încheie împărţindu-se săracilor carne friptă, mai cu seamă de vacă, pentru care împrejurare se taie peste cincizeci

---

[85] *l'on fait un bransle.*
[86] *mener les bransles.*
[87] *le compère.*
[88] *pavillon à trois pilliers* (?)
[89] *plusieurs psautiers* (= cărţi de rugăciune în general).
[90] *un certain Psalme.*

de capete de vite. Ceilalți se îngroapă aproape în același fel, afară de faptul că femeile sînt datoare să vină cu rudele lor să bocească lîngă mort și să-și smulgă părul, cu toate că — uneori — ele nu au deloc dorința <de a o face.> Atunci ele tocmesc bocitoare și folosesc mijloace de întristare (?)[91] pentru a-și trezi durerea, înșirînd frumoasele însușiri ale mortului. Această muzică reîncepe ori de cîte ori văd intrînd cîte un prieten al mortului.

Din Constantinopol, la 4 mai 1676

CUM SE SERBEAZĂ PAȘTELE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA[92]

Paștele se serbează mult mai solemn în Țara Românească și în p. 291
Moldova — unde nu sînt decît ortodocși — decît în toate celelalte locuri, datorită libertății cultului.

Domnul și doamna[93] merg în costume de ceremonie, și urmați de o curte foarte numeroasă, la biserică, cu trei ore înainte de a se face ziuă. În fața bisericii se află două tronuri, unul pentru el (= domn) și soția sa și altul pentru mitropolit, care îi primește <îmbrăcat> în odăjdii, urmat de cler.

Dregătorii curții domnului sînt în spatele său, adică demnitarii de frunte și boierimea la dreapta, și dregătorii civili[94] și corpul negustorilor la stînga. Și armata face un cerc pentru a împiedica poporul — care vine în număr mare să vadă ceremonia — să // stînjenească asistența. p. 292

În mijlocul acestui loc se află un altar, pe care se slujește liturghia și, după evanghelie, domnul și mitropolitul pornesc în același timp și se întîlnesc la altar, unde ei se pleacă unul în fața celuilalt, dîndu-și să sărute reciproc o cruciuliță împodobită cu pietre scumpe, pe care ei o țin în mînă, zicînd: „Hristos a înviat! și se întorc apoi la locurile lor. Apoi toți cei de față — clerici și mireni — merg după rangul lor să sărute mîna mitropolitului și a doamnei în sunet de tobe, trompete, țimbale și oboiuri, în zgomotul mai multor descărcări de tunuri și de puști și în aclamațiile poporului, care face să răsune văzduhul de aceste cuvinte de înviere, îmbrățișîndu-se unii cu alții.

Această ceremonie este urmată de un ospăț mare pe care domnul îl dă pentru căpeteniile clerului și ale boierimii. Se servește pește clerului <alcătuit din> călugări, iar celorlalți, carne de tot felul.

Sînt trei mese: una mică, pe o estradă, sub un baldachin, pentru domn, — care mănîncă singur — și două foarte lungi <așezate> la dreapta și la stînga acesteia, una pentru mitropolit și cler, iar cealaltă pentru dregători și pentru boieri.

---

[91] *se servent d'instruments lugubres.*

[92] Traducerea s-a făcut după textul reprodus de P. P. Panaitescu în „Revista Arhivelor" I, (1924—1926), pp. 291—292 după *État présent des nations et Églises grecque, arménienne et maronite en Turquie*, Paris, 1695.

[93] *Domna.*

[94] *officiers de justice.*

Mitropolitul binecuvîntează masa. În timpul prînzului, domnul trimite farfurii încărcate cu cele mai bune mîncăruri acelora pe care vrea să-i cinstească şi goleşte în sănătatea doamnei un pahar de vin <stînd> în picioare, şi cu capul descoperit.

La sfîrşitul prînzului, după ce se ridică mesele, toţi boierii merg doi cîte doi la picioarele domnului ca să golească un pahar de vin roşu, stînd în genunchi şi cu capul descoperit.

Acest prînz se repetă încă de două ori în cursul anului, la sărbătorile Crăciunului şi la Bobotează; dar cel de Paşti este însoţit de daruri de caftane, care sînt împărţite clerului şi boierimii: adică trei — de catifea, de satin şi de stofă — mitropolitului şi celor opt boieri de frunte, şi două — de satin şi stofă — la fiecare dintre ceilalţi, cu care ei se retrag, copleşiţi de dărnicia domnului lor, care apoi intră în palatul său pentru a petrece cu doamna, cu familia sa şi cu dregătorii de frunte, cărora le dă caftane de brocart de aur.

OBSERVAŢII CRITICE

Scopul acestor observaţii critice este discutarea unor puncte necercetate pînă acuma, sau înlăturarea unor confuzii strecurate în interpretarea mărturiilor lui de La Croix.

a) Cercetarea împrejurărilor putînd lămuri călătoria lui de La Croix din iunie-iulie 1672 care l-a dus pînă la Ţuţora şi fără îndoială la Iaşi.

b) Înlăturarea unor confuzii cu privire la călătoria din martie-aprilie 1675 prin Ţara Românească şi Transilvania.

c) Corectarea explicaţiei date cu privire la cuprinderea în *Jurnalul* manuscris a scrisoarei lui Sobieski din 25 martie 1675 către Dumitraşcu Cantacuzino, şi înlăturarea afirmării că aceasta ar fi fost înmînată de către de La Croix domnului.

d) Înfăţişarea unei alte călătorii a lui de La Croix, trecînd prin Moldova, în preajma păcii de la Žurawna, pentru a duce pe cîmpul de luptă condiţiile de pace ale turcilor în vederea unei mediaţii. Problema unei datări probabile.

e) Discuţie privind datarea descrierii Iaşilor. Cvasi-identitatea textului lui de La Croix şi a celui al lui Cornelio Magni (vezi Anexa volumului de faţă) şi concluziile ce se pot trage pentru datarea textului lui de La Croix. Şi în încheiere o serie de Observaţii finale.

a) Împrejurările călătoriei lui de La Croix pînă în Moldova în iunie — iulie 1672.

Aşa cum s-a arătat în biografie, negocierea Capitulaţiilor ajunsese la o criză gravă în 30 mai 1672, criză atestată de vestitul călător Jean Chardin în povestirea călătoriei sale spre Persia, dar camuflată în mod vădit de A. Galland în *Jurnalul* său. Ambasadorul, în afară de cîteva convorbiri cu marele dragoman Panaiotti, care folosea subtilităţi şi formule evazive, dusese tratativele prin inter-

mediul dragomanului al doilea al ambasadei, Fontaine, care îi aducea răspunsuri foarte satisfăcătoare. La 16 mai ambasadorul e primit într-o audiență secretă de Reis Efendi. La 18 mai cînd vine Fontaine cu un răspuns mai puțin favorabil, Nointel crede că se poate adresa de-a dreptul marelui vizir, trimițîndu-i o scrisoare în limba italiană! A doua zi, 19 mai dragomanul merge să ridice Capitulațiile în noua formă dată de vizir. Dar la citirea lor (20 mai) Nointel, nemulțumit, pune să i se scrie marelui vizir o scrisoare *pe turcește* (22 mai) ca s-o citească personal, dar fiind scrisă pe un ton prea impetuos, a trebuit să fie refăcută. A doua zi (23 mai) Fontaine aduce pare-se un răspuns bun, dar și după aceea el trebuie să se ducă în tabără la vizir.

La 26 mai Nointel merge incognito la Reis Efendi ca să protesteze energic că nu au fost incluse două puncte de prestigiu referitoare la protecția (tuturor) creștinilor din imperiul otoman și la monopolul asupra navigației vaselor creștine ce veneau în Levant, revendicate pentru Ludovic XIV, declarînd că în caz contrar nu poate primi Capitulațiile. A trebuit ca ministrul turc să treacă alături să obțină răspunsul vizirului. Dar cînd după primirea textului redactat, Nointel, constatînd ambiguitatea acestuia cu referire la cele două puncte în discuție, s-a dus încă o dată să protesteze, adăugînd că nu poate primi Capitulațiile în forma aceasta, marele vizir i-a trimis răspuns că Poarta nu mai vrea să-i acorde nimic, oprind Capitulațiile după acest refuz și declarînd că totul s-a terminat. În zadar a vrut Nointel să renunțe la obiecțiile sale și să primească textul în forma sa prezentă, și în zadar l-a căutat pe vizir, mergînd să-l aștepte în cortul lui din tabără 6 ore în șir, căci acesta a găsit un pretext pentru a rămîne nevăzut. Trebuia ajuns pînă la el, dar cum era plecat cu oastea condusă de sultan și cum în timpul unei asemenea campanii erau suspendate toate treburile pendinte, nu era ușor. A. Vandal care citează corespondența lui Nointel, și mai ales scrisoarea din 1 iunie 1672 în care sînt redate cuvintele vizirului: „Și dacă ambasadorul nu este mulțumit, nu are decît să plece!“ neutralizează apoi această declarație cu altele *mai tîrzii*, de un ton mai blînd voind să lase impresia că ar fi fost rostite în aceeași împrejurare și că deci nu fusese vorba de o ruptură a negocierilor. Chardin este mai direct și mai sincer. În vreme ce — potrivit cu versiunea lui Vandal — Nointel trimite pe unul din dragomanii săi pe urmele vizirului, cu porunca să-l ajungă la primul popas și să-l anunțe că *misiunea sa s-a terminat* și că *cere pașapoartele pentru a se înapoia în Franța*, în Jurnalul lui Galland la 4 iunie se spune că ambasadorul l-a trimis pe Fontaine să ceară un ordin pentru plecarea vasului francez (le Diamant) *și un altul pentru înapoierea sa proprie la Constantinopol (!)*. În aceeași seară Fontaine s-a reîntors numai cu ordinul acesta din urmă. Ambasadorul a crezut că aceasta înseamnă că e reținut ca un fel de ostatec, sau prizonier, și după ce a ajuns cu greu, în lipsa unor mijloace de transport, în capitală la 14 iunie, a trimis chiar de a doua zi la caimacam să-i ceară un „comandament“ pentru plecarea vasului și altul pentru propria sa îmbarcare. Dar acela răspunzînd că nu are porunci în sensul acesta și că trebuie scris vizirului în tabără, ambasadorul a plecat el însuși a doua zi dis-de-dimineață la caimacam (= Cara Mustafa) care l-a primit abia la orele două. Ambasadorul a amenințat că va da poruncă vasului să plece fără ordinul Porții, dacă i se refuză, și că se va îmbarca el însuși, chiar fără slobozire de plecare, căci altminteri își primejduiește capul (!)... Caimacamul a promis să scrie, dar răspunsul nu va veni înainte de 8 zile. A refuzat să primească o scrisoare a ambasadorului către vizir. Nointel a hotărît deci să trimită scrisoarea sa *printr-unul din ienicerii săi*. Amănunte în plus se găsesc la Chardin care precizează

că au pornit separat doi curieri speciali (deux exprès), unul, al caimacamului la 18 iunie, altul al lui Nointel a doua zi (19 iunie). Acela al caimacamului a găsit toata curtea la Silistra de unde s-a înapoiat la 9 iulie. Acela al ambasadorului nu se reîntorsese pînă la 20 iulie (cînd a plecat Chardin de la Constantinopol. El s-a întors la 22 iulie cu ordinul pentru plecarea vasului francez, ca şi pentru 4 vase de comerţ, însă răspunsul la scrisoarea ambasadorului nu a fost adresat acestuia ci caimacamului!) Dar în Jurnalul lui Galland este arătată intenţia de a trimite ienicerul la 16 iunie, şi pornirea acestuia e menţionată la *17 iunie*, pe cînd Chardin precizează că expresul lui Nointel a plecat la *19* iunie. Nu cumva această deosebire se explică prin faptul că după expedierea ienicerului la 17, Nointel aflînd la 18 iunie de la Patriarh — care fusese informat probabil printr-o scrisoare a Marelui Dragoman despre acea negociere — că reînnoirea ei nu ar fi cu totul lipsită de speranţă, a trimis în ziua de 19, după ienicer un alt emisar cu alt mesaj decît acel al cererii paşapoartelor şi acel mesager putea fi chiar de La Croix, luînd poate şi vreo recomandare de la Patriarh către Panaiotti, avînd în vedere legăturile dintre aceştia, şi obligaţiile Patriarhului pentru azilul pe care îl aflase la ambasada franceză în timpul litigiului său cu duşmanul şi concurentul sau Partenie, în toamna anului precedent (vezi de La Croix, *État présent*..., cap. 35). Fapt este că la 24 iulie Galland nota în Jurnal că i s-au dat ambasadorului *asigurări* că vor fi reluate Capitulaţiile la reîntoarcerea din campania în Polonia (Galland, I, p. 17) fără a se preciza de unde veneau acele asigurări.

Daca se va ţine seama de faptul că în Memoriile lui de La Croix există descrieri *de visu* ale armatei turceşti după trecerea Dunării cît şi ale corpurilor auxiliare ale românilor, ce aşteaptă pe sultan la Ţuţora la 10 iulie [1672], şi care au fost explicate în treacăt prin prezenţa secretarului în lagărul turcesc *ca observator* din partea lui Nointel, se va putea ajunge la o altă interpretare a acestor date. Ne referim la fragmentele publicate de N. Iorga în *Acte şi Fragmente*, I, 82—83. Ele constau dintr-o foarte scurtă menţiune a cifrei oastei lui Doroscenko si a celei a domnilor români, precedată de data *Constantinopol 1 iulie 1671* care se refera în realitate la momentul cînd turcii erau solicitaţi de cazaci să-i ajute contra polonilor (care îi vor învinge în sept. 1671) şi cînd la Constantinopol se afla internunţiul polon Wisocki venit să ceară reînnoirea păcii de la Hotin. Aceasta menţiune trimite la pp. 317—318 din original. La pagina următoare, 319, este vorba iarăşi de trupele domnilor români, adică de trupele auxiliare care au trebuit sa se alăture turcilor în campania din *1672*. Urmează la oarecare distan a (p. 343) un pasaj nedatat, intitulat greşit de editor *„Lagărul turc după trecerea Dunarii 1671* (!)" (de la p. 351) căci aproape îndată este vorba de joncţiunea trupelor sultanului la Ţuţora la 10 iulie 1672 în cursul campaniei turceşti oldate cu cucerirea Cameniţei. Este limpede că atît descrierea ostaşilor români, cît i acea a lagărului turcesc după trecerea Dunării şi apoi a joncţiunii generale de la Ţuţora aparţin aceluiaşi subiect comun: campania din 1672. Dar prezenţa (trecătoare) în lagăr a lui de La Croix nu are nevoie de motivarea care i s-a dat. Conjunctura politică din acel moment exclude categoric primirea unui asemenea observator în tabăra turcească. Cum ar mai fi putut fi vorba de aşa ceva dupa ruperea negocierilor cu Nointel din 30 mai? Ambasadorul însuşi a mărturisit că se aştepta să fie închis şi tratat poate ca predecesorul său. De 10 ani relaţiile dintre Franţa şi Poartă ajunseseră la o tensiune alarmantă. Dar chiar dacă relaţiile ar fi fost normale, nu intra în obiceiurile turcilor să primeasca asemenea oaspeţi. Cu atît mai mult cu cît în războiul din Candia abia terminat,

luptaseră destui voluntari francezi de partea veneţienilor. Aşadar, ajungem la o concluzie în parte diferită. De La Croix s-a aflat în adevăr în lagărul turcesc după trecerea Dunării, dar *nu ca observator, ci ca mesager al ambasadorului* către Marele Vizir. Este probabil că numai la Ţuţora a putut să dea de Alexandru Mavrocordat, şi prin el să ajungă la Marele Dragoman Panaiotti Nicusios, cel care trimisese prin patriarh acea şoaptă cu tîlc. Prin el a putut obţine de la Vizir acele *asigurări* liniştitoare de reluare a negocierilor la reîntoarcerea din campanie, care au fost probabil comunicate ambasadorului, folosind tot filiera patriarhului, foarte dispus, negreşit, să se arate îndatoritor în speranţa unui ajutor financiar de care Patriarhia avea mare nevoie (vezi Galland, *Journal* I, p. 162). Patriarhul trimisese răspuns ambasadorului că avea de gînd să vină să stea cîteva zile la Pera pentru a putea să se întreţină noaptea în taină cu Exc. Sa. Urma informaţia că la el erau doi sau trei turci care îl zoreau pentru plata datoriilor bisericii greceşti (= ortodoxe), adică ale Patriarhiei. După rezolvarea misiunii sale, de La Croix putea să mai rămînă cîteva zile şi să profite de prilejul de a merge la Iaşi, unde sultanul s-a dus în vreo trei rînduri, întîmpinat de domn şi de toţi boierii. Acesta e momentul cînd de La Croix a putut să-şi fixeze unele impresii vizuale, îmbogăţite poate ulterior de informaţii orale mai bine sau mai rău înţelese.

Reconstituirea acestei misiuni discrete ale sale rezolvă şi o altă ghicitoare: *care a fost concursul major dat de el pentru obţinerea Capitulaţiilor?* Ipoteza noastră mai este confirmată şi de concluziile trase din demonstrarea imposturii lui C. Magni (vezi anexa volumului de faţă).

b) Călătoria din martie-aprilie 1675 prin Ţara Românească şi Transilvania. Corectarea unor confuzii.

În biografie au fost arătate împrejurările care au determinat pornirea lui de La Croix cu condiţiile de pace care trebuiau duse în Polonia, precum şi întîlnirea sa la Făgăraş cu trimisul francez pe lîngă principele Transilvaniei. Itinerariul dat de textul publicat în *Acte şi Fragm.*, II, p. 734 ş.u., după copia de la Berlin a Jurnalului manuscris al lui de La Croix, cuprinde cîteva erori aflate chiar în original unde punctul de trecere în Transilvania *pe valea Oltului* este numit „Poarta de fier", în loc de Turnu-Roşu. De aceea trebuie rectificat itinerariul indicat de V. Mihordea *(art. cit.*, p. 8—9) ca trecînd prin apusul Ardealului şi Caşovia. În realitate el a mers direct la Făgăraş unde era curtea principelui Apafi (vezi Hudiţă, *Histoire des relations*... p. 266) şi unde prezenţa sa este atestată la 29 martie. La reîntoarcere el *nu a trecut prin Moldova* şi nu a predat deci lui Dumitraşcu Cantacuzino scrisoarea latinească a lui Sobieski despre care va fi vorba la punctul următor.

c) *Sensul scrisorii latine a lui Sobieski către Dumitraşcu Cantacuzino.*

N. Iorga a reprodus în *Acte şi Fragm.*, II, 738, după Jurnalul manuscris al lui de La Croix o scrisoare a lui Sobieski către Dumitraşcu Cantacuzino din 25 martie 1675 redată în contextul unei convorbiri a secretarului cu chehaia, a cărei dată e indicată doar prin cuvintele „a doua zi" (le lendemain) ce nu lămuresc nimic, izolate de textul precedent. O explicaţie a fost încercată (v. Mihor-

dea, *art. cit.)* în necunoştinţa faptului că de La Croix *s-a reîntors din Polonia tot prin Transilvania* unde avea să comunice urgent agentului polon Ghiza porunca lui Sobieski de a suspenda demersurile începute cu Apafi pentru o mediaţie a acestuia (vezi mai sus biografia, p. 239). S-a presupus că din Polonia el a trecut în Moldova, înmînînd cu acest prilej domnului scrisoarea latinească a regelui polon „în legătură cu libertăţile de comerţ cerute pentru supuşii săi". Dar scrisoarea a fost arătată şi comentată de *chehaia,* la care fusese trimisă desigur de către domn *odată cu oferta unei mediaţiuni* în baza unei invitaţii din partea lui Sobieski, cuprinse în fraza *„Vovemus ut pax fiat inter nos et Fulgidam Portam, sed sub tali conditione ut dominio nostro sit fama et honor et libere mercatores dominii vestri cum nostris subditis commertium habeant, nos iamdiu litteris nostris declaravimus: oferetur ex parte sua fidelitas diligentiae vestrae..."* (*„Dorim să fie pace între noi şi strălucita Poartă,* dar în asemenea condiţii încît să fie spre cinstea şi onoarea domniei noastre şi ca negustorii voştri să aibă negoţ nestingherit cu supuşii noştri. Noi am mai declarat aceasta şi în scrisoarea noastră de mai înainte, *ca să se sîrguiască din partea sa şi credinţa voastră").*

Interpretarea noastră este confirmată de comentariile ce sînt atribuite chehaiei. Acesta se teme că polonii vor compromite negocierile mediaţiei franceze, că zorul lor *(leur empressement)* îi va costa scump şi că trebuie că *şi-au pierdut minţile ca să se adreseze unor vasali ai Porţii după ce aceasta a primit mediaţia împăratului Franţei* care le-ar fi de mai mare cinste şi folos decît aceea a unui beg al Moldovei căruia regele Poloniei îi scria în aceşti termeni (urma textul scrisorii). Este prea mare asemănare între această atitudine şi cea a lui Nointel exprimată frecvent de el în formule aproape identice, pentru a nu bănui că acea convorbire a mai fost aranjată de secretar pentru a face plăcere ambasadorului. Rămîne însă faptul arătării de către chehaia a scrisorii lui Sobieski trimisă la Poartă ca piesă doveditoare a intenţiilor sale de pace. Deci cade şi sugestia motivării în acest chip a prezenţei posibile a lui de La Croix la Iaşi, unde ar fi rămas pînă prin noiembrie 1675, asistînd la înscăunarea lui Antonie Ruset. Dealtminteri ar fi greu de închipuit că plecat într-o misiune în martie, el ar fi putut lipsi de la ambasadă pînă în cursul lunii noiembrie. Dar mai există şi dovada lămurită că în mai el se afla la Adrianopol. N. Iorga menţionează textul scrisorii lui Sobieski cu oarecare surprindere, fără a încerca asemenea legături. În Jurnal, relatarea călătoriei din martie 75 este însoţită de o scurtă descriere a ţărilor române *(Despre Valahia şi Moldova,* precum şi *Despre Transilvania).* Aceasta din urmă *nu a fost reprodusă în Acte şi Fragmente.*

d) Călătoria lui de La Croix în Polonia în 1676 (trecînd prin Moldova).

Ea este pomenită de I. Hudiţă *(op. cit.,* p. 275) care o datează din luna iunie (!) 1676. Iată rezumatul pe care îl redă după textul din Jurnalul manuscris în care a practicat tăieturi importante: „În luna iunie (!) ambasadorul Nointel a trimis din nou în Polonia pe secretarul său, de La Croix, ca să ducă condiţiile de pace ale Porţii... Cînd a ajuns în tabăra turcească, a găsit pe comisarii poloni veniţi să discute pacea, şi nu a mai trecut în Polonia (?!)... De La Croix nu s-a mai înapoiat la Adrianopol decît la începutul lui noiembrie după ce pacea a fost în sfîrşit încheiată". În realitate citirea Jurnalului infirmă această reconstituire. De La Croix, care se afla de la începutul lui februarie la Adrianopol în legătură cu problemele ridicate de propunerea de alianţă emisă de Mavrocordat, dar ne-

urmată de vreo precizare concretă, a sfîrşit prin a cere la 20 martie de la chehaia Suleiman al marelui vizir, un răspuns şi slobozirea sa de plecare. Acesta împreună cu marele dragoman au explicat lunga zăbavă prin situaţia creată de sustragerea lui Doroscenko de sub închinarea otomană, cerînd ocrotirea moscoviţilor, ceeace atrăgea după sine o expediţie de pedepsire, impunînd o amînare a campaniei din Ungaria. Marele vizir era dispus să modereze condiţiile de pace cu Polonia, iertîndu-i plata tributului şi lăsîndu-i două oraşe în Ucraina: Pavolocz şi Bialoczerkiev. Un memoriu cu aceste ultime condiţii irevocabile avea să-i fie dat lui de La Croix spre a-l trimite în Polonia, şi — conform Jurnalului — cum „amînarea campaniei din Ungaria ar zăbovi desigur calătoria mea în Franţa, marele vizir găsea cu cale, ca să mă îndrept pe urmele lui Ibrahim paşa la tabără, spre a fi martor al celor ce se vor întîmpla şi a sta la îndemînă pentru a duce negocieri cu regele Poloniei dacă s-ar ivi greutăţi în cursul tratativelor". Aşadar nu ambasadorul a fost acela ce a hotărît trimiterea lui de La Croix în Polonia, ci chehaia în unire cu Mavrocordat din partea marelui vizir. Acesta la rugămintea lui de La Croix a subscris o scrisoare în limba italiană redactată de Mavrocordat şi adresată ambasadorului în sensul acesta. Secretarul i-a scris şi el îndată superiorului său, care fireşte a trebuit să consimtă, şi a mai dat din sărăcia sa şi o sumă de bani şi trei cai ai săi... mai asigurîndu-l că va fi răsplătit de rege pentru zelul său, ca răspuns la desvinovăţirile din scrisoare, cum că nu el a pus la cale acea misiune pentru a se arăta indispensabil şi că ar fi foarte bucuros să fie scutit de ea. Ambasadorul s-a putut desigur îndoi de oportunitatea ei. Odată ce marele vizir a dat depline puteri pentru tratarea păcii hanului tătarilor şi seraskierului Ibrahim, cărora le putea trimite direct condiţiile de pace, şi deci nu mai putea fi vorba de o mediaţie, ce rost mai avea trimiterea lui de La Croix? Cu atît mai mult cu cît la 27 martie Nointel îi scria ministrului Pomponne că marele vizir a mulţumit pentru propunerile de mediaţie înfăţişate, *de care însă nu se poate folosi* întrucît negocierile sînt încredinţate seraskierului şi marelui han, pacea avînd a fi încheiată pe cîmpul de lupta... etc. O informaţie asemănătoare dă şi noul bail veneţian, Morosini la 24 martie. De La Croix a pornit la drum la 1 mai şi a fost la Iaşi la 20 mai, unde a stat pînă la 10 iunie plecînd cu tabăra seraskierului spre Nistru, fără ca să fi apărut vreun delegat polon pentru pace. Aceştia s-au înfăţişat abia la 16 septembrie, după sosirea turcilor la Żurawna, în Ucraina (polonă). Aşa se lămureşte confuzia din rezumatul citat. În Jurnal se declară că după trecerea Nistrului la Zwanieč „l'armée ottoman *au lieu d'entrer en Pologne,* prit la route d'Ucraine" pentru a izola pe rege de trupele ce trebuiau să i se alature. E descrisă şi sosirea delegaţilor poloni, reluată apoi de autor în *Guerres des turcs*... cu mai multă amploare. De la Żurawna de La Croix a însoţit tabăra pînă la Dunăre, unde s-a despărţit de Ibrahim paşa, la 9 nov., pornind în graba spre Adrianopol şi de acolo la Constantinopol.

e) Discuţie privind datarea descrierii Iaşilor. Cvasiidentitatea descrierii lui de La Croix cu aceea a lui C. Magni.

Care este partea de observaţie directă în „Relaţia necunoscuta" din 1676? Ea este compusă din mai multe bucăţi, începînd cu o reluare mai amplificata a scurtei relaţii geografico-istorice însoţind călătoria sa prin Ţara Româneasca (şi Transilvania) din martie 1675 (aflată în Jurnal şi reprodusă în *Acte şi Fragm.*

II, p. 735—737) care are şi o parte comună despre Ţara Românească şi Moldova în care se vădeşte silinţa de a se documenta cu date luate din cărţi, pe care le alătură însemnărilor directe rezultînd dintr-o experienţă proprie. Dar de la scurta relaţie din 1675 la „Relaţia necunoscută" din 1676 documentarea a crescut mult şi în calitate şi în cantitate, autorul reuşind să cuprindă în textul său două documente capitale, descrierea ceremonialului de învestire şi înscăunare a domnului şi lista marilor dregători cu atribuţiile lor, aceasta din urmă după un text grecesc. Text mai vechi, deoarece în listă apare un singur mare vornic, stadiu depăşit în acel moment cînd erau doi (v. Mihordea, p. 12). Celelalte liste de venituri şi cifrele diferitelor categorii de ostaşi puteau fi obţinute de la slujbaşii Porţii sau de la capuchehaiele domnilor.

Se observă un ton de superioritate ironică ce punctează unele scene sau trăsături particulare, ce seamănă cu acela ce poate fi surprins în scena descrisă în Jurnal a convorbirii cu chehaia în decorul său oriental. Îl regăsim şi în descrierea palatului domnului Moldovei, drept o mare ogradă *(une grande basse-cour)* iar a sălii divanului, drept o sală foarte mare, şi foarte afumată, în vreme ce tronul este descompus în elementele sale sărace: un fotoliu de catifea pe un fel de soclu (marchepied!) cu două trepte. Spiritul este acelaşi pe care îl afectează şi ambasadorul în descrierea splendorilor orientale, adăugînd la pitoresc şi exotism şi o nuanţă de dispreţuitoare superioritate. Această conformare la stilul superiorului său în descrierea capitalei şi a palatului domnului pare să indice că marchizul de Nointel era destinatarul ei.

Dar *cînd* trebuie situat contactul direct al autorului cu oraşul Iaşi şi eventual cu curtea de acolo? Am văzut că de La Croix nu a trecut prin Moldova în drumul său spre Polonia prin Transilvania în 1675. În cel din anul următor (1676) în legătură cu pacea de la Žurawna, el a stat 20 de zile la Iaşi (20 mai — 10 iunie). Însă „Relaţia" poartă data de 4 *mai* 1676, deci redactarea ei ar fi anterioară trecerii pe la Iaşi a lui de La Croix. Dar cît de reale sînt aceste date?

Este probabil că ele constituie un fel de artificiu legat de forma epistolară adoptată în Memorii. Deci acea obiecţie ar putea fi înlăturată de n-ar fi faptul că acea descriere a Iaşilor a fost folosită de Cornelio Magni în cartea sa: *Quanto di più curioso*... în legătură cu venirea sa închipuită în Moldova *în vara anului 1672*. Confruntarea descrierii lui de La Croix cu fragmentele corespunzătoare din textul lui Magni va aduce dezlegarea acestei enigme.

O asemenea confruntare critică a celor două texte nu a putut fi făcută pînă acum pentru bunul motiv că lipseau elementele necesare. Din descrierea lui de La Croix a taberei turceşti în drumul său prin Moldova nu fuseseră date la lumină la noi decît cîteva trimiteri la numărul ostaşilor celor două ţări: Moldova şi Ţara Românească, şi la descrierea taberei, precum şi un scurt extras privind joncţiunea sultanului cu Ienicer Aga la Ţuţora, şi prezenţa acolo a corpurilor auxiliare de români. Acesta din urmă era singurul text comun ce ar fi putut fi discutat în 1910, cînd a fost prezentat la Academia Română volumul lui C. Magni, în care N. Iorga descoperea unele apropieri de mentalitate între autor şi de La Croix, dar ele se refereau la o altă lucrare a acestuia: *Etat présent*... în care se vădea aceeaşi atitudine de dispreţ faţă de grecii aserviţi împărăţiei turceşti care se manifestă şi la Magni. Ulterior, în 1930, revista „I. Neculce" din Iaşi oferea cititorilor săi întreaga parte din textul lui Magni referitoare la Iaşi, în care era înglobată şi scurta descriere a oraşului, dar împărţită în bucăţi deosebite, oarecum înecate într-un torent de amănunte fanteziste în care se pierdeau. Textul italian era însoţit de o versiune românească datorată lui Mesrobeanu. La

urmă se mai dădeau și cîteva excerpte ce nu priveau propriu-zis Iașii. Printre acestea era și întîlnirea de la Țuțora. Cît privește descrierea Iașilor schițată de de La Croix, ea nu a fost adusă în atenția istoricilor noștri decît în 1937 cînd a fost înfățișată Relația din 1676 în care fusese înglobată. Abia după aceea ar fi putut fi încercată o asemenea comparație, dar numai pentru o parte din text, căci descrierea taberei sultanului de către de La Croix continua să fie inedită la noi. Descrierea propriu zisă a Moldovei din Relația din 1676 nu conține nimic putînd fi atribuit influenței lui C. Magni. Căci însemnările despre orașul Iași departe de a fi datoare cu ceva textului lui Magni — i-au oferit dimpotrivă singura bază reală pe care să construiască ficțiunea călătoriei sale în Moldova. Presupusa influențare a lui de La Croix se datorește convingerii (eronate) că și el l-ar fi însoțit pe Nointel în călătoria pe mare, la care lua parte între alții și Magni, și cu acel prilej ar fi luat cunoștință de textul acestuia. Se mai subliniа faptul că *ulterior* el ar fi fost trimis în Polonia trecînd prin țările române. Este vorba de călătoria din 1675, în care însă a fost ocolită Moldova. (Vezi mai sus punctul b.) În realitate raportul dintre cei doi autori trebuie inversat. Nu de La Croix l-a folosit pe Magni, ci dimpotrivă acesta din urmă l-a folosit pe el. Cît de completă este suprapunerea celor două texte privind tabara turcească, podul de la Dunăre, joncțiunea de la Țuțora se poate vedea confruntînd descrierea lui Magni din volumul tipărit cu cea a lui de La Croix din Memorii din ms-ul *B. N. nouv. acq. fr. 4438*, cercetat pe vremuri de N. Iorga și la care ne îndreapta trimiterile din *Acte și Fragmente* I, p. 82—83. (Acel manuscris corespunde textului din vol. 1 de Memorii din 1684). Colegul Năsturel a binevoit să copieze pentru noi, la rugămintea noastră transmisă prin P. Cernovodeanu, principalele pasaje ale evocării amintite. Rezultatul este concludent. Nu mai poate fi vorba de o *influență*, ci de o însușire netăgăduită a textului întreg (la care s-au făcut ulterior unele modificări). Și aici este folosit procedeul observat la descrierea Iașilor. Textul este decupat și tratat ca piesele unui mozaic pe un fond de umplutură alcătuit din tot felul de digresiuni și invenții. Implicația este clară. *S-a pornit de la un text mai simplu și mai coerent, la unul amplificat, și nu invers.* Textul inițial este din 1672. Această parte comună privind tabăra, podul și întîlnirea de la Țuțora este urmată în textul lui Magni de impresiile și experiențele fictive de la Iași povestite cu vervă într-un mod caricatural, avînd drept cadru descrierea orașului alcătuită din două fragmente distanțate ale textului corespunzător din Relație, sporite și amestecate cu o serie de întîmplări de pură fantezie. Dealtminteri și descrierea taberei, precum și a podului erau împletite la Magni cu impresii și aventuri proprii, de-a dreptul senzaționale, tot atît de veridice. În schimb textul lui de La Croix nu cuprinde nici un fel de element personal, fiind o descriere obiectivă, care se oprește ca atare după scena de la Țuțora, fiind continuată de o expunere rezumativă a mersului campaniei. Este deci normal ca să nu apară aici vreo schiță prinsă în fugă a Iașilor. Aceasta este valorificată ulterior în vol. 11 al Memoriilor, în acea Relație despre cele două țări române, care se referă de fapt aproape exclusiv la Moldova, unde își află locul cel mai potrivit. Este de presupus că textul din Memorii a fost precedat de un altul în care scurta descriere a Iașilor era legată de diferitele instantanee din cursul marșului de la Dunăre spre Țuțora. Acest text inițial a trebuit să fie întocmit pentru a satisface curiozitatea ambasadorului care ne e atestată de Jurnalul lui Galland, ca și de propria sa corespondență.

O comparație a textului despre Iași, aflat în formă continuă la de La Croix, și întreruptă la Magni, îngăduie observarea unei deosebiri ce ar putea fi sem-

nificativă. În textul dintîi, înglobat în Relaţia din 1676, întîlnim menţiunea unui aşa zis „vornic" asemenea unui Kislar Aga, avînd în seamă paza gineceului în care locuia Doamna cu roabele sale. În schimb la Magni apare o altă invenţie: existenţa între apartamentul Domnului şi acel al Doamnei, a unui sistem de comunicare, folosind aşa zisa „roată", adică o uşă care nu se deschide, ci se roteşte pe un fel de platformă neîngaduind să se vadă faţă în faţă cei ce se află de cele două părţi ale sale. Asemenea „roată" era numită „tour" în limba franceză, de unde şi numele de „Soeur tourière" pentru călugăriţa portăreasă. La intrarea mănăstirilor de claustrare strictă acest sistem permitea primirea unor ofrande, fără vreun contact direct cu lumea din afară. Tot astfel puteau fi salvaţi pruncii nedoriţi depuşi la uşa mănăstirii. Şi în lumea constantinopolitană a levantinilor influenţaţi de obiceiurile orientului puteau fi întîlnite sporadic asemenea „roate" la intrare. Dar este greu de închipuit ca Gh. Duca să fi introdus un asemenea sistem de claustrare la uşa Doamnei Anastasia, care nu avea nici o asemănare cu cadînele trăind resemnate în harem. Am crede că acea „roată" se datoreşte ingeniozităţii lui Magni.

Daca în textul iniţial folosit de el ar fi existat de la început menţiunea acelui „vornic" vigilent, este sigur că nu l-ar fi trecut sub tăcere. Aşadar nu este exclus ca la redactarea Relaţiei din 1676, în care a fost introdusă lista dregătorilor, care nu comporta decît un vornic, (cînd în realitate erau doi) autorul să fi menţionat şi acest „aşa zis" vornic, despre care nu avea o cunoştinţă sigură şi căruia îi atribuia rosturi nu tocmai precise. Faţă de descrierea Iaşilor, apariţia acestui „vornic" reprezintă o fază posterioară.

Cum s-a ajuns la cvasi-identitatea pasajelor amintite mai sus? Ea nu se explică decît printr-o comunicare a textului, fie directă, fie indirectă. În prima ipoteză, ea presupune un contact direct între cei doi autori. Acesta — dacă nu poate fi situat în cursul periplului din Arhipelag, precum s-a văzut — a putut fi realizat în intervalul nov. (?) 1672, data „reîntoarcerii" lui Corn. Magni la Constantinopol, şi sept. 1673 data plecării lui de La Croix în Franţa, odată cu plecarea lui Magni în suita ambasadorului în Marea Egee. Frecventarea de către Magni a ambasadei Franţei este atestată expres în feb. 73 şi implicit în dec. 72. El însuşi pretinde a fi fost introdus acolo încă din martie 1672, de către francezul Chardin, dar o serie de inexactităţi flagrante infirmă această pretenţie. Indiferent însă de această chestiune, a existat un interval în care cei doi scriitori au putut fraterniza, schimba impresii, comunica texte, povesti experienţe personale, întîmplări, etc. În a doua ipoteză textul lui de La Croix a putut fi comunicat de un terţiu fie Galland, care i-a comunicat lui Magni şi propriul său Jurnal, fie chiar marchizul de Nointel, foarte dispus să se fălească cu informaţiile originale pe care le deţinea, aşa precum deţinea şi descrierea Seraiului scrisă de renegatul polon Bobowski, pe care o foloseşte Magni integral în volumul său, unde ocupă aproape toată scrisoarea a şasea. Evident că în această eventualitate intervalul arătat mai sus poate fi prelungit pînă la despărţirea lui Magni de ambasador, după vizitarea Greciei, cînd a plecat şi Galland, reîntorcîndu-se în Franţa, adică pînă prin decembrie 1674 (!). În jurul lui Nointel se formase un fel de cerc de diletanţi ce se întreceau în descrierea spectacolelor fastului oriental. Unele specimene au fost păstrate în Jurnalul lui Galland, altele apar în însăşi corespondenţa excelenţei sale. La acestea se adaugă descrierea festivităţilor din mai 1675 lăsată în seama lui de La Croix. Descrierea cortului de campanie al sultanului, evocarea alaiului strălucit al ieşirii acestuia din Adrianopol la pornirea expediţiei contra Poloniei, vicleimul ciudat al „Urdiei" ce se punea în m şcare cu acest prilej, etc. etc. formau un fel de fond comun din care era compusă la urmă scrisoarea catre ministrul Pomponne cu speranţa că va ajunge mai

sus. În acest fond comun a putut fi cuprinsă şi prezentarea taberei turceşti în mers, povestirea modului de construcţie a podului peste Dunăre, descrierea succintă a Iaşilor, etc.

Explicaţia de mai sus ni se pare singura posibilă. Impostura pretinsei călătorii în Moldova a lui Magni este prea flagrantă (vezi Anexa) pentru a se întrevedea măcar o altă soluţie. Magni nu s-a mulţumit să-şi însuşească descrierile lui de La Croix, ci i s-a substituit în acea călătorie folosind fără îndoială elementele aflate de el în cursul convorbirilor, spre a da o notă mai puţin impersonală descrierilor şi a le lega împreună redîndu-le ca impresii şi experienţe proprii, dar amplificate şi exagerate peste măsură într-un mod de-a dreptul caricatural. Pretinsele raporturi ultra confidenţiale cu Panaiotti Nicusios au putut avea la bază faptul că de La Croix se îndreptase spre el cu scrisoarea lui Nointel. Sfatul pe care i l-ar fi dat lui Magni de a părăsi tabăra după sosirea la Ţuţora şi a se duce la Iaşi, s-ar putea potrivi lui de La Croix. În sfîrşit recomandarea sa către acel vistier anonim ar putea de asemenea să i se aplice tot lui, în legătură cu înlesnirea drumului său de înapoiere. Poate că născocirea acelui misterios tribut (?) expediat de Kislar aga sultanului (în Polonia!) să aibă la bază trimiterea haraciului în sens invers, din Moldova peste Dunăre spre Poartă. Cu prilejul unui asemenea convoi putea să călătorească şi el în condiţiile cele mai bune. Amintim că şi Bongars în 1585 a călătorit spre Constantinopol alături de carele domneşti („les carres domnesques") care duceau tributul. Este bineînţeles că aceasta se făcea fără nici un amestec din partea lui Kislar aga, introdus de Magni în textul său pentru a-i da mai multă culoare.

Observaţii finale privind unele inadvertenţe ale textului

Aşa cum am arătat, unele din relatările lui de La Croix conţin greşeli vădite, de exemplu confuzia dintre Turnu-Roşu şi Poarta de Fier din Relaţia scurtă din 1675, aşa cum a fost schiţată la iuţeală în Jurnal, sau menţionarea Brăilei pe ruta Bucureşti—Valea Oltului. La prima vedere aceste nepotriviri ar putea inspira bănuiala că acea călătorie nu ar fi fost reală. Şi totuşi există dovada absolută că autorul a ajuns atunci în Transilvania şi şi-a urmat apoi drumul în Polonia şi înapoi tot prin Transilvania. De aceea, cînd în descrierea configuraţiei locului de la Ţuţora unde s-a făcut joncţiunea taberei sultanului cu oastea lui ienicer aga, se pomeneşte în prelungirea tabloului şi de *munţi înalţi,* acest fapt nu trebuie să arunce îndoială asupra prezenţei lui de La Croix în tabăra turcească în acel moment. Acei munţi nu apar în planul întîi, ci doar ca un fel de întregire după pomenirea dealurilor line „care sînt sprijinite pe munţi înalţi". Referinţă cumva la nişte dealuri mai înalte despre care se aminteşte şi în campania din 1597? Sau aluzie mai generală la munţii Moldovei, despre care va fi auzit că s-ar afla la capătul regiunii deluroase?

Refolosirea unor texte. În lucrarea sa *Guerres des turcs...* publicată în 1689, de La Croix rezumă părţi din textul său din 1672, dînd şi unele excerpte, de pildă descrierea construcţiei podului de la Isaccea. Dar ce este mai curios este că atunci cînd descrie campania contra imperialilor din 1683, şi primirea sultanului de către ienicer aga la podul de la Essek, este repetată aproape textual aceea de la Ţuţora din 1672 (vezi *Guerres*... p. 165 ş.u. ... de comparat cu ms. 4438 p. 391, ş.u.). De asemenea dispoziţia taberei turceşti din *Guerres*. .. ar trebui comparată cu cea din ms. ul amintit, p. 324 ş.u. din care s-a inspirat şi C. Magni p. 333, 336, 338.

PHILIPPE LE MASSON DU PONT

(înainte de 1650 — după 1735)

Philippe Le Masson Du Pont (sau Dupont), fiul lui Guillaume Le Masson, s-a născut în Franța înainte de anul 1650. Elementele biografice care urmează sînt cele date de el în „memoriile" sale. În 1671 a părăsit Franța și s-a stabilit în Polonia, unde a luat parte ca inginer militar, la campaniile purtate împotriva turcilor de către Ioan Sobieski, mai întîi ca mare hatman, apoi ca rege al Poloniei. Du Pont l-a însoțit în Bucovina și la atacul și cucerirea Hotinului (1673) și a fost prezent la acțiunea de la Liov (1675), două victorii strălucite rămase însă nevalorificate. În anul următor e la Zuravna (oct. 1676) unde Sobieski rezistă unor forțe superioare, dar e silit să încheie pace. (Pentru acele împrejurări vezi și relația lui de La Croix). El a luat parte și la expediția pentru depresurarea Vienei (1683), comandînd în ziua luptei artileria aripii drepte a armatei polone. A însoțit apoi pe rege în urmărirea forțelor otomane, luînd parte la o serie de lupte (nu toate fericite pentru el) în Ungaria și Polonia (1684). În 1685 și 1686 a venit în Moldova împreună cu oștile polone, luînd parte la lupta de la Boian (1685) și la cele două faze ale campaniei următoare culminînd mai întîi cu triumful de la Iași și împotmolindu-se mai apoi în lupta de gherilă cu tătarii prezenți și nevăzuți de-a lungul înaintării și apoi a retragerii împiedicate de pe valea Prutului. A admirat interiorul palatului domnesc de la Iași și a copiat la Țuțora inscripția latină de pe monumentul ridicat de Sobieski hatmanului Zolkiewski, bunicul său din partea mamei căzut acolo în 1620. Ca răsplată pentru serviciile aduse Poloniei Philippe Le Masson a fost înnobilat de dieta din Varșovia în 1685. În martie 1687 el a fost trimis să viziteze cetatea Camenița sub pretextul tratării unui schimb de prizonieri cu turcii. Dar pașa l-a reținut 5 luni pentru a împiedica participarea sa la un eventual asediu și atac al cetății. Eventualitate pur iluzorie dealtminteri. Campania plănuită pentru acel an a fost o adevărată parodie. Pentru starea jalnică a armatei polone, vezi *Hurmuzaki* XVI, pp. 165, 167, 169, 177, 179. Un simulacru de acțiune la Camenița sub comanda lui Iacob Sobieski, la 4 sept. a fost oprit. La 14 sept. se retrăgea grosul armatei. Toată nădejdea fusese la moscoviți care s-au retras din fața tătarilor. Aceștia amenințau acum Polonia. Și așa s-a încheiat acea expediție născută moartă.

Incheindu-şi cariera militară, Du Pont a fost însarcinat de Ioan Sobieski şi apoi de regina Maria Cazimira cu diferite misiuni în Brandenburg, Danemarca, Suedia şi Franţa. Din memoriile sale rezultă că ar fi fost şi la Roma.

In 1717 şi 1725—1726 prezenţa sa e atestată la Varşovia. Nu se cunoaşte data morţii sale care a avut loc după 1733.

Trebuie observat că memoriile sale au fost scrise la o vîrstă mai înaintată. Povestirea campaniei din 1686 a fost redactată tocmai în 1726 trei decenii după evenimentele relatate, cînd autorul avea aproape 80 de ani. Se pot constata o serie de confuzii de persoane şi de locuri, precum şi alte erori involuntare, alaturi de care se strecoară însă unele episoade de pură fantezie. O comparaţie cu *Jurnalul* lui Iacob Sobieski din aceeaşi campanie din 1686 aduce dovada cea mai categorică a spiritului inventiv de care este însufleţit pe alocuri memorialistul francez. El caută mai ales elementul dramatic şi pitoresc, fără a fugi nici de anecdotă. Rostul declarat al acestor memorii era sa restabilească adevarul asupra evenimentelor din Polonia, polemizînd cu francezul Dalérac (d'Alerac, cu ortografie variab'lă), autorul unei cărţi ce nu avea pretenţia să fie altceva dec't ce promitea în titlul său: *Les Anecdotes de Pologne ou Memoires secrets de Jean Sobieski III-e du nom*, Amsterdam 1699, (2 volume). Atenţia c'titorului trebuia captată prin toate mijloacele. Dar, în polemica sa, Philippe Le Masson, la rîndul sau apelează la spiritul de anecdotă, cultivînd nu odată pitorescul şi senzaţionalul, căutînd mai degrabă să creeze impresii puternice decît să dea informaţii controlate. Aceasta se observă mai ales în finalul campaniei din 1686. Sînt însă porţiuni întregi de redare autentică a celor văzute de ex. descrierea cetăţii Hotin ţinută de turci, a trecerii neaşteptate a lui Petriceicu în rîndurile polonilor etc. Din păcate peste acest fond se aşterne pe alocuri o declamaţie plină de patos: de pildă pasajele proslăvind în termeni superlativi ispravile fabuloase ale cutărui luptător polon, Modrzewski, sau Bidzinski. Se dau cifre nereale: 80 000 de turci măcelariţi de poloni, un corp de 6 000 de călăreţi care se aruncă de pe stînci, ridicînd un morman de cadavre etc.

Campania din 1685 este povestită mai mult ca un exemplu de acţiune militară executată în condiţii excepţionale. Povestirea, deşi lipsită de unele coordonate de precizie (nu se indică decît foarte vag locurile şi desfăşurarea în timp), este reală şi sobră. Descrierea cadrului natural în care se desfăşoară acţiunea este de asemenea plină de relief. Aceleaşi calitaţi se observă şi în redarea campaniei din 1686 şi a împrejurărilor din Moldova urmărite cu mult interes. Din păcate şi aici apar la un moment dat o serie de anecdote şi elemente de umplutura care încep cu isprava ostăşească a lui Iacob Sobieski, *neconfirmată de Jurnalul acestuia*, şi urmează cu „păcălelile" pregatite tatarilor, şi cu diferite digresiuni, alternînd cu repetarea unor lucruri spuse mai înainte. Se poate deduce aşadar că relatarea campaniei din 1686 nu a fost dusă iniţial pînă la capăt, autorul întrerupîndu-şi povestirea după apariţia turcilor şi hotărîrea regelui de a face calea întoarsă. Cînd a fost reluat acest text spre completare, amintirile se şterseseră, amănuntele concrete lipseau. S-a produs atunci o suprapunere de momente sau situaţii. Vorbind de ultima parte a retragerii din Moldova, autorul afirmă că au trecut pe la Pererita, pe valea Prutului, cînd în realitate drumul de întoarcere fusese pe la Suceava, Siret, Văscăuţi (vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski), pe valea Sucevei şi a Siretului. Pererita aparţinea întoarcerii din campania din 1673! Dar şi alte împrejurări din reîntoarcerea aceea (din 1673) par a fi transportate acum în 1686, de pildă, pretinsa pasivitate a turcilor, sau trimiterea unui corp de 8 000 de oameni „pentru a apăra pe cei doi domni împotriva duşmanului comun" (din 1673) îşi gă-

sește un ecou în informația (din dreptul notei 74), din 1686 privind formarea unui detașament pentru a întări corpul de trupe lăsate în capitală, sporindu-se și numărul tunurilor... etc. Dar din *Jurnalul* amintit știm că la 16, 17 septembrie a fost scoasă garnizoana polona din Iași. Și lucrul cel mai ciudat este că nu se pomenește absolut nimic despre incendierea capitalei moldovene! Concluzia ce se desprinde din analiza de mai sus este evidentă. Textul nu este omogen. O cercetare critică va trebui să separe fondul inițial de adaosurile fanteziste semnalate în parte aici.

Un amanunt curios este faptul că deși textul lui Du Pont a fost tipărit abia în secolul al XIX-lea părți din el au circulat și anume descrierea luptei de la Hotin (1673), discutata în memoriile lui Beaujeu care a murit în 1688. De observat dealtminteri că aceste discuții se poartă între francezii din slujba lui Sobieski: Du Pont polemizînd cu Dalérac și Beaujeu cu Du Pont. Și Du Pont și Dalérac fuseseră folosiți de Sobieski la întocmirea și difuzarea buletinelor victoriilor sale din 1683, și din anii următori.

RELAȚIA EXPEDIȚIEI POLONE ÎN BUCOVINA (1673)[1]

1673, nov.

p. 44 ...Cum pădurea Bucovinei constă dintr-o serie de defileuri, ne așteptam în fiece clipă să ne iasă în cale turcii pentru a ne tăia drumul prin locuri atît de primejdioase. Dar nu s-a ivit nici unul în timpul celor șapte pînă la opt zile cît am mers prin această pădure. S-au arătat pentru prima oară pe cîmp, pînă să ajungem la ei s-au și înapoiat in taberele lor. La 9 noiembrie oastea noastră s-a apropiat de ei pînă în bataia tunului și a rămas în ordine de luptă pînă s-a înnoptat, fără ca dușmanii, ale căror forțe depășeau îndoitul efectivelor noastre să fi îndraznit să iasă din întăriturile lor. Marele hatman[2] a făcut o recunoaștere a taberei lor, apropiindu-se foarte mult de ea. Către seara,
p. 45 armata noastră s-a depărtat cu o jumătate de leghe și și-a așezat tabara pe malul Nistrului, mai jos de dușmani.

Nistrul izvorăște din munții Carpați, chiar de la obîrșie se îmbogațește cu apele Swiecza, Stryj și cu multe alte rîuri; curge o bună bucata de vreme printr-un ținut șes și neted, ocolind acei munți; cînd începe sa parăsească șesul, malurile sale se înalță de o parte și de cealaltă și stinci foarte înalte și abrupte se țin lanț pînă la vărsarea sa în Marea Neagră, aproape ca malul Liguriei la Marea Mediterană. Uneori aceste stînci se depărtează între ele și formează un fel de adîncituri mari pe unde se poate ajunge cu ușurință pînă la malul rîului. Între aceste depresiuni și aceste stînci au fost ridicate odinioară mai multe orașe din care nu mai vezi astăzi decît ruine și cocioabe. Orașele mai

[1] Traducerea s-a facut după textul francez al lui Dupont publicat de Janicki în *Biblioteka ordynacy Hr. Krasinskich*, Museum Kostantego Swidzinskiego vol. VII—VIII, Varșovia, 1882, p. 44 ș.u.
[2] Ioan Sobieski, mareșal și mare hatman al coroanei, apoi viitor rege al Poloniei.

bine păstrate de pe malul stîng[3] al acestui rîu sînt: Tighina sau Bender, Palanka sau Cetatea Albă așezate la vărsarea lui. Acolo a fost locul de exil al faimosului Ovidiu[4].

Se mai vede încă în vecinătatea sa un lac[5] cu apă sărată care îi poartă numele. Hotinul este și el unul dintre aceste orașe despre care am pomenit. Este așezat pe malul drept al fluviului, între două stînci; noi nu am găsit acolo decît cîteva biserici ortodoxe ruinate și vreo 30 de case, cu o cetate de demult de formă pătrată avînd în părți patru turnuri mari, în stare bună, și așezată pe o stîncă pe care o ocupă în întregime; la dreapta începe un perete stîncos foarte înalt care slujea de zid de apărare pentru acest oraș; cînd se apropie stînca de fluviu, urmează paralel cu el pe o întindere de peste o leghe; apoi pătrunde destul de adînc în interior rămînînd tot atît de abrupt astfel că acest lanț de stînci închide o mare întindere dreptunghiulară absolut inaccesibilă pe trei din laturile sale. Acest loc atît de prielnic era ocupat de turci. Ei au întărit și latura a patra a patrulaterului de la vîrful unei stînci pînă la cealaltă printr-o întăritură puternică acoperită cu iarbă[6] la care lucraseră mai multe luni.

Podul de peste Nistru al dușmanilor era apărat dinspre tabăra lor de cetate despre care am vorbit și dinspre Podolia de o fortăreață pătrată, cu patru turnuri rotunde la mijlocul fiecărei curtine[7], fiind pe de-a-ntregul acoperit cu dulapi de stejar atît pe dinafară cît și pe dinăuntru, în felul digurilor exterioare de la Dunquerque, avînd deasupra ambelor porți două pavilioane făcute tot din lemn. Se poate spune că această lucrare nu era lipsită de frumusețe.

Pe sub stînca din dreapta, pe malul fluviului, se afla o tabără mai mică despărțită de cea mare prin aceeași stîncă, ea era foarte bine întărită și ocupată de 5 000 de călăreți munteni și moldoveni, trupe creștine de religie ortodoxă și din această cauză ele nu sînt primite niciodată de turci în chiar tabăra lor.

Dușmanii aveau din belșug toate cele de trebuință pentru întreținerea oamenilor și a cailor. Serachierul[8] sau generalul dușmanilor, unul din cei mai viteji și mai încercați din împărăție și care fusese format de Köpröli[9] în arta războiului, aflînd de înaintarea armatei polone, poruncise să se aducă în tabăra lui tot ceea ce se găsea pe cîmp pe o rază p. 46
de 10—12 leghe, // astfel că polonii erau lipsiți de toate pe cînd dușmanii aveau mai mult decît le trebuia.

În consiliul care s-a ținut în noaptea de la 9 spre 10 noiembrie, Paz[10], marele hatman al Lituaniei, s-a opus hotărît propunerii lui Sobieski de a lupta a doua zi. Acest general viteaz și încercat făcuse o recunoaștere foarte amănunțită a taberei și a întăriturilor dușmanului care i se păruse la adăpostul oricărui atac și care mai erau de altfel apărate de peste 80 000 de oameni, cei mai viteji din împărăția turceas-

---

[3] Inexact. E vorba de malul drept.
[4] Părere destul de răspîndită la unii scriitori dar fără nici un temei.
[5] Lacul Vidov — de unde apropierea fonetică de numele lui Ovidiu.
[6] *retranchement bien gazonné.*
[7] *courtine*, partea unei fortificații care se află între două bastioane.
[8] = Husein pașa.
[9] Köprülü Fazil Ahmed pașa, mare vizir otoman (1661—1676).
[10] M. Pac, fost voievod de Wilno, mare hatman al Lituaniei.

că şi avînd şi 70 de tunuri. El a susţinut deci că ar fi un act de o îndrăzneală condamnabilă să fie expuse nişte trupe adunate în grabă, neoţelite şi dintre care cea mai mare parte nu dăduse niciodată ochii cu duşmanul şi care totuşi alcătuiau întreaga forţă armată a republicii; n-a uitat nici lipsa de furaj de care suferea oştirea într-un anotimp atît de înaintat şi care abia îi ajungea ca să se apropie de hotare...

[Sobieski hotărăşte totuşi să dea bătălia.]

Vineri, în 10 ale lunii noiembrie, trupele polone au ieşit din tabăra lor şi s-au răspîndit la posturile[11] lor în ordinea de luptă hotărîtă din ajun. Ele ocupau tot terenul în faţa luncii întărită a taberei dreptunghiulare a duşmanilor, între cele două capete de stînci, acesta fiind singurul loc accesibil pentru un atac. Armata coroanei se afla la dreapta şi cea a Lituaniei la stînga, potrivit tradiţiei.

Cînd cele două armate s-au apropiat de duşmani, în această ordine s-a arătat deodată domnul Moldovei[12] precedat de un gornist cerînd să vorbească cu Sobieski. Cuvintele sale au fost puţine; l-a rugat să îngăduie să-şi alăture trupele sale armatei polone ca să ajute la înfrîngerea unui tiran sub al cărui jug se istoveau muntenii şi moldovenii de atîta vreme. Propunerea domnului l-a uimit, la început, pe marele hatman, care se temea ca planul acesta de a părăsi pe turci şi de a se uni cu polonii să nu fi fost pus la cale în înţelegere cu seraschierul
p. 47 pentru a strecura printre trupele noastre 5 000 de duşmani în loc de prieteni şi aliaţi. Totuşi, găsind Sobieski că era multă sinceritate în fapta moldoveanului care venea el însuşi să se predea fără a căuta nicidecum să se păzească, l-a primit cu multă cinste şi i-a făgăduit protecţia republicii şi pentru el şi pentru ţara lui. O clipă după aceea, muntenii şi moldovenii puteau fi văzuţi cum se sîrguiau să-şi alinieze[13] rîndurile, cu tot focul cel mare al turcilor care băgaseră de seamă că un corp de trupe atît de mare trecuse la duşman. Marele hatman i-a răspîndit în linia a doua şi a treia a oştirii sale.

Nu se pot arăta strigătele de bucurie ale trupelor polone şi mulţumirile aduse lui dumnezeu, domnul oştilor pentru un ajutor atît de neaşteptat. Nu a fost tot astfel cu tabăra otomană unde se blestema, cu urlete îngrozitoare, răscoala acestor supuşi ai împărăţiei care trăiau de atîţia ani în atîrnarea ei.

Armata creştină îşi păstra nădejdea că seraschierul văzînd cu cît era ea mai puţină la număr faţă de cea pe care o comanda el, nu va rămîne să ne aştepte în tabăra sa, ci va ieşi în loc deschis pentru a da lupta cu noi.

Dar turcul voind să tragă folos din toate împrejurările ce-i erau prielnice a rămas în tabăra sa şi ne privea de după întăriturile sale fără să iasă.

Toată ziua a fost folosită de o parte şi de alta pentru trageri puternice de artilerie. Marele hatman a stat călare tot timpul, cercetînd frontul armatei sale, aşteptînd momentul prielnic pentru a porni atacul. După amiază am văzut cum treceau pe pod multe cămile şi tot felul

---

[11] În text greşit: *portes* în loc de „postes".
[12] Ştefan Petriceicu (1672—1673).
[13] *à applanir leurs lignes*, adică probabil să le integreze în dispozitivul polonilor.

de echipaje, unii chiar îl asigurau pe Sobieski că duşmanii ar avea de gînd să se retragă, voind să pună Nistrul între cele două oştiri dar după o recunoaştere făcută de el însuşi şi-a făcut o altă părere şi a spus că seraschierul voia numai să descurce locul şi să mai golească tabăra, plină de o mulţime de corturi, dintre cele mai frumoase.

Noaptea a fost foarte supărătoare din cauza topirii zăpezii care cădea mereu. Dar în ciuda acestui neajuns cele două armate au rămas la posturile lor, atît duşmanii cît şi polonii, neîngăduindu-se nimănui să se depărteze. Sobieski însuşi a dat pildă ostaşilor săi şi nu a vrut să i se întindă un cort pentru a se pune la adăpost pe o noapte atît de cumplită; el a petrecut-o ba stînd aşezat pe un afet de tun, ba plimbîndu-se pentru a nu degera pe acel frig cumplit.

La 11 ale lunii noiembrie, în ziua Sf. Martin înainte de răsăritul soarelui, marele hatman a poruncit să se pregătească un altar pentru a se sluji liturghia. În timp ce se îndeplinea acest ordin, zorii zilei îngăduindu-i să desluşească bine lucrurile, a băgat de seamă că rîndurile şi coloanele duşmanilor se răriseră mult; se vedeau pe parapet acelaşi număr de steaguri, dar mult mai puţini ieniceri pe întărituri, pentru apărarea lor.

Semnalînd acest lucru ofiţerilor care se aflau lîngă el, le-a spus că turcii, mult mai pregetători decît polonii, fiind obosiţi după 24 de ceasuri de aşteptare în formaţie de luptă şi neputînd crede dealtfel, că cineva ar putea îndrăzni să-i atace în timpul zilei, se duseseră unii să doarmă şi să se odihnească, iar alţii să mănînce şi să se întremeze p. 48
şi că a sosit în sfîrşit clipa pe care o aştepta el de atîta vreme.

A poruncit îndată aghiotanţilor săi să cutreere toate liniile şi să le ducă ordinul de a da atacul îndată, iar el fără a mai aştepta să fie precedat de ceva trupe, s-a aşezat în fruntea regimentului său de dragoni şi a pornit pe jos pînă la întărituri. Îndată a putut vedea o agitaţie grozavă în tabăra duşmanilor care fugeau din toate părţile, spre posturile lor; armata creştină făcea tot aşa pentru a ataca întăritura şi a-i alunga de acolo. Dragonii de care am mai amintit, îşi croiau drum cu securea şi după ce au ajuns la parapet, doi ofiţeri francezi l-au ajutat pe marele hatman să-l escaladeze[14] unul ţinîndu-l de o mînă şi celălalt împingîndu-l din spate.

Niciodată nu s-au luptat nişte trupe cu mai multă vitejie ca acest corp de dragoni, dar niciodată trupele nu au avut o pildă mai frumoasă ca aceea pe care le-a dat-o Sobieski; a susţinut cu dîrzenie atacurile reînnoite ale duşmanilor; cam acelaşi lucru se petrecea şi în celelalte puncte şi fiecare căuta să urmeze exemplul strălucitului său general.

Jablonowski, pe atunci palatinul Rusiei, care comanda o parte din cavalerie, a făcut în fruntea trupelor sale un ocol prin tabăra pe care o părăsiseră moldovenii pentru a ajunge la capătul stîncii, pătrunzînd pe aici cu cavaleria sa în ciuda împotrivirii duşmanilor. Infanteria care a săvîrşit pretutindeni minuni de vitejie după ce a cucerit cea mai mare

---

[14] Vezi Beaujeu, Mémoires... p. 240... Certains auteurs mal informez font durer le combat 14 heures... etc. et font encore sauter au roy de Pologne, comme à un aventurier fort dispost, un retranchement terible avec un fossé profond (Vezi şi nota 17).

parte din întăritură, a întors tunurile duşmanilor împotriva acestora şi a înlesnit pătrunderea în tabără a restului cavaleriei. Atunci i s-a adus un cal marelui hatman care luptase pe jos timp de aproape un ceas.

După ce a pătruns toată cavaleria în acea tabără, lupta s-a înteţit pretutindeni. Trupele care se aflau cel mai aproape de locul în care comanda Sobieski, unindu-se cu ale sale, el înainta împingînd duşmanii pe care îi avea în faţă spre mijlocul taberei, deşi numărul lor sporea din clipă în clipă.

Focul luptei nu l-a împiedicat pe marele hatman de a se gîndi la toate; a poruncit baronului de Behain, un francez colonel de dragoni să meargă în fruntea celor trei regimente la malul fluviului pentru a pune stăpînire pe podul duşmanilor şi a zdrobi pe toţi aceia care ar încerca să scape cu fuga.

În tabără urma acum un măcel îngrozitor, polonii, îndîrjiţi de pierderile lor din trecut şi mai mult încă de josnicul tratat de la Buczacz[15], se luptau cu o furie şi o înverşunare fără pereche; dar în ciuda succeselor lor, marele hatman era cît pe ce să-şi piardă viaţa în mijlocul victoriei. Cînd duşmanii împinşi cu atîta furie din toate părţile au văzut că sînt pierduţi — un corp de 6 000—7 000 de călăreţi şi-a croit drum pe la capătul stîng al stîncii şi a încercat să iasă în cîmpie pentru a fugi. Trupele din Lituania l-au atacat şi l-au împiedicat să se retragă; a fost aşadar silit să intre din nou în tabără şi încercînd să fugă prin altă parte a dat peste o ceată puţin numeroasă care lupta alături de Sobieski; aceasta era să fie zdrobită sub copitele cailor dar groaza pu-
p. 49 nînd stăpînire pe minţile duşmanilor, aceştia, în loc de a folosi această împrejurare prielnică, s-au aruncat din vîrful stîncilor, nemaiscăpînd nici unul dintre ei. Este adevărat că nu le mai rămăsese nici loc de retragere.

Pătrunderea trupelor lituaniene în tabăra duşmanilor a pus vîrf nenorocirilor lor şi le-a adus pieirea; ei n-au mai opus decît o slabă rezistenţă. S-a făcut un măcel îngrozitor, trupe întregi de cavalerie şi de infanterie au fost împinse din vîrful stîncilor în prăpastia unde se vedea o mulţime nesfîrşită de oameni şi de cai îngrămădiţi unii peste alţii pînă la o înălţime de mai multe suliţe. Au putut scăpa numai doar aceia care s-au retras chiar de la începutul bătăliei pe unele poteci printre stînci. Unii au folosit podul pentru a trece Nistrul şi alţii s-au aruncat în apă, dintre aceştia din urmă, cei mai mulţi s-au înecat în acest fluviu care este foarte larg şi foarte repede. Duşmanii au fost lipsiţi şi de acest singur mijloc de scăpare de îndată ce colonelul Behain în fruntea celor trei regimente pe care i le încredinţase marele hatman a pus stăpînire pe pod. Temîndu-se de a fi gonit de acolo de forţe superioare, acest viteaz ofiţer a pus să fie desprinse din pod primele şase sau şapte bărci pentru a împiedica definitiv retragerea duşmanului. Un mare număr de turci care alergau din toate părţile spre pod, neştiind ce se petrecea acolo, au fost măcelăriţi cu lovituri de baltag[16] de cele trei regimente despre care am vorbit.

---

[15] Prin care Polonia cedase Podolia turcilor şi Ucraina cazacilor (1672).
[16] *haches d'armes.*

... a fost una din priveliştile cele mai înfiorătoare care s-au văzut vreodată: o oştire de peste 80 000[17] de luptători aflată într-un loc închis din toate părţile de stînci înalte, măcelărită în parte de mîna soldaţilor, mii de călăreţi îngroziţi asvîrlindu-se din vîrful acestor stînci, un număr şi mai mare de ostaşi siliţi să-şi sfîrşească viaţa pe aceeaşi cale şi în aceleaşi prăpăstii, un fluviu mare acoperit de trupe fugare şi dintre care mare parte au pierit în valurile sale, într-un cuvînt, moarte şi măcel din toate părţile. Aceia dintre duşmani care au avut norocul să fugă chiar de la începutul luptei, fie pe pod, fie trecînd Nistrul înot, s-au strîns pe celălalt mal, rămînînd aici martori ai înfrîngerii şi morţii tovarăşilor lor, Viteazul Modrzewski[18], brigadier de cavalerie care şi-a pierdut viaţa 10 ani după aceea într-o luptă încă mai strălucită decît cea despre care vorbesc, adică în cea de la Viena; Modrzewski zic, la sfîrşitul bătăliei nefiind sătul de atîta sînge care curgea din toate părţile, s-a hotărît să mai verse sînge şi pe celălalt mal al fluviului. A făcut un plan a cărui îndrăzneală nebunească nu se putea scuza decît prin însufleţirea de care era plin, cît şi prin gloria de care se acoperise, săvîrşind mii de isprăvi glorioase; anume a-şi conduce brigada înot prin acest fluviu mare şi repede pentru a lovi pe duşmanii care se credeau în siguranţă; a părăsit deci cîmpul de luptă pe la capătul stîncii din dreapta şi s-a îndreptat spre duşmani pe drumul pe care l-am indicat. p. 50

Turcii, dispreţuind un duşman urmat de puţine trupe, s-au aşezat în ordine de luptă şi înaintînd pînă la Nistru şi-au descărcat armele asupra polonilor îndată ce s-au apropiat de ei. Modrzewski, care era unul din cei care înaintaseră mai mult, a avut nenorocul de a primi una din aceste lovituri chiar în pîntece ... etc. [Escadroanele trec totuşi de partea cealaltă şi pricinuiesc pierderi duşmanului ... etc.]

Puţini duşmani au scăpat. Tabăra lor, plină de bogăţii, a căzut pradă învingătorului, s-au găsit 76 de tunuri, un număr nesfîrşit de steaguri şi drapele care se mai văd şi astăzi în bisericile din Roma şi din Polonia. Husein paşa, seraschierul, a fugit rănit în mai multe locuri, avea mai ales o rană mare la cap din pricina căreia a şi murit. A fost găsit printre prizonieri şi viteazul Soliman paşa, aga ienicerilor şi favoritul sultanului care rănit fiind a murit două zile după bătălie... p. 51

Garnizoana cetăţii trăgea nădejde să capete ieşire liberă arătînd chiar oarecare dorinţă de a se apăra într-o cetate inaccesibilă, dar a fost curînd silită să se predea.

---

[17] Cifră mult exagerată. Vezi şi critica din Memoriile lui Beaujeu, p. 240 care afirmă că oastea turcească nu trecea de 3 000 de ostaşi, şi deci nu puteau fi ucişi 80 000 de turci! Deşi Beaujeu nu a venit în Polonia decît în 1679, el dă o descriere a luptei de la Hotin, p. 237 ş.u. pe baza unor informaţii controlate, mult mai credibile decît amănuntele senzaţionale ale lui Du Pont care a participat la luptă, dar care pentru unele informaţii se bizuie pe spusele unor ofiţeri francezi ce îşi atribuie un rol de prim plan. Vezi mai sus textul ce corespunde la nota 14.

[18] *Modrzewski:* Andrei Modrzewski, ceaşnic de Sierad, apoi vistier al curţii polone, a luat parte la bătălia de la Niemirov (1672) şi la asediul Hotinului unde comanda o companie de cazaci. A fost apoi însărcinat cu o misiune diplomatică la Poartă (1676) şi a murit la asediul Vienei (12 septembrie 1683).

În această cetate s-au găsit 13 tunuri[18bis], multe muniții și mari bogății, căci grecii, armenii și evreii care puteau face negoț în tabăra turcească aleseseră acest loc pentru a pune în siguranță tot felul de mărfuri aduse din Asia...

Republica a pierdut doar 2 000 de soldați căzuți în luptă și tot atîția răniți. Dintre cei socotiți morți cel mai de seamă a fost Bidzinski[19] marele maestru de vînătoare al regelui, generalul avangărzii și al treilea din oștire, bărbat foarte prețuit și care a săvîrșit nenumărate fapte vitejești în acea zi, lăsîndu-se în voia firei sale năvalnice a căzut într-o prăpastie în urmărirea dușmanilor. După ce s-a sfîrșit bătălia, unul din ostașii care luptau sub ordinele lor, a adus vestea acestei nenorociri marelui hatman. Sobieski care ținea mult la el, a poruncit să i se caute trupul în *mormanele de oameni* și cai care zăceau înțesați unii peste alții. L-au găsit spre seară și li s-a părut că deslușesc unele urme de
p. 52 viață. Astfel că i s-au dat tot felul de îngrijiri // — cum își poate închipui oricine — și în cele din urmă i-au scăpat viața. Leszcinski[20], palatin de Podlachia s-a purtat cu bărbăție.

A curs mult sînge timp de cinci ceasuri, căci această bătălie începută la ora șapte dimineața s-a sfîrșit la ora unu după amiază. Marele general a ascultat liturghia în cortul cel mai frumos al căpeteniei dușmanilor...

La trei zile după bătălie, domnul Moldovei a împărtășit marelui general vestea pe care o primise, că zece mii de călăreți de sub ordinele lui Kaplan pașa[21] trecuseră Dunărea pe la Babadag și străbăteau țara în cea mai mare parte pentru a se duce în tabăra de la Hotin. Sobieski, dornic să culeagă noi lauri și să adauge o a doua victorie celei dintîi, a plecat îndată, urmat de o parte din cavaleria sa, fără nici un convoi, pentru a merge mai repede și a nu scăpa pe dușman. După trei zile de marș continuu, de dimineața pînă seara, a ajuns la Pererita, pe malul Prutului; acolo a aflat că — înștiințat de unii fugari care scăpaseră cum că bătălia fusese pierdută și că armata de la Hotin fusese învinsă — comandantul dușmanilor se înapoia spre Dunăre cu aceeași iuțeală cu care se depărtase de acel fluviu pentru a se apropia de Nistru.

La întoarcerea lui Sobieski în tabără, el nu a mai găsit pe marele general Paz, care se îndrepta spre Lituania, cu armata acestui ducat. Această plecare a mîhnit mult pe Sobieski care vedea că nu mai poate trage nici un folos de pe urma biruinței sale și că nu mai putea înfăptui nici unele planuri pe care le făurise spre dauna dușmanului, măcar că anotimpul foarte aspru era atît de înaintat. Pe de altă parte el trebuia să dea ajutor domnului Moldovei pentru a-l sprijini în răscoala sa și

---

[18 bis] Se face o distincție între aceste tunuri găsite în cetate și cele 76 de tunuri capturate în tabără.

[19] Editorul polon lămurește în notă că Bidzinski nu era mare maestru de vînătoare al regelui, titularul acestei funcții fiind Zielinski din „herbul" Swerika, și dă apoi date privind cariera lui Bidzinski, din „herbul" Janina. A luat parte în 1644 la campania din Rusia. În 1672 a fost strajnik al coroanei. În 1684 a căzut rob la tătari. Răscumpărat a ajuns în 1693 castelan, iar după 5 ani voievod (palatin) de Sandomierz. A murit în 1704.

[20] Waclaw Leszcynski, din 1670 voievod al Podlachiei.

[21] Va avea un rol hotărîtor în 1677 la luarea Cehrinului.

a-i apăra ţara împotriva furiei turcilor. Neputînd face mai mult, a trimis pe Sieniawski, marele stegar al coroanei, în fruntea unui corp de 8 000 de oameni, cu porunca de a apăra pe cei doi domni împotriva duşmanului comun.

Tot la înapoierea sa la tabără, Sobieski a aflat de la curierii care i se trimiseseră din mai multe părţi că regele Mihai Wisniowiecki[22], care se îmbolnăvise la Liov, murise la 10 noiembrie cu o zi înainte de cîştigarea bătăliei de care am vorbit.

Marele general neputînd face nimic împotriva duşmanului după plecarea armatei lituaniene cît şi a detaşamentului trimis / întru ajutorarea acelor voievozi nu s-a mai îngrijit decît de cantonarea restului armatei sale la hotarele Poloniei şi Moldovei, iar el însuşi s-a dus la Liov unde a petrecut restul iernii. p. 52

CAMPANIA DIN MOLDOVA (1685)*

1685 sf. sept.—12 oct.

...Marele codru al Bucovinei... are peste 30 de leghe în lăţime şi aproape tot atîta în lungime. Începe de la munţii Carpaţi şi merge pînă la fluviul Nistru. p. 178

În cuprinsul acestor păduri se găsesc goluri mari, odinioară foarte populate şi bine lucrate. Se pot vedea multe livezi sădite cu pomi care fac poame minunate. Primăvara, cînd aceşti pomi sînt încărcaţi de flori, culoarea albă a florilor amestecată cu verdeaţa celorlalţi copaci oferă o privelişte încîntătoare, mai ales cînd se află pe o coastă de unde pot fi mai bine văzuţi. Şi aşa este în toate pădurile de la aceste hotare. Se cunosc locurile pe care le ocupaseră odinioară satele şi celelalte locuinţe după poamele sau plantele care se găsesc acolo ca pepeni de mai multe feluri, castraveţi şi altele... etc. care se înmulţesc prin seminţele lor. Din Carpaţi care înaintează foarte departe în această pădure se desprinde un şir de munţi. Din acest şir izvorăsc mai multe rîuri care o scaldă în mai multe locuri şi sapă acolo multe defileuri şi pasuri anevoioase. Cel mai mare dintre aceste rîuri este Prutul care ajunge acolo şi mai mare, îmbogăţindu-se cu apele celorlalte rîuri care se varsă în el. Acest rîu după ce străbate Moldova, îşi duce apele în Dunăre aproape de vărsarea ei în Marea Neagră. Este ultimul tribut pe care îl primeşte acest mare fluviu în lungul său curs.

Armata, după ce a străbătut de-a curmezişul aproape două treimi ale acestei păduri, şi-a aşezat tabăra într-una din acele poieni mari de

---

[22] Era fiul lui Yarema Wisniowiecki şi strănepotul lui Ieremia Movilă. Ales rege în 1669 moare în al patrulea an de domnie în toiul frămîntărilor interne şi primejdiilor externe.

* Vezi şi Neculce despre lupta de la Boian, expediată în cîteva rînduri. O dare de seamă mult mai amănunţită, pe zile, de la apariţia tătarilor la 1 oct. pînă la degajarea oastei polone la 21 oct. se află în depeşa lui Béthune din 26 oct. 1685 (Hurmuzaki XVI pp. 96—99) care e mai degrabă nefavorabilă lui Jablonovski. Versiunea acestuia din urmă e dată în povestirea preotului Bonasana (Hurmuzaki, V/1, pp. 111—114).

care am pomenit și care avea un circuit de mai multe leghe; aici a stat două zile, pregătindu-se să ridice / tabăra a treia zi. Gonacii noștri au venit să dea de știre marelui hatman[23] că o mare armată de-a turcilor și toate forțele tătarilor aveau să pătrundă în această pădure în partea în care ne aflam și noi. Abia isprăviseră de raportat acestea cînd am văzut cum ies din acea parte a pădurii care era în fața noastră peste 40 000 de turci care s-au oprit îndată și s-au rînduit în formație de luptă. Un număr nesfîrșit de tătari era risipit pe flancurile lor, în obișnuita lor neorînduială. Au început mai întîi să scoată strigătele lor — sau mai bine zis urletele lor, de care a răsunat toată pădurea din jur. Marele hatman, și-a rînduit îndată armata în formație de luptă și, după ce a înaintat ca la 1 200 de pași spre dușmani, s-a oprit văzînd că aceștia nu făceau nici o mișcare. Cele două armate au rămas în această poziție tot restul zilei și amîndouă au poposit pe locul pe care îl ocupau și una și alta, nefăcînd nimic altceva în tot restul zilei decît să tragă cu tunurile.

p. 179 Terenul șes pe care îl ocupau cele două armate avea vreo două leghe în lungime și cam pe jumătate în lățime, era în formă de dreptunghi, mai strîmt în partea noastră decît în a inamicului și era închis la dreapta noastră de rîul Prut, ale cărui maluri erau de o parte și de alta acoperite de copaci foarte deși. În acest loc, rîul are o lățime de vreo 100 sau 120 de pași, este foarte adînc și malurile sale sînt foarte înalte. Acest loc șes se sfîrșește la stînga noastră, cu un deal ușor de suit deși foarte înalt, la poalele căruia se afla o baltă în care se vărsau mai multe pîraie. Amîndouă, adică și balta și dealul, se întindeau pe toată lungimea șesului amintit. Aceste pîraie umpleau odinioară două lacuri a căror apă curgea dintr-unul în celălalt, și cam în mijlocul acestui teren se mai vedeau încă unele urme de drum care străbătea acest șes alcătuind un defileu greu de trecut. Toate cele ce le-am descris acum erau acoperite din toate părțile de păduri, iar acestea erau mai dese și mai adunate în unele locuri decît în altele.

În tot timpul nopții, turcii și tătarii și-au întețit strigătele lor, toate instrumentele lor de muzică ostășească se auzeau necontenit, mai ales tobele ienicerilor care față de ale noastre sînt de două ori mai lungi, și aproape de două ori mai late; ei le bat la cele două capete; cu mîna dreaptă lovesc cu bețișorul obișnuit și cu stînga, cu o joardă, iar brațul lor este sprijinit pe tobă pe care o țin mult mai sus decît se obișnuiește aiurea. Toba este însoțită de mai multe feluri de talgere cu două mînere pe partea dinapoi pentru a băga mîinile în ele; sînt de un metal care are un sunet foarte vibrant. Niște tineri lovesc în cadență aceste talgere unul de altul, ceea ce produce împreună cu toba un sunet marțial foarte plăcut și care se aude de departe.

Din zorii zilei tunurile au început din nou să tragă cu putere și de o parte și de cealaltă și cele două armate s-au rînduit de luptă; amîndouă priveau cu grijă defileul și nici una, nici cealaltă nu se încu-

[23] = Jablonovski. Pentru aprecierea răspunderii sale în acțiunea povestită vezi Hurmuzaki XVI pp. 94—95 și 96—99. Este subliniată imprudența sa. Toată lauda revine generalului artileriei, prințului de Curlanda și infanteriei. „Generalul Artileriei" este arătat pe nume mai jos. Vezi textul din dreptul notei 27.

metau să încerce trecerea prin el, aceasta fiind din toate operaţiile de război, cea mai primejdioasă de îndeplinit, în faţa duşmanului...

...Timp de 10 zile oştile polonă şi turcă au făcut aceeaşi manevră, rînduindu-se de luptă dimineaţa, stînd astfel toată ziua cheltuind foarte mult praf de puşcă şi irosind un mare număr de ghiulele. Adeseori trupe de spahii adică de călăreţi turci, treceau rîul în partea noastră, la adăpostul copacilor de pe malul Prutului pentru a se încăiera cu oamenii noştri; în aceste încăierări ei pierdeau întotdeauna mai mulţi oameni. În ziua a cincisprezecea s-a putut vedea că duşmanii ridicaseră în timpul nopţii mai multe redute pe malul defileului şi continuau în plină zi să facă lucrări de legătură între aceste întărituri, ceea ce a convins pe generalii noştri că duşmanii luaseră hotărîrea de a încerca trecerea rîului pentru a veni să ne atace, şi că ei răscoleau pămîntul numai pentru a înlesni aceste treceri. Oştirea noastră care dorea cu înfrigurare ca duşmanii să ducă la capăt această hotărîre s-a dus să-şi ocupe din nou tabăra sa dintîi, care după cum am spus se afla la o depărtare de 1 000 sau 1 200 de paşi de cea pe care o părăsise pentru a hotărî pe turci să facă trecerea. Dar ei n-au voit să treacă. Am rămas mai multe zile în această nouă situaţie. p. 180

În tot acest timp nu se mai vedeau în tabăra turcilor decît 20 000 sau 25 000 de tătari în locul acelui număr nesfîrşit ce se văzuse la început, ceea ce neliniştea foarte mult pe generalii noştri, care se temeau ca aceia (= tătarii) să nu se fi folosit de depărtarea armatei noastre de hotarul nostru pentru a da năvală în Polonia şi a lua robi şi alte prăzi, căci prizonierii turci şi tătari care se capturau zilnic dădeau cu toţii răspunsuri deosebite, şi din această cauză nu se putea ajunge la nici o părere, fie că sultanul Kalga[24] care îi comanda pe tătari fusese înştiinţat de faptul că regele[25] se afla la acest hotar, şi socotea că acesta era însoţit de trupe numeroase, sau — ceea ce este mai uşor de crezut — că seraschierul[26], sperind să ne taie orice putinţă de retragere, poruncise comandantului tătar să ocupe toate aceste defileuri prin care trecusem pe cînd pătrunsesem în această groaznică pădure, fapt ce s-a dovedit întemeiat în cele din urmă.

Marele hatman văzînd că duşmanii nu se gîndeau să se apropie de armata sa, a hotărît să se depărteze încă şi mai tare, pentru a le înlesni cu atît mai mult trecerea prin defileu.

Ieşind prin capătul şesului dinspre partea noastră, era de străbătut o pădure mare cu copaci înalţi care o închideau cu totul, de la malul Prutului pînă la baltă şi la dealul de care am pomenit, şi care se întindeau mult mai departe pe malul celălalt. Ieşind din această pădure, se dădea de // o mică luncă pătrată mărginită dintr-o parte de Prut, dintr-alta de baltă şi de deal, din a treia de pădurea cea mare ce trebuia străbătută şi din a patra de o pădure de ulmi foarte adîncă prin care se scurgea apa bălţii în Prut şi făcea din ea o trecătoare, prin care numai dracul ar fi putut străbate. p. 181

Am intrat aşadar în această luncă prin pădurea cea mare şi am văzut pe deal o mulţime de tătari care şi-au început iar strigătele lor

---

[24] Fratele hanului.
[25] Ioan III Sobieski.
[26] Soliman, acela care îl pusese domn pe C. Cantemir.

obişnuite. Tragerea înapoi a oştirii noastre nu a avut urmarea aşteptată, turcii au rămas liniştiţi în tabăra lor, pe marginea defileului unde şi-au întarit chiar redutele pe care începuseră să le ridice acolo, bizuindu-se pe porunca dată tătarilor de a observa bine toate mişcările noastre. Într-adevar, aceştia nu ne pierdeau din ochi nici o singură clipă pînă la lasarea nopţii, cînd se apropiau de străjile noastre înaintate şi veneau să stea de vorbă cu ostaşii noştri, spunîndu-le că în curînd vor fi prizonierii lor şi, crezînd că-i sperie tare le mai spuneau că sultanul Kalga, căpetenia lor, ocupase toate trecătorile prin care ne-am fi putut retrage.

Inacţiunea duşmanilor şi liniştea din tabăra lor, împreună cu spusele unor transfugi despre care nu mă îndoiesc că fuseseră trimişi în oştirea noastră de unii din acei turci care nutreau gînduri bune faţă de Polonia, au convins pe generalii noştri că seraschierul avea cu adevărat de gînd să ne ţină încercuiţi pînă ne vom fi isprăvit merindele şi vom fi nevoiţi să ne predăm supunîndu-ne condiţiilor pe care va binevoi sa ni le impună. Din nefericire se părea că planurile seraschierului aveau să se împlinească întocmai... căci nu puteam ieşi din încercuire decît trecînd peste trupurile duşmanilor a căror oştire era mult mai puternică decît a noastră. Ei erau stăpîni pe defileul pe care îl întariseră prin redutele de care am vorbit; şi mai erau ajutaţi, şi de acea mulţime nesfîrşită de tătari. S-ar fi putut trece Prutul dar malurile acestui rîu se sfîrşeau în partea noastră prin stînci abrupte şi nu erau decît cîteva coborîşuri, şi doar pentru a duce caii de frîu unul cîte unul, astfel că dacă luam această hotărîre, trebuia neapărat să ne părăsim tunurile şi bagajele, situaţie cumplită pentru o armată ce întrecea în vitejie pe duşmanul ce îl aveam în faţă.

În sfîrşit, a fost născocit un mijloc de scăpare care părea cu neputinţa dar care totuşi a izbutit foarte bine; anume să se taie cîte două rînduri de copaci de-a lungul acestei păduri de ulmi, pe care o aveam în spatele nostru. Au fost doborîţi copaci destul de groşi, unul lîngă altul şi crengile au fost aruncate deasupra, astfel că s-au făcut două poduri peste această faimoasă trecere pe unde au mers cu uşurinţă patru sau cinci care alăturate. Au fost trimise mai întîi convoaiele şi căruţele la căderea nopţii de la 8 spre 9 octombrie; cavaleria i-a urmat de aproape, căci generalii socotiseră că era mai potrivit ca infanteria şi dragonii împreună cu o parte din tunurile noastre să asigure retragerea; şi succesul a dovedit curînd că judecata lor fusese foarte înţeleaptă.

Într-adevăr mai trebuiau să treacă 11 sau 15 escadroane cînd, în zorii zilei s-au auzit strigătele turcilor în acea pădure mare ce despărţea cele două cîmpii. Ei fuseseră înştiinţaţi de tătarii care băgaseră de sea-
p. 182 mă că ne retragem. Kontski[27], palatin de Kijovia, mare maestru al artileriei şi comandant al trupelor străine nu se îndoise că duşmanii aveau să fie înştiinţaţi curînd de retragerea armatei noastre; şi îşi păstrase toată noaptea infanteria şi dragonii în ordine de bătaie, îşi flancase batalioanele cu bariere mobile[28] şi îşi rînduise toate tunurile în intervaluri.

El a ştiut să se folosească de toate însuşirile prielnice ale terenului, întinzîndu-şi aripa stîngă pînă la mlaştină şi sprijinindu-şi-o pe cea

---

[27] Konski = Martin Cazimir Kontski, castelan de Liov.

[28] *fait couvrir ses bataillons de chevaux de frise.* Vezi şi Jurnalul lui Iacob Sobieski nota 76 unde aceste bariere sînt numite *chevalets.*

dreaptă pe rîul Prut. Puţinele escadroane care nu trecuseră încă, au rămas cu infanteria şi nu i-au fost de puţin ajutor.

Mărturisesc că dacă nu ar mai trăi încă, în Franţa martori oculari şi de bună credinţă ai acţiunii de care voi vorbi îndată nu aş îndrăzni s-o descriu şi să arăt cum s-a desfăşurat.

Aceşti martori oculari sînt marchizul de Souvré[29] şi ofiţerii care îl însoţeau şi care ar putea vorbi de această acţiune cu mai multă pricepere decît o pot face eu; printre aceşti martori se afla şi contele de Beaujeu[30]. Despre care am mai vorbit.

Tot frontul cavaleriei turceşti, de o lăţime egală cu linia noastră de front, ne-a atacat cu strigătele şi cu furia sa obişnuită. Ostaşii noştri, deprinşi cu aceste strigăte, nu au răspuns decît cu o salvă puternică la atacul duşmanului. A fost atît de puternică încît această primă linie a făcut stînga împrejur lăsînd un mare număr dintre ai săi pe teren, dar a urmat o a doua linie atacînd cu aceeaşi furie şi a fost primită cu aceeaşi dîrzenie, ceea ce a silit-o să urmeze aceeaşi cale ca şi cea dintîi.

Aceste atacuri au fost reînnoite de zece sau douăsprezece ori şi cu atîta repeziciune încît abia aveai timpul de a încărca din nou armele şi tunurile. Atunci au răsunat tobele mari ale ienicerilor care nu putuseră alerga la luptă şi ţinînd pas cu cavaleria, veneau acum dimpreună cu aceasta ca să năvălească asupra noastră. Atunci bătălia a ajuns şi mai cruntă, căci toată lupta urma aproape numai corp la corp. Niciodată nu s-a văzut mai bine ca în această împrejurare folosul şi priinţa barierelor mobile precum şi a baltagurilor cu care sînt înarmaţi pedestraşii şi dragonii poloni în loc de săbii. Prăpădul ce l-au făcut a fost atît de groaznic încît primii ieniceri nu l-au putut înfrunta mult timp şi au fost siliţi să dea îndărăt, întocmai ca şi cavaleria, retrăgîndu-se în pădure, de unde au ieşit în curînd alţii care atacau cu acelaşi avînt şi s-au retras curînd în acelaşi chip. Duşmanii în loc să-şi aducă la marginea pădurii tunurile în număr de 43, care ne-ar fi distrus desigur fără nici o scăpare, s-au hotărît spre marele nostru noroc, să le ducă pe dealul din stînga noastră, ceea ce le-a îndepărtat cu mult mai mult decît cum fuseseră. Este adevărat că bătaia tunului venea acum în lungul liniilor noastre, dar dealul fiind foarte înalt şi duşmaii îndreptînd tunurile de sus în jos, chiar dacă ghiuleaua nimerea în plin nu ucidea decît un om sau cel mult doi, pentru că intra în pămînt fără a mai ricoşa.

Bubuitul acestor tunuri părea să fi sporit avîntul ofensiv al turcilor; trupele lor care nu intraseră încă în luptă, ne-au atacat şi au început din nou o încăierare corp la corp care nu a fost mai puţin sîngeroasă ca cele dintîi. Ostaşii noştri erau atît de îndîrjiţi încît, neţinînd seama de ofiţeri, săreau peste bariere şi cu baltagurile lor, pe care le foloseau cu amîndouă mîinile, sileau pe noii luptători să se întoarcă înapoi în

---

[29] În text, greşit Louvré Cf. p. 187 unde e amintită plecarea marchizului de Souvré.

[30] Corect: Cavalerul de Beaujeu. A stat în Polonia în 1679—1681 înapoindu-se în această ţară în 1681 după o scurtă călătorie în Germania şi Ţările de Jos. Este autorul unui Jurnal de călătorie în care descrie pe larg şederea sa în Polonia: *Mémoires du chevalier de Beaujeu contenant ses divers voyages tant en Pologne, en Allemagne, qu'en Hongrie, avec des relations particulières des guerres et des affaires de ces pais-là depuis l'année 1679*. Paris, 1698; Amsterdam 1700. Din păcate însemnările sale se opresc înainte de campania din 1685.

pădure. Un mare număr de ieniceri s-a hotărît să intre în mlaştină şi
p. 183 pitindu-se printre // trestii, care erau foarte înalte au tras în batalioanele din flancul nostru stîng şi ne-au ucis cîţiva soldaţi. Mai multe tunuri au fost îndată îndreptate într-acolo; s-a tras asupra lor[31] ceea ce a făcut ca o parte din duşmani să rămînă îngropaţi în noroi şi a tăiat pofta tovarăşilor lor să mai vină pe acolo. Ar trebui să fiu mai priceput decît sînt, pentru ca să descriu în amănunt o bătălie despre care se spune că a fost fără precedent. Într-adevăr, nu este oare un lucru uimitor că timp de zece ceasuri 11 000—12 000 de infanterişti nu numai că rezistă în cîmp deschis şi ţin piept unui număr de peste 40 000 de duşmani, cavalerie şi infanterie, sub bătaia neîncetată a 43 de tunuri, dar îi silesc să părăsească lupta şi să se retragă?

Către orele patru după amiază, duşmanii respinşi cu desăvîrşire s-au retras şi n-au mai apărut în restul zilei şi ne-au lăsat să ne retragem în tihnă prin cele două deschizături ale pădurii de ulmi, ceea ce dovedeşte cît de temute ajunseseră trupele noastre pentru ei, căci în ciuda tuturor sforţărilor noastre, ei ar fi trebuit să împiedice joncţiunea cu cavaleria noastră, care nu ne putuse fi de ajutor din cauza terenului nefavorabil. Aceeaşi cauză a împiedicat pe turci de a-şi întrebuinţa toate forţele deodată, neputîndu-le băga în luptă decît unele după altele, ceeace a constituit pentru noi un mare folos din cauza puţinei întinderi a frontului şi a faptului că aripele noastre, erau foarte bine apărate de Prut şi de mlaştină... etc.

p. 184 // În această bătălie am pierdut 800 pînă la 900 de oameni şi au fost aproape 400 de răniţi.

Nu am putut şti cu exactitate numărul duşmanilor rămaşi pe cîmpul de luptă, nici pe al răniţilor lor, dar pierderile lor au fost cu mult mai mari. Fapt este că tot terenul, de la frontul nostru pînă la marginea pădurii era acoperit cu ai lor, zăcînd pe cîmpul de luptă; dar ceea ce dovedeşte şi mai bine pierderile lor şi cît erau de sătui de lupte este faptul că ne-au lăsat să trecem netulburaţi sub ochii lor prin cele două defileuri, fără a face nici cea mai mică încercare de a ne stînjeni o retragere atît de primejdioasă.

Înainte de a se înnopta, ne-am întîlnit cu cavaleria noastră — ai căror soldaţi rămăseseră călare toată ziua. Escadroanele erau amestecate unele cu altele, căci natura terenului nu le îngăduia să păstreze o ordine mai strictă, şi nici generalii nu voiseră ca ea să se depărteze mai mult de infanterie. Tătarii au rămas tot timpul spectatori liniştiţi ai luptei, neajutînd pe turci decît prin obişnuitele lor strigăte şi urlete. Erau toţi răspîndiţi pe deal, de unde gustau fără nici o primejdie, plăcerea de a privi această scenă sîngeroasă. Ei vedeau totodată şi neorînduiala cavaleriei noastre, fără însă a se apropia de ea pentru a încerca vreo luptă.

Am găsit mai întîi în faţa noastră acel val[32] faimos pe care împăratul Traian a pus odinioară să-l sape armata sa, pentru a trage hotar

---

[31] *l'on tira à cartouche.*

[32] Valul (lat. vallum) dintre Leova pe Prut şi Copanca pe Nistru alcătuit dintr-un şanţ lat şi adînc al cărui pămînt era aşezat lîngă şanţ şi paralel cu acesta pentru a forma un obstacol îndoit. Din loc în loc valul era prevăzut cu posturi de observaţie, avînd garnizoane permanente. (Nota autorului).

în această parte Imperiului roman, arătînd prin aceasta că urmașii lui nu trebuiau să se gîndească să-l întindă mai departe, din cauza vitejiei Sarmaților[33]. Acest val se întinde continuu de la munții Carpați pînă la fluviul Tiras sau Nistru și străbate în întregime pădurea fioroasă a Bucovinei; l-am trecut în multe părți unde mai este încă destul de înalt.

L-am trecut de îndată ce infanteria s-a unit cu cavaleria și armata a mai înaintat încă o jumătate de leghe. Tătarii au privit la această manevră fără să se clintească de pe dealul care se întindea încă mai departe de locul unde ne așezasem tabăra. A doua zi turcii au apărut pe dealul pe care îl ocupaseră tătarii în ajun. Generalii noștri au crezut că ei aveau de gînd să înceapă vreo acțiune oarecare; au înaintat spre ei pînă la valul de care am vorbit, dar dușmanii n-au făcut nici o mișcare și au tras numai de zor cu tunul, la care a răspuns tirul nostru toată ziua; în acest timp am rămas locului în ordine de bătaie, căci nu puteam merge spre ei, urcînd dealul, decît cu cea mai mare primejdie. În zilele următoare, ne-am continuat marșul ca să ieșim din această pădure; turcii și tătarii se ținuseră mereu după noi fără a îndrăzni să ne atace la trecerea prin atîtea defileuri, căci dragonii și infanteria noastră formau tot timpul arier-garda. Dușmanii, cînd ne-au văzut că ieșim din aceste păduri, nu au găsit cu cale să iasă și ei, ci au dispărut și nu am mai văzut nici un singur picior de turc sau de tătar.

Campania din 1686

Regele voia să îndeplinească în anul acesta, 1686, ceea ce nu se putuse face în cei doi ani precedenți, adică să intre în Moldova... p. 195

El hotărîse să intre în Moldova, lucru pe care nu-l putuse face în 1684 din cauza sosirii armatelor turcești și tătărești pe malurile Nistrului care împiedicaseră construirea unui pod. Nevoind să întîmpine aceeași piedică, a luat hotărîrea — singura care-i rămînea — de a urma prin pădurea Bucovinei, același drum pe care îl urmaseră generalii noștri în campania din urmă, convins că va trece mai ușor prin toate defileurile acestei păduri, oricîte piedici i s-ar pune în cale, decît să treacă un fluviu mare în prezența unui dușman puternic. El aflase desigur că intra într-o țară pustie, în care toate orașele erau arse și părăsite, afară de capitală; dar el știa de asemenea că această capitală era antrepozitul convoaielor care erau trimise din pașalîcurile vecine cu Dunărea spre Camenița[34], a cărei garnizoană nu-și avea subsistența asigurată decît doar prin ele, întreaga Podolie fiind pustie, și existența fortului Treimei[35] neîngăduindu-i să cultive cele cîteva ogoare, pe care le cultivase înainte de construirea acestui fort. p. 196

[33] Socotiți strămoșii polonilor.

[34] Care se afla sub turci din 1672. Convoaiele de aprovizionare prilejuiau adevărate expediții militare încredințate în parte domnului, și efectuate sub amenințarea poghiazurilor polone, care, chiar nereușind să le împiedice, se alegeau cu jaful regiunilor străbatute.

[35] Construit de poloni.

Acest principe, mai hotărîse ca punînd stăpînire pe capitala Moldovei să întărească unele din celelalte cetăți arse și părăsite și să pună garnizoane, în ele, ceea ce a și făcut... După ce s-au adunat toate trupele, sosind artileria și munițiile la tabără, armata s-a pus în mișcare și a mers către malul Nistrului pe care l-a trecut o parte pe la Žurawno o alta pe la Halicz. Acest fluviu, Nistrul, izvorăște din munții Carpați, care se află la miazăzi de Polonia, se depărtează întîi cu 6—7 leghe, apoi își îndreaptă cursul dinspre apus spre răsărit și curge printr-o adîncitură paralelă cu acești munți pe distanța pe care am arătat-o de 24 sau 25 de leghe: ținutul care se află între ele face parte din Pocuția; este mult mai puțin devastat și mai puțin pustiu decît restul acestei
p. 197 provincii. Orașele și castelele de aici sînt mai bine întărite și mai bine aprovizionate cu cele necesare apărării. Ele au slujit întotdeauna ca loc de retragere pentru oamenii de la țară, cînd tătarii își făceau raziile lor în timpul domniilor regilor precedenți. Acesta este ținutul, în stare mai bună și care este unul din cele mai îndestulate din regat, pe care îl numesc tătarii drumul lor de aur; căci oricîte măsuri de pază s-ar lua, năvălirile lor fiind întotdeauna cu totul neprevăzute, ei au luat în toate timpurile o pradă foarte mare; de aceea hanul însuși a vrut să străbată această țară în 1672, în timp ce cei doi fii ai lui au apucat pe alte drumuri.

Armata, după ce a trecut Nistrul, a străbătut, în 7 sau 8 zile de marș, partea Pocuției care era devastată și pustie și a ajuns la intrarea marei păduri a Bucovinei, în același loc pe unde pătrunsesem în ea în cursul campaniei precedente, regele hotărînd să urmăm același drum. După ce am înaintat mai multe leghe, am găsit un fort vechi pe care îl mai văzuserăm. Principele a hotărît să-l refacem pentru a lăsa acolo unele trupe, voind să-și pregătească, din loc în loc, niște posturi intermediare[36] pentru a avea vești din Polonia și a da și el vești, încredințat că prin aceste ținuturi cavaleria din garnizoana Cameniței va patrula necontenit și va ridica pe sus pe toți cei care ar încerca să treacă pe acolo.

Am străbătut valul lui Traian și am văzut cîmpul de bătaie unde se dăduse în anul precedent sîngeroasa luptă de care am vorbit. Doar oasele morților căzuți acolo se mai aflau încă pe loc, căci lupii și celelalte fiare sălbatice nu mai lăsaseră nimic din aceste rămășițe.

După cîteva zile de marș regele a pus să se ridice o redută bine întărită cu palisade unde au fost lăsați 50 de pedestrași și 30 de călăreți. În sfîrșit, după ce am mers de-a lungul rîului Prut, am ieșit din această groaznică pădure, fără să fi văzut un singur dușman, și am intrat în întinsele cîmpii ale Moldovei, unde, la cîteva leghe depărtare de pădure, am dat de Pererita, primul oraș din această țară mare — din direcția din care veneam, și care fusese ars și distrus de mult. Zidurile acestui oraș și ale bisericilor și caselor erau puțin stricate, dar totul era plin de bălării, de urzici și mărăcini, chiar și străzile, și nu era nici un semn să fi fost vreun locuitor acolo de mulți ani încoace. Poziția acestui oraș este una dintre cele mai prielnice pentru apărare; el este așezat la intrarea unei peninsule foarte ridicate pe care o formează Prutul și care

[36] *des entrepôts* — Sensul termenului e dat de context.

are cam 2 leghe de jur împrejur şi este plantată în întregime cu pomi mari. În acel loc se găsesc tot felul de animale care au fost ucise de soldaţi[37].

Oraşele pe care le voi numi, erau de asemenea ruinate şi distruse şi pline de bălării, ca şi primul. Cele care ni s-au părut cele mai mari sînt: Ştefăneşti, Suceava, Siretul[38], Fălciu[39] şi Galaţi. Cele două din urmă sînt cele de la capătul cel mai depărtat al ţării; cîmpiile, care sînt pretutindeni foarte întinse, sînt pustii şi părăsite. Nu se recunosc locurile unde fuseseră tîrguri şi sate, decît prin ruinele lor şi prin roadele pe care le afli în vecinătatea lor, seminţele răsărind mereu din pămîntul care este foarte bun.

În sfîrşit timp de aproape 5 luni de marş, atît la înaintarea în ţară, cît şi la înapoierea în Polonia, nu am găsit nici o fiinţă omenească decît în oraşul Iaşi, capitala Moldovei. Ceea ce spun aici, va părea poate de necrezut, de aceea am citat mai sus[40] pe ofiţerii care // au însoţit în această campanie pe marchizul de Courtanveaux cu care se mai afla St. Carle[41], un foarte iscusit inginer din armata Franţei şi contele de Beaujeu; ei au fost martori oculari şi vrednici de crezare ai adevărului pe care îl înfăţişez. Sînt şi acum mai multe persoane la Paris care au văzut ca şi mine starea de devastare şi de ruină a unei ţări atît de mari şi atît de frumoase. p. 198

Eu nu vorbesc decît de partea prin care a trecut armata; ştiu că cea care se află spre apus arată cu totul altfel, pentru că e la o mai mare depărtare de drumul de trecere al tătarilor şi nu este expusă incursiunilor polonilor, care au săvîrşit adeseori mari acte de duşmănie[42], dar scopul urmărit de rege în această campanie era să întărească posturile de la aceste hotare şi pînă la capitală şi chiar dincolo de ea.

După cele ce am spus, socotiţi dacă o armată care ştie că merge să poarte război într-o ţară în care trebuie să se aştepte să nu găsească decît apă, aer şi furaj, poate să se lipsească de a duce cu sine tot ceea ce e absolut necesar pentru trai. Voi mai arăta, în cele ce urmează că de mai multe ori ne-a lipsit şi apa, şi că am avut de suferit şi de pe urma focului şi atunci voi mai pomeni de martorii oculari pe care i-am citat.

Regele, pentru a-şi îndeplini scopul intrării sale în Moldova, adică de a pune cîteva oraşe părăsite în stare de apărare, a început cu Pererita: a pus toate trupele să lucreze la întărirea părţii celei mai înalte a acestui oraş şi cum s-a găsit pe loc tot felul de materiale din belşug, această parte a fost curînd pusă iar în stare de apărare. S-au lăsat acolo 200 de călăreţi, 600 de pedestraşi şi 8 tunuri cu muniţiile necesare, poruncindu-se comandantului să desăvîrşească încetul cu încetul, cele începute. Regele avea de gînd să-i sporească garnizoana la înapoierea sa, cînd ar putea face rost cu mai multă uşurinţă de lucrurile de tre-

---

[37] *où l'on trouve toute sorte de bêtes qui furent tuées par les soldats.* (Nu e clar de ce fel de animale poate fi vorba aici întrucît se spune că acest sat sau oraş era pustiu de mulţi ani).

[38] Seroka! (Confuzie cu Soroca).

[39] Telki (!)

[40] Într-un pasaj care nu a fost redat aici mai sînt citaţi: Dauville, Dombel, Brenassise.

[41] Pierre Carle, vestit inginer militar francez (1666—1730).

[42] Incursiunile polonilor şi ale tătarilor apar aici pe acelaşi plan.

buință pentru păstrarea acestor cetăți și pentru înlesnirea legăturii dintre hotarele noastre cu ele.

Străbătînd Bucovina, el a poruncit să se facă poduri peste locurile mai greu de trecut, ceea ce se îndeplinea cu atît mai ușor cu cît nu era vorba de altceva decît să se taie niște copaci pe care, adeseori, îi lăsam să cadă chiar pe locul unde era nevoie.

La două zile de drum de la această primă întăritură s-a aruncat un pod peste Prut și s-a trecut dincolo un detașament de 10 000 oameni, cu porunca de a merge să îndeplinească și la Suceava ceea ce se făcuse la Pererita. Cetatea (Suceava) se află la o depărtare de 10 sau 12 leghe de aceasta din urmă (= Pererita), este așezată pe un rîu ce poartă același nume. S-au lăsat acolo 800 de pedestrași, 300 de călăreți, 10 tunuri și muniții corespunzătoare. Detașamentul acesta s-a unit apoi cu armata, înainte ca aceasta să fi sosit în capitală. S-a făcut un nou detașament care să se ducă să așeze o garnizoană la Soroca, situată cale de o zi mai înăuntrul țării. Această instalare a fost mai ușoară decît celelalte două, pentru că acolo se găsea o cetate ale cărei ziduri și metereze erau întregi, astfel că puțin a mai fost de făcut. Acestea sînt cele două cetăți pe care a vrut regele să le ocupe, pentru a putea intra în Moldova și a merge fără piedică[43] la Iași și a hărțui tot mai mult convoaiele spre Camenița, care nu se puteau lipsi de a trece prin vecinătatea acestor cetăți, și a căror trecere pînă la poarta acestui oraș[44] era împiedicată de fortul Treimei.

. . . .

p. 199 De trei ani de zile nu mai căzuse nici o singură picătură de ploaie în întreaga Țară Românească, nici în Moldova, a cărei climă este nespus de caldă, și în vremea de care vorbesc, erau călduri peste măsură de mari, toate lacurile și toate bălțile erau secate, dar lucrul cel mai uimitor era faptul că rîul Bahlui pe care e așezată capitala și care este aproape de mărimea Marnei[45], nu mai curgea, se mai vedea apă numai în locurile mai adînci. În pămînturile mocirloase se făcuseră crăpături atît de adînci, încît nu ai fi putut vedea un om ridicat în picioare. Repet încă o dată, mă îndoiesc să mai existe vreun exemplu de o secetă atît de mare și atît de lungă și cu toate acestea pămîntul era atît de bun, de gras și de mănos, încît tot cîmpul era acoperit cu o iarbă foarte deasă, înaltă de aproape două picioare și foarte bună pentru cai, dar care lua ușor foc, astfel încît la cea mai mică adiere se aprindea îndată dacă soldații nu fumau cu destulă grijă.

Aceste pămînturi, ca și cele din Podolia, Ucraina, Pocuția și Rusia, sînt atît de grase încît atunci cînd s-a făcut încercarea pe alocuri de a le cultiva, așa cum se face în Franța, — adică arîndu-le de mai multe ori, gunoindu-le apoi arîndu-le încă o dată nu au crescut decît fire foarte dese, încurcate unele cu altele și formînd ca un fel de pătură de o înălțime de mai multe picioare, fără nici un spic. Plugarul din această țară întoarce (= ară) pămîntul numai o dată, își aruncă sămînța și nu se căiește niciodată de osteneala și munca sa.

---

[43] *comme de plainpied.*
[44] = Camenița.
[45] Afirmație mult exagerată.

Din aceste provincii pe care le-am numit, vine acel număr uimitor de vite mari, trimise spre vînzare în toată Germania şi pînă la Strassburg; se mai trimit încă multe din ţinuturile locuite[46] şi domnul Dancher, bancher din oraşul pe care l-am pomenit[47] a transportat vite în Franţa, în timpul ministerului domnului des Marebie. Ele sînt mult mai mari decît cele din ţara noastră şi toate sînt de culoare abia cenuşie[48]. Se mai văd acolo oi, a căror coadă cîntăreşte mai mulţi funţi. Caii din toate aceste ţări sînt cei mai frumoşi şi cei mai buni din Europa. În sfîrşit, în ciuda acestei mari secete, pămîntul a dat din belşug locuri foarte bune de păşunat pentru trebuinţele armatei.

Regele nu ieşise încă din Bucovina, cînd a şi sosit o rudă[49] a domnului[50] Moldovei ca să-i ureze bun venit Maiestăţii Sale la intrarea în ţara lui, în fruntea unei armate puternice în stare a aduce eliberarea de sub cruda asuprire şi dominaţie a turcilor sub care gemea de atîta vreme această ţară. A adăugat că domnul nu aşteaptă decît un prilej prielnic pentru a se supune Poloniei, dar că va avea mai multă credinţă şi statornicie decît predecesorul său[51], care, — după ce îşi alăturase trupele sale de oştirea polonă, cu care regele învinsese pe aceea a otomanilor în bătălia de la Hotin — nu se ţinuse de toate legămintele sale, deşi republica şi le îndeplinise pe cele pe care şi le luase faţă de el. Această rudă a înfăţişat apoi scuzele domnului că nu venea el însuşi înaintea regelui să-şi arate bucuria şi să i se închine, dar că socotise că e mai bine să nu se îndepărteze de capitala sa, pentru a linişti populaţia care era foarte speriată şi gata să fugă, de frica unor năpăstuiri din partea polonilor; ea aştepta pe rege cu foarte mare nerăbdare, pentru ca să i se supună şi ruga stăruitor pe Maiestatea Sa să pregătească un corp de trupe pentru a veni cît mai curînd la Iaşi spre a împiedica fuga şi dezertarea locuitorilor. Aceste frumoase asigurări nu au avut urmări durabile, ele erau făcute de un grec, (!) naţiune care s-a distins întotdeauna prin procedee de felul aceluia folosit de acest domn în această împrejurare. Acest prim sol a fost urmat de mulţi alţii care erau toţi însărcinaţi cu aceleaşi asigurări a unei supuneri depline.

Armata, fiind la trei zile de capitală, regele, pentru ca să nu fie nici o lipsă din partea sa[52], a pregătit un detaşament de 8 000 de oameni din cavalerie, care a trecut Prutul, şi a pornit repede într-acolo. În tot timpul acestui marş nu am văzut nici o singură picătură de apă.

Cînd am ajuns la Iaşi, poporul, avînd în fruntea sa pe episcop[53], ne-a primit cu o bucurie de nedescris, mulţumind de mii de ori cerului că vede la el creştini, după ce răbdase timp de atîţia ani pe duşmanul neîndurat al creştinismului.

---

[46] Adică din partea de vest a Moldovei la adăpostul incursiunilor pomenite.
[47] = Strassburg.
[48] *gris de perle.*
[49] Neidentificat.
[50] Constantin Cantemir.
[51] Petriceicu: Neculce afirmă că în această expediţie „Era şi Petriceicu Vodă cu dînsul".
[52] *pour ne pas manquer en rien* — (adică pentru a satisface cererea domnului.
[53] = Mitropolitul Dosoftei.

Am aflat că domnul fără de credință fugise cu cîteva zile înainte de sosirea noastră, după ce își trimisese mai întîi familia, își salvase mobilele și tot ce avea mai de preț astfel că am găsit castelul părăsit cu de ăvîrșire. Regele a fost înștiințat de îndată de fuga acestui domn și de marea mulțumire pe care o dădea locuitorilor speranța de a-și vedea în curînd liberatorul...

Iași, capitala Moldovei, este un oraș mare — dacă poate fi numit raș — căci este deschis din toate părțile, fără porți, fără șanț și fără ziduri. De altfel casele sînt bine clădite și cu destulă trăinicie, străzile ınt largi și se găsesc mai multe piețe unde se vînd unele alimente și ale căror prăvălii erau ținute de negustori bogați înainte de ruina și prăpădul acestei frumoase țări, putîndu-se găsi în ele tot ce Asia — care este foarte aproape — poate da mai frumos. În acest oraș cu totul deschis sînt 12 sau 14 castele, închise cu ziduri înalte și puternice, cu multe turnuri întărite[54]. Acestea sînt toate mănăstiri de călugări ortodocși, din ordinul Sf. Vasile, și în incinta acestor ziduri, care este foarte mare, se află bisericile lor, care sînt foarte impunătoare. Călugării, care sînt întotdeauna în număr mare, își au acolo chiliile. Locuitorii cei mai înstăriți au și ei mai multe odăi în aceste incinte și cîteva magazii unde își păstrează ce au mai bun și unde se retrag ca și restul locuitorilor, în timpul trecerii tătarilor. Toate aceste mănăstiri au cîteva tunuri și tot felul de arme pentru a se putea apăra în asemenea împrejurări.

Biserica episcopală cu casa episcopului[55] și a preoților săi care sînt și ei calugări, sînt înconjurate cu asemenea ziduri. Castelul este un amestec de mai multe clădiri care par foarte vechi. Este așezat pe o ınalțime, înconjurată de jur împrejur cu o incintă de ziduri, cu cîteva turnuri și un șanț. Ni s-au dat asigurări că acolo fuseseră tunuri destul de bune și multe alte arme, dar noi n-am găsit nimic. Am fost foarte mirați să vedem într-o clădire atît de veche mai multe apartamente de o mare frumusețe. Erau toate îmbrăcate cu lemn, zugrăvite și aurite ca un mozaic, ce încînta privirile.

p. 201 // Acest oraș este așezat la capătul unui mare șes, învăluit în chip de semilună de o luncă mare ce se întinde cît vezi cu ochii la dreapta și la stînga, și are o leghe în lățime și prin mijlocul ei curge rîul Bahlui: de cealaltă parte a acestei lunci se vede un deal, tot în formă de emiluna, foarte întins, sădit în întregime cu vii, mult mai înalte decît ele din Franța și care dau un vin alb foarte bun. Pe culmea acestui deal se văd vreo opt sau zece mănăstiri de călugări bazilitani, foarte bine clădite, în stare să se apere împotriva tătarilor care n-au niciodată arme de foc și care nu caută pretutindeni decît să jefuiască și să ia robi. Este de mirare că aceste sărmane popoare, supuse Porții nu sînt ferite de jafurile lor, dar ele sînt creștine și turcii au lăsat să fie ruinate și pustiite atîtea orașe precum și o țară atît de frumoasă, fără să se folosească de puterea pe care o au asupra tătarilor, spre a-i opri de la aceasta.

Muntenii și moldovenii sînt bine legați, chipeși, buni ostași; în armatele polone ei formează un mare număr de companii de cavalerie

[54] *tours terrassées.*
[55] — Mitropolia.

ușoară care sînt cît se poate de viteze și se disting în toate împrejurările. Sînt întotdeauna cîteva dintre ele pe lîngă persoana regelui. Nu sînt lipsiți de agerime, de care dau dovadă cînd sînt afară din țara lor, găsind acolo oameni care să-i cultive și să-i învețe. Atunci reușesc foarte bine în toate ramurile științei, pe cînd barbara stăpînire sub care trăiesc de un număr atît de mare de ani a gonit din țara lor toate artele și științele și din această cauză preoții și călugării lor sînt foarte puțin luminați.

Femeile sînt frumoase și chipeșe, ele au un fel de a fi, un farmec și o grație care le sînt proprii, și la care ajută foarte mult felul lor de a se îmbrăca, mult deosebit de al turcoaicelor, dar care nu are mai puțină grație și nu pune mai puțin în valoare frumusețea lor.

Limba vorbită în Moldova și în Țara Românească nu este folosită decît în aceste două țări. Seamănă foarte mult cu limba italiană și aproape că nu mă îndoiesc că derivă din ea, are aceeași construcție, aceeași pronunție și toate cuvintele au aceleași terminații ca cele italiene, ceea ce îmi confirmă această părere e faptul că genovezii au stat mult timp pe țărmurile Mării Negre unde au avut așezări însemnate, avînd și cele mai bune porturi cum sînt Caffa în Crimeea și Cetatea Albă așezată la gura Nistrului, în fosta Basarabie care le-a fost răpită de tătari abia în 1620 (!).

De obicei, persoanele care au strîns averi mari prin comerț, iau la mezat la Poartă cele două domnii iluzorii ale Țării Românești și Moldovei. Cel care oferă mai mult nu se poate să nu le obțină, dar se întîmplă adeseori că abia s-a înfruptat din ele cîțiva ani și este și scos din domnie de un altul care va fi oferit sume mai mari sultanului și mai multe daruri marelui vizir sau altcuiva; turcii au la îndemînă destule pretexte pentru a face nedreptăți și a-și umple pungile.

Să judece oricine ce soartă crudă au aceste biete popoare care sînt întotdeauna victimele marilor sume plătite dinainte de aceia care vor să ajungă tiranii lor; împrejurare care a contribuit tot atît de mult la pustiirea și părăsirea țării lor ca și fapta unor dușmani fățiși.

// Acești domni sînt tratați la Poartă în același fel ca și patriarhii p. 202
religiei ortodoxe, aceste demnități sînt întotdeauna oferite celui care plătește mai mult și cei care le dobîndesc n-au nici o siguranță că se vor bucura mult timp de ceeace au cumpărat pe un preț atît de scump.

Regele poruncise foarte lămurit ofițerului general care comanda detașamentul de cavalerie trimis la Iași să interzică tuturor soldaților, sub aspră pedeapsă, de a săvîrși vreo silnicie împotriva locuitorilor, atît cu privire la persoane cît și la bunuri, pentru a nu le da prilej de a se plînge. Acest comandant a adus la cunoștința episcopului și a tuturor celor mai cu vază din oraș, în fața poporului, aceste ordine rugîndu-i să-i înștiințeze pe ofițerii săi sau pe el însuși, dacă cumva vreunul din călăreții săi ar săvîrși vreo dezordine.

Această bunătate a regelui a mărit bucuria pe care o resimțea tot orașul. Locuitorii nu s-au speriat de faptul că au fost cantonate trupe în diferite mănăstiri, măcar că acolo păstrau ei tot ce aveau mai de preț; au fost aduse trupe și în castel și au fost trimiși ofițeri cu detașamente în toate mănăstirile mai apropiate de oraș, iar restul cavaleriei și-a așezat tabăra ca de obicei în așa fel că poporul a putut să rămînă ne-

tulburat în linişte deplină. Toţi binecuvîntau cerul şi spuneau că priveau ziua intrării noastre ca pe cea mai fericită zi de care ei şi strămoşii lor s-au bucurat de mulţi ani încoace.

Această omenie şi bunătate desăvîrşită a regelui au fost cunoscute curînd în ţinuturile locuite[56] din jurul capitalei şi vestea s-a răspîndit în lung şi în lat. Ea a atras la Iaşi pe oamenii cei mai însemnaţi din ţară, şi clerici şi mireni, care au venit să se închine unui principe pe care îl priveau, de pe acum, ca cel care trebuia să le sfărîme lanţurile. Populaţia Ţării Româneşti care gemea sub acelaşi jug, fiind informată de ceea ce se petrecea la vecinii lor, şi dorind fierbinte să aibă parte de aceeaşi fericire, a silit pe domn[57] să trimită o solie regelui în numele său şi al ei pentru a ruga pe Măria Sa ca, după înfăptuirea planurilor sale privind Moldova, să binevoiască să vină înainte de a se înapoia în regatul său, să primească actul de supunere al unui popor nenorocit care îl privea dinainte ca pe mîntuitorul său. Această deputaţie nu a ajuns la Iaşi decît după plecarea regelui, din cauza vremii căci anotimpul prea înaintat, nu i-a îngăduit să asculte de rugăminţile stăruitoare ale acestui popor nenorocit.

Cele două detaşamente care fuseseră alcătuite pentru întărirea şi punerea în stare de apărare a Sucevei şi a Sorocăi şi aşezarea de garnizoane acolo s-au unit din nou cu oştirea dusă în cîmpia Ţuţorei, renumită prin lunga rezistenţă pe care a opus-o acolo vestitul Zolkiewski[58], strămoşul matern al regelui, împotriva unui mare număr de turci şi de tătari care nu au putut să-l atace în tabăra sa, din care se mai văd urmele şi astăzi şi în faţa cărora a realizat în ciuda tuturor sforţărilor lor, acea frumoasă şi lungă retragere de peste o sută de leghe pînă în locul unde i s-a tăiat capul şi lui şi fiului lui, după ce a fost părăsit de cavaleria sa.

(Această cîmpie a Ţuţorei mai este foarte cunoscută şi datorită faptului că fusese punctul de întîlnire al diferitelor hoarde tătăreşti, cînd acestea îşi porneau incursiunile în Polonia şi cum autorul *Istoriei soco-*
p. 203 *tite tainice sau // anecdotice*[59] a auzit vorbindu-se adesea de Ţuţora, a binevoit să facă din această cîmpie un oraş pe care îl aşază după cheful său, pe malul Prutului). Episcopul[60] şi locuitorii cei mai însemnaţi din Iaşi s-au dus în tabăra care se afla la o depărtare de vreo leghe şi au fost aduşi înaintea regelui de marele şambelan. Prelatul a adresat Măriei Sale o cuvîntare plină de respect şi de supunere. Nu pot fi arătate în cuvinte semnele de bucurie pe care el şi toţi cei care îl însoţeau le-au arătat în această împrejurare. Episcopul a repetat de mai multe ori că nu-i mai păsa de moarte de vreme ce îşi vedea poporul supus unei stăpîniri pe atît de echitabile şi drepte pe cît cea de sub care scăpase fusese crudă şi tiranică. Regele a răspuns prelatului cu blîndeţea şi bunătatea sa obişnuită, asigurîndu-l de ocrotirea sa statornică faţă de locuitori atît timp cît aceştia se vor învrednici de ea. Regele a stat de vorbă cu

---

[56] *dans les cantons habités* spre deosebire de ţinuturile devastate şi părăsite.

[57] Şerban Cantacuzino.

[58] Era bunicul regelui Ioan Sobieski care a dispus să fie pomenit solemn aici. Pentru împrejurările morţii sale, vezi descrierea retragerii oastei polone Călători... IV, p. 443 ş.u.

[59] = Dalérac, vezi mai sus notiţa bibliografică p. 279.

[60] Mitropolitul Dosoftei.

el întrebîndu-i despre starea în care se afla acea parte a țării în care rămăsese populația și mai ales despre fuga domnului lor. Ei au vorbit de el ca de unul din oamenii cei mai răi, care i-au cîrmuit de multă vreme, au mai adăugat că au simțit urmările banditismelor lui pînă în ultima clipă a fugii sale. Luîndu-și rămas bun, prelatul a rugat stăruitor pe rege să dea clerului și poporului mîngîierea de a-l vedea pe noul lor stăpîn în orașul lor, ceea ce acesta a făgăduit. Au rugat pe marele șambelan să le facă cunoscut ziua în care s-ar putea bucura de această fericire, dar regele care fugea de toate ceremoniile nu a vrut să li se satisfacă această cerere din urmă.

Regele nu a vrut să îngăduie ca armata să se apropie de oraș, de teamă să nu strice puținele bucate care se aflau pe cîmp pentru hrana populației. E drept că și dacă regele nu ar fi avut această grijă de populație, lipsa de apă din Bahlui nu ar fi îngăduit cavaleriei să se depărteze de Prut, pe care nu-l pierdusem nici o clipă din ochi de la intrarea noastră în Moldova și pe care l-am urmat încă mult timp.

Regele, pentru a împlini dorința locuitorilor din Iași de a-l vedea în orașul lor, a trecut Prutul la vărsarea Bahluiului, escortat doar de 500 sau 600 de călăreți și urmîndu-i albia, prin lunci foarte frumoase a ajuns pînă la Iași fără a fi așteptat și a tras la castel voind să stăvilească dinainte tot ce ar fi voit să facă poporul pentru primirea lui, dar el nu a putut împiedica aclamațiile și isbucnirile sale de bucurie, cînd a aflat de venirea lui.

Episcopul, în fruntea clerului, urmat de o mulțime de călugări și de locuitorii cei mai de seamă s-a dus să salute pe Măria Sa care i-a primit și le-a vorbit cu multă bunătate. După ce a prînzit, a încălecat și a vizitat mănăstirile cele mai însemnate, admirînd marea frumusețe a bisericilor, a făcut ocolul unei părți din oraș a cărui așezare i-a plăcut foarte mult. În adevăr, toate împrejurimile sînt foarte atrăgătoare și de o mare varietate. Această luncă întinsă, albia Bahluiului atunci cînd curge apa, dealul îmbrăcat cu vii, numărul de mănăstiri de pe culmea sa, toate acestea laolaltă alcătuiesc o priveliște încîntătoare.

Regele s-a întors apoi la oastea sa de unde se aduseseră 1500 de pedeștri ce au fost lăsați în această capitală împreună cu 800 de călăreți, iar detașamentul care se dusese mai înainte acolo s-a unit cu restul trupelor din tabără.

În această campanie, scopul regelui era de a înainta pînă la Dunăre, întărind o serie de posturi din loc în loc și de a-și așeza armata pe țărmul acestui mare fluviu, mergînd în susul său, ceea ce îi asigură supunerea Țării Românești; ba hotărîse chiar să petreacă la nevoie și iarna în acea țară. p. 204

Informatorii[61] pe care îi avea la Poartă îi dăduseră de știre, cu mult înainte de plecarea lui din Polonia că în lista alcătuită în Divan, a forțelor împărăției otomane care trebuiau să acționeze împotriva celor patru puteri aliate (Germania, Polonia, Rusia, Veneția), fuseseră desemnați 40 000 de oameni pentru a-i ține lui piept, împreună și cu toate forțele tătarilor Nohai[62] și a celor din Bugeac.

---

[61] *Les créatures qu'il avait à la Porte.*

[62] Numire dată aici într-un sens destul de general tătarilor din nordul Mării Negre.

Aceste ştiri, departe de a-l face pe rege să-şi schimbe planul, l-au hotărît să stăruie în el pentru că era încredinţat că prin cîştigarea unei bătălii, ar supune toată această ţară întinsă care este mărginită, de o parte de Dunăre şi de alta de Nistru pînă la Marea Neagră şi că ar goni pentru totdeauna cele două hoarde de tătari din vechea Basarabie pe care o ocupau acum şi care făcuse parte din Moldova mai înainte de aşezarea lor acolo, de la începutul veacului trecut.

Înainte de a ajunge la Dunăre mai aveam încă înaintea noastră pe Prut, două cetăţi care fuseseră părăsite: Fălciu, prima din ele şi Galaţi, cea mai depărtată. Am fi putut merge acolo uşor, în linie dreaptă, în 10 sau 12 zile de marş, dar cum nu mai rămăsese nici un strop de apă în acest ţinut, am fost siliţi să urmăm cotiturile rîului care fiind foarte mari ne-au lungit marşul cu încă o dată pe atîta. Nu poate fi îndeajuns lăudată bunătatea şi chiar virtutea deosebită a apelor Prutului, căci în loc ca vreun soldat să sufere vreun neajuns din pricina lor în timpul unei campanii atît de lungi şi de grele, ele au constituit dimpotrivă leacul suveran împotriva disenteriei de care au suferit trupele noastre din pricina mulţimii de fructe deosebit de gustoase pe care le-am găsit în aceste pustiuri, atît pe cîmp cît şi în pădure; nici unele nu au fost atît de vătămătoare ca pepenii obişnuiţi şi harbujii cît şi castraveţii dintre care unii aveau aproape două picioare în lungime. Căldura copleşitoare ne silea să mîncăm multe din aceste fructe cu o lipsă de măsură care îmbolnăveau adeseori pe ostaşi.

Întreaga armată era uimită de faptul că de două luni de cînd intrase în Moldova nu apăruse încă nici un singur duşman, nici turc, nici tătar. Regele, generalii şi ceilalţi ofiţeri nu ştiau pe seama cărui fapt să pună acest lucru; Măria Sa era cu atît mai uimit cu cît toate ştirile care fuseseră date de la Poartă se dovediseră întotdeauna adevărate. În orice caz, îţi puteai închipui că turcii vor fi pierdut vreo bătălie în Ungaria şi că armata lor ce fusese desemnată să vină împotriva noastră, fusese întoarsă şi trimisă într-acolo. Dar această presupunere care părea destul de probabilă nu avea în vedere decît pe turci, şi nicidecum pe tătari, care nu puteau să nu ştie că ne apropiem în fiecare zi de hotarele lor. Abia mai tîrziu am fost lămuriţi asupra acestui lucru misterios...

Armata a ridicat tabăra din cîmpia de la Ţuţora unde stătuse 9 sau 10 zile şi şi-a urmat marşul fără să se poată depărta o clipă de Prut. Ea a ajuns la Fălciu după 12 sau 13 zile de marş.

Regele fusese asigurat că zidurile şi turnurile acestui oraş părăsit şi pustiu nu erau mai vătămate şi mai ruinate decît ale celorlalte cetăţi pe care le văzusem; dar cu toate acestea totul era atît de distrus încît nu mai rămăsese nici un zid întreg, nici o singură clădire, afară doar de
p. 205 o biserică. E adevărat că // şi dacă am fi găsit oraşul în starea în care se spusese, nu am fi putut trage nici un folos de pe urma lui din cauza poziţiei sale neprielnice, căci era înconjurat din toate părţile de înălţimi care se apropiau atît de mult încît de pe ele puteai uşor arunca în el cu pietre fie şi cu mîna. Această împrejurare, unită cu seceta care ţinea într-una de trei ani întregi, a hotărît pe rege şi pe sfetnicii lui să amîne restul expediţiei pentru campania următoare, şi doar să înmulţească, în timpul retragerii, apărarea şi garnizoanele posturilor care

fuseseră ocupate pînă atunci. S-a hotărît totuşi să înaintăm pînă la Galaţi şi chiar de a doua zi armata a pornit într-acolo, unde a ajuns după opt zile. Am găsit şi acest oraş cu totul distrus ca şi cel dintîi, cu o poziţie tot atît de neprielnică, ceea ce l-a îndemnat pe rege să ia hotărîrea de a se apropia iar de ţara lui de care se depărtase de aproape trei luni.

În speranţa de a desăvîrşi în 1687 lucrul început cu atîta succes în anul precedent, s-a construit un pod în faţa Galaţiului,[63] pe care am trecut pentru a urma celălalt mal al Prutului unde era de asemenea nutreţ din belşug şi tot atît de bun ca şi de partea ceastălaltă şi unde nu lipsea nici lemnul. Nu eram decît la o depărtare de cîteva zile de vărsarea în Dunăre a acestui rîu care este ultimul pe care îl primeşte acest mare fluviu înainte de a se arunca în Marea Neagră.

În sfîrşit după ce nădăjduisem atîta vreme să vedem duşmanii, iată că în a 4-a zi a retragerii noastre am văzut cîmpiile pe care abia le părăsisem, mişunînd de tătari. Venirea lor nu a adus cu sine la început, decît gălăgia lor obişnuită, şi ei ne ameninţau cu venirea armatei turceşti despre care spuneau că ar fi pe urmele lor. Timp de două zile s-au ţinut de armata noastră, lăsînd rîul între ei şi noi. În noaptea a treia l-au trecut, iar a doua zi i-am văzut răspîndiţi peste tot de partea noastră, la o depărtare destul de mare. Oamenii noştri au prins pe cîţiva dintre ei; am aflat de la aceştia că armata turcească era de foarte multă vreme în ostroavele pe care le alcătuiesc diferitele canaluri ale Dunării; că aveau un pod gata pentru a trece în Moldova, dar că ei nu ştiau care a fost pricina care a întîrziat intrarea lor în ţară.

După cîteva zile am aflat de la alţi prizonieri că turcii mergeau mai întîi pe aceeaşi parte a rîului ca şi noi dar că aflînd că îl trecusem, fapt pe care nu-l ştiau dintru început, au făcut şi ei tot astfel trecîndu-l înapoi pentru ca acesta să rămînă mereu între cele două armate. Această mişcare a îngăduit regelui şi generalilor să înţeleagă că turcii nu aveau de gînd să dea lupta cu noi.

Armata şi-a urmat mai departe înaintarea fără ca tătarii să îndrăznească să facă ceva pentru a o tulbura — căci într-adevăr ei nu sînt în stare de aşa ceva cu armele de care se folosesc ei şi nu dau niciodată o luptă susţinută. S-au mărginit deci potrivit obiceiului lor, să semene adeseori alarma noaptea, cînd într-o parte a taberei, cînd în alta. La început au fost respinşi cu cîteva focuri de armă, de care se tem foarte tare. Dar nu se poate tăgădui că ei vlăguiesc mult trupele prin stratagemele lor care, fără îndoială, ar încurca mai mult decît se poate socoti, chiar armatele cele mai călite în războaie, dacă nu sînt obişnuite ca polonii să se bată cu acest neam ce nu luptă niciodată ferm afară doar atunci cînd este încărcat de pradă de care nu se poate hotărî să se despartă... decît odată cu viaţa. Atunci cînd regii Poloniei se află în fruntea armatei lor, un nobil călare, poartă întotdeauna pe lîngă el un fanion în vîrful unei lănci foarte lungi; acest semn este numit *bunczuk* şi el arată locul unde se află regele; aceasta este o mare înlesnire pentru cei care au ceva de raportat, sau trebuie să îi ceară unele ordine, mai ales cînd se află atît de aproape de duşmani cum

[63] Inexact. Vezi Jurnalul lui Iacob Sobieski.

eram noi atunci. Cei patru generali ai Poloniei și Lituaniei au și ei asemenea fanioane, dar diferite unele de altele, pentru ca prin această deosebire să poată ușor fi găsit acela dintre cei patru care este căutat... Cînd se apropie de rege purtătorii acestor fanioane le apleacă pe grumazul cailor și nu le ridică decît după ce s-au depărtat de rege.

Turcii nu s-au lăsat mult timp așteptați, i-am văzut în sfîrșit înaintînd de cealaltă parte a rîului într-o ordine desăvîrșită, făcînd mare zgomot cu instrumentele lor de muzică ostășească, la care au adăugat în curînd larma strigătelor lor obișnuite și tătarii răspundeau pe același ton. Armata noastră fiind rînduită de luptă s-a oprit pînă ce au ajuns dușmanii în dreptul nostru; atunci a bubuit tunul. Era prima oară că se folosea praf de pușcă de cînd eram în campanie. După ce i-am observat cîtva timp, ne-am urmat marșul pînă la locul unde ne-am pus tabăra, în fața căreia am văzut în curînd cum se ridică minunatele lor corturi. Veștile care i se dăduseră regelui s-au dovedit foarte exacte cu privire la numărul lor. Erau cel puțin 40 000 de oameni din trupe foarte alese, îndeosebi cavaleria lor care este fără îndoială cea mai bună din lume și cea mai bine echipată, avînd caii cei mai frumoși.

Chiar din acea zi apele Prutului au ajuns obiectul de luptă dintre trei mari armate. Este neîndoios că timp de 20 de zile aceste armate n-au putut avea apă decît vărsînd sînge, pe amîndouă malurile acestui rîu și a trebuit aproape în fiecare zi să ne folosim de tunuri pentru a o dobîndi.

Cele două armate înaintau în fiecare zi ca și cum ar fi fost înțelese între ele. Armata turcă observa toate mișcările armatei noastre, și dacă aceasta uneori făcea vreun popas în timpul marșului, ei făceau la fel și amîndouă își așezau tabăra lor pe aceeași linie, și atunci începeau din nou lupta cu tunul și cu focuri de pușcă pentru a se apropia de rîu, în timp ce tătarii care se aflau de partea noastră a rîului, se dovedeau niște tovarăși statornici și credincioși, hărțuindu-ne necontenit ziua și noaptea. Cînd cazacii noștri, dibaci și viteji cum le este firea, vedeau că malurile Prutului dinspre partea turcilor erau acoperite de desișuri și mărăciniș, ei se ascundeau acolo și nu treceau din nou rîul fără cîteva capete ale dușmanilor și adeseori aduceau și prizonieri. De la aceștia ca și de la prizonierii tătari am aflat în sfîrșit cauza îndelungatei întîrzieri a apariției dușmanilor în campanie.

La Poartă se credea că obiectivul urmărit de Sobieski era de a izgoni pe tătarii din Basarabia, astfel că domnul le-a poruncit să-și îndrepte turmele spre Nistru pentru a le trece pe țărmul celălalt la apariția armatei polone, dar seraschierul avea ordin să se unească cu tătarii pentru a tăia calea polonilor.

p. 207 . . . .

...Cred că în Europa nu sînt țări care să aibă mai puține legături cu toate celelalte țări ca Moldova și Țara Românească, și pe care călătorii să nu le viziteze; de aceea nu sînt cunoscute decît foarte puțin și nu prea exact.

Străbătusem pînă atunci pustiuri mari și întinse, fără să găsim alte alimente decît unele fructe care ne făceau tot atît de mult rău pe cît era binele ce ni-l aduceau. Am îndurat mereu o arșiță din cele mai

copleşitoare şi care era aproape tot atît de cumplită noaptea ca şi ziua. Pînă atunci, un rîu ne dăduse o apă minunată dar acum nu se mai putea folosi decît cu vărsarea sîngelui. Culmea nenorocirii, tătarii băgînd de seamă că iarba se aprindea uşor, am putut vedea deodată cîmpiile cuprinse de foc, ceea ce ne-a adus două mari neajunsuri, primul, că o parte din cavaleria noastră era silită să rămînă mereu călare pentru a îndepărta pe aceşti // incendiatori de armata noastră şi a nu lăsa p. 208
ca focul să se apropie prea tare de ea[64].

Al doilea neajuns a fost că arşiţa a ajuns încă şi mai grozavă. Cînd trecea armata pe aceste pămînturi pîrjolite picioarele cailor răscoleau cenuşa care ridica în aer nori atît de deşi şi de negri încît abia se putea vedea cerul, şi cenuşa se lipea totodată de feţele soldaţilor, neîncetat acoperite de sudoare; astfel că parcă întreaga armată ieşise din fundul Africii. Regele tot atît de negru ca şi ultimul din ostaşii săi, rîdea împreună cu generalii şi cu nobilii care îl însoţeau, văzîndu-şi ostaşii astfel prefăcuţi în etiopieni.

Într-un marş principele Iacob, fiul mai mare al regelui, fiind însoţit doar de 100 sau 120 de voluntari sau de oameni din suita lui (printre care se afla şi contele de Beaujeu) şi depărtîndu-se puţin, a fost înconjurat[65] de o trupă de tătari. Principele împreună cu trupa lui a ţinut piept la toate atacurile lor cu atîta statornicie timp de mai bine de un ceas, încît cavaleria noastră a avut timpul să alerge într-acolo şi să-l despresoare. Un nobil a fost ucis, mai mulţi au fost răniţi, 500 sau 600 de tătari au rămas pe cîmpul de luptă. Principele a doborît de pe cal pe unul din ei cu o lovitură de pistol, l-a luat şi l-a înfăţişat tatălui său; era un tînăr de 20 pînă la 22 de ani; chipeş, fără nimic în trăsăturile feţii care să trădeze particularităţile neamului său şi care era destul de bine îmbrăcat pentru un tătar. Dealtminteri era fiul marelui mufti din Crimeia şi al unei principese circasiene.

[Urmează menţionarea purtării vitejeşti a unui francez,] „le Sieur Beucher, chevalier de l'ordre militaire du Christ" pe care îl aduce de la Paris marchizul de Béthume, ambasadorul Franţei, pentru a sluji regelui Poloniei şi care se afla în viaţă la Paris în 1726 cînd îşi scria autorul partea aceasta a amintirilor sale, putînd chiar aduce mărturia sa la cele arătate de autor.

Nu a fost zi în tot timpul cît au fost duşmanii în ochii şi în preajma noastră, fără vreo ambuscadă de o parte sau de alta a rîului, era destul să fie pe acolo tufişuri, mărăcinişuri sau trestii înalte, pentru ca să izbîndească în încercările lor. Ei[66] coborau în grupuri de 12 sau 15 în acele crăpături mari pricinuite de secetă în locurile mlăştinoase despre care am pomenit, şi cum mulţumită armelor lor ghintuite (?)[67] înnemeresc ţinta cu foarte mare precizie, fiecare îşi ochia bine duşmanul

---

[64] Urmează o scurtă polemică cu autorul „Anecdotelor sau istoriei secrete a regelui" asupra unor amănunte inexacte date de acesta cu privire la mijloacele folosite pentru stingerea focului duşman.

[65] Episod imaginar. Nici urmă de aşa ceva în Jurnalul lui Iacob Sobieski.

[66] Din context rezultă că este vorba de duşmanii turcilor şi tătarilor. Ar fi deci subînţeleşi cazacii. Dar exagerările flagrante privind mărimea acelor crapaturi, ne îndeamnă la multă prudenţă în acceptarea diferitelor înflorituri, datorate poate mărturiei invocate a supravieţuitorului pomenit mai sus.

[67] ... *armes rayées.*

care nu scăpa niciodată teafar. Este un fapt sigur că au ucis mai bine de cinci sute de turci şi de tătari.

p. 209 Se văd pe întinsurile Moldovei nenumărate movile făcute de mîna omului, unele mai înalte ca celelalte. Tradiţia spune că s-au purtat lupte în aceste locuri şi că acestea sînt mormintele celor care au fost ucişi, că cele mai înalte sînt ale căpeteniilor şi feţelor mai alese. Am văzut pe malul Prutului una din aceste movile, atît de înaltă, încît regele a poruncit să fie măsurată. S-a aflat că era de 200 de stînjeni[68] înălţime. Aceeaşi tradiţie susţine că este mormîntul unui rege al dacilor, locuind în această ţară după alungarea sciţilor, sau fiind ei înşişi sciţi sub alt nume. Se spune că unul din regii lor fusese ucis chiar în locul unde se vede această „movilă“[69] înaltă, căci acesta este numele car se dă acestor înălţimi şi în această ţară şi în Polonia unde se văd multe, mai ales în Podolia şi în Ucraina; am văzut unele şi în apropiere de Tongres[70].

De obicei ne urcam pe aceste înălţimi pentru a observa mai bine înaintarea turcilor. Abia ne coboram, şi tătarii se şi urcau la rîndul lor. Într-o zi un ofiţer de artilerie s-a gîndit să îngroape o bombă pe vîrful uneia din aceste movile, mai mare şi mai înaltă ca celelalte, a lăsat un capăt al fitilului măsurat şi aprins şi a pus să se acopere totul cu iarbă şi bălării ca să nu poată fi observat. S-a dat de ştire regelui şi generalilor . . . 20 de tătari şi-au pierdut acolo viaţa[71].

Alţi ofiţeri au vrut să distreze pe acest principe printr-o stratagemă de a lor. Carnea de cal este felul cel mai preţuit de tătari. Cînd rămînea vreun cal mort pe cîmpul de bătălie de pe care ne retrăgeam, îi vedeam îndată alergînd ca să-l ridice. Unul din aceşti ofiţeri a pus a se fa ă o tăietură în trupul unui cal, a băgat înăuntru o bombă, i-a potrivit fitilul, a aşezat calul culcat pe partea deschisă şi cîtva timp după aceea am văzut mulţi din aceşti mîncători de cai care şi-au pierdut dintr-o dată pofta de mîncare. Pe urmă nu era nimic mai distractiv decît să-i vezi dînd tîrcoale şi ochind prada înainte de a se apropia de ea. Cînd se goleau carele cu alimente, ele se ardeau; am crezut ca unele din ele pot fi întrebuinţate pentru a pune la cale o nouă păcal ala pentru tovarăşii noştri de drum. Pentru a-i face să cadă mai bine în cursă, am lăsat în părăsire mai multe căruţe în care puneam pentru ei mai multe boarfe şi am băgat de seamă că ei se grăbeau să fugă după acele căruţe. Atunci am pus vreo 20 de grenade în unele din ele, împreună şi cu praf de puşcă şi cu mai multe fitiluri aprinse şi am socotit atît de bine timpul cînd ne-am îndepărtat, încît au luat foc, îndată ce s-au apropiat vizitatorii curioşi. Căutam astfel să ne distrăm pe seama duşmanilor uitînd de nevoile noastre.

Regele nu a încercat să meargă împotriva duşmanilor, trecînd rîul, ceea ce ar fi fost tare greu de îndeplinit în prezenţa lor; dar chiar da a această trecere ar fi fost cu putinţă, el era încredinţat că ei nu aveau deloc de gînd să se lupte şi ca s-ar retrage dacă ar vedea că am

---

[68] Vech măsură de lungime = 1 494 m.

[69] *mogila*. În limbile slave acest cuvînt înseamnă şi mormînt.

[70] În Belgia, la 22 km de Liège.

[71] În partea aceasta a textului predomina anecdota. Această observaţie este valabilă şi pentru toate „păcalelile“ ce urmează.

voi să-i silim la luptă, căci pierderea unei bătălii din partea lor ar aduce în supunerea Poloniei și restul Moldovei și întreaga Țară Românească și dacă s-ar întîmpla una ca asta atunci tătarii ar fi siliți să părăsească ei înșiși Basarabia.

// Toate isprăvile acestui seraschier al turcilor și ale marei sale p. 210
oștiri se mărgineau în a ne hărțui timp de cîteva ceasuri pe zi pentru folosirea malului din partea noastră a rîului atunci cînd ne așezam tabăra. Dar noi îl sileam întotdeauna să părăsească malul său și să se ducă să caute apă sau mai sus sau mai jos; totuși aceste hărțuieli costau întotdeauna viața unor ostași, atît dintr-o parte cît și din cealaltă. Într-o zi s-a întîmplat să fie o pădurice umbroasă pe țărmul dinspre ei, ei au pus artileria lor să o ia înainte și au dus 35 de tunuri în pădure unde nu puteau fi descoperite; și socoteau să ucidă mai mulți din oamenii noștri cînd ar trece, cu atît mai mult cu cît malul nostru era descoperit cu totul și trecerea îngustată de un deal care ne silea să ne strecurăm chiar pe marginea Prutului. Este de netăgăduit că prezența acestei baterii ar fi stîrnit oarecare zăpăceală printre trupele noastre care nu se așteptau la așa ceva și ne-ar fi ucis fără îndoială mulți soldați, dacă dușmanii n-ar fi săvîrșit imprudența de a trage mai întîi asupra bagajelor noastre care mergeau înaintea armatei; au ucis cîțiva rîndași de oaste și cai și au sfărîmat cîteva căruțe, dar acesta a fost singurul rău pe care ni l-au făcut, căci viteazul Kontski, marele maestru al artileriei, a așezat 52 de tunuri în fața acelora ale dușmanilor, de cealaltă parte a rîului.

De la prima noastră salvă, tunurile turcești au amuțit; și mai bine de 50 de ori a fost repetată această primă salvă fără ca ei să mai tragă o singură lovitură. Aproape toate tunurile lor au fost sfărîmate și demontate[72], fapt pe care l-am înțeles cînd ne-am retras bateria noastră, ceea ce le-ar fi dat timp să-și încarce din nou tunurile pe cînd noi... ne înhămam caii; totuși ei nu au tras decît de 7 sau 8 ori. Prima lor lovitură, trasă destul de aproape[73], ne-a costat 5 oameni și 8 sau 10 cai, nici unul din tunurile noastre nu a fost atins.

Doream cu patimă să găsim un prilej pentru a plăti polița dușmanilor, dar nu am putut avea această mulțumire, totuși această încăierare pare să fi reînsuflețit pe cazacii noștri. Chiar în noaptea acestui bombardament, 1 200 sau 1 500 dintre ostașii cei mai neînfricați au trecut rîul la o leghe // mai sus de cele două armate, și către miezul nopții p. 211
au dat de tabăra turcilor, au pus mîna pe trupele cele mai înaintate (avangărzi) și au adus 300 sau 400 de capete.

Noi continuam bombardările seara și dimineața, de o parte și de alta pentru a avea apă. Cîteodată se trăgea cu tunul în timpul marșului, cînd armatele erau în bătaia tunului ca să nu tragă în zadar, și tatarii, din partea lor continuau să ne presare, în ciuda noastra, cu scrumul ierburilor pe care le aprindeau de-a lungul drumului pe care eram siliți să-l urmăm.

La aceste neplăceri, într-adevăr foarte mari, se adăugu alarme continue în toate nopțile, în diferite părți ale taberei noastre, cu stri-

---

[72] Deducție a autorului.
[73] *à bout portant*

găte care ne împiedicau să ne odihnim şi care ne sileau să stăm noaptea mereu cu arma în mînă.

Seraschierul după ce s-a ţinut de noi împreună cu tătarii săi într-o tovărăşie atît de stînjenitoare şi de obositoare timp de douăzeci şi mai bine de zile, văzînd că armata polonă o lua înapoi şi că nu s-a apucat să înainteze pînă în Basarabia, cum se credea la Poartă, a socotit ca a îndeplinit toate poruncile sultanului şi divanului şi s-a pregătit să se retragă. Pentru mai multă siguranţă, a ales noaptea pentru a ridica tabăra, astfel că într-o dimineaţă nu am mai zărit nici un picior de turc sau de tătar[74].

Îndată ce s-au retras duşmanii, trupele care aveau mare nevoie de odihnă, au stat în repaos două zile şi a treia zi armata s-a dus în cîmpia Ţuţorei unde a rămas mai multă vreme. Proviziile pentru hrana trupei scăzuseră foarte mult de mai bine de patru săptămîni de cînd eram în campanie; mai rămăsese încă mult drum de făcut, anotimpul era foarte înaintat, totuşi seceta continua mereu şi căldura se domolea prea puţin.

În consiliul care s-a ţinut în tabăra de la Ţuţora, toate aceste împrejurări au fost înfaţişate regelui de generali şi de ceilalţi nobili, care i-au arătat... etc. că deocamdată trebuiau întărite bine posturile ocupate de el pe pămîntul duşmanilor, şi înzestrate cu garnizoane în stare sa le apere dacă ar fi atacate, ceea ce părea puţin probabil.

A fost format un detaşament de 2 000 de pedestraşi şi de 500 de călăreţi pentru a întări corpul de trupe lăsat în capitală şi a fost numit la conducerea sa generalul armatei străine, Kolgueste, bărbat foarte viteaz şi demn de această slujbă; a fost sporit şi numărul tunurilor şi al muniţiilor care se aflau încă de mai înainte acolo[75].

p. 212 // După luarea acestor măsuri de prevedere şi darea acestor ordine, armata şi-a văzut mai departe de drum spre hotarele noastre. Pe masură ce ajungeam la cetăţile pe care le ocupasem, luam măsurile trebuitoare pentru păstrarea lor; şi acest lucru a izbîndit atît de bine, încît în anul următor aceste oraşe pustiite şi părăsite timp de atîţia ani, au început să se populeze, ceea ce a contribuit tot mai mult ca o bună parte din mai multe sate din vecinătatea acestor cetăţi să se refacă în scurtă vreme.

Blîndeţea extremă a cîrmuirii Poloniei, bunătatea şi rodnicia locului atrăgeau locuitori din toate părţile[76], veneau aici din Ţara Românească, chiar din partea Moldovei cea locuită, şi chiar mulţi poloni au venit să se aşeze aici. Marele număr de negustori greci şi armeni care trec necontenit din Asia în Europa şi din Europa în Asia pentru negoţul lor, au fost încîntaţi să găsească aceste antrepozite care îi puneau la adăpost de toate primejdiile la care erau expuşi în locurile acestea atît de primejdioase. Mulţi evrei s-au aşezat de asemenea, şi încetul cu încetul au facut un comerţ destul de bun, după obiceiul lor.

---

[74] Afirmaţie neexactă ca şi pretinsul repaos pe cîmpia Ţuţora. Vezi Jurnalul lui Iacob Sobieski.

[75] Absolut fals. Vezi *Jurnalul* citat mai sus (zilele de 16 şi 17 sept. a fost scoasă garnizoana polonă din Iaşi! În oraş au intrat îndată tatarii.

[76] Pură fantezie.

Cînd a ajuns armata la 15 leghe de piramida ridicată pe locul unde turcii tăiaseră capul vestitului Zolkiewski, strămoşul pe linia maternă al regelui, precum şi al fiului lui, mai multe persoane au avut curiozitatea să se ducă s-o vadă; am fost şi eu printre ei, şi atunci am copiat inscripţia latină care se afla pe una din laturi şi pe care am dat-o la începutul acestui memoriu.

Armata ajungînd la Pererita[77], prima localitate unde lăsasem o garnizoană, regele a vrut ca infanteria şi dragonii să desăvîrşească timp de 7 sau 8 zile, lucrările începute încă de cînd intrasem în Moldova. S-au lăsat acolo trupe şi tot ce trebuia pentru păstrarea ei şi pe viitor, după aceea am intrat din nou în Bucovina, pe acelaşi drum pe care venisem.

Cum era de mare însemnătate să păstrăm cele trei forturi ce fuseseră ridicate la trecerea noastră pentru a ţine legătura cu posturile pe care le lăsasem dincolo de această pădure, s-au extins lucrările ce fuseseră făcute şi am lăsat un număr sporit de soldaţi cu cîteva tunuri de campanie. Am trecut din nou prin acea parte din Pocuţia care era pustie . . .

---

[77] Inexactitate flagrantă. Polonii au trecut pe la Pererita la coborîrea lor în Moldova, cînd au urmat valea Prutului, dar la reîntoarcere au urcat de-a lungul Siretului şi deci nu aveau ce căuta la Pererita. Vezi itinerariul din Jurnalul lui J. Sobieski.

ANTON STEPANČIĆ

(1640? sau 1645? — după nov. 1691)

*

Observantul bulgar Anton Stepančić s-a născut la Chiprovaţ în 1640 sau 1645. Data din urmă pare mai sigură întrucît la sfinţirea sa ca episcop în 1677 el avea cam 32 de ani. Înainte de aceasta el a stat la mănăstirea de la Tîrgovişte 7 ani. Ar însemna deci că a venit în 1670 în vîrstă de 25 de ani. În 1673 cît mai trăia arhiepiscopul de Sardica (Sofia), Bakšić, Stepančić se intitula vicar general al acestuia pentru Ţara Românească. (Se ştie că încă din deceniul al cincilea arhiepiscopul de Sardica avea calitatea de vizitator apostolic al Ţării Româneşti.) În această situaţie îl aflăm pe Stepančić la Bucureşti în iulie 1673 cînd adresează o scrisoare Sacrei Congregaţii pentru a o informa de străduinţa sa de a reface biserica din Bucureşti năruită în 1670. Este o comunicare de un caracter destul de excepţional. Spre deosebire de misionarii conventuali ai *Propagandei* trimişi în ţările noastre sub autoritatea unui prefect al misiunilor în legătură statornică cu centrul, printr-o corespondenţă necesară, observanţii bulgari din Ţara Românească, ce sfîrşiseră prin a le lua locul, depindeau la început de Custodia Bulgariei care revendica pentru sine mănăstirile catolice de la Tîrgovişte şi Cîmpulung, iar după instituirea vicarului pentru Ţara Românească atîrnau direct de acesta. Ca atare ei nu aveau nici o corespondenţă directă cu Roma. De aceea ar fi fost mai normal ca vicarul arhiepiscopului să-l informeze pe acesta de situaţia de la Bucureşti, urmînd ca acest prelat, care avea legături cu *Propaganda* şi se bucura de un prestigiu deosebit, să expună cazul de li se va părea necesar, cardinalilor Sacrei Congregaţii. Această scrisoare a constituit doar un început. Au urmat apoi şi altele, vezi raportul lui Urbano Cerri, secretarul Congregaţiei din 1676; („Col. lui Traian" 1883, p. 161). Gestul lui Stepančić capătă o semnificaţie deosebită, la lumina unui demers al său din anii următori. Ajungînd episcop de Nicopol (este sfinţit la Chiprovaţ la 20 august 1677), îi înceta vicariatul din Ţara Românească. Ce însemna aceasta pentru el se poate vedea din faptul că în 1682 el intervine pe o cale ocolită — oarecum împotriva superiorului său direct — prin arhiepiscopul de Antivari, Andrei Zmaievič, ca să i se dea lui administraţia religioasă a Ţării Româneşti, luînd-o de la arhiepiscopul de Sofia. Ca argument aducea şi înlesnirea pe care ar avea-o de a creşte şi instrui nişte misionari pentru Bulgaria în mănăstirea de la Tîrgovişte, fostă a fraţilor obser-

vanţi, apoi a conventualilor, şi acum din nou a observanţilor, în virtutea decretului din 1676 şi a brevei apostolice din 1678. „Din anul 1667 nu mai stă decît un singur frate în acea mănăstire", [în care, spune Stepančić că a stat şi el 7 ani]. „Ar fi şi mai aproape, căci de la Nicopol pînă în Ţara Românească sînt numai două zile de drum, pe cînd de la Chiprovaţ, reşedinţa arhiepiscopului de Sofia, sînt şapte zile". [De aceea arhiepiscopul nici nu merge în Ţara Românească decît odată la 3 ani. Alt argument ar fi asigurarea în chipul acesta a unui loc de refugiu la vreme de primejdie din partea turcilor.]

La 1685 îl aflăm la reşedinţa sa episcopală „Belani", (= Begliani) de unde trimete un raport despre starea catolicilor din Bulgaria, pomenind şi de cei din Dobrogea, adică Varna (?) Tomis şi Durostor. Aceştia erau negustori ragusani risipiţi ici şi colo, unii din ei chiar însuraţi în părţile acelea. Legăturile sale cu Ţara Românească se menţin. În martie 1686 el e la Bucureşti şi ia parte la înmormîntarea misionarului conventual Bernardino della Marca venit de la Constantinopol în prima domnie a lui Gr. Chica, despre care pomeneşte Mančić în 1663. În martie următor (1687) el fuge în Ţara Românească. La 4 decembrie 1687 este trimis de Şerban Cantacuzino la Viena cu o misiune la împărat *(Hurmuzaki,* V, 142—3). La 15 iulie 1688 vine a doua oară cu o suită de 20 de persoane şi e găzduit la Leopoldstadt (N. Iorga, *Doc. priv. la Cantacuzini,* p. 324).

La 5 august 1688 el scrie din Viena Congregaţiei. A fost trimis de domn pentru afacerile particulare ale acestuia, precum şi pentru interese „de importanţă comună". Este posibil ca alegerea sa să fi fost dictată şi de planul domnului de a pune la cale o răscoală a creştinilor din Balcani odată cu ofensiva imperialilor în Banat şi Serbia. La Viena Stepančić ar fi înfăţişat împăratului Leopold un asemenea plan, potrivit căruia creştinii din Serbia, Bosnia, Herzegovina şi Bulgaria ar putea să se elibereze fără prea mare greutate (!) *(non difficilmente)* de turci. (Fermendzin. *Acta Bulg.)* De la Viena el a fost îndreptat din nou în Ţara Românească de către nunţiul apostolic, cardinalul Buonvisi. După moartea lui Şerban Cantacuzino, sub Brîncoveanu el merge din nou la Viena. De acolo, la sfîrşitul lui ianuarie 1689, el informează Congregaţia de zdrobirea răsculaţilor de către turci şi de măcelul bulgarilor care a urmat. În aprilie (1689) el expune la Viena pătimirile refugiaţilor catolici bulgari goniţi de urgia turcilor şi căutîndu-şi un adăpost în Ţara Românească, unde îi precedase arhiepiscopul de Sofia, Knezević care era bolnav şi infirm. Soarta lor fusese în adevăr cruntă. Atacaţi şi jefuiţi de tîlhari, pînă a ajunge în sfîrşit la Dunăre, au trecut în Ţara Românească unde au fost bine primiţi de domn. Dar şi aici au avut de pătimit din partea husarilor calvini ai lui Tököli care îi stîlceau în bătăi şi-i lăsau să plece pe jumătate goi, sau îi chinuiau pînă la moarte pentru a le stoarce bani.

Iar tătarii, năvălind în Ţara Românească, au făcut mare prăpăd, i-au jefuit şi pe mulţi din ei i-au dus în robie, iar pe alţii i-au măcelărit. În sfîrşit, după aceea au mai avut de pătimit din partea soldaţilor imperiali ce au intrat în Ţara Românească. Stepančić trebuia să aducă la reîntoarcerea sa obiectele de cult cerute de Arhiepiscopul de Sofia Ştefan Knezevič, ce se fixase la Tîrgovişte, avînd sub el *opt* preoţi catolici stabiliţi la Craiova, Rîmnic, „Madan" şi Tismana precum şi la Tîrgovişte, Cîmpulung şi Bucureşti. Catolicii se bucurau de ocrotirea domnului şi îndeosebi a stolnicului Constantin Cantacuzino „binefăcătorul" lor. Dar Stepančić nu mai părăseşte Viena. Tot de acolo scrie la 23 iunie lui Marsigli, trimiţînd o copie a „punctelor" prezentate împăratului de către „iliri, bosniaci şi bulgari prin G. Brancovici, „despotul" (= principele) lor. Şi după aceea, mai scrie în martie 1690, tot din Viena, unde află de păţania arhiepiscopului său, jefuit

și maltratat de tătari la Tîrgoviște după plecarea oastei imperiale spre Cîmpulung unde ar fi vrut să-i urmeze și acesta, dar ofițerii l-au asigurat că poate rămîne pe loc fără nici o teamă. De cum a fost cu putință s-a refugiat la Brașov în suita doamnei Maria Șerban Cantacuzino (*ibidem*, p. 312) — unde i se spune greșit, Maria văduva lui Constantin Brîncoveanu — rămînînd muritor de foame vreo trei luni la Brașov, de unde a trecut la Sibiu, unde a mai trăit din mila generalului Veterani; a murit la 28 octombrie 1691.

Stepančić, propus ca succesor al arhiepiscopului de către decanul provinciei Bulgaria Ioan Deanovič aflat la Sibiu, nu poate primi această sarcină, fiind și el muribund. Zace de multe săptămîni în pat, neputîndu-se mișca, lovit de apoplexie. A pierdut auzul și vederea unui ochi și îl va pierde și pe al doilea după părerea medicilor.

Trăiește mizerabil din banii trimiși de *Propagandă* (96 de scuzi) și din mila împăratului și a credincioșilor. A murit probabil curînd după aceasta la Viena.

Scrisoarea lui Stepančić din 29 iulie 1673 are o importanță care depășește interesul faptelor ce le relatează, chiar și dacă acestea nu sînt indiferente. Momentul descris merită toată atenția. Venirea și șederea prelungită a patriarhului Ierusalimului în Țara Românească și Moldova a dus la o înăsprire a raporturilor dintre clerul ortodox și agenții prozelitismului catolic din țările noastre. Tensiunea era sporită de redeschiderea la Constantinopol a certei dintre călugării latini și greci pentru deținerea cheilor sfîntului mormînt. Acest subiect agitase spiritele și în vremea lui Matei Basarab. El căpătase în urmă și o importanță politică prin presiunile Franței în calitate de protectoare a catolicilor din imperiul otoman în urma recentei reînnoiri a capitulațiilor. La Ierusalim, la sfîntul Mormînt se încăierau călugării ortodocși cu cei catolici. În 1674 de sărbătoarea Paștilor aveau să fie chiar morți și răniți.

În țările noastre anumiți catolici ce voiau să treacă la religia „valahă" intrau în legătură cu patriarhul de Ierusalim (Vezi *Relația anonimă din Țara Românească din 1688*, sau pentru Moldova declarația atribuită prin 1667—1668 misionarului Benedetto din Cortona că „el nu mai recunoaște pe papă, ci doar de patriarhul de Ierusalim", vezi mai sus p. 112).

Faptele relatate de Stepančić se rezumă în realitate la năruirea bisericii și la pretinsul blestem al patriarhului. Năruirea s-a produs cu trei ani în urmă, deci în prima jumătate a anului 1670. Blestemul patriarhului este înfățișat mai întîi *ca o născocire* bună pentru norodul credul, convins că în sîmbăta mare cade foc din cer la Ierusalim. Dar mai apoi în dialogul dintre patriarh și domn din 21 mai 1673, la care Stepančić nu a fost de față, el îi atribuie patriarhului declarații categorice cu privire la afurisenia aruncată de el și la efectul ei imediat. Iar în concluzie el nu cere decît doar binecuvîntarea papii care să înlăture blestemul patriarhului!

Dar este evident că intrînd în legătură cu Congregația, Stepančić urmărea rezultate mai concrete.

Într-un raport al secretarului Congregației, Urbano Cerri din 1676 („Col. lui Traian" 1883, p. 161), se spune despre Țara Românească „Antonio Ștefani, vicarul arhiepiscopului de Sofia cere cu căldură subsidii pentru biserica ruinată din Burgoreste, și pentru 2—3 călugări din ordinul lor (= al Observanților) pentru educarea copiilor pe care i-ar trimite schismaticii și mai mulți nobili la școală". Așadar, după acea simplă semnalare din 1673, a urmat o corespondență mai asiduă cu formularea unor cereri precise.

Scrisoarea din 29 iulie a fost doar o intrare în materie. O citire mai atentă a ei va îngădui observarea unor ambiguități. Se vorbește de domn ca și cum ar fi vorba de una și aceeași persoană, Grigore Ghica aflat în scaun la data redactării acelei scrisori. Dar Stepančić afirmă că el *s-a străduit încă de atunci* (deci din 1670 cînd *s-a năruit biserica) să o refacă... ajutat și de bunăvoința domnului.* (Însă în 1670 domn era Antonie din Popești, nu Grigore Ghica!). *Lucrarea a fost pornită în nădejdea unui ajutor mai substanțial de la domn pentru a putea fi încheiată, dar acest război cu Polonia a tulburat toate treburile...* Este vorba oare de războiul declarat de Poartă în 1672 cînd a venit sultanul în persoană pînă la Iași și a fost ocupată de turci cetatea Camenița a Poloniei? Sau de expediția polonilor din anul următor, (1673) cînd au cucerit aceștia Hotinul? Domnii români au trebuit să însoțească oastea turcească și în 1672 și în 1673. Cum însă la 21 mai 1673 patriarhul pomenește de reclădirea bisericii ca fiind atunci în curs, este vorba probabil de plecarea lui Grigore Ghica în 1673 spre Hotin, foarte curînd după aceea. Acest domn este înfățișat de Stepančić ca binevoitor față de catolici. Cum se convertise în taină la catolicism în timpul șederii sale în Imperiu, din motive politice care nu mai erau oportune cînd a ajuns iarăși domn sub turci, dar care se puteau repeta mai tîrziu, el se purta cu multă diplomație. Știm din altă declarație, pe care o putem atribui lui Stepančić, că Grigore Ghica i-a dat pentru reclădirea bisericuții din București 40 de lei, în vreme ce banul Radu Năsturel a contribuit cu 20 de lei, iar bulgarii din Chiprovaț (probabil cei ce făceau negoț cu Țara Românească) cu 300 de lei. Aceste cifre reduc ajutorul domnului la justele sale proporții. Ospățul de la mitropolie din ziua sfinților împărați vădește legătura cordială ce exista între domn, mitropolitul țării și patriarhul de Ierusalim. Acesta din urmă îi dăduse tot concursul domnului ca să se scape de mitropolitul precedent, Teodosie ce se pronunțase împotriva ucigașilor postelnicului Constantin Cantacuzino și deci nu putea fi tolerat de domnul ce poruncise această ucidere. Mitropolitul a fost deci înlocuit cu un grec, Dionisie de la Radu Vodă, care a murit curînd și a fost urmat de episcopul de Rîmnic, Varlaam, același probabil care oferă acest ospăț. Din scena înfățișată de Stepančić se poate reține decorul, adică ospățul oferit de mitropolit domnului, patriarhului de Ierusalim și marilor boieri. Cît privește dialogul redat de el, am crede că nu e prea verosimil în forma în care este înfățișat. După cum se vede interesul pentru momentul descris în scrisoare este valabil mai ales prin implicațiile sale, dar însemnătatea sa majoră vine din legătura pe care o îngăduie cu o altă compunere a lui Stepančić, rămasă anonimă, senzațională ca informație și atitudine, cunoscută încă de la începutul veacului al XIX-lea și atribuită de istoricii noștri ba lui Antide Dunod, ba lui del Monte. Am arătat în notița biografică a acestuia incompatibilitatea dintre firea lui domoală și bună și spiritul plin de ură al autorului anonim. Confruntarea dintre scrisoarea și pasajul din relația anonimă, referitor la încercarea autorului de a reclădi biserica din București ne oferă veriga necesară pentru a-i restitui lui Stepančić paternitatea relației. Despre elaborarea ei va fi vorba în notița ce o însoțește în volumul de față.

Textul analizat mai sus a fost publicat în Fermandzin... *Acta Bulgariae*, pp. 288—289, fără alte explicații. Alte texte ale lui Stepančić redate în același volum al colecției amintite au fost folosite de noi în notița de față. Despre el în mod special nu s-a scris nimic mai important. Dujčev redînd documentele alegerii prelaților catolici bulgari în *Il catolicesimo...* observă că o bună parte a activității sale s-a petrecut în Țara Românească. El dă datele esențiale ale carierei sale, menționînd și misiunile sale politice la împăratul Leopold. Istoricii noștri îl men-

ţionează ca sol al lui Şerban Cantacuzino la Viena. Instrucţiunile primite de el la trimiterea sa dintîi la 5 decembrie 1687 au fost publicate în *Hurmuzaki*, V_1 şi în Genealogia Cantacuzinilor p. 222 ş.u. Pentru venirea sa în solie solemnă a doua oară există cîteva ecouri redate în Genalogia amintită.

Pentru legătura sa cu Relaţia anonimă despre Ţara Românească vezi notiţa introductivă ce însoţeşte versiunea română a relaţiei din volumul de faţă.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII CONGREGAŢIEI

Despre starea de ruină a bisericii romano-catolice din Bucureşti[1]

1673 iulie 29 Bucureşti

p. 288 ...Sînt trei ani de cînd aici la Bucureşti, în Ţara Românească, unde este reşedinţa domnului[2] acestei ţări, s-a năruit din temelie din cauza vechimei sale biserica noastră, singura biserică a sfintei noastre credinţe aflată în acest oraş de scaun. Cînd au văzut aceasta grecii şi românii schismatici, călugări şi preoţi, au început îndată să latre din gură neruşinată împotriva sfintei biserici, născocind şi această trăncăneală înşelătoare cum că patriarhul de Ierusalim[3], care se afla de faţă atunci la Bucureşti ar fi aruncat blestem asupra acelei biserici a catolicilor, şi că îndată ce ar fi rostit cuvintele blestemului pe care românii îl numesc afurisenie, *(Afforosenie)* s-ar fi prăbuşit biserica din temelii, lucru pe care îl crede fără nici o îndoială — mai mult chiar decît dogmele credinţei — această mulţime nătîngă a grecilor şi românilor cu aceeaşi tărie cu care crede că în fiece sîmbătă din ajunul Paştelor cade foc din cer la Ierusalim[4], cu excepţia doar a trei sau patru boieri mai luminaţi, care ştiu prea bine că această biserică se sprijină pe temelii foarte slabe şi că a stat mulţi ani fără acoperiş.

Şi eu, la moniţiunea prea ilustrului şi reverendului arhiepiscop de Sardica[5] m-am străduit încă de atunci cu toate puterile puţinătăţii mele să refac acea biserică, şi adunînd de ici şi de colo ceva ajutoare modeste

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de E. Fermendzin în *Acta Bulgariae*, pp. 288—289.

[2] La data raportului era domn Grigoraşcu Ghica în a doua sa domnie (1672 feb. — 1673 nov.) Năruirea bisericii s-a produs însă sub predecesorul său: Antonie din Popeşti (1669—1672).

[3] Dositei al II-lea Notara, patriarh de Ierusalim (1669—1707).

[4] Pentru o descriere foarte răuvoitoare şi caricaturală a ceremoniilor ortodoxe de Paşti de la Ierusalim din anul următor (1674) întocmită cu prilejul călătoriei ambasadorului francez de la Constantinopol, de Nointel, vezi Albert Vandal *Les Voyages du Marquis de Nointel (1670—1680)*, Paris 1900 pp. 140—141. Locul unde se manifesta cu cea mai mare violenţă antagonismul dintre călugării „latini" şi „greci" era Ierusalimul, şi mai precis biserica Sf. Mormînt. Incidentele produse atunci între latini şi ortodocşi au făcut mare vîlvă şi au inspirat o seamă de scrieri pătimaşe.

[5] Arhiepiscop de Sardica sau Sofia. Este tot Bakšić, care îşi va încheia viaţa în 1676.

(paucam eleemosynam) și ajutat și de bunăvoința domnului[6], am purces la reclădirea acelei biserici, în nădejdea să primesc un ajutor mai însemnat din partea domnului pentru ca să se poată încheia lucrarea; dar acest război cu Polonia[7] a tulburat toate treburile și domnul plecînd în Polonia nu s-a urmat mai departe cu construirea bisericii ridicată pe jumătate.

Iar aici în Țara Românească sînt foarte puțini catolici. Aceștia în afară de Cîmpulung nu au case nicăieri și sînt cu toții foarte săraci și împovărați de exacțiuni zilnice. // Iar la București nu se află deloc catolici cu familii, în afară de cîțiva soldați săraci din neamuri felurite, refugiați acolo. De aceea am socotit cu cale să aduc aceasta la cunoștința E.E. voastre care în înțelepciunea lor știu să facă față oricărei nevoi. Și am judecat că ele trebuie să afle și cele ce urmează: p. 289

Patriarhul de Ierusalim, neputînd să-și reverse focul său în toată voia împotriva sfintei biserici în locurile unde stăpînesc turcii, își varsă aici, în Țara Românească unde se ține religia grecilor, veninul său împotriva noastră (care sîntem puțini), turbînd, clocotind ca o oală ce fierbe... etc.

...În luna mai[8] de sărbătoarea sfinților Constantin și Elena, ocrotitorii acestui oraș, mitropolitul Țării[9] Românești a poftit la praznic după obiceiul românilor pe Domn, pe patriarh și pe toți boierii mari ai țării, și la masă patriarhul a vorbit astfel domnului: „Prea înălțate doamne, de ce îngăduie înălțimea ta ca acei semicreștini — căci așa ne numesc ei pe noi — să-și ridice biserica lor? Oare nu știe înălțimea ta cîte rele și cît de mari îndurăm noi și dreapta noastră credință la Ierusalim și în lumea întreagă de la acei dușmani necredincioși ai noștri, și îngăduie să fie reclădit acel templu care a fost dărîmat cu totul de blestemul meu? Căci sînt trei ani de cînd trecînd eu pe acolo și întrebînd al cărei religii era acel templu, mi s-a răspuns atunci că este al semicreștinilor, și cînd am auzit aceasta fierbînd de zelul sfintei noastre credințe m-am aprins și m-am tulburat și izbucnind în lacrimi, am lovit cu fulgerul blestemului acel templu care de îndată s-a prăbușit din te-

---

[6] Grigorașcu Ghica trecuse la catolicism în timpul șederii sale la Viena, fără îndoială dintr-un calcul politic, în împrejurările în care se afla atunci. Deși nu a perseverat în acea cale și nu a divulgat faptul, el se simțea totuși obligat să se arate binevoitor față de catolici.

[7] Războiul început în vara anului precedent, adică în 1672. În acea campanie amîndoi domnii, au urmat tabăra sultanului executînd lucrările de construcții de poduri, șosele și fortificații ce le erau încredințate în mod obișnuit. După ocuparea Cameniței, turcii au înaintat pînă la Liov și au impus o pace dezastruoasă Poloniei, care nețiîndu-se de ea, războiul va porni din nou în iulie 1673. În iulie cînd scria Stepancić, domnul era din nou plecat în tabăra turcească în Moldova, de unde nu se mai întoarce la București, după încercarea celor doi domni: Petriceicu al Moldovei și el însuși al Țării Românești de a se uni cu forțele polone la Hotin. Mai abil decît colegul din Moldova, Ghica a simulat o capturare a sa de către poloni și s-a întors în tabăra turcească, scăpînd de urmările faptei sale doar cu pierderea domniei.

[8] 1673 (21 mai).

[9] Este vorba desigur de mitropolitul Varlaam, care a urmat după moartea noului mitropolit pus de Grigore Ghica în locul mitropolitului Teodosie, scos din scaun și închis la mănăstirea Tismana. Teodosie a fost reintegrat de Șerban Cantacuzino în 1679.

melii". Şi domnul i-a răspuns acestuia. „Eu nu pot să-i opresc de a-şi ridica biserica, ştiut fiind că ei au avut-o în această ţară de veacuri, şi nici nu se cuvine să fie ei numiţi semicreştini cînd în puţine privinţe se deosebesc de credinţa noastră, şi dacă ai aruncat blestemul asupra templului lor, apoi atunci nu ai făcut bine". Şi astfel a fost astupată gura aceluia ce clămpănea minciuni. Acum însă mulţimea românilor şi grecilor crede că de aceea nu a putut puţinătatea noastră să ducă la capăt cladirea bisericii, fiindcă a blestemat-o patriarhul. De aceea ar fi o înţeleaptă măsură din partea E.E. voastre ca să vină aici, o binecuvîntare a prea sfîntului nostru stăpîn şi prea fericit părinte vicar al lui Hristos ca să poată şterge blestemul patriarhului... etc.[10].

[10] Iscăleşte: fratele Antonie, vicar general al Arhiepiscopului de Sardıca pentru Ţa a Românească.

FEDOR DOROHIN

(? — p. 1674)

*

Fedor Dorohin era un negustor din Ucraina, care a stat mult timp în Imperiul Otoman, iar în 1674 s-a oprit timp de trei săptămîni la Iași, mergînd de acolo la Kiev. Povestirea celor vazute de el la turci, interesantă pentru știrile ce conține, a fost comunicată țarului într-un raport al voievodului Kievului, Iur'e Trubețkoi, (17 iulie 1674). Acest raport cuprinzînd povest'rea călătoriei lui Fedor Dorohin a fost publicat în limba originală rusa de Polihronie Sîrcu sub titlul *Descrierea Imperiului Turcesc în veacul al XVII-lea (описание турецкой имперіи XVII В)* în *православний палестинскій сборникъ (—)* XXX, 1890. Știrile privitoare la țările romane se afla la paginile 52—54. Descrierea nu este cuprinsă în colecția de descrieri de călatori a lui G. Bezviconi. *Calatori ruși în Moldova și Muntenia*, 1947 (o simplă mențiune la p. 50).

Redarea indirectă a textului lui Fedor Dorohin sub formă de rezumat îi răpește din caracterul unei mărturii imediate. Dealtminteri informațiile cerute privesc p onosticurile militare ale acelui moment. Țarul moscovit nu-și precizase încă atitudinea față de Polonia, de la care obținuse în 1667 cesiunea unor teritorii importante, adică malul stîng al Niprului, orașele Smolensk, Cernikov... În sfîrșit Kievul fusese cedat pe un termen scurt (2 ani!), ceea ce putea influența atitudinea reciprocă a celor două state și orientarea politică față de turci. La Iași Dorohin a stat doar două săptămîni și deci informațiile sale se mărginesc la sentimentele locuitorilor față de turci și față de un eventual salvator creștin. Un loc mai important îl ocupă tabăra de la Țuțora, numărul ostașilor, și știrea că nu e ciumă în Turcia și Moldova.

RELAȚIA CĂLĂTORIEI PRIN MOLDOVA[1]

Dorohin... a trecut în Moldova, în orașul Iași, cu negustori cu 1674
marfă, unde a locuit trei săptămîni, și aici, în a treia săptămînă a șederii lui Fedor, a venit din Țara turcească în Țara Moldovei vizirul

[1] Traducerea s-a făcut după textul rus publicat de Polihronie Sîrcu, *op. cit.*, pp. 52—54.

turcesc cu oastea și a tăbărît la Țuțora, punînd tabăra la cinci verste[2] de orașul Iași. Și de la Iași el (Dorohin) a pornit spre Kiev cu negustorii, acum două săptămîni, și a trecut la Țuțora. Și la Țuțora i s-a spus că zilele acestea va sosi aici sultanul turc[3]. Oastea care este cu el și cu vizirul[4] numără o sută de mii de călăreți și pedestrași și merge împotriva Poloniei și a polonilor și a cetăților supuse Poloniei, pentru că au ales rege în Polonia pe fostul hatman Ian Sobieski[5], fără știrea lui (a sultanului) iar acel Ian și polonii nu au făcut pace cu sultanul turc. Iar dacă Ian Sobieski și polonii fac pace cu sultanul turc, ei se vor uni cu oastea polonă și vor porni cu război împotriva marelui stăpînitor (împotriva oștenilor lui). De asemenea și hanul Crimeii cu hoarda din Crimeia a pornit în ajutorul sultanului turcesc și vine la Țuțora.

Pe cînd el (Dorohin) se afla în Moldova, se răspîndise vestea că marele stăpînitor[6] Alexei Mihailovici țar și mare cneaz, singur stăpînitor a toată Rusia Mare și Mică și Albă, cu multe oști ale sale împărătești a pornit spre Kiev, și de aici va merge cu război în țara turcească, peste Dunăre. Iar moldovenii se roagă lui Dumnezeu fără încetare, ca oștenii marelui stăpînitor să vie în Moldova. Și cum vor veni vor face și ei supunere marelui stăpînitor și vor porni cu război împotriva turcilor pentru că au mari supărări de la turci și biruri asupra lor.

Este un lucru cunoscut sultanului turc că boierul și voievodul cneaz Grigore Grigorievici Romadanovski[7] împreună cu tovarășii săi și cu mulți oșteni ai marelui stăpînitor și cu pedestrimea și cu hatmanul oștirii cazacilor zaporojeni, Ivan Samoilovici cu cazacii au cucerit orașele stăpînite de Doroșcenko[8] și acum se află încă în luptă. Și locuitorii acelor orașe, văzînd mulțimea oștenilor marelui stăpînitor, s-au închinat lui și i-au predat multe orașe. Și sultanul turcesc este foarte întristat pentru aceasta și nu are nici o nădejde în Doroșcenko.

Iar din Țara Moldovei el (Dorohin) s-a dus la Kiev cu un orășean din Neajin, Andrei Ostafiev, și cu un orășean din Kiev, Feodor Martinov. Și pe cînd se aflau aceștia în Turcia și în Moldova nu era ciumă între oameni și mergînd pe drum, nu a auzit despre așa ceva.

Iar Andrei Ostafiev, locuitor din ținutul Neajin, a spus că fusese luat în robie de tătari lîngă Neajin acum cîțiva ani împreună cu alți cincisprezece oameni și l-au vîndut la Constantinopol unui turc, iar pe cînd sultanul turcesc se afla sub Camenița Podoliei[9], în acea vreme

---

[2] Versta, unitate de măsură folosită în Rusia, avînd 1067 m.

[3] Venirea sultanului turcesc Mehmed al IV-lea în Moldova la acea dată nu s-a confirmat.

[4] Köprülü Fazil Ahmed pașa, mare vizir (1661—1676).

[5] Ioan al III-lea Sobieski a fost ales rege al Poloniei la 19 mai 1674.

[6] *gosudar* = țarul Rusiei, Alexei Mihailovici (1645—1676) care se afla în razboi cu Polonia pentru stăpînirea Ucrainei.

[7] Grigore Romadonovski comandant al armatelor rusești în Ucraina va comanda în luptele cu turcii la Cehrin în 1679.

[8] Doroșcenko, hatman al cazacilor de pe dreapta Niprului, se supusese turcilor.

[9] Luarea Cameniței Podoliei de către turci avu loc în anul 1672 la 17/27 august.

acel turc l-a vîndut domnului Țării Românești[10] și acolo a stat doi ani. Iar cînd oastea polonă condusă de hatmanul Ian Sobieski și cneazul Wisniowecki[11] cu armata Poloniei se aflau sub Hotin[12], domnul Țării Românești s-a unit cu polonii[13] și au pornit împreună împotriva oastei turcești și el, Andrei, în această împrejurare a plecat de la domnul Țării Românești și a trăit în Țara Românească și apoi a trecut în Țara Moldovei și a trăit în orașul Iași, două săptămîni. Iar despre alte vești, a spus aceleași lucruri, pe care le spusese și Fedor Dorohin.

---

[10] Domnul Țării Românești la acea dată era Grigore Ghica (1672—1673).

[11] De fapt e vorba nu de „cneazul" Wisniowecki, ci de regele Poloniei Mihail Coribut Wisniowecki (1669—1673).

[12] Lupta de la Hotin cîștigată de hatmanul Ioan Sobieski în 1673 împotriva turcilor conduși de vizirul Husein pașa.

[13] De fapt, după ce a trecut de partea polonilor părăsind tabăra turcească, Grigore Ghica domnul Țării Românești s-a întors iar la turci.

ANTONIO ROSSI DIN MONDAINO

(? — după 1680)

*

Conventualul Antonio Rossi a venit ca misionar în Moldova în 1663, poate cu puțin înainte de reîntoarcerea lui Vito Piluzzi ca prefect, care aducea cu sine pe misionarul Antonio Angelini. A fost cumva vorba ca acesta din urmă să fie instalat la Galați, și locul acela nu mai era cumva liber la sosirea sa? Este ceva puțin cam neclar în cuvintele lui Piluzzi din 14 dec. 1668: „Părintele Antonio Angelini *nu a stat de loc la Galați* cînd a venit în această Provincie. *Neputînd avea biserică,* am pus să fie reținut la Trotuș... etc.". Ar putea însemna deci că la venirea sa, Antonio Rossi s-a și instalat la Galați. La *Propagandă* se credea că acolo slujea Angelini și se trimiteau subsidii pe numele acestuia.

Există o notiță a lui Antonio Rossi, rezumată în parte de G. Călinescu (*Alcuni Missionari*... p. 38 n. 2) care însă nu îi dă nici o dată. S-ar părea că este din iulie — august, 1672, scrisă în Polonia după plecarea sa din Moldova. Redăm în versiune românească rezumatul lui Călinescu în italică, iar fragmentele din nota amintită în ghilimele. *Ajuns în țară Rossi a fost pus de prefect la biserica de la Galați unde de 5 ani nu mai fusese preot.* „Biserica nu arăta a biserică, ci a grajd, căci fusese arsă de dușmani, nu avea nici măcar cruce, și era acoperită cu paie ca o colibă". *El a restaurat biserica, a învelit-o cu „olane"* (?) (= coppi), *a ridicat o casă pentru misionar din banii aduși din Italia, în ciuda persecuțiilor din partea schismaticilor și a turcilor. După doi ani a primit poruncă de la Congregație să se ducă la Ciubărciu (probabil în 1665). Împreună cu ordinul de plecare* (obbedienza), *Piluzzi a trimis atunci la Galați și pe fr. Benedetto din Cortona. Ajuns la Ciubărciu în ziua de Crăciun a fost „capturat de 20 de turci, dar printr-o stratagemă a fugit din mîinile lor". După un an și jumătate, a fost silit să plece după Paște (c. 1667). S-a așezat la Săbăoani cu voia lui Vito Piluzzi rămînînd acolo un an întreg (c. 1668). Dar cum S. Congregație l-a confundat cu Antonio Angelini, trimițîndu-i acestuia subsidiul, el s-a hotărît să meargă în Polonia, poate și cu intenția de a-l conduce acolo pe părintele Benedetto, pentru capturarea căruia fusese împreună cu Piluzzi la Galați după Paști. Cît privește plecarea în Italia, Rossi fugind din Galați din cauza războiului, a ajuns la Liov la 28 iunie. El trecuse mai întîi pe la Bacău și Baia, și ducea scrisori de la Parčević și Piluzzi pe*

care le-a înfăţişat nunţiului la Varşovia de unde scria la 29 iulie — 23 august. — Am încheiat citatul după *Alcuni Missionari*. Dar mai există şi unele citate indirecte redate de R. Cînd a, *(Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea)* după manuscrisele nunţiaturii de la Viena, p. 25 dintr-o relaţie „probabil din 1663" în care A. Rossi afirmă că la Galaţi erau credincioşi de 30 şi 40 de ani care nu ştiau să facă semnul crucii şi să recite Tatăl Nostru (!). Este o exagerare evidentă. Este posibil ca să fi fost oarecare confuzie între felul catolic şi cel ortodox de a face semnul crucii. Iar recitarea *pe latineşte* a rugăciunii „Tatăl nostru" a putut să ofere dificultaţi, dar nu acestea constituie esenţa afirmaţiei. Din citatul din *Alcuni missionari* se d sprinde o impresie de oarecare nesinceritate, poate şi din cauza intervenţ'ei lui Calinescu în nota lui Rossi, care a denaturat poate spusele acestuia. În lectura lu' Cal'nescu, Rossi pretindea că ar fi plecat cu V. Piluzzi pentru a-l prinde pe Benedetto, dar din chiar spusa lui rezulta că a fost pur şi simplu pînă la Galaţi (!), nu la Chişinau, unde s-a dus Piluzzi şi a reuşit efectiv să-l captureze pe misionarul recalcitrant. Din scrisoarea lui Piluzzi din 14 dec. 1668 reiese că prefectul *nici nu s-a dus la Galaţi* unde voia să meargă, ci aflînd că Benedetto p ecase sa-şi vînda vinul la Chişinău, şi-a făcut rost de o autorizaţie a domnului şi a pornit într-acolo. În realitate între capturarea şi expedierea lui Benedetto s-au scurs aproape doi ani! Capturarea a avut loc prin octombrie 1668, iar expedierea lui în Polon'a, în iulie 1670! Este probabil că Rossi s-a referit la alt drum, cu puţin anterior, cînd s-a dus Piluzzi la Galaţi ca să-l citeze pe Benedetto sa i se înfăţişeze. (Vezi scrisoarea lui P. Wolff către Congregaţie din 26 nov. 1668 în *Dipl. Ital.* I, p. 95). De altminteri el arată că acel drum a avut loc *după paşti*. El face deci parte din prima etapă care s-a încheiat cu iertarea lui Benedetto la cererea Doamnei şi trimiterea sa la Săbăoani, unde nu a stat, sau poate nici măcar nu s-a dus. Deci e posibil ca Rossi să nu fi spus un neadevar, lăsînd doar lucrurile să plutească într-o neprecizie îngăduind mai multe interpretări. Cea a lui Călinescu mai trebuie completată şi cu cea oferită de materialul publicat de Fr. Pall în *Le Controversie.*

Călatoria lui Rossi la nunţiu e din prima jumătate a anului 1668 deoarece el se înapoiază în august şi se înfăţişează la Baia la 13 august 1668. În acel an el a încasat jumătate din venitul bisericii din Galaţi şi Benedetto cealaltă jumătate, ceea ce ar însemna că amîndoi slujiseră la acea biserică cu rîndul, mai întîi Benedetto, poi Rossi. Ulterior, în nota din nov. 1670 apare ca paroh la Galaţi misionarul postolic Antonio Rossi.

Dar dacă la venirea sa el a fost numit la Galaţi unde a stat 2 ani, aceasta ne duce pînă spre sfîrşitul anului 1665 şi am văzut că din 1665 încolo, nu a mai fost nici un preot la Ciubărciu. Însă mai există dovezi pentru Galaţi şi din 1666. La 15 nov. 1666 S. Congregaţie lua cunoştinţă de referinţele nunţiului din Polonia. Acestea ar trebui socotite ca avînd aproximativ o vechime de 3—4 luni. Deci informaţia ar fi de prin iulie 1666. Nunţiul îl menţionează ca slujind la Galaţi şi avind o purtare buna. Cît priveşte postul de la Ciubărciu, el nu constituie o misiune, ci doar o anexa la vreuna din misiunile existente. Piluzzi declară la 14 dec. 1668 că există acolo o biserică, dar fără obiecte de cult şi fără preot. Iar la 26 august 1671, în raportul său el precizează că a numit la Huşi şi Bîrlad în locul preotului Ioan Bulgarul, fugit de acolo, pe părintele magistru del Monte „şi l-am trimis şi *la Ciubărciu unde timp de 6 ani credincioşii nu au avut preot*". (Deci din 1665 încolo). Aşadar chiar dacă Rossi a fost în adevăr trimis de Crăciun să slujească la Ciubărciu, este sigur că el nu a zăbovit acolo, invocînd fără îndoială aventura neplăcută cu turcii. Acea slujbă *de un an şi jumătate* de care pomeneşte

în nota sa nu se referă la Ciubărciu, ci la Galați, unde am văzut că este prezent în vara anului 1666. Dar tot la Galați îl găsește și Parčević cînd vine în Moldova ca vicar apostolic în 1668. În oct. 1671 el se plînge de Ant. Rossi de la Galați, pe care *de trei ani de zile* de cînd a sosit el (vicarul) în acea calitate, nu l-a văzut la față pentru că acesta nu a socotit că e dator să i se înfățișeze! Și tot la fel face aluzie în mod foarte indirect pomenind de „un conventual italian din Galați care făcea negoț cu icoane (!?) și alte mărfuri și nici nu se interesa de (vicar) și îi spunea în față că el își are superiorii săi (La R. Cîndea, *op. cit.*, p. 33, după colecția Vlad. Ghica). Supărat că Rossi nu vine să i se închine, vicarul începe o campanie de insinuări, scriind cardinalilor Congregației la 28 oct. 1671 „un oarecare părinte Antonio, paroh de Galați, va apostasia după cîte aud de dragul unei tinere valahe. Nu s-a înfățișat niciodată, în trei ani, nu l-am văzut nicicînd..." *(Dipl. Ital.* IV, p. 270). Dar iată că Ant. Rossi vine la el, chiar după ce a scris acele rînduri, ca să se roage pentru decretul de magistru, și deodată tonul se schimbă. „Pe cînd scriam acestea, a venit la mine <la Bacău> părintele Antonio Rossi din Galați unde e paroh, ca să se scuze [adică să se desvinovățească] de acuzările ce i s-au adus. L-am iertat (!!) și l-am îndemnat să se lepede de vechiul Adam *(veterem hominem)*. etc..., să se sîrguiască etc. etc..."

Există în nota lui Rossi redată de Călinescu, ciudate reticențe. Ce poate să însemne că *după un an și jumătate* (despre care a fost vorba mai sus) *el a fost silit să plece* după Paști <și> s-a așezat la Săbăoani *cu voia lui V. Piluzzi*? Cine putea să-l silească să plece? Și de ce se vorbește de voia sau îngăduința *(licentia)* prefectului, și nu de porunca sa? Nu cumva trebuie interpretată această declarație în alt sens, și anume că între Antonio Rossi și Benedetto de Ballati (care obținuse sprijinul socrului domnului Iliaș Alexandru care domnește între 12 mai 1666 și noiembrie 1668), a intervenit o înțelegere ca să treacă Benedetto la Galați și Ant. Rossi la Săbăoani? Numai așa s-ar putea explica îngăduința prefectului. Dar cum la data cînd își scria Rossi acea notă (august 1672) aventurile lui Benedetto umpleau de groaza și mînie pe cei de la *Propagandă* (întrucît acesta fugise de la Liov dînd foc închisorii sale și nu a reapărut decît în iunie 1673 la Viena de unde a fost dus spre a fi judecat la Roma) nu e de mirare că trebuia ascunsă o asemenea învoială. Deci între Paștele din 1667 și cel din 1668 cei doi misionari și-au împărțit în felul acesta misiunile. Dar în 1668, după Paști, Ant. Rossi l-a însoțit pe prefect la Galați pentru a-l cita pe Benedetto, care pînă în cele din urmă a fost iertat *la cererea doamnei* și trimes la *Săbăoani* (unde nu s-a dus). Este de la sine înțeles că Ant. Rossi și-a reluat biserica de la Galați. Cît privește venitul ei pe acel an, el a fost împărțit în mod egal (!) între cei doi misionari.

Este interesant de constatat că în așa-zisul raport anonim (al lui Spera) datat din 23 mai 1670, dar folosind informații aflate în scrisoarea lui V. Piluzzi din 14 dec. 1668 către nunțiul din Polonia, este trecut la Galați *un misionar din Cortona* în vreme ce în raportul lui Piluzzi sînt pomeniți și Benedetto și Ant. Rossi în legătură cu venitul bisericii, și numai Ant. Rossi ca beneficiar pe viitor al celor 300 de aspri lunari care îi vor ajunge pentru că nu bea vin. Iar în nota lui del Monte din nov. 1670 cînd este menționată misiunea de la Galați se subliniază în mod deosebit; acolo este *acum* ca paroh *(et ivi adesso vi e per parocho)*... subliniere care lipsește la celelalte mențiuni similare unde se folosește doar *per parocho vi e*... sau *viera*...

A jucat oare vreun rol în acea învoială ipotetică dintre cei doi misionari și protecția din partea socrului domnului pe care îl cultiva Benedetto dîndu-i plocoane?

Lucrul nu este exclus. Îl vom vedea şi mai tîrziu pe Ant. Rossi destul de accesibil unor sugestii venite de la oameni cu influenţă.

Dar curînd războiul turco-polon strică toate socotelile. Înaintarea oastei colosale turceşti în frunte cu sultanul ce se îndrepta spre Moldova şi Polonia a determinat fuga misionarului de la Galaţi. În scrisoarea acestuia de la 28 iunie din Liov, el îi dă o îndoită motivare: *„războiul de faţă pe care îl poartă turcul prin aceste locuri şi tirania domnului Moldovei* [Gh. Duca] *care în toate şi întru totul a devenit tiran, luînd de la biserică tot ce poate şi cu tot felul de silnicii"*. Urmarea e dată sub formă de rezumat de G. Călinescu: Cerîndu-i-se şi lui tributul pentru biserică, el a ascuns tot ce a putut şi a fugit îndreptîndu-se spre Polonia. Ajuns la Baia s-a dus la Piluzzi: *„L-am găsit legat şi plîngea ca un copil, era hotărît să vîndă lucrurile din casă ca să sature cu bani pe tiran* împreună cu sfetnicii săi".

În Italia fostul misionar a rămas pînă la sfîrşitul anului 1674 cînd se pregăteşte să plece înapoi în Moldova cu titlul de prefect. El pusese drept condiţie a reîntoarcerii sale obţinerea titlului de viceprefect, dar cu autoritate de prefect în lipsa unui titular. Conducerea *Propagandei* i-a dat titlul de prefect deplin şi l-a trimis ca să-l libereze pe V. Piluzzi care din 1670 repeta pe toate tonurile că nu mai vrea să rămînă şi propunea ca prefect pe Angelini, lăudînd docilitatea şi fidelitatea lui. Reîntoarcerea lui Rossi a fost însă plină de deziluzii. Cînd ajunge în sfîrşit la Baia în februarie 1675, după multe peripeţii şi oboseli, îl regăseşte pe V. Piluzzi într-o stare mai rea decît cea în care îl lăsase în 1672. Acum toată ţara era deschisă năvălirilor şi locuitorii rătăceau prin păduri fără adăpost şi fără pîine. Instalarea turcilor la Cameniţa adusese în nordul ţării zona de operaţii militare şi de intervenţii străine. Războiul turco-polon continua cu furie. Necontenit treceau cu mare prăpăd turci, tătari, cazaci. Şi mai apăreau cete de tîlhari organizaţi milităreşte. La Baia nu mai era de stat. Fugea toată lumea. Acum părea mai ferită zona Dunării. Rossi îşi reia vechiul loc de la Galaţi. Dar nici acesta nu era la adăpostul trecerilor de trupe. Într-un mod paradoxal, era mai multă siguranţă pe malul turcesc al Dunării! Chemat de negustorii ragusani de la Silistra *care îi plăteau serviciile,* cum scrie din Ragusa către *Propagandă* Francesco Ricciardi, corespondent al acesteia, Rossi se bucura acolo de oarecare linişte. De altminteri el se împăcase întotdeauna foarte bine şi cu ragusanii din Galaţi. De aici îl aflăm deodată tocmai la Cotnari, instalat acolo ca paroh în condiţii mult mai bune. Parohia bogată ce fusese a lui Bărcuţă trecuse asupra unui alt „preot naţional" Petru Wolff, în vreme ce fostul ei titular se instalase la „episcopia" din Bacău, asistat de un alt cleric „naţional" Grigore Gross, invocînd calitatea sa de vicar apostolic ce i-ar fi fost lăsată la moarte de monseniorul căruia i-ar fi închis el ochii. El mai înfăţişa şi un act în sensul acesta, foarte suspect, pe care l-a înaintat *Propagandei*. Dar iată că moare Petru Wolff şi parohia rămîne liberă. Potrivit cu afirmaţiile lui Bărcuţă în scrisoarea-raport trimisă de el *Propagandei* la o dată ce nu apare în text (dar care se situează în prima jumătate a anului 1678) acesta i-ar fi scris lui Rossi din Silistra, chemîndu-l la Cotnari, unde noul venit care cunoştea limba „se osteneşte să-i înveţe pe băieţi" după cum a văzut chiar Bărcuţă... etc. Afirmaţiile lui Bărcuţă sînt supuse unor îndoieli ce rezultă din faptul că unele amănunte nu corespund întocmai. Părintele Bariona de la Iaşi despre care pomeneşte în scrisoare că ar fi fost acolo *din toamnă*, era în funcţie de prin aprilie 1678. [Textul lui Bărcuţă se află publicat în versiune românească de către Vladimir Ghica în „Revista Catolică" din 1912 şi apoi în volumul său de *Spicuiri istorice.]* Rossi se mută aşadar la acea parohie bogată, ferită pînă atunci de necazurile războiului. De acolo el urmărea cu vădit interes litigiul dintre fostul paroh de Cotnari, Bărcuţă şi

concurentul acestuia la postul de vicar, observantul Ştefan Taploczai chemat de Parčević drept coadjutor şi pus ca vicar general la plecarea sa din Moldova (martie 1673) şi *„informa cu prudenţă Propaganda despre unele scandaluri ale lui Bărcuţă“ [Alcuni Missionari*, p. 38] şi despre procesul dintre cei doi litiganţi (16 iulie 1677). Scandalurile se referă poate la situaţia mai veche la care făcea aluzie V. Piluzzi în scrisoarea sa din 26 febr. 1675. Şi aici nu avem decît o indicaţie indirectă a lui G. Călinescu. Dar felul cum e formulată implică o atitudine critică din partea lui Rossi. Cum se împacă însă o asemenea atitudine cu recomandarea pe care o dă el lui Bărcuţă, declarîndu-l necesar „pentru că este iubit de locuitori“ (fiind adică băştinaş) şi scriind în acelaşi sens şi nunţiului din Polonia? Recunoştinţă pentru gestul lui Bărcuţă de a-l fi chemat la Cotnari? Dar atunci de ce acea subliniere a scandalurilor acestuia? Şi de altminteri şi fără chemarea lui Bărcuţă, Rossi tot ar fi ocupat parohia vacantă prin moartea parohului Petru Wolff. Căci era prefect, şi de el depindea repartiţia misiunilor. Dacă în adevăr Bărcuţă l-a chemat la Cotnari, atunci a făcut aceasta ştiind că Rossi va pleca în curînd şi nu va ocupa prea mult acea parohie pe care, de fapt, şi-o rezerva pentru orice întîmplare. De aceea pare mai probabil că şi recomandarea către *Propagandă* şi scrisoarea către nunţiu se datoresc influenţei cotnărenilor în mijlocul cărora se afla, precum şi presiunilor secretarilor domneşti Kienarski şi A. Wolff. Kienarski îi dăduse lui Bărcuţă o scrisoare călduroasă de recomandaţie pentru secretarul *Propagandei* (la 8 martie). La îndemnul lui, fără îndoială, scrie şi Rossi nunţiului prin mai şi îşi *repetă scrisoarea* după 20 de zile. Dar se poate face chiar o legătură între această intervenţie a lui Rossi, îmboldit de cei doi secretari ocrotitori ai lui Bărcuţă şi scrisoarea lui Bărcuţă fără dată publicată în *Spicuiri istorice*. Înarmat cu recomandarea către Urbano Cerri, secretarul *Propagandei*, dată de Kienarski, Bărcuţă se dusese la nunţiul din Varşovia, de unde a scris secretarului *Propagandei* şi i-a trimis *un memoriu* despre situaţia bisericilor din „Provincia“ Moldova, adică tocmai acea scrisoare-raport menţionată mai sus. În ea Bărcuţă lăuda aparent pe Rossi şi Bariona şi făcea insinuări la adresa lui del Monte şi Piluzzi. Primul ar fi putut să meargă pe la catolicii din Ciubărciu... lipsiţi de asistenţă duhovnicească, iar Piluzzi a lăsat în părăsire viile de la Baia, nelucrate pentru că el *dădea bani cu dobîndă* (!). Dar sînt săgeţi şi pentru Rossi pe care îl laudă, dar nu omite să sublinieze faptul că acesta se afla „la Silistra, peste Dunăre, îngrijind de nişte negustori din Ragusa...“ etc. În concluzie Bărcuţă cerea pentru sine episcopia de Bacău!

La 12 iunie 1678 cînd îşi repeta scrisoarea către nunţiu, Rossi era gata de plecare. Nu mai aştepta decît venirea noului prefect Ferrari, trimis să-l înlocuiască şi să aducă şi alţi 4 misionari noi. (Pentru amănunte despre zăbava venirii acestuia şi despre sfîrşitul său tragic la trecerea Nistrului, vezi *Dipl. It.* I, p. 45.) Dintre cei 4 misionari, doi — dintre care unul era Bariona — au reuşit să ajungă în Moldova prin aprilie 1678 şi s-au aşezat provizoriu în locurile vacante, aşteptînd sosirea prefectului lor. Rossi, socotindu-se ca şi plecat, nu pare să se fi amestecat în această repartiţie. Dar deodată se iveşte o problemă destul de grea. Aceea a reinstalării iezuiţilor, asigurată prin condiţiile păcii de la Žurawna, pentru ratificarea căreia trecuse spre Poartă în anul precedent strălucitoarea solie condusă de palatinul Gninski. Au apărut deci doi iezuiţi veniţi să-şi reocupe locurile de la Iaşi şi Cotnari. Însă biserica de la Iaşi, părăsită de iezuiţi încă din 1673 cînd s-au retras din Moldova de teama turcilor, fusese de curînd ocupată de misionarul Nicolo Bariona, care nu era dispus să meargă la Baia, cum poruncea Rossi, şi să cedeze biserica preotului iezuit. Aşadar a protestat „poporul“ din Iaşi, spunînd că vrea

să-şi aibă parohul propriu care să aibă numai grija lui... etc. S-a adoptat deci un compromis. Biserica de la Iaşi va avea 2 preoţi: unul pentru parohieni în persoana lui Bariona, iezuiţii păstrîndu-şi preotul lor pentru nevoile lor. La fel şi la Cotnari, preotul iezuit, care nu se amestecа în rosturile parohiei, deţinute de obicei de un paroh localnic, avea să-şi reia ocupaţiile pedagogice şi agricole, fără a se atinge de parohia pe care Rossi era dispus să o păstreze pentru parohul călător Bărcuţă, plecat în Polonia ca să-şi revendice drepturile pe care susţinea că le are. Cu toată nerăbdarea sa, prefectul Rossi declara că aşteaptă reîntoarcerea acestuia înainte de a se gîndi la plecare, desigur pentru ca să nu acaparеze iezuiţii şi parohia de la Cotnari. Nu se ştie exact data plecării sale din Moldova. Prefectul următor avea să fie numit tocmai în 1681 în persoana lui Antonio Angelini, după reîntoarcerea lui Piluzzi ca arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic şi plecarea destul de nehotărîtă a lui Angelini spre Italia, dar oprindu-se în drum în Polonia.

Antonio Rossi a primit titlul de magistru în 1682. S-ar părea că în Moldova el adusese cu sine, pe cheltuiala sa, pe un călugăr, fratele Nicolo Antonio Rossi (o rudă probabil) pe care îl recomandă *Propagandei* în 1680, el însuşi fiind atunci gardian al conventualilor din Mondaino. În 1687 printre misionarii din Moldova este menţionat şi un părinte Rossi din Monte Leone, poate unul şi acelaşi cu *Francesco* (?) sau *franciscanul* (?) Rossi din Monte Leone, care a slujit la Fărăoani şi a murit aici cam pe la 1691.

Puţinele scrisori şi fragmente datorate lui Ant. Rossi, publicate pînă acum, trezesc părerea de rău că nu a fost dată la lumină toată corespondenţa sa din Moldova. În paginile redate aici sînt înfăţişate nişte instantanee pline de culoare, surprinse în actualitatea lor vie: regăsirea lui Piluzzi flămînd în codri de la Baia în februarie 1675, tîlhăriile masive din toamna anului 1677 (după încheierea păcii turco-polone şi debandada cetelor de la oaste), belşugul nemaipomenit de bucate din anul 1678, ce nu puteau fi folosite din lipsă de mijloace, revenirea iezuiţilor şi strîngerea de vite de către servitorii mitropolitului Dosoftei pentru ploconul sultanului etc. etc., toate acestea se întipăresc ca imagini de neuitat.

Despre Antonio Rossi s-a ocupat G. Călinescu în *Alcuni Missionari* unde a publicat în anexă şi în note scrisorile redate de noi în volumul de faţă, dînd şi o scurtă prezentare a datelor principale legate de şederea sa în Moldova.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII CONGREGAŢIEI[1]

1675, februarie 26, Baia p. 119

Cu cele mai mari primejdii şi oboseli prin care am trecut în timpul drumului (fiind silit să lungesc calea atît în Silezia şi Moravia, cît şi în Polonia şi Moldova, pentru a nu cădea în mîinile soldaţilor, nu am putut totuşi să scap de întîlnirea[2] cu nişte cazaci, care m-au jefuit de aproape toate cîte le aveam, dar eu primesc toate <încercările> trimise de împăratul ceresc (S.D.M = Sua Divina Maestá) care are grijă de toate. Am ajuns

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în anexă la *Alcuni missionari*..., p. 119.

[2] Întîlnirea a avut loc aproape de hotarul Moldovei *(ne confini di Moldavia).*

în Moldova, în codri de la Baia unde l-am găsit pe părintele magistru Vito Piluzzi, prefectul acestei misiuni,[3] pe care l-am aflat fără pîine, căci în ziua de 20 a lunii de față au fost cazacii în Botoșani, la o zi depărtare de aici, au ucis 200 de oameni și mai bine, și pe preoți în biserică, au robit mai mult de o sută de inși, au plecat de acolo 400 de care foarte încărcate, din care cauză toată „Provincia" este pustiită, și neîncetat fug <oamenii> și eu mă duc în păduri, și nu știu încă unde să mă odihnesc. Am înmînat scrisoarea[4] eminențelor voastre părintelui prefect, și cînd au știut poporenii despre plecarea lui, au rămas întristați, că sînt lipsiți de un asemenea prefect de care au fost ajutați și ocrotiți la nevoile lor, atît din cauza ciumei, cît și a războiului, întotdeauna. Ei credeau că eminen- ele voastre îl veți onora cu episcopia[5] acestei Provincii, fiind un părinte exemplar și cu o viață neprihănită, iubit de toți, și de schismatici, și de catolici, și credeau că se vor bucura de prezența lui pe toată viața, și acuma văzîndu-l că pleacă ei rămîn foarte îndurerați și vor să se îndrepte ătre domn, și să pună să se scrie eminențelor voastre, ca să nu rămînă lipsiți de un părinte ca acesta, dar el i-a împiedicat, zicînd că vrea să asculte și să se întoarcă la picioarele eminențelor lor și să dea socoteală de slujba sa de 22 de ani...

... din pădurile de la Baia, din ziua de 26 februarie 1675.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI[6]
(fragment)

1677 octombrie 9, Cotnari

p. 39 [Așteaptă sosirea noului prefect. L-a trimis pe Angelini la Brașov să reia lucrurile aparținînd bisericii de la Baia ce fuseseră depuse în Transilvania cu 50 de ani în urmă.]

... În aceste locuri nu se aude altceva decît tîlhării și ucideri și se trăiește neîncetat cu mare spaimă de tîlhari. Nici domnul[7] nici un altul nu are puterea de a-i împrăștia, căci sînt adunați împreună în cete de 100 sau 200 de oameni, și merg jefuind ba un oraș, ba un sat și iau pînă și cămașa bietelor femei...

---

[3] Vezi scrisoarea acestuia scrisă în aceeași zi cardinalilor din Congregație.

[4] Conținînd chemarea lui la Roma și slobozirea de plecare din Moldova.

[5] Episcopia era vacantă de fapt de vreo 10 ani. Ultimul episcop Rudzinski fusese îndepărtat din Moldova prin 1665, fiind socotit indezirabil de către domn. Din 1668 a fost numit un vicar apostolic în persoana lui Petru Parčević, arhiepiscop de Marcianopol. Acesta plecînd din țară în martie 1673, a ajuns în cele din urmă la Roma unde a murit în 1674. Cam tot atunci murea și episcopul depus. Episcopia ar fi fost deci vacantă, și cardinalii Congregației ar fi dorit să-l poată numi pe Piluzzi, însă regele Poloniei revendica pentru sine dreptul de a recomanda la episcopia catolică din Moldova, ca un drept cîștigat prin numirea polonului Valerian Lubieniecki în 1611. Episcopia a rămas deci neocupată efectiv pînă la venirea lui Iacob Dluski în 1682.

[6] Traducerea s-a făcut după fragmentul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* I, p. 39, n. 2.

[7] Antonie Ruset, 1675, dec. — 1678, nov.

...În anul acesta este mare belşug de grîne şi de bucate de tot felul, şi de vin, şi rămîn multe vii ce nu pot fi culese pentru că nu sînt butoaie în care să poată fi pusă poama. Şi se dă ca sigur că tătarii aceia ce sînt supuşi regelui Poloniei vor veni să locuiască aici în Moldova, şi zic oamenii că ar fi 3 000 de case, ceea ce aduce mare întristare în aceste biete locuri <unde> se trăieşte cu nesfîrşite necazuri *(miserie)*, domnul jefuieşte de o parte, tîlharii de alta; unul fuge încoace, celălalt încolo ....

SCRISOARE CĂTRE NUNŢIUL DIN POLONIA[8]

1678, iunie 12, Cotnari

Acum 20 de zile am scris Senioriei V. Il.[me] prin altă ocazie, dar în p. 128
eventualitatea că s-ar pierde, o repet din nou cu acelaşi cuprins. Au venit doi părinţi iezuiţi[9] unul stă la Iaşi şi celălalt aici la Cotnari. Îndată ce au venit, părinţii au chemat pe părintele misionar, fratele Nicolò Bariona[10] care e şi el la Iaşi, sosit dinaintea acelor părinţi, ca să-l trimită la Baia. Acest lucru a fost aflat de poporenii din Iaşi, care au început să spună că părintele le-a făgăduit <că va sta> un an, şi că ei vor un paroh separat *(il paroco diviso)* adică să fie în serviciul lor, pentru că părinţii iezuiţi nu vor să meargă la toţi, ci numai la cine le place, şi că mulţi au murit nespovediţi şi neîmpărtăşiţi, şi de aceea vor un preot obligat <a sluji> *(un sacerdote obligato)* care să aibă reşedinţa acolo ca paroh. Acestea sînt sentimentele poporenilor din Iaşi. Auzind acest lucru, eu l-am lăsat pe el, astfel că acum în Iaşi sînt doi preoţi; de aceeaşi părere sînt şi aceştia din Cotnari şi de aceea rog pe Senioria V. Il.[ma] să retrimiteţi de cum va fi cu putinţă pe domnul D. (= Don) Gio. Battista Bărcuţă[11] care este necesar, şi pentru că este băştinaş, şi încă pe motivul limbii native[12], şi cu atît mai mult că într-o vreme de

---

[8] *Ibidem*, p. 128.

[9] Ca urmare a păcii turco-polone de la Žurawna, încheiată în 1676, şi pe care urmau să o ratifice cele două părţi. În acest scop a plecat la Poartă vestita solie condusă de Gninski care a trecut în Moldova la 21 iunie, stil nou, adică 11 iunie stil vechi. Printre condiţiile păcii fusese prevăzută şi libertatea şi siguranţa pentru iezuiţi de a sta în ţările supuse sultanului. În audienţa acordată de domn solului polon, el i-a dat asigurări în acest sens. Venirea iezuiţilor aproape odată cu solia, nu a fost întîmplătoare.

[10] Venit din aprilie în ţară. El făcea parte din lotul încredinţat noului prefect Ferrari, care a mai zăbovit pe drum (Vezi mai sus p. 324) şi care era aşteptat cu nerăbdare de prefectul Antonio Rossi care venise în această calitate în februarie 1675, dar văzînd situaţia şi greutăţile din Moldova, dorea să plece cît mai grabnic. Cum Rossi nu se mai considera prefectul noilor misionari Bariona şi Volponi, puşi sub autoritatea noului prefect Ferrari, este probabil că nu s-a amestecat în problema repartiţiei lor. Astfel Bariona s-a instalat de capul său la Iaşi în loc de Baia. La venirea iezuiţilor ce trebuiau primiţi la Iaşi şi Cotnari, Bariona a găsit mijlocul de a rămîne pe loc, folosind într-un fel „glasul poporului".

[11] Acesta avea ambiţii mari. Reîntors în Moldova după moartea lui Parčević pe lîngă care fusese în ultimul an al vieţii acestuia, el s-a instalat la episcopia de Bacău în calitate de vicar apostolic în virtutea unei conferiri care i-ar fi fost făcută de acesta. El se bizuia mai ales pe sprijinul lui Kienarski, secretarul polon al domnului (Antonie Ruset). Dar observantul Ştefan Taplocsai ce fusese lăsat ca vicar general de către Parčević la plecarea acestuia din Moldova, şi care

așa mari nenorociri, el va putea mai bine ca alții să ajute pe acești oameni în nevoile lor spirituale, și de aceea suplic pe Senioria V. Il.[mă] și eu stau pe loc așteptîndu-l cu mare nerăbdare ca să pot porni la drum spre Italia. Acum cîteva zile a sosit aici părintele Giov. Battista[13], misionar și el aparținînd ordinului meu (= conventual) și l-am trimis la Baia, acolo unde trebuia să meargă părintele Bariona. Despre prefectul care trebuia să vină de multă vreme nu se știe nimic. Unii nobili poloni care au venit aici, la Cotnari pentru interesele lor mi-au spus că un părinte franciscan s-a înecat într-un fluviu înainte de a ajunge la orașul „Sletina" (= Slatina), și după semnalmentele pe care mi le-au dat, cred că era acel părinte; alții zic că s-a prăpădit în alt chip.

Lipsurile și nenorocirea din aceste locuri sporesc neîncetat, din cauza mulțimii tîlharilor nu se mai poate circula, și nici măcar nu sîntem siguri în orașe, și aici în Cotnari este nevoie a sta tot mereu cu armele în mînă, atît ziua, cît și noaptea. O! mare nenorocire și prăpăd!
p. 129 Acuma episcopul[14] acestor schismatici stăruie, pentru că vrea // de la mine doi boi, și eu nu numai că se întîmplă că nu am boi, dar nu am măcar nici un cal, și negăsind vitele, servitorii săi voiau să-mi ia patul, împreună și cu diverse articole de îmbrăcăminte, dar apoi s-au întrunit catolicii noștri și și-au dat cuvîntul că în duminica viitoare vor merge la Iași să vorbească cu acel episcop și să vadă ce vor putea face. Și cu acești boi se zice că vrea să dea un plocon sultanului[15] cînd va veni în țară; mie mi se pare că stau pe jăratec, și de aceea aș vrea să plec cît mai curînd. Sînt 15 ani de cînd mă lupt cu atîtea nevoi și calamități dar acum mi se pare că a sosit timpul să mă întorc în creștinătate. De la părintele magistru Antonio Angelini[16], pînă acuma nu am primit nici o scrisoare, și nici nu pot găsi vreun prilej de a-i scrie. Multe ar trebui să scriu, dar pentru a nu fi plicticos, mă las de scris ... etc.

---

avea un act autentic încheiat încă din 1671 prin care monseniorul îi lăsa moștenire (!) vicariatul apostolic, obține cîștig de cauză. Taplocsai se instalează la Bacău din ordinul Congregației și Bărcuță care lipsind vreo 3 ani din țară își lăsase parohia de la Cotnari, se zbate și vrea să pornească și la Roma. La 8 martie 1678 Kienarski îi dă o scrisoare călduroasă de recomandație la secretarul *Propagandei*, Urbano Cerri, rugîndu-l să facă în așa fel încît să se poată reîntoarce în țară un element atît de util și de vrednic de răsplată... etc. etc. Cu acea scrisoare Bărcuță merge la nunțiul din Polonia, la Lublin, de unde scrie lui Urbano Cerri la 21 aprilie 1678, *cerînd episcopia de Bacău!* și trimițînd și un memoriu pentru *Propagandă*. Așadar se luminează întregul rost al acestei scrisori, cerută probabil de Kienarski cu destulă stăruință pentru ca Rossi să o mai repete încă o dată. Rossi plecînd din Moldova, se elibera parohia de Cotnari. Dar trebuia instalat și iezuitul destinat fundației acestui ordin din orașul amintit. Cotnărenii sînt de acord să se aplice și aici soluția adoptată pentru Iași. Vor fi doi preoți, unul al parohiei și celălalt al iezuiților. Dar pentru ca să nu se greșească probabil în detrimentul lui Bărcuță, Rossi care arde de nerăbdare să plece, va aștepta totuși să se reîntoarcă mai întîi Bărcuță.

[12] Argument neserios. Bărcuță era de origine maghiară, iar cotnărenii catolici erau sași! De altminteri în 1661 la vizitația apostolică făcută de Vlas Koicević, Bărcuță care era paroh a ținut o predică în limba română!

[13] Giovan Battista Volponi din Fiorentino (vezi biografia lui în volumul de fața).

[14] Mitropolitul Dosoftei.

[15] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

[16] Pentru a-i comunica probabil că i-a sosit decretul său de magistru, Angelini scrie lui Urbano Cerri spre a mulțumi... etc. la 15 august din Zăbala, locuința nobilului Clement Mikes.

ANTONIO ANGELINI DIN CAMPI

(? — după 1692)

*

Minoritul conventual Antonio Angelini din Campi, în Italia, a venit în Moldova în 1663, adus de Vito Piluzzi, care se reîntorcea în locurile unde slujise 10 ani ca simplu misionar, bucurîndu-se acum de calitatea de prefect al misiunii (1663—1675). Venit pentru 6 ani, Angelini rămîne vreo 20. Desemnat pentru misiunea de la Galaţi, el „nu a stat deloc la Galaţi de cînd a venit în această provincie, *neputînd avea biserică*" (după cum declara prefectul Vito în 1668), ceea ce s-ar putea explica în două feluri: fie că acea biserică se ocupase înaintea venirii sale, fie că era în aşa stare încît ar fi fost de nefolosit. Felul reticent de exprimare al lui Vito ar pleda pentru prima explicaţie. Şi în alte împrejurări el acoperă unele acte de indisciplină sau de proprie iniţiativă fără o încuviinţare prealabilă a unora din misionarii săi. Angelini este deci reţinut la Trotuş, iar la Galaţi îl aflăm pe Antonio Rossi venit cam tot atunci, probabil pe altă cale şi din alt loc decît prefectul. Tot astfel şi del Monte a sosit în Moldova ceva mai înainte, în lipsa lui Piluzzi, venind probabil de la Constantinopol. De la Trotuş el e trimis în Transilvania, ca şi del Monte ceva mai tîrziu. În 1650 pe vremea lui Bernardino Valentini din Perugia (vezi *Călători*, V, pp. 418—419) preotul din Trotuş era în legătură permanentă cu secuimea, şi era chemat de nobilii catolici din regiune ca să slujească mai ales în casele lor. O acţiune la sate era mai anevoioasă, căci acolo erau parohi locali, însuraţi şi mai mult ori mai puţin protestanţi (calvini, ori luterani) pe care sătenii îi preferau măcar şi aşa unor călugări străini.

În fruntea nobililor catolici din secuime doritori să asigure menţinerea catolicismului la ei, se afla nobilul Clement Mikes, consilier al principelui Transilvaniei, acelaşi probabil cu cel menţionat în letopiseţul Cantacuzinesc ca avînd în 1659 comanda a 10 000 de unguri ce trebuiau să susţină acţiunea lui Constantin Şerban contra lui Gheorghe Ghica în Moldova. Din locuinţa sa de la Zăbala, el se adresa cardinalilor de la *Propagandă*, nunţiilor din Polonia şi de la Viena, domnului Moldovei, ca un fel de cap laic al bisericii catolice din Transilvania. Parčević care folosea întotdeauna formule grandilocvente îl numea: „cavaliere di consideratione, colonna quasi della catholica religione". Trimiterea celor doi misionari în Transilvania mai avusese probabil şi un alt rost. De vreo patru ani Congregaţia nu mai trimisese nici un fel de subvenţie pentru misionari. Acele comu-

nităţi catolice care aveau venituri asigurate de la bunuri proprii, sau ai căror locuitori erau mai îndestulaţi şi puteau da anumite cantităţi de alimente sau sume de bani de fiecare casă de catolici pentru întreţinerea preotului, nu duceau greul acestei noi situaţii. Dar erau şi alte parohii sărace, fără mijloace suficiente. În cazul lui del Monte mai intervenise şi iniţiativa episcopului Rudzinki care hirotonisise ca preot de mir pe un ungur „de naţiune luterană" pe care îl aşezase la biserica din Trotuş, unde servea misionarul del Monte. De aceea trimiterea nora dintre misionari în Transilvania aducea o uşurare a situaţiei, fără a-i aduce o rezolvare sigură. Căci la un moment dat, Angelini şi del Monte care îşi împliniseră septenatul lor ca misionari, şi puteau pretinde a se reîntoarce în Italia s-au înfăţişat prefectului Piluzzi cu această cerere motivată de faptul că *le-au secat mijloacele de trai*, ceea ce înseamnă desigur că posibilităţile catolicilor din Transilvania erau şi ele destul de slabe. Ei aduceau scrisori de la Clement Mikes, către prefect şi către vicarul apostolic (Parčević), lăudîndu-i mult pe amîndoi misionarii şi exprimînd dorinţa de a-l reţine pe Angelini. Dar Piluzzi avea o altă misiune pentru Angelini: aceea de curier de încredere la nunţiul din Varşovia, căruia îi ducea nişte scrisori absolut confidenţiale în care îi dezvăluia tranzacţia secretă încheiată între Parčević şi gardianul observant de la Ciuc, părintele Ştefan Taplocsai. Totodată îl înştiinţa şi despre conflictul vicarului (Parčević) cu orăşenii din Bacău, pricinuit de urmările catastrofale ale iniţiativei acestuia de a muta o moară din loc. Angelini mai avea însărcinarea de a transporta pînă la Liov, şi a preda acolo pe misionarul recalcitrant Benedetto de Ballati din Cortona, pe care prefectul (Piluzzi) îl iertase după o captivitate mai puţin grozavă decît scrisese el cardinalilor congregaţiei, dar pe care era acum silit să-l trimită la Roma, la cererea lor expresă. Angelini a ajuns cu bine la Liov în august (1670), lăsîndu-şi acolo prizonierul, care a reuşit mai tîrziu să fugă, şi s-a dus la Varşovia cu scrisorile prefectului, avînd porunca să stea pînă i se va da răspunsul. Dar poate că motivul cel mai imperios al trimiterii sale la nunţiu fusese nerăbdarea lui Piluzzi de a obţine o rezolvare a cererii sale de a fi rechemat în Italia, lăsînd în locul său ca prefect pe Angelini. Propunere pe care o repetă la fiece prilej. El pleacă din Polonia abia în noiembrie. La reîntoarcerea sa se duce iar în Transilvania la Trei Scaune (adică probabil la Zăbala) de unde reapare în Moldova în toamna din 1671. Piluzzi îl trimite la vicar spre a-i face un rost. Dar acesta, care nu-i putea suferi pe conventuali contra cărora alimenta o adevărată campanie de denigrări — mai ales acum cînd Piluzzi nu se potrivise îmbierilor interesate transmise prin Bărcuţă, de a scrie la Roma ca să pîrască pe iezuiţi — şi care vorbind de Angelini îl numea Diavolini, şi se plîngea de drumurile sale, sau scriind cardinalilor Congregaţiei nu uita să critice pe misionarii care colindă prin Transilvania, slujind unor *particulari*, scapă de el, trimiţindu-l îndărăt în Transilvania spre a sluji, pesemne, la aceiaşi particulari (?), invocînd faptul că nu sînt provizii de iarnă şi cîmpul este uscat, urmînd ca Angelini să se întoarcă de Paşti. Şi cum avea de a face cu o fire temătoare, el a sfîrşit prin a-i impune să scrie la Congregaţie în sensul dictat de el, lăudîndu-l pe Bărcuţă ce era *silit să se îndrepte spre Roma* „spre folosul şi cinstea bieţilor preoţi" *(per honor publico de poveri ecclesiastici)* (v. *Le controversie*, p. 176). Odată obţinută această renegare, (la 26 octombrie), Parčević începe să-l laude, (la 28 oct.), menţionează elogierea lui de către Clement Mikes şi declară: „E adevărat că după cîte am băgat de seamă e mai virtuos ca alţii şi merită cu siguranţă gradul doctoratului" — apoi adaugă cu duioşie — „Sînt mulţi ani de cînd slujeşte, şi el se simte umilit şi amărît de a nu-l fi primit. Eu dacă m-ar asculta S. Congregaţie i l-aş da în mod solemn într-o ceremonie publică pentru a-i încuraja şi pe alţii să se

poarte bine!“ În realitate așa cum s-a mai spus, Piluzzi îl propusese în nenumărate rînduri ca prefect în locul său. (Vezi scrisorile acestuia din 8 aug. 1670, și 20 aug. 1673 în vol. de față.) În 1672 Angelini se oferise să slujească la Bacău, dar vicarul nu a acceptat. În iulie 1674, după plecarea lui Parčević din Moldova, Angelini a fost trimis de Piluzzi la Bacău unde nu era preot, dar nu a putut rămîne din cauza multelor necazuri pe care i le făcea neîncetat nepotul vicarului plecat. Piluzzi stăruie din nou ca să se trimită titlul de magistru lui Angelini, cum i s-a trimis lui del Monte, afirmînd: „Nu am avut alt misionar atît de prompt să asculte ca acest părinte Antonio, și el se află în cea mai mare lipsă“. Dar cardinalii nu țin seama de aceste recomandări și trimit un alt prefect, care este fostul misionar de la Galați, Antonio Rossi din Mondaino. Curînd Vito pleacă înapoi, spre Italia, la cererea sa, după sosirea acestuia. El scria din Baia la 26 februarie 1675 că va porni după Paști. Nu se știe exact data plecării sale. D. Găzdaru pe baza documentelor editate de el — în deosebi suplica lui Piluzzi înaintată de el Congregației în 1677, fără precizarea lunii, în care el arată că este de 15 luni la Roma, în așteptarea numirii sale la postul promis — socotește că a ajuns acolo în toamna anului 1676. E probabil că a fost însoțit în Polonia de Angelini care își prelungește șederea, mergînd pînă la Varșovia așteptînd zadarnic acolo multă vreme obținerea unor subsidii. Așa se explică prezența sa în acest oraș de unde anunța Congregației iminenta sa plecare în „Valahia“. Nu pare să fie o confuzie favorizată de faptul că polonii numeau astfel Moldova, căci în aceeași scrisoare este vorba mai apoi și de „Moldova“ ajunsă de nelocuit din cauza fugii locuitorilor (terorizați de trecerea turcilor și tătarilor spre hotarul polon) a actelor de violență și a uciderilor. La Varșovia el a mai obținut informații alarmante, și despre starea Transilvaniei, „unde azi bîntuie războiul contra catolicilor“. Nu mai rămîne deci decît refugiul din Țara Românească în așteptarea slobozirii de plecare spre Italia. A ajuns el în adevăr în Țara Românească? În raportul său din 1682 ca „prefect apostolic *al celor două Valahii* și comisar general al Transilvaniei“ pomenind de promovarea rapidă a observanților bulgari din București, Tîrgoviște și Cîmpulung el menționează „timpul cît am slujit în *părțile acestea*“, prin „*queste parti*“ putîndu-se înțelege și Țara Românească, despre care fusese vorba mai înainte, și Moldova de unde își scria raportul, referitor pentru tot restul la această țară. Este mai probabil că s-a întors în Moldova căci este trimis de noul prefect Antonio Rossi la Brașov ca să aducă înapoi obiectele bisericii din Baia depuse în Transilvania cu vreo 50 de ani (?) în urmă (*Alcuni missionari*, p. 39, n. 2). În orice caz el se așează iar la Zăbala de unde scrie la 13 august 1678 cardinalului Spinola, mulțumindu-i pentru diploma de magistru ce i-a fost predată probabil chiar de Antonio Rossi, care i-a dat și știrea despre înnecarea la trecerea Nistrului, a noului prefect trimis din Italia (în urma stăruințelor lui Rossi de a fi rechemat cît mai curînd). Angelini trece de la mulțumiri la solicitări, cerînd pentru sine acest post rămas vacant, dorind altminteri să se întoarcă în Italia. La Roma Piluzzi nu înceta să-l laude, repetînd că știa bine și limba. În 1666 la *Propagandă* pe fișa sa scria că nu știe limba. Cum era acum de 15 ani la misiunea în Moldova, servind o bună parte din timp în secuime, este de presupus că știa acum și românește și ungurește. Neobținînd prefectura, pînă la întoarcerea lui Piluzzi, acum arhiepiscop de Marcianopol și vicar apostolic (sfîrșit 1679) el pleacă la 25 mai 1680 cu învoirea acestuia spre Italia, prin Polonia. Dar din Varșovia scrie la Roma ca să ceară din nou prefectura vacantă de trei ani, și totodată numirea sa ca provincial al Transilvaniei. La *Propagandă* se acumulaseră recomandațiile pentru el. În sfîrșit este numit prefect! Dar nenorocul îl urmărește și acum. La Iași care trebuia să fie reședința prefectului, cum fusese a vice-

prefectului pe vremea lui Bassetti şi Gasparo din Noto, era instalat misionarul Renzı care era foarte bine cu „schismaticii", prea bine chiar, după părerea lui Angelini, şi care nici nu se gîndea să plece de acolo. Angelini nu mai stătea pe lîngă Piluzzi, care avea acum drept capelan şi mînă dreaptă pe Giorgini. În 1682 în calitatea sa de prefect el întocmeşte la 12 iulie 1682 raportul său cu privire la bisericile din Moldova, fară a uita însă cele din Ţara Românească pe care le socoteşte şi pe ele cuprinse în prefectura sa (!). Dar calamităţile nu-l iartă. Venirea episcopului Dluski, manevrat de la început de Bărcuţă şi hotărît să reducă la minimum numărul misionarilor conventuali şi să obţină suprimarea în consecinţă a funcţiei de prefect al misiunilor, îl pun din nou pe drumuri. La 22 dec. 1683 scria de la Braşov Congregaţiei ca să-i îngăduie să slujească la Tîrgovişte unde era instalat un observant bulgar, dar după o lună scria din Baia (12 ian. 1684) şi apoi iar din Braşov (8 iulie 1684) şi din nou din Baia, cerînd stăruitor să fie rechemat în Italia. În martie 1685, el pleacă din ţară îndreptîndu-se spre Polonia. S-ar părea că ar fi pornit împreună cu Vito Piluzzi care nu mai avea de ce să rămînă în Moldova, dar după 5 zile de drum Piluzzi ar fi fost rechemat de domn. În sensul acesta se exprimă Angelini într-o primă versiune pe care o rezumă într-o notă G. Călinescu în *Alcuni Missionari*, p. 42, n. 6 şi pe care o redăm în traducere românească: *„[Angelini] zice că a plecat din <Valahia> în martie 1685 pentru a-l însoţi pe Piluzzi în Polonia. Dar acesta după 5 zile de drum a fost rechemat de domnul Moldovei. Antonio Angelini îl aşteaptă cîteva săptămîni (?) apoi se duce la Liov şi în mai era la Varşovia" (p. 128—129).*

Dar Angelini avea un stil, şi — am zice — o gîndire incoerentă, greu de urmărıt atît în scrisori cît şi în unicul său raport ca prefect. Parantezele, digresiunile, glumele uneori, apoi trecerea confuză de la un subiect la altul, le întunecă mult înţelesul, amestecînd faptele cu comentarea lor. Astfel în a doua versiune pe care o dă Angelini în scrisoarea sa din 30 mai (*ibidem* p. 136) el însoţeşte povestirea faptului în sine de explicaţiile încercate de el, şi denaturează chiar faptul *rechemării* lui Piluzzi, transformată acum în *reţinerea* lui. În prima versiune nu se pomenea de nici o acuzare. Acum ea apare, şi poate fi recunoscută drept cea formulată de Dluski în 1683. (Vezi biografia lui în volumul de faţă). Angelini nu vorbeşte de vînzarea acelui clopot, ci de pierderea lui de către servitorii arhiepiscopului. Neştiind de ce a fost rechemat Piluzzi, el ajunge pe cale de deducţie la înfaţişarea lui ca pîrît în versiunea a doua. Urmează în acelaş fel explicarea nevenirii sale ulterioare în Polonia. Neştiind că Piluzzi fusese rechemat pentru a i se încredinţa administrarea episcopiei de Bacău, întrucît domnul îl socotea pe episcop indezirabil *(v. mai sus p. 75)*, şi că deci această însărcinare nouă nu-i mai îngăduıa să plece, Angelini a dedus că el nu a putut trece din cauza tătarilor, şi mai ştiind că nu avea unde să tragă în Moldova, a dedus că a plecat în secuime. De fapt ştirea despre Piluzzi nu ocupa mult loc în acea scrisoare, scrisă sub impresia morţii (neconfirmată) a lui Dluski, şi avînd drept scop solicitarea recomandării la locul de episcop de Bacău. Fraza despre Piluzzi vine ca o ilustrare a celor spuse de el ceva mai sus despre defăimările „frăţeşti" (între călugări) şi despre propria sa virtute. Mirajul mitrei episcopale era o ultimă iluzie. După propriile sale declaraţii el era infirm şi obosit. Îmbătrînirea sa înainte de vreme, de care vorbeşte şi el şi care fusese menţionată sub altă formă şi de Parčević în 1671, precum şi condiţiile generale din Polonia, Moldova şi Transilvania, îl făceau inapt slujbei de misionar în aceste locuri. El pare să fi avut un interes viu pentru evenimentele politice pe care le observă în Polonia, informînd Congregaţia de unele lucrături ale diplomaţiei franceze. Dar situaţia lui era precară. A fost

cumva ajutat din cînd în cînd de nunţiul din Polonia, sau poate folosit pentru a da informaţii despre Moldova în legătură cu pregătirea expediţiei lui Sobieski din 1686? În 1687 el mai era la Varşovia.

În relaţia pe care a dat-o Piluzzi la reîntoarcerea sa în Italia, publicată fără indicarea numelui său şi cu data aproximativă (c. 1687) (*ibidem*, p. 140—141) este strecurat la urmă şi un apel în favoarea lui Angelini, care se află la Varşovia în cea mai mare mizerie şi „ar vrea să se întoarcă în Italia, rugînd prea plecat S. Congregaţie pentru un subsidiu". Dar abia în 1690 este în sfîrşit în Italia unde mai poate fi întrevăzut la Norcia pînă în 1692, cînd nu mai este menţionat deloc. Soarta nu fusese prea darnică cu el. El trece prin viaţă, aruncat din loc în loc, ocolit de noroc după care aleargă, folosit în tot felul de misiuni ingrate, fără a avea misiunea sa proprie, de care să se ocupe şi să răspundă, condamnat la situaţia de auxiliar sau de solicitant care îşi oferă zadarnic serviciile, îndoindu-se de soartă şi de sine, umil şi docil, lăsîndu-se intimidat de Parčević, şi apoi pînă şi de nepotul acestuia care făcea pe stăpînul la „episcopia" de Bacău.

De la el a rămas corespondenţa trimisă Congregaţiei, păstrată în arhiva *Propagandei* de la Roma. G. Călinescu *(Alcuni missionari)* dă trimiterea pentru materialul privind Moldova. O parte a fost publicată de el în lucrarea citată, restul a rămas inedit. Tot el s-a ocupat şi de datele activităţii lui în Moldova, în partea introductivă a lucrării. Angelini mai apare şi în lucrarea lui Pall, *Le Controversie* în legătură cu Parčević şi cu campania antiiezuită pusă la cale de acesta, cu care prilej cade o lumină mai vie asupra omului însuşi. Din scrierile sale el ni se arată temător din fire şi cu aplecare spre melancolie şi descurajare, foarte influenţabil şi nehotărît în alegerea unei căi proprii. Oscilînd între descurajare şi o încredere în sine ce izbucneşte de cîte ori crede că va putea obţine fie prefectura din Moldova, fie mai apoi şi comisariatul general al Transilvaniei asociat la aceasta, şi — în sfîrşit în 1685 — chiar episcopia de Bacău, el nu mai are nici o curiozitate de altă natură, nici o disponibilitate sufletească pentru cunoaşterea realităţilor personale ale locurilor în care se află. Atenţia sa e aţintită asupra calamităţilor care îl împresoară, sau asupra politicii generale în legătură cu liga antiotomană. Obiceiurile, limba şi firea locuitorilor fie ei moldoveni, sau unguri, nu trezesc nici un interes la el. Trebuie însă ţinut seamă că nu cunoaştem decît un singur, poate chiar singurul său raport, scris ca prefect în 1682, potrivit cu datoriile acestei funcţii. În el Angelini se manifestă mai mult ca un ecou al superiorului său, Vito Piluzzi, cîntîndu-i în strună, şi cînd subliniază faptele lui Bărcuţă, şi cînd îl laudă cu prisosinţă pe Georgini, capelanul lui Piluzzi (care nu înceta de a-i afirma meritele). Tot astfel se face ecoul acuzărilor aduse lui Renzi, care — după cum reiese din context — era în duşmănie cu Giorgini. Dar aici se amestecă desigur şi amărăciunea sa proprie de a nu putea ocupa el locul de la Iaşi, socotit în trecut potrivit ca reşedinţă a prefectului misiunilor din Moldova. Este vrednic de observat că acel raport este datat din Iaşi, şi că exprimă reacţia imediată a lui Angelini la cele constatate de el acolo. Adică desigur sprijinul serios de care se bucura Renzi la domn şi la boieri, şi intenţia lui de a rămîne pe loc. O altă observaţie ce se impune, este că acest raport din 12 iunie 1682 diferă în unele puncte de acela al lui Piluzzi datat din 10 iulie 1682, deci la o distanţă foarte scurtă unul de altul. Dar Angelini menţionează incendiul de la Săbăoani şi prezenţa acolo a misionarului Brunacci a cărui casă a fost mistuită de foc, în vreme ce Piluzzi afirmă că la acea misiune nu era nimeni. Lucrul se explică în felul acesta. Piluzzi aflînd de la nunţiu că darea sa de seamă de la sosirea sa în Moldova (1680) nu fusese primită de cardinali, trimite probabil un duplicat al rapor-

tului rătăcit, fără a-i mai aduce toate modificările necesare. O comparaţie între cele două rapoarte poate fi extrem de interesantă. Raportul lui Angelini este preţios prin datele ce le oferă despre fuga locuitorilor din Moldova în Podolia sub paşa de Cameniţa spre a scăpa de birurile excesive, de asemenea a celor din Trebeş, dependenţi de episcopie, trecuţi probabil în Transilvania, în parte şi de teama turcilor. Mai departe este vorba doar de plecarea *catolicilor*, din Galaţi de pildă. La Săbăoani se vede limpede că populaţia s-a refugiat în păduri, probabil după pîrjolirea unuia din sate. Celelalte două s-au risipit, poate în alte condiţii. Nu odată sînt menţionate prădăciunile turcilor, tătarilor şi tîlharilor. O notă personală răzbate pe alocuri, cînd Angelini, care a cunoscut mai mult ca alţii, chinul de a fi lipsit de siguranţa pe care o dă banul, stăruie să se dea un subsidiu anual preotului care merge la Ciubărciu, de asemenea celui avînd grijă de Bîrlad şi semnalează marea sărăcie a preotului de la Săbăoani, rămas şi fără casă de cînd a ars satul.

Intr-un mod destul de original, dar care îi este propriu lui Angelini raportul se încheie cu informaţii despre turci, despre condiţiile păcii lor cu Moscoviţii, cooperarea ţărilor române contra imperiului, poziţia principelui Transilvaniei etc., făcînd din acest raport un fel de scrisoare asemenea celor trimise în alte rînduri cînd se înfăţişa ca solicitant. Despre Angelini nu s-a ocupat nimeni în mod mai special, nu există decît reperele indicate de G. Călinescu (*Alcuni Missionari*, pp 40—42). O biografie propriu-zisă, oricît de sumară, lipseşte.

I

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAŢIEI[1]

1676 sept. 3, Varşovia

p. 124 Nu fără mare amărăciune pentru mine plec mîine spre Valahia[2] după ce am aşteptat atît de mult în Polonia ca să primesc un subsidiu care să-mi fie de ajutor într-o vreme atît de nenorocită, şi ce e cel mai rău e că nu sînt sănătos, ci veşnic chinuit de podagră şi alte infirmităţi. . . Slujba mea de 15 ani nu m-a învrednicit să-mi fac măcar o pereche de „scarpe" (= sandale franciscane), pentru drum şi cînd m-au trimis ca misionar mi-au făgăduit 35 de scuzi pe an pentru hrană, şi nu mi s-a dat niciodată nici un ban. Cred că din 1663 şi pînă acuma suma se ridică la o cifră frumoasă. Numai eu rămîn umilit. Întristarea m-a îmbătrînit înainte de vreme.

[Se roagă să i se trimită „obedienţa"[3] pentru ca să se poată duce să stea un an în locul natal, ca să-şi recapete în parte sănătatea — după cum a fost sfătuit de oameni pricepuţi — mai înainte de a fi dominat mai rău de boală pe toată viaţa,] căci aici nu se află medici de calitate ci doar murmurul babelor. . .[4]. [Suferă şi de ochi. . .].

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.*, I, pp. 124—125. Secretar al Congregaţiei era Monsignor Urbano Cerri.

[2] Poate fi vorba şi de Moldova pe care polonii o numeau astfel, ceea ce a dat prilej de confuzii nesfîrşite.

[3] Nume dat unei permisiuni scrise în virtutea căreia puteau călători călugării misionari care se înapoiau după împlinirea termenului slujbei lor.

[4] Descîntecele ţinînd loc de leac.

Moldova a și ajuns aproape de nelocuit[5] din cauza fugii, a violențelor și uciderilor; cei mai mulți s-au salvat în Transilvania unde azi bîntuie războiul contra catolicilor, purtat de facțiunile de rebeli unguri. Căpetenia acestor rebeli a fost declarat acum de către turci domn al Țării Românești[6]. Și l-au schimbat și pe principele Transilvaniei[7] care este sprijinitorul de frunte al rebelilor contra imperiului, și acum trei ani a fost omorît calul sub el, luptînd contra imperialilor... etc.

[În Polonia] trei provincii: Podolia, Ucraina, Rusia (Rutenia) sînt lipsite de locuitori. Liovul suferă rău din cauza armatei închise acolo[8], regele s-ar împăca bucuros cu turcii ca să poată ataca pe imperiali pentru a face pe placul francezilor care acum sînt ca și stăpîni în Polonia și zilnic sporesc ca număr. Acum au venit 50 de comandanți împreună cu cumnatul reginei[9]. Scopul urmărit este determinarea Poloniei de a porni contra Brandenburgului... etc. Banii trimiși de Scaunul apostolic se irosesc în banchete și serbări, soldații mor din lipsa necesarului. Rapoartele ce se trimit neîncetat în Italia și aiurea sînt aproape toate amăgiri[10]. În vreme ce se tem de a pune condeiul pe hîrtie și de a arăta adevărul, ei vorbesc întotdeauna despre victorii și zi de zi pier „*come bestia*" căci nu domnește dragostea între aceste națiuni <creștine> ci doar invidia, ura și dușmănia.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI[11]

1678, august 15, Zăbala (din Trei Scaune)

[Mulțumește pentru titlul de magistru]. Cum stăruie mult părintele Antonio Rossi[12], ca să se întoarcă în Italia, a fost trimis de la Congregație noul prefect cu cîțiva misionari, dintre care doi[13] au ajuns în Moldova, unul slujește la Iași, celălalt la Baia, bietul prefect[14] cu alți oameni și călugări *(religiosi)* s-au înecat în fluviul Nistru, nu știu dacă din răutatea barcagiilor sau din nenorocul lor... iar noi am rămas fără conducere *(capo)* și am pierdut și niște subsidii... Acum, bizuindu-mă pe bunăvoința E.-e V.-ei vreau să înfățișez din nou rugămintea mea către S. Congregație, ca avînd în vedere mizeriile din aceste locuri și tulburările din toată lumea, neputîndu-se umbla pe drum fără pericol, p. 129

[5] *Di gia la Moldavia și rende quasi inhabbitabile, si per la fuga, per li cattivi fatti e morti.*

[6] Zvon datorat unor sugestii ventilate de diplomația franceză.

[7] Informație greșită. Restul frazei trebuie înțeles că în locul principelui schimbat (!) a fost pus acela care... etc... adică Emerik Thököly.

[8] Polonii, care erau încercuiți de turci și tătari, au sfîrșit prin a rezista la tătari și a încheia pace pe cîmpul de luptă la Žurawna.

[9] Marchizul de Béthune trimis ca ambasador al lui Ludovic al XIV-lea în Polonia. Însă regina, deși franceză, a împins la alianța cu împăratul Leopold.

[10] *adulationi.*

[11] *Ibidem*, p. 129.

[12] Venit ca prefect în plin prăpăd cînd bîntuiau foametea și ciuma, și incursiunile străine pîrjoleau țara, el dorea să plece cît mai curînd.

[13] Nicolo Bariona și Giov. Bat. Volponi.

[14] Carlo Antonio Ferrari.

să-mi încredinţeze mie slujba şi titlul de prefect, căci deşi sînt pe jumătate schilod şi infirm, voi arăta acelaşi zel şi însufleţire ca în trecut... etc.

[Se roaga să se scrie în acest sens şi nunţiului din Polonia. Altminteri, cum a împlinit 15 ani în această misiune ar fi bucuros să plece în Italia].

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAŢIEI[15]

1680, noiembrie 13, Varşovia

[Nu a primit răspuns la scrisoarea sa din 7 august în care era inclusă şi cea a arhiepiscopului de Marcianopol. Acum scrie iar...] Din
p. 132 cauza ciumei sînt ţinut pe loc şi încurcat, neputînd merge nici înainte, nici înapoi. Rog deci... S. Congregaţie... să binevoiască — întru cît misiunea se află de trei ani fără prefect, să mă numească... prefect şi provincial de Transilvania... Aş fi îndatorat pe vecie... şi s-ar da ajutor şi la acei bieţi catolici, şi mai ales aş putea să mă întorc de Crăciun[16] [după stilul vechi] pentru a face slujbele religioase. Altminteri aş fi silit să mă înapoiez prin Constantinopol în Italia, neexistînd altă cale din cauza epidemiei şi a vremei de iarnă. Şi dacă Maiestatea Sa îmi va da mijloac le de a mă reîntoarce sînt sigur că S. Congregaţie îmi va da o bucată de pîine după oboselile şi slujbele mele... etc.

RAPORT DESPRE MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ [7]

1682, iunie 12, Iaşi

p. 133 După ce am vizitat „provincia" Moldova şi am văzut starea nenorocită a bisericii noastre şi a populaţiei, împreună cu misionarii şi cu calugarii daţi în seama mea din încuviinţarea monseniorului arhiepiscop, administrator de Bacău[18], şi după ce m-am informat despre situaţia <preoţilor> şi despre slujba ce trebuie să o presteze pentru mîntuirea sufletelor ce le sînt încredinţate, şi despre locurile unde au cu ce trăi, şi d spre cele unde locuitorii nu pot ţine preoţi din cauza marei lor sărăcii — pentru care eminenţele lor sînt rugate să le vină în ajutor cu ceva subsidii — <conchid că> starea nenorocită *(la miseria)* purcede din fuga locuitorilor din cauza darilor *(tributi)* de nesuferit, pentru care ei sînt necontenit hărţuiţi, şi mulţi catolici de-ai noştri au fugit în

---

[15] *Ibidem*, p. 132.
[16] *Per il natale di N. S.*
[17] Traducerea s-a facut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* 1, pp. 133—136.
[18] = V'to Piluzzi. Rolul său avea să înceteze la venirea episcopului titular Mons. Dluski.

Podolia, sub paşa de Cameniţa[19] care le-a dat drept de slobozie pentru cîtva timp, şi acolo ei nu sînt aşa de chinuiţi ca în Moldova. Pentru acest motiv aş dori îngăduinţa eminenţelor lor, ca să-i pot şi eu imita[20], neavînd însă un preot pe lîngă mine şi fiind totodată ţinut după îndatorirea mea să ajut poporenii după putinţa mea, deşi sînt necontenit încercat de podagră, pe care nu o pot potoli decît doar cu posturile pe care le fac cu dragă inimă din cauza sărăciei în care mă aflu, şi din cauza marei lipse *(miseria)* din ţară, de care pătimesc şi marii boieri din aceste locuri, şi episcopul[21] nostru îndură şi el partea sa întrucît bunurile episcopiei au fost prăpădite şi jefuite de diverşi, după cum au putut afla E. E. Lor mai bine şi mai lămurit din rapoartele sale înaintea S.-ei Congregaţii, căci din boi, vaci, oi, porci, precum şi din lucrurile din casă şi din biserică nu a mai rămas nimic, ele fiind duse de aici în Ţara Secuilor, de către părintele observant Giov. Caioni şi de părintele Don Giov. Bat. Bărcuţă, preot de mir din Cotnari, pentru care lucru *Videat Dominus et requirat*[22].

În anul acesta episcopia a pierdut 50 de „rubii“[23] de teren însămînţat din cauza apelor rîului Bistriţa, care continuă să-l macine, neputîndu-se aduce vreo îndreptare, deoarece satul Trebeş <deşi e format> din 40 de case de ţărani supuşi episcopiei, dar toţi aceştia sînt fugiţi, aşa că dacă ar voi episcopul ca să pună să se lucreze[24], va trebui să plătească pe toţi lucrătorii şi servitorii.

În Ţara Românească[25] în oraşul Tîrgovişte se află o biserică a noastră, dar fară acoperiş, cu o mănăstire de lemn care beneficia de pamînturi arabile, vii, m ară, stupi, fel de fel de vite de care se foloseşte un părinte observant de la Chiprovaţ, care a stat cîţiva ani în oraşul Cîmpulung din aceeaşi „provincie“; aceştia, fără să presteze vreo slujbă oarecare, ci urmărind doar folosul lor, adună bani pentru a se face apoi prelaţi sub titulatura de misionari: şi în timpul cît am slujit în părţile acestea, unii din ei au şi fost declaraţi episcopi, şi din cauza neşt'inţei lor savîrşesc greşeli şi grozăvii *(errori et horrori)* fără putinţă de îndreptare, mai ales în darea de dispense nesocotite. Întrucît ei au supus tapî irii lor locurile ce ţin de prefectura mea, adică Cîmpulung, unde se află 40 de case de catolici, Bucureşti şi Tîrgovişte, eu nu-mi pot

---

19 *Passa di Caminez* = Halil Paşa (1682—1689). În urma ocupării Cameniţii şi a nt g.i P olii devastate, turcii din cetate depindeau pentru aprov z ona ea lor de ceea ce primeau din ţarile noastre. Locurile pustiite de razb a'ele d'n 1672, şi 1673 şi de trecerea oştilor turceşti spre Cehrin în războiul cu cazacii şi moscoviţii trebuiau cultivate şi trebuiau aduşi ţarani pentru munca pamîntului.

2 *Per la qual cosa desiderei il beneplacito delle Eminenze Loro de poterli imitare* (adica sa poată şi el pleca din Moldova). Se observă o nota de umor şi aici şi în gluma despre pos uri ca leac contra podagrei, sau în potrivirile fonetice: er ori-horrori, missionari-mercenari.

21 Es e vorba în general de episcop, nu de cel numit la 22 decembrie 1681, care nu ven'se înca (va sosi în noiembrie), ci de vicarul apostolic, V. Piluzzi, care fiind arhiep'scop era numit de obicei episcop.

22 — Sa vada Cel de sus şi să ceară soco eală.

23 *50 rubii sementa*. Unitate de măsură pentru suprafeţe însămînţate, variind de la o regiune la alta. La Roma avea 184,84 ari, la Ancona 104,84 ari, la Perugia 180,42 ari. Un rubio — 19 000 m^2.

24 Este vorba de muncă în general, fie la apărarea malurilor, fie la cîmp.

25 *Valachia superiore*.

îndeplini slujba mea potrivit cu treapta pe care o deţin în conducere, fară oarecare certuri, ei pretinzînd că sînt misionari, iar eu admiţînd ca ei sînt mercenari.

Galaţi, oraş pe malul Dunării, plin de turci şi de greci, case de catolici sînt trei, ceilalţi toţi au fugit din cauza marilor asupriri din partea păgînilor. Biserica noastră de lemn, acoperită cu ţigle noi, şi împodobită de părintele Giovanni Battista del Monte, misionar şi om de viaţă pilduitoare, beneficiază de patru vii, adică două vii proprii şi două realizate din sîrguinţa sa. El slujeşte prin acele locuri la o depărtare de 10 şi 12 mile pe malul Dunării, unde se află cîţiva catolici săraci.

p. 134 *Trotuş*, biserică de piatră // cu un clopot. Erau 16 case de catolici, acum sînt doar trei, ceilalţi <catolici> fiind fugiţi în Transilvania şi în alte părţi.

Fărăoani în vecinătatea Bacăului. Satul şi biserica au fost părăsite din cauza apropierii de drumul mare *(via regia)* pe unde trec zilnic turcii; locuitorii sînt risipiţi prin păduri, li se face slujba cu toată punctualitatea odată pe lună şi oridecîte ori e nevoie, de către părintele misionar Antonio Giorgini din Torre[26] care slujeşte şi la Bacău pe lîngă monseniorul episcop; sîrguinţa sa este lăudată de toţi poporenii noştri, precum şi de schismatici, ei trăind laolaltă[27] şi <slujeşte> fără vreo rasplată din cauza marei sărăcii a populaţiei, care mănîncă pîine de mei şi de hrişcă, aliment necunoscut în Italia.

Bacău, Monseniorul episcop e fără biserică şi fără casă. Dar există acolo un început oarecare ce nu a fost dus la capăt din cauza fugii ţăranilor dependenţi ai episcopiei: se slujeşte liturghia într-o capelă de lemn fostă mai înainte bucătărie, rămasă după prăpădul pricinuit de rîu. Episcopul şade într-o casă a unor mireni, şi mai adesea locuieşte în păduri, din cauza vexaţiunilor zilnice din partea turcilor, care îmi dau motiv să cred că ei sînt în stare de orice ticăloşie, precum a raportat el însuşi ceva mai înainte.

Neamţ, biserica e de lemn cu două clopote. Şînt 3 case de catolici, slujeşte părintele misionar din Baia odată pe lună, şi atunci cînd este chemat. Avea altădată o vie, acum distrusă.

Trebeş, sat al episcopiei de 40 de case, acum nu mai e nimeni, episcopul plăteşte munca dacă vrea ca să se are, sau să se facă vreo muncă în vreun loc, pe cînd altă dată ţăranii dependenţi făceau totul.

Baia, biserică de piatră cu turlă şi două clopote. Acolo slujeşte părintele misionar Giovanni Battista Volponi din Fiorentino[28]. Trăieşte mai înlesnit *(comodamente)*. Biserica beneficiază de 4 vii administrate de mireni.

Suceava, cetate distrusă de turci; biserica noastră beneficiază de 10 vii, administrate de mirenii din Cotnari. E un singur catolic. Acolo slujeşte părintele de la Baia.

Roman, biserica părăsită beneficiază de 6 vii administrate de cotnăreni. Nu e nici o casă de catolici. Clopotele au fost duse de aici de Don Giovanni Battista Bărcuţă la locul său de baştină, Cotnari.

---

[26] Era capelanul lui Piluzzi.
[27] *essendo misti.*
[28] Vezi biog. sa în vol. de faţă.

Săbăoani, biserică de piatră la care veneau 3 sate, dintre care două au fugit în întregime și stau risipiți în lunca Siretului. Slujește părintele misionar Antonio Brunacci din Cremona[29] aflat în mare lipsă, neavînd nici măcar casă, aceasta fiind mistuită de foc împreună cu satul.

Cotnari, oraș, biserica noastră de piatră cu obiecte de cult și clopote mari, posedă obiecte de argint, felurite cruci, o cădelniță de argint furată de Iacob diaconul din acel loc (Cotnari), o parte din aceste obiecte de argint, luate din diferite biserici se află azi îngropate de mîna mirenilor și în stăpînirea lor, cu învoirea părintelui Bărcuță. Are 30 de vii care sînt administrate de fratele lui Bărcuță și de Gheorghe Wolf, fratele secretarului domnesc[30] pentru limba polonă, care fac neîncetat negustorii între ei. Preotul primește ca venit anual mai bine de 200 de scuzi. Excomunicările și censurile eclesiastice nu au nici o valoare în aceste țări[31].

Bîrlad, biserică de lemn cu obiecte de cult. Case de catolici sînt șapte. Domnește mare sărăcie. Preotul din Galați îi vizitează și are grija lor.

Ciubărciu, la granița cu tătarii, case de catolici, 40, biserica e fără obiecte de cult, preotul trebuie să aibă cu el toate cele necesare; tătarii sînt stăpîni, ai noștri nu pot ține sau poseda cai, și pentru că sînt neîncetat molestați cu prilejul incursiunilor ce se fac și brutalizați necontenit //, preotul trebuie să umble pe jos sub o haină de împrumut, și cum p. 135
nu e ajutat chiar cu nimic se caută ca el să fie ajutat cu un subsidiu. Locurile sînt în paragină, și pustii, nu este vin[32], oamenii trăiesc doar cu mei și hrișcă, la păresimi au un preot pentru a se mărturisi și a primi tainele bisericii, <e nevoie deci> de cel puțin 40 de scuzi ca subsidiu anual, căci nu se poate locui acolo, și cînd se duce preotul, trebuie să ia cu sine păzitori și servitori de teama tîlharilor și a tătarilor.

Huși, oraș de schismatici. Case de catolici sînt cam 30. Biserica e de lemn acoperită cu paie, nu e casă pentru preot. Oamenii obișnuiesc să dea după datină și puteri două vedre de vin pe an preotului de fiecare casă, care după măsura italienească valorează 5 căni *(bocali)* de vin fiecare, la vremea culesului, și cine poate mai dă și o mierță *(merza)* de făină, care face cît jumătate de baniță italiană[33] și 20 de denari de casă, și la fel și la Bîrlad, și preotul trebuie să slujească în locurile amintite. Azi din cauza lipsei preoților nu șade nici unul acolo. De păresimi am trimis pe părintele Cremona <Antonio Brunacci> pentru spovedanii, cu prilejul jubileului, voi avea grijă pentru binele tuturor să trimit un preot să slujească. Dar fără un subsidiu acesta nu poate trăi: trebuie să aibă haine, trebuie să țină un cal și un servitor, avînd a umbla prin munți și locuri pustii, cuiburi de tătari și tîlhari ... etc. Las acestea la bunătatea și caritatea S. Congregații.

Iași, capitală, reședință a domnului „provinciei" Moldova. Curtea sa e de piatră cu un număr de biserici și mănăstiri de călugări bazilieni

---

29 Va fi prefect al misiunilor în anii 1686—1688.

30 = Andrei Wolf.

31 Adică nu se poate aștepta vreun efect de la asemenea mijloace pentru a curma lăcomia acestor exploatatori.

32 Acesta era necesar pentru slujirea liturghiei.

33 *Mezza 4-ta italiana* (4-ta = quarta, baniță).

schismatici. Celelalte case din oraş sînt toate de lemn, în număr de vreo 12 000, cu mare mulţime de turci, armeni, evrei, tătari, greci, seamănă cu un oraş din Pentapolis[34], felul de trai e fără frîu, lege şi datină *„viti d'ogni erba si fa fascio"*. Biserica noastră de lemn în forma capelei din Betleem e acoperită cu şindrilă. Eu am dăruit odăjdii de altar... etc. împreună cu alte obiecte pentru altar, care era într-o stare de plîns, dar părintele misionar Antonio Renzi din Stipite[35], le-a luat pentru sine deopotrivă cu nişte batiste brodate[36], şi eu l-am văzut cu totul robit interesului de bani şi de negustorie, pregetător în slujba lui Dumnezeu, făcînd pe economul şi împuternicitul unui calvin, duşman al credinţei noastre. S-a purtat rău cu episcopul pe drum[37] bătîndu-şi joc de el în orice loc, şi luîndu-l în rîs. La Viena a fost reclamat din cauza unei femei. Monseniorul l-a concediat[38]. La Liov[39] a dat o palmă unei femei care i-a rupt mătăniile; a cerut despăgubiri (!) în Jawarova în faţa M. Sale regelui Poloniei.... i s-a luat <ca zălog?> rasa într-o casă... şi a trebuit să plătească trei taleri cu mare scandală în faţa sfatului regesc şi a curţii monseniorului Martelli[40] şi chiar a episcopului Moldovei[41] şi pînă acum el nu încetează şi cu scrisori nesfîrşite, şi cu vorbe pe la schismatici, şi aceasta o vor şti eminenţele lor mai bine de la monsenior, el însuşi, căci acela[42] calomniază pe slujbaşii şi servitorii acestuia, nelăsînd pe capelanul[43] episcopului să slujească liturghia în zi de sărbătoare, şi mai dînd pe faţă şi mărturisirile celor ce i s-au spovedit... etc.[44]. .... La începutul lunii au mai trecut pe Dunăre 75 de şeici pline de tunuri şi muniţiuni de război, trase prin truda robilor[45] spre Budapesta în Ungaria, fiind rămase de la războiul cu polonii, toate acestea spre paguba Imperiului nostru. Deasemenea în ziua de 6 iunie au trecut 4 000 de turci pentru întărirea Cameniţei. Turcul îl sileşte pe Moscovit să facă război cu Polonul, ca o condiţie a încheierii păcii între ei. — Şi

---

[34] Există mai multe grupuri de 5 oraşe purtînd această denumire. Aici este vorba desigur de cea din Palestina în care erau cuprinse Sodoma şi Gomora.

[35] Pentru biog. sa vezi *Călători...* VIII. El era în duşmănie cu Giorgini care avea toată încrederea vicarului. Pentru o mai bună cunoaştere a diferitelor învinuiri ce i se aduceau ar trebui cercetate documentele din Arhiva Propagandei semnalate de D. Găzdaru, *op. cit.*

[36] *Assieme con fazzoletti riccamati* (Oare: ca şi cînd ar fi nişte batiste brodate?).

[37] *Ha maltratato Monsg-re per la strada.* Este vorba de drumul din Italia spre Moldova. Monseniorul (Vito Piluzzi) era însoţit de Brunacci, Giorgini şi Renzi.

[38] *lo licentio.* Nu pare să fi fost un gest definitiv, judecînd după context.

[39] *...in Leopoli diede un schiaffo ad una donna la quale li ruppe il rosario adimando le sue mercedi in Javarova in faccia alla Maiestà di Polonia, li fù levata la tonica in casa... e li convenne pagar 3 tallari con scandalo grande rappresentatovi dal Se-o del Re...* etc.

[40] Nunţiul papal în Polonia.

[41] Nu poate fi vorba decît de Piluzzi. În 1679 episcopia de Bacău mai era vacantă.

[42] = Renzi.

[43] = Antonio Giorgini din Torre, capelanul monseniorului Vito.

[44] Textul este foarte confuz, poate şi din cauza punctuaţiei absente şi a relativelor lipsite de logică. Termenii folosiţi sînt lipsiţi de precizie. Traducerea noastră este aşadar aproximativă.

[45] *...a forza di schiavi tirate verso Buda.* Adică trase de pe mal în susul apei.

în aceste ţări se silesc oamenii să trimită <forţe> contra Germaniei. Principele Transilvaniei[46], a dat Porţii otomane 20 000 de ţechini ca să nu meargă la război, dar cred că va pierde totul şi nu va primi îngăduinţa <cerută> şi asta este tot ce mi-a picat ca ştiri...

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAŢIEI[47]

1685 mai 30, Varşovia. p. 136

La curtea regelui Poloniei am auzit că a trecut la o viaţă mai fericită în Moldova Monseniorul Iacob Dluski, episcopul de Bacău care la plecarea mea, adică la 13 martie, era în viaţă, şi deşi acea episcopie este *ridotto al verde*[48], atît datorită invaziei tătarilor, cît şi inundaţiei rîului Bistriţa, care a luat din loc biserica şi locuinţa, din care cauză nu mai sînt acolo terenuri suficiente şi vii — măcar că în vremurile acestea de război oamenii sînt fugiţi — totuşi aş fi capabil să o readuc în stare bună dacă eminenţele lor ar binevoi să mă numească la acea biserica. [Invocă cei 22 de ani de servicii şi atestarea adevărată a unor cardinali, şi dacă s-a dat vreo referinţă proastă despre el <este> din invidie şi nu poate fi decît o intrigă de călugăr *(cose fratesche): l'oro al foro si cognosce).* Conştiinţa mea a fost întotdeauna dreaptă. Ar fi venit încoace monseniorul arhiepiscop de Marcianopol, Vito Piluzzi, dar a fost reţinut de domnul Moldovei[49] în urma învinuirii făcută de Băcăoani cu privire la un clopot[50] mic pierdut de servitorii săi, aşadar, din aceasta cauză s-a reîntors în Secuime, neputînd să treacă în Polonia din pricina turcilor. Regele Poloniei, la stăruinţa unui palatin a desemnat pe un tînăr dominican pentru episcopia de Bacău [dar Angelini nu crede că acela ar primi această episcopie devastată... etc. Se roagă din nou să-l ocrotească etc.].

Aceşti poloni nu încetează să ceară bani de la camera apostolică p. 137
şi cum Comiţiile[51] lor pînă acuma nu au nici capăt nici sfîrşit, tătarii şi turcii au şi robit pînă acum mai bine de 20 000 de oameni, de 6 000 de evrei în Rusia. Dacă mila lui Dumnezeu nu ne va ajuta, va fi rău de creştini... etc.

---

[46] Mihail Apafi (1661—1690).
[47] *Ibidem*, p. 136.
[48] = redusă la zero.
[49] Dumitraşcu Cantacuzino.
[50] Vezi scrisoarea lui Dluski din volumul de faţă p. 376 precum şi biografiile lui Angelini şi Piluzzi.
[51] Adică Dieta care trebuie să încuviinţeze războiul alături de Liga Creştina.

SOLIA LUI IOAN GNINSKI

(1677—1678)

*

Strălucita solie trimisă de poloni la Poartă pentru ratificarea păcii de la Žurawna (16 octombrie 1676) care îndrepta, în parte numai, condițiile dezastruoase ale păcii de la Buczacz (1672) are un caracter oarecum paradoxal. Cumpăna nu se îndreptase încă. Podolia și Camenița continuau să fie ale turcilor, Ucraina nu era izbăvită decît în parte. Acordul era foarte neprecis. Lupta cu turcii nu putea fi încheiată în stadiul acesta.

La Žurawna nu se cîștigase o victorie, ci se rezistase la forțe superioare. Pacea încheiată acolo nu fusese determinată de o restabilire a situației militare, ci de o mediație a hanului care se temea de un atac al forțelor lituaniene ce se apropiau. Acordul acela nu era de fapt decît un provizorat contra căruia lupta din răsputeri nunțiul papal. Și totuși solia pentru obținerea ratificării sale căpătase un aer de sărbătoare.

Ca și în alte împrejurări, Dieta convocată la 11 ianuarie 1677 ca să desemneze pe șeful soliei a ales pe un magnat opozant politicii regelui Ioan Sobieski. Lupta se dăduse între trei familii de frunte: Lubomirski, Visniowiecki și Seniawski. Fuseseră mari stăruințe pentru mareșalul curții, care apoi s-a retras de bunăvoie. În cele din urmă a fost ales palatinul de Culm (sau Helm) din familia Zamoyski, dar nu fără împotrivirea multor senatori care nu îl găseau potrivit pentru acea misiune din cauza tendinței sale spre zgîrcenie și spre o supunere prea mare. În schimb i se recunoștea talent militar și iscusință în negocieri datorită experienței dobîndită în misiuni diplomatice variate. Șeful soliei anunță că va pleca în 3 săptămîni. Dar se ivesc greutăți. Mareșalul curții care se retrăsese se răzgîndește și vrea să-l convingă să renunțe la misiune. Marele vistier declară că nu sînt deocamdată fonduri pentru cheltuieli. De la Constantinopol vin informații privind nevoia accelerării acelei ratificări. În cele din urmă principalii prelați procură banii necesari. Dieta se încheie la 27 aprilie. Regele zorește plecarea soliei ale cărei pregătiri nu fuseseră începute decît după primirea fondurilor de la vistierie. La 13 mai solul pleacă din Varșovia spre Liov fără grabă, apoi la 4 iunie pornește mai departe cu acei ce-l însoțiseră pînă aici. Restul urma să i se alăture în timpul drumului. Secretarul soliei este numit de rege în persoana starostelui de Culm (sau Helm) care se distinsese în ultimele războaie prin spiritul său hotărît

şi dîrz. Se încerca astfel să se suplinească şi să se corecteze laturile mai slabe ale alegerii făcute. Cortegiul, în sfîrşit completat, se pune în mişcare. Este compus din 38 de căruţe pentru bagaje cu cîte 4 şi 6 cai, 4 carete (două personale şi două pentru suită), 4 trompeţi, 30 de cai „de mînă" (= cai de paradă, purtaţi de căpăstru), cu rîndaşi, majordomi şi călăreţi, 14 gentilomi în moar de argint, alţii în moar de aur, alţii în brocard verde cu flori de argint, o companie de husari, una de dragoni sub comanda nepotului solului, un mare număr de gentilomi voluntari etc. ... şi de valeţi de trupă formînd un grup foarte numeros, din care vreo jumătate a murit de ciumă în cursul soliei. Cînd trece prin Moldova stîrneşte admiraţie. „Şi au trecut prin Moldova, prin Iaşi, cu mare şi multă pohvală, şi i-au ieşit Antonie Vodă înainte şi i-au făcut mare cinste şi pohvală, şi au făcut mare zăbavă la Ţarigrad şi tîrziu s-a întors în ţara lui". La intrarea soliei în Constantinopol sultanul a fost curios să vadă strălucita cavalcadă escortată de ieniceri şi spahii şi cu solul înconjurat de 12 peici cu haine de culoarea focului, împodobite cu inimi şi semilune de argint, ca şi tolbele lor, şi purtînd pe cap scufii înalte cu pene de argint, iar în mîini topoare poleite. Cînd s-a trecut prin faţa locului unde se afla el, trompetele au amuţit şi husarii şi dragonii şi-au strîns stindardele. Găzduit cu măreţie în palatul lui Panaiotti, primit solemn cu ceremonii şi complimente, solul a văzut treptat cum sînt contestate pînă şi articolele păcii de la Hotin (1621). Curînd situaţia soliei începe să se asemene cu aceea a lui Wysocki în 1670—1672. La un moment dat Poarta taie tainurile şi nu mai lasă pe poloni să iasă din tabăra lor (unde se declaraseră cazuri de boală). În noiembrie condiţiile deveniseră intolerabile. Caii flămînzi erau ţinuţi afară, în frig. Oamenii nu aveau lemne ca să se încălzească. Bîntuia boala. Solul se vede silit să trimită înapoi 100 de persoane şi 200 de cai, după ce muriseră 50 de cai din cauza lipsurilor suferite. Mai rămîneau 400 în tabără. Pentru aceştia el apelează la mila marelui vizir ca să nu moară de foame. Hrana care se dădea de „prea milostiva strălucita Poartă abea ajungea pentru 200". Cît priveşte hrana oamenilor, el se ruga a fi lăsat să cumpere pe săptămînă 6 boi şi 15 berbeci. (Memoriu către marele vizir din 18 noiembrie 1677). Ulterior, într-o scrisoare către cardinalul Petru Vidoni „protectorul" Poloniei la Vatican, scrisă din Silistra la 20 iulie 1678 din cursul drumului de înapoiere în Polonia, Gninski descrie regimul din ultimele 6 luni, accentuînd încercările la care a fost supus, pentru a scuza oarecum rezultatul negativ al misiunii sale la Poartă. Scrisoarea, de fapt, era îndreptată indirect către papă. Printre punctele de pe agenda soliei fusese şi cererea de a se încredinţa Locurile Sfinte călugărilor catolici, luîndu-le de la ortodocşi. Nici Dieta şi nici delegaţii nu-şi dădeau seama de spiritul în care se vor purta convorbirile la Poartă. Termenii folosiţi la încheierea păcii de la Żurawna creaseră iluzia pentru poloni că s-ar putea recăpăta pînă şi Cameniţa cu Podolia cu prilejul ratificării! Dar la Constantinopol, dimpotrivă a fost contestat pînă şi cuprinsul acordului de pace încheiat la Żurawna, sub cuvînt că textul turcesc a fost greşit tălmăcit pe latineşte. În locul tratatelor din trecut desfiinţate, li se ofereau acum în mod imperativ nişte Capitulaţii noi ce trebuiau primite cu ochii închişi. Martorii garanţi de la Żurawna, seraschierul Ibrahim şi hanul Selim Gherai erau unul închis la Cele Şapte-Turnuri, celălalt surghiunit la Rodos. Moscoviţii cereau pace turcilor. Tătarii erau gata să fie aruncaţi asupra Poloniei. În aceste condiţii, scrie Gninski, a primit el Capitulaţiile impuse, fără măcar a le fi citit şi ştiind că erau împotriva instrucţiunilor sale. Cît priveşte regimul la care a fost supus el însuşi din decembrie şi pînă în mai 1678, delegaţii erau sechestraţi în tabără din care nu putea ieşi nimeni. Din cauza condiţiilor vitrege solul a îngropat 110 persoane. A locuit

6 luni sub același acoperămînt cu starostele de Helm, secretarul soliei, ce zăcea de o boală grea și persistentă, datorită căreia a trebuit să și rămînă în urmă la înapoierea în patrie a solului. Au murit de ger 80 de cai ținuți afară, fără așternut măcar. Și tot timpul era mare zarvă cu percheziții în tabără după pretinși fugari, bănuiți a se fi refugiat acolo. Dar toate acestea nu putuseră fi prevăzute dinainte.

La intrarea soliei în Moldova, ea se compunea din 400 (nu 700 de persoane, cum credea Dimitrie Cantemir, pomenind de ea în *Istoria Imperiului Otoman)* și 650 de cai. Numărul era atît de neobișnuit, încît la sosirea la primul popas moldovean s-a vazut că proviziile pregătite nu puteau satisface o cerere atît de mare. Și cum Moldova era încă mai călcată în picioare de la ocuparea Camenițel de catre turci (1672) ca mai înainte, au fost găsiți vinovați moldovenii și călăuza turcească ce trebuia să însoțească solia de la Camenița pînă la tabăra seraschierului, aga ienicerilor Ibraim Zagargi pașa, a luat la bătaie pe boierii trimiși înainte să salute pe sol și să aducă proviant. Scena se repetă și a doua zi pentru ca nu era mulțumit cu tainul adus. Problema aprovizionării era aproape insolubilă. Convoiul se mai sporise cu ofițerii turci de la Camenița în frunte cu Mustafa Aga și cu o trupa a alaiului turcesc ce avea să escorteze solia pînă la Bogdanești, pe lîngă calauza principală, amintitul aga al ienicerilor ce avea să străbată Moldova pînă la Dunare și de acolo peste Prut pînă la oastea seraschierului. Despre scena brutalizarii boierilor sınt două versiuni. Solul mare vorbește la plural de boierii veniți sa-l salute, adică stolnicul și pisarul domnului. Secretarul se referă numai la s olnic, și lucrul pare mai plauzibil, întrucît aprovizionarea cădea în seama acestuia. De-a lungul drumului polonii puteau vedea trupe de călareți bosniaci trimise de turci la Camenița. Acolo de altminteri era oarecare alarma: era așteptat un atac al cazacilor, din cei aliați cu moscoviții. Pe drum, secretarul soliei afla de la moldoveni cifre și informații despre exploatarea otomană a țarilor române.

Spre deosebire de trecerea altor solii polone, aceasta nu a stîrnit nici o discuție referitoare la ceremonial. Totul fusese rînduit dinainte. Domnul era gata la toate dov zile de cinstire și nu aștepta decît o posibilitate de a putea vorbi cu solul în p rticular, cıt mergea calare alaturi de el la primirea lui în cîmp, scăpînd o clipa de supravegherea turcilor. Totul a decurs bine. Dar s-a pornit o ploaie grovaza, b necuvın ata de locuitori care suferisera de o secetă cumplita, ınsa privită cu mai puțină mulțumire de membrii delegației gătiți de paradă în hainele lor de moar și de b ocard şı care trebuiau să aștepte doua ore ın ploaie la o jumatate de mila de Iași, pînă sa poată înainta din cauza stricarii zagazului peste apele ıazului. Trecusera dın stadiul dintîi cînd se fereau a fi împroșcați de noroiul ridıcat de copitele cailor pe hainele de sărbătoare inaugurate la Camenița și îmbracate acum p ntru ıntraıea ın Iași. Ploaia reușise sa cadă împrejurul alaiului polon, dar nu peste el, caci „la mijloc pe unde mergeam, lucru mınunat al lui Dumnezeu, nu cadea!... dar apoi a căzut o ploaie foarte mare...". Cu o zi înainte de intrarea ın Iașı se poruncıse o oprire pentru uscarea hainelor și așteptarea încetarii ploıı, ceea ce a zabovit intrarea de la 25 la 26 iunie. Dar ploaia nu s-a lăsat înșela a. Gazduirea delegației atît de numeroase a fost rezolvată în chipul cel mai judicios prin instalarea lîngă manastirea Cetățuia a unei mari tabere de corturi gatıte cu covoare, spre care ınsuși domnul l-a condus pe sol, însoțindu-l pînă în a doua ıncapere a cortului frumos împodobit pentru el. Acolo delegații au primit vızıta boıer lor, precum și a altora „de diferite condițiuni, aducînd fructe și flori și muzici atît de multe" încît li s-a urît. A doua zi, încă de dimineață, aceeași năvală de nepoftıți veniți — după impresia și experiența secretarului încă de la Camenița

(!) — după daruri. Boierii fermecați vedeau cu părere de rău cum pleacă acea splendidă procesiune. Domnul, fără a mai ține seama de susceptibilitățile turcești, iese dimineața în cîmp să ureze drum bun solului, iar la două ore de oraș vin marii dregători: marele logofăt și marele vornic precum și hatmanul cu oaste pentru a-i face cinste. Aici se despart și fiii de boieri care însoțiseră pe fiii marelui sol de la Iași pînă acolo. În cursul acelor zile se confirmaseră și se legaseră prietenii. Solia deschidea speranțe moldovenilor doritori să scape de prezența turcilor la Camenița. Domnul se rugase de sol să-i obțină scutirea de a-l însoți pe seraschier. Dar nici nu trecuse bine solul Dunărea, și află că a sosit poruncă pentru domn să meargă la armata seraschierului ce se îndreaptă spre Ucraina contra cazacilor și moscoviților.

La reîntoarcerea lui Gninski în anul următor, speranțele se spulberaseră. El se întorcea învins, fără a fi obținut ratificarea păcii, după o ședere ce nu fusese scutită de umilințe. După mai multe luni de supunere la un regim de uzură a forțelor întregii delegații, solul a fost silit a primi Capitulațiile fără măcar a le fi putut citi. Ca rezident la Poartă rămînea cavalerul Samuel Proski. Cît privește secretarul soliei, starostele de Helm, el zăcea bolnav la Constantinopol, neputînd porni la drum. Domnul Moldovei care îi primise cu atîta bucurie nu mai era în țară. Fusese mazilit și dus la Constantinopol spre a fi căznit și sărăcit fără vină. Peste tot în țară era prăpăd. Turcii treceau Dunărea la Galați, alungau pe bieții locuitori. La Iași boierii trebuiau să plătească bani grei pentru steagurile de ieniceri fără oameni. În oraș se produceau acte de violență. Suceava fusese prădată de bandiți și solul se înfioară: „Peste tot era mare pustiire și jaf îngrozitor..."

Cariera politică a lui Gninski nu s-a încheiat cu insuccesul răsunător al soliei de la Poartă. Memoriile cavalerului de Beaujeu *Mémoires du chevalier de Beaujeu contenant ses divers voyages, tant en Pologne, en Allemagne qu'en Hongrie avec les relations particulières des affaires de ces Pays là depuis l'année MDCLXXIX* — Amsterdam, 1700 ni-l arată după aceea ajuns vicecancelar al Poloniei „și urmînd pe rege pe toate drumurile sale, precum și la oaste cu o asiduitate de sclav, pentru că avea toate onorurile și retribuțiile dregătoriei pentru care marele cancelar Wielpolski nu prea avea prețuire... Era foarte învățat, integru, mare orator, muncitor fără preget, om de curte desăvîrșit, dar fără dibăcie politică, avînd ca singură ambiție înălțarea familiei sale, scop unic al tuturor silințelor sale. Cum marele cancelar era militar și legile țării cereau ca vicecancelarul să fie o față bisericească (ca să fie întotdeauna o alternanță între puterile laice și religioase din stat) el s-a făcut preot pentru a fi vicecancelar. Aceste dregătorii foarte considerabile în Polonia se bucurau de venituri imense".

Strălucita solie a lui Gninski a avut parte de un interes deosebit. Descrierea ei oficială cuprinsă în darea de seamă a solului Gninski și în jurnalul soliei redactat de secretarul ei, starostele de Helm, pan Rzewuski (amîndouă în limba polonă păstrate în manuscris în biblioteca Krasinski din Varșovia) a fost publicată de către Fr. Puławski în *Zrodla do poselstwa Jana Gninskiego wojewody Chelminskiego do Turcyi w latoch 1677—1678* (Izvoare istorice asupra soliei voievodului de Helm, Ioan Gninski, în Turcia în anii 1677—1678), Varșovia, 1907, în „Biblioteka ordinacyi Krasinskich" XX—XXII în care, pe lîngă aceste texte, sînt redate documente și stampe în legătură cu marele sol și cu ambasada sa în Turcia. Părțile privind țările noastre au fost date în versiune românească de către P. P. Panaitescu în *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 68—70. O traducere franceză a jurnalului secretarului, dar prescurtată, a fost publicată parțial de

N. Iorga în *Acte şi Fragmente* I, pp. 88—95 după textul aflat la Biblioteca Naţională din Paris.

În volumul de faţă au fost cuprinse atît cele două texte din *Călători poloni*... cît şi o versiune românească după amintitul text francez. Deşi acesta din urmă are multe părţi comune cu textul corespunzător din *Călători poloni*..., există însă deosebiri apreciabile. Textul francez este mai reticent, fără unele sublinieri sau impresii personale. În schimb este mai complet faţă de cel redat în *Călători poloni*..., cuprinzînd şi partea privitoare la tabăra seraschierului precum şi descrierea drumului prin Dobrogea. De aceea, în ciuda unor suprapuneri, prezenţa sa nu este de prisos în volumul de faţă. Totodată a fost completat şi textul secretarului din *Călători poloni*... cu părţile omise din drumul dobrogean după textul original publicat în *Zrodla*... Între textul solului şi cel al secretarului nu există contradicţie. Ele se completează foarte bine. Asupra unui punct am văzut însă că există oarecare divergenţă. Textul de bază rămîne acela al secretarului. Editorul polon dă în notă numele secretarului soliei Michał Floryan Rzewuski împreună cu cîteva elemente biografice. Era fiul lui Stanislav, podstolnic de Braclaw, a fost polcovnic al lui Sobieski. Ştia bine turceşte. S-a distins la Hotin, Żurawna etc... A murit de paralizie la Cameniţa în 1687, zece ani după trecerea sa spre Poartă.

În cursul trecerii sale, palatinul Gninski a scris 5 scrisori marelui logofăt Miron Costin, două de la Pererita şi de pe Jijia înainte de sosirea la Iaşi (22 şi 25 iunie), trei după aceea de la Vicolani, Greceşti şi Babadag (2, 5 şi 12 iulie) în legătură cu serviciul de poştă şi cu expedierea scrisorilor. Ele sînt publicate în volumul lui Puławski. Despre raporturile cordiale dintre palatin şi logofăt care aveau şi prieteni buni comuni în Polonia, şi despre comunicarea „Cronicii Polone" marelui sol cu prilejul trecerii sale prin ţară s-a ocupat P. P. Panaitescu în studiul său *Influenţa polonă*...

„Cronica Polonă" era dedicată marelui comis Matczinski cu care se împrietenise cronicarul moldovean în cursul unei misiuni în Polonia. Ceea ce este vrednic de subliniat este că interesul pentru trecutul nostru, socotit a fi un ecou al „Cronicii", se observă, nu în jurnalul solului, ci în acela al secretarului soliei, mult mai curios de realităţile de la noi. Uneori unele date sînt înţelese greşit. Cît priveşte o înţelegere adevărată a oamenilor de la noi, ea lipseşte cu desăvîrşire. Magnaţii şi nobilii poloni se simţeau mai aproape de Zagardgi paşa, care făcea pe stăpînul, decît de moldovenii asupriţi. La încheierea socotelilor băneşti a trecerii prin Moldova se pun în seama moldovenilor şi furturile săvîrşite în Moldova de unii dezertori poloni! Iar secretarul soliei, nevisînd ce experienţe îi aşteptau şi pe poloni foarte curînd, exclamă cu superioritate: „Nu e de mirare că acest popor este guvernat cu o vargă de fier".

În Moldova, solul mai avea de îndeplinit şi o misiune relativ uşoară: aceea de a interveni în favoarea iezuiţilor plecaţi din Moldova la venirea oastei turceşti în 1672 şi care voiau să se reîntoarcă. În realitate această chestiune a fost rezolvată definitiv la Poartă prin Capitulaţiile din anul următor, întrucît turcii îi declaraseră indezirabili în tot cuprinsul împărăţiei turceşti şi deci reîntoarcerea lor ajunsese o afacere de stat. Felul acesta de ocrotire, mai mult aparentă, corespundea şi pretenţiilor îndărătnice ale regilor poloni de a menţine un fel de patronat asupra bisericii catolice din Moldova, supusă unui episcop polon, chiar şi împotriva dorinţei exprese a Congregaţiei de Propaganda Fide. Au fost recomandaţi domnului misionarii franciscani şi a fost vorba de repararea bisericuţei din Iaşi. Domnul a declarat că vrea să mai facă şi o biserică de zid... Toate cererile solului, oricît de variate: şi cu privire la organizarea unui serviciu de poştă şi la înlesnirile trecerii convo-

iului de prizonieri poloni înapoiaţi de tătar, şi la eliberarea celor trei tunari luaţi prizonieri la Cetatea Neamţului, şi la judecarea reclamaţiei evreului prins de căpitanul Mîrza etc., au fost satisfăcute, afară de două. Una relativă la înapoierea unor tunuri lituane, capturate într-o campanie anterioară, gest care ar fi fost o adevărată nebunie din partea domnului faţă de suspiciunile Porţii. De altminteri, însăşi ideea unei asemenea cereri era absurdă. Cealaltă, extrem de importantă prin mărimea sumelor în cumpănă, era în legătură cu vestitul proces dintre boierul Ursache, mare vistier în funcţie din 1677 şi negustorul Balaban din Liov, asociat într-o afacere de preparare de potasă. Acesta avea interese atît de importante în joc încît ştia să stimuleze bunăvoinţa feţelor celor mai luminate. Se cerea mutarea comisiei de cercetare mai departe de Sniatyn „unde e foamete şi pustiu". Probabil însă că strămutarea era dorită şi pentru alte motive nemărturisite. Sub domnul următor, Balaban îşi va atinge ţelul.

Trecînd prin Moldova, solul era atent la informaţii referitoare la campania turco-tătară contra cazacilor din Ucraina, care renunţînd la protecţia Porţii se uniseră din nou cu moscoviţii cu care de asemenea turcii purtau război. Mai ales îl interesau mişcările agentului Stamati (Astamati, unul şi acelaşi cu Stamatello amintit de de La Croix în *Guerre des Turcs...)* folosit de turci ca un fel de factotum pe lîngă Iurie Hmelniţki, scos de ei din închisoarea de la cele Şapte Turnuri şi trimis să galvanizeze pe cazacii lui Doroscenko „trădătorul". Însă cazacii nu credeau că Iurie mai era în viaţă şi îl socoteau deci un impostor.

În campania dintre turco-tătari şi cazacii uniţi cu moscoviţii lucrăturile unui asemenea agent puteau fi primejdioase pentru poloni. El este înfăţişat ca un intrigant şi aproape un spion, locuind un timp la Iaşi, apoi la Ismail, la tătari. S-ar părea că se face o legătură între ei şi misteriosul „persan (!) Bobonek", (aşa cum apare în versiunea românească din *Călătorii Poloni...)*, care şi el a stat mai multă vreme la Iaşi, de unde s-a grăbit spre seraschier cînd a auzit că se apropie solul. În textul polon cetim *Bobonebek pers.*, adică de sigur: **personaliter** iar în indicele volumului polon se dă numele său întreg: *Babonabek z Daniel Tadeusz* cu explicaţia că era tălmaciul legaţiei. Se vede bine că este vorba de un polon turcit (bek = beg) care se numise mai înainte Daniel Tadeusz. Calitatea de tălmaci se referă la rolul său din cursul tratativelor pentru ratificarea tratatului. El era omul turcilor, pus de ei ca interpret pentru limba polonă. Prezenţa sa la Iaşi a trebuit să pară destul de importantă pentru a fi semnalată în chip deosebit de domn solului, şi a fi comentată de acesta cu oarecare îngrijorare în relaţia sa. Rămîne de lămurit titlul jurnalului soliei (Diarium Legationis) reprodus de editorul polon, în care tot textul e atribuit lui Samuel Proski! Cum secretarul soliei M. Fl. Rzewuski s-a îmbolnăvit grav la Constantinopol, urmarea sa a fost preluată de Proski. Iată şi traducerea titlului: Jurnalul ambasadei în Turcia scris de Samuel Proski, completînd suszisa relaţie cu descrieri precise ale drumului, primirilor, festivităţilor, adică a ştirilor ţinînd de solie. Constă din 3 fragmente de la 9 mai la 12 sept. 1677, de la 25 sept. la 9 nov. 1677, de la 5 dec. 1677 la 12 iunie 1678.

Cavalerul Samuel Proski l-a însoţit pe sol pînă la Isaccea. Vezi scrisoarea lui Gninski către Alexandru Mavrocordat din 15 iunie 1678, în care îl anunţa că îl lasă pe acesta ca rezident la Poartă. Aşa se explică şi data finală de 12 iunie pentru fragmentul al treilea al jurnalului.

De solia lui Gninski şi de ultimele greutăţi făcute reîntoarcerii sale, — marele dragoman Al. Mavrocordat pretinzînd ca să lase în locul său ca un fel de zălog pe fiul său pînă la predarea cetăţilor pretinse de turci, şi mulţumindu-se cu greu

cu nepotul său, Samuel Proski, lăsat ca internunțiu, și care trebuia să însoțească expediția marelui vizir contra cazacilor și moscoviților, — s-a ocupat pe larg de La Croix în *Guerres des turcs*... p. 78 ș.u. O caracterizare a lui Gninski a dat și Beaujeu în Memoriile sale, p. 423. La noi solia sa a fost analizată și de I. Moga în *Rivalitatea*... și citată insistent de F. Babinger în comunicarea de la Academia Română din 1937 privitoare la *Relația necunoscută* a lui de La Croix, dar fără a aduce elemente noi.

RELAȚIA SOLULUI[1]

1677—1678

p. 68 ... La Pererita[2] ne-au întîmpinat cu cîteva steaguri serdarul moldovean cu stolnicul[3] și pisarul[4] domnului urîndu-ne bun sosit. Am trecut acolo Prutul prin vad cu carele la 22 iunie. Din Bogdănești[5] Mustafa Aga cu ofițerii lui s-a pornit înapoi cu daruri,[6] și împreună cu el a plecat și rotmistrul Brudzki, prin care am trimis jurnalul soliei[7] și scrisori. În acel loc boierii moldoveni mai sus pomeniți au fost pedepsiți cu mare rușine sub ochii noștri de ienicer aga, pentru că acesta nu era mulțumit cu tainul său[8]. La 23 iunie am trecut prin Ștefănești[9], 24 iunie, după liturghia făcută de tot clerul[10] am sosit la Cîrniceni[11] în fața Cornului lui Sas,[12] unde am întîlnit o mie de bosniaci călări care mergeau de la Tomarowa la Camenița.[13] Acolo boierii au fost din nou pedepsiți de ienicer aga și de oamenii lui. Mi-a sosit răspuns de la domn[14] că mă va întîmpina cu plăcere, în cîmp.

---

[1] După versiunea românească a lui P. P. Panaitescu din *Călători poloni*... pp. 68—70.

[2] *Pereryta*, sat pe malul stîng al Prutului.

[3] Pavel? Contăș (sau Ifrim C.), m. stolnic (1676, aug. — 1689 martie).

[4] Erau atunci în funcție și Andrei Wolf și Kienarski.

[5] Ceva mai jos pe Prut. Din relația secretarului reiese că trecerea solului s-a făcut la Bogdănești unde era un vad bun. Trebuie deci mutat punctul după Bogdănești.

[6] La pașa de Camenița. Rămîneau ienicer-aga și Mustafa Alai bei.

[7] Probabil partea referitoare la trecerea pe la turci.

[8] Pentru pretențiile turcilor vezi mai jos observațiile din versiunea franceză a *Jurnalului*, n. 8. Pașa din Camenița s-a scuzat că nu poate da provizii solului, țara fiind secătuită, și s-a mulțumit să trimită în schimb 200 de piaștri din care nu au fost predați decît 180, dar călăuzele date de el nu admiteau ca aprovizionarea moldovenilor să fie și ea îngreuiată de condițiile create de războaiele turco-polone.

[9] Pe Prut, în jud. Botoșani.

[10] Făcînd parte din convoiul solului.

[11] *Hojczani* (!) Nu poate fi vorba de Coiceni pe Camenca, deoarece după trecerea Prutului de la Bogdănești drumul urmase pe malul drept al acestui rîu, ci de Cîrniceni, după cum rezultă din context și din faptul că acest punct apare în toate itinerariile solilor poloni din această vreme. Acolo se afla podul de pe Jijia pe drumul ducînd la Iași.

[12] *Sasowy Rog.*

[13] De la ocuparea Cameniței trecerile de turci împreună cu rechizițiile corespunzătoare erau un fenomen obișnuit. Bosniacii erau socotiți printre luptătorii cei mai buni, fără neajunsurile trupelor din Constantinopol.

[14] Antonie Ruset 1676 mai—1677 iunie.

26 iunie. Logofătul moldovean[15] şi cu alţi boieri ne-au întîmpinat la o milă de oraş în numele domnului, şi însuşi domnul, Antonie Ruset, m-a întîmpinat la o jumătate de milă de oraş cu cîteva mii de ostaşi, urîndu-mi cu plăcere bun sosit şi dîndu-mi locul la dreapta, restabilind prin aceasta semnele de cinstire datorite solilor mari care fuseseră trecute cu vederea sau mai bine zis, uitate. Şi astfel m-a însoţit în oraş, şi pe unde treceam sunau clopotele bisericilor, apoi am ieşit afară din oraş la p. 69
corturi, unde am descălecat amîndoi. Asemenea semne de cinstire s-au dat acum pentru prima oară din timpurile mai vechi, însă cu această ştirbire că, din porunca seraschierului[16], nu s-au scos în cîmp steagurile turceşti.

După ce am zăbovit puţin sub corturi, domnul s-a întors la castel. A doua zi mi-a oferit un ospăţ îmbelşugat, cu onoruri şi muzică. Ospăţul a avut loc după slujba religioasă în biserica „latină", foarte sărăcăcioasă. Slujba foarte solemnă, a fost urmată de o procesiune publică. Înainte de ospăţ, domnul m-a primit în audienţă particulară şi şi-a arătat marea lui iubire faţă de Republica noastră. Mi-a dat informaţii sincere, a făgăduit trimiterea sigură a poştii la Sniatyn şi mi-a dat asigurări privitoare la păstrarea nevătămată a misionarilor iezuiţi cît şi a fondurilor însemnate pe care le au acolo, precum şi la restaurarea bisericii catolice. A făgăduit că va stărui cu multă bunăvoinţă pentru ca această biserică, ce se clădeşte cu ajutoare de la particulari, să iasă cît mai măreaţă. De asemenea a liberat pe cei trei tunari Rozowski, Gadowski şi Lukaszewicz, prinşi la luarea cetăţii Neamţului.[17] Dar în ce priveşte comisia <pentru judecarea> pricinii dintre Balaban şi Ursache vistierul moldovean,[18] boierii n-au îngăduit cu nici un chip ca să fie adusă peste graniţă într-un sat din Polonia.

28 iunie. După ce mi-am luat rămas bun de la domn prin fiii mei — deoarece şi fiul domnului[19] şi fiii logofătului[20] mă întîmpinaseră cu oraţii în latineşte, pentru care le-am dat şi daruri — şi după ce am schimbat daruri cu domnul, am pornit către Prut la Tomeşti[21] pînă unde m-au însoţit logofătul ţării Moldovei, hatmanul[22] şi alţi boieri. La al şaptelea conac, adică la 4 iulie după ce am părăsit drumul drept după cererea seraschierului, am trecut pe un drum foarte rău, peste bălţi şi rîuri şi prin păduri de fag inundate în parte din cauza ploilor. Astfel am sosit la Prut, pe care l-am trecut de două ori pe plute proaste şi periculoase şi am sosit în satul turcesc Troian[23].

---

[15] Miron Costin, m. log., 1676 mai—1677 iunie.

[16] Ibrahim paşa, acelaşi care încheiase în Polonia pacea de la Zurăwna.

[17] Cetatea Neamţului fusese ocupată de poloni după lupta de la Hotin (1673); a fost apoi reluată de moldoveni în timpul domniei lui Dumitraşcu Cantacuzino (nov. 1673).

[18] Ursachi era atunci în funcţie (1674 apr. 30—nov. 1677) şi era şi rudă cu domnul. A fost vestit de bogat. Pentru procesul lui cu negustorul Balaban din Liov şi prigonirea lui de către Gh. Duca, vezi indicaţiile din *Dicţ. Dreg.* p 454.

[19] Antonie Ruset a avut trei fii: Alexandru, Ion şi Iordache.

[20] Ioniţă şi Nicolae Costin.

[21] Temeşti, sat la 2 ore de Iaşi.

[22] Alexandru Buhuşi după P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 69 nota 3. Iar în *Dicţ. Dreg.* sînt daţi anii de dregătorie: 1673 aug. 13—1677 martie 29.

[23] Sat, raion Lipova R.S.S.M.

ÎNTOARCEREA

(1678).

Trecem Dunărea la Galaţi, unde am stat în căsuţe pustiite de turcii
p. 70 care treceau fluviul, iar locuitorii erau alungaţi. A doua zi, după 16 ceasuri de mers fără oprire, am sosit la Bîrlad. Plecînd din Bîrlad, am sosit a treia zi la Iaşi, unde am fost întîmpinaţi la o jumătate de milă de oraş de caimacam[24], de Şeptelici[25], Buhuş[26] şi mulţi alţi boieri cu două steaguri de călăreţi şi cîteva zeci de turci călări.

Fiind acolo şapte steaguri lăsate de ieniceri, sub care însă nu erau oameni, şi trei sute de turci pentru schimbul celor care se duceau la Cameniţa, boierii au plătit pentru dînşii şase mii de taleri.

Din pricina aceasta s-au iscat tulburări în oraş şi am fost silit să aştept patru zile pentru carele de bagaje. Apoi la plecare am fost însoţit de boierii amintiţi pînă la un sfert de milă de oraş, unde şi-au luat rămas bun[27] . .. . Deşi voiam să mă îndrept spre Cameniţa, fiind chemat în grabă de dietă[28] . . . am fost silit să ocolesc spre Suceava, care nu de mult fusese prădată de bandiţi; de altfel peste tot în Moldova era mare pustiire, într-un chip îngrozitor. De la Suceava m-am dus la Sniatyn trecînd cu greu prin Bucovina.

[PAN MICHAL FLORYAN RZEWUSKI] STAROSTELE DE HELM, *SECRETARUL SOLIEI*[29]

[Relaţia secretarului soliei]

21 iunie. Am sosit de la Nistru la Pererita, străbătînd un pustiu de 11 ceasuri, căci de la Cameniţa pînă aici nu sînt urme de sate în aceste regiuni odinioară cultivate, afară de însăşi Pererita, unde mai sînt urmele unei vechi clădiri. Abia am sosit acolo şi s-a ivit o ploaie deasă cu trăsnete. Aproape de corturile soliei trăsnetul a ucis doi oameni şi un cal turcesc. Pererita e aşezată pe malul Prutului, e un sat care odinioară avea cîteva sute de locuitori, e proprietatea lui Ursache vistierul. Aici aveau loc bîlciuri vechi şi vestite unde se adunau negustori de

[24] În răstimpul dintre mazilirea lui Antonie Ruset (21 oct. 1678) şi sosirea lui Gh. Duca (decembrie) caimacami au fost Grigore Ghengea şi Alexandru Buhuş cumnatul domnului. Aici este vorba de Ghengea.

[25] Ilie Şeptilici, mare vornic al Ţării de Jos (1678).

[26] Alexandru Buhuş, era din nou hatman, 1677 apr.—1684 febr. Nu poate fi vorba aici de unul din fiii săi care îl salută pe sol, căci aici sînt pomeniţi doar dregătorii cei mai mari. Deci solul se referă la un singur caimacan, Ghengea, şi apoi la Buhuş ca mare boier.

[27] Amănuntele cu privire la evenimentele din Polonia care se află în textul original n-au fost traduse [.....]

[28] *idem.*

[29] După traducerea lui P. P. Panaitescu în *Călători poloni.* pp. 70—79. Părţile ce nu privesc ţara noastră au fost omise din această versiune.

pretutindeni. Tot aici Contăş[30] stolnicul şi Wolf pisarul au întîmpinat pe sol în numele domnului Moldovei şi i-au dat o scrisoare a acestuia, aducînd şi tain, — dar foarte puţin — şi de aceea ienicer aga şi Mustafa aga, călăuzele soliei, s-au supărat rău. p. 71

22 iunie. Ienicer aga şi cu toţi oamenii lui au trecut Prutul cu tabăra pentru a pregăti aşezările de noapte. Solul împreună cu Mustafa aga, comandant de spahii, lefegiii cu Alai bei Mustafa... şi Ali ceauş ... au trecut Prutul pe la Bogdăneşti pe unde au trecut fără greutate şi toate carele. Mustafa aga cu toţi oamenii săi s-au întors de la Bogdăneşti la Cameniţa, căci acolo începuseră să se ivească acum cazacii moscoviţi, pe care îi aşteptau şi în Moldova, cum se va vedea...

La prînz, solul a plecat spre lagărul de noapte aşezat la un loc numit „Matera“[31].

... Ienicer aga a lovit cu hangerul peste cap şi mîini pe Contăş, boier şi stolnic moldovean, pentru că nu era mulţumit cu tainul ce se adusese pentru dînsul. De la „Matera“, solul a pornit la 23 iunie, lăsînd Prutul pe stînga, trei zile mari pînă la Ştefăneşti, pe unde am trecut la ceasurile 11 şi jumătate. Oraşul era odinioară destul de mare, are o biserică de zid cu acoperişul ars[32], un iezer lîngă oraş, dar stricat, a fost acolo odată o moară de zid. În acest oraş locuiesc călăraşi, dar nu ştiu dacă erau mai mult de o sută de gospodării de ale lor. Ienicer aga a trimis solului o batistă în schimbul darurilor primite. Din acest loc solul a pornit la 24 iunie, după slujba făcută de tot clerul. Am făcut opt ceasuri de drum pînă la Cîrniceni[33] pe Prut, în faţa Cornului lui Sas, unde am stat pe o cîmpie foarte frumoasă, între două rîuri, Jijia şi Prutul, care curg unul lîngă altul pe o distanţă de o milă, formînd un fel de peninsulă, care se numeşte Cornul lui Sas, pentru că odinioară saşii[34] au vrut să aşeze un oraş pe acea înălţime deasupra Prutului; erau, precum se aude, o parte dintre aceia care au colonizat Ţara Transilvaniei, dar fie că au fost alungaţi de vreun domn, fie că nu le-a plăcut locul, nu a mai rămas nici o urmă a ruinelor. La jumătatea drumului, ne-am întîlnit cu o mie de călăreţi bosniaci, care se duceau la Cameniţa cu care, bagaje şi douăzeci de corturi; am înţeles că e cavaleria turcească trimisă ca garnizoană a cetăţii[35]... Înainte de aşezarea peste noapte, Ienicer aga a lovit cu băţul pe acel nenorocit boier şi stolnic Contăş şi nu numai atît, dar a poruncit oamenilor săi să-l bată iar; aşa încît ne-a arătat mai tîrziu umerii plini de vînătăi, spunînd că nu vrea să mai locuiască în Moldova, unde fusese cu cinci ani mai înainte logofăt sau cancelar[36]. Trebuie luat seama că această ţară dă pe fiecare an un haraci de 500 de mii de taleri bătuţi, p. 72

---

[30] Pentru lămuriri privind persoane sau lucruri menţionate mai înainte în relaţia solului (Gninski), vezi notele ce însoţesc acea relaţie.

[31] Neidentificat. Localitate pe Prut între Bogdăneşti şi Ştefăneşti, probabil o redare greşită a numelui localităţii Mitoc aflată pe partea dreaptă a Prutului după trecerea rîului la Bogdăneşti. Vezi şi E. Diaconescu, *Vechi drumuri moldoveneşti*. Iaşi 1939, p. 11.

[32] Biserica Sf. Paraschiva.

[33] Vezi mai sus n. 11.

[34] În realitate numele de Sas nu are nimic a face cu saşii.

[35] Cetatea Cameniţa cucerită de turci în august 1672.

[36] Pavel Contăş stolnicul fusese între 1658 şi 1663 treti şi vtori log. apoi pîrcălab de Hotin, m. sluger... (1666—1673).

şi încă şi mai mult o fac să sufere necontenitele treceri prin ţară ale turcilor, pe care nu-i pot niciodată sătura îndeajuns. Ne spuneau că turcii au adus şi Transilvania în robie şi că iau de acolo pe fiece an 60 000 de zloţi roşii şi mii de care.

Solul a primit răspuns de la domnul Moldovei şi de la Costin logofătul, anunţînd că domnul va ieşi în cîmp în întîmpinarea solului şi-l roagă să facă în aşa fel ca turcii să nu fie de faţă, ca să poată vorbi mai tainic mergînd călare. Deci ne-am grăbit să ajungem la Iaşi, care se află la şapte ceasuri de drum. Trebuia să intrăm în Iaşi, la 25 iunie, dar toată noaptea şi dimineaţa a căzut o ploaie foarte mare, aşa că a trebuit să ne uscăm, şi abia la patru ceasuri după amiază ne-am apropiat de Iaşi rămînînd noaptea pe Jijia.

26 iunie. Am trecut Jijia pe la o moară, peste un iaz mic format de un rîu aşa de mare. Pe un deal înalt udat de ploaie, ne-am pregătit pentru intrarea în Iaşi. Acolo, la o milă de oraş, Miron Costin logofătul a întîmpinat pe sol în numele domnului şi a dat de ştire că domnul ne aşteaptă la un sfert de milă de oraş. Deci am pornit îndată în aceeaşi ordine şi cu tot atîta strălucire ca la Cameniţa, dar cu mare teamă din pricina noroiului care se făcuse în jurul nostru, din cauza ploii ce cădea cu mult sgomot împrejur, iar la mijloc pe unde mergeam, minunea lui Dumnezeu — nu cădea ploaie dar apoi a căzut o ploaie foarte mare. Boierii moldoveni socotiră ca un semn bun pentru negocierile noastre si o milostenie a lui Dumnezeu faptul că ploile au început tocmai la intrarea noastră în Moldova, mai ales că pînă acum Dumnezeu îi bătuse cu o secetă cumplită. În acest chip a scris şi logofătul solului la ultimul conac înainte de Iaşi. Apropiindu-ne de Iaşi, la o jumătate de milă de oraş am zărit pe domn cu oastea lui pe un deal, dar noi nu puteam merge într-acolo din pricina stării rele a zăgazului de trecere peste apele iazului şi am zăbovit acolo două ceasuri cu mare supărare, căci ploaia curgea mereu pe noi. După ce am urcat pe deal, abia am mers cîteva stadii şi domnul s-a îndreptat cu cîţiva oameni către sol, iar acesta la rîndul său a înaintat călare şi s-au întîlnit urîndu-şi unul altuia sănătate. Solul a mulţumit pentru oboseala ce şi-o pricinuise domnul pentru dînsul şi pentru cinstea ce-i făcuse şi l-a poftit la locul din dreapta, dar el nu a primit. Solul a însărcinat pe starostele de Helm[37], ca secretar al soliei, să primească în numele lui pe boierii moldoveni şi curtea domnească ce se afla la o parte.

Îndată ce au pornit, au urmat şi boierii şi toată curtea sub un steag roşu de stofă de Damasc în chip de insignă militară. Abia în urma lor au venit dragonii solului cu muzica, precum şi muzica domnească, ce cînta fără încetare. Aproape de Iaşi s-au ivit în cîmp steagurile de călăreţi moldoveni aşezate într-un singur şir, în număr de douăzeci şi şase de steaguri de seimeni şi alte şase steaguri de pedestrime moldovenească. Solul a fost condus apoi prin tot oraşul, şi cînd treceam pe lîngă biserici, sunau clopotele. Trecînd pe lîngă castel solul a făcut „ceremonie", spunînd că vrea să conducă pe domn la castel, dar acesta n-a primit, ci ne-a condus în cîmp

[37] Pan Rzewuski, autorul relaţiei.

Audiența solului polon Ján Gniński la Poartă 1677 (gravură de Piotr Pawel Sevin).

Solul polon Ján Gniński în audiență la sultan 1677
(gravură de Piotr Pawel Sevin)

la corturi, care erau întinse pentru toată curtea lîngă o mănăstire[38] pe care o clădise cu multe podoabe Duca, acum domn al Țării Românești[39]. Este așezată la un sfert de milă de oraș. Amîndoi au descălecat lîngă corturi, și domnul a condus pe sol prin prima încăpere a cortului, între pînzele întinse pînă la a doua, unde erau așezate covoare. Pentru a doua zi domnul l-a poftit pe sol la dînsul cu toată curtea lui, și a trimis patru cai pentru cei mai de frunte <din solie>.

După ce a plecat de la corturi, solul a fost vizitat de boieri și de fiii logofătului, dintre care cel mai mare[40] a ținut o frumoasă orație în latinește și la fel a făcut și fiul hatmanului[41]. Au mai venit și oameni de trepte diferite, aducînd fructe și flori și muzici așa de multe, încît ni s-a urît. După aceea solul s-a dus la biserica romano-catolică, unde a avut loc o slujbă și o procesiune cu sfintele daruri în jurul bisericii. De la biserică, solul s-a întors la castel și a fost primit la poartă de un boier, în curte de alt boier, la descălecare, de toți boierii și la scară, de însuși domnul. Acesta l-a însoțit prin două odăi, cea dintîi boltită și cu stîlpi, conținea mese. Zidurile ca și toată clădirea sînt foarte vechi și ferestrele mici cu gratii, de aceea este întunecoasă pe dinăuntru. Din această sală cu mese, am trecut printr-o odaie în care era întins un covor simplu, și apoi printr-o galerie din care se desfăcea un pridvor și o ieșire la o grădină între ziduri, după moda italienească, odinioară îngrijită, astăzi însă în părăsire. De aici am trecut printr-un gang mic într-o odaie boltită cu zidurile acoperite cu pătrate mari albastre modelate în forma faianței olandeze. Lîngă fereastră pe un covor, pe o masă joasă, erau așezate dulcețuri mai mult p. 74
zaharisite, mied, patru sticle cu rachiu și patru păhărele goale. După ce a condus solul, domnul, ca gazdă, s-a așezat turcește la colț și a oferit dulcețuri și rachiu, umplînd două pahare dintr-o sticlă. Dintr-una a băut paharnicul, al doilea l-a dat solului, care gustînd nițel, l-a dat domnului. După aceea solul a cerut o audiență și a fost condus într-o altă odaie boltită, împodobită cu același fel de pătrate, unde se afla un covor, formînd o draperie și o masă acoperită de asemenea cu un covor. Solul i-a dat domnului scrisoarea regelui[42] și a căpătat informații politice. A aflat că Babonabek personal[43] stătuse mai multă vreme la Iași și auzind de apropierea solului, plecase la seraschier[44], spunînd că-l arde un foc lăuntric și se duce să-l stingă. De altfel sînt mulți armeni, greci și evrei care informează Poarta de cele ce se petrec în Polonia și în Ucraina și chiar se stabilesc acolo. Mai ales Astamaty[45] a descris turcilor Ucraina, a stat la Horyn[46] la Dymir, a trecut prin cele două (localități)

[38] Mînăstirea Cetățuia, clădită de Gh. Duca în 1669 în a doua domnie în Moldova (1668—1672).

[39] (1673—1678).

[40] Ioniță Costin, viitorul serdar.

[41] Dintre cei trei fii ai săi, Dumitrașcu, Ioan și Nicolae, este poate vorba de Dumitrașcu, mare clucer în 1676.

[42] Ioan Sobieski (1674—1696).

[43] În *Călători poloni* citim: „persanul Bobonek" (!). Pentru îndreptarea noastră vezi mai sus notița introductivă p. 347.

[44] Ibraim, pașa de Silistra, numit seraschier al campaniei contra cazacilor.

[45] Astamaty, grec, agent al turcilor, trimis în Ucraina să ralieze pe cazaci în jurul lui Iurie Hmelnițki, investit de ei ca hatman, spre a-l opune lui Doroscenko, socotit trădător în urma închinării sale moscoviților.

[46] Toate acestea în Ucraina.

Constantinov la Ostrog și într-o mare parte a Voliniei, lucru pentru care e acuzat chiar de greci. Pretinde acum ca reședință[47] Nemirowul, deși Hmilnițki[48] a rămas la Cehrin[49], și nu va fi o piedică mai mare la tratativele noastre decît acest om rău, care și-a lăsat soția la Iași și și-a luat alta din Ismail, cu care trăiește și are copii.

Domnul a făgăduit siguranța poștii pînă la Sniatyn, unde o va primi rotmistrul Dymidecki[50] și o va transmite mai departe. A făgăduit de asemenea restaurarea bisericii catolice, pentru care a dat și o sumă de bani și ar vrea să facă și o a doua biserică, deoarece aceasta e într-o stare foarte jalnică. Le-ar da voie s-o facă și de zid, ceea ce ar fi de un mai mare folos pentru sufletele de aici decît casele particulare costisitoare ce le clădim noi mereu; ne-am amintit dealtfel legămîntul, pe care-l făcusem cu prilejul izbîndei de la Hotin. De asemenea domnul a făgăduit că va avea grijă de convoiul prizonierilor pe care Șirin[51] bei îl trimite la Sniatyn. A lăsat libertate și siguranță părinților iezuiți pentru ei și fondurile importante ce le au aici. A dat drumul celor trei tunari Rozowski, Gadawski și „Lujasz"[52], prinși în cetatea Neamțul și a pus de i-a însoțit pînă la Sniatyn. A hotărît o cercetare și judecată în pricina prădării evreului din Strzelisk prins de Mîrza căpitanul[53], de asemenea și în aceea a celuilalt evreu din Belz. Nu a primit să mute comisia constituită în pricina lui Balaban și Ursache[54] la Stanislawow ci numai la Sniatyn, unde e însă foamete și pustiu. A făgăduit că va pune să fie căutați caii furați[55] și-i va înapoia la curtea soliei. Se află aici și două tunuri lituane de patru funți[56], dar domnul n-a primit să le înapoieze, căci aceasta i-ar face nume rău la Poartă, deoarece le-a găsit aici, cînd a venit în domnie.

---

[47] Capitala cazacilor, Cehrin se afla în mîinile partizanilor lui Doroscenko trecuți sub suzeranitatea moscoviților. De aceea se punea problema unei alte reședințe pentru hatmanul de concurență trimis de la Stambul. Alegerea orașului Nemirow nu putea conveni polonilor.

[48] Iurie Hmelnițki era fiul lui Bogdan Hmelnițki și fratele lui Timuș, fostul ginere al lui Vasile Lupu. Ridicat ca hatman de către cazacii raliați moscoviților, el s-a retras după vreo trei ani într-o mînăstire din Chiev, pierzîndu-i-se urma. Printr-o serie de întîmplări înfățișate în chipul cel mai romantic de către de La Croix (în *Guerres des turcs contre la Pologne...)* a ajuns în captivitatea Hanului crîmlean care l-a trimis la Constantinopol, unde a fost ținut la Cele 7 Turnuri, de unde a încercat să fugă în 1670, profitînd de prezența escadrei franceze ancorată în fața castelului. Prins și ținut în lanțuri vreo 7 ani, a fost scos la iveală de marele vizir Cara Mustafa, după defecțiunea lui Doroscenko. Stamatello nu a reușit să-i convingă pe cazaci că Iurie Hmelnițki mai trăia încă, și că scrisoarea adusă din partea acestuia cu pecetea cea nouă de hatman era autentică. El se va reîntoarce în curînd cu o serie de informații pentru turci. Campania acestora din cursul verii a dat greș. Abia în anul următor pornește în persoană marele vizir.

[49] Informație neexactă. Cehrinul va fi ținut de Cazaci și moscoviți pînă în septembrie 1678 cînd va fi luat cu asalt în condiții neclare și distrus sistematic de marele vizir.

[50] Acel care l-a făcut prizonier mai tîrziu pe Gheorghe Duca la Domnești (1684).

[51] *Sirin bei*, tătar, șef ereditar al tribului Sirin: juca un rol politic însemnat, exercitînd un control asupra actelor hanului.

[52] = Lukaszewicz.

[53] Căpitan moldovean.

[54] Vezi mai sus n. 18.

[55] Vezi mai jos n. 59.

[56] Calibrul tunurilor era arătat prin greutatea ghiulelelor.

După audienţă a urmat un ospăţ foarte solemn, care a ţinut pînă seara, şi domnul s-a arătat binevoitor şi vesel ca de obicei. Seara solul s-a întors în caretă, însoţit nu numai de toată curtea, dar şi de mulţime de oameni cu muzici, facle şi slobozind puşti.

27 iunie. A doua zi, încă de dimineaţă, toţi aceştia şi încă alţii nu au încetat să ne viziteze pentru a primi daruri, ceea ce ne era cu atît mai neplăcut cu cît aproape la fiecare conac eram siliţi să dăm daruri: postav, arme şi bani şi încă de la Cameniţa dădusem mult argint...

Solul a trimis domnului un vas mare cu băutură aleasă, iar pentru doamnă[57] o lacră mare de argint foarte frumoasă. Logofătului i-a trimis două pahare aurite şi o solniţă mare olandeză de bufet, lui Contăş stolnicul cîteva haine de stofă franţuzească şi lui Wolf pisarul de asemenea un rînd de haine de stofă franţuzească şi tuturor dregătorilor curţii li s-au dat daruri fiecăruia după grad.

Domnul a trimis solului un cal moldovenesc cu frîie căzăceşti şi şea de catifea, iar starostelui de Helm de asemenea un cal cu şea, şi fiiilor solului cîte zece coţi de sofă aurită şi cîte o năframă.

După aceea, am plecat din Iaşi în ajun de Sf. Petru la orele două spre marea mîhnire a boierilor moldoveni, care voiau să mai rămînem încă o zi, dar treburile noastre ne porunceau să ne grăbim, căci e mai bine ca cei puţini să se grăbească, decît ca cei mulţi să aştepte pe cei puţini. Solul a scris lui Ibrahim Zagardji paşa, care mergea înainte cu un conac. Ne-a venit vestea că moscoviţii au părăsit Cehrinul[58] şi-au retras tunurile, au ars cetatea şi oraşul.

... La primul conac, după Iaşi, un armean şi un soldat polon prizonier au furat multe lucruri de la Zagardji paşa[59], şi de aceea oamenii şi de acolo şi din Iaşi îi căutau prin păduri. Am aflat că Astamaty stăruia pentru Nemirow zicînd că nici un oraş nu e mai bun în Ucraina, şi se spunea că Hmilniţki se va aşeza acolo, căci Cehrinul a ars. Alţii spun că trecînd în Ucraina pe la Tighina va sta la graniţă, şi că turcii nu vor începe nimic din cauza timpului înaintat. Domnul Ţării Româneşti[60] a venit el însuşi la seraschier şi oastea a plecat spre Tighina. Pe cînd scriam acestea, iată că ne vine vestea din Iaşi că a sosit poruncă domnului[61] de la seraschier să iasă vineri din oraş spre Tighina, şi mîine va p 76
trimite înainte insignele turceşti[62], iar el însuşi aşteaptă noi ordine, nădăjduind că seraschierul va opri plecarea lui, pentru siguranţa negustorilor şi de teamă să nu se pornească jafuri.

Înainte de plecarea solului din Iaşi, domnul a ieşit din oraş să-i ureze drum bun, deşi era un lucru greu, căci nu este obiceiul ca să

---

[57] Doamna Zoe, născută probabil Ramadan, soţia lui Antonie Ruset.

[58] Informaţia era neexactă. Cehrinul nu a fost incendiat de moscoviţi. Abia peste un an va fi distrus de turci.

[59] Deşi reiese că autorii faptei nu erau moldoveni, solul va scrie domnului la 28 iunie din Grozeşti, cerînd între alte despăgubiri pentru furturi (de cai) şi luarea în consideraţie a pagubei suferite de acesta (*Hurmuzaki*, Supl. II, 3, fasc. 1, pp. 119—120).

[60] În timpul domniei sale în Ţara Românească (1673—1678) Gh. Duca a luat parte la două campanii ale turcilor pentru cucerirea Cehrinului (1677—1678).

[61] Domnul Moldovei trebuia să însoţească şi el, ca şi cel al Ţării Româneşti oastea turcilor peste Nistru.

[62] Adică tuiurile.

iasă din oraş cu oaste fără steagurile turceşti, dar deoarece seraschierul poruncise ca să nu scoată steagurile, a ieşit singur fără ele, cu aceleaşi insigne ca la sosire.

28 iunie. La două ore de Iaşi, la conacul Tomeşti a venit Miron Costin logofătul cu marele vornic[63], — adică mareşal — Ilie Sturza, salutînd pe sol în numele domnului. De asemenea au venit şi fiii logofătului şi ai hatmanului <Buhuş> care însoţiseră pe fiii solului încă din oraş. Şi hatmanul însuşi a ieşit în cîmp cu oaste pentru a face cinste solului, de care a şi fost primit. Drumul cel mai scurt spre Galaţi e prin Scînteia[64], un sat mare cît un orăşel, pe lîngă care curge rîul Bîrlad. E la patru ceasuri de drum de Iaşi, două ceasuri prin păduri de fag şi două ceasuri pe cîmp şi dealuri. Din Scînteia trebuia să mergem la Vaslui, la şase ceasuri de Scînteia. Acolo a fost odinioară scaunul domnilor. Oraşul e aşezat pe acelaşi rîu Bîrlad. De la Vaslui, se merge pînă la Bîrlad, oraş bun, pe acelaşi rîu, la o depărtare de nouă ore; din Bîrlad la Tecuci, oraş aşezat pe acelaşi rîu, sînt şase ceasuri de drum. Din Tecuci la Galaţi drumul urmează valea aceluiaşi rîu, şi apoi, după vărsarea lui în Siret, urmează dealungul Siretului, calea toată e de 10 ceasuri. De luat seama că apa Bîrladului şi valea lui sînt late ca ale Prutului, şi se află între dealuri înalte, acoperite cu păduri de fag, între care se află sate mari, dar în strîmtori rele şi greu de străbătut. Galaţi este un oraş moldovenesc pe Dunăre cîrmuit de un pîrcălab sau staroste al domnului. Aici se isprăveşte ţara domnului Moldovei, la Dunăre şi la Prut, care se varsă în Dunăre în acest loc, şi de cealaltă parte este graniţa la Siret la o zi de drum pînă în Ţara Românească. Acest drum ar fi fost cel mai scurt, dar deoarece seraschierul trecuse Dunărea pe pod la Cartal[65], solul a hotărît să se îndrepte spre Prut, şi conacurile au fost precum urmează mai jos. Din Tomeşti am sosit la Grozeşti[66], opt ceasuri de drum prin păduri şi bălţi şi două ceasuri prin păduri şi pe dealuri udate de ploaie, după aceea un ceas între dealuri prin bălţi cu trestii în valea rîului care curge de la Iaşi spre Prut şi se numeşte Vas-
p. 77 lui[67]. Acel rîu formează lîngă Iaşi un lac mare şi domnul Antonie Ruset a aşezat puternice zăgazuri, pe care le-a arătat solului cînd l-a însoţit pînă la corturi. Pe lac este aşezat castelul domnesc din Iaşi, înconjurat, ce e drept, de un zid cu un înconjur întins, dar pe alocurea în ruină, dar nu este nici o cetate, deşi se dă cu tunul şi seimenii slobozeu puştile, pînă ce unuia i s-a spart puşca de ienicer şi l-a rănit la mîini, pentru care lucru a primit o despăgubire de la sol.

Castelul domnesc este o reşedinţă bătrînească cu multe ornamente şi luxoasă, dar fără un plan ordonat, e un adevărat haos şi are multe clădiri lipsite de proporţii. La mijloc se află o grădină mică şi două rînduri de scări foarte anevoioase şi tocite, iar la capătul lor sus se găseşte un pridvor cu stîlpi de piatră cioplită. Oraşul întreg se înfăţişează cu

---

[63] Ilie Sturza, m. vorn. al Ţării de Jos, 1676 febr.—1678 iunie.
[64] Popas nelipsit din drumul solilor poloni coborînd spre Dunăre. Vezi şi Călători V.
[65] Sat, raion R.S.S.U.
[66] Sat pe Prut.
[67] În text greşit: Cahul.

curţi boiereşti, înconjurate cu garduri de nuiele şi cu colibe mici, de nuiele lipsite şi acoperite cu paie, e aşezat împrăştiat pe dealuri fără nici o întărire; de altfel nici nu are porţi. Are numai un pod mare lat şi lung de zid frumos împodobit, care trece peste rîul cel strîmt. De asemenea oraşul mai e împodobit şi cu cele două mănăstiri[68] ce se află mai sus de el, mai ales cea nouă clădită de Duca, fost mai înainte domn al Moldovei şi acum al Ţării Româneşti. Sînt patru alte mănăstiri[69] în oraş, cu biserici frumoase în care sînt păstrate comori şi tot felul de mărfuri în grămezi, mai ales mănăstirea şi biserica din piatră cvadră întemeiată de Vasile Lupu[70]. Dar biserica romano catolică are nevoie de grija tuturor catolicilor dimprejur, căci e într-o stare foarte jalnică, strîmtă şi joasă, netencuită, cu acoperişul stricat. În acel oraş exerciţiul cultului romano catolic este liber şi este îngăduit catolicilor să sune clopotele, să facă procesiuni publice, precum şi să clădească biserici. Sînt două sute de catolici în oraş, şi părinţii iezuiţi au şi acolo, şi prin ţară averi însemnate şi moşii.

De la Grozeşti în ultima zi a lunii iunie am mers timp de două ceasuri la Pagul[71], la podul lui Antonie Vodă pe Prut, clădit cu doi ani mai înainte de căderea Cameniţei[72] de către Antonie domnul muntenesc[73] cu Duca vodă şi cu Ali paşa, care a fost mai apoi primul comandant al Cameniţei.

Ei mergeau atunci împotriva nogailor, şi spre a alunga tabăra tătarilor Urumbet[74] din Crimeia, căci aceştia se întinseseră din Bugeac pe pămîntul moldovenesc. La această expediţie a luat parte şi oastea Crimeii şi, după luarea Cameniţei, [1672] hanul[75] în cele din urmă a dus p. 78
pe tatarii Urumbet în Crimeia cu dînsul şi a ars patru sute de sate. Trebuie observat că între Prut şi Nistru se află trei hoarde tătăreşti, care împreună se numesc „bialogrodzani"[76]. Unii stau sub paşă; hanul nu are nici o putere asupra acestora, şi nici nu pretinde aşa ceva; alţii sînt acei care s-au întins şi s-au înmulţit în Bugeac după uciderea lui Cantemir, ai treilea sînt nogaii mici sau Urumbetoglu şi atît aceştia cît şi cei din Bugeac nu voiau să se supună hanului.

În satul Pagul mergînd la conac, am trecut pe lîngă o movilă, pe care

---

[68] Mănăstirea Cetăţuia, ridicată de Gheorghe Duca, şi Galata.
[69] Trei Ierarhi, Golia, Barnovski şi Sf. Spiridon.
[70] Trei Ierarhi.
[71] Sat dispărut pe stînga Prutului, în dreptul Movilei Rabîia. Vezi E. Diaconescu, o.c. harta.
[72] Căderea Cameniţei a avut loc în 1672, astfel că podul a fost clădit în 1670.
[73] Antonie din Popeşti (1668—1672).
[74] Sau Nogaii mici. Infiltrarea tătarilor începuse încă de pe vremea mîrzacului Cantemir, care ca paşă de Silistra şi auxiliar al turcilor îşi adunase în Dobrogea — şi apoi cînd s-a socotit independent de turci — în Bugeac, forţe însemnate de tătari crîmleni îndemnaţi să vină la el spre a participa la acţiuni foarte rentabile. Împotriva lui s-a ridicat hanul Crimeii. După lichidarea lui Cantemir, hanul a silit pe tătari să se înapoieze în Crimeia. Dar ei se întorceau în Bugeac de unde îşi reîncepeau jafurile. Expediţia din 1670 pomenită mai sus nu a dus la nici un rezultat.
[75] Selim Ghirai 1 1671—1673.
[76] (Tătari) de Cetatea Albă.

o numesc „Zaboja"[77], înaltă cît Rekawka[78] dar mai strîmtă. Unii o numesc Movila Hanului, dar fără nici o dovadă. Ce se știe sigur despre ea e că voievodul Lupul a vrut să scoată din ea silitră, dar s-a arătat o stafie[79] care a oprit oastea și a împiedicat săparea movilei. E greu să afli ceva mai temeinic asupra istoriei ei, pentru că însăși Moldova se zice că abia de trei sute zece și cîțiva ani[80] a fost populată cu oameni din diferite părți, aduși în locurile pustii, mai ales de la granițele Transilvaniei, după ce mai înainte fuseseră alungate și distruse coloniile aduse de genovezi. Turcii îi numesc bogdani pentru că Bogdan a fost cel dintîi domn care a primit protecția turcească, precum pe cazaci îi numesc dorojani de la Dorozaz.

De la Pagul am mers opt ore pe aceeași vale pînă la Vicoleni[81] și am stat în conac la Prut la 1 iulie, unde a sosit și Bek Mîrza Urumbetul[82], care ține de Adyl Mîrza și mergea către dînsul, sau mai bine zis pre tabără, căci nogaii se și întinseseră pînă la Prut...

2 iulie. La același conac am serbat Vizitațiunea Prea sfintei Fecioare și am mai mers apoi șase ceasuri pe aceeași vale, iar la prînz am sosit la Bertești[83].

3 iulie. Șapte ceasuri de drum pînă la conacul Oancea[84], unde am dat de cîteva sute de călăreți cu douăzeci de corturi turcești, care se duceau spre Camenița cu bani și merinde, venind din Tomarova. Noaptea am stat aproape de ei, pe un deal vecin.

4 iulie. Două ceasuri de drum pe dealuri; am trecut apoi Prutul pe două poduri între trestii, loc rău pentru trecere, caii au trecut prin vad,
p. 79 bagajele pe plute cu multă teamă și în urmă trăsurile. După trecerea rîului ne-am oprit în satul turcesc Troian, care are cîteva sute de case...

5 iulie. Am sosit la Greceni[85] la ceasul prînzului; e un sat turcesc în care locuiesc moldoveni, turci și tătari împreună. Acolo ne-am luat

---

[77] De citit: Raboja = Răbîia. E vorba de vestita Movilă Rabîia numită și Hantepe, pomenită și de Dimitrie Cantemir în Descrierea Moldovei. În dreptul său era un pod peste Prut. Ea însăși constituia un punct fortificat, fiind încinsă de un perete înalt de pămînt cu intrarea dinspre Prut. Chiar și în sec. XVIII era locul de adunare al tătarilor în incursiunile lor.

[78] Movilă istorică de lîngă Cracovia, de care se leagă o legendă privind întemeierea orașului.

[79] Eres destul de răspîndit în trecut și în Germania, Ungaria, etc. mai ales în legătură cu aflarea comorilor păzite de spirite ce pot fi foarte dăunătoare. S-ar părea că pan Rzewuski admitea existența acelei stafii mai degrabă decît pe a hanului legendar.

[80] Avem în cele ce urmează un ecou deformat al versiunii strecurate și în cronicile moldovene. Dacă socoteala anilor coincide cu data 1359 din cronicile moldovene pentru întemeierea țării ca organism politic de sine stătător, în schimb, aceasta nu are nici o legătură cu pretinsa colonizare, și cu tot atît de imaginara alungare și distrugere <de către cine?> a coloniilor genoveze. Dealtminteri autorul acestei mici paranteze istorice este destul de prudent, lăsînd toate aceste afirmații indirecte sub îndoiala acestui: se zice.

[81] Sat pe Prut.

[82] Vezi n. 74.

[83] Sat dispărut.

[84] *Oncze* sat pe Prut.

[85] *Greczeste.*

rămas bun de la pristavii moldoveni, şi ne-am socotit pentru caii care ni s-au furat în diferite locuri[86]; . . . etc.

. . . Întreg acest drum de la Iaşi pînă aici e destul de pustiu şi ar fi fost şi lipsă de apă dacă nu ar fi Prutul, totuşi din cînd în cînd vedeam cîte un sat, dar abia aici în ţara care este sub turci între Prut şi Dunăre sînt mai bine aşezate, precum de pildă Vulcăneşti[87], prin care am trecut azi, la patru ceasuri de Isaccea. Căsuţele sînt de vălătuci, acoperite cu paie, cu colţurile rotunjite, foarte joase, clădite din împletituri lipite cu lut. Dar populaţia e deasă şi are turme bogate[88] . . .

De la Greceni pînă la tabăra turcească am făcut patru ceasuri de drum, dintre care un ceas pe coastele dealurilor. Satele aici au fost odinioară ale hanului Mehmet Ghirai[89], care a plecat la 1664 din Crimeia la Czerkies, acum le ţine un agă. În schimb, hanul de acum are optsprezece sate pe Nistru de la Tighina — pe turceşte Bender — pînă la Cetatea Albă, sate numite „Gietliparagoi" . . .[90].

De la Ismail sînt opt ceasuri de drum pînă la Chilia, unde se află o cetate mai tare ca a Ismailului. . .

Isaccea este un oraş, cu uliţe strîmte, case mici, cîteva de zid* . . .

11 iulie am ajuns la Baba *(Babadag)* . . . Oraş destul de mare, lung, aşezat într-o vale joasă între dealuri. Drumul prin el lat de mai multe stadii, pietruit, pe tot parcursul prin oraş cu pietre mari pătrate, la mijloc cu canal de scurgere. Multe case de zid şi o mulţime „sub tuille". Patru meceturi cu turnuri fine, curtea de zid cu mici forturi; mulţi robi; pe unul l-a cumpărat d. sol din Kozanil . . . dincolo de Baba, la o milă, un pod de piatră, ce trece peste un pîrîiaş, începe Dobrogea . . .

12 iulie am trecut de Baba şi după patru ceasuri am ajuns la satul numit „Muffukustati[91]", pe cîmpie . . .

13 iulie, după şapte ceasuri de drum, am ajuns la satul Inaczary[92] (Ieniceri?), trecînd un pîrîiaş peste un pod mare de piatră, unde am găsit atît de mulţi crapi, că toată casa s-a săturat cu ei, provenind desigur din acea baltă a Dunării, pe care unii o numesc mare . . .

14 iulie. Am trecut de satul tătărăsc Staserverde[93], unde, în cîmp, sub un cort, ni s-a servit prînzul . . . *De notat* că în Dobrogea sînt 200 de sate tătăreşti, între care 130 de timare, din care sînt obligaţi să plece la război cîte un călăreţ; voluntari ies însă şi cîteva mii.

Tot acolo am văzut o moară de vînt, de o formă ca ale noastre, dar mizerabil asamblată, cu opt aripi, joasă, iar piatra foarte mică şi întocmai ca în rîşniţele ţărăneşti.

---

[86] Plin de necaz autorul acuză toată ţara pentru aceste neajunsuri. Dar ceva mai înainte fusese vorba de furturile săvîrşite de un armean şi un soldat polon prizonier, în paguba lui Ibraim Zagardzi paşa. (Vezi n. 59).

[87] Azi Vîlcăneşti pe rîul Cahul.

[88] Lacună a manuscrisului.

[89] Mehmed Ghirai IV, han al tătarilor (1624—1644), (1654—1665), moare în exil în Daghistanîn 1674.

[90] De la „parakoy" grup de sate.

* Textul ce urmează privind Dobrogea a fost tradus de colegul Ilie Corfus după originalul polon.

[91] = Mufti Kislasi adică Cîşla Muftiului. Vezi mai jos n. 110.

[92] Probabil Inan Cesme, confundat poate cu numele văii corespunzătoare (Iman-Ciair).

[93] Azi Tariverde.

În aceeaşi zi am ajuns la Karasu[94], orăşel mărişor, oprindu-ne la o jumătate de sfert de milă depărtare de el, pe malul lacului Karasu; se numeşte „czarna woda“ (apă neagră), deşi în lac apa e tulbure, dar e albă ...

15 iulie. După şase ore de drum am trecut de Usunaliciary[95]; ne-am oprit lîngă un lac mare ... La jumătate de milă de la Karasu. Am trecut de valuri de un sfert de milă, care merg în linie dreaptă şi care atestă că l-au acoperit pe regele Poloniei şi Ungariei, care a pierit la Varna ...[96].

Pe drum am trecut pe lîngă satul Bulbuller[97], în limba noastră numit Privighetoarea, cu colibe de stuf sărace, dar cu o casă de zid cu două etaje, sub un acoperiş jos de olane, curtea larg zidită, la fel şi grajdurile ... În privinţa lemnelor, este foarte greu în toată Dobrogea; se află atît de departe, că trebuie să mergi şapte zile după ele; cine doreşte să aibă lemne, poate să le cumpere de peste mare dar pînă acolo sînt cîteva mile.

Dar şi în privinţa apei este foarte greu; cîte un mic pîrîiaş ici colo, după cîteva ore de mers, pe care sînt mori de zid; sau de la lac la lac, drum de cîteva ore; sau fîntîni foarte adînci, dar rare.

16 iulie. Ne-am oprit la satul Kurnale[98], între cele mai dese semănături din acea ţară şi am văzut strînsul cîmpului <care a> început; <sînt> mari şesuri.

17 iulie. Ne-am oprit la Hagimusli[99], un sat de asemenea turcesc ... cu un mecet frumos, nou, cu turn, înconjurat larg cu zid...

18 iulie. Am ajuns la Bazargic ...

p. 88 TRADUCEREA DIN LIMBA POLONĂ ÎN CEA FRANCEZĂ A JURNALULUI[100] EXCELENŢEI SALE ... PALATINUL DE HELM[101] A AMBASADEI LUI ÎN LEVANT LA SULTANUL MEHMET[102] ... ÎN ANUL 1677

1677 ... Excelenţa sa şi-a trimis înainte tot bagajul ca să treacă în bună rînduială rîul „Siret“[103] şi a poposit de cealaltă parte, foarte aproape de acest rîu în acele corturi şi pavilioane.

p. 89 Paşa a poruncit să i se dea Excelenţei Sale două sute de piaştri pentru cheltuiala sa de drum şi a oamenilor săi; din aceşti două sute de

---

94 = Apă Neagră, azi Medgidia.

95 Vezi mai jos forma din versiunea franceză: „Usounalymari“ şi n. 131.

96 Bătălia de la Varna s-a desfăşurat într-o confuzie atît de mare încît nu s-a ştiut niciodată cum a pierit regele. Chiar şi în anul următor 1445 pornea o expediţie pe Dunăre în credinţa că el ar mai fi trăind. Vezi şi povestirea lui Wawrin în *Călători* I.

97 = Biulbiu, sat în com. Ciocîrlia.

98 Poate Curu Mahle la N.E. de Bazargic.

99 În versiunea franceză: Fagimusli.

100 Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de N. Iorga în *Acte şi fragmente*, I, pp. 88—95.

101 *Palatin de Kulmie*. Trebuie făcută deosebirea dintre palatinul de Helm, adică I. Gninski, şeful soliei, şi *starostele* de Helm, secretarul soliei. Textul de faţă este o relatare mai liberă, cu unele amănunte ce nu se află în Jurnal.

102 Mehmed al IV-lea, sultan otoman (1648—1687).

103 *Serette* (sic). Confuzie cu Prutul pe care îl trece la Bogdăneşti.

piaştri lipseau zece şi încă alţi zece, cari fuseseră daţi aceluia care îi adusese. Paşa s-a scuzat, spunînd că nu putea să-i dea provizii, întrucît ţara era cu totul ruinată şi pustie. Trebuie arătat că Moldova[104] dă în fiecare an sultanului cinci sute de mii de piaştri şi această <sarcină> nu este <considerată> atît de grea pentru moldoveni[105] ca <aceea a conacelor> cînd turcii se duc şi vin din Turcia la Cameniţa şi de la Cameniţa în Turcia, trecînd prin Moldova căci ei trebuie să-i hrănească totdeauna şi pe ei şi pe caii lor, ceea ce costă mult şi secătuieşte ţara.

Voievodul sau domnul Moldovei[106] a scris Excelenţei sale că voia să vină el însuşi în întîmpinarea sa, şi l-a rugat să nu fie nici un turc în preajma lui, şi să ia măsuri pentru a-i îndepărta cînd va veni el, pentru ca să poată sta de vorbă şi discuta mai uşor şi fără vreo bănuială.

Excelenţa sa îşi făurise planul de a-şi face intrarea în Iaşi, capitala Moldovei, la 25 iunie, dar ploile mari care cădeau ziua şi noaptea l-au împiedicat, şi a trebuit să poposească în cîmp, la două leghe de oraş, lîngă rîul Jijia. A doua zi dimineaţa, el a plecat de acolo şi şi-a făcut intrarea în Iaşi în acelaşi chip şi cu aceeaşi strălucire cum fusese la Cameniţa. Moldovenii au tîlcuit această solie ca fericită şi binefăcătoare deoarece toată vara nu căzuse nici un strop de ploaie în această ţară şi fusese foarte mare secetă, iar Excelenţa sa venind cu ploaie, cîmpurile toate se făcuseră foarte frumoase şi roditoare. Din această cauză, domnul logofăt[107], unul din cei mai de seamă nobili şi boieri ai Moldovei, cancelarul domnului, a scris Excelenţei sale, urîndu-i succes şi noroc în solia sa şi bun sosit în ţările lor.

Cînd Excelenţa sa a trecut rîul, la un sfert de leghe de locul unde poposise, domnul Moldovei a ieşit în întîmpinarea Excelenţei sale numai cu douăzeci de călăreţi şi îndată ce l-a văzut s-a dus repede înaintea lui. Amîndoi s-au salutat cu multă curtenie şi cu o foarte mare bucurie. Excelenţa sa voia să-i dea domnului locul din dreapta, dar acesta nu a primit cu nici un preţ şi i l-a dat Excelenţei sale.

Excelenţa sa a rugat pe domnul Rzewuski[108], secretar al Republicei, să binevoiască să meargă în numele său la nobilii sau la boierii domnului pentru a le face urări de bun găsit şi a-i saluta. După ce au mai înaintat cîtva, toţi aceşti nobili moldoveni au venit să ia loc în suita Excelenţei sale // şi s-au aşezat cu toţii în semicerc, apoi au salutat cu p. 94
toţii împreună în chip foarte curtenitor pe Excelenţa sa, care le-a răspuns tot astfel la salutul lor. Ei aveau un steag de damasc roşu, în urma căruia mergea compania de dragoni a Excelenţei sale şi apoi urma muzica domnului, care cînta fără întrerupere din oboi, cimpoi şi din alte instrumente, potrivit obiceiului lor. Mai erau douăzeci de steaguri de călărime a moldovenilor, care însoţeau pe domnul lor, pentru a face cinste Excelenţei sale, şi şase steaguri de seimeni pedeştri şi alte steaguri de infanterie. Toţi aceştia îşi aveau tabăra pe o mică înălţime, nu departe de oraş:

---

[104] *Valachie*, potrivit obiceiului polon această denumire este dată în mod constant Moldovei.
[105] *Valaques*.
[106] *L'Hospodar ou le duc de Valachie*.
[107] *Monseigneur Logofet* = Miron Costin.
[108] Secretarul soliei palatinului de Helm, el însuşi staroste de Helm.

îndată ce văzură venind pe domnul lor și pe Excelența sa, s-au rînduit în ordine de bătaie, după obiceiul lor.

Toate aceste steaguri, atît cele de cavalerie cît și cele de infanterie au însoțit pe Excelența sa prin tot orașul, și cînd au ajuns cu toții lîngă palat, Excelența sa a vrut să însoțească pînă acolo pe domn, dar el nu a vrut de loc să îngăduie aceasta și s-a scuzat. Cînd treceau pe lîngă biserici se trăgeau toate clopotele în semn de bucurie. Domnul cu toată boierimea și cu ostașii călări[109] a însoțit pe Excelența sa pînă la corturile sale care erau întinse lîngă o frumoasă mănăstire de rit ortodox[110] pe care o clădise Duca, în clipa de față voievod sau domn al Țării Românești[111].

Au descălecat cu toții, domnul a însoțit pe Excelența sa pînă la al doilea cort al acestuia, trecînd prin cel dintîi, amîndouă erau așternute pe jos cu frumoase covoare turcești. Apoi domnul și-a luat rămas bun de la Excelența sa și a plecat.

A doua zi domnul a poftit la el pe Excelența sa împreună cu toți nobilii din suita lui și a trimis cai tuturor celor mai de frunte. Mai înainte ca Excelența sa să fi ieșit din cort, au venit mai mulți nobili sau boieri să-l salute, ca și fiii domnului logofăt dintre cari cel mai în vîrstă[112] a ținut Excelenței sale o cuvîntare frumoasă în latinește; de asemenea fiii hatmanului armatei moldovenilor și mai mulți alți nobili de diferite națiuni i-au adus în dar tot felul de fructe frumoase și au pus muzica lor să cînte în fața Excelenței sale în semn de bucurie. Excelența sa ieșind din cort s-a dus să asculte liturghia la o bisericuță catolică, unde s-a făcut o frumoasă procesiune, cu sfîntul Sacrament.

După ce a ascultat slujba și s-a închinat, Excelența sa a ieșit din biserică și a mers de-a dreptul la palat.

Cînd a ajuns la prima poartă a fost primit cu multă cinste de mai mulți nobili și boieri; la a doua poartă a fost primit în același fel
p. 91 de boieri încă și mai mari // iar pe treptele palatului domnul a venit să-l primească, cu mare bucurie și cinste, arătîndu-și unul altuia sinceră prietenie. Au trecut prin două săli în care se aflau mese mari întinse și au ajuns într-o odaie în care se afla un divan <de modă> veche sau o podea mai înaltă acoperită cu un mare covor turcesc. De aici au trecut printr-o galerie sau balcon și s-au dus într-o odaie frumoasă, decorată toată după moda olandeză și în care se afla de asemenea un divan frumos, acoperit în întregime cu fel de fel de dulcețuri și patru sticle de rachiu și patru pahare.

Domnul a poftit pe Excelența sa să se așeze la masă și s-a așezat lîngă el și secretarul[113]. Primul lucru care s-a servit au fost dulcețurile,

---

[109] *Gendarmerie.*

[110] Mănăstirea Cetățuia ridicată de Gh. Duca în a doua sa domnie, în Moldova (1668—1672).

[111] Țara Românească este numită în text „Moldova" dintr-o confuzie cu numirea Multania, adică Muntenia. Polonii numeau Moldova „Valahia". La trecerea soliei prin Moldova, domnea Gh. Duca în Țara Românească de patru ani (1673—1678) aproape.

[112] Fiul mai mare al lui Miron Costin era Ioniță care a ajuns mai tîrziu serdar.

[113] = Pan Rzewuski.

apoi s-a dat Excelenței sale de băut un rachiu minunat și au mîncat dulcețuri, apoi s-au servit la prînz diferite feluri de mîncare.

După ce s-a sfîrșit masa, Excelența sa a cerut o audiență domnului, care i-a și acordat-o îndată. S-au dus în camera de audiență numai ei doi și cu secretarul. Excelența sa a înfățișat domnului o scrisoare a regelui Poloniei, apoi l-a informat asupra statutelor constituției regatului și asupra curții Poloniei. Excelența sa l-a rugat să binevoiască a-i face favoarea de a trimite totdeauna scrisorile pe care le va scrie el din Turcia regelui și republicii; domnul i-a făgăduit să le trimită pe toate în siguranță pînă la Sniatyn, la domnul Dymidecki, căpitanul unei companii de cavalerie polonă. Excelența sa a mai rugat stăruitor pe domn să binevoiască a încuviința reparația bisericii catolice, ruinate de tot, ce se afla în acest oraș și a spus că va da bani pentru reparație. Domnul i-a făgăduit, și a adăugat că va da și el din banii săi personali; a mai făgăduit Excelenței sale că va da tuturor prizonierilor și robilor care ar veni din țara tătărască — și îndeosebi acelora pe care Șirimbei trebuia să-i trimită regelui — tot ce le va trebui și că îi va trimite cu o bună escortă pînă la Sniatyn[114].

Luîndu-și rămas bun de la domn, Excelența sa a plecat din Iași și s-a dus să poposească la trei leghe de acolo. I-a sosit vestea că seraschierul[115] își așteaptă fiul, care se numea Ahmet pașa. Numitul Ahmet fusese pașă de Egipt și răsculîndu-se împotriva sultanului fusese prins și condamnat să i se taie capul, dar seraschierul a stăruit atît prin prietenii săi <cît> și el însuși, încît a obținut grațierea lui de la sultan, cu condiția să meargă cu el la război. Voievodul sau domnul Țării Românești și cu ostașii săi și cu suita sa a și sosit lîngă seraschier, la Tighina.

După ce Excelența sa a primit aceste vești, a aflat curînd după aceea altele, anume că seraschierul scrisese domnului Țării Românești[116], dîndu-i poruncă să vină cît mai degrabă // cu toată oastea sa și să meargă p. 92
la Tighina căci și el se ducea acolo.

Excelența sa a trimis din Greceni, un sat în Moldova[117] unde poposise, un tînăr nobil din suita sa, numit Viga, la seraschier ca să îl înștiințeze de venirea lui...

Din acest loc, Excelența sa a trimis înapoi escorta pe care i-o dăduse domnul și i-a mulțumit pe toți foarte bine, și a dat o altă <mulțumire?>[118] pentru domnul logofăt. Excelența sa a plecat de acolo și s-a dus să poposească lîngă rîul Prut, la două leghe de tabăra turcilor.

La 6 iulie, Excelența sa s-a pregătit să-și facă intrarea în tabără, dar în ordine mai frumoasă și cu mai multă strălucire decît făcuse la Camenița sau la Iași. La o leghe de lagăr, Iusuf aga a venit în întîmpinarea Excelenței sale și... după el, un mare număr de turci.

La o jumătate leghe de tabără a venit din nou ... în întîmpinarea Excelenței sale, ciauș-bașîul... și... un colonel de spahii ... care po-

---

[114] Pentru transportul prizonierilor eliberați din captivitatea tătarilor ca urmare a păcii ce urma să fie ratificată.

[115] Ibrahim pașa.

[116] *Duc de Valaquie.* De astă dată numirea este corectă.

[117] *Valachie.*

[118] *renvoya l'escorte que le duc luy avoit donné, et les contenta tous fort bien et donna une autre (?) pour monsieur Logofet.*

runcesc să se facă loc. Ciauş-başîul a spus Excelenţei sale că vrea ordin de la seraschier să-i spună să ceară tot ce vrea. Şi i-a mai spus că acest colonel... trebuia să-l conducă pînă la Constantinopol. Un subaşî i-a oferit să-l însoţească cu două companii de ieniceri călări, pînă la Constantinopol. Ciauş-başîul care însoţise pe Excelenţa sa de la Cameniţa l-a rugat de asemenea... să binevoiască a ruga pe seraschier ca <tot> el să-l însoţească mai departe, dat fiind că era bătrîn acum şi nu mai putea merge la război.

Excelenţa sa a fost condusă într-o parte a taberei de unde putea să vadă mai bine şi mai departe. Tabăra era foarte mare; se socoteşte că avea peste o sută de corturi... Acolo se aflau şase tunuri mari de asediu, fiecare de cîte 44 de funţi, nouă tunuri cît jumătate <din cele dintîi> fiecare de cîte 24 de funţi, douăsprezece tunuri cît un sfert, fiecare de cîte 17 funţi, douăzeci şi două de tunuri de cîmp, patru mortiere mari pentru bombe şi patru mai mici pentru grenate mari. Corturile Excelenţei sale au fost întinse la un sfert de leghe în dosul taberei, nu departe de podul care se află pe Dunăre. El a intrat în cortul său, unde se afla un divan destul de bine întocmit...[119]

În aceeaşi zi au venit scrisori de la domnul Moldovei către Exce-
p. 93 lenţa sa, prin care îi făcea cunoscut că a trimis // la Sniatyn pe prizonierii pe care Sirim-bei îi trimisese în ţara tătărască.

La 8 iulie, seraschierul a ridicat tabăra şi a pornit cu oastea sa pentru a merge la Tighina. A trimis înainte, cu toată infanteria şi artileria pe ienicer-aga (care venise de la Cameniţa cu Excelenţa sa).

. . . .

În aceeaşi zi, 8 iulie, Excelenţa sa a pornit la drum şi a trecut Dunărea pe un pod de vase şi s-a dus la Isaccea. N-a poposit în oraş ci a străbătut oraşul călare ca să-l vadă.

Oraşul Isaccea este un oraş deschis, mai bine zis un tîrg, aşezat pe un deal, fără nici un fel de ziduri sau întărituri. Străzile sînt foarte înguste, după obiceiul turcesc, dar cu multe case, dintre care foarte puţine sînt de zid. Acolo se află un palat frumos în care a locuit sultanul cînd a mers la Cameniţa. Nu sînt aici decît două moschei acoperite în întregime cu plumb. Cetatea este chiar pe malul Dunării; are patru turnuri bune şi e clădită după moda veche. Zidurile sînt foarte înalte. Nu se poate vedea nici o casă înăuntru; oraşul acesta se află în Bulgaria; cea mai mare parte din locuitorii săi sînt greci, armeni, bulgari, evrei şi turci. Sînt multe dughene pentru mărfuri, dar sărace. În tot oraşul nu se vede nici un rob[120]; toţi au fost ascunşi...

Cînd Excelenţa sa a trecut Dunărea se aflau trei caice şi în fiecare din acelea cîte trei tunuri sau săcăluşe[121] care au fost slobozite pentru a saluta pe Excelenţa sa..

La 9 iulie, Excelenţa sa a rămas... lîngă Isaccea, pentru a-şi odihni caii şi a-şi repara căruţele.

---

[119] Urmează întrevederea cu seraschierul cu privire la punerea în aplicare a păcii, care nu este reprodusă de N. Iorga.

[120] adică nici un prizonier care ar fi trebuit eliberat.

[121] *Fauconneaux*, piesă de artilerie de calibru mic, folosită în secolele XVI şi XVII.

La 10 iulie s-au dus să poposească lîngă un sat numit „Catana“[122] între dealuri.

La 11 iulie, Excelenţa sa s-a dus să poposească lîngă Babadag şi lîngă un deal pe care l-a coborît. Din acest oraş se vede Marea Neagră. Oraşul este destul de mare şi e aşezat între dealuri dar nu are niciun fel de ziduri nici întarituri împrejur. Străzile sînt toate pietruite, dar înguste. Multe case sînt de zid. Se află aici patru moschei cu turnurile lor, care slujesc de clopotniţă[123]. Sînt mulţi robi în acest oraş. Excelenţa sa a rascumpărat pe unul.

. . . .

Dincolo de oraş, la o leghe, se află un mic rîuleţ, peste care se trece pe un pod de piatră; acolo începe districtul Dobrogei unde sînt două sute de sate pe care le locuiesc tătarii[124]. Sînt aici o sută cincizeci de boieri... pe care ei îi numesc timarioţi[125]; merg totdeauna în numar de cîteva mii, pentru a prăda şi a lua robi.

La 12 iulie Excelenţa sa a poposit într-o livadă frumoasă lîngă un sat numit Mufti Kîslaşi[126].

La 13 ale numitei luni, au poposit lîngă un sat numit „Inanchari“[127] după ce au mers şapte ceasuri bune de au trecut un mic rîu pe un pod de piatră destul de mare.

La 14 iulie au trecut printr-un sat de tătari numit „Stairweti“[128] unde Excelenţa sa a luat masa în cortul său. În aceeaşi zi s-a dus să poposească lîngă un oraş numit Karasu[129] aşezat pe un loc ce se cheamă Karasu[130], nu departe de Marea Neagră.

La 15 iulie, Excelenţa sa s-a dus să poposească lîngă un sat numit „Usounalymeri“[131] pe alt lac, format tot din Dunăre. În trecere au văzut înca şanţurile taberei creştinilor, acolo unde aceştia au fost bătuţi de turci şi unde au fost ucişii regii (!) Ungariei şi a Poloniei[132]. E multă vreme de atunci.

Trebuie însemnat că în acest district al Dobrogei, nu se află lemn de foc, şi locuitorii trebuie să se ducă să-l aducă de la depărtare de şapte sau opt leghe, sau pînă la Marea Neagră. Nu sînt nici fîntîni şi trebuie să se ducă sa aducă apa tocmai de la lacurile amintite mai sus, sau sa facă puţuri foarte adînci.

---

122 Cataloi, sat ın raionul Tulcea, regiunea Dobrogea.

123 Adică de minarete din care chema muezinul pe musulmani la rugăciune.

124 Instalaţi acolo de mîrzacul Cantemir, paşă de Silistra, în primul sfert al veacului.

125 *timari*. Aceşti feudali turci erau obligaţi să presteze serviciu militar şi să întreţină un numar de călăreţi în raport cu valoarea veniturilor feudei (timar) primite de la sultan.

126 *Mouftoucouslasi* = Mufti Kîslasi, adică Cîşla Muftiului la S. de Babadag.

127 Probabil Inan Ceşme la N. de Tariverde. Numele a fost poate confundat cu numele văii corespunzatoare (Inan. Ciair).

128 = Tariverde, sat com. Ciocîrlia, raion Medgidia.

129 *Carosout* = Karasu, vechiul nume al Medgidiei.

130 *Carajon*.

131 Probabil Aliman între Rasova şi Cuzgun.

132 Confuzie cu lupta de la Varna (1444). Regele care a pierit atunci era rege al Ungariei şi Poloniei.

La 16 iulie, Excelenţa sa a poposit în cîmp lîngă un sat numit Cotnale [33].

La 17 iulie a poposit la un sat numit Fagimusli[134] care aparţine fratelui raposatului vizir[135] şi în care se afla o moschee foarte frumoasă, acoperita cu plumb şi un palat sau serai frumos; mai este şi o grădină foarte frumoasa, ınconjurată în întregime cu ziduri; lîngă palatul cel mare se mai află şi un alt palat mic, destul de frumos. În satul acesta este mult vin.

. . . .

La 19 iulie, Excelenţa sa a poposit lîngă un oraş numit Bazargic un orăşel frumos fară nici un fel de ziduri sau întărituri. Străzile sînt înguste şi toate sînt pavate; se găsesc aici cîteva case de piatră şi trei moschei şi un palat foarte frumos.

p 95 La 14 august, terziman-başîul sau interpretul vizirului, numit Alexandru Scarlat Oglu, sau Mavrocordat [36], un barbat frumos, foarte discret şi curtenitor, care şi-a facut studiile la Roma şi a obţinut titlul de magistru în medicină la Padova, a venit să ureze bun venit şi să salute pe Excelenţa sa din partea vizirului [37].

---

133 Neidentificat. Vezi n. 98.
134 Neidentificat. Vezi n. 99.
135 Köprülü Fazil Ahmed paşa, mare vizir (1661—1676).
136 *alias Marogourda* = Alexandru Mavrocordat, dragomanul Porţii.
137 = Maktul Mustafa paşa, mare vizir (1676—1683).

IOAN OVARI

(? — 1705)

*

Se cunosc puţine date din viaţa lui Ovari. După studii la colegiul din Alba Iulia şi în străinătate, mai ales la Leida, unde studiază teologia protestantă — îl găsim preot la Miskolcz în Ungaria de sus, unde moare în anul 1705. N-a avut vreun rol politic mai însemnat, în afară de faptul întîmplător, că în 1678, pe cînd era încă elev la Colegiul din Alba Iulia, la propunerea profesorilor săi, solul Ştefan Nalàczy, trimis la Poartă cu plata tributului, îl ia cu sine. Solia lui Nalàczy pleacă din Alba Iulia la 28 octombrie, la 23 noiembrie trece munţii în Ţara Românească, la 1 decembrie trece Dunărea în Bulgaria şi la 10 decembrie se află la Poartă de unde, pleacă la 4 ianuarie 1678 pe acelaşi drum spre casă.

După Ovari rămîne un caiet de însemnări, cu un cuprins foarte amestecat: însemnări de călătorie, reţete medicale, precepte filozofice. Însemnările de călătorie, scrise în limba latină, au fost publicate în „Történelmi Tár", 1882, p. 501 şi urm. După cum reiese din unele confuzii de date, însemnările n-au fost redactate în momentul călătoriei, ci mai tîrziu. Sînt însemnări scurte în care sînt arătate locurile unde se oprea pentru masă sau odihnă; autorul nu arată nici un interes pentru felul de trai al oamenilor pe care i-a văzut, cu excepţia pomenirii morţilor de la Schei. Se găsesc totuşi în ele cîteva date care privesc localităţile din Transilvania; pentru Ţara Românească, informaţia e lipsită de interes. La Adrianopol, autorul a asistat, alături de alţi soli străini la investirea lui Şerban Cantacuzino.

[CĂLĂTORIE PRIN TRANSILVANIA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]]

1678

În ziua de 28 octombrie am venit din Alba Iulia la Sebeş şi am petrecut noaptea acolo. p. 501

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în „Történelmi Tár", 1882, p. 501 şi urm.

29 octombrie — am trecut prin satul săsesc Mercurea dar am petrecut noaptea la Apoldul Mare.

30 octombrie — mai sus de Apold e Sibiul. Orașul așezat în șes e foarte întărit, înconjurat de pretutindeni de grădini (de zarzavat) irigate, dar noi am prînzit la „Hanosdorph"[2] în apropierea orașului și am cinat la Porumbacu, sat în care se fabrică sticlă. Ca rîu are Oltul ce-și trage obîrșia din munții înalți ai Sibiului și ai Făgărașului.

31 octombrie — am prînzit la Sîmbăta de Jos și am trecut pe lîngă cetatea Făgărașului așezată în șes, puternică și totuși nu inexpugnabilă. Am cinat în satul Șercaia în imediata vecinătate a munților.

1 noiembrie — am pornit spre „Șercaia"[3] unde pădurea pe două mile este așternută cu podețe[4], altminteri abia ar putea oferi o cale de trecere din cauza noroiului; am prînzit în satul Vlădeni[5] printre păduri, noaptea am petrecut-o în Codlea unde am cinat destul de bine.

2 noiembrie — am intrat în „Corona" sau Brașov, oraș foarte frumos, care se poate lua la întrecere cu multe orașe din Occident, unde am mîncat și băut din belșug.

7 noiembrie — am văzut darurile destinate strălucitei Porți: o amforă cu un vas, 36 de pahare de argint foarte meșteșugit făcute și aurite, din care cele mai mari în număr de douăsprezece pentru împărat[6], șase mai mici pentru vizir[7], restul mici, care cîntărite trag 128 de „gire" (fiecare din ele făcînd $4^1/_2$ taleri imperiali). Valoarea lor e de 1 546 de imperiali.

10 noiembrie — am fost pe stînca înaltă[8] ce se ridică la marginea Brașovului dominînd orașul, de unde bînd și mîncînd cu domnul [burgmaistru][9] și cu consilierii [orașului] și sunînd din trîmbițe, am privit toată așezarea scaunului secuiesc, Trei Scaune și în sfîrșit o parte din Gheorgheni[10] și tot orașul cu toate cartierele și (iazurile) care sînt fără seamăn. Are o cetățuie în mijlocul orașului. Am fost și în biserica românească din Schei[11] unde partea femeiască e destul de frumoasă, femeile îmbrobodite la cap (?)[12] obișnuiesc să facă cinste morților, răposați de mai multă vreme, stînd mai încoace de biserică, lîngă locul mormîntului cu lumînări aprinse spre căpătîi.

Gazda principală, George Gyekali, gazda a doua, Mihai Gogoș, amîndoi consilieri ai Brașovului.

---

[2] *Hanusdorph*. Desigur: Hammersdorf = Gușterița, care corespunde și geografic.

[3] Cum autorul era în Șercaia încă din ajun, aici e desigur o greșeală de citire în loc de Perșani (adică Sarkany în loc de Persani).

[4] *pontibus strata.*

[5] *Vende.*

[6] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

[7] Maktul Mustafa pașa (1676—1683).

[8] = Tîmpa.

[9] = Simon Dietrich (1677—1679).

[10] *Gyrgyio.*

[11] *in templo valachico Bolgarszegiano.*

[12] *cornutae et capuciatae.* În textul de față Ovari se referă poate la felul auster în care este înfășurat ștergarul în jurul capului și a feței, ascunzînd fruntea și chiar o parte din obraz, aducînd deci a glugă *(capucia)* și a văl călugăresc. Există desigur o apropiere între participiul *cornutae* și termenul corespunzător, pe care îl aflăm și la francezi: *cornette* pentru o anumită învelitoare a capului purtată de călugărițele unor ordine din apus.

21 noiembrie — ieşind din Braşov, am petrecut noaptea la cetatea săsească a Rîşnovului. Are o cetăţuie pe stîncă unde nu am avut tihnă din cauza unui incendiu.

22 noiembrie — Am prînzit tot acolo. Am petrecut noaptea la cetatea Bran.

23 noiembrie — Am trecut Carpaţii minunaţi, am înnoptat la Rucăr[13], un sat la poalele munţilor; am prînzit apoi la Fîntîna Craiului[14].

24 noiembrie — Am prînzit lîngă o biserică părăsită la Stoeneşti[15] lîngă rîul lung Dîmboviţa am petrecut noaptea în regiunea Gemenea[16], în loc pustiu, între fîneţe, culcuşul domnului Nalaczy[17] a fost în staulul boilor.

25 noiembrie — Am ajuns la Tîrgovişte la ora trei şi noaptea am stat acolo.

26 noiembrie — Am prînzit la han, între Tîrgovişte şi Bucureşti şi rătăcind prin Ţara Românească, am petrecut noaptea acolo unde este podul.

27 noiembrie — Am prînzit la han şi am petrecut noaptea în Bucureşti.

28 noiembrie — Zăbovind în Bucureşti, am fost primiţi în audienţă de voievod, ce se chema Duca Vodă[18], om destul de chipeş; palatul domnesc[19] e destul de frumos, ceata curtenilor acceptabilă[20], oraşul Bucureştilor are o piaţă foarte mare şi foarte bogată.

29 noiembrie — Am petrecut noaptea în satul Copăceni, lîngă rîul Argeş şi în ziua aceea am rămas acolo.

30 noiembrie — Am prînzit şi am cinat la Daia, de aici am lăsat caii şi surugiii.

1 decembrie — Am trecut Dunărea... la oraşul turcesc Rusciuc... de aici la „Giurgiu cel Negru"[21], aici şi începe barbaria păgînilor.

18 ianuarie 1679 ... ne-am întors [de la Constantinopol][22] pe acelaşi drum la Alba Iulia în Transilvania.

---

[13] *Ruct.*

[14] *Királykút.* Probabil satul Fîntîna, azi în comuna Valea Mare.

[15] *Szoitnyed* (!). Acea biserică e a schitului atribuit legendarului Negru-Vodă; cf. V. Drăghiceanu, *Cetatea şi schitul Negru Vodă* în BCMI V (1912), pp. 89—96.

[16] *Gsemenyi.*

[17] Ştefan Nalaczy, şeful soliei.

[18] Gheorghe Duca (1673—1678). În 1678 el trece a treia oară ca domn în Moldova.

[19] = Curtea veche.

[20] *possibilis* (!).

[21] *Fekete Gyorgyo* (în Bulgaria).

[22] [La Adrianopol, unde se afla sultanul, autorul a văzut ceremonia învestirii lui Şerban Cantacuzino la 27 decembrie. „În aceeaşi zi, domnul Ţării Româneşti, ales ca domn a fost investit *(inauguratus et coronatus)*... A fost de faţă şi solul împăratului german, cu 19 căftăniţi *(19 caftanizatis)* roşii toţi de sus pînă jos *(usque ad talos)* şi îmbrăcaţi în purpură. Am văzut şi darurile acestuia: trei tingiri, un bufet *(? abacus)* şi o masă de mari proporţii, toate de argint curat. A fost în aceeaşi zi şi solul al patrulea al statului sau regiunii Dubrovnik (? *Dobrotsany*), a plătit 15 000 de ducaţi, tributul pe care sînt obligaţi să-l transporte ei înşişi la visteria otomană *(humero tenus bajulare)*. Am văzut şi multe alte lucruri pe care abia pot să le povestesc. Am văzut pe marele vizir de două ori *(bis)* [pe] aga ienicerilor întregii împărăţii turceşti cu treizeci, chiar atîţia, principi „încoronaţi şi purpuraţi" stînd împrejur... În ziua de 1 ianuarie 1679 voievodul Şerban, numit în Ţara Românească este trimis înapoi la scaunul său.]

IACOB DLUSKI

Iacob Dluski, noul episcop catolic polon numit la 22 dec. 1681 la recomandarea regelui Poloniei (ca toţi predecesorii săi, începînd cu Valerian Lubeniecki în 1611) aparţinea ordinului minoriţilor conventuali, spre deosebire de ultimii episcopi care fuseseră minoriţi observanţi (Kurski şi Rudzinski), iar predecesorul imediat Iacob Gorecki ce nu apucase să-şi ocupe episcopia, fiind prevenit de moarte, fusese dominican. Printr-o ironie a soartei asemenea aceleia care într-o fază anterioară stîrnise o vrajbă neîmpăcată între episcopul Rudzinski şi fostul vicar apostolic Gabriel Tomasi, amîndoi Observanţi, tot astfel şi acum va fi purtată o luptă cruntă între noul episcop, conventual, şi fostul vicar apostolic al Moldovei, conventualul Vito Piluzzi. Ciocnirea dintre ei era inevitabilă, căci Vito fusese candidatul pe care l-ar fi dorit cardinalii Congregaţiei, încă de la alegerea predecesorului lui Dluski, Jacob Gorecki, (numit la 31 ian. 1678), după ce fusese propus sau mai degrabă impus de rege din principiu, pentru a nu-şi pierde pretinsul *jus eligendi* dobîndit prin surprindere în 1611. La moartea neaşteptată a lui Gorecki, Ioan Sobieski s-a grăbit să-l propună pe Dluski. Acest drept, pe care şi-l aroga regele Poloniei ca să recomande un episcop într-o ţară ce nu-i aparţinea, indispunea mult pe membrii cei mai influenţi ai Congregaţiei. Cu prilejul întocmirii formalităţilor pentru numirea efemerului Gorecki, secretarul Congregaţiei, Urbano Cerri, care cerceta toate decretele date pentru episcopia catolică a Moldovei, spre a lumina această problemă, a dispus ca titlul episcopului să nu mai fie episcop al Moldovei şi Valahiei (sub forma „celor două Valahii") care nu corespundea realităţii, întrucît administra-a Valahiei (Ţara Românească) fusese încredinţată, încă din 1644, arhiepiscopului de Sofia. Pe baza titlului necorespunzător realităţii se şi iviseră pretenţii din partea Poloniei de a interveni şi în chestiunile privind pe catolicii din Ţara Românească. Hotărîrea luată de Propagandă la numirea lui Gorecki, a fost aplicată de atunci încolo episcopilor catolici de Bacău. Formalităţile de numire pentru Dluski s-au desfăşurat în ritmul lent al birocraţiei papale. Pînă la sosirea sa la rezidenţa episcopală, administrarea episcopiei a fost încredinţată lui Vito Piluzzi,

numit arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic pentru Moldova. Deşi numit la sfîrşitul anului 1681, Dluski vedea cu nerăbdare că se întîrzia cu trimiterea bulelor. În martie el zoreşte pe prefectul *Propagandei*, cardinalul Barberini. La sfîrşitul lui iunie ele sosesc, dar mai lipsea un act! În sfîrşit, în octombrie, poate să plece spre destinaţie, dar se iveşte o nouă întîrziere. La 17 oct. 1682 el scrie la Roma că e nevoit din îndemnul regelui să se oprească la Liov, în aşteptarea rezolvării unor neînţelegeri între domnul Moldovei (Gheorghe Duca) şi nişte seniori poloni. Se prevedea o zăbavă de vreo 15 zile, şi nerăbdarea episcopului creştea. Dar la 23 noiembrie el soseşte în sfîrşit la reşedinţa unde se afla Vito Piluzzi, care i-a predat biserica şi aşa zisa mănăstire ce servise de locuinţă episcopilor anteriori, dar acum se afla pe jumătate năruită din cauza apelor Bistriţei. Averea episcopiei fusese prădată în 1674 de Marco, unul dintre cei trei nepoţi ai lui Parčević, adus de el la venirea sa în 1669, şi care la aflarea morţii unchiului său (sf. 1674) cărase tot ce se putea duce la mănăstirea Ciuc din Secuime. Vremurile grele nu îngăduiseră refacerea averii. Trecerile turcilor şi crunta exploatare fiscală instaurată de Gheorghe Duca în a doua sa domnie sporiseră încă şi mai mult lipsa de toate cele necesare traiului. (Pentru amănunte vezi raportul lui Piluzzi din iulie 1682). Puţinul pe care şi-l strînsese Piluzzi pentru sine pe iarnă a stîrnit oarecare invidie la noul venit. Felul cum pomeneşte el de acesta în prima scrisoare către *Propagandă* este destul de sugestiv. De la început se afirmă un antagonism personal între Dluski şi fostul vicar apostolic, Piluzzi, a cărui autoritate de prefect asupra misionarilor în intervalul 1663—1675 rămăsese vie chiar după ce nu o mai exercita el, ci Angelini care depindea întru toate de el. Dar misionarii conventuali nu se socoteau datori să asculte de episcop, ci numai de prefectul lor, şi noul titular al episcopiei avea sentimentul că în situaţia existentă prefectul este totul, şi că el, episcopul, nu va putea exista decît înlăturîndu-l definitiv.

Se mai întîmplase încă ceva. Noul episcop în drumul său spre Bacău a trecut prin 6 localităţi cu biserici catolice pe care nu le numeşte, menţionînd-o doar pe cea de la Cotnari, singura în bună stare, cum subliniază el cu dinadinsul. Dar la Cotnari era paroh de mai bine de două decenii prea cunoscutul Giov. Bat. Bărcuţă, de care se folosise Parčević în manevrele sale contra iezuiţilor, trimiţîndu-l şi la Roma ca din partea catolicilor din Moldova ca să ducă sub o formă deghizată denunţurile şi pretenţiile sale. Acolo reuşise chiar să apeleze la papă de rezoluţia dată de *Propagandă* punctelor aduse gata enunţate de spiritul diriguitor din Moldova. Cînd s-a înapoiat din Italia l-a întîlnit pe Parčević la Viena şi l-a însoţit înapoi la Veneţia, Florenţa şi Roma unde acesta a murit. Reîntors în Moldova s-a declarat de la sine putere vicar al defunctului prelat şi s-a instalat la Bacău (1675), intrînd în conflict cu Ştefan Taploczai care fusese lăsat vicar de către Parčević la plecarea sa în martie 1673, şi care are cîştig de cauză în cele din urmă, dar moare după cîţiva ani. Cînd revine din Italia în 1679 Vito Piluzii cu titlul de arhiepiscop de Marcianopol şi curînd şi cu calitatea de vicar apostolic, avînd administrarea bisericii din Moldova, el îi cere lui Bărcuţă să dea socoteală de nişte fraude în dauna bisericii, dar acesta răspunde că nu recunoaşte alt superior decît pe domn! (*Dipl. Ital.* I, 131). După venirea episcopului, Bărcuţă îl foloseşte pe acesta pentru a se răzbuna, dictîndu-i unele capete de acuzare contra lui Piluzzi. Acesta este acuzat de Dluski la *Propagandă* alături de misionarul Giorgini, capelanul său, de a fi asuprit pe ţăranii dependenţi ai episcopiei, provocînd fuga lor, şi de a fi risipit vitele şi lucrurile din biserică şi din

casa de la Bacău. (Dar se ştie că fuga ţăranilor dependenţi se datora condiţiilor generale din ţară şi că mai fugiseră şi din alte regiuni sate întregi de catolici. Iar irosirea inventarului şi mobilierului de la episcopie se datora lui Marco, nepotul lui Parčević, şi chiar lui Bărcuţă în timpul instalării sale arbitrare la episcopie). Totodată Piluzzi este acum acuzat a fi vîndut un clopot unui nobil din Transilvania! Această acuzaţie va fi repetată şi mai apoi, dar, după spusele misionarului Angelini, vinovat de acest fapt ar fi fost un „servitor" al lui Piluzzi. Un incident al noului episcop cu misionarul Giorgini, cu prilejul sărbătorilor Crăciunului, înveninează situaţia. În scrisoarea sa, episcopul plîngîndu-se de el, ridică chestiunea utilităţii misionarilor şi a prefectului lor. Acesta este declarat inutil, fiind mai mult absent din „provincie". Era vorba de Angelini prefect în intervalul 1681—1685, care slujise mai mult în Transilvania unde era foarte preţuit. Misiunea în Moldova se compunea din patru minoriţi conventuali ascultînd de prefect faţă de un paroh, la Cotnari, recunoscînd autoritatea episcopului, şi de un preot sfinţit de el şi ţinut în preajma sa.

Această scrisoare a lui Dluski din iulie 1683, este discutată de congregaţie în noiembrie. Cu vreo trei săptămîni mai înainte venise scrisoare de la Piluzzi vestind sosirea episcopului şi descriind tributurile grele de plătit pentru care fusese silit să vîndă potirul şi crucea de aur. Congregaţia nu hotărăşte nici o cercetare, trimiţînd doar un avertisment lui Piluzzi şi „misionarului" (adică Georgini) desigur, pentru atitudinea acestuia faţă de episcop. Dar plecaseră amîndoi în Transilvania.

Materialul publicat nu mai oferă alte ştiri despre episcop pînă în 1685 cînd se petrece un fapt destul de neobişnuit, pentru care avem două versiuni ce nu concordă între ele. Versiunea lui Dluski, dintr-o plîngere păstrată în rezumatul întocmit la *Propagandă*, unde a fost discutat de Congregaţie la 13 nov. 1685 (vezi Găzdaru, op. cit., p. 84, care dă textul italian înfăţişat de noi pe româneşte. „Monseniorul Dluski, episcopul de Bacău, arată că aflîndu-se la Iaşi la începutul păresimilor trecute, s-a înfăţişat (*comparve)* acolo şi Monseniorul arhiepiscop de Marcianopol (= Vito Piluzzi), fostul vicar apostolic al acestei biserici, care unindu-se cu părintele Renzi, om cu purtări scandaloase, l-a ponegrit pînă într-atît *(gli ha resi essi mali ufficii appreso il Prencipe)* la domnul Moldovei, duşmanul cel mai grozav al polonilor, încît acesta s-a hotărît să dea în mod public o cîrjă episcopală de lemn după obiceiul ortodox *(alla greca)* în mîna monseniorului arhiepiscop declarîndu-l episcop de Bacău, şi gonindu-l pe monseniorul Dluski, care ar trebui să fie posesorul legitim nu numai al rezidenţei, dar chiar al întregii provincii <catolice a Moldovei>". Se mai adaugă cu patos că în urma acestor fapte episcopul a fost silit să meargă pe jos (!) 15 zile, pînă la Bucureşti, unde a fost bine primit de domn (Şerban Cantacuzino). Dar este greu de crezut că a mers *pe jos* pînă la Bucureşti, căci nu este de conceput că el să nu fi găsit un mijloc de transport, şi să nu fi obţinut un ajutor bănesc de la boierii simpatizanţi ai polonilor, sau în primul rînd de la parohul de Cotnari Bărcuţă, cu care se avea aşa de bine. În fond nu sînt arătate clar nici împrejurările şi nici motivul acestui gest al domnului nenumit, ci doar rolul atribuit conventualilor Piluzzi şi Renzi. Termenii folosiţi par oarecum contradictorii *trovandosi*, cu o nuanţă întîmplătoare pentru episcop, şi *comparve* cu una legată de termenii judecătoreşti, pentru fostul vicar. Apar destule nedumeriri. A participat şi Renzi la această scenă, sau a pregătit-o din umbră? Investitura şi alungarea au fost oare simultane sau aparţin unor momente diferite? S-au aflat cei doi actori principali faţă în faţă? Un punct important adus acum este acela al localizării în timp a acestui episod petrecut „la începutul păre-

similor", datare foarte neprecisă lăsînd bănuiala că plîngerea a fost scrisă după oarecare timp. Nu poate fi vorba de o dată precisă, adică de prima zi a postului, mercurea cenuşii, care cădea în acel an în ziua de 4 martie, căci Angelini afirmă la 30 mai (1685) cînd se zvonise la curtea polonă că Dluski ar fi murit, că el l-a lăsat bine sănătos în Moldova la 13 martie. Aceste neprecizii şi reticenţe confirmă bănuiala că plîngerea a fost scrisă mai tîrziu, după înapoierea lui Dluski de la Bucureşti, şi probabil compusă în mod meşteşugit de iscusitul Bărcuţă care îl va influenţa pe Dluski pînă la urmă, cum reiese şi din scrisoarea din 1691 redactată în întregime în sensul intereselor acestuia. Versiunea 2) a cardinalului Pallavicini. Acesta răspunde la 13 aprilie 1687 din Liov la cererea de lămuriri a Congregaţiei cu privire la plîngerea lui Dluski contra arhiepiscopului de Marcianopol (Piluzzi). Nereuşind să găsească martori demni de încredere, cunoscători ai faptelor, cardinalul s-a folosit de împrejurarea că în acel moment amîndoi prelaţii se aflau la Liov (Piluzzi aşteptînd acolo bani de drum pentru reîntoarcerea sa în Italia), iar Dluski fiind acolo refugiat probabil după campania din Moldova din 1686. I-a poftit deci pe amîndoi să se întîlnească la el pentru a-l lămuri asupra adevărului acestei pricini, dar „negînd unul şi afirmînd celălalt, nu a putut să-i pună de acord decît asupra faptelor următoare: că domnul Moldovei nu mai voise ca monseniorul Dluski să administreze mai departe biserica din Bacău, ci ca monseniorul arhiepiscop să preia din nou administraţia pe care a deţinut-o multă vreme în trecut şi că domnul a emis scrisori pentru Moldova, cum se obişnuieşte cu noii administratori, încredinţîndu-le zisului arhiepiscop, care mai trebuia să primească de la monseniorul Dluski socoteala privind bunurile bisericii, şi că lucrurile au rămas în această stare scurtă vreme, pentru că monseniorul Dluski obţinînd scrisori *(lettere di favore)* de la domnul Ţării Româneşti a fost redat administraţiei sale. Asupra acestora au fost de acord amîndoi prelaţii, cu singura deosebire că Monseniorul arhiepiscop a spus că a făcut toate acestea (= a preluat administraţia) pentru scurtă vreme *cu consimţămîntul monseniorului episcop*, care neagă aceasta". Vedem că nu mai rămîne nimic din scena cu înmînarea cîrjei episcopale, despre care nu mai pomeneşte episcopul nici un cuvînt faţă cu Piluzzi, deşi ar fi fost normal să invoce această circumstanţă agravantă dacă ar fi fost reală. Dar plîngerea voit încîlcită trimisă de Dluski îngăduie rectificarea unei păreri generale, atribuind lui Constantin Cantemir gestul domnului anonim din plîngere. C. Cantemir a fost numit domn la 25 iunie 1685, iar incidentul arătat se situează *în luna martie*, cînd mai domnea încă a doua oară Dumitraşcu Cantacuzino (dec. 1683—iunie 1685). Acesta era omul turcilor. Se poate ca, măsura luată de el să fi avut un substrat politic. Prezenţa unui episcop polon în Moldova în cursul războiului turco-polon putea fi socotită neoportună. De aceea şi nevoia de a preda administraţia episcopiei fostului ei administrator. Aşa se explică şi afirmaţia lui Piluzzi în confruntarea de la Liov că a preluat administraţia provizorie a episcopiei cu consimţămîntul lui Dluski.

Un punct rămas destul de neprecis este acela al împrejurărilor în care a fost „martirizat" de tătari episcopul Dluski. G. Călinescu (*Dipl. Ital.*, I, p. 53), propune anul 1683 într-o formă dubitativă. Dar în scrisoarea din 29 nov. 1691 a lui Dluski citim: *Eu am rămas 6 ani continui în această dioceză a mea înainte de martirizarea mea şi de jefuirea de toate lucrurile mele*..." ceea ce ne-ar duce cel mai devreme la sfîrşitul anului 1687. Dar desigur că anul 1686 al expediţiei lui Sobieski din Moldova şi al potopirii ţării de tătari ar părea mult mai probabil. Este posibil să fie aici un lapsus. Scrisoarea sa din noiembrie 1691 ni-l arată destul

de senil, cu totul sub influenţa lui Bărcuţă, care reuşeşte să fie trimis de el la Roma, întocmai ca în 1672 ca să expună Congregaţiei doleanţele episcopului, care erau identice cu ale sale proprii şi ale grupului său de clerici cotnăreni sau din Baia, foşti „alumni" ai Propagandei, aşteptînd cu nerăbdare să fie substituiţi misionarilor italieni. Dealtminteri la Roma, Bărcuţă nu s-a mulţumit să lovească în misionarii străini ci a criticat şi pe preoţii (poloni) puşi de episcop şi a mai declarat despre Dluski că este străin şi *nu este considerat de schismatici! (Dipl. Ital.*, IV, p. 186, doc. din 17 nov. 1692). Este evident că în postul de episcop el se vedea pe sine. În scrisoarea sa din 1691, episcopul arăta cum concepea el obligaţia rezidenţei la episcopie după „martirizarea" sa (din 1686). Misionarul Renzi observa în ianuarie 1693 că „monseniorul Dluski se înapoiază în Moldova la vremea muncii agricole şi stă vreo cinci luni, apoi se duce în Polonia şi rămîne acolo restul anului". A murit în vara anului 1693. În august această ştire e aflată de Bărcuţă la Viena unde se oprise în drumul său de întoarcere din Italia. De la el a rămas puţin material publicat. Scrisorile înfăţişate şi analizate aici au fost date la lumină de I. Filitti în lucrarea *Din arhivele Vaticanului*, I, G. Călinescu în *Alcuni Missionari*, Fr. Pall în *Le Controversie* şi D. Găzdaru în *Studii istorico-filologice*, vol. I, Freiburg in Breisgau 1974.

Şi G. Călinescu şi Fr. Pall s-au ocupat mai mult de rolul lui Dluski în Moldova în legătură cu dezbinările lăuntrice dintre misionarii diferitelor ordine şi îndeosebi cu rivalitatea dintre clerul regular şi cel secular aţîţată la culme de acţiunea lui Bărcuţă, decît de strîngerea unor date biografice mai complete. Dar poate că nici nu era nevoie de mai mult, căci omul însuşi ni se înfăţişează lipsit de o personalitate proprie, şi dispărînd aproape sub influxul sugestiilor primite din afară. Aşa se explică poate şi nesinceritatea observată în unele din afirmaţiile sale. Pentru redarea realităţilor din Moldova din vremea sa, mărturia sa nu poate avea decît o valoare relativă şi indirectă, cum s-a văzut din declaraţia sa privind pretinsa învestitură a lui V. Piluzzi de către domn. Dar şi anumite gesturi ale sale capătă o semnificaţie proprie. Numirea şi instalarea în partea Moldovei ocupată de poloni (pe care o vor păstra pînă la pacea de la Carlovitz) a unor parohi poloni, aduşi din Polonia şi fără nici o contingenţă cu catolicii de aici, care *nu ştiau* limba polonă, ilustrează mai bine ca orice descriere în cuvinte, situaţia ţării în cursul războaielor turco-polone.

Din cele arătate mai înainte s-a putut vedea că nu Constantin Cantemir, ci Dumitraşcu Cantacuzino a fost domnul care a vrut să-l alunge pe episcopul Dluski din Moldova. De aceea trebuie îndreptată eroarea aflată în *Alcuni Missionari* (Dipl. Italicum), acceptată în unanimitate de istoricii noştri, cum că „Dluski nu era agreat în postul său de către domnul Moldovei, Const. Cantemir." (Referinţă invocată şi de I. Moga în remarcabilul său studiu *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a ţărilor române la sfîrşitul secolului XVII*, Cluj, 1933). În realitate C. Cantemir, înscăunat la Iaşi la 5 iulie 1685, nu mult după reîntoarcerea lui Dluski din Ţara Românească (probabil prin mai), arată destulă încredere în el, deoarece, folosind prilejul reîntoarcerei lui (temporare) în Polonia, îi încredinţează în septembrie 1685 o misiune confidenţială la Sobieski. Dealtminteri şi în anii următori el s-a arătat plin de consideraţie pentru el.

RAPORT CĂTRE PROPAGANDĂ
[Despre situaţia din Moldova][1]

1682, noiembrie 26, Bacău

Venind în Moldova la 8 noiembrie, am trecut prin şase localităţi în care se găsesc biserici catolice; dintre acestea singură cea din Cotnari e în bună stare, trei sînt în stare proastă, două n-au uşi şi altare; a şaptea, catedrala[2] din Bacău, pe care am luat-o în primire la 23 noiembrie, am găsit-o complet ruinată de apele rîului[3], împreună cu locuinţa episcopală, aşa că acuma slujba religioasă se face într-o mizerabila cocioabă de lemn care slujea mai înainte de bucătărie, iar locuinţa proprie[4] se închiriază de la un orăşean. Viaţa e foarte grea aici, căci nu se găseşte nici grîu, nici vin, nici oameni, nici vite, din cauza deselor treceri ale turcilor. Nu se găsesc de cumpărat decît poate în Ungaria[5], şi aceasta pentru că a fost o asuprire foarte mare din cauza dărilor <care au ajuns> de nesuferit. Dacă monseniorul arhiepiscop de Marcianopol[6] are cîte ceva, din puţinul, acela trebuie să trăiască la iarnă şi eu nu am alta scăpare decît să recurg la pungă şi cînd aceasta mă va lăsa, voi face apel la protecţia eminenţei voastre[7]. Deocamdată voi merge să vizitez şi celelalte localităţi, pentru a putea da relaţii mulţumitoare acrei Congregaţii de Propaganda Fide, atît în privinţa bisericilor, cît i a oamenilor... p 123

SCRISOARE CĂTRE CARDINALUL PROTECTOR AL POLONIEI

1683, iulie 19, Iaşi

Acum ştiu cu adevărat ce înseamnă sa fii episcop al Moldovei, unde redinţă este puţină, afaceri sînt multe, primejdii nenumărate, necazuri nesfîrşite. Sînt 4 localităţi în care preoţii pot avea acum condiţii de trai şi anume: Cotnari, Iaşi, Galaţi şi Baia. Mai sînt încă cinci, unde vor fi condiţii de trai cînd se va întoarce lumea acasă, anume Bacău, Trotuş, Huşi, Bîrlad. Altele în care se găsesc biserici // dar nici un catolic, sînt Suceava, Fîntînele. Piatra-Neamţ, Roman, Fărăoani. Altele în care bisericile sînt pustii sînt: Măneşti, Vaslui, împreuna cu alte trei . Preoţii sînt în prezent 5: anume 4 misionari şi un preot de mir la Cot- p 124 p 125

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului* I, p. 123 şi u. Raportul este adresat cardinalului Carlo Barberini.
[2] În sensul de biserică episcopală.
[3] Pentru stricăciunile datorate Bistriţei vezi şi rapoartele lui Piluzzi şi Angelini din iunie şi iulie 1682.
[4] *per la persona*, adică pentru episcop.
[5] Adică desigur Transilvania.
[6] = Vito Piluzzi.
[7] — Cardinalul Barberini, prefectul Congregaţiei de Prop Fide.
[8] *cum aliis tribus.*

nari; mai este un alt preot de mir pe lîngă mine pe care l-am hirotonit în păresimile trecute, şi un subdiacon, frate conventual.

Cînd Dumnezeu va binevoi să acorde catolicilor pacea şi victoria, care a şi început, pentru că în afară de şapte lupte sfîrşite cu victoria alor noştri, cerul însuşi a trimis în tabăra turcească o săgeată de foc, care a aprins praful de puşcă şi a ucis multe mii de turci; iar nobilii poloni, uniţi cu moscoviţii se află chiar la hotarele Moldovei, ai cărei locuitori fug pe unde pot — vor fi şi mai multe biserici şi mulţi credincioşi. Dar dacă sacra Congregaţie de Propaganda Fide vrea într-adevăr să facă propagandă în această provincie, trebuie să facă mai întîi ordine — ceea ce este esenţial — adică să desfiinţeze titlul de prefect, căci acesta petrecînd toată vremea afară din provincie[9], este prefect numai cu numele, şi să dispună ca biserica să fie administrată, cum se cuvine, de un episcop, întrucît s-a făcut <unul> acum după 19 ani. Căci altceva era în vremea administratorilor, care au stricat complet şi biserica din Bacău şi episcopia (şi în cele din urmă a fostului monsenior Vito care, împreună cu capelanul său, fratele Antonio Torre, a risipit[10] prin mari asupriri pe toţi supuşii din oraşul episcopal precum şi vitele şi lucrurile din casă ca şi din biserică — a trimis un clopot în Transilvania şi l-a vîndut unui nobil oarecare numit Ioan Sando, pentru 30 de piastri şi 10 saci de grîu şi l-am văzut în clopotniţa bisericii sale) şi altceva e acum, cînd cu ajutorul lui Dumnezeu şi ocrotirea sf. Duh aş
p. 126 fi în stare // să cîrmuiesc în pace şi bună rînduială cele şapte pînă la nouă biserici, ceea ce acuma nu se poate, fiind preoţii misionari scutiţi de a da ascultare episcopului. Unul spune: „am tot atîta autoritate ca şi tine"; altul zice: „În ciuda ta, vreau să rămîn aici". Nu pot povesti: cîte absurdităţi şi neînţelegeri am avut de îndurat, mai ales din partea numitului preot Antonio Torre, care se află acum în Transilvania cu arhiepiscopul său[11].

În ziua de Crăciun l-am trimis pe acelaşi Antonio Torre[12] într-un sat mare la depărtare de o leghe nemţească <de aici> cu calul meu, ca să facă slujba pentru credincioşii de acolo, dar nu numai că a refuzat să meargă, ci chiar înainte de începerea slujbei mi-a fărîmat toate oştiile, încît a trebuit să mă dezbrac <de mantia epicopală> şi să fac din nou oştia, spre cel mai mare scandal al lumii adunate la o sărbătoare aşa mare; las la o parte supărarea ce mi-a făcut. Mai este unul[13] dar după ce i-am făcut mustrări s-a îndreptat. Ceilalţi sînt cum se cade, mai ales părintele Fra Baptista del Monte de la Galaţi care este într-adevăr

---

[9] Misionarul Angelini, prefect al misiunii (1681—1685) continuă să stea mai mult în Transilvania.

[10] Acuzaţiile care urmează sînt datorate lui Bărcuţă. Ele sînt introduse sub formă de paranteză în fraza iniţială.

[11] Cum însărcinarea de vicar apostolic înceta odată cu venirea titularului, Piluzzi s-a retras în Transilvania.

[12] Acesta se bucura de încrederea lui Piluzzi, care îl lăuda la fiece prilej. Incidentul descris pare să fi avut loc cu mai bine de 6 luni în urmă. Amănuntele par destul de neverosimile.

[13] Nu i se dă numele. Să fie cumva Renzi, pe care Dluski îl menajează pentru că este bine văzut de domn?

vrednic de tot respectul, pentru că a făcut multe lucruri bune pentru acea biserică și pentru localitate; și viața și modestia lui religioasă întărește credința poporului[14].

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII PROPAGANDEI[15]

1691 nov, 29, Bacău

... Pînă acum nu am apelat la eminențele voastre ... etc. Acuma însă scriu silit de nevoie și trimit ca să expună mai bine starea acestei provincii, pe acest preot[16] care va avea și el cererile sale particulare. Să binevoiți să dați crezare la ce vă va raporta. Eu am rămas 6 ani continuu în această dioceză a mea înainte de martirizarea mea[17] și de jefuirea de toate lucrurile mele, restul timpului l-am cheltuit cu îngrijirea rănilor și cu diferite solii, ba din partea acestor principi[18] către rege, ba din a regelui către principi, totuși întotdeauna am stat în dioceză o bună parte a anului. Acum însă, după ce m-am întors în provincie ınainte de Paști nici nu m-am mișcat de aici, deși e nevoie de mare răbdare întrucît eu port doar numele de episcop. Căci părintele prefect[19] nu-mi lasă nici un drept de a porunci *(jus)* nu numai la celelalte biserici, dar chiar la cea de Bacău. Cum însă în vechime nu a venit episcopul la misionari, ci aceștia la el, ei au venit ca auxiliari în via lui Hristos, nu ca patroni și diriguitori, deci sînt unii dintre aceștia, ce stîrnesc indignare și se cuvine să fie dați de gol, ei nu pot fi îndreptați în nici un fel. Am făcut rost de preoți în patru locuri pe care le-a luat regele la dispoziția sa[20], fără nici un misionar, și aș mai face rost și pentru celelalte dacă ar sta la puterea mea, căci există 5 preoți, băștinași[21], învățați, promovați la Roma, care sînt siliți să stea în Polonia, pentru că nu au locuri în țara unde să fie așezați din cauza misionarilor care întotdeauna le aleg pe cele mai bune și le refuză pe cele mai sărace. Să hotărască deci eminențele voastre întru Domnul ce e te mai bine: sau să înlăture de aici pe prefect, sau pe episcop. Căci ajung aici doi misionari pentru a păstra mai departe misiunea, după cum și părinți-iezuiți sînt doi. Căci în vara viitoare, dacă regele va vrea, așa

---

[14] Drept urmare Dluski propune o soluție originala: „Dacă S. Congregație nu va voi să suprime total postul de prefect de aici, să-l adauge la cel de episcop, măcar de astă dată, căci pe viitor nu-mi pasă, numai să fie ordine cıt sınt eu".

[15] Traducerea s-a facut după textul latin publicat de Dr. Pall în *Dipl. Ital.*, IV, p. 297.

[16] Giov. Bat. Barcuță.

[17] Fusese prins de tătari și maltratat de ei.

[18] Cum nu pare probabil ca să se refere și la domnul sau domnii Țării Românești, acest plural se refera la domnii Moldovei pe care i-a apucat: Gh. Duca, Dumitrașcu Cantacuzino, Const. Cantemir. Din rîndul lor poate fi exclus Dumitrașcu Cantacuzino.

[19] Minoritul conventual Giov. Bat. Volpone, prefect al misiunii, 1689—1695.

[20] Adică din teritoriul din vestul Moldovei ocupat de trupele polone cu prilejul războiului turco-polon. Preoții puși de Dluski erau cu toții poloni.

[21] Acesti preoți așa-ziși „naționali", aparținînd mai ales patriciatului săsesc din Cotnari și Baia, alcătuiau masa de manevră a lui Barcuță înca din 1668.

cum a promis, să ocupe şi cealaltă parte a ţării, vor fi mulţi preoţi fără a fi nevoie de alţii[22]. Şi deci ar fi mai bine ca banii ce se cheltuiesc pentru misionari, fără folos, să fie folosiţi în mod mai util spre alte nevoi ale bisericii.

CĂTRE CARDINALUL BARBERINI (PREFECTUL CONGREGAŢIEI)

aceeaşi dată.

Trimite în mod special[23] un preot bătrîn moldovean la S. Congregaţie. (Cuprins asemănător cu textul precedent.)

Se roagă să-i trimită o reînnoire a milostivilor Sfîntului Oficiu/, „fie prin poştă, poate mai sigur prin Transilvania, în mîinile d-lui conte Fred. Veterani, guvernator general al Transilvaniei, sau prin acest preot care merge la Roma. Rog de asemenea să binevoiţi a-mi trimite ceva moaşte de sfinţi pentru a consacra altarele şi bisericile. Eu clădesc acum o biserică, celelalte se vor reface curînd din temelii. Şi aceste moaşte le va aduce amintitul preot, dar pecetluite".

[22] *absque aliis* = fără de alţi misionari.
[23] *a posta.*

TOMMASO TALENTI

(? — p. 1686)

*

Tommaso Talenti era unul din secretarii italieni ai regelui Ioan Sobieski. El apare în această calitate în broşura lui Sebastiano Ciampi, cu o scrisoare către marele duce de Toscana din 15 ianuarie 1683. Înaintea sa funcţionase ca secretar italian Cosimo Brunetti încă din 1676. Amîndoi au îndeplinit rosturi identice. În 1676 Sobieski trimite lui Cosimo de Medici prin Brunetti un harnaşament turcesc de paradă cu şeaua şi cioltarul împodobite cu aur şi pietre scumpe, capturat în cortul lui Husein Paşa în 1673 la cucerirea Hotinului. Rostul acestui dar cu întîrziere era să readucă la lumină isprava glorioasă din trecutul recent, într-un moment mai puţin favorabil. Tot astfel îl trimite la 14 sept. 1683 din Viena despresurată pe Tommaso Talenti să ducă papii stindardul mare turcesc pe care îl credea al profetului, capturat în vestita luptă cîştigată de el. La începutul acelui an corespondenţa lui Talenti se mărginea la solicitarea de puieţi de pomi aleşi şi de rasaduri din grădinile marelui duce de Toscana, care se grăbea să le trimită cu un grădinar priceput, spre a le răsădi în condiţiile cerute. Ulterior tonul corespondenţei devine aproape confidenţial. La 5 aprilie 1684 el îi relata afrontul făcut de împărat lui Sobieski în persoana fiului acestuia, Iacob după victoria de la Viena. Reminiscenţă dictată poate chiar de sus. În iunie şi nov. din acelaşi an el dă versiunea autorizată a campaniei de la Zwaniec din tabăra regelui. În 1686 îl însoţeşte în Moldova. Scrisorile lui Talenti către marele duce de Toscana aparţin sistemului de propagandă folosit de Sobieski şi în alte împrejurări, ca de pildă în 1683, în campania din Ungaria, cînd punea pe Du Pont să transcrie şi să multiplice buletinul victoriei de la Gran, scris direct pe franţuzeşte de rege, şi să-l trimită curţilor străine. Tot atunci Daleyrac venit în tabără trimis de regină, compunea o descriere a luptei. Dealtminteri chiar scrisorile din tabără ale regelui către soţia sa trebuiau să constituie materialul unor „avvisi“ destinate străinătăţii. Regina alegea ce anume din scrisori trebuia trîmbiţat. Exemplul cel mai sugestiv al acestui fel de propagandă este cel oferit de scrisoarea reginei către papă în 1686 proclamînd „victoria“ repurtată asupra tătarilor la sfîrşitul campaniei şi isprăvile vitejeşti ale lui Iacob Sobieski. (Vezi în vol. de faţă biog. acestuia.)

p. 43 **SCRISORI DIN CAMPANIA POLONĂ DE LA GRANIȚA MOLDOVEI (1684)**[1]

TOMMASO TALENTI CĂTRE MARELE DUCE DE TOSCANA[2]

1684, sept. 25. Din tabăra din dreptul Hotinului

[Podul tot nu este gata. Plouă neîncetat, inundații]. Pînă acum nu s-au putut împlînta gabioanele, puține la număr, care lipsesc, chiar la mijlocul podului unde rămîne un gol *di poca distanza.* E adevărat că apele au acoperit în mai multe rînduri podul, dar nu i-au adus nici o stricăciune. Ieri duminecă... s-a lucrat la pod... se speră că va fi gata în două zile... (regele e nespus de supărat). Vineri dimineața regele e hotărît să treacă rîul *per far sollecitare la perfezione del ponte*... vine vestea că fiul hanului cu 30 000 de tătari a ajuns în partea aceea și că încearcă să-i treacă înnot pe ai săi de partea aceasta, iar tatăl său, hanul, îl urma cu alți 30 000 amestecați cu turci, fapt care se crede că a putut să se întîmple azi, potrivit cu spusele prizonierilor. Regele blestemă zăbava podului. Crede că l-ar fi prins pe han dacă ar fi putut trece dincolo... sau l-ar fi obligat să dea lupta... El lasă tabăra bine păzită, precum și podul de sub aceasta. A pus o garnizoană bună în Zwaniec, și apoi lăsînd toate carele, al căror număr se urcă la 4 500, a mers în formație de luptă cu toată armata și artileria pînă peste drum de Hotin, unde auzise că tătarii ar fi încercat un mijloc de a trece, însă în clipa aceea fiind respinși cîteva zeci care treceau noaptea, a rămas un prizonier, care la cercetare a confirmat tot ce se știa, adăugînd că ei nu veniseră în alt scop decît spre a împiedica trecerea regelui.

Hotinul e o cetate (castello) stricată de Turc, și vestită pentru luptele care s-au dat în aceste părți... dar îndeosebi pentru cea... (din 1673)[3]. E situat pe malul acestui rîu, și M. Sa după venirea sa a pus să fie întărit, astfel încît cu 3 000 de soldați și cîteva tunuri ce se află înăuntru, nu trebuie să se teamă de tătari, mai ales acum cînd toată armata noastră se află în fața cu 60 de tunuri. Poziția e bună, dealurile din jur, dinspre partea dindărăt depășesc cetatea, și ele sînt aproape
p. 45 într-una acoperite de tătari în vreme ce // grosul lor rămîne în urmă. De aceea de dimineață pînă seara se poartă hărțuieli continue cu acea garnizoană[4] care execută ieșiri, și se întoarce întotdeauna cu cîte un cîștig. Cazacii sînt mai aproape ca ceilalți și cu stratagemele lor obișnuite ei dau lovituri prea frumoase. Eri dimineața, fiind 400 din aceștia ascunși unde bănuiau că vor veni vreo 100 de tătari care trecuseră de această parte, le-a mers în plin, căci au doborît de pe cai ucigînd 24

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Sebastian Ciampi în broșura *Lettere militari... del re Giovanni Sobieski... ed altri de suoi secretari italiani*, Firenze, 1830, pp. 43, 60—64 incl.

[2] Cosimo al III-lea de Medici, mare duce al Toscanei (1670—1723), însurat cu vara primară a lui Ludovic al XIV-lea, Margareta Luiza de Orléans. Nu a făcut nimic pentru cauza creștină, și nici pentru Toscana sa.

[3] Rîndurile ce urmează sînt confuze. Hotinul fusese pierdut de poloni de vreo 10 ani. Autorul se referă probabil ba la Hotin, ba la Zwaniec.

[4] Cea de la Zwaniec?

de călăreți pe cai foarte buni și încă toți acoperiți cu zale, și i-au dus regelui doi dintre prizonierii aceștia vii. Sînt niște crînguri de partea cealaltă a rîului unde aceiași de curînd prinzîndu-se în joacă să treacă cu bărcile și să se ascundă, foarte adesea se aduc capete de ale acestor barbari la cortul regelui. Este însă adevărat că unii [tătari] care au trecut rîul au luat cîțiva prizonieri dintre ai noștri care mergeau după furaj ... etc.

Octombrie 2, tot acolo.

[Torentele au smuls podul cînd era gata! Au fost 4 săptămîni de ploaie neîncetată]. Spun unii moldoveni că acesta este un loc nenorocit, și că de cîte ori a tăbărît sultanul pe aceste meleaguri, a suferit întotdeauna o înfrîngere. Sîntem în noroi pînă la genunchi ... tătarii au trecut dincoace ... jefuiesc ... Regele s-a lăsat convins să plece spre Camenița, dar nu spre a o asedia. Cred că peste cîteva zile vom înainta în Moldova unde i s-a dat regelui speranța că în 2 zile s-ar face un pod ... Vineri s-au arătat multe mii de tătari dincolo de rîu. Sînt 20 de companii cu tunuri. Au fost împrăștiați. E drept că au murit mulți oameni și mulți cai ... A fost bombardat în alt loc și cortul hanului ...[5]

1686, august 2, Pererita. p. 60

Sînt acuma zece zile și mai bine de cînd armata noastră înaintează prin locuri părăsite și pustii; totuși nu se duce lipsă de nimic, în afară — uneori — de lemne. Cîmpiile acestea sînt prea frumoase, toate pline de flori sălbatice „*Rustra*", salbie, „sparagi" (?) și busuioc, iar pește este din belșug. Soldații taie cu iataganele și capre și cerbi. Armata este frumoasă, numeroasă și sănătoasă, și din clipă, în clipă se vede cum sporește. Am trecut cu 7 leghe de Camenița și sîntem la 13 leghe de Iași, cantonați pe malul rîului Prut: de cealaltă parte a rîului sînt și sate și vii, dar pe aici sîntem lipsiți de această mîngîiere. Pînă acuma nu avem nici un fel de știre despre dușman, și totuși se obișnuia întotdeauna să se producă unele încăerări în acest loc unde au obiceiul să poposească turcul și tătarul cînd vin în Polonia. Azi dimineață M. Sa a desprins din trupă 3 000 de călăreți și i-a trimis spre Camenița, din care cauză va trebui să se întîrzie două zile pentru a aștepta reîntoarcerea lor.

Cum M. Sa a înaintat destul în Moldova, și nu a văzut pînă acuma pe nimeni care să fi <venit> din partea domnului, a hotărît să trimită la el ca să se plîngă oarecum de aceasta <și să-i ceară> să se declare în ce fel are de gînd să primească pe M. Sa. Eu mă rog la Dumnezeu ca o armată atît de frumoasă să-mi dea prilejul și subiectul <unor comunicări> care să bucure pe A. V. Ser. ce pune atîta suflet pentru folosul creștinătății și gloria M-ții Sale regelui ... etc ...

Cu adîncă plecăciune (Talenti) din tabăra de sub Pererita

2 aug 1686

---

[5] Această campanie, mai mult demonstrativă, s-a încheiat cu insuccesul trecerii plănuite, atribuit ploilor excesive, dar datorat în bună măsură și nepregătirii polonilor.

p. 61 *1686/, august 27/ tabăra de sub Fălciu*

Sînt sigur că scrisorile noastre, atît cele spre noi, cît și cele care se trimit de aici, cad toate în mîinile tătarilor, întrucît după cîteva scrisori nu se vede ivindu-se nici un curier, încît pînă acum nu putem fi siguri de cucerirea Budei, așa cum am putut fi de aceea a Modonului[6], deoarece a sosit teafăr aici printr-o adevărată minune curierul trimis de domnul ambasador venețian de la Viena. Ne aflăm acuma la două leghe dincolo de Fălciu, înaintînd într-una într-un deșert continuu. Zic Fălciu, pentru că în vechime a trebuit să fie aici un oraș cu acest nume, dar acum nu i se mai văd nici măcar cele mai mărunte rămășițe. M. Sa s-a lăsat de gîndul de a se îndrepta spre locurile Bugeacului, care sînt desfătarea tătarilor, dar la care noi am și renunțat, pentru că ar fi trebuit să înaintăm 2 zile și mai bine fără apă, ceea ce ar fi adus desigur pieirea
p. 62 tuturor cailor noștri. A luat deci M. Sa // hotărîrea să-și continue marșul început pe malul Prutului pe partea aceasta, căci era imposibil de a se ajunge în alt fel de-a dreptul la Dunăre, care nu se află la o depărtare mai mare de noi de 4 zile mici de drum, spre a surprinde orașele „Den"[7] și „Smail" (Ismail) din țara turcească, și apoi Chilia de partea cealaltă, nu departe de Cetatea Albă (Bialogrod). Dar în sfîrșit sultanul „Koradino"[7bis] cu 20 000 și mai bine de tătari deosebit de viteji și călărind cai foarte buni — și cu aceștia s-a mai unit și Domnul *(il Gospodaro)* cu majoritatea boierilor din Valahia[8] cu cîteva tunuri — aceștia după ce au incendiat toate pășunile pe o întindere de multe leghe pe unde trebuia să trecem, s-au arătat și în ordine de bătaie, dar sus pe dealuri *(sopra monti)* acolo unde ai noștri nu puteau să-i ajungă, nici să-i salute cu tunul. M. Sa și-a rînduit toată oastea de luptă în fața lor, dar tătarul după cîteva hărțuieli, după obicei, cu voluntarii noștri, s-a retras în munți (!) în tabăra sa, unde se zice că ar avea un mare număr de vite și — contrar obiceiului — o mulțime nesfîrșită de care cu soțiile și copiii lor. Toate acestea s-au întîmplat în ziua de 23 a lunii de față. Și pentru că M. Sa trebuia să-și urmeze drumul, și era silită, să treacă printr-un loc destul de strîmt dominat în întregime de dușmanul de pe dealuri, a hotărît să trimită în acea seară pe unul din cei mai viteji căpitani din armata noastră cu 5 000 de soldați de diferite feluri, cu cîteva tunuri pentru a asigura acea trecătoare, întrucît M. Sa își rînduise tabăra cu o leghe mai departe. A executat totul cu bine. Dar pe cînd se înainta dimineața, spre faptul zilei peste un munte, tătarii se aflau în formație de luptă înaintea [noastră] dar într-o poziție dominantă și inaccesibilă, din care cauză a trebuit ca M. Sa să rețină întreaga armată sub arme pînă la orele două după amiază și să se cantoneze la o milă italiană și jumătate de domnul tezaurar. Tătarii s-au prefăcut că se retrag, și ai noștri s-au îndreptat și ei spre corturi. Dar abia am descălecat, că iată că tătarii cu toate forțele lor se năpustesc cu o furie nemaiauzită asupra

[6] În Moreea. A fost cucerit de Francesco Morosini împreună cu Navarin, Argos și Nauplia în 1686, după ce în 1685 cucerise Coronul.

[7] Probabil Reni.

[7 bis] = Nuradin.

[8] Polonii numeau astfel Moldova. Domnul amintit aici este Constantin Cantemir.

domnului tezaurar, încît dacă nu l-ar fi ajutat locul ocupat peste Prut precum și o baltă, desigur că nu-i mergea bine: totuși a ieșit să dea piept cu ei. A durat lupta, extrem de crîncenă, două ore în șir pînă ce tătarul a fost vestit de sentinelele, pe care le ținea pe dealuri, despre pornirea M-ții Sale în ajutorul tezaurarului, la care veste s-a retras cu mai mult avînt decît acela cu care coborîse de pe munte. Lupta nespus de violentă a durat vreo două ore, și deși ai noștri nu erau decît vreo p. 63
5 000 contra 20 000 sau 28 000, nu numai că au știut să reziste, dar pe cîmpul de luptă au rămas destule leșuri tătărăști, și un număr nesfîrșit de cai morți. E imposibil în luptele cu această gloată *(canaglia)* să știi numărul morților, pentru că toată arta și meșteșugul lor constă în a ști să ascundă cadavrele, și fac aceasta cu atîta iscusință încît nu se cunoaște nicidecum. Căci ei nu lasă mortul să cadă de pe cal, ci îl susțin din amîndouă părțile și îl duc în loc sigur. Totuși eu însumi am numărat un mare număr, printre care și pe ginerele acelui sultan, pentru care ei oferă 5 prizonieri nobili căzuți în alte împrejurări. Toți cei care s-au aflat în acea luptă declară că au murit 100, și au fost răniți tot atîția, încît în ziua următoare nu s-au făcut văzuți. Și dintre ai noștri au rămas morți, printre care și locotenentul domnului tezaurar, și cîțiva au fost răniți. Tătarii obișnuiesc să fure cadavrele alor lor, și înfășurîndu-le în blană de miel să-i ardă, și dacă se întîmplă să fie cadavrul vreunei căpetenii, îl înfășoară și pe el într-o blană de aceasta și îl duc în țară, și acolo îl prefac și pe el în cenușă. Văzînd deci M. Sa imposibilitatea de a-l obliga pe dușman la luptă precum și de a-și continua marșul de partea aceasta, din lipsă de furaj, a hotărît să facă un pod pentru a trece de partea cealaltă, cu speranța că vor putea să reziste caii, în care scop a și făcut să treacă pînă la 6 000 de combatanți și tunurile, și a dispus 3 000 de pedestrași peste un „munte“ vecin, unde întotdeauna obișnuiau tătarii să se posteze în fața armatei noastre.

E foarte păcat că nu s-a reușit să se captureze nici un tătar, pentru a se afla ce se întîmplă, și a se putea lua hotărîri în consecință, măcar că M. Sa a făgăduit recompensele cele mai generoase. Sîntem în ziua de 27 august și în dimineața aceasta tătarii au capturat ceva vite și cai de la cei care nu au voit să-i trimită să pască dincolo de rîu. La amiază am încălecat cu toții, căci, ca de obicei, s-a arătat dușmanul, dar deodată s-a retras. Se crede că îl așteaptă pe seraschier, cînd lupta va fi, atunci, inevitabilă.

Din tabăra de sub Fălciu 1686.

1686, septembrie 29, din tabăra din Moldova, la 16 leghe de hotar p. 64

... În sfîrșit, nu pot tăgădui că nenorocul nostru este dintre cele mai mari. După ce am pătimit două luni și jumătate într-un deșert continuu, după ce ne-am aflat la 2 leghe de Bugeac, locul de desfătare al tătarilor, și după ce ne-am apropiat de Dunăre pînă la 5 leghe, a trebuit să facem cale întoarsă. Cei 20 000 de turci sub seraschierul Mustafa cu 30 de tunuri, uniți cu 70 000 de tătari sub comanda sultanului „Kora-

din" nu ar fi ştiut niciodată să împiedice planul regelui: însă <cînd> M. Sa i-a provocat la luptă de atîtea şi atîtea ori, ei întotdeauna au fugit, şi tot răul a venit de la incendierea cîmpiilor cu toată iarba, pe unde trebuia să trecem, şi unde trebuia să ne tăbărîm, încît foarte adesea trebuia să înaintăm peste foc. Planul M-ţii Sale era mărinimos şi de mare folos pentru aliaţi, atît prin diversiunea creată în provinciile împărăţiei turceşti, cît prin iernarea cu armata la Dunăre, spre a fi gata pentru campania viitoare. Şi nu fără temei s-a hotărît M. Sa la această <acţiune>, la care nu s-a gîndit nici unul din antecesorii săi, anume ca să se depărteze atîta de ţara sa: mai ales cînd era silit să ducă cu sine în căruţe merinde pentru 6 luni, pentru mai bine de 200 000[9] de oameni, în afară de cai siliţi să reziste în acest deşert. Speranţa că moscovitul, în virtutea tratatelor, avea să împingă înainte forţele sale, iar cazacii pe supuşii lor spre paguba celor din Crimeia[10], apelul stăruitor pe care îl îndreptau neîncetat spre M. Sa cei doi domni *(gospodari)* ai Moldovei şi Valahiei de a veni, promiţîndu-i orice ajutor cu putinţă, folosul ce trebuia să se tragă dintr-o diversiune atît de mare, toate acestea erau motive care ne îndemnau să sperăm rezultatele cele mai fericite. Dar cine se poate lupta cu aştrii? Pentru a înainta de la Fălciu, unde eram, pînă la Dunăre, ceea ce face 5 leghe de drum, şi pînă la Bugeac trei, se cuvenea să umblăm 3 zile fără apă şi pe nişte munţi (!) destul de obositori: ceea ce ar fi pricinuit cu siguranţă pierderea întregii infanterii precum şi a cailor, fără a mai socoti lipsa de apă din Bugeac, fiind acolo puţuri pe care aceştia le astupaseră pe toate, pentru a ne stînjeni accesul, iar vremea era atît de secetoasă încît secaseră toate lacurile, iar fîntînile şi rîurile însăşi îşi pierdeau cursul lor obişnuit. Deci pentru a nu primejdui o armată de 40 000 de combatanţi printr-o asemenea lipsă, şi cum începuse şi oarecare penurie de alimente şi se lăţea mereu boala printre soldaţi din cauza apei mîloase pa care o beau, a fost nevoit regele împreună cu Consiliul să ia o hotărîre, adică să schimbe direcţia şi să o apuce din nou spre Sniatyn. Şi cum trecînd prin Iaşi a găsit că e cu neputinţă ca să se poată apăra un loc cu totul deschis, şi castelul fără şanţ cu apă şi fără nici un fel de lucrări de apărare, lipsind şi terenul pentru a-l fortifica, a hotărît să ia de acolo garnizoana lăsată mai întîi, şi să o ducă cu sine[11]. Mitropolitul[12] *(patriarca greco)* împreună cu o mare mulţime din acel norod, şi-au lăsat de bună voie casele lor şi vin în Polonia. Tătarii nu pierd prilejul de a ne urmări pentru a captura vreun cal sau vreun rîndaş, dintre aceia care se depărtează de tabăra

---

[9] Cifra pare în dezacord cu cea de 40 000 de combatanţi care urmează.

[10] Tătarii, care trebuiau neutralizaţi prin moscoviţi şi cazaci.

[11] În această versiune autorizată a retragerii lui Sobieski din Moldova nu se pomeneşte în mod semnificativ absolut nimic despre marele incendiu de la Iaşi la plecarea trupelor polone. Castelul lipsit de fortificaţii clasice pomenit în text e te desigur Cetăţuia. Pentru intenţia unor lucrări de întărire, vezi I. Moga, ***Rivalitatea...***

[12] Mitropolitul Dosoftei, care îl primise solemn pe Sobieski, precum şi boierii cei mai primejduiţi de venirea turco-tătarilor, au plecat ***de nevoie***, şi nu de bună voie în pribegie.

Ienicer din garda regelui polon Sobieski (gravură contemporană).

noastră, dar totuşi neîncetat sînt ucişi dintre ei şi sînt mulţi prizonieri.

Este greu să te războieşti cu aceste adevărate fulgere (con que' fulmini), care nu s-au arătat niciodată în aşa mare număr, nici atît de bine pregătiţi de luptă. Este destul să spun că hanul, măcar că a rămas la el acasă de teama moscoviţilor, a trimis *per forza* contra noastră tot tineretul şi pe oamenii cei mai viteji din Crimeia, Cetatea Albă şi Bugeac.

Mă tem pe bună dreptate că toate scrisorile mele au căzut în mîna duşmanului. Sîntem în ziua de 29 sept. şi pînă acum nu ştim ce s-a întîmplat la Buda . . .[13].

---

[13] Scrisoarea aceasta din urmă nu mai aduce nici o informaţie nouă, ci doar argumente pentru justificarea retragerii din Moldova, şi aruncarea răspunderii sale asupra moscoviţilor, cazacilor, şi celor doi domni Cantemir şi Cantacuzino.

GIOVANNI BATTISTA VOLPONI DIN FIORENTINO

(? — după august 1695)

*

Călugărul conventual Giov. Battista Volponi a venit în Moldova în primele luni ale anului 1678 (vezi Dipl. Ital. I p. 45 pentru discutarea acestei date). Propus încă din anul precedent pentru misiunea din Moldova, împreună cu alți trei misionari și cu prefectul Carlo Antonio Ferrari din Alessandria, ei au pornit spre destinație, dar în Polonia au rămas fără mijloace, întrucît prefectul a dat cu împrumut banii lor de drum unei doamne polone care trebuia să-i restituie și nu se grăbea să o facă. În timp ce prefectul împreună cu doi dintre misionari alergau de la Cracovia la Lublin, unde se afla nunțiul apostolic pentru a cere alți bani, ceilalți doi, adică Volponi și Bariona porneau spre Moldova, unde ajungeau prin aprilie. Volponi s-a instalat la misiunea din Baia unde condițiile de trai erau bune. Casa parohială în care locuise Vito Piluzzi era „destul de onorabilă" în mijlocul unei livezi prea frumoase unde se afla și cimitirul. Biserica poseda patru vii. În sfîrșit, acolo se putea trăi fără greutăți *(comodamente)* cum reiese din raportul lui Angèlini din 1682. Dar războaiele turco-polone au pus capăt acestei vieți tihnite. În iunie 1684 a trecut valul tătarilor și pe la Baia, silind pe locuitori să se ascundă în codri cinci săptămîni, în vreme ce tîlharii mai jefuiau ce mai rămăsese de la tătari. În anul următor este o nouă băjenie pricinuită de astă dată de creștinii din oastea polonă, adică de o trupă de 500 de cazaci care au devastat „jumătate Moldova" și au jefuit total și locuința misionarului din Baia care se refugiază „în Transilvania" împreună cu enoriașii săi. Scrisoarea trimisă de el în decembrie 1685 poartă ca loc de expediție indicația *„din munții Moldovei și ai Transilvaniei"* dar în corpul scrisoarei se vorbește de Transilvania, *fără a se arăta însă numele vreunei localități*. S-ar părea că el a rămas în Transilvania, *fără a se mai întoarce în Moldova*. În scrisoarea sa din ianuarie 1687 el se referă din nou la fuga prin codri. De astă dată însă durata acestei adăpostiri este arătată a fi fost de *trei luni*, ceea ce nu coincide cu spusele sale din decembrie 1685 cînd fusese vorba doar de 5 săptămîni. Scrisoarea a doua repetă cîte ceva din scrisoarea dintîi și mai aduce și unele argumente noi pentru a justifica rămînerea sa în Transilvania. Cu acest prilej apare și amănuntul omis din prima scrisoare, anume faptul că Volponi își găsise un adăpost cum nu se putea mai bun la contele Corniș. Cum Vito Piluzzi pornea înapoi în Italia

unde avea să informeze Propaganda despre situația misiunilor și a misionarilor din Moldova, Volponi așteaptă de la el o atestare a condițiilor din țară, iar el se hotărăște să expună mai complet propria sa situație în Transilvania. Cît privea reîntoarcerea în Moldova, el aștepta să se mai liniștească lucrurile. În aprilie 1688 el era la Baia cu gîndul a pleca în Italia, întrucît sosiseră în Moldova doi misionari noi. Dar el se află la Sîngiorgiu în Transilvania (16 august 1689) cînd vine decretul care îl numește prefect, după 13 ani de misiune (cum se afirmă în *Alcuni Missionari)*. El însuși în ianuarie 1687 vorbește de vechimea sa de 10 ani în misiune. În realitate, după cum se poate calcula, de la venirea sa în aprilie 1678 pînă în ianuarie 1687 erau mai puțin de 9 ani împliniți. Este însă posibil ca el să socotească și timpul scurs de la desemnarea sa, din Italia, pînă la sosirea sa în Moldova.

Activitatea sa ca prefect se extinde pînă în toamna sau sfîrșitul anului 1695 cînd sosește noul prefect Felicio-Antonio Zavoli. Ca prefect, Volponi se instalează la Iași unde era biserica parohială la care slujise pînă atunci Francesco-Antonio Renzi. Acesta trece la misiunea din Huși. Însă cum Renzi avea sprijinul domnului și al boierilor, de care se folosea pentru a porni la refacerea micii biserici din Iași, el stătea la Iași în ciuda faptului că era titularul misiunii din Huși. Pentru noul prefect această prezență nu putea fi decît stingheritoare. Însă conventualii trebuiau să strîngă rîndurile pentru a rezista atacurilor episcopului polon Dluski manevrat de parohul din Cotnari, Barcuță, pe care Dluski l-a și trimis la Roma ca să susțină un întreg rechizitoriu contra misionarilor (conventuali). În ianuarie 1693 Volponi pornește la misiunile din vestul Moldovei să adune atestari de la comunitățile din Bacău, Fărăoani, Trebeș, Trotuș etc. ... și Baia, în favoarea misionarilor, cerîndu-i lui Renzi să facă același lucru la Bîrlad și Galați. Abia reîntors la Iași, Volponi aleargă din nou la marginile Bistriții, la Comănești, și de acolo la Galați. Cum se ridicaseră unele acuzări contra misionarului de la Trotuș, Bernardino Silvestri din Macerata, el aleargă acolo și obține mărturii favorabile de la catolicii din Trotuș, Stănești și Grozești, precum și din Baia. Apoi merge la „Vașarheiu“ (Tîrgu-Mureș) pentru a cerceta activitatea mai veche a acestuia în acest loc, și de acolo se duce la Brașov. Chemat de catolicii de la Ciubărciu se îndreaptă spre ei, dar fiind atacat de tîlhari și jefuit pe drum, se reîntoarce cu gîndul a merge în curînd împreună cu Bernardino Silvestri.

În 1695 are loc la Iași cercetarea solemnă poruncită de tînărul domn Constantin Duca, în favoarea lui Renzi, la care prefectul își mobilizează misionarii (29 iulie 1695), adică pe cel de la Trotuș, Bernardino Silvestri și pe cel de la Fărăoani Luigi Bevilacqua. Ei asistă cu mare spaimă la atacul neașteptat al unei trupe de poloni de la cetatea Neamțului venită în seara de 10 august să captureze banii haraciului pe care trebuia să-i ducă din Iași capugibașiul Porții, care a fost ucis cu acest prilej cum arată și I. Neculce. Deși Volponi nu și-a precupețit sforțările, el nu a putut realiza mare lucru din punctul de vedere al unei reorganizări a misiunilor, căci a avut de luptat pe de o parte, cu inerția Propagandei care nu trimitea subsidiile necesare, fără de care nu se puteau menține misiunile într-o vreme de criză acută pricinuită de distrugerile din timpul campaniilor turco-polone și de sărăcirea extremă a populației, pe de alta de campania de denigrare a misionarilor pornită de Dluski și Bărcuță, unul servind de fațadă și celălalt urmărindu-și planul de excludere a misionarilor, pentru a face loc preoților așa-ziși „naționali“, aparținînd unor familii înrudite din Baia și Cotnari. În sfîrșit la Iași prefectul era eclipsat de Renzi care ocupase locul de frunte și nu înțelegea să-l cedeze. Este simptomatic faptul că din timpul prefecturii lui Volponi în Moldova nu se cunoaște nici un

raport al sau despre starea misiunilor, în vreme ce Renzi la 1691 adresează el o a e-menea dar de seamă Propagandei, deşi el nu avea calitatea de prefect.

Cele doua scrisori redate în volumul de faţă au fost publicate de G. Călinescu una ın anexa la *Alcuni Missionari*..., cealaltă în anexă la *Altre notizie*... Tot el a dat şi o scurtă privire asupra activităţii lui Volponi în Moldova, în *Alcuni Missionari* la pp. 43—48, 74 n. 3.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI[1]

1685 dec. 1, din munţii Moldovei şi ai Transilvani i

Nenorocirile ın care s-au aflat cufundaţi bieţii misionari din Mol-
p. 456 dova în 1684 şi 1685, cred ca sînt cunoscute Senioriei V. Il.mè. În anul trecut, în luna iunie[2] au venit tătarii, au devastat toată acea parte vecină cu Polonia, au ajuns la Baia, reşedinţa mea, au jefuit, au dus oameni în robie, pe urma i-au ucis, au ajuns pînă la păduri, şi au pus pe fugă pe acei nenorociţi ascunşi în ele, şi eu împreună cu ei, am stat în acei codri 5 săptămîni, în care timp au venit tîlhari în număr de 50, au fost în biserica noastră şi au luat crucea de argint ascunsă, împreună cu alte obiecte de cult şi cu alte lucruri ale poporenilor, şi au luat totul. În 1685 s-au ridicat 500 de soldaţi cazaci din oastea polonă, au devastat o jumătate a Moldovei, au ridicat ce au găsit, haine şi încălţări de ale acestor oameni, şi eu am fost jefuit odată cu ei, astfel că silit a fugi în Transilvania, eu i-am vizitat, administrîndu-le sacramentele... Cel puţin de s-ar putea avea dela S. Congregaţie vreo milostenie *(qualche pieta)*[3], căci în felul acesta ajunge să fie greu să poţi trăi, şi eu nu i-am părăsit pe aceşti bieţi oameni în aceste pătimiri atît de mari.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAŢIEI[4]

1687 ianuarie 15[5], din Transilvania

După prima incursiune a tătarilor am fugit în codri împreună cu
p. 137 toţi ceilalţi de la misiunea de la Baia unde era reşedinţa mea şi am stat cu ei adăpostit acolo vreo trei luni şi mai bine şi văzînd că pădurile

---

[1] Traducerea s-a facut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.*, 11, p. 456.

[2] iunie 1684.

[3] În aprilie 1687 nunţiul din Polonia, cardinalul Pallavicini, cere încuviinţarea Propagandei de a da ajutoare misionarilor, întrucît: „Provincia este di trusă de război". *(Dipl. Ital.* 1, 138).

[4] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Calinescu în *Dipl. Ital.*, I, p. 137.

În textul publicat, apare aici data ca fiind 15 ianuarie, iar în text, la sfîrşit, drept 5 ianuarie. Este probabil că aceasta se datoreşte folosirii în text a stilului vechi admis de Propagandă în ţările ortodoxe pentru a nu se crea nepotriviri între locuitorii catolici şi restul populaţiei. Editorul a transpus data după calendarul gregorian.

întunecoase nu dădeau hrană sărmanilor oameni, am fost silit să mă refugiez aici în Transilvania împreună cu ei, plecaţi prin sate pentru a cerşi hrană, eu fiind luat de d. Conte Corniş şi reţinut în slujbă, bucuros de a avea înlesnirea de a putea îngriji duhovniceşte de aceşti bieţi catolici din misiunea mea, care de atunci locuiesc continuu aici, cum va putea arăta în persoană Ilustrisimul arhiepiscop Piluzzi[6] în faţa S. Congregaţii, întrucît a pornit la drum spre Italia din ordinul Eminenţilor cardinali; ajuns la Baia, la a doua venire a păgînilor, odata cu a tîlharilor, bunul prelat a fost silit împreună cu mulţi oameni să fugă în Transilvania, ba mai mult: părintele nostru prefect[7] nerăbdător să mai aştepte, de teama păgînilor temîndu-se pentru viaţa sa a plecat la Roma. Acum din nou în 1687 duşmanii s-au luptat cu polonii în Moldova, să mă creadă Sen. V. Il.^{m} şi Rev.^{m} , că nu numai în Baia, Suceava şi Neamţ unde am servit eu 10 ani şi mai bine, dar încă şi în alte locuri <locuite> de catolici sau de chis matici nu au mai rămas decît doar zidurile goale, nu zic de la case, dar încă şi de la biserici; eu voi aştepta de va fi posibilă plecarea de aici în Moldova ca să mă întorc împreună cu aceşti catolici, altminteri rog . . să mi s dea voie să pornesc la drum spre Italia ... etc ...

---

[6] Vezi darea sa de seamă a situaţiei misiunilor din Mold va din relaţia an nımă reprodusă în volumul de faţă p. 436.

[7] În 1686 a fost numit prefect Brunacci din Cremona, fostul paroh de la Săbăoani menţionat şi în raportul lui Angelini din 1682. Aces a scria de la Liov la *16 aprilie* 1686 pentru ca să mulţumească de numire. Se pare că ar fi intrat în Moldova, dar a fugit apoi de teama păgînilor (adıcă a tatarilor şi turcilor veniţi în Moldova cu prilejul campaniei lui Sobieski din acea vara). În noiembrie el s ar fi aflat din nou la Liov. În realitate întreaga scrisoare are rostul de a justıfıca ramînerea lui Volponi în Transilvanıa (unde fireşte o ducea mai bine decıt în Moldova expusă la toate violenţele). Scrisoarea a fost scrisa în momentul plecării lui Piluzzi din Transilvania spre Roma, trecînd prin Polonia. El trebuia sa explıce împrejurările în care a avut loc plecarea lui Volponi din Moldova şi sa certifice prezenţa în Transilvania a enoriaşilor de la Baıa ramaşi în grija duhovn ceasca a acestuia. Pentru a demonstra inutilitatea unei reîntoarceri în Moldova în acel moment se aduce exemplul lui Piluzzi, care se afla la Baia în trecerea sa spre Polonia şi Italia, la venirea valului al doilea de tătari şi a fost silit să fugă în Transilvania. Imposibilitatea de a rămîne în Moldova este *cu atıt mai* evidentă cu cît prefectul, temîndu-se... etc. a plecat la Roma.

MEMORIU ANONIM DESPRE MOLDOVA

(c. 1685)

*

Acest memoriu despre Moldova de la sfîrşitul veacului al XVII-lea se deosebeşte de rapoartele obişnuite ale misionarilor, fie că ar fi redactate în mod liber, sau întocmite sub forma de răspuns la un chestionar, căci deşi tratează şi despre misionari, el nu provine de la ei şi este îndreptat în contra lor. Nu se ştie cînd, unde şi de către cine a fost scris şi cui a fost adresat. A fost descoperit din întîmplare la un anticar din Roma. Descoperitorul şi editorul său, I. Filitti, a folosit cu multă ingeniozitate informaţiile la îndemînă la momentul publicării (1926). Acestea au fost mult sporite abia după darea la lumină a materialului contemporan publicat de G. Călinescu: *Alcuni Missionari* — 1925, şi *Altre notizie* ... în 1926.

Datarea propusă de editor 1682—1687 se bizuie pe următoarele repere:

1) Prezenţa misionarului Antonio Renzi în Moldova în 10 iulie 1682 şi 7 febr. 1685. (Dar noi ştim acum că Renzi a venit în Moldova în 1679 şi a rămas pînă după 1687, poate chiar 1688) cînd a fost scurtă vreme în Italia, de unde s-a înapoiat plecînd la 1 ianuarie din Roma, a trecut prin Bologna, Veneţia, Viena, ajungînd la Iaşi în iunie 1689. Mai era în Moldova şi în 1696. Despre misionarul Renzi va fi vorba mai pe larg în *Călători ... VIII*.

2) Absenţa din Moldova în acel moment a iezuiţilor. Aceştia s-au retras o primă dată după pornirea războaielor turco-polone, de teama turcilor ce umpleau ţara, ei fiind cu toţii poloni. Au reapărut vremelnic în 1679 şi apoi şi-au dus iar vitele şi lucrurile peste graniţă în 1684. Nu s-au reîntors decît după încheierea păcii de la Carlowitz. Tot astfel călugării trinitari menţionaţi în text apar în Moldova în 1691. Deci propunerea de a-i rechema este anterioară acestei date.

Dar pot fi urmărite şi alte indicii. Este vorba în text de contele Mikes, identificat de Fr. Pall în *Le Controversie* cu Mihail Mikes, guvernator al secuilor, devenit conte la 1696 şi atestat şi la 1699 şi 1717. Însă în corespondenţa misionarilor întîlnim de mai multe ori numele nobilului domn Clement Mikes, prim consilier al principelui Transilvaniei, catolic convins şi ocrotitor al misionarilor din Moldova, chemaţi de el nu odată să slujească în Transilvania unde era mare lipsă de preoţi. Astfel în mai 1670 îl cerea nunţiului de la Varşovia pe părintele Antonio Angelini. Cu doi ani mai înainte V. Piluzzi trimitea corespondenţa sa cu Congrega-

ţia ilustrului domn Clement Mikes, ca acesta să o înainteze nunţiului de la Viena El este unul şi acelaşi cu Clement (Kelemen) Mikes trimis în Moldova de Gh. Rákóczi al II-lea pe vremea răscoalei seimenilor. (Vezi şi *Călători* V, p. 516 ş.a.). Înainte de iunie 1685 el tratează în numele lui Apaffi cu Şerban Cantacuzino, încheind tratatul de la Făgăraş (Veress, *Documente*, XI, p. 224). Moartea sa este amintită într-un raport anonim, (datat cu aproximaţie cu fiind din 1687), în care se arată că el a murit în anul precedent, deci în 1686. Acel raport atribuit de noi lui Piluzzi se află cuprins în volumul de faţă pp. 438 ş.u. În textul de faţă Mikes este numit mai întîi contele Mikes, iar *după aceasta i se spune „acest cavaler*...". Iar Parčević scriind Propagandei în 1671 îl numeşte pe Clement Mikes, *nobilul cavaler*, coloană a credinţei catolice. Este posibil ca prezenţa titlului de conte să fie datorată unei inadvertenţe, în urma faptului că ceva mai înainte fusese vorba de contele Apor. Acest punct este destul de important căci urmaşul lui Clement Mikes, Mihai Mikes nu a dobîndit titlul de conte decît în 1696, dată în dezacord cu elementele celelalte din memoriu. Aşadar, trebuie recunoscut aici nobilul Clement Mikes care a murit în 1686. Deci memoriul anonim este anterior acestei date.

Alte identificări propuse de editor privesc *autorul memoriului şi pe adresantul său.*

a) Autorul vorbeşte de domn numindu-l *„il mio principe"*. Deci este un localnic Editorul se întreabă, „Să fie A. Wolf secretarul Ducăi Vodă 1693—1696"? (De fapt, A. Wolf apare în corespondenţa misionarilor ca sprijinitor al lui Giov. Battista Bărcuţă încă din 1678, alături de secretarul polon al domnului, Kienarski. Cînd domnea Constantin Duca în Moldova, Andrei Wolf nu mai era în ţară, ci la Bucureşti în slujba lui Constantin Brîncoveanu, socrul domnului.)

b) Adresantul memoriului a fost identificat cu probabilitate ca fiind nunţiul de la Viena Buonvisi care urma să intervină la papa Inocenţiu al XI-lea (1676—1689) şi la împăratul Leopold I (1658—1705). Autorul adresîndu-i-se nu-i zice eminenţă, ci senioria voastră, deci nu poate fi vorba de un cardinal, în acel moment. Nunţiul Buonvisi a fost înălţat la cardinalat în 1681.

O analiză sumară a cuprinsului îngăduie următoarele observaţii provizorii. Autorul este catolic şi străin, dar cu legături în ţară. El este în fond potrivnic misionarilor italieni („padri"), subliniind prea marea lor libertate, interesul lor pentru cîştig, purtările lor needificatoare, etc. (În această ordine de idei este strecurată şi fraza despre domn care a cumpărat în mai multe rînduri iepe de prăsilă de la părintele Renzi, întrucît nu puteau fi găsite nici la domn nici în altă parte altele putîndu-li-se compara.) În schimb iezuiţii sînt lăudaţi pentru viaţa lor exemplară

O constatare se impune. Textul memoriului nu este unitar, ci este mai degrabă reunirea a două texte: unul de natură mai generală, axat pe problema împlîntării temeinice a catolicismului în Moldova, şi care porneşte de la o caracterizare a trăsăturilor de bază ale moldovenilor, anume latinitatea lor, tradusă prin marea lor asemănare la fire cu italienii, şi în rîndul al doilea marea lor înclinare afectivă pentru poloni, justificată în multe feluri, dar care se referă în primul rînd la boierime, deşi e menţionată mai apoi şi buna primire făcută ţăranilor ce fug temporar în Polonia cu prilejul aşezării de biruri. În aceste două puncte principale răzbate parcă ceva din spiritul lui Miron Costin. Simpatia pentru poloni mai e intensificată de ura contra grecilor ce au invadat dregătoriile şi mănăstirile, înlăturînd pe băştinaşi. Văzută în felul acesta problema întăririi catolicismului în Moldova îşi pierde sensul său religios, căpătînd unul pur politic: realizarea unei apropieri trainice între români şi poloni. Partea a doua a textului mărturiseşte un ţel mai imediat: asigurarea grijei duhovniceşti a catolicilor de condiţie modestă

din satele și tîrgurile din Moldova. Acum este atinsă și chestiunea misionarilor italieni, și a condițiilor lor de trai. Nici o clipă nu sînt menționați parohii catolici localnici de felul lui Giov. Battista Bărcuță. Acuma se schițează și o propunere destul de ciudată. Pentru îndreptarea neregulilor semnalate în general, dar cu destulă insistență, se preconizează numirea *„unui cap secular ca vechil al bisericii*... cu autoritate pe lîngă domn" (adică un fel de episcop laic!) în persoana contelui Apor sau a contelui Mikes, dar mai degrabă acesta din urmă care are legături zilnice cu domnul și cu moldovenii. Aceasta ne readuce întrebarea *cînd* a putut fi scris acest memoriu pe care nu îl avem aici decît în formă necompletă, fără nici o adresă sau preambul? Sau nu mai era cumva nevoie de alte explicații, acest text nefiind poate primul scris de pana autorului?

Faptul că în pasajul despre inclinația moldovenilor pentru poloni nu se menționează campania lui Ioan Sobieski în Moldova din vara anului 1686, care în mod normal nu putea fi trecută sub tăcere, justifică presupunerea că textul este anterior acestui moment. În adevăr după incendierea Iașilor de către trupele polone, ar fi fost greu de arătat dragostea moldovenilor pentru binefăcătorii lor.

Nu este inutil de redat și părerea cardinalului Buonvisi, nunțiul de la Viena, în această privință. El scrie la 1 decembrie 1686 la Roma, criticînd felul cum a fost pornită campania polonă din Moldova și adaugă: „Și azi a crescut în așa măsură aversiunea moldovenilor pentru incendiile ce au urmat, și pentru părăsirea lor după ce <polonii> au pretins de la mulți din ei jurămîntul de credință, că socot imposibilă pe viitor o nouă încercare de a ocupa cu folos această țară în fața piedicilor majore ce se vor ivi" *(Monumenta Vaticana Hungariae*, II, 2, p. 271). Iar în altă scrisoare către nunțiul din Polonia, cardinalul Pallavicini, el deplînge pîrjolirea bisericilor și mănăstirilor „rutene" (ortodoxe) „di nobilissima struttura" ce va fi nemulțumit rău pe acei locuitori ce țin cu înverșunare la religia lor, și va fi crescut vechea lor aversiune pentru poloni...

În realitate campaniile lui Sobieski în Moldova erau inspirate de rivalitatea dintre poloni și imperiali pentru stăpînirea Dunării. Era o cursă între republica polonă, de fapt izolată și lipsită de mijloacele necesare la timp din cauza sistemului anarhic al votului în dietă, și imperiul absolutist sprijinit de biserică și dispunînd de atîtea forțe și talente militare adunate din toată Europa. Cardinalul Buonvisi și imperialii socoteau că polonii ar fi trebuit să-și concentreze tot efortul asupra cetății Camenița, puternic bastion al turcilor, asigurînd stăpînirea lor asupra Moldovei. Dar Sobieski voia să se facă stăpîn cît mai curînd asupra Moldovei și Țării Românești, avînd veleități serioase și asupra Transilvaniei. Insuccesul și retragerea sa din Moldova erau într-un contrast izbitor cu izbînzile imperialilor din același moment dublate de manevrele tainice ale unor agenți oculți trimiși să pregătească anexarea Transilvaniei.

La lumina acestor fapte, dualitatea memoriului anonim, semnalată mai sus, se explică poate printr-o redactare în doi timpi: prima parte aparținînd perioadei cînd rolul de salvator al creștinilor din sud-estul Europei părea rezervat lui Sobieski, iar restul oglindind o etapă ulterioară, poate din 1684 — cînd polonii au încercat o acțiune în direcția Moldovei dar s-au oprit la Zvanieč, sau din anul următor, 1685 cînd polonii au fost încercuiți de turci și tătari în „pădurea Bucovinei" și au reușit cu greu să se retragă fără a fi putut realiza ceva. Așa s-ar lămuri poate inconsecvența flagrantă din text, unde după toată acea insistență cu privire la legăturile multiple cu polonii, nu este propus ca protector al bisericii catolice din Moldova un polon, care ar fi fost găsit în persoana marelui hatman Jablonowski, cato-

lic fervent cu trecere la Propagandă, ci este propus pe neașteptate unul din Transilvania (?) Este drept că Jablonowski se arăta mai ales ca protector al iezuiților, dar autorul memoriului nu avea decît cuvinte de laudă pentru aceștia. Este iarăși drept că în acea propunere se preconiza *urmărirea de aproape* a situației misiunilor și informarea Congregației prin *rapoarte lunare* ceea ce, evident, este o aberație, căci această condiție nu ar fi putut fi îndeplinită de un protector ca Jablonowski, și nici de un Clement Mikes legat de rosturile sale din Transilvania. Dar atunci se desprinde foarte neted concluzia că acest rol încredințat în aparență unei persoane cu trecere *din afară* nu ar fi fost decît o fațadă pentru agentul din Moldova ce l-ar fi suplinit în îndeplinirea multiplelor obligații imediate care cereau o prezență efectivă în țară. Ideea unui protector din afară (dar ocult) al catolicilor, recte al iezuiților, fusese emisă încă din 1644 de către Paul Beke (vezi *Călători*, V, p. 283) în persoana marelui hatman Koniecpolski. Dar nu fusese vorba niciodată de un amestec fățiș și continuu, ca un fel de funcție cu obligațiile și servituțile sale. Am văzut că textul memoriului nu este unitar și că s-ar putea chiar vorbi de *două texte înnădite* în mod destul de ingenios. Am crede că linia despărțitoare dintre ele se află după cuvintele: *„și din aceste cauze grecii [călugării greci] sînt urîți, iar ai noștri sînt iubiți"*. Fraza următoare ce pare să încheie această parte, face de fapt trecerea la partea de critică a misionarilor, și anume a misionarilor conventuali italieni — după cum rezultă din menționarea lui Renzi — în mod destul de oblic, precum și din amenințarea cu trimiterea *la Roma* a misionarilor cu purtări necorespunzătoare. Dar dacă pot fi deosebite două texte independente, *poate că nici autorul lor nu este unul și același.* Autorul primei părți este cu siguranță un italian, sau un român iubitor al Italiei care arată aceeași dragoste românilor și italienilor. Recunoaștem spiritul lui Miron Costin pomenind de convorbirea sa cu acel „episcop" italian ce nu poate fi altul decît Vito Piluzzi, în acea observație a autorului anonim că „în toate însușirile lor, ei (= moldovenii) vădesc un nu știu ce din felul de a fi <al italienilor> și un oarecare iz italienesc" precum și în exemplele de cuvinte și de propoziții românești... Dar în partea a doua sînt criticați conventualii (italieni) și se propune chiar înlăturarea lor. Uitînd de declarația cu care se încheia partea întîi cum că „ai noștri (= misionarii noștri) sînt iubiți", se propune „gonirea acestui ordin spre a șterge din sufletele moldovenilor orice amintire proastă... pricinuită de relele purtări ale acestora".

Soluția cea mai verosimilă ar fi că autorul memoriului adică, *a părții a doua* (care conține sugestii și propuneri, complet absente din partea întîi), a folosit drept introducere la acestea textul expozitiv despre români și înclinațiile lor, *pe care l-a împrumutat din altă parte*. Am văzut că editorul, I. Filitti, atribuia sub rezervă paternitatea textului unui secretar domnesc, pentru că (în partea a doua), autorul vorbind de domn îl numește „il mio principe", declarînd astfel că este un localnic și se întreabă dacă nu ar fi vorba de Andrei Wolf. Totul depinde de data la care a fost redactat memoriul. Secretar domnesc în anii... 1679 era Stanislav Kienarski, de fel din Camenița. Și el, ca și A. Wolf, i-a dat tot sprijinul parohului din Cotnari, Giov. Bat. Bărcuță, de-a lungul intervențiilor, peregrinărilor și intrigilor nesfîrșite ale acestuia, solicitînd și reclamînd ba postul de vicar apostolic al Moldovei în 1676, ba episcopia de Bacău în 1678 și apoi din nou după moartea lui Dluski, acel vicariat și acea episcopie în februarie 1693, și odată reîntors în Moldova în 1694, parohia de la Iași ocupată de 14 ani de Renzi. În 1671 fusese folosit de Parčević în campania sa contra iezuiților și trimis chiar la Propagandă în 1672. După multe vicisitudini și-a reluat parohia din Cotnari în 1678, și la venirea noului episcop, Dluski, (1682) a știut să-i strecoare tot felul de acuzări contra conventualilor, în-

treţinînd aversiunea episcopului contra lor, şi a prefectului lor. Ideea fixă a lui Bărcuţă „preot naţional“ era că misionarii străini mîncau pîinea ce se cuvenea unora ca el, fii ai orăşenilor înlesniţi din Baia sau Cotnari, doritori să-şi vadă de avere şi de interesele lor, făcînd şi tot felul de negustorii, instalaţi în parohiile mai bogate socotite ca un fel de moştenire intangibilă. Sub noul episcop el reuşeşte în 1691 să fie din nou trimis la *Propagandă* ca reprezentant al episcopului, cum fusese în 1672 ca împuternicit al vicarului apostolic. Atunci avusese misiunea să pîrască îndeosebi pe iezuiţi. Acum el trebuia să obţină rechemarea definitivă a misionarilor conventuali, sau cel puţin suprimarea postului de prefect, reducerea la 2 a numărului misionarilor conventuali şi subordonarea lor exclusiv autorităţii episcopului. Despre iezuiţi el are acum cuvinte bune (!)

Cunoscînd ambiţia şi ingeniozitatea sa, am crede că într-o fază anterioară el a fost autorul propunerilor din memoriu prin care îşi rezervase pentru sine postul de agent şi factotum al acelui „vechil“ laic al bisericii catolice din Moldova, a cărui numire era cerută cu atîta patos de scriitorul anonim al textului de faţă.

Textul anonim intitulat *Relazione della Moldavia e dei P. P. missionari apostolici in quella provincia* s-a păstrat într-o copie contemporană, descoperită de I. C. Filitti în 1910 la un anticar din Roma. A fost publicat în „Revista istorică“ (iulie-septembrie 1926, pp. 193—199) sub titlul *Un raport catolic despre Moldova la sfîrşitul secolului al XVII-lea.*

MEMORIU DESPRE MOLDOVA ŞI DESPRE PĂRINŢII MISIONARI APOSTOLICI DIN ACEA PROVINCIE[1]

(c. 1685?)

p. 194 Moldovenii sînt colonii romane trimise de împăratul Traian la acele hotare pentru <a constitui> o stavilă împotriva incursiunilor sciţilor. La această încheere ne îndeamnă şi limba şi moravurile lor. Se îmbracă după moda polonă, se poartă liber ca <ceilalţi> creştini, <fiind> cu totul străini de firea şi de felul de viaţă al grecilor, şi în toate însuşirile lor ei vădesc un nu ştiu ce din felul de a fi al italienilor şi un oarecare iz italienesc. Limba lor este o amestecătură de multe limbi, italiană, latină, spaniolă, ruteană, greacă şi încă alt element care pare să fie al lor propriu, dar mai aproape de italiană şi mai puţin de spaniolă. Se numesc, în limba lor „Rumuni“, care înseamnă romani, şi vorbesc în felul următor: numesc capul „capo“[2], ochii „occi“, sprîncenele, „sprinzene“, nasul „nas“, gura „gura“[3], dinţii „diris“, limba „limbă“, apa „apă“, vinul „ghino“, pîinea „puine“ şi „pită“, calul „callo“, laptele „lapte“, vaca „vacca“, boul „boe“ etc., „omolle bune ce ceres“ = omule bun

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. C. Filitti, *Un raport catolic despre Moldova la sfîrşitul sec. al XVII-lea* în „Revista istorică“, iulie—septembrie 1926, pp. 193—199.

[2] Pentru asemenea exemple vezi şi Poggio Bracciolini *Disceptationes* 1451, „oculum dicunt, digitum, manum, panem multaque alia ... etc., sau Botero *Le Relazioni universali*, ed. din Turin 1601. Chiamano il cavallo callo, l'acqua apa, il pane pa (!), le legne lemne l'occhio Occel, la donna mugier, il vino vin, la casa casa, l'huomo huomeni...

[3] În text greşit *yura*.

ce cauţi? „come si chiama esto“ = cum se cheamă asta? „la domna es formosa“ = doamna este frumoasă; „voda s-a duss alla beserica“ = domnul s-a dus la biserică; „fratre si mergem a casa“ = frate, să mergem acasă; „moi tu pone massa“ = măi, tu pune masa; „manduca“ = mănîncă; „dam se be“ = dă-mi să beau; „ce face colò, cer se dorme“ = ce faci acolo <în> cearcă să dormi; „buna sara a dumiata“ = bună seara domniei tale etc.

Dintre toţi schismaticii, cei mai bine dispuşi faţă de religia catolică, şi mai înclinaţi spre conversiunea la sfînta credinţă, pot spune // că p. 195
sînt moldovenii, şi aceasta pentru următoarele motive: Din pricina obiceiurilor şi a felului de a trăi <care sînt> aceleaşi ca ale catolicilor şi deosebite de ale turcilor şi grecilor. Din cauza urei împotriva grecilor, unealtă a sclaviei lor, în vreme ce ei suspină după libertatea trecută, plîngînd sub jugul nenorocirilor de acum. Din cauza zelului pe care-l arată faţă de poloni, pentru că au fost supuşi coroanei polone. Din cauza vecinătăţii cu Polonia şi a asemănării obiceiurilor, care le îngăduie să aibă necontenit legături cu aceştia. Din cauza originei şi a înrudirii pe care o au cei mai mulţi cu polonii. Din cauza refugiului şi bunei primiri pe care le găsesc aci în Polonia, cu prilejul schimbărilor dregătorii şi alţi slujbaşi care — după mazilirea domnului lor — sînt bănuiţi de noul domn, şi prigoniţi din această cauză, tot astfel, cu prilejul marilor şi deselor schimbări ţăranii supuşi[4] care nu mai au cu ce trăi, fug în Polonia şi găsesc acolo cu ce să-şi ducă zilele, pînă ce — trecînd acele contribuţii[5] şi schimbîndu-se lucrurile — se întorc din nou la casele lor, şi lucrul acesta urmează aproape tot timpul şi mai ales în vreme de război. Din cauza legăturilor neîncetate pe care le au cu polonii, învăţînd în Polonia, şi mulţi dintre nobili slujind la curte şi în oaste; şi acuma se află în slujba coroanei polone regimente formate în întregime din moldoveni, cu generali, coloneli şi alţi ofiţeri moldoveni, întreţinuţi pe seama republicii polone.

Apoi ei urăsc de moarte pe greci, căci de cînd politica şi lăcomia turcilor a introdus obiceiul de a pune în Moldova domni de neam grecesc, ca mai credincioşi Imperiului otoman (atît din pricina antipatiei pe care o nutresc grecii împotriva romano-catolicilor şi a simpatiei lor faţă de turci, — ale căror moravuri se poate zice că şi le-au şi însuşit — cît şi din cauza puţinelor legături de înrudire şi obligaţii pe care le au grecii în acele părţi) nenorociţii de moldoveni au început de atunci să piardă o mare parte din libertatea lor. Domnul nu mai este ales de către stări, ci este pus, după bunul plac al sultanului, acel care îi oferă mai mult. Iar apoi domnul, ştiind cît de urît trebuie să fie de moldoveni, din cauză că este de alt neam sau pentru că îi jupoaie spre a împlini făgăduinţele făcute Porţii otomane şi sultanului şi pentru marile cheltuieli ale numirii sale, neîncrezîndu-se în băştinaşi, folosind autoritatea sa despotică // şi tiranică, pe care i-o lasă turcii din calcul politic, înalţă p. 196
în demnităţile cele mai mari şi în slujbe pe rudele sale, greci săraci aduşi de el de la Constantinopol, a căror soartă atîrnă de aceea a domnului. Aceştia nu pot decît să-i fie credincioşi şi prin isteţimea şi ascuţimea de

---

[4] *sudditi* (= ţăranii dependenţi).

[5] *quelle contribuzioni.*

spirit proprii neamului grecesc, şi prin experienţa politicii şi a curţii otomane, ei îl slujesc mai satisfăcător. De unde urmează că băştinaşii şi cei mai vrednici rămîn fără nici o dregătorie în ţară, şi de aceea nu se poate închipui ura pe care o nutresc moldovenii împotriva grecilor, atît din această pricină cît şi din aceea a deosebirii de obiceiuri.

Moldovenii, deşi urmează ritul grecesc, mai mult din neştiinţă (?) şi dintr-un obicei înrădăcinat, nu recunosc totuşi pe patriarhul din Constantinopol[6], ba chiar îl urăsc ca nelegitim şi numit de sultan prin puterea banilor. Ei aleg un cap al bisericii care să fie numai al lor, pe care îl numesc Vlădică[7] şi acesta are întreaga autoritate în domeniul spiritual, deoarece numeşte după bunul său plac[8] şi fără intervenţia domnului pe episcopi şi pe ceilalţi clerici subalterni din ţară. Ei fac slujbele în limba ruteană[9] şi se deosebesc în multe privinţe de ceremoniile grecilor. Ei urăsc pe călugării greci şi intră bucuros în legătură cu ai noştri, care nu se amestecă în mănăstirile lor şi nici în veniturile lor, pe cînd dimpotrivă călugării greci — ageri şi vicleni, bucurîndu-se de ocrotirea domnilor, sub cuvîntul închinării către sfîntul mormînt, şi folosind şederea continuă în Moldova a patriarhilor greci depuşi — au pus stăpînire pe multe mănăstiri şi averi bisericeşti, lipsindu-i pe moldoveni, şi din aceste cauze grecii sînt urîţi iar ai noştri sînt iubiţi. Şi nu este nici o îndoială că dacă misionarii noştri ar trăi în Moldova în chipul pilduitor ce se cuvine, şi dacă ar deschide şcoli pentru a învăţa tineretul dornic de cultură latină, s-ar aduce un mare ajutor şi folos, atît în domeniul spiritual pentru gloria lui Dumnezeu, cît şi în domeniul temporal, pentru intereşul creştinătăţii.

Sînt, în Moldova, mulţi catolici, şi chiar sate întregi de unguri catolici, şi deşi nu prea sînt nobili, totuşi sînt atît de zeloşi şi de buni creştini, că-ţi face milă să-i vezi atît de prost păstoriţi, şi măcar că misionarii[10] noştri nu prea se disting prin mireasma virtuţilor, aceşti bieţi credincioşi nu iau seama totuşi la purtările lor rele, ci îi cinstesc şi îi ascultă mai mult decît pe propriul lor domn. Sînt multe biserici de piatra, dar misionarii noştri, care se gîndesc la folosul lor pentru a nu avea cheltuieli, clădesc pe cheltuiala catolicilor, (avînd şi un cîştig de
p. 197 acolo) // alte biserici mici de lemn şi le lasă pe cele de piatră să se năruie.

Misionarii noştri nu au mănăstiri, ci locuiesc împrăştiaţi în casele mirenilor sau chiar în ale lor proprii, cu femei şi cu familie[11]. Catolicii contribuie în folosul părinţilor misionari fiecare cu ce poate, după starea sa, fie muncind viile şi pămîntul bisericilor, fie dînd cereale, grîu, vin, produse ale laptelui, miere, ceară, oi, boi, cai, vaci etc. şi bani, în afară de faptul că bisericile noastre au vii, ogoare şi alte bunuri, dintre care cea mai mare parte sau sînt amanetate sau sînt cotropite şi uzurpate de boierii schismatici vecini. Călugării noştri sînt întreţinuţi de catolici; pot să se ducă să locuiască şi să trăiască în casele catolicilor, unde le place, fiind priviţi de aceştia cu ochi foarte buni. Femeile, la sărbători şi

---

[6] Inexact.
[7] *Vlădică.* Termen impropriu pentru desemnarea mitropolitului.
[8] Inexact.
[9] Adică slavonă.
[10] *Padri.*
[11] Pentru preoţii catolici însuraţi oficial; cf. şi relaţiile din ***Călători***, III, IV, V.

la duminici au obiceiul să ducă la biserică nişte turtiţe, făcute din cocă nedospită[12], lumînări de ceară, bani şi adeseori gîşte fripte şi vin, care sînt sfinţite în timpul slujbei, şi le lasă apoi părintelui, şi din aceasta îşi fac o mîndrie: cine anume va aduce un dar mai mare şi poate să aducă mai mult. Boierii de asemenea, deşi schismatici, totuşi văzînd cu ochi buni pe catolici, şi fiind din fire darnici faţă de străini, fac multe daruri şi milostenii misionarilor noştri, şi unul le dăruieşte cîte o iapă, altul cîte un cal, altul o vacă, avînd şi un viţel etc. astfel că de mai multe ori principele meu a rugat pe părintele Rensi[13] să-i vîndă din iepele sale pentru prăsilă, căci nici domnul, nici alţii nu aveau altele mai bune. Dar ceea ce e de mai mare însemnătate, şi aduce mai mare cîştig acelor misionari, sînt imunităţile şi privilegiile pe care misionarii noştri le au de la domn şi de la ţară. Fie dintr-un obicei înrădăcinat al ţării şi al domnilor de mai înainte, fie din fudulie şi din ambiţia de a dobîndi faimă, aceştia se arată mai darnici faţă de ai noştri decît faţă de călugării lor.

Aşadar, această libertate pe care o află părinţii noştri misionari în acele părţi, interesul pentru cîştig care îi stăpîneşte, lipsa oricărei temeri din cauză că nu mai au nici un superior secular care să observe purtările lor, — căci domnul şi dregătorii sînt schismatici, iar catolicii sînt sau de o stare mijlocie sau ţărani[14] — îi fac lăsători în îndeplinirea // datoriei lor, le iau orice ruşine şi îi cufundă în noianul viţiilor, ei p. 198
ne mai îngrijindu-se decît numai de adunatul banilor, de afaceri şi de interesul lor propriu, lăsînd cu totul la o parte grijile duhovniceşti spre grava păgubire a religiei noastre.

Pentru a pune capăt acestor nereguli, sau ar trebui gonit cu totul acest ordin[15], spre a şterge din sufletele moldovenilor orice amintire proastă şi orice părere rea pricinuită de relele purtări ale acestor misionari şi ar trebui atunci să fie trimişi misionari dintr-un alt ordin, de o viaţă mai exemplară, cum ar fi părinţii iezuiţi[16], care prin şcoli ar lumina acel popor şi face slujbă bună lui Dumnezeu, sau părinţii trinitari[17], care prin cucernicia şi mila arătată în răscumpărarea robilor, atrag dragostea şi buna voinţă a tuturor, sau să se facă vreo reformă şi regulă <a ordinului> pentru ca acei părinţi care se află acum în Moldova să ducă o viaţă mai pilduitoare, căci altminteri marea libertate, lipsa de orice teamă şi interesul pot perverti pe orice călugăr bun.

Să fie scoşi cu totul din grijile lumeşti şi din prilejurile[18] care îi fac să lase de o parte grijile duhovniceşti; să li se numească un cap secular, ca vechil al bisericii etc. care să se bucure de autoritate pe lîngă domn, şi să fie el însuşi un om cu cugetul curat. Acesta, luînd asupra sa grija bunurilor şi a veniturilor bisericilor, le-ar aduna la un loc, ar pune regulă, ar redobîndi bunurile zălogite, cotropite şi date pără-

---

[12] *Dal primo del pane* (= prescure).

[13] Este singurul misionar arătat pe nume în aceste memorii, şi alegerea sa nu pare întîmplătoare.

[14] *Villani.*

[15] E vorba de franciscanii conventuali.

[16] Iezuiţii au părăsit Moldova în 1684 (N. Iorga, *Studii şi documente* I—II, pp. 60—61).

[17] Prezenţa trinitarilor este constatată documentar în Moldova în anul 1691.

[18] *Occasione.*

sirii[19] din cauza proastei administrări a părinților misionari, s-ar îngriji de sporirea lor și ar da apoi părinților misonari tot ceea ce le-ar trebui pentru a trăi cuviincios, și prin aceasta i-ar smulge din starea de nesiguranță și i-ar sili să vadă de cele duhovnicești. Și apoi acest vechil, avînd în fiecare lună a da seamă Sacrei Congregații, despre starea în care se află părinții misionari, el le-ar supraveghea purtările, și dacă vreun părinte ar da o pildă rea, s-ar îngriji cu ajutorul domnului să fie îndepărtat din Moldova și trimis la Roma, ceea ce i-ar pune pe gînduri pe părinții <misionari>, și i-ar hotărî să trăiască mai cucernic pe viitor.

Pentru a găsi acest cap secular socotesc că în Moldova nu este nici unul potrivit pentru această slujbă, catolicii fiind sau oameni de o stare mijlocie, sau oameni de rînd, iar cei mai mulți dintre ei sînt țărani. În Transilvania, cei mai de seamă dintre catolici sînt doi: contele Apor[20] și contele Mikes. Contele Apor fiind un om interesat, cu nume
p. 199 nu prea bun la moldoveni, pe care îi supără cu dări // și neavînd legături de nici un fel nici cu domnul Moldovei[21], nici cu fruntașii acelei țări, iar pe de altă parte <fiind> prins cu totul de treburi politice, și de problemele de guvernare din patria sa, nu ar fi nici potrivit și nici nu s-ar amesteca (după cum îl cunosc eu bine) în treburi care nu aduc alt cîștig decît doar cheltuială și oboseală.

Contele Mikes dimpotrivă, este foarte evlavios și cu aplecare spre cele ce privesc religia, darnic cu moldovenii, milostiv cu călugării, bucurîndu-se de mare renume și prețuire atît la domnul[22] Moldovei cît și la slujbașii săi. Datorită vecinătății și a legăturilor necurmate cu moldovenii, se poate spune că este aproape unit cu Moldova; acest cavaler întreține corespondență și legături zilnice cu domnul și cu moldovenii, este deprins cu moldovenii și este iubit de ei. Se bucură de o mare trecere la ei din cauza dărniciei sale și este cu rîvnă și cu conștiință: de aceea nu cred că ar fi cineva mai bun ca el și nici nu mă îndoiesc că evlavia acestui nobil l-ar face să nu se dea înlături de a se amesteca într-o acțiune atît de sfîntă, dacă sfinția voastră l-ar îmbia, făgăduindu-i favoarea Sanctității Sale stăpînul nostru și încunoștiințînd și pe M. Sa Imperială pentru a-i cere ajutorul ... etc.

---

19 *Desertati* adică părăsite de locuitorii de pe ele.

20 Contele Ștefan Apor a jucat un rol de frunte în Transilvania, strîngînd și o avere uriașă, sub principele Mihai Apafi, și mai ales după ocuparea Transilvaniei de Habsburgi sub Leopold I. A murit în 1706. Nu se înțelege însă cu ce fel de dări sau daturi putea el să-i supere pe moldoveni.

21 În intervalul 1679—1685 au domnit Gheorghe Duca, Dumitrașcu Cantacuzino și Constantin Cantemir.

22 *Miches*. Este vorba desigur de Clement (Kelemen) Mikes, care a fost în legături dese cu țările noastre și care apare în multe rînduri în corespondența misionarilor. El a murit prin 1686. Pentru date biografice vezi notița introductivă.

FRANÇOIS GASTON DE BÉTHUNE

(1638—1692)

*

François Gaston marchiz de Béthune s-a născut la Selles în Franţa la 13 mai 1638 dintr-o veche familie care a dăruit ţării sale pe cunoscutul ministru al lui Henric al IV-lea, Sully. În campania din Flandra din 1667 el comanda un regiment. Consacrîndu-se apoi diplomaţiei, prima sa misiune îl duce în 1671 în Bavaria unde se trata căsătoria ducelui de Orléans, fratele regelui cu prinţesa palatină. În războiul din Olanda el cade prizonier. Reîntors în ţară se însoară cu Marie-Louise de la Grange d'Arquien, sora viitoarei regine a Poloniei Maria Casimira, soţia lui Sobieski. La alegerea acestuia ca rege în mai 1674, Béthune a fost trimis ca să-l felicite şi să dubleze deocamdată acţiunea ambasadorului Franţei la Varşovia, Forbin-Janson, care sosise în Polonia în preajma acelei alegeri. La 11 iunie 1675 iscăleşte şi el tratatul de la Jawarow dintre Sobieski şi curtea franceză. După un scurt interval petrecut în Franţa, este din nou trimis la Varşovia la 10 aprilie 1676 ca ambasador deplin, avîndu-l totuşi alături pe Forbin Janson pînă în iunie 1677.

Prin tratatul amintit Ioan Sobieski se obligase să întreprindă o acţiune, fie împotriva Electorului de Brandenburg pentru a veni în ajutorul Suediei, aliata Franţei, fie de a sprijini cu armele acţiunea răsculaţilor din Ungaria, cu concursul principelui Transilvaniei, împotriva împăratului, în speranţa că acea tulburare a apelor ar putea provoca o ofensivă turcească împotriva acestuia. În prealabil însă trebuia mijlocită o pace polono-turcă punînd capăt războiului pornit în 1672 (vezi solia lui Wysocki). Misiunea lui Béthune era dublă: să dispună pe poloni cît mai grabnic pentru acea pacificare printr-o mediaţie franceză, şi să ţină un contact permanent cu răsculaţii unguri refugiaţi în Transilvania, stăruind totodată pe lîngă principele Apafi şi cancelarul acestuia Teleki ca să li se alăture cît mai grabnic. Dar şi aici era nevoie de intervenţii la Poartă pentru ca aceasta să îngăduie Transilvanului o acţiune, care ar fi atras după ea, însăşi intervenţia turcilor. Într-o primă fază a misiunii sale el s-a ocupat de formarea unor regimente cu care să închidă la Danzig drumul ajutoarelor ce s-ar îndrepta din Prusia ducală spre electorul de Brandenburg. Ulterior a trimis trupe recrutate în Polonia şi comandate de ofiţeri francezi la graniţa Poloniei cu Transilvania, pentru a sprijini ofensiva viitoare a răsculaţilor unguri trecuţi în Transilvania. Dar mediaţia franceză pentru pacea

turco polonă a dat greş. (Vezi biografia lui de La Croix). Tratatul încheiat pe cîmpul de luptă, la Žurawna la 16 oct. 1676, a fost întocmit fără participarea francezilor, ci la iniţiativa hanului tătar zorit să se retragă din Polonia. Textul foarte neprecis şi clauza care nu îi dădea putere decît după ratificarea sa de către Poartă, au creat mari greutăţi solilor poloni trimişi la Poartă pentru ratificare. Negocierile cu răsculaţii unguri şi cu principele Apafi nu au dus la un rezultat pozitiv, din cauza liniei adoptate de Ludovic al XIV-lea de a nu se angaja direct şi a nu lua asupra sa cheltuielile inerente unui asemenea plan. El trimetea ambasadorului o sumă globală pentru plata unor „pensiuni" şi daruri, şi eventual unele avansuri ofiţerilor trimişi la graniţa Transilvaniei. Proiectul de tratat propus de transilvăneni agentului francez Akakia în august 1675 a rămas fără vreun răspuns precis. Abia la 27 mai 1677 Béthune iscăleşte în Polonia un tratat cu răsculaţii unguri. Ambasadorul îşi trimite acum agenţii să proprii în Transilvania. Cel care se bucura de încrederea sa deplină şi care îi cunoştea poate şi gîndurile sale nemărturisite, abatele Révérend, care pare să fi dovedit mai degrabă un spirit de intrigă decît o adevărată diplomaţie, pregăteşte o demonstraţie destul de ciudată. La o masă dată francezilor, unii din comeseni (dintre răsculaţii unguri) închină în sănătatea marchizului de Béthune, *aclamîndu-l ca viitor rege al Ungariei!* Béthune scriind ministrului Pomponne în iunie, atinge şi acest subiect, găsind ideia foarte justificată (!), dar suveranul francez rămîne surd la această sugestie. Şi ambasadorul Nointel de la Constantinopol aflînd de acea manifestare intempestivă se grăbeşte la 22 iulie (1677) să-l informeze pe rege, care va pune capăt acestor himere. Însă lucrurile nu merg prea bine. Cancelarul Teleki pe care se străduise Béthune să-l facă a fi acceptat şi de răsculaţii unguri drept comandant al trupelor unite ce ar lupta contra împăratului, începe să i se pară cam dubios. Comportarea sa ar fi suspectă (7 aug. 1677). În septembrie marchizul trimite direct răsculaţilor trupe comandate de un ofiţer francez, Boham.

Dar deodată se schimbă radical situaţia. Ludovic al XIV-lea după tratatul său de pace cu Olanda, (sept. 1678), nu mai este interesat de o intervenţie a lui Sobieski în Ungaria, şi ordonă lui Béthune să lichideze cu cea mai mare discreţie pregătirile începute. Dar concomitent şi Sobieski se apropie de împărat şi împiedică legăturile lui Béthune cu răsculaţii. Acesta găseşte mijlocul ingenios de a-i recomanda lui Boham să favorizeze dezertările mercenarilor săi înainte de a trece în Polonia, pentru a mai reduce din plata soldelor datorate. În jurul regelui se dădea acum o luptă înverşunată între partizanii unei ligi antiturceşti (nunţiul apostolic Martelli, rezidentul imperial Jerowski, cărora li se alătură regina), şi partida franceză dirijată de Béthune. Un punct foarte important pe care a ştiut să-l exploateze, era condiţia cedării definitive a Kievului pretinsă de moscoviţi în schimbul unei alianţe contra turcilor. Regele declară că are de gînd după ratificarea păcii de la Žurawna să fie alături de turci şi de tătari contra schismaticilor (= a moscoviţilor) mai răi ca turcii!

Béthune avea poruncă de la regele-soare să zădărnicească încheierea ligii antiturceşti. Acest lucru se putea face paralizînd lucrările Dietei. Ea se deschide în ianuarie 1680. Episcopii şi palatinii sînt împotriva ligii. Un episcop aduce acuzări regelui. Regina e indignată contra lui Béthune. Dieta se pronunţă contra ligii. La curte se încearcă un compromis. Să fie întrebat Ludovic dacă admite măcar o ligă defensivă. Dar el răspunde prin Béthune că nu trebuie încheiată nici un fel de ligă. Situaţia personală a lui Béthune este însă zdruncinată. În afară de antagonismele politice, nişte certuri de familie şi de interese între regină şi sora ei, doamna de Béthune, înveninează raporturile dintre ambasador şi regala sa cumnată, care

lucrează pentru înlocuirea lui prin propriul ei tată chemat din Franța. Se așteaptă rechemarea lui Béthune, dar atunci cînd e numit înlocuitorul său, contele de Vitry, deodată și regele și regina cer să rămînă tot Béthune, și Vitry e trimis la Viena. Însă Ludovic al XIV-lea începuse să aibă unele îndoieli. Căci atunci cînd — avînd iar nevoie de o diversiune în Ungaria trimisese din nou acolo pe fostul său agent din 1673 Du Fresne-Akakia, — acesta avînd a trece în Transilvania prin Polonia, nu a putut obține pașapoartele necesare, sub cuvînt că împotrivirea ar veni de la rege! Ludovic, bănuind aici mîna lui Béthune, l-a somat să-i facă de îndată rost de actele cerute. Acesta, care nu dorea probabil ca agentul regelui să observe anumite lucruri ce nu îi conveneau, a avut grijă să trimită mai înainte în Transilvania pe abatele Révérend, *ca să-l preceadă pe agent.* Acest fapt trebuie pus în legătură cu unele verificări făcute cu privire la numărul real al trupelor tocmite de Béthune, care nu corespundea statelor de plată înaintate de el în Franța.

El a fost deci rechemat. Plecarea lui a avut formele cele mai onorabile. El l-a însoțit pe Sobieski la Jawarow, unde a mai stat pînă în septembrie. Regele polon i-a botezat ultima fiică. Pînă la venirea lui Vitry de la Viena interimatul a fost ținut de Forbin Janson. În noiembrie amîndoi întocmesc raportul privind plata trupelor trimise în Ungaria. Béthune se va reîntoarce, după încheierea Dietei de la Grodno (1683), în care au fost date pe față propriile scrisori și rapoarte ale lui Vitry către curtea franceză, interceptate după expediere, din care reieșeau eforturile tainice depuse pentru a împedeca încuviințarea adeziunii la liga antiturcească, la care zvonul public mai adăuga și acuzarea de complot avînd drept scop înlocuirea regelui prin Jablonowski, partizan al politicii franceze. Vitry insultat în Dietă părăsește Polonia. În locul rămas liber e din nou numit Béthune. Dar el e însoțit acum de un adjunct, domnul du Teil cu atribuții foarte precise. În sarcina lui cad toate chestiunile în legătură cu angajări de trupe, subvenții militare, etc. și orice tratative cu marele hatman, Jablonowski. Întreg acest domeniu rămînea în afara competenței lui Béthune. Du Teil venea în aparență în calitate de trimis extraordinar al regelui Angliei (!) pe lîngă Sobieski. Era un mijloc de a camufla faptul că regele Franței avea în Polonia nu un ambasador, ci doi. Soluție datorată pe semne experienței din trecut a mînuirii fondurilor militare. Dar și în alt domeniu se vădește o îngustare a încrederii acordate lui Béthune. Cînd în 1689 se pune chestiunea înțelegerii asupra unui candidat la succesiunea lui Sobieski, încă din timpul vieții regelui, se atrage atenția lui du Teil că angajamentele luate pentru viitoarea succesiune nu trebuie să fie comunicate lui Béthune (!). Situația lui era ingrată, suspectat de poloni pentru calitatea sa oficială, și amestecul său în treburile Republicii polone, și de francezi pentru legăturile de familie cu perechea regală. Cum atitudinea regelui, și mai ales a reginei era fluctuantă și pătimașă, determinată ba de resentimentele contra regelui soare, care refuza să-l facă duce pe tatăl ei, ba de necazul contra împăratului, care dădea altuia pe arhiducesa făgăduită lui Iacob Sobieski (1685) și apoi contribuia la zădărnicirea alianței acestuia cu prințesa Radziwil (1688), poziția ambasadorului francez era cu atît mai neclară. La aceasta se adăuga și oarecare versatilitate a politicii franceze. După despresurarea Vienei Ludovic al XIV-lea admitea la nevoie o acțiune a regelui polon împotriva turcilor, cu condiția absolută ca ea să nu profite imperialilor! O acțiune în Moldova și Țara Românească, cu răsunet și în Transilvania putea fi binevenită în măsura în care tulbura planurile împăratului care își adjudeca sie-și aceste trei țări. Ceva din toate acestea transpare și în relațiile lui Béthune din timpul campaniei din Mol-

dova în 1686. Un exemplu al acrobaţiilor cerute de această situaţie îl oferă intervenţia lui din august 1691. Cum era din nou vorba de o acţiune a regelui în Moldova (pentru acest moment vezi şi biografia lui Iacob Sobieski din vol. de faţă), ambasadorul s-a dus la el înainte de ţinerea consiliului de război pentru a se asigura că acea expediţie nu va oferi o diversiune în favoarea împăratului. El a obţinut de la cei doi hatmani mari (al Poloniei şi al Lituaniei) declaraţia că ei *nu vor permite* nicidecum trupelor lor să treacă în Transilvania, sau Ungaria nici în corpuri nici ca detaşamente. Apoi a amintit regelui angajamentele sale faţă de el, transmise şi lui Ludovic al XIV-lea „de a nu face nimic în această campanie pentru curtea de la Viena, ci de a-şi întrebuinţa armata la ce ar fi de folos spre binele ţării sale". Regele a răspuns că în previziunea încheierii păcii de către împărat „se vede obligat de a trece Nistrul pentru a ocupa două posturi însemnate în Moldova ce depindeau de Iaşi, pentru a se afla în stăpînirea acestei provincii în cazul unui tratat (de pace), şi pentru a menţine şi posturile de la Suceava şi Cîmpulung, pe care le-a păstrat în cursul ultimelor două campanii. El se va mulţumi deci să întărească *Raja* (!) (poate Baia) şi Neamţul şi nu va trece mai departe, oricît l-ar zori împăratul să intre în Ţara Românească şi Transilvania unde i s-ar alătura corpul comandat de Veterani", (*Hurmuzaki*, XVI p. 270). Precum se ştie acea expediţie a dat greş. Polonii au fost învinşi la Pererita, în ciuda unor buletine ce căutau să ascundă adevărul. Dar regele din nou se apropie de împărat. La curte Béthune are o altercaţie cu ambasadorul imperial, contele de Thun, şi se impune rechemarea lui. La 18 octombrie el este numit ambasador în Suedia. Moare la Stockholm la 4 octombrie 1692.

Corespondenţa lui Béthune din cursul expediţiei din 1686 se deosebeşte de *Jurnalul* de campanie al lui Iacob Sobieski şi de reminiscenţele tîrzii ale lui du Pont prin punctul de vedere prin care sînt considerate împrejurările din Moldova faţă de conjunctura generală politică a acelui moment. Participantul la expediţia în Moldova este mai interesat de ce se întîmplă la Buda, în Ţara Românească, sau în Transilvania decît de desfăşurarea evenimentelor de sub ochii săi. Ce îl preocupă în rîndul întîi este cum să înfăţişeze insuccesul campaniei în modul cel mai nesupărător pentru regele polon. Faptul că de la o dată încolo, şi anume de la 23 august, cînd se ivesc în zare duşmanii, scrisorile expediate din tabără sînt înlocuite printr-un jurnal care se încheie la sosirea în Polonia, conferă acestei ultime părţi un caracter deosebit mai puţin imediat. Nu mai asistăm la mersul evenimentelor, ci la culminarea lor. Însemnările sînt destul de depărtate între ele, la 1 septembrie şi apoi la 12 sept., 27 sept. şi 7 oct., 16 oct., cu un adaus la 14 noiembrie, faţă de scrisori, (la 25, 28 iulie, 1, 6, 8, 19, 23 august). Însemnările din 1 şi 12 sept. sînt ca nişte bilanţuri ale unui faliment gata consumat. Dar ele aduc un element preţios, căci reflectă în modul cel mai concret starea penibilă de incertitudine a regelui. Să treacă pe un mal sau celălalt al Prutului? Să înainteze pînă la Galaţi (pentru că a făgăduit papei că va merge pînă la Dunăre) şi apoi să meargă în susul Siretului pentru a trece în Ţara Românească? Sau să treacă încă de la Fălciu într-acolo? Să se întoarcă în susul Prutului pînă la Iaşi şi să treacă de acolo la Siret pe care să coboare spre Ţara Românească (???). Este drept că pe harta ce stătea la dispoziţia regelui şi a lui Béthune nu era arătat drumul de la Galaţi la vărsarea Siretului. Distanţa dintre ele era apreciată de ei a fi de zece zile ca şi cea de la Huşi la Galaţi! Alături de informaţii exacte se observă uneori o tendinţă de a înflori adevărul cînd aces-

ta e defavorabil. Uneori deformarea este poate involuntară, și ar putea fi atribuită altuia. De pildă sensul mesajului transmis prin Turculeț era altul decît cel raportat de Béthune, care a putut fi greșit informat de rege, orbit de orgoliu. În schimb justificarea părăsirii Iașilor (însemnarea din 27 sept.) se întemeiază pe un șir întreg de neadevăruri. Trupele polone nu au fost retrase *din cauza* incendiului care ar fi prefăcut în scrum mănăstirea în care ar fi fost îngrămădite alimentele cumpărate la preț ridicat de către comisarii papei, ci dimpotrivă, la retragerea polonilor a fost incendiat orașul. Confruntarea relației lui Béthune, cu cea a lui Iacob Sobieski, în ciuda reticențelor evidente ale acestuia, poate fi foarte utilă. Totuși sînt și unele puncte mai clar reliefate de Béthune decît de Iacob Sobieski. De pildă concursul tainic al lui Cantemir informîndu-l pe rege de intențiile dușmanului. De asemenea amănuntele despre atacul dat de Rzewuski unei tabere de tătari (la Pârhăuți) sînt mai complete. Se vede cîtă invenție se află în scrisoarea reginei către papă atribuind regelui, și mai ales lui Iacob, un rol glorios într-o acțiune la care ei nici nu au participat personal. Cum aceasta fusese singura întîlnire victorioasă cu tătarii, măcar că se rezuma în realitate la o surprindere în timpul odihnei de noapte, ea capătă niște proporții uriașe, ca număr de prizonieri și morți de ai tătarilor. De cînd e lumea nu avuseseră un asemenea dezastru!. Un lucru reiese din mărturia lui Béthune. Anume că se mergea la întîmplare, așteptîndu-se de fapt rezolvarea din afară. Cunoștințele geografice se mărgineau la valea Prutului și în mai mică măsură a Siretului a cărui vărsare rămînea misterioasă. Este greu de urmărit gîndul lui Béthune declarînd că ar fi fost mai bine să se cantoneze armata la *Suceava între Moldova și Țara Românească* (!?). Mărturia lui Béthune arată cît de neprecise erau intențiile regelui. Lipsa unui plan de acțiune este evidentă. El trebuia să ajungă la Dunăre pentru că așa făgăduise papei care acordase subsidii însemnate. El voia să ierneze în Moldova, ba chiar și în Țara Românească, luînd-o înainte comandantului imperial din Transilvania. Dar neutralitatea lui Șerban Cantacuzino și apariția tătarilor, care ar fi trebuit să fie opriți de aliații moscoviți, au stricat toate socotelile. De-a lungul întregii înaintări în Moldova regele e preocupat de planurile Împăratului privind Transilvania, cu prilejul intrării lui Scherfenberg în Principat. Aceasta este și trăsătura pe care o subliniază ambasadorul francez, lăsînd să se întrevadă anumite rezerve mintale ale lui Sobieski, de natură a satisface pe suveranul de la Versailles.

De la Béthune avem și o relatare indirectă a campaniei din 1685 condusă de Jablonowski, și urmărită de dincolo de granița polonă de rege, care se îndeletnicea în așteptare cu plănuirea campaniei din anul următor. Expunerea lui Béthune e destul de critică, reflectînd poate și punctul de vedere al regelui. S-ar părea însă că marele hatman s-a arătat foarte imprudent, neținiînd seama de împotrivirea castelanului de Cracovia, și profitînd de îmbolnăvirea acestuia care a fost transportat la Sniatyn, ca să-și pună în aplicare planul său de acțiune ce a dus la încercuirea și la înfrîngerea de la Boian. (*Hurmuzaki*, XVI, pp. 94—99).

Date despre Béthune se află la Dubuisson, *Mémoire historique et généalogique sur la maison de Béthune*, Paris, 1739 și Louis Farges *Recueil des instructions aux ambassadeurs de France en Pologne*. De asemenea în memoriile cavalerului de Beaujeu, *Memoires du chevalier de Beaujeu*, Amsterdam, 1700, în *Geschichte der Päpste* t. XIV, 2 de Ludw. Pastor, și în *Histoire de J. Sobieski* de Salvandi (ed. 1876, p. 82 ș.u.). Rolul său în legătură cu răsculații unguri și cu Principatul Transilvaniei a fost urmărit cu atenție de I. Hudiță în *Histoire des*

Relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle, Paris 1927. Textul lui Béthune tradus aici se află publicat în *Hurmuzaki*, XVI, pp. 114—115, 116—117, 118—119, 121—123, 125—126, 128—130, 132—133, 134—135, 136 şi 140.

SCRISOARE-JURNAL[1] *A CAMPANIEI POLONE DIN* MOLDOVA

Sniatyn, 25 iulie 1686[2]

p. 114 Oricîtă osteneală şi-a dat Maiestatea sa regele Poloniei[3] pentru a începe cît mai de grabă campania, abia astăzi, îşi ia rămas bun de la regină[4] şi porneşte în fruntea armatelor sale, pentru a ajunge în două zile la Sniatyn lîngă graniţele Moldovei. S-a şi alcătuit un detaşament din trei mii de infanterişti pentru a asigura, prin două mari forturi, trecerea prin <codrul zis> Bucovina, unde armata polonă s-a aflat într-un aşa mare pericol anul trecut.

. . . .

p. 115 Astăzi s-a ţinut un mare sfat, unde părerile au fost foarte împărţite: aceea a palatinului Rusiei[5] era de a bloca <cetatea> Cameniţa[6]... A doua propunere a fost de a se asedia Cetatea Albă şi Chilia după cucerirea Iaşilor.

S-au arătat marile greutăţi în executarea acestui plan; mai întîi primejdia de a înainta prea mult într-un ţinut pustiit în întregime, şi apoi cea de a se depărta prea mult de Polonia, unde ar fi în stare să intre turcii şi tătarii dacă germanii n-ar întreprinde nimic de seamă după asedierea Budei. Regele Poloniei nu şi-a dezvăluit gîndurile şi a înştiinţat din nou sfatul că a socotit nimerit să intre cu toată armata sa în Moldova.

Scrisorile pe care regele Poloniei le-a primit din Transilvania arătau că Scherffenberg[7] după ce a răspîndit zvonul că se va reuni cu armata imperială în faţa Budei, a executat un mare marş şi s-a dus pînă la o leghe de Sibiu, oraş la marginile Transilvaniei dinspre Ţara Românească, unde a dat foc la o sută cincizeci de sate, a surprins împotriva bunei-credinţe[8] şi a înfrînt două mii de oameni din trupele lor şi a săvîrşit tot felul de acte duşmănoase, sub pretext că transilvănenii i-au refuzat Clujul şi Deva ca puncte de sprijin.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat în *Hurmuzaki*, XVI, p. 114 şi urm.

[2] Béthune adresează întreaga sa corespondenţă lui Charles Colbert, marchiz de Croissy (1625—1696), secretar de Stat la Ministerul Afacerilor Străine din Paris şi ministru de Stat (1679—1696).

[3] Ioan al III-lea Sobieski.

[4] Marie de la Grange d'Arquien, soţia lui Ioan al III-lea Sobieski.

[5] Stanislaw Jablonowski, mare hatman al Coroanei.

[6] *Caminieck*. Cetatea se afla atunci în mîna turcilor, care instalaseră acolo o garnizoană cu un paşă.

[7] *Schaftemberg* (!) Contele de Scherffenberg, comandant al trupelor imperiale din Transilvania.

[8] *Contre la bonne foi.*

DIN „BUCOVINELE" DE LÎNGĂ VALUL LUI TRAIAN[9] p. 116

28 iulie, 1686

Nu am decît puţine de adăugat, la lunga mea scrisoare de la 26 ale acestei luni[10] şi cum pe viitor nu vom mai primi corespondenţă în mod regulat am să alcătuiesc un fel de jurnal de tot ce se va întîmpla şi am să vi-l trimit atunci cînd voi găsi un prilej.

Mîine vom fi lăsat cu totul în urmă <codrii> Bucovinei şi vom intra în cîmpiile Moldovei. Vom lăsa două forturi pentru a asigura acest punct de trecere aici, armata va merge pînă la Iaşi...

Comandantul[11] moscoviţilor a trimis un curier expres la regele p. 117
Poloniei şi-i aduce la cunoştinţă că merge cu treizeci de mii de oameni spre Crimeia. Vizirul[12] înaintează foarte încet în ajutorul Budei şi se pare că nu are destule forţe pentru a îndrăzni să pornească o atare acţiune.

Regele Poloniei a trimis în Transilvania pentru a-l asigura pe principele Apaffy[13], că desaprobă în întregime purtarea imperialilor şi acţiunile lor violente în Transilvania şi a-i promite protecţia sa; şi Maiestatea sa a scris la Viena cu multă indignare despre această faptă, plîngîndu-se de neîmplinirea promisiunei care i se făcuse, şi cerînd rechemarea lui Scherffenberg şi protestînd dinainte de toate nenorocirile care ar putea să se întîmple creştinătăţii, dacă imperialii ar atrage armatele sultanului[14] în Transilvania; iar dacă armata polonă ar hotărî să se abată după <ocuparea> Iaşilor, spre Ţara Românească, e probabil că transilvănenii vor căuta fățiş protecţia regelui Poloniei, şi luna august va fi hotărîtoare pentru succesul acestei campanii, căci trebuie profitat în chip absolut de vigoarea trupelor atîta vreme cît ele au provizii, ceea ce nu va putea ţine prea mult din cauza proastei rînduieli[15] împotriva căreia nu există leac.

ÎN TABĂRA DE LA PERERITA ÎN MOLDOVA p. 118

< 1 august >

Fiind necontenit în marş, nu pot... scrie decît o scurtă misivă, pentru a vă înştiinţa că armata va fi mîine la Pererita, oraş (!) ruinat, la patru zile depărtare de Iaşi; cum poziţia este foarte bună şi întărită de la natură, regele Poloniei va rămîne acolo două zile şi va pune să se ridice din nou cîteva vechi lucrări de apărare pentru a asigura

[9] *Des Boucovines près le fossé de Trajan.* În apropiere de Vancicăuţi, (*boucovines* = codri de fag).
[10] Nu se păstrează textul acestei scrisori.
[11] *Le général.* Kneazul Vasile Vasilievici Goliţin (1643—1714).
[12] Suleiman paşa (1686—1687).
[13] Mihai I Apaffi, principele Transilvaniei (1661—1690).
[14] Mehmed al IV-lea (1648—1687).
[15] *Méchant ordre,* adică lipsă de organizare.

comunicaţia cu Polonia şi a lipsi de ea garnizoana din Cameniţa Moldovei[16], Pererita nefiind decît la şase leghe de zisa Cameniţă, şi va fi cea de a treia mică fortificaţie pe care am pus-o în stare de apărare după trecerea <codrului> bucovinei. Noi urmăm tot mereu cursul rîului Prut, lăsîndu-l la dreapta şi nu este nimic schimbat faţă de... scrisoarea mea din 26 iulie. În cîteva zile vom avea pe cap pe fiul hanului[17] cu cincisprezece mii de tătari şi pe seraskierul turc[18] cu zece mii de oameni, dar mă îndoiesc că se vor apropia îndeajuns pentru a se măsura cu Maiestatea sa regele Poloniei, care va încerca din toate puterile să dea luptă cu ei. Corpul tătarilor de sub comanda lui Kalgai-Sultan[19], care s-a dus să se alăture vizirului, este mult mai mare decît s-a crezut şi are cu el cel puţin treizeci de mii de călăreţi. Se aşteaptă în orişice moment veşti din Transilvania şi trimisul împăratului[20] declară aici că regele Poloniei nu poate pretinde nici provizii, nici cartiruire într-o ţară care aparţine de drept împăratului, şi îl asigură că Scherffenberg va ieşi <din Transilvania> lăsînd ţara în linişte datorită unui tratat pe care l-a încheiat, dar scrisorile principelui[21] către regele Poloniei glăsuiesc atît de diferit, încît nu se dă nici o crezare la ceea ce spune[22], şi cum amintitul Scherffenberg a înaintat pînă la Sibiu, ultimul oraş din Transilvania în spre Ţara Românească, mă tem
p. 119 din nou să nu voiască să o ia înaintea regelui, // intrînd în Ţara Românească, ţară plină de tot felul de provizii, pentru subsistenţa unei armate, căci gelozia imperialilor împotriva regelui Poloniei depăşeşte orice închipuire.

p. 121 *<Pererita, 6 august>*

...Armata porneşte mîine spre a ajunge în două zile la Ştefăneşti unde va trece rîul Prut şi regele a trimis poruncă domnului Moldovei[23] să i se alăture cu trupele sale, pentru a se asigura de credinţa sa, dorind să atace pe turci şi pe tătari la Ţuţora, locul lor de întîlnire, înainte de a se duce la Iaşi; nu este nimic pe care să nu-l facă Maiestatea sa pentru a cruţa ţara şi a obliga trupele sale să trăiască în disciplină, ca urmare a intenţiei sale de a-şi ţine trupele la iernat în aceste provincii...

Transilvănenii continuă să se plîngă regelui Poloniei de violenţele şi excesele comise de trupele germane în ţara lor şi prin fiece scrisoare trimisă de la Viena Maiestăţii sale regelui Poloniei se tot repetă că Scherffenberg a primit poruncă să iasă din Transilvania, şi în acest

---

[16] ....*et l'ôter à la garnison de Caminieck de la Moldavie*, de fapt, Cameniţa Podoliei, spre deosebire de Cameniţa din Lituania.
[17] = Selim Ghirai I, hanul tătarilor din Crimeia (1684—1691).
[18] Mustafa-Buikli paşa.
[19] *Sultan Galga*. Titlu purtat de fratele hanului.
[20] = Contele Thun.
[21] Apafi.
[22] Adică trimisul împăratului, contele Thun.
[23] = Constantin Cantemir.

timp orașele săsești și nobilimea, iritată de răul tratament din partea germanilor, au făcut din nou jurămînt să rămînă unite.

Doi capugii turci au sosit la Apaffy din partea marelui vizir, spre a se informa de motivele pe care le-a avut să-l izgonească pe contele Tekely[24] și trupele sale din Transilvania și să-l asigure pe zisul Apaffy de un ajutor grabnic.

Regele Poloniei se teme că germanii nu vor mai porni nici o acțiune după asediul Budei, căci Kalgai-Sultan și un corp de turci vin să se reunească aici cu seraskierul și aceasta este cauza care îl obligă să pornească în grabă spre el, pentru a încerca să-l atragă într-o luptă sau pentru a risipi cel puțin tătarii care sînt cu el.

DIN TABĂRA DE LA ȘTEFĂNEȘTI, PE PRUT p. 122

8 august, 1686 p. 123

Domnul Moldovei... a trimis[25] la regele Poloniei să-i ceară protecția și // să-i pună la dispoziție trupele sale precum și Iașii, capitala țării sale. Regele a trimis înapoi pe delegații[26] lui, asigurîndu-l că va ocroti pe moldoveni ca pe proprii săi supuși și poruncindu-i să aibă un pod pregătit pe Prut pentru a-și trece armata sa la întoarcere de la Țuțora, unde vom merge să căutăm pe dușmani.

Împăratul[27] a expediat un curier trimisului său, cu poruncă să asigure pe regele Poloniei că datorită considerației pentru persoana lui și a insistențelor sale repetate, a dat ordin la 13 iulie generalului Scherffenberg să iasă cu toate trupele sale din Transilvania, cu toate că prințul Apaffy nu a îndeplinit nimic din ceea ce promisese.

. . . .

Domnul Moldovei avîndu-și copiii săi ostateci[28] la Poartă, a cerut cu stăruință Maiestății sale îngăduiala de a se retrage singur, lăsînd pe patru din boierii săi să cîrmuiască în lipsa lui; aceștia vor adăuga de îndată șase mii de călăreți din oastea lor armatei noastre, și sper că în puține zile am să vă înștiințez că am învins pe seraskierul turc și pe tătari.

---

[24] Este vorba de Imre Tököly (sau Thököly), 1657—1705, conducătorul ungurilor răsculați contra împăratului, și luptînd alături de turci.

[25] Prin vestitul Turculeț. De observat că în *Jurnalul* lui Iacob Sobieski domnul se mărginea să-l roage să ferească țara de pustiiri.

[26] Nu se pomenește aici de misiunea iezuitului Wierzchowski, trimis la Iași la domn. (Vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski din vol. de față).

[27] Leopold I.

[28] De fapt numai fiul cel mare, Antioh Cantemir. Vezi Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir zis cel bătrîn domnul Moldovei*, Buc., E.S.P.L.A., 1960, p. 74.

19 august, 1686

Am mers 7 zile în şir pentru a ne duce la Ţuţora, lăsînd mereu rîul Prut în dreapta şi poposind de-a lungul zisului rîu, seceta fiind aşa de mare şi arşiţa atît de cumplită, încît nu s-a îndrăznit să se meargă pe un drum mai scurt, de frică să nu lipsească apa.

Regele Poloniei negăsind la Ţuţora nici o ştire despre seraskier şi tătari, care la apropierea armatei s-au retras spre Dunăre, a lăsat trupelor sale trei zile de odihnă şi şi-a aşezat tabără în aceleaşi întărituri unde hatmanul Zolkiewski, bunicul său, vestit prin capturarea ţarilor şi cucerirea Moscovei[29], a pierit cu toată armata polonă, după ce a ţinut piept şi s-a luptat, — fiind de optzeci de ani — timp de o lună, împotriva întregii puteri a turcilor, tătarilor şi moldovenilor, uniţi împreună[30]. Regele Poloniei a dorit ca o zi întreagă armata sa să cinstească amintirea unui asemenea erou cu rugăciuni şi onoruri militare şi a doua zi, trecînd Prutul cu trei mii de călăreţi, Majestatea sa s-a dus la Iaşi, capitala Moldovei şi a primit jurămîntul de credinţă al mitropolitului[31] şi al caimacamului[32] şi două mii de călăreţi moldoveni s-au alăturat armatei noastre.

Oraşul Iaşi nu este închis de nici un şanţ sau zid şi poate să conţină şase mii de case; are un castel de piatră care e destul de bun şi douăzeci şi opt de biserici sau mănăstiri foarte frumoase, de piatră, ce servesc de adăpost întregii populaţii şi de care turcii şi tătarii, din motive de ordin politic, nu s-au atins niciodată[33]. S-au luat măsuri pentru a pune castelul în stare de apărare şi sînt cuprinse în acelaşi sistem de fortificaţii trei din aceste mari mănăstiri aflate mai aproape şi se lasă o garnizoană de trei mii de oameni pentru a apăra acest loc întărit, unde se încearcă a se strînge merinde din tot locul pentru hrana oastei, aşa că nu mai încape îndoială că regele Poloniei va lăsa armata sa să ierneze în aceste provincii şi că va rămîne chiar el însuşi aici.

Regele nu mai aşteaptă decît veşti sigure că germanii au părăsit Transilvania şi că domnul Ţării Româneşti[34] a pornit ca să i se alăture pentru a se duce pînă la Dunăre să-l caute pe seraskier şi să intre în Basarabia, unde se află alimente din belşug, şi nimic nu ar putea împiedica acest plan decît cumplita secetă care ar îngădui tătarilor de a arde ierburile pe o distanţă de douăzeci de leghe de ale ţării, ceea ce ne face să aşteptăm cu nerăbdare ploile care încep de obicei în această ţară în luna în care ne aflăm acum, şi de şase săptămîni încheiate căldurile sînt aici mult mai copleşitoare ca în Italia.

---

[29] În timpul războiului de cotropire a Rusiei de către panii poloni în 1610.
[30] Pentru o imagine mai reală a acestui episod vezi jurnalul expediţiei împreună şi cu alte mărturii, în *Călători* IV.
[31] Dosoftei (1670—1674, 1675—1686).
[32] = Ramandi vornicul; cf. Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 81.
[33] Informaţie inexactă.
[34] Şerban Cantacuzino (1678—1688).

Domnul Moldovei, care s-a dus să se alăture turcilor, înştiinţează în taină pe regele Poloniei de toate mişcările lor. Nu s-a aflat încă aici de luarea Budei, dar se bănuieşte că un curier care a fost răpit de garnizoana din Cameniţa este chiar acela pe care l-a trimis împăratul cu ştirea cuceririi acestei cetăţi. p. 126

ÎN TABĂRA DE SUB HUŞI[35] p. 126

23 august, 1686

Ne continuăm mereu drumul, urmînd Prutul şi armata va fi peste trei zile în faţa Fălciului unde încetează pămîntul pustiu şi care nu se află // decît la opt leghe de Dunăre. Acesta este locul unde după p. 127
veştile primite de regele Poloniei şi-a aşezat tabăra seraskierul turc cu cinci paşale, cu Nur ed-Din sultan şi cu toţi tătarii din Bugeac, pentru a ne tăia calea spre Reni şi Ismail, două oraşe mari, populate de turci şi de tătari, care se află la intrarea ţării locuite; ni se dau asigurări că aceste două oraşe conţin mai mult de 20 000 de case[36] şi că armata va găsi acolo tot felul de mijloace de întremare de care are cea mai mare nevoie, după un marş de 36 de zile într-un ţinut în întregime pustiu.

Regele Poloniei, dorind să-şi asigure stăpînirea totală asupra Moldovei, a ocupat, cu ajutorul cazacilor, puternica cetate de pe Nistru numită Soroca, unde a instalat o garnizoană numeroasă şi a făcut la fel cu cetatea Neamţ, în apropierea graniţelor Transilvaniei, astfel că dacă va mai ocupa şi Focşanii, va ajunge stăpînul întregii provincii.

Sînt aşteptate cu nerăbdare veşti de la domnul Ţării Româneşti, care a promis să se alăture armatei polone la „Falcyn"[37] şi au ajuns aici cîteva zvonuri că ar fi smuls Brăila de la turci, ceea ce ar constitui o declaraţie neîndoioasă că se alătură şi duce la îndeplinire sfatul pe care i l-a dat regele Poloniei cînd a plecat de la Sniatyn, dar vestea mai trebuie confirmată ca şi cea privind ieşirea lui Scherffenberg din Transilvania.

. . . .

Înaintăm mereu mai adînc în ţara duşmană, ceea ce nu lasă nici o îndoială că armata va ierna aici şi totul depinde de succesul unei lupte pe care o vom da în opt zile, cînd vom sili pe seraskier să treacă Dunărea.

. . . .

P.S. Duşmanii apar în această clipă, nu putem încă să ne dăm seama de numărul lor şi dacă turcii sînt împreună cu tătarii.

---

[35] În text: *Nusz.*

[36] Informaţie complet eronată.

[37] *Falcyn.* Ortografierea deosebită faţă de menţiunile în care este vorba în mod indubitabil de Fălciu, scris *Falciu,* chiar în cuprinsul acestei dări de seamă, ca şi în cea următoare, îndreptăţesc bănuiala că aici este vorba de altă localitate. Vezi în *Călători* V, p. 449, n. 46 identificarea aceluiaşi Falcyn cu oraşul de Floci. În 1651 acest loc servea drept centru de cantonare a 15 000 de ostaşi adunaţi de Matei Basarab contra tătarilor care năvăliseră în Moldova şi ar fi ameninţat poate şi Ţara Românească. Situaţie destul de asemănătoare cu cea din 1686.

p. 128 DIN TABĂRA DINTRE HUŞI ŞI FĂLCIU

1 septembrie, 1686

Nemaiputînd din locul în care ne aflăm să treacă în Polonia nici scrisori, nici curieri grabnici, încep să vă aduc la cunoştinţă printr-un
p. 129 fel de jurnal // starea armatei noastre după ultima mea scrisoare de la 23 august, care a fost trimisă cu toată siguranţa prin Transilvania.

La 24, în timp ce ne continuam drumul de-a lungul Prutului spre Fălciu, a apărut o trupă mare de tătari şi a atacat cu atîta vigoare, la o jumătate leghe de grosul armatei, un corp de 4 000 de cazaci şi 1 000 de dragoni poloni în tabăra lor, încît i-ar fi zdrobit în întregime, de n-ar fi fost avangarda care a înaintat destul de repede spre a-i despresura; şi de cinci zile, de cînd îi avem în continuu pe cap, ei arată mai multă hotărîre şi se tem mai puţin de tunurile noastre şi de tragerea noastră decît au făcut vreodată, căci se luptă cu deznădejde, pentru a-şi apăra soţiile, copiii şi ţara lor[38], de care nu sîntem decît la opt leghe după măsura de aici, ceea ce ar face cam cît douăzeci de leghe franceze.

Acest corp de tătari este condus de Nur-ed-Din sultan şi de alţi doi sultani fraţii săi, cu 15 000 de tătari din Crimeia, toţi unul şi unul; şi toţi tătarii din Bugeac şi din Cetatea Albă pot să ajungă împreună, după cît se pare şi după spusele prizonierilor, la mai bine de 40 000 de oameni. Nu am lăsat nimic neîncercat pentru a-i atrage într-o luptă, dar grosul lor s-a ţinut întotdeauna în locuri inaccesibile, mulţumindu-se ca prin cete de hărţuitori să ne lipsească de furaje şi să obosească fără încetare armata. Acest fel de luptă nu este totuşi cel mai primejdios pentru noi, cum este faptul de a da foc tuturor ierburilor de pe drumul pe care trebuie să-l ţinem, şi care e înlesnit în întregime de starea timpului, căci n-a mai plouat aici de trei luni, şi seceta este aşa de mare, încît toate lacurile, fîntînile şi rîurile mici au secat, şi nu e pe o distanţă de zece leghe de noi decît singur Prutul care poate să asigure apa armatei noastre, astfel încît dacă vrei să înaintezi trebuie să te lipseşti în întregime sau de furaje sau de apă.

Regele Poloniei văzînd că nu e în stare să înainteze de această parte a Prutului, a pus să se construiască un pod spre a trece de partea cealaltă, unde pămîntul este mai şes şi furajele <sînt> mai greu de incendiat. Noi am trecut rîul într-un răstimp de două zile, fără ca tătarii să îndrăznească să ne atace ariergarda, şi ne continuăm marşul spre Fălciu, care este totodată calea spre Dunăre, şi care ne apropie şi de Ţara Românească, al cărei domn întîrzie cam mult să se declare de partea noastră, dînd prilej regelui Poloniei să creadă că nu vrea să se mai ţină de promisiunile pe care le-a făcut, şi bănuind că la aceasta a contribuit mult Curtea de la Viena, prin trimiterea contelui de Scherffenberg care a luat în circularele sale[39] titlul de general al împăratului în Transilvania şi Ţara Românească.

Cum nu este cu putinţă ca armata să obţină cvartiruri de iarnă mai bune decît în Ţara Românească, şi cum nu mai rămîne decît luna în

[38] Adică Bugeacul, considerat de tătari ca ţara lor după infiltrarea lor masivă de cîteva decenii.
[39] *dans ses universaux.*

care intrăm pentru a acționa spre a o așeza acolo, nu este sigur dacă regele Poloniei va merge pînă la Dunăre, sau dacă de la Fălciu o va lua de-a dreptul spre Țara Românească — ceea ce ar părea mai sigur și mai potrivit cu starea în care ne aflăm — armata nemaiavînd provizii decît pentru zece zile, și fiind teama ca turcii să dea foc ținutului înaintea noastră pînă la Dunăre și să înfometeze trupele noastre înainte ca ele să ajungă în partea locuită a Țării Românești.

Nu avem încă nici o știre sigură de locul unde se află seraskierul, dar s-ar părea că este destul de slab, de vreme ce n-a îndrăznit să apară, deși avea un corp de trupe așa de mare de tătari.

Ceea ce sporește încă nehotărîrea regelui Poloniei asupra drumului pe care trebuie să-și ducă armata, este faptul că ne găsim de o lună fără știri sigure despre luarea Budei și despre evenimentele ulterioare survenite între marele vizir și trupele imperiale, că sîntem în aceeași nesiguranță cu privire la diversiunea pe care trebuiau să o facă moscoviții în Crimeia, și că muntenii și transilvănenii nu mai scriu regelui Poloniei, așteptînd pesemne deznodămîntul luptelor din Ungaria și succesul pe care l-am putea avea de partea aceasta. Cum regele Poloniei a făgăduit papei[40] că va merge pînă la Dunăre, ar dori în orișice chip să ajungă pînă la Galați și să urce de-a lungul // Dunării pînă la vărsarea Siretului în acest fluviu; dar pe lîngă faptul că mai sînt zece zile de mers din locul unde ne aflăm pînă la Galați, care este într-un ținut pustiu, mai este tot atîta drum complet pustiit de la Galați pînă la zisul rîu Siret, și care nu este însemnat pe nici o hartă, încît dacă se urmează acest drum, este de temut că în curînd armata va suferi de lipsă de alimente și de alte neajunsuri și că înaintînd prea adînc poate să nimerească într-o țară dușmană și pustiită, fără a cunoaște numărul vrăjmașilor care pot să-i cadă pe cap și cred, împreună cu mulți alții, că ar fi fost mai bine să fi trecut, umblînd ziua și noaptea, de la Prut spre rîul Bîrlad, ceea ce în adevăr nu se poate face fără a fi lipsiți timp de două zile de apă — sau să ne reîntoarcem de-a lungul Prutului pînă în dreptul Iașilor și să înaintăm spre Țara Românească, coborînd pe rîul Siret... Bolile încep să se ivească printre soldații noștri (infanteria noastră) și caii noștri, la care contribuie mult arșița cumplită, și vedem în clipa de față cît este de greu să duci războiul la mai mult de o sută de leghe de Polonia, într-o țară pustie, și că ar fi fost mai bine să mergem drept la Suceava, pentru a ne cantona între Țara Românească și Moldova (!), potrivit cu planul dintîi. p. 130

DIN TABĂRA DE LÎNGĂ IAȘI p. 132

12 septembrie, 1686

Regele Poloniei trimițînd la 31 august, la trecerea Prutului, o parte din cavalerie pînă la Dunăre, aceasta l-a ajuns din urmă la o leghe de Fălciu, în ziua de 3 a acestei luni[41] (septembrie) și a raportat că n-a găsit

[40] Inocențiu al XI-lea (1676—1689).

[41] Afirmație falsă. Vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski. Pretinsa razzie pînă la Galați trebuia să justifice ordinul de retragere dat în ziua de *2 sept.!* Neadevărul este flagrant.

un singur om în Galaţi, că toţi locuitorii se retrăseseră dincolo de Dunăre, şi dăduseră foc tuturor furajelor pe o suprafaţă de şase leghe de jur împrejurul celor două rîuri, ceea ce a silit pe Maiestatea sa — văzînd că nu e chip de a pătrunde mai departe — să ţină un consiliu, în care s-a hotărît să se facă un contra-marş, urmînd Prutul pînă la Iaşi, spre a se ajunge la rîul Siret, pentru a intra de-a lungul său în Ţara Românească. Seceta cumplită ne obligă să trecem ziua şi noaptea de la un rîu la altul, pentru a împlini lipsa de apă, şi să apucăm din această cauză, un drum şi mai lung şi mai greu, ceea ce se potriveşte prea puţin cu nevoia ce o are armata noastră de merinde.

La 4 (septembrie), regele pornindu-şi armata, am văzut pe la amiază apărînd de cealaltă parte a Prutului armata turcă unită cu aceea a tătarilor, şi de şase zile înaintăm avînd rîul între noi, fără ca, nici ei, nici noi, să îndrăznim a-l trece pentru a da o luptă. Totuşi cum apa este foarte puţin adîncă şi sînt vaduri în mai multe locuri, se întîmplă în fiecare zi cîte o ciocnire între ei şi noi. Prizonierii susţin că seraskierul şi cele cinci paşale au cincisprezece mii de turci cu ei, şi că armata tătarilor este de cincizeci de mii de călăreţi, ceea ce ar putea fi adevărat în privinţa tătarilor, dar nu cred să fie mai mult de şapte sau opt mii de turci, şi dacă s-ar putea ajunge pînă la ei, e probabil că i-am bate, însă pentru aceasta trebuie ca ei să urmeze rîul pînă la
p. 133 Pererita, unde avem vaduri foarte lungi // şi lesnicioase sub apărarea focului unui mare fort; dar este de temut ca înainte de a ne apropia noi de acel loc, ei să ia drumul spre Cameniţa, unde bănuim că vor să introducă un convoi, şi să treacă Nistrul înainte de a-i putea ajunge din urmă.

Cum nu mai putem să lăsăm Cameniţa şi Polonia fără acoperire în faţa duşmanilor, trebuie neapărat schimbat planul <dintîi> de a intra în Ţara Românească spre a-i urmări pe aceştia, şi vom cădea într-o nemaipomenită lipsă de merinde, <oraşul> Iaşi neputîndu-le procura, şi Polonia fiind prea departe pentru a le putea aduce de acolo.

Domnul Ţării Româneşti stă pregătit la hotarul ţării sale cu optsprezece mii de oameni, fără a se declara de partea unuia sau altuia, aşteptînd — după cît se pare deznodămîntul asediului Budei şi ceea ce se va întîmpla între armata noastră şi aceea a turcilor; şi lucrurile stau astfel cu noi: că dacă nu vom bate armata care ne stă împotrivă, nu vom face nici o ispravă în această campanie, şi mă îndoiesc acum dacă regele Poloniei va putea ierna cu armata sa în afara Poloniei şi să găsească în acest fapt pretexte destul de valabile în aparenţă pentru a ocoli convocarea Dietei.

Regele a găsit totuşi la Iaşi un trimis din Transilvania care îl îndemna să înainteze în Ţara Românească, şi care îl asigura că Scherffenberg se retrăgea <din Transilvania> şi nu este nici o îndoială că regele ar lua această hotărîre dacă ar putea să-i învingă pe turci şi pe tătari sau să-i silească a se retrage.

27 septembrie, 1686

Am lăsat armata să se odihnească trei zile lîngă Iaşi, în timp ce regele Poloniei a dat toate poruncile trebuincioase pentru a lăsa acolo o garnizoană numeroasă, propunîndu-şi a face un punct principal din acest loc[42] întărit, care se poate apăra singur şi ar constitui o acoperire pentru restul ţării, şi cu acest gînd a silit pe comisarii papei[43], pe care îi lăsase în Iaşi, să cumpere din toate părţile — şi la un preţ chiar peste măsură de ridicat — alimentele trebuitoare pentru hrana trupelor destinate a rămîne acolo, şi <acestea> fuseseră strînse într-una din marile mănăstiri[44], care trebuia să intre în sistemul de fortificaţie ce se adăuga palatului[45], cînd deodată — datorită fie răutăţii moldovenilor (?!) sau nebăgării de seamă a oamenilor noştri[46] — a luat foc acea mănăstire cu atîta putere, încît a fost făcută scrum (!) împreună cu toate proviziile şi cu o parte din oraş, fără ca să se poată face ceva; ceea ce a silit pe rege să retragă garnizoana de acolo, împotriva voinţei sale şi să părăsească acest post pe care ţinea foarte mult să-l păstreze, atît pentru renumele campaniei sale, cît şi pentru a menţine Moldova în ascultare.

Armata părăsind Iaşii la 17 septembrie, ne-am îndreptat cu mici popasuri spre rîul Siret, urmînd un rîuleţ care se numea Bahlui, şi am înţeles, la 19 septembrie, după bubuitul tunurilor care se auzea din zisul Iaşi, că seraskierul trecuse Prutul şi că ajunsese acolo; ceea ce ne-a silit să rămînem pe loc, pentru a avea veşti mai sigure; şi moldovenii noştri ne-au raportat în noaptea de 20 septembrie, că domnul fusese reaşezat în scaun de către turci cu multă ostentaţie în mijlocul ruinelor Iaşilor şi că armata tătarilor se afla în marş pentru a ne fugări; la 21 septembrie, către amiază am văzut-o apărînd pe nişte culmi împreună cu cavaleria turcă şi le-am oferit lupta timp de trei ore, fără ca ei să voiască a părăsi locul inaccesibil unde se găseau, dar cînd ne-am reluat marşul, turcii şi cei mai îndrăzneţi dintre tătari au atacat ariergarda noastră cu o violenţă nespusă, şi au fost respinşi cu pierderea a mai multora dintre ei. De atunci ne-au urmărit timp de două zile, dar foarte de departe, şi astăzi cînd ajungem la rîul Siret, nu mai apar deloc, şi am primit veşti că seraskierul, pornit înapoi în marş de la Iaşi drept spre Prut, l-a trecut din nou cu toată infanteria şi tunurile sale, şi că tătarii i se vor alătura fără zăbavă pentru a conduce un convoi la Cameniţa.

Trecem astăzi rîul Siret şi mergem la Suceava, destul de îndoiţi asupra hotărîrii de luat, neavînd nici o ştire de ce se întîmplă la Buda

---

[42] *Prétendant faire une tête de cette place.*

[43] În fruntea lor era părintele Bonesana, mînuitorul banilor pontificali alocaţi pentru organizarea magaziilor. El era rectorul colegiului iezuit de la Liov. (Vezi I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă...*).

[44] = Trei Ierarhi?

[45] = Curtea domnească.

[46] În realitate oraşul a fost incendiat de poloni în retragere, poate chiar de cazacii din oastea lor. Întreaga versiune a lui Béthune are de scop absolvirea regelui de răspunderea acestor fapte.

şi în Ungaria, căci tătarii au tăiat de două luni încoace orişice legătură dintre părţile acestea cu Polonia.

Dacă s-ar întîmpla cumva ca domnul Ţării Româneşti să se declare de partea noastră pînă în ziua de 10 ale lunii următoare, am prefera să lăsăm în ţara lui o parte din armata noastră, decît să mergem să ne împotrivim convoiului pe care seraskierul vrea să-l introducă în Cameniţa;
p. 135 // dar n-aş crede să facem nici una nici cealaltă, timpul fiind prea înaintat iar Ţara Românească prea acoperită cu munţi şi păduri, pentru ca <muntenii> să se teamă că i-am putea sili să ne cvartiruiască, iar turcii au un drum aşa de uşor spre Cameniţa, încît foarte greu le-am putea lua înainte, avînd de trecut şase rîuri într-un ţinut muntos, unde cele mai neînsemnate ploi pot să ne oprească mai multe zile.

p. 136

DIN TABĂRA DE LÎNGĂ „BUCOVINE"[47]

7 oct, 1686

La 28 septembrie armata noastră trecînd Siretul, am mers trei zile pentru a ajunge la Suceava, oraş mare dar în întregime pustiu, care are o cetate destul de bună şi construită după moda veche, cu mai multe turnuri şi ziduri foarte groase.

Coborîrea de pe ţărmul rîului, ce poartă acelaşi nume cu oraşul, fiind foarte grea, şi malurile zisului rîu fiind foarte înalte, ne-au trebuit două zile pentru a străbate un defileu foarte lung împreună cu acest rîu, şi cînd avangarda noastră şi o parte din căruţele noastre trecuseră pe jumătate, tătarii pe care îi credeam întorşi la Prut, s-au ivit din toate părţile spre a ne ataca, dar găsind pretutindeni tabăra şi trupele noastre în bună rînduială, s-au mulţumit să stea în observaţie pînă la amiază şi ne-au lăsat să ne urmăm drumul; la căderea nopţii, una din cetele noastre aducînd prizonieri, am aflat că acel corp al tătarilor se împărţise în două, şi că doi sultani cu 20 de mîrzaci, zece mii de tătari şi o mie de ieniceri turci o luaseră înaintea armatei noastre, spre a ne opri trecerea prin „bucovine", şi că Nur-ed Din sultan cu restul armatei trebuia să ne urmărească, şi cu toţi împreună să ne atace peste două zile, în locuri foarte grele pentru marşul unei armate împovărate cu multe căruţe.

Regele judecînd după această informaţie că cei doi sultani, care se despărţiseră în aceeaşi zi pentru a înainta pe drumul armatei noastre, nu puteau să fie la prea mare depărtare[47], a trimis doi cazaci şi doi moldoveni cu cîte doi cai fiecare, după obiceiul ţării, şi a promis o mie de scuzi celor care îi vor aduce ştiri sigure despre duşmani. Moldovenii, revenind în tabără la miezul nopţii, au dat asigurări că tătarii poposiseră la două leghe mici[48] de noi, şi regele a trimis de îndată pe vistierul Coroanei[49] cu patru mii de călăreţi, din cele mai bune trupe ale sale,

---

[47] Pentru localizare vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski, n. 89.
[48] *deux petites lieues.*
[49] = Mihail Rzewuski.

şi două mii de dragoni, şi a mers el însuşi la ivirea zorilor cu avangarda sa, urmat de restul armatei pentru a ajuta pe vistier, de ar fi nevoie; dar am aflat în timpul marşului că vistierul se năpustise aşa de bine asupra tătarilor că i-a surprins şi i-a înfrînt şi că au rămas mulţi morţi în acel loc şi că sînt şi prizonieri; şi într-adevăr am găsit aproape patru sute de morţi printre care şase mîrzaci, pe lîngă un alt mare număr ce fusese omorît în pădure, şi au fost aduşi în tabără mai mult de cinci sute de prizonieri[50]. Din ziua aceea pînă astăzi, ne-am urmat drumul fără a mai vedea vreun duşman, dar nu putem încă şti dacă ne-au părăsit cu totul, ori s-au dus să ne aştepte la locul de trecere prin „bucovine" unde vom intra poimîine şi le vom străbate timp de trei zile.

Intenţia regelui Poloniei este de a lua provizii pentru armată la Sniatyn, şi după o odihnă de trei zile, să meargă la Nistru pentru a se împotrivi convoiului pe care turcii doresc să-l introducă în Cameniţa; dar este de temut ca nu cumva cavaleria — care a suferit mult — şi infanteria, care este foarte slăbită, să se dezorganizeze datorită lipsei de ascultare a polonilor şi relei lor discipline. De aceea socot campania ca şi terminată, de îndată ce vom trece de <codrii> Bucovinei.

. . . .

Stryj, 1686, noiembrie, 14 p. 140

Regele Poloniei a păstrat patru locuri întărite în Moldova: Soroca pe Nistru, Neamţ la graniţa Transilvaniei, şi două puncte întărite în „bucovine"[51] — Iaşul a fost părăsit din cauzele arătate... Cetatea Neamţului fusese părăsită din cauza dezertării garnizoanei noastre, dar au fost trimise alte trupe pentru a o ocupa din nou. Regele a adus de la Iaşi pe patriarh (!)[52], om energic, şi cîţiva dintre boierii mai de seamă, astfel încît regele va avea încă destule locuri întărite şi legături în ţară pentru o a lua în stăpînire cu totul cînd va voi.

Regele Poloniei are informaţii din Transilvania de la 26 octombrie că sultanul îşi va petrece iarna la Belgrad, şi marele vizir la Timişoara şi principele Apaffy speră să se răscumpere de toate cvartiruirile de iarnă printr-o sumă de bani.

---

[50] Pentru această izbîndă de lîngă satul Părhăuţi la 3 octombrie, vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski, în acest volum.
[51] Vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski, n. 89.
[52] *le Patriarche*. Greşit: de fapt mitropolitul Dosoftei.

IACOB SOBIESKI

(1667—1737)

*

Iacob Sobieski, fiul prim născut al lui Ioan Sobieski, pe atunci mare hatman al coroanei, ulterior rege al Poloniei (1674—1696) a venit pe lume în 1667 la Paris, unde viitoarea regină Maria-Cazimira, care era franceză dintr-o familie nobilă lipsită de strălucire, se dusese să-şi revadă familia, dar mai ales să ofere sprijinul soţului ei unei candidaturi franceze la tronul Poloniei, pe care regele Ioan-Cazimir, rămas văduv de energica Maria de Gonzaga era hotărît să-l părăsească spre a se retrage în Franţa, ceea ce a şi făcut în 1668. Ofertele de servicii erau însoţite de solicitarea mereu sporită de onoruri pentru tot neamul din Franţa precum şi de asigurarea rangului de mareşal al Franţei pentru marele hatman pe care ar fi vrut să-l convingă să se strămute din Polonia! Dealtminteri, neţinînd seama de candidatura oficială patronată de Ludovic al XIV-lea, în persoana prinţului de Neuburg, ea ducea un fel de campanie proprie pentru alţi principi înrudiţi cu regele-soare, care s-a grăbit să pună capăt acestui echivoc.

Iacob Sobieski era puţintel la trup şi de un temperament de om de bibliotecă, fără nici una din furtunoasele calităţi şi defecte ale părintelui său, care voia cu tot dinadinsul să facă din el un ostaş. La vîrsta de 16 ani l-a luat cu sine în expediţia de despresurare a Vienei (1683) şi în continuarea campaniei din Ungaria, în care însă polonii au avut mai puţin noroc (la Párkáni). În anul următor (1684) a luat parte alături de rege la încercarea de expediţie neizbutită de la Zwaniec mai sus de Hotin. Nu a participat în nici un fel la cea compromisă dintru început a hatmanilor Jablonowski şi Sapieha din 1685, terminată cu înfrîngerea de la Boian şi retragerea amintită de Ph. Le Masson du Pont în memoriile sale, (vezi mai sus p. 287 ş.u.). L-a însoţit apoi pe rege în campania din Moldova, pornită cu gîndul de a ocupa Moldova şi Ţara Românească pentru totdeauna, fără a renunţa nici la pretenţiile sale asupra Transilvaniei. Aspiraţii ce îl puneau în opoziţie cu Leopold I, care îşi rezerva sieşi cele trei ţări române. Un fel de compromis a fost propus ulterior de nunţiul apostolic, Buonvisi. Regele să se mulţumească cu Moldova, pe care ar fi să o capete la încheierea păcii generale. În nici un caz nu trebuia să se amestece în Transilvania, şi nici în Ţara Românească, socotită ca legată strîns de aceasta în virtutea pretenţiilor de suzeranitate ale regilor Ungariei de odinioară. Dar cu toate presiunile nunţiilor

apostolici de la Viena și Varșovia, himera ocupării ambelor țări dunărene rămînea întreagă. Posesiunea lor eventuală, trecută asupra tînărului principe Iacob, i-ar fi oferit acestuia o poziție stabilă, îngăduindu-i să candideze în condiții optime la tronul Poloniei după moartea lui Ioan Sobieski. Dar precum se știe, campania din 1686 nu a corespuns așteptărilor, datorită apariției tătarilor, care a împărțit-o în două etape distincte: a) înaintarea nestingherită pînă la Țuțora și b) încercarea zadarnică de a ajunge la Dunăre cu orice preț (pentru a împlini condiția pusă de Scaunul papal, de la care veniseră importante subsidii în acest scop) cu epilogul retragerii chinuitoare a armatei hărțuită la tot pasul.

În anul următor (1687) Iacob Sobieski a primit o însărcinare proprie de comandant al expediției proiectate în Moldova. Ea se datora atît stării nesatisfăcătoare a sănătății regelui, cît și unei nehotărîri chinuitoare a acestuia în fața unor soluții diametral opuse: perseverarea în războiul cu turcii, sau încheierea unei păci separate cu ei, ieșind din cadrul Ligii Creștine de care moralmente se și înstrăinase. În cele din urmă a biruit soluția dintîi. Situația era atunci aceasta. Imperialii își continuau succesele. Dar pe frontul polon turcii au reușit în iulie (1687) să transporte la Camenița un convoi de 4 000 de căruțe, însoțite de o trupă de 4 000 de turci și de 12 000 de tătari, care aveau să supravegheze și strînsul recoltei, nefiind opriți de nimeni, întrucît palatinul Rusiei, Jablonowski, care era și mare hatman al coroanei, a sosit prea tîrziu — patru zile după introducerea convoiului în cetate — nefiind informat la timp, după unii, iar după alții neavînd cu ce să-i oprească, forțele de care dispunea fiind cu totul insuficiente și ca număr și ca destoinicie. Toată nădejdea era la forțele lituaniene care se adunau destul de încet. De unde la 15 iulie regele anunța că va fi la oaste la 20 ale lunii spre a grăbi joncțiunea trupelor, așteptate cu cele ale marelui hatman pentru pornirea unei acțiuni mai importante, se află deodată că abia la 10 august ar fi să sosească unele din acele regimente. Deci o nouă zăbavă. Dar cine avea să comande expediția? Regele nu voia să-și primejduiască reputația, avînd în vedere calitatea nesatisfăcătoare a armatei, dar totodată nu voia să o încredințeze altcuiva dintr-un fel de gelozie anticipată și de neîncredere generală care se accentua tot mai mult. Așadar a fost trimis principele Iacob să țină locul regelui, avînd sub ordinele sale pe cei doi hatmani cu misiunea să cucerească cetatea Camenița. Regele urma totuși să vină personal la tabără, aceasta fiind una din condițiile moscoviților pentru a-și da concursul împotriva tătarilor spre a-i ține în frîu. Cealaltă condiție era să se fi ajuns în dreptul capitalei Iași. Auzind că turcii ar fi ajuns la Ștefănești regele hotărăște să preia comanda personal, dar primind o scrisoare de la Constantin Cantemir vestind retragerea turcilor peste Dunăre, și aflînd că tătarii s-ar îndrepta fără împotrivire spre hotarul polon, nu mai așteaptă la Jaslowiec desfășurarea evenimentelor, ci își recheamă fiul din fața Cameniței, pe care acesta o bombardase în trei zile consecutive (sf. lui august — înc. lui sept.) La 14 sept. se încheie scurta sa însărcinare de comandant. Grosul armatei se debandează. Se adoptă o nouă formulă: Camenița va fi „blocată"! Se ridică două posturi întărite cu scopul de a observa cetatea și a împiedica (în teorie!) aprovizionarea ei, dar în realitate prea îndepărtate și insuficiente pentru a face față unor escorte asemenea aceleia din luna iulie. Regele și fiul său se întorc din expediție fără a fi trecut în Moldova.

Iacob Sobieski revine în Moldova peste 4 ani, în 1691, în împrejurări încă și mai contradictorii. Regele fiind invitat de împărat să dea o plenipotență principelui de Baden, însărcinat și de el ca să discute condițiile unei păci generale cu turcii care își dăduseră asentimentul, după mărturia lui Marsigli pentru această

fază, a preferat să-şi trimită propriul său delegat cu instrucţiuni secrete, convins că era la mijloc o lucrătură contra sa, iar el s-a grăbit să pornească cu Iacob şi cu fiul al doilea într-o expediţie, — aparent contra turcilor — dar în realitate pentru a mai ocupa cît va putea din Moldova şi a rămîne pe poziţiile sale, pînă la încheierea păcii, care va trebui să-l găsească în posesia netăgăduită a teritoriului din vestul Moldovei ocupat în 1686 cu ocazia retragerii din campanie, şi mai sporit încă cu noua achiziţie a cetăţii Neamţ, „cucerită" de Iacob Sobieski. În acelaşi timp regele îşi pregătea terenul pentru o pace separată, socotind că acea expediţie a sa cu cei doi fii în Moldova, fără umbră de ajutor de la împărat, îl deslega de toate obligaţiile sale faţă de Liga Creştină. Dar şi această încercare din 1691 a dat greş, cel puţin în ce privea mersul asupra Iaşilor şi laurii unei victorii. Oprit la Pererita de domn şi de tătari a trebuit să se retragă fără glorie şi să se mulţumească cu punctul 2 al programului său: reţinerea cetăţilor şi posturilor de la Cîmpulung, Suceava, plus Neamţ, precum şi Soroca unde se menţineau cu dîrzenie cazacii din dependenţa Poloniei. Regele se mai lăuda cu pîrjolirea Romanului! În noiembrie el era gata să trateze o pace separată cu turcii (*Hurmuzaki*, XVI p. 272).

În cursul fiecăreia din expediţiile la care a participat, Iacob Sobieski a ţinut un jurnal al campaniei respective, urmînd în aceasta obiceiul polon de a ţine asemenea evidenţă. (Vezi *Călători* III, p. 643, ş.u., jurnalul expediţiei lui Zamoyski din 1595 în Moldova, *Idem* IV, p. 230, expediţia din Moldova şi Ţara Românească contra lui Mihai Viteazul, şi p. 447 ş.u. campania lui Zolkiewski din 3 sept. — 6 oct. 1620, precum şi relaţia lui Jakowski pp. 468—472, şi fragmentul de jurnal din campania polonă de la Hotin din 1621 pp. 491—494). Este desigur posibil ca ulterior principele să fi hotărît să adune materiale pentru o istorie a vieţii părintelui său, la care ar fi lucrat toată viaţa (Janocki, *Polonia literata nostri temporis*, pars I, Vratislaviae 1750, p. 130). Însă rostul notelor sale zilnice, începînd de la prima sa campanie (1683) nu are nevoie de alte motivari decît dorinţa de a îndeplini pe lîngă rege sarcina preluată în expediţiile amintite de către un membru al expediţiei desemnat anume pentru aceasta. Faptul că jurnalul s-a păstrat în stare mai completă nu trebuie pus neapărat în legătură cu un interes mai viu al autorului pentru ţările române ca urmare a planurilor de anexare ale regelui. Dealtminteri toată atenţia se îndreaptă către operaţiile militare, şi nu spre o descriere a ţării, cu excepţia doar a rîndurilor despre palatul şi bisericile din Iaşi. Mai trebuie deasemenea ţinut seama şi de un alt fapt. Domnia ţărilor române nu a fost unica perspectivă îmbietoare înfăţişată principelui Iacob. Mai fusese mirajul smulgerii de la Electorul de Brandenburg a Prusiei ducale pierdute în 1665. Bineinţeles pe linia unei politici franceze. Ulterior Ludovic al XIV-lea, aliat cu acelaşi Elector de Brandenburg şi cu regele Danemarcei împotriva împăratului, îi ofereau lui Ioan Sobieski Silezia şi chiar Ungaria (1682). La rîndul său Leopold oferea o arhiducesă pentru Iacob, titlul de principi ai imperiului pentru tatăl şi fratele reginei, şi stăpînirea Moldovei şi Ţării Româneşti! Totul părea posibil. După momentul de colaborare cu imperialii din 1683, regina Poloniei a emis ideea neaşteptată de a-l face pe Iacob rege al Ungariei cu ajutorul lui Tököly, duşmanul împăratului! A fost nevoie de întreaga forţa de persuasiune a nunţiului Pallavicini ca să o facă să renunţe la acest plan, irealizabil dealtfel. În anii 1684, 1685, 1686, şi chiar 1687 papa a trimis subsidii extrem de importante pentru campania contra turcilor (Ludw. Pastor, *Geschichte der Päpste*, XIV, 2, p. 800 ş.u.). Era însă o atmosferă de neîncredere între rege si împarat. Pe lîngă rivalităţile teritoriale se ivesc şi nemulţumiri de caracter

personal. Pentru asigurarea succesiunii coroanei (elective) regele și mai ales regina căutau un sprijin în afară, solicitînd pentru fiul lor o alianță cu Casa de Austria. Promisiunea din 1682 înclinase serios cumpăna, determinînd în parte aderarea la tabăra antiotomană în 1683. Dar în 1685 arhiducesa Maria-Antonia promisă lui Iacob a fost dată în căsătorie Electorului Bavariei, Maximilian. Iar în 1688, o altă căsătorie pusă la cale cu o prințesă Radziwil, moștenitoarea unor posesiuni imense în Lituania, rămasă văduvă a unui markgraf de Brandenburg, a fost zădărnicită de o manevră piezișă a rezidentului imperial de la Berlin, unde locuia prințesa. Deodată s-a aflat că ea s-a căsatorit clandestin — în chiar casa rezidentului — cu Carol-Filip de Neuburg, cumnatul împăratului. Acesta se desvinovățea că nu ar fi știut nimic despre logodna anterioară tratată în taină de diplomația franceză! Dar ea iscălise o promisiune de căsătorie cu clauza pierderii posesiunilor lituaniene în cazul ruperii logodnei. Regele s-a socotit în drept să ocupe pentru Iacob acele posesiuni în virtutea acelei clauze. Ele puteau fi foarte importante ca bază concretă pentru sprijinirea candidaturii lui Iacob la recunoașterea sa ca Mare Duce de Lituania, care i-ar fi dat o situație proprie independentă foarte necesară în vederea dobîndirii moștenirii politice a regelui. Dar nobilimea, întotdeauna potrivnică unei acțiuni putînd să-i îngrădească atotputernicia anarhică la alegerea regelui, s-a opus și în dieta de la Grodno acestor veleități. Constituirea unui apanaj propriu lui Iacob a dat greș încă o dată. În schimb jignirea suferită din partea împăratului era pe cale să fie îndreptată. Necazul regelui fusese atît de vehement încît au fost puși în mișcare nunții apostolici de la Varșovia și Viena și a fost informat și papa. Regele amenința să iasă din Ligă. Pînă în cele din urmă împăratul a trebuit să se hotărască să-i ofere (1689) pe propria sa cumnată, Hedwiga de Neuburg, după ce declarase ceva mai înainte că lucrul e cu totul imposibil, sora împărătesei riscînd să rămînă o simplă doamnă oarecare. Dar înrudirea cu Habsburgii a avut drept urmare întețirea vrajbei din familia regală polonă. Între regină și nora ei s-a aprins o ură neîmpăcată. Încă de mai înainte ea opunea lui Iacob pe fratele acestuia, Alexandru, născut după înălțarea la tron a lui Sobieski, și deci socotindu-se mai potrivit pentru coroană! În 1689 acesta a aflat cu indignare că fratele său mai tînăr, și nu el, avea să-l însoțească pe rege în expediția proiectată în Moldova. În urma protestului său, s-a recurs la soluția medie a participării ambilor fii la acea expediție sortită dinainte insuccesului. Odată căsătorit Iacob, care se înrudea acuma cu casele suverane din Germania și Spania a aderat cu totul la politica împăratului. Războiul dintre acesta și Ludovic al XIV-lea a sporit solicitările și presiunile asupra Poloniei. Acțiunea din 1691, destul de ambiguă, a fost o cale de a ocoli o rezolvare clară a problemei. Încercările Poloniei de a ajunge la o pace separată cu Poarta nu puteau decît să învenineze conflictul, nedeclarat încă fățiș. În ultimii ani ai regelui, cu totul acaparat de regină dușmănia se manifestă pe față. Înmormîntarea regelui (1696) a dat în vileag gradul de vrăjmășie la care se ajunsese. Principele închidea porțile orașului înaintea reginei. Dar ea venea cu trupul regelui și deținea și coroana... La dieta pentru alegerea urmașului, regina a combătut candidatura lui Iacob sprijinită de imperiali, vrînd să-i opună pe unul din cei doi frați ai acestuia, Alexandru sau Constantin, sau chiar — după cum se șoptea — să-și rezerve sie-și tronul luînd ca soț pe Jablonowski! În cele din urmă ar fi susținut chiar pe Iacob, dar voturile s-au împărțit între cei doi candidați principali: francezul Conti și saxonul Frederic-August care s-a instăpînit îndată avînd la îndemînă trupele necesare pentru aceasta (1697). Șapte ani după aceea, în cursul războiului dintre

August al II-lea și Carol al XII-lea, acesta ar fi fost dispus să instaleze ca rege pe Iacob pentru care se declara partidul avînd în frunte pe primatul Poloniei Radzejowski, dar principele a fost capturat de saxoni și ținut prizonier doi ani pînă în 1706 cînd a fost eliberat de regele Suediei prin tratatul de la Altranstadt. În lipsa lui fusese instalat Stanislaw Leszczynski... Iacob a trăit în exil. În 1734 a putut să urmărească de departe încercarea lui Stanislaw Leszczynski de a reocupa tronul Poloniei după moartea lui August al II-lea. Una din fiicele sale a fost soția pretendentului Iacob Stuart, fiul regelui Iacob al II-lea. Fiul ei Carol-Eduard era strănepotul marelui Sobieski. Iacob Sobieski rămîne în istorie doar ca autor al notelor zilnice ale campaniilor contra turcilor (cea de la Viena și celelalte pornite de rege în 1684 și 1686). Notele din 1691 s-au pierdut. Au rămas însă cele relative la scurta expediție de la Camenița din 1687 comandată de principe.

Jurnalul din 1686 rămîne un izvor de seamă pentru vestita campanie din Moldova, relatată și de Ph. Le Masson du Pont și de marchizul de Béthune în corespondența adresată la Versailles. El e consacrat în întregime operațiilor militare și știrilor în legătură cu ea. Sînt subliniate unele din deficiențele observate, privind de pildă tirul defectuos al artileriei și înregistrate mai discret unele momente de panică. Printre rînduri poate fi întrevăzută și nehotărîrea fundamentală a regelui. Am semnalat în notele din subsol unele confuzii datorate probabil intervertirii unora din însemnări. Urmărirea drumului de întoarcere pe hartă scoate în evidență nepotrivirea dintre ele. Un punct lăsat anume nelămurit este acela al incendierii capitalei moldovene cu prilejul retragerii polonilor. În note se folosește cu tîlc *impersonalul:* se dăduse foc orașului. Dar și cardinalul Buonvisi la Viena la 1 dec. 1686, și iezuitul Avril la trecerea sa prin Iași în vara anului 1689 pomenesc de sentimentele de aversiune trezite în moldoveni de procedeele polonilor, adică vătămarea bisericilor și mănăstirilor ortodoxe „di nobilissima struttura“... și părăsirea moldovenilor, după ce li s-a pretins jurămîntul de credință. S-ar părea că regele se abătuse pe la Iași o clipă, dar acest fapt nu este consemnat în note decît indirect. La 15 sept. principele nota: „Ne-am oprit dincolo de Iași. *Regele era la Iași chiar în palat.* Se dăduse foc orașului care și așa era destul de pustiu...“ În însemnarea zilei precedente regele este menționat în legătură cu altă acțiune. Este probabil că inițial însemnările acestea au fost mai puțin reticente. O confruntare cu versiunea lui Dimitrie Cantemir din *Viața lui Constantin Cantemir* (trad. N. Iorga, Buc., 1925, pp. 56—66) și din *Istoria Imperiului otoman* (trad. I. Hodoș, Buc., 1876, pp. 536—545) se impune. — După moartea principelui Iacob, manuscrisele sale au ajuns în posesiunea bibliofilului Zaluski, episcop de Kiev, fostul secretar al reginei. Ulterior jurnalul campaniei din 1686 a ajuns în Rusia, la Petersburg, — unde a fost atribuit din eroare regelui Ioan Sobieski — și apoi în Polonia (Bibl. Universității din Varșovia). S-a dovedit că era un autograf al principelui Iacob cuprinzînd unele fragmente ce lipseau din manuscrisul cu lacune din biblioteca Czartoryski din Cracovia. Textul integral al *Jurnalului* a fost publicat de Cz. Chowaniec în „Revista de istorie militară din Varșovia“, vol. IV 1931, pp. 314—323 și introdus, ulterior, ca apendice în monografia lui, închinată campaniei din Moldova (*Wyprawa Sobieskiego do Moldawij t 1686*, Warszawa 1932, pp. 127—136). Textul polon a fost tradus în limba franceză de Irina Galeczowska și publicat de către Al. Lăpedatu sub titlul: *Jurnalul principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan asupra campaniei polone în Moldova în 1686* în „An. Acad. Rom. Mem. secț. ist.“ s. III, t. XIII, p. 298—314 însoțit de note din care o parte a fost folosită și aici. N. Iorga a

publicat în RHSEE, 1933 pp. 287—306, *Sobieski et les Roumains (1683—1686)*. Tot acolo vezi şi Maria Kasterska, *L'Expédition de Sobieski en Moldavie en 1686. Jurnalul* din 1691 şi notele menţionate în 1753 de Janocki nu s-au găsit. În schimb notele privitoare la expediţia de la Cameniţa au fost publicate parţial în 1841 de Przézdziecki în lucrarea: *Podole, Wolyn, Ucraina, Wilno*, 1891, vol. I, pp. 185—189. Iar *Jurnalul* campaniei de la Viena a fost editat în 1858 în colecţia *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, ed. Academiei din Cracovia, vol. VI, pp. 616—628.

Asupra activităţii literare a lui Iacob Sobieski au dat unele ştiri Janocki şi Mitzler în *Acta litteraria regni Poloniae 1755*, p. 108, iar de viaţa lui s-a ocupat Zawazki în lucrarea *Jacobi Konstanty Sobieski*, Lwow, 1862.

JURNALUL[1] CAMPANIEI ÎN MOLDOVA ÎN 1686

1686

Vineri 26 iulie ... Am postit toată ziua. Era prima vineri după intrarea pe pămîntul Moldovei. Ne-am oprit dincolo de Lujeni[2]. p. 299

Sîmbătă 27 iulie. Regele[3] s-a dus să vadă întăriturile[4] pe care unii le numesc întăriturile regelui Albert[5], iar alţii întăriturile genoveze, — unde trimisese încă de la Tysmienica mai multe regimente pentru a le întări mai bine[6] pentru siguranţa călătorilor. În această noapte am dormit în împrejurimile localităţii Jucica[7], chiar la intrarea în Bucovina[8].

Duminică 28 iulie. Eram acum chiar în Bucovina, lîngă întăriturile cele vechi. După prînz, regele a plecat să aleagă locul pentru întăritură si chiar în acea zi a şi început să fie ridicată în Bucovina[9].

Luni 29 iulie. Am ieşit din Bucovina. Puteau fi văzute pe drum multe rămăşiţe[10] ale expediţiei noastre din anul trecut[11]. Am poposit lîngă întăriturile din anul trecut, pe marginea Prutului[12], în faţa Cernăuţilor[13].

Marţi 30 iulie. Am rămas pe loc.

Miercuri 31 iulie. Dimineaţa regele a făcut înconjurul întăriturilor noastre şi ale întăriturilor turceşti, ridicate foarte bine, în felul unei tranşee. Am înaintat două leghe şi ne-am oprit lîngă Marşeniţa *(Marszowce)*.

---

[1] Traducerea s-a făcut după versiunea franceză a Irinei Galeczowska publicată de Alexandru Lapedatu în „An. Acad. Rom.", M.S.I., Seria III, t. XIII, Bucureşti 1933; p. 299 şi urm. Extras p. 21 şi urm.

[2] *Luzany* = Lujeni, sat pe Prut.

[3] Ioan al III-lea Sobieski.

[4] De la Lincowce = Lenţeşti.

[5] Ioan Albert cel înfrînt la Codrul Cosminului.

[6] Se referă la reduta Sf. Iacob ridicată de colonelul Domaradzi.

[7] *Zuczkam* = Jucica.

[8] Nu e vorba de provincia geografică, cunoscută mai tîrziu sub acest nume, ci de codrul de fagi din jurul Cernăuţilor.

[9] Anume lîngă Ostriţa (Ostrzyca) sat pe Prut unde s-au ridicat întăriturile numite Sf. Ana.

[10] În text: *de reliquios danaum* (?) Transcriere probabil greşită.

[11] Cu prilejul expediţiei marelui hatman Jablonowski (1685).

[12] Lîngă Boian.

[13] *Czerniejowce*.

Joi 1 august. Am petrecut noaptea la Văncicăuţi[14] pe unde trece adevăratul <val al lui> Traian.

Vineri 2 august. Dimineaţa, regele a trimis pe domnul Lasko împreună cu un detaşament de gonaci[15] la Cameniţa. Ne-am oprit lîngă Pererita[16] unde au sosit scrisorile domnului Moldovei[17] adresate lui Turculeţ[18], rugîndu-l să intervină pe lîngă rege ca să nu pustiască ţara.

Sîmbătă 3 august. Dimineaţa, dragonii au început să ridice o întăritură[19] în acest loc.

Duminică 4 august. Domnul Lasko s-a înapoiat cu detaşamentul nostru, fără a fi făcut nici o ispravă[20]. Am petrecut noaptea în acest loc. Curierul ne-a adus veşti rele cu privire la rezistenţa Budei[21] şi la
p. 300 / pierderea unui mare număr de voluntari foarte buni. A fost trimis la domn reverendul abate Wierzchowski[22].

Luni 5 august. Am petrecut în acelaşi loc. Se începuse a se face trecerea cailor de trupă care se aflau de partea cealaltă a Prutului şi cum au crescut apele rîului, mulţi cai şi rîndaşi de oaste s-au înecat.

Marţi 6 august. Am trecut Prutul la două leghe de Pererita lîngă Bogdăneşti[23]. Caii ce nu trecuseră încă au trecut Prutul şi în ziua aceasta şi unele regimente au ajuns la tabără destul de tîrziu. În ziua aceea regele şi-a şi luat locul său în tabără.

Miercuri 7 august. Am pornit în marş dis-de-dimineaţă. În timpul drumului am văzut valul lui Traian, dar acum se şi arată mult mai mic. Am petrecut noaptea lîngă Racovăţ[24], alături de o movilă[25] foarte mare. Am străbătut o leghe bună moldovenească. Nişte cazaci fugiţi din Crimeia au venit la rege, dar nu ne-au adus nici o ştire nouă.

Joi 8 august. Am pornit în marş dis-de-dimineaţă şi am mers o leghe bună moldovenească. Am ajuns la Ciuhur[26] în faţa Ştefăneştilor care se află de partea cealaltă a Prutului. Am trecut în drum pe lîngă un mare număr de movile înşirate în chip de lanţ întins de-a lungul

---

[14] *Worobkowce* = Văncicăuţi.

[15] *Coureurs*. Călăreţi înaintaşi, folosiţi la recunoaşteri.

[16] *Pereryta,* sat pe malul stîng al Prutului.

[17] = Constantin Cantemir, domn al Moldovei (1685—1693).

[18] *Turkul* era în oastea polonă foarte preţuit pentru vitejia lui. În 1700 va fi staroste de Cernăuţi la trecerea lui Leszczynski. Pentru isprăvile lui vezi şi I. Neculce.

[19] Reduta Janòw ridicată de inginerul francez Le Masson du Pont.

[20] *Infectis rebus*.

[21] Buda era asediată de imperiali. Mai participau şi trupe de nobili poloni de aşa-zişi „voluntari".

[22] Iezuitul Wierzchowski fusese mai înainte misionar la Iaşi, unde avea legături cu boierii şi cu domnul. Despre venirea lui la domn vorbeşte pe larg Dimitrie Cantemir în *Viaţa lui* C. *Cantemir* şi în textul aproape identic din *Istoria Imperiului otoman*. Vezi şi Zaluski, *Epistolae de actis Regni Poloniae*, partea II-a ed. 1710, p. 961 şi urm.

[23] *Bogdanowce*.

[24] *Rahowiec*. E vorba de *rîul* Racovăţ.

[25] *un très grand tombeau*. În traducerea franceză e folosit cuvîntul de mormînt care la slavi se poate confunda cu cel de movilă (moghila).

[26] *Czaher ou Czahur* = Gura Ciuhurului. Satul Ciugur a dispărut.

unei linii. Acolo se află și un rîu care se numește Ciuhur și care a dat numele localității.

Vineri 9 august. Am pornit în marș dis-de-dimineață. Regele a văzut de pe malul Prutului casele de la Ștefănești pe celălalt mal. Am întîlnit în drum, venind în întîmpinarea noastră, pe acel părinte iezuit[27] pe care regele îl trimisese la domn și care îl găsise pe acesta la Iași. Cînd domnul a aflat de sosirea lui a fost foarte mulțumit; l-a încredințat de prietenia sa pentru rege, l-a întrebat despre trupele polone, dacă erau într-adevăr atît de aproape, ceea ce i se părea de necrezut, căci spunea el, dacă ar fi adevărat, avangărzile ar veni să prade. Gazi Mîrza[28] a venit marți la domn. Spunea că era trimis de sultanul Nur ed Din[29] care se afla la Sărata cu patru mii de oameni pe care îi lăsase într-un sat la cîteva mile de Iași; și că fusese trimis pentru ca să afle vești despre armata noastră și să le trimită acestuia. Se pare că domnul i-ar fi răspuns că armata noastră nu e departe. A plecat deci îndată, adică miercuri, la sultanul Nur ed-Din. Și cum un anumit număr de turci trecuse Dunărea* ... Domnul însuși a părăsit Iașii. El se află la Cetiveni[30] și trebuie să aștepte la Bîrlad, la o zi de mers de* ... Populația din Iași așteaptă cu nerăbdare pe rege. Domnul Țării Românești[31] nu s-a dus în Ungaria și // e în așteptare în țara sa, cu trupele sale și ne este foarte favorabil. Hanul[32] nu se va mișca din Crimeia de teama Moscovei. Mîrza[33] înaintează înspre noi în mare grabă de-a lungul Nistrului. Ne-am oprit lîngă Avrămeni[34], localitate care își datorește renumele unui mare număr de movile. N-am mers decît o jumătate de leghe. Locuitorii ne spun că s-a răspîndit printre ei un zvon că Buda ar fi fost cucerită de germani[35]. p. 301

Sîmbătă 10 august. Regele a pornit la drum dimineața și am străbătut aproape două leghe. Cînd ne-am oprit, s-a dat alarma cum că tătarii se arată... dar era domnul Ejesmont din regimentul Cracoviei. Fusese trimis la Țuțora, lîngă Iași. S-a aruncat asupra taberei celor două sute de tătari trimiși de Gazi Mîrza, a ucis pe loc 40 ...* și a adus 12. Aceștia spuneau că fuseseră trimiși de Gazi Mîrza în recunoaște e, spre a prinde limbă și că a doua parte era dusă în spatele oștirii noastre. Regele a trimis îndată detașamente în toate părțile pentru ca să le taie drumul. Am petrecut această noapte la Giuleșteni[36]. În lac erau foarte mulți pești. Vești bune din Țara Românească, domnul ne încredințează de prietenia lui, căci el făgăduiește să vegheze ca tătarii să nu treacă nici în Ungaria, nici la noi.

---

[27] = Wierzchowski.
[28] *Kazi Mîrza*, trimis al tătarilor.
[29] Fiul lui Selim Ghirai, hanul Crimeii.
* Lacună în text.
[30] *Ceteva.*
* Lacune în text.
[31] = Șerban Cantacuzino.
[32] Selim Ghirai, hanul Crimeii (1678—1683; 1684—1691; 1691—1692).
[33] *Le Murza*, adică Gazi Mîrza.
[34] *Havrameny* = Avrămeni.
[35] În realitate Buda a fost cucerită de imperiali abia la 2 septembrie.
* Lacună în text.
[36] *Dziulesztane*, sat astăzi dispărut.

Duminică 11 august. Am pornit de dimineață. Am făcut o leghe bună și jumătate și ne-am oprit lîngă Coicieni[37]. A sosit vestea că i s-a poruncit lui Nur ed-Din să se ducă în Ungaria sub pedeapsă de a fi ucis. Și pe deasupra că germanii au bătut pe sultanul Galga[38], că puțini tătari au scăpat, că vizirul[39] nu merge asupra Budei, că s-a retras, că germanii atacă puternic Buda. Chalepinski[40] a fost trimis la Iași.

Luni 12 august. Am pornit, am străbătut munți (!) (= dealuri) mari și am ajuns la Iepureni[41]. Ni s-a spus că pe amîndouă malurile Prutului s-au găsit foarte multe trupuri de cazaci care mai horcăiau și cărora li se tăiaseră mîinile și picioarele. Nu se știe de către cine.

Marți 13 august. Am pornit și nu am mers prea departe. Curierul a sosit; ne-a adus vestea că Buda este puternic atacată, că s-au și cucerit cîteva bastioane și e nădejde că se vor preda, în ciuda dorinței mușchetarilor germani care vor să cucerească Buda printr-un asalt, pentru a putea jefui. Umblă zvonul la Cracovia că Buda a fost cucerită, dar acest lucru nu este sigur. Se spune pe ici pe colo că domnul
p. 302 Moldovei // s-a retras la turci și la tătari. Regele a trimis la Iași 400 de dragoni[42]. Ne-am oprit lîngă Zagarancea, pe Prut.

Miercuri 14 august. Am pornit dimineața, ne-am oprit la Țuțora și am văzut <de departe> mănăstirile din Iași, de cealaltă parte a Prutului întăriturile hatmanului Zolkiewski[43] unde s-a înecat hatmanul Kalinowski[44]. N-am văzut încă mormîntul lui Zolkiewski[45], dar el se află la o aruncătură de săgeată de locul unde ne aflăm. Fivon (?) a sosit, fiind trimis de domnul marchiz[46]; a povestit că tătarii jefuiesc în spatele nostru.

Joi 15 august. Stăm pe loc. Au fost aduși turci de dincolo de Dunăre. Au trecut rîul <Prut> escadroanele care trebuie să însoțească pe rege la Iași și altele de panțiri trimiși să facă o raită în Bugeac.

Vineri 16 august. Regele a trecut pe celălalt mal de cum s-a luminat de ziuă și a pornit spre Iași. Pe drum i s-au înmînat scrisori prin care domnul își proclama voința ca toți boierii să se strîngă în jurul lui, și declara că ne era potrivnic. Am sosit la Iași. În timpul drumului am putut vedea mănăstiri frumoase. Orășenii au ieșit înaintea regelui și preoții cu muzică și cu icoane l-au condus pe rege în oraș.

---

[37] *Kojczany*.

[38] Titlu purtat de al doilea fiu al hanului Crimeii. Fusese trimis în Ungaria pentru a sprijini pe turci.

[39] Suleiman pașa, mare vizir (1686—87).

[40] Chalepinski, nobil polon, rudă cu fostul domn al Moldovei, Ștefan Petriceicu (1672—1674, 1684) a fost trimis la Iași în calitate de comisar al lui Ioan Sobieski.

[41] *Giepureni*, sat azi dispărut.

[42] Sub ordinele lui Kaminski. Printre ei se afla și Dupont.

[43] E vorba de vechea tabără a lui Zamoyski din 1595, unde s-au întărit în 1620 polonii conduși de hatmanul Zolkiewski și moldovenii lui Gaspar Grațiani. Vezi *Călători* IV, campania și retragerea polonilor.

[44] Al. Kalinowski s-a înecat la 22 septembrie 1620. Nu era hatman.

[45] Nu poate fi vorba de mormîntul lui Zolkiewski al cărui trup nu a fost găsit, ci doar de un monument ridicat pe locul unde a pierit. Zolkiewski era bunicul matern al lui Sobieski.

[46] Marchizul d'Arquien, fratele reginei Maria Cazimira.

După ce am descălecat, ne-am dus mai întîi în mica noastră bisericuță catolică unde s-a cîntat un Te-Deum solemn și apoi ne-am dus la mitropolie unde ne-a primit mitropolitul[47], însuși, foarte bătrîn; el purta o mitră ca o coroană, împodobită cu pietre scumpe și pe piept crucea pe care i-o trimisese regele. Biserica la ortodocși este toată împodobită cu picturi, chiar și tinda bisericii. El (=mitropolitul) a ținut o cuvîntare regelui și a făcut rugăciuni. Ne-am dus apoi la palat[48] unde cele două săli de jos sînt foarte frumoase cu zidurile și cu tavanul încrustate cu porțelan. Sus, două săli cu ferestre mari, făcute în așa fel ca să aibă vedere frumoasă în toate părțile. Zidurile și tavanul sînt pictate foarte meșteșugit cu flori mici, executate cu gingășie pe un fond de aur chinezesc. După ce am prînzit am vizitat bisericile. Am petrecut noaptea pe malul rîului, lîngă vad.

Sîmbătă 17 august. Dimineața, regele a trecut din nou rîul și s-a întors la Țuțora, lîngă oaste. După prînz, Turculeț[49] a dat de știre că // a avut o încăierare cu tătarii și că Nur ed-Din nu trebuie să fie de- p. 303
parte. Am petrecut noaptea la Țuțora.

Duminică 18 august. Dimineața regele a trecut în revistă oastea. A venit un moldovean[50] trimis de domnul Moldovei cu vești[51]; a spus că a fost chemat de Nur-ed-Din, că acesta înaintează și că pașa merge cu el în cea mai mare grabă, și că alți tătari se află abia la trei leghe depărtare de noi. Regele a trimis <la Iași> tunurile împreună cu cîteva regimente[52] și pe palatinul Podoliei[53] împreună cu domnul castelan de Zarnow[54] pentru ca să obțină prestarea unui jurămînt din partea boierilor mai de seamă. Am rămas acolo noaptea.

Luni 19 august. Am pornit dimineața și ne-am oprit lîngă Valea Brătuleni[55]. S-a sunat alarma căci tătarii s-au apropiat spre seară și au capturat vreo zece cai din regimentul domnului Rzeczycki. În timpul nopții s-a tras o dată, dar nu a fost nimic.

Marți 20 august. Am pornit dar nu am făcut decît o jumătate de leghe și ne-am oprit lîngă Scopoșeni[56]. Pe drum s-a dat alarma, crezîndu-se că se zăresc tătari înaintînd pe celălalt mal. Am rămas locului multă vreme pentru a chibzui și a observa și s-au tras șase lovituri de tun pentru a-i înștiința pe ai noștri. Regele a trimis în recunoaștere pe celălalt mal al Prutului dar i s-a raportat că nu era nimeni, ci numai niște păsări albe . . .* și vite.

---

[47] Mitropolitul Dosoftei.

[48] Mărturie prețioasă, de confruntat cu descrierea caricaturală a lui C. Magni, chipurile din 1672!

[49] *Turculec* spre deosebire de Turkul de la n. 18. Era frate cu el și lupta de asemenea în oastea polonă contra turcilor.

[50] *Un Valaque.*

[51] *qui donne de ses nouvelles*, adică trimes cu informații. Cantemir încerca să menajeze și pe Sobieski, deși nu i se putea alătura.

[52] Sub ordinele colonelului Kozkiel.

[53] Carol Luzecki.

[54] Chomentowski.

[55] *Bratulani* = Butuleni.

[56] *Skoposzany* = Scopoșeni, sat pe malul Prutului.

* Lacună în text.

Miercuri 21 august. Am pornit dimineața. Pe drum am fost vestiți că tătarii se hărțuie cu ai noștri. A fost trimis domnul Nagurski cu detașamentul său, dar nu i-a întîlnit. Regele înainta, ținînd trupele gata de luptă. <Tătarii> s-au arătat din nou celor din avangardă dar s-au făcut nevăzuți îndată. Ne-am oprit pe niște pășuni arse, lîngă valea Nirovei[57]...*. A sosit un curier venețian[58] care ne-a adus vestea cuceririi Modonului și a Budei despre care nu se vorbea încă cu glas tare din diferite <cauze>. Am umblat o leghe și jumătate.

Joi 22 august. Am pornit dimineața, escadroanele de husari mergeau pe flanc păstrîndu-și locul pe care aveau să-l ocupe în ordinea de bătaie. Ni s-a semnalat că acela care se arătase ieri era fiul sultanului, și că Nur ed-Din se afla în apropiere cu turcii. Ne-am oprit pe niște pășuni bune lîngă Pagul[59], am umblat două leghe bune.

Vineri 23 august. Am pornit dimineața și ne-am oprit la o leghe depărtare. Tătarii s-au apucat să-i hărțuiască pe ai noștri pe dealuri, și erau destul de mulți. Regele a pus oștile să treacă prin vale și a poruncit
p 304 escadroanelor // de cavalerie ușoară să înainteze, dar ei <tătarii> cum vedeau armata, se retrăgeau din deal în deal, atrăgînd după ei pe hărțuitori.

Domnul maestru de vînătoare[60] <al regelui>, s-a purtat cu bărbăție în timpul hărțuielii. Mai mulți dintre ai noștri au fost luați prizonieri și noi nu am capturat pe nici unul din ei viu. Seara marele trezorier[61] a înaintat cu un detașament alcătuit din escadroane ușoare și de dragoni, cu șase tunuri și 4 „ha Rodnice". Noi stăteam lîngă valea Lăpușnei.

Sîmbătă 24 august. Am pornit foarte devreme pentru a da ajutor domnului trezorier. Vedeam pe dealuri gloate mari de tătari care se băteau cu ai noștri, adică cu domnul trezorier al curții. Regele a rînduit oastea în ordine de bătaie și înainta în această ordine. După ce am ajuns la dealuri, am fost siliți din lipsă de iarbă să așezăm tabăra la poalele dealului la o leghe depărtare de domnul trezorier, care văzînd că trupele noastre înaintează, a înțeles că ne ducem mai departe și s-a avîntat înainte.

Ni s-a raportat că trupele de cazaci nu s-au purtat prea strălucit, că tătarii au urmărit pe gonacii noștri ce-i hărțuiau. Îndată ce s-a rînduit „taborul" regele văzînd că nu se întîlmplă nimic s-a retras cu armata în tabără. După două ceasuri a venit în goană un voluntar nobil trimis de domnul trezorier pentru a cere ajutor, căci hoarda ataca în masă. Am auzit trăgînd cu tunul de 10 ori dinspre partea aceea.

Regele și-a pus oastea să iasă pe dealuri; văzînd aceasta, tătarii s-au retras și regele s-a întors din nou în tabără împreună cu oastea, și un

---

[57] *Nernowa*, afluentul Prutului.

* Lacună în text.

[58] Veneția se afla în război cu turcii. Ea făcea parte din Liga creștină.

[59] Pagul, sat pe malul stîng al Prutului, între pîraiele Nîrnova și Lăpușna, pe „drumul mare" care merge de la Huși peste podul de la nord de Movila Rîbîiei spre Lapușna. În 1731 s-a părăsit acest drum și s-a desființat podul construit pe vremea lui Antonie Vodă (1670) astfel că satul Pagul a decăzut, dispărînd în secolul al XVIII-lea.

[60] „Lowczy" = maestru de vînătoare era Athanasz Miaczynski.

[61] Era Mihail Rzewuski. Asupra bătăliei de la Lăpușna vezi Zaluski, *op. cit.*, p. 903 ș.u., Daleyrac, *Les Anecdotes de Pologne*, II, pp. 173—174.

voluntar nobil a alergat acolo să ne raporteze cu cîtă furie atacaseră tătarii în două rînduri şi cum au căzut mulţi dintre ei. Se ruga cu cerul şi cu pămîntul să li se trimită praf de puşcă şi gloanţe; li s-au trimis pe rîu[62] tot ce cereau, împreună cu 100 de dragoni... În ziua aceea nu am înaintat mai mult de o jumătate de leghe către valea Lăpuşnei care se întinde pînă acolo.

Duminică 25 august. Am pornit foarte devreme. Regele şi-a aşezat oastea pe două rînduri, dar care se lungeau foarte mult şi în această ordine înainta printre dealuri. Pe dealuri se puteau vedea tătarii aşezaţi într-un fel de ordine de bătaie. Noi nu puteam apuca în spre ei din cauza unui urcuş lung şi greu[63]. Aşadar am rămas pe loc destul de mult pînă ce s-a format „taborul". Am stat astfel; apoi am coborît în „tabor" şi ne-am dus să-l regăsim pe domnul trezorier care intrase şi el înaintea noastră. Domnul maestru de vînătoare a ieşit de dimineaţă pentru a hărţui pe duşmani, dar a fost atins de un glonte, ca şi tovarăşii lui fără ca să fi putut prinde limbă. Tătarii umblau mult după leşul unuia dintre ei[64] şi // ar îi dat în schimb pe mai mulţi p. 305
prizonieri, tovarăşi nobili şi rîndaşi[65]. S-a dat ordin dragonilor să construiască un pod pe Prut lîngă Sarata[66] şi Valea Sărăţii[67].

Luni 26 august. Am rămas pe loc. Tătarii ne priveau de pe înălţimile dealurilor şi se hărţuiau cu ai noştri. S-a sunat alarma. <Ai noştri> trebuiau pe de o parte să-şi ocupe postul de pază şi pe de alta să treacă rîul <Prut>; în acest scop, trupele lituaniene au mers să se întîlnească cu cazacii. Infanteria noastră s-a cantonat pe dealuri. S-a dat ordin să înaintăm pe ascuns pentru ca <tătarii> să nu descopere infanteria noastră şi pentru ca ai noştri să poată la iuţeală prinde limbă. Toată aripa dreaptă şi un corp de infanterie al coroanei au pornit cu tunurile şi cu domnul castelan de Halicz <Cazimir Zawoyski>.

Ma ţi 27 august. Dimineaţa, infanteria noastră aşezată pe dealuri a tras de două ori, în zadar. Tătarii au capturat boii şi caii noştri. În timpul zilei au hărţuit pe ai noştri şi au u is mai mulţi oameni cu tunurile. Se tot lucra la construcţia podului dar nu era încă gata. Domnul notar al coroanei <Ştefan Czarmeski> a sosit.

Miercuri 28 august. În noaptea de marţi spre miercuri au fost capturaţi de la <detaşamentul> domnului maestru de vînătoare caii de pe celălalt mal <al Prutului> 80 de cai de dragoni. S-a sfîrşit construirea podului.

Joi 29 august dimineaţa. Trecerea carelor pe malul celălalt. Trupele stăteau din toate părţile, în ordine de bătaie pînă ce a fost transportată toată tabăra. Spre seară s-a aflat că tătarii trec de partea cealaltă.

---

[62] *par eau*.

[63] Pe muntele Strîmba.

[64] În traducere franceză: *avaient grand besoin d'un cadavre* (exprimare defectuoasă. E vorba de leşul lui Iusup-Mîrza, rudă cu Nur ed-Din).

[65] *Tovariches et valets* adică ostaşi nobili şi nenobili, fiecare „tovarăş" avînd pe lîngă el personalul „valeţilor" sau rîndaşilor ce trebuia să vadă de cai.

[66] *Sărat*. La Gura Sărăţii Polonii au hotărît să se retragă de teama oştilor turceşti care înaintau dinspre sud sub ordinele seraskierului Mustafa Paşa.

[67] = pîrîul Sărata.

Aşadar regele a trimis cîteva regimente de infanterie care trebuiau să fie ţinute în rezervă şi a trecut el însuşi pe pod cu cavaleria. Armata a stat toată noaptea în ordine de bătaie. Regele s-a culcat pe pămîntul gol, lîngă dragoni. Se vedeau destul de aproape focurile tătarilor. În tot timpul nopţii, fără încetare au fost trecute carele dincoace. În ziua aceasta au fost luaţi prizonieri care au spus că sînt în număr de 50 000 dar că nu vor da lupta fără turci, care se află de partea cealaltă a Dunării.

Vineri 30 august. Toată ziua a fost ocupată cu trecerea carelor. Dinspre locul ocupat de trupele lituaniene s-a tras de mai multe ori cu tunul, căci tătarii s-au apropiat şi au capturat mai mulţi rîndaşi de oaste. Un tun lituanian a făcut explozie lîngă Huşi.

Sîmbătă 31 august. Dimineaţa armata a înaintat în ordine de bătaie, dar din cauza dealurilor ne-am întors frontul; văzînd aceasta ... <tătarii> au înţeles că batem în retragere, dar noi ne-am întors din nou şi am ocolit dealurile şi rîul. Tătarii pe malul celălalt al frontului executau aceeaşi întoarcere în ordine de bătaie întocmai ca şi noi. Ar fi trebuit să ne fi oprit pe malul Jijiei, dar deoarece apa din acest rîu nu este bună de băut, eram siliţi să mergem pînă la Prut, unde nu am ajuns decît către seară. Tătarii ieşind din stuf, atacau avangarda noastră pentru a ne împiedica de a ne opri, dar au fost luaţi la goană şi împinşi în apă. Apoi au fost goniţi de pe dealurile de pe celălalt mal prin loviturile tunurilor aşezate pe malul acestălalt al Prutului. Noi staţionam lîngă Vetrişoaia[68].

Duminică 1 septembrie. Dimineaţa tătarii au ieşit de mai multe ori din stufăriş şi au băgat spaimă în rîndăşime[69]. S-a ţinut sfat, apoi am început să construim podul. Seara s-a dat de ştire că tătarii se află de partea noastră <a rîului> lîngă Vetrişoaia. Prizonierii fugiţi au adus această veste regelui. Atunci regele a poruncit cazacilor să meargă pînă acolo şi să afle adevărul şi a făgăduit o mie de taleri şi o moşie primului om care îi va aduce această ştire. În aşteptare, s-a dat ordin oştirii să fie pregătită şi să se încalece deîndată ce se va suna din trîmbiţe. Alţi prizonieri au venit cu aceeaşi veste. Atunci fără a mai aştepta înapoierea cazacilor, regele a lăsat infanteria lîngă „tabor“ sub comanda domnului castelan de Halicz şi a ieşit cu armata şi cu husarii fără lănci. Am aşteptat pînă la orele 4 dimineaţa dar văzînd că ceilalţi nu se mai întorc şi că se va lumina de ziuă ne-am înapoiat în tabără.

Luni 2 septembrie. Cazacii s-au întors dar ei nu au putut ajunge pînă la focuri. S-a ţinut din nou sfat şi s-a hotărît să ne întoarcem înapoi şi să ne îndreptăm spre Iaşi, înaintînd între Prut şi Jijia. Spre seară, tătarii s-au arătat dinspre dealuri dorind să mai captureze cîte ceva, dar ai noştri au pus să fie aduşi la timp în tabără rîndaşii şi vitele. Regele a poruncit să iasă mai multe escadroane uşoare precum şi „raiterii“. Ai noştri i-au hărţuit şi i-au gonit de pe înălţimile dealurilor. Trăgînd cu tunul artileria noastră era gata să nimerească în ai noştri, apoi oştirea a intrat din nou în tabără.

---

[68] *Veritza* = Vetrişoaia, jud. Vaslui.

[69] *valetaille* — elemente de rînd din armată afectate îngrijirii cailor etc. spre deosebire de „tovarăşii“ nobili destinaţi exclusiv luptei. Sub forma aceasta minimalizată se poate întrevedea şi mărturisirea unui moment de panică, nu numai în mijlocul rîndăşimii.

Marți 3 septembrie. Am pornit de dimineață. Tătarii ardeau totul în calea noastră și ei au capturat pe părintele dominican și pe un locotenent din Lipka. Ne-am oprit chiar lîngă Huși înainte de locul unde se afla podul nostru. În clipa în care oștirea intra <în tabără> au fost semnalați tătarii pe care îi vedeam trecînd rîul. Regele a încălecat îndată și s-a dus spre Prut. El vedea așadar de cealaltă parte numeroase grupuri de tătari care treceau împreună cu prinșii, cu trăsurile și cu vitele. Regele ar fi vrut să le taie drumul și să treacă împreună cu escadroanele pe celălalt mal, dar nu era ușor să ajungi la vad care era departe. Nu mai rămînea deci nimic altceva de făcut decît de trimes pe celălalt mal trupe de hărțuială sub ocrotirea dragonilor noștri, care stăteau de partea aceea și a tunurilor din care s-a tras <de două ori> cu folos; a treia oară proiectilul a căzut la poalele dealurilor. Cît despre tătari ei nu se coborau de pe dealuri ca să vină asupra trupelor noastre, ci mergeau înainte, ducînd cu ei prinșii. Văzînd aceasta, ne-am întors în tabără.

Din nou în împrejurimile Sărății

// *Miercuri 4 septembrie.* Am pornit de dimineață. Voievodul Rusiei[70] comanda ariergarda. Se puteau vedea cîțiva tătari care mergeau în urma oștirii, dar nu dădeau vreun atac. Am ajuns la movila Rîbîiei[71]. Regele descălecînd a stat mult timp acolo și putea vedea de pe culmea sa, pe celălalt mal, hoarda și corturile care fuseseră instalate sub ochii noștri, corturi turcești destul de frumoase și mari, aproape toate noi. Se vedea că sosise seraskierul[72]. Erau în mare număr. A fost urcat un tun lituanian pe movilă, dar nu s-a tras. De pe celălalt mal ienicerii trăgeau asupra noastră și ostașii noștri le răspundeau. p. 307

Joi 5 septembrie. Dimineața, tătarii se hărțuiau cu aceia dintre ai noștri care trecuseră rîul. Erau și turci cu muschete. „Taborul“ s-a pornit și oștirea înainta tot mereu pe urmele lui, domnul notar fiind în ariergardă cu 30 de escadroane în timp ce domnul maestru de vînătoare împreună cu domnul Iskra stăteau la pîndă pentru ca să prindă limbă. Îndată ce a pornit oștirea, ceilalți <adică tătarii>de pe malul celălalt i-au imitat. Cam vreo mie de turci și de tătari au trecut rîul.

Ei se hărțuiau <cu oamenii> domnului trezorier care rămîneau în urmă, în timp ce înainta oștirea. Așadar turcii, rînduiți pe escadroane, stăteau pe dealuri și tătarii, amestecați cu turcii, atrăgeau pe hărțuitorii noștri în spre escadroanele turcești. Ostașii noștri s-au luptat destulă vreme în felul acesta, încît a trebuit să fie oprită în loc oștirea din cauza lor, adică (o parte) din infanterie și regimentele de cavalerie ușoară și apoi toată oastea, căci ei rămăseseră mult în urmă. <Tătarii> s-au bătut cu ai noștri pînă ce aceștia s-au retras. I-au urmărit foarte de aproape pe ai noștri care coborau, dar ai noștri s-au întors spre ei[73]. S-a

---

[70] Stanislaw Jablonowski, mare hatman al Coroanei. „Rusia“ corespunde la Galiția cu sediul la Liov.

[71] *tombeau (!) de Rebea* (Pentru „tombeau“ vezi mai sus n. 25).

[72] Mustafa pașa.

[73] E vorba de trecerea prin defileul Albita-Drînceni.

tras de mai multe ori cu tunul asupra escadroanelor lor, şi de asemenea asupra malului stîng al Prutului de unde trăgeau ienicerii ascunşi în dosul copacilor, din care cauză au fost răniţi mai mulţi din ostaşii noştri. Am ajuns la intrarea văii Moşna[74]. Cînd s-a întors oastea, domnul maestru al vînătoarei împreună cu domnul Iskra au ieşit din ambuscadă şi i-au gonit pe duşmani pînă la Prut, cîţiva au fost prinşi de vii, alţii s-au înecat sau au fost răniţi. În tabără s-a dat poruncă rîndaşilor de oaste rămaşi în rezervă să se aţină pe malurile Prutului cu coasele pentru ca să oprească trecerea hoardei. Ienicerii stăteau pe malul Prutului. În direcţia Podoleni[75].

Vineri 6 septembrie. S-a ţinut sfat cum să înaintăm. S-a dat ordin să se construiască poduri pe Jijia pentru a uşura trecerea. Regele a dat ordin rîndaşilor de oaste şi husarilor să meargă în fruntea oştirii, îndată după „tabor“ şi avangardă, aceştia cu muschete, aceia cu lănci, escadroanele uşoare înaintau împreună cu ei; la urmă venea infanteria cu tunurile şi barierele mobile[76]. <Tătarii> au dat foc stufului şi vîntul a împiedicat mult timp stingerea lui. Puţin a lipsit ca întreaga oştire să se înăbuşe de fum. Ne-am oprit între Prut şi Jijia, lîngă Bohotin... Turcii înaintau şi ei de partea cealaltă şi şi-au aşezat corturile în faţa oştirii noastre. Ei au tras de mai multe ori cu tunul şi ne-au ucis doi dragoni. Au pus să vină ieniceri pe malul Prutului, dar tunurile noastre şi dragonii noştri i-au gonit. După vechiul lor obicei, trăgeau cînd de ici cînd de colo focuri de puşcă.

Sîmbătă 7 septembrie. Am rămas pe loc. Un număr oarecare de turci şi de tătari au trecut <Prutul> dar domnul Iskra i-a urmărit cu escadroanele sale pînă la rîu şi a înecat şi ucis destui. Un prizonier care stătuse 15 ani la ei a fugit şi a venit la noi. Ienicerii de pe malul celălalt trag pe unde pot dar nu îndrăznesc să atace, chiar în masă, doar ... trag în ai noştri.

Duminică 8 septembrie. Am pornit de dimineaţă. Infanteria mergea în urmă şi „taborul“ înainte. Turcii au început să tragă cu tunul şi cu puştile asupra „taborului“[77]. Ei au rănit pe unul din soldaţii noştri. Regele a trimis pe mal tunurile şi infanteria care i-a gonit. Ei ieşeau tot mereu din ambuscadă. Regele a trimis pe domnul Iskra împreună cu detaşamentul său; acesta i-a împins în apă în aşa fel că şi-au lăsat pînă şi caftanele. Ne-am oprit pe malul Prutului de unde potrivit vechiului lor obicei trăgeau asupra noastră cu puştile. Eram lîngă Chipereşti.

Luni 9 septembrie. După ce şi-a rînduit trupele în ordine de bătaie, regele s-a dus şi colo şi colo, şi înainte şi înapoi, pentru a vedea ce se petrece în tot locul. La ariergardă, ai noştri se hărţuiau cu tătarii care nu îndrăzneau să atace infanteria. În timpul drumului am auzit tunurile

---

[74] *Mochna*, pîrîu în jud. Vaslui. Armata a trecut prin Drînceni pe Moşna.

[75] *Podolany* sat în jud. Vaslui.

[76] *Chevalets* (numiţi şi „Szpanierrayter“ în originalul polon) sînt nişte bariere mobile uşoare cu care se înconjoară la nevoie trupa în marş în formaţie de „tabor“. Se mai numesc de către francezi „chevaux de frise“. Au fost folosite şi în campania de la Prut din 1711.

[77] Este vorba de cursa întinsă de turci lîngă Sbiereni. Vezi şi relaţia lui Du Pont din acest volum.

de la Iași. Ne-am oprit pe malul Jijiei dar primejdia venea dinspre Prut, din cauza curselor. Iată-ne lîngă satul „Protu Makarie"[78].

Marți 10 septembrie. Regele a pornit de dimineață. În „tabor" o luptă a stîrnit oarecare vîlvă. Ne-am oprit în fața Țuțorei. Regele a trimis tunurile și infanteria pe malul Prutului și domnul Iskra o gonit pe tătari care împiedicau pe rîndașii de oaste să adape caii în Prut. Domnul comandant peste serviciul bucătăriilor[79] a fost trimis la Iași să aducă scrisorile care se aflau acolo.

Miercuri 11 septembrie. Am rămas pe loc toată ziua. Domnul comandant peste serviciul bucătăriilor ne-a adus scrisorile care cuprindeau vești în legătură cu Viena.

// *Joi 12 septembrie.* Am pornit la drum dar am străbătut doar pădurea. Detașamentul domnului maestru de vînătoare a adus niște tătari regelui la Tomești. p. 309

Vineri 13 septembrie. Am umblat o leghe bună înspre podul de pe Jijia. S-a dat ordin să fie dres pentru a se putea trece pe el. Tătarii l-au capturat pe domnul Drozdowski care se întorcea de la Iași, cu proviziile și au capturat și pe dragoni și tot ce mai era. Ne-am oprit pe malul Jijiei, lîngă pod. Dușmanii hărțuind rîndășimea noastră se arătau ba ici ba colo pe cîmpiile de la Țuțora. Noi stăteam lîngă podul Jijiei.

Sîmbătă 14 septembrie. Dimineața, părăsind podul, regele s-a întors cu toată lumea într-un loc unde Jijia putea fi trecută de oaste, chiar fără pod. Tătarii atacau din toate părțile, și dinapoi și din lături pentru a captura cîțiva rîndași, dar oamenii noștri îi goneau mereu. Am făcut scurtă oprire în dosul trestiilor, pe deal lîngă Movila Stîncii[80] dincolo de locul unde se afla Constantin Vodă[81].

Duminică 15 septembrie. Ne-am pornit de dimineață. Tătarii atacau pe lături dar erau alungați cu lovituri de tun. Ne-am oprit dincolo de Iași. Regele era la Iași, chiar în palat. Se dăduse foc orașului care și așa era destul de pustiu. În chiar momentul cînd se așeza „taborul" și se puneau străji, tătarii au încercat să mai care cîte ceva prin vii[82]. Se dăduse foc orașului și focul trecuse și la mănăstirea cea frumoasă[83].

Luni 16 septembrie. Am rămas pe loc toată ziua. Tătarii se apropiau și ne țineau în alarmă. În oraș ardeau mănăstirile și casele. Tătarii întîrziau prin case. Domnul maestru de vînătoare a fost trimis cu 3 escadroane și vreo 400 de dragoni pentru a ridica fără de veste pe domn[84] dar s-a întors negăsind nimic.

Marți 17 septembrie. Am ținut sfat pentru a ne da seama ce este de făcut și dacă trebuie să înaintăm sau nu. Regele a hotărît în cele din urmă că trebuie să pornim după prînz...

Am stat multă vreme în nehotărîre, neștiind dacă trebuie să înaintăm sau nu. S-a dat ordinul de a scoate garnizoana din Iași și a porni

---

[78] *Protu Makarie* = Măcărești pe Prut.

[79] *M. le chef de cuisine* = Francisc Galecki, colonel de dragoni.

[80] *Stinka Mohila* = Coada Stîncei, sat la N.E. de Iași.

[81] Constantin Vodă = Constantin Cantemir urmărise pe Sobieski, împreună cu tătarii pînă la Hărmănești pe Siret.

[82] *d'emporter quelque chose dans les vignes.*

[83] *au beau monastère.*

[84] Această încercare de a răpi pe Constantin Cantemir nu este prea bine cunoscută.

după prînz. De cum au ieşit ai noştri din Iaşi, au intrat tătarii în palat, ienicerii trăgeau ici şi colo, din spatele zidului. Am pornit spre Bahlui, la o depărtare de o jumătate de leghe. Tătarii atacau pe rîndaşii de oaste trecînd prin rîu. Am poposit lîngă Găureni.

Miercuri 18 septembrie. Am pornit de dimineaţă. Tătarii au atacat pe rîndaşii de oaste dar aceştia s-au apărat cu nişte săbii. Am rămas în acest loc cu oastea şi cu „taborul“ căci era apă de băut după ce ne-am adăpat caii, am pornit în marş. Tătarii s-au ivit cam în număr de 2 000.
p. 310 Regele a trimis escadroane care i-au gonit. Acolo a căzut domnul Luzecki, voievodul Podoliei. Ne-am oprit fără a fi găsit apă... lîngă Cucuruzeni.

Joi 19 septembrie. Am pornit dimineaţa. Pe drum am găsit turci care urmăreau de departe oastea pe cînd tătarii se căţărau pe povîrnişul dealurilor. Am aşteptat mult timp pe loc, în ordine de bătaie, dar ei nu se mişcau, nici ei, şi îşi păşteau caii. Ne-am dus mai departe şi cum nădăjduiam să găsim apă, eram hotărîţi să mergem toată noaptea, totuşi am descoperit un loc de adăpat, şi cum se făcuse noapte, ne-am oprit în aceeaşi ordine ca în timpul marşului, adică înăuntrul incintei „taborului“. În tot timpul nopţii, tătarii au tras asupra noastră dinspre rîu şi au atacat pe cazacii din avangardă, dar aceştia i-au respins zdravăn. Am făcut un scurt popas lîngă Codreşti[85].

Vineri 20 septembrie. Am pornit dimineaţa şi am găsit loc de adăpat şi de păscut caii; ne-am aşezat tabăra la un sfert de leghe pentru ca să se poată odihni. Tătarii şi turcii se hărţuiau cu ai noştri şi lituanienii au capturat un tătar şi domnul Iskra un turc, care spunea că turcii vor să dea lupta cu noi.

Ne-am oprit lîngă Prigoreni.

Sîmbătă 21 septembrie. Am pornit de dimineaţă. Turcii ne atacau din spate. Trei dintre ai lor au venit la noi. Am petrecut noaptea într-un loc foarte bun de unde se vedea, în depărtare, ceva asemănător cu corturile lor. Tătarii se purtau cu ai noştri „satis confidenter“ (= cu destulă încredere).

În preajma Tîrgului Frumos *(Tergo formoza, alias Krasny Targ).*

Duminică 22 septembrie. Am pornit de dimineaţă. Nu se vedea nimica pe drum, nici urmă de turci nici de tătari. Am străbătut satul Criveşti[86] care avea izvoare bune. Cazacii au găsit şi gropi (cu grîu). Am trecut printr-o localitate care se numeşte Mohileni care îşi trage numele de la două movile. Am mers o leghe. Către seară s-au arătat „torhaques“ (= pîlcuri) dar mai tîrziu nu se mai vedea nimic. Lîngă Heleşteni-Sturzeni.

Luni 23 septembrie. Am pornit de dimineaţă şi am mers o leghe. Tătarii se arătau arareori şi numai din partea dinspre pădure. Ne-am oprit pe malul Siretului. Un tălmaciu a adus scrisori de la Mîrza către domnul voievod al Rusiei; el voia să răscumpere pe prinşi şi stătea cu 300 de călăreţi la marginea pădurii. Regele a trimis pe domnul Iskra împreună cu mai multe escadroane, şi a capturat şase tătari de vii.

---

[85] *Kudreşte* = Cudreşti sau Codreşti, vechi sat dispărut numit şi Cudrinţi (jud. Iaşi).

[86] *Kryweszte,* ca şi Mohileni şi *Helesztani-Sturdzyni* se află la vest imediat de Tg. Frumos (jud. Iaşi).

Mulţi dintre tătari, şi printre aceştia însuşi Mîrza, au fost ucişi şi răniţi. Tălmaciul a povestit că turcii împreună cu Nur ed-Din // s-au dus peste Prut pentru a izbuti să introducă provizii în Camenitza. Lîngă Năvrăpeşti (!)[87]. p. 313

Marţi 24 septembrie. Am stat pe loc toată ziua. Ploua. S-a dat poruncă să se facă trecerea peste Siret.

Miercuri 25 septembrie. Cei din „tabor" au trecut Siretul în dimineaţa aceasta şi după ei întreaga oaste. Nu se vedea nici urmă de tătari. Am trecut pe lîngă satul Hărmăneasa[88] unde creşte un copac mai înalt ca stejarul cel mai înalt şi al cărui nume nimeni nu-l cunoaşte. Am făcut un mic popas lîngă Paşcani.

Joi 26 septembrie. Am pornit la drum şi ne-am oprit dincolo de trecătoarea de la intrarea în „bucovină"[89], pe malul Siretului lîngă Conţeşti pe unde trece un rîu cu acelaşi nume[90]. Două sute de tătari şi de români au ridicat de la adăpătoare cîţiva rîndaşi împreună cu cîţiva cai. Nimeni nu s-a arătat în timpul marşului.

Vineri 27 septembrie. Am pornit de cu ziua, căci locul de trecere este foarte rău. Străbăteam bucovina şi ne-am oprit la centru lîngă Codrul Tătăruşi[91]. Lituanienii de o parte şi noi de cealaltă. O mică ceată de tătari ne-a atacat din spate şi a înaintat pe lături. Ostaşii noştri i-au urmărit şi au reluat prizonierii noştri pe care îi duseseră cu ei.

Sîmbătă 28 septembrie. Am pornit de dimineaţă şi am ieşit din bucovină a cărei trecătoare a fost foarte strîmtă. Ne-am oprit lîngă Ciumuleşti[92] pe marginea unui pîrîu cu acelaşi nume. Un raiter transfug a venit la noi, ne-a spus că turcii şi tătarii stau de partea aceasta a Iaşilor, pe malul Jijiei şi că par să aştepte transporturile cu merinde. Micul oraş Cîmpulung[93] s-a predat, regele a trimis acolo pe Apostol[94] în garnizoană. Se spune că se pot găsi acolo merinde.

Duminică 29 septembrie. Am pornit la drum de dimineaţă. A plouat toată noaptea şi toată ziua. Pe drum se vorbea de tătari, se pare că s-au arătat cîţiva călăreţi, dar curînd s-a făcut linişte.

Ne-am oprit lîngă Răciuleni[94bis] pe malul Şomuzului. Am umblat o jumătate de leghe căutînd locul de trecere.

---

87 *Navropeszte* este probabil o confuzie, căci Năvrăpeşti se află dincolo de Siret.

88 *Hermaneszte* (!) (jud. Iaşi). Dacă socotim că ordinea localităţilor arătate este cea din cursul marşului, atunci nu poate fi vorba aici de Hărmăneşti înainte de Paşcani, ci trebuie să fie vorba de Hărmăneasa în imediata apropiere a localităţii Heleşteni, unde fusese popasul precedent.

89 Termen însemnînd pădure de fag. Această „bucovină" e la S.E. de Fălticeni.

90 Pîrîul Conţeasca, afluent al Siretului.

91 Numele e păstrat de o localitate pe p. Conţeasca, în dreptul acelui codru.

92 *Ciumulesty* = Ciumuleşti (pe valea Moldovei — jud. Suceava).

93 *Compelunga*, Cîmpulungul Moldovenesc, a rămas ocupat de poloni pînă la pacea de la Carlovitz, 1699.

94 *Apostol*, colonel „cazac" acelaşi care în 1685, în fruntea a 1 500 de oameni a învins la Copou pe Velicico, hatmanul moldovean.

94bis *Răciuleni*, localitate dispărută (jud. Suceava).

Luni 30 septembrie. Am pornit de dimineață; în drum am văzut Baia. Ne-am oprit lîngă satul Oprișeni lîngă un heleșteu[95] care se numește Movilești[96] pe Șomuz.

Marți 1 octombrie. Am pornit. Am umblat o leghe bună pînă la Suceava. Acolo am făcut un scurt popas. Tătarii ne capturaseră mai mulți rîndași de oaste. Au fost văzute mai multe escadroane de ale lor, dar domnul Iskra care a plecat cu voluntarii, urmați de mai multe escadroane, nu i-a mai găsit. Ei au trecut rîul. Noaptea, escadroanele domnului maestru de vînătoare care erau de strajă au prins limbă.

Miercuri 2 octombrie. În dimineața aceasta, regele a făcut înconjurul orașului (= Suceava) și „taborul" a trecut rîul care poartă și el
p. 319 tot numele de Suceava //. Tătarii au alergat încoace, dar au fost atît de bine primiți, încît au fugit în pădure. La miezul nopții regele a trimis pe domnul trezorier Rzewuski cu un detașament să atace noaptea pe tătari care erau la o leghe și jumătate de localitatea unde ne aflam noi și care se numește „Barbatat" (!)[97].

Joi 3 octombrie. Am pornit de dimineață. Ni s-a raportat că în zori, domnul trezorier a surprins pe tătarii care dormeau lîngă o localitate numită Părhăuți dincolo de rîul Solonețul și de mai multe vaduri. Așadar tătarii au fost atacați pe nepusă masă, un oarecare număr au fost uciși și 300 au fost luați prizonieri. Mai mulți mîrzaci au fost uciși sau capturați, prada este destul de însemnată[98]. În acea zi tătarii au fost bătuți în mai multe locuri atît de domnul Iskra lîngă mănăstirea Dragomirna cît și de domnul jude. Am poposit lîngă Românești (!)[99].

Vineri 4 octombrie. Azi dimineață regele s-a dus să vadă locul unde a atacat domnul trezorier pe tătari. Pe drum nu se vedea rîndășime, tătarii au luat doar caii de la adăpătoare. Am poposit în ziua aceea lîngă Iacobești (!)[100].

Sîmbătă 5 octombrie. Am pornit de dimineață; pe drum nu se vedea mare lucru, numai cîțiva tătari care mai zăboveau în depărtare, pe povîrnișurile munților. Un prizonier fugit <de la ei> povestește că turcii trebuiau să trimită un detașament ca să ne ia pe neașteptate și că ei înaintează pe furiș. Toată ziua am străbătut două leghe românești, numai tîrziu noapte au intrat trupele în tabără. În ziua aceea am făcut un scurt popas lîngă Văscăuți[101].

---

95 = Iazul Călugărilor în vecinătatea satului Oprișeni.

96 *Mohileszhute* (!) Probabil confuzie cu Movileni de lîngă Ciumulești. Movilești nu este un nume de iaz, ci de localitate. Iazul se numea „al călugărilor". Vezi n. precedentă.

97 *Barbatat* nu corespunde la nici un nume cunoscut. Probabil citire defectuoasă pentru „Perhanei" (= Perhauci) adică Părhăuți menționat în aliniatul următor.

98 Succes relevat de Zaluski, Daleyrac etc. La el se referă și regina în scrisoarea ei către papă, în care atribuie un rol militar însemnat, dar fictiv, în acea acțiune lui Iacob. Vezi *Hurmuzaki* V_1, 119 și Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae*, 111 703. Dar din propriul său jurnal reiese limpede că el nu a avut nici un amestec în acțiunea trezorierului Rzewuski.

99 *Romaneszte*, sat. În realitate e vorba de Iacobești care urmează îndată.

100 *Iacobeszti*, de fapt Românești, ordinea celor două localități fiind intervertită.

101 *Waskancy*, adică Văşcăuți, pe Siret. Drumul urmează de-a lungul acestui rîu; Camenca (*Homonka* în text) este tot una cu localitatea Petriceni sau Petriceanca, tot pe Siret, ca și Carapciu (*Karapeni*) după aceea.

În timpul nopţii au fost trimise escadroane care s-au înapoiat tîrziu.

Duminică 6 octombrie. După prînz am pornit la drum şi am trecut <rîul> Siret dincolo <de oraşul> Siret şi am făcut o scurtă oprire la o jumătate de leghe de acolo lîngă Camenca. Curierul ne-a adus astăzi vestea cuceririi Budei[102] şi a fugii marelui vizir[103].

Luni 7 octombrie. Am pornit la drum de dimineaţă, pe drum nu se vedea mare lucru. Am făcut un popas lîngă Carapciu.

Marţi 8 octombrie. Am pornit de dimineaţă. Ni s-a spus pe drum că... duşmanul ne taie drumul. Am făcut un scurt popas lîngă Buda[104] unde se face potasă în pădure.

După oprire, s-a sunat alarma căci tătarii s-au apropiat şi au capturat doi rîndaşi de oaste. Iar domnul Iskra a capturat un tătar.

// *Miercuri 9 octombrie.* Am pornit de dimineaţă. Am mers o leghe p. 313
şi m-am oprit lîngă Jadova[105]. În urmă nu se vedea nici măcar un cîine.

Joi 10 octombrie. Am pornit de dimineaţă, împărţiţi în trei corpuri de trupă pentru a străbate bucovina[106]. Domnul castelan al Cracoviei merge pe dreapta în spre Prut în direcţia Costeşti[107], regele şi hatmanul în centru în direcţia Uzkie[108], lituanienii mergeau spre Bruszitza[109]. Am făcut un scurt popas lîngă Stănăuţi[110] tot împărţiţi căci infanteria şi convoaiele armatei[111] rămăseseră aproape toate în urmă.

Vineri 11 octombrie. Am aşteptat mult timp să sosească trăsurile şi infanteria, apoi am pornit la drum şi am făcut un scurt popas la un sfert de leghe de Călineşti, Curierul ne-a adus vestea victoriei Veneţienilor.

Sîmbătă 12 octombrie. Stăm pe loc pentru ca să se odihnească infanteria. Palej[111 bis] a fost trimis împreună cu un detaşament de gonaci.

Duminică 13 octombrie. Am pornit la drum şi ne-am oprit lîngă Orăşeni[112] unde se ţineau odinioară tîrgurile sau bîlciurile moldoveneşti. Acolo a fost primit în audienţă trimisul moscovit. Senatorii erau aşezaţi pe laturi, ca în timpul unui consiliu.

Luni 14 octombrie. Dimineaţa s-a sunat deşteptarea şi trebuia să pornim la drum, dar apoi a fost schimbată hotărîrea şi nu ne-am urnit din loc. Seara regele a ţinut sfat cu privire la drumul mare pe care trebuia să-l urmăm.

Marţi 15 octombrie. Am pornit la drum. Regele a prînzit la Sniatyn şi ne-am oprit lîngă Uscieczko[113] şi Balalug, sat şi oraş cu acelaşi nume.

---

[102] Cucerită la 2 septembrie 1686.

[103] Suleiman paşa, mare vizir 1686—1687.

[104] *Budy*, = Buda sau Budeniţa pe valea Sireţelului.

[105] *Zadova* = Jadova pe Siret.

[106] Vezi n. 89. Termenul de bucovină are sensul de codru. Aici se referă la regiunea dintre Jadova şi Costeşti.

[107] = Kostycie = Costesti.

[108] Neidentificat.

[109] Neidentificat.

[110] Azi Stăneşti, sat.

[111] *trains de l'équipage*, e vorba de vehiculele armatei.

[111 bis] Palej era colonelul cazacilor regelui.

[112] *Horoszani* = Orăşeni, sat pe Prut, cam în dreptul Sniatynului.

[113] Localităţi pe Prut, în Polonia, lîngă Sniatyn.

SITUAŢIA MISIUNILOR CATOLICE DIN „PROVINCIA" MOLDOVA CU O PRIVIRE ŞI ASUPRA TRANSILVANIEI

a. 1687

(Notă anonimă datorată lui Vito Piluzzi)

*

Printre rapoartele şi scrisorile înfăţişate de G. Călinescu în studiul său *Alcuni Missionari* se află şi o notă anonimă datată de el „circa 1687", cu privire la situaţia „Provinciei" catolice a Moldovei, al cărei autor nu a fost identificat pînă acum, dar care oferă indicii îngăduind a o face. Autorul declară că a venit mai întîi „prin aceste părţi" în 1653. Este data la care şi-a făcut apariţia misionarul Vito Piluzzi la Baia, de unde a trebuit să meargă şi la Trotuş unde şedea singurul coleg conventual rămas încă în Moldova şi care avea legături cu catolicii din secuime. Printre exemplele pe care le dă despre călugării care s-au lepădat de legămîntul lor călugăresc, este şi acela al unui dominican „apostat" pe care el l-a trimis în Polonia, dar care neascultînd de porunca primită s-a dus la Huşi unde poporul l-a ciomăgit şi el a fugit" etc... Este cazul raportat de Vito Propagandei în anul 1659 (vezi volumul de faţă, p. 108): „Un părinte dominican, pentru purtările sale rele *(la sua mala vita)* a fost <bătut?> în mod public în piaţă de către locuitori"... Săgeţile îndreptate contra lui Bărcuţă şi a parohilor localnici (aşa-zişii „naţionali") care „au mîncat pîinea congregaţiei" şi ar trebui siliţi ca la îndreptarea lucrurilor să rămînă la postul lor mulţumindu-se cu puţinul venit al bisericii lor şi cu cel al viilor lor, fără a împovăra S. Congregaţie, este de asemenea de pus alături de alte declaraţii ale lui Piluzzi în care este vorba de traficurile lui Bărcuţă cu banii bisericii împreună cu fraţii săi, de intrigile sale contra iezuiţilor şi conventualilor etc. etc.

Nota anonimă are un conţinut destul de variat. După arătarea împrăştierii membrilor comunităţilor catolice, fugiţi prin păduri (de teama tătarilor, a cazacilor poloni şi a tîlharilor) urmează lista pe nume a misionarilor din Moldova refugiaţi parte în Transilvania, parte în Polonia. O comparaţie cu situaţia descrisă în scrisorile misionarului Volponi din 1685 şi ianuarie 1687 îngăduie constatarea că acum s-a trecut la o fază nouă în care poate fi întrevăzut un viitor mai liniştit. Se schiţează şi unele planuri de reorganizare, menţionînd şi soluţiile de moment impuse de nunţiul Pallavicini misionarilor aflaţi în Polonia. Partea aceasta de la început care este şi cea mai omogenă se încheie cu o situaţie a lucrurilor şi obiec-

telor de cult ale bisericilor prădate de tătari sau duse în Transilvania. Localitățile în care au mai rămas catolici (puțini) sînt Iași, Fărăoani, Trotuș și Galați. Dar se prevede — după pace — reîntoarcerea fugarilor și chiar un viitor aflux de populație din Transilvania atrasă de belșugul pămîntului mănos. Un amănunt destul de curios este faptul că nu este menționat pe acea listă părintele del Monte. Poate pentru că încetase activitatea sa de misionar.

Partea a doua a notei anonime privește Transilvania și nevoia de preoți catolici. Se dau exemple de treceri la calvinism ale unor preoți catolici, dar ele sînt evocate confuz, fără nici un fel de sistematizare, după capriciul unei memorii afective în care se amestecă prezentul cu trecutul.

În partea a treia li se va amesteca și viitorul sub forma dobîndirii iminente a Transilvaniei de către împăratul Leopold. Iezuiții se mențin în Transilvania dar numai tăinuind afilierea lor la Societate. Toată nădejdea e la armată ca să ocupe cetățile și orașele întărite. Calvinii ar fi luat hotărîrea în eventualitatea unei victorii a turcilor să alunge pe toți preoții catolici.

Partea a patra a fost rezervată unor informații privind dispozițiile domnilor români față de împărat, așa cum reieșeau din convorbirile autorului (Piluzzi) cu Constantin Stolnicul, fratele lui Șerban al Țării Românești și din faptul bine cunoscut că fiul lui Constantin Cantemir, cumnatul său și alți boieri erau ostateci la Poartă. Aici deodată autorul trece la o convorbire a sa cu regele Poloniei, rezumînd într-un chip nu tocmai fericit cele ce i-a spus el acestuia:

„Am vorbit cu regele Poloniei și i-am spus că dacă vrea să redobîndească <cetatea> Camenița, trebuie să împiedice aprovizionarea cu alimente și că pentru a o împiedica *bisogna distruggere tutta la Moldavia (!) che la vettovaglia viene da Valachia e passa per la Moldavia* (e nevoie să distrugă toată Moldova (!) căci alimentele vin din Țara Românească și trec prin Moldova)". Este limpede oricui că Vito Piluzzi nu l-a putut îndemna pe rege să distrugă Moldova pentru a opri aprovizionarea turcilor din Camenița. Pentru o mai bună înțelegere a sensului ce trebuie dat acestor cuvinte este necesar să se amintească punctul de vedere al imperialilor pe care l-a expus și nunțiul din Viena, cardinalul Buonvisi colegului său din Polonia, Pallavicini. Regele nu trebuie să pornească în Moldova ci să se ocupe doar de recucerirea Cameniței. Aceasta odată ocupată, toată Moldova este eliberată de jugul turcesc. Este probabil că intenția care se ascunde sub fraza exprimată cu atîta stîngăcie este aceasta: trebuie redobîndită Camenița, pentru că altminteri va trebui muncit din greu pentru a împiedica aprovizionarea ei, și aceasta nu s-ar putea împiedica în alt fel decît distrugînd Moldova în întregime [soluție evident absurdă]. Ca un fel de postscriptum este îndreptat un apel ca să fie ajutat Angelini aflat în mare lipsă, spre a se întoarce în Italia.

Din scrisoarea lui Volponi (din 5 ianuarie 1687) s-a putut afla că Piluzzi tocmai pornise la drum spre Italia. El trebuia să ocolească prin Polonia. La 13 aprilie el mai este la Liov așteptînd un subsidiu de 200 de scuzi pentru înapoierea în Italia unde ducea cu sine pe un viitor bursier *(alumnus)* al colegiilor pontificale. În septembrie el este în Italia. Substanța notei analizate aici a fost fără îndoială înfățișată oral de el Propagandei. Se poate chiar că unele puncte au venit doar ca un răspuns la vreo întrebare. Așa s-ar explica și lipsa unui plan mai strict, digresiunile, suprapunerile de reminiscențe etc.

RELAŢIE DESPRE MOLDOVA, TRANSILVANIA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

a. 1687

p. 140 „Provincia" Moldova este aproape distrusă. Cotnarii, Baia, Tîrgu Frumos, Tîrgu Siret, Suceava, Botoşani, Romanul, Bacăul, Bîrladul, Ştefăneştii, Huşii, Vasluiul, Săbăoanii, toate aceste oraşe sînt părăsite, oamenii sînt fugiţi în Polonia şi în Transilvania; doar la Iaşi, la Fărăoani, la Trotuş şi la Galaţi au mai rămas puţini catolici, şi cînd se va face pace şi nu se va mai plăti tribut timp de trei ani, nu numai că se vor întoarce cei care sînt fugiţi, dar vor mai veni încă să locuiască aici, mulţi locuitori din Transilvania, pentru că ţara este mănoasă şi îmbelşugată în toate celea. Preoţii de pe vremea mea au fugit cu toţii şi cei dintîi au fost părinţii iezuiţi. Domnul D[on] Giovanni Battista Bărcuţă[2], părintele Giovanni Battista Volponi[3] din Fiorentino, părintele Rossi din Monte Leone[4], părintele Giontoli[5] din Assisi stau în Transilvania, domnul D[on] Valentin[6] din Cotnari, domnul D[on] Dominic Capră[7] tot din Cotnari, domnul D[on] Petru Gross[8], domnul D[on] Ioachim Wolf[9] şi domnul D[on] Iacob Capră[10] din Baia stau în Polonia. Eminenţa sa domnul cardinal Pallavicino[11] a trimis înapoi pe părintele Cremona[12] ca prefect cu părintele Luccioli[13] şi cu părintele Renzi[14]; susnumitului părinte Renzi i-a dat şase luni ca să se înapoieze şi acum aflu că el s-ar găsi la Liov; părintele Luccioli a stat patru săptămîni la Fărăoani şi deoarece nu avea ce mînca, a fost nevoit să plece; părintele Giorgini[15] stătea la Galaţi; mi s-a spus că ar fi fugit în Turcia. Cînd lucrurile se vor îndrepta în Moldova, sacra Congregaţie ar putea sili pe domnul Don Giovanni Battista Bărcuţă, pe Don Valentin şi pe Don Ioachim[16] să stea

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* I, pp. 140—141.

[2] Este parohul de Cotnari al cărui nume revine foarte des. Pentru sentimentele lui Piluzzi faţă de el, vezi şi biografia acestuia. Un raport al său către *Propaganda* a f st publicat de Vladimir Ghica în *Spicuiri Istorice*.

[3] M sionar în Moldova din 1677, apoi prefect al misiunilor 1689—1695. Se afla în Transilvania cînd a primit decretul de numire ca prefect.

[4] Francesco Rossi din Monte Leone, misionar în Moldova la Fărăoani şi apoi Săbăoani.

[5] Marcantonio Giontoli din Assisi, misionar în Moldova.

[6] *Il S-r D[on] Valentino da Kottinaro*, Valentin Bărcuţă din Cotnari, nepotul parohului. Titulatura Don aparţine foştilor bursieri ai *Propagandei*.

[7] Domenico Capra, fiul lui Petre Capră, pivnicerul lui Gh. Duca, fost student la Cameniţa.

[8] Sas catolic din Baia, preot. În 1692 va fi capelan la Neamţ.

[9] Fiul lui Nicolae Wolf din Baia, preot.

[10] Alumn şi el al unui colegiu din Polonia. De la n. 6 toţi sînt numiţi Don.

[11] Nunţiul din Polonia.

[12] = Antonio Brunacci din Cremona, venit cu Piluzzi în 1679. E prefect al misiunilor în 1686—1688.

[13] = Giuseppe Niccolo Luzioli din Monte Filontranno. Oprit mai întîi la Liov din cauza războiului, a trecut în Moldova în iarna anului 1686 dar nu a putut suporta greutăţile şi îmbolnăvindu-se a plecat.

[14] Venit în 1679 cu Piluzzi.

[15] Antonio Giorgini din Torre, Venit cu Piluzzi în 1679, se bucură de toată încrederea sa. Vezi şi biografia lui Angelini. Pînă la venirea lui Dluski este capelanul Vicarului Apostolic, ulterior este paroh la Galaţi. Mai apoi trece în Transilvania.

[16] Vezi. n. 9.

în Moldova, căci au mîncat pîinea Sacrei Congregaţii, şi ei se vor putea susţine cu acel mic ajutor pe care li-l va da biserica, şi cu ceea ce vor avea din viile lor, fără a împovăra sacra Congregaţie.

La Huşi, tătarii au jefuit toate lucrurile bisericii; obiectele de cult de la Baia le-a dus părintele Volponi spre păstrare în Transilvania, iar pe cele de la Bîrlad le-a dus cu sine în Transilvania oficialul bisericii.

În Transilvania, e atît de mare lipsă de preoţi, încît un preot are trei sau patru parohii, şi la început cînd m-am dus eu în acele părţi — ceea ce s-a întîmplat în anul // 1653 — toţi acei preoţi aveau soţii şi p. 141
domnul Clement Mikes[17], (primul sfetnic al principelui)[18] care a murit în anul trecut a pus să-i înlăture, şi unul din aceştia trăieşte şi acum şi este calvin, iar acum toţi preoţii sînt buni şi ascultă de vicarul lor general, un om care dă cea mai bună pildă; pe lîngă principe mai sînt doi părinţi <din comunitatea> reformată[19] din Ciuc care s-au făcut calvini şi doi preoţi. Un alt părinte franciscan reformat, care era paroh al unei parohii, şi-a luat soţie, şi acum luminat de Dumnezeu s-a reîntors la legămîntul său monahal[20] şi este un bun călugăr. Şi încă un frate „laic"[21] conventual s-a făcut calvin şi acum se află în Polonia căindu-se de greşeala lui. Unui părinte dominican apostat i-am întocmit[22] foaie de obedienţă să se ducă în Polonia, dar el s-a dus la Huşi, şi acolo a fost ciomăgit de poporeni şi a fugit; a fost luat rob de tătari, domnul l-a răscumpărat, şi acum nu se ştie pe unde se află; un alt părinte dominican de al nostru s-a turcit, la Cameniţa, a ucis un turc şi a fugit la Iaşi, părinţii iezuiţi l-au reţinut, au dat de veste provincialului său[23], au venit părinţii dominicani şi l-au dus în Polonia.

Dacă împăratul va dobîndi Transilvania[24], mulţi preoţi se vor duce acolo, după cum şi dintre părinţii iezuiţi sînt cîţiva acolo, dar neştiuţi, căci este un decret de stat[25] ca să nu fie primiţi. După luarea Clujului[26] de către maiestatea sa imperială, transilvănenii înfricoşaţi vor fi siliţi

---

[17] *Il S-r Clemente Mikes*, nobil de Zăbala în secuime (Trei Scaune), menţinea legături constante cu nunţii papali din Polonia şi de la Viena, ca şi cu Propaganda pentru trimiterea de preoţi şi misionari în secuime şi Transilvania. A fost comandantul secuilor din oastea lui Gh. Rakoczi al II-lea ce trebuia să colaboreze cu Mihnea al III-lea contra turcilor. A fost trimis în Moldova pe vremea răscoalei seimenilor. A fost în corespondenţă cu Piluzzi şi Parčević de la care cerea misionari care să treacă în Transilvania. Prin el trimitea şi Piluzzi scrisori *Propagandei*.

[18] Mihai Apafi 1661—1690.

[19] Adică observanţi.

[20] *Alla Religione*.

[21] Călugăr de o treaptă inferioară afectat unor servicii servile. Vezi în lb. franceză termenul de „frère lai" cu sensul acesta.

[22] *io gli feci l'ubedienza*, un fel de foaie de drum fără de care nu puteau trece călugării dintr-un centru religios în altul.

[23] Adică al dominicanilor din Polonia.

[24] Leopold I, împăratul german (1658—1705) a dobîndit Transilvania în 1699 prin pacea de la Carlovitz, care a pus capăt războiului cu otomanii. Încă din 1686 se putea prevedea viitorul în urma recuceririi oraşului Buda.

[25] Impus lui Sigismund Bathory la majorat de teama marei influenţe politice dobîndite de iezuiţi.

[26] Ocupat prin surprindere de către comandantul trupelor imperiale, ceea ce a determinat un protest energic al regelui Poloniei, Ioan al III-lea Sobieski, care voia să dobîndească pentru sine Transilvania împreună cu Moldova şi Ţara Românească.

să predea şi alte cetăţi, adică Bistriţa, Făgăraşul, Braşovul, Alba Iulia[27], Şimlăul[28] unde este comandant domnul căpitan Francesco Biale, genovez, cel mai preţuit ostaş care se află în Transilvania; Sibiul unde se întărise principele în anul trecut, Turda.

La Tîrgu Mureş, calvinii se sfătuiseră să gonească pe toţi preoţii catolici, dacă sultanul[29] ar fi cîştigat biruinţa <asupra imperialilor>.

Domnul Ţării Româneşti[30] are mare aplecare către împărat, şi eu am vorbit de mai multe ori despre aceasta cu fratele său Constantin[31]; cel din Moldova[32] are pe fiul său ca ostatec pe lîngă sultan, ca şi pe cumnatul său şi pe alţi boieri. Am discutat cu regele Poloniei[33] şi i-am spus că dacă vrea să redobîndească Cameniţa[34], trebuie să împiedice aprovizionarea cu alimente şi pentru a o împiedica, trebuie să distrugă întreaga Moldovă, (!) căci proviziile vin din Ţara Românească şi trec prin Moldova.

Părintele Angelini[35] se află la Varşovia în cea mai mare mizerie şi ar vrea să se întoarcă în Italia, de aceea se roagă de Sacra Congregaţie pentru ceva subsidii.

---

[27] *Belgrado*.

[28] *Sciomoleo* = Şimleul Silvaniei.

[29] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

[30] Şerban Cantacuzino (1678—1688).

[31] Stolnicul Constantin Cantacuzino.

[32] Constantin Cantemir (1685—1693), al cărui fiu, Antioh, era ostatec la Poartă.

[33] Ioan Sobieski (1674—1696).

[34] Ocupată de turci la 30 august 1672, cînd a venit sultanul în persoană în Moldova. Nu a fost redobîndită decît prin tratatul de la Carlovitz.

[35] = Antonio Angelini, plecase din Moldova în martie 1685. Vezi biografia sa în volumul de faţă.

RELAŢIA ANONIMĂ LATINĂ DESPRE ŢARA ROMÂNEASCĂ

(Înainte de august 1688)

*

Relaţia anonimă latină despre Ţara Românească este un document care a stîrnit curiozitatea istoricilor, fără însă ca ei să ajungă a-i cunoaşte pînă acuma autorul sau împrejurările care au prezidat la întocmirea sa. Descoperit împreună cu alte texte de către Iohann Christian Engel cu ajutorul lui Kovachich, printre manuscrisele lui Gabriel Hevenesi, aflate în acel moment la biblioteca regală ungară din Pesta, a fost semnalat de el în volumul I p. 296 din cele cinci tomuri consacrate de el Ungariei şi ţărilor vecine *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer* dîndu-i ca titlu *De statu Valachiae, historica relatio.*

În vol. II, p. 182 el subliniază importanţa sa: (Relaţia) „este foarte importantă pentru vremurile acelea, şi mai ales pentru cunoaşterea tiraniei „gospodarilor" în amîndouă principatele nenorocite, căci vădeşte o cunoaştere bogată a împrejurărilor locale şi o mare putere de apreciere". În sfîrşit textul este publicat de el în 1804 în vol. IV, al lucrării sale, volum care există şi separat sub titlul de *Geschichte der Moldau und der Walachey (Istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti).* Despre autorul anonim el face unele deducţii bazate pe spusele acestuia. El ar fi un misionar catolic venit din Italia şi care a stat mult în ţară şi a încercat sub Gr. Ghica să ridice o biserică catolică la Bucureşti. Ar fi fost probabil însărcinat de vreun cardinal, ministru al lui Leopold să dea un raport despre împrejurările din Ţara Românească, în legătură cu o ocupaţie ce s-ar face venind din Transilvania. „În 1689 a şi intrat generalul Häusler (Heissler) în această ţară". Datarea e situată de Engel în „anul al zecelea şi ultimul al lui Şerban" (1688). În linii generale aceste deducţii sînt destul de aproape de adevăr. În realitate însă misionarul catolic nu era italian, ci bulgar, cunoscînd bine limba italiană ca atîţia clerici bulgari trimişi la colegiile religioase din Italia. Textul anonim ne propune trei întrebări principale: Cine era autorul? În ce împrejurări a fost redactat? Cum de a ajuns să cuprindă un fragment din Cronica zisă a lui Radu Popescu care nu fusese încă dată la lumină?

Putem identifica pe acel misionar anonim ce a încercat să refacă bisericuţa catolică din Bucureşti. Este Anton Stepančić, sau Stefani, episcop de Nicopol în-

cep`nd din anul 1677, fost înainte de aceasta vicar general al arhiepiscopului de Sofia pentru Țara Românească, și care apare în volumul de față cu scrisoarea sa către Propagandă din 29 iulie 1673, în care este tocmai vorba de străduințele sale de a reface biserica din București năruită cu vreo trei ani mai înainte. Din confruntarea acestei scrisori cu pasajul din Relația anonimă de față rezultă că sforțările depuse pentru clădirea bisericii s-au întins pe un interval mai lung. Începuta poate în 1670, sub Antonie din Popești, continuînd sub Grigore Ghica în 1672 și o parte din 1673, ele nu au încetat nici după schimbarea domnului, dovadă mențiunea din raportul secretarului Propagandei, monseniorul Urbano Cerri. Pentru perioada aceasta din urmă afirmațiile autorului Relației au nevoie de unele explicații. Se spune textual: „am început să clădesc, am dat bani pentru cărămizi, am adus cărămizi: acest principe <de acum> (= Șerban Cantacuzino) era (atunci) *spătar:* a aruncat banii (?) și a luat cărămizile pentru el; am dat din nou (bani) dar (mai) erau (și) alte clădiri (de făcut); n-am putut pretinde toate (cărămizile), am pus emelia și am înălțat zidul pînă la brîu; nu mi-au dat cărămizi, ba au venit chiar de la curte și mi-au luat și varul și nisipul, și astfel cu banii dați pentru material și meșterii zidari plătiți a rămas bisericuța neclădită...". Dar Șerban Cantacuzino a fost mare spătar sub Radu Leon și Antonie din Popești în anii 1668 ianuarie 31 — 1672 ianuarie 5. Din comparația scrisorii din 1673 și a Relației ar rezulta că pasajul citat de noi se referă la un moment *posterior domniei lui Gr. Ghica.* Ar fi deci vorba de domnia lui Gheorghe Duca, sub care Șerban Cantacuzino a fost — nu mare spătar ci — *mare logofăt* în intervalul 1675 ian. 22—1677 dec. 30. Am crede așadar că lucrul început înainte de 1673, și amînat de mai multe ori din cauza condițiilor interne și externe, a fost reluat sub Gh. Duca, fără a putea fi dus la capăt la data înălțării lui Stepančić la episcopia de Nicopol (august 1677) cînd a trebuit să plece. Ca și în scrisoarea amintită, tot astfel și în Relație, observăm în cursul expunerii fraze care se contrazic între ele. Se spune de pildă că Șerban a *aruncat banii (?).* Ce bani? Sub ce formă i-a aruncat? Dar din frazele ce urmează reiese că piedica reală întîmpinată de Stepančić a fost lipsa materialelor de construcție și prioritatea altor clădiri ale unor fețe luminate, pentru care au fost ridicate acelea adunate de el în vederea refacerii bisericii catolice din București. Au venit oameni *de la curte,* adică din porunca *domnului* Gheorghe Duca. În general textul Relației pare alcătuit din *piese detașate.* Explicația ne este oferită de *Genealogia Cantacuzinilor,* (publ. de N. Iorga, București, 1902), p. 210. *(Duca Vodă) pe Șerban, făcîndu-l vel logofăt l-a orînduit ispravnic la zidirea caselor domnești din București, fiindcă atunci Duca Vodă a înnădit acele vechi case ce erau zidite de Mircea Basarab Voevod la anul 1383,* făcîndu-le Duca Voevod după cum astăzi se văd cele de față". Este semnificativă omiterea acestui amănunt esențial, ca și sublinierea rolului negativ al lui Șerban Cantacuzino, pe atunci spătar (!). Am crede că acea paranteză a fost introdusă ulterior într-un text existent de mai înainte referitor la lucrările începute pentru refacerea acelei biserici, și care făcea parte probabil dintr-un raport consacrat acestei chestiuni. Diferite piese detașate sînt adunate împreună fără o legătură organică între ele.

Astfel violentul rechizitoriu contra lui Șerban Cantacuzino este parcă luat din cronica atribuită lui Radu Popescu. Cvasi identitatea este atît de flagrantă încît N. Iorga în comunicarea sa din 1899 la Academia Română despre *Cronicile române,* cuprindea și acest text sub no. XV printre variantele de cronici ale Cantacuzinilor și Bălenilor. Față de textul cunoscut al cronicii atribuite lui Radu Po-

pescu, aici mai apar și unele amănunte inedite care adaugă noi elemente de groază la descrierea înfiorătoare a supliciului lui Hrizea. Aceste pagini clocotind de patimă sînt urmate de o *prezentare absolut obiectivă a dregătoriilor din țară* cu diferitele atribuțiuni ale titularilor lor. Peste lista de bază de un ton neutru se aștern în vreo două locuri niște observații sau sublinieri negative făcute în treacăt fără mare importanță, de pildă cea referitoare la marele postelnic „un oarecare calic de negustor grec (= Drăgescu Cîrstea zis și Hristea Scordocul, grec etc. vezi *Dicț. m. dreg.* p. 171) sau cea privind atribuțiunile marelui armaș. Este posibil ca această listă a dregătoriilor să provină de la vreun slujbaș din cancelaria domnească, sau să fi fost copiată după o asemenea evidență. Ea este împărțită în trei grupuri: 1) al boierilor care *șed* în divan, 2) al celor care *asistă* la divan, 3) al curții domnului. În cuprinsul acestui capitol sînt trecute și forțele militare împărțite sub rubricile privind pe marele agă și marele spătar. După prezentarea perfect obiectivă a capitolului dregătoriilor urmează aportul personal al autorului constînd din lămuriri pseudo-istorice absolut fanteziste despre alegerea din trecut a domnilor de către regii Bulgariei (!), despoții Serbiei (!) și regii Ungariei (!) ... și din aprecieri răuvoitoare privind firea românilor. Cu ele se împletesc și informații, aparținînd pare-se chiar autorului, referitoare la situația țiganilor și la rosturile lor în raport cu boierii și cu mănăstirile. Textul continuă cu o *listă a rangurilor* destul de nesistematică, începînd cu boierii ajunși asemenea țăranilor, trecînd apoi la marii boieri și coborînd după aceea la megieși, rumâni și *țigani*. Această revenire la un subiect ce mai fusese atins și mai înainte, dovedește suficient că avem de a face cu altă listă decît cea a dregătorilor, introdusă alături de aceasta, fără a se încerca o ajustare a lor. Deosebit de aceste piese independente unele de altele, adunate în jurul subiectului comun: descrierea stărilor din țară, apare un capitol aparte *despre catolici*. Acesta are la bază, fără îndoială, schema unui raport asemenea acelora adresate de misionari Sacrei congregații. Spiritul autorului vădește oarecari puncte comune cu acela al observantului bulgar Gabriel Thomasij zis Mančić. Amîndoi poartă pecetea unei mentalități crunte, răzbunătoare, pe care Mančić o și mărturisește. Reiese indirect din text că autorul Relației aparține și el observanților. Cum aceștia erau supuși multor bîntuiri în Bulgaria, și rîvneau cu toții la refugiul oferit de mănăstirea catolică din Tîrgoviște, pe care o considerau ca fiind a lor, ei se socoteau veșnic deposedați și prigoniți, fie de ordinul rival al conventualilor, fie de clerul ortodox și de autoritatea de stat din Țara Românească. Această trăsătură care nu apare aproape deloc la prelații din generația lui Bakšić și Bandini, se manifestă din plin în deceniile următoare. Pe acest fond de nemulțumire și de acreală sînt proiectate și aici știrile alese parcă anume pentru a scoate în evidență vitregia arătată catolicilor și dușmănia perseverentă a domnului. Observația făcută cu prilejul trecerii în revistă a expunerii privind refacerea bisericii din București este valabilă și aici.

Darea de seamă despre catolici servește doar la demonstrarea ostilității domnului față de ei. De exemplu este denunțat cazul abjurării de la catolicism a nurorii judelui Andrei din Cîmpulung care rămasă văduvă redevine ortodoxă și e ocrotită de patriarhul de Ierusalim *și de domn*, care o scutește de a mai plăti bir sau dijme. Intenția acestei expuneri este anunțată chiar din primele cuvinte: *In timpul acestui domn de acum...* etc. Mai departe, tot în acelaș spirit, stăruie asupra dărilor mari pe care le plătesc cei 100 de negustori *catolici* din Chiprovaț care fac negoț în Țara Românească. În sfîrșit precum s-a arătat mai sus, el îi atribuie personal lui Șerban, înainte chiar de a fi domn, piedicile ridicate la re-

clădirea bisericii din București. Dar acuzarea cea mai gravă contra lui, și de natură a-l pierde în ochii împăratului, ai Cardinalului Buonvisi și ai papei este cuprinsă în altă parte a textului, fiind anexată ca un fel de continuare a acelui fragment de cronică povestind cruzimile lui. Judele Andrei de Cîmpulung, înfruntîndu-l pe domn prin refuzul său de a se face ortodox este osîndit de acesta a fi bătut de gîde în piață și pe ulițe după ce i se va fi ras barba *„așa cum o poartă papa de la Roma“ după cum a poruncit domnul.* Faptul poate fi datat din primul an al domniei sale sau cu puțin mai tîrziu. În sensul acesta glăsuiește o informație adusă la Roma de misionarul Guerini, trimis urgent din Moldova de către Vito Piluzzi spre a informa pe cardinali de anumite fapte și de primejdia ce amenință pe catolici în cele trei țări. *(Alcuni missionari*... p. 32 și n. 3). Potrivit cu rezumatul expunerii din Congregație din 2 august 1681, publicat de N. Găzdaru, *op. cit*,. p. 83 no. LXI, era vorba de niște escrocherii comise de un oarecare Nicolo Glavich, dar acoperite de misionari (ce fuseseră și ei înșelați de el), *pentru a nu fi persecutați de către voievozii Țării Românești și Moldovei,* care au început a purcede astfel cu un călugăr (!) *(religioso)* care nu a vrut să se facă schismatic, i au potrivit barba așa cum o poartă papa și au pus să fie bătut prin tot tîrgul“. Este evident că avem aici un ecou ușor deformat al faptelor arătate în Relație. Capitolul acesta despre catolici se încheie cu un program destul de naiv în fanatismul său nestăpînit. Se propune ca titularii dregătoriilor mai însemnate să nu poată fi decît catolici! *Căci „este ușor lucru ca învingătorii să dea legi învinșilor“* (!). Declarație surprinzătoare în sine, dar care lămurește spiritul în care a fost concepută Relația. Lista dregătoriilor din fruntea textului nu are alt rost decît acela de a pregăti terenul pentru această viziune glorioasă. Dar de unde pe listă sînt însemnate cu cruci acele dregătorii privilegiate ce trebuiau să răsplătească renegarea propusă, acum în partea finală a Relației mai sînt adăugate și altele în așa mare măsură încît ajung să le cuprindă aproape pe toate. Scopul urmărit este declarat fățiș *„chiar dacă domnul ar fi ortodox,* cel puțin acești dregători să fie catolici!“ Poate că în legătură cu problema menținerii domnului ortodox ar fi de ținut seama și de declarația lui Buonvisi că a-l lipsi pe Șerban de principatul său „ar fi a păcătui contra *la fede publica*“, ceea ce înseamnă desigur că această posibilitate fusese întrevăzută. Finalul Relației nu aduce o vedere de ansamblu, sau o încercare de a trage vreo concluzie din tot acest material disparat avînd ca fir conducător denunțarea domnului, ci vine cu o nouă problemă și un nou plan acela al fortificării Țării Românești, folosind vechile cetăți precum și mănăstirile din București și Țara Românească. Dar nu atît în scopul unei eventuale apărări de turci, cît în vederea îngenunchierii românilor. Cum această propunere începe cu nevoia cuceririi cetății Orșova ținută de turci, datarea ei este ușoară. Ea este anterioară ocupării Orșovei de către Veterani la 15 august 1688, acesta fiind primul pas în vederea supunerii Țării Românești. Era vorba de a se aplica și aici metoda care reușise în Transilvania.

Țara Românească avea de ales între tirania turcească ce trăgea să moară și spiritul de acaparare al unui imperialism ofensiv ce aducea primejdia unei catolicizări forțate într-un moment cînd antagonismul dintre „latini“ și „greci“ ajunsese la paroxism. De aceea și opririle, ezitările, încercările de a tempera printr-o alianță antiturcească cu moscoviții, concesiunile forțate pretinse de imperialii „eliberatori“. Mai trebuia cîștigat timp și pentru a feri țara de o replică a turcilor la ofensiva creștină, care ar muta teatrul războiului în țara noastră.

De-a lungul pertractărilor sale cu imperialii, punctul de vedere al d mnului a rămas acelaşi. Condiţia esenţială pentru intrarea în vigoare a înţelegerii încheiate era ocuparea prealabilă de către imperiali a cetăţilor turceşti de la Timişoara şi Oradea şi prezenţa unor trupe suficiente în Transilvania pentru a interveni la nevoie. Numai aşa ar putea Ţara Românească să facă faţă unor eventuale incursiuni ale tătarilor gata să roiască la un semn al turcilor spre a-şi împlini misiunea lor devastatoare. Totodată domnul se temea de spiritul de acaparare al Curţii de la Viena care ar fi vrut să integreze în Imperiu o Ungarie habsburgică, înglobînd cele trei ţări: Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, reduse la starea unor simple provincii.

Problema Ţării Româneşti nu putea fi despărţită de aceea a Transilvaniei. Încă din februarie 1685 este trimes în ambele ţări iezuitul francez Antide Dunod cu misiunea de a realiza o alianţă perpetuă între ele, urmînd ca Transilvania să adere la Liga sfîntă şi să se integreze în imperiu al cărui împărat este şi rege al Ungariei, întocmai aşa cum odinioară Transilvania făcea parte din regatul Ungariei. Dunod flutura în faţa transilvănenilor primejdia unei cesiuni iminente, avînd a fi făcută de către Poartă regelui Poloniei, care în adevăr urmărea să-şi întindă hotarele peste cele trei ţări pînă la Dunăre. În aprilie Dunod e la cancelarul Transilvaniei Mihail Teleki cu care încheie o înţelegere secretă. Dar cu toate mijloacele de corupţie şi de intimidare folosite acum, el nu-şi impune planul gata făcut cu care pornise de la Viena. Transilvănenii fac contrapropuneri şi se gîndesc şi la soluţia unei suzeranităţi polone mai puţin primejdioase ca celelalte. Dar Dunod ameninţa (24 oct. 1685) să-i gonească pe poloni dacă s-ar gîndi cumva să vină în Transilvania. Planul lui Dunod nu poate fi aplicat deocamdată Moldovei, aflată sub controlul direct al lui Sobieski. S-ar părea că la începutul anului vederile lui Dunod nu intraseră încă în opoziţie cu acelea ale lui Şerban. Şi Dunod găsea că o acţiune la Timişoara ar fi esenţială pentru determinarea intrării domnului Ţării Româneşti. Dar curînd se ivesc dificultăţi, Şerban îşi caută sprijin în afară. La 1 iunie 1685 domnul român renunţă la legăturile sale cu Csaki, omul imperialilor şi încheie cu Apafi un tratat de ajutor reciproc. Totodată obţine de la turci prin seraschierul Soliman Ainegi instalarea lui Const. Cantemir ca domn al Moldovei. În decembrie seraschierul ajunge mare vizir. Poziţia lui Apafi fiind mult mai slabă, şi aflîndu-se sub ameninţarea intrării iminente a armatei imperiale în principat, el iscăleşte la 27 noiembrie tratatul de la Dumbrăveni prin care Transilvania se obligă la plata unei sume mari de bani şi la predarea unei cantităţi c nsiderabile de grîu pentru armată, dar cu condiţia ca aceasta să nu intre în ţară. Însă importanţa Transilvaniei ca bază de aprovizionare şi de operaţii în ofensiva antiturcească era prea mare pentru ca lucrurile să se poată opri aici. Se procedează pe calea faptului împlinit. În vara următoare generalul imperial Scherffenberg intră cu trupele sale în Transilvania şi se ajunge la un nou tratat (28 iunie 1686) care îl anulează pe cel precedent. Principatul îşi păstrează principele, dar intră sub protecţia împăratului şi primeşte garnizoane imperiale în oraşele Cluj şi Deva. Pe măsura repurtării unor succese militare la Buda (2 sept. 1686) la Mohács (12 august 1687) cresc şi pretenţiile imperialilor. La 27 oct. 1687, prin tratatul de la Blaj i se impun Transilvaniei sarcini ce îi depăşesc puterile: încartiruiri masive, întreţinerea trupelor pe timpul iernii, predarea unor cantităţi colosale de alimente, plata a 700 000 de florini, ocuparea a 12 oraşe principale... La încercarea Transilvaniei de a recurge la ajutorul turcilor (dec. 1687) răspunde acţiunea generalului Caraffa care vine la Sibiu (febr. 1688) şi smulge stărilor o declaraţie de supunere

prin care principatul se sustrage de la suzeranitatea turcească, legîndu-se să şi lupte la nevoie contra turcilor şi afirmă că intră „de bună voie sub protecţia împăratului". De fapt ţara este ocupată militărește.

Paralel cu aceste acţiuni, dar în condiţii deosebite s-a desfăşurat şi tocmeala lui Şerban Cantacuzino cu imperialii. În 1685 cînd vine Csaki la Şerban, acesta nu îl primeşte, fiind supravegheat de turci. Abia după acţiunea lui Scherffenberg în Transilvania şi smulgerea noilor abdicări de la Apafi (28 iunie 1686) revine Csaki la Şerban (*Hurmuzaki*, V_1, p. 116, din 11 iulie 1686). Cu imperialii avînd un picior în Transilvania, situaţia acum era alta. Scherffenberg fusese înţeles cu cancelarul Teleki. Avusese şi Şerban vreun amestec în acea lovitură neaşteptată? (Vezi Zaborowski, *op. cit.*, p. 83). Însă Sobieski protestează şi Scherffenberg este rechemat din Transilvania pentru a se evita o ruptură cu Polonia. Dar în toamnă cumpăna se înclină iar în favoarea imperialilor care cuceresc Buda (2 sept. 1686) şi merg din victorie în victorie, în vreme ce campania lui Sobieski în Moldova este ţinută în şah de tătari şi se soldează cu retragerea binecunoscută în mijlocul prăpădului general. De la Viena, nunţiul apostolic cardinalul Buonvisi caută să-l reţină pe Sobieski de la tratative cu Poarta. În Polonia, partida franceză duşmană imperialilor susţinută acum şi de regină cîştiga teren. Nunţiul din Polonia, cardinalul Pallavicini în legătură permanentă cu Buonvisi de la Viena încerca să frîneze aceste veleităţi. Regele, bolnav la Liov după retragerea din Moldova stătea în cumpănă. El trimite la sfîrşitul anului pe misionarul Giov. Bat. del Monte care însoţise oastea sa în acea retragere, la împăratul Leopold care îl primeşte de 4 ori în audienţa şi îl expediază apoi la 12 ian. 1687 în Ţara Românească la Şerban cu o scrisoare îndemnîndu-l să se alăture cît mai grabnic acţiunii antiturceşti. Răspunsul a fost dus de acelaşi del Monte la 16 aprilie. Instrucţiunile foarte amănunţite date de Şerban reduc rolul său personal la acela al unui simplu emisar. După tratativele indirecte purtate prin Csaki, scrisoarea împăratului către domn marca o nouă etapă. La simpla transmitere a acestui schimb de scrisori s-a mărginit rolul lui del Monte căruia i s-a atribuit ulterior o importanţă pe care nu a avut-o niciodată. Instrucţiunile date lui del Monte la 16 aprilie 1687 (Hurm. V_1, p. 136—138), ne lămuresc asupra cuprinsului scrisorii împăratului la care se răspundea acuma. Domnul era întrebat care era planul lui de acţiune, în Balcani, de ce resurse dispunea... şi îndemnat să se alăture oastei creştine. Şerban pusese drept condiţie esenţială a intrării sale în acţiune cucerirea prealabilă a cetăţii Timişoarei. Dar pentru imperiali adeziunea sa cît mai neîntîrziată era de o importanţă capitală. Pe lîngă resursele în bani şi alimente, loc de încartiruire a trupelor imperiale pe timpul iernii etc. se mai aştepta de la domn şi pornirea unei vaste acţiuni a creştinilor din Balcani, la care el avea agenţii săi tainici. Aşadar la 1 sept. 1687, după aflarea victoriei de la Mohács, împăratul socotind că a sosit momentul trecerii făţişe a lui Şerban în tabăra creştină, îl invită să se alăture ducelui de Lorena, înţelegîndu-se direct cu acesta şi îi trimite un manifest sub formă de scrisoare patentă dîndu-i deplină putere să trateze cu *vecinii creştini şi cu toţi ceilalţi* spre a-i aduce de partea împăratului. Totodată îndreaptă spre el pe energicul Antide Dunod, ca să folosească şi în Ţara Românească metodele încercate cu succes în Transilvania. În Ţara Românească se afla din luna martie episcopul de Nicopol Stepančić, refugiat de teama turcilor, cum explică el mai tîrziu prezenţa sa în acel moment, sau chemat de domn cum afirmă alte izvoare. Este foarte probabil că domnul înţelegea să-l folosească la stabilirea şi păstrarea de contacte cu conducătorii tainici şi unei viitoare mişcări de eliberare în Bal-

cani. Prin el puteau fi ajunși fruntașii catolicilor din Chiprovaț. Dar aceș ia reprezentau doar o minoritate, în raporturi nu tocmai bune cu ortodocșii. Cu aceștia legăturile trebuiau asigurate pe alte căi. În timpul cît a stat Antide Dunod în țară a avut mai multe întrevederi în trei cu domnul și cu Stepančić. Despre una din ele amintește acesta din urmă și în Relația anonimă cînd este vorba de numărul dorobanților („Am auzit-o din gura domnului și era de față și părintele Dunod" !). Ca urmare la îndemnul primit, Șerban îl trimite pe Stepančić la împarat la 5 decembrie 1687. El trebuia să repete spusele anterioare ale domnului, să dea asigurări pentru viitor, stăruind mai ales asupra situației precare a țării din cauza amenințării permanente a tătarilor din Bugeac, și să expună un plan de organizare a răscoalei creștinilor din imperiul otoman. La 16 februarie 1688 împaratul iscălea o scrisoare de răspuns către domn pe care avea să i-o ducă episcopul Stepančić, acesta avea să fie însoțit de Csaki, însărcinat de împărat a-i comunica domnului făgăduielile împărătești, cărora era rugat să le dea deplină crezare. Aceste făgăduieli sînt redate într-o notă aparte întocmită *pro memoria* neiscălită și neadresată cuiva, ci intitulată doar: *Cele ce primește împăratul romanilor ... etc.* [adică din cererile domnului] *făcute și îngăduite prea înălțatului Șerban Cantacuzino, Prințul Țării Românești* (Gen. Cant. p. 218—220). Urma ca să fie eliberată ulterior o diplomă „în osebită formă ce îi va fi dată de groful Csaki", — Cele 10 puncte din nota comunicată (probabil verbal) de Csaki sînt cuprinse în raspunsul lui Șerban *(ibidem,* p. 222—227). Mai există în arhiva Cantacuzinilor o însemnare iscălită de Șerban despre dorințele împăratului și răspunsurile date de domn. Ele privesc următoarele puncte: 1) jurămîntul pe care să-l depună acesta în fața lui Csaki și Antide Dunod, justificat de faptul că *„Țara Românească este o parte a Crăiei ungurești* și că antecesorii lui... obișnuiau să-l facă „crailor celor dintîi ai Țarii Ungurești"; 2) pregătirea oastei ca să fie gata cînd va trebui, oastea avînd să fie pusă sub ordinele unor comandanți „din nemți și din unguri". De arătat numărul ei. 3) Zahereaua. De arătat în ce va consta, cantitățile de grîne, numărul de animale etc. și locul unde vor fi strînse toate acestea. 4) Obligația de a construi poduri, 5) de a informa pe imperiali de gîndurile și faptele turcilor etc. și de a găsi mijlocul de a le împiedeca. La toate acestea domnul a adăugat chiar la punctul 1 specificarea că jurămîntul său nu va fi valabil decît în clipa cînd se va fi ridicat contra turcilor. El a mai anexat apoi după ultimul punct o „condiție sau apendicie" care repeta în esență condiția de bază din scrisorile anterioare. Nu se mai vorbește de cucerirea prealabilă a cetății Timișoara de la turci, ci de nevoia unei apărări din partea amenințării tătarilor. Primejdia aceasta nu va putea fi împiedicată decît atunci cînd „obștescul vrăjmaș va fi de ajuns de înfrînt..." ca să nu mai poată pustii, „aceste mult asuprite țări ... etc ..." Pentru „zăticnirea și sminteala (tătarilor), cu dumnealor cinstiții soli, adică *cu dumnealui groful Vladislav* (Ladislau) *Csaki și cu sfinția sa părintele Dunod, s-a vorbit* și modurile ce ni s-au părut și am cunoscut probabile care și cît pot fi, acestor cinstiți soli s-au spus: cărora am lăsat din gură să spuie și să dezlege mai pe larg". — Acesta era stadiul la care se ajunsese la plecarea solilor imperiali: Csaki și Dunod. Nu știm care va fi fost data plecării lor.

Faza următoare poate fi reconstituită doar în parte pe baza Instrucției date de Șerban solilor trimiși de el în 18 mai 1688 la curtea împăratului. Aceștia erau Stepančić, Gheorghe Brancovici și Vasile Naghi. La punctul 4 Șerban pomenește de comunicarea („suplică!") „aceea care întru purcesul dumnealui groful ni-a fost trimisă nouă... care nu numai pe noi, ci și pe toți... etc... foarte a turburat...

pentru silnica oarecum cerere ce este într-aceea suplică scrisă..." (Din context ar reieşi că acea comunicare era un fel de ultimatum somînd pe domn a se declara de îndată contra turcilor). Dar cel mai curios este punctul 5 care priveşte exclusiv lucrăturile lui Antide Dunod din timpul şederii sale în Ţara Românească. „Pentru părintele Dunod, acestea vor putea arăta şi dovedi, pentrucă el însuşi *din gura sa şi din condeiul său avea să cunoască, că aici mai mult a ispitit turburări între Domn şi boieri* au mişcat şi au amestecat, decît cevaşi cu temei vorbe. Ştim şi aceasta că fără îndoială cîte a scris la (împărat) spre scăderea cinstii noastre, care nădăjduim că vremea toate le va arăta mincinoase, precum şi acestea ce zicea că *noi avem înţelegere cu tătarii*, şi că *ei de zisa noastră spînzură*, şi că *mişcările lor din sfatul nostru sînt*, care nu numai că este minciună, ci încă mai poate dovedi *ale cărui scrisori trimitem pentru dovadă unele*, iar altele nu: ce nici unui mirean nu s-ar cuveni a le scrie, necum unui preot". — Domnul poruncise ca Stepančić şi Brancovici să rămînă la Viena urmînd ca numai Naghi să se întoarcă cu răspunsul din partea împăratului şi a Consiliului de Război. Răspunsul împăratului vădind mare nemulţumire poartă data de 31 iulie. În el este atinsă şi reclamaţia domnului contra lui Antide Dunod dar într-un mod destul de semnificativ. Se va face cercetare etc. dar nu este de crezut ca el să poată fi vinovat... şi deci de nimeni nu este să fie bănuit. Despre dovezile concrete, scrisorile trimise drept dovadă, nu se face nici o menţiune.

Stepančić rămîne la Viena potrivit poruncii lui Şerban şi după data de 8 august cînd pleacă celălalt delegat. El scrie de acolo Propagandei. Îl vizitează şi pe ducele de Lorena din partea domnului. În aparenţă el este solul credincios al lui Şerban Cantacuzino. În realitate probabil că încă de la sosirea sa la Viena la 15 iulie în fruntea unei suite de 20 de persoane, el s-a întîlnit cu Antide Dunod şi s-a înţeles cu el ca să neutralizeze plîngerea domnului, înfăţişîndu-l pe acesta în culorile cele mai negre cu putinţă. În acest scop au fost utilizate în grabă materialele aflate atunci la dispoziţia sa, şi unele reminiscenţe nu prea exacte.

Întrebarea principală rămîne aceasta, *Cum şi-a făcut rost de acel fragment din cronica recentă şi inedită privind cruzimile lui Şerban?* Este mai verosimil de admis că acest text a fost adus chiar de Antide Dunod, care — după cum s-a spus — a luat contact în Ţara Românească cu boierii susceptibili a-l ajuta, adică cu cei nemulţumiţi, de la care a putut să-şi procure o asemenea armă. Stepančić îl ura pe Şerban pentru politica lui ortodoxă, pentru sprijinul dat patriarhului de Ierusalim îndeosebi în privinţa cheilor bisericii sfîntului mormînt, pentru amintirea piedicilor întîmpinate la reclădirea micii biserici catolice din Bucureşti etc. Şi totodată el credea că intrarea lui grabnică în luptă ar putea grăbi salvarea creştinilor din imperiul roman. Ce milă putea el să aibă pentru români, pe care el îi privea cu necaz ca ortodocşi, şi ca privilegiaţi în situaţia lor faţă de turci? Nicolae Iorga a subliniat faptul că textul Relaţiei este scris cu ură.

Este oare o coincidenţă că iniţiativa lui Veterani de a intra în Ţara Românească urmează foarte curînd după sosirea lui Stepančić? Relaţia înjghebată în grabă a fost strecurată în mare taină unui cardinal, care este fără îndoială Cardinalul Buonvisi, nunţiul apostolic de la Viena, care se străduia cel mai mult pentru închegarea Ligii Sfinte contra turcilor, şi îşi dădea silinţele cele mai neobosite ca să menţină în alianţă Polonia, aflată în rivalitate deschisă cu imperiul pentru stăpînirea celor trei ţări: Moldova, Ţara Românească şi Transilvania pe care înţelegeau să şi le atribuie imperialii. Comunicarea Relaţiei fusese făcută „sub pecetea spovedaniei" care trebuia să asigure secretul cel mai absolut privind pater-

ıutatea textului. Secretul a fost bine păzit şi Stepančić a continuat să fie socotit reprezentantul domnului. După moartea lui Şerban el este folosit şi de Brîncoveanu care îl trimite la Viena în ianuarie (?) 1689. Era a treia sa misiune, şi ultima. De acum încolo scrie despre suferinţele bulgarilor alungaţi şi măcelăriţi de turci, refugiaţi prin Transilvania, dar nu se duce în mijlocul lor, preferînd să stea la Viena.

Despre Stepančić, episcopul de Nicopol s-a scris foarte puţin (vezi biografia lui din volumul de faţă). Despre autorul Relaţiei au scris între alţii Ioh. Christ. Engel, Bălcescu, Xenopol care a atribuit textul lui Antide Dunod, N. Iorga care după acceptarea o clipă doar a acestei identificări în *Socotelile Braşovului* (An. Ac. R. t. XXI, p. 233) a propus ca autor probabil pe misionarul del Monte (Vezi *Cronicile Muntene*, pp. 429—431).

Această identificare ipotetică a fost adoptată de toţi istoricii ca o realitate absolută (Vezi C. Giurescu, *Contribuţii*..., p. 31, n. 1. V. Zaborovschi, *Istoria politicii externe*..., p. 99 ş.a., C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III_1, pp. 158, 159).

Pe baza ei s-au tras anumite concluzii („Şi lăsînd la o parte afirmaţia cronicarului Radu Popescu, fiul lui Hrizea..., rămîne totuşi *mărturia călugărului catolic del Monte*, neamestecat deci în luptele şi patimile interne", *ibidem*, loc. cit.). S-au rostit anumite judecăţi („Starea mizeră a catolicismului *indispune pe del Monte*. Dar mai ales diplomaţia lui Şerban îl suprinde. El scrie la Viena că Şerban nu vrea să încheie tratat", Zaborovschi, *op. cit.*, p. 99).

Identificarea autorului cu Stepančić şi arătarea împrejurărilor în care a fost înjghebat textul din piese detaşate sub inspiraţia lui Dunod, îi adaugă Relaţiei o semnificaţie în plus. Discreditarea domnului venea chiar din partea solului său oficial acreditat la Viena!

Gestul lui Veterani de a intra în Ţara Românească şi-a atins scopul prin angajarea domnului de a trimite o delegaţie solemnă să facă act de închinare la Viena. După moartea lui Şerban, Dunod revine la atac şi îl îndeamnă la 27 dec. 1688 să intre cu forţa în Ţara Românească. (Vezi *memoriile* lui Veterani, ed. Viena şi Lipsca 1771, p. 28, 29 citat de Zaborovschi, p. 148, n. 8). Este cu atît mai semnificativ amănuntul preţios consemnat de Zaborovschi şi căruia trebuie să-i dăm toată valoarea sa în perspectiva celor arătate mai sus. La Viena la 7 ianuarie 1689, înainte de a se păşi la discutarea păcii cu turcii, sînt consultaţi în legătură cu situaţia Ţării Româneşti — nu marii boieri veniţi în delegaţie solemnă, care nu fuseseră încă primiţi de împărat — ci episcopul „Stefani" (Stepančić) şi părintele Dunod (adică autorii materiali şi morali ai *Relaţiei Anonime despre Ţara Românească!*).

Nu se ştie datorită cărei întîmplări ms. acestui memoriu se afla la Pesta în pragul secolului XIX. Este probabil vorba de o copie, căci originalul fusese îndreptat către nunţiul Buonvisi la Viena. A fost dat la lumină, aşa cum s-a mai spus, de Iohan-Christian Engel în volumul IV_1 al lucrării sale mai vaste îmbrăţişînd istoria Ungariei şi a statelor dimprejur, care a fost înfăţişat şi separat sub titlul *Geschichte der Moldau und der Walachey, nebst der historischen und statistischen Literatur beider Länder*, Halle, 1804, pp. 109—117, după care a fost reprodus în „Magazinu Istoric pentru Dacia", t. V, însoţit de o traducere românească, p. 32 ş.u. Memoriul a reţinut atenţia lui N. Iorga şi în *Istoria Românilor prin Călători*, 1928, 11, pp. 29—33.

p. 109

1688

STAREA DE ACUM A CÎRMUIRII ȚĂRII ROMÂNEȘTI[1]

Domnul[2]

+[3] 1 Banul[4]	+ 8 Comisul
+ 2 Vornicul	9 Stolnicul
+ 3 Logofătul	10 Pitarul
+ 4 Vistierul	11 Medelnicerul
+ 5 Spătarul	12 Slugerul[5]
+ 6 Paharnicul	13 Șătrarul[6]
+ 7 Spătarul al doilea Clucerul	14 Sărdarul mazililor[7]

Aceștia șed[8] la sfat în divan[9]

Cămărașul	+ Marele postelnic	+ Logofătul al doilea
Cămărașul de rafturi[10]	Postelnicul	Vistierul al doilea
Cuparul	Postelnicul	+ Vistierul al treilea
Cihodarul	Postelnicul	+ Logofătul de Vistierie
Cichodarul	Postelnicul	Logofătul de Vistierie
Logofătul de taină	+ Postelnicul	+ Logofătul de Vistierie
Vătaful de copii	+ Postelnicul	
și mulți alți slujbași		+ Vătaful de aprozi
Armașul	Aga Căpitanul	Ciaușul de aprozi
+ Armașul	Marele Ceauș	Marele portar
Armașul	Agalele[11]	+ Portarul
Iuzbașa de fustași[12]		Portarul
		Portarul

Toți aceștia asistă (adstant)

[1] Versiunea românească de față a textului latin publicat de I. Chr. Engel în *Geschichte der Moldau und Walachey nebst der historischen und statistischen Literatur beider Länder*, Halle 1804, pp. 109—117, și redat de Treb. Laurian și N. Bălcescu în „Magazinu Istoric pentru Dacia", t. V, 1847, p. 32 ș.u. a ținut seama și de traducerea însoțind această reeditare. Revizuirea sa din urmă a avut la bază textul lui Engel, față de care cel din „Magazin Istoric pentru Dacia" oferă unele mici deosebiri, de pildă în îndreptarea unei inadvertențe cu privire la marele vistier.

[2] *Princeps.*

[3] Sensul acestor cruci în dreptul unora din dregători este explicat de autor mai jos la p. 461. În felul acesta, el exprimă o dorință că într-o eventuală guvernare a unui domn ieșit de sub autoritatea sultanului acești dregători să fie cu toții catolici.

[4] Banus.

[5] Sluxer.

[6] Sciatrar.

[7] Serdar de Masali.

[8] *sedant* (spre deosebire de categoria următoare care asistă: *adstant).*

[9] *publico concilio.*

[10] *Camarasc di Roftari.*

[11] *Aghi* (la plural).

[12] *Jusbasca di fustasci.*

D o m n u l

Cînd Țara Românească era sub coroana Ungariei[13], domnii cîrmuiau pe români în același fel cum îi cîrmuiau regii pe unguri. Dar din clipa în care s-au îndepărtat de unguri // și s-au dat de bunăvoie turcilor, p. 110
domnii au început să cîrmuiască după obiceiul turcesc și în chip tiranic. Totuși slujbele și dregătoriile[14] oricărui mare dregător sau boier de rang mai mare[15] rămăseseră[16] în ființă și aceasta pînă în vremurile domnului Anton[17], trei ani înainte de ocuparea Cameniței[18] cînd domnul era doar umbra unui domn. Marele spătar[19] care domnește acum ca domn era unul din domni. <Marele> ban Mareș[20] era al doilea domn și al treilea domn era marele logofăt Radu Crețulescu[21].

Atunci a venit din nou în domnie Grigore Ghica[22] care fugise de la Viena[23] și a vrut ca toate slujbele să fie după rangul lor și după 20 de luni a venit Duca[24] cel care a murit în prinsoare în Polonia[25], mare tiran și nespus de sgîrcit, a scornit născocirile cele mai rele și a început, sub cuvîntul cinstirii, să stoarcă pe toți boierii bogați și pe toți cei pe care îi știa că au bani, ca tîrgoveți, negustori și mulți țărani; iar după 4 ani cînd acest domn[26] l-a acuzat, el a făgăduit și a dat acelui vizir[27] nespus de zgîrcit, asediatorul Vienei o sumă nespus de mare de bani[28]. Lui Duca i s-a dat Moldova și lui Șerban, Țara Românească.

A venit leul printre fiare și a vrut să umble înainte pe cărările lui Duca. Duca a făcut o potecă sau cărare pe care abia putea merge un om pe jos. Dar Șerban a lărgit de treizeci de ori, drumul pe care pot merge și patru care deodată și se pot și întîlni. Este el oare tiran? <Da> Este. Este oare crud? <Este> și chiar peste măsură. Este oare

---

[13] Afirmație cu tîlc. În discuțiile dintre Șerban Cantacuzino și imperiali, exista o rezervă nemărturisită din partea împăratului: aceea a cuprinderei țărilor române în imperiul habsburgic, ca foste vasale ale coroanei Ungariei! În sensul acesta trebuiau purtate tratativele cu domnul Țării Românești care îl instaurase și în Moldova pe omul său (pînă la un punct) Constantin Cantemir.

[14] *Officia et dignitates.*

[15] *Senatoris vel ulterius gradus Boyeri.*

[16] *Manebat* (manebant).

[17] Antonie din Popești (1669—1672).

[18] În 1672, august.

[19] Șerban Cantacuzino, m. spăt. 1668 ian.—1672 ian., domn 1679—1688.

[20] *Banus Marise* = Băjescu Mareș, m. vist., apoi m. vorn. sub Radu Leon, ajunge m. ban sub Antonie din Popești 1669—1672.

[21] *Radu Krazzuylieski.* A fost cumnat cu Șerban Cantacunizo, m. log. sub Grigore Ghica pînă la uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino, este din nou m. log. sub Radu Leon și sub succesorul acestuia, Antonie din Popești, pus domn de Cantacuzini. Închis de Grigore Ghica în 1672, surghiunit de turci în Creta, readus de Gheorghe Duca în 1674, spre a fi închis de el după doi ani, fuge în Transilvania de unde revine în 1679 sub Șerban Cantacuzino cînd e iar m. log. 1679—1680, mart. 20.

[22] *Gica,* Grigore Ghica, domn al Țării Românești 1660—1664; 1672—1673.

[23] *Omnia officia in suo gradu esse voluit.*

[24] Gheorghe Duca, domn al Țării Românești 1676—1678, și al Moldovei 1665—1666; 1668—1672; 1678—1684.

[25] Fiind luat prizonier de poloni (4 ian. 1684), a murit la Liov la 10 apr. 1685.

[26] Șerban Cantacuzino.

[27] Maktul Mustafa pașa mare vizir (1676—1683).

[28] În text: *insupportabilem summam pecuniarum* (oare: *insupputabilem?).*

lacom? Ia cu japca multe. Este foarte darnic față de cei pe care îi iubește, și față de acei de care se teme.

Iar turcilor, nici unul din înaintașii lui nu le dădea atît de mult cît le dă el, și chiar unor particulari. Este el oare crunt și viclean? Pe bărbatul crunt și viclean îl va urî cel de sus.

Este oare prietenul catolicilor? Este cel mai primejdios dușman al nostru acest Aman[29].

Pe Andrei, judele de Cîmpulung[30], bărbat catolic care a slujit cu credință în timpul slujbei sale pe mulți domni și care fusese din nou întărit în slujbă — deoarece în fiecare an judele este schimbat de locuitorii din Cîmpulung — nu l-a vrut domnul; și cînd acesta, trimis de comunitatea locuitorilor s-a dus la domn împreună cu un alt catolic numit Blasiu, domnul mîniat, nu din cauză că fusese făcut jude, ci pentru că era catolic, a vrut să-l înspăimînte și să-l încînte prin amenințări și făgăduieli; nenorocitul de Blasiu a căzut și s-a făcut ortodox[31]. Dar Andrei, (sfînt răposatul) a răspuns cu libertatea de vorbire catolică. „Nu vreau să schimb aurul și argintul pe plumb sau aramă".

Pe dată tiranul aprins de mînie l-a osîndit să i se radă barba și nu după cum este obiceiul ci, (după cum a poruncit domnul): „Faceți-i lui barba așa cum o poartă papa de la Roma"[32] și astfel i s-a ras barba și i s-a făcut doar la bărbie ca o coadă de rîndunică, și apoi despuiat pînă la brîu și cu mîinile legate, l-a bătut gîdele pe acest Andrei în piață și pe uliți, făcîndu-i grozavă necinste.

Cît sînge nevinovat a vărsat și cîte jafuri a făcut cu cea mai mare cruzime nu se poate spune în puține cuvinte.

Pe serdarul Drosu[33] a pus să-l îngroape în pămînt pînă la brîu și să-l ucidă jalnic tătarii, înțepîndu-l cu săbiile. Iar pe fiul acestuia, de 18 ani nu mai puțin, a pus să-l arunce într-o ocnă părăsită după ce-l ținuse în închisori îngrozitoare. Pe marele vornic Vîlcu Bunis[34], mai bun decît el, după ce l-a stors de bani, l-a închis într-o mănăstire[35] și după ce l-a supus la fel de fel de chinuri a pus să fie tras în țeapă.

Pe vistierul Hrizea[36] care era și el mai bun decît el, l-a chinuit cu caznele cele mai crude încît din cauza torturii i-a căzut un ochi iar tiranul însuși, ascultînd cu urechile sale vaerele, strigătele și suspinele lui, cînd a auzit aceste cuvinte pe care nenorocitul Hrizea le spunea în chinurile sale: „Doamne[37], fără minte ești și crud, de ce mă chinuiești

---

[29] Prigonitorul evreilor sub regele Ahasuerus.

[30] *Judicam Campilongensem.*

[31] *Factus est valachus.*

[32] Așa cum se poate vedea pe portretul lui Inocențiu al XI-lea (Odescalchi), papă 1676—1689, reprodus în vol. de față.

[33] Drosul sardarul arestase în 1675 pe Șerban Cantacuzino din ordinul lui Gheorghe Duca. A fost serdar 1677 mai—1678 mai 31, apoi m. jitnicer 1677—1678. Ucis în 1679.

[34] *Valculum Bunis.* Este Vîlcu, fiul lui Bunea din Grădiște, m. vorn. 1675—1677 dec.

[35] Mănăstirea Snagov.

[36] *Riza* = Hrizea Popescu, ginerele banului Gheorghe Băleanu și tatăl cronicarului Radu Popescu, m. vist. 1675—1679; m. vorn. 1679—1680.

[37] *Domine Princeps.*

astfel în zadar? Mi-ai luat 300 de pungi și m-ai sărăcit[38], de ce te năpustești și asupra trupului meu cu atîta cruzime? Cine se va mai încrede în tine? Ți-am slujit și numai în acest an // ți-am numărat din p. 111
țară 2 800 de pungi pe care le-ai luat dar nu știu cui le-ai dat". Cînd a auzit aceasta el <domnul> a poruncit să i se grăbească moartea și i s-a împlîntat în șezut o țeapă lungă de un cot.

Cînd vrea să aducă pe vreun boier în cea mai cumplită sărăcie, îi dă o dregătorie mare și îl silește să-i dea cu împrumut bani pe care să-i ia apoi din țară la vremea sa, și îi dă poruncă să ia din țară în cutare loc, cutare sumă de bani. Acel biet boier trimite după bani, dar oamenii din cauza greutăților necontenite și urcării birurilor, părăsindu-și pămîntul strămoșesc, au fugit care în Turcia, care în Transilvania, iar acel nenorocit boier, neputîndu-și scoate banii săi, trebuie (ba chiar este constrîns) să-și vîndă averile și să plătească el pentru datornici[39], căci de multe ori constrînge pe boieri cu forța, adica prin lanțuri și închisori, ca să-i împrumute bani[40]. Îi leagă pe oameni de un par, goi cu mîinile legate la spate nu-i pasă dacă este frig sau ger, dacă este ninsoare sau ploaie, dacă e vînt sau arde soarele. Și astfel legați sau încătușați cu cele mai grele lanțuri îi pune să stea mult timp într-un loc deschis, în văzul tuturor, înaintea curții. Așa face cu boierii cei mari.

Din boierii de treaptă mai mică pe care vrea să-i sărăceasca face ispravnici[41] și le poruncește să ia o anumită sumă de bani de la cutare sau cutare județ. Ei se duc acolo, dîndu-și toată silința, cer de la cei pe care îi pot găsi, le iau boii și orice alte vite, îi leagă, îi chinuiesc, îi asupresc și îi căznesc cu născociri drăcești; totuși cînd oamenii nenorociți n-au ce să le dea, în cele din urmă îi lasă în pace; vin la domn și nu pot să-i aducă suma întreagă. Din porunca domnului sînt băgați de îndată la închisoare pînă ce îl mulțumesc pe tiran, vînzîndu-și lucrurile și moșiile. De aceea Țara Românească este pustie[42].

De cînd este acesta domn (cred să fie al zecilea an), dacă s-ar aduna toate lacrămile care au fost vărsate de către nenorociții asupriți de nedreptatea lui, s-ar umple o baie îndestulătoare pentru ca să se poată el scălda în ea în voie. Dar mă tem să nu aibă parte de o baie veșnică de foc de pucioasă și de smoală.

Acest domn este domn, este ban, este vornic și așa mai departe și este de toate.

---

[38] Hrizea fusese învinuit că mîncase banii pe cînd era vistier. Cercetările dovedind că, dimpotrivă, dăduse de la el o mare sumă de bani, i s-a pus în seamă zahereaua trimisă la Camenița; a trebuit să-i achite contra valoarea de 41 000 taleri, vînzîndu-și satele, moșiile și țiganii.

[39] Text neclar: *debitoribus* la dativ, ca și cum s-ar plăti *datornicilor!*

[40] Cronicarul Radu Popescu afirmă: „răsuflu boierii, slujitorii, birnicii nu mai avea; ci bătuți, căzniți în toată vremea, își vindia moșiile, țiganii, viile și tot ce avea, de le cumpăra Șărban Vodă și ai lui; iar săracii plîngea și pliniia tot ce le cerea, că era legați de stîlpii ce era înfipți la pușcărie, înlăuntru și afară, de-i bătea cumplit: pă boieri, pă căpitani, pă slujitori, pîn i-au sărăcit pă toți". (*Cronicari Munteni*, București 1961, p. 457).

[41] *exactores.*

[42] Radu Popescu scrie „care cum scăpa, umplea țările, care nu muriia de bătăi sau de necazuri". (ibid. l.c.).

+ După domn vine banul. Însărcinarea lui este: să stea la Craiova; <banul> avea dreptul de a judeca pricinile criminale și unele <procese> civile, întocmai ca și domnul, dar numai de la Poarta de fier pînă la rîul Olt[43]. Am spus unele procese civile, pentru că în certurile pentru împărțirile de moșii sentința îi aparține doar domnului împreună cu tot sfatul (divanul). Banul are un locțiitor al său.

Vornicul cel mare, adică judele curții[44] are sub el mulți alți vornici pe care îi numește el, dacă domnul vrea să-i îngăduie aceasta. Are un venit bun din dregătorie.

Marele logofăt, adică supremul cancelar are sub el mulți logofeți, dar logofătul al doilea este după el și după al doilea logofăt este logofătul cămării sau vistieriei[45]; are un venit de la scrisori și hrisoave, adică de la pecetea domnului, el primește două părți și logofătul al doilea pe a treia.

Marele spătar, acesta este căpetenia oștirii[46] sau comandantul suprem; are în grija sa toată oastea călare; în tabără este primul după domn în afară doar de ban și vornic. Sub el sînt toți călărașii sau cei care merg călare care îi dau daruri strînse în fiecare an. Se numără pe cruci[47]. Într-o cruce, dacă sînt bogați, e unul singur; dacă sînt mai săraci sînt doi sau trei sau patru, și de la fiecare cruce capătă un leu[48], o baniță de grîu și o alta de orz, un car de fîn și un car de lemne și aceasta în fiece an.

p. 112 + Marele paharnic, adică paharnicul[49] care la marile sărbători aduce vinul domnului. Este o dregătorie de mare cinste și folos, dar în clipa de față de nici unul. Sub el sînt păhărniceii care merg și ei călare la război ca și călărașii sau călăreții[50]; odinioară erau bogați și dădeau daruri multe paharnicului, acum el este peste roșii[51].

Marele clucer, adică cel care poartă cheile[52]. În căderea lui e să se îngrijească de îndestularea cu pîine, vin, orz și altele asemănătoare, nu numai pentru curte, ci și pentru oaspeți, turci și robi. Sub el sînt doi cluceri de arie, adică chelari ai grînelor[53] <și> un clucer de pivniță, adică un chelar al pivniței de vinuri[54].

Marele comis adică mai mare peste grajduri[55], are sub el un al doilea, al treilea, al patrulea și mulți alți comiși. În căderea lui e să se îngrijească de fînul atît pentru grajdurile principelui cît și pentru caii oaspeților; avea un venit bun.

---

[43] *Porta ferrea* = Porțile de Fier.
[44] *judex curiae.*
[45] *cancelarius Camerae sive Vestiariae.*
[46] *campi dux.*
[47] *numerantur cruces.*
[48] *leoninum.*
[49] *pincerna.*
[50] *... Calerasci equites.*
[51] *Roscios.*
[52] *Claviger.*
[53] *clavigeri frumenti.*
[54] *claviger cellae vinariae.*
[55] *Stabuli praefectus.*

Marele stolnic, mai mare peste cuhnie[56], are sub el pe şufarul cel mare[57] care este boier şi e cum ar fi mai mare peste bucătari[58], şi mulţi alţi stolnici.

Marele pitar, mai mare peste care şi carete[59], are sub el pe alţi pitari.

Medelnicerul, rînduit în Ţara Românească de principele Grigore Ghica este cel care la marile solemnităţi toarnă apă domnului ca să-şi spele mîinile.

Marele sulger, era mai înainte numai unul; acum sînt patru care au grijă de carne atît pentru curte cît pentru porţiile care trebuesc date turcilor şi altor oaspeţi.

Marele şetrar care are în căderea lui grija corturilor.

Serdarul de mazili, adică locţiitorul domnului peste boierii care au fost în dregătorie şi acum sînt fără dregătorie, şi oarecum peste toţi boierii. Odinioară era o dregătorie de mare însemnătate, acum însă nu e de nici una.

Aceştia sînt sfetnicii şi şed pe[60] lîngă domn în divan sau în sfatul <domnesc>[61] şi cînd domnul dă sau rosteşte o judecată în pricinile civile şi criminale. Dintre cei care asistă[62] sînt aceştia: Marele postelnic adică prefectul suprem al curţii[63] sau mareşalul ţării. Odinioară era o dregătorie de mare vază, cinste şi cîştig. Acum, de această demnitate şi putere se bucură un oarecare calic de negustor grec, care s-a scuzat de multe ori faţă de domn că nu poate duce o sarcină atît de grea, şi aceasta, pentru că toate veniturile acestei dregătorii le cotropeşte domnul. În sarcina postelnicului este să introducă pe toţi bărbaţii de seamă la Domn. Audienţa la domn el o hotărăşte. Are părţi sau porţiuni[64] de la domn. Sub protecţia lui sînt multe oraşe, dar acum sînt cu totul pustii. Sînt şi în ţară postelnici de la care are daruri; sub el sînt alţi 6 postelnici care stau pe lîngă domn şi pe care domnul îi trimite la persoanele mai cu greutate fie spre a le introduce la domn, fie spre a le face cunoscute porunca şi bunăvoinţa domnului.

Marele armaş, adică, după cum spun veneţienii *Capetan grande*, sau romanii *Barigel* adică mai mare la împlinirea justiţiei[65]. Sub acesta sînt alţii supuşi lui şi mulţi armăşei ca nişte mici „sateliţi"[66]. Acest mare armaş este mai mare peste tunuri[67], cheamă pe ostaşi la luptă, îi

---

56 *Culinae praefectus.*

57 *Sciuforum magnum.*

58 *cocorum praefectum.*

59 Afirmaţie necompletă. Marele pitar avea supravegherea brutăriei domneşti. Ca atare se îngrijea de transportul cerealelor la mori şi înapoi sub supravegherea sa cu căruţele necesare la acestea. Numai în această măsură era mai mare peste carele domneşti.

60 *senatores .... assident principi.*

61 *in publico Senatu, sive in Concilio.*

62 *ex astantibus.* Se face deosebirea între boierii care *iau parte* la divan şi cei care *asistă* la judecăţi.

63 *Summus aulae praefectus sive provinciae Mareschalcus.* = Drăgescu Cîrstea (Hristea Scordocul) grec, m. post. 1684 apr. 12—1688 iulie 4.

64 *Partes sive portiones.*

65 *Praefectus justitiae.*

66 *parvuli Satellites.* De la sensul iniţial al termenului oarecum sinonim cu cel italian de *sbiri.*

67 *praefectus Tormentorum Belli.*

îndeamnă și îi silește și e în fruntea artileriei. În timp de pace la porunca domnului prinde pe boieri, îi leagă, îi chinuiește, și îi ucide; taie limba, urechile, nasul, mîinile, picioarele și altele asemănătoare; de el ascultă acoliții <săi>, mai marele peste închisori și gîdele țigan[68]. Totuși este la mare cinste și are un venit mare.

Vătaful de aprozi, adică mai mare peste acei slujbași care sînt strîngătorii dărilor[69] și care se îndeletniceau cu unele slujbe civile și cu alte
p. 113 slujbe ale domnului sau ale comunității (cum era odinioară.) În căderea lui e strîngerea datoriilor mai grele; adică atunci cînd este condamnat vreun datornic, acesta este băgat din porunca lui în altă închisoare, și nu la pușcărie, adică în închisoarea criminalilor. Acum însă se bagă tot la pușcărie și pentru datorii. E de asemenea în sarcina lui să adune de la strîngătorii de dări ai magnaților sau boierilor și chiar de la boierii înșiși toate birurile care sînt pentru sultanul turcilor sau pentru domn. Are a zecea parte din datoriile percepute și el primește două părți din trei și ceaușul său a treia parte. Are sub el mulți aprozi.

Ciaușul de aprozi, locțiitorul vătafului.

Marele portar <asemenea cu cel> pe care locuitorii din Turin îl numesc la curtea ducelui de Savoia, maestru de ceremonii. Îndatorirea lui este să primească pe agalele turcești și pe oamenii de seamă la venirea <lor>, să-i ducă în cetate, să se îngrijească de găzduirea lor, să statornicească locurile tainurilor[70] și să le aducă darurile de la domn, și pe lîngă acestea, atunci cînd se așează semnele de hotar ale satelor, după încheerea proceselor, trebuie ca din învoirea portarului să fie de față unul dintre portarii subalterni dar cu cîștigul său[71]. El are un venit bun și chiar daruri de la turci; are sub el mulți portari.

Marele agă. Dregătorie mare și mănoasă. Este mai marele sau comandantul ostașilor pedeștri și i se spune agă de dorobanți[72]. Dorobanții sînt pedestrași români; sînt acei oșteni care fac de strajă la porțile cetății și asigură și paza <lăuntrică> a orașului și mai merg și la război. Pe aceștia îi numesc în batjocură papistași[73] — adică papiști. (O de i-aș vedea papiști și pe agă și pe toți!). Și după cum spătarul primește daruri de la călărași, adică de la ostașii călări, în același chip și aga primește daruri de la dorobanți, adică de la ostașii pedeștri. Din aceștia au fost mai înainte 4 000 sau 5 000 de cruci și acum sînt numai 1 000. Aga este mai mare și peste seimeni și peste toți lefegiii și scutelnicii de la care nu are daruri. Seimenii sînt (mercenari) pedeștri, care nu sînt români ci bulgari, greci și sîrbi; vor fi cam 1 000. Lefegiii (adică soldații cu leafă) sînt sași transilvăneni care fac de strajă la poarta doamnei. Scutelnicii sînt români atrași de oarecari privilegii în oștirea călare, dar crucea lor este de cel puțin 4 oameni și cel mult de 8

[68] *Cingarus Carnifex.*

[69] *exactores.*

[70] *portionum loca indicare.*

[71] *sed cum sua utilitate.* Se accentuează aici faptul că încasarea drepturilor făcute de portarul subaltern care apare el personal la hotărnicire se cuvine marelui Portar, fără a se lămuri dacă acesta mai lasă o cotă parte subalternului său cum se întîmplă cu vătaful de aprozi de pildă care împarte cu ceaușul de aprozi.

[72] *praefectus sive Generalis Peditum..... Aga di Darabançi.*

[73] *Papistasci, hoc est Papistas.*

oameni însuraţi. După marele spătar, aga are cîştigul cel mai însemnat şi cel mai imediat. Acum este spătar fratele domnului[74] şi agă, ginerele său[75].

Căpitanul cel mare e căpitanul dorobanţilor e ca un fel de locţiitor al agăi; are a treia parte din daruri.

Multe munci fac dorobanţii pentru agă şi pentru căpitan, clădind case, cărînd lemne, făcînd garduri, săpînd iazuri şi altele asemănătoare. Şi acest căpitan are mare venit din dregătoria sa.

Cancelarul al doilea, numit „logofăt" înfăţişează domnului scrisorile şi hrisoavele şi toate actele care trebuiesc iscălite şi întărite cu pecete. Citeşte cele ce sînt de trebuinţă în divan (publico senatu). Are a treia parte din veniturile cancelariei; mai introduce la domn pe egumenii sau stareţii mănăstirilor şi el are în grijă pe călugări, este ca un reprezentant al lor.

Vistierul al doilea. Am uitat să pun la rînd, pe marele vistier. Marele vistier vine îndată după marele logofăt, este mai mare peste vistierie, dregătorie mare şi foarte bănoasă. Datoria lui este să numere toţi banii aduşi şi să se pună pecetea şi să-i dea cui trebuie daţi, să primească deslegare sau adeverire de primire[76] şi să dea socoteală de ei, acuma domnului, iar odinioară divanului. Să facă rost de stofe, de mătăsuri de ţesături de fir ...[77], cîrmîzină[78] şi aşa mai departe şi de blănuri de samur şi alte blănuri scumpe atît pentru domn cît şi pentru daruri etc. Tot de el atîrnă strămutarea birurilor obişnuite de la un sat la altul. p. 114

Vistierul al doilea adică al doilea cămăraş sau mai marele peste tezaurul domnesc[79] şi ...

Vistierul al treilea; aceştia sînt ajutoarele lui.

Trei logofeţi de vistierie sau cum s-ar zice cancelari, fiecare dintre aceştia, cu rîndul cîte o lună, primeşte cele ce sînt de primit şi scris şi dă cele ce sînt de dat şi de scris. Marele vistier are sub el în toată ţara pe vistierniceii care sînt ţinuţi să-i dea daruri şi să meargă la război şi să plătească bir.

Iuzbaşa de fustaşi[80], mai mare peste cei care străjuiesc ultima poartă a curţii şi merg înaintea domnului purtînd suliţe (după cum este obiceiul).

Aceştia sînt toţi slujbaşii ţării.

Curtea domnului

Cămăraşul, adică cel care este mai mare peste vistieria osebită a domnului.

Cămăraşul de rafturi care are în grija sa podoabele <scumpe> ale cailor.

---

[74] Mihai Cantacuzino m. spăt. 1679 dec.—1681 nov.
[75] Constantin Bălăceanu, agă 1682 ian.—1688.
[76] *obsignare.*
[77] *... oloserica.... tabinos....*
[78] *carmesinos.* adică (pannos carmesinos).
[79] *Camerarius... gazophylacii praefectus.*
[80] *Jusbasca di fustasci.*

Cuparul care dă de băut domnului. Sub supravegherea lui sînt zaharicalele, şerbetul[81], cafeaua, rachiul şi toate dulciurile.

Ciohodarul primul, al doilea şi al patrulea[82] (?) care au în seamă hainele domnului, întrucît îl îmbracă şi îl dezbracă.

Vătaful de copii de casă, mai mare peste paji[83].

Curtea Doamnei.

Vornicul, Postelnicul, Vătaful, Stolnicul şi aşa mai departe. Spătarul al doilea este scutierul[84].

Vătaful de curte, este cel ce are grija curţii[85].

Domnul este mai mare peste toţi. Odinioară ajungea domn prin alegere, prin rînduirea de către suzeran[86], adică de către regii Bulgariei, (!) de despoţii Serbiei (!) şi de regii Ungariei, (!) în sfîrşit de împăraţii (sultanii) turcilor sub a căror cîrmuire tiranică au ajuns ei şi mai tirani. Grecii sînt din fire mai răi decît turcii; bulgarii şi sîrbii, adică rascianii sînt foarte statornici în religia lor şi păzesc posturile cu cea mai mare superstiţie, nu sînt atît de mincinoşi şi înşelători ca grecii. Românii sînt iubitori de noutăţi, înşelători ca grecii şi neobrăzaţi *(impudentes)* ca ţiganii.

Toţi boierii au ţigani şi îi folosesc cu vîrf şi îndesat ca pe nişte robi[87] şi pot să-i vîndă şi să-i asuprească după cum vor. Ţiganul nu are dreptul să stea la judecată. Aceşti ţigani sau „cingari" sînt bucătarii boierilor; ţigăncile sînt dădacele şi doicele copiilor şi ţiganii şi ţigăncile îndeplinesc multe alte asemenea slujbe şi însărcinări servile.

Toate mănăstirile de călugări îşi au ţiganii lor proprii ale căror femei, fie babe bătrîne, ori femei tinere, neveste şi fete, umblă nestingherite prin mănăstire, plămădesc pîinea, văd de bucătărie, mătură în casă.

În Ţara Românească sînt stări sau ranguri felurite. <Sînt> boieri care acum sînt aproape ca toţi ţăranii[88]. La demoni au rămas neştirbite toate pornirile lor fireşti; la români au rămas ambiţia, încumetarea şi alte fiice ale trufiei. Fiind săraci, sînt mincinoşi de nevoie.

Sînt apoi boieri mari sau magnaţi pe care domnii îi ridică şi îi coboară după bunul lor plac ba chiar ca nişte tirani ce sînt îi silesc la starea cea mai de jos.

1. Sînt boieri mazili[89]; peste ei este serdarul.

---

[81] E o băutură răcoritoare ce nu trebuie confundată cu şerbetul nostru.

[82] *Unus, alter et 4* (nu cumva de cetit la urmă etc. în loc de *et4?*

[83] *Ephebarum Praefectus.*

[84] *armiger* (Spre deosebire de marele spătar care e Campidux).

[85] *provisor aulae.*

[86] *per Constitutionem majoris.* În realitate niciodată domnii din Ţara Românească şi Moldova nu au fost numiţi de „regii Bulgariei" sau despoţii Serbiei, şi nici de regii Ungariei.

[87] *utuntur et abutuntur sicut mancipiis* (formulă juridică definind dreptul de proprietate).

[88] *sunt ordines, sive Status diversi Nobiles qui modo sicut quasi omnes rustici* (Autorul începe înşirarea sa cu boierii scăpătaţi).

[89] Masali Nobiles.

2. Sînt „Rosci dan Dara", adică roşii din ţară[90] care erau odinioară boieri foarte bogaţi; acum văd că sînt cei mai prăpădiţi[91]; peste ei este marele paharnic. p 115

Sînt vornicii; peste ei este marele vornic.

Sînt vistiernicii şi peste ei este marele vistier. <Sînt> paharniceii şi peste ei este marele paharnic.

Sînt postelniceii şi peste ei este marele postelnic.

Sînt călăraşii, adică ostaşii călări, mai înainte erau mulţi dar acum sînt mai puţini, totuşi vor fi între 6 000 şi 4 000, nu mai puţin de 4 000 şi, nici mai mulţi de 6 000, iar cîte cruci sînt nu ştiu, şi peste ei (după cum am spus) este marele spătar.

Sînt şi dorobanţi (am auzit-o din gura domnului, şi era de faţă şi părintele Dunod[92]) sînt o mie de cruci; odinioară erau 2 000. Pe aceştia îi numesc în rîs papistaşi. Peste ei este marele agă. O de-ar fi cu toţii papistaşi cu adevărat!

Sînt megiaşi, adică ţărani liberi, care îşi au pămîntul lor propriu aşa cum este el mai mult sau mai puţin.

Sînt rumâni[93], adică ţărani vînduţi pe care îi stăpînesc boierii cu drept ereditar şi îi vînd şi îi cumpără pe cei de partea bărbătească după cum le iese mai bine la socoteală.

Sînt ţigani dintre care nici unul nu e liber. Sînt rătăcitori, dintre ei mulţi sînt ai domnului, mulţi ai lui Brîncoveanu[94] mulţi ai lui Năsturel[95], dar aproape toţi ai lui Năsturel, care sînt mulţi, rătăcesc prin Bulgaria şi dau bir (haraci) turcilor. Se botează şi postesc; acesta e singurul semn la ei că ar fi creştini. Ceilalţi ţigani casnici slujesc pe stăpînii lor după cum am spus mai sus.

Despre catolici

Erau saşi în Ţara Românească în 4 localităţi dintre care două erau mai însemnate, mai ales Tîrgoviştea, aşezată pe rîul Ialomiţa, oraşul de scaun al domnilor şi metropola Ţării Româneşti şi a Moldovei (!)[96]. Acolo este curtea domnului, clădită ca o cetate mare şi înconjurată cu un zid bun; făcută cu trudă puţină, dar cu ceva mai multă s-ar putea construi una foarte tare. Al doilea oraş era Rîmnicul, aşezat pe un şes bun, pe rîul Olt care taie munţii Carpaţi nu departe de vărsarea sa. <Este> reşedinţă episcopală şi a fost odinioară a doua reşedinţă

---

[90] Rubei Provinciae.
[91] nigerrimos.
[92] Antide Dunod, (1640—1696) iezuit. Intrînd în slujba Casei de Austria a fost trimis de împărat în misiune în Ungaria, Ţara Românească şi Transilvania în timpul domniei lui Mihail Apaffi. A fost numit episcop de Vidin. A murit la Praga la 3 sept. 1696.
[93] *Rumani.*
[94] *Barnkovani* = nepotul domnului şi viitorul domn.
[95] *Nosturelli* (la genitiv ca şi numele precedent). Este poate Radu Toma Năsturel, fiul lui Udrişte Năsturel. A fost m. ban în 1675—1677; 1679—1682; 1686—1687, nov. 20.
[96] *Et Valachiae et Moldaviae Metropolis* (!).

sau cetate episcopală din Ţara Românească. Al treilea[97] oraş este Cîmpulung care pînă în vremea noastră a fost primul după Bucureşti; dar de atunci s-a mutat scaunul de la Tîrgovişte; şi al patrulea este Baia de Aramă[98], adică mina de aramă; este în munţi şi e de puţină însemnătate. În cele trei oraşe sus zise, nu ştiu dacă şi în al patrulea cel din urmă, erau trei biserici sau locaşuri de închinare şi trei mănăstiri de călugări franciscani, întemeiate de fericitul părinte Ioan de Capistrano[99]. Dar sporind tot mai mult erezia luterană, acei catolici fie că au fost „scandalizaţi"[100] sau că au fost lipsiţi de preoţi, s-au făcut ortodocşi *„valahi"* afară de Cîmpulungeni care au trecut la erezia lui Luther. Iar domeniile bisericeşti, pămînturile şi alte bunuri nemişcătoare şi mişcătoare le-au luat românii, împreună cu documentele autentice şi cu privilegiile şi le-au dat pe veci uitării. Însă Cîmpulungenii după ce au stăruit, în îndărătnicia lor eretică, au revenit în timpul domniei lui Matei Basarab la sînul Bisericii catolice prin strădaniile călugărilor franciscani[101] şi prin osteneala arhiepiscopului de Sofia vicar apostolic în Ţara Românească. Şi nici nu erau cu toţii luterani, ci mulţi, deşi nu cei mai mulţi, erau ortodocşi; în vremea aceea[102] ereticii trecuseră, cînd unul, cînd altul, la ortodocşi; astfel încît numai 50 de familii rămăseseră în erezie; care toate s-au făcut catolice. Ei păstrează pînă în ziua de astăzi pecetea[103] comunităţii lor, deşi s-au judecat foarte aprig pentru ea în faţa tuturor domnilor pe rînd.

p. 116 În timpul acestui domn de acum, nora judelui Andrei, pomenit mai sus, care fusese mai înainte ortodoxă — şi care pe cînd trăia soţul ei se făcuse catolică, şi născuse doi fii, şi-a luat după moartea soţului ei pe amîndoi fii, unul de 6 ani, celălalt de 9 ani, şi s-a dus la patriarhul Ierusalimului[104] care a primit-o foarte bine, şi s-a botezat din nou pe sine şi pe amîndoi fiii şi a căpătat de la patriarh şi de la domn iarăşi scutire ca să nu plătească nici bir, nici dijme. După pilda ei, mai mulţi văzînd că sînt asupriţi, cît şi alte femei cu copii au abjurat din interes. Cît despre mine chiar dacă aceea e femeie şi mai sînt şi altele şi alţii şi mai sînt unii care lăsîndu-şi soţiile s-au făcut schismatici şi au luat în căsătorie femei schismatice, dacă aceştia ar fi în puterea mea (nu i-aşi osîndi la moarte) ci m-aş îngriji a-i pedepsi cu bătăi crunte în pieţile publice şi cu înfierarea unei veşnice infamii[105] şi a-i readuce la sînul bisericii.

---

[97] Această clasificare corespunde importanţei elementului catolic din aceste oraşe.

[98] *Boia di Rome.*

[99] *B[eati] P[atris] Joane Capestrano.* Afirmaţie pe care o găsim repetată cu îndărătnicie de toţi calugării observanţi bulgari din Chiprovaţ.

[100] *Scandalizati.* Termen avînd în textele bisericeşti un sens care a fost păstrat şi în vechile tălmăciri româneşti unde apare sub forma de „scandală". Aici se insinuează că acei catolici au fost „scandalizaţi" = indignaţi şi scoşi din fire de purtarea franciscanilor conventuali, duşmăniţi şi denunţaţi de rivalii lor franciscanii observanţi.

[101] Nu se arată dacă observanţi sau conventuali. În realitate meritul conversiunii, de stil foarte energic, i-a fost atribuit conventualului Giovenale Falco, pomenit cu laudă şi de arhiepiscopul de Sofia, Bakšić. Vezi *Călători* V.

[102] Adică înainte de această revenire la catolicism.

[103] Vezi Alex. Lăpedatu. *Un Mănunchi de cercetări...*

[104] Dositei II Notara (1669—1707).

[105] stemmate infamiae perpetuae.

Acum sînt la Cîmpulung cam 10 familii de catolici, nu știu dacă sînt cumva mai multe sau mai puține; două slujesc din timpurile de demult parohului; ceilalți sînt foarte săraci, secătuiți și fără vlagă; îndură multe rele și prigoniri de la români. Ei le spun lor: „Botează-te păgîne, ca să-ți luăm o sumă mai mică". Parohul lor este fratele Martin Tobia din ordinul franciscanilor <observanți>, născut acolo.

Sînt în Țara Românească peste 100 de catolici din Chiprovaț și din „Kapinova"[106] care fac negoț. Soțiile lor și familiile lor sînt la Chiprovaț sau în orașele învecinate; în afară de vămi *(teloneis)* ei mai dau domnului 600 de lei și adeseori de cîte trei și patru ori pe an. Alți catolici nu sînt în afară de cîțiva moldoveni care umblă rătăcind încoace și în colo, așteptînd să se schimbe lucrurile în Moldova.

La București, unde e reședința domnului, sînt cîțiva ostași catolici, dar săraci, sînt trei negustori din Chiprovaț și un pisar polon sau moldovean. A fost acolo o bisericuță, dar s-a năruit: eu eram atunci acolo și am adunat de la sărmanii oameni din Chiprovaț peste 300 de lei; din acești bani a dat banul Năsturel, care e român, 20 de lei și principele Grigore Ghica 40 de lei. Am început să clădesc, am dat bani pentru cărămizi, am adus cărămizi; acest principe de acum era atunci spătar[107], a aruncat banii și a luat cărămizile pentru el; am dat din nou bani, dar mai erau și alte clădiri <de făcut>; n-am putut pretinde toate cărămizile, am pus temelia și am înălțat zidul pînă la brîu; nu mi-au dat cărămizi ba au venit chiar de la curte și mi-au luat și varul și nisipul și astfel cu banii dați pentru material și meșterii zidari plătiți a rămas bisericuța neclădită.

Iar acum cînd Țara Românească este secătuită nu se poate face rost ușor de var nici de cărămizi.

Boi nu sînt. La car sau la căruță în locul boilor trag doi oameni și de multe ori soțul și soția, trag lemnele duse spre vînzare sau pentru trebuința casei. Noi am văzut un om de o parte și un bou de alta, trăgînd împreună carul.

Cînd am însemnat pe dregători am făcut cruci, ca un semn dacă acest lucru ar fi cumva cu putință — dar după cum nădăjduiesc și multe lucruri încă și mai grele vor fi cu putință. Este ușor lucru ca învingătorii[108] să dea legi învinșilor. Anume chiar dacă domnul ar fi ortodox, cel puțin acești dregători să fie catolici, deoarece dacă ar fi așa, atunci mai mulți boieri români s-ar declara catolici[109]. Banul, logofătul (sau cancelarul) atît primul cît și al doilea, primul vistier și al treilea, și doi logofeți de vistierie. Marele spătar și ceaușul său, căpitanul cel mare peste lefegii (adică mercenari) căpitanul cel mare al marginei Focșanilor. Căpitanul cel mare din Cerneți. Marele paharnic, ma-

---

[106] Copilova, localitate în Bulgaria lîngă Tîrnovo.

[107] Șerban Cantacuzino a fost m. spătar (1668 ian. 31—1672 ian.) sub Radu Leon (1664—1669 mar.) și Antonie din Popești (1669 mar.—1672 feb.).

[108] Autorul se gîndește la o schimbare radicală adusă de victoriile imperialilor. În această împrejurare el întrevede o împărțire a puterilor între catolici și necatolici, domnul rămînînd ortodox și principalele dregătorii aparținînd unor boieri catolici.

[109] Urmează lista boierilor a căror trecere la catolicism o dorește autorul. Aici însă mai apar și alții pe lîngă cei însemnați cu cruce la începutul memoriului.

rele comis (adică mai mare peste grajduri), serdarul de mazili, (mai mare peste marii boieri care au fost dregători); marele postelnic adică prefec-
p. 117 tul curţii cu alţi doi sau trei postelnici; // armaşul al doilea adică al doilea „Barigellus"; vătaful de aprozi, mai mare peste zapciii incasatori de datorii[110].

Aga dorobanţilor adică comandantul sau generalul ostaşilor pedeştri şi căpitanul lui cel mare şi ceauşul şi toţi iuzbaşii adică sutaşii *(centuriones)* şi aceasta pentru că ei numesc în rîs pe dorobanţi papistaşi adică papişti. Şi alţi precum se va găsi cu cale[111].

Munţii Carpaţi despart Transilvania de Ţara Românească. Arsava sau după alţii Orşova este o cetate la capătul Ţării Româneşti sau mai sus de Ţara Românească între munţi, la poarta de fier a Dunării pe care o stăpînesc turcii; trebuie neapărat să fie luată de la turci şi prevăzută cu garnizoană germană.

Severinul nu este departe de podul lui Traian pe malul Dunării unde era garnizoana ungurilor; această cetate a fost distrusă de Balibeg[112]; e nevoie să fie clădită din nou. Ar fi bine dacă s-ar clădi spre Vidin la Calafat[113] vreo cetăţuie într-un loc potrivit; de asemenea la Ghidie[114] în vadul Petragei sau Pretarghei (acestea tot pe malul Dunării sau aproape de mal potrivit cu priinţa locului şi la timpul potrivit); de asemenea la gura rîului Jiu în faţa Rahovei. În faţa Nicopolului turcii au o cetăţuie, dar de prea puţină însemnătate[115], trebuie să se facă una mare într-un loc mai potrivit la Zimnicea, în faţa Şiştovului. Mai este Giurgiul sau S. Georgius în faţa Ruşciukului şi astfel la toate trecerile sau vadurile Dunării, de amîndouă părţile, trebuie să se facă neapărat întărituri.

Cum din mila lui Dumnezeu, Transilvania a fost supusă în chip minunat de Majestatea Sa Imperială şi Regală, e nevoie ca la toate pasurile sau drumurile din Munţii Carpaţi pe care se poate umbla, fie cu carul, fie cu caii, între Transilvania şi Ţara Românească, să fie ridicate nişte întărituri şi dinspre Ţara Românească aşa cum sînt de fapt dinspre Transilvania. La Cîineni este un castel mic, dar la Rîmnic şi la Argeş[116] sînt castele bune. La Tîrgovişte unde era scaunul domnului este curtea domnească în chip de cetate unde puteau sta mai înainte 4 000 sau 5 000 de oşteni. Dar atunci erau clădiri mari şi acum ele sînt distruse, totuşi au rămas zidurile şi turnurile. Într-un loc mai sus pe Dîmboviţa a fost o cetate, numită „Citate di Negrol Vodă"[117], trebuie refăcută. De asemenea şi la Cîmpina[118] şi pe rîul Teleajen, şi astfel ar fi trecerea libe-

---

110 *cursorum exactorum aeris publici.*

111 *Alii prout melius videbitur* (adică alţi boieri care s-ar putea adăuga la lista de mai sus).

112 *Balibegus.*

113 *Vidinii in Kalafat.*

114 *In Ghidie ad vadum Petrargo*, probabil Ghidici din dreptul localităţii bulgare Lom Palanca.

115 E vorba de Turnul /Măgurele/.

116 Împăratul Leopold I.

116 Argis.

117 Urmează *Civitatis Principis Nigri.*

118 *Campiovae.*

ră[119] între Țara Românească și Transilvania prin munții Carpați. Sînt la București de va fi nevoie, multe mănăstiri potrivite pentru a fi întărite, ca și prin toată Țara Românească, numai să vină ostași. Dacă tătarii vor putea fi ținuți în frîu de către poloni sau moscoviți, o mică oștire de germani va putea supune pe români; de nu, va trebui să ierneze toată oștirea acolo în țară, și dacă nu toată chiar acolo, măcar pe amîndouă malurile Dunării.

Acestea sînt <spuse> sub pecetea spovedaniei[120] numai pentru ca Eminența Voastră, să știe totul, ca preot; ea va hotărî de o mie de ori mai bine ca mine ce trebuie făcut.

---

[119] Liber (adică neputînd fi oprite din partea cealaltă.)

[120] *sub sygillo confessionis* (adică spuse în cea mai mare taină și neputînd fi desvăluite). Cuprinsul acestui memoriu justifică pe deplin teama de a fi dat în vileag pecetluind soarta scriitorului.

GENERALUL FEDERIGO VETERANI

(1650—1695)

Cel ce avea să fie generalul-conte Veterani și mareșal locotenent al împăratului Leopold I, s-a născut la Urbino în 1650. Intrat de tînăr în serviciul acestuia, el s-a distins în războiul din Ungaria, meritînd să obțină în 1682 autorizația de a-și forma și comanda un regiment de cavalerie. În 1683, la Viena el a apărat cu 1 000 de cuirasieri ultimul pod dinaintea capitalei. În 1684 el a luat parte sub comanda lui Caraffa la campania din Ungaria. La Eperjes a ocupat tabăra lui Tököli, capturînd între altele corespondența acestuia. S-a evidențiat de asemenea și la Tokaj. Activitatea sa militară s-a desfășurat în Ungaria, Banat și Serbia. Începînd din toamna anului 1687 el a avut și comanda forțelor cantonate în Transilvania, cu misiunea de a preveni eventualele atacuri ale tătarilor și de a supraveghea totodată și pe domnul Țării Românești. Tangențele sale cu Transilvania sînt însă mai vechi. Ele corespund cu primele presiuni mai amenințătoare exercitate de curtea de la Viena asupra Transilvaniei spre a o aduce la supunere.

În 1685 fusese încercată cartea persuasiunii. Fusese cîștigat în taină cancelarul Teleki, fostul sprijinitor al răsculaților din Ungaria, și propusă o formulă adusă de-a gata de negociatorii imperiali, iezuitul Antide Dunod și contele Ladislau Csaki: anume o confederație a Transilvaniei și a Țării Românești, cuprinse în regatul Ungariei reconstituit în favoarea Habsburgilor, cu aceste două țări transformate în simple provincii, în ciuda asigurării că domnitorii lor aveau să fie menținuți (dar într-o situație mult inferioară celei existente). Domnul Șerban Cantacuzino, care era dornic să scuture jugul otoman (dar nu ca să-l înlocuiască cu cel al cezarului de la Viena) a încheiat un tratat de prietenie veșnică cu principele Transilvaniei, dar poate cu alt sens decît cel recomandat de emisarii imperiali (tratatul de la Făgăraș din 1 iunie 1685). Pe contele Csaki, cu care avea legături mai vechi, nu l-a primit spre a nu da de bănuit turcilor, iar lui Dunod i-a fixat ca primă condiție la aderarea la Liga creștină, garantarea securității țării prin cucerirea prealabilă a cetății Timișoara. De altminteri și guvernanții Transilvaniei voiau să aștepte cucerirea cetăților Oradea, Timișoara, Lipova și Belgrad. La propunerile ce lăsau să se întrevadă scopul final al unei anexiuni certe, ei

au răspuns prin contrapropuneri privind libertățile lor pe care urma să le ducă la Viena Dunod. Acesta agita spectrul unei anexiuni a Transilvaniei de către poloni în perspectiva unei păci separate cu turcii. Într-un mod destul de amenințător el declara că Trasilvania va fi ocrotită *cu voia sau chiar fără voia ei*. La baza spuselor sale se afla un sîmbure de adevăr. Sobieski avea pretenții *asupra celor trei principate* Transilvania, Moldova și Țara Românească! Între aliații rivali se deschidea o cursă de viteză pentru anexarea acestor țări. Tensiunea era încă și mai acută din cauza contactelor mai vechi ale lui Sobieski cu răsculații din Ungaria și a planurilor de colaborare cu partida antihabsburgică din Transilvania pînă și în preajma aderării la Liga Sfîntă.

Nereușind persuasiunea, s-a trecut la metoda faptului împlinit. Trupele imperiale masate la marginile principatului, sub cuvîntul apărării sale de tătari și de poloni, au intrat în Maramureș și în Bihor pentru a-și face rost de întreținere și de cvartir de iarnă (sept. 1685). Generalul Caraffa a condus în Bihor grupul venit de la Baia Mare și Veterani pe al său în Maramureș.

De teama unei ocupații a țării întregi, principele Mihai Apafi, după o încercare de a apela la ajutorul turcilor și al polonilor, a sfîrșit prin a ceda, semnînd la 27 noiembrie 1685 tratatul de la Ibașfalău (Dumbrăveni) prin care se obliga la plata a 100 000 de taleri și la furnizarea de 10 000 de găleți de grîu, cu condiția să nu se mai înainteze mai departe în Transilvania. Sînt trimiși delegați ai Transilvaniei la Viena pentru a trata modalitățile unei înțelegeri (reluîndu-se adică negocierile începute prin contrapropunerile din vara precedentă pentru o aderare la Liga Creștină sub aripa împăratului). Dar cum nu renunțau la punctele principale, privind cucerirea prealabilă a acelor cetăți turcești și la menținerea privilegiilor recunoscute Transilvaniei chiar de împăratul Leopold I prin tratatul de la Vasvar din 1664, s-a recurs din nou la o demonstrație care o repeta pe cea din anul precedent, dar la un grad superior. Din ordinul împăratului, generalul Caraffa trimite în mai 1686 pe contele de Scherffenberg cu 12 000 de infanteriști și un corp de cavalerie de 1 500 de ostași ai contelui Csaki, rivalul și dușmanul lui Apafi, să ocupe cetățile Deva și Cluj. Slaba rezistență opusă a fost risipită în preajma Sibiului. Galvanizați de această veste, delegații de la Viena se grăbesc să iscălească așa-zisul tratat „hallerian“ la 28 iunie 1686, recunoscîndu-l pe împărat ca protector, în vreme ce acesta îl primea pe Apafi ca principe (vasal) și pe fiul acestuia ca moștenitor al Transilvaniei! Cele două cetăți ocupate vor rămîne ca garanție a înțelegerii încheiate. Transilvania va plăti 50 000 de taleri anual. Lucrurile s-au oprit deocamdată aici, datorată protestului energic al lui Sobieski care amenința să se retragă din Ligă. Generalul Scherffenberg a fost rechemat la armata din Ungaria, fără a fi obținut efectiv cele două cetăți.

Este semnificativ că simultan cu trimiterea lui Scherffenberg în Transilvania a fost trimis din nou contele Csaki la Șerban care l-a primit de astă dată. Concursul său era socotit esențial, atît în legătură cu înaintarea în sud-est cît și cu stăpînirea deplină a Transilvaniei.

Situația acesteia depindea de echilibrul de forțe dintre creștini și turci pe de o parte, dar și de cel dintre aliații creștini între ei, cu interese atît de divergente. Victoriile strălucite ale imperialilor la Buda (2 sept.) și la Seghedin (oct. 1686), în contrast cu insuccesul total al lui Sobieski în campania sa din Moldova din același an, înclinau mult cumpăna în favoarea lor. Dar stăruințele pentru o pace separată polono-turcă le impuneau cea mai mare prudență. De aceea problema atît de acută a Transilvaniei a rămas nerezolvată. Tratatul hallerian nu a fost

ratificat de stările Transilvaniei. Principele Apafi s-a plîns la Poartă denunţîndu-l pe Şerban ca instigator al venirii lui Scherffenberg! Iar Sobieski în tabăra cealaltă dadea tot pe el vina nereuşitei sale din Moldova. Dar domnul rămînea şi mai departe la condiţia prealabilă fixată de el pentru orice participare la acţiunea Ligii.

Anul următor (1687) avea să aducă o încetinire a succeselor creştine. O parte din trupele germane destinate campaniei antiturceşti au trebuit trimise la Rin unde se aştepta să atace Ludovic al XIV-lea. Restul a fost nevoit să facă faţă unor eforturi mai susţinute din partea turcilor. Abia în august, după unele insuccese parţiale este repurtată victoria de la Mohacs, care începe procesul de destrămare a stăpînirii otomane. Dar efectul ei nu a fost imediat. Armata victorioasă era destul de încercată. Faptul că nu putuse fi cucerită nici una din cetăţile cheie ce comandau regiuni putînd oferi cvartiruri de iarnă, reactualiza problema Transilvaniei, de astă dată ca o necesitate inexorabilă.

Discuţiile au pornit iar de la punctul privind cele două cetăţi cedate prin tratatul hallerian, rămas literă moartă după rechemarea lui Scherffenberg. Ducele de Lorena venit în fruntea armatei sale victorioase nu înţelegea să se mulţumească cu sumele de bani şi proviziile ce i se ofereau de transilvani la frontieră, ci pretindea să i se dea două cetăţi înăuntrul ţării, adică Deva şi Cluj, precum şi cvartiruri de iarnă, de preferinţă în regiunile mai muntoase pentru regimentele din Bavaria şi Suabia. De fapt, ce a urmat a fost o ocupaţie militară. Neajungînd la nici un acord a trimis avangarda sub contele Caprara să someze Clujul să-i deschidă porţile. După 5 ore fără răspuns, sosind ducele şi restul armatei, şi dispunîndu-se tunurile în baterie, i s-au adus în sfîrşit cheile oraşului care a fost silit să primească 3 regimente, ducele continuîndu-şi înaintarea şi răspîndirea trupelor sale în ţară. Iată lista cetăţilor cedate prin declaraţia impusă principelui: Sibiu, Cluj, Bistriţa, Alba Iulia, Sebeş, Orăştie, Tg. Mureş, Deva, Gherla, Şimlău, Mănăştiur în Banat, Teiuş. Pînă în cele din urmă fuseseră salvate aparenţele. După momentul penibil de la Cluj principele i-a dăruit ducelui de Lorena 3 splendizi cai bogat înşăuaţi. A fost semnat tratatul de la Blaj (27 oct. 1687) prin care ţara se obliga la plata a 700 000 de taleri renani şi la livrarea unor cantităţi enorme de alimente şi de furaj, la primirea trupelor imperiale la iernat etc., clauză care îşi şi primise înfăptuirea înainte de acea dată. În partea a doua a tratatului erau cuprinse 28 de puncte asigurînd respectarea principelui şi a privilegiilor ţării. Ducele l-a lăsat pe Veterani în calitate de comandant al trupelor cantonate în Transilvania cu sediul la Bistriţa şi s-a grăbit să plece la Agria-Erlau spre a primi capitularea garnizoanei de acolo.

Tratatul de la Blaj nu rezolvase decît raporturile decurgînd din nevoia de a procura un loc de iernat pentru un anumit număr de regimente. Transilvania nu rupsese legăturile sale cu Poarta, ba chiar în luna decembrie ea se lega şi mai strîns de ea. Reglementarea statutului său în condiţiile schimbate de cuceririle din urmă va fi realizată cu brutalitate de generalul Caraffa, venit în febr. 1688 la comanda trupelor imperiale din Transilvania, după rechemarea sa din Ungaria superioară, de la Eperjes, unde introdusese un regim de teroare. Adoptarea ulterioară a unei alte atitudini faţă de nobilimea maghiară îmbiată cu o nouă amnistie să-şi dea votul dietei de la Pojon, care transforma regatul Ungariei într-o posesiune a capului Casei de Austria, a determinat şi această schimbare de persoane.

După stabilirea statutului regatului Ungariei, mai rămînea de precizat şi acel al Transilvaniei. Fără a mai ţine seama de cele 28 de puncte din oct. 1687, Gene-

ralul Caraffa, instalat la Sibiu impune stărilor Transilvaniei o declarație (9 mai 1688) de renunțare „de bună voie“ la suzeranitatea Porții și de acceptare „sinceră“ a protecției împăratului, avînd chiar a lupta contra turcilor dacă s-ar ivi nevoia. Lista orașelor și cetăților predate unor garnizoane imperiale se mai sporește cu alte patru: Huszt, Chioar, Gurghiu și Brașov. Brașovul însă refuză să-și deschidă porțile și Veterani este trimis de Caraffa să bombardeze orașul care e silit să se predea (26 mai). Această intervenție ar fi fost cerută chiar de principe! Urmează represalii și execuții sîngeroase. Fusese o rezistență spontană a maselor muncitoare, tratate cu asprime de Caraffa pentru a băga spaima în locuitori. Îndată după aceea el pleacă grăbit spre Lipova, lăsînd lui Veterani doar patru regimente pentru asigurarea liniștei Transilvaniei. Misiunea acestuia era să asigure paza frontierei de est împotriva tătarilor și să observe ce se petrece în Țara Românească și ce comportare are domnul. Dar curînd apare limpede că domnul nu se va mișca din starea sa de expectativă, și Veterani este chemat urgent în Banat cu acei 5 000 de oameni pe care îi avea la dispoziție, lăsînd în locul său pe colonelul Pace (= Patc). Căci momentul era nespus de favorabil. Turcii descurajați, nu mai luptau. Garnizoanele își părăseau cetățile. Generalul Caraffa ocupă Lipova iar Caransebeșul este cucerit de către Veterani, care află îndată de ocuparea Orșovei cu 3 zile în urmă de către haiducii sîrbi și români de la care o preia. Aici primește el propunerea pașei de Novigrad, ce prefera desigur să capituleze în fața unei armate urmînd regulele războiului, decît a unor cete de răsculați însetați de răzbunare. Bărcile ce așteptau să coboare pe Dunăre erau acelea ale refugiaților din Belgrad, a cărui cădere era iminentă. Ele erau încărcate cu toată averea lor ce mai putea fi salvată pe calea aceasta. Așa se și explică îndoitul tîrg propus lui Veterani: pe de o parte să primească drept prizonieri pe turcii din Novigrad, pe de alta să îngăduie trecerea bărcilor prin strîmtoarea de la Porțile de Fier, mai îngustată încă de scăderea nivelului apelor. Urma ca după plata sumelor convenite să se îngăduie trecerea fără nici o stînjenire. Diferitele manevre și încercări spectaculoase de a opri trecerea aveau de scop accelerarea plății și impresionarea turcilor, pentru ca să nu-și poată da seama cît de redus era numărul soldaților imperiali comandați de Veterani. Episodul al doilea descris în raportul lui Veterani către împărat — anume atacul-surpriză al lui Tököli — s-a produs după plecarea lui Veterani de la Orșova. O povestire mai cuprinzătoare se găsește în raportul ambasadorului francez de la Poartă, Girardin (*Hurmuzaki*, XVI, p. 211) în care faptele sînt amplificate pentru a scoate în evidență meritele deosebite ale pretendentului ungur susținut în toate chipurile atît de Girardin cît și de contele de Ferriol, atașat anume pe lîngă tabăra sa. Datele raportului către împărat mai au a fi completate și cu alte informații suplimentare ce se află în *Corespondența* sa inedită, păstrată la Urbino, precum și în *Memoriile* sale publicate încă din 1771 atît în limba italiană cît și în versiune germană. Au fost redate parțial cîteva din scrisorile trimise din cursul acestei expediții. Astfel la 7 aug. 1688 din Caransebeș el descria ducelui de Lorena avantajele acestei poziții strategice: „Acest loc închide accesul Transilvaniei fiind la 3 leghe de Poarta de Fier [= de pe valea Bistrei, cam lîngă Zeicani] și oferă înlesniri de a mă apropia de Țara Românească, ceea ce voi face într-una din zilele acestea, atît pentru a cruța Transilvania, cît și pentru a întreține mai bine aceste regimente. Și trebuind să trec la Orșova, la o depărtare de 5 leghe de această tabără, voi vedea ce fel de loc va fi acela, și dacă va fi cu putință ca să pun acolo o garnizoană, făcînd și reparațiile posibile pentru a închide trecerea Dunării pentru băr-

cile care trec din Turcia spre Belgrad. Şi după acest pas *(passo)* fie că-mi va reuşi sau ba, voi trece la Braşov, atît din porunca curţii cît şi din cea a domnului conte Caraffa". La 13 august el scrie din tabăra de lîngă Orşova (doc. 43 menţionat de Coatu *art. cit.*, după documentele prezentate de el în lucrarea sa *Condizioni*... care nu se află la Bibl. Academiei şi deci nu ne-a fost accesibilă). Adresantul este tot ducele de Lorena. Veterani îi raportează că cetatea fusese ocupată cu 3 zile în urmă de sîrbi şi români. Într-o a doua scrisoare (doc. 44) îi face cunoscut că a pus acolo un comandant sîrb. La 23 august el este la Cerneţi, la 3 septembrie la Craiova de unde scrie că ar fi avut de gînd să pornească „qualche disegno sopra di quella provincia". Încă de mai înainte îşi urmărea acel gînd. „Voi trece dacă posibilitatea drumului mi-o va îngădui, prin Ţara Românească din cauza <transportului cu> căruţele, ca să merg la Braşov potrivit ordinelor. Voi vedea ce mutră va face principele Ţării Româneşti, după care lucru mă voi călăuzi în îndeplinirea slujbei mele faţă de M. Sa Cezaree, şi mă voi îngriji de întreţinerea acestor regimente şi nu voi pierde din ochi ceea ce va fi de mai mare folos pentru M. Sa şi voi da de ştire despre tot ce se va întîmpla".

La 7 septembrie trece Oltul îndreptîndu-se spre Cîmpulung. Acolo vin să-l găsească fratele domnului, Mihail Cantacuzino şi ginerele său, Bălăceanu. La 17 septembrie el scrie unchiului său abatele Altoviti la Roma: „Îmi continui marşul spre Braşov şi în 2—3 zile aştept o veste bună de la principele Ţării Româneşti care nu va fi neplăcută la curte... etc. În afară de faptul că se află pe lîngă mine nepotul domnului Ţării Româneşti [= Brîncoveanu], a trimis alaltăieri ca să mă complimenteze pe fratele său, cu ginerele său, cu un cal prea frumos, cu tacîmul său după moda turcească şi o blană de samur. Am acceptat acest dar contra voinţei mele *(tutta contraria all'interesse)* şi din mai multe motive am socotit să mă despovărez de acest dar, dăruindu-i domnului prizonierii mei turci, al căror preţ de răscumpărare se ridică la 2 500 de ughi, găsind că e mai bine sa prefer interesul public... chiar cu preţul unei pagube ale mele..." (din tabăra de lîngă Cîmpulung la 17 septembrie 1688).

La 23 ajuns la trecătoarea munţilor spre pasul Buzăului îşi arată preocuparea pentru întărirea trecătorilor şi paza drumului Focşani—Buzău. La 30 sept. scrie din Braşov sau din preajma Braşovului. La 14 noiembrie, adresîndu-se unchiului său, el anunţă „din tabăra de lîngă Braşov" moartea lui Şerban Cantacuzino şi înscăunarea lui C. Brîncoveanu: „În aceste clipe primesc vestea despre moartea domnului Ţării Româneşti şi cum că noua alegere a domnului a căzut asupra boierului Brîncoveanu, nepotul defunctului şi destul de bine dispus *(adentro)* pentru interesele M. Sale Cezaree. În acelaşi timp îmi scrie că vrea peste puţine zile să trimită un curier cu osebita notificare a faptului pe care nu voi lipsi a o înainta curţii de cum îmi va sosi".

Tot din Braşov şi tot către unchiul său este şi scrisoarea din 27 dec. 1688 în care răzbate parcă un ecou mai direct al unor probleme de conştiinţă, dintr-un moment în care trebuia să se înarmeze cu toată moderaţia sa pentru a nu se lăsa influenţat de presiunile îndărătnice ale iezuitului fanatic Dunod venit la Braşov şi de intrigile mai subtile ale lui Bălăceanu care, nemulţumit de ritmul prudent al alinierii noului domn la planul acţiunii comune contra turcilor voiau cu tot dinadinsul ca el să-şi ducă soldaţii la iernat în Ţara Românească. Pe un ton aproape glumeţ el îşi defineşte atitudinea: „Românii mei continuă *colle parole* (= cu promisiunile) şi pentru a-i împinge la traducerea lor în fapt ei vor trupe şi deo-

camdată acestea lipsesc, şi eu mulţumesc lui Dumnezeu că ambiţia mea nu m-a rătăcit într-atît încît să intru în Ţara Românească. Dacă aş face aşa ceva, aş risca să pierd Transilvania pe care tătarii au respectat-o din cauza prezenţei acestor trupe". Dar pînă în cele din urmă triumfă politica dură, şi Veterani este înlocuit prin generalul Heissler, acţionînd mînă în mînă cu Bălăceanu. Se cunosc urmările. Mai tîrziu, aruncînd o privire înapoi în *Memoriile* sale, Veterani aminteşte că a scris împăratului ca să-i arate primejdia adoptării unei atitudini care să întărîte pe români: „Am scris din Orăştie [în 1689] curţii arătînd cu supunere că dacă în locul comportării blînde pe care am avut-o eu faţă de români... s-ar purcede într-un chip care să irite acest popor, s-ar ivi primejdia evidentă a pierderii Transilvaniei... În dimineaţa următoare a sosit vestea înfrîngerii generalului Heissler în Transilvania datorită faptului că şi l-a făcut duşman pe domnul Ţării Româneşti, care pentru a se răzbuna a reluat corespondenţa cu Tököli, fără de care nu ar fi îndrăznit niciodată acesta să intre în Transilvania...".

S-a putut vedea din excerptele corespondenţei sale, că iniţiativa trecerii sale prin Ţara Românească în vara anului 1688 îi aparţinea în întregime lui. Hotărîrea sa a fost luată avînd în faţă spectacolul debandadei turceşti din Banat. (Episodul neaşteptat al intervenţiei de moment al lui Tököli la Orşova după plecarea lui Veterani era mai mult o demonstraţie menită să impresioneze, căci aproape îndată după aceea Tököli a trebuit să părăsească Orşova.) În primăvara anului 1688 aderarea Ţării Româneşti la blocul creştin hotărîtă în principiu, dar nerealizată încă efectiv, crease o situaţie de nesiguranţă şi suspiciune, sporită şi de nerăbdarea generalului Caraffa, instalat în februarie în Transilvania. Venirea lui la comanda acelei armate şi integrarea forţată a Transilvaniei la posesiunile habsburgice accelerau şi scadenţa următoare. Pentru curtea de la Viena, condiţia pusă de Şerban era ca şi împlinită. Nu fusese cucerită, ce e drept, Timişoara, dar Transilvania ocupată de imperiali putea fi socotită o garanţie suficientă contra unui atac al turcilor. Însă domnul punea accentul pe primejdia tătarilor, care din Bugeac puteau oricînd năvăli în locurile deschise ale Ţării Româneşti. Realitatea acestei ameninţări este recunoscută şi de Veterani în a doua relaţie din vol. de faţă, unde arată că teama de tătari frînează pe români mai mult decît cele 3 cetăţi turceşti de la Dunăre şi preconizează înfiinţarea unor fortificaţii în poziţiile-cheie, începînd în primul rînd cu „trecătoarea Bugeacului", adică Focşani. Acest raport constînd din observaţiile făcute în cursul drumului său spre Braşov, avea drept scop primordial să înfăţişeze posibilităţile de aprovizionare şi încartiruire pe care le putea oferi, Ţara Românească pentru armata imperială, scoţînd însă în relief condiţiile politice care se opuneau unei măsuri pripite, cum ar fi fost ocuparea ei fără a fi fost asigurată în prealabil o apărare a ei de primejdia tătarilor. Totodată era subliniată lipsa de comunicaţii şi greutatea transporturilor de trupe şi alimente prin trecătorile existente între Transilvania şi Ţara Românească, cu efecte negative în eventualitatea că „nu s-ar ajunge la o bună înţelegere cu românii", sau în alte cuvinte că s-ar încerca să se recurgă la o metodă brutală de a se impune cu forţa, care ar trezi forma cea mai frecventă a rezistenţei: fuga locuitorilor. În încheiere el ajunge pe altă cale la concluziile domnului care indicase drept condiţii esenţiale ale unei cooperări antiturceşti, prezenţa unei armate numeroase şi nevoia prevenirii unui atac tătar. Se remarcă un amănunt destul de curios. Atitudinea lui Veterani faţă de români se schimbă şi se nuanţează pe parcurs. De unde în partea de la început poporul e caracterizat drept *instabile, subitaneo e brutale,* neascultînd

decît de forță, în cea finală aflăm mărturisirea unei evoluții neașteptate. În timpul marșului el a încercat *să-și apropie pe români*, dar rezultatul la care a ajuns nu a fost convertirea lor la punctul său de vedere, ci dimpotrivă înțelegerea din partea sa a realităților imperative la care trebuiau cu toții să se supună. Ultimele rînduri par de-a dreptul a decurge din această cunoaștere în adîncime a condițiilor reale de aici, așa cum erau ele. Desigur că la aceasta a contribuit contactul direct cu boierii trimiși de domn la el, și în primul rînd cu nepotul acestuia, viitorul domn C. Brîncoveanu, cu care va întreține legături amicale și după înălțarea lui la domnie. Există printre hîrtiile lui Veterani un document foarte sugestiv pentru tonul ce domnea în raporturile lor și pentru nuanța de atenție prevenitoare și delicata măgulire din partea domnului, în preajma înlocuirii feldmareșalului locotenent Veterani (calitate primită de general în iulie 1688) prin generalul Heissler care adoptă o atitudine diametral opusă. Documentul se referă la rolul glorios al lui Veterani în lupta de la Seghedin (1686) cîștigată de el împotriva tuturor așteptărilor. Se cunoaște din izvoarele contemporane situația critică a trupelor imperiale care asediau Seghedinul. Ele nu-și mai puteau prelungi acțiunea mai mult de 2 zile din cauza condițiilor vitrege ale vremii și a lipsei de aprovizionare. Pentru a nu mărturisi o nereușită, generalul Caraffa s-a prefăcut bolnav, rămînînd la Szolnok și trecînd acea comandă lui Veterani. Acesta prinzînd de veste că vin 7 000 de tătari în ajutorul asediaților, i-a atacat prin surprindere și i-a pus pe fugă. Profitînd apoi de oarecare dezordine provocată de năvala lor în tabăra marelui vizir venit cu o armată foarte numeroasă, l-a atacat și pe acesta risipindu-i oastea și silindu-l să fugă. Au fost capturate 17 tunuri, 40—50 de cămile încărcate cu lucruri scumpe etc. Garnizoana din Seghedin a capitulat predînd cetatea și retrăgîndu-se la Timișoara (*Hurmuzaki*, XVI, p. 139). În armata marelui vizir se afla și un corp de români sub conducerea fratelui domnului. În aprilie 1689 se întocmește la București (din porunca domnului Constantin Brîncoveanu) o declarație semnată de patru mari dregători și șase căpitani ai oastei călare care au fost de față la acea luptă și care atestă vitejia și rolul glorios al comandantului imperial la care au fost martori din tabăra adversă. Documentul este publicat de A. Veress în *Documente*, XI, pp. 346—348 după originalul din martie 1689. Declaranții sînt m. serdar Stoian (din Buzău) Vezi *Dict. dreg.* p. 244, m. sulger Ștefan (Cioranu), m. postelnic Dumitru (Caramaniu), m. căpitan Oprea *(supremus capitaneus militiae pedestris)* urmați de 6 căpitani ai oastei călare: Istodor, Aivaz, Apostol, Andrei, Grigore, Constantin. Trimiterea unei asemenea mărturii în 1689 generalului imperial din Transilvania, învingătorului din 1686 era un gest personal al domnului care întreținea cu el o corespondență cordială, dînd știri relative la mișcările tătarilor sau ale lui Tököli. Generalul mai era în corespondență atunci și cu stolnicul Const. Cantacuzino, cu domnul Moldovei Const. Cantemir și cu unii informatori tainici, ca misionarul Giorgini din Moldova. După gestul agresiv al lui Heissler, cu urmările știute, culminînd cu înfrîngerea imperialilor la Zărnești și capturarea generalului imperial, s-a apelat din nou la Veterani care și-a reluat locul pentru scurtă vreme întrucît curînd a fost însărcinat cu conducerea operațiilor din Banat. El fortifică Vidinul, Nișul, Orșova. Este chemat la armata principală a lui Ludovic de Baden. În 1691 ocupă Lipova. În împrejurări grele rezistă presiunii turcești cînd are loc episodul care a dat numele „peșterii lui Veterani". Luptă în Banat în 1692. În 1694 capătă comanda supremă a trupelor din Banat unde era acum teatrul principal de luptă. În 1695 ofensiva turcă ia o mare am-

ploare. Sultanul însuşi era în fruntea oastei compusă din 70 000 de oameni, 30 000 cavalerie şi restul infanterie. Tătari nu erau decît vreo 5 000. La Belgrad el a trecut Dunărea şi s-a oprit la Timişoara. Armata imperială era la Seghedin. Turcii au atacat şi ocupat Lipova. Veterani aflînd că vreo 8 000 de turci s-au apropiat de Lugoş şi Caransebeş a pornit cu 7 000 de călăreţi şi 1 000 de pedestraşi pentru a veni în apărarea acestor posturi. Sultanul prinzînd de veste s-a îndreptat într-acolo cu toate forţele sale. S-a dat o luptă sîngeroasă şi neegală — în care au pierit 2 500 de turci şi doi din comandanţii lor, şi în care a căzut Veterani, rănit grav. Asupra sfîrşitului său au circulat zvonuri contradictorii. La Viena se spunea că lovit de 3 gloanţe el ar fi fost luat de turci, iar la Pera se credea că ar fi fost dus de ai săi la Caransebeş unde ar fi murit a doua zi (*Hurmuzaki*, XVI, pp. 326, 327). Faptul că turcii nu ştiau nimic despre el, indică poate că în măcelul general care a urmat după luptă a fost şi el confundat cu gloata celor căzuţi acolo. Armata imperială comandată de Heissler a rămas deoparte lăsînd pe turci să opereze netulburaţi.

De la Veterani au rămas nişte memorii publicate sub titlul *Memorie del Marescallo Conte Federico Veterani dall'anno 1683 sino all'anno 1694* concernenti l'operazioni militari da lui fatte in Ungaria e provincie adiacenti con diversi documenti spettani alle suddette, *ora la prima volta publicata* (Viena şi Lipsca 1771). Există şi o traducere germană tot din 1771. Altă traducere în 1788 la Dresda. Manuscrisul se află la Bibl. Naţională din Viena, cod 8635 şi 9742). (Vezi şi *Historia della guerra tra l'Imperatore ed i Turchi* de contele Alessandro Belleardi în care se află un elogiu al lui Veterani, precum şi atestarea boierilor români (v. mai sus) adresată lui Veterani. Corespondenţa sa se află nepublicată la Urbino într-un dosar intitulat *Lettere originali del Marescallo generale di Leopoldo I, il conte Federico Veterani di Urbino*, scritte a Mons. Patriarca ed all'abbate Urbano Altoviti suoi zii materni a Roma, dall'anno 1688 sino al 1695 (sînt 215 documente). Pe baza acestora a scris Coatu: *Condizioni politiche dei Principati Romeni attraverso il Carteggio del Conte Federico Veterani 1685—1695; vol.* I e urmat de o anexă de *Documenti*. Scrisorile respective au fost citate de autor în articolul său din „Convorbiri Literare" t. LXXIV, 1941, no. 4—7, p. 455 ş.u. în care înfăţişează raportul lui Veterani din oct. 1688 către împărat, publicat de Andrea Lazzaro în cuprinsul biografiei consacrate lui Veterani *Vita di Frederico Veterani* apărută la Urbino în 1805. Raportul se află la pp. 114—118 sub titlul *Relazione della Valachia, mandata alla Maestà dell'Imperatore dal generale Maresciallo-Tenente il 10 ottobre 1688*. Acelaşi text, dar după o copie de la Lucca aflată în arhiva nunţiului de la Viena Buonvisi şi purtînd titlul *Relazione della mia marcia di Vallachia con quelle possibile circonstanze che la mia poca capacità ha potuto raccore* a fost publicat mai recent şi de Viorica Lascu în articolul *Situaţia Ţării Româneşti în 1688 într-un raport inedit (!) al generalului Federico Veterani* în „Studia Universitatis Babeş Bolyai" 1967, fasc. 2, p. 29 ş.u. Unele din scrisorile lui Veterani au fost publicate şi de Veress în *Documente* XI. Există oarecare controversă cu privire la provenienţa textelor. Vezi Coatu, *art. cit.* Despre activitatea sa s-au ocupat cercetătorii amintiţi, la care trebuie adăugat şi V. Zaborovschi care în articolul *Colecţia de documente externe a domnului Basarab Brîncoveanu* din „Revista Istorică" 1931, pp. 113—118 dă o caracterizare nuanţată a firii şi rolului lui Veterani în legătură cu Ţara Românească.

p. 468 COPIE A RELAŢIEI[1] TRADUSĂ DIN LIMBA LATINĂ, TRIMISĂ MAIESTĂŢII SALE CEZAREE DE MAREŞALUL LOCOTENENT CONTE VETERANI, DE LA TABĂRA DIN CERNEŢI LÎNGĂ PODUL LUI TRAIAN, LA 25 AUGUST 1688

1688, august 25, Cerneţi[2].

În continuarea călătoriei mele de la Orşova la Braşov, prin Ţara Românească, am trimis la Cerneţi pe colonelul Magni înaintea mea cu garda şi cu cvartir-maiştrii pentru a face încartiruirile. În zorii zilei un agă din Novigrad a venit să-mi aducă un văscior cu icre negre, de unde am înţeles că la Belgrad lucrurile luaseră o întorsătură rea pentru turci. Între timp procedam la inspectarea gărzilor, şi porunceam măsurile trebuitoare pentru incartiruiri, pe malul Dunării la vechile ruine ale podului lui Traian, cînd iată-l şi pe al doilea agă, cu scrisori de la paşa din Novigrad şi cu trei batiste trimise în dar. Mulţumindu-i şi spunîndu-i să arate în numele meu mulţumirile mele către paşă, am zîmbit căci m-am întărit în gîndul meu dintîi, că turcii au suferit o grea înfrîngere la Belgrad.

p. 469 Acel agă s-a străduit să-mi dea a înţelege că şeful său era // dispus să-mi predea mie cetatea, mai degrabă decît să cadă aceasta în urma unui atac al haiducilor[3], şi eu i-am dat drumul să plece, spunîndu-i să se întoarcă în ziua următoare.

Trebuie să se ştie că eu aveam în faţă cetatea Novigrad pe malul celălalt al Dunării în Bulgaria, pe cînd trupele mele se aflau în Ţara Romanească; de aceea, dînd puţină atenţie acestor proiecte, aproape că le şi uitasem, socotind lucrul vrednic de rîs, pe care nu trebuia pus nici un temei. Dar cînd s-au înapoiat cu punctualitate amîndouă agalele spre a-mi propune cu stăruinţă predarea cetăţii, văzînd că nu era nici un risc, cu Dunărea între noi, am plecat urechea la propunerea lor şi am primit-o. Atunci acele agale mi-au destăinuit că un mare număr de bărci se opriseră la ţărm cu două mile mai sus de Orşova şi că stăpînii lor ofereau cinci mii de taleri pentru paşaport. Dacă aş fi avut cunostinţă despre aceasta de la început, nu aş fi întîrziat să hotărăsc ocuparea cetăţii, foarte potrivită pentru a împiedeca trecerea acelor bărci, dar acum nu mai era nimic de făcut, şi am întrebat pe agale dacă ei ar rămîne statornici în respectarea înţelegerii pe care eu o socoteam de fapt fără rost în cazul cînd ar aborda acele corăbii. Ei totuşi s-au hotărît să se retragă la Novigrad.

În tovărăşia colonelului Erbeville, Magni, Pace şi a altor ofiţeri cercetam modalităţile de a pricinui pierderi inamicului. Cînd am văzut că înaintează acele bărci spre strîmtoarea Orşovei, unde pusesem o garnizoană de sîrbi, cu toate că erau însoţite pe uscat şi pe apă de 15 000 de ieniceri, sîrbii s-au năpustit asupra lor, astfel încît au ocupat patru sau cinci bărci şi în cele din urmă în apropiere de Novigrad s-au prăpădit

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Coatu în „Convorbiri Literare" LXXIV, 1 aprilie 1941, pp. 468—472.
[2] *Guernez* = Cerneţi, sat, jud. Mehedinţi.
[3] *ladroni.*

vreo 150—160 parte din ele fărîmate, parte înămolite sau înecate, în urma ciocnirii lor cu stîncile şi cu pietrele din jurul Porţilor de Fier.

Auzind această ştire am dat ordin să se pună mîna pe arme[4], şi am chemat în insula[5] care se afla între noi pe baronul d'Erbeville cu 500 de călăreţi, şi tot atîţia pedestraşi, luaţi pe crupă[6], indicîndu-le locul unde ar putea stingheri trecerea bărcilor. Dar cursul apei era atît de repede că am renunţat să le mai oprim, deşi acel colonel şi locotenentul său şi-au îngroşat rîndurile cu armată proaspătă, mai pricepută. S-a făcut totul cu bună chibzuială, dar nimic n-a fost în stare să împiedice trecerea bărcilor.

Pe la miezul nopţii mi s-a dat de ştire că au sosit de la Novigrad opt turci cu depline puteri pentru încheierea tratatului. Eu ca să susţin atacul şi să mai sporesc spaima, am pornit în zorii zilei pe colonelul d'Erbeville cu 300 pînă în 400 de călăreţi, întru apărarea unui fort înălţat pe malul celălalt al apei, şi m-am străduit să trag bărcile cu călărimea, de partea cealaltă a rîului, dar văzînd că s-au înecat două din ele am renunţat la această acţiune.

Pe la amiază au plecat cei opt turci cu capitulaţiile ratificate (al căror conţinut se află la sfîrşitul acestei relaţii), lăsîndu-mă uluit şi lecuit pe deplin de deşertăciunea unor speranţe atît de nesăbuite de a îngădui şi birui un obstacol aşa uriaş ca Dunărea.

Cu toate acestea, am dat ordin colonelului d'Erbeville să aprindă focuri la distanţe foarte mici şi să dea alarma foarte des pentru a mări spaima. În timpul acesta eu stăteam şi cumpăneam cu cei opt turci pe care i-am expediat apoi, cu ordinul de a-mi încredinţa pe 24 din cei mai cu vază dintre ei, drept chezăşie pentru punctul întîi — cel mai spinos — care privea capitularea fortăreţei, sub cuvînt că vreau să duc lucrurile la bun sfîrşit cu multă atenţie şi băgare de seamă. // p. 470

După aceasta, am dat ordin baronului Orlich, prefectul gărzilor, să înainteze cu 200 de călăreţi spre Porţile de Fier, unde au tras bărcile <la mal>, cu gîndul de a încerca să ia pradă şi de a înspăimînta mai tare pe inamic. Ceea ce a izbutit, pentru că spre seară mi-au adus cei 24 de ostateci pe care îi cerusem, şi am fost fericit să văd tratatul încheiat, după o acţiune atît de neînsemnată, şi aceasta mai mult ca demonstraţie, pentru că eu nu aveam cu mine decît patru regimente şi jumătate, trimise cu două zile mai înainte, fără tunuri şi fără mortiere şi cu puţini pedestraşi, cu care mă îndoiesc că am fi putut obţine un rezultat ca acesta.

Turcii căzuţi prizonieri, şi cei mai isteţi dintre cei 325 de creştini puşi în libertate, au mărturisit că cei 15 mii de ieniceri amintiţi mai înainte, văzînd oştile imperiale, au rupt-o unii la fugă, iar alţii au fost tăiaţi în bucăţi de aceştia. Căci, la două mile de Orşova, văzînd că nemţii tăbărîseră între Orşova şi Novigrad, 10 mii o luară la fugă în spre munţi şi în păduri, ducînd cu ei prada cea mai de preţ; ceilalţi 5 mii, cu sîrbii şi românii la un loc, au căzut în capcanele întinse de noi, şi văzînd că 200 din ei au fost ucişi, au fugit, părăsindu-şi prada.

---

[4] *feci toccare alle armi.*
[5] = Ada Kale.
[6] *pedoni in groppa* = adică fiecare călăreţ lua în crupă un pedestraş.

... Sînt sigur că dacă aş avea autoritatea necesară mi-ar trebui puţin timp să supun această provincie[7], odată ce am stipulat convenţiile fără nici o uneltire[8] şi fără ca vreun soldat să scoată măcar sabia din teacă.

Pentru a îndepărta orice urmă de interes propriu, am hotărît să depun la picioarele Maiestăţii voastre, banii care trebuie primiţi potrivit acordului încheiat, eu neputînd, pe de o parte, împiedeca trecerea bărcilor, iar pe de alta nevrînd să mi se impute că eu le-aşi fi îngăduit trecerea ... etc.

... În aceste împrejurări grele[9], marele logofăt[10] şi banul Olteniei[11] au venit să mă roage să renunţ la trecerea prin ţara lor, pentru ca tătarii să nu găsească prilej, după ce voi fi plecat eu, să năvălească acolo.

Le-am răspuns că nu trebuie să se teamă ... etc. ... odată ce duşmanul a predat o cetate puternică şi bine întărită deşi eu mă aflam aici, iar de cealaltă parte stăteau pe mal 15 000 de ieniceri, pe care nu i-aş fi putut împiedica să vie în ajutor. Mult mai puţin aşadar aveau a se teme de o incursiune neprevăzută, unde mai puteam să-i înfruntăm şi noi şi să ne împotrivim în cîmp deschis.

Am promis că vom respecta ordinea şi o riguroasă disciplină militară, aşa cum a fost de la început, încredinţîndu-i că voi avea proviziile necesare. De altfel, pentru a mă întoarce la Braşov — ţinta spre care ne îndreptam — nu puteam schimba acel drum, pentru a urma altele, prin munţi, pline de primejdie. Odată ajuns la Braşov, la un singur semn al Maiestăţii voastre, voi fi gata să le dau orice ajutor îmi va fi cu putinţă. Am urmărit prin cuvinte care dezvăluiau bunele noastre intenţii să nu supăr pe acel domn[12], ci să ne fie binevoitor şi de bună credinţă.

Stăteam totuşi pe gînduri cînd, în 19 curent se întîmplă ca vestitul şi blestematul tîlhar de Tököly[13] cu aproape 300 de oameni de ai săi, între orele 5 şi 6 dimineaţa a atacat pe neprevăzute pe sîrbii refugiaţi în biserica din sat şi a tăiat în bucăţi vreo mie dintre cei care — din lipsă de bărci care să-i treacă dincolo — au rămas în urmă.

Astfel, neîntîmpinînd nicio piedică[14] a dat foc şi a distrus cetăţuia de lîngă oraş, a scufundat bărcile care pluteau în deplină linişte şi a poruncit să fie legat şi aruncat în închisoare comisarul imperial Offen, superintendentul pentru muniţii dimpreună cu secretarul şi cu servitorul său, ca şi locotenentul meu şi stegarul meu (pe care îi trimisesem să ridice banii, şi tocmai în clipa în care aceştia îi numărau).

---

[7] = Ţara Românească.
[8] *mannegio.*
[9] *frangenti.*
[10] *Il gran cancelliere* = Constantin Brîncoveanu, m. log. 1686 dec. 15 — 1688 sept. 28.
[11] *Il Bano di Valachia* = Vintilă Corbeanu, m. ban 1688 martie 4 — 1692 sept. 28.
[12] = Şerban Cantacuzino.
[13] *Tekely* = Emeric Tököly (1657—1705), ca adversar al Habsburgilor s-a refugiat în Transilvania. În 1678 a luat conducerea partidei antihabsburgice, cucerind în 1682 Ungaria de sus pînă la Waag. În 1683 a luat parte la campania turcilor împotriva Vienei. După lupta de la Zărneşti (1690) a fost instalat ca principe în Transilvania, dar a trebuit să se retragă în 1697 în Turcia.
[14] *A mano salva.*

Dar nu ne-am pierdut cumpătul în urma acestei trădări, ci am pus îndată sub pază la Porțile de Fier pe cei 800 de turci eliberați potrivit acordului. Aceștia au fost despuiați și prada împărțită, iar mie mi-au fost trimiși în tabără în ziua de 21. În aceste împrejurări am trimis un agă, acesta asigurîndu-mă că se va întoarce, prin doi <ostateci> de ai săi, sub pedeapsă capitală; i-am încredințat scrisori pentru ofițerii mei, sfătuindu-l pe pașă să nu se lase ademenit de păcătosul de Tököly, la fapta ticăloasă de a-și călca cuvîntul dat, pentru că altcum națiunea lui nu va mai avea crezare în nici o altă împrejurare, etc....

Deși se părea că am făcut tot ce se putea face dar în zadar, totuși plecîndu-mi urechea la jelaniile... celor 24 de ostateci, am îngăduit din partea mea să trimită pe <căi> ocolite un alt turc; acesta nu s-a mai întors, fie că a trădat fie că a fost oprit de aceia care nu dau nici un semn că s-ar gîndi să-i elibereze.

Pe la ora 12 — la amiază — umflîndu-se apele <Dunării>, — bărcile cu ajutorul vîntului și al cavaleriei lui Tököly, navigau în ordine, ajungînd la țărmul celălalt. Îndată m-am hotărît să-l trimit în insulă pe colonelul Magni cu călăreți și pedestrași luați în crupă, pentru a le pricinui pagube, dar totul a fost zadarnic, căci n-au izbutit a prăda decît două bărci care se îndepărtaseră de convoi.

Sînt înștiințat că s-au prăpădit[15] vreo 800 de bărci, iar alte 200 s-au înecat venind de la Belgrad încoace; nu rămîne nici o îndoială că am fi avut o pradă bogată, dacă n-ar fi înghițit-o rîul ... Îmi pare foarte rău de pradă, dar mult mai mult de cuvîntul dat, de ofițerii mei căzuți în sclavie și de acești turci. Dar mă prefac pentru ca să mai aflu vreo veste. Asigurat din partea boierilor români, mă străduiesc să închei această treabă cu hotărîrea comună de a închide trădătorilor orice portiță de scăpare. Dacă va reuși planul în care domnul Țării Românești s-a arătat cu mare prudență de partea noastră, chemînd pe locuitori să /ne/ alerge într-ajutor, și expediind trei patente pe numele meu, desigur că nu ne va scăpa din mînă, deoarece coborînd dinspre Orșova, am văzut pe sîrbi și pe haiduci venind pe urmele noastre. Și se mai zvonește că aceștia, uniți cu țăranii, le vor da destulă bătaie de cap ca să se salveze. Acum, asupra celor 24 de ostateci — ca unii de care se interesează Maiestatea Voastră —, nu hotărăsc nimic altceva, decît să-i trimit sub pază bună la Brașov. În ce îi privește pe cei 800 de prizonieri luați la Porțile de Fier — deși lucrul mi-ar fi fost îngăduit — nu e spre cinstea mea să-mi scald // în sîngele lor sabia, pe care mult mai bucuros o mî- p. 472
nuiesc împotriva escadroanelor, pe cîmpul de luptă.

Astăzi în 25, <august> după ce au trecut corăbiile și cavaleria lui Tököly, am trimis iscoade să vadă cum s-au desfășurat lucrurile. Dau de știre că proviziile și munițiile au fost distruse cu totul de fugari. Aceștia au lăsat 8 tunuri mici de bronz, ce am dat ordin să-mi fie aduse, iar cetatea căreia i s-a dat foc, să fie dărîmată. Astfel îmi voi arăta și recunoștința față de domnul Țării Românești care își va putea reface Orșova pe seama lui nefiind cu folos să se pună garnizoane nemțești în fortărețe atît de îndepărtate.

---

[15] *sono andate a male.*

p. 473

RELAȚIE DESPRE ȚARA ROMÂNEASCĂ TRIMISĂ MAIESTĂȚII SALE ÎMPĂRATULUI DE GENERALUL MAREȘAL LOCOTENENT VETERANI LA 1 OCTOMBRIE 1688[16]

1688, octombrie 1.

Țara Românească cuprinde cu totul 17 districte sau comitate, după cum vrem să spunem, fără nici un loc întărit cu ziduri, acest lucru nefiind îngăduit de turci. Potrivit relațiilor pentru incartiruirea trupelor, rezultă că în fiecare din ele poate fi incartiruit un regiment. Țara este întărită de la natură, întăriturile Țării Românești constînd din păduri și văi, mai ales în acea parte prin care am mers. Se spune că pe mîna dreaptă a drumului nostru <anume> către Dunăre, țara e frumoasă, fiind toată o cîmpie roditoare înzestrată cu sate și mănăstiri.

Veniturile lor cele mai de seamă constau din foarte multe grîne, vinuri, vite și miere îndeajuns, mai ales în timp de pace, pentru a îndestula și alte țări, după cum se și obișnuiește.

Firea acestei populații o găsesc nestatornică, impulsivă și violentă[17], fiind bine știut că nu există vreun alt mijloc decît numai forța pentru a-i face să țină ceea ce făgăduiesc, și fără de aceasta nu se poate pune pe ei nici un fel de temei. Deși Belgradul a căzut în stăpînirea maiestății sale împăratului[18], cu toate acestea Nicopol, cetate care se află de cealaltă parte a Dunării, continuă și mai departe să rămînă cheia Țării Românești, așa după cum o altă cheie din partea noastră ar fi Orșova — dacă aceasta ar fi întărită, dat fiind că locul de la Porțile de Fier este foarte strîmt și se află la hotarele care constituie capătul Țării Românești, în centrul căreia, de partea aceasta, se găsesc de-a lungul malului Dunării, trei cetăți turcești numite: prima Turnu[19], a doua Giurgiu, a treia Brăila, în afară de locul de trecere <al tătarilor> din spre Bugeac[20], numit Focșani, la hotarele Țării Românești care comunică de asemenea cu pasul Buzău prin care trec de obicei tătarii în Transilvania. Și aceasta[21] ține încă mai mult în frîu pe români decît cetățile turcești arătate mai sus. Dimpotrivă noi nu avem decît trecătoarea de la Orșova și trecătoarea numită Dragoslavele și Rucăr, la o depărtare de 45 de leghe de mers de prima, în apropiere de Turnul Roșu[22] la patru ceasuri depărtare de Brașov.

S-a întrebuințat opt zile și jumătate pentru trecerea acestui munte cu patru regimente și jumătate și cu bagajele necesare, sub ocrotirea nopții, fără a pierde nici măcar o clipă. Mai este și pasul Buzăului între Transilvania și Țara Românească, la 45 de leghe de mers, după cum apare din desenul hărții pe care o trimit în scrisoare.

---

[16] Traducerea s-a făcut după textul italian reprodus de G. Coatu în „Convorbiri literare" LXXIV (1941) nr. 4—7, pp. 473—475.

[17] *instabile, subitaneo e brutale.*

[18] Leopold I (1675—1705).

[19] *Kulla* = Kule, numele turcesc al cetății Turnu <Măgurele>.

[20] *Oltre il passo di Bugiacco, nominato Foksan.*

[21] Adică venirea tătarilor.

[22] *Porta Rossa.*

Regiunea <văzută de mine> este cu totul neproductivă, cu păduri și munți și are patru rîuri fără poduri, numite: primul Jiul, al doilea Oltul, al treilea Argeșul, al patrulea // Dîmbovița. Două din ele nu pot p. 474
fi trecute fără bărci nici în anotimpul cel mai secetos și tot astfel și celelalte două, atunci cînd se deslănțuie ploile. După ce treci primul rîu, găsești un oraș numit Craiova, care este alcătuit din cîteva bordeie sărăcăcioase; de asemenea mergînd mai departe dai de diferite mănăstiri în locuri pustii și în păduri.

După ce treci apoi rîul Olt, dai de cîmpie, întreruptă totuși mereu de păduri și de munți; această cîmpie se întinde cale de patru zile pînă la Pitești, localitate care, deși este socotită ca un oraș, poate fi luată drept un sat; împrejurimile sale sînt roditoare și <sînt> mai ales păduri și văi și munți; din acest loc se ajunge apoi cu greu la Turnu Roșu, pomenit mai sus; în regiunea aceasta, pe care am văzut-o cu ochi proprii, nu am găsit făcînd excepție la această lipsă de rodire, decît puțin mei prin unele locuri, căci nu sînt nici sate, nici orașe în afară de cele trei pomenite mai sus; și de asemenea Cîmpulung, pe care îl socotesc ei ca unul dintre cele mai frumoase ale lor, nu poate trece decît drept un sat mare.

Așadar aceasta este starea regiunii pe care am văzut-o.

Cît privește partea care se află în dreapta acesteia, relațiile despre ea sînt cît se poate de bune, dar nici unul din noi nu a văzut-o. Deci în regiunea pe care am văzut-o nu pot fi incartiruite trupe, și în regiunea unde aceasta ar fi cu putință, trebuie să se țină seama de trecătoarea pomenită mai sus, a Bugeacului, de Nicopol și de orașele și cetățile turcești pomenite mai sus. În afară de aceasta, trebuie să se țină seama de greutatea <pe care o înfățișează> cele trei trecători, pentru a trimite, la nevoie, ajutoare în această provincie, și pentru a se putea retrage din ea dacă nu s-ar putea continua marșul, <fie> că nu s-ar ajunge la o bună înțelegere cu românii, <fie> din lipsa de pîine. Curtea <imperială> trebuie să țină seama că toate ofertele și propunerile pe care le fac acum românii, le fac numai în taină, ca și contribuțiile pe care le vor acorda pe viitor, în timp ce, în clipa de față ei sînt cu totul și din toate părțile sub jugul turcilor; de aceea, dacă vrem să incartiruim trupe și să ne folosim de această țară pentru slujba Maiestății sale, cînd împrejurările ar îngădui-o, vor trebui 18 sau 20 de regimente de infanterie, cavalerie și dragoni, ca și tunuri, pentru a pune stăpînire pe locurile susnumite, ținute de turci, potrivit exemplului care s-a văzut, cînd la căderea Orșovei turcii au părăsit Vidinul timp de 5 zile fără nici un alt motiv.

Se poate deci conchide că nu ar fi vreo mare piedică pentru a ne ajunge scopul, dacă ne vom asigura mai întîi de locul de trecere al Bugeacului, și fără să se îndeplinească aceasta nu trebuie să se pună nici un temei pe această țară, din cauza nestatorniciei românilor. Și dacă ar fi incartiruite acolo trupele înainte de a fi înfăptuite aceste operațiuni, îndată ce locuitorii ar începe să resimtă greutățile incartiruirii, ei și-ar părăsi casele lor și ar face întocmai cum fac la trecerea tătarilor, retrăgîndu-se în păduri, unde sînt feriți de orice supărare, lăsîndu-și casele, dar fără nimic înăuntru.

În regiunea <văzută de noi> în afară de cele patru rîuri pomenite, care fac cu neputinţă orice reunire <a forţelor de o parte şi de alta a lor>, mai sînt şi strîmtorile trecătorilor amintite ce se găsesc atît la intrare cît şi la ieşire.

În timpul acestui marş al meu am încercat să mi-i apropii[23]. Nu au
p. 475 pregetat totuşi să-mi desvăluie că ei cunosc foarte bine tăria ţării care // nu poate fi înfrîntă fără a izgoni mai întîi pe turci. Iar dacă se va face aşa, atunci dimpotrivă locuitorii vor fi constrînşi să facă neapărat <pentru noi> ceea ce fac acuma pentru turci, cărora le dau patru sute sau cinci sute de pungi pe an, în afară de prestaţiile în cai şi alimente. La curtea lor stau mereu <feluriţi> turci ce le cer tributul; şi ei sînt nevoiţi să le facă daruri foarte mari, şi prin aceasta le este cu neputinţă să mai poată contribui cu ceva şi în altă parte.

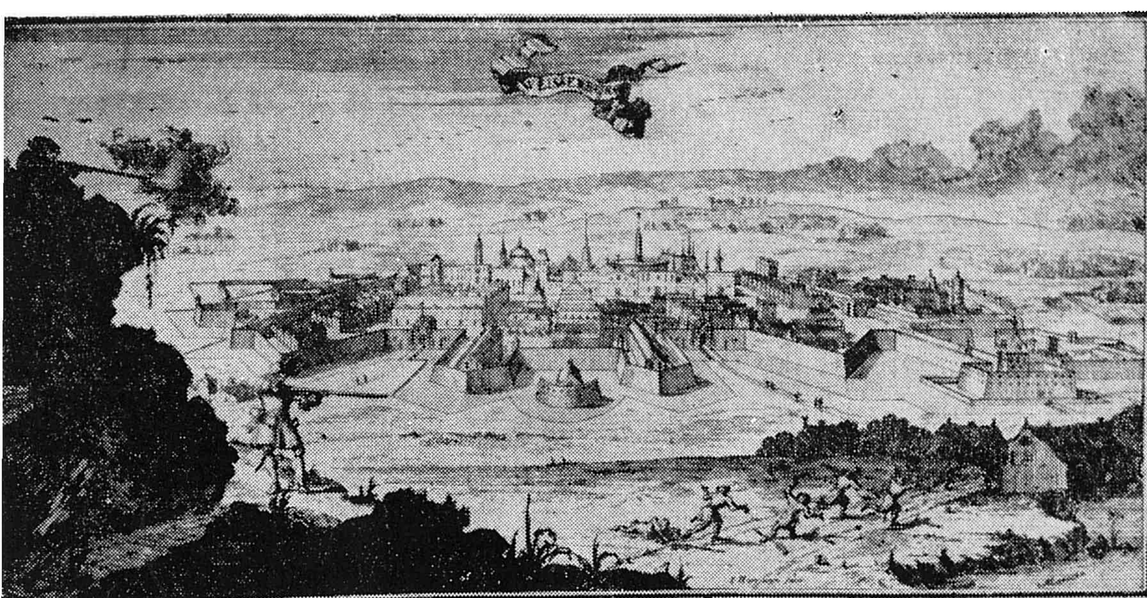
P. S. Dacă s-ar întări Focşanii, s-ar asigura Ţara Românească şi Transilvania împotriva incursiunilor tătarilor.

---

[23] *di umanizzarli.*

ANEXA I

TEXTE ORIGINALE

Alba Iulia, vedere din sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688, — Acad. R.S.R., stampe 1/10).

Federigo conte Veterani, general imperial *(Die neu eröff. Ott. Pf.).*

FRIDERICUS COMES VETERANI

Sir Paul Rycaut, istoric și diplomat englez (gravură contemporană).

THE PRESENT

STATE

OF THE

Ottoman Empire.

Containing the MAXIMS of the

TURKISH POLITIE,

The most material Points of the

MAHOMETAN RELIGION,

Their SECTS and HERESIES, their CONVENTS and RELIGIOUS VOTARIES.

THEIR

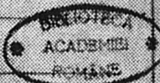
MILITARY DISCIPLINE,

With an exact Computation of their

FORCES both by LAND and SEA.

Illustrated with divers Pieces of Sculpture, representing the variety of Habits amongst the *Turks*.

IN THREE BOOKS.

By *PAUL RYCAUT* Esq;

Secretary to his Excellency the Earl of *Winchilsea*, Embassador Extraordinary for his Majesty *Charles* the Second, &c. to *Sultan Mahomet Han* the Fourth, Emperour of the *Turks*.

LONDON,

Printed for *John Starkey* and *Henry Brome*, at the *Mitre* between the *Middle-Temple-Gate* and *Temple-Bar* in *Fleet-street*, and the *Star* in *Little-Britain*. 1668.

Foaia de titlu a lucrării lui Rycaut, ***The present state of the Ottoman Empire*** — (Londra, 1668) (Bibl. Acad. R.S.R.).

A

Brief Account

OF SOME

TRAVELS

IN

HUNGARIA,	*AUSTRIA,*
SERVIA,	*STYRIA,*
BULGARIA,	*CARINTHIA,*
MACEDONIA,	*CARNIOLA,*
THESSALY,	and *FRIULI.*

As alſo

Some Obſervations on the *Gold*, *Silver*, *Copper*, *Quick-ſilver Mines*, *Baths*, and *Mineral Waters* in thoſe parts:

With the

Figures of ſome Habits and Remarkable places.

By *EDWARD BROWN*, M. D.
of the College of *LONDON*, Fellow of the *R. Society*, and Phyſician in Ordinary to His MAJESTY.

LONDON,
Printed by *T. R.* for *Benj. Tooke*, and are to be Sold at the Sign of the *Ship* in St. *Pauls* Church-yard, 1673.

Foaia de titlu a lucrării lui Edward Brown, *A brief account of some travels in Hungaria, Servia...* (Londra, 1673) (Bibl. Inst. de Ist. N. Iorga, II 5990 S).

DE LA CROIX

[Mémoires, I] fragment. (1672)*

Bibl. Nat. ms. nouv. acquis. fr. 4438

Le G. S. décampa d'auprès de la ville f. 330
// d'Andrinople le 25-e may et en grand attirail, ne permettant pas de faire beaucoupde diligence, et contraignant au contraire de faire des altes (!) et des poses (!). Sa H. n'arriva a Babadaghi que le 20-e juin. Il l'aissa (!) l'Hassaki sultane, et le prince son fils dans cette capitale de la bulgarie (!) sous la garde d'Ibrahim Pacha, et de là s'achemina à Isaccj, où il séjourna 3 jours pour donner le temps aux troupes de s'avancer afin de passer touts ensemble le Danube, sur le pont de batteaux que l'on y avoit construit. Ce fleuve a beaucoup d'estendue en cet endroit que l'on crut le plus facile, à cause qu'il n'est pas également profond. L'on y construisit un pont de douze cent (1200) pas de long sur vingt quatre (24) de large. d'un bout il este basti sur pilotis qui avance environ 100 pas dans l'eau, laquelle n'est pas assez haute pour porter des basteaux. Le reste, jusqu'au rivage est soutenu sur 40 grands basteaux, l'un desquels, dans l'endroit où il y a plus d'eau se retire pour donner passage aux Saiques et autres bastiments qui navigent // sur le f. 331
Danube.

La difficulté fut d'assurer ce pont, et empescher que le courant de l'eau ne l'emportast. Il eut fallu de gros ances (= ancres) pour arrester ceste grande machine, et les turcs ne sachant comment faire, il se trouva un renégat allemand lequel servit d'ingénieur, il fit faire de grands gabions avec des perches que l'on remplit de gros cailloux, et au lieu de gomes l'on tortilla ensemble quantité d'escorces d'arbres tendres dont on fit des gomes qui servirent pour couler ces gabions au fond du fleuve, et chaque bateau estant régi par deux de ces ancres de nouvelle invention, leur poids rendit le pont aussi immobile que s' il eut esté de pierre.

---

* Pentru datarea zilelor din lună autorul foloseşte stilul vechi care diferă cu 10 zile de cel nou al calendarului Gregorian.

L'on avoit destiné 20 galères pour la garde par eau de ce pont, 12 desquelles n'abandonnoient jamais le poste, pendant que les 8 autres faisoient des voyages pour porter des provisions de bouche et de guerre. Par terre il estoit gardé par le Pacha de Bourse (= Brousse), avec 3 000
f. 332 hommes. // L'on dit que le G. S. a donné pour récompense à cet ingénieur le droit que payent les Saiques qui navigent sur ce fleuve, ce qui luy doit produire un revenu considérable, puisque l'on assure qu'il est de 10 escus par bastiment. Sa H. partit d'Isacij le 27, passa le pont et alla camper à deux heures où elle demeura 4 jours pour voir défiler ses troupes.

L'on remarqua qu-elle voulut que son pavillon fut planté au mesme lieu où estoit planté celuy de sultan Osman dans la malheureuse expédition qu'il fit contre la Pologne, qui luy cousta ensuite la vie; et qu'elle le faisoit exprès pour faire connoistre à son peuple qu'un exemple si récent n'estoit pas capable de l'estonner ni de l'esbranler. Si cet empereur avoit tant de résolution, il n'en estoit pas de mesme de ses ministres, qui raisonnoient sur le silence des polonois. Le Grand Visir qui est assez ferme craignoit quelque embuscade, car touts les espions
f. 333 qui revenoient de la Podolie, rapportoient qu'ils n'avoient pas // vu un cavalier, ni entendu le hennissement d'un cheval. Ils ne laissoient pas de pousser leur pointe, mais ayant marché 6 journées depuis le pont dans cette incertitude, l'on jugea à propos de se joindre au reste de l'armée, afin de marcher à l'àvenir comme si l'on eut dû combattre tous lès jours.

Le G. Visir envoya un ordre au Janisser Aga qui avoit devancé de 2 journées, de faire alte au premier lieu qu'il trouveroit plus commode pour recevoir le G. S.

Pendant qu'ils s'avanceront, examinons un peu la marche de l'armée, et la manière de camper qui est assez curieuse.

L'on campoit de bonne heure et l'on battoit au champ le matin. Ceux qui estoient destinés pour le service des tentes qui devoient servir au premier campement partoient dès le soir à une heure ou deux de nuit, avec touts les chameaux et les mulets qui les portoient. Lorsqu'il n'y avoit point de lune, l'on supléoit à l'obscurité de la nuit par un
f. 334 très grand nombre d'Arabes // porte feux appelés machaladgis, lesquels portoient au haut d'un baston ferré par le bout, une espèce de réchaux (!) dans lequel brusloit une masse de bois gras entortillée de toille, et de corde poissée, qui rendoit beaucoup de lumière, et la distance qu'ils observoient estoit si proportionnée qu'ils illuminoient successivement également toute la campagne.

A minuit l'on commençoit à plier le bagage et tous les pavillons des domestiques et des officiers; ceux de S. H., des pachas et autres seigneurs estoient abatus et pliés à la pointe du jour.

Tous les officiers de bouche, de gobelet et de chasse défiloient les premiers avec leurs ustensilles, chargées sur des chameaux, des mulets, et des chariots, ce qui duroit longtemps et se continuoit jusqu'à la marche du G. S., lequel partoit après la prière du matin, et après le déjeuner.
f. 335 L'on voyoit premièrement paroistre les tougs //, estendarts à queues escortés par plusieurs Ictioglans, et suivis de gens de loy, Ismans, chapelains, et prédicateurs après lesquels venoient les eunuques blancs, qui

précédoient immédiatement les Visirs, au milieu desquels marchoit Hamet Pacha Visir Azem; lequel pour se distingues des autres avoit une aigrette à son tulban, ils estoient entourés de quantité de gardes à pied tirés de leur régiments d'infanterie. Le chameau porteur de l'Alcoran avoit icy son rang, et estoit environné de quantité de derviches demi-nuds, couverts de peaux de lyons, de leopars ou de tigres, qui faisoient des postures extravagantes, et estant enyvrés d'opium, contrefaisoient les extasiés, et dans cet entousiasme d'yvresse il y en avoit toujours quelqu'un qui se donnoit quelque coup de couteau pour attraper de l'argent de S. H., mais souvent ils avoient la cervelle și brouillée que se frappant sans considérer, ils se donnoient la mort.

// Le gr. escuyer avec les chevaux de main continuoit ceste marche, il passoit au milieu d'un double rang de „chateirs", valets de pied, armés d'un sabre et d'une hache d'armes dorée, qui s'estendoient jusqu'à la personne du G. S., qui montoit toujours une cavale arabe, parce qu'elles sont extrèmement dociles, et vittes (!), aussi sont elles fort maigres. Il estoit habillé modestament d'une demie-veste de camelot brun fourrée d'hermine, avec son turban chargé d'aigrettes et de pierreries; un grand nombre d'officiers à pied luy servoit de cortège. f. 336

// Ce fut le dixiesme juillet que S. H. joignit au Janisser Aga dans un endroit que l'on nomme Ciuciura vis à vis du Basbazarj, lieu de la résidence du prince de Moldavie. Ce général de l'infanterie turque avoit choisi le lieu à cause de sa situation ou la bonté de son pasturage, et de la commodité d'une rivière qui l'arrouse, il avoit environ quatre [...] d'estendue, entouré de petites collines agréables apuyées de hautes montagnes qui deffendoient le camp de touts costés, aussi bien que la rivière. L'on entroit dans cette belle prairie par deux ponts faits sur un fossé extrèmement large. Les gens que cet officier général avoit destinés pour servir à la pompe de cette jonction de l'empereur avec tout son corps d'armée, estoient disposés depuis ces ponts jusqu'à la tente du G. S., qui estoit posée à deux lieues de là. C'estoient 600 janissaires // d'élite couverts de grandes peaux de tigres doublées de taffetas cramoisi, qui leur descendoient jusqu'aux genoux, coeffés de leurs mitres à chaperon dont le devant estoit brodé d'or, et armés de demies-piques et de cannes d'Inde avec un fer doré, ils estoient divisés en 30 pelotons de 20 chacun, et attendoient que les bannières parussent pour faire cortège et donner de l'éclat à cette action qui ressembloit plutost à un triomphe qu'à une marche guerrière, estant beaucoup plus considérable et plus nombreuse que la sortie d'Andrinople. f. 341 f. 342

Outre ces janissaires il y avoit 800 chevaux de cavalerie légère, qui sont les courreurs du Janissaire Aga, et ensuite tout le corps des janissaires formoit une double haye qui s'estendoit jusqu'aux pavillons de S. H., ils estoient en habit de combat, en camisole à demie manche et en calsons de serge pour estre plus libres, et ils estoient si serrés les uns contre les autres qu'à peine // un chien eut il pu passer entre deux. Le camp estoit augmenté du double à cause que les pavillons de rechange y estoient dressés, au milieu desquels ceux du G. S. se faisoient voir plus grands et plus élevés comme une citadelle au-dessus d'une ville qu'elle commande. Les troupes auxiliaires de Moldavie et de Valachie de 8 000 hommes ou environ estoient campées sur les collinés et elles f. 344

faisoient deux corps de cavalerie en bon équipage et avoient chacun leurs livrées pour les distinguer: les moldaves estoient vestus de tafetas cramoisi, et les valaques de jaune; ils se rangèrent en ordre de bataille aux deux costés du passage derrière les janissaires, Le janissaire aga superbement monté, suivi de ses valets de pied habillés de vestes de velours cramoisi, et accompaigné du Kehaia Beg partit de son camp pour venir au-devant du G. S. Il examinoit en passant la disposition et le bon ordre de ses troupes, lesquelles luy faisoient des révérences très respectueuses, tenant leurs mains croisées et affectant une grande modestie. Il les saluoit en tournant la teste tantost d'un costé, tantost de l'autre.

Cette marche fut semblable à la sortie d'Adrinople quant à l'ordre, mais le nombre, l'ajustement et la richesse la rendoient beaucoup plus considérable, chacun ayant étalé ce jour là qui estoit fort beau, touts ses ornements les plus précieux. L'Empereur estoit armé d'une cotte de mailles, semée de perles, enrichie par devant d'une grande plaque de diamants, et dont le collet qui se renversoit quatre doigts autour des épaules, estoit orné aux extrémités de quantité de perles en poire qui paroissoient grosses, et parfaites; son arc, son carquois et une flèche qu-il tenoit en sa main éclatoient de ces mesmes pierreries, aussi bien qu'une
f. 345 / guirlande laquelle entourait son tulban et se fermoit au dessus du front par un rubis d'une grosseur prodigieuse et d'une grande perfection. Le harnois et les bardes de son cheval avec la selle et les étriers n'estoient pas moins magnifiques. Il ne faut pas s'en etonner puisque les turcs ont quelque sorte de vénération pour cet animal auquel ils donnent le titre honorable de trone des conquêtes.

Le G. S. demeura au camp de Ciuciura sept jours entiers pour rafraîchir son armée, à laquelle il fit donner pour 15 jours de vivres, et l'on distribua la paye que l'on augmenta d'un régal de quelques piastres par teste pour encourager la milice. L'on marcha ensuite 6 jours pour arriver au bord du Nister. C'estoit le lieu où l'on croyoit et où l'on devoit trouver de la résistance; et ce passage estoit généralement
f. 346 appréhendé. Mais le silence des // polonois qui se mangeoient les uns les autres dans le temps que leur ennemi se préparoit à entrer sur leurs terres et à envahir leurs estats, rassura les turcs qui construisirent un pont vis à vis de la plaine d'Hotten, lequel fut fini en 8 jours. Cependant les espions qui alloient et venoient dans la Podolie, confirmoient les nouvelles de la tranquilité et de l'assoupissement de ces peuples. Toute l'armée passa le Nister le quatriesme aout, et se campa à deux lieues de cette rivière pour attendre Sultan Selim Kam de Krim qui estoit campé à 4 lieues de là.

[Întîlnirea hanului cu sultanul, închinarea lui Doroscenko, sosirea turcilor în fața Cameniței la 7 aug. somația, 17 aug., capitularea... Răsplăți... repararea cetății ...].

ANEXA II

MĂRTURII INDIRECTE

URBANO CERRI

RELAȚIA DESPRE ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA[1] 1676—1678

Țara Românească

Țara Românească este și ea cîrmuită de un domn numit de Poartă, și acesta este schismatic, cum sînt și supușii săi, care au un mitropolit și mulți călugări din ordinul Sf. Vasile, risipiți prin diferite mănăstiri, ai căror stareți sînt aleși de același domn; aici vin, pentru a face însemnate colecte de bani, patriarhii schismatici și în deosebi cel de la Ierusalim. La Curtea domnului se află și luterani și calvini — cei mai mulți din Transilvania — pe lîngă evrei și turci. În această țară se găsesc răspîndiți catolici, ajutați în trecut de răposatul episcop de Sofia[2], și acuma de părintele Anton Ștefani[3], vicarul său; și catolicii așteaptă cu mare nerăbdare succesorul ce le-a fost dat de Sanctitatea Voastră[4] în persoana părintelui Ștefan Conti[5], minorit observant, cunoscut pentru bunătatea sa. Mai este acolo o misiune de minoriți observanți bulgari, împărțiți pe la acele biserici, care în mare parte sînt ruinate de tătari; în timpul din urmă acel vicar a cerut cu cea mai mare stăruință să i se dea ceva subsidii pentru a repara biserica ruinată din București, unde își are reședința domnul muntean și unde obișnuiesc să vină mulți catolici de felurite naționalități ca să intre în slujba lui, fie la curte, fie în armată; căci el nu mai poate cere milostenie, țara fiind prea pustiită de război.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de N. Iorga în: *Călători, ambasadori și misionari...*, București, 1899, p. 54 și urm.

Este un raport către papa Inocențiu XI întocmit de către secretarul *Propagandei*, Urbino Cerri, între anii 1676—1678, pe baza relațiilor din lumea întreagă. Partea privind țările române este redată aici. Editorul a folosit 2 texte: unul din Dresda intitulat *Informazione dello stato della religione catolica in tutto il mondo* (fără nume de autor), și altul din Veneția *Stato della religione catolica in tutto il mondo*, cu numele autorului. A fost reprodus aici textul după ms.-ul din Dresda, dînd în notă deosebirile după cel din Veneția. Mai există un alt ms. în arhiva Propagandei după care a publicat I. Bianu unele fragmente în „Columna lui Traian“, p. 162—164.

[2] Petru Bakšić, arhiepiscop de Sofia, Vezi *Călători* V, p. 194 ș.u.

[3] Anton Stepančić, vezi biog. sa în vol. de față.

[4] Inocențiu XI (1676—1689).

[5] Stefan Knezević, zis Conti, arhiepiscop de Sofia.

Şi mai roagă acel vicar să i se trimită doi sau trei călugări din ordinul său, cu deprinderi bune şi cu învăţătură, pentru a-i folosi la educarea copiilor pe care numiţii schismatici — şi anume cei mai de neam —, îi vor trimite la şcoală, spre marele folos al religiei catolice.

Moldova

În Moldova[6], catolicii au nouăsprezece biserici, şi numai aceea din Cotnari are venituri pentru a ţine un preot, în celelalte nu pot trăi misionarii, atît pentru motivul că veniturile bisericilor sînt acaparate de schismatici, cît şi din cauza sărăciei catolicilor, reduşi de războaie la cea mai mare mizerie; ceea ce-i face să ceară oarecare ajutor anual de la Congregaţie.

În clipa de faţă se află în ţară <doi> preoţi moldoveni[7] şi trei minoriţi conventuali[8]; aceştia din urmă, după ce au petrecut aici treisprezece ani, doresc să se întoarcă în Italia, cum s-a întors şi părintele Vito Piluzzi, care petrecuse aici 23 de ani, spre marea mulţumire a populaţiei de aici şi a congregaţiei. Va trebui deci totuşi să se trimită un prefect cu şase alţi călugări capabili şi bine instruiţi.

Biserica din Bacău era reşedinţa episcopului, dar revărsarea rîului a ruinat-o. În prezent domnul[9], deşi schismatic convins, este totuşi foarte binevoitor faţă de catolici, datorită secretarului său[10] care este de loc din Cameniţa şi este bun catolic, iar părintele Vito a dispus să se clă-
p. 56 dească o biserică nouă, într-un loc mai bun. Acest domn a fost numit de curînd de Poartă, înlăturîndu-l din scaun pe celălalt[11], care era un mare duşman al catolicilor; astfel putem nădăjdui multe înlesniri. La Episcopia amintită se numesc de obicei acei pentru care intervin regii Poloniei, precum face acum cel de faţă[12] pe lîngă Sanctitatea voastră; şi bănuindu-se că <şi acest episcop> va face ca şi înaintaşii săi — dintre care, cei mai mulţi n-au stat la reşedinţa lor — congregaţia se gîndeşte, să trimită, în acest caz aici pe numitul părinte Piluzzi, cu titlul de episcop *in partibus*, cum a făcut în mai multe rînduri, şi

[6] În ms. veneţian: „numită odinioară Valahia, dar azi numită astfel de la un rîu cu acelaşi nume, care o străbate, şi luată de Soliman de la Ştefan cel Bun, care o săpînea; care Ştefan, deşi ortodox, avea ca soţie o unguroaică romano-catolică făcînd mult bine pentru credinţa noastră“.... Precum se vede autorul confundă pe Ştefan cel Mare cu Alexandru cel Bun, precum şi campania lui Soliman din 1538 cu expediţiile turceşti contra lui Ştefan cel Mare.

[7] De fapt saşi din Cotnari şi Baia, ca Petru Wolff (la Cotnari) şi Grigore Gross (la Suceava).

[8] Antonio Rossi, prefect al misiunii catolice, cu reşedinţa la Galaţi, Giovanni-Battista del Monte la Ciubărciu şi Angelini fără post stabil.

[9] = Antonie Ruset (1675—1678).

[10] Stanislaw Kienarski.

[11] Dumitraşcu Cantacuzino (1673—1675).

[12] Ioan al III-lea Sobieski (1674—1696) a intervenit în 1676 pentru Iacob Gorecki, care a murit îndată după numire.

<chiar> în timpul din urmă în persoana defunctului arhiepiscop de Marcianopol[13]. Provincia e locuită de 4 000 de catolici, ceilalți sînt greci schismatici[14], armeni, luterani și evrei. Mai înainte se aflau la Iași părinții iezuiți, care făceau multă ispravă, dar din cauza războiului au plecat de aici. Scrie acum nunțiul din Polonia, că ei vor să se reîntoarcă aici.

---

[13] Petru Parčević. Vezi biografia lui din acest volum.

[14] În manuscrisul venețian se mai află adausul: „care au un mitropolit cu trei episcopi. Aceștia pe lîngă ereziile obișnuite, mai mărturisesc și multe altele, și mai ales încuviințează pentru bani divorțuri cu dreptul de a lua altă soție; dacă se plătește o sumă anumită, la păresimi se îngăduie concubinajul, și mai spun că oricine aduce un catolic la legea ortodoxă este iertat de păcate. Mai mult, un domn ortodox foarte rău cu numele de Ștefăniță, a silit pe toți catolicii să se boteze din nou, dintre care însă după moartea lui mulți s-au întors la credința catolică, și a distrus multe biserici. Se mai află încă, răspîndiți armeni, luterani, evrei".

MEMORIILE CAVALERULUI DE BEAUJEU

Cuprinzînd călătoriile sale în Polonia, Germania și Ungaria cu relatări referitoare la acele țări începînd din anul 1679[1] (1681)

...Curtea a rămas mai multă vreme la Pilaskowits, unde a primit pe un trimis turc // care venea să ceară așe- p. 381
zarea definitivă a hotarelor celor două state ca urmare a tratatului de p. 382
pace încheiat la Žurawna în anul 1676. Împrejurările sosirii acestui turc sînt destul de deosebite: el nu era trimis decît de pașa de Camenița, dar cu scrisorile marelui vizir aduse pînă în acel oraș de către un capugiu care a rămas acolo bolnav și nu și-a mai putut urma drumul pînă la curte. El a ajuns la 4 leghe de Pilaskowits fără ca să fi fost informat careva de venirea sa, și fără ca marele hatman[2], care era la Liov, să-l fi prevenit pe rege... [E primit de acesta în audiență...].

A mai venit în același loc, la Pilaskowits, un alt fel de trimis, care p. 385
era un moldovean *(un Valake)* destul de puțin arătos, și care arăta mai degrabă a poznaș decît a om plin de duh: dar nu-i lipsise totuși duhul ca să ademenească chiar din Camenița o Companie întreagă a garnizoa-

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez al Memoriilor tipărite sub titlul de mai sus la Amsterdam „la succesorii lui Ant. Schelte" în 1700, pp. 381, 385—386, 442. Autorul, care nu trebuie confundat cu omonimul său, cavalerul de Malta, Quiqueran de Beaujeu, celebru prin evaziunea sa de la Cele 7 Turnuri, în 1670 după o captivitate de 10 ani, a venit în Polonia spre a-și căuta un rost, într-un moment cînd se deschideau acolo perspective atrăgătoare în urma tratatului secret de alianță a Poloniei cu Franța. Ambasadorul Franței, marchizul de Béthune, pregătea niște corpuri expediționare în vederea unei acțiuni fie împotriva Brandenburgului, fie a împăratului Leopold în Ungaria. Dar la sosirea lui Beaujeu în 1679 regele Poloniei nu mai urmărea aceleași scopuri, iar Béthune era rechemat în Franța, reușind totuși să mai rămînă pînă în vara anului 1680. Beaujeu a plecat odată cu el la Paris, primind însărcinări speciale în legătură cu aplanarea unor litigii dintre marchiz și familia d'Arquien, a reginei, și a marchizei. S-a înapoiat îndată în Polonia, unde a rămas și mai departe. Béthune, reîntors ca ambasador după 1683, l-a luat poate în suita sa în campania din Moldova din 1686, cînd e citat în relația lui Dupont un *conte* (?!) de Beaujeu. El moare în 1688. Din unele aluzii ale editorului, s-ar părea că ar fi existat și un al doilea volum de Memorii, gata de publicare în cazul unei desfaceri satisfăcătoare a volumului I.

[2] Jablonowski.

nei sale, ce e drept în majoritate valahi și latini, dar supuși totuși ai
turcilor; părea dealtminteri lucru destul de greu ca o trupă atît de com-
pletă să fi putut să dezerteze, ofițeri și trupă cu steag cu tot dintr-o
cetate cum e Camenița, unde este întotdeauna o garnizoană puternică și
o cavalerie cu ochii în patru. Această împrejurare în unire cu venirea
tot atunci a trimisului turc dădea de bănuit că ar fi vreo lucrătură as-
cunsă din partea necredincioșilor. Dar regele Poloniei nu a pregetat să
p. 386 primească pe acești dezertori în slujba sa // și să facă din ei compania
a doua de ieniceri din garda sa. Acela care îi ademenise din Camenița
fusese prizonier *(esclave)* în Polonia, și a fost trimis în acel loc cu po-
runca să spună că a scăpat din lanțuri și s-a reîntors la slujbă. El l-a
înșelat pe pașa acelui oraș prin false destăinuiri ale unui plan secret pe
care pretindea că îl avea de a răpi pe rege. A fost însărcinat cu execu-
tarea lui, și i s-a dat în acest scop această companie de ieniceri pe care
a știut să-i atragă de partea sa mai înainte; a venit să-l înștiințeze pe
rege de reușita sa, lăsîndu-și compania aproape de Javorow, unde mai
apoi regele a venit să o inspecteze pe ziua de 4 august din anul acesta
<1681>. Fidelitatea acestor dezertori nu s-a desmințit pînă acuma nici
în campania de la Viena <1683>, unde M. Sa regele Poloniei i-a condus
cu o severitate care făcea să tremure pe toți...

... Regele actual a adăugat la garda cea veche și obișnuită, patru
alte companii pe care le plătește din punga lui: una este în întregime
p 442 de dezertori turci, sau prinși de război, care // au luat această hotărîre
de bună voie, printre care sînt români și moldoveni. El a adunat pe
acești străini din vremea cînd era mare hatman și a format din ei o
companie de ieniceri... etc.

A doua companie este tot de ieniceri și este aceea care a dezertat de la Camenița în 1681, cu toți ofițerii și cu steag cu tot, cum am mai zis. Regele i-a dat o uniformă puțin diferită de aceea a primei companii în ce privește culoarea hainelor și forma bonetei, cele ale acestei companii a doua fiind lungi, și atîrnînd pe spate ca acelea care fuseseră date grenadirilor noștri la înființarea lor și sînt tivite cu o fîșie largă de blană.

GIAMBATTISTA DONADO

(1624—1700)

Senatorul venețian Giambattista Donado, după ce a îndeplinit diferite funcțiuni de răspundere pe lîngă guvernul venețian, a primit la 1680 sarcina importantă de a reprezenta Republica Veneției la Constantinopol. Rechemat în țară la 1684 sub învinuirea de a fi încheiat un tratat defavorabil cu Poarta, a fost închis, apoi eliberat. A rămas în slujba guvernului pînă la moartea sa, întîmplată la 1700. Pe baza informațiilor adunate în timpul șederii sale la Constantinopol a scris o carte asupra literaturii turcești, prima lucrare în acest gen, intitulată *Della letteratura dei Turci*, Veneția, 1688.

Relația despre misiunea sa la Constantinopol a fost publicată în colecția Barozzi și Berchet; *Relazioni degli ambasciatori e baili veneti a Constantinopoli*, partea a II-a, Veneția, 1873, p. 287 și urm. Fragmente din rapoartele sale, privind țara noastră au fost adunate la un loc și tipărite — cu multe greșeli — în *Hurmuzaki*, V/2.

Despre călătoria și petrecerea sa la Constantinopol, Donado a mai publicat un mic volumaș, puțin răspîndit, cu titlul: *Viaggi a Constantinopoli (di) Gio-Batista Donado, senator veneto, spedito baile alla Porta ottomana...*, Veneția, 1688.

Partea privitoare la primirea lui Gh. Duca e reprodusă de N. Iorga în *Călători, ambasadori, misionari, în țările noastre...* București, 1899 (Extras din Bul. Soc. Geogr. 1898) pp. 18—20. O analiză a relației a dat și în *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, pp. 69—71.

[PRIMIREA LUI GHEORGHE DUCA LA CONSTANTINOPOL][1] *(1681)*

... Am avut prilejul de a vedea de aproape lucruri vrednice de amintit, petrecute în acest timp. Unul din ele a fost venirea în capitala Imperiului[2] a lui Duca-Vodă de Ianina[3] domnul Moldovei, chemat de către sultan[4] pentru a-i încredința cîrmuirea Ucrainei și distribuirea de timaruri[5] în noul ținut cucerit[6], la aproape 14 000 de inși. Dar distribuirea nu s-a putut face negăsindu-se oameni care să-și ia răspunderea

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga în *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*, București, 1899, pp. 18—20.

[2] *Regia Metropoli* = Constantinopol.

[3] *Duca Vaoda Iannina*. E Gheorghe Duca, în a treia domnie (1678—1684).

[4] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

[5] Timari, feude militare încredințate de sultan în schimbul prestării serviciului militar.

[6] Partea din Ucraina dobîndită în 1677—1678 după campaniile contra cazacilor.

cuantumului[7] de contribuţii militare sau personale, avînd în vedere apropierea (acestui ţinut) de tătari, cazaci, calmuci, moscoviţi şi poloni. Totuşi domnul s-a înfăţişat înaintea sultanului. Locuia într-un palat al său, dincolo de portul maritim al Constantinopolului care dă în cartierul locuit de greci, numit Fanar[8], foarte larg şi nobil şi lung de vreo patru mile, întinzîndu-se pînă la Eyub[9].

În mijlocul său e aşezat palatul[10] impunător şi frumos: loggia sa şi malul dau asupra portului. De aici a plecat Duca vodă cu un alai de două sute de persoane îmbrăcate în haine lungi după moda orientală şi cu capetele acoperite cu calpac, adică o beretă de modă levantină cu bordură de blană.

O parte din ei erau husari din gardă, alţii erau slujbaşi mărunţi de la curte, iar alţii erau boieri în slujba lor. El însuşi într-un veşmînt de ceremonie din brocard veneţian de aur şi argint, împodobit cu samur, călare pe un cal prea frumos, venea însoţit de un număr de greci, care erau rude de ale sale, mari dregători şi prieteni. A mers de-a dreptul la Seraiul cel mare, unde a fost primit cu ceremonialul ce se obişnuieşte faţă de ambasadori. Intrînd în sala divanului i se dădură caftane pentru el şi pentru douăzeci şi patru din oamenii săi; de aici a fost introdus în sala împărătească în faţa sultanului, fiind de faţă numai marele vizir, aga ienicerilor, şi cîţiva viziri de divan, printre aceştia era caimacamul, care fiind locţiitorul sultanului, nu se deslipeşte de lîngă el. A avut loc ceremonia de învestitură şi de prestare a jurămîntului de credinţă după care domnul a ieşit, avînd în mînă buzduganul aurit şi bătut cu nestemate. A prînzit cu marele vizir[11] în timpul cît se făceau plăţile către ieniceri şi alte trupe şi slujitori.

După ce s-a săvîrşit aceasta, a ieşit din curtea palatului călare pe un cal bogat înşeuat dăruit de sultan; înaintea lui mergeau trei sute de ceauşi cu turbane mari şi în urmă veneau oamenii suitei sale. Era înconjurat în semn de cinste de treizeci de peici îmbrăcaţi ca în zile de sărbătoare, cu turban de brocard de argint[12] şi cu un baltag mic în mînă.

Veşmintele lor erau din cîrmîz[13] şi aur curat pînă la genunchi cu canafuri la capăt. Pe dedesubt purtau în chip de cămaşă un văl alb foarte subţire de argint, şalvari de „scarlat“ şi după obiceiul lor cizmuliţe galbene.

Cu acest alai fastuos a fost condus la locuinţa sa.

---

[7] *caratte.*

[8] *contrada detta il Fanale.*

[9] Jup, cartier din Constantinopol cu o moscheie vestită.

[10] Este vorba de Bogdan Serai aşezat în cartierul Fanar, mahalaua Kitab Hamîn sau Kefeli în apropiere de Cornul de Aur, pe o suprafaţă de 23 000—30 000 coţi pătraţi (Uricarul V, p. 170), clădire din timpul împăratului Anastasie I (491—518) refăcută în 1381 şi desăvîrşită de Petru Rareş (cf. G. Balş, *Bogdan Serai*, extras din „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice“, Bucureşti 1916, pp. 1 şi urm., 9, 10, 11. Despre palatul lui Duca pomeneşte şi Galland în *Jurnalul* său, I, p. 78: acoperit cu scînduri pe din afară şi cu zugrăveală interioară costînd 12 000 de scuzi. După el Cornelio Magni îşi însuşeşte această informaţie (din martie 1672).

[11] Mahtul Mustafa paşa (1676—1683).

[12] *con tocca d'argento al turbante.* Galland dă această descriere: „leurs bonnets d'argent doré ornés d'un petit plumage de héron“. Iar într-o descriere a curţii otomane se spune: des bonnets ronds et hauts en teste.

[13] *Cremese*, şi mai departe *Scarlatto* desemnează două tonuri de roşu foarte preţuite şi totodată şi o calitate deosebită a stofei. În unele texte vechi franceze se poate întîlni împerecherea neaşteptată de *écarlate verte!*

ANEXA III

DOCUMENTARE CONTEMPORANĂ

SIR PAUL RYCAUT

(1629—1700)

Sir Paul Rycaut s-a născut în decembrie 1629 la Londra, ca fiu al lui Sir Peter Rycaut, bancher bogat originar din Brabant. A studiat la Cambridge şi la Universitatea Alcala de Henares în Spania. După Restauraţie (1660) a devenit secretarul lui Sir Heneage Finch, lord Winchilsea. La numirea acestuia în calitate de ambasador al Angliei la Poartă (25 iunie 1660), l-a însoţit la Constantinopol, unde a rămas pînă în vara anului 1667. În această perioadă a intrat în legătură cu diferiţi dregători ai Seraiului, cu diplomaţi şi cărturari străini, cu reprezentanţi ai populaţiei creştine, a învăţat limba turcă, a cercetat istoria şi religia turcilor. A călătorit atît în statele barbareşti (1660—1661) cît şi în Peninsula Balcanică şi Ungaria, în drum spre Viena (1665—1666). La moartea consulului Angliei la Smirna, William Cave, Rycaut i-a urmat în acest post pînă în 1677. S-a întors în patrie la 1678.

A editat jurnalul de călătorie a lordului Winchilsea de la Smirna la Constantinopol în 1661 *(A Narrative of the success of the voyage of the Right Honourable Heneage Finch, Earl of Winchilsea... from Smyrna to Constantinople)* şi textul noilor capitulaţii încheiate de Anglia cu Poarta otomană *(The Capitulations and Articles of peace between the Maiestie of the King of England... And the Sultan of the Ottoman Empire...* 1663). A tipărit opera sa de căpetenie, *The Present State of the Ottoman Empire* la sfîrşitul lui august 1666 (deşi pe foaia de titlu figura anul 1667); majoritatea exemplarelor pierind în marele incendiu care a distrus centrul Londrei cu o lună mai tîrziu, lucrarea — unanim apreciată — a cunoscut un nou tiraj în 1668. Se cunosc 12 ediţii tipărite în lb. engleză în intervalul 1667—1701, 14 traduceri imprimate în lb. franceză, 4 în lb. italiană, 3 în lb. germană, 2 în lb. olandeză şi cîte una în limbile polonă şi rusă. A fost ales membru al Societăţii Regale britanice la 12 decembrie 1666. În 1669 Rycaut a dat tiparului o lucrare cu un caracter mai special, *History of the Three late famous Impostors, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei, and Sabatai Sevi...*, dedicată unor pseudo-profeţi religioşi sau pretendenţi impostori la tronul sultanilor, care stîrniseră o anumită vîlvă în cercurile eclesiastice şi diplomatice europene la mijlocul secolului al XVII-lea. În sfîrşit, tot închinată unor probleme de ordin confesional mai este şi o altă operă intitulată *The Present State of the Greek and Armenian*

Churches, Anno Christi 1678, tipărită la întoarcerea sa în Anglia la 1679, în care Rycaut făcea o doctă prezentare a cultului răsăritean ortodox, a organizării clerului și instituțiilor religioase; în această carte există pasaje referitoare și la lăcașurile de la Muntele Athos, menționîndu-se și bogatele danii făcute — în decursul timpurilor — de domnii români. Încurajat, Rycaut s-a hotărît să continue marea monografie dedicată turcilor de predecesorul său Richard Knolles, editînd la Londra, în 1680, *The History of the Turkish Empire from the year 1623 to the year 1677* — cunoscînd, la rîndul ei, numeroase reeditări, traduceri și completări pînă la 1701.

Din ianuarie 1686 pînă la 11 februarie 1687, el a slujit în calitate de secretar al vice-regelui Irlandei, Henry Hyde, conte de Clarendon, iar între 21 aprilie 1689 și 27 iunie 1700 a funcționat ca rezident al Marii Britanii în orașele hanseatice cu reședința la Hamburg. Scurtă vreme după înapoierea sa în patrie, Rycaut a murit la 16 noiembrie 1700.

Celebritatea lucrării sale asupra stării Imperiului otoman, cea mai serioasă și documentată dintre toate operele sale, s-a datorat nu numai cunoștințelor de limbă turcă ale lui Rycaut, dar și contactelor sale cu demnitarii otomani și utilizării registrelor oficiale privind dregătoriile statului, forțele armate de uscat și navale ale turcilor și ale principatelor tributare, veniturile imperiului ș.a. Printre informatorii creștini ai lui Rycaut, se numărau și polonezul renegat Albert Bobowshi petrecînd nouă ani în seraiul împărătesc sub numele de Ali beg, apoi medicul marelui vizir Ahmed Köprülü, anume italianul Giovanni Mascellini din Pesaro, ce a petrecut cîțiva ani și la curțile domnești din București și Iași și dragomanul rezidentului habsburgic la Poartă, venețianul Marc Antonio della Torre.

Nu a vizitat niciodată principatele dar a avut legături cu fostul domn Gheorghe Ghica, trăind ca mazil la Constantinopol și cu kapukehaiele principatului muntean, marele spătar Toderașco Sturza și marele vistier Dumitrașco în anii 1663—1664, și a urmărit — în calitate oficială — litigiul dintre negustorul scoțian de potasă în Moldova, Patrick Simson și concurenții săi greco-levantini, ale căror diferende s-au judecat la Constantinopol.

Informațiile lui privind regimul dominației otomane în țările române, cuantumul haraciului și al obligațiilor lor către Poartă și vicisitudinile prin care treceau principatele în urma înăspririi suzeranității turcești, se dovedesc a fi suficient de exacte, în pofida unor confuzii și erori — de mai mică importanță. Se remarcă — în general — seriozitatea, autenticitatea și precizia izvoarelor folosite.

Pentru viața și opera lui Sir Paul Rycaut, menționăm articolele: Sonia P. Anderson, *Sir Paul Rycaut, F.R.S. (1629—1700); his Family and Writings* în „Proceedings of the Huguenot Society of London", XXI (1969), pp. 464—491 și *Sir Paul Rycaut and his journey from Constantinople to Vienna in 1665—1666* în „Revue des études sud-est européennes", XI (1973), nr. 2, pp. 251—273; C. J. Heywood, *Sir Paul Rycaut a Seventeenth-Century Observer of the Ottoman State: Notes for a Study* în vol. *English and Continental Views of the Ottoman Empire 1500—1800* by Ezel Kural Shaw and C. J. Heywood, Los Angeles, 1972, pp. 33—59.

Pentru relațiile lui Rycaut cu românii a se vedea P. Cernovodeanu, *Țările române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de al XVIII-lea)* în „Studii și materiale de istorie medie", VI, 1973, pp. 113—114, 122—126 etc. și L. Demény și P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, București, 1974, pp. 161, 165—170.

CAP. XIV. DESPRE PRINCIPII TRIBUTARI SULTANULUI ADICĂ MOLDOVENI, MUNTENI, TRANSILVĂNENI, RAGUSANI etc.[1] p. 60

Puterea şi mărimea unui Imperiu nu sînt judecate numai prin numărul guvernatorilor, al dregătoriilor bogate de care poate dispune, mulţimea provinciilor reduse la supunere şi silnicia pe care o poate impune altor principi de a-i căuta protecţia... cît şi prin numeroşii tributari, care în dorinţa de a rămîne păstrătorii bunurilor lor pămînteşti, sacrifică de bună voie cea mai mare parte a lor, spre a potoli mînia celui de a cărui putere depinde totul. Şi astfel, aceste nefericite ţări[2], îndelung pustiite de necurmate războaie, asuprite deopotrivă de împăratul Germaniei, <regele> polon şi <sultanul> turc şi ruinate îndeosebi de propriile lor neînţelegeri lăuntrice şi intrigi perfide, învinse apoi prin forţa armelor, au fost silite, pînă în cele din urmă, să se supună puterii turcului, care le chinuieşte şi le asupreşte în afară de orice margini, şi au devenit mai mult sclave ale turcului decît supusele sale. Le priveşte ca pe albinele harnice şi oile aducătoare de cîştiguri, de care are grijă şi le ţine în viaţă din pricina mierii lor şi din interesul pentru lîna lor, iar cînd acestea sînt prea puţine şi socoteşte nimerit, <turcul> deschide uşa pustiirilor tătarilor, ce strîngînd o importantă pradă în bunuri şi oameni căzuţi în captivitate, îi vînd turcilor ca robi, pe acei care le fuseseră înainte supuşi. Aceste trei sărmane provincii, numite odinioară *Dacii*[3], ce au rezistat atîta vreme armatelor romane şi au fost totdeauna socotite ca <fiind locuit de> un popor viteaz şi războinic, cum scrie Virgilius în cartea a VIII-a din *Aeneida*... şi Iuvenal în *Satira a V-a*... // au devenit mormintele şi cimitirele turcilor şi în vremea p. 61
de faţă au fost scena pe care s-au jucat atîtea tragedii ale războiului, fiind apărate cu tot atît de mult preţ şi izbînzi trecătoare pe cît omeneşte se poate aştepta de la o atît de nepotrivită luptă între aceste provincii singure şi Imperiul otoman[4]. Dar acum, pînă în cele din urmă, au fost silite să se supună şi au devenit nu numai tributare, dar sclave şi supuse turcului, care lipsindu-i de sireaua adevărată a principilor lor fireşti, cu drept la succesiune prin moştenire, le-a dat în stăpînirea unor creştini de religie ortodoxă, fără să ţină seama de condiţie <socială>, bogăţie sau destoinicie[5]; ba chiar de multe ori <turcii> au preferat să confere steagul (care este semnul de investitură acordat principilor de sultan) vreunei persoane de rînd ca de pildă cîrciumari, pescari şi altor

[1] Traducerea s-a făcut după *The Present State of the Ottoman Empire*, London, 1668, p. 60 şi urm.

[2] Ţara Românească, Moldova şi Transilvania.

[3] Adică Dacia Ripensis şi Dacia Mediterranea, după credinţa timpului.

[4] Aluzie la ridicarea antiotomană comună a ţărilor române în vremea domnilor Constantin Şerban, Mihnea al III-lea, Gheorghe Ştefan şi a principelui Gheorghe al II-lea Rákóczi din anii 1658—1660.

[5] Rycaut se referă la domni ca Vasile Lupu, Gheorghe Ghica, Eustratie Dabija, Gheorghe Duca sau Antonie din Popeşti, care nu mai făceau parte din vechile „dinastii" ale Muşatinilor şi Basarabilor.

indivizi de felul acesta[6], pentru a batjocori poporul prin josnicia conducătorilor săi şi a-l expune stoarcerilor unor astfel de oameni, fără valoare şi pricepere în <exercitarea> funcţiei lor... [Urmează consideraţii privind starea de umilinţă la care au fost aduse ţările române prin silniciile impuse de Poarta Otomană].

Moldova numită de turci *Bogdania,* a devenit tributară turcilor pentru întîia oară sub Mehmed cel mare[7], dar numai pentru mica sumă de 2 000 de coroane pe an... [Ţara s-a răsculat la 1574 împotriva Porţii sub voievodul Ioan „moldovean din naştere dar care trecuse la mahomedanism“ (!)[8], revenind la religia strămoşească după înscăunarea sa şi luptînd cu vitejie împotriva asupritorilor Moldovei pînă la înfrîngerea şi pieirea lui prin trădare]. Tributul acestei provincii, în acele timpuri, era, după *Istoria turcească*[9], de 40 000 de zechini sau 80 000 de taleri, dar orişice ar fi plătit odinioară sau plăteşte în prezent, cititorul poate să se încreadă în mod sigur de socoteala pe care i-o fac, ce este foarte adep. 62 vărată şi exactă // şi pe care mi-a dat-o o persoană ce a fost voievod mai mulţi ani în Moldova şi Ţara Românească, pus de către turci[10]. Tributul anual al Moldovei constă în:

1. 120 pungi către sultan, fiecare pungă conţinînd 500 de taleri, ceea ce face 60 000 de taleri.
2. 10 000 ocale de ceară <pentru acelaşi> fiecare ocă echivalînd cu 2 livre şi jumătate englezeşti.
3. 10 000 ocale de miere <pentru acelaşi>.
4. 600 chintale de seu pentru Arsenal.
5. 500 ocale de piei tăbăcite <şi>
6. 500 piese ţesute pentru îmbrăcămintea şi cămăşile robilor de pe galere.
7. 1 330 ocale de ceară pentru Arsenal.
8. 10 pungi sau 5 000 taleri marelui vizir şi piei îmblănite cu zibelină pentru un caftan.

---

[6] Exagerări fără temei, deoarece pentru a putea aspira la scaunele de domnie ale ţărilor române, al căror preţ de obţinere era foarte ridicat la Poartă, pretendenţii trebuiau să dispună de o stare materială prosperă, să fie chezăşuiţi de negustori avuţi sau să aibă rude influente şi cu trecere pe lîngă dregătorii turci, condiţii excluse pentru persoane de origine socială modestă.

[7] Adică Mehmed al II-lea (1459—1481). Într-adevăr Moldova a plătit primul ei tribut turcilor în anul 1456, cf. P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc* în „Studii...“, III (1952), nr. 5, pp. 187—198; Mihail Guboglu, *Le tribut payé par les principautés roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques* în „Revue des Études Islamiques“, XXXVI (1969), nr. 1, pp. 52—53 şi p. 67.

[8] Informaţie eronată, referitoare la Ioan Vodă cel viteaz (sau cel cumplit pentru boieri), domn al Moldovei (II. 1572—14. VI. 1574).

[9] *Turkish history,* izvor neidentificat pînă în prezent, autorul neprecizînd dacă este vorba de vreo cronică otomană manuscrisă sau o lucrare europeană tipărită. Pentru cuantumul birului Moldovei în această perioadă, corespunzător, în genere, celui amintit de Rycaut, vezi şi M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX,* în „Studii şi materiale de istorie medie“, II (1957), pp. 13—15.

[10] Gheorghe Ghica, domn al Moldovei (3. III. 1658—2. XI. 1659), apoi al Ţării Româneşti (20. XI. 1659—1. IX. 1660), intim al lordului Winchelsea, ambasadorul Angliei la Poartă şi al lui Rycaut, cf. L. Demény, P. Cernovodeanu, *Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI—XVIII,* Bucureşti, 1974, p. 165—168.

9. O pungă de 500 de taleri kehaielii vizirului sau marelui intendent.

10. La fel defterdarului sau marelui vistier.

Acesta este tributul anual obişnuit pe care ţara trebuie să-l plătească sultanului[11] şi ar fi fost bine şi fericire pentru popor dacă s-ar fi rezumat la atît, dar mai sînt atîtea alte cheltuieli ocazionale, pretenţii şi cereri ale turcilor, impuneri forţate şi arbitrare, numai spre a stoarce bani şi daruri de la acest asuprit şi oropsit popor, încît <peşcheşurile> se ridică la o sumă egală, dacă nu chiar îndoită, celei ce este dator să o verse anual pentru tribut. La care trebuie să mai adaugi preţul oferit <de domn> pentru <a obţine> principatul, şi care este reînnoit la fiecare trei ani şi constă din:

150 pungi sau 75 000 de taleri către sultan.

50 pungi sau 25 000 de taleri către sultana *validè* sau sultana mamă.

10 pungi sau 5 000 de taleri către favoritul sultanului, care este, de obicei, vreun tînăr frumos.

Şi 10 pungi de bani către *Kîslar aga* sau căpetenia eunucilor negri, ce are în grija sa haremul din seraiul <sultanului>.

Şi în cele din urmă către marele vizir şi alţi dregători, atît cît le este nevoia. Tot acest bănet este obţinut cu dobîndă de 40 sau 50% pe an şi cîteodată chiar cu condiţia de a se plăti dublu. Şi acest <împrumut> este făcut de oameni care nedispunînd de bunuri personale, datoria trebuie să fie suportată de către ţară, ce este jefuită şi roasă pînă la oase, mai întîi pentru a acoperi preţul obţinerii principatului, cu dobînzile respective, apoi spre a plăti tributul anual, în sfîrşit spre a potoli mulţimea turcilor lacomi, care, ca nişte vulturi, caută să devore resturile acestui mizerabil schelet. Şi, în sfîrşit, domnii înşişi trebuie să-şi facă socotelile şi să-şi ia măsurile de prevedere pentru viitor, după ce vor fi părăsit cinstea acestei slujbe, spre a trăi într-un fel plăcut în comparaţie cu situaţia lor din trecut; şi acest <lucru> nu e făcut niciodată cu moderaţie sau modestie, ci cu o lăcomie şi poftă nemăsurată, potrivită firii unor oameni crescuţi în zgîrcenia unei case sărăcăcioase. La acestea mai adaugă şi proviziile în cereale <strînse> pînă la limitele lor, în vederea darurilor anuale ce <domnii> trebuie să le facă spre a-şi asigura prietenia mai marilor turci, de la care aşteaptă protecţie pentru persoanele şi bunurile lor. // p. 63

Situaţia şi starea provinciei *Ţara Românească* nu este mai bună, ba chiar mai rea, fiind şi mai nefericită decît cea a Moldovei, acest principat fiind acum în aceeaşi poziţie ca celălalt în singura şi totala supunere a turcului, căruia i-a devenit tributar, sub propriii săi domni, în timpul sultanului Baiazid[12]. [Se arată apoi că adevărata supunere a Ţării Româneşti datează din 1462, cînd Mehmed al II-lea a învins pe Vlad Ţepeş şi a înscăunat pe fratele mai tînăr al acestuia, Radu cel

[11] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

[12] Baiazid I, „Ildirîm" (1389—1402), După păreri mai recente, primul tribut — vremelnic — al Ţării Româneşti ar fi fost plătit de Mircea cel Bătrîn după bătălia de la Rovine (10 oct. 1394), dar pentru scurtă vreme. Reluarea haraciului, de atunci neîntreruptă, a avut loc după expediţia sultanului Mehmed I, în principatul muntean în 1416/17, cf. M. Guboglu, *op. cit.*, pp. 56—60.

frumos, susținut de boieri, ce s-a declarat vasal turcilor. Istoricul englez mai amintește și de ridicarea lui Mihai Viteazul din 1595, care, „unindu-se cu Sigismund al Transilvaniei și cu domnul Moldovei“ s-a războit „îndelung și strașnic cu turcii“, dar pînă la urmă, din pricina dezbinărilor interne, Țara Românească a fost, ca și Moldova, „subjugată unei puteri ce o tiranizează atît de crunt“].

Tributul Țării Românești către sultan era mai înainte de 120 pungi sau 60 000 de taleri anual[13], la fel ca și cel al Moldovei și ar fi continuat astfel, dacă răposatul Matei vodă, către anul 1655 (!)[14], nu s-ar fi îmbogățit și uitînd de situația sa (asigurîndu-și prin prieteni și însemnate daruri către Poartă o continuitate în domnie de-a lungul a 19 sau 20 de ani)[15], nu s-ar fi răsculat împotriva turcului, apreciindu-și în mod greșit puterea și bogăția a fi în stare să se opună puterii Imperiului otoman; dar fiind în curînd redus la supunere și silit să se plece, viața sa a fost cruțată și liniștea țării sale răscumpărată prin ridicarea tributului ei[16], așa încît acum, ceea ce anual se urca înainte la 120 pungi.

1. A devenit 260 pungi pentru sultan sau 130 000 taleri.
2. Se livrează 15 000 ocale de miere.
3. 9 000 ocale de ceară.
4. Către marele vizir 10 pungi sau 5 000 de taleri și un caftan îmblănit cu samur, către marele vizir.
5. Către defterdar sau mare vistier, cîte o pungă cu bani, sau 500 de taleri și un caftan îmblănit.
6. Către Kislar aga sau căpetenia eunucilor haremului, 12 000 de aspri.
4. Către marele vizir 10 pungi sau 5 000 de taleri și un caftan îmblănit.

Alte dări și sarcini care se pun asupra țării și se plătesc din trei în trei ani, nu sînt mai mici decît acelea ale Moldovei; metodele și iscusința folosite pentru a stoarce bani sînt aceleași, asuprirea, egală în orișice privință, în afara amintirii extravagantei dezordini a lui Matei vodă mereu trează, împingînd pe turci — prin pretențiile lor — să adîncească mai mult pustiirea și sărăcia în această țară. De curînd a fost înscăunat acolo din porunca sultanului în anul 1664 un nou domn
p. 64 poreclit de către greci *Stridia bei*[17], // ceea ce înseamnă un om care a adunat ceva bogăție vînzînd stridii și pește; acest individ a urmat în scaun fostului domn Gregorașco[18], care temîndu-se de mînia marelui

[13] Vezi și M. Berza, *op. cit.*, pp. 30—32.

[14] În 1655, cînd a avut loc răscoala seimenilor și dorobanților în Țara Românească, Matei Basarab era răposat, de la 9 aprilie 1654.

[15] În realitate 22 ani, între 1632—1654.

[16] Confuzie între îndelungata domnie a lui Matei Basarab cînd a avut loc într-adevăr o sporire a tributului — datorită prosperității țării — și răscoala antiotomană a succesorilor săi în principatul muntean, Constantin Șerban (9. IV. 1654—III. 1658), și Mihnea al III-lea (III. 1658—XI. 1659), care au fost într-adevăr „haini“ față de Poartă. Vezi pentru toate acestea M. Berza, *op. cit.*, pp. 37—39.

[17] Radu Leon (2. XII. 1664—3. III. 1669), care domnea în epoca în care Rycaut și-a tipărit cartea.

[18] Grigore I Ghica, domn al Țării Românești (16. IX. 1660—27. XI. 1664; II. 1672—XI. 1673), fiul lui Gheorghe Ghica al Moldovei.

vizir[19] pentru că se întorsese acasă, cu oastea, fără voie, fiind învins de generalul Souches[20] lîngă Lewa, a fugit să-şi scape viaţa pe teritoriul împăratului[21]. Turcii, care totdeauna se răzbună pe popor din pricina crimelor conducătorilor sau a supuşilor conducătorilor, au ridicat preţul <obţinerii> principatului la un nivel atît de ridicat, obligînd pe Stridia Bei, care a acceptat orice sumă <ar fi> după cum am fost pus la curent în mod confidenţial), să plătească pentru domnie 800 pungi de bani sau 40 000 de taleri; la care, adăugîndu-se dobînzile amintite anterior, se poate calcula cu uşurinţă la ce sumă s-a obligat noul domn şi las pe cititor să-şi imagineze cu ce inimi fericite şi binecuvîntări va primi poporul acestei ţări pe domnul ei ruinat.

Nici Transilvania nu a fost scutită, în întregime, de opresiunea turcească [...]. Acest principat a rămas cîtva timp în supunerea şi la dispoziţia regelui Ungariei, al Poloniei, a împăratului şi cîteodată a turcului, pînă cînd, datorită creşterii măririi otomanilor, turcii au devenit stăpînii celei mai bune părţi ale ţării. Dar acum Transilvania este mai uşor şi mai onorabil tratată decît celelalte două provincii, tributul ei fiind mai scăzut şi principii ei. aleşi, în cea mai mare măsură, cu regularitate, din vechea lor viţă, sau, pînă la urmă, din cele mai onorabile case de boieri sau nobilime, avînd o afinitate sau înrudire cu adevăratul sînge al voievozilor din trecut[22]. Vechiul lor tribut, era numai de 6 000 de zechini pe an[23] dar mai tîrziu a fost sporit cu 9 000 pe an din pricina anexării de către Rákóczi a cîtorva castele de la poloni[24], pe care turcii, dorind să le aibă, s-au resemnat să le lase în stăpînirea sa, în schimbul sumei sus amintite, ele aflîndu-se şi acum în mîinile transilvănenilor; peste acestea, plăteau doar 300 de taleri şi 2 pungi cu bani de argint celor şapte viziri din Divan. Şi acestea sînt toate obligaţiile pe care le au faţă de turc, ce arată totdeauna mai mult respect principelui şi trimişilor săi, decît faţă de acei din provinciile învecinate, din pricină că această ţară nu se află cu totul în puterea sa (mai multe cetăţi fiind în mîna împăratului Germaniei) şi de aceea se poartă cu mai multă bunăvoinţă faţă de popor, ştiind că prea multă severitate l-ar împinge la răscoală. Şi acest motiv a determinat pe turci să trateze cu modestie pe Mihail Apafi principele acestei ţări, în ultimele războaie din Unga-

---

[19] Ahmed Fazîl Köprülü, mare vizir (1661—1676).

[20] Louis Rattuit de Souches (1608—1683), general imperial de origine franceză, luptînd în armata aflată sub comanda mareşalului Montecuccoli.

[21] Referitor la urmările bătăliei de la Lewa sau Leviče (15 iulie 1664) pentru Grigore I Ghica, vezi mai ales A. Veress, ***Pribegia lui Gligoraşcu vodă prin Ungaria şi aiurea (1664—1672)*** în „Analele Academiei Române", M.S.I., seria a III-a, tom. II (1924), pp. 269—336.

[22] Adică familia Báthoreştilor.

[23] Vezi pentru tributul plătit de Transilvania Porţii otomane în secolele XVI—XVII monografia lui János Lipták, ***A Portai adó története az Erdélyi fejdelemségben*** (Istoria contribuţiei datorate Porţii de Transilvania), Késmárk, 1911, pp. 15—60.

[24] Rycaut comite o eroare, deoarece sporirea haraciului Transilvaniei către Poartă s-a datorat anexării la principat în timpul domniei lui Gheorghe I Rákóczi a unor comitate din ***Partium*** şi Ungaria superioară şi nicidecum de la poloni; cf. A. Beke şi S. Barabás, ***I. Rákóczi György és a Porta*** (Gheorghe I Rákóczi şi Poarta), Budapest, 1888.

ria[25], avînd încredere în comportarea sa, considerîndu-l mai degrabă ca pe un onorabil aliat, îngăduindu-i să dispună în toată libertatea sa de <cetatea> Săcuieni[26], după predarea sa de bună voie în urma unei răscoale, fără vreun control sau amestec al turcului, ca suzeran al său; și pentru mai multa sa încurajare s-a hotărît ca atunci cînd sultanul va supune în întregime Ungaria, acele părți care nu sînt supuse pașalelor, să fie anexate teritoriilor sale, iar el să fie cinstit cu titlu de rege al Ungariei[27].

Acești principi ai celor trei susamintite provincii au de asemenea îndatorirea să slujească pe sultan în războaiele sale, totdeauna cînd li se cere...

p. 183 *Forțele auxiliare ale sus-amintitei oști turcești*

Sînt tătarii, muntenii, moldovenii și transilvănenii sub comanda principilor respectivi, care sînt obligați să slujească în persoană ori de cîte ori sînt chemați prin porunca sultanului... [Pentru hanul tătar se fac uneori excepții]. Dar principii Țării Românești, ai Moldovei și Transilvaniei nu sînt niciodată scutiți de prezența personală în tabăra <turcească>, fiecare din ei fiind respectiv așteptat cu o oștire de 6 pînă la 7 000 de oameni[28]. Iar dacă principele Transilvaniei numit Apafi, n-a fost chemat în afara hotarelor propriei sale țări în ultimul război împo-
p. 184 triva Împăratului[29], aceasta s-a făcut cu scopul // ca el să apere aceste avantposturi de vreun atac al dușmanului iar nu pentru că ar fi fost scutit să nu fie prezent în tabăra marelui vizir.

---

[25] Războiul austro-turc din 1663—1664, încheiat prin pacea de la Vasvár (10 aug. 1664).

[26] *Zekehyd*, în jud. Bihor. Garnizoana alcătuită din mercenari germani se răsculase pentru neplata lefurilor în decembrie 1663 și s-a pus sub ascultarea principelui Apafi, predîndu-i cetatea. Amănunte la Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665* (trad. G. Duzinchevici — E. Reus-Mîrza), București, 1965, p. 569—570.

[27] Pentru relațiile lui Apafi cu Poarta în perioada 1661—1665, vezi mai ales relatările lui Kraus, *op. cit.*, p. 427, și urm., *passim*.

[28] Pentru îndatoririle militare ale țărilor române către turci vezi N. Iorga, *Istoria armatei românești* (ed. a II-a), vol. II, București, 1930, p. 188—192 iar mai recent N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, p. 308—310 și p. 353—358.

[29] Leopold I (1657—1705).

EDWARD BROWN

(1644—1708)

Născut la Norwich în 1644 ca fiu al cunoscutului medic Sir Thomas Browne (1605—1682) a practicat medicina, vădind însă preocupări de botanică, dar şi înclinaţii pentru ştiinţele umaniste şi clasicism. A întreprins mai multe călătorii de studii în Europa apuseană: a vizitat Italia şi Franţa în 1667, apoi Olanda şi Germania în 1668. În anul următor a ajuns la Viena, străbătînd apoi Ungaria, Stiria, Carinthia, Serbia şi Tesalia pînă la Larissa de unde s-a reîntors în patrie. În 1673 a fost în Ţările de Jos şi Austria. În timpul peregrinărilor prin Slovacia şi Ungaria de nord, în 1669, a făcut observaţii asupra apelor minerale şi salinelor din acele regiuni, publicîndu-i-se rapoartele în cunoscuta publicaţie ştiinţifică „The Philosophical Transactions" în aprilie 1670.

Brown a publicat în 1672 o traducere a *Istoriei cazacilor* (History of the Cossacks) şi a scris vieţile lui Temistocle şi Sartorius în „Plutarch"-ul lui Dryden, apărut în 1700. A fost numit medic la spitalul St. Bartholomew din Londra la 7 septembrie 1682, devenind mai tîrziu chiar doctorul curţii regale, tezaurier al Colegiului medicilor etc. A murit la 28 august 1708 la Northfleet (Kent).

În lucrarea sa *A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola and Friuli*, publicată la Londra în 1673, deşi n-a trecut prin ţările noastre, el semnalează bogăţiile lor naturale, în special ocnele de sare şi speciile de peşti trăind în apele Dunării şi alte rîuri.

Mai apar şi alte informaţii privitoare la români şi înaintaşii lor, la podul lui Traian, la răspîndirea cunoştinţelor de limbă latină în Transilvania, la plata tributului şi dăruirea şoimilor de vînătoare din Ţara Românească către sultan ş.a.

Într-o altă lucrare, întîlnirea sa cu stolnicul Constantin Cantacuzino în decembrie 1669 la Viena, pe care îl socoteşte „un om de seamă... din sîngele crăiesc al Cantacuzinilor" *(An account of several travels through a great part of Germany in four journeys*, Londra, 1677, p. 108).

Pentru biografia lui Edward Brown a se vedea *Dictionary of National Biography*, vol. VII, Londra, 1886, pp. 42—43 iar despre călătoriile sale şi menţiunile despre români, Marcu Beza, *Călători englezi despre români* în „Convorbiri literare", XLVIII (1914) nr. 5, pp. 855—856 şi *Papers on the Rumanian people and literature*, Londra, 1920, p. 22; N. Iorga, *A history of Anglo-Rumanian relations*, Bucureşti, 1931, p. 24; Lucia A. Popovici, *Un călător englez prin Balcani: Edward Brown (1642 (!) — 1708)* în „Noul Album Macedo-Român", II (1965), Freiburg, pp.

253—270; P. Cernovodeanu, *Țările române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de al XVIII-lea* în „Studii de materiale de istorie medie“, VI (1973), pp. 113, 117—118 etc.

DESPRE TRANSILVANIA, BANAT, ȚARA ROMÂNEASCĂ

[Autorul călătorește în 1669 în Ungaria, făcînd și o descriere geografică a țării cu menționarea hotarelor].

p. 1 ... La răsărit este udată de nobilul și navigabilul rîu *Tibiscus* sau Tisa, izvorînd din comitatul Maramureș, la poalele munților Carpați, care, primind <ca afluenți> *Mariscus* sau Mureșul ca și alte rîuri, se varsă în Dunăre... Pe acest rîu este coborîtă o mare cantitate de blocuri de sare, extrasă din mai multe ocne... din Transilvania, din care o mare parte urcă pe Dunăre <fiind desfăcută> în toate orașele pînă la Pressburg; transportul ei este oprit mai departe, deoarece ar putea stînjeni desfacerea sării austriece, din care împăratul își trage un important beneficiu, la fel ca și din cantitatea coborîtă pe Dunăre spre a fi vîndută în Serbia și în țările vecine [...][1].

p. 3 Marele fluviu *Danubius* sau Dunărea își are cursul chiar prin Un-
p. 4 garia... făcînd o cursă // de aproape 300 mile înainte de a trece pe la Belgrad... după ce a udat țărmurile Serbiei, Bulgariei, Țării Românești și ale Moldovei se varsă prin mai multe guri în *Euxin* sau Marea Neagră... [pp. 4—6. Autorul descrie în continuare podurile — mai ales de lemn — construite în Ungaria, Serbia și Banat].

p. 6 Dar cel mai însemnat și mai impunător pod a fost acela construit de împăratul Adrian (!)[2] și descris de istoricul Dio Cassius, din care s-au mai păstrat unele fragmente în ruină nu departe de Severin, la <distanță> de 20 mile ungurești de Belgrad. Acest pod era susținut de 20 de stîlpi din piatră pătrată avînd o înălțime de 100 de picioare, fără a socoti fundația; avea șaizeci de picioare lărgime și distanța de la un stîlp la altul de 170 de picioare unite prin arcuri, pe care se vedea această inscripție:

---

[1] În articolul *Some Directions and Inquiries with their Answers concerning the Mines Minerals, Baths & of Hungary, Transylvania, Austria and other Countries neighbouring to those* apărut în „Philosophical Transactions“, Londra, VI, (1670), nr. 58 (25 aprilie), p. 1191, Brown preciza că „sarea minerală ce este în mod obișnuit consumată la masă se găsește frecvent în mai toate ocnele de sare, ca, de pildă, în acelea din comitatul Maramureșului, în apropierea castelului Huszt; apoi în încă una la Dej, într-o a doua la Turda... o mare cantitate din această sare este coborîtă pe... Tibiscus <= Tisa> și pe rîurile care se varsă în el, „fiind expediată apoi pe Dunăre „spre a aproviziona Serbia și provinciile învecinate“ ca și Ungaria; împăratul Leopold a interzis însă importul sării transilvane în comitatele de nord ale Ungariei, deoarece realiza acolo beneficii însemnate din desfacerea blocurilor de sare de la Hallstadt din Austria.

[2] Corect — Traian, care a încredințat ridicarea podului arhitectului Apolodor din Damasc între anii 103—105 e.n. Întregul pasaj e luat după *Reicherstorffer.*

PROVIDENTIA AUG<USTI>...[3]

În amintirea acestei construcții, romanii au bătut multe monede, unele în argint, nu chiar așa de rare, purtînd inscripția: DANUVIUS...

...Rîul *Tibiscus* sau Tisa este considerat a fi unul din cele mai bogate rîuri în pește din Europa, dacă nu chiar din întreaga lume, așa încît localnicii îl consideră a fi mai bine de jumătate apă și restul pește. [Autorul relatează după părerea băștinașilor că proliferarea abundentă a peștilor s-ar datora bogatelor substanțe minerale aflate în apa rîurilor din Transilvania și în special a sării!]. p. 10

Dunărea abundă în pești gustoși: păstrăvi, bibani, crapi mari și delicioși, atît de mulți cum n-am văzut niciodată; și pe lîngă mulți alții, un pește numit „Coppen", un fel de „Capito"; un „Biscurne" sau un fel de „sugaci (nouă-ochi)" (lamprey); „grindel" sau un fel de „Cobites" pătați, cu 6 aripioare, două scurte // și patru mai lungi; un pește mare foarte asemănător știucii, numit somn (Scheyden), un *Silurus Gesneri* (= Glanis); și în afară de aceștia, mai se fac în anumite anotimpuri, mari provizii de moruni, numiți de ei „Hausons" (Husones) dintre care unii au o lungime de 20 de picioare, socotiți a fi o hrană delicioasă și întrucîtva asemănătoare sturionilor. Pe malurile Dunării se află locuri de pescuit și cherhanele...; cel mai mare loc de pescuit este la Chilia, în Moldova, unde <morunii> sînt sărați și trimiși în alte părți; ei vin din afara Mării Negre[4]. p. 10 p. 11

...Limba latină este foarte folositoare în... Transilvania... M-am întîlnit de asemenea cu vizitii, barcagii și alte persoane care se făceau înțeleși în această limbă[5]. p. 14

[Despre descoperirile monetare antice de lîngă Deva *(Deva or Devas)* din sec. XVI, constînd din tezaurul atribuit regelui macedonean Lysimah și împărțit între generalul Castaldo și împăratul Ferdinand I][6]. p. 20—21

---

[3] Inscripție falsă, plăsmuită de istoriografia umanistă și preluată pe rînd de la un autor la altul. Vezi *Călători* III, p. 169 redarea ei de către Bongars după lista medicului Paul Kertz din Brașov, care la rîndul său s-a folosit de ***Chorographia Transilvaniei*** a lui Reicherstorffer. Vezi și D. Tudor, ***Podurile romane de la Dunărea de Jos***, București, 1971, pp. 74—75. Același autor dă la pp. 64—66 informații despre monedele — mai ales de aramă — bătute de Traian în 105 e.n. cu prilejul terminării construcției podului.

[4] Pentru toate aceste varietăți de pești și exportul lor, vezi C. C. Giurescu, ***Istoria pescuitului și a pisciculturii în România***, I, București, 1964, pp. 245—260.

[5] E. Brown nu a fost în Transilvania, ci în Ungaria. Dacă el pomenește de răspîndirea limbii latine în Transilvania (!) chiar la oameni simpli, o face însușindu-și afirmația călătorului englez Lithgow, din pasajul acestuia referitor la Transilvania. Vezi *Călători* IV, p. 426.

[6] În realitate e vorba de tezaurul lui Decebal (nu Lysimah) îngropat în albia Streiului, descoperit de niște țărani și însușit în mare parte de Martinuzzi, cel ucis apoi din ordinul lui Castaldo, Vezi *Călători*, II, pp. 443, n. 223, care trimite la W. Lazius, ***Reipublicae romanae in exteris provinciis bello acquisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim***, Frankfurt am Main, 1598 p. 927. Vezi și *Călători* I, relațiile lui Taurinus și Reicherstorffer precum și vol. III relația lui Bongars, p. 169, n. 176.

p. 45 La Köprülü (Kuprulih sau Orașul Podului)... ne-am întîlnit cu mai multe persoane, care au adus tributul și un dar în șoimi din Țara Românească către sultan[7], care se afla atunci la Larissa.

p. 58 [La Larissa] am văzut o carte franțuzească privind pe Mihail Cigala[8], un alt impostor, care a înșelat pe împărat, regele Franței și alți principi creștini. Lucru de care, mi-a spus dragomanul[9] rezidentului <imperial> de aici, că turcii au rîs foarte mult și că de fapt el era de origine greacă și nu română.

p. 65 Dintre agenții țărilor străine așteptînd aici pe sultan, <înșir> pe rezidentul împăratului Germaniei, solul Ragusei și un altul din Țara Românească[10] care sînt trimișii <țărilor> învecinate; reprezentanții pentru comerț stau la Constantinopol și nu sînt obligați să se afle în strînsă legătură cu persoana sultanului.

p. 66 [Despre apartenența la religia ortodoxă a popoarelor din sud-estul Europei, printre care și cele din „Basarabia... Moldova și Țara Românească"].

---

[7] Pentru acest dar anual de 12 șoimi mari folosiți la vînătoare vezi M. Cuboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, București, 1960, nr. 34, 37, 556; vol. II, București, 1965, nr. 148, 154, 994, 1294 etc.

[8] Este vorba de Ioan Mihail Cigala zis Mohamed bei, pretins guvernator de Cipru și așa-zis nepot de fiică al sultanului Ibrahim I; după cum se arată în cartea amintită (cunoscînd și o versiune engleză la 1669 datorată lui John Evelyn) acest impostor s-ar fi născut în Țara Românească, la Tîrgoviște, din părinți înstăriți, cu trecere pe lîngă domnul Matei Basarab; cutreerînd curțile Europei, prin înșelarea celor creduli, a obținut daruri apreciabile. Amănunte la O. Lugoșianu, *Un aventurier din secolul al XVII-lea* și N. Iorga *Note cu privire la Ioan Mihail Cigala*, ambele studii fiind publicate în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, pp. 279—290 și 290—300.

[9] Marc Antonio Mamuca della Torre, dragomanul rezidentului imperial Contele Walter Leslie.

[10] Este vorba de capuchehaia domnului Țării Românești, agent semipermanent la Poartă, care era răspunzător în fața dregătorilor otomani de comportarea stăpînului său. Pentru regimul juridic al capuchehaielor noastre la Istanbul, vezi mai ales Ioan D. Condurachi, *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, București, 1920, 71 p. și *Diplomați români în trecut (sec. XIV—XVII)*, Brașov, 1937, 91 p.

ANONIM ENGLEZ

(1664)

DESCRIEREA TRANSILVANIEI CU O ÎNȘIRARE A VOIEVOZILOR ȘI PRINCIPILOR ACESTEIA[1]

Transilvania se mărginește la răsărit cu Moldova, la apus cu Ungaria de nord, la miazănoapte cu „Rusia Neagră", o provincie a regatului polon de care este despărțită prin munții Carpați, la miazăzi cu Serbia și Țara Românească.

Și-a luat numele de la marile păduri ce se întind între ea și Ungaria, numele latin însemnînd „Țara de dincolo de păduri"; de germani este numită „Șapte Cetăți", de la șapte castele sau așezări întărite, care au fost ridicate în vechime pentru apărarea hotarelor.

Este înconjurată de dealuri înalte și păduri ca de niște ziduri astfel încît trecătorile se străbat cu greu, ca și din pricina unor rîuri și pîrîuri — printre care se numără și rîul Olt — unde se află o cetate întărită numită Turnul Roșu, spre a apăra trecătoarea; pe Mureș se mai află și o altă cetate, numită Orăștie.

Pămîntul este foarte roditor, fiind cultivat cu vii, cereale și fructe, din care domnea atîta belșug încă din vremea romanilor încît împăratul Traian[2] a bătut o monedă ce avea figura zeiței Ceres, ținînd într-o mînă un corn al abundenței, iar într-alta patera cu această inscripție: *„Abundantia Daciae"* — Belșugul Daciei. În afară de marea bogăție în grîne și vinuri minunate, țara posedă mai cu seamă o sumedenie de cireși[3] pruni de Damasc, gutui și pepeni obișnuiți, cu nimic mai prejos celor

---

[1] Traducerea s-a făcut după originalul englez *A Prospect of Hungary and Transylvania...* Londra, 1664, pp. 33—40. Pentru titlul întreg și alte amănunte, vezi Paul Cernovodeanu, *O veche carte englezească despre țările române (1664)* în „Aluta, revista Muzeului Sf. Gheorghe", vol. III, 1971, p. 197—206. Textul anonim constă dintr-un rezumat al *Chorographiei Transilvaniei* a lui Reicherstorffer combinat cu unele informații luate de la geografii italieni. Pentru restabilirea unor erori, de pildă originea numirii de Siebenburgen etc. vezi Călători *I și III.*

[2] Confuzie multiplă: moneda e a împăratului Traian Decius (249—251) și nu a lui Nerva Traian. Legenda greșit descifrată este în realitate *Abundantia Au/gusti/.* Pretinsa Ceres este personificarea acestei abundențe.

[3] Vezi Călători IV, *Geografia* lui Magini, p. 582, n. 12 pentru întreg acest aliniat, ca și pentru cel următor: (bogăție în vite, prețul de 1 florin pentru un bou mare după Bonfiniu, bogăție în cai și în metale, p. 583).

din Italia. De asemenea ţintuară din belşug şi o mulţime de alte plante medicinale.

Mai sînt şi cîteva mine de aur şi argint şi mai multe de fier, aramă şi cupru (!) şi nu puţine ocne de sare şi mine de pucioasă. Se găsesc atît de multe vite, încît adesea boi mari sînt vînduţi pe un florin sau o jumătate de coroană, de cap. Au de asemenea rasă bună de cai, ce sînt foarte iuţi şi a căror coamă atîrnă pînă la pămînt, ca să nu mai vorbim de mulţimea de animale sălbatice ce trăiesc în pădurile lor şi de tot felul de zburătoare slujind atît pentru hrană cît şi pentru desfătare.

[După ce face un excurs destul de confuz asupra populaţiei Transilvaniei, repetînd după Reicherstorffer că saşii ar fi fost aduşi aici sub Carol cel Mare iar secuii ar fi urmaşii vechilor sciţi (!) din vremea lui Atila, autorul anonim al broşurii relevă numărul ridicat al locuitorilor, capabil să înlesnească înarmarea chiar a 90 000 de soldaţi, oastea principatului ridicîndu-se în acea vreme la efectivul de 6 000 călăreţi şi 12 000 pedestraşi. Urmează înşirarea oraşelor, tot după Reicherstorffer, cu unele adaosuri, de pildă Braşov, numit de Reicherstorffer şi Stephanopolis (traducere greacă a numirii germane de Kronstadt) apare acum ca o reîntemeiere a lui Ştefan I al Ungariei (1001—1037), care l-ar fi refăcut şi înfrumuseţat. E amintit şi colegiul lui Honterus, fondat în 1544, numit acum „universitate“. Diferă de Chorographie unele menţiuni, de pildă oraşul Sebeş este confundat cu un sat din apropiere, Làz sau Sebeslàz, din comuna Săsciori].

Sebeş sau Laz, ce a fost odinioară reşedinţa saşilor, dar acum se află în decădere este aşezat într-o vale foarte adîncă, bine udată de ape şi aceste ape sînt pline de peşti. *Cluj* numit în latină Claudiopolis, de la împăratul Claudius al II-lea, care l-a refăcut. [vezi Magini, loc. cit., n. 12]. La început a fost doar o colonie de saşi sau germani, dar în vremurile din urmă, ungurii venind ca străini, au fost primiţi ca cetăţeni şi locuiesc acum împreună cu ei. Oraşul este frumos aşezat în mijlocul unei cîmpii îmbietoare, fiind împrejmuit de un zid măreţ, şi înfrumuseţat cu clădiri mîndre. *Alba Iulia,* numită acum Weisenberg, este aşezată pe un mic pîrîu numit Oratas (!) de unde îşi trage şi numele (!). Este clădită pe coasta unui deal în apropierea rîului Mureş sau Murse (!) şi domină o cîmpie cu pomi fructiferi. A fost înainte scaun episcopal şi reşedinţa obişnuită a principelui sau voievodului Transilvaniei, dar în urmă s-a aşezat aici o garnizoană de soldaţi unguri care au luat-o în stăpînire în numele împăratului[4].

[Este amintită Oradea ca fiind aşezată la hotarul turcilor cu Ungaria, apoi Turda, bogată în sare, aşezată la, sau lîngă localitatea *Salinae* menţionată în îndreptarul Geografiei lui Ptolemeu şi care corespunde cu Ocna Mureş din apropiere. Urmează Aiud numit pe ungureşte Enyedinum, de unde nevoia găsirii unui eponim Annius, pomenit de Magini, împreună cu Via Annia, *ibidem].* Aiud, numit de romani Annium, după

---

[4] Reicherstorffer precizase că Alba Iulia aparţinuse episcopiei catolice de Alba, şi după desfiinţarea acesteia fusese preluată de regina Isabela, văduva lui Ioan Zapolya şi mama principelui Ioan Sigismund. Possevino, însuşindu-şi textul lui Reicherstorffer a adăugat că acolo au fost instalaţi soldaţi unguri (ai principelui). Anonimul, confundînd Alba Iulia cu Alba Regală, aflată în zona luptelor dintre turci şi imperiali, la 1663—1664, crede că ea ar fi fost ocupată în numele împăratului ca rege al Ungariei.

o şosea care duce spre oraş, ce a fost construită de un oarecare Annius şi şi-a luat astfel numele de la dînsul; s-au mai păstrat cîteva urme dintr-însa. Deva, ce este însemnată pentru un soi din cele mai bune vinuri, cu nimic mai prejos celor de la Venusium din Italia. [v. Magini, n. 14 vinul din Venosa]. Sălaj ... Gilău, despre care e puţin de spus. *Sebeş*, nu departe de care, la mijlocul între acesta şi oraşul Orăştie, se află o cetate foarte întărită[5] străjuind o trecătoare puternică şi îngustă, care duce spre Ţara Ungurească.

[Autorul enumeră pe cei mai însemnaţi voievozi ai provinciei dintre care cităm pe Ioan de Hunedoara"... un viteaz şi renumit conducător de oşti şi un mare apărător al ţării sale împotriva turcilor", pe Ioan Zapolya, numit de Suleiman I rege vasal al Ungariei, pe românul Ştefan Mailat, fost căpitan al cetăţii Făgăraşului, pe Ştefan Bathory, ajuns rege al Poloniei, pe Sigismund Bathory, aliatul apoi inamicul lui Mihai Viteazul, pe Gabriel Bethlen, rîvnind la coroana regatului „dac", pe cei doi Rakoczi, Gheorghe I şi Gheorghe al II-lea (în timpul acestuia din urmă încercîndu-se desrobirea Transilvaniei de sub robia otomană) şi în sfîrşit pe Mihail I Apafi, înscăunat de turci].

DESCRIEREA MOLDOVEI

Moldova se mărgineşte la răsărit[6] cu Marea (!), la apus cu Transilvania, la miazănoapte cu rîul Nistru şi la miazăzi cu Ţara Românească. Este bogată în cereale, vin, cîmpii şi păduri; este folosită mai mult pentru păşuni, avînd nevoie de locuitori care s-o gospodărească[7]; posedă un număr mare de cornute şi oi, din care trimite multe în alte ţări. Porturile sînt pline de negustori armeni, evrei, unguri şi raguzani; ţara are o formă mai mult rotundă, cu diametrul de 300 mile engleze[8]. Este supusă turcilor.

DESCRIEREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI

Ţara Românească se mărgineşte la răsărit cu Moldova şi un braţ al Dunării, la apus cu Serbia, la miazănoapte cu Transilvania şi o parte a Moldovei iar la miazăzi numai cu Dunărea, ce o desparte de Serbia şi Bulgaria. Lungimea sa este de 500 mile, iar lăţimea de 120; este alcătuită în cea mai mare parte din cîmpie, fiind o ţară roditoare, îmbelşugată în vite şi cu o rasă foarte frumoasă de cai. Are cîteva mine de aur[9], argint şi fier, ocne de sare şi toate cele trebuincioase pentru viaţa omului. Voievozii ei sînt numiţi de sultan.

---

[5] Cetatea dispărută, Sebusvar, lîngă Bologa, între Huedin şi Ciucea.
[6] Punctele cardinale sînt greşit redate.
[7] Afirmaţie dezminţită cu totul de izvoarele interne.
[8] O milă engleză este egală cu 1609,31 m.
[9] Afirmaţie eronată. De fapt se extrăgeau cantităţi infime din acest metal preţios din nisipul depus la revărsarea unor rîuri de munte mai însemnate, printre care Oltul, iar exploatarea se efectua mai ales cu robi, ţigani, cf. şi C. Şerban, *Contribuţii la istoria meşteşugurilor din Ţara Românească: ţiganii rudari în sec. XVII—XVIII* în „Studii, Revistă de istorie", XII (1959), nr. 2 pp. 131—147.

A
PROSPECT
OF
HUNGARY
AND
TRANSYLVANIA
With a Catalogue of the Kings of th
one, and the Princes of the other;
Together with an account of the qualitie
of the Inhabitants, the Commodities of the Countries,
the chiefest Cities, Towns, and Strong-holds,
Rivers, and Mountains.

Whereunto is added
An Historical Narration of the bloody Wars amongst them-
selves, and with the *Turks*, continued to this present
Year 1664.

As also
A brief Description of *Bohemia, Austria, Bavaria, Steirmark,
Croatia, Dalmatia, Moravia, Silesia, Carinthia, Carniola,*
and some other adjacent Countries contained in
a Mapp affixed hereunto:

In which Mapp all the places that are in the power of the *Turk*,
have a Crescent, or half Moon over them; and those in
the possession of the Christians have a Cross.

LONDON,
Printed for *William Miller* at the Gilded Acorn in St *Pauls* Church-
yard, near the little North Door. 1664.

Foaia de titlu a lucrării *A prospect of Hungary and Transylvania...* (Londra, 1664) (Bibl. Acad. R.S.R., I 116314).

Portretul lui Cornelio Magni.

QVANTO

Di più curioso, e vago hà potuto raccorre

CORNELIO MAGNI

Nel primo biennio da esso consumato in viaggi, e dimore per la

TVRCHIA

In varie lettere scritte in *Italia*, le quali principalmente includono l'esame della *Metropoli* di *Costantinopoli*, de' luoghi aggiacenti, e dell'*esercito Ottomano*, si in marchia, come in campo

Dedicata

ALL' INCLITA CITTA'

DI PARMA

SVA PATRIA

Aggiontaui la relazione del *Serraglio* del *Gran Signore*, e delle parti più recondite di esso, distesa dà *Alberto Bobouio Leopolitano*, trattenutovisi con nome di *Ali Bei* in qualità di Paggio da musica.

IN PARMA,

Per Galeazzo Rosati. 1679. Con lic. de' Sup.

Foaia de titlu a lucrării lui Cornelio Magni *Quanto de piu curioso, e vago ha potuto raccorre ... in viaggi per la Turchia* (Parma, 1679) (Bibl. R.S.R., I 18679).

Brașov, vedere din sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 — Acad. R.S.R., stampe AG I/9).

Stema lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești (Din *Biblia lui Șerban*, 1688).

ANEXA IV

DESCRIERI GEOGRAFICE

GUILLAUME LEVASSEUR DE BEAUPLAN

(înc. sec. XVII — 1670)

Guillaume Levasseur de Beauplan s-a născut în Franţa pe la începutul secolului al XVII-lea. Biografia sa este destul de schematică, avînd la bază doar datele pe care le-a dat chiar el în cursul „Descrierii...“ sale. Identificarea sa a fost încercată de editorul modern al „Descrierii“ (din sec. al XIX-lea). Existau mai mulţi purtători ai aceluiaşi nume. Se poate ca el să fie unul şi acelaşi cu un oarecare Beauplan aflat în slujba lui Concino Concini, ministrul şi favoritul regentei Maria de Medici, ucis în 1617. Dar el nu ajunge în Polonia decît în 1631. Despre intervalul acesta de 14 ani, de la prăbuşirea atotputernicului aventurier pînă la expatrierea lui L. de Beauplan ca o consecinţă a acesteia (?) nu se mai pomeneşte nimic. Se pare că a intrat în calitate de căpitan de artilerie în slujba regelui polon Sigismund al III-lea Wasa (1587—1632) care se afla la sfîrşitul domniei sale. Din datele existente rezultă că era inginer militar şi cartograf. A rămas şi sub regele următor, Vladislav IV (1632—1648). A luat parte la luptele polonilor împotriva incursiunilor tătarilor. A luptat, împreună cu alţi compatrioţi ai săi alături de poloni şi împotriva cazacilor care se răsculaseră în Ucraina în urma asupririlor din partea nobilimii polone.

În perioadele de acalmie, Beauplan a întemeiat în Ucraina peste 50 de slobozii (sloboda) şi a încercat să ridice un castel la primul prag al Niprului (1635) cît şi o cetăţuie la Novgorod (1646).

După moartea regelui, la începutul expediţiei împotriva lui Bogdan Hmelniţki (1648), Beauplan a părăsit Polonia înapoindu-se în Franţa după o absenţă de 17 ani.

A scris şi publicat la Rouen o descriere a Ucrainei destinată exclusiv prietenilor săi, intitulată *Description de l'Ukranie — (1650)* urmată de o a doua (Rouen 1660), apoi de o a treia (Paris 1661) care o reproduce întocmai.

A fost tradusă în limba latină de Mitzler de Kolof; în limba rusă de Ustrialov (Petersburg 1832); în limba engleză în *Collection of Voyages and Travels* (Londra 1704) şi în limba germană de J. C. Moeller (Breslau 1780).

În 1861 Augustin Galiţin a dat o nouă ediţie intitulată *Description de l'Ukranie, depuis les confins de la Moscovie jusqu'aux limites de la Transylvanie,* Paris 1861.

Beauplan a alcătuit şi o hartă a Ucrainei, la care a lucrat 8 ani, şi în care apar şi ţările vecine Moldova şi Ţara Romănescă, pentru care a folosit informaţiile dobîndite — după cum spune — în cursul călătoriei sale prin Moldova, care nu ştim cînd a avut loc.

Lucrarea lui Beauplan cuprinde informaţii privitoare la Bugeac, pe care l-a cunoscut poate în cursul expediţiilor de urmărire a tătarilor ce făceau dese incursiuni în Ucraina şi în Podolia, de unde ridicau locuitori spre a-i vinde apoi ca sclavi. Descrierea modului lor de luptă este valabilă pentru toată întinderea expusă incursiunilor lor.

Beauplan este şi autorul primei hărţi mai exacte a Normandiei, a unor table de declinări ale soarelui pentru anul 1600 (Rouen, 1662), precum şi a lucrării despre folosirea sferei plane universale (Havre de grâce, 1673).

Despre localizarea Moldovei şi Ţării Româneşti pe harta lui Beauplan s-a ocupat şi Sigmund von Birken în *Der Donau-Strand mit allen seinen Ein- und Zuflüssen, ausgelegenen Königreichen, Provinzen, Herrschaften und Städten, auch dererselben Alten und Neuen Namen von Ursprung bis zum Ausflusse*, Johann Kramern, 1665, pp. 107—8.

Levasseur de Beauplan a fost cuprins de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 159—160.

[DESCRIEREA BUGEACULUI][1]

p. 60 Cetatea Albă[2] este aşezată la o leghe <depărtare> de mare, pe rîul Nistru; Turcii o numesc Akkermann. Şi acest oraş se află sub ascultarea Turcilor.

p. 61 Chilia este de asemenea un oraş turcesc care este înconjurat în întregime cu ziduri de apărare cu contraescarpă cu tot[3]. Cetatea este aşezată mai jos de oraş, pe malul Dunării, la o leghe depărtare de gura sa, pe celălalt mal. De partea cealaltă se află Chilia veche unde se mai văd încă unele ruine.

Bugeacul se află între Cetatea Albă şi Chilia; este o cîmpie lungă cam de 12 leghe şi largă de 5 pînă la 6 leghe, unde se retrag şi se refugiază Tătarii nesupuşi, care nu recunosc han nici atîrnare turcească. Ea poate să aibă vreo 80 sau 90 de sate. Aceştia sînt, precum zic, din acei tătari fără frîu care aleargă zi de zi spre cîmpiile pustiite pentru a robi pe creştini şi a-i vinde <ca robi> la galere, căci ei nu trăiesc decît din jafuri, asemenea păsărilor de pradă.

Ei pătrund cîteodată în Ucraina şi în Podolia, dar nu rămîn căci sînt siliţi să se retragă în grabă, cu atît mai mult cu cît ei nu sînt în număr mai mare de 4 000 pînă la 5 000 de tătari; dar sînt necontenit la
p. 62 hotar în // cîmpiile pustii; satele lor sînt toate în veşnică mişcare şi casele lor sînt aşezate pe două roţi ca acele ale păstorilor în Franţa, căci după ce au păscut iarba dintr-o vale, pleacă şi se duc în altă parte, după cum voi arăta la sfîrşit.

---

[1] Traducerea s-a făcut după Beauplan, *Description de l'Ukranie depuis les confins de la Moscovie jusqu'aux limites de la Transylvanie*, éd. Augustin Galitzin, Paris, 1861, p. 60 ş.u.

[2] *Bielegrod,... Niestre,... Akierman,... Killa.*

[3] *Est murée entièrement avec la contrescarpe.*

[Urmează descrierea unei insule din apropierea gurei Niprului].

La două leghe de gura Dunării este o insulă joasă de vreo două leghe înconjur, unde se află de asemenea apă bună de băut. Este numită de turci „Illonada"[4], adică Insula Şerpilor.

Ismailul este un oraş turcesc, care nu este întărit cu ziduri; la o leghe mai sus de Ismail se află locul unde Osman, sultanul turcilor, a pus să se ridice la o bătaie de tun mai jos de Oblucița[5], un pod în anul 1620, cînd a venit în Podolia cu 600 000 de ostaşi dar nu a izbutit altceva decît să cucerească o cetate păcătoasă care // se numeşte Hotin, p. 63
aflată pe malul Nistrului, în Moldova[6]; şi încă polonii nu au predat-o decît prin tratatul pe care l-au încheiat cu sultanul, cu condiția ca el să se înapoieze la Constantinopol, ceea ce a şi făcut, după ce a pierdut peste 80 000 de oameni, atît datorită luptelor cît şi bolilor şi foametei care s-au pornit în armata turcească. În acest loc fluviul este foarte strîmt, neputînd avea mai mult de 500 sau 600 de paşi în lățime, deoarece turcii trag cu arcurile lor de pe un mal pe celălalt <chiar> mai jos de acel pod. Dunărea se desface în mai multe brațe şi canalul principal trece pe la Chilia.

Între Reni şi Oblucița se află două insule, după cum se vede. Palleko este un ostrov care se formează între Dunăre şi Marea Neagră, mare cam de 2 000 de paşi, de formă rotundă şi înconjurat de maluri prăpăstioase şi acoperit în întregime de păduri. Dar în fiecare an Dunărea macină cîteva porțiuni datorită curentului ei, care este foarte rapid, şi de altminteri această insulă nu este decît de pămînt nisipos.

Galați se află în Moldova şi acolo sînt creştini ortodocşi; este aşezat p. 64
pe Dunăre între cele două guri ale Siretului şi Prutului.

. . . .

TĂTARII DIN BUGEAC

Acest fel de Tătari sînt nedisciplinați, nu ascultă nici de han, nici p. 94
de sultan, şi îşi aleg locuința în Bugeac care este o cîmpie cuprinsă între gura Nistrului şi Delta Dunării — după cum am mai spus — unde se aflau, în vremea mea douăzeci de mii de refugiați sau exilați; aceşti tătari sînt mai viteji decît cei care trăiesc obişnuit în Crimeea, pentru că sînt mai căliți şi în fiece zi iau parte la fel de fel de încăierări. Ei călăresc de asemenea cai mai buni ca ceilalți. Cîmpiile cuprinse între Bugeac şi Ucraina sînt locuite de obicei de opt pînă la zece mii de tătari, care sînt despărțiți în cete de cîte o mie de oameni, la o depărtare unele de altele de opt pînă la zece leghe, pentru a-şi încerca fiecare norocul; şi din cauza primejdiei de a străbate aceste cîmpii, cazacii care vor să treacă printre ele, merg în formație de tabără // *(tabort)* adică merg înconju- p. 95
rați de carele lor în două şiruri şi <pun> opt sau zece care în frunte, şi tot atîtea în urmă, şi ei rămîn la mijloc cu puşti şi sulițe *(demi piques)* şi seceri cu mînere lungi şi aşează pe cei cu cai mai buni în jurul „tabe-

---

[4] corect: Yilan ada.
[5] *Oblizicza* şi apoi *Obliszia.* Pentru numirile celelalte: *Smil, Kosin.*
[6] *Walachie.*

rei“ lor ca strejuitori: unul la un sfert de leghe înainte şi altul tot la un sfert de leghe în urmă, şi tot astfel la fiecare aripă, cîte unul pentru a-l dibui pe duşman, şi dacă văd pe tătari, ei dau semnalul; atunci „tabăra“ se opreşte; dacă tătarii sînt descoperiţi <pe neaşteptate> atunci cazacii îi bat, dar dacă la rîndul lor cazacii sînt descoperiţi ei mai întîi, atunci tătarii îi atacă prin surprindere şi le dau asalt în taberele lor. În sfîrşit, mergînd în aceste cîmpii, trebuie să spun ca italianul: e nevoie de picior bun, ochi buni. I-am întîlnit de mai multe ori pe cîmp, în număr de peste cinci sute de tătari, care au pornit să ne atace în „tabăra“
p. 96 noastră, şi deşi // nu eram însoţit decît de cinzeci pînă la şaizeci de cazaci, tătarii nu ne-au putut face nici un rău, şi nici noi nu i-am putut bate, căci nu se apropiau de noi spre a fi ajunşi de armele noastre. Dar, după ce au făcut mai multe demonstraţii înşelătoare, cum că ne-ar ataca şi ne-ar trimite nori de săgeţi asupra capului — căci ei trag cu arcurile lor[7] la o depărtare îndoită de bătaia armelor noastre — ei se retrag. Şi acum iată şiretenia lor: cum se ascund ei în cîmpii, pentru ca să surprindă vreo caravană şi să nu fie simţiţi.

Să ştiţi bine că aceste cîmpii sînt acoperite de ierburi înalte de două picioare, astfel că ei nu pot înainta, fără a călca acea iarbă, ceea ce lasă o urmă sau o dîră, astfel că se cunoaşte cam cîţi pot să fie, şi de asemenea în ce parte se îndreaptă; şi de teamă să nu fie urmăriţi cu străşnicie, ei au născocit în acest scop şiretlicul acesta: că dintr-o ceată de patru sute — cîţi ar fi — ei vor alcătui din trupele lor patru raze,
p. 97 care vor putea fi de o sută de cai fiecare, ce vor merge unele spre // nord, altele spre sud, altele spre răsărit şi spre apus. Aşadar, toate cele patru cete mici merg fiecare pe raza sa cam o leghe şi jumătate, după care această mică ceată de o sută se împarte în trei cete, care vor merge în acelaşi fel ca mai înainte[8], apoi după jumătate de leghe încep din nou a se împărţi în trei, şi astfel se îndreaptă — după cum am spus — pînă ce s-au redus la zece sau doisprezece laolaltă; şi aceasta se îndeplineşte în mai puţin de un ceas şi jumătate ca timp, şi totul se face la trap rapid, căci dacă sînt descoperiţi, orice iuţeală ar veni prea tîrziu, şi ei cun sc cu toţii această manevră pe dinafară, şi cunosc cîmpiile aşa cum piloţii cunosc porturile, şi fiecare căpetenie de unsprezece inşi aleargă peste cîmp cum îi place, fără să se întîlnească <unii cu alţii> în inconjurul lor; în sfîrşit, ei se duc, la sorocul hotărît, la locul de întîlnire care
p. 98 va fi la mai mult de zece sau douăsprezece leghe de acolo, în // vre-o înfundătură unde ar afla apă şi iarbă bună, căci acolo poposesc ei, şi fiecare ceată mică îşi ţine calea deoparte, unii au un drum scurt pentru întîlnirile lor, dar ceilalţi se află foarte departe din cauza ocolişurilor şi înconjurului ce trebuie să facă; şi apoi iarba călcată de unsprezece cai se ridică de pe o zi pe alta, astfel că nu se mai cunoaşte <urma lor>; odată ajunşi, ei stau cîteva zile ascunşi, apoi pornesc din nou la drum uniţi laolaltă şi atacă vreun sat de graniţă pe care îl iau prin surprindere şi apoi fug, după cum am mai spus.

---

[7] *car ils tirent par arcade bien le double de la portée de nos armes.*
[8] urmează: *si non de la rivière,* fără sens în frază.

RELAȚIE ANONIMĂ OLANDEZĂ

(1687)

Această descriere anonimă a Țării Românești și a Moldovei este alcătuită pe baza unor informații luate în bună parte din scrierile geografilor italieni (vezi *Călători* IV) sau din harta Moldovei însoțind Chorographia lui Reicherstorffer, ediția mai tîrzie din 1595 (vezi *Călători* I). Dovada o constituie fragmentul privitor la orașele „Tervis", Brăila și „Targrad" precum și informațiile despre pămîntul sulfuros — adică ozocherita — folosit la fabricarea lumînărilor.

La aceste elemente datînd de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, sînt adăugate unele date mai recente — foarte puține la număr — ca cea privitoare la numirea lui Gheorghe Ghica de către Poartă în Moldova și la intensificarea apăsării otomane.

Ca atare, textul ei nu prezintă nici un fel de interes direct documentar, ci poate fi considerat doar ca un obiect de curiozitate, arătînd cum se întocmeau în acea vreme în Occident unele descrieri despre țările îndepărtate din răsăritul Europei.

Din analiza cuprinsului reiese că relația a fost alcătuită în 1658, în timpul domniei lui Gheorghe Ghica în Moldova, și nu în 1687, care e doar anul tipăririi sale.

Relația anonimă intitulată *Beschrijvinghe van Walachien* (Descrierea Țării Românești) a fost cuprinsă în lucrarea *Korte en nette beschryvinghe van der Koninckrycken Hongheryen en Dalmatien, en Morea, Mistgaders de Vorstendommesc Zeevenbergen Walachien, Moldavien, Bulgarien etc. En dec zelver Vestingen en Steenden. Neveno een omstanding Verhaal von het geene, dat omtrent, en Christenen Wapenen is ingenomen.* t'Amsterdam, By. Aaart Dirksz Ooszaan, Boekverkooper op dem Dam, MDCLXXXVII, apărută și în anul următor la Anvers (*Scurtă și plăcută descriere a regatelor Ungariei și Dalmației, precum și a principatelor Transilvaniei, Țării Românești, Moldovei, Bulgariei etc. precum și vederi de orașe și cetăți ce cuprind hotarele lor, golfurile ce le înconjură și insulele, gravată de Gaspar Boouttats, 1688.*

Partea privitoare la țările noastre a fost publicată de N. Iorga în articolul: *O descriere olandeză a Principatelor (1687)* apărut în „Revista Istorică" XI, 1925, pp. 37—43, împreună cu un scurt rezumat în limba română (p. 43).

Există o traducere în limba română de von Vredenburch publicată de I. C. Filitti sub titlul: *Descrierea unui olandez despre noi (1688)* în „Spicuitor în Ogor vecin", I, 1920, fasc. 4—12, pp. 129—132.

p. 47 ## DESCRIEREA[1] ŢĂRII ROMÂNEŞTI[2]

Valahia mai înainte s-a numit Transalpina, fiindcă este despărţită de Ungaria şi de Transilvania prin munţi înalţi. Ţara are ca hotar la răsărit rîul Hierasus numit de locuitori Prut, care îşi are izvoarele la miazăzi[3], la apus, hotarul este alcătuit de Transilvania şi de Dunăre;
p. 48 în acea parte se află oraşul Severin, unde se admiră încă astăzi cele 34 de picioare ale podului măreţ al lui Traian. La miazănoapte dăm de rîul Hoina[4] sau de principatul Moldovei.

Ţara aceasta are peste 64 de ceasuri în lung şi vreo 50 de ceasuri de drum în larg. Românii sînt aspri şi tari la fire, nu iubesc ştiinţele, sînt leneşi şi netrebnici în ce priveşte lucrul pămîntului lor, dezordonaţi în casele lor. Ritul lor este cel ortodox[5]. Limba lor se apropie puţin de cea latină şi de aceea se socoteşte că se trag din romani.

Deşi ţara este muntoasă, ca cele mai multe ţări din această regiune, deşi locuitorii sînt leneşi, netrebnici şi nepăsători în ce priveşte munca cîmpului[6], totuşi partea de pămînt cultivată este atît de roditoare încît ajunge pentru îndestularea nevoilor locuitorilor în vin, untdelemn[7], grîu şi tot felul de poame. Ţara mai este îmbelşugată în aur, argint, fier şi ocne de sare; are cai frumoşi numiţi telegari[8], are şi animale domestice din belşug.

Negoţul cel mai însemnat se face mai ales de către armeni, evrei, saşi, unguri şi ragusani; constă din grîu, vin, ceară, miere, piei, mazăre, bob, unt etc. Cea mai mare parte din aceste mărfuri se transportă la Constantinopol.

Această ţară se află sub stăpînirea marelui sultan sau împărat turc; este cîrmuită de un voievod sau hospodar. Locuitorii plătesc un tribut de 100 000 de galbeni pe an şi mai dau 1 000 de care şi 10 000 de cai pentru a ajuta pe sultan. Ţara a trebuit să strîngă pe fiecare an această contribuţie, din anul 1588[9] (sic!) cînd a fost stabilită de către Mehmed al II-lea (!).

Mai întîi, această ţară împreună cu Moldova forma o singură pro-
[49] vincie, Dacia, cu numirile de Valahia de sus şi de jos. Apoi s-a împărţit în două: o parte a păstrat numele de Ţara Românească şi cealaltă a luat

---

[1] Versiune românească publicată de Van Vredenburch în „Spicuitor în ogor vecin", 1920, p. 129—132 după *Korte en nette bechryvihghe van den Koninkrycken Hongheryen en Dalmatien...*

[2] *Bechryving van Walachien.*

[3] Inexact.

[4] Acest nume apare de fapt mai întîi sub forma: Oina la geograful italian Lorenzo d'Anania. Vezi *Călători*, IV.

[5] *Griekze Godsdienst.*

[6] Autorul repetă fără discernămînt acuzaţiile gratuite ale geografilor italieni.

[7] Inexact.

[8] *Tellen.*

[9] Confuzie flagrantă: Mehmed al II-lea a murit în 1481.

numele de Moldova. Ţara Românească actuală a fost împărţită în 17 judeţe deosebite, locuite de saşi, unguri şi băştinaşi.

Rîurile principale: Oltul, „Jeltz“[10], Ialomiţa, „Missoro“, Bîrladul, Prutul, Dîmboviţa, Bistriţa scoboară toate în linie dreaptă în jos şi se varsă în Dunăre.

În această ţară sînt trei oraşe, anume Tîrgovişte[11] reşedinţa domnului, Brăila şi Targrad. Aici se află un pămînt sulfuros[12] din care se fac lumînări care ard tot atît de bine ca şi cînd ar fi de seu. Nu se întîlnesc aproape deloc case mari. Casele sînt făcute toate din pămînt şi acoperite cu sălcii şi trestii, care se găsesc în cantităţi mari.

DESCRIEREA PRINCIPATULUI MOLDOVEI

Principatul Moldovei care făcea parte odinioară din Dacia, şi-a luat numele său de acum de la unul din rîurile sale sau de la castelul Moldavien ce se află în ţară. Lungimea este de peste 60 de mile şi lăţimea de peste 50 de mile germane[13]. La răsărit hotarul este format de Marea Neagră, la miazănoapte de Podolia, la apus de Ţara Românească şi de Transilvania, iar la miazăzi de Dunăre, care desparte această ţară de Bulgaria. Acest principat este îmbelşugat în grîu, mazăre, bob, miere şi ceară. Aceste două din urmă produse aduc domnului aproape 20 000 de taleri imperiali pe an ca dijme.

Moldova este o ţară de dealuri şi de văi, brăzdată de rîuri. Locui- p. 50
torii sînt mai buni ostaşi decît plugari. Ţin de ritul ortodox, sînt sub atîrnarea patriarhului din Constantinopol, deşi se găsesc şi alte secte.

La început principatul a fost cîrmuit de domni pămînteni, apoi de guvernatori sub ocrotirea polonilor... iar acum, de la 1658, principa- p. 51
tul se găseşte cu desăvîrşire sub stăpînirea turcilor, care au numit voievod sau guvernator pe Gheorghe Ghica[14] şi acest principat roditor a rămas astfel sub stăpînirea otomanilor.

Moldova se împarte în două părţi din care cea mai mare păstrează acest nume, iar cealaltă — care ajunge pînă la gurile Dunării, unde acest fluviu se varsă în Marea Neagră, se cheamă Basarabia[15]... Rîurile acestui principat sînt Siretul, Prutul şi Nistrul precum şi „Mistrovo“, care se varsă toate în Dunăre.

Oraşele din ţinutul cel mai întins, care păstrează numele de Mol- p. 52
dova sînt Iaşi, Targerod[16], Vaslui, Neamţ, Cernăuţi şi Hotin precum şi

[10] Neidentificat. Poate Jiul? Urmează *Missoro*, apoi *Mistrovo*, poate Milcov?
[11] *Tervis*, urmează apoi *Targrad* şi sub forma *Targorod*.
[12] = Ozocherita, ceară fosilă (vezi *Călători* IV, pp. 569, 575, 587, d'Anania şi Botero).
[13] O milă germană = 7 km. şi jumătate.
[14] *Georgius Gisca*, domn al Moldovei (1658—59).
[15] *Bes-Arabien*.
[16] Localitatea apare pe harta Moldovei însoţind *Chorographia Moldovei* de Reicherstorffer din ed. din 1595, cuprinzînd şi *Descriptio Tartariae* de Broniowski, înglobate împreună în Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini*, ed. din Viena 1746, p. 804. Pe acea hartă ea ar corespunde cu Romanul. Alte numiri: *Czormnez*, *Sokow*. (Adică Cernăuţi, Suceava).

Suceava, capitala principatului. Nici unul din aceste orașe nu este destul de întărit spre a putea rezista cînd este asediat.

Principatul are 3 000 de sate și cătune care plătesc sultanului turcesc 18 000 de florini pe an.

În Basarabia sînt 9 orașe, anume „Tarista"[17], Tighina, Cetatea Albă, Kilia, Kilia Nouă, „Bialograd", Greceni *(Grikon)*, Brăila *(Brailka)* și Ismail *(Suwil)*, locuite în cea mai mare parte de turci și de tătari.

---

[17] Neidentificat. Poate = Tarutino. În lista care urmează, Cetatea Albă apare și ca „Bialograd" după menționarea sa ca Moncastro. „Grikon" este poate Greceni, mai sus de Bolgrad. Vezi și Griceni pe harta gen. Bauer cu mențiunea că e un oraș ruinat. „Suwil" e o citire greșită pentru „Smil" (= Ismail). Precum se vede, „Basarabia" corespunde părții ocupate de turci și tătari, de la Bender în jos pînă la Dunăre.

JEAN-BAPTISTE TAVERNIER

(1605—1689)

Jean-Baptiste Tavernier, ajuns mai tîrziu baron de Aubonne, s-a născut în 1605 la Paris şi a murit în 1689 la Copenhaga. Era fiul gravorului Gabriel Tavernier şi fratele gravorului Melchior Tavernier, autor de hărţi geografice.

Şi-a început călătoriile la vîrsta de 22 de ani, vizitînd Franţa, Anglia, Ţările de Jos, Germania, Elveţia, Polonia, Ungaria şi Italia. A luat parte la bătălia de la Praga (8 noiembrie 1620) precum şi la lupte cu Turcii, stînd timp de patru ani şi jumătate în slujba vice-regelui Ungariei. Apoi a trecut în cea a ducelui de Mantova. Dar după cucerirea Mantovei de imperiali, s-a înapoiat la Paris, reluîndu-şi apoi peregrinările prin Elveţia, Germania, Boemia, Silezia şi Polonia; s-a înrolat pentru acest timp în armata imperială. A asistat la ceremonia încoronării lui Ferdinand al III-lea (1636) unde a întîlnit pe confidentul lui Richelieu, capucinul Joseph Leclerc du Tremblay, care îi propuse să însoţească pe abatele Chape şi pe Saint-Liéban în Palestina. Dar Tavernier îi părăsi la Constantinopol, plecînd cu o caravană în Persia.

În cursul călătoriilor pe care le-a făcut în anii 1638, 1643, 1651, 1657 şi 1663 a vizitat în afară de Persia, Mongolia, India, Insulele Celebe, Sumatra şi colonia olandeză Batavia (Java). Invocînd dorinţa de a fi de folos negustorilor care ar întreprinde expediţii comerciale în Orient, el dă şi o descriere a drumurilor către Persia prin Marea Neagră. Două din cele trei itinerarii alcătuite de el înglobează şi localităţi din Dobrogea şi Moldova. Deşi nu a fost niciodată prin aceste locuri, el indică distanţa dintre acele puncte şi taxele vamale percepute, atît de autorităţile turceşti şi tătăreşti cît şi de domnii Moldovei. Însă porţiuni din drumurile arătate par mai degrabă plănuite pe hartă decît indicate după un trafic real din acel moment. De exemplu, ruta Iaşi—Orhei—Akkerman sau Iaşi—Galaţi—Măcin—Mangalia.

Înapoindu-se în Franţa, după a şasea călătorie în Orient, Tavernier a fost înnobilat de rege ca răsplată a serviciilor pe care le adusese comerţului francez din India. A cumpărat baronia de Aubonne în Elveţia şi un palat la Paris. Dar revocarea edictului de la Nantes (1685) l-a obligat să se refugieze în Elveţia şi apoi la Berlin, unde a fost bine primit de electorul de Brandenburg, care i-a dat

titlul de director al Companiei Indiilor. Pe cînd se pregătea să plece în Indii l-a surprins moartea la Copenhaga, în casa protestantului Henri de Moor.

Notele sale de călătorie, redactate de Chappuzeau, au fost publicate sub titlul: *„Les six voyages de J. B. Tavernier qu'il a faits en Turquie, en Perse et aux Indes pendant l'espace de quarante ans et par toutes les routes que l'on peut tenir*, Paris, 1676—1677, 2 vol. in 4—0. Volumul al treilea a fost redactat de La Chapelle, apărînd în 1679. Dar încă din 1675 a apărut la Paris *Nouvelle relation de l'intérieur du sérail du Grand Seigneur*, alcătuită pe baza unor pretinse destăinuiri orale a doi mitici renegaţi creştini fugiţi din Turcia, un sicilian şi un francez, întîlniţi de autor succesiv în cursul călătoriei sale spre India, dar în realitate folosind textul lui Bobowski (pus la contribuţie şi de Rycaut şi de Cornelio Magni).

Călătoriile lui Tavernier, pline de informaţii, dar nelipsite şi de un element de fantezie, au fost reeditate la Paris în 1674, 1692, 1726, 1810. Au fost traduse în limba engleză (1678, 1684), în cea germană (1684) şi în cea olandeză (1682).

p. 414

[LOCALITĂŢI DIN DOBROGEA ŞI MOLDOVA ÎN ITINERARIILE LUI TAVERNIER][1]

Nu vreau să trec cu vederea nici unul din drumurile prin care se poate merge din Europa în Persia şi în India <din care> au mai rămas încă trei: cel prin Constantinopol, de-a lungul coastelor Mării Negre, cel prin Varşovia, străbătînd apoi acea mare de la Caffa la Trapezunt, şi cel prin Moscova, coborînd Volga care a fost descrisă pe larg de Olearius[2], secretar al ambasadei ducelui de Holstein[3].

În acest capitol şi în cel următor voi vorbi despre cele două drumuri spre Persia prin Marea Neagră, plecînd de la Constantinopol şi de la Varşovia, căci nu ştiu să mai fi scris careva despre ele, şi înainte de toate voi face o scurtă descriere a localităţilor principale care se află pe malurile acestei mări, atît în partea europeană cît şi în partea asiatică, cu distanţele exacte de la una pînă la alta.

ORAŞE PRINCIPALE ALE MĂRII NEGRE ÎN PARTEA EUROPEI

p. 415 De la Varna la Balcic[4] — mile 200
De la Balcic la Mangalia[5] — mile 36
De la Mangalia la Constanţa — mile 70
De la Constanţa la Chilia[6] — mile 25

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez din *Lex six voyages de J. B. Tavernier, qu'il a faits en Turquie, en Perse et aux Indes pendant l'espace de quarante ans et par toutes les routes que l'on peut tenir*, Paris, 1676—77.

[2] = Adam Olearius (exact Ölschläger (1603—1671). Intrat în slujba ducelui de Holstein Gottorp, a participat la două expediţii comerciale la Moscova (1633—35) şi în Persia (1635—39) descrise apoi de el în *Beschreibung der Newen Orientalischen Reise* (1647). În 1654 a publicat o traducere din Gulistan-ul lui Saadi. Olearius a trăit la curtea ducală cu titlul de consilier şi matematician.

[3] Frederic al III-lea de Holstein-Gottorp (1616—1659).

[4] *Balchiké.*

[5] *Bangali.*

[6] *Queli* (de la turcescul *Kili*).

În acest oraș Chilia, se varsă în Marea Neagră cel mai mare braț al Dunării. Tot aici se pescuiesc în fiecare an cei mai mulți nisetri din ale căror ouă se pregătesc icrele tescuite sau butarga despre care am vorbit altă dată.

De la Chilia la Akkerman sînt 50 de mile. Acest oraș Akkerman este stăpînit de hanul Tatariei mici; dar nu este reședința sa, ci el stă la Bagce Sarai[7] care se află la 26 mile în interior. De la Akkerman la Kefet sau Kaffa sînt 350 de mile.

DRUMUL DE LA VARȘOVIA LA ISPAHAN PRIN MAREA NEAGRĂ ȘI CEL DE LA ISPAHAN LA MOSCOVA, CU NUMELE ORAȘELOR PRINCIPALE ȘI A INSULELOR DIN TURCIA DUPĂ PRONUNȚAREA OBIȘNUITĂ ȘI DUPĂ ACEEA A TURCILOR.

De la Jasloviec[8] la Iași: 8 zile[9]. Este orașul capitală al Moldovei și p. 419
reședința domnului pe care sultanul îl trimite pentru a cîrmui țara. Acolo găsești de toate și există un rol despre ce trebuie să se plătească p. 420
pentru fiecare marfă, <taxă> care poate să revină la 5%.

De la Iași la Orhei[10]: 3 zile. Este ultimul oraș din Moldova și nu e vamă.

De la Orhei la Akkerman: 4 zile.

Nu se deschid acolo baloturile de marfă, dar se ia 4%.

De la Akkerman la Ozu[11]: 3 zile.

Mai este o altă cale de la Varșovia la Trapezunt, mai scurtă cu trei p. 343
zile de drum decît cea precedentă.

De la Varșovia la Iași pe drumul însemnat de mine mai sus . . . . 31 de zile

De la Iași la Galați . . . . 8 zile

Toate mărfurile sînt taxate acolo fiecare în parte, și plata vămii se ia la Iași, după ţidula pe care negustorul se îngrijește să o aducă de la Galați[12], unde se înscriu pe cuvîntul lui mărfurile pe care le declară.

Galați e un oraș din Moldova.

De la Galați la Măcin . . . . o zi.

Nu se deschid baloturile de mărfuri la Măcin, dar se plătește 3 1/2 la sută.

De la Măcin la Mangalia . . . . 8 zile.

Este unul din cele patru porturi din țărmul de apus al Mării Negre, și cel mai bun din toate. Celelalte trei care urmează spre sud de-a lungul aceleiași coaste sînt Kavarna, Balcic și Varna. Nu se încasează la Mangalia decît doi piaștri de balotul de marfă.

---

[7] *Bacha-Serrail* în Crimeea.

[8] *Jaslo*, oraș în Galiția.

[9] Spre deosebire de aprecierea distanțelor exprimată pînă aici în mile, autorul folosește pentru distanțele următoare evaluarea în zile de drum, conform cu obiceiul turcesc.

[10] *Ourchaye*.

[11] nume dat de turci Oceakovului.

[12] *Galas*... urmează *Megin*.

ANEXA V

CĂLĂTORII IMAGINARE

CORNELIO MAGNI

(1638?—1692)

Cornelio Magni, autor a trei cărţi despre peregrinările sale prin Turcia, Arhipelag, Siria şi Grecia, şi pretins călător prin Moldova în iulie—august 1672, a avut grijă să fie foarte reticent în privinţa datelor sale biografice, singura sa mărturisire în volumul 1 referindu-se la originea sa parmensă. Despre familia şi starea sa socială, ocupaţiile sale anterioare, eventualele sale studii, mijloacele de care dispunea, motivarea pornirii sale la drum în noiembrie 1671, nici un cuvînt. În treacăt este pomenită o singură dată o altă călătorie a sa, cu opt ani în urmă, cînd s-ar fi aflat la Cipru la data naşterii lui Osman, fiul sultanului Mehmed al IV-lea. O altă menţiune, care pare însă inventată, a prezenţei sale la Ierusalim la slujba învierii ortodoxe, e situată de el cu 10 ani în urmă. În prefaţa primului volum este vorba în general despre nişte drumuri ale sale prin Europa, Asia *şi Africa* cu care prilej se plînge de puţinătatea mijloacelor sale care frînează orice avînt spre expediţii mai, depărtate.

Marele său noroc a fost includerea sa printre participanţii relativ numeroşi ai croazierei personale a ambasadorului francez marchizul de Nointel, în Arhipelag, Siria şi Grecia. Noroc ajutat de o campanie de linguşire a acestuia, de cîştigarea încrederii unor subalterni ai lui, de insinuarea sa progresivă ca auxiliar al secretarului Galland ce pusese la cale nişte reprezentaţii teatrale de amatori la ambasadă în faţa unor invitaţi din lumea rezidenţilor străini, de cultivarea abilă a pasiunii arheologice a Exc. Sale, favorizată de ambianţa cercului de amatori şi eruditi din Constantinopol... etc. Era probabil înzestrat cu o mare putere de sugestie, căci pe lîngă captarea lui Nointel, foarte accesibil unei anumite adulaţii, el a reuşit să obţină de la secretarii acestuia, Galland şi de La Croix, comunicarea unor însemnări personale ale lor pe care şi le-a însuşit fără şovăire, folosindu-le pur şi simplu ca bază a înjghebării fictive a expediţiei sale la Dunăre şi în Moldova, situată de el în intervalul 23 iunie—26 august 1672, care ocupă întreaga scrisoare a V-a din acest prim volum, al cărui titlu este destul de sugestiv: ***Quanto di più curioso hà potuto raccorre C. Magni nel primo biennio del esso consumato in viaggi et dimore per la Turchia***, Parma, 1672. O tălmăcire oarecum echivalentă ar fi: „Cele mai curioase impresii ce le-a putut culege Cornelio Magni în răstimpul de doi ani pe care i-a petrecut el călătorind şi şezînd în Turcia“. Asupra anu-

lui de apariție a acestei prime lucrări tipărite sînt de formulat unele rezerve, întrucît în cuprinsul volumului pot fi observate împrumuturi sau influențe vădite ale istoriei turcești a lui Ricaut apărute la Londra în 1680 *The History of the Turkish Empire from the year 1623 to the year 1677*. De observat că viza pentru tipar a autorităților eclesiastice din Parma este *fără dată*. Există și o ediție tipărită la Veneția în 1682 care s-a bucurat de o recenzie în „Acta Eruditorum" din 1684 p. 53 în care nu este pomenită decît aceasta, și nicidecum cea din 1679.

Privire generală asupra volumului.

Volumul e înfățișat sub forma unor scrisori succesive, 7 la număr, datate din 25 feb. 72 pînă la 11 martie 73 inclusiv, dar în realitate el a fost alcătuit în grabă prin 1678—79, folosind în parte un material disparat, constînd din încercări anterioare fragmentare: o narațiune prolixă a unei navigări aventuroase, o descriere pitorească a vieții comerciale și cosmopolite din Smirna, evocarea unor cartiere sau monumente din Constantinopol... etc. La acestea au fost adăugate scrisorile V și VI ce constituie miezul său senzațional: o descriere *de visu* (!) a taberei sultanului din cursul campaniei, observată atît în marș cît și în timpul cantonamentului, o zugrăvire a fastului și bogăției sale, cu o prezentare a podului peste Dunăre și în sfîrșit o schiță succintă a capitalei moldovene, slujind drept decor unei întregi construcții fanteziste (din scrisoarea a V-a), urmată (în scrisoarea a VI-a) de descrierea seraiului datorată renegatului polon Albert Bobowski, introdusă în text de o trecere în revistă a curții sultanului și de portretul fizic și moral al acestuia în stilul scrisorilor lui Nointel. Tot frecventării membrilor ambasadei franceze pot fi atribuite și informațiile privindu-l pe marele vizir și pasiunea sa pentru vin, sau ecourile despre tainele și intrigile urzite în serai, fie pentru înlăturarea fraților sultanului apărați de sultana *valide*, fie pentru întărirea influenței acesteia pe calea clasică a înfățișării unei noi favorite care să o neutralizeze pe cea declarată *hasechi*, ce nu voia să știe de ea. Scrisoarea ultimă, a VII-a, nu pare să folosească un material dinainte existent, ci să fie o improvizare grăbită menită să ateste înapoierea autorului din tabără la un moment dat. Ea se compune în bună măsură din însemnări luate de-a gata din *Jurnalul* lui Galland, supuse apoi unor ajustări sau folosite ca model pentru o redare proprie în care Magni se substituie subiectului lor real. Mai bine de jumătate din scrisoare constă într-o descriere a Bosforului, sub pretextul unei plimbări cu caicul la mijlocul lui octombrie 1672. Aruncînd o privire asupra Fanarului, autorul intră la Patriarhie, asistă chipurile la scene neobișnuite și se avîntă într-o digresiune violentă contra Patriarhiei, a „grecilor" și a protipendadei din Fanar din care se recrutau candidații la domniile țărilor noastre, stăruind cu satisfacție asupra soartei crude ce-i așteaptă. Această atitudine situează compoziția bucății citate după incidentul de la Ierusalim dintre călugării latini și greci cu prilejul slujbei de Paști din 74, în prezența lui Nointel, a cărui venire întărîtase spiritele. Așadar pot fi deosebite două faze, înainte și după acel incident din martie—aprilie 74, în ciuda faptului că datele scrisorilor fictive se opresc în martie 73.

Problema datelor și a rolului lui Chardin — Împărțirea textului în scrisori și jalonarea sa cu date avea un scop. Forma epistolară, simplu procedeu de compoziție, trebuia să apară ca oglindind realitatea însăși, iar datele scrisorilor ca atestînd categoric prezența autorului în anumite locuri la anumite date. Însă printr-o curioasă inadvertență, chiar de la început, aceste date distribuite arbitrar intră în conflict între ele. Prima scrisoare are ca dată de expediere: Smirna 25 februarie, iar cea următoare începe cu afirmația plecării din Smirna la 19 februarie! Pentru

călătoria sa de la Livorno la Constantinopol, pe care pretinde că ar fi făcut-o pe același vas cu binecunoscutul călător francez J. Chardin, el declară date identice de pornire și de sosire, dar cînd e vorba de întreruperea călătoriei la Smirna, se ivește o deosebire inexplicabilă. Magni sosește aici la 19 ianuarie, iar Chardin abia la 7 februarie. Amîndoi folosesc stilul nou. E drept că data plecării din Smirna este la amîndoi ziua de 19 februarie. Dar *Magni nu se hotărăște pentru această dată decît în scrisoarea a II-a*, căci am văzut mai sus că scrisoarea I-a e datată din Smirna la 25 februarie! Deci data inițială a fost schimbată ulterior. Chardin era în corespondență cu Galland de la care Magni a putut afla toate datele călătoriei acestuia spre Constantinopol, precum și amănuntele curioase ale plecării sale clandestine de acolo. În cursul croazierei lui Nointel, Magni a avut tot timpul să culeagă un material bogat de informații orale și să-și copieze sau să-și rezume din însemnările Jurnalului acestuia. Astfel a știut să folosească știrea din Jurnal referitoare la vasul francez ancorat în fața Constantinopolului, „Le Diamant", subliniind faptul că *vasul olandez pe care a călătorit el* (!) l-a salutat la intrarea în port. Abilitate zadarnică, întrucît mutarea fantezistă a escalei de la Miconos în traseul Smirna—Constantinopol și năzdrăvăniile navigației pe acest parcurs vădesc neseriozitatea sa. Urmărirea de aproape a textului său, confruntat cu cel al lui Chardin, impun concluzia că *el nu a sosit atunci la Constantinopol.*

În elaborarea ficțiunilor sale Magni pornea de preferință de la un element real: un fapt, o persoană, un nume, o întîmplare. Vestitul Chardin putea fi pus la contribuție în diferite feluri. În scrisoarea I-a Magni manifestă veleități de a se duce (și el!) în Persia. În scrisoarea a V-a el copiază întocmai punctele esențiale ale plecării clandestine ale acestuia, care avea motive reale de teamă. Într-un moment critic de cvasi-ruptură între Poartă și Franța în urma sistării negocierei Capitulațiilor, i se refuzase pașaportul solicitat și se putea aștepta la o arestare, cu atît mai catastrofală pentru el, cu cît ducea cu sine o mare cantitate de giuvaere și pietre scumpe cumpărate pentru șahul Persiei, și pe care le trecuse la vamă fără nici o plată, prevalîndu-se de scutirea de control vamal de care se bucura ambasadorul în virtutea privilegiilor sale. — Magni nu avea de ce să adopte o asemenea cale, plecarea sa putîndu-se face la lumina zilei chiar de la locul normal de îmbarcare de unde va fi adus chipurile caicul cu care pretinde a fi plecat. Superficial, copia e destul de fidelă, cu corectivul că ea nu are decît o existență fictivă, și că *imitația precede originalul:* Chardin pleacă la 17 iulie, iar Magni pretinde a fi pornit la 23 iunie. Această dată împreună cu cea a întîlnirii de la Țuțora (10 iulie) și cu cea a scrisoarei de la Isaccea din 26 august sînt singurele repere declarate din cursul întregii aventuri, și încă, data de la Țuțora îi aparține în realitate lui de La Croix. Același Chardin l-ar fi prezentat lui Nointel chiar de la sosire. Și tot el l-ar fi poftit să se găzduiască împreună la un ospătar francez la care se ducea el însuși. Dar condițiile de acolo neconvenindu-i, el nimerește la mănăstirea franciscană unde găsește deocamdată loc, în mod cu totul excepțional (!). Însă după pretinsa sa reîntoarcere din Moldova *el nu mai locuiește acolo,* ci stă, împreună cu un venețian Signor Antonio Pauluzzi, fără a preciza caracterul locului său de găzduire sau motivele acestei mutări destul de neașteptate, avînd în vedere raporturile sale de caldă prietenie (!) cu Monseniorul Ridolfi stabilit în acea mănăstire aflată sub autoritatea sa.

Așadar după pretinsa sosire la Constantinopol la 11 martie 72, iată și pretinsa plecare spre tabără la 23 iunie! Autorul afirmă că a însoțit tabăra sultanului 40 de zile. Însă adunînd zilele scurse între diferitele etape de la plecarea amintită, abia dacă se ajunge la *15 zile,* cifră fictivă, ca toată aventura, bineînțeles.

Data înapoierii — Mai rămîne de semnalat vîrtejul de contradicţii însoţind data, sau mai bine zis *datele* înapoierii de la tabără. Confuzia se anunţă încă din rezumatul scrisoarei a V-a ce precede textul respectiv. Autorul declară că după ce a însoţit oastea vreo 40 de zile s-a înapoiat pe un vas ce transporta grîne şi robi la Constantinopol. Dar textul însuşi al scrisoarei se opreşte înainte de aceasta, cît se mai afla la Isaccea în aşteptarea ivirii unui mijloc de transport. Lucrul se explică prin introducerea pe neaşteptate în acest loc a scrisoarei a VI-a despre seraiul sultanului, cu descrierea lui Bobowski. În încheierea ei călătorul declară că a umblat multe zile alături de armata otomană de la care s-a înapoiat cu totul ameţit „con una confusione cosi grande in capo“ ... încît e silit să amîne povestirea celor văzute şi trăite. *Rezultă că la 14 octombrie, data acestei scrisori* (a VI-a) *trimise din Galata* (= Constantinopol) *el era abia întors în capitală.* Dar el adaugă în mod cu totul surprinzător: „Se zvoneşte (si susurra) despre cucerirea Cameniţei ... Mă tem că va trebui să fiu spectator al marilor serbări ce se pregătesc în eventualitatea unei asemenea cuceriri“ ... Dar acele festivităţi erau acum de domeniul trecutului, căci avuseseră loc încă în zilele de 12—14 septembrie la comunicarea oficială a acestei victorii!! Este greu de crezut că cineva care se afla în capitală de cîteva zile la 14 octombrie putea fi neştiutor al răsunetului spectacolelor de masă ce sărbătoriseră acest eveniment.

Reîntoarcerea pe mare e povestită la începutul scrisoarei a VII-a. „M-am înapoiat pe o şeică, adică un fel de corabie folosită obişnuit în părţile acelea pentru căratul grînelor, şi care a transportat un mare număr de robi (= prizonieri) şi era atît de ticsită cu ei pe punte, încît nu se putea face un pas, şi nici face loc unul altuia; printre toţi aceştia era *un tînăr polon capturat în războiul de faţă* a cărui înfăţişare îl arăta că e de neam ales, tinerel de vreo 18 ani, care stîrnea mare compătimire ... (Au stat multe zile pe mare şi au început să sufere şi de lipsă de apă dar au ajuns în sfîrşit la Bosfor ... etc.) Dar dacă Magni s-a îmbarcat curînd după scrisoarea sa din 26 august, cum de se şi transportau prizonieri luaţi în cursul unor *operaţii pînă atunci inexistente*? La 28 august a capitulat Cameniţa şi garnizoana a părăsit cetatea împreună cu cei care au voit să plece. Nu s-au făcut prizonieri. Simpla confruntare a datelor e concludentă: 26 august, Isaccea, 28 august, Cameniţa.

Alte nepotriviri — Scrisoarea a VII-a e datată din 11 martie 73 şi începe cu afirmaţia că sînt vreo *10 luni* de cînd a sosit la Constantinopol! Dar tot el afirma că ar fi ajuns aici la 11 martie 72, adică cu *un an mai înainte.* Eroare cumva „dieci“ în loc de „dodeci“? Dar în cazul acesta s-ar fi folosit pur şi simplu termenul firesc de: *un an* şi nu de (12) luni. Dublă datare a scrisoarei, una din 11 ianuarie (adică după zece luni de la sosire?) şi cealaltă din 11 martie 73, data expedierii? Ar fi un procedeu nou, nefolosit în scrisorile scrise chipurile progresiv, îndeosebi scrisoarea a V-a, după cum afirmă chiar el. Simpla inadvertenţă la datare, scriind martie în loc de ianuarie? De fapt, scrisoarea începe cu descrierea unei plimbări cu caicul de-a lungul Bosforului *la mijlocul lui octombrie 72.* În felul acesta ea se leagă de data scrisoarei a VI-a (Galata 14 octombrie). Aproape tot cuprinsul ei este situat în acest moment. Dar după acea plimbare prin Bosfor, urmează *în dezordine* o serie de informaţii din date diferite (mai toate scoase din Jurnalul lui Galland). La p. 650, citim: „O lună după reîntoarcerea mea de la tabără ... a venit vestea căderii Cameniţei“ (!) şi apoi continuă descriind *serbările, la care de astă dată asistă!!* Iar în alt loc, pomenind de execuţia unui preot italian la Gallipoli, amintită de Galland ca fiind anunţată în capitală la 30 august, dar săvîrşită pe la 15 august, Magni precizează: „Aceasta s-a întîmplat la începutul toamnei, chiar

atunci *cînd m-am înapoiat de la tabără"*. Dar pe la 15 august, Magni mai era chipurile în Moldova (vezi scrisoarea sa din Isaccea din 26 august). Toate aceste neadevăruri duc la concluzia că şi această înapoiere e tot atît de ireală ca sosirea în capitală odată cu Chardin la 11 martie 72 şi plecarea în aventură, tot după modelul lui Chardin la 23 iunie.

Cînd anume a apărut Magni în realitate la Constantinopol.

În *Jurnalul* lui Galland el e menţionat de două ori, mai întîi la 25 februarie 73 şi a doua oară la 12 august din acelaşi an. În amîndouă rîndurile este vorba de el în raport cu ambasadorul Nointel, prima oară citîndu-se o glumă îndreptată contra olandezilor învinşi de francezi (ca un fel de omagiu şi linguşire directă la adresa excelenţei sale), a doua notîndu-se o descoperire arheologică făcută împreună de Nointel, Galland şi Magni la chioşcul din Inghirlikioi. În *Jurnal* nu se arată prea lămurit cine a văzut mai întîi sculpturile de pe coloanele antice grămădite la temelia chioscului. Pentru un linguşitor abil era un prilej minunat de a capta favoarea unui patron generos, ţinînd casă deschisă şi masă întinsă, şi mulţumindu-se în schimb cu puţină tămîie. Aspectul de parazit al lui Magni nu a scăpat cu totul neobservat. Ramiro Ortiz a surprins „sub masca de erudit şi de istoric chipul jovial al parazitului (scroccone) şi manierele ambigue ale aventurierului". Numele său e redat prima oară ca „le signor Cornelio", a doua oară el apare întreg: *le sieur Cornelio Magni, sujet du prince de Parme.* Vedem cum din simplu cunoscut al lui Galland — asociat la unele din încercările sale de a aduce şi farsa italiană pe scena improvizată în saloanele ambasadei — el capătă un fel de recunoaştere autonomă de acolit al diplomatului diletant în arheologie. Peste o lună avea să-l însoţească în Arhipelag, Siria, etc.

Este probabil că la 2 decembrie 72, cînd Galland nota că a citit o comedie italiană de Cicognini (desigur în legătură cu preocupările sale teatrale), aceasta îi va fi fost recomandată de Magni. Însă după cîteva încercări cu farse italiene, s-a revenit la comediile lui Molière. Dar Magni se insinuase la ambasadă. Restul era relativ uşor. Reconstituirea aceasta a etapelor parcurse diferă esenţial de scenariul închipuit de autor în scrisoarea a II-a, în care dobîndeşte din primul foc prietenia şi consideraţia tuturor rezidenţilor străini din Constantinopol pe care îi vizitează din prima zi. La ambasada franceză este condus chiar de la sosire de către tovarăşul său de drum, Chardin (!). Marchizul primindu-l cu deosebită afabilitate l-a întreţinut 2 ore, deşi era foarte ocupat cu pregătirea drumului său la Adrianopol la sultan. Este însă sugestiv faptul că atunci cînd a vrut să înfăţişeze reîntoarcerea sa senzaţională de la tabără (!), ovaţionat de prietenii săi: vicarul patriarhul (catolic), monseniorul Rudolfi, superiorul dominicanilor, Giustiniani, rezidentul Genovei, Fieschi, bailul veneţian, Quirini, care îl crezuseră mort şi erau cuprinşi de emoţie, *din această listă lipsesc atît ambasadorul Nointel cît şi secretarul său particular Galland.* Cît despre secretarul de La Croix, el nu este menţionat niciodată, cu nici un prilej, deşi (sau poate pentru că) autorul îşi însuşeşte textele acestuia despre tabăra sultanului, despre construcţia podului de la Isaccea şi despre oraşul Iaşi.

Cînd a cunoscut Magni textul lui de La Croix? — Nu putem şti cînd anume i-au fost comunicate acestea — fie direct în intervalul octombrie-noiembrie 72—septembrie 73 (cînd au pornit pe căi diferite: Magni în Arhipelag cu ambasadorul, iar de La Croix în Franţa cu textul Capitulaţiilor) — fie indirect de către ceilalţi membri ai ambasadei în cursul croazierei de un an şi patru luni. În preajma ambasadorului se înfiripase un adevărat centru de reportaj. El punea pe subalternii săi să descrie toate spectacolele fastuoase ale Porţii, îi trimitea să viziteze

imensul cort de campanie al sultanului în acest scop... etc. Din efortul lor comun se aduna materialul din care compunea apoi lungile sale scrisori către ministrul Afacerilor Străine Pomponne, dar care se adresau de fapt regelui. Fondul acesta comun adunat de la toţi, era accesibil tuturor. Din diferitele fragmente ale lui de La Croix, citate de A. Vandal în *Les Voyages du marquis de Nointel*, se poate vedea că el avea o adevărată plăcere să povestească şi să descrie cele văzute şi auzite. Aşadar o bună parte a documentării lui Magni putea fi şi orală. Dar atunci cînd s-a aşezat la lucru pentru a compune expediţia de la Dunăre din scrisoarea a V-a, *el avea în faţă un text* după cum rezultă din identitatea perfectă între fragmentul manuscrisului 4438 şi textul din volumul lui Magni. Identitate de fond peste care au fost efectuate unele remanieri vizibile.

Problema raportului dintre cele două texte este destul de complicată. Dacă ne referim la textele tipărite, atunci aparenta prioritate aparţine lui Magni. Ediţia din Parma e din 1679, cea din Veneţia din 1682, deci înainte de publicarea Memoriilor lui de La Croix în 1684. Dar analiza comparativă a textelor vădeşte o deosebire de calitate între ele. Textul lui de La Croix e coerent şi concis, cel al lui Magni e fărîmiţat şi amplificat în mod artificial, fie prin introducerea sistematică de împrumuturi din altă parte, de pildă din Jurnalul lui Galland, fie prin digresiuni şi intervenţii proprii. Nu e greu de deosebit modelul de copie.

Jaloane preliminare la analiza critică a călătoriei — Analiza critică a călătoriei, aşa cum e povestită de Magni în scrisoarea a V-a, scoate la iveală caracterul ei ireal. Apar destule naivităţi şi absurdităţi. *Motivarea ei* este doar dorinţa pătimaşă a vedea tabăra sultanului în mişcare. *Prilejul ei* este drumul pe care îl întreprinde cu „treburi" veneţianul Gobbato care aleargă la tabără (!) pentru a se plînge de vexaţiunile la care e supus de marele vameş! Această explicaţie a „treburilor" misterioase este dată treptat pe parcurs. Naivitatea ei este flagrantă. Nu se spune făţiş, dar se lasă a se înţelege că plîngerea era adresată marelui vizir. Dar: a) asemenea reclamaţii erau rezolvate la alt nivel, şi nu de către marele vizir; b) în lipsa acestuia erau suspendate toate pricinile în curs pînă la înapoierea sa din campanie; c) încercarea de a-l surprinde în tabără — dacă ar putea măcar fi concepută o atare eventualitate — ar fi trezit indignarea sa, tradusă prin sancţiuni severe; d) la tabăra sultanului nu se pătrundea ca la moară. Numai în concepţia lui Magni ea se putea confunda cu un vast caravanserai în care intrai cu harabaua proprie şi ţi-o instalai alături de cortul marelui dragoman cu care fraternizai, gătind la bucătăria lui, sau punînd la foc ceaunul propriu într-o groapă la uşa acelui cort.

Dar cine era Gobbato? — Magni îl prezintă ca pe un negustor de frunte veneţian. Dar în scrisoarea a II-a cînd sînt înşiraţi pe nume fruntaşii negoţului veneţian de la Constantinopol: Boneri, Terzi, Piazzoni, Venturini, lipseşte numele lui. El apare ceva mai tîrziu, izolat de ceilalţi într-o frază introdusă probabil ulterior în text: „Am găsit un negustor veneţian, numit Signor Gobbato, care a rămas (hà durato) şi în timpul războiului şi a suferit multe neajunsuri, cunoaşte bine condiţiile din ţară şi acum este mulţumit"... (văzînd că ţara sa este în pace cu Poarta...). Magni silindu-se prin toate mijloacele să-i afirme realitatea, acumulează în jurul prezenţei sale neconsistente o mulţime de semne particulare ce revin sub formă de clişee: migrena lui persistentă în tot cursul drumului — motiv valabil pentru o serie de întreruperi şi popasuri şi prilej de performanţă originală a unei lăsări de sînge pe care şi-o practică el însuşi *la braţul drept* (!) dovedindu-şi iscusinţa lui de felcer, de care beneficiază şi episcopul „grec" (= ortodox)

de la Agathopoli, la care trăseseră călătorii și care i-a ospătat cît a putut mai bine — apoi veșnica urmărire a reclamației sale discutată chiar de marele vizir cu marele dragoman, sau în sfîrșit blestemul țînțarilor care îl afectează pe el chiar mai mult ca pe ceilalți. Cînd sosesc în tabără, Gobbato este cel ce își trimite servitorul la cortul marelui dragoman ca să-și anunțe sosirea (deși scrisoarea de recomandare a lui Fieschi îl avusese în vedere pe Magni personal). Tot Gobbato și-a făcut rost de un bucătar grozav, fost spahiu, și tot el este acela care dă explicații turcului din escorta sultanului trimis să se informeze de rostul prezenței lor atunci cînd au dat din întîmplare peste el la vînătoare. Încă din cursul navigării pe galera lui Șaban bei, Gobbato este acela al cărui ceasornic ispitise pe un membru al echipajului, care este apoi judecat și pedepsit de comandant, căruia îi este consacrată o lungă digresiune. În tabără, alături de Magni, dar într-o măsură mai modestă el se bucură de ocrotirea lui Panaioti. Finalmente ajuns la Iași, mai pornește încă odată înapoi la tabără pentru „treburile" sale, deși în memorabila întîlnire cu sultanul ele ajunseseră chiar în atenția acestuia!

La Isaccea el este scos din fire de trăncăneala lui Mustafa, căpitanul de galeră aflat acolo... Și *după aceea nu se mai pomenește nici un cuvînt despre el*, nici cu prilejul călătoriei de înapoiere pe mare, și nici după aceea în scrisoarea a VII-a. Aceste ciudățenii ar îndreptăți bănuiala că personajul ar fi pur fictiv. Dar găsim la Ricaut, în *Istoria imperiului turcesc* dovada că *T. Gobbato a avut o existență reală, însă nu în acest moment, ci cu 10 ani mai înainte, în 1662, și în altă calitate decît cea de negustor atribuită de Magni*. Evocînd moartea la Constantinopol în 1662 a venerabilului octogenar Cappelo, trimis ca sol al Veneției la Poartă și ajuns după declararea războiului turco-venețian, care a făcut din el un prizonier și un ostatec, istoricul englez sublinia rugămintea adresată de el ambasadorului britanic Lord Winchelsey de a se lega a-i scoate rămășițele pămîntești din acea țară. Pentru o atestare cît mai sigură a acestei promisiuni solemne, bătrînul Cappello și-a chemat pe toți servitorii săi și dintre aceștia, îndeosebi pe Tomaso Gobbato, favoritul său, ca să fie de față la rostirea ei de către secretarul englez, Ricaut. Așadar la 1662 Gobbato nu era negustor, ci unul dintre „servitorii", adică slujbașii fostului sol. Deci singurul element real în compunerea figurii lui Gobbato este numele folosit la crearea acestui Sancho Pansa lipsit de strălucire. Căci procedeul lui Magni constă în a țese în jurul unui nume sau unei personalități reale, o alta fictivă de care dispunea fără șovăire în cursul povestirii: de pildă, figura marelui dragoman Panaioti sau a comandantului de galeră Șaban Bei, ca factori activi ai ficțiunii, sau Mustafa Captan ca martor ceva mai șters. Iar la începutul și sfîrșitul odiseei închipuite stau de strajă rezidenții străini ai Genovei și Veneției, primul din aceștia cu un rol direct în stabilirea legăturii cu Panaioti.

Desfășurarea călătoriei — Dar dacă Gobbato și „treburile" sale vădesc atîta irealitate, iar pornirea la drum din casa lui Fieschi, așa cum am văzut, este un plagiat al celei a lui Chardin, bine cunoscută lui Galland și celorlalți membri ai ambasadei, se cuvine a se urmări și călătoria pe Marea Neagră și pe Dunăre pînă la tabără, subliniind totodată și unele amănunte mai curioase ale plecării: ca venirea intempestivă a lui Magni la reședința de vară a contelui Fieschi cu vestea neașteptată că pleacă în aventură spre tabăra sultanului, și nu numai atît, dar că plecarea va fi chiar atunci și chiar din acel loc! Mai anunță și venirea celor doi tovarăși de drum cărora le-a dat întîlnire tot aici! Aceștia întîrzie, contele încearcă să-l abată de la planul său, dar nereușind îi dă spontan o scrisoare de recomandare către marele dragoman Panaioti. În sfîrșit, sosesc și Gobbato și tovarășul

său Pattoni cu un caic cu 4 perechi de vîsle tocmit la Tophane, dar nu se pornește la drum decît la miezul nopții... (ca Chardin...). Însă timpul e neprielnic și se înaintează greu. A doua zi caicul acostează la țărmul asiatic, unde pe o înălțime se ridică o mănăstire grecească (amintind-o pe a lui Chardin). Magni se urcă pînă sus, o vizitează... apoi reîncepe performanțele sale sportive-turistice atunci cînd dă de columna zisă a lui Pompei, suind pînă la platforma din urmă pentru a admira panorama... În toate nopțile barca trage la mal și călătorii dorm într-un adăpost înjghebat din vîsle și vele, sau în cîte o șeică părăsită. În ultima noapte, înainte de a ieși din Bosfor, ei nemeresc la un grec sărac. Abia după trei zile și trei nopți ei sînt în sfîrșit în Marea Neagră. Aici văd urme de naufragii: grîne plutind pe apă din vreun transport de cereale ajuns de furtună... Casele de pe țărm sînt înjghebate din scîndurile îmbarcațiilor fărîmate... locuitorii, îndeosebi cei de pe țărmul asiatic al Bosforului provoacă adesea naufragii, aprinzînd focuri înșelătoare atunci cînd nu poate fi văzută lumina farului din cauza ceții. Călătorii își continuă drumul cu o pușcă încărcată pentru a ține piept numeroșilor bandiți ce stau la pîndă... Pe drum ei asistă la plecarea unui nou guvernator turc, provenit din bostangiii din serai, trimis la postul său de pe coasta Bulgariei și pe care îl regăsesc după 3 zile la Agathopoli, unde poruncește să fie bătut la tălpi brutarul local, fratele episcopului care îl găzduia, pentru vina de a fi întîrziat cu coacerea și distribuirea pîinii. Magni și Gobbato merg la turc să refacă cunoștința (!) după tipicul folosit în scrisoarea a II-a, cînd era vorba de rezidenții străini, vizitați pe rînd de autor. Gobbato încearcă să pună o vorbă bună pentru brutar, dar nu reușește decît să stîrnească amenințări la adresa episcopului însuși. În ciuda ospitalității de care se bucurase, Magni nutrește sentimente de repulsie și ură față de toți cei de rit „grecesc". Acești ortodocși (din Agathopoli) sînt *„perfidi di credenza e perditissimi ne costumi"*, adică fără de credință ca religie și îngrozitori ca moravuri. Profesiune de credință exprimată tot mai violent în paginile ce urmează, în care se arată o preferință flagrantă pentru turci. De la Agathopoli se ajunge la Malazia (?) unde șederea e de 2 zile. Apoi 10 ore de vîsle pînă la Sizopoli, și de acolo, fără arătarea duratei, tot înainte pînă la Anchialos. Adunînd zilele și orele arătate: 3 zile + alte 3 + 2 + 10 ore + distanțele nearătate, se ajunge la mai bine de 9 zile. La Anchialos apare în mod providențial o escadră comandată de bunul prieten al lui Magni, renegatul monegasc Șaban bei care primește pe călători pe galera sa și îi ospătează regește, punînd să li se gătească de post sîmbăta! Urmează o lungă digresiune despre bei, cu biografia sa precum și a bucătarului său, tot renegat de limbă italiană! Atenția acordată beiului compensează sărăcia descrierii locurilor. Peste tot, prezentul e înlocuit cu evocarea unor amintiri istorice. La Varna este povestită pe larg bătălia din 1444. Prezentul se reduce și aici, ca și în alte locuri, la o raită prin piață, soldată cu achiziții importante de batali, sau de diferiți sturioni, raci etc. și vin. Cam peste tot revine acest șablon. La Chilia mai sînt descrise diferite vestigii din vremea genovezilor. Stema Genovei mai e descoperită pe unele clădiri, întocmai *ca la Galata* (!). La Isaccea e un castel „molto bello di lavore antico". Dar totuși piața, bazarul și munții de alimente constituie elementul constant al relatării condițiilor generale observate. Cu referire însă la configurația terenului, la lățirea sau îngustarea Dunării, la localitățile de pe țărm, informațiile lui Magni sînt surprinzătoare. Mai sus de Ismail, Dunărea se lărgește mult, formînd o *vastissima apertura* într-un loc numit *Vaslui* (!). La 6 ore mai sus de acesta este o localitate numită Enichici, adică Satul Nou, biată grupare de mici colibe, de unde totuși și-au putut face rost

la moment de două harabale pentru continuarea drumului. La Chilia, unde Magni a făcut explorări asidue, a căutat cu tot dinadinsul să mai și „prindă limbă", și a reușit să afle că armata otomană trecuse Dunărea pe un pod de lemn... etc. Informație pe care a comunicat-o *el* lui Șaban Bei (!) care pregătește pentru oaspeții săi o barcă îndestulată cu tot felul de provizii, fără a uita vinul. Cu aceasta au ajuns la acel Enichioi situat între Ismail și Reni, de unde au continuat pe uscat pînă la tabără. Socoteala zilelor de la Anchialos pînă aici este dată cu destulă aproximație: circa 2 zile pînă la gurile Dunării, încă două pînă la Chilia, de acolo o noapte pînă la Ismail, aici un popas de o durată nedeterminată și 6 ore pînă la Enichioi. În sfîrșit, drumul pe uscat este socotit la 21 de ore... S-ar ajunge deci la o călătorie de circa 16 zile de la Constantinopol pînă la tabăra din Moldova. Data sosirii aici ar fi deci — cu oarecare aproximație totuși — ziua de 8—9 iulie.

Ficțiune și documentare — Pînă aici, toată relatarea drumului a fost ficțiune pură, cu unele intercalări de elemente reale la origine, dar scoase din realitate și acționate arbitrar ca niște creații ale fanteziei. Pînă la sosirea la tabără domină fantezia ajutată de cîteva elemente de umplutură, cum ar fi povestirea luptei de la Varna din 1444. După sosire, povestirea urmează două coordonate: cea a realității, după versiunea lui de La Croix, și cea a ficțiunii, țesută în bună parte în jurul lui Panaioti, înfățișat ca figură centrală a taberei, în care sultanul însuși este un fel de splendid figurant, sau de prezență invizibilă explicată de acesta. Magni îl găsește pe marele dragoman în cortul său, citind pe Aristotel. Împreună ei discută probleme înalte de erudiție și filozofie timp de două ore în mijlocul taberei. Promovat la rangul de prieten și confident, Magni ascultă cu luare aminte ba reminiscențele bogate din timpul războiului candiot, ba regulele de guvernare formulate pe baza lor, sau află de la el care sînt normele disciplinei impuse de sultan oastei ce trece prin Moldova, sau care e programul zilnic al sultanului etc... chiar știri tainice privind războiul, anume teama de o ambuscadă polonă și ordinul dat lui ienicer aga să-și oprească marșul pînă la sosirea sultanului... Iar cînd vin la Panaioti diferite fețe luminate și Magni vrea să se retragă cu discreție, el este reținut cu tot dinadinsul. Astfel e de față la audiența acordată agentului Principelui Transilvaniei Mihai Apafi, venit să-și desvinovățească stăpînul, și ascultînd copleșit, cu capul plecat, răspunsul marelui dragoman, rostit ba cu blîndețe, ba cu severitate, și chiar pe un ton amenințător! După audiență, Panaioti rostește aforistic că sultanul este azilul principilor, ușe deschisă pentru a intra, dar cine a intrat nu mai poate ieși! Cînd curînd după aceea acel agent îl întîlnește pe Magni și i se plînge cu lacrimi în glas de soarta celor din Transilvania, acesta declară sentențios că așa le trebuie, pentru că l-au trădat pe Báthori... (Acuzarea aceasta de trădare a principelui lor Sigismund Báthori, în flagrantă contradicție cu cea următoare, de a fi introdus ei pe turci în Transilvania (!), este urmată de invectivele obișnuite contra creștinilor vasali turcilor: moldoveni, munteni și transilvani, declarați dușmani ai „creștinătății" (romano-catolice) a cărei năruire o doresc de necaz că aceasta are o soartă mai bună! Și acum ei se bucură de războiul contra Poloniei, și de lățirea împărăției turcești !!). Dar față de turci în general, și de Panaioti, omul politicii de expansiune a otomanilor, Magni nu manifestă nici o rezervă. Prieten pe picior de egalitate cu acesta, el se identifică cu el ca centru al întregii povestiri. Apariția lui în tabără stîrnește senzație și simpatie (!). Turcii cu vază îl poftesc în corturile lor la o conversație și o cafea! Marele vizir, discutînd cu Panaioti oportunitatea prezenței lor

în tabără, găsește soluția acestei probleme grăbind rezolvarea petiției lui Gobbato. Iar Panaioti îl sfătuiește din suflet să meargă la Iași și îl recomandă protecției celui mai de seamă dregător al domnului Moldovei (un vistier al cărui nume a fost omis) pentru a-i asigura subsistența la înapoiere. Dar norocul lui Magni nu se oprește aici. Însuși sultanul se arată îndurător față de el, cînd printr-un hazard greu de prevăzut și chiar de crezut, drumurile lor se întretaie. Scena povestită pe larg se petrece într-un fel de luncă la 5 leghe de Iași, după trecerea anevoioasă a podului peste Prut, cînd căruțele lui Magni și Gobbato taie drumul sultanului, mergînd la vînătoare cu 50 de însoțitori pe cai minunați, într-un vuiet nespus, dominat de lătratul cîinilor și de sunetul cornurilor... În căruțele lor, Magni și tovarășii săi erau încremeniți de spaimă. Sultanul îi aruncă lui o privire stăruitoare și trece mai departe. Turcii din gardă veniți să afle ce caută acolo, pleacă mulțumiți de răspunsul primit, iar căruțașul pitit sub căruță își vine în fire! Pentru această scenă de pură imaginație, Magni s-a inspirat dintr-o însemnare a lui Galland despre o întîlnire abia evitată a lui Nointel cu sultanul la vînătoare, în împrejurimile Adrianopolului, reședința Porții în anii aceia. Episodul din luncă încheie în mod senzațional capitolul aventurilor lui Magni din tabără.

Descrierea taberei — S-a produs un fapt ciudat: inversarea raportului între elementul secundar, adică ficțiunea necesară pentru folosirea textului lui de La Croix ca și cum i-ar aparține lui Magni, și cel principal constituit de textul însuși. Pretinsul drum spre Dunăre a căpătat o amploare deosebită, care îl transformă din mijloc în scop în sine. Tot astfel în faza următoare, fundalul taberei e folosit de el ca decor pentru propriul său scenariu.

Textul lui de La Croix se compune din trei descrieri deosebite: a taberei sultanului în repaos și în mișcare, a joncțiunii de la Țuțora, a podului de la Isaccea ca realizare și ca tehnică de construcție. Urmează aspecte ale orașului Iași văzut în fugă, însușite din alt loc al Memoriilor lui de La Croix. Împreună ele constituie baza părții de reportaj indirect din scrisoarea a V-a. Ele au fost preluate ***ad litteram*** de Magni, dar tratate în mod diferit. (Pentru amănunte vezi notele însoțind textul în vol. de față). Descrierea taberei propriu-zise este întreruptă în mai multe rînduri și sporită cu extrase masive din Jurnalul lui Galland și cu cîte ceva din „Istoria imperiului turcesc" a lui Ricaut, și foarte probabil și din relatarea lui de La Croix din care noi nu am avut la îndemînă decît fragmentul corespunzător trecerei oastei turcești prin Moldova, și nu și tabloul taberei turcești de la Adrianopol, descrisă și de Galland. Bucata rezervată întîlnirii de la Țuțora a fost păstrată întreagă, mutîndu-se doar locul unor fraze din text, sau cuprinzînd printre categoriile de ostași enumerați de de La Croix și corpul așa-zișilor „saka" menționați de Galland și de de La Croix în descrierea taberei de la Adrianopol. Bucata despre pod care face corp cu descrierea taberei în textul lui de La Croix este acum mutată la sfîrșitul scrisoarei, cînd autorul ajunge (!) la Isaccea și constată prin propriile mijloace dimensiunile acestuia. În schimb, descrierea rapidă a Iașului, aflată în altă parte a Memoriilor lui de La Croix, și anume în capitolul depre înscăunarea domnului (vezi de La Croix, *Obs. Crit.)* trece acum la rînd, slujind de cadru inițial unui tablou, ba întregit cu adaosuri fragmentare mai puține la număr, luate din cărți sau din amintirea unor povestiri orale, ba sporite excesiv de aportul masiv al unei fantezii necontrolate.

Documentare fragmentară indirectă și ficțiune pură. Iată cîteva exemple. Magni știa de existența unei mici biserici catolice la Iași la care slujeau iezuiții, dar nu știa că ei fugiseră în Polonia înainte de venirea armatei turcești. Știa că ea

fusese mai înainte a conventualilor, dar nu ştia care era activitatea iezuiţilor în capitala Moldovei. În realitate ei îşi vedeau doar de propriile lor interese, departe de a întreţine un ospiciu. El mai ştia, de pildă, că la Galaţi slujise conventualul fr. Antonio Rossi, dar nu ştia prea bine în ce condiţii plecase la apropierea oastei turceşti (Vezi A. Rossi în vol. de faţă). El ştia că exista o episcopie catolică în Moldova, dar nu ştia care era situaţia în 1672 confundînd-o cu aceea din 1665, cînd în adevăr domnul Istrate Dabija a alungat pe episcopul Rudzinski, bănuindu-l de lucrături împotriva sa. În urma acestui fapt a fost trimis în Moldova un vicar apostolic în 1669 în persoana lui Parčević care se afla la Bacău în timpul campaniei din 1672 şi care se lăudase in anul precedent că se bucură de toată consideraţia din partea lui Gh. Duca. În sfîrşit, el a putut afla că prin 1663 se găsea la Suceava un f<rate> căpitan Giov. Cozzadini dar nu ştia că era vorba de un frate *catolic* şi nicidecum de un călugăr ortodox. El apare doar în raportul lui Vito Piluzzi din 1663 (v. p. 110 în vol de faţă). O trecere a sa la ortodoxie este absolut exclusă, întrucît ar fi dat loc la protestări zgomotoase din partea catolicilor, unde nu găsim decît tăcere. Cum menţiunea din 1663 este unică, este probabil că şi prezenţa sa la Suceava a fost trecătoare. Din aflarea acestui nume a crescut întreaga născocire despre pripăşirea fraţilor Cozzadini într-una din mănăstirile ortodoxe de la Iaşi. Ei erau doi datorită calităţii duble a *fratelui căpitan* Giov. Cozzadini mai anevoie de înţeles. Aşadar, acest unic exemplar s-a scindat într-un călugăr şi un căpitan! Restul, adică povestea inventată *ad hoc* dădea prilejul unei repetări a temei călugărilor „greci" înşelători, perfizi etc. exploatată de 3 ori în bucata despre Iaşi (vezi textul). Ea se compune din:

a) Sosirea în oraş, găzduirea la „ospiciul", iezuiţilor, aspectul şi comportarea acestora etc., halul de plîns al ospiciului din care, la sfîrşitul anului precedent, răsculaţii contra domnului Gh. Duca, la intrarea lor în capitală, au scos şi furat toate cuiele din lemnărie (!!) fără ca aceasta să se năruie. Liturghie tainică, apoi Magni încearcă berea şi vinul şi merge să inventarieze starea pieţei de alimente.

b) Rămas singur, căci Gobbato pleacă din nou la tabără pentru „treburile" sale, Magni colindă prin oraş, observă şi însemnă ceea ce vede (!), adică diferitele aspecte descrise de de La Croix: casele, uliţa, cele două mănăstiri şi palatul. (Vezi textul cu adaosurile subliniate de noi, unele datorate unor informaţii reale, de pildă depunerea la păstrare a obiectelor de preţ la mănăstiri, altele de pură fantezie, ca figura acelui cinic călugăr candiot pe care merge să-l viziteze la una din acele mănăstiri din Iaşi (!) nu se precizează care, pentru motive lesne de înţeles).

c) Documentarea parţială indirectă revine cu scurtele însemnări despre aprovizionarea pieţei, portul bărbătesc, cel comun al femeilor, despre boieri şi boieroaice, despre lipsa unor familii mai considerabile, cu excepţia Cantacuzinilor, şi despre un Cantacuzin neindividualizat suficient, despre mitropolit şi despre episcopul catolic din Moldova şi în sfîrşit despre *„avarizia greca"* unită cu *„perfidia giudaica"* pentru a suge sîngele poporului cu sprijinul domnului... fără alte explicaţii. Dar toate aceste pretinse observaţii sînt nişte încercări de a crea o realitate factice pe baza unor crîmpeie de ştiri reale sau ba, percepute necomplet şi adesea înţelese greşit. Exemplul cel mai sugestiv e oferit de pasajul despre portul comun al femeilor, bazat în întregime pe confuzia rezultînd din tălmăcirea defectuoasă a termenului de *pestiman* din care a fost dedus caracterul scandalos al unui costum atît de sumar (!) şi în ultimă analiză şi stricăciunea acelora care îl poartă (Vezi p. 539 textul comentat de noi în subsol). Dar asemenea greşeli nu sînt posibile decît la distanţă. O simplă privire ar fi fost deajuns ca să lămurească pe autor

asupra decenţii, ba chiar austerităţii îmbrăcăminţii ţărancelor din Moldova. De fapt, stocul lui de informaţii de bază era foarte redus. Pentru portul bărbătesc — şi aici ar fi fost normal să fi fost vorba de asemenea de cel comun al ţăranilor — el nu pomeneşte decît de deosebirea minimă dintre portul (boierilor) din Moldova, şi al celor din Constantinopol, constînd în încingerea mai strînsă a mijlocului la cei dintîi! Explicaţia este simplă. Amănuntele au fost culese în cursul unor conversaţii stăruind mai mult asupra unor particularităţi pitoreşti, deosebindu-se de cele îndeobşte cunoscute de cel ce reţine informaţia. Probabil că şi ştirea despre aprovizionarea pieţii provine tot din mediul ambasadei franceze, fie din rapoartele lui de La Croix, fie din comentariile ulterioare din timpul croazierei. Menţionarea boierilor şi boieroaicelor *pe care nu le-a putut întîlni din cauza împrejurărilor* (!) aduce un ecou al grandomaniei lui Magni din scrisoarea a II-a plină de vizitele sale la rezidenţii străini. Pentru celelalte puncte amintite mai sus, vezi notele noastre la text.

d) Însemnările fragmentare sînt întrerupte o clipă de includerea unei descrieri a plimbării sultanului prin oraş. Este subliniată teama poporului şi a călugărilor greci (!) ca nu cumva să fie prefăcute bisericile în moschei. Dar autorul nu ştia pesemne că acea teamă putuse fi justificată de faptul că atunci „a strigat hogea din turnul bisericii sf. Nicolaie domnesc". Pentru el, acea spaimă a călugărilor oferă elementul de tranziţie către reluarea subiectului tratat o primă oară cu prilejul înfăţişării călugărului candiot. Şi astfel sînt introduşi în text duhovnicul domnului şi fraţii Cozzadini pomeniţi mai înainte, care aparţin ficţiunii pure.

e) Sînt reluate însemnările de la punctul c) cu o informaţie despre comerţul Moldovei foarte stînjenit de împovărările cîrmuitorilor. Dar totuşi tătari din Crimeea aduc blănuri scumpe, vulpi moscovite, printre care nişte vulpi negre rarisime. Însemnările se încheie cu constatarea că la Iaşi nu sînt alţi apuseni decît un francez, ceasornicarul domnului, ştire provenind desigur de la francezi.

f) Terminînd stocul de informaţii indirecte folosite la întregirile amintite, Magni revine la ficţiunea pură cu episodul pretinsei intrigi a aşa-zisului conte della Vacaresca, care îi va oferi pretextul unei plecări precipitate din Iaşi.

Intervenţii arbitrare în datele documentelor, digresiuni şi exploatarea lui Galland — Deşi Magni urmează de aproape descrierea taberei din textul lui de La Croix (dar cu amplificările arătate mai sus) el nu se dă în lături să schimbe unele cifre, tot în sensul amplificării. Astfel numărul trupelor auxiliare moldovene şi muntene prezente la Ţuţora este apreciat de de La Croix la „8 000 sau cam pe atît". Într-o fază precedentă posibilităţile celor doi domni erau socotite de el la cifra de 10 000 de oameni. Magni umflă cifra la 15 000 de ostaşi şi îi descrie cu mai multă emfază. Totalul armatei turceşti plecate din Adrianopol este declarat de de La Croix a fi de cel mult 170 000 de oameni. Magni nu dă nici o cifră dar pomeneşte de pretinsa declaraţie a lui Mustafa Captan care ar fi asistat la trecerea Dunării la Isaccea, urmînd neîntrerupt timp de 9 zile şi 9 nopţi, nerămînînd cel mai mic spaţiu liber pe pod în tot acest timp! Este drept că afectează oarecare scepticism în virtutea unui calcul geometric, avînd drept rezultat o cifră de cîteva milioane (!) dar nu redă informaţia lui de La Croix că durata acelei treceri a fost de *trei zile*. Tot astfel de La Croix precizează că după *6 zile* de marş de la trecerea podului i s-a poruncit lui ienicer aga să se oprească spre a-şi uni trupele cu ale sultanului. La Magni numărul zilelor creşte la 10. Iar cînd descrie

podul, numărul șlepurilor este sporit la 48 în loc de 40. Dar în ciuda modificărilor aduse, cvasi-identitatea celor două texte este evidentă.

Restul pretinsei călătorii de înapoiere se resimte de lipsa unui text de bază pînă la momentul sosirii la podul de la Isaccea unde e folosit textul lui de La Croix cu obișnuitele sporiri și pretenții de îmbunătățire. Neînțelegînd ce fel de coajă de copac a putut fi folosită la împletirea cablurilor (e vorba bineînțeles de fibrele așa-zisului tei) Magni înlocuiește coaja prin *ramuri zdravene de stejar!!*

Sublinierea lui de La Croix privind tăbărîrea sultanului chiar pe locul anume unde se cantonase sultanul Osman în 1621, este menținută întocmai și luată ca pretext a includerii unei digresiuni alcătuite din ecourile seraiului ce alimentau mica cronică trimisă conștiincios de ambasadorul Nointel ministrului Pomponne și chiar regelui. Pentru rest, autorul recurge la vechile clișee (migrena lui Gobbato, țînțarii, prețul derizoriu al peștelui, racilor etc.) precum și la folosirea Jurnalului lui Galland din care exploatează unele însemnări. De pildă cea referitoare la prezența la Reni a celor doi internunții imperiali, cel rechemat și cel sosit în locul său, pe care ar fi vrut Magni să-i viziteze, dacă ar fi știut unde erau găzduiți (!), sau cea pomenind de asasinarea lîngă Babadag a evreului Saul, dragomanul rezidentului olandez. Acest fapt îl va îndemna să nu se întoarcă pe uscat, ci pe mare, așa cum îl sfătuise cu emoție însuși marele dragoman Panaioti. Tot din Jurnal derivă și întîlnirea cu căpitanul de galeră Mustafa care apare la podul de la Isaccea, ca martor (nu tocmai veridic) al trecerii Dunării de către oastea sultanului, dar mai ales ca martor al trecerii (fictive) a lui Magni pe acolo. Acesta și tovarășii săi vin chiar să se instaleze pe galeră pentru a scăpa de țînțari, dar după o noapte renunță la încercare. Este oare o simplă coincidență amănuntul că același Mustafa va pofti pe aceeași galeră pe Nointel la începutul croazierei acestuia, la escala din Mitilene? Cu prilejul acelei escale autorul Jurnalului, Galland împreună cu „le sieur Cornelio" (Magni) vizitează o casă „aparținînd unui renegat din regiunea Monaco numit Șaban bei care este căpitanul unei galere și unde auzisem că s-ar fi găsind niște vestigii antice". Dar, lucru cu totul inexplicabil, Magni nu pomenește bunului său amic Galland nici un cuvînt despre întîlnirea cu Mustafa din anul precedent la podul de peste Dunăre, și nici despre Șaban bei — pe care nu încetează să-l vorbească de bine în paginile volumului și să salute cu bucurie în scrisoarea a V-a apariția acestuia cu escadra (!) sa la Anchialos, numindu-l „il mio particolare amico" — nu suflă nici un cuvînt, după cum reiese din felul impersonal în care e menționat în Jurnalul lui Galland. Coincidența, la care ne-am referit mai sus este faptul că cei doi căpitani de galeră numiți în Jurnalul lui Galland sînt tocmai acei care joacă un rol în povestirea acelei călătorii aventuroase, și că invitația la bordul galerei ancorate la pod seamănă destul de bine cu cea din anul următor de la Mitilene. Se repetă și aici procedeul observat și mai înainte cu privire la Panaioti: folosirea unor persoane reale, scoțîndu-le însă din realitate, alături de tendința de repetiție a unor teme sau motive.

La Isaccea se mai situează și o altă apariție a cărei derivare e mai greu de aflat. Despre ce fel de realitate va putea fi vorba în legătură cu ciudatul convoi care sosește compus din 120 de persoane și 20 de carete și e condus de un eunuc negru trimis de Kislar aga sultanului cu 400 de pungi adică 200 000 de reali „ca dar și tribut" *(di regalo e tributo)?* „Înainta cu pompă asemenea unui pașă, cu două mici tuiuri... și cu suflători din fluier și instrumente de suflat...". Avea și bostangii în cortegiul său. Unul din ei a venit să cineze cu Magni și tovarășii săi, delectîndu-l pe acesta cu ecourile din haremul sultanului. Tabloul înfățișat ilus-

trează procedeul tipic al autorului: o reunire a cît mai multe elemente caracteristic de turcești: tuiuri, pașă, eunuc negru, muzică orientală... temperate îndată de concesii în vederea unei credibilități mai mari. Acel emisar venea *ca un pașă* (dar nu era pașă), avea două tuiuri (dar *erau mici)*. El ducea cu sine 400 de pungi, dar rostul lor rămînea ambiguu. Termenul de *tribut* are asociații certe, dar legarea lui de cel atît de neprecis de *regalo* îi anula sensul precis. Aceste formulări dialectice trebuiau să creeze o anume impresie care să reziste drămuirii din etapa următoare. Termenul de *tribut* trebuia să ducă gîndul la haraciul Moldovei, în ciuda direcției urmate de convoiul ce mergea de la Babadag, unde se afla Kislar aga, spre nord în Polonia (!) unde se afla atunci sultanul. Dar Magni are grijă să nu indice *el* acea direcție, ce poate fi însă dedusă cu oarecare acuitate din context. Este posibil ca ideea acestui tribut să-i fi fost inspirată de vreo informație generală despre modul de expediere a haraciului (la anumite date) în convoaie masive. Francezul Bongars în 1585 a călătorit o bucată de drum de la Dunăre la Constantinopol, alăturîndu-se unui asemenea convoi constituit de carele domnești ale Țării Românești *(les carres dominesques*, vezi *Călători*... III, p. 162). Vedem cum diferite elemente reale din stocul general de informații, asociate în mod absurd, se anulează reciproc. În sfîrșit invenția acelui bostangiu ce vine nestingherit la cină la niște ghiauri necunoscuți *a căror limbă el nici nu* o *vorbește* (!) și care totuși ține un fel de conferință de presă mult gustată de autor despre inclinațiile sultanului pentru una sau alta din favoritele sale, primește un fel de corectiv în cuvintele adăugate pentru a-i atenua absurditatea, dar care de fapt o sporesc: *„măcar că fusese nevoie de un tălmaci"*. E suspectă și simetria dintre trecerea fastuoasă a acestui eunuc plin de importanță la sfîrșitul călătoriei fictive și întîlnirea la începutul ei a camerierului marelui bostangiu ce mergea la Agathopoli să preia acolo atribuțiile de guvernator. Culoarea locală nu lipsește nici aici sub forma bătăii la tălpi.

A treia întîlnire din această fază se datorește tot lui Galland (1, p. 194) care la 22 august 72 notează confirmarea oficială a „știrii despre *asasinarea dragomanului olandez, a valetului său și a ienicerului care îl conducea*, fapt petrecut mai încoace de Babadag, la înapoierea de la tabără, cînd au fost surprinși într-o pădure de tîlhari care au ridicat 700—800 de piaștri de la el și valetul său". În această versiune oficială nu apare nici un cărăuș, rolul acestuia fiind îndeplinit de ienicer. Dar la sfîrșitul scrisoarei a V-a la pp. 460—461 Magni declară că a găsit la Isaccea pe un armean ce slujea de cărăuș evreului Saul, măcelărit pe drum, și care a fost de față la această faptă, el însuși salvîndu-se în niște copaci. Dar a rămas foarte înfricoșat „mi-a spus că vrea să plece de astă dată (!) pe uscat" *(mi ha detto voler partire a cotesta volta per terra)*. Declarație destul de ilogică. Dacă el făcea pe cărăușul, și deci călătorea pe uscat, ce sens avea precizarea că *de astă dată* vrea să călătorească pe uscat? Și dacă era atît de înspăimîntat după pățania de pe uscat, de ce nu pleca și el cu vreo corabie? În sfîrșit, la pp. 406—407, la despărțirea lui Magni de Panaioti, acesta pomenește despre uciderea lui Saul împreună cu *trei ieniceri și alți doi evrei*. Amănunt cu totul absurd, căci nu era vorba de un convoi obișnuit de călători, printre care s-ar fi putut afla și aceștia din urmă — deși nu se înțelege ce ar fi căutat ei la tabără? — ci de o cursă rapidă făcută în condițiile cele mai expeditive. Pretinsa despărțire a lui Magni de Panaioti ar fi avut loc cam pe la 12 iulie. Potrivit cu comentariul marelui dragoman, ucigașii ar fi fost niște arnăuți, toată regiunea din Serbia pînă la Silistra și Sofia fiind bîntuită de asasini, dîndu-se drept soldați întîrziați în drumul

lor spre oaste (!). Acea tragică întîmplare e amintită de Magni de două ori în scrisoarea a V-a: mai întîi pentru a motiva reîntoarcerea sa pe mare, apoi pentru a explica prezența acestui curier întîmplător ce avea să ducă scrisoarea voluminoasă adresată monseniorului Ridolfi. Dar ea va mai fi pomenită și în scrisoarea a VII-a descriind emoția deșteptată la revederea lui Magni socotit mort asemenea bietului evreu Saul.

Staționarea pe un timp nedefinit la Isaccea, unde Magni merge de obicei *(ordinariamente)* 2 ore pe zi să inspecteze podul, are un dublu scop. Pe de o parte să acumuleze o serie de atestări indirecte ale prezenței sale ca urmare a diverselor întîlniri cu persoane reale sau legate de realitate, pe de alta să ofere o posibilitate de echilibrare a duratei acelei călătorii, care punea probleme destul de grele. Acestea se ivesc încă de la șederea la Iași, pe care autorul caută să o sustragă timpului, acumulînd tot felul de vizite, discuții și incidente prelungite — ca acea pretinsă intrigă primejdioasă a „contelui della Vaccaresca din Urbino", dar care se află îngrădită în realitate de niște date extreme: sosirea în jur de 12 iulie, adică 2 zile după joncțiunea de la Țuțora, și plecarea din Iași la reîntoarcerea lui Gobbato *de la tabără* unde se mai repezise încă o dată pentru expedierea treburilor sale. Dar de La Croix indică durata rămînerii oastei la Țuțora. Ea este de *7 zile!* Deci ultima zi cînd Gobbato s-ar mai fi putut afla la tabără este ziua de *17 iulie.* Așadar, plecarea precipitată din Iași s-ar situa curînd după aceea. Cum de scrisoarea lui Magni de la Isaccea este tocmai din *26 august??!* Amănuntele despre drumul de la Iași la Dunăre sînt aproape inexistente, suplinite de niște invenții de-a dreptul uluitoare, începînd chiar cu pregătirile de plecare. Deși Magni și tovarășii săi sosiseră la Iași cu căruțele tocmite la Enichioi și folosite și în tabără ca adăpost permanent, după mai puțin de o săptămînă de ședere la Iași ei se aflau în căutarea unui mijloc de transport nemaiavînd *nici cai, nici căruțe* (!) și neputînd găsi la Iași posibilitățile oferite de satul pricăjit de la Dunăre. Ei se duc deci la vistier cu scrisoarea de recomandare a lui Panaioti și obțin cele cerute și pe deasupra și „un ordin expres către toți bătrînii, epitropii și administratorii comunităților (!) de a-i întreține gratuit pe tot cursul drumului". Favoare acceptată de Magni cu ferma intenție de a plăti totuși totul cu cea mai mare punctualitate. Înarmați cu această poruncă ei merg la ospiciu să-și pună la punct căruțele *(a metter in ordine i nostri carri)* după ce și-au făcut și ceva provizii de drum... Acesta a durat 3 zile pînă la Galați străbătînd cîmpii frumoase dar necultivate și diferite așezări cu totul distruse și nelocuite *(varii casali, tutti distrutti et inabitati)* „și cînd voiam să mîncăm trebuia să facem vînătoare cu ciomagul răpunînd găini, rațe și altele, care ne picau la îndemînă, întrucît chiar scoțînd la iveală porunca (vistierului) și oferind bani, era imposibil să obții ceva de la acești locuitori care, cînd își vedeau păsările moarte se mulțumeau cu plata..." (dovadă că de la „greci" nu poți obține nimic cu binele, ci numai cu ciomagul, etc.). Contradicțiile sînt nenumărate. Călătorii plecaseră cu provizii, dar mureau de foame, ei străbăteau locuri distruse și *nelocuite*, dar *locuitorii* refuzau să le vîndă păsările din gospodăriile lor. Au trecut însă și prin Vaslui și Bîrlad, caracterizate și acestea drept „casali mal acconci". În schimb, la Galați a văzut 3 sau 4 biserici remarcabile („molto insigni") printre care și cea catolică! Iar locuitorii de la Dunăre, chiar și simpli țărani, se apărau de țînțari folosind niște „trabachette portabili". De la Galați la Reni ei au coborît în monoxile...!

Iată doar cîteva din absurditățile mai flagrante ale pretinsei expediții în Moldova care este în centrul atenției noastre. Nu lipsesc falsificările și invențiile

nici în scrisorile II și VII ce folosesc în bună măsură *Jurnalul* lui Galland, dar spațiul nu îngăduie să se stăruie asupra lor acum. Trebuie totuși semnalate cele două pretinse vizite ale sale la Patriarhie, una pe la 14 oct. (st. nou), cealaltă de slujba bobotezei (6 ianuarie st. vechi). Prima are un caracter întîmplător. Plimbîndu-se cu caicul, se abate pe la Fanar... și apoi intră la Patriarhie ca la el acasă... pătrunde în biserică unde era adunat consiliul, descrie veștmintele patriarhului în funcție și prezența celui depus, Metodie, șezînd într-o strană în fața lui, observă niște fotolii „coperte di scarlato" destinate domnilor români cînd se întîmplă să fie în capitală, și la *un semn al patriarhului (?!) ocupă unul din cele două jețuri de paradă* (!!), mulțumind pentru această atenție cu o înclinare a capului. El este martorul veridic (!) al scenei următoare. Un preot venerabil, cu barba căruntă, se apleacă în fața patriarhului ca să-i sărute mîna... și primește o palmă! *(uno chiaffo)*. Scenă caricaturală pentru a înfățișa certurile din sînul bisericii constantinopolitane, cu 7 patriarhi rivali, avînd ca arbitru suprem pe marele vizir, a cărui apostrofă către fruntașii ortodocși este redată cu o deosebită satisfacție pentru a vădi înjosirea acestor „greci": „Cîini fără credință, întotdeauna vă învrăjbiți între voi. Primiți-l pe acest patriarh pe care vi-l dau eu, și faceți în așa fel ca să nu mai ajungă reclamații pînă la mine!". Aceste cuvinte sînt redate și în cartea lui de La Croix *État présent des notions et églises grecques*... etc. și concordă cu o însemnare a lui Galland. Ele nu se află în cartea lui Ricaut *The present State of the Greek and Armenian churches, anno Christi 1678* folosită de Magni pentru rivalitățile amintite (și cunoscută și de de la La Croix, care s-a inspirat din titlul său, fără însă a copia și dezvoltarea subiectului). Ele fac parte din fondul de informații și inspirații preluat de Magni de la ambasada franceză unde domnea cea mai hotărîtă ostilitate contra ortodocșilor după incidentul de la Ierusalim din martie-aprilie 1674. Așa cum am mai arătat, redactarea volumului lui Magni este mult posterioară datei sale aparente (1672—1673). După pretinsul gest regretabil al patriarhului, atestat de Magni, iată și comportarea credincioșilor la slujba bobotezei, relatată tot de el (pp. 662—663). După sfințirea apei și aghesmuire, la care ei aruncă bani în căldărușă, urmează o „bacanală ridicolă". „Ei se înghesuie în jurul vasului și acolo cară la pumni și la picioare cu urlete și țipete de bestii, iar toată apa atît de venerată de ei se răspîndește și foarte adesea vasul e răsturnat la pămînt; am auzit că adesea se produc asemenea dezordini și între altele de ziua floriilor... (la distribuirea ramurilor). Nu am fost de față la un asemenea turnir (p. 664) dar după cel de la aghiasmă am dedus restul, însă acela al pretinsului *(superstizioso)* foc sfînt de la Ierusalim cu care e profanat templul prea sfîntului sepulcru, întrece cu mult orice s-ar putea spune". (De observat că autorul se referă cu privire la slujba din 16 ianuarie 73 la scena din Ierusalim din aprilie *74!)*. Deși Magni vrea să dea impresia unei scene văzute aevea, totuși expresii ca *foarte adesea* și *am auzit* trădează faptul că și aici este vorba de o scenă compusă pe baza unor crîmpeie de informații privind slujba, peste care s-a așternut fantezia. Vîlva defăimătoare în jurul manifestărilor naive de bucurie a norodului „grec" la ivirea luminei miraculoase aprinse de la sine în biserica sf. mormînt în noaptea învierii, a fost răspunsul veninos al „latinilor" la urmările încăierării între ei și frații din tagma dușmană a „grecilor" care au pierdut pe unul dintre ai lor. Aceștia se plînseseră cadiului și trimiseseră la Poartă și o reclamație prin patriarhul de Ierusalim. Nointel care plecase după acel incident spre a vizita diverse locuri din Palestina s-a reîntors anume pentru a asista la slujba învierii ortodoxe, cu gîndul probabil de a de-

mitiza minunea ortodocşilor. S-ar părea că acesta a fost momentul cînd a aflat de demersurile „grecilor" care îl puneau oarecum şi pe el în cauză. Este sugestiv faptul că scrisorile sale către rege şi către Pomponne, denunţîndu-i pe „greci", nu au fost scrise în martie, asupra faptului, ci abia acum, la 25 aprilie, de paştele ortodox. Scrisoarea către ministru ne interesează în mod deosebit pentru că diferitele sale puncte constituie un adevărat program al campaniei de denigrare a lui Magni.

Nointel aminteşte de bunăvoinţa arătată de el pînă atunci „grecilor" *în speranţa de a-i aduce la* o *unire tainică*. Dar zîzania dintre ei, ambiţiile deşarte... existenţa a 7 patriarhi la Constantinopol în viaţă... „*şi cel care este acum refugiat în palatul <ambasadei> de la Pera nu va omite nimica pentru a-şi relua tronul imaginar al fastului său*..., perfidiile dintre ei... îi fac nevrednici de orice protecţie...". „Paşapoartele şi recomandările ce le-am dat ei le-au folosit pentru a-şi face rost a trece în Creştinătate (= în occident), iar milosteniile, *pentru a veni la Locurile Sfinte să bată pe călugării noştri* în faţa monumentelor celor mai sacre, împingîndu-şi excesele *pînă la vărsarea de sînge şi la imputarea altora a morţii unuia din călugării lor, survenită în chip firesc* (!)... Orbirea lor a fost atît de mare încît nemulţumindu-se cu faptul că nu mi-au arătat nici o dovadă de cinste, ei au făcut tot ce au putut pentru a le întuneca pe cele ce le-am primit din partea turcilor... Să fie lipsiţi de milosteniile *pe care le fură* din Franţa şi regele să scrie sultanului cerînd restituirea Calvarului... şi Betleemului...". Scrisoarea era încredinţată vicarului Locurilor Sfinte, recomandat călduros ministrului şi care mergea să ceară protecţia regelui şi intervenţia lui la Poartă!

În volumul său, Magni s-a mulţumit să îngroaşe trăsăturile şi să combine împreună acuzările. Mulţumită recomandărilor generoase acei „greci" perfizi au trecut „în creştinătate" unde „fură" milosteniile etc. Concretizarea unor asemenea exemplare este oferită de călugărul anonim candiot de la Iaşi, ale cărui declaraţii cinice ilustrează întocmai teza propusă, precum şi de ceilalţi confraţi, tot atît de fictivi. Dar el a ştiut să meargă chiar dincolo de jaloanele indicate de Nointel. Acesta nu se referă în acea scrisoare la manifestările din sîmbăta mare, decît subliniind cu acreală caracterul lor zgomotos din cauza asocierii laicilor la procesiuni: „Ei purced aici într-o asemenea confuzie, încît în locul *decenţei pe care* o *mai păstrează la Constantinopol şi împrejurimi în săvîrşirea slujbei divine*, îi vedem cum nu mai păstrează nici o măsură la sf. mormînt, unde îngăduie ca laicii să urmeze procesiunile urlînd ca nişte cîini" *(urlans comme des chiens)*. Din această exuberanţă nevinovată a mulţimii bucurîndu-se după aşteptare, Magni construieşte un scenariu respingător de orgie colectivă apreciată de A. Vandal în *Les Voyage du marquis de Nointel* cu expresii ca: idolatrii obscene... abominaţii cucernice... sarabande infernale... atitudini imunde... scene de hidoasă bestialitate. — Hîda fantasmagorie închipuită de el a fost propusă drept temă de către Nointel pictorilor ambasadei care au dat „un comentariu foarte exact şi viu al descrierii sale!". Cu linguşiri de felul acesta el a reuşit să-şi asigure menţinerea sa şi mai departe în grupul însoţitorilor excelenţei sale. Pseudo-descrierea enormităţilor de la Ierusalim e cuprinsă în volumul intitulat: *Bieniul al doilea* (continuare a celui de care ne-am ocupat aici).

Din cele arătate pînă acum reiese cu prisosinţă spiritul de nesinceritate, şi am putea spune de farsă vulgară a acestei ciudate compoziţii. Rămîn totuşi unele întrebări. Aceste aventuri sînt ele cu totul gratuite sau trebuie să ascundă adevă-

rata activitate desfăşurată în tot intervalul de la plecarea sa de la Livorno pînă la sosirea sa reală la Constantinopol, în orice caz nu înainte de data de 14 octombrie 72 (vezi scrisoarea a VI-a), dar foarte probabil chiar după această dată? În versiunea sa apar lungi intervale albe. De pildă, chiar potrivit cu datele sale, este greu de admis că înapoierea de la Isaccea a putut să dureze de la 26 august pînă la 14 octombrie!! şi poate şi mai tîrziu. În realitate se ştie acum că el nu venea de acolo, ci din altă parte. Poate de-a dreptul din Smirna (unde se făcea o contrabandă enormă cu bani inferiori bătuţi anume pentru speculaţii fructuoase în orient). El însuşi povesteşte într-un anume fel aventura sa cu vameşii din Smirna la debarcarea sa. În felul acesta s-ar explica şi călătoria sa în Cipru cu 7 ani în urmă. În stadiul actual de informaţie nu se poate afirma nimic. Pînă şi data editării volumului său *Quando di più curioso*... este supusă îndoielii, aşa cum am văzut.

Iată lista cărţilor publicate de el: *Quanto di più curioso ha potuto raccorre Cornelio Magni nel primo biennio dal esso consumato in viaggi et dimore per la Turchia*... Parma, 1679 (Vezi şi observaţiile noastre p. 513). Ediţia de la Veneţia poartă data de 1682. A fost recenzată în 1684. — *Relazione della città d'Atene colle provincie dell'Attica, Focea, Beozia, Negroponte* etc..., Parma, 1688. (E descrierea călătoriei în Grecia cu echipa lui Nointel). — *Secondo Biennio (1673—1674)*, Parma, 1692 (Este urmarea la *Quanto di più curioso*...). În afară de recenzia mai mult formală din „Acta Eruditorum" din 1684 constînd din prezentarea rezumată a tablei de materii, precedată de o notiţă stăruind îndeosebi asupra călătoriei pe vasul olandez, volumul ce ne interesează nu a fost comentat de contemporani. Nu se cunoaşte nici raza sa de difuziune, nici data adevărată a editării. Nu ştim dacă a ajuns la cunoştinţa marchizului de Nointel, vegetînd la Paris în condiţii destul de grele, sau a lui de La Croix, rămas la Constantinopol, sau a lui Galland păstrînd contactul cu orientul de-a lungul cercetărilor sale. Celelalte două volume în care e mai mult vorba de marchiz şi de croaziera sa memorabilă, au apărut abia după moartea acestuia. În aceste condiţii nu este de mirare că impostura sa a rămas nebănuită.

Magni a fost cuprins de I. Affò printre scriitorii parmensi în *Scrittori parmensi* şi de Amato di San Filippo printre călătorii italieni în *Biografia dei viaggiatori italiani*, Roma, 1882, pp. 442—444. Nici aceste notiţe şi nici cea din Marea Enciclopedie Italiană nu aduc alte date decît cele oferite de autor. A inspirat cea mai mare încredere unor istorici ca A. Vandal în lucrarea sa despre Nointel şi poziţia Franţei în Levant în timpul memorabilei sale ambasade. La noi a fost citat şi folosit de istoricii cei mai serioşi, fără rezerve, în ciuda faptului că la introducerea sa în circuitul istoric cu referire la ţările noastre N. Iorga a însoţit prezentarea volumului său la Academia Română de unele îndoieli şi protestări parţiale şi că Ramiro Ortiz şi-a exprimat clar impresia dezastruoasă despre autor, este drept că mai mult pe temeiuri morale de omenie şi de respect uman. Vezi N. Iorga, *Un călător italian în Turcia şi Moldova în timpul războiului cu Polonia* în „An. Ac. Rom. M.S.I. 1910, pp. 54—58 şi *Istoria Românilor prin Călători*, 1928, pp. 44—53 precum şi R. Ortiz, *Per la storia de la cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916, p. 116. O versiune românească a porţiunii din textul lui Magni privind oraşul Iaşi a fost publicată de A. Mesrobeanu în revista ieşeană „Ioan Neculce" VIII, pp. 187—201.

CĂLĂTORIA FICTIVĂ SPRE TABĂRA DIN MOLDOVA[1]

[Autorul reîmbarcat la Anchialos trece de Varna pe care o crede vechea Dionysopolis, vede movilele rămase de pe urma vestitului dezastru de la Varna (1444) şi observă de pe mare o mănăstire de dervişi]. p. 328

...apoi zărim mulţi locuitori care purtaţi în nişte căruţe ale lor trăiesc întotdeauna pe drum şi sînt numiţi de turci tătari dobrogeni, în sfîrşit ajungem la una din gurile cele mari ale Dunării, la intarea căreia stăm cîteva ore împotmoliţi, dar după ce a fost uşurat vasul, mulţumită îndemînării şi marei priceperi a Beyului[2], scăpăm îndată de acea piedică şi pînă în două zile de la intrarea noastră pe fluviu, ajungem la Chilia *(Cighli)*, localitate foarte însemnată; acolo trebuia să-şi descarce vasul încărcătura, căci în acel loc se făcea strîngerea la un loc a tuturor muniţiilor. p. 329

Îndată aruncînd ancora coborîm pe uscat, şi găsim împrăştiată într-o piaţă mare toată artileria ridicată de la Arsenal, care ajunge cam la 80 de tunuri cu ghiulele de 50 de funţi, parte din ele erau ridicate pe afete, parte zăceau pe pămînt. Am văzut de asemenea o mare cantitate de ghiulele, bombe şi alte unelte de război, apoi am început să dăm o raită prin locul destul de bine îndestulat cu toate, în afară însă de vin. Castelul este arătos, clădit cu nenumărate turnuri, şi în el se mai ţinea încă destulă artilerie. Am văzut (!) în multe locuri felurite blazoane genoveze săpate în marmoră, aşa cum se vede şi la Galata, dovadă că pînă aici şi chiar şi mult mai departe a înaintat stăpînirea lor.

Pescuitul cel mai însemnat de pe Dunăre este acel al sturionului sau morunului şi eu m-am putut încredinţa de acest lucru, cumpărînd cu 30 de aspri — care nu trec de doi „giuli" romani — doi moruni ce cîntăreau cu siguranţă 80 de funţi. p 330

Grija mea de căpetenie a fost de a „prinde limbă" despre trecerea armatei, şi am aflat că aceasta a trecut fluviul pe un pod mare făcut anume. Am împărtăşit această veste Beyului care, fără să ne obosim noi cîtuşi de puţin, a pus să ni se facă rost de o luntre mică potrivită pentru trebuinţa noastră, şi a aprovizionat-o cu pesmet, orez, unt şi din cele ce mai avea pe vas. Noi am îmbarcat vinul, şi seara luîndu-ne rămas bun de la el, care s-a arătat foarte îndatoritor în tot ce-i stătea în putere, am pornit la drum şi — parte folosind pînzele, acolo unde lucrul era cu putinţă, parte folosind vîslele — ne-am străduit să mergem în susul Dunării, străbătînd bucata ce mai rămăsese pentru a ajunge pînă la pod. [Toată noaptea au fost chinuiţi de ţînţari... etc. etc...] În

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat sub titlul: ***Quanto di più curioso e vago hà potuto racorre. Cornelio Magni nel primo biennio da esso consumato in viaggi e dimore per la Turchia*** (Parma, Galeazzo Rosati, 1679), p. 328 ş.u. Acest titlu este citat în varianta următoare de eruditul Ch. Schefer, editorul Jurnalului lui Galland, vol. I, p. 42, n. 1: ***Quanto di più curioso ho potuto raccogliere nel primo biennio da esso consumato***... etc. Este un lapsus datorat citării din memorie întrucît ediţiile de la Veneţia (1682) şi Bologna (1685) reproduc întocmai titlul celei de la Parma (1679).

[2] Comandantul vasului, Şaban bei.

cele din urmă, după ce am traversat o lagună foarte întinsă, pe care o formează acolo fluviul, ne-am aflat dimineaţa ajunşi într-un oraş numit Ismail *(Ismaile)*.

Acesta este destul de bine construit, are mulţi locuitori, este ţinut ca feudă de Kislar aga (adică şeful eunucilor negri) care are în seamă paza seraiului sau custodia haremului sultanului. Am coborît pe uscat, pentru a încerca să potolim chinul îndurat toată noaptea, apoi cînd a răsărit soarele, ne-am hotărît mai bine să ne urmăm călătoria, după cum am şi făcut, sosind în scurtă vreme într-o altă localitate numită Vaslui (!)[3] unde am intrat într-o altă deschizătură foarte lată pe care o făcea fluviul.

p. 332 Sperasem să ajungem la pod în timpul trecerii armatei, sau cel puţin a sultanului, dar toată silinţa noastră a fost zadarnică, şi deci intrînd iar în barcă am mers cam vreo şase ore spre un loc numit „Egnuischen"[4] alcătuit din nişte mici colibe adunate la un loc, unde am aflat veşti sigure despre înaintarea armatei. Ne-am hotărît aşadar să ne facem rost de două căruţe numite *haraba*, şi suindu-ne în ele am pornit la drum pe uscat pe o cîmpie mare semănată cu grîu[5].

Stăteam, ce e drept, prea puţin în voie în acele căruţe încheiate fără cel mai mic cui, şi trase de două gloabe sfrijite, fără frîe şi căpestre, ci doar cu două frînghii de cînepă în părţi. Ajunşi dimineaţa într-un cătun am zărit de departe o mulţime de trăsuri şi fel de fel de oameni călare şi pe jos care urmau în şir tabăra în marş. Ne-am alăturat aces-
p. 333 tui grup şi am înaintat împreună cu el pînă la ora douăzeci, cînd suindu-ne *pe* o *ridicătură* ceva mai înaltă am putut să descopăr în depărtare, într-o vale întinsă scăldată de rîul Prut, o mare mulţime de corturi întinse sub care era cantonată armata[6].

---

[3] *arrivando in breve spatio ad'un altro luogo detto Vaslui (!) dove resici in un altra vastissima apertura che fà il fiume.*

[4] Adică Enichioi = Satul Nou, numire generală neputînd fi identificată.

[5] Afirmaţie în dezacord cu felul terenului.

[6] Descrierea taberei turceşti de către C. Magni are la bază mai multe texte. In primul rînd acela al lui de La Croix. Apoi Jurnalul lui Galland pentru tabloul spectaculos al ieşirii sultanului din tabăra de lîngă Adrianopol, folosită acum la descrierea trecerii sale de la un popas la altul. În sfîrşit, pentru unele amănunte descrierea de către Rycaut *(The Present State of the Turkish Empire)* a taberei marelui vizir de la Belgrad din 1665.

Confruntarea cu textul lui de La Croix nu poate fi completă, întrucît copia ce ne stă la îndemînă a ms-ului 4438 este fragmentară, din ea lipsind pp. 301—329 cu descrierea taberei sultanului de lîngă Adrianopol, precum şi pp. 336—341 redînd partea finală a alaiului sultanului la Ţuţora. Putem însă să ne facem o idee despre acestea recurgînd la o altă lucrare a lui de La Croix în care repetă mai pe scurt o parte din însemnările sale din Memorii. E vorba de *Guerres des turcs*... Regăsim descrierea (mai redusă) a podului de la Isaccea, amintirea alegerii aceluiaşi loc de popas după trecerea Dunării care îi slujise şi sultanului Osman etc., dar lipseşte parada de la întîlnirea de la Ţuţora. În schimb, la evocarea campaniei din 1682—1683 contra imperialilor, sînt folosite fragmente din descrierea campaniei polone din 1672 (Vezi Rycaut, p. 161 ş.u. pentru tabăra de lîngă Adrianopol din 1682. Iar primirea sultanului de către ienicer aga la podul de lîngă Essek este o copie aproape identică a întîlnirii de la Ţuţora după ms. 4438). La confruntarea textelor lui de La Croix şi Magni, lacunele copiei noastre după ms-ul 4438 vor fi suplinite de pasajele corespunzătoare din *Guerres des turcs*. — Trebuie ţinut seama că la datare de La Croix foloseşte stilul vechi, iar C. Magni pe cel nou, între ele fiind o diferenţă de 10 zile.

[După 21 de ore de drum Magni vede corturile. În centru domină p. 332 cortul sultanului, comparat cu Sf. Sofia sau Sf. Petru de la Roma. Dar plouă şi el nu poate vedea mare lucru. Ploaia încetează la miezul nopţii. Aude cimpoaie care preced venirea sultanului.]

Din 3 în 3 mile terenul se înălţa în chip de muncele care indicau continuarea drumului, în aşa fel ca să nu se poată greşi. [Vezi *Guerres des turcs*... p. 162: „Ienicerii preced armata cu o zi. Aceasta ocupă postul pe care l-au părăsit ei, şi urmează alinierile ridicate şi însemnate de către ienicer-aga, care îndeplineşte funcţia de „maréchal de camp p. 335
général“.]

— Înaintam mereu, fără a ne depărta de rîul Prut, din cauza marei nevoi de apă, care — măcar că era tulbure şi mîloasă — era absolut necesară pentru a potoli setea armatei întregi, atît a oamenilor cît şi a animalelor. Seniorii principali puneau apa la limpezit în burdufuri mari de piele, pe care le îngropau în gropi înalte de un stat de om (!)[7]. [Descrierea dispozitivului taberei e precedată de o introducere factice: Magni umblă 6 ore, apoi se suie iarăşi pe o înălţime de unde descoperă p. 336
pînă departe, într-o vale mare, al doilea rînd de corturi instalate pentru etapa următoare (întrucît se folosesc două rînduri de corturi pentru a le găsi gata aşezate la sosire). Apropiindu-se, poate să observe mai de aproape ceea ce nu putuse vedea din cauza ploii (pp. 337—338). Corturile sînt repartizate în două spaliere, lăsînd la mijloc „*un bello e vasto stradone*“ pentru trecerea armatei. Sînt prezentate diferitele meşteşuguri necesare taberei, ca brutari, măcelari, cismari, adică papucari, croitori, potcovari... constituind „urdia“. (Digresiune despre taxa pentru întreţinerea ei. Despre turmele de ovine, bovine şi cai tineri pentru hrană, aceştia din urmă aduşi de tătari). Magni intră în labirintul de corturi ce stau unul lîngă altul. La mijloc, în cruce, se întretaie două mari drumuri, la centru e cortul sultanului (p. 338). Nu vorbeşte de pavilionul interior care a fost expus la Constantinopol, ci de ce vede (Vezi *Guerres des turcs:* Dispoziţia [= la forme] taberei turcilor. Este dispusă în cruce şi împărţită în 4 străzi egale care o străbat şi se termină la cartierul sultanului, aşezat la mijloc şi ridicat peste o mică movilă *(tertre)* de unde poate vedea tot ce se petrece împrejur aşa că dă impresia că cele patru masse de corturi care înconjoară această locuinţă imperială ar fi tot atîtea pavilioane care întregesc un mare edificiu *(un grand corps de bâtiment)*. Cavaleria e dispusă pe două linii, în dreapta şi stînga pentru paza corpului de oaste... Corturile, pavilioanele şi barăcile negustorilor, meseriaşilor şi vivandierilor ce urmează armata sînt şi ele dispuse pe două linii la intrarea în tabără, căreia îi slujesc de căi de acces *(avenues)* şi se deosebesc între ele, prin mici steguleţe pentru a nu fi confundate. Urmează (pp. 339—340) descrierea cortului sultanului (Vezi Jurnalul lui Galland, I, p. 73, 121, II, pp. 114—115. Descrierea corespunzătoare a lui de La Croix nu ne-a stat la îndemînă). Apoi o privire asupra aspectului general al corturilor din preajma sultanului (pp. 342—345) inspirată dintr-o descriere mai concisă a lui Rycaut *(The present state*... cap. XI, înfăţişarea taberei marelui vizir din 1665

---

[7] Lucru posibil numai în cazul prelungirii popasului şi nu cînd acesta nu dura nici măcar o zi.

la Belgrad). Influenţa sa este vădită în pasajele despre modul de depozitare al tezaurului ce însoţeşte tabăra (vezi Rycaut, p. 282, Magni pp. 341—342), despre marele număr de animale de tracţiune pentru transportul corturilor (R. p. 205, M. p. 341), despre curăţenia din tabără[8]... etc. Tabăra descrisă destul de exact după textele amintite, capătă un aspect neaşteptat ca decor al şederii lui Magni, devenind un fel de caravanserai şi bazar totodată prin care el colindă, poftit de unii şi de alţii la cafele... etc. Pentru figura lui Panaioti fantezia porneşte de la elemente cunoscute[8a]. Magni îl găseşte în cort cetind pe Aristotel în original. Mai departe, Magni descrie (pp. 351—352) mutarea corturilor la lumina masalalelor, defilarea organizată a diferitelor servicii şi a servitorilor personali ai sultanului, apoi a dregătorilor şi în sfîrşit a sultanului însuşi cu alaiul său. Acest text corespunde celui din ms. fr. 4438 (pp. 333—336) redat de noi în volumul de faţă. Textul lui de La Croix este mult amplificat, folosind descrierea lui Galland şi ocupînd 22 de pagini (pp. 353—375). Pe alocuri mai sînt introduse şi note fanteziste, de pildă prezenţa printre cei ce însoţesc pe Muftar aga a unor renegaţi catolici, dintre care l-a recunoscut pe „Contele della Vaccaresca din Urbino", foarte ponosit şi zdrenţăros *(molto mal in ordine e cenciose)*[9]. După încheierea defilării el ajunge la noul conac (p. 375), se plimbă

---

[8] *Rycaut*, p. 284 (vers. ital. Veneţia 1673). È così netto e polito sempre il campo di turchi che la più netta città del mondo non è di vantaggio. Vicino ad ogni tenda fanno alcuni buchi in terra li quali servono per le ordinaria necessità; sono questi buchi circondati da vinchi sostenuti da certi bastoni e quanto cominciano ad' aportar fetore e ad empirsi, li compreno di terra e levano que vinchi e fanno altrove buco per lo stesso effetto.

Magni, p. 345.
La polizia frà turchi à pratticata con non ordinaria occulatezza, così ogni 20 passi incirca trovavansi piantate certe bussolette di tela giale per i bisogni corporali, che rendeva gran commodità senza confusione... etc.

[8a] Şi probabil, în primul rînd din conversaţia auzită din cercul ambasadei franceze. Moartea lui Panaioti s-a produs în timpul asiduităţii maxime a lui Magni pe lîngă ambasador. Este pomenită poate de aceea şi protecţia deosebită arătată de el coreligionarilor săi ortodocşi, compensată de acţiunea medicului Mascellini în favoarea catolicilor. Erudiţia sa, renumele bibliotecii sale erau vestite, fiind chiar vorba ca ea să fie cumpărată de Nointel pentru colecţia regelui. Nu ştim pe ce elemente reale a fost brodată audienţa agentului transilvan. În acel moment existau plîngeri, ale răsculaţilor unguri refugiaţi în Transilvania, contra Principelui în legătură cu planul pornirii unei ofensive contra imperialilor, de care se interesa Franţa. E posibil ca de La Croix să fi adus unele ecouri în această privinţă. Rolul lui Panaioti este multiplu. Partener ideal al lui Magni, el distribuie aforisme şi confidenţe politice, sfaturi teoretice şi practice, şi informaţii tainice provenind de fapt din textele nemărturisite ce stau la baza întregii descrieri. De pildă, ştirea despre neliniştea marelui vizir şi ordinul trimis lui ienicer aga de a se opri brusc din marş, e luată din relaţia lui de La Croix şi redată cu înflorituri. Panaioti mai e folosit şi pentru trecerea de la descrierea statică a taberei la evocarea taberei în marş. În Jurnalul lui Galland, el este acela care îl anunţă pe Nointel la Adrianopol că peste două zile avea să fie ridicat cortul sultanului, expus vederii, pentru a fi dus în tabără, îndemnîndu-l să-l viziteze. Acum între Reni şi Ţuţora el sfătuieşte pe Magni (p. 349) să pornească disdedimineaţă şi să se oprească la un loc bun pentru a vedea trecerea sultanului şi a întregului cortegiu.

[9] Despre asemenea renegaţi folosiţi în oastea turcească mergînd contra Poloniei, vezi Jurnalul lui Galland, I, p. 35 cu ştirea despre turcirea cavalerului de La Magdeleine, căruia i s-a încredinţat un post cu retribuire de artilerist *(cannonier)*.

prin tabără, e recunoscut ca frînc și poftit la cîte un șerbet de diverși turci, foști luptători în războiul din Candia, îl regăsește pe Panaioti, care îi expune întregul program zilnic al sultanului. E descrisă (p. 379) camera de culcare a acestuia (vezi Galland II, pp. 114—115). Magni culege și tot felul de confidențe, fie de la un timariot (p. 382) care se vaetă de cheltuielile sale pentru a capta favoarea sultanului; drumul îl costă 5000 de scuzi, și durata sa a fost de 5 luni, fie chiar de la Panaioti, ba aforistic, ba comunicativ. (Audiența transilvanului pp. 383—384, destăinuirea bănuielii unei ambuscade polone p. 388, care de fapt este pomenită de de La Croix, ms. 4438 și refolosită de Magni). O dată mai mult, Magni se simte obligat să-și exprime ura contra creștinilor de sub jugul turcesc: moldoveni, munteni sau transilvani, dușmani perfizi ai Creștinătății (catolice). Mai rămînea de înfățișat întîlnirea de la Țuțora. Copiindu-l de aproape pe de La Croix, Magni denaturează totuși sensul versiunii acestuia. O confruntare a fragmentelor de mai jos cu părțile corespunzătoare din ms-ul 4438 (vezi notele din subsol) va scoate în evidență procesul folosit. Potrivit cu Magni, joncțiunea de la Țuțora trebuia să fie înainte de toate un prilej de paradă.]

În vremea aceasta trimite marele vizir[10] să-l înștiințeze pe aga ie- 390
nicerilor să se pregătească a primi pe sultan într-un loc potrivit, unde avea de gînd să se întîlnească cu el și să-și facă intrarea solemnă în Moldova, cu o măreție nu numai egală, ci cu mult mai mare decît cea de la ieșirea lui din Adrianopol... și astfel acest dregător s-a oprit și și-a rînduit armata în chipul următor... etc.

[Locul întîlnirii de la Țuțora][11]. Pentru primirea sultanului a ales 391
o cîmpie care părea făcută anume pentru acest scop, *alcătuind un mare amfiteatru rotund, cu un diametru de aproximativ douăzeci de mile în lungime* și înconjurată de delurele line, avînd în spate munți înalți. Era scăldată de rîul Prut care curgînd în albia sa destul de regulată, *uda una din laturile ei.* Pe această pajiște întinsă, *iarba era tot atît de verde în luna august ca în Italia în luna mai, atît din cauza latitudinii acelei țări, cît și din cauza verei întîrziate. Chiar ai crede că nici nu este* o *arșiță mai mare, și chiar în mijlocul verei, localnicii nu găsesc de prisos cojocul, afară doar de cîteva ore la amiază.*

Această frumoasă cîmpie oferea o bună pășune pentru toți caii întregei armate. Pentru a se ajunge pînă la ea, trebuia să treci un șanț larg, pe două mari poduri de lemn construite anume pentru nevoile armatei. Aceste poduri erau străjuite de oameni trimiși de către aga ienicerilor pentru primirea și serviciul sultanului... etc.

Dealurile învecinate erau acoperite cu corturi și barăci ale armatelor auxiliare moldovenești și muntenești, care se uneau în locul acela cu restul armatei, și așteptau călare intrarea sultanului pentru a-i face slujbă.

---

[10] Mare vizir era Köprülü Fazil Ahmed (1661—1676). Sultan era Mehmed al IV-lea (1648—1687). Textul ce urmează e copiat după de La Croix. Magni mai adaugă la ostașii înșirați de-a lungul drumului deschis înaintea sultanului și pe așa-zișii „saka" (= sacagii călare cu burdufuri de piele, care apar în descrierea taberei de lîngă Adrianopol, vezi Jurnalul lui Galland).

[11] Adăugirile lui Magni fiind numeroase, au fost subliniate de noi, spre a le deosebi de textul de bază.

Aceste două naţiuni erau împărţite în două mari corpuri de cavalerie foarte bine înzestrate cu cai. Fiecare avea cîte un semn distinctiv diferit, moldovenii purtînd o tunică de „zendală" roşie, iar muntenii una galbenă. Puteau să ajungă pînă la vreo cincisprezece mii (!) de călăreţi, ce stăteau neclintiţi, împărţiţi la cele două laturi ale intrării în tabără, şi înşiruiţi într-o ordine ce le dădea o înfăţişare solemnă. [Urmează trecerea sultanului, observată chipurile de Magni, ascuns după un ienicer — de fapt copiată întocmai după de La Croix. Ficţiunea revine cu despărţirea de Panaioti, darnic în recomandări, reminiscenţe şi sfaturi. Apoi o descriere universal valabilă a drumului, şi umplutura necesară pentru a trece la descrierea Iaşilor. E pomenit podul peste Prut, făcut de „domnul acestei ţări numit Duca Bey,' a cărui rămînere la cîrmă pare primejduită, ca şi capul său, de altminteri..." (p. 407) şi din nou apare clişeul suirii pe o înălţime de unde se vede toată tabăra, şi îndeosebi „spaţiul acoperit cu corturile lui ienicer aga aflat la o depărtare de 3 leghe de restul taberei, şi care se arată foarte întins cu tunurile mici care de obicei deschid marşul. Restul convoiului de artilerie mare venea îndrumat prin altă parte, pe o cale mai uşoară şi cu mai puţin suiş, deşi ceva mai lungă. Ea consta din 50 de tunuri, cu ghiulele de vreo 40 de funţi, parte din ele turnate de curînd, parte venite din Candia şi din alte cetăţi cucerite". Noaptea o petrece cu Gobbato şi Pattoni în nişte cocioabe părăsite de locuitori care *se refugiaseră în oraş* (!) de teama turcilor... De altminteri pe aici trecea soldăţimea „fără nici o regulă, dar cu cea mai mare reţinere în marginile cuvenite (!)"... mulţumită disciplinei straşnice impuse de sultan. Aşa i-a spus Panaioti. Dimineaţa, călătorii văd oraşul cu „turlele deasupra că-
p. 420 rora se înălţau cruci mari, şi nu semiluna după obiceiul turcilor".]

Din cauza mulţimei celei mari de lume care venea de la tabără, ne era foarte greu să găsim un han; dar aflînd că într-un colţ al oraşului locuiau într-un ospiciu (!)[12] doi părinţi iezuiţi, misionari poloni, care slujeau şi îngrijeau de o mică bisericuţă latină, ne-am îndreptat într-acolo pentru a-i ruga să ne dea găzduire.

p. 421 Am ajuns la locuinţa lor, care nu avea alt zid înconjurător care să o apere decît un gard de mărăcini, cum se obişnuieşte la casele ţărăneşti din Italia, şi care era într-o stare destul de proastă. Am chemat pe unul din cei doi preoţi care venind spre noi şi crezînd că sîntem turci se şi pregăteau să fugă şi să părăsească ospiciul. Am văzut că era speriat şi de aceea m-am pregătit cu nişte cuvinte latineşti foarte puţin şlefuite să-l rog să ne facă pomană de a ne găzdui. Bunul călugăr s-a înseninat dintr-o dată şi ne-a primit cu bunăvoinţă. L-am îmbărbătat cît am putut şi l-am asigurat că îi vom sluji de paznici tot timpul cît va fi cantonată armata în apropiere (aşa de prezumţios m-am arătat!). Şi de fapt, aşa s-a şi întîmplat, căci atunci cînd s-a cerut călugărilor să dea o contribuţie de orz, grîu, unt şi alte alimente, turcul pe care îl aveam cu noi a îndepărtat pe toţi cei care se ţineau de capul lui, fără ca el să sufere cea mai mică supărare.

---

[12] Vezi biografia lui Magni, p. 523 precum şi biografia lui Parčević, vicar apostolic în Moldova care s-a găzduit 3 luni la sediul iezuiţilor din Iaşi cu caii şi servitorii săi (p. 167).

Am intrat în ospiciu care pe lîngă construcţia lui nespus de meschină — căci pereţii săi erau făcuţi din puţine prăjini lipite cu lut — mai fusese <ocupat şi> ruinat cu cîteva luni în urmă de nişte răzvrătiţi[13] împotriva domnului, pentru faptul că acesta pretindea să impună nişte angarii peste măsură de apăsătoare, şi a fost eliberat numai după ce răsculaţii au luat o mare pradă, constînd cu totul şi cu totul din 6 sau 7 funţi de fier din cuiele, care prindeau împreună acea lemnărie rău încheiată (!). p. 422

Bunul părinte, plin de mulţumire ne-a poftit în cămăruţa lui în care a fost celebrată în şoapte şi cu mare cucernicie jertfa sfintei liturghii de care fuseserăm lipsiţi multe zile...

[Magni gustă vinul, care e acru, pentru că strugurii nu se coc din cauza climei prea reci (!)... apoi încearcă berea... Gobbato se reîntoarce în tabără pentru „treburile sale" iar Magni, rămas singur doar cu Pattoni „umblă încoace şi încolo însemnînd lucrurile (ce îi par) vrednice de luare aminte", ca o introducere la descrierea ce urmează].

— Oraşul Iaşi[14] capitala Moldovei *pe care turcii şi grecii* o *numesc Bogdania,* este aşezat într-un loc destul de frumos, la o mică depărtare de rîul Prut, care i se alătură (!) dintr-o parte[15]. Cele mai multe clădiri sînt făcute din lemn lipit cu lut. Acoperişurile sînt foarte ascuţite, învelite cu bucăţele de scînduri subţiri (= şindrilă) aşezate frumos într-o ordine regulată.

Uliţele sînt pline de noroi pînă la brîu iarna, iar vara zboară praful pînă la o înălţime de o prăjină deasupra ochilor. Cele mai umblate sînt acoperite cu trunchiuri de arbori, aşezaţi regulat astfel ca unul să se alăture bine de celălalt, căci altfel nu ar mai putea fi practicabile.

Primul lucru care mi-a trezit curiozitatea a fost palatul domnului, căci *aici a fost reşedinţa străveche a suveranilor Moldovei din familia Movilă, care în schimbul unui omagiu erau confirmaţi de republica polonă...*[16].

Locuinţa acestui domn *nu v-aş putea*-o *mai bine descrie decît asemuind*-o *cu* o *mare căşierie*[17] constînd toată dintr-o ogradă mare pătrată, *înconjurată de ziduri de pămînt, aşa că mi se părea că intru într*-o *curte mare a unor bergamini, aşa cum se obişnuieşte în Lombardia, unde se fac acele rotocoale de caş gras, care sînt ca nişte roate de car, despre care am mai pomenit şi altădată.* p. 423

Am intrat în apartamentul domnului şi *am văzut că era alcătuit dintr*-o *sală (una salaccia)* afumată cu două odăi tot atît de întunecoase şi în proastă stare: *drept orice mobilă* nu am văzut decît un jilţ înalt

---

[13] E vorba de răscoala lui Hîncu. Cît priveşte furtul cuielor, e o invenţie copilărească.

[14] *Iazi,* vezi de La Croix, *Yaz,* în relaţia din „1676" copiată într-o fază anterioară de Magni. Adaosurile sale au fost subliniate de noi în text.

[15] *il fiume Prut che la costeggia da un fianco* (Confuzie cu Bahluiul).

[16] Urmează o digresiune despre reaua administraţie a lui Constantin Movilă şi „uzurparea" lui Ştefan Tomşa, care „au adus această ţară sub jugul otoman". Autorul pare să se fi documentat sumar din cartea lui J. Barret despre „tulburările din urmă din Moldova", tipărită la Paris în 1620. Vezi *Călători* IV, relaţia lui Joppecourt.

[17] *una quasi cassina,* comparaţie folosită pentru a introduce descrierea unei curţi de gospodari din regiunea Bergamo şi a pomeni de o scriere anterioară a sa.

de modă venețiană de catifea roșie, reprezentînd tronul *pe care șade domnul în timpul audiențelor.*

Apartamentul doamnei Anastasia era despărțit de acesta *și comunica cu acel al domnului printr-un fel de sistem de rotire*[18] *ca cel folosit de călugărițe, mod de comunicare folosit de greci din pricina marei lor gelozii. Am văzut în curte o caretă de modă leșească cu coviltir de piele (coperte de cuoie) care servea să o ducă pe doamna la plimbare. In Italia ar fi reușit cu greu să fie comparată măcar cu o simplă birjă.*
p. 426 *Mai erau vreo douăsprezece harabale sau care, cu coviltir de rogojină pentru domnișoarele de onoare (!) mai de seamă din suita doamnei. Poarta era păzită de douăzeci și cinci de soldați germani, care după părerea mea nu ar putea fi învinuiți de prea puțină vigilență, căci și în mijlocul iernii, dezbrăcați, tot stau mereu să sune deșteptarea. Iată așadar în ce constă strălucirea regească a puternicului Bogdan Bey pentru care fac atîta zgomot grecii principali din Fanar care își zic „Chiarizzi“.* [Digresiune despre vanitatea lor deșeartă și soarta ce îi așteaptă: lațul sau mazilirea și turcirea, care l-ar paște și pe cel de față].

p. 427 *Bisericile*[19] *sînt numeroase și chiar acceptabile. Dintre acestea am remarcat* două cu mănăstiri de călugări foarte frumoase și bogate: una a fost clădită de vestitul Vasile Vodă *care a domnit așa de mult, aproape chiar în ciuda Porții, și care știa să cumpănească atît de bine lucrurile încît întotdeauna și-a rîs de amenințările ei, reușind, după cum își pusese în gînd să-și încheie zilele în scaun*[20]. Această biserică e clădită din frumoase pietre „cvadre“[21] are cupole falnice și turle foarte înalte, e împodobită cu coloane și balustrade (!) foarte bine lucrate dar amestecînd stilurile arhitectonice: *pe dinăuntru este toată zugrăvită după obiceiul grecesc* (= ortodox): *e înzestrată cu candelabre și candele de argint, de fapt iese cu totul din rîndul bisericilor obișnuite. Am fost încredințat că acel domn* și-a adus meșteri pînă și din Italia și chiar de la Roma pentru acea clădire care se vede că a fost ridicată fără nici o crutare a banilor.

p. 428 O alta mai veche se află aproape de palatul domnului, este toată îmbrăcată cu marmoră sculptată cu frunze lucrate cu migală și finețe, apoi pe dinăuntru e zugrăvită, *și în amîndouă aceste biserici am văzut portretul acestui Vasile voievod cu soția sa și cu copiii săi*[22].

Am văzut în aceste biserici o mare mulțime de sipete și lădițe, căci fiecare încearcă să păstreze în ele obiectele sale cele mai de preț, încredințați că dacă s-ar ivi vreun jaf sau vreo violență, ar fi respectată imunitatea bisericească.

---

[18] *per mezzo d'una ruota.* Adaos fantezist al lui Magni la textul lui de La Croix.

[19] Și aici e destulă umplutură. A fost inversată ordinea descrierii celor două mănăstiri. Magni începe cu ctitoria lui Vasile Lupu, Trei Ierarhi. Galeriile menționate de de La Croix devin la el balustrade.

[20] Afirmație greșită.

[21] Corespunde la termenul tehnic francez: *pierre de taille,* adică piatră tare de construcție tăiată în forme geometrice regulate.

[22] Portretul ctitoricesc pomenit de de La Croix *la una* din mănăstiri este dat acum în factor comun *la amîndouă.* Textul care urmează îi aparține *în întregime* lui Magni, și nu mai e cazul să fie deosebit prin sublinieri.

Într-una din aceste mănăstiri am găsit un călugăr candiot care vorbeşte foarte bine italieneşte, căci a petrecut multă vreme în creştinătate, şi se laudă că a cărat de acolo mai bine de 2 000 de scuzi, rîzîndu-şi de mulţi buni creştini care pentru o liturghie îl miluiau cu 2—3 şi foarte adesea pînă la 6 dubloni[23] [Un cunoscut al lui Magni, contele Garimberti din Parma i-ar fi dat pentru o liturghie 20 de scuzi]. Bunul călugăr îşi bătea joc de toţi acei oameni simpli şi generoşi care îl credeau catolic. El i-a jurat lui Magni că] niciodată nu a oficiat în Italia, şi chiar la Roma, fără a închina jertfa întru exaltarea ritului grec şi nimicirea *nominatim* a pontificelui roman... Şi cîţi vor mai fi ca el, cutreerînd creştinătatea sub masca de catolici, storcînd bani... şi înapoindu-se spre a abjura profesiunea de credinţă făcută la Roma şi lovită de afurisenie... cum s-a întîmplat de curînd la Patriarhia din Constantinopol cu excomunicările şi blestemele contra ritului latin...[24] etc. p. 429

Am găsit pieţele publice destul de bine îndestulate cu toate cele de trebuinţă, îndeosebi cu carne, orez, grăsime sau unt, ţara fiind îmbelşugată în toate acestea; doar pîinea era mai puţină şi nu era nici de o calitate atît de bună.

Portul bărbătesc[25] de prin aceste părţi este asemenea celui din Turcia, deosebindu-se doar prin faptul că hainele se strîng mai tare la brîu de cum se obişnuieşte la Constantinopol, modă care este adoptată <şi> aici în chip obişnuit de cei care au obţinut vreo dregătorie sau năzuiesc să capete vreuna în aceste Principate.

Portul comun al femeilor e destul de grosolan şi necuviincios, mărginindu-se în totul şi cu totul[26] la un *peştiman,* ceeace înseamnă un ştergar de pînză albastră *(turchino),* cu care femeile se încing peste

---

[23] *Doppie.* Doppia sau dublonul era o monedă de aur spaniolă.

[24] Vezi biog., p. 529 scrisoarea lui Nointel contra ortodocşilor. Acest candiot a fost inventat anume pentru a ilustra denunţările lui. Vezi şi Galland, pentru atitudinea patriarhului, ameninţînd cu excomunicarea pe ortodocşii care ar primi împărtăşania de la nişte preoţi catolici. Se năruia deci iluzia ambasadorului de a-i aduce pe „greci" la o unire tacită cu Roma.

[25] Din context ar reieşi că e vorba de *portul general* din Moldova, foarte asemănător cu cel din Turcia... deci al turcilor? Este o întreită confuzie între portul turcilor şi cel al grecilor din Fanar, între acesta şi al minorităţii boierilor e provenienţă constantinopolitană, în sfîrşit între al acestora din urmă şi al masei poporului, adică al ţăranilor. Căci îndată urmează fraza despre portul *comun* al femeilor, adică al ţărancelor, iar după aceea este vorba de boieri şi boieroaice. În realitate aici este comparat portul de modă pur constantinopolitană cu cel al minorităţii din Moldova, amintite mai sus. Nu se spune nimic despre portul obişnuit al majorităţii boierilor, foarte asemănător cu cel polon şi unguresc. Se desprinde concluzia că autorul se pronunţă pe baza unei singure particularităţi aflate *din auzite* şi neînţelese pe deplin, pentru că aceasta nu îi evoca o imagine vizuală.

[26] Şi aici este o confuzie, datorată traducerii *peştimanului* din Moldova prin echivalentul său fonetic *pestramal,* care înseamnă pe turceşte ştergar, cînd în realitate el este o fotă de lînă care se poartă peste un brîu lat cu care este încinsă cămaşa de pînză groasă, neavînd comun decît numele cu cămăşile subţiri din Italia. Din această tălmăcire greşită, autorul trage concluzia că veşmintele acestor femei s-ar mărgini la foarte puţin lucru: o cămaşă şi un ştergar de pînză încins pe deasupra, şi aşadar portul lor este declarat necuviincios, iar ele mai rele decît chiar femeile din vestitele carampane din Veneţia. Şi aici lipseşte o imagine vizuală precisă, înlocuită prin deducţii fanteziste şi răuvoitoare, întrucît moldovenii erau socotiţi „greci" (= ortodocşi) şi ca atare scoşi din rîndul oamenilor. Despre limba lor, a cărei înrudire cu propria sa limbă nu putea scăpa unui italian, nu se pomeneşte nimic, lacună care ar fi cu totul inexplicabilă la un călător real.

cămaşă, fără nici o altă meşteşugire decît că se înfăşoară în el ca într-un sac care le foloseşte de cingătoare, de fustă şi de şorţ... etc.

Nobilii localnici (asemenea grecilor din Fanar la Constantinopol, care îşi iau titlul de *Kiriagii (Chiarizzi)* îşi fac o fală din calitatea lor de boieri. Au rămas puţini în oraş, aproape toţi l-au însoţit pe domn, care se află în tabără.

Cît priveşte doamnele din boierime, nu s-au arătat la faţă din cauza zăngănitului de arme al taberei vecine, precum şi a lipsei soţilor lor, aşa că nu voi putea vorbi de strălucirea traiului lor, care nu poate să nu fie întovărăşită de înfumurarea grecească.

Nu am găsit familii care să se poată mîndri cu o viţă şi o ascendenţă considerabilă. Aud că în Ţara Românească mai se păstrează cîte una, şi îndeosebi o ramură a Cantacuzinilor, foşti împăraţi ai Constan-
p. 422 tinopolului. Din această seminţie, primul *(il primo)*[27] este acum rău prigonit de domnul acelei ţări, s-a dus în tabără, nu ştiu dacă pentru a se plînge de prigonitor, sau a scăpa de prigonire. I-a mers zvonul de marile sale bogăţii şi de însuşirile sale alese. Se spune că are o mare experienţă a lumii întrucît a călătorit prin Italia, Franţa şi Anglia, fiind cunoscut peste tot ca un nobil de mare talent şi învăţătură. Totuşi, după o lungă pribegire a găsit cu cale să se întoarcă în patrie în speranţa să afle odihna pe care nu a putut-o afla pînă acuma; şi mă mir că o persoană care a gustat ca el felul de viaţă din lumea creştină poate să se vîre iar în aceste lanţuri... etc. etc....

p. 433 La Iaşi îşi are reşedinţa un episcop grec — Mitropolitul — căruia trebuie să i se facă daruri repetate de cîte două şi adesea şi mai multe ori, ca Patriarhului din Constantinopol şi domnului ţării. Să judece Domnia v. cum pot să-şi mai tragă sufletul bietele oi plăpînde printre atîţia lupi. Aud că locuieşte la o mică depărtare de acest oraş un episcop latin[28]. Nu-mi amintesc de ce naţie o fi, dar e atît de rău tratat de domn ca şi de episcopul schismatic grec, încît abia, abia dacă îşi poate duce zilele. Mi s-a spus că domnul l-ar fi chemat la curte anul trecut şi i-ar fi făcut mari necazuri. Eu nu am avut parte să-l văd pentru că trăieşte

---

[27] Descendentul Cantacuzinilor pomenit aici nu este o persoană bine definită, ci o figură compusă din combinarea trăsăturilor particulare ale mai multor membri ai acestei familii: Şerban, ajuns domn la publicarea volumului lui Magni, şi vestit prin bogăţiile sale, Constantin Stolnicul, care a studiat şi a călătorit în Italia (dar nu a ajuns în Franţa şi Anglia) şi care se bucura de trecere la curţile străine după venirea la domnie a fratelui său mai mare, şi în sfîrşit părintele lor, Constantin Postelnicul, căzut jertfă lui Grigoraşcu Cantacuzino în 1663. Refugiul din Moldova li se potriveşte la tus-trei, dar e situat la date sau în împrejurări în dezacord cu cele arătate aici. Postelnicul a fugit în Moldova de urgia lui Mihnea Radu în 1658, Constantin, viitorul stolnic, în 1663 după uciderea părintelui său de către Grigore Ghica, iar Şerban, o primă oară la 1668, şi apoi iarăşi la începutul anului 1672, după revenirea în scaun a lui Grigore Ghica. El s-a ascuns la mănăstirea Hangul, de unde a trecut în secuime, apoi prin Transilvania şi Banat în Turcia cu sprijinul lui Bethlen, înainte de campania turcească. Venirea sa în tabără ar fi fost în zadar, întrucît domnul, Grigore Ghica, era sprijinit de marele dragoman, Panaioti. Dar pretinsa venire la tabără a Cantacuzinului amintit se inspiră poate din trecerea prin Moldova a lui Şerban.

[28] Reşedinţa episcopului catolic era la Bacău, la patru zile de drum iarna de Iaşi. În 1672 nu era un episcop titular în ţară, ci un vicar apostolic, Parčević, care venea destul de des în capitală şi se lăuda cît de considerat era de domn şi de mitropolit! Vezi biog. sa în vol. de faţă.

foarte retras în reşedinţa sa în cea mai mare simplicitate. Acei blestemaţi ar vrea, pesemne ca folosind asemenea tratamente rele să silească scaunul apostolic să-l ajute cu aur din belşug, pentru ca apoi să-şi satisfacă lăcomia împărţindu-şi prada între ei.

[Urmează o digresiune despre alianţa dintre „la greca avarizia" şi „la giudaica perfidia" pentru a suge sîngele poporului, cu ajutorul domnului. Evreii amintiţi ar fi mai toţi din Polonia]. 434

A patra zi după ce a sosit pe aici sultanul, venind din tabără, a dat de ştire domnului că vrea să vină să vadă oraşul[29] pe care îl cîrmuieşte el. Acesta a trimis poruncă locuitorilor de pe uliţele mai răsărite (care în Italia doar cu greu ar putea sluji de canal de scurgere a gunoaielor sau de cloacă (!)) să fie datori să stea la ferestrele şi porţile caselor, pentru ca oraşul să pară populat. Şi aşa, într-o dimineaţă a venit sultanul urmat de marele vizir, de Musaip paşa şi însoţit de vreo cinci sute de călăreţi şi a dat o raită prin oraş prin locurile mai de seamă *(più publici)*. A fost poftit de domn să bea o cafea (!) în palatul lui, ceea ce a refuzat, şi s-a dus afară din oraş, la o milă depărtare, într-un cort minunat, ridicat pe o înălţime în vecinătatea rîului, unde a stat vreo trei ore şi după aceea s-a dus la distracţia sa obişnuită — vînătoarea — şi primul vizir s-a întors în tabără.

Tremura poporul de frică, şi mai ales călugării greci, că la vederea acelor biserici arătoase să nu-i strecoare sultanului vreun imam (adică un capelan) zelos sau o altă faţă eclesiastică ideea de a le preface în moschei[30] — cum s-a mai întîmplat în alte părţi, nu o dată — şi pentru că în acele mănăstiri ei o duc împărăteşte — ei deplîngeau mai degrabă neajunsul care ameninţa bunul lor trai decît pericolul pentru slujba divină, pentru care în deobşte nu-şi dau prea multă osteneală.

Stareţ al uneia din acele mănăstiri era un călugăr din insula Paros din Arhipelag care, pe deasupra, mai era şi duhovnicul domnului. Am fost să-l văd şi l-am găsit destul de dezinvolt, căci avea experienţa flotei veneţiene unde se vorbeşte ceva italieneşte[31], mi-a vorbit despre 436
spaima ce o trăsese, dar apoi după ce totul a trecut cu bine, a întrecut măsura lăudîndu-mi aproape cu lacrimi de înduioşare marea afabilitate a sultanului, care cînd a trecut prin oraş a salutat cu atîta îndurare tot poporul ... etc. A făcut o comparaţie între armata turcească şi Creştini, zicînd că dacă ar fi trecut pe acolo o armata franceză nu s-ar fi văzut decît peruci pudrate etc. A ajuns să-mi vorbească de firea bună a domnului [Gh. Duca] al cărui duhovnic era. Mi-a arătat la o depărtare de trei mile de Iaşi o mănăstire[32] ridicată de acesta cu mare dărnicie... etc... M-am încredinţat că bunul călugăr... este şi el una din lipitorile acelei ţări. Am avut mare chef să-l fac să trăncănească... şi ca să-l

---

[29] Pentru venirea sultanului la Iaşi vezi Cronica lui Neculce. Acest pasaj pare să aibă la bază o relaţie necompletă folosită de Magni, care i-a mai adăugat de pildă invitaţia domnului către sultan la o cafea! Şi aici se observă aceeaşi denigrare sistematică a realităţilor din Moldova.

[30] Nici o menţiune despre faptul amintit de cronici că la intrarea sultanului a strigat hogea din clopotniţa de la Sf. Nicolaie domnesc.

[31] Această flotă „veneţiană" este flota turcilor din războiul contra Veneţiei. Ea era comandată în bună parte de renegaţi de limbă italiană, vîslaşii fiind şi ei robi creştini, şi comenzile fiind date pe italieneşte.

[32] Mănăstirea Cetăţuia clădită în 1669—1671.

amăgesc am slăvit cu mare laudă generozitatea domnului însuşi, care
438 reiese în evidenţă la Constantinopol în casa ridicată de el la Fanar[33] în
care a locuit domnul conte Leslie, fost ambasador imperial, în adevăr
bogată şi măreaţă. Nu ştiu dacă aţi observat-o după restaurarea ei.
Adevărat că despre ea se spun lucruri mari, căci am auzit într-o zi că
o *singură cameră* (!) este evaluată la vreo 10 000 de scuzi, preţ pe mă-
sura unui palat somptuos. Îmi amintesc că am admirat ferestrele de un
desen şi o lucrătură cu adevărat ingenioase. [În cele din urmă reuşeşte
să se înfrupte de la călugăr cu o sticlă bună de rachiu superior, pentru
care ar fi gata oricînd să-i mai asculte prostiile].

Într-o altă mănăstire am găsit un călugăr care se pretinde din fami-
lia Guzadina (Cozzadini)[34] din Ciffante, care mi-a spus că are la Roma un
frate capucin. M-a dus în chilia sa şi am găsit ascunzîndu-se în ea un alt
439 frate al său laic. Acesta mi-a spus că a fost în slujba marinei militare
veneţiene, şi a adăugat că păstrînd un spirit şi o înclinare „francă" ajun-
gea să fie nesupus faţă de domn, care îl asuprea peste măsură şi voia
să-l silească să slujească la armată cu zece cai pe seama lui (cheltuială
care întrecea averea ce o avea) şi de aceea trebuia să stea retras şi as-
cuns. L-am întrebat cum de a ajuns să locuiască în aceste meleaguri.
[Urmează o expunere despre familia Cozzadini — din care o ramură ar
fi trecut în Moldova — şi despre diferiţi membri ai diferitelor ramifi-
440 caţii din Arhipelag, Italia şi Franţa: de pildă eruditul episcop de Zante,
apoi puzderia de Cozzadini umili, risipiţi prin insulele arhipelagului aser-
vite turcilor, spre deosebire de cei trecuţi în Franţa ce se puteau făli
chiar şi cu un cardinal. Magni le semnalează existenţa unei familii sena-
441 toriale din Bologna, trăind cu mare splendoare]... La această veste cei
doi buni fraţi s-au hotărît să se strămute la Roma, declarînd că vor să
se închine sacrosanctului scaun roman, apoi să meargă la Bologna pen-
tru a primi ceva ajutoare de la acei domni generoşi, de care apoi îşi
vor rîde după obiceiul grecesc (= ortodox). Nu ştiu dacă îşi vor fi pus
în practică intenţia lor, cum mi-au jurat că vor face.

Poziţia Moldovei[35] care e vecină cu multe provincii însemnate cum sînt Podolia, Ucraina, Ţara Românească, <cît> şi navigaţia Dunării care o scaldă pe o lungă distanţă, o fac proprie comerţului, măcar că feluritele împovărări săvîrşite de cei de la cîrmă, prăpădesc traficul de mărfuri. Însă tătarii, care nu au deprins lăcomia grecească, vin din Crimeea şi aduc multe blănuri scumpe de samur (numite zibeline), de ermină, vulpi moscovite, printre care se mai găseşte şi vreuna neagră, măcar că sînt rare, şi deci foarte preţuite — şi ei îşi fac negoţul în cea mai deplină libertate.

Nu am găsit acolo nici un apusean, în afară de un ceasornicar francez[36] care mi se pare că era însurat. Era plătit de principe pentru slujba

---

[33] Magni foloseşte o notă a lui Galland, I, p. 78: „Palatul principelui Moldovei pe din afară e îmbrăcat numai în scînduri, însă apartamentele au costat mai mult de 12 000 de scuzi numai ca zugrăveală". Restul aparţine fanteziei sale proprii.

[34] Vezi biografia lui Magni, p. 523.

[35] Părăsind o clipă ficţiunea, autorul exploatează cîteva informaţii reale în rîndurile ce urmează. Menţionarea ca mare raritate şi scumpete a vulpilor negre poate fi pusă în legătură cu cumpăna lui G. Duca, iertat de pedeapsa capitală mulţumită dăruirii unei asemenea blăni.

[36] = Gaspard Caillé.

sa. Mi-a spus că o ducea destul de bine, căci slujba sa îi aducea un venit de aproape un scud pe zi, pe lîngă alte multe venituri întîmplătoare care îi picau adesea.

[Magni îl încurajează pe iezuit să oficieze în bisericuța situată „la o mică depărtare de ospiciu"... Apare la ospiciu pretinsul conte della Vaccaresca din Urbino, care manevrează pentru a-l implica într-o aparentă făgăduială că se va turci. Digresiunea aceasta ocupă paginile 443—444. Sînt date o serie de amănunte pentru a concretiza ficțiunea. „Acest renegat îndruga ceva latină, și o vreme a făcut pe medicul și la Adrianopol, și în tabăra turcească". A încercat să meargă la medicul domnului, care era un evreu, dar acesta nu l-a primit.] 442—444

Întorcîndu-se domnul Gobbato din tabără, ne-am pregătit plecarea din Iași spre Dunăre pentru a ne îmbarca acolo, dar nu a fost chip să găsim carele sau caii trebuitori, cu toate promisiunile și cu toți banii noștri, așa că a trebuit să mergem la vistier să-i înmînăm scrisoarea domnului Panaioti, mulțumită căreia acela a pus în acțiune toată autoritatea sa și ne-a făcut rost de tot ce ne trebuia dar chiar a mai dat un ordin expres către toți *bătrînii, epitropii sau administratorii de comunități*[37] să fie datori să ne țină din cheltuieli, fără nici o plată a noastră, tot drumul... [Autorul primește cu intenția de a plăti totul cu cea mai mare exactitate. Urmează plecarea din Iași în miez de noapte pentru a înșela persistența renegatului nutrind gînduri sinistre.] 445 446

...Înainte de miezul nopții, suindu-ne în carele noastre am pornit spre Galați, iar la ivirea zilei ne aflam la vreo 12 mile de Iași... Trei zile am călătorit spre Galați prin niște cîmpii netede și frumoase, dar nelucrate. În timpul drumului ni s-a întîmplat să trecem prin diferite cătune toate distruse și nelocuite, și cînd voiam să mîncăm, trebuia să ne facem rost de mîncare ucigînd cu ciomagul găinile, rațele sau alte cele ce ne veneau la îndemînă, căci dacă înfățișam porunca vistierului și ofeream bani nu era chip să ni se dea ceva de către acei locuitori, care însă cînd vedeau păsările moarte se mulțumeau cu plata lor (!), atît este de adevărat că de la grec[38] (= ortodox?) nu e posibil să obții ceva cu binele, fie în speranța unei plăți, sau răsplăți, căci el nu vrea să fie cîrmuit decît cu ciomagul, care mulțumită divinei Providențe se află bine încredințat în mîna turcului ce nu se arată zgîrcit cu el față de această națiune perfidă, și niciodată chiar nu este atît de darnic cît ar trebui!

În timpul drumului nu ni s-a întîmplat să dăm de localități mai însemnate în afară de Vaslui și Bîrlad, sate (!) în stare proastă[39]. Într-unul din ele am observat totuși o bisericuță veche de piatră „cuadră", destul de impunătoare dar gata să se năruie cu totul.

În cele din urmă am ajuns la Galați, unul din principalele porturi ale Dunării, aparținînd tot domului Moldovei. Șeicele care vin pentru

[37] Organe de conducere locală a comunităților *creștine* din împărăția turcească, cărora li se adresau ordinele de rechiziție din partea autorităților. Autorul transpune în Moldova practicile din sudul Dunării. De altminteri întreaga invenție este copilărească.

[38] În elaborarea călătoriei sale fictive nici o clipă autorul nu și-a dat seama că locuitorii din Moldova aveau o fire proprie. Pentru el ei erau ortodocși, deci „greci". Așa se explică înverșunarea sa contra moldovenilor, pe care nu avea de unde să-i cunoască, precum și a bulgarilor de pe coasta Mării Negre.

[39] *casali mal acconci*

negoţ prin aceste locuri se urcă de la Marea Neagră pe Dunăre în sus pînă la acest port, şi nu înaintează mai departe, nefiind fundul destul de adînc pentru linia lor de plutire.

Ne-am oprit acolo două zile, în care timp m-am dus să văd bisericile şi am găsit trei sau patru deosebit de însemnate — am văzut una catolică în care slujea un părinte conventual din Pesaro din familia Rossi[40], dacă nu mă înşel. Bietul călugăr înspăimîntat de locuitori se trăsese de o parte la trecerea armatei. M-au încredinţat mulţi că ducea o viaţă exemplară şi că bisericuţa <sa> ar fi destul de bine îngrijită — dar în lipsa lui nu am putut pătrunde înăuntru.

[Urmează un lanţ de digresiuni şi invenţii: chinul ţînţarilor ...] „Locuitorii de acolo, măcar că ţărani, foloseau nişte mici cortuleţe portative" (!); (din păcate, văduva la care a tras nu avea asemenea *trabachetta portatile.)*. Belşugul de raci imenşi, din care Magni marinează un butoiaş ... Migrena lui Gobbato ... care îşi *lasă singur* sînge din braţul *drept* ... Coborîrea pe Dunăre în monoxile în 4 ore pînă la Tomarova (= Reni) la marginea hotarului Moldovei. Vizitează oraşul, vede nişte biserici care i se par sărace şi dărăpănate. S-ar fi dus să facă o vizită celor doi rezidenţi imperiali care urmaseră tabăra sultanului pînă acolo, dacă ar fi ştiut unde stau].

— Facem puţine provizii de vin, apoi pornim iar la drum şi în scurtă vreme ajungem la podul peste Dunăre, construcţie de o mărime, lungime şi structură nemaipomenită, de care voi vorbi la locul cuvenit. Trecem pe sub el şi începem să zărim nu prea departe, nu turle cu cruci, ci minarete de moschei cu semilună, semn că eram în Turcia.

Acest oraş era Isaccea în care mă aflu în clipa de faţă. A trebuit să mă opresc din cauza grozavei dureri de cap a domnului Gobbato. De cum am debarcat şi m-am găzduit într-o căsuţă păcătoasă, m-am apucat să colind prin locurile mai cunoscute şi am găsit bazarele sau pieţele bine îndestulate şi ar fi şi mai îndestulate de n-ar fi podul în apropiere, unde se duc toate cele spre a fi vîndute pe un preţ mai bun.

Am observat un castel foarte frumos de o construcţie mai veche şi în bună stare de apărare, precum şi o artilerie foarte frumoasă, din care o parte cu cizeluri[40bis], dovadă că vine de la creştini, şi am înţeles că sînt aici multe piese din localităţile cucerite din Ungaria pentru nevoile războiului de faţă.

452 [Digresiune despre unele intrigi de serai, despre construirea la Isaccea în 15 zile a unui mic palat pentru sultana favorită ... rămasă totuşi la Babadag ... Despre rolul marelui vizir pe lîngă sultan, stăruind ca să adopte o comportare mai marţială.] Pentru a da mai multă crezare acestei hotărîri marţiale a vrut să-şi aşeze tabăra[41] pe un muncel vecin cu fluviul, pe unde se zice că s-ar fi tăbărît şi tînărul sultan Osman cînd s-a aprins şi el de dorinţa de a năvăli în Polonia în anul 1622 ... întorcîndu-se apoi din campanie cu atîta ruşine, după ce a pierdut vreo 200 000 de turci ... etc. ...

Să ajungem acuma la pod care mi se pare una din cele mai vestite minunăţii din întreaga această călătorie.

---

[40] Vezi biografia sa în volumul de faţă.
[40bis] *fogliamata*
[41] Vezi mai sus textul lui de La Croix, p. 250.

Dunărea[42] se lăţeşte aici ajungînd la 2/3 de milă italiană, şi deci pentru înlesnirea trecerii pentru o aşa mare mulţime de oameni şi de bagaje s-a crezut necesară construcţia unui pod provizoriu — acesta se întinde peste 48 (!) de şlepuri destul de mari şi de lungi, deasupra cărora sînt aşezate tăbliile care netezesc drumul; o parte se sprijină pe grinzi mari înfipte în fundul fluviului, acolo unde e mai puţină apă, încît nu se pot menţine acolo şlepurile... lungimea acestuia ţine cam 120 de paşi, apoi restul continuă să se întindă pe toată lungimea cît ţine podul; pe ţărmul celălalt — cum fundul e destul de adînc — nu a mai fost nevoie de grinzi, şi în partea aceea, unul din şlepuri care se desface de celelalte, îngăduie şeicelor şi celorlalte şlepuri să poată trece nestingherit şi să-şi urmeze navigaţia cu toată libertatea. Toată problema se reducea la asigurarea podului, ca să fie neclintit şi stabil, fără vreo primejdie a fi descumpănit de curentul fluviului, măcar că acesta e destul de lin, acest lucru neputîndu-se realiza fără ajutorul unor ancore groase şi numeroase după sistemul inventat de prea vestitul Alexandru Farnese[43] la construcţia podului peste rîul Schelde... etc... Timpul şi nici locul nu au îngăduit să se facă rost aici de [cabluri], dar în locul lor oamenii s-au folosit de nişte coşuri mari, sau mai degrabă de nişte gabioane alcătuite din prăjini groase şi umplute cu pietre, apoi în loc de cabluri, au împletit şi încolăcit împreună *ramuri foarte groase de stejari* rezistenţi[44], de care prinzînd acele gabioane, le-au coborît în fundul fluviului, şi acestea aşezîndu-se în nisipul cu nămol, au format cu greutatea lor ca o temelie statornică, după care acele cabluri de nuiele rămîn bine fixate de vasele ce slujesc podului în chip de stîlpi întrucît fiecare din acestea are gabionul său corespunzător la fund, şi în chipul acesta a rămas întotdeauna solid şi stabil, fără a se fi clintit vreodată, oricît de puţin, ca şi cum ar fi fost făcut din piatră.

Inginerul acestui pod a fost un supus de-al împăratului, *din Stiria, sau fie şi Carintia, care la înfăţişare nu făcea doi bani.* Am auzit că sultanul i-ar fi concedat drept răsplată pentru această operă toate taxele pe care le plătesc şeicele ce suie şi coboară pe Dunăre, ceea ce ar face o sumă respectabilă, fiecare din ele fiind taxată (după cum socotesc) la zece scuzi *(pezze di otto). Eu*[45] *am trecut de mai multe ori dintr-o parte în alta, şi după paşii mei obişnuiţi l-am găsit lung* de 1250 şi larg de 24 (de paşi); el e păzit pe apă de vreo 20 de vase *în bună parte „begliere“, altele „saliane“ şi altele „zeccale“ care potrivit cu nevoile ce se ivesc,* vin să aducă provizii şi echipament militar. Însă întotdeauna se află prezente pentru paza lui 12 din acestea, iar pe uscat, din spre partea Moldovei stă cantonat în faţa sa paşa de Brusa cu vreo 3 000 de oameni. *O bună parte de carne, unt, fructe şi alte alimente sînt duse la vînzare în vecinătatea lui, aşa că trebuie să te aprovizionezi acolo cu tot ce-ţi trebuie. Eu zăbovesc deobicei mai multe ore pe zi pe lîngă el, pentru a observa bine totul, şi văd mereu sosind trupe noi pentru întărirea tabe-*

[42] *Ibidem*, pp. 249—250 după ms. 4438, f. 330—331.

[43] Linguşire indirectă la adresa familiei ducelui de Parma.

[44] În textul lui de La Croix este vorba de coaja unor tineri copaci, adică de *tei*. Magni necunoscînd folosirea curmeiului de tei, modifică textul.

[45] Frazele subliniate sînt introduse de Magni în textul lui de La Croix. Acesta se încheie cu fraza despre paşa de Brusa. Tot restul aparţine fanteziei autorului.

rei, cu un număr mare de cămile ... care dacă vor fi surprinse de frigul iernei ... vor hrăni corbii[46].

[Autorul şi tovarăşul său de drum Gobbato întîlnesc la pod pe renegatul maltez Mustafa Captan, comandantul unei galere „zeccale" şi ajung chiar pe vasul său, dar nu scapă nici acolo de ţînţari! Aici se acumulează tot felul de informaţii exploatate fantezist: despre trecerea podului de către oaste, despre seraiul sultanului, despre împrejurările asasinării dragomanului Saul. Atît Mustafa cît şi irealul bostangiu al lui Kislar aga însoţind „tributul" trimis de acesta sultanului, şi în sfîrşit miticul cărăuş armean, martor al uciderii lui Saul se arată deosebit de vorbăreţi. Magni e hotărît să se înapoieze pe mare. Scrisoarea sa e datată din Isaccea din 26 august.]

---

[46] Ecou al părerii lui Nointel că reîntoarcerea oastei turceşti tîrziu, pe frig, a fost însoţită de pierderi însemnate.

GIOVANNI BATTISTA DE BURGO

(?—p. 1689)

Giovanni Battista de Burgo era un englez catolic din familia conților de Clanricarde, strămutat la Roma unde și-a italienizat numele și a îndeplinit însemnate funcții ecleziastice, fiind apoi trimis ca vicar apostolic în Irlanda. A călătorit 5 ani în Europa, Africa de nord, și Asia, după cum afirmă în cartea sa publicată în 1689 la Milan. Singura dată certă pare să fie aceea a prezenței sale la Constantinopol în 1681. De acolo s-ar fi îndreptat spre Țara Românească și Moldova, trecînd prin Tîrgoviște, Iași și Suceava, ajungînd apoi prin Podolia în „Rusia" (= Galiția) și la Moscova. La înapoiere ar fi trecut din nou prin Moldova împreună cu un grup de negustori olandezi care aveau un antrepozit de mărfuri la Galați și țineau un corespondent la Chilia. Cu acest prilej el ar fi vizitat schelele Brăila și Galați. Plecarea sa din Moldova este anterioară campaniei lui Sobieski din 1686 despre care se ocupă în ultimul capitol intitulat *Marchia di S M Polacca in compania del 1686* (p. 408—422) înjghebat după informații indirecte.

Cartea lui e intitulată *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa e Europa di d. Giov. Battista de Burgo, abate clarense e vicario apostolico... d'Irlanda*, Milan 1689 (3 vol. in 12). Călătoria în Țara Românească și Moldova e cuprinsă în vol. III. Ea constă în note răzlețe privind diferite localități din Țara Românească, Moldova și Transilvania, intervertite între ele și fără vreo legătură între ele. Nu se poate ști dacă autorul a făcut una sau mai multe călătorii în părțile noastre, nici preciza itinerariul urmat, și nici chiar afirma că a fost în adevăr pe la noi. (Vezi mai jos Observ. Crit.) Cartea foarte rară, lipsește din bibliotecile de specialitate de la noi. Am avut la îndemînă un microfilm după cele două capitole intitulate: *Viaggio da Varna a Jaslovier* (!) p. 138—154, și *Delli habiti, riti e tributi e consumi delli moldavi*, p. 143—147. Capitolul următor *Viaggio dal Forte di Vivar a Licostomo fortezza all' imboccatura del Danubio al Mar Nero*, p. 147—155, a fost redat de noi după recenzia lui P. P. Panaitescu: *Doi călători italieni necunoscuți în țările noastre*, București 1934. Ultimul capitol *Marchia.* (p. 408—422) e analizat de noi după aceeași recenzie în Obs. Crit.

Recensentul în fața nepotrivirilor din notele privind călătoria pe la noi le declară „un straniu amalgam de note fără o legătură între ele... amintiri confuze și inexacte", fără a ridica problema sincerității lor, deși subliniază afirmația au-

torului că a sosit la Tîrgoviște *după 3 zile de navigație* (!). În schimb, capitolul despre campania polonă din 1686 este apreciat pozitiv: autorul are știri destul de precise după scrisori primite din țară (dalle lettere poi venute dalla Vallachia). S-au întrebuințat poate „avvisi" ale vremii în special pentru descrierea luptei (din 18 sept.) (Vezi și analiza noastră din Obs. Crit.).

O constatare foarte importantă semnalată de noi în notele însoțind capitolul despre „portul, riturile, dările și moravurile moldovenilor" este faptul că baza informațiilor este luată în realitate dintr-o lucrare cu o vechime de aproape 150 de ani, adică din *Chorografia Moldovei* publicată în 1541 și apoi, în ediția sporită folosită de de Burgo, în 1550. Modul anacronic în care își însușește unele frînturi din acest text rău înțeles, pe care le amestecă cu fapte petrecute peste un veac, arată cu prisosință cît de puțin cunoștea împrejurările pe care pretindea să le descrie. Dar și așa zisele constatări proprii din cursul călătoriei se dovedesc neexacte. Biserica de la Galați (ridicată în cinstea „sfîntului" sihastru ortodox Basilio Anselmo (!) după moartea sa dramatică din 13 iunie 1681) și în care afirmă că a intrat el însuși la trecerea sa prin oraș nu a existat decît în imaginația sa! Confuzia dintre Iași și orașul cîrmuit de un pașă către care se îndreaptă reisul olandez, dînd naștere unei scene destul de asemănătoare cu cea de la Cetatea Neamț, unde comanda tot un turc (!), ba numit agă, ba numit pașă, nu poate fi explicată în nici un fel. Acestea, și încă și alte absurdități, nu îngăduie includerea acestor note disparate și fanteziste printre descrierile autentice de călătorie pe la noi, întrucît textul lui de Burgo nu are caracterul unei relatări reale, directe și adevărate. Il redăm în anexă ca o curiozitate, și nu ca o mărturie.

De la Burgo a mai rămas un tratat despre apele minerale din Valtelina și „alte curiozități" intitulat: *Hydraulica ossia trattato dell' acque minerali del Massino S. Mauritio, Favena, Scultz e Bormio: con la guerra de la Valtelina del 1618 fino al 1638 et altre curiosità*, Milan 1689.

1681—a. 1686?

CĂLĂTORIA DE LA VARNA LA IAȘI (?)[1]

p. 138 Iași[2] este un oraș mare și bine populat unde își are reședința domnul. Acesta era odinioară ales de boieri, adică de vechea nobilime a Moldovei. De această demnitate dispune astazi sultanul[3] vînzînd-o aceluia care

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în lucrarea: *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa et Europa di d. Giov. Battista de Burgo, abate Clarense e vicario apostolico d'Irlanda*, Milan 1689, III p. 138—148. Titlul versiunii noastre este acela al capitolului *Viaggio da Varna a Iaslovier* (!). Urmează un altul *Delli habiti, riti e tributi e costumi delli moldavi*. În sfîrșit, din capitolul următor *Viaggio dal Forte di Vivar, fortezza all'imboccatura del Danubio al Mar Nero* nu avem decît un început de frază, microfilmul ce ne-a stat la îndemînă oprindu-se aici.

[2] *Iaslovier* (!) Această formă care apare și în titlul capitolului este evident datorată unei confuzii cu numele Jasloviec al unei localități din Polonia. Traducerea sa prin Iași se datorește indicației ca e reședința domnului Moldovei.

[3] *Il Gran Signore* = Mehmed IV (1648—1687).

dă tribut mai mare. Se află la opt zile de drum de la Mangalia în direcţia Dunării; are un castel întărit[4] pe malul mării şi o cetate foarte înaltă pe un deal. Noi nu am putut vedea pe dinăuntru nici una din aceste două, pentru că turcii, de obicei nu dau voie nimănui să cerceteze cetăţile lor fără să fie îndestulaţi cu daruri, chiar dacă nu ar avea nici un fel de bănuială sau prepus împotriva străinilor care sînt doritori să vadă noutăţile din lume.

Totuşi, guvernatorul cetăţii celei mari de la Oceakov, aşezată pe fluviul Nipru, ne-a dat această dovadă de bunăvoinţă pe care — după cum am spus — rareori o arată străinilor, lăsîndu-ne să intrăm în acea cetate fără alte ceremonii sau consideraţii.

Din oraşul[5] acesta olandezii nu au ridicat nici o marfă pentru că nu au putut găsi vreuna de felul şi de calitatea pe care o căutau ei; căci în oraşul acesta se face negustorie numai cu marfă vie, cum e marfa care se exportă din Moldova: // cai nespus de frumoşi, şoimi care nu-şi au sea- p. 139
măn, catîri[6] şi măgari nenumăraţi. Este atîta belşug în ţara aceasta de toate aceste vieţuitoare, încît îi este îngăduit oricui să se ducă prin păduri să le urmărească, şi cel care le prinde, le poate şi vinde în voie, ca pe ale sale, sau poate dispune de ele după bunul său plac (!!).

Reisul[7] nostru, căpetenia negustorilor olandezi, a dat de ştire printr-un tălmaci turc al său, paşei[8] acelui oraş că se înapoiază de la Poartă şi totodată, a arătat teşchereaua[9] sa care (după cum am spus aiurea) este o poruncă a sultanului de a-l lăsa să treacă prin toate provinciile Imperiului otoman fără de nici o oprelişte sau piedică. Atunci paşa s-a grăbit să trimită aceluia care-i dăduse de veste — aşa cum fac toate paşalele din Imperiul otoman — un ceauş pe care-l ţinea la îndemîna sa, cu un cal de o aparenţă măreaţă, ca să i-l înfăţişeze; acesta era însoţit de un alai de necrezut, alcătuit dintr-un mare număr de ieniceri şi spahii care, cu flaute şi alte instrumente muzicale şi cu vocile lor îndrăcite întru armonie şi simfonie, au dat un concert în stare a sparge chiar şi un cap de bronz, astfel că a trebuit ca bunul calvin[10] să dăruiască ceauşului — pentru bunul nume şi pentru cinstea neamului său — un caftan de cocîrlat[11] şi să împartă un număr de 200 de piaştri ienicerilor, spahiilor şi însoţitorilor, pentru ca fiecare dintre aceştia să capete un piastru ca răsplată pentru o muzică atît de discordantă.

Niciodată nu şi-a aruncat într-un chip atît de nenorocit banii şi p. 140
bunurile reisul olandez, căci pentru un cal bătrîn de 24 de ani, şchiop şi

---

[4] *Castello forte*. Este vorba cumva aici de Mangalia, care ar mai fi avut şi o cetate *(rocca)* pe deal? Autorul afirmă că le-a putut vedea doar pe din afară. Dar şi această pretenţie modestă pare neconvingătoare.

[5] = Iaşi (?)

[6] Afirmaţie fantezistă, ca şi cele privind capturarea animalelor prin păduri, ce urmează după aceea.

[7] *rhaiz*. Denumirea dată de obicei de turci căpitanilor de corăbii. Aici pare să aibă un sens cu totul deosebit.

[8] *bassa*. Nu reiese despre paşa cărui oraş este vorba, căci nu poate fi vorba de un paşă la Iaşi. Întregul episod e ciudat. Calul trebuia apoi trimis la Sofia!! Toată povestea pare o glumă. Vezi *Obs. Crit.*

[9] *tescheri*.

[10] *il buon capo calvinista*. E vorba de acel reis sau *capo delli mercanti* de la n. 7.

[11] *scarlatina*.

răpciugos care-i fusese înfățișat cu o muzică bestială și drăcească, a trebuit să cheltuiască vreo 300 de scuzi. Așadar reisul a trimis de îndată acel cal scump în orașul Sofia... Am mers apoi pe uscat (!)[12] cu niște căruțe mici pînă la cetatea Sucevei[13] unde locuiau niște negustori evrei, corespondenți de-ai olandezilor la care am rămas noi; și stăteam voioși
p. 141 // în deplină libertate, căci nu se afla acolo nici un turc de care am fi putut fi asupriți sau bănuiți.

DESPRE MAREA CETATE „VIVAR"

După ce și-au isprăvit acolo negoțul, olandezii s-au îndreptat cu toți spre marea cetate „Vivar" numită de ei Neamț[14].

Aceasta este clădită pe o stîncă de mare[15] așezată pe un mal[16] (?) foarte înalt, întocmai ca cetatea de la „Monjuij", deasupra Barcelonei. Este inaccesibilă din toate părțile (vorbesc de Neamț) căci la „Monjuij" nimeni nu poate ajunge prin partea dinspre mare, chiar dacă garnizoana ar fi părăsit cetatea. Din partea dinspre uscat e accesibilă în latura dinspre fortul Sf. Giovanni dellos Reijs. Neamțul a fost făcut de natură asemenea unei căpățîni de zahăr și nu te poți cățăra prin nici o parte (pînă la cetate).

În această cetate puternică nu este alt comandant decît un agă[18] care nu vrea să părăsească niciodată fortăreața. Reisul nostru a trimis la el pe tălmaciul său turc prin care i s-a înfățișat de asemenea teșchereaua sultanului cu semnul semilunei împărătești. Împreună cu acest privilegiu, reisul nostru i-a trimis un caftan prea frumos, căptușit cu samur de o calitate inferioară, care costa puțin în țara moscovită dar care în Turcia ar fi fost prețuită cel puțin o sută de scuzi.

p. 142 Pașa[19] a răspuns la rîndul său darului olan//dezului, trimițîndu-i un bostangiu însoțit de 12 oameni purtînd daruri prea frumoase ca răsplată pentru acel caftan, care l-ar fi întrecut de trei ori ca preț în țările creștine. Darul consta din vinuri, purtate de patru oameni din cei 12 „pittoni" (?), alți patru oameni duceau atîtea păsări cîte se puteau găsi în pădurile din jur, la mai multe mile, și alți patru oameni duceau vietăți domestice: claponi, găini, pui, gîște, porumbei, batali, boi grași dintre care unul — îmi aduc aminte — era dus de un turc care stătea călare pe el ca pe un cal. Astfel a trebuit ca reisul olandez să facă din nou pe mărinimosul și să cinstească pe acei care aduceau darurile pașei. Așadar acest calvin șiret a poruncit să fie despărțiți cei care erau turci de cei care erau moldoveni, punîndu-i să stea în două odăi deosebite și i-a cinstit deopotrivă, pentru ca nici unul din ei să nu poată apuca ceea ce se cuvenea celuilalt și astfel să nu rămînă nimeni nemulțumit.

---

[12] Precizare inutilă și de aceea suspectă...

[13] *Zuoczowa*

[14] *Nempz* (Vezi *Obs. crit.*) Întreaga invenție e de o absurditate flagrantă.

[15] *di<r>uppo di mare.* Descrierea pare să corespundă mai degrabă cu un promontoriu la mare decît cu situația cetății Neamțului.

[16] *altissimo scoglio.*

[17] *Monjuij,* Montjuic, Mons Jovis, deal de 192 m lîngă Barcelona.

[18] *un'aga* (vezi n. următoare).

[19] *Il bassa.* În contradicție cu afirmația precedentă că acolo comanda un agă.

Turcilor a pus așadar să li se dea cafea, șerbeturi dulci și un sfert de scud de fiecare. Iar moldovenilor, ca unor creștini, a pus să li se dea din acele vinuri tari pe care i le trimisese aga. Cum acest vin era nespus de tare, după ce au băut din el numai de trei ori, acei moldoveni s-au îmbătat, astfel că după ce și-au luat rămas bun de la noi, îndată au și început să joace pe stradă și să sară și // să facă teatru, înălțînd spre cer p 143 urlete și strigăte grozav de zgomotoase. Din această pricină întregul oraș (!) a alergat să-i vadă și să-i audă, și aflînd aceasta, aga a trimis la reis pentru a afla cauza pentru care moldovenii făceau asemenea sminteli, după ce fuseseră la locuința lui. Reisul i-a trimis răspuns că aceștia fiind creștini, el îi cinstise cu acel vin pe care i-l dăruise și pe care i-l trimisese chiar prin acei slujitori. Aga a rămas foarte rușinat de aceasta, căci nu și-ar fi închipuit niciodată un asemenea accident și nu i se mai întîmplase niciodată un lucru ca acesta cînd procedase în același chip și cu alții.

DESPRE PORTUL, RITURILE, DĂRILE ȘI MORAVURILE MOLDOVENILOR

Aproape toți moldovenii merg îmbrăcați după moda ungurească[20], adică cu caftane lungi pînă în pămînt.

Moldovenii nu au o singură religie[21], ci fiind de neamuri felurite, și trăind fiecare din ei în deplină libertate de a crede ceea ce i se pare de cuviință și ceea ce îi place, se mai observă că ei urmează unsprezece religii.

Cea dintîi este religia sfîntului apostol Pavel[22] și ei sînt schismatici.

Rutenii sînt musulmani[23] (!)

Sarmații sînt ateiști (?)

Sîrbii sînt schismatici

Armenii sînt schismatici

Bulgarii sînt musulmani (!) p. 144

Tătarii sînt musulmani (!)

Sașii sînt luterani

Transilvănenii sînt calvini

Călugării sînt schismatici

Turcii sînt musulmani

---

[20] E o contradicție evidentă, întrucît moda ungurească diferă total de cea orientală cu haine lungi pînă la pămînt.

[21] Afirmație ciudată ce se explică prin faptul că autorul interpretează greșit informația dată de Reicherstorffer cu privire la toleranța religioasă a moldovenilor și la prezența în Moldova a unor străini de crezuri diferite ce sînt lăsați să-și practice cultul în voie. Vezi Chorographia Moldaviae în *Călători* I, p. 196—197.

[22] v. *Ibidem*, p. 196 n. 47. Noțiune împrumutată de la Taurinus, *ibid.* p. 161.

[23] Afirmație fantezistă, ca și cele următoare, împrumutate Chorographiei, unde autorul făcînd paradă de erudiție înșiră pe ruteni (confundați cu un trib celtic din Galia), pe prusieni (!) precum și Sarmația, fără a vorbi de sarmați. Despre ruteni spune că sînt adepții lui Pavel, *adică schismatici!* Pornind de aici de Burgo a întocmit tabelul din textul său cu înflorituri proprii.

Domnul Moldovei plătește deobicei în fiece an Porții otomane următorul tribut[24], adică:

Cai foarte frumoși și aleși în număr de 500
Șoimi „ „ „ 300
Pungi (de 600 de scuzi fiecare 600
(adică 3 600 (!) de scuzi
Ceară galbenă, „pesi"[24bis] 5 000
Miere — cîntare 10 000

În această țară a Moldovei au obiceiul, pe care îl urmează și turcii, de a da tot atîta moștenire bastardului cît și fiului legitim.

Ultimul domn al Moldovei, zis Bogdan[25] e numit dintre boieri, adică dintre domnii firești ai acelei țări, și e supus regelui Ungariei ca vasal (!)[26]. A fost luat de către Murad IV[27] în anul 1638 (!) cu vistieria sa și dus apoi la Constantinopol, împreună cu toți fiii săi duși legați ca robii și au fost apoi condamnați să fie sugrumați cu o coardă de arc.

Apoi în locul domnului legitim și al boierilor țării, sultanul a trimis acolo un renegat (!) purtînd același titlu; și acesta a început să plătească de două ori mai mult decît domnii pămînteni; și el punea pe supușii săi să plătească.

În același timp sultanul a pus // să-l prindă și să-l lege pe domnul
p. 147 Țării Românești[28], pe care l-a ucis cum îl răpusese pe cel al Moldovei.

Astfel a pus în acea demnitate pe Mircea[29] român renegat care timp de ani îndelungați slujise drept iscoadă a dregătorilor Porții otomane în Ungaria, Țara Românească și Moldova, și sugerase sultanului cum să înjosească și să distrugă pe acești voievozi.

Acest Mircea era un parvenit arogant, dușman al boierilor; astfel că văzîndu-se el înălțat într-o demnitate deasupra lor, a pus să taie și să sugrume în scurt timp pe toți cei care i-au putut cădea în mînă, confiscîndu-le în afară de aceasta, toate bunurile și toate averile lor. Dar cea mai mare parte din ei s-au retras în Transilvania[30] unde pînă în ziua de astăzi mai trăiesc, ei sau fiii lor, cu nădejdea de a fi ajutați de dreptatea dumnezeiască și de îndurarea împăratului cînd acesta va ajunge stăpîn al Transilvaniei. Astfel că atunci cînd acești boieri se vor putea înarma cu ajutorul împăratului și cînd vor pătrunde în Țara Românească, întreaga țară va lua armele pentru ei ca pentru stăpînii

---

[24] Punctul de plecare e tot *Chor.* (Vezi Călători I p. 199) din care sînt luate primele două mențiuni despre cai și șoimi. Ultimele trei aduc elemente noi: *cifra* sumei de bani, evident greșită (căci 600×600 nu = 3600), și *cantitățile de ceară și de miere* adăugate ulterior obligațiilor către Poartă. (Pentru care vezi și Rycaut).

[24bis] *Un peso* = un cîntar.

[25] ...*detto Bogdano.* Vezi *ibidem*, p. 200 însemnarea despre Petru <Rareș> „zis și Bogdan", dus cu vistieria sa la Constantinopol și întemnițat acolo. Peste această referință la evenimente din 1538, de Burgo suprapune uciderea lui Miron Barnovschi din 1634, în realitate, nu 1638, însoțind-o de amănunte fanteziste.

[26] *Ibidem*, p. 195 n. 141, textul din *Chor.* și comentariul său critic.

[27] Murad IV (1623—1640) amintit aici în locul lui Soliman I, contemporanul lui Petru Rareș.

[28] Afirmație fantezistă.

[29] Mirxa, vezi *ibidem*, p. 200 evocarea tiraniei lui Mircea Ciobanul (1545—1552, 1553—1554, 1558—1559) care este poate asociată în mintea autorului de Burgo, cu isprăvile similare ale lui Mihnea III (1658—1659).

[30] Tot după Reicherstorffer, *ibidem*, p. 200.

firești și domnii cei mai vechi ai țării, fiind mai mulțumiți să trăiască struniți și supuși sub gloriosul steag al Majestății Sale Imperiale[31], decît liberi[32] sub tirania turcă. Într-adevăr cînd marele duce al Moscovei[33] se va hotărî să străbată cu armata sa, căreia nu i se poate pune nimic împotrivă, Podolia și Camenița, capitala ei, și Rusia // inferioară, acești moldoveni emigrați, ca și acei din țară se vor înarma îndată, și îl vor ajuta cu toată vitejia pentru a se elibera o dată din lanțurile unui cîine atît de turbat. p. 148

Marea cetate a Brașovului desparte Moldova de Transilvania. Această cetate este înconjurată din toate părțile de munții Carpați unde s-au retras boierii din Țara Românească și din Moldova așteptînd buna înrîurire a cerului care îi va ajuta ca să se poată o dată întoarce în țara lor sub o stea mai binefăcătoare și mai mîntuitoare, căci sînt obosiți de a trăi sub influența crudă a <semi>lunei otomane, și nici nu mai pot suferi să stea despărțiți de regatul cel prea îmbelșugat al Ungariei (!). Deoarece întotdeauna aceste două principate mai sus pomenite ale Moldovei și Țării Românești au fost unite cu regatul ungar (!) pînă cînd, drept pedeapsă a păcatelor locuitorilor, a venit puterea otomană să-i supună la tribut.

Iar Moldova este despărțită în partea de sus de Polonia prin rîul Prut[34]; adică către Maramureș, Munkacs[35], „Mahuchs“ (?) și Bereg, cetăți de necucerit la graniță și trecători foarte strîmte în Munții Carpați.

CĂLĂTORIE DE LA CETATEA „VIVAR“ (= CETATEA NEAMȚ) PÎNĂ LA CHILIA, LA GURA DUNĂRII ÎN MAREA NEAGRĂ

Așadar ne-am îmbarcat aici pentru a ne îndrepta spre Chilia, lăsînd pe mîna dreaptă Monte Salatto (?)[36] . . .

[Erau două cetăți Chilia: cea nouă și cea veche. Prima era în „Valahia“ (= Moldova). Erau cetăți proaste, dar de acolo turcii supravegheau corăbiile, avînd acolo și tunuri mici veșnic încărcate *(colubrine che sempre tiene cariche)*. Aga stătea în Fortezze di Valachia (= Chilia nouă) și avea un locotenent al său în cealaltă cetate. Toate corăbiile ce treceau trebuiau să aibă un pașaport imperial turcesc (tescheri). Călătorii au avut mult de furcă cu birocrația turcească și au fost siliți să se oprească în casa unui evreu din Chilia, corespondent al negustorilor

[31] În 1689 cînd a apărut volumul lui de Burgo era la ordinea zilei acțiunea de persuasiune din partea guvernului habsburgic pentru înglobarea în imperiu și a țărilor române.

[32] *liberi e assoluti* în contrast cu *stretti e ligati* din rîndul precedent.

[33] Titlul adevărat în vremea aceasta era cel de țar. La moartea lui Feodor tronul a fost împărțit între frații Ivan și Petru sub regența surorii lor Sofia. În toamna anului 1689 Petru înlătură tutela Sofiei. Cum călătoria lui de Burgo nu este datată, ar putea fi vorba aici de țarul Feodor mort în 1682.

[34] *Brut.*

[35] *Mongratz.* Numirea „Mahuchs“ este o repetare în altă formă, tot atît de necorectă, ca și Mongratz, a numirii de Munkacs. Pentru sensul citării acestor localități ca fiind în hotar cu Moldova, vezi Obs. Crit.

[36] Microfilmul oprindu-se aici, restul e redat după rezumatul din articolul lui P. P. Panaitescu.

olandezi. În cele din urmă ei obțin un pașaport pentru a merge la Brăila *„Berilla in Bulgaria“* (!) și nu la Galați cum ceruseră. Conduși de un negustor grec, ei se întorc de la Brăila la Galați.

[Acolo este o biserică mare și frumoasă despre care este vorba și într-un alt capitol în care e povestită și întîmplarea uimitoare declarată de turci drept minune, săvîrșită la Galați în Valachia în anul 1681 și care este intitulată: *Caso stupendo da turchi detto miracolo fatto da un santone greco nella città Galacz in Valacchia, l'anno 1681.* Eroul povestirii un „greco-schismatico“ din Galați, Basilio Anselmo cel sfînt, avea reputația de sfînt în întreaga Moldovă, pentru că nu mînca decît rădăcini de iarbă, nu bea decît apă și umbla gol. În 1681 bîntuia ciuma la Galați, în toată Moldova, Serbia etc... La 13 iunie Anselmo adună tot poporul în piața din Galați... declarînd... că e nevoie ca un om drept să moară pentru a-i mîntui de ciumă... și se înjunghie. După jertfirea sa ciuma încetează și în Moldova și în țările vecine! Autorul discută minunea *din punct de vedere religios.* Personal înclină pentru acceptarea ei. Lucrul nu ar putea fi un *„raconto favoloso“* căci s-a petrecut de curînd și a fost relatat de martori oculari și nu numai de ortodocși, dar și de evreii, armenii, ungurii și turcii din Galați. El însuși a vizitat biserica somptuoasă ridicată în cinstea sfîntului, acoperită cu aur (!) și împodobită cu *„veti“* (= sfeșnice înalte) de aur și argint, plină de popor... etc. La ridicarea ei de curînd au contribuit nu numai moldovenii, ci și turcii (!!!). Dar pînă în cele din urmă triumfă punctul de vedere al bisericii catolice. Este incredibil ca o minune să fi fost făcută de un schismatic! Urmează trei pagini de demonstrații teologice. Concluzia este că nu poate rezulta o minune adevărată dintr-o sinucidere[37]].

OBSERVAȚII CRITICE

Textul lui de Burgo pune destule probleme, atît din cauza caracterului său haotic și confuz, cît și din neseriozitatea unor afirmații sau pretinse constatări. Se mai adaugă faptul că nu dispunem decît de o comunicare parțială a textului, mulțumită unor microfilme, cartea fiind foarte rară chiar și în bibliotecile din Italia. Restul informațiilor noastre se datorește recenziei lui P. P. Panaitescu *Doi călători italieni...* din 1934, în care mai e vorba despre cele două cetăți ale Chiliei, și despre Galați, Brăila etc. Este semnalată bogăția regiunii Galați, precum și existența unor magazii de depozitare a mărfurilor aduse sub pavilion olandez, de unde erau împărțite diferitelor case de comerț din Moldova de către un armean „fattore della nazione olandesa“. Autorul afirmă că a venit la Galați împreună cu un negustor olandez, declarat căpetenia negustorilor conaționali, care apare și la Iași (Jaslovier!) în niște condiții absolut nereale, trecînd apoi la Suceava, unde corespondenții negustorilor olandezi ar fi fost niște evrei (!), și de acolo la Cetatea Neamțului, tot pentru interese comerciale. Un capitol special este rezervat „minunii“ de la Galați și autorului ei, sihastrul ortodox cu numele ciudat de Basilio Anselmo. Sînt aduse

[37] În recenzia lui P. P. Panaitescu mai este vorba și de capitolul despre expediția lui Sobieski în Moldova în 1686, informațiile autorului provenind din scrisori primite ulterior din „Valachia“. Vezi mai jos Observ. Crit.

înainte elementele cele mai convingătoare: este arătată ziua precisă a jertfirii sale: 13 iunie 1681. E descrisă *de visu* (!) biserica ridicată de toți locuitorii, inclusiv turcii (!), în cinstea lui. Autorul a intrat el însuși în acea clădire *nouă* și somptuoasă, iar minunea a fost relatată de martori oculari, ortodocși evrei, armeni, unguri și turci din Galați!... Autorul este convins de ceea ce afirmă și reține acest caz ca temă a unei discuții religioase a „minunii" de la Galați. Buna sa credință pare evidentă, ca și credulitatea sa. Așa se explică și absurditatea altor afirmații referitoare la trecerea sa prin Iași, Cetatea Neamț etc. O cetire mai atentă îngăduie observarea faptului că întîmplările hazlii de la Iași *(Jaslovier!)* și Cetatea Neamț *(Vivar!)* i s-ar fi întîmplat chipurile acelui reis olandez care i le-a povestit lui ulterior. De Burgo le-a cuprins în relatarea sa, fără a arăta vreo participare proprie la tot acel vicleim pe care l-a acceptat de la sine cu cea mai desăvîrșită candoare. Dar atunci, dacă se face abstracție de aceste scene ce nu aparțin unei experiențe personale proprii — ce mai rămîne din relatarea privind acele locuri? Doar informația banală că Iași este reședința domnului, că este la o depărtare de 8 zile de Mangalia, și amănuntul neașteptat că exportă cai și șoimi grozavi și mulțime de catîri și măgari !!! Aceștia mișună prin păduri, unde pot fi capturați de oricine și vînduți oricui. Avem aici o combinare a mai multor date din surse diferite. Adică din texte scrise. Am crede că primele fraze sînt luate din cartea lui Tavernier, *Les six Voyages...* (vezi mai sus textul în vol. de față. Așa se explică și prezența ciudată a numirii de Jasloviec sub forma de Jaslovier (!) confundată cu cea de Iași. Caii și șoimii vin din textul lui Reicherstorffer, folosit intensiv și în alte privințe. Existența prin păduri a unor cai sălbateci, la care se adaugă acum catîrii și măgarii, este împrumutată din descrierile unor geografi maghiari și italieni de la sfîrșitul veacului precedent. Este curios faptul că despre creșterea vitelor mari ce se exportau în Germania nu se pomenește nimic. Și nici despre interzicerea exportului de cai. Declarația că negustorii olandezi nu puteau găsi alte mărfuri decît marfa vie pomenită mai sus nu este nici ea o mărturie directă, ci ecoul unei informații date de olandezi. Cît privește povestirea despre pașa *din oraș* (!) și schimbul de amenități cu reisul olandez, care se repetă în altă formă la „Vivar" (Cetatea Neamț), este probabil că localizarea lor se datorește modului însuși în care a fost întocmită relatarea călătoriei prin Moldova. Aceasta se compunea, desigur, din fișe răzlețe referitoare la cîte o „curiozitate" mai senzațională (Vezi accentul pus asupra „curiozităților" din titlul cărții publicate tot în 1689, Hydraulica, despre apele minerale... războiul din Valtelina *și alte curiozități).* La o încercare de sistematizare a materialului disparat, anecdota despre pașă și reis a fost anexată notelor despre Iași. Dovada că ea nu avea nici o contingență cu capitala Moldovei este faptul că acel cal dat în dar reisului a fost trimis de acesta la *Sofia.* Însemnările răzlețe sar de la Iași (Jaslovier!) la Mangalia, apoi la castelul întărit (de unde?), apoi la Oceakov, apoi la *„acel oraș"* cîrmuit de pașă și identificat cu Iași numai pentru că ceva mai înainte fusese vorba de acesta. În primul plan nu apare autorul, ci grupul de negustori olandezi și reisul lor. Autorul se manifestă la persoana I-a (plural) numai după acel episod ce a urmat întrevederii cu pașa cu prilejul înfățișării teșcherelii. Abia acum declară: *„Am* mers apoi *pe uscat* cu niște căruțe mici pînă la cetatea Sucevei". Ar însemna deci că pînă atunci drumul fusese pe apă (?). Aceeași nedumerire e ridicată și de localizarea cetății „Vivar" pe care olandezii o numeau „Nempz", căci în capitolul despre călătoria *de la cetatea Vivar pînă la Chilia,* la gura Dunării... etc. se spune: *„Așadar ne-am*

îmbarcat aici (?) adică la Cetatea Neamț (!?), pentru a merge la Chilia". Și această bucată se compune din două părți: o descriere a poziției inexpugnabile a cetății spaniole Montjuic comparată cu cetatea Neamțului, clădită pe o stîncă ce se ridică pe un promontoriu foarte înalt la malul mării (!!), și o povestire ce vrea să fie hazlie despre schimbul de daruri dintre *aga* sau *pașa* din cetate (căci e amintit în amîndouă felurile) și același reis olandez. Dar nici aici nu apare autorul personal, ci repetă doar versiunea olandezului. Reținem faptul că în mintea autorului și „acel oraș" (Iași!) și Vivar (Cetatea Neamț?) erau la malul unor ape navigabile. Prezența autorului este afirmată expres la Suceava, Chilia, Brăila și Galați.

Nu știm cum se explică în alt loc declarația sa că ar fi ajuns *la Tîrgoviște după* o *navigație de 3 zile!* Dar chiar lăsînd de o parte acea navigație, punînd-o pe seama unei confuzii (!) mersul la Tîrgoviște nu se înscrie în cele două trasee declarate în titlurile capitolelor: *Călătoria de la Varna la „Jaslovier"* și *Călătoria de la Cetatea „Vivar" la Licostomo la vărsarea Dunării în Marea Neagră* care ar corespunde la prima vedere la porțiuni din drumurile lui de Burgo prin Moldova la dus și la întors de la Constantinopol la Moscova și înapoi. Însă cuprinsul călătoriei de la Varna... nu corespunde întocmai titlului, căci începe cu însemnarea despre Iași (și unele referiri *la Mangalia* și Oceakov, fără nici o mențiune a Varnei), trecînd apoi la Suceava și la „Vivar", de unde — după un capitol intercalat ulterior — urmează drumul spre Chilia. Dar dacă această succesiune de note ar corespunde cumva chiar etapelor călătoriei, atunci nu ar mai fi vorba de începutul și sfîrșitul călătoriei la Moscova, ci de un circuit mai modest. Se mai ivesc unele ciudățenii. De ce merge autorul de la Cetatea Neamțul (?) la Chilia (?) dacă țelul său e să ajungă la Galați?? (Bineînțeles în ipoteza că cetatea „Vivar" ar corespunde cetății Neamț.) Între sosirea la „Vivar" și îmbarcarea spre Chilia, firul narativ este întrerupt de introducerea unui capitol despre moldoveni (port, rituri, tribut, moravuri), avînd la bază Chorografia Moldovei în forma sporită din 1550, redată și în edițiile din 1595 și 1600, la care au mai fost adăugate acum niște informații mai toate greșite, menite să umple golul dintre anii 1550 și 1689. Aceste completări cresc oarecum din textul lui Reicherstorffer. Petru Rareș, după plecarea sa silită la Poartă, ajunge să se confunde cu „ultimul domn al Moldovei, zis Bogdan", ucis de turci la Constantinopol în *1638* (corect 1634) adică cu Miron Barnovschi. Mircea Ciobanul, evocat în Chorografie pentru cruzimile sale, ajunge și el să-și dea numele lui Mihnea al III-lea. Fuga în Transilvania a boierilor lui Mircea la mijlocul veacului al XVI-lea este atribuită boierilor lui Mihnea (1658—1659) numit de autor Mirxa. Dar chiar și așa, situarea în timp rămîne mult depășită de datele reale. Chiar autorul socotește acel exod al boierilor ca fiind cu totul recent, așteptînd de la aceștia o acțiune sprijinită de împărat contra turcilor. Tot din Chorografie e luată și deformată și însemnarea despre diversitatea credințelor și a neamurilor (vezi textul n. 21, 22, 23), și tot dintr-o cetire neatentă a acestei lucrări apar la hotarul Moldovei cetățile Munkács și Bereg. Numele de „Vivar" dat cetății Neamț se datorește aceleiași cauze. În Chorografie sînt înșirate cetățile Suceava, Hotin, Neamț (Nempca) și cetatea nouă a Romanului (Romaniwiwar). Numele de Neamț și [...] Wiwar, cetite în continuare au dat naștere cetății „Vivar" alias Neamț. Introducerea acelui capitol explicativ între cele două capitole narative ne lămurește asupra procedeului autorului din faza de întocmire a relației sale din cîteva notații firave privind *curiozitățile* reținute de el ca atare, fără a preciza locul și momentul în care ar fi situate. Recurgerea la Chorografie în spirit foarte ne-

critic a fost efortul principal depus pentru a da o închegare oarecare unor însemnări răslețe care nici nu au fost notate asupra momentului, după cum rezultă din anomaliile unor afirmații, ci reconstituite aproximativ din memorie. Pentru cîteva date generale complementare au fost folosite lucrări contemporane bine cunoscute, ca acelea ale lui Tavernier și Rycaut. În sfîrșit, capitolul final despre campania lui Sobieski în Moldova în 1686 trebuia să aducă ambianța realității imediate, în ciuda faptului că reproducea *știri indirecte*. Dar „scrisorile din Valahia" invocate de autor sînt de fapt ecourile din Moldova difuzate de propaganda polonă în occident, și mai ales în Italia (Vezi biog. lui Talenti și textul lui Iacob Sobieski, precum și rapoartele lui Béthune dînd versiunea oficială a evenimentelor). Am crede că informația lui de Burgo provenea din cercurile Curiei romane. În adevăr, de Burgo intitulează un paragraf: *Rotta data alli tartari di Lipsick il di 18 settembre 1686* cînd în realitate acel atac de noapte contra taberei uneia din formațiile tătare a fost dat la 3 octombrie. Eroarea provine din datarea originală cu referire la sărbătoarea sf. Francisc (de Assisi) care se ține la 4 octombrie, dar *și la 17 septembrie* sau 12 decembrie. În scrisoarea reginei către papă din 10 octombrie 1686, e reprodusă în parte scrisoarea regelui din ziua de sf. Francisc, adică din 4 octombrie, vestind „victoria" din ajun, la care a fost adăugată de regină o descriere imaginară a rolului eroic personal al lui Iacob în acea acțiune purtată de fapt exclusiv de marele tezaurar Rzewuski (Vezi Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 3, p. 706; Hurmuzaki V_1 119—120). Data lui de Burgo vădește o dublă greșeală: 17 septembrie în loc de 4 octombrie pentru baza de referire, și situarea luptei a doua zi în loc de ziua precedentă. În general acest capitol nu aduce nimic în plus față de versiunea oficială redată de Béthune, Iacob Sobieski și Talenti cu privire la atitudinea lui C. Cantemir în afară de un amănunt omis în jurnalul lui Iacob Sobieski, anume sosirea la Ștefănești a unui boier de seamă trimis la rege. Acest „personaggio di gran carattere" ar fi fost expediat de marele logofăt ca să dea asigurări din partea domnului, care s-ar uni regelui cu 5 000 de ostași, dar nu se poate mișca din cauza sultanului Galga. În Jurnal este doar vorba de reîntoarcerea iezuitului Wierzkowski cu răspunsul domnului. Béthune însă pomenește tot la Ștefănești de delegații domnului prin care regele trimite apoi *porunca* să i se pregătească un pod peste Prut. E probabil că acei delegați îl însoțiseră pe Wierzkowski. Data reală a acestui moment este 8—9 august. La de Burgo însă toată datarea e greșită, căci situează intrarea în Moldova *la începutul lui septembrie*, iar sosirea la Iași, *după 28 septembrie* (!) cînd regele mai afla că domnul se apropia cu 10 000 de oameni pentru a i se alătura... (!) etc. În felul acesta mult trîmbițatul succes din 18 septembrie (!) de la Părhăuți din *faza ultimă a reîntoarcerii din Moldova* ar fi precedat intrarea în Iași. Dar însăși acea intrare se confundă oarecum cu trecerea grăbită înapoi după zădărnicirea planului de a ajunge la Dunăre. Căci incendierea capitalei este situată acum la *intrarea regelui* (!) și nu la părăsirea ei, iar autorii acestui fapt ar fi fost înșiși moldovenii (căci regele ocupînd Iașii) *acei renegați negăsind alt mod de a se răzbuna, au aprins înăuntrul orașului un foc atît de puternic încît lățindu-se cu iuțeală, a incendiat cea mai mare parte a acestuia.*

După această analiză nu ne putem însuși aprecierile pozitive ale recenziei la care am apelat, neavînd la îndemînă această porțiune din original, ci doar extrasele și rezumatul înfățișate în articolul citat.

În concluzie nu se poate pune nici un temei pe afirmațiile lui de Burgo. Unele se datoresc credulității sale, altele unei confuzii constante. Buna sa credință în

privința „minunii" de la Galați, de pildă, este presupusă pe baze morale în măsura în care discută aspectul religios al faptelor relatate, dar materialitatea faptelor e desmințită de realitate.

Nu se știe nici în ce calitate a călătorit de Burgo la Constantinopol și la Moscova. Ca propagandist religios? Ignoranța vădită cu privire la cele 11 religii din Moldova (!) și la declararea rutenilor de musulmani, infirmă o asemenea ipoteză. Ca emisar politic pentru constituirea unei tabere anti-turcești? Felul neprecis în care se referă la intențiile „marelui duce al Moscovei" nu pledează în acest sens. Doar cunoașterea textului integral al *Călătoriei sale de 5 ani* ar putea cumva aduce ceva lumină și permite oricum să se aprecieze gradul de coerență și al celorlalte însemnări ale sale.

REPERTORIU CRONOLOGIC

Giovenale Falco. Vine în Ţara Românească în 1635 la Conventul de la Tîrgovişte. În 1639/1640 trece ca paroh la Cîmpulung. Moare acolo după 1643.

Bartolomea Bassetti. Soseşte la Iaşi la începutul lui 1640. Face vizitaţia pastorală a bisericilor catolice din Moldova ian.—mar. 1643. Pleacă la Roma în iunie sau iulie 1643.

Francesco Soimirović. Este la Tîrgovişte în 1646, apoi în 1647. Trece prin Bacău şi merge cu Parčević la Varşovia şi Roma. La 3 nov. e la Tîrgovişte cu Bakšić. Apoi în iarna 1651/1652 vine la Tîrgovişte în vizită solemnă la domn.

Vito Piluzzi. Vine ca misionar în Moldova în 1653. Slujeşte la Baia pînă la 31 ian. 1663. Revine de la Roma ca prefect al misiunilor la începutul lui 1664 şi stă tot la Baia. Pleacă în Italia în 1675. Revine ca arhiepiscop de Marcianopol şi ca vicar apostolic în 1679. La venirea episcopului polon Dluski pleacă de la reşedinţa din Bacău în Transilvania şi la Baia. La 1687 e înapoi la Roma.

Angelo Tassi. Desemnat ca misionar în Moldova prin 1652, soseşte după 25 ian. 1654 (?). Stă la Săbăoani (?), Suceava (?), Baia (?) şi Trotuş (?). În ianuarie bîntuie ciuma în ţară. El pleacă din Moldova înainte de 1658.

Gabriel Tomaso Mancić. Misionar în Banat (1647—1653) la Caransebeş şi Lipova. Vine în Ţara Românească în 1653. În 1656 e vicar general „pentru Valahia" al arhiepiscopului de Sofia, Bakšić. E trimis de Mihnea al III-lea la Roma şi Viena 1659. E la Tîrgovişte la 30 sept. 1659. E la Tg. Mureş ca sol al lui Mihnea. Ulterior e vicar apostolic în Moldova. La înscăunarea lui Gh. Ghica pleacă probabil în Transilvania. La 7 feb. e în Polonia. E la Bacău în mai 1662—ian. 1663. În conflict cu Rudzinski, trece în Ţara Românească. În 1669 cere să se retragă în Croaţia. În 1689 vine cu refugiaţii chiproviceni din Bulgaria. În 1690 e trimis de Brîncoveanu în misiune la Viena. În 1696 la Sibiu el solicită succesiunea arhiepiscopului de Sofia mort aici.

Vlas Koičević. E la Bacău prin 1657. E vicarul episcopului Marian Kurski în 1659. În 1660 e vicar al vicarului Mančić. La venirea lui Rudzinski încetează rolul său. În 1675 e custode al Bulgariei şi „Valahiei".

Athanasie Rudzinski. Soseşte în Moldova ca episcop polon rezident la Bacău la sfîrşitul lui ian. 1663. Face vizitaţie pastorală. În 1665 e alungat de domn (Dabija), bănuit de intrigi cu principele Transilvaniei, Apafi.

I. Radziejouwski. Sol mare polon, trece prin Moldova în mai 1667. Moare la Adrianopol. La înapoiere solia e condusă de Wysocki.

Fr.-Casimir Wysocki. Face parte din solia din 1667. Se înapoiază în sept. În 1669 e trimis ca sol al regelui Mihail Koribut Wisniowiecki la Poartă. Trece prin Moldova. La începutul lui 1670 e la Adrianopol. În 1672, la declararea războiului e trimis la Dunăre să aştepte înapoierea ceauşului turc reţinut de poloni. Se face schimbul şi el se înapoiază prin Moldova.

Petru Parčević. Numit arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic pentru Moldova în feb. 1656, el *nu merge la postul său* ci se opreşte la Viena. (Pentru pretinsa sa venire în Moldova în mai 1656 şi apoi la Tîrgovişte, de unde ar fi mers ca sol al răsculaţilor creştini la Viena în august, vezi discuţia din *Observaţii Critice.)* În 1668, nov. e trimis ca vicar apostolic în Moldova. Stă la Iaşi şi Bacău. În 1669 merge la Varşovia şi Liov, în 1670 în Transilvania, la Ciuc. În dec. 1671 cînd izbucneşte răscoala contra lui Duca el se afla la Iaşi. În timpul campaniei din 1672 stă la Bacău. La 10 martie 1673 părăseşte în taină Moldova cu o pretinsă solie în apus.

Fr.-Maria Spera. În 1669 e trimis ca prefect al misiunilor „din cele două Valahii" şi provincial al Transilvaniei şi porneşte la Viena, Cracovia şi Varşovia să ceară bani de drum, pe care neprimindu-i se opreşte din călătorie.

(de) La Croix. Trece prin Moldova, ca emisar al lui Nointel trimis în tabăra sultanului ce înainta spre Ţuţora, 1672. Trece în 1675 prin Ţara Românească în Transilvania şi Polonia, de unde se înapoiază pe aceeaşi cale. În mai e la Adrianopol. Trece în 1676 prin Ţara Românească şi Moldova spre Polonia în vederea unei eventuale mediaţii franceze între turci şi poloni.

Giovani-Battista del Monte. Vine ca misionar în Moldova în toamna anului 1663. Slujeşte la Trotuş 4 ani, apoi în Transilvania. În 1670 e trimis la Săbăoani. Pleacă la Varşovia cu o solie tainică a domnului (Gh. Duca). E înapoi în Moldova la 15 aug. 1671. Slujeşte la Huşi, Bîrlad şi Ciubărciu. E prezent acolo în 1674—1676 precum şi la Vaslui. În 1678—1680 e la Galaţi. În 1685 fuge de tătari în Ţara Românească la Slemnic. La 18 sept. 1685 e trimis de domn în tabăra lui Jablonowski cu anumite propuneri. La sfîrşitul anului e chemat în Polonia de nunţiul Pallavicini. La venirea lui Sobieski (în 1686) e în Moldova. Însoţeşte retragerea acestuia din august la Liov. Trimis ca emisar la împărat şi apoi de către acesta în Ţara Românească în feb. 1687, e înapoi la Viena la 12 iunie. La 24 iunie e trimis la Roma. Se întoarce în Ţara Românească unde moare în 1689.

Ph. Le Masson. E prezent la lupta de la Hotin din nov. 1673, precum şi la expediţiile polone din 1685 şi 1686 în Moldova.

Anton Stepančić. Vine în Ţara Românească în 1670. În 1673 e vicar general „pentru Ţara Românească" al arhiepiscopului de Sofia. Scrie din Bucureşti în iulie 1673. (Sfinţit episcop de Nicopol în aug. 1677, încearcă în 1682 să smulgă administraţia religioasă a Ţării Româneşti de la arhiepiscop.) În martie 1686 se află la Bucureşti. În 1687 se refugiază cu alţi bulgari în Ţara Românească. La 4 dec. e trimis de Şerban Cantacuzino la împărat. La 15 iulie 1688 merge ca sol oficial la Viena. Se întoarce în Ţara Românească şi e trimis de Brîncoveanu la Viena după moartea lui Şerban Cantacuzino. Rămîne acolo.

Volumul de față fiind continuarea nemijlocită a volumului V, explicațiile cu privire la fazele de elaborare a textului definitiv sînt valabile și pentru acesta. Pentru contribuția coautorilor dintr-o primă fază trimitem la cele spuse în vol. III, p. 753 relativ la caracterul complementar și la inevitabilele suprapuneri din faza de început. Ca un omagiu datorat regretaților | Ion Totoiu | și | P. P. Panaitescu |, amintim importanta lor contribuție în faza 1-a, în legătură cu traducerea sau revizuirea unor texte din limbile italiană, turcă, maghiară sau polonă, îmbogățirea aparatului critic cu note și trimiteri din bibliografia maghiară, polonă sau germană, redactarea unor notițe biobibliografice ce trebuiau să însoțească materialul în acea fază, precum și ajutorul lor nelipsit de cîte ori se apela la el. Ei sînt prezenți și în volumul acesta prin Călătorii Poloni în versiunea lui P. P. Panaitescu, prin raportul lui Ovari și cel al lui Mancić, și prin textele lui Donado și Cerri din anexă. Continuăm cu arătarea autorilor din fazele I și II.

M. BULGARU

(Misionari):	Vito Piluzzi	text parțial	biografie	I-a formă
	G. B. del Monte	text parțial	biografie	I-a formă
	Relația anonimă 1685—1687	text	notiță introductivă	I-a formă
	Relație anonimă Moldova	text	notiță introductivă	I-a formă
	Relație anonimă latină, Ț. Rom.	text		
(Alți martori)	F. Veterani	text	biografie	I-a formă
	Le Masson	text	biografie	parțial
	(de) La Croix	text parțial	biografie	I-a formă
	Iacob Sobieski	text	biografie	I-a formă
Anexă	Relație anonimă olandeză		notiță introductivă	
	G. B. de Burgo	text parțial	biografie	I-a formă
	Tavernier	text parțial	biografie	
	Levasseur de Beauplan	text	biografie	

De menţionat o serie de biografii în I-a formă a misionarilor Koičević, Angelini, episcopii Rudzinski şi Dluski, anonimul [Spera] solii Radziejowski şi Gninski.

M. HOLBAN

Misionarii:	Vito Piluzzi	text parţial şi includeri de texte noi	biografie critică
	V. Koičević	text	biografie critică
	A. Rudzinski	text	biografie critică
	Anonim [Spera]	text	biografie critică
	G. B. del Monte	text parţial şi includeri de texte noi	biografie critică
	(de) La Croix	text parţial şi includeri de texte noi	biografie critică
	A. Stepančić	text	biografie critică
	A. Angelini	text	biografie critică
	I. Dluski	text	biografie critică
	P. Parčević	text cu includeri noi	biografie critică

Biografii sau notiţe introductive *refăcute critic în spiritul volumelor apărute:*

Veterani, Iacob Sobieski, Radziejowski, Wysocki, de Burgo, Relaţia anonimă despre Moldova (1685—1687), Relaţia anonimă (a lui Piluzzi din 1687), Relaţia anonimă latină despre Ţara Românească (1688) cu identificarea autorului şi a împrejurărilor redactării sale şi completarea critică la biografia lui Béthune.

Includeri de material nou:

	Giovenale Falco	text	biografie
	Bartolomeo Bassetti	text	biografie
	F. Soimirović	text	biografie
	A. Tassi	text	biografie
	A. Rossi	text	biografie
	T. Talenti	text	biografie
	Volponi	text	biografie
Anexă:	Cornelio Magni	text (confruntat critic cu modelele sale)	biografie şi observaţii critice
	(de) La Croix	text original	observaţii critice
	Cavalerul de Beaujeu	(fragment)	notiţă biografică

P. CERNOVODEANU

A avut un rol activ în faza de definitivare a volumului. S-a ocupat de ilustrarea aproape totală a volumului. A contribuit cu observaţii judicioase la aparatul critic al diverselor rapoarte din volum. A contribuit cu:

Edward Brown Rycaut	text	biografie
Fr. G. de Béthune	text	biografie
Anonim englez 1664	text	biografie
Edward Brown	text	biografie

V. MIHORDEA

A fost prezent într-o fază anterioară de elaborare a materialului cu:
Cornelio Magni (fragmentul despre Iași și Țuțora) text și biografie, ținînd seama și de versiunea lui Mesrobeanu și de prezentarea lui N. Iorga.
(de) La Croix, textul din 1676 editat concomitent de el și de Babinger, însoțit de o notiță biobibliografică, folosită în I-a fază de grupare a textelor, cu elemente de referință utile la redactarea ulterioară a biografiei și a observațiilor critice.

M. VLASIU

Și în volumul de față a contribuit efectiv la munca din faza colectivă a lucrării. A revizuit și tradus texte italiene, ca acelea al lui Veterani, de pildă, pe lîngă altele.

INDICE

A

C

E

F

J

L

N

O

P

S

Ş

T

Ț

U

V

W

Y

Z

CUPRINS

Redactor: ELENA CURTOV

Tehnoredactor: MIRCEA NASTA

Coli de tipar: 30. + 28 pag. planşe
Bun de tipar: 08. 10. 1980.

Intreprinderea Poligrafică Cluj
Bulevardul Lenin nr. 146

Republica Socialistă România
Comanda nr. 30.

